

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

FARŞA - TÜRKE LUGAT

GENCİNEİ GÜFTAR
FERHENGİ ZİYA

2

FARİSÇA - TÜRKÇE

LÜGAT

②

GENCİNEİ GÜFTAR
FERHENGİ ZİYA

çapıdan - 'unnâbi ter

FARŞA-TÜRKÇE LÛGAT GENCİNEİ GÜFTAR FERHENGİ ZİYA

Yazan:
ZİYA ŞUKÛN

DEVLET KİTAPLARI

mişim; fakat ne faydaki su içmeğe kudretim yok.

(Şâ'ir)

Ş lğne ve çuvaldız deliği.

بود چو چشمه سوزن پشیم اعدایت
زبس بلا ومن عالمی بدین فرخا
فخری

Düşmanların o kadar belâ ve mihnete uğramışlardır ki dünya bu kadar geniş iken onların gözüne iğne yurdu gibi dar gelir.

(Fahrî)

چشمه آتش فشان (çeşme'î âteş feşân) = (k.) Güneş.

چشمه آفتاب (çeşme'î âfitâb) = Güneşin parıltısı = چشمه خورشید (çeşme'î hurşîd).

اگر اشک پشیمانی نگرود عذر خواه من
ببو شد چشمه خورشید از گرد کناه من
وحید

Eğer benim pişmanlık göz yaşım özür dilemezse günahımın tozundan güneşin aydınlığı örtülür.

(Vahîd)

چشمه بعماهی شدن (çeşme bemâhî şu-den) = (k.) Güneş Balık burcuna geçmek.

چشمه تدبیر (çeşme'î tedbîr) = Dimağ, beyin Ş Kuvvei müfekkiye Ş (k.) Akıl ve tedbir sahibi. چشمه گرم, چشمه سیماب, چشمه روشن, چشمه خاوری (çeşme'î hâverî, çeşme'î rûşen, çeşme'î sîmâb, çeşme'î germ) = (k.) Güneş.

چو ناپدید شد از چشم چشمه روشن
دو از گشت شب دبر یاز را دامن
شاعر

Güneş gözden gizlenince uzun gecenin eteği uzadı: gece uzadıkça uzadı.

(Şâ'ir)

ستان سکندر دران داوری
سبق بود بر چشمه خاوری
نظامی

O kavgada Iskenderin mızrağı güneşle boy ölçüşüyordu.

(Nizâmî)

چشمه سار (çeşme sâr) = Çeşmesi, pınarı çok olan yer. (چشمه سار) = Âbı murğân (ba.).

چشمه سوزن (çeşme'î sūzen) = Çeşme sūzen.

چشمه قیرگون (çeşme'î kırgün) = (k.) gece.

چشمه نور بخش (çeşme'î nūr beḥş) = (h.) Güneş Ş Âbıhayat: bengisu Ş Mâşukun ağzı.

چشمه نوش (çeşme'î nūş) = Bengisu Ş Mâşukun ağzı.

چشیدن (çeşîden) = Tatmak.

گفتم ای پرستان روحانی
دیدن میوه چیدن چشیدن نیست
گفتم سعدی خیال خیره مبر
سیب سیمین برای چیدن نیست
سعدی

Ey ruhani bahçe! Meyvayı görmek tatmak gibi değildir, dedim. Cevap olarak: Ey Sa'dî! Beyhude hayale dalma; gümüş elma, gümüş gibi çene; toplamak: tatmak için değildir dedi.

(Sa'dî)

چغ (çeğ) = Yayık Ş Çıkrık.

چغ (çug) = Abanoz ağacı yahut abanoz gibi bir ağaç.

چغ (çig) = Çit ve çubuktan örül-müş perde, bölme.

چغاز (çeğâz) = Kötü dilli, hayâsız kadın.

چغاله (çeğâle) = Ermemiş meyva. Dilimizde çağla denir.

چغامه ، چکامه ، چغامه (çeğâme, çekâme, çame) = Kaside.

چه پوچ و چه خام و چه مست
معانی از چکامه تا پساوند
لیبی

(ba.) (پساوند)

چغانه (çeğâne) = Bir nevi saz. Kanun yahut keman diyenler de vardır. Ekseriya çeng ile bir-likte söylenir.

این خانه که پوسته دروچنگ و چغانه است
از خواجه پرسید که این خانه چه خانه است
مولانا

İçinde daima çeng ü çegane olan bu evi, bu ev nasıl evdir, diye sahibinden sorunuz.

(Mevlânâ)

Muarrebi (şeğâne) dir § Musi-kide bir perde § Çalışkan ve mukdim.

چغبوت ، چغبت (çeğbut, çeğ-büt) = (چغت) (ba.).

چغبولغ (çeğbuluğ) = İstirap ile olan nara ve feryat.

چغبه (çeğbe) = Bir nevi saz.

چون فروزاند زخه بر چغبه
هر که بشنید گرددش سغبه
مسعود

Mızrabı çeğbe'ye sürünce her işiten ona meftun olur.
(Mes'ûd)

چغد (çuğd) = Puhu (جغد) (ba.).

چغز (çeğz) = İltifat, hatır sorma § Korkma. Mastarı çeğziden.

چغز (çeğz) = İş görmekten el ve ayak derisinde peyda olan katılık.

چغزواره ، چغزواره (çeğzbâre, çeğrvâre) = Yosun.

چغزشته (çeğzişte) = İğne sarılmış olan iplik yumağı § Çulha ma-surası.

چغز (çeğz) = Süpürge otuna ben-zer yavşan gibi beyaz bir ot.

چون چغز گشت بنا گوش چو سیسنبه نو
چند تازی پی این پیروز زشت چغاز
ناصر

Senin marsamaya benziyen ku-lak tozun bembeyaz oldu. Sa-çın, sakalın ağardı. Bu hayâsız

*kocakarının izinde ne vakte
kadar koşarsın.*

(Nāşır)

چَغَز (çegz) = Çıban yahut ağzı
kapanmış fakat içinde cerahat
kalmış yara.

تا بيشکافی بندشتر دیش چَغَز
کی اشد نیکو وکی گردید لغز
مولانا

*İçi cerahatli yarayı neşter ile
yarmazsan nasıl iyi olur.*

(Mevlānā)

§ Kurbağa.

همچو نغزان روز جلوه می کند
همچو چغزان شب بشکرا آمده
مولانا

*Güzeller gibi gündüz cilve edi-
yor. Kurbağalar gibi gece tekrar
gelmiş.*

(Mevlānā)

§ İnliti § Korku.

چَغَزِيدَن (çegziden) = İnlemek
§ Korkmak.

چند گردید چودولاب دوين بجر عذاب
سرفرو برده وچغزیده چو بو تیارود
مولانا

*Ne vakte kadar bu azap de-
nizine balıkçıl gibi dalar, do-
lap gibi inliyerek dönersiniz.*

(Mevlānā)

(Reşîdî) ve (Nizām) da. (z) ye-
rine (r) yazılıdır.

چَغُک (çuğuk) = Serçe kuşu. Doğ-
rusu (c) ile dir. (Nāşırî).

چَغَل (çeğel) = Büklüm ve buru-
şuk § Meşin su kabı, matara
(Ar.) (مطهره).

چَغَل (çuğel) = Zırh: savaş elbi-
sesi. Türkçesi çukaldır.

نه همچون دیگران ز آهن چغل پوش
سلاح عصمت یزدانش بردوش
دهلوی

*Başkaları gibi demir zırh giy-
mez. Genabı Hakkın ismet ve
hıfzı silâhı omuzundadır.*

(Dehlevî)

چَغُل (çuğul) = Koğucu = suhen
çin (Ar.) نام.

چَغِل (çigil) = چگل (ba.)

چَغَند (çegend) = Dügümlenip
arkaya salıverilen yahut ensede
top edilen saç.

چَغُنْدَر (çuğunder) = Pancar.

چَغَنَه (çeğne) = چنه (muğ.) (ba.).

بیا مطرب آن چغه کز یک فغان
کشد زاهدانرا پدیر مغان
خسرو

*Ey mutrip! Gel ki o saz; bir
ahengiyle sofuları papazların
kilisesine götürür.*

(Husrev)

چَغَنَه (çuğne) = Serçe kuşu

شوم چون بوم گرسنه چون زاغ
خرد چون چغنه ست چون کوتر
پور بها

Baykuş gibi uğursuz, karga gibi aç, serçe gibi ufak, güvercin gibi gevşek yahut zayıf.
(Pürbehā)

چغو (çuğū) = Baykuş nev'inden yapalak denilen kuş § Serçe kuşu.

چغول (çuğūk) = Serçe. kuşu = چغله (ba.). Tahfif ile çuğū da denir. Ângit diyenler de vardır. Surhâb (ba.).

چغیدن (çeğiden) = Çalışmak, çabalamak.

چغاله (çefâle) = Kuş sürüsü.

آمد تازان زهند مرغ بهاری
روی نهاده بما چغاله چغاله
نامر

Hindistandan bahar kuşu bize karşı seğirderek sürü sürü geldi.
(Nâşır)

چغت (çeft) = Çardak, balkon, divanhane, kameriye.

چغت (çuft) = Dar, sıkı ve toplu § Kırılmış sütun altına dayadıkları direk.

چغت (çift) = Kapılara takıp üzerine asma kilit vurdukları zincir.

چغده، چغده (çefte, çefde) = Eğri.

ای بسا شب که تو در خلوت و من تابش
از قد چغته خود خلقه در ساخته ام
اخسیکی

Nice geceler sen halvet ve istirahatte iken ben sabaha kadar eğri boyumdan kapı halkası yapmışım. kapında kıvrılarak sanki halkasını teşkil etmişim.
(Ehşiketi)

تم از بار گنه چغته تراز قامت نون
دل از وسعت غم تنگ تراز خلقه میم
شوریده

Vücudum günah yükünden nunun boyundan daha eğri, gön-lüm kederin genişliğinden min halkasından daha dardır[].*
(Şüride)

§ Asma çardağı § Töhmət ve iftira § Çocuk oyuncaklarından çomak.

چفسیدن (çefsiden) = Yapışmak = çespiden.

سعی در تشق ص قدر خویش کرد
هر که کرد احوال در تکمیل نفس
بارده ای نفس نافرمان شوم
گفتمت از حرص بر دنیا چفس
این بین

Her kim nefsinı ıslahta savsaklarsa kendi kadir ve haysiyetini azaltmaya çalışmış olur. Ey söz dinlemiyen şom nefsim!

[*] Şüride, asrımızda yaşayan çok zeki ve kudretli âmâ bir şairdir ki hicri 1280 de doğmuş 1345 te ölmüştür.

Sana kaç defa hırs ile dünyaya sarılma, meyletme, dedim.

(İbni Yemîn)

چَك (çek) = Berat, hucet, tapu tezkeresi, poliçe. Muarrebî مک (šek) dir. Berat gecesine [*] şebicek denir Ş Söz Ş Çekîden = damlamak tan emir.

دبرست تارباست اصحابرا بحق
اندو کتابخانه اسلاف تست چك
آيد صواب هر چه تو گوئی و خصم را
بارا و زهره نى كه كند هيچگونه چك
تو در چكان زلفظ براصحاب خویش باش
گو بروخ اعادى تو خون دیده چك
سوزنى

Çok zamandır geçmişlerinin kütüphanesinde arkadaşlarına hakkiyle başkanlık etmek için beratın vardır. Her ne söylediksen doğru olur: isabet edersin ve hasmının hiçbir veçhile söz ve itiraza kudret ve mecali olmaz. Sen kendi konuştuklarına lâfz cihetiyle inci damlatıcı ol: inci gibi kelimeler saç; düşmanlarının yanağına göz kanı damlasın: düşmanlarının gözleri kanlı yaşlar saçsın.

(Süzenî)

Ş Katra, damla.

چك خون نبود از در تیره خاک
مكن سيمقن را سر از تبيخ بياك
شاعر

Kan damlası, kara toprağa lâ-yık değildir; gümüş bedenlinin başını kılıçla yarma.

(Şâ'ir)

Ş Çene: چك و چانه زدن (çeku çânezedn) = Çene çalmak, gevezelik etmek Ş Çiftçi aletlerinden yaba Ş Hallaç tokmağı Ş Ağaç budama.

چَك (çik) = Dört taraflı aşğın çukur tarafı Ş İçi çıkmıyan çetin ceviz Ş Sekizde bir (Ar.) شمن.

چُك (çuk) = Çük : erkeklik belirtisi Ş Diz. چك زدن (çuk zeden) = diz çökmek.

چَكَاچَك (çekâçâk, çekâçek) = Kılıç ve topuz gibi katı cisimlerin birbiri ardınca vurulmasından yahut birbirine, bir yere dokunmasından çıkan ses.

شل و تبر پیوسته چون تار و پود
چكچاك برخاست از گرز و خود
اسدى

Mızrak ve ok, çözgü ve atkı gibi birbirine girdi; topuz ve toğulgadan çatırdı yükseldi.

(Esedî)

چَكچَك (çukâçuk, çukçuk) = Halkın ağzına yayılan söz.

چكچك شد اين راز اندر ميان
ز جابجی

Bu sır ortaya yayıldı.

(Zucâcî)

چك چكى افتاد در مسجد
از پی دزل و شمعك نر پی جبد
سنائی

[*] Şa'banın on beşinci gecesine.

*ciddî deġil, şaka ve gülme
tarikıyla mescidi bir dedikodu
kapladı.*

(*Senâ'î*)

چکادہ، چکاد (çekâd, çekâde)
= Başın tepesi.

نخستین پدش میدان شد پیاده
قدم غرقه در آهن تاجکاده
عطار

*Ayaktan tepeye kadar demire
batmış bir halde iptidâ meyda-
nın önüne piyade olarak gitti.*
(*Aftâr*)

Ş Dağ tepesi.

پیامد دوان دیده بان از چکاد
که آمد زایران سپاهی چو باد
فردوسی

*İrandan rûzgâr gibi bir asker
geldi diye gözcü dağdan koşa-
rak geldi.*

(*Firdevsî*)

چکاسه (çekâse) = Kirpi.

چگال (çegâl) = Ağır ve kunt
şey.

چکامه (çekâme) = Kaside ve
şiir. (G) ile de doğrudur.

اگر قبول ملاک افتد این چکامه نثر
بآب سیم نگارمش بر صغیفه زر
قائمی

*Eğer bu güzel kaside padişahın
kabulüne mazhar olursa altın
kâğıda gümüş suyile nakşede-
rim.*

(*Kāānl*)

چگانی (çegânî) = Bir nevi çok
tatlı kavun.

چکاندن (çekânîden) = Damlat-
mak.

حدیث خاک دوت را چشم سلمان پرس
که کاراوست درین باب. در چکاندن
سلمان

*Senin kâpının toprağı bahsini
Selmân'ın gözünden sor; çünkü
onun işi bu kapıda inci dam-
latmak yani ağlamaktır.*

(*Selmân*)

Lâzımı (çekîden)dir.

چکاو، چکاوک، چکاو (çekâv,
çekâvek, çekâve) = Toygar
kuşu (Ar.) ابرالملیح. Ferhengler
serçeden büyücek tepeli ve
güzel sesli bir kuş diye tarif
ediyorlar.

چنین گفت با گویو جنگی ترازو
که تو چون عقابی و من چون چکاو
فردوسی

تراز (ba.).

تاچکاوک بستم موسیقار برمنقار خویش
ارغنون بسته است بلبل بردرخت ارغوان
همزی

*Toygar kuşu gagasına musikar
denilen sazı bağıyalıdan yani
terennüme başlıyalıdan beri
bülbül erguvan ağacına erganun
bağlamıştır.*

(*Mu'izzî*)

= Çegâne.

ز گل ساکن شود بلبال بلبل
نه از زیر ویم چشنگ وچکاوک
هندو شاه

*Bülbülün kederi gülden yatıştır.
Çeng ü çeganenin ince ve kalın
nağmesinden değil.*

(Hindü Şâh)

چغانه (ba.) § Musikide bir makam.

از نوای چكاوك اندر كوه
كبك در رقص كردن آمد باز
سیف

*Çekâvek nağmesinden dağda
keklik yine raksa başladı.*

(Seyf)

Burada çekâvek'i birinci mânaya da almak mümkündür.

نواگر نوای چكاوك بود
چو دشمن زند ابر ناوك بود
نظامی

*Makam, çekâvek makamı olsa
da düşman terennüm ederse
zemberek okundan farkı yoktur:
makam ne kadar lâtif olsa düş-
man ağızından terennüm edilince
insana ok gibi batar.*

(Nizâmî)

بكاوكاه (çekâvkâh) = Yay çilesinin uclarında ipekten halka tarzında yapıp zag tâbir olunan sargıya geçirilen şeydir. Ke-mankeşler arasında tunç denir.

چكچاك، چكچاك (çekçâk, çekçek) = چكاچاك (ba.) § Yemek yerken yahut soğuktan dişlerin birbirine vurmasından çıkan ses § Su damlası sesi. Üçüncü mânaya gelen (çekçek) in, konuşurken (ç) leri esre okunur (Nizâm).

حكچك (çikçik) = Islak fitilin yarken çıkardığı ses, çitirtı.

چك چك اندر چراغ چیست تری
حكیم

Fitilin çitirdamasının sebebi nedir?

(Hakim)

§ Yaşlık.

چككه، چكره (çekre, çekle) = Küçük su damlası, serpinti.

هفت دریا اندر ویک قطره
چله هسقی ز موجش چكره
مولانا

Yedi deniz ona nispetle bir katra, bütün varlık onun dalgasından bir serpintidir.

(Mevlânâ)

پای آهسته نه که تا نجهد
چككه خون دل بهر دیوار
مولانا

Ayâğını ihtiyatlı bas ki her duvara yürek kanı serpintisi sıçramasın.

(Mevlânâ)

Şimdi halk arasında çekke denir. Mastarı çekiden dir (Nâşirî).

چكسن (çekes) = Doğan ve şahin tüneği, oturağı § (k) nin tutariyle utanma.

چكسه (çekse) = Altın, misk ve amber sardıkları kâğıt.

بنشست ویکی کاغذک چكسه برون کرد
حاصل شده از گدیه بچوچو نه بنقال
انوری

Oturdu ve miskal ile değil dilencilikle arpa arpa birikmiş bir altın sargı kâğıtçığı çıkardı.
(Enveri)

§ Doğan ve şahin tüneği.

چکسه باز نیاید چو اوج کیرد باز
سوزنی

Doğan yükseldiği zaman tekrar yerine gelmez.
(Süzeni)

چکسیدن (çeksiden) = Utanmak.

چکش (çekuş) = Çekiç. Konuşmada (k) çok defa şeddelidir.

چکک (çukuk) = Serçe kuşu § İpek kaytan.

چکیل (çigil) = Türkistanda güzel-leriyle meşhur bir şehir.

این لاله رخشان از چککست
یاد بر سرشت پاکشان از چه گلست
شاعر

Bu lâle yanaklılar ki asılları Çigil'dendir; Yarabbil temiz olan hilkatleri hangi çamur-dandır.
(Şâ'ir)

§ Su dibindeki çamur.

چکمیزک (çekmizek) = İdrarı, yolunu yakarak damla damla çıkaran bir nevi mesane hastalığı (Ar.) (تقطیر البول).

چکین، چکین (çekin, çekin) =

Sırma işlemeli elbise mânasına Türkçedir. Farsça lûgatler hırka dikişi gibi teyelli dikiş mânasına da yazmışlardır.

خروس وار سحر خیز پاش تا سروسن
بتاج لعل و قباى چکن بیارائی
کمال

Horoz gibi erken kalk ki başını kırmızı taç, vücudunu işleme kaftanla süsleyesin.
(Kemâl)

Bu türlü işlemeli elbiseye çikendüzi derler.

چگنذر (çegunder) = Pancar
چغندر.

چکوج (çeküc) = Dişengi: taşçı tarağı, değirmen taşı dişeyecek alet § Çekiç.

چکوک (çekük) = Semizotu § Toy-gâr kuşu.

چگوک (çugūk) = Serçe kuşu.

چگونه (çigüne) = Nasıl, çi ile güne'den mürekkep istifham edatı.

تن درست چه داند بخواب نوشین در
که شب چگونه بپایان می برد و بخور
سعدی

Sıhhatte olan vücut : vücudu sıhhatte olan kimse tatlı uyku içinde, geceyi hastanın nasıl geçirdiğini ne bilir.

(Sa'dî)

چه گویم آنکه چه دید و چگونه دیداورا
زبان فیکرت من قاصرست ازین گفتار
شاه طاهر

Onun ne gördüğüne ve onu nasıl gördüğüne dair ne söyleyeyim; benim düşüncem dili bunu söylemekten âcizdir.

(Şāh Tāhir)

چکیدن (çekiden) = Damlamak.

خون چکیدى زديده يعقوب
گر بحسن تو داشت فرزندى
يغما

Ya'kup senin kadar güzel bir evlâda malik olsaydı gözünden kan damlardı.

(Yeğmā)

چکیدن (çukiden) = Emmek.
Çukide = Emmiş.

چکیده (çekide) = Damlamış.

اشكى كه ترا برگل رخسار دويد
بادان بجاوست كه برلاله چكیده
جامی

Gül yanağının üzerine yuvarlanan göz yaşı lâle üzerine damlamış bahar yağmuru gibidir.

(Cāmî)

§ Topuz.

چکیدہ تو زعفران کند اعلام
حسام تو ز سر دشمنان دهد پیغام
شمسہ دستانی

Senin topuzun, pehlivanların beynini bildirir : meydana çıkarır; kılıcın, düşmanların başından haber verir: başını keser.

(Şemsî'i Dihistânî)

چکیدہ خون (çekide hūn) = Uzüm şarabı «قازم و شمس».

چل (çel) = Çeliden = gitmek ten emir.

از چلچل تو پای من زار شد چل
من خود نمی چلم تو اگر میچلی چل
ناصر

Senin acele gidişinden benim ayağım topal oldu. Ben gitmiyorum. Sen istersen git.

(Nāṣır)

چل (çil) = Çihl (muḥ.) = Kırk § Ahmak.

چل گند چل ساله گر کسب علوم
کی شود کامل تر از اهل فهم
مراچ

Ahmak kırk sene bilgiler kazansa da anlayışlı kimselerden daha olgun nasıl olur.

(Sarrāc)

§ Sağ eliyle sol ayağı beyaz olan at.

چُل (çul) = Döl dōş yetiştirme aleti.

چَلَس (çelâs) = Yemek daha sofraya getirilmeden her kabdan bir iki lokma yiyen açgözlü (Ar.) لواس.

چَلَاک (çelâk) = Bok böceği.

چَلَانِک (çulânek) = Değnek üze-

rinde döndürülen bir bardağı arasına havaya fırlatıp tekrar değnek üzerine düşürerek döndürme oyunu. Bir adı da کوزه گردانك (kūze gerdânek) tir, çelâk mânasına da gelir, چلاک (ba.).

چِلَاو (çilâv) = Etsiz pirinç pilâvı. Hafifletilmiş (çilev) dir, bugün böyle yazılır ve okunur. Acem pilâvı (Çıyâş).

چلو کباب (çilev kebâb) = Çilâv, kebab, tereyağından yapılan İranın en güzel yemeklerinden biridir.

چَلَب (çeleb) = Muzika aletlerinden zil.

اندوان صحرا که شیرانِ دو لشکر صف کشند
وامهان از برهی خواند بر ایشان واقرب
چشمه روشن نبیند دیده از گرد سیاه
بالگ تندر نشود گوش از غوغاوس و چلب
فرخی

İki tarafın aslan askerlerinin sıralandıkları ovada gök yu-kardan onlara (واقرب) okur yani kıyametin yaklaştığını haber verir. Göz, siyah tozdan güneşi görmez; kulak, kös ve zil sesinden gök gürültüsünü işitmez. (Ferruhi)

§ Kavga, arbede, fitne.

زدست و تیغش بیدار امن و خفته چلب
نطران

Onun elinden, emniyet uyanık; kılıcından, fitne uykuda.

(Kafrân)

چَلْبَاسَه (çelpâse) = Alaca keler (Ar.) وزغه.

چَلَبَك (çelpek) = Gözleme.

چَلْبَه (çulbule) = Acele ve telâş eden, sıkıntı çeken. Kulzum'de (ç) nin üstünü (b) nin esresiyledir.

ای ز نور وای تو خورشید تابان در حجاب
وی ز جود دست تو ابر بهاری چلبه
ظهیر

Ey fikrinin nurundan güneş örtüde, elinin cömertliğinden bahar bulutu telâşta olan kim-se/

(Zahir)

§ Şairlere verilen ihsan. Bu kelimenin Türkçe olduğunu söyliyener de vardır.

چَلْبَه (çilçile) = Kaplumbağa.

چلچله بنشست و صوفی ره نیافت
چلچله صد بار به زان چلچله
قاسم الانوار

Kaplumbağa oturdu ve sofı yolu kaybetti. Kaplumbağa o kırk çile çıkarandan yüz kere iyidir.

(Kâsimulenvâr)

§ Çaylak kuşu.

چَلْمُوزَه (çulğūze) = Çam fıstığı.

هر کرا نیست ذوق چلموزه
هست در خورد ویش اوبوزه
آذری

Her kim çam fıstığından zevk almazsa onun sakalına boza lâyıktır

(Āzerî)

چَالِكْ، چَالِكْ (çelîk, çelek) = چالیکه
(ba.)

چَالِكْ (çilk) = Kepçe.

چَالِكْ (çulek) = İplik ve ibrişim kelesi § İpekten örülmüş kaytan.

چَالِمَه (çelmele) = Bedava.

علم حق آست زانوس کن عنان
عامه واده چله عالم چلمه
ناصر

Hak bilgi odur. Öteki cihetten dizgini çevir, bütün âlemi umuma bedava ver.

(Nāşir)

چَالِ مَنْارَه (çil menâre) = تخت چشید
(ba.).

چَالِنُجُو (çelençū) = Kıyafeti pis, perişan kimse. Türkçe çapaçul bundan bozulmuş gibi görünür.

چَالُوجْ (çulūc) = Değirmen dişengisi (Burhān).

چَالُوكْ (çelūk) = At ve beygir yedecek ip.

چَالُوكْ (çulūk) = Değirmenin çarkını dordurmak için çarka bağlanan ip (Nefîsî).

چَالَهْ (çille) = Bez dokurken eninden artan ipliktir. Çulhalar bunu dokumayıp parmaklarıyla kıvrarak bir tarafa bırakırlar § Yay kirişi § Dervişlerin halvet-te çıkardıkları kırk gün. (L) şeddesiz de olur. Kırkıncı gün mânasına da gelir. Çile'î buzurg) = zemherir (Ar.) اربعمین.

چَالِپَا (çelîpâ) = Haç. Muarrebî صلیب (şalīb) dir.

گر مسجد دوم ابروی تو عراب منست
دو برآتشگده زلف تو چلیپا دارم
سعدی

Eğer mescide gidersem senin kaşın mihrabım, eğer ateşgediye gidersem senin zülfün haçımıdır.

(Sa'dî)

§ Her kavisli ve kıvrık çizgi. (k.) Güzellerin zülfü [*].

چَمْ (çem) = Naz ile salınarak yürüme. Bu mânaya gelen چمیدن (çemîden) den emir.

یکی سر برآو از گریبان غم
بآرام دل باجوانان بچم
سعدی

[*] Eski zamanlarda kadınlar zülüflerini haç şeklinde iki taraftan yanakları üstüne sarkıttırmış.

Başını bir defa keder yakasından kaldır: başını önüne eğip düşünme; gönül ferahlığıyla gençlerle salın.

(Sa'adî)

§ Süslü, düzgün.

زگرگن اگر توله به پتر زگرگن مباح
اگر تو مؤمنی و کار دین تو بچمست
عنصری

Eğer inancın varsa ve din işin düzgünse kurttan iyi değilsen kurttan beter olma.

(‘Unşurî)

§ Kazanılmış, cemedilmiş.

جهان و مال جهان مربرسر چیده تست
فرخی

Dünya ve dünya malı baştan başa senin kazancındır.

(Ferruhî)

§ Mâna.

این سخن چم ندارد

Bu sözün mânası yoktur.

دعوی کنی که شاعر دهرم ولیک هست
در شعر تو نه لذت و نه حکمت و نه چم
شهید

Zamanın şairiyim diye iddia ediyorsun; fakat senin şiirinde ne lezzet, ne hikmet, ne mâna var.

(Şehîd)

§ Kabahat ve suç.

چم گفتن کو چم چه چم برمن بدین سهو است و چم
مثلش نباشد در عجم شاهی ز نسل بوالبشر
نزاری

Ona Cem dedim, Cem hani? Cem ne demek? Bu hususta ben yanlışım ve suçluyum;

Âdem oğullarından Acem şah-ları içinde onun dengi yoktur.
(Nizârî)

§ Yemek § İranın bazı vilâyet-lerinde göz mânasınadır.

عالم دیگرست عالشان
نیست فرقی ز نور تا چشان
سنائی

Onların âlemi başka bir âlem-dir. Nur ile gözleri arasında bir fark yoktur.

(Senâ'î)

چم (çum) = Hayvan.

ای هفته و باز آمده و چم گشته
نامت زمیان مردمان گرم گشته
خیام

Ey gitmiş ve hayvan olarak tekrar gelmiş olan kimsel! senin namın insanların arasından unutulmuş [].*

(Hayyâm)

§ Öğünme, iftihar ve bu mâ-nadan emir.

گفت ز نام و لقب خود مچم
داعی

Kendi nam ve lâğabınla öğün-me, dedi.

(Dâ'î)

§ Üzüm cibresi § Soğuk § Çeş-mezen denilen göz ilâcı.

[*] Nizâm bu rubainin Hayyâm'a nis-peti sabit olmadığını ve (چم گشته) yerine (بلم گشته) suretinde de rivâyet edildiğini ve Hayyâm'ın tenasuha kail zümreden olmadığını, eğer olsaydı başka şiirlerinde de buna işaret olacağını iddia ile rubaiye ait hikâ-yeyi anlatıyor.

چیم (çim) = Yosun.

چماچم (çumâçum) = Alın (Ar.)
نماءیه.

بدركاه قصر رفيعت نهاده
ملوك جهان از تفاخر چماچم
نزاری

Senin yüksek köşkünün kapısında cihan padişahları öğünerek alınlarını yere koyarlar. secde ederler.

(Nizārī)

(Reşidî) Arapça baş kâsesi mânasına (cumcume) nin cem'i olan (cemâcim) i yanlış okumuşlar demek istiyor.

چمان (çemân) = Naz ile salınarak yürüyen = hırâmân.

سرو چمان من چرا ميل چمن نمی کند
حافظ

Benim salınıp gezen selvi boy-lum, niçin çemene rağbet etmiyor.

(Hâfız)

Ş Şarap kadehi.

همچو بابل لمن ودستانها زبید
چون ابالب شد چمان از بابل
ناصر

Şarap kadehi sürahiden doldu-ğu zaman bülbüller gibi nağ-meler terennüm ediniz.

(Nâşır)

Ş Çemen mevkiinde de kulla-nılır.

گونی زیاد سروچمان چون همی چد
خوران جنتند شده درچمان چمان
فرید

Salınan selvi rüzgârdan salın-dıkça çemende cennet hurileri salınır sanırsın.

(Ferid)

چمانچی (çemânçî) = İç şarapla dolu yatık [*].

چمانه (çemâne) = Şarap kadehi ve yarım kabağı nakışlayıp içinde şarap içtikleri bir türlü kadeh.

چمانه (çumâne) = Hayvan.

چه لای که من یک چمانه نخوردم
چه فضیلت پس مرا بر چمانه
ناصر

Ben bir kadeh içmedim diye ne öğrenüyorsun. Öyle ise senin hayvana ne üstünlüğün var.

(Nâşır)

(Nefîsî) orta ve kadehin dibin-de kalan yudum mânalarına da yazmıştır.

چمانی (çemânî) = Sâki.

ای سوی من ای چمانی نیم
کاشانی

Ey sâki! bir defa benim tara-fıma salın.

(Kâşânî)

چمناک (çemtâk) = Ayakkabı. Tah-fif ile çemtek denir=çemşçâk, çemşek=çemnâk, çemenk.

[*] Boğazı dar, karnı geniş ve yayvan

şarap kabı.

چمچاخ (çemçâh [*]) = Eğri, kam-
bur.

زود و چچاخ کردم از غم عشق
دوزخ لعلقام و قامت راست
فرخی

*Lâl renkli iki yanak ile düzgün
endam, aşk kaygısıyla beni sa-
rarttı ve belimi büktü.*

(Ferruhi)

کشیده قامت و گل روی و مشک بوی وی است
خلنده بینی و چچاخ و گنده فوز منم
سوزنی

*Uzun boylu, gül yüzlü, misk
kokulu odur. Burnu akar, kam-
bur, ağzı kokar benim.*

(Süzeni)

چمچرغه (çemçurğе) = Bir nevi
kamçı § Kamçı örülen iplik.

چمچم (çumçum) = Salınarak yü-
rümе (çem) in birinci mânasına
göre (ç) lerin üstün olması ge-
rektir.

زمستان منہزم شد تا برآمد
سپاہ ماہ پروردین چمچم
پور بہای جای

*Baharın ilk ayı askeri salına-
rak gelince soğuk, bozguna uğ-
radı, dağıldı..*

(Pürbehâyi Câmî)

§ At, öküz gibi hayvanların
turnağı § Tabanı paçavra, kon-
cu çorap gibi iple örülü ve
dilimizde cimcime denilen ayak-

[*] Türkçe çamçak dediğimiz su kabı
mânasına görülemedi.

kabı. Konuşma dilinde (gîve)
denir.

چمچمه (çumçume) = Ayak sesi.

گرد نمال و چمچمه باد پو یگاناش
خوش چون سماع و سرمه بسمع و بصر رسید
سوزنی

*Onun rûzgâr gibi çabuk yürü-
yüslü olan atlarının nallarının
tozu göze sürme, ayak sesi
kulağa zikir sesi gibi erişti.*

(Süzeni)

چمچه (çumçe) = Çamçak : ağaç-
tan yapılmış su kabı.

چشم (çemş) = Çeşm maktûbudur.

گهی ز چشم زند آبر بر دل عشاق
گهی ز دست زند تیغ ، بر سر اعدا
معزی

*Kâh bakışıyle âşıkların gönlüne
ok saplar; kâh eliyle düşman-
ların başına kılıç vurur.*

(Mu'izzî)

بگردار چشم گوزنان دو چشم
فردوسی

İki gözü ceylânların gözü gibi.
(Firdavsi)

§ Naz ve işve ile yürüyüş.

سرخوش و چشان جو کبک مست رفت
ماشقائرا دل بهجرائش بکفت
سیف

*Sarhoş keklik gibi keyifli ve
nazlı yürüyüp gitti. Ayrılığıyle
âşıkların kalbini yaraladı.*

(Seyf)

چَمْشَه (çemşe) = Çeşmenin çevrilmiş.

چَمْك (çemek) = Kuvvet ve kudret, şan ve şevket, ilerilik, üstünlük.

پایگه سخنوی یاقم از قبول تو
خود زازل بعون تو دست مراست این چمک
عبد

Senin kabulün sayesinde şairlik derecesine yükseldim, senin yardımınla öteden beri bu kudret elimdedir.

(‘Amîd)

چَمْن (çemen) = Çemen.

طراوت چمن اتحاد را نازم
که امتیاز میان گل و گیاهش نیست
طالب

Gülü ile otu arasında fark olmayan ittihat çemeninin taravetini takdir ederim.

(Tâlib)

چمن پیرا (çemen pîrâ) = Bahçıvan.

حقیرم ای چمن پیرا مبین گری عمر بیدم
که از جان سایه‌ام جوی چو بر سمرقادت خورشیدم
هدایت

Ey bahçıvan! Her ne kadar sөгüt gibi meyvatsız isem de beni hakîr görme; güneş başımda parıldayınca can ve gönül-den gölgemi ararsın.

(Hidāyet)

چَمْنا (çemnâ) = Katır (Nefîsî).

چَمْند (çemend) = Cemend (ba.).

چَمْوش (çemüş) = Tepme atan huy-suz at, katır. Muarrebî شوس (şemûs) § Bir çeşit ayakkabı.

چَمْی (çemî) = Mânevi. Çem (ba.). Çemîden den muzari.

چَمْیدن (çemîden) = Salınmak, eda ile yürümek, eğilmek.

چو باد صبا در گلستان وزد
چمیدن درخت جوانرا سزد
سمدی

Gülistanda saba rüzgârı esince salınma genç ağaca: fidana yakıştır.

(Sa'dî)

چَمْین (çemîn) = Sidik ve pislik. Çâmîn (muḥ.).

بلبلانرا جای ی زبید چمن
مرجعرا در چمن خوشتر وطن
مولانا

Bülbüllerin yeri çemende yakıştır, bok böceğine pislik içi daha hoş gelir.

(Mevlânâ)

چَنْاب (çenâb) = Çadır tepesindeki ağırşak.

جزاز چناب تو نزم خیمه‌اش
گر چرخ در دهان کندم چوب چون چناب
رضی

Felek ağzıma çadır ağırşağı direği gibi direk soksa cenabından başkasının medîh ve sena çadırını kurmam: senden başkasını methetmem.

(Raîl)

§ Pencapta büyük bir şehir.

چَنَاجَن (çenâçen) = Birbiri ardınca gelen ok sesi.

زیم چنانچن که آمد ز زیر
کفن گشت در زیر جوشن حریر
نظای

Birbiri ardınca gelen ok sesinin korkusundan zırhın altında ipek esvap kefen oldu.

(Niẓāmî)

چَنَار (çenâr) = Çınar ağacı (Ar.)
Şairler bunun yaprağını parmakları açık avuca benzetmişler.

هر دست و هر زبان که درو نیست نفع خلق
غیر از زبان سوسن و دست چنار نیست
مولانا

Kendisinde halkın menfaati olmıyan her el ve dil, zambak dili ile çınarın elinden yani yaprağından başka bir şey değildir.

(Mevlânâ)

Eski çınarın kendiliğinden ateş alması meşhurdur.

هلاک نفس خوی زشت نیست
لکوزد این مثلاً هوشیاری
کفن برخود تند هر گرم پیله
برآرد آتش از خود هر چناری
عطار

Nefsin helâkine sebep kendi çirkin nuyudur. Şu darbimeseli bir akıllı güzel söylemiştir; her ipek kurdu kendine kefen örer, her çınar kendinden ateş çıkarır: ateş alır.

(‘Aṭṭâr)

Ş Halka. Bir çeşit ateş oyunu (Niẓām).

چَنَارِی وُ کَدُوْنِی (çenârî vu kedû-
î) = İki kimse görünüşte denk olup hakikatte olmamak yerinde söylenir.

دریاب کمال این سخن نازک وباریک
آزرده ممکن خاطرت از کس سرموی
گر باتو برابر زند آن صوفی اقرع
یادست مرا دوحق او بیت تکوئی
بدخواه تو خودرا بیزرگی چو نوداند
لیکن مثلست که این که چناری و کدوئی
کمال

Kemâl! Bu nazik ve ince sözü anla: bir kimseden hatırını kıl ucu kadar incitme. Eğer o kel sofu seninle denk olduğunu iddia ederse onun hakkında iyi bir söz hatırlarım: düşmanın büyüklükte kendini senin gibi sayar; lâkin (çenârî vu kedûî) yani kabağın çınara karşı durması darbimeseldir [].*

(Kemâl)

چَنَاق (çenâğ) = Çanak.

چَنَال (çenâl) = Çınar.

چَنَان، چِنَان (çunân, çinân) = Öyle, onun gibi, nitekim: çun ile ân'dan mürekkep ve muhaffettir.

[*] Bir çınarın dibine dikilen kabağın az zaman içinde çınarın tepesine çıkıp bir müddet sonra düşüvermesi birçok dillerde söylenen hikâyelerdendir.

من چنان عاشق رویت که زخود پیغبرم
تو چنان فتنه خویشی که زمن پیغبری
سعدی

*Ben senin yüzüne öyle âşıkım
ki kendimden haberim yok. Sen
kendine öyle meftunsun ki ben-
den haberin yok.*

(Sa'dî)

لذیذ بود حکایت در از تر گفتیم
چنان که حرف عصا گفت موسی اندو طود
عرفی

*Hikâye tatlı idi; sözü ziyade
uzattım. Nitekim Hazreti Musa
(Kelimullah) «وما تلك بيشك يا موسى»
yüksek hitabına karşı «هی عصای
ما توکا علیها
cevabiyle sözü uzat-
mak istemiştir.*

(Urî)

Konuşmada (ç) esre harekeli-
dir.

چنان (çenânhen) = Çok güzel,
aferin gibi beğenme yerinde
kullanılan bir kelimedir. İkinci
(n) nin kaldırıldığı da vardır.

چنب (çeneb) = Sünnet.

چنب سنت وکاربه نافله
روا ناروادان حلال و حرام

[*] ابولصغر

*Çeneb «سنت» nafiledir.
«Reva» yi helâl, «nareva» yi
haram bil.*

(Ebū Naşr)

[*] Farsçadan Arapçaya manzum ve
değerli eski bir lûgattir.

چمبر (çenber) = Tef kasnağı, fıçı
çemberi gibi bir daireyi kaplı-
yan şey; daire çevresi § Çark
vurmak yani döne döne daire
çevirmek § Halka.

زلف تو از مشاک ناب چمبر چمبر
روی تو از لاله برگ خرمن
قرخی

*Senin halka halka zülfün halis
miskten; yanağın kûme kûme
lâle yaprağındandır.*

(Ferruhî)

(k.) Esirlik, bağlılık.

گرچه بسیادی رسن بازی فکرت کرده ام
بیش ازین چیزى نمی دادم که سرور چمبرم
عطار

*Her ne kadar fikir cambazlığı
ettimse de yani fikrini döndü-
rüp dulaştırdımsa da bundan
fazla bir şey bilmiyorum; çün-
kü esirim.*

(Atîr)

چمبر گردن (çenberi gerdan) = Bo-
yun kemigi. (Ar.) ترقو.

چمبر مینا (çenberi minâ) = (k.) Gök.

چنبک (çunbek) = Sıçramak, atıl-
mak, kalgımak § Mıhladız (Ar.)
مقناطیس Mıknâtîs.

چنبول (çunbul) = Dilenci. Çunbulî
= dilencilik.

چنبور (çunbūr) = Dizgin kayışı.

چنبه (çunbe) = Tırkaz: kapı da-

yağı § Tokaç: çırpıcı tokmağı, deveci sopası gibi elde kullanılan kalın ağaçlar.

دو چپزش بشکن و دو برکن
مندیش ز غلغل و غرنه
دندالش پگاز و دیده بانگشت
چلو بدبوس و سرچینه
لیبی

İki şeyi kır, iki şeyi kökle. Gürültü ve haykırmadan korkma: dişini kerpeten, gözünü parmakla kökle; böğrünü topuz, başını tokmakla kır.

(Lebîbî)

§ Asma kollarına yapışık üzüm çöpü § Kalın, kaba adam.

چیلدن (çunbîden) = Sıçramak, atılmak, kalgımak § Kaçmak.

چینج (çinh, çih) = Gözü akan ve o sebeple kirpikleri dökülen kimse.

چند (çend) = End gibi üçten ona kadar miktarı belli olmıyan sayı (Ar.) بضع.

(نثر) تنها چند در صحبت من بودند
بعدی

Birkaç kişi benimle ahbaptılar. (Sa'dî)

§ Her ne kadar mânasını da ifade eder.

بیك گمان درجناب وادی قدسش
چند دیده ندید هیچ کرا ترا
شرف الدین

Zan habercisi onun kudsiyeti vâdisi semtinde her ne kadar koştı ise de kenarını hiç görmedi: o vâdinin ucu bucağı yoktur.

(Şerefeddin)

§ تاکی Tâkey = Ne vakte kadar mevkiinde kullanılır.

چند گوئی که چو ایام چار آید
گل ببار آید و بادام بیار آید
شصت بار آمده نوروز مرهمان
هم جز آن نیست اگر ششصد بار آید
لیبی

Ne vakte kadar; bahar gelir, gül açar, badem meyva verirse, dersin. Bana nevrüz altmış kere misafir gelmiş; altı yüz def gelse yine ondan başka bir şey değildir.

(Lebîbî)

§ Istifhamı mikdarî edatıdır.

سرت کردم بگو بوست چنندست
بهائی

Sana feda olayım söyle, öpücüğün kaçadır.

(Behâ'î)

چندان (çendân) = Çend ile ân dan mürekkep. O kadar demektir. Ne kadar mânasına da gelir.

من باتو دوستی و وفا کم نمی کنم
چندان که دشمنی و جفا بیشتر کنی
سعدی

Sen bana düşmanlığı ve cefayı ne kadar artırırsan ben sana karşı dostluğu ve vefakârlığı azaltmam.

(Sa'dî)

O zamana kadar mânasını ifade eder.

چندان بود کز شمه و نار مسی قدان
کاید بجلوه سرو صنوبر خرام ما
حافظ

Endamı düzgün olan güzellerin naz ve edaları bizim çam salınıslı selvimiz yani sevgilimiz cilve ile gelinciye kadardır.

(Hâfız)

Tekrar edilirse çok mânasını ifade eder.

دارم گله‌ها زچرخ چندان چندان
با گریه توان گفت نه خندان خندان
هر در و گهر که داد از من بستد
آن در و گهر چه بود دندان دندان
شاعر

Felekten şikâyetlerim o kadar çok ki güle güle değil ağlıyarak söylenebilir: bana verdiği her inci ve elması aldı O inci ve elmas nedir bilir misin? dış, dış.

(Şâir)

§ Sandal ağacı § Çinde bir memleket.

چندر (çunder) = Pancar = çuğun-
der (muḥ.) (ba.).

مرکز نشیده ام که آنی
فخرش بوجود چندر آید
بستاق

Bir yemeğin, pancarın vücudiyle öğündüğünü hiçbir vakit işitmemişim.

(Bushāk)

چندی (çendî) = Biraz, bir müddet.

گفتم آهن دلی کنم چندی
ندهم دل هیچ دلیندی
سعدی

Biraz katıyüreklilik edeyim, hiçbir gönül bağliyacık şeye yahut bir sevgiliye, gönül vermiyeyim dedim.

(Sa'dî)

چندن (çendîn) = Bu kadar: (چند)
ile (ین) den mürekkeptir.

ندارم طاقت تیار چندین
اغشی یا غیاث المستغیثین
نظای

Bu kadar kedere tahammülüm yok. Ey istimdadedenlere imdadeden! bana yardım et.

(Nizâmî)

چندن، چندل (çendel, çenden)
= Sandal denilen kokulu ağaç.
Muarrebi سندن (şendel) dir.

عیان شود خطر آدمی زرنج خطیر
که تانسوزد، بورتخیزد از چندن
قائمی

Âdem oğlunun büyüklüğü korkunç bir felâket belirlediği zaman belli olur. Sandal ağacının kokusu yanmadıkça çıkmaz.

(Kâfî)

چنگ (çeng) = Eğri büğrü § Başı
eğri bir çeşit saz § Kanunun
dik tutularak çalınan nev'i.

پیران چنگ پشت و جوانان چنگ زان
در چنگ جام باده و در گوش بانگ چنگ
سوزنی

Beli bükük ihtiyarlar, zülfü

kıvırcık gençler, ellerinde şarap kadehi, kulaklarında çeng sesi.
(Sāzeni)

از اس فغان وشیوتم
چنگیست خم گشته تنم
اشک آمده تادامنم
از هر مژه چون تارها
جای

Figan ve matemimin çokluğundan vücudum boynu bükük bir çeng'e benziyor. Her kirpiğimden göz yaşım iplikler gibi eteğime kadar uzamış.
(Cāmī)

§ İnsan, kuş, yırtıcı hayvan pençesi.

گرچه شاطر بود خروس چنگ
چه زند پیش باز رویین چنگ
سعدی

Horoz döğüşte çevik ise de tunç pençeli doğanın önünde nasıl saldırır.
(Sa'di)

اگر پیل زوری وگر شیر چنگ
بزدیک من صلح بهترکه چنگ
سعدی

Eğer fil kuvvetli ve aslan pençeli olsan da bana göre barış kavradan hayırlıdır.
(Sa'di)

§ Çengel, hususiyle filçilerin fil sürdükleri kargaburun biçimindeki çengel § Çolak mânasına da gelir ki sinirlere âriz olan hastalık sebebiyle el ve ayağın büzülmesidir. İlk yazdığımız (eğri) den başka mânalar hep ondan alınmıştır.
(çeng bedil zeden)
= Cezbetmek, çekmek.

چنگ (çung) = Söz. çungiden = söz söylemek ten emir § Kuşun yerden yem toplaması.

چنگ (çing) = Kuş gagası § Ok ve mızrağın keskin tarafı.

چنگاز (çengâr) = Yengeç.

چنگال (çengâl) = İnsan pençesi, kuş tırnağı, yırtıcı hayvan kınağı.

نبیی که چون گربه عاجز شود
برآرد چنگال چشم پاشنگ
سعدی

Görmez misin ki kedi âciz olunca pençesiyle kaplanın gözünü çıkarır.
(Sa'di)

§ Kuyu çengeli § Yemek çatalı § Çengâli dedikleri tatlı: yağ ile şeker ve bal gibi tatlı maddeler içinde ezilmiş sıcak ekmek (Ar.) نسیه. Amaç § İnce bel mânalarına da görülmüştür.
(çengâl hust, çengâl huş) = Çengâli dedikleri tatlı.

چکرنگهاچه (çenkerenkhâçe) = Mecusi bilginlerinden biri. (Nâşiri), چنگرهکهاچه (çengerekhâçe); (Nefisi), چنگرنگهاچه (çengeren-gâçe) suretinde yazmış. (Zerâtuşt Behrâm) چکرنگهاچه (çekerrenkhâçe) demiştir.

چونامه نزد چکرنگهاچه آمد
دلش دوشادی و دوکاچه آمد
زراشت بهرام

Mektup, Çekerenkhâçe'nin yanına gelince gönlü sevindi ve mesrur oldu.

(Zerâtüşt Behrām)

جنگش (çingış) = Efrāsyab'a yardıma gelip Rustem tarafından öldürülen ünlü savaş erlerinden biri.

جنگ (çengek) = Çengel, hususiyle fil sürececek çengel & Çengin küçültülmüşü = pençecik.

جنگل، چنگل (çengel, çengul) = Çengel & Pençe.

چنگل و منقار کشیده دراز
هرچه می دید همی کرد باز
جعفر

Pençe ve gagasını uzatmış, her ne görürse açıyordu : görüşüğünü gagalıyor, zedeliyordu.

(Ca'fer)

& Orman.

چنگلاهی (çenglâhî) = Çaylak kuşu.

چنگلک (çengelük) = Eli ayağı büzülmüş ve kıvrılmış insan ve hayvan, çolak & Dermansızlığından dolayı bir yere dayanarak kalkan kimse.

چنگلک چون چنین اندر رسم
مولانا

Dölyatağında büzülen döl gibiyim.

(Mevlânâ)

ای غوک چنگلک چو بزمده برگ کوك
خواهی که چون چکوک ببری روی هوا
لیبی

Ey solmuş marul yaprağı gibi eğri büğrü kurbagal serçe gibi hava tarafına uçmak mı istersin.

(Lebibî)

چنگله (çengule) = Çeng denilen saz & Pençe & Çengel.

چنگله (çingile) = Kıvrıcık saç.

چنگ مریم (çengi meryem) = Meryem eli, buhûri meryem denilen nebat. Pençe i meryem, buhûri meryem de denir.

برست از چنگ مریم شاه عالم
چنان کابستان از چنگ مریم
نظامی

Gebeler meryem elinden kurtulduğu gibi cihanın padişahı Meryemin elinden kurtuldu.

(Nizâmî)

Birinci Meryemden maksat Hüsrev'in sevgisi, ikincisinden maksat gebelere doğumu kolaylaştırmak için bu nebat ile yapılan tedavidir.

چنگلک (çengük) = Çengelük.

چنگه (çenge) = İdaresi altındaki ahaliden evlenecek herhangi bir kızı önce kendi yatağına alan zalim bir padişah. Bir gün gene evlenecek bir kızı âdeti veçhile yatağına almak istemiş-se de kızın yerine kız kıyafeti-ne giren erkek kardeşi yanın-da sakladığı hançerle o namus düşmanını öldürmüştür. Halk sevinerek bu güne (İdi çenge) demişlerdir.

چنگیدن (çengiden) = Söz söylemek

خوش بودن نیکو فضیلت لیکن
نه چندانکه بگویند که سنگی
همان بهتر که در بزم افاضل
زدانشهای خود چیزی بپوشی
که تا معلوم گردد عاقلانرا
که تو شاخ گلی یا چوب شنگی
نصیرطوسی

Susmak güzel bir fazilettir. Lâkin kendine dilsizlik isnad-et-tirecek kadar değil; fazilet sahiplerinin derneğinde o iyidir ki kendi bilgine dair bir şey söyleyesin; zira akıllılar sen gül dalı mısın yoksa gürgen odunu musun? bilsinler.

(Naşîri Tûsî)

چونو (çunū) = Onun gibi: چون او (çun ū) (muḥ.).

چنودپل (çunūdpul) = Sırat köprüsü.

چنه (çene) = Çene : çâne (muḥ.) (ba.).

چینه (çine) = Çîne (muḥ.) (ba.).

چیندن (çiniden) = Toplamak, devşirmek, seçmek, istif etmek.

گلستان که امروز باشد بیار
نو فردا چی گل نیاید بکار
فردوسی

چیدن çiden (ba.).

چنین (çunîn) = Böyle, bunun gibi: (چون) ile (ین) den mürekkep ve muhaffettir.

چیند. باشد بر چنین تن پیرهن
ظلم باشد بر چنین صورت نقاب
سعدی

Böyle bir vücudun gömlek giymesi yazıktır. Böyle bir yüzün örtülü olması zulümdür.

(Sa'di)

از روزن دل دیده گشایم برخ دوست
در زمره ارباب حیا رسم چنینست
طالب

Dostun yüzüne gönül penceresinden bakarım. Hayâlî adamlar takımında görenek böyledir.

(Tâlib)

چون (çu) = چون Çun (muḥ.) (ba.).

نازنینی چون تو با کیزه دل و پاک نهاد
بهتر آنست که با مردم بد نیشی
حافظ

Sen mademki temiz kalbli ve temiz tabiatlı bir güzelsin, kötû kimselerle düşüp kalkmaman çok iyidir.

(Hâfız)

میان عاشق و معشوق فرق بسیارست
چو یار ناز نماید شما نیاز کنید
حافظ

Âşık ile mâşuk arasında çok fark vardır. Sevgili naz gösterirse siz yalvarınız.

(Hâfız)

چَوَاک (çuvâk) = Yağda pişmiş gözleme, çörek, poğaça.

چُوب (çüb) = Ağaç parçası, kü-tüğü, çomak, sopa, odun.

که تواند که دهد میوه دلگین از چوب
یا که تواند که برآورد گل صدبرگ از خار
سعدی

(tâned) (ba.).

این قیاباگر بپندی فی المثل برچوب خشک
چوب گردد سبز و خرم همچو سرو چوبیار
قائمی

Bu kaftanı meselâ kuru ağaca giydirsek ağaç, ırmak kenarındaki selvi gibi yeşil ve taravetli olur.

(Kāānl)

چوبان (çübân) = Çoban. Farsça lûgatler (p) ile daha doğru buluyorlar = şubân.

چوب بست (çüb best) = Yapı is-kelesi.

چوب پنجه (çüb penbe) = Pamuk gibi yumuşak bir çeşit kav.

چوبی ta'lim (çübi ta'lim) = Öğret-men değneği.

چوبخاٹ (çübhaṭ) = Çetele.

چوبخوار (çübḥuvâr) = Ağaç kur-du (Ar.) ارضه.

چوب خورده (çüb ḥurden) = Değ-nekle döğölmek.

چوبدانه (çübdâne) = İğde.

چوب زدن (çüb zeden) = Değnekle döğmek. Kanun yoliyle olursa (çübkârî) denir.

چوب زین (çüb zîn) = Eyer kaltağı.

چوب سای (çübsây) = Törpü, rende.

چوب شکافی (çüb şikâf) = Odun ya-rıcı § Kama باز (ba.).

چوبکش (çübkeş, çübgîn) = Pamuk çekirdeğini pamuktan ayırdedecek çark.

چوب نان (çüb nân) = Oklava.

چوب نورد (çüb neverd) = Çul-haların üzerine bez sardıkları ağaç, selmen.

چُوبَك (çübek) = Davul tokmağı. Çübekzen, çübekî = davulcu, bekçi başı, yasakçı.

مهن چوبك دگر جون باسيانان
مولانا

Bir daha bekçiler gibi davul çalma.

(Mevlânâ)

يك چوبكى' نام تو بهرام چوبه شد
خسرو

(Behrâm Çübe) *senin meskeni-nin bir bekçisidir.*

(Husrev)

چوبه çübe (ba.).

چوبك اشنان (çübek uşnân) = Çöven, köpürtken.

چوبه (çūbe) = Oklava § Kayın ağacından yapılan ok.

زسد چوبه آمد یکی برهدف
سعدی

Yüz oktan biri amaca rasgeldi.
(Sa'dî)

§ Hurmuz'un seraskeri. چوبین çū-
bîn (ba.).

چوبین (çūbîn) = Ağaçtan yapılan her şey § Başa bağladıkları mendil yahut gelin duvağı.

بکشتی می شدم هر سو شتابان
سوار اسب چو بین همچو طافان
سلیم

Ağaçtan ata binen çocuklar gibi
gemiye binerek her tarafa sür-
atle gidiyordum.

(Selîm)

§ Hurmuz'un seraskeri Behrâ-
m'ın lâğabıdır. Kuru, arık, uzun
boyllu olduğundan bu lâğabı
almıştır § Ağaçkakan yahut
kervan kuşu.

چۆره (çevtere) = Bahçe ve havuz
etrafında, kapı önlerinde yapı-
lan dört köşeli set, seki.

چوچه (çūçe) = Oklava.

چوھا (çūhâ) = Çuha dediğimiz
kumaş § Papaz feracesi.

مرا بینند اندر کنج غاری
شده مولوزن و پوشیده چوھا
خاقانی

Beni bir mağara köşesinde çan
çalmağa memur olmuş ve pa-
paz elbisesi giymiş görürler.
(Hâkânî)

چوخیدن (çūhîden) = Ayak kay-
mak, tekerlenmek, düşmek §
İnadetmek.

چوز (çūr) = Sülün kuşu.

بری دیدار حوری نارون قد
دری رفتار چوری یاسن خد
سوزنی

Peri yüzlü, uzun boylu bir huri;
keklik gidişli, yasemin yanaklı
bir sülün.

(Süzənî)

نارون narven (ba.).

چوز (çūz) = Bir yaşını bitirmiyen
ve henüz tülemiyen avcı kuş §
Kadınların döl döş aleti § Deve
otu (Ar.) غلیس.

چوزه ، چۆزه (çūze, çūje) = F'iliç.

چره باز که شکاری فکندست
چیره اش چوزه هر بیوه زانست
جای

Senin avcı kuşu düşüren erkek
doğanının günlük yiyeceği, her
dul kadının civcividir.

(Cāmî)

cîre (ba.) § İğn ucunda
iplik geçirilen kerkik.

چوسه (çevse) = Köşk. Cevsek; bu-
nun yahut köşkün muarrebidir.

چۆسپیدن (çevsiden) = Çespiden
ve çefsiden (ba).

چۆشك (çūvşek) = Emzikli bardak.

چۆشیدن (çūşiden) = Emmek
(muḥ.) çūşiden dir.

ـ (çūğ) = Boyunduruk Ş Su
arkı.

چۆغری (çūğrī) = Süzme yoğurt.

چۆك (çūk) = Hak kuşu.

چوك زشاخ درخت خویشان آویخته
زاغ سیه بردوبال غالیه آمیخته
منوچهری

*Hak kuşu kendini ağaç dalın-
dan asmış, kara karga iki ka-
nadına kalemisk sürmüŝ.*

(Minūçihri)

گوئی بی چون زغم عشق زردگشت
وزشاخ همچو چوك درآویخت خویشان
کسانی

*Ayva, benim gibi aşk eleminden
sarardı ve kendini hak kuşu
gibi daldan astı sanırsın,*

(Kisā'i)

Ş = چاك çuk (ba).

برکمی چون کان نداف
بزی چوك چون چاك نداف

[*] قرالوی

Kus=kadın aleti. Neddaf=pamuk atıcı. Çek=hallaç tokmağı.

[*] Edebe uymadığından tercüme edil-

medi.

Ş Diz. Devenin diz üzerine otur-
masına çökme çok etme de-
nildiğine göre bu ve bundan ev-
velki mânada dilimizle müş-
terek demektir,

پیش باز آمدند و چوك زدند
چوك چون اشتران لوك زدند
پورهای جای

*Karşılayıp lök develeri gibi
diz çöktüler.*

(Pürbehāyi Cāmī)

چۆنگان (çevgân) = Cirit oynıyan-
larm topu çeldikleri ucu eğri
değnek, çevgen.

رخسار یار درختم کیسوی تابدار
چون گوی عاج درختم چوگان آبنوس
سعدی

*Yârın kıvrıcık saçının büklü-
münde, yanağı; abanozdan ya-
pılmış çevgenin ucunda fildişi
topa benzer,*

(Sa'dî)

Her ucu eğri değneğe, hususiy-
le davul ve trampetenin ucu
toplu çomağına denir.

نکو خواهان نصیحت می کنندم
که سعدی چون دهل پیوده مخروش
وایکن تاپچوگان می زندندش
دهل هرگز نخواهد بود خاموش
سعدی

*Hayrımı istiyenler bana, ey
Sa'dî! Davul gibi cuş u huruş
etme diye nasihat ediyorlar;
fakat çomakla vuruldukça da-
vul elbette susmaz.*

(Sa'dî)

Bu münasebetle kıvrım ve bük-
lüm zülfe de denir.

ز عئبر بردهش چنبر ز سنبول بر گلش چوگان
قطران

*Ay'ının: yüzünün üzerinde am-
berden daire, gülünün: yana-
ğının üzerinde sümbülden çev-
gen var.*

(Kaṭrān)

İran padişahlarının önünde gö-
türülen ucu eğri bir sırık ile
onun ucuna takılmış parlak çe-
likten yapılmış bir küreden iba-
ret debdebe alâmeti.

چوگانى (çevgânî) = Top oyunu-
na alışkan at.

چون بیدان یرود بر چنگ چوگانى - سوار
گوی خورشید از برگردون چوگان یرود
سلمان

*Savaşmak için görgülü ata bi-
nen süvari meydana çıkınca
çevgenle güneş topunu feleğin
üzerinden alır.*

(Selmān)

چوگان (çügân) = Netürlü, hangi
neviden mânasına istifham eda-
tı § Vakit ve zaman § Eğer gibi
şart edatı § = çunan § Teşbih
edatı (Burhān ve Nefisî).

چوگك (çūkek) = Büyük baykuş,
puhu yahut ona benzer büyük
bir kuş.

چول (çul) = Çöl ve kumsal.
کله در چول و غله اندر چال
اوحدی

چال çâl (ba.). § Erkeklik aleti.

صد بار بگفتم که بچول تو خوشست
یکبار توهم بگو که چول تو خوشست
قافى احمد بستانى

Keçül = köçeklerin belden aşı-
ğısını oynatmaları [*].

چول (çevl) = Eğri, kambur.

یارم بسکه بر من افکندی
بشسته من چول گشت چون چوکان
شاعر

*Benim üzerime o kadar keder
yükü yüklettin ki arkam çev-
gen gibi kambur oldu.*

(Şa'ir)

چولگان (çevlegân) = Çevgân;
çevl = eğri, gân edatı nispet ol-
duğundan çevgân çevlegânın
muhaḥfafi; مولجان (şevlecân) çev-
legânın muarrebidir.

چوله (çüle) = Kirpi (ba.).

گرچه دارد زاعتراض جهول
سینه پر لبر طعنه چون چوله
لیک نزدیک من چنان باشد
که سگ از دور می کند دوله
رازى

*Kara cahilin itirazından göğ-
süm kirpi gibi kınama okıyle
dolu ise de benim yanımda
köpeğin uzaktan ulumasına
henzer.*

(Rāzî)

چون (çun) = Vakit edatıdır.

[*] Edebe uymadığından tercüme edil-
medi.

چون برفلك گروفت هزيمت سپاه چين
آورد شاه زنگ برون لشكر از كمين
انورى

Çin askeri felek üzerinde yenilince: gündüz bitince Zengibar padişahı askerini pusudan çıkardı: gece oldu.

(Enverî)

Ş Teşbih edatıdır.

ورچو خورشيدت نبينم كاشكى همچون هلال
اندكى پيدا وديگر در نقابت ديدى
سعدى

Eğer sen güneş gibi görmezsem keşki yeni ay gibi biraz açık biraz kapalı görseydim.

(Sa'dî)

Nitekim, nasıl ki gibi temsil ifade eder.

هيبتش الماس سخاوا بكفاند
چون بكفاند دو چشم مار زمررد
منوچهرى

Yılanın iki gözünü zümrüt nasıl çatlatırsa onun heybeti sert elması öyle çatlatır.

(Minūcihrî)

Şart edatıdır.

مرغ پر نارسته چون يران شود
لقبه هر گريبه دران شود
مولانا

Kanadı bitmemiş kuş uçarsa her yırtıcı kedinin lokması olur.

(Mevlânâ)

Zira, çünkü mânasına tâlil edatıdır.

مداواى كتم بادرد چون درمان نمى يابم
تعملى مى كتم از زخم چون مرهم نمى يابم
سعدى

Derman bulmadığım için derdimi hoş görüyorum. Melhem

bulamadığımdan yaraya tahammül ediyorum.

(Sa'dî)

Vavî mârûfe ile çigüne ve çerâ yerinde kullanılır, istifham edatıdır.

بخت ابره چون تماشاى او روم
در شب كسى بسير گلستان نمى رود
قتيل

Kara bahtımla onu seyre nasıl gideyim. Gece vakti kimse gûlistanı seyre gitmez.

(Ketîl)

آخر نه دل بدل رود اتصاف من يده
چونست من بوصل تو مشتاق وتو ملول
سعدى

Âkıbet gönül gönle meyletmez mi; bana hak ver; ben seni çok özlerken sen niçin usandın.

(Sa'dî)

چون halka berder bûden) = Kapı üzerinde halka olmak (k.) sebat etmek, dayanmak.

چُونَان (çünân) = Öyle: Çün ile ân dan mürekkeptir. Tahfifle چنان çunân denir. چنان çunân (ba.).

ووى زمين زفر تو زينت پذير باد
چونانكه از نجوم وزشمس وقر فلك
سوزنى

Gökyüzü yıldızlarla güneş ve aydan süslendiği gibi yeryüzü senin ışığından bezensin.

(Süzenî)

چُونِین (çünîn) = Böyle: Çün ile in den mürekkeptir. Tahfifle چنين çunîn denir (ba.).

چَهْ (çeh) = Kuyu, çâh (muḥ.).

هر کرا گم شده است يوسف دل
گو بين دو چه زنجرات
سعدی

Her kimin gönlü yusufu kaybolmuşsa senin çenen çukuruna baksın.

(Sa'dî)

چَهْ (çe) = Okunmaz (h) ile kelimenin sonuna gelip küçüklük ifade eder.

هر کرا باغچه هست بستان نرود
سعدی

Her kimin bir bahçesi varsa bostana gitmez.

(Sa'dî)

چَهْ (çi) = İstifham edatıdır.

تو چه ارمغانی آری که بدوستان فرستی
به ازان نه ارمغانی که تو خویشتن بیایی
سعدی

Sen, dostlarına göndermek için ne armağan getireceksin. Kendin gelmenden daha iyi armağan olmaz.

(Sa'dî)

Çokluk ifade eder.

چه روزها بشب آورده ام بدین امید
که با وجود غریزت شبی بروز آرم
سعدی

Senin kıymetli vücudunla bir gece sabahlamak ümidiyle nice günleri akşam etmişim.

(Sa'dî)

Cem'i (çihâ) dır.

دایمان ترا از کف من چرخ و سا کرد
بشگر بن این زال جفا پیشه چها کرد
نصحا

Felek, senin eteğini benim elimden kurtardı; bak bu, cefakâr kocakarı bana ne'ler yaptı.
(Yeğmā)

Ş Eşitlik (müsavat) edatıdır.

چه وجود نقی دیوار و چه آدمی که باو
سخی ز عشق گویند و درواثر نباشد
سعدی

Aşka dair sözlerden zevk almıyan kişinin duvardaki nakıştan ne farkı var.

(Sa'dî)

Ş Taaccüp yerinde kullanılır.

آن چه سرویست چه خوش رفتاریست
آن چه طوطی چه شکر گفتاریست
خجندی

O, ne selvi endamlı, ne hoş yürüyüşlüdür; o, ne dudu kuşu ne şeker özlüdür!

(Hucendî)

Ş Ki gibi tâlîl ifade eder.

Senā'î'nin :

منشین باینان که صحبت بد
گرچه پاک ترا پلید کند

Şiirinde (که) yerine (چه) getirilecek olursa tâlîle misal olur Ş ile pāk (ba.). Dileme ve umma ifade eder.

دل من برد ز دست مده
چه شود گر دلی بدست آوی
سلمان

Benim gönlümü götürmüşsün, elden bırakma, bir gönlü ele alırsan ne olur.

(Salmān)

Ş Çizî mevkiinde kullanılır.

(نثر) هر چه نباید دلبستگی را نشاید
سعدی

Sebatı olmıyan her şey gönül bağlamaya lâyık değildir.

(Sa'dî)

Ş İnkâr yahut hor görme yoliyle nefye delâlet eder.

هر که رخسار او ندید چه دید

Onun yanağını görmiyen ne gördü, yani onun yanağını görmiyen bir şey görmemiş gibidir.

من چه باشم که بران خاطر خاطر گندم
شاعر

Ben kim oluyorum ki o güzel kokulu hatıra yolum uğrasın.

(Şa'ir)

Ş Nehi mânasını ifade ettiği de vardır. çi mîkunî = ne yapıyorsun, denilir ki maksat, yapma demektir.

چَهَاد (çehâd) = چاک çekâd (ba.).

چَهَار (çehâr) = Sayılardan dört rakamının adı. چار çâr (ba.).

چهار اُھری (çehâr âhûri sen-gin) = (k.) Dört taraf: güney, kuzey, doğu, batı Ş Dört unsur.

چهار ارکان (çehâr erkân) = Oba denilen çadır. Çehâr tâk da derler Ş Dört unsur.

چار بالیش (çehâr bâliš) = چار بالیش çâr bâliš (ba.).

دوان حرم که نهشده چار بالیش عزت
جز آستان نرسد خواجگان صدر نشین را
سعدی

Ona şeref tahtını kurdukları hürmetli yerde, yüksek mevkide oturanların yeri kapı eşiğinden öteye geçmez.

(Sa'dî)

چهار بامک (çehâr bâmek) = Bir nevi bit hastalığı (Ar.) قَام (Nâşirî), (Burhân) musahhihinin (çehâr pâyek) suretinde tashih ettiğini, zira Mensekî'nin Ferhengi Şu'ûrî [*] den böyle nakylediğini yazıyor.

چهار پا (çehâr pâ) = Dört ayaklı hayvanlar hususiyle yük beygiri.

چهار پایه (çehâr pâye) = İskemle.

چهار دریچه (çehâr derîçe) = Dört pencere (k.) göz, kulak, burun, ağız.

چهار زبان (çehâr zebân) = Dört dilli (k.) bir sözde durmıyan kimse.

چهارشنبه (çehârşenbih) = Çarşamba günü.

چهار کلھن (çehâr kulhen) = Dört taraf Ş Dört unsur.

چهار گوشه (çehâr güşe) = Dört köşeli (k.) tabut.

دروگوشه نشست و ساخت توشه
ناکی رسدش چهار گوشه
نقائى

Köşeye oturdu ve tabut yani ölüm ona ne vakit erişecek diye hazırlığa başladı.

(Nizâmî)

Ş (k.) Taht Ş Dört taraf Ş Her dört köşeli şey.

[*] Hataylı bir Türk olan (Şu'ûrî)'nin iki büyük ciltten müteşekkil lûgatidir, epeyce yanlışlıklarına rağmen İranın edebî eserlerini anlamaya çok yardım etmiştir.

چهار نعل (çehâr na^l) = Dört nala: hızlı.

چهار يك (çehâr yek) = Dörtte bir.

چَهْچَهْ (çehçeh) = Bülbül sesi.

چهر (çihr) = Yüz.

دوشینه چون پامی ز شب بگذشت آن سیمین بدن
آمد چو مهر از دوون افروخت چهرش ایمن
عندلیب

*Dün gece geceden biraz geçince
o gümüş bedenli güneş gibi kapıdan içeri girdi; yüzü meclisi aydınlattı.*

(‘Andelîb)

چهر آزاد (çihr âzâd) = Behmen şahın kızı olup otuz sene padişahlık etmiştir.

چهره (çihre) = Yüz, surat.

ی کند تأثیر دیگر در دل روشن سخن
چهره نازک بیک چانه رنگین می شود
صائب

Söz, nurlu kalbe başka türlü tesir eder. Nazik çehreye bir kadeh başka letafet verir.

(Şa‘îb)

چهره پرداز (çihre perdâz) = Resim ve nakış yapan.

چهره ساهتن (çihre sâhten) = (k.) Yüzleştirmek.

چهره شدن (çihre şuden) = (k.) Yüz yüze gelmek (k.) kavgaya kalkışmak.

چهره کشا (çihre guşâ) = Ressam.

چهره گشائی (çihre guşâ‘î) = Nakkaşlık, ressamlık.

چهره (çuhre) = Ev içinde hizmet eden genç uşak.

چهل (çihl) = Sayılardan kırkın adı.

چهل ستون (çihl sutûn) = Tahtı Cemşid (ba.).

چهل (çehlem) = Bir nevi zırh.

چهلیدن (çehîden) = Damlamak = چکیدن çekiden (ba.).

چی (çî) = Şey mânasım ifade eden çiz (muḥ.).

مرغ جائی رود که چینه بود
نه بجای رود که بی نبود
سعدی

Kuş tane olan yere gider. Bir şey olmayan yere gitmez.

(Sa‘dî)

چال (çîpâl) = Lâhur padişahının lâğabı.

نه خاقان چینم نه باو برابر
نه چپال هندم نه باو پسرعم
قائمی

Ne Çin’in hakantıyım, ne ona dengim. Ne Lâhurun padişahıyım, ne onunla hıstımlığımız var.

(Kâ‘nî)

چین (çîh) = چنغ çinḡ (ba.).

چیدن (çîden) = Toplamak, dermek, devşirmek.

شدم بر روی گل چیدن بگاشن
ستان خار زد چنگم بدامن
بجای

*Gül toplamak ümidiyle güllüğe
gittim, diken mızrağı eteğime
pençe saldı.*

(Cāmî)

از آن باغ رنگین و طب چیدی
وزو دادی هر کرا دیدی
انهای

*O lâtif bahçeden taze hurma
toplar ve her gördüğüme ondan
verirdim.*

(Nizâmî)

(Y) nin hazfiyle چدن (çiden) de
denir.

چیره (çir, çire) = Yeğîn,
galip, bahadır, yürekli.

گوزن ماده می کوشید باشیر
براهم شیر تر شد عاقبت چیر
انهای

*Dişi geyik aslanla uğraşıyor-
du. Erkek aslan âkıbet ona
galebe çaldı.*

(Nizâmî)

پاسا که همی گفت شیر چیره منم
کنون زیم تو بیچاره تر زرو باهست
معزی

*Yeğîn aslan benim diyen nice
kimseler şimdi senden korkula-
rından tilkiden daha biçaredir-
ler.*

(Mu'izzi)

دو رخ و دو لب برنگین و مزه
چیره آمد بر ارغوان و شکر
عنصری

*Senin iki yanak ve iki duda-
ğın renk ve tat hususunda er-
guvan ve şekere galip geldi.*

(Unşurî)

§ Hisse ve nasip.

بندۀ باش بی نصیبه و چیر
که فرشته نه گرسنه است و نه سیر
سنائی

*Hisse ve nasipsiz bir bende ol;
zira melek ne açtır, ne tok.*

(Senâ'î)

§ Fars kazalarından Bevanata
bağlı bir köy.

چیره‌گی (çiregî) = Yürekliplik ce-
saret, galebe.

چیره دست (çire dest) = Eli üstün,
yeğîn, galip, serkeş. Farsçadan
Türkçeye eski lûgatler (چیره دست)
kelimesine eli uz ki her neye
yapışırsa kolaylıkla hâsıl olur;
(چیره دست) eli uz olmıyan ve işe
yakışmıyan kimse demişlerdir.
(Nefîsî) eli çabuk, çevik, hü-
nerli, sanat sahibi mânalarına
da yazmıştır.

کسی کو یثما سپاهی شکست
بدین چاره شد برعدو چیره دست
نظامی

*Askeri yalnızca bozup sındıran
kimse bu çare ile düşmana ga-
lip geldi.*

(Nizâmî)

تو نیز ای جهاندار پیروزه بخت
نه از مادر آوردۀ تاج و تخت
خدا داده این چیره دستی که هست
مشو برخدا دادگان چیره دست
نظامی

*Ey talihli padişah! Sen de taç
ve tahtı anandan getirmedin.*

Bu muzafferiyeti sana Allah vermiştir, Allahın vergilerine karşı serkeş olma.

(Nizâmî)

چیره دستی (çîre destî) = El üstünlüğü, galebe, serkeşlik.

چیز (çîz) = Şey.

ی چیز را نباشد اندیشه از حرای

Bir şeyi olmıyanın yol kesiciden korkusu olmaz.

چیزلیر (çîzlîz) = Az şey

نا به از جان نیست جان باشد عزیز
چون برآمد نام جان شد چیزلیر
مولانا

Candan iyi bir şey olmadıkça can kıymetlidir, candan iyi bir şey yani canan görününce can adının kıymeti azalır.

(Mevlânâ)

چستان (çîstân) = Bilmece, yanıltmaç چیت ile آن ân dan mürekkep olup Türkçe mânası (nedir o) dur. Ânçîst suretinde de kullanılır [*]. (burde), (püşîde) de bu mânadır. (Ar.) لغز، احمیه.

چیت (çîğ) = Çit ve çubuktan örülüş çadır bölmesi. Türkçede de bu mânadır.

چیلان (çîlân) = Unnaptan bozulma hünnap dediğimiz yemiş.

[*] maddesine bak. (خریده)

Dilimizde hünnaba (çığde) derler § Demirden yapılan aletler.

چیلانگیر (çîlânger) = Çilingir.

زچیلانگیرم شعله درجان گرفت
دلم آتش ازآب حیوان گرفت
وحید

Çilingirden canım alevlendi, gönlüm abıhayattan ateş aldı.

(Vahîd)

چین (çîn) = Çin eli. Muarrebî سین şıyn.

زچینی یجز چین ابرو نخواه
نداوند ایمان مردم نگاه
نظامی

Çinliden kaş çatmaktan yani suratsızlıktan başka şey beklemeyen, Çinliler halkın: pakt ve andını gözetmezler.

(Nizâmî)

§ Büklüm, kıvrım.

دوچین زلفش ای دل مسکین چکونه
کاشفته گفت باد صبا شرح حال تو
حافظ

Ey biçare gönüll! Sevgilinin zülfünün büklümünde ne hal-desin. Zira saba rüzgârı halini açıklarken perişanlığını söyledi.

(Hâfız)

§ Çiden masterından emir, (isfa. muh. vas.).

کلك حافظ شکرین میوه نباتیت بچین
که درین باغ نبیخی نمری بهتر ازین
حافظ

Hâfız'ın kalemi şeker gibi meyva veren bir nebattır, topla,

*çünkü bu bahçede bundan daha
iyi meyva görmezsin.*

(Hāfız)

نوابت باشد ای دارای خرمن
اگر دمی کنی برخوشه چینی
شاعر

*Ey harman sahib! Eğer başak
toplayıcıya merhamet edersen
sevaba girersin.*

(Şā'ir)

چین بر چهره آوردن، چین بر آبرو افکندن

(**çin ber ebrū efkenden,**
çin ber çihre âverden) =
(k.) Öfkeden dolayı kaşlarını
çatmak, yüzünü, gözünü eğmek.

مکن ترکی ای ترک چینی نگار
بیا ساعتی چین بر آبرو میار
نظامی

*Ey çini nakışlı güzel! Zulmet-
me, gel, bir dakika kaşlarını
çatma.*

(Niẓāmî)

دست اورا ابرگفتم چین بر آبرو زد سپهر
گفت کای نیموده گو از ژانخانه شرم دار
قائمی

*Onun eline bulut dedim. Gök
müteessir oldu da ey geveze!
Hezeyan etmekten utan, dedi.*

(Kāānî)

چینود (**çineved**) = Sırat köprüsü.
Nāşiri'nin beyanına göre bu
lûgat, maddelerinde görüldüğü
vechile birçok değişikliklerle
nakledilmişse de en doğrusu
bu imiş.

اگر خود بهشتی دیگر دوزخیست
گذارش سوی چینود پل بود
اورمزدی

*Gerek cennetlik gerek cehennem-
lik herkes sırat köprüsü tarafı-
na yani sırat köprüsünden ge-
cecektir.*

(Ūrmazdî)

چینه (**çine**) = Kuş yemi. ع (ba.)
چینه دان (**çinedân**) = Kuş kursağı.
Ş Duvar sırası ki; kor, dizi denir.

ح (h) = Arapça hece harflerinin altıncısıdır [*]. Ebcet hesabında (8) rakamını gösterir.

حَاجِبِ بَارِ (ḥācibibâr) = (k.) Hazreti Cibril.

حَاجِي حَاجِي رَا دَز مَكَّة بِنْدَ (ḥācī ḥācīrâ der mekke bined) = (k.) Biribirini görmek çok geç olur.

حَالِ آمَدَن (ḥâl âmeden) = (k.) Zayıflık, hastalık, baygınlıktan kurtulmak.

حَالِ بَرِگِشْتَن (ḥâl bergeştên) = (k.) Hal değişmek.

حَالِ دَادَن (ḥâl dâden) = Söylemek.

حَالِ كَرْدَن (ḥâl kerdên) = (k.) Vecde gelmek, raksetmek.

مجنون در آسمان چو قر دید و حال کرد
گویا کماج خیمه لیلی خیال کرد
آمنی

Mecnun gökte ayı gördü de

[*] Farsçada bu harf yoktur. İçinde (ḥ) bulunan kelimeler hep Arapçadır. Bundan ötürü yalnız bu harflerle başlıyan istilâhlar yazıldı.

*Leylânın çadırı ağırşığı sana-
rak şevka geldi.*

(Âşâfi)

حَالِيَا (ḥâliyâ) = Şimdi.

حُجَّتِ اُسْتَوَاز (ḥucceti ustuvâr) = Kurani kerim.

حُجْرَه پَرِ دَاخْتِ خَوَابِ (ḥucra biperdâht ḥuvâb) = (k.) Uykuka kaçtı.

حَرْفِ آبدَار (ḥerfi âbdâr) = (k.) = Güzel ve mânalı söz = حرفی

جوهردار (ḥerfi cevherdâr).

حَرْفِ بَرِ كُرسِي نشانَدَن (ḥerf ber kursî nişânden) = (k.) Doğru ve dü-rüst söylemek, iddiasının uh-desinden gelmek.

حَرْفِ بِنَافِي كَسِي نِهَادَن (ḥerf benâfî kesî nihâden) = (k.) Zarıflık tasla-mak, alay etmek.

حَرْفِ پَهْلُودَار (ḥerfi pehlûdâr) = (k.) Kinayeli, dokunaklı söz.

شکوه از جور حاصل می شود ارباب دولت را
ندارد رتبه هر حرفی که اورا نیست پهلوی
سلمی

*Zulûm sahipleri debdebelerini
zulûmde temin ederler. Doku-*

naklı olmıyan sözün kıymeti yoktur.

(Selim)

خاطرت و حرف پهلودار می سازد فکار
تووالدین

Dokunaklı söz hatırını kırar.

(Nūruddin)

حرف تهدار (herfi tehdâr) = (k.)
Ash olan söz.

حرف خشاک (herfi huşk) = (k.) Dinliyenin hoşlanmıyacağı söz.

حرف خناه (herfi hunuk, herfi serd) = Tatsız yahut dinliyenin incitecek söz.

حرف دو قفازدن (herf der kefâ zeden) = Bir kimsenin arkasından söz söylemek,

حرف دوکار کسی کردن (herf der kârı kesî kerden) = (k.) Bir kimsenin işini ayıplamak.

حرف قالبی (herfi qalibî) = (k.) Basma kalıp lâf dediğimiz.

از دو حرف، قالبی کز دیگران آموخته است
دعوی گفتار بر طوطی مسلم کی شود
صائب

Dudu kuşu başkalarından öğrendiği basma kalıp iki sözle lâkırda bildiğini iddia edemez.
(Şa'ib)

حرف گلوگیر (herfi gulūgîr) = (k.) İnsanın iştmesinden eza duyduğu söz.

حرف گبر (herfgîr) = (k.) Ayıp tutan ve itiraz eden kimse.

چو حرفم بر آید درست از قلم
مرا از همه حرف نگیران چه غم
سعدی

Sözüm kalekimden doğru çık-

tıkça bütün itiraz edenlerden ne kaygım olur.

(Sa'di)

حرف میسرور (herfi mesrûk) = (k.)
Yazılıp da okunmıyan harf:
خواجه، تیر

حرف مفت (herfi muft) = (k.) Mânasız lâf.

حرف گلوبور (herîfi gulûbur) = (k.) Zalim zaman.

حریف گلوگیر (herifi gulūgîr) = (k.)
Dünya ş Kibir ve gurur.

حساب، حساب از کسی برداشتن
حساب از کسی، از کسی بردن

بر گرفتن (hisâb ez kesî ber-dâştan, hisâb ez kesî bur-den, hisâb ez kesî ber gi-riften) = (k.) Korkmak ibret almak.

حساب را پاک کردن (hisâbrâ pâk ker-den) = (k.) Hesabı temizlemek, alacak vereceği arıtmak.

عشق آمد و شدم ز ثواب و عتاب پاک
دل از دو کون شستم و کردم حساب پاک
قاسم

İşk gelince sevap ve azaptan kurtuldum. Gönlümü dünya ve ahretten yıkadım; gönlümde dünya ve ahret kaygısı kalmadı.

(Kâsım)

حساب برهم زدن (hisab berhem zeden) = (k.) Hesabın ucunu kaybetmek.

حصار (hişâr) = (k.) Musikide bir makam: hicazın yüksek perde-

sidir. Alçak perdesine (segâh) denir.

حصار (hîşâri pûlâdî) (k.) = Birinci felek § Kuvvetli kale § Terzi yüksüğü.

حصار هزار میخی ، حصار معلق ، حصار پیروزه
حصن هزار میخی ، حصن معلق ، حصن پیروزه
(hîşâri pîrûze, hîşâri mu'allak,
hîşâri hezâr mîhî, hîşnî pîrûze,
hîşnî mu'allak, hîşnî hezâr mîhî)
= (k.) Gök.

حق گوی (hêk gûy) = Hak söy-
liyen, (k.) hak kuşu.

حقه باز (hukkebâz) = Hokkabaz,
(k.) hilekâr.

حقه بی مغز (hukke'i bîmeğz) =
(k.) İdraksiz, ahmak kimse.

(hukke'i sebz, hukke'i minâ) = Gök.

(hukke'i kâvûs) = Bar-
bed'in icadettiği makamlardan
altıncı makam.

حکم کش (hukm keş) = (k.) Em-
re itaat eden.

یادگیر ازمن طریق برداری را که من
برق عالم سوزم وحکم گیاهی می کشم
ناظم هروی

Tahammül yolunu benden ha-
tırla, öğren; çünkü âlemi yakan
şimşek iken bir ota itaat edi-
yorum.

(Nâzımî Hîrevî)

حلاجی کردن (hellâcî kerdên) =

Açıkça yahut kinaye yoluyla
ağır söz söylemek.

حلّالی خواستن (helâlî huvâsten)
= Helâllik dilemek.

حلقه آبگون (helke'i âbgûn) =
(k.) Gök.

حلقه بردر کوفتن ، حلقه بردر زدن

حلقه زدن ، حلقه برسندان زدن

(hêlke berder zeden, hêlke
berder küften, hêlke ber
sindân zeden, hêlke ze-
den) = (k.) Kapıyı çalmak açıl-
masını istemek.

باقدر گشته درگردان مشو از راه حق
بردو دیگر من این حلقه جز درگاه حق
صائب

Bükülmüş belinle hak goldan
yüz çevirme; hak kapısından
başka kapının halkasını çalma.
(Şa'ib)

§ Rahatsız ve muztarip etmek.

چشم او هر لحظه دلها را بهم بری زدن
سوز عشقش عاشقانرا حلقه بردو می زدن
صائب

Onun gözü her lâhza gönülleri
altüstü eder, aşkının harareti
âşıkları sıkır.

(Şa'ib)

(hêlke begûş) = (k.)
Köle, kul, emre itaat eden.

نگذارد حلقه های زلف بردوش
بهر حلقه هزاران حلقه دو گوش
یعنی

Zülfünün halkalarını omuzuna salıvermiş. Her halkada binlerce kul yani âşık var.

(Yeğmâ)

On dört gecelik ay § Havuzun içinde gümüş tepsi şeklinde görünen buz tabakası.

حلّوایِ آشتی (*helvâyi âştî*) = Barıştan sonra birbirine gönderilen helva.

چه خوش بود. دلارام دست درگردد
بهم نشستن و حلّوایِ آشتی خوردن
سعدی

Sevgiliyle sarmaş dolaş olarak birlikte oturup barış helvası yemek ne hoştur !

(Sa'dî)

حلیِ بندِ آب (*hulî bendi âb*) = Suya bezek bağliyan demek olup yağmur damlasından, inci halkeden veyahut insanın mayası olan sudan insan yaratan Haktan kinayedir.

حمامِ زنّان (*hemmâmi zenân*) = (k.) Çok gürültülü yer.

خمدونه، خمدان (*hemdân, hemdâne*) = (h) harfinin Farsçada bulunmadığına göre birincisi erkek aleti, ikincisi maymun mânasına (Enverî) ve (Süzenî) nin şiirlerinde kullandıkları bu kelimelerin Arapça olması gerekirse de Arapça lûgatlerde bu mânalarda kullanılmamıştır.

حینایِ سرناخن (*hinnâyi seri nâ-*

hun) = Tırnak ucunun kınası (k.) geçip bitmesi yaklaşan şey.

وقت پیری نیست از دولت امید
رنگِ حنا بر سرناخن رسید
نعمت خان

İhtiyarlıkta saadete ermek ümidi kalmaz, çünkü hayat geçip gitmek üzeredir.

(Nîmet Hân)

حوّضِ ماهی، حوضِ آب (*hevzî âb, hevzî mâhî*) = Hut burcu.

حوّضِ ترّسا (*hevzî tersâ*) = Şırasını almak için içerisine üzüm koyup çiğnedikleri tekne.

حیاتِ سپردن (*heyât sipurden*) = Can vermek.

حیرتِ زده (*heyret zede*) = Şaşkın.

حیضِ عروسِ رز (*heyzî 'arûsi rez*) = (k.) Üzüm şarabı.
حیضِ گل (*heyzî gul*) = Gülün açılması.

حیفِ گرفتن (*heyf giriften*) = İhtikam almak:

حیلهِ انداختن (*hîle endâhten*) = Hile etmek = حیله کردن .

گرز یا افتاده ام زنهار دست از من مدار
حیله دو میدم میندازی که بسمل گشته ام
نادم

Her ne kadar bitkin isem de sakın benden el çekme. Beni avlamak için hileye teşebbüs etme; çünkü boğazlanmışım.

(Nâdim)

خ (ḫ) = Fars ve Arap harflerinin yedincisidir. Ebcet hesabında altı yüz rakamını gösterir.

خا (ḫâ) = Çirkef çukuru, yolu, geriz § Hâyiden = çiğnemek mastarından emir. (Isfa, muh, vas.).

اقرار كن كه سنگدل بعد ازان اگر
لب واسم بشكوه بدندان بخا ، لب
عرف

*Taşyürekliyim diye itiraf et.
Eğer ondan sonra şikâyetle ağız
açarsam dudağımı dişle çiğne.*
(‘Urî)

جواب تلخ میزید لب لعل شکر خارا
حافظ

*Şeker çiğniyen lâl renkli du-
dağa acı cevap yakışır mı?*
(Hâfîz)

(Nefîsî) omuz mânasına da yaz-
mıştır.

خات (ḫât) = Çaylak kuşu.

خاتم (ḫâtem) = Mühür § Yüzük.
Arapçadan alınmıştır.

خاتم جم (ḫâtemi cem) = (k.) Haz-
reti Süleymanın mührü.

خاتم گویا ، خاتم سهیل نشان
heyl nişân, ḫâtemi gûyâ) = (k.)
Sevgilinin ağzı.

خاتوله ، خاتوره (ḫâtûre, ḫâtûle)
= Hile.

خاتون (ḫâtûn) = Bir evi idare eden
hanım, kadın. Araplar Arapça-
laştırıp (ḫevâtîn) suretinde
cemilemişlerdir.

خاتون جم (ḫâtûni cem) = (k.) Şa-
rap.

خاتون یغما ، خاتون جهان
ḫâtûni yeğmâ) = (k.) Güneş.

خاتون شهبستان فلک
ḫâtûni şebistâni felek) = (k.) Güneş § Zühre
yıldızı § Ay.

خاتون کائنات ، خاتون عرب
ḫâtûni kâ’inât) = (k.) Kâbe
İkincisi Hazreti Fatımada da
kinaye olur.

خاج (ḫâc) = İstavroz [*] § Kulak
yumuşağı.

خاد (ḫâd) = Çaylak kuşu.

[*] Avam cimi Farsî ile telâffuz eder
(فرهنگ جامی) = çelipâ (ba.).

گرک را پدشه پوستین دوزیست
 در دکانی که عدل تست استاد
 هم بجای آورد ار تو فرمایی
 بازرا دایگی بیجه خاد
 کمال اسماعیل

Adaletinin üstat olduğu dükkânda kurdun sanatı kürk dikiciliktir. Doğana emredersen çaylak yavrusunun dayalığını ifa eder.

(Kemâl İsmâ'îl)

حَادِمِ پِر (hâdimi pîr) = (k.)
 Zühâl.yıldızı.

حَادَه (hâde) = Kayık gönderi &
 Tavan süpürgesi değneği & Dar-
 ağacı & Umumiyetle uzun ve
 doğru ağaç.

نصیب دوست تو گرهست گل زباغ ولی
 نصیب دشمن تو هست خاده از پی‌دار
 -وزنی

Senin dostunun nasibi bahçenin gülü ise düşmanının nasibi ancak darağacının direğidir.

(Sâzenî)

حَار (hâr) = Diken.

هرکرا باگل آشنائی بود
 گو برو باجفای خاویساز
 -صدی

Her kimin gül ile aşinalığı varsa: her kim gül ile bağdaşmak istiyorsa gitsin, dikenin cefasına katlansın.

(Sa'dî)

& (Rey) e bağlı bir ılıca.

بجای جائزه شعر گر درین مجلس
 بنده لطف کنی شهر یاری ری و خار

نه خواهم از خطر جان خویش وی خواهم
 که زنده باشم و باشم در اصفهان جوکار
 امیدی

Eğer bu kurultayda bendene şiir caizesi [] yerine Rey ve Hâr memleketlerinin başkanlığını lûtfetsen de can korkusuyla istemem. Tek sağ olayım da İsfa. fahanda arpa ekeyim, onu isterim.*

(Umîdî)

& Hârîden = Kaşımaktan emir.
 (İsfa. muh. vas.).

گفتم باآهوان دو چشم تو عاشقم
 گفتا خوش گردن شیر زبان عمار
 قای

Senin ahu bakışlı gözlerine âşıkım dedim; karşılık olarak: sus, kükremiş aslan boynunu kaşıma: muhataralı şeyden bahsetme dedi.

(Kâânî)

& Hârâ (muh.) & Naz.

ای ی وگل بخش لب وروی تو
 هره چشم تو خمارست و خار
 عتاری

Ey dudağının hissesi şarap, yüzünün gül olan güzel / senin gözünün payı mahmurluk ve nazdır.

(Muhtârî)

خار اشتر (hâri uştur) = Deve dikenini = hâriştur.

خار انداز (hâr endâz) = Oklu kirpi.
 خاربهست (hârbest) = Bağ ve bostan etrafına çalı çırpıdan çevrilen çit duvar.

[*] Şairlere, methettikleri kimseler tarafından verilen bağış = mülk.

بُکُرد دیده خود خار بستن از مژه کردم
که نه خیال تو بیرون رود نه خواب درآید
دهلوی

Hayalin çıkmasın, uyku girmesin diye gözümün etrafına kirpikten çit yaptım.

(Dehlevî)

خار پشت (hâr puşt) = Oklu kirpi.
خار چین (hâr çin) = Diken toplıyan, cımbız. Kalçın dediğimiz, hârçin den bozulmuştur.

خارچینه (hâr çîne) = Cımbız. Çim-diğe de denir.

خارخار (hâr hâr) = Kaşınma, uyuz
§ (k.) Aşk ve alâka sebebiyle yürekte peyda olan sıkıntı, halecan.

از خار خار عشق تو دوسینه دارم خازها
هر دم شکفته بروخ زان خازها گزاورها
جای

Aşkın ıstırabından göğsümde dikenler var. O dikenlerden da-ima yanağımın üzerinde güller açılmış: o sıkıntıdan yüzüm kızarmış.

(Câmî)

خارخسک (hâr hesek) = Demir diken, çoban kalkıdan denilen üç köşeli bir dikenlik.

خار دو راه شکستن (hâr der râh şikesten) = Yolda diken kırmak, (k.) muhafaza etmek, korumak
§ Bir kimseye zorluk göstermek.

خار دلوکش (hâri delv keş) = Kuyu çengeli.

خار سپید (hâri sipîd) = Çakır diken, ni, boğa dikenini = بادآور (ba.).

خار سر (hâr ser) = Ucu sivri olan her şey.

خارش (hâriş) = Uyuz hastalığı
§ Kaşınış § Halecan.

خارک (hârek) = (Hâr) ın küçülmüşü § Bir nevi hurma.

خارکش (hârkeş) = Diken çeken, çalı çırpı taşıyan.

خارکش پری بادلن دوش

پشته خار همی بردپشت

جای

با. (ba.) § Musikide bir makam adı.

نواى خاوكش از عثدليب نيست عجب
كه مدتی سرو كاوش نبوده جز باخار
ظهیر

Bülbüllerden hârkeş nağmesi şasilacak bir şey değildir; çünkü bir müddet işi gücü diken-den başkasiyle değildi.

(Zahîr)

دل بده بوی عنبر آمیز گلست
جان چاکر نارض دلاور گلست
پلبل که هزار خارکش شده اوست
او تیز غلام خار صریخ گلست
اوحدالدین

Gönül, gülün amberle karışık kokusunun bendesidir. Can, gülün gönül çekici yanağının kölesidir. Bin hârkeş makamı bülbülün bendesi iken o da gülün keskin uclu dikeninin kölesidir.

(Evhaduddîn)

خارکش (hârkuş) = Çekme, sokman : çizme üzerine giyilen ayakkabı. Bir adı da sermüze-dir. Muarrebî (curmûl.).

خارکن (hârken) = Diken kazan.
Cefâkeşten de kinaye olur.
§ Dikenlik.

خارکن گرچه دسب بالا کرد
سراورا سپر بالا کرد
سنائی

*Dikenlik her ne kadar elini yük-
seltti yani yukarıya doğru dal
saldı ise de felek onun başını
yok etti.*

(Senâ'î)

§ Musikide bir makam adı.
خارنهادن (hâr nihâden) = Diken
koymak (k.) eza ve cefa etmek.

خارا (hârâ) = Katı taş, mermer.

اگر برکوه خارا برق تیغشرا گذرافتد
شودکوه از تف خارا گدازش دل خاکستر
قآتی

*Şimşeğe benziyen kılıcının yo-
lu eğer mermer dağa düşerse
mermer eriten alevinden dağ
kül yığını olur.*

(Kâânî)

در دل سنگین خدنگ آهم آخر کارکرد
باهمه سستی گذشت از سنگ خارا برما
نقضا

*Ahımın oku âkıbet katı yüreğe
tesir etti. Bizim okumuz buka-
dar mülâyim iken katı taştan
geçti.*

(Yeğmâ)

خارا به پیش ناوک دلدوز او حریر
دوبا بجنب طبع دل افروز اوشر
هدایت

*Katı taş, onun kalbe saplanan
okunun yanında ipek; deniz,
anun gönül aydınlatan tabiatı
yanında göldür.*

(Hidāyet)

§ Dalgalı kumaş, hâre.

همچو لاله - وز دل بدم
گر زخارا کنند پرهمن
کمال اصاعیل

*Gömleğimi hâreden yapsalar
lâle gibi yürek yanığımınla yırtarım.*

(Kemâl İsmâ'îl)

Alaca ve çubuklusuna, icadede-
nin ismine nispetle hârâyi 'ut-
tâbî derler.

خاره (hâre) = خارا (ba.).

خاریدن (hârîden) = Kaşımak, ka-
şınmak.

من از خون جگر باریدن خویش
نپر دازم بسر خاریدن خویش
نظامی

*Ben kendi ciğerimin kanını
aktımtuktan: kaygı ve tasamdan
başımı kaşımaya vaktim yok-
tur.*

(Nizâmî)

Bazı defa (hârânden) = kaşıtmak
mânasına da gelir.

خاز (hâz) = Kir, pas.

تو خاز غصه و غم از لباس عیش روی
بآب لطف و بصا بون التفات بشوی
بدیع

*Sen, kulunun geçinme elbisesin-
den kaygı ve keder kirini lût-
funun suyu ve iltifatının sabu-
niyle yıka.*

(Bedî')

§ Bir nevi keten kumaş.

زروی کسوت اگر چند امتیازی نیست
ولیک اطلس و اکسون توان شفاخت زخاز
ابن یعین

Elbise, olması yüzünden her ne kadar fark yoksa da atlas ve eksunu ketenden ayırdetmek mümkündür.

(İbni Yemîn)

Ş Ayak taşı: ayağı temizlemek için sürttükleri taş = سنجک (ba.).

حَازْغَان، حَازْغَان (hâzġân, hâj-ġân) = Kazan dediğimiz büyük tencere.

حَازَن (hâzen) = Baldız: خواهرزن (muġ.) (ba.).

حَازَه (hâze) = Her yoğurulmuş şey. Hususiyle sıva çamuru.

یارب اگرچه پیش ازین بود مرا دل و جگر
خسته لغیت چنگل بسته دلبر ملک [*]
دست فشانده ام ازین پای کشیده ام ازان
جسته زهر دو دامگه چون گل خازه از تنگ
عبید

Yarabbi! Bundan önce her ne kadar benim ciğerim Çigil güzelinin hastası, gönlüm Yemek dilberine bağlı idiye de bundan el silkmiş, ondan ayak çekmiş yani vazgeçmişim. Balçıktan yapılmış tanenin tüfekten sıçraması gibi her iki tuzaktan kurtuldum.

(‘Amîd)

gili گل خازِه gili گل خازِه
hâre = katılaşmış çamur mânasına almak da mümkündür.

[*] ملک (Yemek) = güzelleriyle meşhur bir memleket.

حَاسَن (hâsten) = Kalkmak,
چو کاهل بود ناته در خاستن
نباید بخالاش آراستن
دهلوی

Deve, kalkmak ve hareket etmekte tembel olursa onu helhel ile süslememelidir.

(Dehlevî)

والنگاه زجای خاست و بچو
سوی در لیلی آمد از دور
مکتبی

O zaman hasta olarak yerinden kalktı. Uzakdan Leylânın kaptısı tarafına geldi.

(Mektebî)

Ş Peyda olmak.

بی کم شد و دیگری خاست نو
سه هست این جهان جای کشت و درو
دهلوی

Biri eksildi yeniden bir başkası peyda oldu; zira bu dünya ekip biçmek yeridir.

(Dehlevî)

نوهیم جنگت را باش چون کینه خاست
که تا کینه‌ور مهربای خطا
سعدی

Düşmanlık çıkınca sen de cenge hazırlan; çünkü kin besliylene karşı acımak doğru değildir.

(Sa‘aî)

حَاش (hâş) = Çok sevgi sahibi
Ş Kaynana Ş Yonga, çörçöp, kırıntı, kırpıntı. Üçüncü mânada
حَاش u ħeş (hâş u ħeş) de derler.
Yarma, kılıç vurma Ş Çiğneme
Ş Karpuz ve kavun dilimi mânasına, (kâş) bundan bozulmadır.

خاشاک

(hâşâk) = Toprakla karışık çörçöp, süprüntü.

گل از بوی ار چه باشد نافه مشک
چو شد پزمرده خاشاک بود خوشک
دهلوی

*Gül her ne kadar göbek miski
gibi kokarsa da solduğu zaman
kuru çörçöptür.*

(Dehlevî)

(muh.) hâşek.

حاشه

(hâşe) = Hâşâk.

در غل های رایت شد
کنجشک هم آشیان باشه
در باغ بجای گل نشسته
در فصل بهار خاروخاشه
بعد

*Hümaya benziyen bayrağının
sayesinde serçe ile doğanın yuvası
birleşti. Bahar zamanında diken ve çörçöp gülün yerine geçti.*

(Mecd)

(Cihāngīrī) ikinci mânası hasettir demiş ve Nâşirî Hüsrev'in:

گرچه شان کار همه ساخته از یکدگرست
همگان کینه ور وخاشه بر یکدگرند

*Her ne kadar onların bütün işleri
birbirlerinin sayesinde muntazam ise de hepsi birbir-
lerinin kindar ve hasududurlar.*

beytiyle ispat etmişse de (Nâşirî) nin tetkikına nazaran bu beytin doğrusu:

همگان کینه ور وخاشه بر یکدگرند.

Hepsi birbirlerine kinlidirler ve

*birbirlerinin aleyhine kalkmış-
lardır.*

şeklindeymiş [*].

حاک

(hâk) = Toprak.

زنده کردی که بقیغم زده بر خاک فکندی
لیک می مبرم ازین غم که بفتراک بزدی
یعنی

*Beni kılıçla vurup toprağa at-
tığından dolayı ihya ettin; lâ-
kin bu kederden ölüyorum ki
terkiye bağlamıyorsun.*

(Yeğmā)

* Yer, yurt § (k.) Mezar § (k.)
Alçak gönüllü, eyi huylu kimse
§ işe yaramıyan şeyler.

(hâk endâz) = Faraş:
içine süprüntü topladıkları kab.
(Ar.) فراشه.

خیز و در کاسه رزآب طریناک انداز
پیشتر زانکه شود کاسه سرخاک انداز
حافظ

*Kafatası toprak kabı olmadan
önce kalk da şarap kâsesine
şarabı dök.*

(Hâfız)

Düşman kaleye yaklaştığı za-
man üzerine deliklerinden taş
ve toprak atılan mazgal delikleri.
§ Çadır tozluğu § (k.) Sihirbaz.
(hâk bâzî) = Çocukların
toprakta bir şey gizleme oyun-
ları.

[*] Burhān da Cihāngīrīye tebaaiyet ettiğinden Nâşirînin mütalâasına göre ikinci mânâ sabit olmuyor demektir. Reşîdî (hâşeber) ۴ koğucu, ayıp tutucu demıştır.

برسر (hâk berser) = (k.) Hor, hakir § Gamlı § Ölmüş.

خاک بر سر خود ریختن (hâk ber seri hūd rihten) = Kendi başına toprak saçmak (k.) ağır bir felâkete uğradığını açıklamak.

خاک بر سر کسی ریختن و کردن کسِ ریختن, kerden) = Bir kimsenin başına toprak saçmak (k.) horlamak.

ساقیا برخیز و در ده چامیرا
خاک بر سر کن غم ایامرا
حافظ

*Sâkî! Kalk kadehi sun, gûnle-
rin kaygısını hor gör, mühimse-
me.*

(Hâfız)

§ Mahvetmek.

پرده سرا آتش اندر زدند
همه لشکرش خاک بر سر زدند
فردوسی

*Çadırını yaktılar. Askerinin
hepsini mahvettiler.*

(Firdevsî)

خاک بر لب مالیدن (hâk ber leb mâlî-
den) = Susmak, o değil gibi
görünmek.

خاک سرکوی آن بت مشکین خال
می بوسیدم دوش بامید وصال
پنهان زرقیب آمد و در گوشم گفت
می خور غم ماو خاک بر لب می مال
کمال

*Dün gece birleşme ümidiyle o
misk benli güzelin oturduğu
yerin toprağını öpüyordum. Ra-
kîpten gizlice geldi de kulağıma
bizim kaygımızı çek de belli
etme dedi.*

(Kemâl)

خاک شدن, خاک بودن (hâk būden, hâk şuden) = Toprak olmak (k.) kendini değersiz saymak, alçak gönüllülük göstermek.

خاک بیز (hâk biz) = Tokrak ele-yici, toprak kalburu § İsteğine kavuşmak için aşağı işlerle uğ-raşan kişi § Toprak döküntüle-ri içinde altın, gümüş gibi kıy-metli şeyler arıyan adam = hâk şūr = toprak karış-tırıcı = خاک شوی hâk şūy = top-rak yıkayıcı. (خاک شور) çamur ka-ran işçi mânasına da gelir § (k.) İnce fikirli kimse.

دی طفلک خاکبیز غریبال بدست
می زد بدوست روی خود را می خست
می گفت بهایهای کافوس و دویخ
دانکی نبیایتم و غریبال شکست
ابو سعید ابوالخیر

*Dün elinde kalbur olan toprak
eleyici bir çocuk iki eliyle ken-
di yüzüne vurup incitiyor. Ah
vah ederek: yazık bir denk
bulmadım, kalbur da kırıldı,
diyordu.*

((Ebū Sa'îd Ebūlhayr))

خاک بمار (hâki bîmâr) = Hasta toprak (k.) kırmızı altın.

خاک تاریک (hâki târîk) = Karanlık toprak (k.) insan cesedi.

خاک خسبه (hâk husbe) = Toy ku-şu: kumda yattığı için bu isim verilmiştir.

خاکدان (hâkdân) = Çöplük, mez-bele § (k.) Dünya.

اگر دلم نشدی پای بند طره او
کیم قرار درین ایره خاکدان بودی
حافظ

Eğer gönlüm onun kâkülüne

bağlı olmasaydı, bu karanlık dünyada nasıl karar ederdim.

(*Hâfız*)

(*hâki rengin*) = (k.)
Altın, gümüş & Güllük, lâlelik
& İnsan.

خاکروب (hâkrûb) = Süpürge
(hâkrûbe) = süprüntü.

خاکروب در میخانه کتم مؤگازرا
حافظ

*Kirpiğimi meyhane kapısına
süpürge ederim.*

(*Hâfız*)

خاک زدن (hâk zeden) = (k.) Sü-
pürmek. Hâk zen = süpürge.
خاکسار (hâksâr) = Toprak gibi,
toz ve toprağa bulaşmış (k.)
alçak gönüllü & Düşkün, hor
ve hakir. Hâksârî = Alçak gö-
nüllülük & Düşkünlük, hakaret.

آخر ترحمی کن برحال زار حافظ
تاچند نا امیدی تاچند خاکساری
حافظ

*Hâfız'ın mecalsiz haline acı;
bu ümitsizliğin sonu yok mu?
Bu hakaret ne vakte kadar.*

(*Hâfız*)

خاکش (hâkeş) = Taban, sürgü:
Tarlaya tohumu saçtıktan sonra
tohumu ve toprağı örtmek için
kullandıkları alet (hâk keş) ten
muhaffettir.

خاک مرده (hâki murde) = Ot bitir-
miyen toprak.

خاک و آب، خاک معلق، خاک مطبق
(hâki mu-
ṭabbak, hâki mu'allak, hâk u âb)
= (k.) İnsanın vucut ve kalıbı
& Yeryüzü.

خاک بازی (hâk nemek) = (ba.)

(*hâkî nihâd*) = Alçak
gönüllü, iyi huylu.

همچو آتش نفس خود عالی مگیر
گر خرد داری بشو خاکي نهاد
ابوالمعالی

*Ateş gibi kendi nefsinı yükselt-
me. Aklın varsa alçakgönüllü
ol.*

(*Ebülme'ânî*)

خاگنه (*hâg*) = Yumurta. خاگینه (*hâ-
gîne*) = Hâyeğine (*muḥ.*) = Kay-
gana.

خاکستر (*hâkister*) = Kül.

آتش افسرده از کلوان وامانده ام
هرهاتم رفته خاکستر نشینم کرده اند
و اصف

*Kervandan geri kalmış sönük
bir ateşim. Arkadaşlarım git-
miş ve beni küle oturtmuşlar.*

(*Vâsıf*)

Mecazen toprak mânasına da
kullanılır.

خاکستر بمرکت زدن (hâkister bemir'ât
zeden) = (k.) Aynayı parlatmak.

خاکشی، خاکشو، خاکشری (*hâkjî,*

hâkşū, hâkşî) = Sığır dili
yahut karahasan otu denilen
nebatın küçük taneli tohumu.

خان (*hâl*) = Ben.

زخال کوشه ابروی یار می ترسم
ازین ستاره دنباله دار می ترسم
معالی

*Yârin kaşının ucundaki ben'den;
bu kuyruklu yıldızdan korku-
yorum.*

(Şā'ib)

تنها نه من بدانه خالت مقیدم
این دانه هر که دید گرفتار دام شد
سعدی

*Ben'inin tanesine tutkun olan
yalnız ben değilim. Bu taneyi
her gören tuzağa tutuldu.*

(Sa'di)

*Bu mâna ile dayı mânasına
Arapçadır (غیاث).*

خالو (hâlū) = Dayı. (Cihāngirî) ve
(Burhān) ın dayı mânasına yaz-
dıkları bu kelime Arapçadır.
Farsçası کاکو kâkū'dur (Nâsirî).
Âhırındaki (v) tahsin-i lâfz içindir.
Konuşmada daî denir (Ni-
zām).

خاله بیبی (hâle bîbî) = Pirinçli
bulamaç.

حام (hâm) = Çiğ, pişmemiş, olma-
mış.

شود نرم از افشردن انجیر خام
ولی چون خوری خون بآید ز کام
نظامی

*Ham incir sıkamakla yumuşar;
fakat yersen ağzından kan ge-
lir.*

(Nizâmî)

*Kalem § Yeni yapılmış yahut
halis şarap.*

گر بپخته نصیب پختگانست
ماسوخته ایم خام دود
فلکی

*Eğer pişmiş, pişkinlerin nasibi
ise biz yanmışlarız; taze şarap
ver.*

(Felekî)

§ Tabaklanmamış deri.

برهنه تنی یک دوم وام کرد
تن خویشرا کسوتی خام کرد
سعدی

*Vücudu çıplak bir kimse, bir
para ödünç alarak vücuduna
deriden bir elbise yaptı.*

(Sa'di)

§ Kement, ilmik, düğüm, bû-
külmedik iplik.

که این تیغ بر کفک آن خم خام
اسدی

*Kâh bunun elinde kılıç, kâh
onun elinde kemendin bûklümü.*

(Esedî)

§ Tecrübesiz kimse.

بیجای آور ای خام شکر خدای
که چون مائه خام بردست و پای
سعدی

*Ey olgunlaşmamış kişi! Alla-
hın şükürünü yerine getir; çün-
kü bizim gibi elinde ve ayağın-
da bağ yoktur.*

(Sa'di)

§ Yolsuz ve asılsız mânasına
geldiği gibi halis, katıksız mâ-
nasına da gelir. Hayâli hâam,
kâri hâam, 'anberi hâam, sîmi
hâam.

(hâm kerdên) = (k.)
mahvetmek.

حاموش (hâmûş) = Sessiz, ebsem,
sâkit.

تفاؤل عاشق بی تاب را بی تابتر سازد
بفریاد آورد خاموشی یوسف زلیخا را
راهب

*Haberi yokmuş gibi görünmek,
bitkin olan âşıkı bir kat daha
bitirir. Yusufun susması Zü-
leyha'yı feryada getirir.*

(Râhib)

(V) siz hâmuş de denir.

خطاب گر نباشد مستعد خامش مشو عربی
عربی

*Urfî! Muhatabın istidadı yok
diye susma.*

(‘Urfî)

خامشی به که ضمیر دل خویش
با کسی گفتن و گفتن که مگوی
سعدی

*Kendi gönlünün sırrını bir kim-
seye söyleyip de başkasına söy-
leme demekten, susmak yeğdir.*
(Sa’dî)

باد بهار و بوی گل متفقند سعدیا
چون تو فصیح بلبل. حریف بود زخامشان
سعدی

*Sa’dî! Bahar rûzgâriyle gül
kokusu mütefiktirler ki senin
gibi fasih bir bülbülün ses çı-
karmaması yazıktır.*

(Sa’dî)

Bu kelime hâmuş baş = sus;
yerinde de kullanılır.

گفتی که ز شیرین دهنش دیده فرودوز
خاموش که در گوش من این بند نیاید
یعنی

*Onun tatlı ağzından göz yum
dedin. Sus, zira bu öğüt benim
kulağıma gelmez: dinlemem.*

(Yeğmâ)

حامه
(hâme) = Kalem.

اگر کلام نه از آسمان فرود آید
چرا بهر سخنی خامه در سجود آید
صالب

*Eğer kelâm gökten inmiyorsa
niçin her sözde kalem secde
ediyor.*

(Şâ’ib)

Ş Yığın, hususiyle kum yığını.

روان شد دیک همچون موج دریا
سر هر خامه بگذشت از مریا
نزاری

*Kum, deniz dalgası gibi revan
oldu. Her yığının tepesi Sürey-
ya yıldızını aştı.*

(Nizârî)

Bir ağaçtan koparılıp başka
yere dikilen dal Ş Boynu uzun
sûrahi Ş kıl çadır Ş çiğ südün
kaymağı mânalarına da görül-
müştür.

خامه جنبان (hâme cunbân) = Yazıcı.

خامه دان (hâmedân) = Kalemlik.

خامه زن (hâmezen) = Üstünde saz
kelem çitlatılan makta dediği-
miz yassı kemik (Ar.) مقطه
miḳatta.

حامیازه، حامیاز
(hâmyâz, hâmyâze) = Esneme, gerinme.

این همی دائم ولی مسق من
می کشاید بی مراد من دهن
آن چنان کز عطسه واز خامیاز
این دهن گردد بناخواه تو باز
مولانا

*Bunu biliyorum; fakat bu ağız,
aksırmaktan ve esnemekten se-*

nin istek ve iraden olmaksızın nasıl açılırsa, benim sarhoşluğum istemiyerek ağzımı öyle açıyor.

(Mevlânâ)

حَازِ

(hân) = Kervansaray, misafirhane: konuk konağı [*] § Ev § Arı gümesi. Dilimizde Türkistan hükümdarlarına mahsus lâgap olup Türk padişahlarının adları sonuna da ilâve edilir.

دل پر معرفت باید که در جان باشد ایمان
کسی وای اسبان باید که در خان باشد کلا
قوامی

Bir kimsenin rununda iman olmak için kalbi bilim ve marifetle dolu olmalıdır. Bir kimseye bekçi lâzımdır ki evinde [**] metai vardır.

(Kivâmî)

ندانستم که وقت چاره سازی
مرا از خان و مان تواره سازی
جای

Çaresaz olacağın zamanda beni ev ve barkımdan avare edeceğini bilmedim.

(Câmî)

(Mân) ev ve ev eşyası.

چه شد چه بود چه افتاد کایچین ناگاه
باختیار جدا گشته زخان و زمان
سلطان

[*] Bu mânaya Farsçadan Arapçalaştırılmıştır.

[**] Arapçada hân, dükkân mânası-na geldiğinden, ticarethanesinde suretinde tcerümesi daha uygun olur. Küçüğü hânçedir.

Ne oldu, ne idi, ne vukua geldi ki böyle ansızın kendi isteğinle ev ve barkından ayrıldın.

(Selmân)

حَازِ بَرَه

(hânberc) = Hamel burcu.

شرف شمس بجان بره نیست [***]
شرف شمس بواو قسمت
خاقانی

Güneşin şerefi Hamel burcu ile değil vav-ı kaseyledir [****].

(Hâkânî)

حَازِج

(hânc) = Çocuklar ceviz atmaca oynadıkları çukur.

حَازِ خَرَكْ

(hâni herək) = Misafirhane, han.

خان خَرَكْ شدت همه خان و مان
بر یکدگر نشسته درو کاربان بری
کال

Onda kar kervanı birbiri üstüne konduğundan bütün ev ve barkımız misafirhaneye döndü.

(Kemâl)

حَازِ خَاندَانْ

(hânedân) = Soy sop, aile.

ازان خاندان خیر بیگانه دان
که باشند بدگوی این خاندان
سعدی

Bu hanedan hakkında fena söyliyenden hayır gelmez.

(Sa'dî)

حَازِ عَرَدْ

(hâni ğerd) = Yaz evi.

[***] Vezin için (ن) esre okunur.
[****] (والشمس) suresine işarettir.

خانگاه (hângâh) = Dervişlerin yeri, tekke.

مرا گریز ز خانه بخانه بود
چو کودکی که بنادو گریزد از بر باب
خانگی

باب (ba.).

Muarrebi خانہ hânkhâh, muhaffefi
hangêh dir. (n) nin esresi
ve üstüniyle de görülmüştür.

خان و مان، خائن (hân mân, hân-
mân) = Ev bark, aile. خان (ba.).

خانواده (hânvâde) = خاندان (ba.).

خانه (hâne) = Ev.

خانه پر بود از متاع صبر این دیوانه را
سوخت عشق خانه سوز اول متاع خانه را
وحشی

*Bu divanenin evi sabır metâi
ile dolu idi. Ev yakan aşk
önce evin eşyasını yaktı.*

(Vahşi)

خانه آباد (hâne âbâd) = Allah evi-
nizi şenlendirsin.

خانه آفت‌ریز (hâne'i âfetriz) = Belâ
döken ev (k.) dünya.

خانه باد (hâne'i bâd) = (k.) Yaz evi
ş Cevza, Mîzan, Delv burcları.

خانه باز (hânebâz) = (k) Kumar
oynıyan, kumar yolunda hanü-
manını mahveden kimse.

خانه بر انداختن (hâne ber endâhten)
= Harabetmek.

باز از چشم ترم خانه بر انداخت فراق
آتش دامن خولین جگر انداخت فراق
لسانی

*Gene ayrılık beni ağlayıcı gö-
züm sebebiyle harabetti ve ben
gamlıyı ateşledi.*

(Lisânî)

خانه بر انداز (hâne ber endâz) =
(k.) Kendisinin ve başkasının
varını yoğunu harcayıp hara-
beden kişi, sevgili.

حالیا خانه بر انداز دل و دین منست
تا هم آغوش که می باشد و همخانه کیست
حافظ

*Şimdi benim gönlümü ve dinimi
yıkıp harabeden sevgili acaba
kimle kucak kucağa ve birlik-
te yaşamaktadır.*

(Hâfız)

خانه بدوش (hâne bedüş, hâne ber dūş) = Evi ve yaşa-
ma sebepleri olmiyan yoksul,
her nerede gece erişirse orada
yatan yolcu, bir yerde durmı-
yan serbest kimse.

خانه پرداز (hâne perdâz) = Mimar.
Hâne ber endâz mânasına da
gelir (ba.).

از من آداب بجو بید که چون سیل بهار
خانه پرداز بود جلوه مستانه عشق
صائب

*Benden usluca hareketler ara-
mayınız; çünkü aşkın mestane
civesi bahar seli gibi ev yıkar.*
(Şa'ib)

خانه پنج در (hâne'i penç der) =
Beş kapılı ev (k.) beş duygu
itibariyle dimağ.

خانه خدا (hâne hüdâ) = Ev sahibi.

خانه خدا (hâne'i hüdâ) = Kâbe ş
Namaz kılınan yer, mesçit.

خانه خواب (hâne hūvâh) = Misafire
nispette ev sahibi (Nizâm). Ah-

babının evine teklifsizce girip çıkan kimse (Nefisi).

خانه دار (hânedâr) = Evini bekleyen ve güzel idare ve tanzim eden kimse.

خانه داماد (hâne dâmâd) = İçgüveysi.

خانه دل (hâne'i dil) = Gönül evi (k.) Kâbe.

خانه روشن کردن (hâne rûşen kerdan) = Evi aydınlatmak (k.) sona ermek; çünkü ışık söneceği zaman birkaç defa parlar ve söner Ş Ev bark yıkılmağa yüz tutmak Ş Ölmek.

آخر عمرست ازان افزود قدوت ای رقیب
خانه روشن می کند درحالت مردن چراغ
بافر

Ey rakîp ! Ömrün sona erdiği için itibarın arttı. Kandil söneceği vakit evi aydınlatır.

(Bâkır)

خانه زاد (hâne zâd) = Evin köle ve cariyesinden olan çocuk.

خانه ششدر (hâne'i şeşder) = (k.) Altı yön itibariyle dünya.

خانه شیر (hâne'i şîr) = Meme Ş Aslan burcu.

خانه طنپور (hâne'i tûnbûr) = Tambur kâsesi.

خانه عتقا (hâne'i 'anqâ) = Musiki-de bir makam.

خانه فروش (hâne furûş) = Ev satan (k.) dünyaya rağbet etmeyen sofı.

خانه فروشی (hâne furûşî) = Ev satmaklık (k.) sofuluk Ş (k.) Süs göstermek.

عشق بگسترده نطع ، پای فروکوب هان
خانه فروشی ممکن آستى برفشان
خاقانی

Aşk döşemesini döşedi; haydi rakset; sofuluk taslama yahut çalım satma; el çırp, (Hâkânî)

خانه کن (hâne ken) = Ev kazan, harabeden (k.) tutumsuz, sefiş, kötü huylu.

خرابت کند شاهد خانه کن
برو خانه آباد گردان ز زن
سمدی

Kötü huylu mahbup seni harabeder. Git, evini kadınla şenlendir. (Sa'dî)

خانه گیر (hâne gîr) = Ev tutan Ş Yedi nevi tavla oyunundan bir nev'i. Ötekiler şunlardır: فارد fârid, طویل sitâre, زیاد ziyâd, منسوبه şavîl, ده هزار deh hezâr, menşûbe.

خانه (hânî) = Havuz, çeşme.

آب کوثر نه آب خانى بود
چشمه آب زندگانی بود
نظامی

Havuz suyu değil kevser suyu idi (abıhayat) bengisu pınarı idi.

(Nişâmî)

دو خانى بدید آید اندر دو چشم
ازان روی ناری وزلف دغاى
قطران

O ateşli yüz ve siyah zülûf sebebile iki gözümde iki çeşme belirir.

(Kaşrân)

Kiskancı yermeye dair.

گوید این خاقانی دریا مثابت خود منم
خوآنش خاقانی اما از میان افتاده‌قا
خاقانی

*Derya değerinde olan hakanî
benim der; ona hakanî derim
ama aradan kafı düşmüş yani
beni kıskanan, derya değerinde
değil, havuz derecesindedir.*

(Hākānî)

Halîs altın Ş Dârâ'nın kızı Ş
Padişaha mensup.

خانچه (hâniçe) = Küçük havuz.

من آن خانچه ام کایم عیانست
هر آنچه در دل آید بر زبانست
نظامی

*Ben o havuzcuğum ki suyum
meydandadır. Her gönlüme ge-
len şey dilimde görünür.*

(Nizâmî)

خاور (hâver) = Doğu.

ماه چون دو جیب مغرب برد سر
آفتاب از جانب خاور بزد
خاقانی

*Ay, başını batı yakasına götü-
rünce güneş doğu tarafından
doğdu.*

(Hākānî)

Batı mânasına da gelir.

چو مهر آورد سوی خاور کریغ
هم از باختر برزند باز تیغ
عنصری

باختر (ba.).

خاوران (hâverân) = Horasana
bağlı, bilginleri ve ârifleriyle
ünlü bir kasaba.

شاد باش ای آب و خاک خاوران کن روی لعاف
همچو آب بحر و خاک کان گهر می پروری
انوری

*Ey Hâverân'in suyu ve toprağı!
sevin ki lûtuş yüzünden denizin
suyu, madenin toprağı gibi cev-
her yetiştiriyorsun.*

(Enverî)

Hakîm Evhedüddin Enverî, bu-
ralıdır. Önceleri şiirde Hâverî
mahlâsını almıştı. İranın büyük
şairlerinden Selmânı Sâvicî,
Enverî'yi şöyle öğmüştür.

دی زده‌شت خاوران چون ذره مجهول آمده
گشته امروز اندران چون آفتاب خاوری
سلمان

*Dün deşti Hâverândan zerre
gibi belli belirsiz gelmişken,
bugün orada doğudan çıkan
güneş gibi meşhur olmuş.*

(Selmân)

ذره کن هراق برخیزد
رشد خوشید خاوران گردد
سلمان

*Iraktan çıkan bir zerre Doğunun
güneşini kışkandırır.*

(Selmân)

خاوش (hâvuş) = Tohumluk için
alıkonulan hıyar.

خاول (hâvul) = Küçük karınca

از آرزوی قد چو سروت براسی
برمن زمانه تنگ تر از چشم خاولست
ابن یحیی

*Doğrulukta selviye benziyen
boyuna iştiyakımdan bana za-*

man kūçūk karıncânın gözün-
den daha dardır.

(İbnî Yemîn)

هَآوَنَدْ گَز، هَآوَنَدْ (hâvend, hâ-
vendgâr) = Mülk sahibi, büyük
adam: خداوند گار، خداوند (muḥ.). (bâ.).

ایچنین سوزان و گرم آخر مکار
مشورت کن بابکی خاوندگار
مولانا

Böyle hararetli ve acele ekme;
bir büyüğe danış.

(Mavlânâ)

هَآی (hây) = Hâyiden = çiğnemek-
ten emir, (İsfa. muḥ. vas.).

چو همتت چه حاجت بگرز مغفر کوب
چو دولتت چه حاجت بتیغ جوشن خای
سعدی

Himmet oldukça tolga döğen
topuza ne hacet; devlet oldukça
ça zırh kesen kılıca ne hacet.

(Sa'dî)

هَآیْسَک (hâyisk) = Demirci çekici.

• چو سندان کسی سخت روی نکرد
که خایسک آداب بر سر نفوذ
سعدی

Bir kimse örs gibi katı yüzlü-
lük etmedi ki başına uslandır-
mak çekicini yemesin.

(Sa'dî)

هَآیْگَیْنَه (hâygîne) = Kaygana,
omlet. Kaygana hâygîne den
bozulmuştur.

هَآیْ (hây) = Yumurta. Benzediği
için insan hayasına da denir.

هَآیْ دِیس (hâyê dîs) = Mantar (hâ-
ye) ile teşbih ifade eden (dîs)
ten mürekkeptir.

هَآیْ رِیز (hâyêrîz) = خایکینه (ba.).

هَآیْ کَشِیدَه (hâyê keşîde) = Hadım.

هَآیْ گِزِک (hâyê gezek, hâyê gîr, hâyê gîrek) = Böy:
Uzun bacaklı, zehirli bir nevi
örümcek.

هَآیْ کُن (hâyê kun) = Yumurtlıyan
tavuk.

هَآیْ نِهَادَن (hâyê nihâden) = (k.)
Yumurtlamak (k.) incitmeye,
korku ve helâke sebeb olacak
utanılır bir işi irtikâbetmek.

هَآیْیَدَن (hâyîden) = Çiğnemek.

دل ده بنصیب خانه خویش
خاییدن رزق کس میتدیش
نظای

Kendi evinin nasibine razı ol;
kimsenin rızkını çiğnemeyi ya-
ni yemeği düşünme.

(Nizâmî)

نیشکر باهم شیرینی اگر لب یگشائی
پیش لعل شکرینت سر انگشت بنماید
سعدی

Eğer dudağını açarsan şeker-
kamışı bu kadar tatlılığıyla be-
raber senin şekerli dudağının
yanında parmağının ucunu ısı-
rır; dudağının tatlılığına hayret
eder.

(Sa'dî)

Hâyiden şeklinde de görülmüş-
tür.

الماس بخايم وهلاعل بگوایم
شیرینی ولخی غدارا نشناسیم
فیضی

*Elmas çiğner, zehiri hazmede-
riz. Gıdanın acılık ve tatlılı-
ğını tanımayız.*

(Feyzi)

حایده (hâyide) = Çiğnemiş, çiğ-
nenmiş.

خایده دهان جهام چو نیشکر
ای کاش نیشکر نمی من کبستی
خاقانی

*Şekerkamışı gibi halkın ağzın-
da çiğnenmişim. Keşki şeker-
kamışı olmayıp da ebuçehil-
karpuzu olsaydım.*

(Hākānî)

Ş (k.) Çok ağza alınmış, söylen-
miş söz.

خَبَّارَه (hebâre) = Çevik ve ça-
buk, uyanık.

برفت بردشان يك دو منزل وهمارا
پكشت و دشمن دين را پكشت باید زار
خباورگان صف بیل آن سپه پگرفت
نفا یگانرا بی کرد وخسته وافگار
فرخی

*Arkalarından bir iki konak
gitti ve hepsini öldürdü. Din
düşmanını zâr ve zelil olarak
öldürmek lâzımdır. O asker, fil
taburlarının sûratlı gidenlerini
yakaladı. Geriye kalanlarını
sinirledi [*] ve yaraladı.*

(Ferruhi)

خَبَّاک (hebâk) = Koyunları gece

[*] Sinirlemek. Peykerden (ba.).

*muhafazaya mahsus üstü açık
dört duvardan ibaret yer. Ağıl,
mandıra. Cami avlusuna da
denir.*

پیشه را رهزیر ساخت قفس
دشت را برگوزن ساخت خباک
فخری

*Ormanı astana kafes; ovayı
geyiğe ağıl yaptı.*

(Fahri)

hebâgâh da denir.

خداکش پیشه بر شیران کند تنگ
کندش دشت برگوزان خباگاه
دقیق

*Oku, ormanı aslanlara dar eder;
kemendi, sahrayı yabaneşekle-
rine ağıl yapar.*

(Dakikî)

Cihāngirî'nin (p) ile hepâk
suretinde nakline nazaran zan-
nederim ki hepâk hepe kerdn
= boğmak mânasmadır; çünkü
Değîkî'nin beytindeki kemende
bu daha münasiptir. Cami av-
lusu ve dört duvar ile münase-
beti yoktur (Nâşirî).

بادوسه بوسه رهاکن این دل از گرم و خباک
تا منت احسان باشد احسن الله جزاک
رودکی

*İki üç buse ile bugönlü hüzün
ve hafakandan kurtar ki senin
bana ihsanın olsun; Allah da
sana hüsnü suretle mükâfat
etsin.*

(Rādekî)

خَبْرَه (hebre) = Metin ve muhkem.

خَبْرَدُوک، خَبْرَدُوک (hebezdū, he-

bezdūk) = Osurgan böceği, tonuzlan. (Ar.) خنفساء yahut bok-böceğine benzer bir böcek ki Türkçe (yelken) derlermiş.

بوی گل ولاله خبز دوک و
در دل و در مغز خلد دوک و
خنفسرو

Gül ve lâle kokusu osuruk böceğinin kalbine ve beynine iş saplar.

(Husrev)

(Dūk) kadınların iplik eğirdikleri.

حریر عنکبوت و جامه غوک
نزید جز باندام خبز دوک
امیر خسرو

Örümcek ağı ile yosun osurgan böceğinin vücudundan başkasına yakışmaz.

(Emîr Husrev)

Bazı lûgatler bok böceği demişler (Ar.) جمل.

آن روی و ریش بد که پر او بلغم و خبوست
همچون خبز دوی که شود زیر پای پنج
لیبی

O balgam ve tükürüğe batmış çirkin yüz ve sakal, ayak altındaki ezilmiş bok böceğine benzer.

(Lebibî)

جَبَكْ (**hebek**) = Boğmak, boğulmak, bunalmak.

بمهد عدل تو دزدان معذب خبه اند
خنگ کسی که بود این از عذاب خبک
فخری

Senin adaletin zamanında hırsızlar boğulmak azabını çeker-

ler. Mesuttur o kimse ki boğulmak azabından emindir.

(Fahri)

جَبْكَالْ (**hebkâl**) = Delik şeklinde ok ve tüfek nişanesi.

جَبُورْ، جَبُوكْ، جَبُورْ (**hebüre, hebūk, hebüh**) = Hebre.

خَبُوشَانْ (**hebūşân**) = Horasanda bir kasaba (Nâşirî).

خَبْه (**hebe**) = Hebek.

بآب اندر خبه گشتن چو ماهی
به آید کز وزغ زنهار خواهی
نظای

Balık gibi suya batmak kurbağadan yardım istemekten hayırlıdır.

(Nizâmî)

خبه کردن (**hebe kerdên**) = Boğmak. Hebe geştên = boğulmak.

خَبِيدَه (**hebîde**) = Boğulmuş. Huvâbide = Uyumuş muhaffefi de olur. Hemîde gibi eğrilmiş mânasına da gelir.

خَبِيرْ، خَبِيرْ (**hebîr, hebîre**) = Hesabın toplanıp hazırlanması & Kum yığını.

خَبْ (**hep**) = Susan, epsem. خَبیدن

Heþiden = susmaktan emir,
ismi mastar.

ووبگر داند بسوی دست چپ
در تبار و خویش گویندش که خپ
مولانا

*Yüzünü sol eli tarafına, hısımlarına
ve akrabasına döndürünce ona
sus derler.*

(Mevlânâ)

فلکبرا دوش می گفتم که مارا
بجز آسایشی از تو طمع نی
فلاک چون این سخن بشنید گفتا
رو این یمن خپ باش یعنی
این یمن

*Dün gece feleğe, senden istira-
hatten başka emelimiz yoktur
diyordum. Felek bu sözü işi-
tince cevap olarak, ey İbni
Yemîn! git yani sus, dedi.*

(İbni Yemîn)

خَبَدَه، خَبَه، خَبَك، خَبَاك (he-
pâk, hepek, hepe, heþide)
= Hebâk, hebek, hebe, heþide
(ba.). (Hefe) ye bakılırsa
bunlar (p) ile daha doğrudur.
خَبَه (hepek) = Büyük ekmek.

خَتَا (hetâ) = Çin'in şimalinde ge-
niş bir kıta. Şimdi hetâ ve hu-
ten mecmuuna huten deniyor.

خَتَا (hetâr) = Bağ ve bahçeyi
yabanotlarından temizlemek.

باغ دولت را و کشت دین بیتیغ
کرده از خار و خس اعدا ختار
فرخاری

Devlet bahçesini ve din tarla-

*sını kılıçla düşman çörçöple-
rinden temizledi.*

(Ferhâri)

خَسْفَرَج (hetefrec) = Semizotu =
بقلة الحقا. perpehen (Ar.)

خَتَلَان، خَتَل (hetl, hetlân) =
Bedehşân yakınlarında güzelleri
ve güzel atlarıyla meşhur bir
memleket.

سکندر بران اسب ختلی نشست
که چون گرد بنشست و چون برق جست
نظامی

*İskender, o, toz gibi oturup
şimşek gibi sıçıyan hetl atına
bindi.*

(Nizâmî)

خُتَن (huten) = Çin Türkistanına
bağlı büyük bir şehir olup öte-
den beri miskiyle meşhurdur [*].

چون تو بجد غنبرین نافه چین پراستی
دامن وجیب کیستی از مشک ختن پراستی
یغما

*Sen amber kokan kıvrıcık sa-
cınla Çin miskini dağıtınca
dünyanın etek ve yakasını yani
bütün dünyayı Hutten miskiyle
doldurursun.*

(Yeğmâ)

خَسْبَر (hetenber) = Yoksul iken
zenginlik taslayan, zengin iken
kendini yoksul gösteren kimse.

[*] Şimdi (Külâp) namiyle yâdolunur.
«Kulzum».

بدان سان که هستی چنان می نغای
نزن هرزه لای و ختنبر میاش
فرخی

Nasılsan öylece görün, beyhude ve mânasız söyleme, yoksul iken varlıktan dem vurma, zengin iken fakir görünme.

(Ferrūhî)

بافر اخيست وليكن بستم تنگن زرد
او چنان شد که چنان هیچ ختنبر نبود
ابوالعباس

Geçineceği boldur; fakat nefsi-ne zulmederek dar yaşar. O öyle bir vaziyettedir ki hiç yoksul öyle değildir.

(Ebū'abbās)

خو (hutū) = Çin'de yetişen bir hayvanın boynuzudur ki çok değerli olup ondan bıçak ve hançer sapı yaparlar.

خجاره (hucâre) = Az.

خجاؤ (hucâv) = Her şeyin sesi.

خجسته (huceste) [*] = Uğurlu, meymenetli.

آمار نازگی و نشان خجستگی
بر صووت مبارک او گشته آشکار
مسعود

Nezaket eserleri ve saadet nişanesi onun mübarek yüzünde apaçık görünüyör.

(Mes'ūd)

[*] Âciz müellifin biricik kızının ismidir. طول الی عمرها.

زامل مرکب تو بر زمین نشان دیدن
خجسته تو که مه تو بر آسمان دیدن
جای

Senin atının nalından yeryüzü üzerinde nişan görmek gök üzerinde yeni ay görmekten daha uğurludur.

(Cāmî)

§ Herdembahar, herdemtaze denilen çiçek.

خجسته باز گشاده دهان مشکین دم
گشاده ترکس چشم دژم زخواب خیار
عنصری

Herdemtaze, misk kokulu ağzını; nergis humar uykusundan mahmur gözünü açmış.

(Unqurî)

خجش (heç) = Çeşş (ba.).

خجک (hecek) = Nokta ve benek ve gözde peyda olan ak benek.

خجند (hucend) = Seyhun nehri-rinin sol kıyısında Seyhun eyaletine bağlı bir kasaba § Vaktiyle Maverâünnehr in en büyük şehirlerinden imiş [**].

خجوله (hicevle) = Yanmaktan yahut çalışmaktan elde hâsil olan kabarcık.

[**] 793 tarihinde Tebrizde vefat eden İranın pek değerli şairlerinden şeyh Kemâ-luddin buralıdır. Hâfız Şirâzî ile bir asırda yaşamış ve şiirleri onun tarafından takdir edilmiş olduğundan yazdıkları şiirleri birbirlerine gönderirlermiş.

خجیر (hucîr) = Güzel, makbul.

یکی بکوه سخن ران که گرچه هست جام
ز زشت زشت دهد پاخ از خجیر خجیر
قآنی

*Bir kere dağa söz söyle; her
ne kadar cemad ise de çirkin
söze çirkin, güzel söze güzel
cevap verir.*

(Kāānî)

خجکول (heçkûl) = Dilenci ve
çanağı = Keçkûl.

روزگار ملکته عرابی خجکول
مگر بیارگهش وقت ازضا که یار
سؤال کرد که امسال عزم حج دارم
مرا اگر بدهد پادشاه صد دینار
چو حلقه درکمبه بگیرم از ره صدق
برای دولت و عرش دعا کنم بسیار
انوری

*Melikşâh devrinde ve herkesi
izinsiz huzuruna kabul ettiği
bir zamanda fakir bir a'râbî
rasgele huzuruna girmişti; söy-
le bir istekte bulundu: bu yıl
haccetmek niyetindeyim; padi-
şah bana yüz altın verirse
kâbe halkasını tuttuğum zaman
sadakat yoluyla onun devlet ve
ömrü için çok dua ederim.*

(Enverî)

Doğrusu uyuntu olarak yahut
başkasının yerine hacce giden
mânasına خجکول (heçkûl) dur ki
hacці umuzuna alan, deruhde
eden demektir.

خُدا، خُدا (hudâ, hudây) =
Cenabı Hakkın isimlerindendir.

خدایا جهان پادشاهی تراست
نظامی

*Yarabbi! Cihan padişahlığı sa-
na mahsustur.*

(Nizâmî)

Ş Sahip ve malik.

مرغ مالوف که باخانه خدا انس گرفت
مگر بنگرش بزی جای دگر می نرود
سعدی

*Ev sahibi ile ünsiyet peyda
eden alışkın kuşu taşla vursan
bile başka yere gitmez.*

(Sa'dî)

Cenabı Hakkın ismini (hud) ile
(ây) dan mürekkep ve muhaf-
fef kendi gelici, قائم بذاته kaim
bizatihi mânasına alıp yalnız
sahip ve malik mânasına müfret
addetmektense her ikisini sahip
mânasına müfret addetmek da-
ha muvafık olur ve mutlak söy-
lenirse Cenabı Hak, başka bir
şeyle birlikte söylenirse sahip
mânası verilir, çünkü hudâyı
cihân cihanın sahibi demek
olduğu gibi (Nizâmî) nin :

خدایا جهان پادشاهی تراست
زما خدمت آید خدایی تراست

*Yarabbi! Cihan padişahlığı sa-
na mahsustur. Bizden hizmet
gelir: biz hizmetçiyiz. Sahip ve
malik olmak sıfatı senindir.*

beytinden de Hudâ'nın sahip
mânasını ifade ettiği tebeyyün
eder.

خدا آگاه (hudâ âgâh) = Allah bi-
lir.

خدا بردارد (hudâ berdâred) = Allah vücudunu kaldırsın.

خدا بگیرد (hudâ begîred) = Allahın hışmina uğrasın.

خدا پستد (hudâ pesend) = Allahın beğeneceği şey.

خدا حافظ (hudâ hâfiz) = Allah saklasın : insanlar birbirinden ayrılacağı zaman söylenir.

خدا داشتن (hudâ hudâ dâştan, kerdan) = Allaha yalvarmak, sığınmak.

خدا داد (hudâ dâd) = Allah vergisi : hariçteki sebeplerle ele geçirilemeyen şey.

خدا نپستد (hudâ nepesended, hudâ nehuvâhed, hudâ nekerde) = Allah etmesin.

دل فریاد نبائی همه زیور پستد
دلبر ماست که با حسن خداداد آمد
حافظ

Gönül aldatan nebatlar hep süslendiler; ancak bizim dilberimizdir ki Allah vergisi olan güzelliğiyle geldi.

(Hâfiz)

خدا فروشان (hudâ furûşân) = (k.) Murai sofular (k.) tanrılık iddiasında bulunanlar. Bunlara Hudâ'î furûşân da derler.

خداوند (hudâvend) = Sahip ve malik, efendi. Âhırındaki vend nispet ve ittisaf edatıdır.

ولیکن خداوند بالاوېست
بعضیان در رزق برکس نیست
سمدی

Fakat göğün ve yerin sahibi, kendisine âsi olduğundan dolayı rızık kapısını kimseye kapamadı.

(Sa'dî)

Mecazen Cenabı Hak.

نقاش که با نقش چه این صورت مطبوع
غیر از قلم صنع خداوند نیاید
یعنی

Nakkaş kim oluyor, yahut nakış ne? Bu biçimli suret, Cenabı Hakkın yaratıcı kaleminden başkasından gelmez.

(Yeğmâ)

خدیوند (hâvend) = خدیوند = خوند = çend vezninde خوند.

خداوندگار (hudâvendgâr) = Emir ve ferman sahibi, büyük hükümdar, efendi.

زهی پندگارا خداوندگار
خداوند را بنده حق گزار
سمدی

Cenabı Hakkın hakkı yerine getiren kulu kullar için ne güzel hükümdardır.

(Sa'dî)

خدا ینگان (hudâygân) = Hudâvendgâr.

خدا ینگانا سال نوت هایون باد
همیشه روز تو چون روز عید میسون باد
انوری

Ey büyük hükümdar! Yeni yılın mübarek, günün daima bayram günü gibi kutlu olsun.

(Enverî)

خدره (hudre) = Ufak tefek, kırıntı.

نه دران معده خدره میده
سنائی

O midede bir ekmek kırıntısı yok.

(Senā'î)

§ Kıvılcım..

خرمن مه خدره کانون آست
کاتجی

Ay ağılı senin ocağının kıvılcımıdır.

(Kātibî)

Hürde'den çevrilmiş olmalı.

خَدَكْ (hedek) = Köprü (h,d) nin
ötesiyle= خدوك (ba.).

خَدَنَكْ (hedeng) = Kayın ağacı.
Bundan yapılan oka (tîri hedeng)
eyere (zîni hedeng) derler. Ok,
çok defa bu ağaçtan yapıldığı
için ona yalnız hedeng de denir.

گرفته زخم دلم در دهن خدنگ ترا
بلذتی که مکد طفل شیرخوار انگشت
فردوسی

*Süt emen çocuk parmağı nasıl
lezzetle emerse kalbimin yarası
senin okunu ağzında öyle tut-
muştur.*

(Firdevsî)

خُدُو (hudū) = Tükrük ve bir ye-
meği veya meyveyı tatmaktan
hâsıl olan ağız suyu.

او خدو انداخت بر روی علی
افتخار هر بی و هر ولی
مولانا

O, her nebi ve velinin vücudiy-

*le iftihar ettiği Alinin yüzüne
tükürdü.*

(Mevlānā)

خُدُوْكْ (hudūk) = İç bulantısı, iç-
renme, gıcıkklanma.

نفس ضعیف معده را من لکنم حریف خود
زالکه خدوک می شود خوان مرا ازین مگس
مولانا

*Ben midemın zayıf nefsinı
kendime arkadaş etmem; çünkü
bu sinek, soframa iç bulantısı
verir.*

(Mevlānā)

§ Günü (haset) § Yersiz üzüntü
ve keder § Öfke § Utanma.

از حسد فتح تو خضم تو پی کرد اسب
همجو جی کز خدوک چرخه مادوشکست
انوری

*Hasmın, senin fütuhatını kıs-
kandıği için öfkesinden anası-
nın çıkırgını kıran Cuha [*]
gibi atını sinirledi.*

(Enverî)

Türkçe şaşkın mânasına hödük
bundan bozulmuştur پی کردن (ba.).

خَدِیشْ (hudîş) = Ev kadını.

درواها اگر برت تمام درویش
زخم چه زنی عطنه مردم صدیش
دارد همه کس بتا باندازه خویش
درخانه خود بنده وآزاد و خدیش
ابومسلم

*Görünüşte eğer senin yanında
fakir isem bundan dolayı niçin*

[*] İkinci asır ıptidalarında Küfe'de
yaşayan, نصرالدین (Naşruddîn) Hoca gibi tu-
hafliğiyle meşhur bir Arap.

*beni daima birçok zem iğnele-
riyle iğneliyorsun. Ey sevgili !
Herkesin kendi evinde derece-
sine göre kölesi, azatlısı, hanı-
mı vardır.*

(Ebū Muslim)

چه خوش گفت مزدور با آن خدیو
مکن بد بکس مگر نخواهی بخوایش
وودکی

*Gündelikçi, o hanıma : kendine
fenalık istemiyorsa kimseye
fenalık etme diye ne hoş söyledi.*

(Rūdekî)

Padişah mânasına da gelir.

خدیو

(**hîdîv**) = Hudâvend, hudâ-
vendgâr § Büyük vezir, ulu bey.
Bazı lügatlerde (h) nın ötresiyle
hudâ yahut hudavend kelime-
sinin imalesi ve muhaffefi de-
nilmiştir.

خر

(**her**) = Eşek.

چه خوش گفت این سخنه فردوس طوسی
که مرگ خربود سگرا عروسی
نطای

*Firdevsî'î Tūsî eşeğin ölümü
köpek için düğündür sözünü ne
hoş söyledi!.*

(Nîşâmî)

§ Çay ve havuz diplerinde olan
balçık.

دو دریای معانی در ته خر چای یافت
از بی دعوی بروی آبها آخال ماند
ستای

*Meanî denizinin incisi çamu-
run dibine battı. İddia için
suların yüzünde çörçöp kaldı*

*yani inci gibi değerli sözlerin
itibarı yok. Değer iddiası çör-
çöp nev'inden âdi şeylere kaldı.*
(Senâ'î)

§ Tamburanın yüzünde, telleri
üstünden geçirdikleri tahta par-
çası. Mecazen idraksiz kimse §
Heriden = satın almaktan emir.

گوش خر بفروش ، دیگر گوش خر
کاین سخنها بر نیاید گوش خر
مولانا

*Eşek kulağını sat, başka kulak
al; zira bu söze eşek kulağı ya-
ramaz.*

(Mevlânâ)

§ Bazı kelimelerden önce geie-
rek iriliğe, büyüklüğe bazı de-
fa çirkinliğe delâlet eder.

خراس (herâs) = Hayvanla dönen
büyük değirmen.

خر امرود (her emrūd) = Bir çeşit
tatsız, iri armut.

خر انبار (her enbâr) = Bir iş üze-
rine toplanan kurum.

بمدح او قصد دشمنانش
همی سازند الم و جان خر انبار
فخری

*Onu medihte ve düşmanlarına
kasıttı insanlarla cinler bir ara-
ya gelirler.*

(Fahri)

§ Kargaşa, arbede.

روم سبجا نفسا زین خرگان روی بتاب
هم طویلہ نسزد عیسوی مریم باخر
ایلق چرخ سزد مرگب تو همچو مسیح
خرخری لایق تو نیست خر انبار بحر
ابن یسین

*Ey Mesihâ nefisli! Git bu eşek-
çiklerden yüz çevir. Hazreti*

Meryemin oğlu Hazreti İsanın eşekle bir evde olması lâayık değildir. Senin gibi Mesihin bineği felek atı olmak münasiptir. Sana hırıldı yakışmaz, kargaşayı satın alma.

(İbni Yemîn)

Ş Vaktiyle suçluyu bir eşeğe ters bindirip sokakları dolaştırmak suretiyle verilen ceza Ş Birkaç kişinin bir kişi ile birleşmesi.

خرب (herbet) = Büyük kaz. Ş Ahmak ve maskara kimse. Bet bet muarrebidir. بت (ba.).

خرتوت (hertüt) = Bir nevi iri ve tatsız dut.

کال قدرت اورا بچشم عبرت بین
پیاور دشکر ازی بریشم از خرتوت
عبدالقادیر

Onun kudretinin kemaline ibret göziyle bah. Kamıştan şeker, tatsız duttan ipek husule getirir.

(Abdulkâdir)

خرچال (herçâl) = Toy kuşunun büyüğü, çağırılan toy.

خرچنگ (herçeng) = Yengeç (A.). سرطان [*]. Seretan burcuna da denir.

چو برزد سر از برج خرچنگ شید
جهان گشت چون روی سفید
فردوسی

Güneş Seretan burcundan zuhur edince dünya Ruminin yüzü gibi beyaz oldu.

(Fırdevsî)

[*] Bedenine nispetle pençesi büyük olduğundan herçeng denilmiştir.

(Rumi) doğu Asyada yaşayanlar Ş Tehlikeli bir hastalık.

خیالش خرف کرد و کالیوه رنگ
بغزش فرو برده خرچنگ چنگ
سندی

Hayali onu bunalttı ve şaşkın bir hale koydu. Seretan beynine pençesini batırdı: aklını bozdu.

(Sa'dî)

خرسنگ (herseng) = Yol üzerinde gelip geçmeye engel olan yolunulmamış, biçimsiz büyük taş.

هر دمی کان گرفتہ اندر پیش
گشت خرسنگ و سنگ راهم شد
ابن یحیی

Hangi yola yöneldimse önüme büyük bir taş çıkıp yoluma engel oldu.

(İbni Yemîn)

Ş İki dost arasında engel olan kişi, rakip.

خرگدا (hergedâ) = (k.) Arsız dilenci.

خرگه (hergele) = Büyük sürü yahut eşek sürüsü Ş Terbiye görmemiş binek hayvanı.

خرکان (herkemân) = Büyük yay Ş Yay kuracak alet ki yay evleri uzunluğunda iki parça eğrice ağaçtır.

تہ چون خرکان از کوز پشتی
برو دوشی چو کیسخت از دوشی
افطای

Kamburluktan yaya benziyen bir vücut; kalınlık ve buruşukluktan sağrı derisi gibi bir göğüs ve omuz.

(Nizâmî)

Ş Tilki ve çakal gibi hayvanları tutmağa mahsus yay şeklindeki bir tuzaktır ki bir ok yerleştirip geçecekleri yerlerde toprağın altına gizlenir ve onları üzerine basınca ok yaydan boşanarak öldürür Ş Güç ve meşakkatli, faydasız iş.

خرگواز (herguvâz) = Eşek ve sığır sürececek ucu iğneli değnek.

خرگوف (hergûf) = Büyük baykuş.
خرمگس (hermeges) = Eşek sineği: yeşil renkli büyük sinek ve eşek arısı.

باد تلخ گواراست نه حلوا چه عجب
ذوق این خرمگساش نکند مگر ادراک
یعنی

Acı şarap hazmettiricidir, helva değil. Bunun tadını eşek sinekleri anlamazlarsa şaşılmaz. (Yeğmâ)

روژه دارانرا بود آن نان وخوان
خرمگسرا چه ایاچه دیکدان
مولانا

O ekmek ve yemek oruçlulara aittir. Eşek arısına ha, yemek; ha, sacayak,

(Mevlânâ)

خرمنج (hermunc) = Hermeges.
Munc = meges.

ای تو تبقی مشک و حسودت زو غنج
بابوتو رخس پوردستان خرمنج
بادا رخ حاسدت ترجمیده وزرد
سر برطبق نهاده پیش تو ترنج
ازوق

Ey övülmüş! Sen Tibet miskisin, seni kıskanan zerguncdur senin doru atının yanında Rüstemin atı sinek gibidir. Senin

kıskananın yanağı turunc gibi buruşmuş ve sararmış bir halde başı, huzurunda bir tabak üzerine konulsun.

(E kı)

زرغنج = çok fena kokulu bir nebat.

خرمهره (hermuhre) = Muharebede, oyun yerlerinde çalınan sesi çirkin bir nevi boru Ş İri katırboncuğu.

اگر ژاله هر قطره درشدی
چو خرمهره بازار از و پرشدی
سعدی

Eğer çiğın her damlası inci olsaydı katırboncuğu gibi çarşı ondan dolardı.

(Sa'dî)

خرنای (hernây) = Büyük boru Ş Musikide bir makam.

خروار (hervâr) = Eşek yükü, bir eşeğin götürebileceği yük. Vâr = bâr olup aslı (bâr) ı (her) e takdim ve izafetle (bâri) dir yahut (her) büyük, iri mânasına geldiğinden büyük yük demektir.

گفت چوانست وجه اوزد این گهر
گفت به اوزد ز صد خروار زر
مولانا

Vezire bu elmas nasıldır ve değeri nedir, dedi; vezir yüz merkep yükü altından daha kıymetlidir dedi.

(Mevlânâ)

خور

(hur) = Güneş.

خِرْ (**hir**) = Pehlevî lûgatinde hoşluk ve rahat.

خَرَاب (**herâb**) = Yıkık, viran mânasına Arapça olup Farsçada da kullanılır.

میکنم از سینۀ بیرون این دل دیوانه را
زانکه دائم جغد می آورد خرابی خانه را
یعنی

Bu viran gönlü göğsümden çıkarıyorum; çünkü baykuş دائما evi harabeder.

(Yeğmā)

Ş Geçkin sarhoş. سرخوش (ba.).

شبان چون شد خراب از باد ناب
رغمه در مہدئ مگرگان کند خواب
دعوی

باد (ba.).

خَرَابَات (**herâbât**) = Meyhane, kumarhane.

خرابست مسمومۀ عقل و عیوش
بآبادیش در خرابات کوش
ظہوری

Akıl ve idrak bayındırlığı virandır. Onu meyhanede şenlendirmeye çalış.

(Zuhûrî)

خراباتى (**herâbâtî**) = Meyhaneye devam eden Ş Yoksul..

خَرَاتِگِین (**herâtgîn**) = Savaşta giyilen bir nevi zırh.

خَرَاتِین (**herâtîn**) = Solucandır ki çamurda peyda olur. خَره here = balçık; آتین âtin (Zend lûga-

tinde) = peyda olmak, kelimelelerinden mürekkeptir. Muarrebî خراطین, Arapçası (الحم الارض) dır.

خَرَاخَر (**herâher**) = Uyuyan yahut boğazı sıkılan kimsenin boğazından çıkan ses, hırıltı (Reşîdî) de (h) lar ötedir.

خَرَاد (**herrâd**) = Bilgide dengi olmıyan bir padişah ve İranlı meşhur bir pehlivan. (Şeddesiz) çaylak.

خراد مهر (**herrâd mihr**) = (Erdeşîr Bâbek) zamanında yapılan bir ateşgede.

چه آذرگشسب و چه خراد مهر
فروزان چو ناهید و بهرام و مهر
فردوسی

Âzerguşesb ve Herrâd Mihr'in ne ehemmiyeti var. Zühre (çulpan), Mirrîh (sakıt), güneş gibi parlak.

(Firdevsî)

آذرگشسب (ba.).

خَرَاَرَه (**herâre**) = Çok ağlamadan boğazda hâsıl olan ses, hırıltı Ş Yüksek yerden akan su sesi. Arapçasında birinci (r) şeddelidir.

خَرَاَرَه (**herâze**) = Erkeklik aleti = herze.

خَرَأَسَان (**hurâsân**) = Doğu.

مهر دیدم بامدادان چون بتافت
از خراسان سوی خاور می شافت
رودکی

Sabahleyin güneşin, doğar doğmaz doğudan batı tarafına süratle gittiğini gördüm.

(Rūdeki)

Ş İrana bağlı bellibaşlı bir şehir.

خَرَّاسْتَر (herester) = Yılan, akrep gibi zarar verici haşarat.

خَرَّاسِ خَسَّيْسَانْ، خَرَّاسِ خَرَّابْ (herâsi herâb, herâsi hesîsân) = (k.) Dünya.

خَرَّارُوش (herârûş) = Kavgâ, gürültü.

هر دم که خطیش بصلای بانگ برآرد
مجموع خرا را فکند او بخراوش
لطیف

Onun sözcüsü her ne zaman umuma haykırırsa o, bütün eşekleri birbirlerine düşürür.

(Leîîfî)

خَرَّاش (herâş) = Herâşiden = Tırmalamak, yaralamak mastarından ismi mastar, emir, (Isfâ; muh. vas.).

مثال گوید چندین زکندم زلفم
چسان نالام کاندو دل مراست خراش
هنجیاد

Zülfüm akrebinden bu kadar feryadetme, der. Nasıl feryadetmiyeyim ki kalbimde yara var.

(Mencik)

Ş İşe yaramayıp atılacak kötü ve bırakıntı şey, çürük meyva.

بت اگرچه لطیف دارد نقش
نزد رخساره تو هست خراش
رودکی

Putun her ne kadar nakşı lâtif ise de senin yanağının yanında hiçbir değeri yoktur.

(Rūdeki)

خَرَّاشِدَنْ (herâşiden) = Tırmalamak, yaralamak, kazımak Ş Bozulmak Ş Çürümek.

گفت این دست وبا خراشیدن
چیست وین سگرا تراشیدن
جای

Bu el ve ayağı rencide etmek ve bu taşı yontmaktan maksat nedir, dedi.

(Câmî)

خَرَّاشِده (herâşide) = Yaralanmış, tırmalanmış, bozulmuş.

خَرَّاکْ (herâk) = Herâher. (Reşîdî) uyuyan kimsenin burnundan gelen sese tahsis etmiştir.

خَرَّام (hirâm) = Naz ve eda ile yürüme.

بهر زمین که چو آب حیات بخرام
دهان مرده بر زیر زمین پر آب بود
خـمرو

Her nerede abıhayat gibi naz ile gidersen yeraltında ölünün ağzı sulanır.

(Husrev)

تو نرم نرم خرامی و دشت بی پایان
تولنگ لنگ سپاری و راه برکرد
قانی

*Sen yavaş yavaş salınıyorsun;
halbuki ovanın ucu bucağı yok;
sen topallıya topallıya yol alı-
yorsun; halbuki yol iniş yokuş-
la dolu.*

(Kāānī)

§ Güzel yüzlü.

کاخ او پر خرام آهوش
باغ او پرستان کعبه خرام
فرخی

*Onun köşkü, ahu gibi güzel
yüzlülerle; bahçesi, keklik salı-
nışlı sevgililerle dolu.*

(Ferruḥī)

§ Müjde, hoş haber.

سپید ازان گفتا گشت رام
که پیغام بد بانوید و خرام
فردوسی

*Serasker o sözlerden memnun
ve müsterih oldu; çünkü müjde
ve ferah verici haber idi.*

(Firdevsī)

§ Sevinç, zevk ve sürur.

بودند يك هفته با نای و رود
اباجشن و سور و خرام و سرود
فردوسی

*Ney ve kemençe ile zevk ve
sürur içinde nağme ederek bir
hafta bayram ve düğün ettiler.*

(Firdevsī)

§ Ziyafet.

خرام آر ورا مشگرا نرا بنخوان
فردوسی

*Ziyafet tertibet ve sazandeleri
çağır.*

(Firdevsī)

*Hirāmiden den ismi mastar,
emir.*

در شستان خرام خرم و شاد
که بهاران برفت و آمد دی
یعنی

*Harem dairesinde ferahlı ve
sevinçli olarak salın; çünkü
bahar zamanı gitti, kış geldi.*

(Yeğmā)

بنای خشاک مانند سروهای چمن
چو قامت تو بینند دو خرامیدن
سعدی

*Çimendeki selviler, sen salındı-
ğın zaman boyunu görürlerse
yerlerinde kururlar.*

(Sa'dī)

خران (ḥirrân) = Baş eğen, uysal.

تندی و تیزی اغازی و خران نشوی
تند و تون بر بند آخر و خران آرند
سوزنی

*Öfkelenmeye ve şiddet göster-
meye başlıyor, baş eğmiyorsun.
Sert ve serkeş atı ahıra götür-
rür ve uysal olarak getirirler.*

(Sūzenī)

حربازان (herbâzân) = Çocukların
eşek biçiminde durup diğerleri
sırtlarına sıçırarak binmek su-
retiyle oynadıkları oyun.

خربز (herbuz) = Kavun. Meşhuru
(خربز) dir (Ar.) bitiş. Karpuz
da denir = هندوانه.

خامی سوی بالیز جان آمد که تا خربز خورد
دیدي تو خود یادیده کس کاندرو جهان خربز خورد
مولانا

*Bir avanak can bostanına ka-
vun yemeğe geldi. Eşegin keçi
yediğini sen gördün mü? Yahut
dünyada kimse görmüş mü?*

(Mevlânā)

آن چیدست که پاور ندارد
گر دست و دراز و در ندارد
اندو شکمست و گانند
جز نام دو جانور ندارد
شاعر

*Nedir ol şey ki onun hem başı
yok hem ayağı
Tostoparlaktır, uzundur, fakat
olmaz kapısı
Karnının vardır içinde hele pek
çok yıldız
İki hayvanla yapılmış adının
bak yapısı
(Ziyā Şukūn)*

Bu bilmecedan (herbuz, kavun) kelimesi anlaşıyor ki: her = eşek, buz = keçi mânalarına iki hayvan adıdır. Karnındaki yıldızlardan maksat da çekirdekleridir.

herbuzeⁱ (herbuzeⁱ hindî) = Ebu-cehilkarpuzu (Ar.) حنظل. İkincisi karpuzla da denir.

خربالہ (herbele) = Su dolabı.

تا که ماء دولت والاشد از چرخ بقا
نیست گریان در دیارت هیچ کس جز خربله
ظهیر

*Beka çarkından (felekten) dev-
letinin ayı yükseldiğinden beri
memleketinde su dolabından
başka ağlıyan yoktur.*

(Zahîr)

خربنده (herbende) = Eşegini ki-

raya veren kimse. Eşeğe hizmet eden kişiye de denir.

همی زد باخری خربنده لاف
که بالان گر چست از پریان بانی
خسرو

*Bir eşekçi bir eşeğe karşı palan-
cının atlas dokuyucudan daha
iyi olduğunu iddia ediyordu.
(Husrev)*

سالا خربنده بودی پس بود
زانکه خربنده زخروا پس بود
مولانا

*Yıllarca eşek sürmekliğin kâfi-
dir. Çünkü eşek sürücü; eşek-
ten geridir.*

(Mevlânâ)

خربسواز، خربوز، خربواز (herbivâz, herbûz, herbîvâz) = Büyük yarasa kuşu. Üçüncü harfleri (p) ile de doğrudur.

او چو خورشید عالم افروزست
خضم بی چشم وزوی او خربوز
صراج

*O, âlemi aydınlatan güneş gi-
bidir. Gözsüz, yüzsüz hasmı
büyük yarasaya benzer.*

(Sirâc)

(Ar.) خفاش.

«و بجیده اولور دیده خفاش ضیادن»

اگر کشم ز جفايت به نیم روز آهی
که دود آتش دوزخ ورا بود انباز
چنان شود که زبس تیرگی روی هوا
ز آشیان ببرد هر یکجاست خربسواز
خسرو

*Eğer senin cefandan cehennem
ateşinin dumanına denk olacak
derecede yarı güne kadar ah
edersem havanın yüzü o kadar*

çok kararır ki her nerede yarsa varsa yuvasından uçar.

(Hüsrev)

خَرِشْه

(**herpuşte**) = Bir türlü zırh
Ş Balık sırtı, çadır, kemer,
köşk gibi her ortası tümsek iki
tarafı çökük olan şey.

آن روز که از جوشن خربشته بیوشت

از جوشن او موی نقش بیرون جوشد

منوچهری

O, herpuşte denilen zırhı giydiği gün vücudunun tüyü zırhından dışarı fışkırır.

(Minūcihrī)

ستون خیمه قالب کنم دو دست ضعیف

چو من زبانی خربشته را برم بفراز

کمال

Ben kemerlenmiş vücudumu aşağıdan yukarıya götürür, yani belimi doğrulturken iki zayıf elimi kalıbımın çadırına direk yaparım.

(Kamāl)

خَرْتَكْ

(**hertek**) = Çocuklara takılan nazar boncuğu.

خَرْتَنَگْ

(**herteng**) = Semerkant civarında bir köy.

خَرَجِدَن

(**herciden**) = Göz yaşarmak.

خَرَجَبَن

(**hircin**) = Büyük çuval.

خَرَجَلُوكْ، خَرَجَكُوكْ

(**herçekük, herçelük**) = Şamama: küçük

kavun şeklinde, çizgili, güzel kokulu fakat yenmez bir meyva
Ş Sütlu kadınların sütlerini çoğaltmak için yedikleri bir nevi sebze. Semizotu, ebegümeci diyenler de vardır.

خَرْخَر

(**herher**) = Eğilmek, iki kat olmak
Ş Kemer, tâk. خراخر muhaffefi de olur.

خَرْخَسَه

(**herhese**) = Kuş tutmak, celbetmek için avcılarının tuzağın yanına bağladıkları kuş (Ar.) ملواح.

خَرْخَسَه

(**herheşe**) = Kavga, mücadele, yersiz gürültü, şamata. Türkçe kargaşa bundan alınmıştır. İkinci (h) nın esresiyle de doğrudur.

قصه فرزند مردمان کردی

خرخشه بر سر من آوردی

پوریجا

İnsan oğullarına kastederek benim başıma gürültü çıkardın.

(Pārbehā)

Muhaffefi herşe dir.

خَرْخَرِ

(**herhîz**) = Türkistan şehirlerinden âlâ miski, ipek dokumasıyla ünlü bir memleket.

چونای آهوی خرخیز مادحان ترا

بوصف خلق تو از مشک برشود افواه

ازرق

Seni methedenlerin; huyunu öğmeleriyle ağızları Herhîz

ahularının göbeği gibi miskiyle dolar.

(Ezreki)

خرد (hired) = Akıl.

خرد شیخ الشیوخ راه تو بس
ازو پرس آنچه می پرسى نه از کس
نظامی

Sana, gideceğin yolu en iyi gösterecek olan ancak aklındır. Soracağını ondan sor; kimseden değil.

(Niẓāmî)

خرد سوز (hiredsüz) = Azerbaycan'da bir ateşgede.

خردمند (hiredmend) = Akıllı. Âhirdindeki mend nispet edatıdır. Bazı kelimelerde (m) den önce bir de (ū) ziyade edilir. خردومند hiredūmend, حاجتومند hâc-tūmend, تنومند tenūmend gibi.

من نگویم که ایزد وهاب
داد خورش از تو استاناد
لیله گویم که هیچ مسلمرا
حاجتومند نونگر داتاد
سنائی

Bağışlayıcı Allah kendi bağışını senden alsın demem; lâkin hiçbir Müslümanı sana muhtacetmesin; derim.

(Senā'î)

خرد (herd) = Balçık.

بس کسا کاندو هنر و اندو گهر دعوی کمد
همچو خرد در خرد ماند چون گه برهان شود
فرنی

Hüner ve cevher iddia eden kimse, ispat zamanı olunca çamura batmış eşeğe benzer.

(Ferruḥî)

خرد (hurd) = Ufak, küçük.

بخردان مفرمای کار درشت
که سندان شاید شکستن بمشت
سعدی

Küçüklere ağır iş emretme, çünkü örsü yumrukla kırmak mümkün değildir.

(Sa'dî)

خرداذ (hurdâd) = Şemsî senenin dördüncü ayı. Her ayın altıncı günü ve bu ayın altısında eski ateşperest İranlılarca yapılan yortu آبان (ba.).

خردل (herdil) = Korkak, yürek-siz.

خردما (hurdemâ) = Ses ve rengi hoş bir kuş. (Cihāngîrî) de (h) nın üstüniyledir.

خردومرد (hurdu murd) = Parça parça, ufak tefek.

عقد کردش با امیر اووا سپرد
کرد خشم و حرص اووا خردومرد
مولانا

Onu emîre nikâh ve teslim etti. Öfke ve hırsını parça parça etti: dağıttı, giderdi.

(Mevlânâ)

Bu kelimeden bozarak hırtı pırtı dediğimiz.

خرده (hurde) = Her şeyin ufağı,

küçüğü. Çörçöp de bu kabil-dendir.

بخرده توان آتش افروختن
پس آنگه درخت کهن سوختن
سعدی

Çörçöple ateşi tutuşturmak, on-dan sonra eski ağacı yakmak mümkündür.

(Sa'dî)

§ Ayıp ve hata.

بد اندیش برخرده چون دست یافت
درون بزرگمان با آتش بشتافت
سعدی

Kötü fikirli kişi; ayba muttali olunca büyüklerin kalbini ateşle yaktı.

(Sa'dî)

Nükte. Mecazen ince, dekik § Yirmi bir kısımdan ibaret olan (zend) in bir kısmı § Hayvanla-rın ellerinde ve ayaklarında köstek vurulacak yer § Kıvılcım. خرده بین (hurdebîn) = Ufacık şey-leri gören (k.) çabuk anlayışlı.

تشویر می دهد خرد خرده بین مرا
نقش خرد بیاده ز لوح دلم بشوی
عماد

Anlayışı çabuk olan aklım, beni utandırıyor, gönlümün levha-sından akıl nakşını şarapla yıka.

(Imādî)

خرده بینانند در عالم بیسی
راقتقد از کاروبار هر کسی

بهاءالدین

Âlemde herkesin iş ve gücünü bilen çok çabuk anlayışlılar vardır.

(Behā'uddîn)

خرده دان (hurdedân) = İnce şeyleri bilen (k.) çok dikkatli.

خرده کافور (hurde'î kâfūr) = (k.) Yıldızlar.

خرده گبر (hurde gîr) = (k.) Sözde eksiklik ve ayıp arayıp bulan.

خرده گبر در سخن با بازیذ
نشنگ دارد از درون او یزید
مولانا

Sözde Bayezid'in yanlışını bu-lur, ona itiraz eder. Halbuki Yezid onun içyüzünden arlanır.

(Mevlânâ)

برو ای زاهد و بردردکشان خرده مگیر
حافظ

Ey sofû! Gît, şarap tortusu içenleri ayıplama.

(Hâfız)

خرده گاه (hurdegâh) = Hayvanların ayaklarında köstek geçecek yer § Deve çöktüğü zaman yere değen göğüs kemiği.

خرز (herex) = Boncuk, ayna, tarak gibi şeyler ki hırdavat denir.

خرز (herexî) = Hırdavatçı. خرز (herex) = Boncuk mânasına Arapçadır.

خرزن (herzen) = Kamçı.

مار را یگرفته چون خرزن بکف
مولانا

Yılanı elinde kamçı gibi tutmuş.

(Mevlânâ)

خرز (herze) = Yoğun, uzun, biçimsiz erkek aleti.

زندگانی خروزه قاضی
 ماد چندانکه او بود راضی [*]
 انوری

خرزهره (herzehre) = Ağrı ağacı
 (Ar.) سم الحمار Ebuçehilkarpuzu-
 na da denir.

رطب آورد چوب خروزمه بار
 جو تخم افکنی بر همان چشم دار
 سعدی

Ağrı ağacı taze hurma vermez.
 Ne tohum ekersen aynını um.

(Sa'di)

§ Kuduz böceği.

خرزین (herzīn) = Ahırlarda üstüne
 ata mütâallik eşya asılmak üze-
 re duvara çakılan ağaç § Üze-
 rine at eyeri konulan sehpa.

از بی احیای دین خزان و بهاری
 بر سر خرزین ندیده خشک تو زین را
 انوری

Dini ihya için daima koşan
 atın, güz ve bahar mevsimlerin-
 de eyerini sehpa üzerinde gör-
 memiştir: eyeri daima sırtında,
 harekete hazır bulunmaktadır.

(Enveri)

§ Sofa ve divanhane köşelerine
 konulan kerevet § Büyük eyer.

خرس (hirs) = Ayı. (Ar.) دب.
 خرس بازی (hirs bâzi) = Ayı oy-
 natmak § Hoşa gitmiyen oyun.
 خرسبان (hirsbân) = Ayıcı.

[*] Tercüme etmeyi uygun görmedim.

خرست (herest) = Geçkin ve baş-
 tan kara sarhoş.

مست خروست می روه در ره عشق بوالعلا
 بآنکه ندانم از بلاتن تشنه آتلا
 مولان

Ebül'elâ'nın [**] aşkı yolunda
 çok sarhoş olarak gidiyorum.
 Belâdan korkum yok.

(Meulânü)

kelimeleriyle yalınış,
 doğru cetveline (ba.).

خرسته (hirste) = Sülük = zelü.

خرسک (hirse) = Ayıcık § Bir
 nevi tüylü yaygı § Çocukların
 durtut oyunu.

استاد و معلم چو بود کم ازار
 خرسک باز آمد کو دکان در بازار
 سعدی

Usta ve öğretici yumuşak tabi-
 atlı olursa çocuklar çarşıda
 durtut oyunu oynarlar.

(Sa'di)

خرس گیاه (hirs giyâh) = Yaban
 kerevizi, yaban havucu denilen
 nebattır ki köküne شقاق derler,
 ayı bunu pek severmiş.

خرسلāk (herselāk) = خربنده (ba.).

خرسند (hursend) = Sevinçli § Ka-
 naatli, razı, hoşnut, şükredici.

[**] (Bül'elâ) kibarı evliyaulahtan bir
 zatın künyesi (Gıyâs).

زشش جهت در روزی تراگشاده شود
اگر زعشق بدرد و بلا شوی خرسند
صائب

Eğer aşkın dert ve belâsına razı olursan sana altı yönden kısmet kapısı açılır : mânevi feyzlerden istifade edersin.

(Şâ'ib)

خرسند بمعافیت نبودیم
اینک حق آن گرفت مارا
امیر خسرو

Afiyete şükretmedik. İşte bizi onun hakkı tuttu.

(Husrev)

خَرْسُولُ (**hersūl**) = Meymenetsiz eşek (Nāşirî). Uğursuz, meymenetsiz (Şemsullûga). (Sül) at ve katırlarda siyahlığa çalar kül rengidir ki böyle hayvanların yelesinde kuyruğuna kadar siyah bir çizgi olur ve uğursuz sayılır.

آن یکی عیسی دیگری خرسول
آن سیم خضر دآن چهارم غول
سنائی

O biri /sa, diğeri uğursuz eşek, üçüncüsü Hızır, dördüncüsü gul.

(Senâ'î)

خَرْسِیدَن (**hursiden**) = Pörsüyüp çürümek, kokmak.

خَرْشِ (**heriş**) = Alay ve maskaralık yoluyla bir kimseye gülme
Ş Alay eden ve edilen kimse.

خَرْشُ (**huruş**) = Hurüş (*muḥ.*) (ba.).

خَرْشَادُ ، خَرْشَا (**hurşâ, hurşâd**) =
Güneş = Zend lûgatidir (Nefisî).

خَرْشَه (**hereşte**) = Naz ile salınan, yürüyen.

خَرْشَه (**hereşe**) = Kargaşa. Herheşe (*muḥ.*). Herâşide mânası-na da gelir. خراشدن (ba.).

خَرْشِيدُ (**hurşid**) = Güneş خورشید (ba.).

خَرْشِین (**herşin**) = Salınmak, öğünmek.

عیدان چو آغاز خورشین نهاد
در فتنه بروی اعدا گزیداد
شاعر

Meydanda salınmaya başlayınca düşmanların yüzüne fitne kapısını açtı.

(Şâ'ir)

خَرْطَالُ (**hırṭâl**) = Bir öküz yahut bir devenin boyun derisi dolusu altın (Ar.) قطار.

خَرْغُولَه ، خَرْغُول (**herğul, herğule**) = Sinirli yaprak (Ar.) لسان الحن.
Bazı lûgatçilere göre (خرگوشه) mânasınadır (ba.).

خَرْفِین (**heriften**) = Ölürken hırıldamak.

خَرْفَه (**hurfe**) = Semizotu = Perpehen.

حُرْقَه اَنْدَاخْتَن (hırke endâhten) =

Hırka atmak [*] (k.) elbise bağışlamak. Suçunu ikrar etmek, âciz olmak, teslim etmek, varlıktan sıyrılmak, benlikten soyunmak.

حُرْقَه بَازِی (hırke bâzî) = Sofuların vecde geldikleri zaman hırka ile oynamaları.

حُرْقَه سَاخْتَن (hırke sâhten) = (k.) Yırtmak, parçalamak.

حَرَائِ (herak) = Küçük eşek & Bir nevi kuru hurma & Ut ve tambur tellerini, üzerlerinden geçirdikleri ağaççıklar & Kabahat-lileri üzerine yatırıp döğdükleri tahta & Yeni yürümeğe alışan çocuklara mahsus üç ayaklı el arabası & İpek işliyenlerin gergefin iki başını üzerine koydukları ve camilerde kayyımların kullandıkları sehpa & Yapı iskelesi. Pamuk çekirdeği ayırtlıyan çıkırık & Üzerinde odun kesilen kütük & Tanrı deveciği denilen böcek & Duvar delecik ağaç kazık & Şiraz'a yakın bir köy.

[*] Hırke, bez parçası mânasına Arapça olup Farsçada parçalardan dikilmiş üstlük, libade. Sofilere göre, biri şeyhleri müritlerini tamamiyle terbiye ettikleri zaman giydirdikleri tasavvuf ve iradet hırkası, öbürü, bereketiyle günahlardan korunmaları için önce giydirdikleri teberrük ve teşbih denilen hırkadır. Teberrük hırkası giyildiği zaman yalnız adca mürit; tasavvuf hırkası giyildiği zaman hakiki mürit sayılır.

حَرْگَه ، حَرْگَاه (hergâh, hergeh)

= Geniş yer, hususiyle büyük çadır.

بِرَنه افلاك گسترد سایه
هرجا شوکدش زند حَرْگَاه
قَاتِی

Onun şevketi her nereye çadır kurarsa dokuz feleğe saye salar. (Kââni)

دامن حَرْگَه برافکن ای مه حَرْگَه نشین
وزنه خواهد سوخت آهم حَرْگَه افلاکرا
جای

Ey çadırdaki oturan ay! Çadırın eteğini kaldır: yüzünü göster; yoksa ahım eflâkin çadırını yakacak.

(Câmi)

حَرْگَاه سَبْز ، حَرْگَاه گَاوِ اِشْت ، حَرْگَاه سَبْز
(hergâhi sebz, hergâhi gâv puşt, hergâhi minâ) = (k.) Gök.
حَرْگَاه مَاه (hergâhi mâh) = (k.) Ay ağılı, hale.

حَرْکُسَن (herkus) = (k.) Ahmak, budala.

حَرْکُشَن (herkuş) = Çekme. Hârkuş (ba.) & Teshibböceği.

حَرْگُوشَن (hergūş) = Tavşan.

چونکه حَرْگُوشِ برد شیرِ پناه
چون نیابد رویِ خرتاکیاه
مولانا

Bir tavşan bir aslanı kuyuya götürse bir tilki bir eşiği ota kadar nasıl götürmez.

(Mevlânâ)

& Sinirli yaprak.

خَرْگُوشَك (**hergüşek**) = Sinirli
yaprak nev'inden tavşankulağı
ve dulavratyaprağı § Tavşan-
cık.

خُرَم (**hurrem**) = Sevinçli, mesrur,
hal ve vakti hoş.

نیست آوام دل آنرا که دلارای هست
خرم آن دل که در وصیری و آرای هست
سلطان

*Sevgilisi olan kimsenin kalbi
halecanlıdır. Sevinçlidir o gönül
ki sabır ve karar sahibidir.*

(Selmân)

چنان از روی یوسف بود خرم
نگاه او که از گل چشم شدم
چای

*Onun gözü, çiyin güzü gülden
hoşlandığı gibi Yusuf'un yü-
zünden hoşlanıyordu.*

(Câmî)

§ Taze ve taravetli.

بنامیزد دوخنی - پیر و خرم
ندیده هرگز از باد خزان غم
چای

بنامیزد (ba.).

Şemsî yılın onuncu ayı § Her
ayın sekizinci günü. Bu günde
İran ateşperestleri yortu eder-
lerdi (آبان) (ba.). Bu güne روز
hurrem rûz da derler ki pa-
dişahlar tahtından inip beyaz-
lar giyer ve beyaz yaygı üze-
rine oturup halk ile teklifsizce
konuşarak isteklerini yerine
getirirlerdi. Bu kelimeyi; (her)
ile mütekellim zamiri olan (m)
den mürekkep sanılmamak

için (hurem) şeklinde yazarlar.
(R) nin tutariyle dağ eteğinde
bir çayırdır ki o dağa karşı kim
bir soru sorarsa cevap almış
diye bir de masal vardır § Buğu,
buhar.

خرم آباد (hurrem âbâd) = Lüris-
tân'da Burucird'e yakın güzelliği
ile ünlü bir şehir.

خرم دره (hurrem dere) = Tebriz
yolunda kervan geçidi bir köy.
(ba.) خرم (hurrem rûz) خرم روز

خُرْمَا (**hurma**) = Hurma.

چو خرما بشیرینی اندرده پوست
سعدی

*Hurma gibi kabuğu tatlılıkla
sıvanmış.*

(Sa'dî)

خرمای ابوجهل (hurmayi ebücehil) =
Âsi hurma.

خَرْمَك (**hermek**) = (H) nın üstün
ve ötresiyle nazar boncuğu.

ترسم چشمه رسد که سخت خطیری
چونکه نبستند خرمک بگلور
مشجیک

*Çok şan ve şeref sahibi oldu-
ğun için nazar değmesinden
korkarım, çünkü boynuna nazar
boncuğu takmadılar.*

(Mencik)

خَرْمَل (**hermul**) = Her emrüd (ba.).

خَرْمَن (**hermen**) = Yığın, harman,
hususiyile tahıl yığını. Âmen (ba.).

نشاید خرمن بیجاوگان سوخت
نمی باید دل دومانگان خست
— سعدی

*Biçarelerin harmanını yakmak:
lâyık değildir, âcizlerin kalbini
incitmemeli.*

(Sa'dî)

Ş Ay ağılı.

آری دلیل قوت بارانست
آنجا که گرد ماه بود خرمن
ظهیر

*Evet, ayın etrafında ay ağılı
olması yağmurun kuvvetine
alâmettir.*

(Zahîr)

خرمن گدا (hermeni gedâ) = Başak
tophiyanların biriktirdikleri har-
man. (N) nin tutariyle harman
dilencisi. جوفروش (ba.).

خرمن سوخته (hermen sūhte) = Har-
manı yanmış (k.) zarara uğra-
mış, iflâs etmiş. Dilimizde de
harmanı yanık derler.

خرنباش (herenbâş) = Koca yar-
puzu (Ar.) حبق الشيوخ.

خرند (herend) = Çöven gibi te-
mizlikte kullanılan bir nebat,
kalye otu.

هرکجا تیغ تو بود قصار
نبود حاجت شخار و خرنند
فخری

*Senin kılıcın her nerede çırpıcı
olursa kalye taşına ve kalye
otuna hacet kalmaz.*

(Fahri)

خرنوب (hernüb) = Keçiboynuzu
dediğimiz kuru yemiş.

حرو (hurū) = Hurūs (muḥ.). (H)
nin esresiyle ebegümeçi.

حروج (hurūc) = Horoz = hurūs.

سگالند جنگ مانند غوج
تبر برده بر سر چو تاج خروج
رودی

*Koç gibi vuruşmak isteyen, ba-
şına horozibiği gibi balta almış.*
(Rūdeki)

حروس (hurūs) = Horoz.

چو بلبل شناخوان گلزار باش
خروس سحر وار بیدار باش
عماد

*Bülbül gibi güllüğü öv, seher
horozu gibi uyanık ol.*
(‘l-mād)

حروس صهرائی (hurūsi şehṛâ’i) = Sū-
lūn.

حروس طائوس دم (hurūsi ṭāvus dum)
= (k.) Sūrahi.

حروسک (hurūsek) = Küçük horoz.
Ş (k.) Hamam böceği Ş Kadın-
ların tenasül aletindeki fazla et
ki dilak, diltik denir Ş Erkek-
lerde sünnet edilirken kesilen
parça. Son iki mânaya hurūse
de denir.

حروش (hurūş) = Şamata, feryat.
Mastarı خروشدن (hurūşiden) =
Feryat ve figan etmek, gür gür
gürlemek. (Sūdî), Türkçesi çok-
ramak, diyor.

خروشی برکشیدی تند تندور
که موی مردمان کردی چو-وزن
منوچهری

ve o maddenin yanlış
doğru cetveline (ba.).

Müellifi Türk olan lûgatler (hurüşiden) i hamle etmek mânâsına da yazmışlardır.

حُرُوكْ (hurūk) = Kadınların sütlerini artırmak için yedikleri bir nevi sebze. خرچكوك (ba.).

حُرُوكْ (hurvek) = Bokböceği.

حُرُوه (hurūh) = Horoz,

شب از جمله روز گشته ستوه
شده برزاغش چو بر خروه
عنصری

Gece, gündüzün hamlesinden
âciz ve gece kargasının kanadı
horoz kanadı gibi olmuş.

(Unşurî)

حُرْهَكَ، حُرْوهَكَ (hurūhek, huruhak) = Mercan: Bu mânâ renkçe horozun ibiğine benzetme yoluyla, olsa gerek.

حُرُوه (hurūhe) = Kuşları aldatıp avlamak için tuzağın yanına bağladıkları kuş. خرهوك = (ba.). Yalnız hurūhe'nin değil hurūhek'in de hurūsek'e mûsavi olması lâzım gelirse de lûgatlerde yazdığım gibidir.

حُرُويلَه (hervîle) = Çok yüksek ve iğrenç ses.

حَرَه (here) = Şarap tortusu, balçık.

گر تو بخواب و خود بدی غر همچو خر
برجان تو و بال چو برخر شود خره
ناصر

Eğer sen ömrünü eşek gibi uykuya ve yemeğe sarf edersen eşeğe balçık nasıl sıkıntı verir-se hayatın sana öyle sıkıntı verir.

(Nāşır)

Ş Kitap ve kerpiç gibi bir sıraya dizilmiş ve istif edilmiş şeyler.

گر تو خری تراز خری هیچ نقص نیست
تامر تراست سیم بخزوار دوزخه
کمال

İstifte eşek yükü dolusu gümüşün bulundukça eşek de olsan eşeklik sana (nakîsa) eksiklik vermez.

(Kemâl)

Ş Yağı alınmış badem ve susam gibi şeylerin posası: fukara bunu hurma ile karıştırıp yerlermiş.

لوزینه هاندم که بیچید سرازما
مادر عوض آن خره خرما بسرشتم
بشاق

Bademli helva yahut badem ezmesi bizden yüz çevirince biz ona karşı hurmayı posa ile karıştırdık.

(Bashāk)

Ş Dar bir yerdən halkın güçlülükle geçmesi.

حُرَه (hureh) = Nur.

خره از رویشان افزونتر آمد
تو گوی کافتاب آتجا برآمد
ز رآشت

Onların yüzünden o kadar nur saçıldı ki oraya güneş doğdu sanırsın.

(Zerātešt)

Kısım ve parça mânasına da gelir. İran bilginleri Fars ülkesini beşe ayırmış ve hure'i erdšir - Hure'i istehr - Hure'i dārāb - Hure'i šâpūr - Hure'i kubbād adlarını vermişlerdir. Ş Ağaç kurdu Ş Saçkıran ve miskinlik hastalıkları. (R) nin şeddesiyle horultu, hırıltı.

خره (huruh) = Horoz. Hurūh (muḥ.).

خود زیس آرزوی تن مرو
چون خره بد زپی ماسکیان
ناصر

Fena horoz, tavukların arkasından gittiği gibi, vücudunun isleklerinin arkasından gitme.

(Nāşır)

خره چوب (hereçūb) = Yüksek binalar, kemer ve kubbeler yapmak için çattıkları ağaçlardır ki üzerine durup bina yaparlar. Türkçe (karaçav) derler. Şimdi iskele dediğimizdir.

خری (hiri) = Şebboy: Hîrî (muḥ.).

ووفی وزیب دگر دارد کنون طری چن
ازخری وخطمی وریحان وشاخ یاسمن
شاعر

Şebboy, hatmi, fesleğenden ve yasemin dalından çimen tarafının şimdi başka parlaklığı ve bezeği vardır.

(Şā'ir)

§ Uğursuz, meymenetsiz.

باز همایون چو جغد گشت خری
جغدك شوم وخری همایون شد
ناصر

Uğurlu doğan, baykuş gibi uğursuz; şom ve uğursuz baykuş, uğurlu oldu.

(Nāşır)

§ Evin balkonu.

خریدار (herīdār) = Satın alan.

چو کالارا بود جوینده بسیار
فزون گردد بران میل خریدار
جای

Bir kumaşı arıyan çok olursa satın alıcının ona rağbeti artar. (Cāmî)

خریدارگیر (herīdārgir) = (k.) Sürümü çok olan şey.

خریدن (herīden) = Satın almak.

حکمت فروش ناکي مرهم همی کند عرض
ماخستگان نخواهیم اینها بجان خریدن
خجندی

Hikmet satan ne vakte kadar merhem arz edecek; biz hastalar bunu can karşılığı olarak satın almayacağız.

(Hucendî)

خریش (heriş) = خراش heriş (ba.)
§ (Herāş) in imalesi. خراش herāş (ba.).

حَزْ (hez) = Uyluğun dış tarafının yukarsındaki kaba et.

Aslanı övgüye dair :

از بلندی وز بوی و بزرگی که نمود
راست گفتی که نه شیرست هیو نیست کلان
مهره گردن چون تخم سپندان کردی
بخش را که سرودست زدی برخیزان
ازرقی

Doğru söyledin. Yükseklik, enlilik, büyüklüğüne nazaran o aslan değil, büyük bir deve dir. Raş ve elini büyük bir devenin kaba etine vurunca boynu düğüm cüğünü üzerlik tohumu gibi eder, yani çatır çatır kırardır.
(Ezreki)

Derisinden kürk yapılan ve su koyunu denilen hayvandır ki samura benzer. (Z) nin şedde siyle biri sukoyunu denilen hayvanın tüyü ile ipekten eğri lip dokunmuş kumaş; öteki yalnız ipekten dokunmuş kumaş mânasına Arapçadır.

حَزَامَا (hezâmâ) = Yabani şebboy.

حَزَان (hezân) = Güz mevsimi.

خزان پیرد زیستان هرآن نگار که بود
هوا خشن شد و کھسار خشک و آب کبود
قطران

Güz mevsimi bahçeden ne nakış varsa götürdü, hava sertleşti, dağ kurudu, su göğerti.

(Katrân)

Ş Şemsî yılın sekizinci ayı. Ağustosun on sekizinci günü (hezî-

den) den sıfatı müşebbehe ve haliye خزیدن (ba.) Ş Yaprakların sararması.

ای تازه گل خزان رسیده
رفق ز جهان جهان ندیده
نظامی

*Ey yaprakları sararmış gül !
Dünyayı görmeden dünyadan gittin.*

(Nizâmî)

حَزْدُوكْ (hezdūk) = Osuruk böceği = خبزدوك (ba.).

حَزْدَه (hezde) = Sürçmek, kaymak (k.) günah.

حَزَرْ (hezër) = Giylân denizi kıyısında bir şehir ve ahalisi [*]. Bu münasebetle Giylân denizine Hazer denizi derler.

حَزْرَان (hezrân) = Hezer.

خزوان طرف تالاب زنده رود [**]
زمین زنده گشت از نوای سرود
نظامی

Hezrân tarafından Zenderüd kenarına kadar ırlama sadasından yer dirildi.

(Nizâmî)

Ş Hazer ahalisi = خزروان Hezer-vân. Hezervan, Turanlı bir savaştının da adıdır.

[*] Hezer Arapçada göz, dar ve küçük olmak mânasına gelir. Bu şehir ahalisine Hezer denilmesinin sebebi küçük gözlü olmalarındandır.

[**] Doğrusu (z) nin üstüniyledir.

خَزَرَكْ (hezrek) = Korkaklık, tessür ve telâş.

خَزْمِيَانْ (hezmiyân) = Kunduz hayası.

خَزَنْدْ (hezend) = Kalye otu = Herend.

خَزَنْدِهْ (hezende) = Kımıldayıcı, yer üzerinde sürünücü. Bu münasebetle yılan, akrep, karınca gibi hayvan ve böceklerle denir.

شك نیست كه بیشتر خزنده
چون كزدم ومار شد گزنده
هدایت

Şüphe yok ki nice sürünen mahlûklar akrep ve yılan gibi ısırtıcıdır.

(Hidāyet)

خَزُوكْ (hezûk) = خزدولك (muḥ.) (ba.).

خَزْهَرَهْ (hezehre) = Ağu ağacı, herzehre (muḥ.) (ba.).

خَزِيدَنْ (heziden) = Kımıldanmak, sürünerek yürümek Ş Bir şeye girmek.

بعهد عدل تو روح ارتطاولی کرده است
بتنگنای دل خضم در چومار خزند
کال

Senin adaletin zamanında mızrak eğer zulmederse yılan

gibi düşmanın dar kalbine sokarlar.

(Kemāl)

بیا خزیم بیکدیگر اوچه زیرخزیم
كه سخت سرد وخنك می وزد نسیم وزان
هدایت

Her ne kadar üstümüzde kürk yahut yün ve ipekten dokunmuş kumaş varsa da gel birbirimize sokulalım. Zira rüzgâr pek sert ve soğuk esiyor.

(Hidāyet)

خَزِيرْ (hezîr) = Kıvılcımlı kül.

حَسْ (hes) = Yabanotu, çörçöp.

باران كه در لطافت طبعش خلاف نیست
در باغ لاله روید ودر شوره بوم خس
سعدی

Tabiatının letafetinde ihtilâf olmıyan yağmur; bağda lâle, çorak yerde yabanotu bitirir.

(Sa'dî)

Ş Alçak, furumaye, pinti.

هرزه دان هم شریف و هم خمر
كوکسی کاوکسی بود کسرا
ستائی

Serefli ve şerefsizi faydasız bil, insanı insanca arkalıyan mert nerede ?

(Sen'î)

این سزای آنكه شد یاروخان
یاكسی کرد از برای ناكسان
مولانا

Bu, alçaklarla dost olanın yahut insaniyetsizlere karşı insaniyet gösteren cezasıdır.

(Mevlânâ)

جهاندار بخشیده باید نه خس
خصال جهاندارى ایست و بس
نظامی

*Padişah bağışlayıcı olmalı,
pinti değil. Cihana malik olma-
nın huyları ancak budur.*

(Niẓāmî)

Ş Denizin yüzündeki ince yosun,
ketencik.

روی دریا پر خس و این دریا گوهر است
جای

*Denizin yüzü yosun, dibi inci
doludur.*

(Cāmî)

Ş Su yüzünde yüzer arpa ta-
nesine benzer bir böcek.

دریا بوجود خویش موجی دارد
خس پندار که این کشاکش ناو است
خیام

*Deniz kendiliğinden dalgalanır.
Deniz böceği bu hareketi ken-
disinden dolayı sanır.*

(Hayyām)

گر بر آب روی خس باشی . وگر بر هوا پری مگس
باشی . دلی بدست آور تا کس باشی
«نثر» خواجہ عبداللہ انصاری

*Su yüzünde gidersen su böceği,
havada uçarsan sinek olursun;
bir gönlü ele al ki adam ola-
sın.*

(Huṣāce 'Abdullāhi Enṣārî)

Ş Hindistan dağlarında yaşayan
bir ulus Ş Turnadan büyük bir
kuş.

(ḥes bedehân girif-
ten)=(k.) Aman dilemek: ökü-
ze tapan Hintliler, bir ulusu
yendikleri zaman yenilen taraf
ağızlarına ot alıp gûya öküz-

lüklerini iddia ile aman dilerler
ve Hintlilerin öküzlere hürmet-
lerinden istifade ederek öldü-
rılmekten kurtulurlarmış.

خس پوش (ḥes pūş) = Çörçöple
örtülü şey : çâhi ḥes pūş =
çörçöple örtülü kuyu. (k.) Dü-
zeltilmesine çare aranan kötü
bir iş; duyulan bir şeyi gizle-
me ki örtbas etmek deriz Ş
Kendini soy sop göstermek
istiyen rezil.

خساره (ḥesâre) = Ağaç budamak
Ş Bağ ve bahçeyi yabancı ot-
lardan temizlemek.

خسائیدن (ḥesâniden) = Diş ile
ısırmak.

حسپی (ḥuspī) = Müşteri yıldızı
(ḥuspīden)=Uyumak'tan muza-
ri خسپیدن (ba.).

گنج زری که چو خسی زیر دیک
باتو باشد آن نباشد مرده دیک
مولانا

*Cenabı Hak, sana bir altın ha-
zinesi yani bir mükâfat bağış-
lar ki toprak altında yattığın
zaman o seninle beraber olur;
miras olarak başkasına kalmaz.*
(Meolānā)

خسپیدن (ḥuspīden) = Uyumak,
yatmak=Huften.

اگر خوش بخسپد ملک بر مرمر
پندارم آوده خسپد فقیر
سعدی

*Eğer padişah tahtında tatlı
uykuya dalarsa fakirin rahat
uyuyacağını sanmam.*

(Sa'dî)

حَسْت (hest) = Hesten den mazi,
mastarı tahfifi خست (ba.).

ناید خرمن بیچارگان سوخت
نمی باید دل دو ماندگان خست
سعدی

*Biçarelerin harmanını yakmak
lâyık değildir; âcizlerin gönlü-
nü incitmemeli.*

(Sa'dî)

§ Renk, levn.

نویسنده برخامه بنهاد دست
بمعبر سر خامه را کرد خست
فردوسی

*Yazıcı, kalemi eline aldı; amber
ile kalemin ucunu boyadı.*

(Firdevsî)

حَسَر (hester) = Yılan, çıyan, ak-
rep gibi haşarat.

حَسَن (hesten) = Yaralamak, ya-
ralanmak, incinmek, incitmek.

بر خصم زدند و بر شکستند
کشتند و گسیختند و خستند
نظای

*Düşmana saldırdılar; kırdılar,
öldürdüler, parçaladılar, yara-
ladılar.*

(Niẓāmî)

حَسُو (hestū) = Meyva çekirdeği
§ İkrar ve itiraf eden.

اگر بفضل بگویم مرا مشابه نیست
بصدق دعوی من آید آسمان خستو
منصور

*Eğer fazilette bana benzer yok
dersem dâvamin doğruluğunu
gökyüzü itiraf eder: yerdekiler
değil göktekiler taşdik eder.*

(Menşūr)

§ (Cihāngirî) de ikinci mâna
ile Çin büyüklerinden biri mâ-
nasına (h) nın ötresiyledir.

بچین مهتری بود خستوی نام
دگر سرکشی بود زنگوی نام
فردوسی

*Çinde Hestüy adında ulu bir
kişi başkaca Zengüy adlı bir
serkeş vardı.*

(Firdevsî)

Hestū, yerde sürünen hayvan-
lar mânasına da görülmüştür.

حَسَوَانَه (hustuvâne) = Yünleri
ve iplikleri salkım saçak sarkan
fakir elbisesi § Türlü renkli,
parçalardan yapılmış yoksul
hırkası.

حَسَه (heste) = Meyva çekirdeği
§ Hesten den ismi meful=yara-
lanmış, incinmiş, hasta, marazlı.

هزبر ختم ترا دهر خسته چنگال
عقاب قهر ترا چرخ مسته شاغر
قائمی

*Zaman, öfken aslanının pençe-
sinde yaralı; felek, kahrın tav-
şancılığın kursağında yemdir.*

(Kāūnî)

تو دانی ضمیر زبان بستگان
تو مرهم نهی بر دل خستگان
— سعدی

*Susanların sırrını sen bilirsin,
yaralıların kalbine sen merhem
koyarsın.*

(Sa'dî)

تو انگار اترکه بجنب مرای درویشند
ضرورت است که هر وقت از و بپندیشند
تو قی تو انگار حسن از عنای درویشان
خیر نداری اگر خسته اند اگر ویشند
— سعدی

*Yoksulların oturdukları yerin
yanında olan zenginlerin onları
her vakit düşünmeleri gereklidir.
Sen güzellik zenginisin,
yoksullar yani iltifatından
mahrum olanlar hasta mı, ya-
ralı mıdır? çektikleri sıkıntı-
dan haberin yoktur.*

(Sa'dî)

Ş Sürülmüş, nadas olmuş, ya-
hut insanlar, üzerinden çok geç-
tikleri için toprağı yumuşamış
yer.

Atın arıklığına dair:

ی از غبار خاسته بیرون شدی زور
تو از زمین خسته برانگیختی غبار
— انوری

*Ne yükselmiş tozdan zorla dı-
şarı çıkar, kurtulurdu, ne işlen-
miş yerden toz kaldırırdı.*

(Enverî)

خسته‌بند (hestebend) = Kırık ve
çıkıkçı, cerrah, operatör Ş Kırık
ve çıkık bağı Ş Hâste (muḥ.).
خاستن (ba.).

خسته

(huste) = Duvar temeli.

خسره، خسره (husur, husûre) =
Kaynata.

مفخر چله انبیا او بود
خسر میر مراد فی آن بود
— ناسر

*Vücudiyle bütün peygamberlerin
öğündüğü ve Aliyyi Murtaza'-
nın kaynatası o zat idi.*

(Nâşîr)

خسره پوره (huşur püre) = Kayın-
birader.

خسرو (husrev) = Padişah Ş Ke-
yanyanilerin üçüncüsü ve Siya-
vuş ibni Keykâvus'un oğludur ki
Keyhusrev de derler Ş Nuşirva-
n'ın torunu ve Şirin'in âşığı Per-
vize de denir. Muarrebî Kısra-
dır. Nuşirvandan Pervize kadar
Sâsâniler tabakasına ekâsire
derler.

خسرو خاور، خسرو انجم، خسرو اقلیم چهارم
(husrevi) خسرو سیارگان، خسرو زمین عطا
iklîmi çehârum, husrevi encum,
husrevi hâver, husrevi zerîn
atâ, husrevi seyyâregân) = (k.)
Güneş.

خوشم آمد که سحر خسرو خاور می گفت
با همه بادشهی بنده توران شاهر
— حافظ

*Seher vakti güneşin, bu kadar
saltanatımı Turan padişahının
kölesiyim, demesi hoşuma gitti.*
(Hâfîz)

بخشک: ارض گلبرگ او همی تابید
فروغ خسرو سیارگان بشرق در
— خاقانی

Doğuda güneşin ışığı, onun gül yaprağına benziyen yanağı şeklinde parılıyordu.

(Hâkânî)

خسرو دارو (husrev dârû) = Havlinca ki Tüçke kulunç otu, eğri kestane derler yahut beyaz asmadır (Ar) كرمۃ البيضاء (Nâşirî), Husrev dârû'yu beyaz asmaya tahsis ile (Mehzenul'ulûm) dan naklen havlincana husrev-dâne; diyor.

خسرو گرد (husrev gird) = Sebzvare bir fersah mesafede bir köydür; vaktiyle bir şehir idi (Nâşirî).

خسرو هشتم بهشت (husrevi heştum bihişt) = (k.) Cenabı peygamber (سلم).

خسروانی

(husrevânî) = Padişahlara lâyük olan güzel şey & Bir nevi altın para & Güzel nağme: Farsça lûgat yazarlar üçüncü mânada ihtilâf etmişler; bir kısmı İranlıların İslâmdan önce olan nağmeleri, birçoğu da Bârbedin nağmelerinden bir nağme demişler; çünkü (husrevânî) kelimesinde (Husrev) i görünce (Husrevi Pervîz) e mensup nağmeye karar verip şüphesiz onu terennüm eden (Bârbed) demişlerse de bu nağme Husrev ve Bârbed'den epeyce eskidir & Hicrî dördüncü asırda yaşayan büyük bir şairin mahlâsıdır ki adı Ebû Tâhir Tayyib'dir (Ferhengi Nizâm).

Bârbed'in, Husrevin meclisinde terennüm ettiği nesir biçiminde dua ve senaya dair seci'li bir nağme. Bazılarına göre Farşlıların İran şahlara mahsus bir nağmesi (Reşîdî).

خسروی

(husrevî) = Bir nevi şarap yahut rakı & Mideyi kuvvetlendiren bir macun & Bir nevi kavun & Eskilerden bir şair & Padişaha nispeti olan.

خسک

(hesek) = Çörçöp kırıntısı & Üç köşeli diken.

مفیلان چوبست تا حاجی عنان از کعبه بر پیچد
خسک در راه مشتاقان بساط پرنیان باشد
خاقانی

Muzaylân nedir ki hacı dizgini-ni Kâbeden çevirsin. Özliyenlerin yolunda dikenlik atlas döşeme gibidir.

(Hâkânî)

& Demir dikenini şeklinde üç köşeli bir çengeldir ki kale kuşatıldığı zaman insan ve hayvanların yaklaşmamaları için ayakları altına atarlar.

عدو را بجای خسک زر بریز
که احسان کند کند دندان قیز
سعدی

Düşmana üç köşeli çengel yerine altın dök, zira bağış keskin dişi kör eder.

(Sa'dî)

خسک

(hisk) = Aspür çiçeği.

هُسْك (**husk**) = Geri bırakmak,
tehir etmek.

خِسم (**hism**) [*] = Yara.

إس زخما کرده بود او در-ست
مراین خـمهای مرا چاره جست
عنصری

*O nice yaraları iyi etmişti.
Benim bu yaralarım çare aradı.*
(*'Unşuri*)

حُسُودَنْ، حُسُودَنْ (**husūden, husūrden**) = Ot ve ekin biçmek.

حَسِيدَنْ (**hesīden**) = Çiğnemek.

حَشْ (**heş**) = Kaynana.

ست خوش زمانه برگنده و شجوده
روی از طبايعه زن ریش از کشیدن حش
فخري

*Zamane maskarasının yüzü,
karı tokadından yaralanmış,
sakalı, kaynana çekmesinden
yolunmuş.*

(*Faḥrî*)

Sahihi vav ile huş imiş § Sür-
atli koşmak, seğırtmek.

در راه مدح ذات کلکم بین که دالم
از فرق ، پای سازد در وقت رفتن حش
فخري

[*] (*Nāğirî*) bu lügati, Reşîdî ile Bur-
hân, Cihāngirî'ye uyarak yazıvermişler,
başka lügatlerde yoktur. Gözden geçirdiğim
bu kadar bin beyitte böyle bir lügate tesad-
düf etmedim, Arapçada da bulamadım.
Cihāngirî زخما kelimesini, hismâ okumuş
diyorsa da hism Heft Kulzum ile Şemsullû-
ga ve Nefîsîde mevcuttur.

*Seni medih yolunda kalemime
bak ki seğırttiği zaman daima
başını ayak yapar: tepesi üstü-
ne koşar.*

(*Faḥrî*)

§ Koltuk,

دست شاعر بخش برد صله را
سوزنی شاعریت دست بخش
سوزنی

*Şairin eli caize ve ihsanı kol-
tuğuna, koynuna götürür. Sū-
zenî eli böğründe; fakir bir şa-
irdir.*

(*Sūzenî*)

حُشَارَه، حُشَار (**huşâr, huşâre**) =
Bahçe ve ekinleri yabancı otlar-
dan temizlemek, ağaçları budat-
mak, süslemek.

باغ دین و گشت دولتر با تیغ
کرد از خار و خس اعداخذار
فرخاری

*Din bahçesini ve devlet ekinli-
ğini çörçöp nev'inden olan düş-
manlardan kılıçla temizledi.*

(*Ferḥârî*)

Birtakım lûgatlerde (ḥ) nın es-
resi ve (r) yerine (v) ile dir.

حَشَامَنْ، حَشَامَنْ (**heşâmen, heş-
tâmen**) = Kaynana.

حُشَايَ (**huşây**) = Hoş eden, tal-
tif eden.

شهریار دهر شمس الدین علی
خسرو ظالم کش عاجز حشای
نزاری

*Zamanın padişahı Şemsuddin
'Alî; zalimi öldüren, âcizi taltif
eden padişah.*

(Nizârî)

Huş ây (*muş.*) olarak huşâyende = hoş gelen mânasını da ifade eder. Birinci mânaya göre huşûden den emri hazır olabilir.

خِشْت (*hişt*) = Kerpiç.

آنچه تو در آینه بدی عیان
ببر اندر خشت بپند پیش ازان
مولانا

*Senin aynada açıkça gördüğünü
nû pir, ondan evel kerpiçte görür.*

(Mevlânâ)

چو سوی تیشه کردی دستش آغنگ
ز خشت خام کشتی نرم ترسنگ
جان

*Eline keseri alınca taş, ham
kerpiçten daha yumuşak olurdu.*

(Câmî)

Ş Küçük mızrak gibi bir şeydir ki ortasında ipten örülü bir halka olup orta parmağa geçirilerek düşmana atılır.

بیالای سرو و پنبروی فیل
بانگشت خشت افکند پردومیل
فردوسی

*Boyda selvi, kuvvette fil gibi;
parmağıyle mızrağı iki mil
mesafeye atar.*

(Firdavsi)

21 nüsük üzerine tertip, olunan (Zend ve Pâzend) in on ikinci nüsükü. زند (*ba.*).

خشت تابه (*hişt tâbe*) = Kerpiç ocağı.

خشت زرین ، خشت زر (*hişti zer, hişti zerin*) = (*k.*) Güneş.

خِشْتَمَن (*heştâmen*) = خِشْتَمَن (*ba.*)

خِشْتِک ، خِشْتَرَه ، خِشْتِچَه (*hiştçe,*

hiştje, hişte) = Elbisenin koltuğu altına ve pantolon gibi şeylerin ağına konulan dört köşeli parça Ş Diz kapağı.

بی رضایت هرکه بگوید یک قدم
خِشْتِک زانوی او برکنده باد
علی فتحی

*Senin rızan olmaksızın her kim
bir ayak ilelerse dizinin kapağı
kopsun.*

(Ali Fethî)

Ş Hişt in küçültülmüşü.

خِشْت خِشْت (*hişt hişt*) = Elbise, kolalı bezler, kuru yaprak, kâğıt ve o gibilerin hıştırtı ve tıktırtısı.

خِشْت خِشْت موش درگوشش رسید
خِشْت مَرَدی ، شهواتش کلی رسید
مولانا

*Fare tıktırtısı kulağına erişince,
erkekliği uyudu. Şehveti tamamiyle ürkütü.*

(Mevlânâ)

Konuşmada hışhış derler.

خِشْتُک ، خِشْتُک (*huştük, huşük*)

= Piç, soysuz, haramzade.

هرکه بد اصل یا خشوک بود
فتنه زاید چو بابلوک بود
لطیف

*Her kimin aslı kötü veya piç
ise kadehi ele alınca yani iç-
meğe başlayınca kavga çıkarır.*
(Lâîfî)

Bazı lûgatlerde (h) üstündür.

حَشَه (heşte) = Yoksul, müflis.

معذور کن ای شیخ که گستانی کردم
زیرا که غریب من و مجروح و خشته [*]
ابوالعباس مروزی

*Ey şeyh! Küstahlık ettiğimde
dolayı beni mazur gör; zıru
yabancıyım yaralı ve yoksulum.*
(Ebûl'abbâsi Mervezî)

(Reşîdî) de (h) esredir.

خَشِجَان، خَشِجَان (heşcân, heşî-
cân) = اخشیجان (ba.).

خَشِخَاش (heşhâş) = Haşhaş deni-
len nebat.
(heşhâş kerdên) = (k.)
Ufalamak.

خِش خِشْت (hiş hişt) = خِشْت خِشْت
(ba.).

خُشْک (huşk) = Kuru.

برگن ترخشک می شود بزمان
برگن چشمان ما همیشه ترست
سعدی

[*] (Nâşirî), hasta okunmak ihtimali
de var; fakat bu kıtanın kafiyesinden
haberdar değilim; diyor.

*Taze yaprak zaman ile kurur;
bizim gözlerimizin yaprağı ya-
ni kapağı daima nemlidir.*
(Sa'dî)

یخ از بلور صافی تر بگوهر
خلاف آن شده این خشکست و آن تر
نظامی

*Buzun cevheri billûrdan daha
sâftır. Ferk; bunun kuru, onun
yaş olmasındadır.*

(Nizâmî)

Ş Pinti ve cimri.

دست خشک بغت من هر جا که تخم افکن شود
وقت حاصل چون شود خاکسترش خرمن شود
کلبم

*Talihimin verimsiz eli her nere-
ye tohum atarsa mahsul za-
manı gelince harmanı kül olur.*
(Kilîm)

Ş Halis, sırf, yalnız, sade.

زچندان میوه های تازه و تر
ندیدم جز خار خشک در سر
انگای

*Bu kadar terütaze meyvalar-
dan yalnız başımda humardan
başka şey görmedim.*
(Nizâmî)

Türkçemizde bu mevkide kuru
tâbiri vardır, kuru ev, yalnız
ev demektir.

خشک efzâr (huşk efzâr) = Merc-
mek, nohut gibi kuru yiyecekler.
خشک endâm (huşk endâm) = Kuru,
zayıf, arık adam.

خشک engebîn (huşk engebîn) = Gū-
meç içinde kuruyan bir nevi
bal.

خشک bâhten (huşk bâhten) (k.) =
Hiçbir şey karşılığı olmayarak

kumar oynamak § Bütün varlığa karşı oynamak.

خشك بند (huşk bend) = Yaranın kuruyup kabuk bağlaması ki iyileşmesine işarettir.

خشك پی (huşk pey) = (k.) Uğursuz.

خشك جان (huşk cân) = (k.) Bilgisiz, hünersiz kimse.

خشك چنبان (huşk cunbân) = Faydasız iş.

چون حدث کردی تو ناگه در نماز
گویدت سوی طهارت رو بتاز
ورزفتی خشك چنبان ی شوی
خود نمازت رفت ینشین ای غوی
مولانا

Namazda ansızın aptestin bozulduğu zaman namaz sana acele tahareti emreder. Ey dalâlet sahibi! Eğer aptest almazsan beyhude hareket etmiş olursun. Vazgeç; çünkü namazın şüphesiz bozuldu.

(Mevlânâ)

خشك جهان (huşk cihân) = (k.) Mürüvvet ve kerem sahiplerinden hâli olan zaman.

خشك چشم (huşk çeşm) = (k.) His-siz.

خشك دامن (huşk dâmen) = (k.) İffet ehli = paktâmen. مردامن (ba).
خشك دست (huşk dest) = Eli kuru (k.) pinti.

خشك مغز، خشك سر، خشك داغ (huşk di-mâğ, huşk ser, huşk mağz) = Geveze, divane meşrepli, öfkeli.

مردگی خشك مغز را دیدم
رفت در پوستین صاحب چاه
گفتم ای خواجه گر تو بدبختی
مردم نیکبخت را چه گناه
سمدی

Geveze bir adamcağızı gördüm; bir mevki sahibini zemmediyordu. Efendi! Eğer sen bedbaht isen talihi yâr olan zatın ne suçu var, dedim.

(Sa'dî)

خشك دهان (huşk dehân) = (k.) Oruçlu.

خشك ریشه، خشك ویش (huşk rîş, huşk rîşe) = Kabarcıkları susuz olan bir nevi uyuz § Yaranın iyileşmesi zannını veren kabuk bağlaması. Mecazen bahane ve hile mânasındır ki içi dışına uymıyan yaraya benzetilmiş demektir.

خشكسار (huşksâr) = Kuru arazi.

بهر خشكساری كه خسرو رسید
باوید باران گویا بر دمید
نظای

Husrevin eriştiği her kuru arazide yağmur yağdı, ot bitti.

(Nizâmî)

خشك سال (huşk sâl) = (k.) Yağmur yağmıyan yahut az yağan yıl, kıtlık yıl.

خشك عنان (huşk 'inân) = (k.) Başı sert at.

خشكخانه (huşknâne) = Katıksız ekmek.

چون روز گردد می دود از بهر نان و بهر کد
تاخشكخانه او شود از بهر او تر ناله
مولانا

Gündüz olunca kuru ekmeğine katık bulmak için ekmek isteği ve dilencilik emeliyle koşar.

(Mevlânâ)

§ Hekimlere göre gevrek.

خَشَكُوتَر (huşkuter) = İyi kötü,
az çok, her ne varsa. تر (ba.).
خَشَكِيدَن (huşkiden) = Kurumak.

خَشَكَاب (heşkâb) = Mâni.

خَشَكِ آخُورْ، خَشَكِ آخُرْ (huşk â-
hur, huşk âhūr) = (k.) Kıtlık
yıl § Geçineceğin azlığı. Cimri,
rezil kimseden de kinaye olur.

خَشَكَارْ (huşkâr) = Kepekli undan
pişirilen ekmek. Aslı huşk ârd'-
dır.

نخواهد آنکه زرداب زردوی شود
خورد سه لقمه خشکار بامداد نهار
حکیمی

*Yüzünün safradan sarardığını
istemiye kimse sabahleyin ke-
pekle karışık un ekmeğinden
üç lokma yesin.*

(Hekîmî)

§ Kaygana.

خَشَكِ آمَارْ (huşk âmâr) = Be-
dende su toplanma hastalığı
(Ar.) استسقا § Bir hesabı inceden
inceye araştırma ve tetkik et-
me (Ar.) استقصا.

خَشَكِ آوَرَدَن (huşk âverden) =
(k.) Kırgınlıktan dolayı susmak.

مستی فزود ادر سرم خامش، کنم خشاک آورم
خواهی تمامش بشنوی امشب برو فردا بیا
مولانا

*Başımda sarhoşluk arttı, beni
sustur; susayım. Tamamını din-*

*lemek istersen bu gece git yarın
gel.*

(Mevlânâ)

خَشَكِ پُشت (huşk puşt) = Kap-
lumbağa.

خَشَكِ شَانَه (huşk şâne) = (k.) Ki-
birli.

بهانه‌ای میشدیش وعذر را بگذار
مرا مگر زبالا و خشاک شانه مکن
مولانا

*Bahaneler düşünme; özür dile-
meyi bırak; bana yüksekten
atıp tutma, kibretme.*

(Mevlânâ)

خَشَكِفَا (huşk fâ) = Mayasız ekmek
(Ar.) فطیر.

خَشَلْ (heşel) = (Muḳli ezreḳ) de-
nilen pus, Türkçesi kören.

خِشَمْ، خِشَمْ (heşm, hişm) = Öfke,
gazap.

بدان کوش تا دوواشی زخشم
بمردی بخواب از گنهکار چشم
فردوسی

*Öfkeden uzaklaşmaya çalış.
Mertlik hakkı için kabahatlıden
göz yum.*

(Firdausî)

خِشْمِین، خِشْمِین (hişmgîn, hişmîn)
= Öfkeli, hiddetli.

خِشَن (heşen) = Saz nev'inden bir
nebatır ki fukara kısmı o ne-

battan ördükleri örgüden elbise yaparlar.

زینهار از خرقة آرایان مشو غافل که من
هر خشن پوشی که دیدم خانه صیاد بود
صاب

Derviş hırkasına çekidüzen verenlere sakın aldanma, çünkü benim gördüğüm her ot giyimli avcı tuzağı idi.

(Şā'ib)

خشن پوش (heşen pūş) = (k.) Munafık.

خَشَنسَار (heşensâr) = Karabatak denilen su kuşu.

پیاده همی شد زبهر شکار
خشنسار دید اندران چشمه سار
فردوسی

Av için yaya gidiyordu. O, suyu bol yerde karabatak gördü.

(Firdavsi)

خَشَنگ (heşeng) = Kel baş ve başı kel kimse.

بد میر رود نیل وچو درآب غرق شد
خاشاک و او بر سرآب آمدان خشنگ
سوزی

O kel kafalı, Nil nehrinin beyi idi. Suda boğulunca çöp gibi suyun yüzüne çıktı.

(Süzeni)

خَشَنُو (huşnū) = Huşnūd (muḥ.).

خَشَنُود (huşnūd) = Hoşnut, razı, gönülsemiş.

اگر خدای نپاعد زبندۀ خشنود
شفاعت همه پیغمبران ندارد سود
معدی

Eğer Allah bir kuldan razı olmazsa bütün peygamberlerin şefaati fayda vermez.

(Sa'di)

حَشِي (huşnī) = İffetsiz kadın.

دشمن آل عبا دانی که کیست
آن پدر کشخان و مادر خشنیت
بند رازی

Hazreti Ali ailesinin düşmanı kimdir bilir misin? O, babası anası namussuz olandır.

(Bendirāzi)

خُشُو (huşū) = Kayınvalide.

خَشُّو حَاش (heşuhâş) = Ufak tefek, hırtı pırtı, çörçöp.

خُشُودَن (huşūden) = Ağaç buda-mak. (Reşidî) de (huşürden) şeklindedir. Bu şekil (huşâr) maddesine uygundur.

خُشُوك (huşūk) = خشتوك (ba.).

حَشِي (heşî) = Çok beyaz olan şey (Burhân). (Nizâm) beyaz mâna-sına (Reşidî) den naklettikten sonra (Esedî'î Tûsî) nin heşîn, heşîne maddesindeki beyanına dayanarak bunu da göke çalar karamlık renk demek istiyor.

حَشِجَان (heşîcân) = Ehşîcân (muḥ.)
(ba.).

حَشِش (heşîş) = Çokluk, kalabalık.

حَشَنَه، حَشِين (heşîn, heşîne) = Göke çalar, karamtik renk-ş Gözü ve sırtı kara; beyaz yahut boz renkli doğan ki avda benzerlerinden daha cesur ve bu nevi doğanın tüledikten sonra gözleri kırmızı olurmuş.

اندوان موضع که فرمان ترا باشد نهب
اندوان کشور که تهدید ترا باشد عتاب
گرگدن بی شاخ و بی چنگ بود باز حشین
مار بی دندان و بی چنگال زاید شیر غاب
سید ذوالفقار

Fermanınla zabıt ve yağma edilen yerde ve tehdidinle tevbih edilen memlekette gergedan boy-nuzsuz, doğan kınaksız, yılan dişsiz, orman aslanı pençesiz doğar.

(Seyyid Zülfiḳār)

نیارد کرد در ایام عدلت
چفا بر تپوان باز حشین
فحری

Senin adaletin günlerinde cesur doğan çil kuşlara cefa edemez.
(Fahri)

(muḥ.) حَشِن (heşîn) dir.

حَطَّ أَوَّل [*] (heṭṭi evvel) = Elif
(k.) Mekkei Mükerrreme ş Arş.

[*] (Terâşe) maddesinin notunda yazdığım İbni Muklây (Nizâm) haṭ maddesinde:

خط یسر خود دادن (heṭṭi beseri ḥud dâden) = Vesika ve mazbata yazmak (Burhân).

خط اسیخ، خط خطا، خط بطلان (heṭṭi buṭ-lân, heṭṭi heṭâ, heṭṭi nesh) = (k.) Battal etmek çizgisi.

خط ساغر (heṭṭi sâğar) = Cemşidin kadehinde nakşedilmiş [**] olan yedi çizgi olup isimleri şunlardır: خط بغداد - heṭṭi Bağdâd - خط بصره - heṭṭi Başra - خط سیه - heṭṭi ezrek ki خط ارق - heṭṭi siyâh ki خط شب - heṭṭi şeb de derler - خط ارق - heṭṭi eşk yahut خط کاسه گر - heṭṭi râmişger - خط کاسه گر - heṭṭi kâseger - خط فرودینه - heṭṭi fe-rûdîne. Bir söylentiye göre heṭṭi Bağdâd birinci çizgidir ki kadehin ağzına en yakın olandır.

نسخ، سؤلوس، ثلث، reyhan، ریحان، muhakkak، معقوق، nesih، توفیق، tevki، رقاء، reka' denilen yazıları icadettmiştir, ondan sonra da İranlılar tâlik, nestâlik, şikeste'yi icadettmişlerdir, dedikten sonra İbni Mukle meselesi bîphelidir; çünkü benim yanımda onunla bir asırda yaşayan Każîyi Sîrâfîn'in el yazısıyla ve nesih ile yazılmış Sibeveyhin şerhi vardır, İbni Muklenin icadettiği bu yazıyı çarçabuk o taklidetmiştir de denilemez. İslâmdan önce mevcut olan Pehlevî yazının İslâmdan sonra Arapça küfi denilen şekle girmesinden tedricen bu yazılar peyda olmuştur. 'Aliyyibni Mukle bu yazıların aslını değil, güzel yazılmasını meydana getirmiştir; diyor.

[**] Bu kadeh Cemşidin bakıp da âlemin ahvalini anladığı şarap kadehi midir, yoksa Cemşidin iki kadehi mi vardı, belli değildir. Eski İranlılar şarabı Cemşit keşfetmiştir derler. Kendisi daima şarap yapar, içer ve başkalarına da içirmiş. Yaptığı kadehte yedi çizgi olup meclisinde bulunanlara istidatlarına göre icabeden çizgiye kadar şarap verirmiş (Nizâm).

وقت صبحست ولب دجله وانفاس بهار
ای پسر کشتی می تاخط بغداد بیار
سلامان

Sabah vakti, Dicle kıyısı, bahar nefesleriyle birleşmiştir. Ey oğul! Şarap kadehini ağzına kadar doldur.

(Selmân)

هېژ (heṭi sebz) = (k.) Dilberin yüzünde yeni beliren tüy.

هېژ شمشیر بند (heṭi şemşîr bend) = (k.) Çok korkulu ve muhtaralı mektup.

هېژي Ğaybî: kimin yazdığı ve nereden geldiği belli olmayan yazı.

هېژکеш (heṭkeş) = Cetvel.

هېژ کешیدن (heṭ keşîden) = (k.) Mahvetmek, gidermek § Resmetmek.

هېژ گوزار (heṭ guzâr) = (k.) Yazıcı, hattat § Mızrak kullanan.

هېژرایه (heṭrâye) = Partal palas fukara hırkası.

هېژتایه کُل، هېژتایه اَوَّل (hiṭṭa'î evvel, hiṭṭa'î kul) = Arşı âzam.

هېژتایه فَلَک (heṭîbi felek) = (k.) Müşteri yıldızı.

هېژ (hef) = Kav.

ای زلف آتش شمشیر تو
گشته خفتان دلبران همچو خف
بهر زاهر خواتمت نمی تراست
صد هزاران بهر زاهر درد و نف
رشید و ملوواط

Ey kılıcı ateşinin hararetinden bahadırların kaftanı kav olan yani tutuşan zat! Seni taşkın deniz sayarım. Hayır hayır senin iki avucunda yüz binlerce taşkın deniz var.

(Resîdi Veṭvûf)

هفت (huft) = Huften = Uyumak-tan mazi, emri hazır هفت (ba.).

شنید این سخن دزد مسکین و گفت
ز بیچارگی چند نالی بخت
سعدی

Fakir hırsız bu sözü işitti ve dedi: Biçarelikten ne vakte kadar nale ve feryadedersin, uyu.

(Sa'dî)

هفتان (heftân) = Kaftan denilen bir nevi pamuklu elbisedir ki zırh üstüne giyerlerdi. Çok defa pamuk yerine ham ipek konulduğundan (kezâkend) derler. Sonraları büyükler tarafından ihsan olunan astarsız üstlük süslü elbiseye denilmiş, şimdi ise tarihe geçmiştir. (Nâşîrî) (h) nın esresiyle zaptedip "hift, halka mânasıdır. İhtimal ki halkaları çok olduğundan hiṭtân denilmiştir, diyorsa da kaftan aslında Türkçedir.

چو بیژن داری اندر چه بحسب افراسیاب آسا
که رسم در کین است و کندی زیر خفتاش
سنائی

Mademki kuyuda Bijen'in vardır. Efrasyab gibi dalgınlık etme; çünkü Rüstem pusudadır

ve kaftanının altında kement
(ucu ılmikli ip) vardır.

(Senâ'î)

هفتانیدن (heftâniden) = Uyutmak
§ Yuvarlamak, tekerlemek.

هفتك (heftek) = Uykuda ağır
basma § Çağırtkan toy kuşu.

هفتن (huften) = Uyumak § Yat-
mak § Âzadan biri uyusmak.

ای غنچه گل سرشکفتن داری
وی نرکس مست میل خفتن داوی
وی سوسن تر دراز کردی توزبان
انیشه راز عشق گفتن داری
ظهیر

Ey gül goncası açılmak sevdasında mısın. Ey mest nergisi! Uyumağa mı meylin var. Ey taze zambak! Sen dilini uzattın. Aşkın sırrını söylemeyi mi düşünüyorsun.

(Zahîr)

§ Eğilmek. (Nefîsî) kılıç kör olmak § Donmak § Öpmek mânalarına da yazmıştır.

عجب نیست برخاکش لورگل شکفت
که چندین گل اندام در خاک خفت
دهلوی

Onun toprağının üstünde gül açıldıysa şaşılmaz; zira toprak içinde yatan bu kadar gül vücutlu var.

(Dehlevî)

هفت و خنجر (huftuñiz) = (k.) Ya-
vas § tedricî § İstırap ve ka-

rarsızlık § E kekle dişinin birleşmesi.

بگفتا سرایانك یشه شیر تیز
بیندازوبامن مکن خفت و خنجر
سعدی

İşte başım; keskin kılıçla kes de benimle yatıp kalkma; dedi.
(Sa'dî)

هفته (hufte) = Uyumuş § Yatmış
§ Uyuşmuş.

شورش بیلان - تر باشد
خفته از صبح بی خبر باشد
سعدی

*Bülbüllerin heyecan ve aşkı seher vakti olur. Uyumuş kim-
senin sabahın yani sabahın zevkından haberi yoktur.*

(Sa'dî)

§ Eğilmiş.

هفتیدن (huftiden) = Uyumak,
uyutmak § Yuvarlanmak § Süt
yoğurt olmak.

خفجا، خفج (hefc, hefcâ) = Uykuda ağır basma § Yabani hardal, kıcı.

هفچه (hufce) = Sincan dikenî (Ar.)
عروج Türkçe, yemişine (üzmelik)
(sakız özü) derlermiş.

هفچه (hifçe) = Eritilip demirden küçük oluk gibi bir kalıba dö-
külen altın ve gümüş külçesi.
çubuğu, sübekesi. Bir sülünü
övgüye dair.

چو زر خفجه همه بشت و پرش آتش رنگ
چو نخل بسته همه سینه دائره واشكال
گه خرامش چون لبعی كرسنه كنان
هر خرامش ازو صد هزار غنچ و دلال
فرخی

*Bütün kanadı ve arkası altın
külçesi gibi ateş renkli, bütün
göğsü yap lmış nahil gibi daire
ve nakış ırla süslü; salındığı
zaman nazlı bir bebek gibi
onun her salınışında yüz bin
naz ve eda var.*

(Ferruhi)

Ş Dilberin yüzü üstüne zülûf
ve kâkülünden dökülen külçe ki
menekş demeti gibidir.

آن خفجه مشکین دلداری
کرده است مرا بغم گرفتار
لیلی

*Dildarın o misk saçan saçı
lulesi beni gam ve eleme girif-
tar etmiştir.*

(Lebîbi)

Ş Çok nazik ve düzgün ağaç
dalı, fidan. خفجه (hufce,
hifce). (Burhân) da (h) nın üs-
tünüyledir.

خفراج (hefrec) = Semizotu.

خف رگنی (hefreg) = (k.) Damarı
gevşek, hamiyetsiz, ve gayret-
siz yani ailesini kıskanmıyan.

ازین خف رگنی موی کالیده
یدی سرکه در روی مالیده
سعدی

*Bu, saçı dolaşık, kötü ekşi su-
ratlı gayretsizden.*

(Sa'di)

(Reşîdî), fakat lûgat sahiplerinin
çoğu bu beyitteki hefreg'i hef-
rek yazmışlarsa da ne mânâ-
yadır ve hangi dildendir bilin-
medi. (Tuhfetusse'ade) de çirkin
yüzlü ve saadetsiz denilmişse
de bu mânâ beyte kıyasen ve-
rilmıştır; diyor.

خف رنج (hefrenç) = Uykuda ağır
basma.

خف رنج (hefenc) = Fayda ve men-
faat Ş Zevk ve sürur Ş Naz ve
eda.

خفه (hefe) = Boğma, boğulma,
boğaz kısılma = خبه (ba.). Hefe-
kân, hefekân muarrebidir (Nâ-
şîrî) Ş Aksırma.

خفه (hufe) = Öksürük.

خفیدن (hefiden) = Boğulmak,
bonalmak Ş Aksırmak. (H) nın
ötresiyle hufiden = Öksürmek.

خکشک (hekuşk) = Türkistanın
helluh şehrinde yapılan bir nevi
nakışlı testidir ki kız ceyizleri-
nin süslerindendir. هاک خکشک hâki
huşk'ten hafifletilmiştir.

بامرغ هفت رنگ همی ماند این خکشک
واندر میانش باد و رنگین بیوی مشک
ابوالخاطر

*Bu süslü testi, yedi renkli kuşa;
içindeki lâtif şarap, misk ko-*

kusuna benziyor: misk gibi kokuyor [*]

(Ebülhâfir)

İkinci harfi (l) olarak da görül-müşdür.

حُل (hul) = Kül.

پیل هست از بردر کاغذ گند روزی گذار
شیراز گر بر سر کویش کند وقتی گذر
آتش خشمش دو دندان حل کند بر پیل هست
آفت سهمش دو ساعد بشکند بر شیراز
فرخی

Bir sarhoş fil eğer bir gün köş-künün kapısına uğror, erkek aslan mahallesine civarından bir zaman geçerse öfkesinin ateşi sarhoş filin iki dişini küleder, belâlı oku aslanın iki bileğini kırar.

(Ferruhî)

Sümük mânasına (h) nın ötre ve esresiyle hulm muhaffefidir. (Reşîdî), (Ferruhî) nin şiirindeki حل (hul) ü bu mânaya almayı daha uygun buluyor. Eğri mânasına خوهل hūhel (muḥ.).

حَلَاب (helâb) = Sulu ve sıvık balçık.

رخش چنانکه از تنگ آن باد شد خجل
وادم چنانکه از خوی او رنگ شد غلاب
غفاری

Öyle bir at ki rüzgâr onun koşmasından utandı. Öyle sür-

[*] Lûgatlerin bir kısmı bu testiye bal doldurulduğunu söylemiş; bir kısmı da nevruz bayramında birbirlerine hediye gönderirler ve çocuklar oynarlar, demiştir.

düm ki onun terinden kum çamur oldu.

(Muhtârî)

خِلَاش (hilâş) = Kavga, şamata & Batak ve çamurlu yer.

خَلَاشْمَه (helâşme) = Boğaz ile burun arasında peyda olan bir nevi hastalık.

آن کسی را که دل بود نالان
او علاج خَلَاشْمَه داند
شهیدی

Boğaz hastalığının ilâcını, yü-reği o hastalıktan müteessir olan bilir.

(Şehîdî)

خَلَاشَه (helâşe) = Çörçö, & Gemi dümeni.

خَلَاف (helâf) = Söğüt ağacının envaini denir (Burhân). Söğüt mânasına Arapçadır (Nâşirî).

خَلَاغُوش (helâgüş, he-lâlûş) = Kavga, arbede, şamata = Hilâş.

خَلَاوَه (helâve) = Şaşkın, sersem.

حریف جنگ گزند توهم برآور جنگ
چو سنگ صداع کند تن من برآور سنگ
بانوش آی وچنان خوشتر خلاوه میکن
که ایلت گوید کولمت وآنست گوید دلنگ
مولانا

Herif [] kavgayı tercih ediyor-*

[**] Herif = Sanattaş, arkadaş mânasına ise de Türkçede kullanıldığına göre tercüme ettim.

*sa sen de kavgaya hazırlan;
köpek baş ağrısı verirse susma,
taşı kaldır; kendine gel ve böyle
şaşkınlık gösterme; zira bu, ah-
mak, o, budala, der.*

(Mevlânâ)

حليلة

(**helpele**) = Hile & Karışık
iş ve hesap (Reşîdî).

خلج

(**helec**) = Save, Kum, Irak
arasında oturan İran halkından
bir oymak ki asılları Türktür.
Oturdıkları yere (خلجستان) derler.

حلخ

(**helluh**) = Türkistanda güzel-
leriyle ve miskiyle meşhur bir
memleket.

حلخال

(**helhâl**) = Ayak bileziği
mânasına Arapça ile müşterek-
tir.

چون تو پای لشکر داری گوهر از خلخال باش
گوش کردا سود نبود از هزاران گوشوار
مولانا

*Ayağın topal ise farz et ki bile-
zikle dolu olsun, sağır kulçağa
binlerce küpenin faydası olmaz.*
(Mevlânâ)

§ Azerbaycanda bir kasaba.

خلخال زر (helhâli zer) = (k.) Güneş
§ Giylânda bir kasaba.

حلی

(**huler**) = Yaban börölçesi
nev'inden bir nebattır ki Türk-
çe fiğ ve merdümek derler. (L)

nin şeddesiyle Şiraz civarında
üzümüyle meşhur bir köy.

حلش

(**heliş**) = İncitiş, heliden den
hâsıl mastar خلیدن (ba.).

من ذکر دم لایالی در روش
تو ممکن هم لایالی در خلش
مولانا

*Ben gidişte lâübalilik etmedim.
Sen de incitmekte etme.*

(Mevlânâ)

حلم

(**hulum**) = Belh'a bağlı bir
köy olup Dihi fir'avn = fıravn
köyü adıyla anılır.

بلخرا قریه ایست نام حلم
ده فرعون خواندش مردم
آذری

*Belh'ın Hulum adlı bir köyü
vardır; halk ona (Dihi Fir'avn)
derler.*

(Âzerî)

§ (M) nin tutarı sümük.

حلم

(**hilm, hulum**) = Sümük.

عدو را خیال مرتیغ او
زین کشت مغز بیرون چو حلم
فخری

*Onun kılıcının ucunu tasavvur,
düşmanın burnundan beynini
sümük gibi çıkarır.*

(Fahri)

§ Hışım ve öfke.

سبو و آسیانرا مبدل کن بعلم
من همه خلم مرا کن جمله حلم
مولانا

*Yarabbi ! Benim yanılmamı ve
unutmamı bilime tebdil et. Ben*

hışımlı ve öfkeliyim. Beni tamamiyle yavaş et.

(Mevlânâ)

Ş Özlü ve yapışkan çamur.

حَلْمِدِه (hilm dih) = Daima akan burun خان hulin de bu mânaya-
dır (Nâşirî).

کشیده قامت و گل روی و مشک بوی وی است
خلمده بینی و پچاخ و گنده فوزم
سوزی

پچاخ (ba.).

حَلْمِه (hulme) = Çevgân'ın başı,
baston topuzu. Çevgân = çev-
gen: eğri başlı cirit.

حَلَنَگ، حَلَنَج (helenc, heleng)
= Alaca, iki renkli.

تا بزیاد لخت لخت از کوه میبغاغ گون
آسمان آنگون گردد زرنگ آن خلنگ
منوچهری

*Duman renkli bulut dağdan
parça parça doğunca mavi
renkli gök onun renginden ala-
ca olur.*

(Minūçihri)

Mâğ, karabatak denilen siyah
renkli kuş mânasına da geldi-
ğinden karabatak renkli bulut
demek de mümkündür.

حَلَنَج (hilinc) = Çimdik = Şikenc.

حُلُو (hulū) = Erik ve bir nevi iri
eriktir ki خلورگده hulūgurde de

derler. Bizim aynülbeķer ve
pathıcan eriğı yahut elma eriğı
dediğimizdir.

حَلِه (hele) = Gemi ve kayık gön-
deri (Reşîdî) de bu mânaya
(h) ötre dir.

آب لیزست این جهان کشتیرا
بادبان کن طاعت و دانش خله
ناصر

*Bu dünya şiddetli bir sudur.
Gemin için taati yelken, ilmi
gönder yap: isteğıne erişmek
için Allahın emrini yerine ge-
tirmekle ve bilgi ile hareket et.*
(Nâsir)

Ş Biz ve çuvaldız gibi batan
şeyler.

آدمیارا سخنی پس بود
گاو بود کش خله در پس بود
دهلوی

*Adam evlâdı olanlara bir söz
yetiştir Arkasında üğendire ol-
mak öküze mahsustur.*
(Dehlevî)

Ş Mecazen vücuda iğne batı-
yor gibi rahatsızlık veren sancı
ve sızı.

رویها تابان زخشم اندامها پیمان زبغض
گوی آوردند باد لقوه و درد خله
مسعود

*Yüzler öfkeden kızgın, vücutlar
kinden kıvrancı; lekve [*] ve
sancı hastalığına tutuldular
sanırsın.*

(Mes'ūd)

Ş Hâli, boş

[*] Yüz ve ağzın eğrilmesi.

مرد دین باش و مال و ایلله کن
خیزودنیا بجملکی خله کن
سنائی

*Malı bırak da din adamı ol.
Kalk da dünyayı tamamıyla
boşalt, yani dünyadan büsbütün
vazgeç.*

(Senā'î)

§ Herze ve hezeyan.

هر مدح و آفرین که نه اندر شنای تست
نزدیک عقل باشد افسانه و خله
فخری

*Seni senaya dair olmıyan her
övgü ve beğenme masal ve he-
zeyandır.*

(Fahri)

Mecazen her incinilecek söz ve iş.

حله (hulle) = Sümük.

حَلِيدَن (heliden) = Batmak, ba-
tırmak, dürtmek, dürtülmek.
Eza etmek mânasına da gelir.

جز خار غم نرسد ز گلزار و بخت ما
آن هم خلیلد دوجگر لحت لحت ما
جلالی

*Talihimiz güllüğünde gam di-
keninden başka bitmedi, o da
parça parça olan ciğerimize
battı.*

(Celālî)

اگر خاری خلد در پای دلدار
دل عاشق شود افکار زان خار
جای

*Sevgilinin ayağına bir diken
batarsa o dikenden âşığın kalbi
yaralanır.*

(Cāmî)

از ابروان بفرق عدویش ز نید تیغ
از مژگان بسینه خصمش خلیلد خار
قائمی

*Kaşlarından düşmanının başına
kılıç vurunuz; kirpiklerinden
hasmının göğsüne diken sapla-
yınız.*

(Kāānî)

خَلِيس (helis) = Lâl ile inci, yaş
meyva ile kurusu, arpa ile
buğday gibi birbirine karışan
iki şey; hususiyle kırçıl sakal.

خَلِيش (helîş) = خلاش (ba.).

هم (hem) = Eğri. Kaş, yay, kemer
gibi büküm olan şey mânası-
na da gelir.

از بس قفان و شیونم
چنگیست هم گشته هم
جای

چنگ (ba.) § Kış evi. (Niẓām) a
göre yaz evi § Kaçma, atılma.

هم دادن (hem dâden) = (k.) Koğ-
mak, reddetmek.

هم زدن (hem zeden) = Kaçmak,
sivişmek.

آن داد گستری که ز تائیر عدل او
باز و عقاب هم زد از کبک و از خرب
سوزنی

*O adalet yayıcı ki adaletinin
tesirinden doğan ile tavşancıl
keklik ile toydan kaçır.*

(Sūzenî)

هم (hum) = Büyük küp.

باندازه خور زاد اگر مری
چنین پرشکم آدمی یابی
سعدی

*Eğer insan isen yineceği ölçü
ile ye. Böyle karnı dolu insan
mısın yoksa küp mü?*

(Sa'di)

Ş Kös.

بقرمود تا بردش گاو دم
زدند و بدستند بر پیل خم
فردوسی

*Dergâhında savaş borusu çal-
malarını ve kösü file yükleme-
leirni emretti.*

(Firdevsî)

(Cihangîrî), küpe benzeterek
binanın kubbesi mânasına da
yazmıştır Ş Harb borusu=nâyî
rüyî. خم آهن گون (humi âhen gûn).

(k.) = (hum lâcverd) خم لاجورد
gök.

(humhâ-
ne, humdân, humsitân, humge-
de) = Şarap satılan ve içilen
yer, meyhane. İkinci ile üçüncü
kireç ocağı, çanak çömlek ve
tuğla fırını mânalarına da gelir.

خم (him) = Yara ve irin Ş Huy ve
tabiat.

خما خسرو (humâ husrev) = Mu-
sikide bir makam.

خمار (humâr) = Türkistanda güzel-
leriyle ünlü bir memleket.

تو بار خدای همه خوبان خمار
وز عشق تو هر روز مرا تازه بخار بست
فردوسی

*Sen Hımâr güzellerinin ulusu-
sun. Senin aşkından her gün te-
essürüm yenilenir.*

(Ferruhî)

Bu beyitte ikinci humar içkiden
sonra gelen baş ağrısı mânası-
na Arapçadır.

خمان (hemân) = Yay, kavis. Keman
hemânden tebdil edilmiştir Ş
Eğilici mânasına hemiden den
sıfatı müşebbehe.

خمانیدن (hemâniden) = Alay ve
istihza tarikiyle bir kimsenin
sözünü ve hareketini taklit [*]
etmek.

خاند شہارا می روزگار
نماید خاندندہ ہم بایدار
فردوسی

*Zaman ardsız arasız sizinle
alay eder. Alay edip eğlenen
de temelli değildir.*

(Firdevsî)

Ş Eğri yapmak, eğiltmek, bük-
türmek mânasına (hemiden) in
mütaaddisidir خمیدن (ba.).

خماهن (humâhen) = Demirsandalı
denilen kırmızıya çalar siyah
bir taş. Bundan yapılan zarfta
şarap içmek baş ağrısı ver-
mezmiş.

فیروزه چرخ را آمهم
جز رنگن خماهی نیابی
خاقانی

[*] Taklidin Türkçesi öykünmek, yan-
sılamaktır.

*Mavi renkli feleği benim ahım-
dan ancak kırmızıya çalar si-
yah renkli bulursun.*

(Hākānī)

خدايگانا مهان بنده بودستند
تخی دو دوش به نقل و نیبذورود و کباب
به طبع خرم چندان شراب نوشیدند
که بر خاخن گردون فروغ زد سیاب
سوزی

*Şehinşahım ! Dün gece bir iki
kişi bendenizin misafirimdiler;
meze, şıra, kemençe, kebabla
zevk ve sürür içinde ortalık
ağarcıya kadar şarap içtiler.*

(Sūzenī)

Başka bir söylentiye göre yü-
zük taşı yapılan akli karalı
alacataş.

حُب (humb) = Hum.

حُبْرَة (humbere) = Küçük küp.
Kumbara bundan bozmadır =
humçe=humre. Humre bugün
İranda büyük küp mânasına
kullanılmaktadır (Nizām).

خِپَارَة (humpâre) = Demirden
yapılmış yuvarlak ve içi ateş
alacak maddelerle dolu mermi
(atınç) mânasıdır ki üst tarafı
kırık küpe benzediğinden hum-
pâre denilmiştir.

حَمْدَة (hemde) = Eğrilmiş hemîde
(muḥ.).

چون موی شدم لاغر و چون زر شده ام زرد
مچون چنك شدم خنده و چون زرر شدم زار
فرخی

*Kıl gibi arık, altın gibi sarı,
çenk gibi kambur, sazın ince
teli gibi inleyici oldum.*

(Ferruḥi)

حَمَش (hemuṣ) = Epsem, sessiz: ḥā-
mūṣ (muḥ.).

دل که دلبر دیدکی ماند ترش
بلبل گل دیدکی ماند خشن
مولانا

*Dilberi gören gönül ne zaman
ekşi suratlı kalır. Gülü gören
bir bülbül ne zaman susar.*

(Mevlânâ)

حَمَك ، حُمَك (humek, hummek)

= El ile usul tutmak yani elle-
rini birbirine vurarak usul üze-
re saza uygun ses çıkarmak
حُمَبَك (ba.). Ş Çemberi tunçtan
yapılmış küçük def, daire Ş
Küçük küp

حَمُوش (hemūṣ) = Epsem, sessiz:
خاموش (muḥ) (ba.).

خردمند و آهسته و تیز هوش
بخشود سخاوت و مجلس خاموش
نظای

*Akıllı, yavaş, zeki. Tenhada
söyleyici, oturumda susucu.*

(Nizāmī)

Bu da خاموش (hāmūṣ) gibi خوش
باش (hemūṣ bâṣ) = Sus, yerinde
kullanılır.

گفتم با هوان دو چشم تو عاشقم
گفتا خوش گردن شیر زبان غار
قلائی

خار (ba.).

خَمِيَّاز، خَمِيَّازَة (hemyâz, hemyâze)
= Esneme = dehân dere =
fâje.

چه سود لوح هزارم زخشت غم کردن
مرا که عمر بخمیاژه خار گذشت
صائب

Benim ömrüm sersemlik esnemesiyle geçtiği halde mezarımın levhasını şarap küpünün kerpiçinden yapmakta nefayda var.
(Şâ'ib)

Eğri mânasına olan (hem) ile el uzatma mânasına gelen (yâz) dan mürekkeptir ki gerinme zamanındaki hali tasvir eder.

خَمِيَّازَة berçî-zî keşiden) = (k.) Bir şeyi dilemek, özlemek.

خَمِيَّازَة (hemyâze'i huşk) = Kurru esneme (k.) husule gelmiyen dilek.

خَمِيدَن (hemîden) = Eğrilmek, eğilmek, bükülmek.

خَمِيَّة (hemîne) = Vakitsiz sağanaklı yağmur.

خَن (hen) = Hane, ev: gerek külhan gibi yeraltında, gerek bâdhen = hava işliyecek yer gibi yüksekte olsun. Gemi ambarına da denir Ş Delik.

خَنَّاك

(hunâk) = Boğazda bademciklerin şişmesiyle beliren hastalıktır ki nefes almayı ve yutkunmayı güçleştirir. Muarrebi hunâk tır.

بادوسه يوسه رها کن این از دل درد خنك
تا بن احسانت باشد. آمین الله چراك
رودكى

İki üç öpücükle bu kalbi güçlülükle nefes almadan yani sıkıntıdan kurtar ki bana ihsan etmiş olasın. Cenabı Hak da sana hüsnü suretle mükâfat etsin.

(Rûdeki)

خنك غم بسته راه نفس
ندارم بغیر از تو فریادرس
ظهوری

Keder hunakı, nefesimin yolunu tıkamış. Senden başka feryadına erişecek yok.

(Zuhûri)

خَنَام

(hunâm) = Hayvanlara mahsus sıraca hastalığı.

خَبَانِيدَن

(henbânîden) = خاتیدن (ba.).

خُنْب

(hunb) = خب = hum (ba.).

بدكان می فروشان گرونت هرچه دارم
همه خنبا تویی گشت وهنوز درخارم
اوحدی

Benim her neyim varsa meyhaneye tutuktur. Bütün küpler boşaldı ben hâlâ sersemim.

(Evhadî)

حمبره (**hunbere**) = Küçük küp, testi, kavanoz hususiyle ağzı dar toprak kap, kumbara.

دو خنبره بماند دو دست برای کوز
بگذارد کوز دست برآورد ز خنبره
ناصر

Ceviz için iki elin kumbarada kaldı. Cevizi bırak da elini kumbaradan çıkarmaya bak.

(Nâsır)

حَبِکْ (**hunbek**) = Humeek.

گوید او محبوس خنبت ابن تخم
چون می اندر بزم خنبت می زخم
مولانا

O, (aşk) vücudum küpte hapis yani gözden gizli ise de aşk meclisinde şarap gibi seslenirim, der.

(Mevlânâ)

§ Yoksulların giydiği kaba elbise.

حَبِه (**henbe**) = Asma çardağı
§ Kemer.

حَبِه (**hunbe**) = Zahire küpü.

بر از میوه کن خانه را تا بد
براز دانه کن خنیه را تا بد
ابوشکور

Eve kapıya kadar meyva, küpe başına kadar zahire doldur.

(Ebū Şekūr)

§ Kubbe.

حَنج (**henc**) = Menfaat, fayda § Zevk ve sürur.

گرت من ستایش نگویم صراج
که بجره ندارم ز گنج تو خنچ
ازرقی

Eğer ben seni methetmezsem incinme; zira senin hazinenden menfaatim yoktur.

(Ezrekî)

حَنَجَر (**hencer**) = Hançer.

بروز نبرد آن یل از چند
بسیخ و بنمچر بگرز و کمند
برید و درید و شکست و بدست
یلاترا سر و سینه و پاودست
فردوسی

Muharebe gününde o mesut pehlivan kılıç, hançer, topoz, kement ile pehlivanların başını kesti, göğsünü yırttı, ayağını kırdı, elini bağladı.

(Firdevsî)

Bu kelime Arapça olup Farsça-sı (duşne) dir. Kılıç ve büyük bıçak mevkiinde de kullanılır.

بنمچر میانش بد و نیم کرد
شاعر

Kılıçla belini ikiye böldü.

(Şâ'ir)

(**henceri zer**, **henceri zer efsân**) = (k.) Güneşin çıkışının başlangıcında hilâl gibi görünmesi § Gerçek sabah belirirken uzunlama aydınlığı.

خنجر صبح (**henceri sîm**), خنجر سیم
(**henceri şubh**), خنجر فلک
(**henceri felek**) = Sabahın belirmesi, güneşin doğması.

حَنَجَكْ (**hencek**) = Demirdikeni.

نباشد پس عجب از بختم او عود
شود دردست من مانند خنجرک
ابوالمؤید

*Eğer talihimden elimde ödağacı
demirdikenini olursa pek şaşıl-
maz.*

(Ebūlmueyyed)

Ş Çörek otu Ş fiğ ve merdūme-
ğin yabani nev'i.

فیغ (fiğ) = Sığırlara yedirilen
burçak otu.

مردمک (merdūmek) = Bezelye =
ماش.

خنجرک

(huncek) = Yavşan otu.

خنجرک

(hincek) = Çitlembik.

حنجه

(hence) = Birleşme zamanın-
da burundan gelen hışıltı. Bazı
lûgatlerde (h) ötreder.

حسیر

(hencir) = Keskin ve sert
koku, hususiyle yanmış kemik
ve yün, sönmüş fitil gibi şeyle-
rin keskin kokusu.

زباد گرش هامون همه پراز آشوب
زلف تیغش گگردون همه پراز خنجر
ظهیر

*Topuzunun rüzgârından bütün
sahra karışıklıkla dolmuş, kı-
lıcının buharından feleği kes-
kin bir koku kaplamış.*

(Zahîr)

Ş Mızrak.

همه آسمان گرد اشکر گرفت
همه دشت خنجر و خنجر گرفت
اسدی

*Askerin tozu bütün gökyüzünü
kapladı. Bütün sahra mızrak
ve hançerle doldu.*

(Esedî)

خند

(hend) = Hendiden = gülmek
ten emir.

لب خشک مظلوم را گو بختد
که دندان ظالم بخواند کند
سعدی

*Mazlunun kuru dudağına söyle
gülsün, çünkü zalimin dişini
sökecekler.*

(Sa'dî)

خنداخند (hendâhend) = Güle gü-
le : hendân hendan muhaffefi-
dir.

درهم آمیختیم خنداخند
من و چون من فسانه گوئی چند
نظامی

*Ben ve benim gibi birkaç ma-
salcı birleştik.*

(Nizâmî)

خندان (hendân) = Gülücü, güle-
rek.

گفت خندان که هین بیاله بگر
سدم گفت هان زباده منوش
هاتف

*(Pîr), gülerék; haydi kadehi al,
dedi. Aldım; aman, fazla iç-
me, dedi.*

(Hâtif)

*Mecazen gül koncası, nar, fıstık
gibi açılma şanından olan
şeyler.*

مهرزن بردهن خنده که دوباغ جهان
سرخود می خورد آن بسته که خندان باشد
صائب

Piste (ba.) § Çin civarında bir şehir.

خندستان

(hendistân) = Maskara ve soytarılar derneği § Lâtife ve şaka. (k.) Güzellerin dudak ve ağızları = خندستانى (hendistânî).

خنده

(hende) = Gülme (Ar.) خندك.

میادا خالی وفرد و تہی و دور خسرو را
دل از شادی لب از خندہ کف ارجام و سر از افسر
وطوط

*Padîşahın gönlü sevinçten hâlî,
dudağı gülmekten ferd=birey,
eli kadehten boş, başı taçtan
uzak olmasın.*

(Vaṭvâṭi)

از غنچه لبش اثر خندہ ظاہرست
ہر چند از حجاب تبسم نمی کند
محمد علی

*Utancından her ne kadar gül-
müyorsa da koncaya benziyen
dudağından gülme eseri bellidir.*

(Muḥammed 'Alî)

چرا ننالد بلبل کہ بی وفائی دہر
امان نداد کہ گل خندہ و انعام کند
کلمہ

*Bûlbûl niçin nale etmesin ki
zamanın vefasızlığı gülün gül-
mesini: açılmasını tamamlama-
sına müsaade etmedi.*

(Kelîm)

خندہ آفتاب صبح آرای
از رخ همچو زعفران [*] منست
حسن سنائی

(hende'î âftâb) = Gü-
neşin gülmesi (k.) doğması.

*Sabahı süsliyen güneşin gülme-
si benim safrana benziyen ya-
nağımdandır.*

(Hüseyn Sena'î)

خندہ جام ی ، خندہ ی (hende'î câm,
hende'î mey) = (k.) Şarabın
parlaklığı. Hende'î câm şarabın
kadehe dökülüşünden, gulgu-
lünden kinaye de olur = خندہ باغر
(hende'î sāger, hende'î şerâb, hende'î şîşe).

خندہ جام ی وزلف کرہ گبر نگار
ای بسا توبہ کہ چون توبہ حافظ بشکست
حافظ

*Şarap kadehinin parlaklığı, gü-
zelin kıvrıcık zülfü, Hâfîz'ın
tövbesi gibi nice tövbeleri bozdu.*

(Hâfîz)

(hende rūy) = (k.) Güler
yüzlü.

(hende'î zemîn) = Ye-
rin gülmesi (k.) yerden çayır,
çimen, çiçek çıkması.

ز شیران بود رو بہار را نوا
نہ خندد زمین تا نگرید هوا
نظامی

*Tilkilerin yiyeceği aslanlar sa-
yesindedir; hava ağlamadıkça
yer gülmez.*

(Nizâmî)

خندہ خریش

(hende herîş) = Bir
kimseye alay yoliyle gülme §
Alay edilen ve eden kimse.

ruddinidir) anlamınca safranlı şey yemek
insanı neşelendirir, güldürmüştü. Eskiden
haftada iki azadı olan yatılı medreselerde
azat günleri okuyuculara zerde verilmesi
bunun için imiş.

[*] (Za'fran nev-i nebatın Hâce Naş-

هَنْدِش (henderîş, rîş-hend) de bu mânayadır.

شهنشاهی که زند پاسبان درگاه او
ز قدر و همت برتر چرخ خنده خرویش
فخری

*Bir şehinşah ki dergâhının bek-
çisi, kadr ve itibarından, Utarit
yıldızıyla alay eder.*

(Fahri)

Konuşmada (hende berîşi kesî)
bir kimsenin sakalına gülmeye,
denir. Eğlenen kimsenin kalbi
yaralanacağından buradaki (he-
rîş) = tırmalama, (rîş) = yara
mânasına da alınabilir.

هَنْدِش

(hendîden) = Gülmek.

کساد رخ شکر در جهان پدید آید
دهان چو بازگشتی بوقت خندیدن
سعدی

*Sen güleceğin zaman ağzını
açacak alursan dünyada şeker
kiymetten düşer.*

(Sa'dî)

= Hende kerdên.

خنده زیادت ز تبسم مکن
گوش با فسانه مردم مکن

هاد

*Gülümsemeden fazla gülme,
kalkın masalına kulak asma.*

(Imâd)

هَنْشَان، هَنْشَا، هَنْشَان (hunistân,

hunşâ, hunşân) = Uğurlu,
kutlu.

باد بر تو مبارک و خشنان
چشن نوروز و گو-بند کشان
ودکی

*Sana nevrüz ve kurban bayram-
ları mübarek ve kutlu olsun.*

(Rûdekî)

هَنْک

(hunuk) = Ne güzel, ne hoş,
kutlu, bahtlı.

خند کسی که پس از وی حدیث خبر کنند
که جز حدیث نمی ماند از بی آدم
سعدی

*Kendinden sonra adı hayır ile
anılan kimse mesuttur; çünkü
Âdem oğullarından, sözden baş-
ka bir şey kalmıyor.*

(Sa'dî)

هَنْک (Hunukâ) da bu mânayadır
Soğuk.

هَنْک (hunuk cân) = Aşkın ne
olduğunu bilmiyen kimse § Öc
alan kişi.

بیاخیزم بیک دیگر ارچه زیر خیزم
که سخت سرد و خند می وزد نسیم وزان
هدایت

Heziden (ba.). § Terütaze, mu-
tedil: هَوای خند (hevâyi hunuk) =
taze ve mutedil hava.

هَنْگ

(hung) = Köşe bucak §
Kendine malik olmıyan âşık.

هَنْگ

(hing) = Beyaz, hususiyle
kır at.

خدای تیغ ترا در ازل بزال نمود
زیم تیغ تو نازاده خند شد سرزال
شاعر

*Cenabı Hak ezelde senin kılı-
cını Zâl'e gösterdi. Kılıcının*

*korkusundan Zâl'in başı doğ-
madan beyaz oldu.*

(Şâ'ir)

زال (ba.).

آب جیخون باهمه پختاوری
خنگ مارا تامیان آید همی
رودکی

*Ceyhun nehri bu kadar geniş
iken bizim kır atımızın beline
kadar geliyor.*

(Rûdekî)

نقره خنگ (nukre hing) = Süt kır
سبز خنگ (sebz hing) = Turna
kırış خنگ زبور (hing ziver) =
Pul pul beyaz ve kara benekleri
olan bakla kırış dedikleri at. Ko-
nuşmada ahmak mânasına gelir.

خنگال

(hungâl) = Ok nişanesi
olan delik. Hun = delik. Gâl =
yer, mekân.

خنگبوت

(hingbut) = Belh ile
Kâbil arasındaki Bamyân dağ-
larında yekpare taştan yapılmış
pek büyük iki puttan beyaz
olanı ki şaşılacak şeylerdendir,
ötekine سرخ بت denir.

خنگبید

(hing bîd) = Mutlak
diken, hususiyle boğa dikeni
denilen beyaz dikenlik.

تن خنگ بید ارچه باشد سفید
به تری و تری نباشد چو بید
رودکی

*Boğa dikeninin teni her ne ka-
dar beyaz ise de tazelik ve yu-
muşaklıkta süğüt gibi olmaz.*

(Rûdekî)

(Reşîdî) hing bîd'e kirpi demiş.
(Rûdekî) nin şiirindeki hing
bîd'i bu mânaya almak daha
doğrudur (Nâşirî). Başka lûgat-
lerde önce yazdığımız gibidir.

خنگ ساز

(hing sâr) = Başının
tüyleri tamamen ağarmış olan
kimse. Terkipçe mânası başı
beyaz demektir.

خنگ شباهنک

(hingi şebâheng)
= (k.) Ay ş Bûrak.

خنگل

(hengel) = Zırh.

خنگو

(hingû) = Bağ sarmaşığı.

خنوز

(henûr) = Tencere, kâse,
testi gibi ev eşyası.

ازان دشمن و دوست نارم پناه
که خالیست از خشک واز تر خنوز
سنائی

*Kab ve kacağında bir şey ol-
madığından yabancı ve bildiği
evime davet etmem.*

(Senâ'î)

خیا، خسیا

(hunyâ, hînâ) = Nağ-
me ve saz.

خنیاجر (hunyâger) = Hanende, sa-
zende.

دو بزم تو که بجمع شاهان عالمست
ناهید دستیاری خنیاجر آن کند
عبیدزاکانی

[*] (خینا) ، (خوانا) nın imale şekli olmalı.

*Dünya padişahlarının toplan-
dığı meclisinde Çulpan (Zühre)
sazendelere yardım eder.*

(‘Ubeydi Zākānī)

فرورده مستان سر از یبشی
بر آورده آواز خنیاگران
منوچهری

*Sarhoşlar baygınlıktan başları-
nı aşağıya iğmiş, hanendeler
sesi yükseltmişler.*

(Minūçihri)

خَنِدَن (henīden) = Sıçramak &
Dağ, hamam ve kubbe gibi
yerlerde ses çıkmak, yankıla-
mak; tas, tabak gibi şeylerin
sesi çıkmak & Meşhur olmak.

زان دل که بیکدگر بدادند
در معرض گفتگو فتادند
این پرده دریده شد بهر سو
وین راز خنیده شد بهر کو
نظامی

*Birbirlerine gönül verdiklerin-
den dedikoduya mâruz kaldılar.
Bu perde her tarafta açıldı ve
bu sır her mahalleye yayıldı.*

(Nizāmī)

خَنِدَن (hinīden) = Emmek.

گه از باغ تو لاله ی چندیدم
گه از لعل تو شکر می خنیدم
شریف

*Kâh senin bağından lâle top-
lardım. Kâh lâlinden şeker
emerdim : kâh yanağını öper,
kâh dudağını emerdim.*

(Şeref)

خَنِدَن (hunīden) = Beğenmek.

خَنِدَه (hunīde) = Beğenilmiş,
makbul.

خنیده بکلاه و ستوده بتیر
بدان گنج بخش و بدین شیرگیر
اسدی

*Kalemi beğenilmiş, oku övgülü;
onunla hazine bağışlayıcı, bu-
nunla aslan avlayıcı.*

(Esedî)

خُنِک (hunīk) = Yoksulların giy-
dikleri bir nevi kaba elbise.

خُنَبُور (hunīver) = Sırat köprüsü.

بدانی که انگیز شست و شوار
همیدون بیول خنبور گذار
اسدی

*Bilesin ki haşr ve hesap, hem
orada sırat köprüsünden gelip
geçme var.*

(Esedî)

Bu kelimeyi başka şekillerde
de nakletmişlerdir. (ba.).

خَو (hev) = Yapı iskelesi

زهر چارطاق رفعت اوست
که گردون بسته از هفت آسمان خو
نژادی

*Feleğin yedi gökten iskele kur-
ması onun himmeti çardağına
yetişmek içindir.*

(Nizārī)

بینی آن نقاش و آن رخساروی
از بر خو همچو برگردون قر
خسروی

Yapı iskelesi üzerinde o nak-

*kaş ile yanağı gök üzerinde
aya benzer.*

(Husrevî)

Ş Ekin arasında biten yabancı
ot ki koparılmazsa ekinin bü-
yüyüp uzamasına zarar verir.

گر ایدون که رستم بود پیشرو
نماند برین یوم و بر خاروخو
فردوسی

*Eğer şimdi Rustem öncü olursa
bu memleket ve yerde diken, ot
kalmaz.*

(Fırdevsî)

Ş Ekin biçmek, ağaç budamak,
koparmak.

خوشهء ملك بخته شد خوكن
جامهء ملك كهنة شد نوكن
سنائی

*Mülkün başağı erdi; biç. Mül-
kün elbisesi eskidi; yenile.*

(Senâ'î)

دفع علت كن چو علت خوشود
هر حديث كهنة پشت نو شود
مولانا

*İlleti defet. İllet koparılır yani
defedilirse her eski söz senin
nazarında yeni olur.*

(Mevlânâ)

Ş Avuç.

ماراست جهان سته يك گام
ماراست بخار سبعة يك خو
فلكى

*Bizim için altı yön bir adım,
yedi deniz bir avuçtur.*

(Felekî)

Ş At sağrısı.

يكى اسب آسوده تيز رو
چنده دگر بور آنگزده خو
فردوسی

*Biri acele giden rahat at; öbü-
rü sağrısı dolğun salıncı doru
at.*

(Fırdevsî)

Ş Sarmaşık.

چنان چون خوكه در چيد بگلبن
بيچم من آن سيمين صنوبر
بوالمثل

*Sarmaşığın güle sarıldığı gibi
ben o gümüşten yapılmış çâme
(seugili) ye sarılırım.*

(Ebülmeşel)

خو (hū) = Hūy (muḥ.).

شعر لهوست بگسل ازوى خو
ايت شعرى الى متى تلهو
جامى

*Şiir oyundur. Ondan ülfeti kes.
Ne zamana kadar oynıyacaksın
bilsem !*

(Cāmî)

خو (hevâ) = Et.

خو (hivâ) = Tat, lezzet.

خو (huvâ) = Ölmeyecek kadar
yenecek.

خواب (huvâb) = Uyku.

[*] Bu (v) ye (vavı madule) denir. Üst tarafındaki (h) nın harekesi balis üstün olmayıp ötreye çalan vav demektir. Bu (v) den sonra (a, d, r, z, a, ş, n, h, y) harflerinden biri bulunur. Yeni Türk harfleriyle yazdığım karşılıklardaki yazış şekli ancak (huvâb) kelimesinden itibaren. (â) dan sonra gelen kelimelerde takibedilmişse de son zamanlarda yayımlanan Farsça lügatlere uya-

بین مگر خیالت یاصورت جالت
چشمی مراست بیدار نبی بخواب نبی
شاعر

*Hayalini yahut güzelliğinin
şeklini görmek isteğiyle gözüm
yarı uyanık yarı uykudadır.*

(Şâ'ir)

Ş Rüya.

سرنهاد و خواب بردش خواب دید
شاعر

*Başını koydu, uykuya daldı.
rüya gördü.*

(Şâ'ir)

دلش بیدار و چشمش در شکر خواب
ندیده چشم بخت این خواب در خواب
جای

*Kalbi uyanık, gözü, tatlı uyku-
da. Talihin gözü bu uykuyu
rüyada görmemiş.*

(Cāmî)

Huvâb âlûde = Uykusu gelmiş.
uyku basmış.

ازان چشمان خواب آلوده شبها شد که بیدارم
تو ای اختر گواه، دیده شب زنده دارا ترا
یعنی

(ba.) بیدار.

(huvâb dîde) = Erkek-
lik çağma eren çocuk, balığ.

(huvâb nâdîde) = Balığ
olmamış çocuk.

(huvâbi câvîd) = Ebedî
uyku (k.) ölüm.

(huvâbi hergüş) =
Tavşan uykusu (k.) dalgınlık,
gaflet, aldatmak, iğfal.

آن آهوی بیگناه را دوش
دادم بیگانه ز خواب خرگوش
نظامی

*O kabahatsiz ahuyu dün gece
dalgınlıkla köpeklere verdim.*

(Nizâmî)

گرچه آهو سرخی ای دلبر
خواب خرگوش دادم تا جند
نظامی

*Ey dilber! Her ne kadar ahu
sağrılı isen de beni ne vakte
kadar iğfal edeceksin.*

(Nizâmî)

(huvâbistân, hu-
vâbgâh) = Uyuncak yer, ya-
tak.

رگرمی که چون برق چو در راه
نشد گرمی خوابش از خوابگاه
نظامی

*Şimşek gibi çabucak yol alma-
sından uykusunun sıcaklığı ya-
tağından gitmedi.*

(Nizâmî)

هر که درین راه کند خوابگاه
یاسرش از دست رود یا کلاه
نظامی

*Her kim bu yolda yatacak yer
yaparsa ya başı, yahut külâhi
elden gider.*

(Nizâmî)

(huvâbgâhi gûl) = (k.)
Dünya.

خوابنده (huvâbenîde) = Huvâ-
bânîde (muḥ.) uyutulmuş. Hu-
vâbîde = Uyumuş mânasına da
gelir.

rak öteki harflerle yapılmış kelimelerde
terk edilmiştir. Önsözün kısaltma sayfasın-
daki eksik ifade ile (berhür) ve (v) madde-
lerine (ba.).

درباره چو من خوابیده ایست
ندارد کسی یاد کا اینجا کیست
نظامی

*Bu yolda benim gibi uyumuş
çoktur. Burada bir insan oldu-
ğunu kimse hatırlamaz.*

(Nizāmî)

خوابیدن (huvâbiden) = Uyumak
= huften.

خواجه (huvâce) = Efendi, ağa,
başkan, kâhya, evin büyüğü,
mal sahibi, vali, hâkim § Harem
ağası = Huvâce serâ § Horoz-
ibiği.

خواجه در بند نقش ایوانست
خانه از پای ایست ویرانست
سعدی

*Mal sahibi, köşkü nakışlamak
düşüncesindedir; evse temelini-
den haraptır.*

(Sa'dî)

خواجه اختران (huvâce'i ehterân) =
(k.) Güneş § Müşteri yıldızı
(Erendiz).

خواجه تاش (huvâce tâş) = Efendi-
leri bir olan köleler.

من و تو هر دو خواجه تاشایم
سعدی

*Ben ve sen her ikimiz bir efen-
dinin kölesiyiz.*

(Sa'dî)

خواجه سه یاران (huvâce'i seyârân) =
Kâbil civarında bir seyir yeri
(ba.).

خواجه مساح (huvâce'i messâh) =
(k.) Peygamberimiz «صلعم». Mes-
sâh = hayır ve bereketi çok.

خوار (huvâr) = Yiyici, içici mâ-
nasına (hurden) = yemek, iç-
mekten (İsfa. muh. vas.).

وفاذاری بجوی از دهر خوار
محالست انکببن در کام ارقم
سعدی

*Kan içici zamandan vefadarlık
arama. Yılanın ağzında bal
bulunmaz.*

(Sa'dî)

§ Hor, hakir.

در مرحله عشق تو چون خالک شدم ایست
در بادیه عشق تو چون خار شدم خوار
قائمی

*Senin aşkının konağında toprak
gibi alçaldım, aşkının sahra-
sında diken gibi hor oldum.*

(Kāānî)

Huvârî = Hakaret.

بی توایی و حفظ ناموسم
کرد فرد از جاعت انبوه
نکشتم همچو ماکیان خواری
از پی دانه در میان گروه
ابن یسین

*Yoksulluğuma karşı namusumu
koruman düşüncesi beni halktan
uzaklaştırdı. Kalabalığın ara-
sında tane için tavuk gibi hor-
lanmayı çekemem.*

(İbni Yemîn)

§ Kolay, âsan.

ز شوق آنکه دهم بوسه برستانه تو
بر آسمان شدم نیک خوار می آید
کمال

*Senin eşğini öpmek iştiahiyle
bana göge çıkmak çok kolay
geliyor.*

(Kemâl)

§ Doğru.

آب گردش مری کز چایکی هنگام رنگ
 لعل سخت او ز خاک نرم رنگبزد غبار
 گاه بودن گاه جستن گاه رفتن گاه فتن
 کند و شست و تندوباز و رام و نرم و خوهل و خوار
 ازرقی

Koştuğu zaman çabukluğundan dolayı sert nalı yumuşak topraktan toz kaldırmıyan su gibi dolanıcı bir at. Durduğu zaman uysal ve yavaş, sıçradığı zaman hiddetli ve şiddetli, gittiği vakit itaatli ve yumuşak, iğri ve doğru koşucu.

(Ezrekî)

§ Güneş = ħur.

ای ساقی آفتاب دیدار
 برجام ریز جام چون خوار
 عطار

Ey güneş benizli sâki ! Güneş gibi kadehi canıma dök.

(‘Attâr)

§ Ay.

چو خورشید تابان نهان کرد روی
 همی تافت خوار از پس پشت او
 فردوسی

Parlak güneş gibi yüzünü gizledi, onun arkasından ay parlıyordu.

(Firdevsî)

خواره، خوار (ħuvâr, ħuvâre) = Yiyinti, yinecek.

خوارباز (ħuvârbâr) = Yetecek kadar yinecek, yahut aileyi geçindirmek için başka memleketten getirilen azıklar.

خوارزم (ħuvârzem) = Hazer de-

nizinin doğu cihetinde geniş bir ülke olup merkezi Curcan idi. (Şimdi Rusya idaresindedir.) (Nefîsî)

خوارکاره، خوارکار (ħuvârkâr, ħuvârkâre) = Söven ve da-

ima halkı tahkir eden. خوارکاری ħuvârkârî = tahkir edicilik, sövücülük. خوار خوارى ħuvârî ħuvâr = hakaret çeken, sövülen خوارى ħuvârî kerdan = sövmek, hakaret etmek.

تو خوارکار ترکی من برد یار عاشق
 زشتست خوارکاری خوبست بردباری
 منوچهری

Sen cefakâr bir güzelsin, ben tahamüllü bir âşıkım. Hakaret fena, tahammül iyidir.

(Minâçihri)

خواز (ħevâz) = Üğendire.

دشمنانرا بکوفی بغواز
 فرخی

Düşmanları üğendire ile döğdün.

(Ferruĥî)

خوازه (ħuvâze) = Dügün ve ziyafetlerde gül ve çiçeklerle donatılan köşk, kubbe ve çardak, tâkızafar § Yapı ve nakkaş iskelesi.

منظر او بلند چون خوازه
 هم یکی زو بزینت تازه
 عنصری

Onun cephesi tâkızafar gibi yüksek, cephenin her tarafı yeni bir süsle bezenmiş.

(‘Unşurî)

گربا تو زخانه سوی کوی آیم
بندند همه خوازه ها و آدینها
-وزنی

*Eğer seninle evden mahalleye
gelirsem her yeri süslerler ve
donatırlar.*

(Süzənî)

§ İstek.

می رسیدش از سوی هر مهتری
بهر دختر دمبدم خوازه گری
مولانا

*Kız için her büyük zat tarafın-
dan vakit vakit ona isteyici
gelirdi.*

(Mevlânâ)

خَوَاسَن (hevâs) = Tâs vezninde =
istekli. Pelâs vezninde korku.

خَوَاسْت (huvâst) = İstek ve irade.
خدا (huvâsti hudâ) = Allahın
emri § خواستن (huvâsten) = İstemek'ten mazi.

پیش خورشید رخت خواست چراغ افروزد
شمع را تیغ سحر آمده گردن زدو رفت
یعنی

*Mum, güneşe benziyen yanağı-
nın yanında ısılamak istediği
için sabahın aydınlığı gelip
boynunu vurdu da gitti.*

(Yeğmâ)

§ Mal.

خواستن (huvâsten) = İstemek.

تو آفتابی و مهتاب، دیگران و تبش
ز آفتاب توان خواستن نه از مهتاب
سوزنی

(ba.) تبش.

خواستار (huvâstâr) = İsteyici,
dileyici.

کسی کو جهانرا بود خواستار
ورا دانش آید نه گوهر بکار
لطیف

*Dünyayı istiyen kimsenin işine
bilim ve marifet yarar, elmas
değil.*

(Laîfî)

چو بادام و جوش نمی درکتاو
شود زان میان مغز را خواستار
قالتی

*«Çocuğun» kucağına badem ve
ceviz koyarsan o aradan içini
isteyici olur: ister.*

(Kââni)

Evlenmek için kız veya kadın
isteyici = خواستکار (Nefîsî)

خَوَاسْتَه (huvâste) = Mal ve meta.

مدان به زدانش یکی خواسته
که ناید همی از دهش کاسته
فردوسی

*Bilimden daha iyi bir meta
arama, zira vermekten eksilmez.*
(Fırdevsî)

دانش و خواسته است نرگس و گل
که بیکجای آشکفتند بهم
هرکرا دانشست خواسته نیست
هرکرا خواسته است دانش کم
شهید ابوالحسن

*Bilim ile mal, bir yerde açıl-
mıyan nergis ve güle benzer;
her kimin bilgisi varsa malı
yoktur. Her kimin malı varsa
bilgisi azdır.*

(Şehîd Ebûlhasen)

می دهد خواسته 'ناخواسته محتاجانرا
هیچ محتاجی محتاج نباشد بسؤال
شاعر

Muhtaçlara mal ve metai istemedi verir. Hiçbir muhtaç istemeye muhtaç olmaz.

(Şâ'ir)

خواستن (huvâsten) = İstemekten
mazii naklî ve ismi meful.

سر خواسته بدست دیگران نتوان داد
می آیم و بر کردن خود می آرم
شاعر

Başımı istemişsin; başkasının eline vermek mümkün değildir. Bizzat geliyor ve boynumun üstünde getiriyorum [].*

(Şâ'ir)

خُواسِه (huvâse) = Bostan korkuluğu.

خُواگِه (huvâg) = Tavuk. Yumurta-ya da denir. خواگینه (huvâgîne) = Kaygana.

خُوالی، خُوال (huvâl, huvâlî) = Bâg, bâgî ve nihâli vezninde taam ve yinecek. خوالیگر، خوالیگر (huvâlger, huvâlîger) = Aşçı, sofracı ve çeşnici başı.

چون سهرست بزم او دواو
میزبان مهر و ماه خوالیگر
فخری

Onun meclisi gök gibidir. Orada güneş ev sahibi; ay sofracı başıdır.

(Fahri)

[*] Bir şair, padişah tarafından kendisini öldürmeye memur edilen adamı padişahın huzuruna diri olarak götürmeye razı etmiş, huzurunda bu beyti okuyarak hayatını kurtarmıştır.

Ferhengi Ziya

هر کجا گریه گشت خوالیگر
غدی خواجه گشت خاکستر
سنائی

*Her nerede kedi aşçı başı olur-
sa efendinin gıdası kül olur.*

(Senâ'î)

خُوال (huvâl) = (Suâl ve mâl) ve-
zinlerinde is.

خُوالِستِه، خُوالِستان (huvâlistân,
huvâliste) = Divit, hokka.

خُوان (huvân) = Cân vezninde sofra, siği, tepsi. Küçüğü huvânçe. Arapçası; huvân, hîvân dır. Arapçada üzerinde yemek olan sofraya مائده (mâ'ide) denir.

خوان آراسته نهاده به پیش
خوردنیها چه گویم از حد پیش
نظامی

*Önüne bezenmiş sofraya koydu.
Yinecekler; ne diyeyim! hadden fazla.*

(Nizâmî)

گُستردن (gusterden), نِهَادَن (nihâden),
آرَاسْتَن (ârâsten), کَشِيدَن (keşîden),
اِفْکَنْدَن (efkenden), سَاخْتَن (sâhten)
kelimeleriyle terekkebederş Yemekten de kinaye olur Ş Huvân-
den = Okumaktan emir, (İsfa. muh. vas.).

ز آهو نهان در همه آفاق که دیدست
غیر از تو غزالی که غزلخوان و قدح خوار
یعنی

*Bütün cihanın köşe bucağında
ceylan bakışlılardan, sende
başka gazel okuyan ve kadeh*

çeken bir ceylan: kim görmüş-tür?

(Yeğmâ)

Ş Ekin arasında biten yabani ot.

خوابیه (huvânpâye) = Peşkir.

رُزْ خَوَانِجَه زَرِن، خَوَانِجَه زَرْ (huvân-çe'i zer, huvânçe'i zerîn) = (k.) Güneş.

خَوَانْدَن (huvânden) = Okumak.

تاچند سخن زیاده راندن
افسانه غمرو وزید خواندن
نظای

Sözü uzatmak Amr ile Zeydin hikâyesini okumak yani ötekinden berikinden bahsetmek ne vakte kadar.

(Nizâmî)

Ş Çağırmak, davet etmek.

پنهان زحاسدان بخودم خوان که متعمان
خیرنمان بسی زیرای خدا کنند
حافظ

Beni kendi yanına günücülerden (kıskançlardan) gizlice çağır; çünkü nimet sahipleri çok defa Allah rızası için gizli hayrederler.

(Hâfız)

خَوَانْسَالَارْ (huvânsâlâr) = Sofracı başı, aşçı başı. Hafifletilerek خَوَانْسَارْ (huvânsâr) da denir.

خَوَانِ يَغْمَا (huvâni yeğmâ) = Ahalie çekilen ziyafet.

یکی گفتش ای سخره روزگار
بروطبخی از خوان یغما بیار
سعدی

Biri ona, ey zamanın hedava çalışan! Git umuma çekilen ziyafetten yemek getir, dedi.

(Sa'dî)

خَوَاْ (huvâv) = Huvâb.

خَوَاْ (huvâh) = Huvâsten = İstemek ten emir, (İsfa. muh. vas.) مدد خواه (Meded huvâh) = İmdat istiyen. Tekrarlanırsa ikiden birini seç, kabul et, demektir.

من آنچه شرط بلاغت باتو می گویم
تو خواه از سختم پندگیر و خواه ملال
سعدی

Ben bildirilmesi lâzım gelen şeyleri sana söylüyorum. Sen benim sözümünden ister öğüt al, ister usan.

(Sa'dî)

خواهش (huvâhiş) = İsteyiş, istek. Ş Mal ve meta. (Cihângirî). huvâste'nin mal ve meta mânasına geldiğini ispat için orada (Ebülhesen) in şiirini خواسته (huvâste) yerine خواهش (huvâhiş) yazarak burada iradetmiştir ki vezin cihetiyle daha uygundur. خواهشگر (huvâhişger, huvâhişmend) = İstekli.

خَوَاهَرْ (huvâher) = Kızkardeş, hemşire.

فرستش بسوی شهبستان خواهش
برخواهران وورستان خواهش
فردوسی

Onu kendi harem dairesine,
hemşirelerinin ve yakınlarının
yanına gönderdi.

(Firdevsî)

حوب (hüb) = Güzel, iyi.

گفتش همد ز خوابان چو تو سیمین بدی
گفتی نی نیست در یفا که دلم سزگینست
یفما

Güzellerde senin gibi gümüş
bedenli var mıdır? dedim. Ha-
yır, yoktur, yazık ki taş yürek-
liyim, dedi.

(Yeğmā)

دیدي از دورم و دانسته آغافل کردی
خوب کردی که ترا خوب تماشا کردم
شاعر

Beni uzaktan gördün ve tanıdı-
ğın halde tanımazlıktan geldin,
iyi yaptın; çünkü seni iyice
seyrettim.

(Şā'ir)

حوبانی (hübânî) = Çekirdeği çıkar-
rılıp içerisine badem içi konu-
lan kayısı kurusu.

حوب کلان، حوب کلا (hüb ke-
lâ, hüb kelân) = Sinirli yap-
rağın tohumu § Sığırdili dediği-
miz nebat.

حوبله (hevple) = Vavî mâdule [*]
ile cephe vezinde ahmak, bil-
gisiz..

حوبچه، حوب (hūç, hūçe) = Her
[*] خواب (ba.)

kuşun, hususiyle horozun tacı,
ibiği § Horozibiği denilen çi-
çek § Koç.

ساهی بکردار کوچ و بلوچ [*]
سگالده جنگل مانند کوچ
فردوسی

Gūç ve Bulūç gibi cengâver bir
asker; koç gibi döğüşmek dū-
şüncesinde.

(Firdevsî)

§ Mızrak üzerine kırmızı atlas
parçasından yapılan bayrak §
Takke ve külâh tepeliği.

حود (hud) = (Vavî mâdule) ile [***].
Kendi. Müradifi حویش tür.

از تو بامصلحت خویش نمی پردازم
که محالست که در خود نگرد هر که تو دید
صمدی

Seni düşünmekten kendi işimle
meşgul olmuyorum; zira her
kim seni görürse kendi işiyle
meşgul olması mümkün de-
ğildir.

(Sa'dî)

§ Gaip zamiri olan (o) mânası-
nadır.

خود بدان (hud bidâned) = O bilir
§ Bîgâne'nin zıddı: fulan خود نیست
(hudîst) = Falanca yabancı de-
ğildir.

خود بین (hud bîn) = Kendini gö-
ren § خود پرست (hud perest) =
Kendine tapan, her işte kendi

[**] بلوچ ve کوچ Kirmân ve Pencâb ta-
raflarında savaşçı ve kan dökücü bir oy-
mak. Bazı defa ikisini birleştirip
کوچ و بلوچ kûç u bulūç derler.

[***] خواب maddesindeki nota bak.

menfaatini arıyan § خود پسند (hud pesend) = Kendini beğenen.

کند خودکامه ، خود کام ، خود سر ، خود رای
kendi reyini, kendi arzusunu güden
dikbaşlı.

kendini öğren. خود ستا

kendini satan ve atala-
riyle öğrenen. خود فروش

kendini gösteren, dirayet
taslıyan mânalarına kibirli öğren-
geç ten kinayedir.

بدین خوبی که رویت رشک ماهست
مبین خود را که خود بین گناهست
نظامی

*Yüzünün ayı kıskandırıcı güzel-
liğine mağrur olma; çünkü ken-
dini beğenmek günahıdır.*

(Nizâmî)

خود پرستی کم از اصنام نه تا حکمت چیست
کاشانایان حقیقت شده بیگانه ما
یغما

*Kendine tapmak, puta tapmak-
tan aşağı değil iken acaba hik-
met nedir ki hakikati bilenler
bize yabancı olmuştur.*

(Yeğmā)

خدایا روزی این خود پرستان ساز جنت را
که دوزخ جفت است آتش پرستان محبت را
فصیحی

*Yarabbi ! Cenneti, bu kendine
tapan, menfaatini gözetenlere
nasibet; çünkü muhabbet ateşine
tapanlara cehennem cennettir.*

(Feşîhî)

گزر طبره ی نای و گزر طعنه ی زنی
مانستیم معتقد مرد خود پسند
حافظ

İster güceniklik göster; ister

*baş a kak; biz kendini beğenen
kimseye gönül bağlamayız.*

(Hâfız)

میخوار ورنه باش ولی خودنما میباش
می نوش در طریقت مایه زخود فروش
امیری لاهیجی

*Şarap içici ve rint ol da ken-
dini gösterici olma, bizim mes-
lekimizde şarap içen öğren-
geç ten hayırlıdır.*

(Esirî-i Lâhicî)

§ خود روی (hud rüy) = Kendi
kendine biten, yabani, hudayi-
nabit.

چاه شهر آشوبی ای دلیند مفتون
چاه بزم آرایی ای گلبرگ خودروی
معدی

*Ey âşıkım gönlünü bağliyan!
Ne kadar memleketi birbirine
düşürücüsün! Ey kendiliğinden
biten gül yaprağı! Ne kadar
meclisi süsleyicisin.*

(Sa'dî)

§ İbarede fazla olduğu vardır.

شناختن نتوانی هگز یزدانرا
چو خود شناختن نفس خویش نتوانی
فغانی

*Eğer kendi nefsinı tanıyamaz-
san hiçbir vakit Hakkı tanıya-
mazsın.*

(Kāānî)

خود را باش (hüdrâ bâş) = (k.) Kendi
işinle meşgul ol, başkalarının
işine karışma.

خود را رسن کردن (hüdrâ resen ker-
den) = Kendini esir etmek.

خود را گم کردن (hüdrâ gum kerdan)
= (k) Bôbürlenip kendisini
derecesinden yüksek bilmek.
Hüd şeklinde tolga mânasınadır.

چه برخیزد از خود آهن ترا
چو سرآهش این نیست در زرخود
عطار

*Tolga altında başın kuvvetli
değilse demir tolgađan sana ne
fayda hâsıl olur.*

(Attār)

خُودْ خُرُوءْ، خُودْ خُرُوجْ
(hud hū-
rūc, hud hūrūh) = Horoz ibiği.

خُودِ سَآنْ
(hudistân) = Asma fi-
lizi. Buzurgân vezninde de yaz-
mışlardır.

خُودِ سُسُوزْ، خُودِ سُسُوزْ
(hudsūz, hu-
dīsūz) = Azerbaycanda bir
ateşgede.

خُورْ
(hur) = (Vavı mādule ile) [*]
ziyade aydınlık.

گر آفتاب خور از نور رای او نبرد
بروز روشن وه ناورد بباخترش
انیر

*Eğer güneş onun re'yinin nu-
rundan aydınlanmazsa aydın
günde batısına yol bulmaz.*

(Eğir)

Ş Güneş üzerine memur sayılan
melek = Güneş.

تو پاسبان سبیل پروشت می باش
بسان خورکه نگهبان قرص خور باشد
خسروانی

*Periye benziyen yavrunu, güne-
şe memur melek, güneşin çöre-*

[*] خواب maddesindeki nota (ba.).

*ğini muhafaza ettiği gibi mu-
hafaza et.*

(Husrevânî)

Her şemsi ayın on birinci gü-
nü § خوردن (hürden) = Yemek
ten emir, (Isfa, muh. vas., ismi
mas.).

این دوسه روزی که شوی جایگزین
خوش، خور و خوش حسب و خوش آوازم گیر
نظامی

*Dünyada kalacağın bu iki üç
gün zarfında hoş ye, hoş uyu,
hoş otur.*

(Nizāmî)

Ş Vavı mârufe [*] ile yinecek.

خواب و خوروت ذمربنه عشق دور کرد
آنکه رمی بعشق که بی خواب و خور شوی
حافظ

*Uyku ve yemek seni aşk mer-
tebesinden uzaklaştırdı. Uyku
ve yemekten kesildiğin zaman
hakiki aşka kavuşursun.*

(Hāfiz)

بیا ساقی آن ی که محنت برست
چون من کسی ده که محنت خورست
نظامی

*Gel ey sâki! Mihneti götüren
şarabı benim gibi mihnet çeken
bir adama ver.*

(Nizāmî)

Ş Lezzet § = خوراک. (ba.). Hakir
ve alçak (Nefisî). Hūr şeklin-
de iri genç § Küçük ırmak ve
ırmağın denize döküldüğü yer
(Nizām).

خُورَا
(hurâ) = Lây:k, uygun.

[*] Üst tarafı halis ötre olan vav.

شد قرص جوت خورش اگرچه
قرص مه وخور بود خورایت
سلمان

*Senin gıdan her ne kadar arpa
çöreği ise de sana lâıyk olan
ay ve güneşin çöreğidir.*

(Selmân)

خورای تو نبود چنین کارید
بود کارید ازدر هیرید
ابوشکور

*Böyle kötü iş sana lâıyk de-
ğildir. Kötü iş ateşe tapana
lâıktır.*

(Ebü Şekür)

Ş Yinecek.

تن خورای گور خواهد شد یقن تاکی چری
جات عریاست وتو برگردتن کرباس تن
ناصر

*Vücut kabir gıdası olacak. Onu
ne vakte kadar besliyeceksin.
Canın çıplaktır, halbuki sen
vücudunun etrafında gömlek
dokuyucusun: vücudunu giydir-
meye çalışıyorsun.*

(Nâşır)

Ş Çok yiyen kişi.

حُورَابَه (hūrâbe) = Önüne set
çekilen büyük sudan sızan az
su Ş Tarla sulamak için çay-
dan ayrılan ark Ş İlçilecek su
Ş Ekip biçme aletleri tam olan
çiftçi.

حُورَاك (hurâk) = Yinecek şey,
taam.

حُورَان (hurân) = Keyhusrev'in
kölelerinden ünlü bir savaşçı.

حُورَاهَه (hurâhe) = Horoz ibiği.

حُورْد (hurd) = Hurden = Yemek
ten mazi Ş Taam, yiyinti.

شغال نکون بخت را شیر خورد
بماند آنچه روباه از وسیر خورد
سعدی

*Talihsiz çakalı, aslan yedi. Ka-
landan tilki karnını doyurdu.*

(Sa'di)

= خرد = küçük (ba.) (berhurden)
Kavuşmaktan mazi olan ber-
hurd (muḥ.).

خورد عیاری بدان دلخسته ناز
عطار

*Bir hilekâr, o gönül hastasına
tekrar rasgeldi.*

(Attâr)

Der hurd gibi lâıyk mânasına
da gelir.

خوردی پز، خورد پز
pez) = Aşçı.

زین سپس شاید ستائی گریگوبد هیچ مدح
زانکه مدوح از جهان خوردی پزو بقال ماند
ستائی

*Senâ'î, kimseyi öğmezse lâıyk-
tır; çünkü methe lâıyk aşçı ile
bakkal kaldı.*

(Senâ'î)

خُورْدُوسْتَان، خُورْدُوسْتَان (hurdus-
tân, hurdüstân) = خورستان (ba.).

خُورْدَن (hurden) = Yemek. İçmek
mânasına da gelir.

خوردن برای زیستن و ذکر کردنت
تو معتقد که زیستن از بهر خوردنت
سعدی

Yemek, yaşamak ve ibadet etmek içindir. Sen, yaşamak yemek içindir, itikadındasın.

(Sa'dî)

خوردن (hasret hürden) = Hasret çekmek.

خوردن (gam hürden) = Kaygılanmak, kederlenmek mânâlarıdır.

دست با سر روان چون نرسد در گردن
چاره نیست بجز دیدن و حسرت خوردن
سعدی

Yürüyen selvinin : sevgilinin boynuna el erişmeyince : sevgiliyi ele geçiremeyince görüp hasret çekmekten başka çare yoktur.

(Sa'dî)

خوردنی (hürdenî) = Yinecek şey.

اباهای نوشین عنبر سرشت
خبر داده از خوردنی بهشت
نظامی

Amber kokulu tatlı yemekler cennet yemeğini andırmış.

(Niẓāmî)

خوردی (hürdî) = Hürdenî ş Yedin: hürden = Yemekten mazi.

خورش (hüriş) = Yiyiş, yiyinti.

خورش ده بگنجشک و کبک و حمام
که یک روز افتد هاید بدام
سعدی

Serçe, keklik ve güvercine yiyinti ver ki bir gün tuzağına bir humâ düşsün.

(Sa'dî)

خورشید (hurşîd) = Güneş.

اگر خورشید روی من ببیند
چو ماه از خرمن من خوشه چید
جای

Eğer güneş benim yüzümü görürse ay ondan nur aldığı gibi benim harmanımdan başka toparlar : benden aydınlık alır.

(Câmi)

دور نباشد که خلق روز تصور کنند
گر بخائی بشب طلعت خورشید وار
سعدی

Geceleyin güneşe benziyen cemalini gösterirsen halk gündüz oldu sanır.

(Sa'dî)

خورشید بگل اندودن (hurşîd begil endüden) = (k.) Açık bir şeyi gizlemeğe çalışmak. آفتاب بگل اندودن (ba.).

حسود کوشد تاقتیل من بهوشد لیک
کجا تواند خورشید را بگل اندود
جمال اصفهانی

Kıskanç, benim faziletimi örtmeğe çalışır, fakat güneşi balçıkla sıvamak mümkün mü ?

(Cemâli İsfahânî)

خورشید سوار (hurşîd suvâr) = (k.) Seher vakti kalkan âbit.

سایه خویشید سواران طلب
رج خود و راحت یاران طلب
نظامی

Seher vakti kalkıp ibadetenlerin gölgesine sığın; kendinin meşakkatini ve arkadaşlarının rahatını ara.

(Niẓāmî)

خوزمک (hurmek) = Gözboncuğu:

nazar değmesin diye takılan
göz şeklindeki boncuk.

خُورِمِهْر (hür mîhr) = Hazreti
Süleymanın kılıcı.

خُورَنْد (hurend) = Lâyük, şayeste,
yakışıklı.

اگر بهمتش اندر خورند بودی جای
جهانش مجلس بودی میهر شادروان
قطران

Eğer himmetine lâyük yani
himmetiyle mütenasip yer ol-
saydı cihan, meclisi; felek şa-
dırvanı olurdu.

(Katrân)

(ba.) şadruan.

خُورَنْگَه، خُورَنْگَه، خُورَنْگَه (hu-
rengâh, hurengah, hurne)
= Fars hükümdarlarının köşk-
leri önünde güneşe karşı yap-
tıkları yerdir. Orada güneşe
karşı yemek yimeyi temizliğe
ve şerafete sebep sayarlardı.
(Nâşirî) Behrâm in [نصان بن منذر] Behrâm
Gür adına yaptırdığı köşktür.
İki bölük olup, mimarı Simnâr-
dır. Bir bölüğü biribirinden ge-
çer üç kubbeli bir ibadethane,
öbürü yemekhaneden ibaret;
çok muntazam bir bina idi:
birinciye sedir = üç kubbe,
ikinciye hurengâh = yemekha-
ne derlerdi. خورنق (Hevernek)
hurne yahut huverne ve خورنگه
muarrebidir (ba.) سطران.

[*] Bazı lügatlerde نصان بن امری القیس.

پیش ازین قصر خورنق بود در خوری مثل
این زمان قصر خورنق کمترست از کاهدان
عندلیب

Bundan önce hevernek köşkü
güzellikte darbimesel idi. Bu
zamana nazaran hevernek köş-
kü samanlıktan daha aşağıdır.
(‘Andelîb)

Bu kelimeler güneş ve yemek
mânalarından alınmıştır.

خُورَه (hure) = خره (ba.).

خُوز (hūz) = خوزستان (ba.) § Şeker-
kamışı.

خُوزَان (hūzân) = Keyhüsrevin sa-
vaşçılarının biri § İşfahan’da
bir köy olup binasını Hūzân
kurmuştur § Hūzistan’da bir ka-
saba.

مرا در شهر خوزان مهربانوست
که باغ خاص شهر را پاسبانوست
عطار

Benim Hūzân’da bir sevgilim
var ki padişahın has bahçesinin
bekçisidir.

(‘Attâr)

خُوزِستان (hūzistân) = İranın gü-
ney batısında bir eyalet olup
merkezi Şuşter şehridir, şeker-
kamışı yetiştirmekte olup vak-
tiyle ipek dokumalarıyla meş-
hur imiş.

خُوزَم (huzem) = Buhar, sis. (Bur-
hân) da azim veznededir.

خُوسْت (hūst) = Dövmek, ezmek, dövülmek, ezilmek ten mazi § Ada § Yorgun argın. چنگال (ba.).

خُوسَه (hūste) = Dövülmüş, ezilmiş § Kopmuş. Kokmuş mânasına da gelir.

خُوسَه (hūse) = Bostan korkuluğu.

خُوش (huş) = Kuş ve beş vezinlerinde güzel, iyi.

چه خوش گفت آن لکونگوی و نکونکار
که سرخواهی سلامت سر نگه دار
جای

O iyi sözlü, iyi işli, başının selâmette olmasını istersen sırrını gizle, diye ne hoş söyledi.
(Cāmî)

ردر کعبه سائلی دینم
که همی گفت وی گر-تی خوش
مهدی

Kâbenin kapısında bir dilenci gördüm ki hoş söylüyor ve çok ağlıyordu.
(Sa'dî)

Bu kelime dilimizde hoş suretinde kullanılır, § Heş vezninde kaynana = خشو، خشتانم.

زروی دلوازی گفت خوشرا
که خوش دار آن بت خورشید فشرای
تراوی

Taltif yoluyla kaynanasına, güneşe benziyen o güzeli hoş tut dedi.
(Nizûrî)

(huş âyende) = Hoş gelen, beğenilen, lâtif.
(huş engušt) = Bir şeyi

güzellik ve lâykiyle yapan hünerli kişi § Sazende.

کام ران و کام باب و شاد باش و دیرزی
زی خوش انگشتان نبوش و زی پر رویان نگر
ازرق

İsteğine kavuş, muradına er, sevin, çok yaşa, sazendeleri dinle, peri yüzölçülerine bak.
(Ezreki)

خوش گام (huş gâm) = (k.) İyi yürüyüşlü at.

شب و روزش دو خوش گامند یکی اشوب یکی ادهم
مجد

Gece ile gündüz, onun biri beyaz öbürü yağız iyi yürüyüşlü iki atıdır.
(Mecd)

خوش گیرستن (huş girîsten) = Çok ağlamak, inlemek.

خوش کنار (huş kenâr) = (k.) Sevgili,

من غرق ملک و نعمت سرمست اطف و رحمت
اندر کنار بختم وان خوش کنار بامن
مولانا

Ben mülk ve nimete gark olmuş, lâtuf ve merhametin sermestiyim. Talih beni kucaklamış, o sevgili benimle birliktedir.
(Mevlânâ)

خوش گو (huş gû) = Hoş söyleyen, güzel terennüm eden.

ای گل خوشبو اگر صد قرن باز آید بهار
مثل من دیگر نبویی یا بل خوشگوار
مهدی

Ey hoş kokulu gül! Eğer yüz yılın baharı geri gelse benim gibi güzel terennümeden bülbül görmezsin.
(Sa'dî)

خوشگوار (huşguvâr) = Tatlı, leziz, sinici : çabuk hazmolan.

اگر دل خوش بودی خوشگوارست
شراب تلخ درغم زهر ماوست
وحشی

*Eğer gönül hoş olursa şarap
sinici ve tatlıdır. Keder zama-
nında acı şarap yılanın zehiri
gibidir.*

(Vahşî)

او در انهار آورد آبی چو زهرم باصفا
من در اشعار آورم آبی چو کوثر خوشگوار
قائمی

*O, ırmaklarda zemzem gibi mu-
saffa su getirir: tesis ettiği su
yollarında zemzem gibi duru
su akıttır; ben şiirlerimde keuser
gibi sinici su getiririm.*

(Kānî)

(huş nişîn) = (k.) Be-
ğendiği yerde oturan, bir yerde
yerleşmiyen kimse. Çok defa
kira ile tuttuğu yerde oturan
kimse yerinde kullanılır.

مأمردمان خانه بدوشیم خوش نشین
هرجا که میرویم شود خاتمان ما
وحشی

*Biz bir yerde kalmıyan hane
berduşlarız; her nereye gidersek
hanumanımız olur.*

(Vahşî)

(huş nezer) = Ülfet eden
ve ülfet edilen kimse. Firengî
fesleğen denilen çiçek.

(huş nemek) = (k.) Sev-
gili, mâşuk, tatlı ve melih adam
Ş Tuzu kararınca olan yemek.
(huşnevâz) = Sazende
Ş Hitâl valisinin adı. Ğurcistân
padişahının ismi (Nâşîrî).

(huş nivîs) = Güzel
yazan.

hîş Kendi mânasına خویش
mûradifidir.

خاموش شو خاموش شو در عشق او مدهوش شو
از خال خود بیخوش شو باز آفکرم مامفی
مولانا

*Sus sus, onun aşkında hayrete
düş, kendinden geç, geçmiş
düşünmekten vazgeç.*

(Mevlânâ)

از خروش و شغب و ناله چرا خاموشید
عافیت رخت برون برد و شما باخوشید
کمال

*Siz niçin coşmuyor, heyecan-
lanmıyor, feryad etmiyorsunuz.
Afiyet; metainı uzaklaştırdı,
siz hâlâ kendinizden geçmiyor-
sunuz.*

(Kemâl)

Vavî mârûfe [*] ile kuru, kuru-
muş = خشکیده، خشک.

اگر نبود فیض سخا و بخشش تو
شدی درخت امید جهانیان همه خوش
فخری

*Eğer senin cömertliğinin ve ba-
ğışının feyzi olmasaydı cihan
halkının ümidi ağacı tamamen
kururdu.*

(Fahri)

خوشا (huşâ) = Ne güzel, ne mutlu.

زیر بابت در خندان که تعلق دارند
ای خوشا سرو که از بار غم آزاد آمد
حافظ

*Ağaçlar meyvaların yükü al-
tındadırlar; çünkü onlara ilgi-
leri vardır; selvi ne mutlu ki
gam yükünden azadedir.*

(Hâfîz)

[*] maddesindeki nota (bak.).

خوشاب (*huşâb*) = Parlak ve berrak mânasına olup çok defa inci, yakut, lâ'l ve elmasa sıfat olur.

شعرها داوم بگوهر رشنه لوی خوشاب
لیک وصف بادله لعلی ولعل دلبریت
یفما

Cevheri, parlak inciyi kıskandıracak şiirlerim var; lâkin lâ'l renkli şarabı ve dilberlerin lâ'le benziyen dudaklarını öğmeye dairdir.

(*Yeğmā*)

ترکی دارم که دور از چشم بد دارد لای
چون دو کوچکه لعل و دروی سی و دو درخوشاب
اعرا

Bir sevgilim var ki (nazar değmesin) iki küçük lâ'l gibi dudığı ve onda 32 lâtif incisi: dişi var.

(*Şā'ir*)

Ş Hoşaf [*].

خوشدامن ، خوشامن ، خوشامن

(*hūşâmen, hūştâmen, hūş-dâmen*) = Kaynana.

خوش علف (*huş. 'alf*) = Çok yiyen hayvan.

Ş Öpme, buse.

خوش پوزی (*huş pūzī*) = (k.) Öpücük vermek, yaltaklanmak.

[*] 1260 tarihinde telif edilen *Burhān*

Cāmīn «bu zamanda kaynamış üzüm şerbetine ıtlak olunur» daha sonraca *Nāşirīn* nin vişne şerbeti, *Nefīsīn* in suda pişirilmiş üzüm, vişne, zerdalidir ki azıcık şekerle tatlılandırıp içerdiler demelerine bakılırsa bizim hoşaf dediğimizin yeni bir tâbir olduğu anlaşılır.

کرده از عدل او بدلسوزی
گرک باجان میش خوش پوزی
ستانی

Onun adaletinden kurdun yüreği yanarak koyunun canıyla öpüşmüş.

(*Senā'ī*)

(*Niẓām*) hayvanların ağızlarını birbirlerine sürmelerine denir diyor ki koklaşmaları olacaktır.

خوشه (*hūşe*) = Salkım ve başak.

صنبل زلف تو یک خوشه و یک شهر گدای
گندم خال تو یک دانه و صد مسکینست
یفما

Senin sūmbüle benziyen zūlfün bir başak yani bir tutam, halbuki bir şehir dolusu dilenci yani isteklisi var. Buğdaya benziyen benin bir tane; halbuki yüz fakir ve muhtacı var.

(*Yeğma*)

خوشه های زفت تازی آمده
بر سر روی رونده می زده
مولانا

Koca salkımlar aşağıya kadar sarkmış. Giden ve geçenın başına ve yüzüne dokunmada.

(*Mevlānā*)

پروین بروز می نماید تراچه شد
کایدون بروز خوشه پروین کی نثار
قائمی

Ülker gündüz görünmez; sana ne oldu ki şimdi gündüzür ülker salkımını, dizisini yan zūlfünü dağıtıyorsun.

(*Ḳāānī*)

Ş Sūmbüle (başak burcu) Ş Bir cins kuş.

هست مرغی که خوشه نام و است
پیش دریای چین مقام و است
نزاری

Hūşe adında bîr kuş vardır ki eğlendiği yer Çin denizi civarındır.

(Nizārî)

خوشه سپهر، خوشه چرخ،
hūşe'i sipihr) = (k.) Sūmbüle (başak burcu).

خوشه درگو آوردن (hūşe der gulū â-verden) = Başağı boğaza getirmek (k.) ekin biçme zamanı yaklaşmak.

خوشیدن (hūşīden) = Kurumak.

بخوشید سرچشمه‌های قدیم
نماد آب جزاب چشم یتیم
سعدی

Eski çeşme başları kurudu. Yetimin göz yaşından başka su kalmadı.

(Sa'dî)

دو چشم من از عشق او چون ترست
لبم گز بخوشد زغم گو بخوش
اوحدی

Benim iki gözüm onun aşkıyle yaşlandıkça dudağım kederden kurursa kurusun.

(Evḥadî)

خوشیده (hūşīde) = Kurumuş.

شکوفه گاه شکفته است و گاه خوشیده
درخت گاه برهنه است و گاه پوشیده
سعدی

Çiçek kâh açılmış kâh kuru-

muştur. Ağaç kâh çıplak kâh giyimlidir.

(Sa'dî)

خوک (hūk) = Domuz.

چو طبع مرد از غیرت شود دور
زناعرم نماد خانه مستور
کشد یک ماده را ده خوک در زیر
نه باشد ماده شیر را دونه شیر
دهلوی

Eğer insanın tabiatında kıskançlık olmazsa ev yabancılara kapalı kalmaz. Bir dişi domuzu on erkek domuz kullanır; dişi bir aslanın iki tane erkeği olmaz.

(Dehlevî)

خوگر (hūger) = Ülfet ve imtizac eden kimse.

مردم در آمیز اگر مردی
که مآذی خوگرست آدمی
نظامی

Eğer insan isen insanlara ülfet et, çünkü Âdem oğlu Âdem oğlu ile ülfet eder.

(Nizāmî)

خول (hūl) = Serçeden küçük güzel sesli, çabuk ve yüksek uçuşlu bir kuş. Şu mısra' Horasanlılarca darbimeseldir:

خول یکم به که کلنگی هوا

Elimdeki serçe havadaki turnadan hayırlıdır.

خولان (hevlân) = Havlan: topalak ağacı.

خوله (hūle) = Hâli, boş. Karşılığı mâle=dolu dur. Vavî mâdule [*] ile ok kuburu.

خولیا (hūlyâ) = Kuruntu, tasavvur.

خوز (hūn) = Kan.

یارب! این یک قطره خون کوراهی خوانند دل
تاکی از بیداد مهر و بان ستم خواهد کشید
پور و بان.

Yarabbil Gönül dedikleri bu bir katra kan; ne vakte kadar ay benizlilerin zulmünden eza çe-kecek.

(Pürbehâ)

§ خوناب (hūnâb) = Kanlı su §
خون آشام (hūn âşâm) = Kan içici
خون بار (hūn bâr) = Kan yağdırıcı
§ خون بها (hūn behâ) = Kan behası,
diyet § خون چکان (hūn çekân) =
Kan damlayıcı § خون خوار (hūn hu-
vâr) = Kan içici § خون ریز (hūn rîz)
= Kan dökücü § خون فشان (hūn
feşân) = Kan saçıcı terkipleri
divan edebiyatımızda da yer
almıştır.

احوال دل ز دیده خونبار روشنت
حال درون خانه نمایان ز روزنت
شاعر

Gön'lün ahvali kan yağdıran gözden bellidir. Evin içinin hali pencereden görünür.

(Şa'ir)

چو بدست خویش تبیم یزنی دی رها کن
که ز ساعدت بگیرم بنظاره خود بار
خجندی

[*] خواب (bak.).

Kendi elinle bana kılıç vuracağın zaman biraz müsaade et ki bileğini seyretmekle diyeti alayım.

(Hucendî)

زخم من چو نهد دست بر خاریدن
بلشکم تاخن بگردد زمانه خونخوار
عرفی

Kan içici zaman; benim yarama, kaşımak için elini koyarsa kap-lan tırnaklı olur: beni parça-lar.

('Urî)

خوناب چشیدن (hūnâb çeşiden) = (k.) Ölmek.

خون رز، خون خروس، خون چم، خون بام، خون ببط
(hūni beṭ, hūni câm, hūni cem, hūni hürüs, hūni rîz) = (k.) Şarap.

خون جگر (hūni ciger, hūni dil) = (k.) Hüzün ve keder ve nihayeti meserretle neticelenen mihnet.

ایله انرا همه شربت ز گلابست و شکر
قوت دانا همه از خون جگر می بینم
حافظ

Bütün ahmakların şarbeti gül sulu şekerdendir. Bilginin rız-kını hep hūni cigerden yani hüzün ve kederden görüyorum.

(Hâfiz)

خون جهان (hūni cehân) = Cihanın kanı (k.) şafağın kızılığı.

خون حیوان (hūni heyvân) = Süt, yoğurt, yağ, bal.

خون خام (hūni hām) = (k.) Üzüm şarabı.

خون خواهی (hūni huvâhi) = Kısas ve diyet istemek.

خون دل بناخن رسیدن (hūni dil bena-
hun residen) = Yürek kanı tır-
nağa erişmek (k.) ağlamak §
Göğsü tırmalamak, yırtmak.

خون دل خاک (hūni dil hāk) = Top-
rağın yüreğinin kanı (k.) kır-
mızı çiçekler § (k.) Lâ'l.

خون سیاوشان ، خون سیاوش (hūni siyâ-
vuş, hūni siyâvuşân) = Kardeş
kanı denilen kırmızı renkli ne-
bat § (k.) Şarap § (k.) Şafağın
kızarması ve tanyerinin ağar-
ması.

خون شدن (hūn şuden) = (k.) Öl-
mek.

خون کردن (hūn kerdn) = Öldür-
mek.

خون گرفتن (hūn giriften) = Kan al-
dırmak.

خون گرفتن کسی (hūn giriftenî kesî) =
(k.) Kaatilin hareketi yahut sö-
ziyle kaaatil olduğunu açıkla-
mak.

خون گرمی (hūn germî'i) = Sevgi
cihetiyle kan sıcaklığı.

خونی (hūnî) = Çok kan döken.

خونین (hūnîn) = Kanlı.

خوند (hünd) = Hudâvend (ba.)
§ Hiddetli.

خونگاز، خوندگاز (hündgâr,
hüngâr) = Hudâvendgâr. Vavî
mâdule ile hendgâr, hengâr
şeklinde de doğrudur.

خود (hūh) = Huvâh kelimesi gibi
tekrarlıyarak ikiden birini yap

yerinde kullanılır. Türkçe ister
kelimesiyle tercüme olunur.

زآینه روی به بود چون شید
بشت آن خوه حیا و خواه سفید
تاائی

Aynadan, güzel yüz güneş gibi
görünür. Arkası ister kara ister
beyaz olsun.

(Senâ'î)

خوهله، خوهل (huhel, huhele) =
Eğri. Vavî mâdule ile sehl ve
kehle vezinlerinde de doğrudur.

خوی (hüy) = Türe, âdet, tabiat.

خوی بد در طبیعت که آشست
ترود جز بوقت مرگ از دست
سعدی

Tabiatta yerleşen fena huy
ölünceye kadar elden gitmez.

(Sa'dî)

چو نیک درنگری آنکه می کند فریاد
زدست خوی بد خویشاقت بغریادست
شاعر

Dikkatle bakarsan feryadeden
kimse kendi kötü tabiatının
elinden feryadetmektedir.

(Şa'ir)

§ Tolga.

خوی (huy) = Vavî mâdule [*] ile =
Ter.

گر چشم مست یار ببیند غزال چین
خوی خجالت ازین هر موی او چکد
نصیرالدین

Çin ahusu, sevgilinin mahmur
gözünü görürse utancından her
tüyünün dibinden ter damlar.

(Neşiruddîn)

[*] Vavî mâdule خواب (ba.).

می خورده و خوی کرده بنا بر سر جنگست
مسکین دل ما بادل او شیشه و سنگست
یعنی

Şarap içmiş ve terlemiş; bizimle mücadele fikrindedir. Bizim biçare gönlümüz onun kalbine karşı şişe ile taş durumundadır.

(Yeğmə)

از تاب آتش می برگرد حارزش خوی
چون قطره های شبنم بر برگ گل چکید
حافظ

Onun yanağının etrafındaki ter taneleri şarap ateşinin verdiği hararetle gül yaprağına damlamış çiy damllarına benzer.

(Hâfız)

Ş Azerbaycanda bir ilce.

(huy ezbeğel revân şuden) = Koltuktan ter akmak (k.) çok utanç yahut ziyade meşakkat.

خوی (hevi) = Salya (Bî) veznin de tolga.

خوید (hevid) = Henüz pişmemiş taze buğday ve arpa taneleri, hayvanlara yeşil iken yedirilen ekin (Ar.) فصیل Türkçe muharrefi حصیل. Did vezninde de doğrudur.

هتوز از پیش تازیان می دويد
که چو خورده بود از کف مرد خوید
سعدی

Hâlâ arkasından süratle koşuyordu; çünkü sahibinin elinden arpa ve hasıl gemişti.

(Sa'dî)

Arapçası خید dir.

خوی درد (hivî derd) = Parmakta peyda olan ve kurlağan denilen etyaran hastalığı (Ar.) داحس hafif olanına dolama derler.

خوایسه (hevis) = Mübahase ve münakaşa.

(نثر) ابو عبدالله خفیف را باموسی بن عمران خوایسه افتاد جای

Ebü 'Abdillahi Hafif, Müsebn 'imrân ile mübahase etti.
(Cami)

خویش (hiş) = Vavî mâdule [*] ile riş vezninde akraba ve tallûkattan her biri, hısım.

گشته ام از همه بیگانه که خویشم باشی
داروی درد و دواى دل ریتم باشی
عبد

Bana yakın, derdime ilâç, yaralı kalbime deva olasın diye herkesten münasebeti kesmişim.
(Imâd)

بیگانه و خویش از پس و پشت نگراند
سعدی

Yabancı ve hısım arkandan ve önünden bakıcıdırlar.
(Sa'dî)

Ş Kendi.

آتش بدو دست خویش دو خرمن خویش
من خود زده ام چه نالم از دشمن و خویش
ابوسعید

Harmanımı kendi iki elimle kendim ateşlemişim. Düşmanın hısımdan ne nale edeyim.
(Ebû Sa'id)

[*] خواب (ba.).

§ Saban demiri ve saban demiri oku § Vücut.

خویش من والہ کہ بھر خویش تو
ہر نفس خواہد کہ میرد پیش تو
مولانا

Benim vücudumu senin varlığın için senin önünde vallahi her nefes ölmek ister.

(*Mevlānā*)

§ Güzel, iyi § Bir nevi keten
bezi.

خویشاوند (**hişâvend**) = Hısım
ve akraba. Hivîş ile âvend den
mürekkeptir. آوند (ba.).

خویشتاب (nīštāb) = خودروز (ba.)
 Ş Bir Mecūsî başkanının (Gerzenî dâniş) adlı kitabı (Nâşırı).

خویشاں (hīṣten) = Kendi.

خوبشترن سوزیم و جان بر سر نهاده شمع وار
هر کجا در مجلسی شمعیت ما پروانه ایم
سعدی

*Şem'a gibi canımızı başımıza
koyup kendimizi yakıyoruz.
Her hangi bir mecliste bir şem'a
varsa biz pervaneyiz.*

(*Sa'di*)

ای نهاده بر میان فرق جان خویشتن
جسم مازنده یحان و جان تو زنده بتن
عنصری

Ey kendi canı tepesinin ortasında olan! Bizim cismimiz can ile, senin canın vücut ile diridir.

(*'Unsurī*)

hîştên dâr, hîş dâr) = Kendini muhafaza eden, rahatı istiyen kimse. Ş Hakkı ve doğruyu söylemede ağır davranan şahıs.

خویشتن دار باش و رست آیین
کز یسار تو نازند و رعین
اوحدی

Kendini muhafaza ve mertçe hareket et; çünkü solundan ve sağından bakıyorlar. (Evhadî)

(*Evḥadi*¹)

خویشکار (hīṣkâr) = Ekinci, zira-
atle meşgul olan kimse

بخشم ز گنج دهم صد هزار
بدرویش هر کو بود خویشکار
فردوسی

*Ekimle uğraşan yoksula para
hazinesinden binlerce para ba-
ğışlarım.*

(*Firdevsī*)

خويله (huyle) = Ahmak ve nâdan kimse : Bu söz çokça zem ve sövme yerinde kullanılır. Doğrusu خويله olmalı.

خوی ناه (hūynâh)=Solucan (Bur-
hân) da خوی ناه şeklindedir.

خُيُوزُ (hūyūz) = Yarasa kuşu §
Teğelti.

خویه (hūye) = Kayık küreği. Mutlak küreğe, kar küreğine de derler.

خه (heh) = Güzel, hoş. Tekid için tekrar ile خه خه (hehheh) = Pek iyi, ne güzel, ne hoş demektir Arapça karşılığı ع.ع. behbeh ve بارک الله barekellahtır.

ع.ع. ای یار وخه خه ای دلدار
هم وفادار وهم جفا بردار
انوری

*Sevgilim ! Ne kadar hoşsun !
Ey gönlümü alan ! Ne kadar
takdire şayansın ! Hem vefalı-
sın, hem cefa etmeyicisin.*

(Enverî)

خهر (huhr) = Yurt, oturulan yer, ikametgâh.

چون بره باشم و باشم بتم خانه و خهر
چون بشهر آیم و باشم به بسجیدن راه
فرخی

*Yolda olunca evimi, yurdumu
düşünürüm. Şehre gelince yola
hazırlanırım.*

(Ferruî)

خهی (hehî) = Heh.

زهی بیان مو امراو غیب واخلای
خهی بنان تو آثار جوو را تفهیر
انوری

*Senin beyanın belirsiz olan
şeylerin sırlarını ne güzel an-
latır. Senin parmakların cö-
mertliğin eserlerini pek iyi
açıklar.*

(Enverî)

Arapça بارک الله barekellah, مرحبا merhaba yerinde kullanılır.

خه (hi) = Kırba ve tulum mânasına خيه hik muhaffefidir.

بچشم دشمنت سرور نگردد
نباشد قوتی پر باد خیرا
فخری

*Düşmanın haşmetle yükselmez.
Rüzgâr ile dolu tulumun kıy-
meti olmaz.*

(Fahri)

خیابان (hiyâbân) = Bahçe araların-
da kenarları çiçek fidanlarıyla
çevrilmiş olan bahçe yolları Ş
Etrafı sık ağaçlı doğru geniş,
uzun cadde, yer.

حدیث روضه مکن جای این نه بس مارا
که در سوادهری ساکن خیابانیم
جای

*Ey Câmî ! Bahçeden bahsetme;
bu, bize kâfi değil mi ki Herât
köylerinde etrafı sık ağaçlı yer-
de oturuyoruz.*

(Câmî)

خیار (hiyâr) = Hıyar dediğimiz.

تسیخ آگر برزدی بفرق سوار
تا کمرگه شکافنی چو خیابو
نظامی

*Eğer süvarinin tepesine kılıç
vursaydı, beline kadar hıyar
gibi yarardı.*

(Nizâmî)

خیار چنبر (hiyâr çenber) = İlâç için
kullanılan ve Arapça خیار شنبه den
bozma hıyarşanba denilen ne-
bat.

خیارزه (hiyârze) = Acur: bir nevi
hıyar.

خِازَرَه سِپِید (hīyârze'i sipîd) =
Karga dölêği denilen nebat.

خِیَازَنَه (hīyâzene) = Baldız: insa-
nın karısının kızkardeşi.

خِیَال پَرَسْتَان (heyâl perestân) =
Şairler, âşıklar.

خِیَال (hîâl) = Lâtife, mizah, yalan
ve faydasız sözler.

خِیَج (hîc) = Saban demiri.

خِید (hîd) = Taze buğday tanesi
Hevîd den hafifletilmiş ve Arap-
çalaştırılmış. خَوید (ba.).

خِیدَن (hîden) = Eğilmek = Hemî-
den. Hîde = eğilmiş.

الاتاماه نو خیده کانت
ابوشکور

Uyanık ol; yeni ayın yayı eğri
oldukça.

(Ebû Şekûr)

چون موی شدم لاغرو چون زر شده ام زرد
چون چنگ شدم خیده و چون زر شدم زار
فرخی

Kıl gibi zayıf, altın gibi sarı
olmuşum. Çenk gibi kambur,
ince tel gibi inleyici oldum.

(Ferruhî)

Ş Atılmış pamuk, didilmiş yün
mânasına da gelir.

جهان آتش وجودت یشم خیده
نماد یشم ز آتش آرمیده
عطار

Cihan ateş, vücudun didilmiş
yün gibidir. Yün ateşten rahat
ve salim kalmaz: ateşle birleş-
mez.

(‘Aftâr)

خِیرَه ، خِیر (hîr, hîre) = Şaşkın,
hayran.

ای بخوی برستان کابل و کشمیر مبر
نمادم از بس کاوری دو وعدما تأخیر خیر
قطران

Ey güzellikte Kâbil ve Kışmîr
güzellerinin beyi! Vaitlerini
yerine getirmeyi o kadar geriye
bırakıyorsun ki şaşkın ve ser-
sem oldum.

(Kafrân)

Ş Bulanık ve karanlık.

ز آواز گردان و باران بیر
همه چشم خون شد خیر خیر
فردوسی

Pehlivanların avazından ve ok
yağmurundan güneşin gözü ka-
rardı.

(Firdavî)

İkinci hîr tekid içindir. Bazı
defa böyle mükerrer olarak
kullanılır Ş Göz kamaşma.

دو چشمم خیره ماند از روشنائی
نمادم قرص خورشیدست یاروی
سعدی

İki gözüm aydınlıktan kamaştı;
bilmem güneşin çöreği midir;
yoksa yüzü mü?

(Sa’dî)

Ş Abes ve beyhude, sebepsiz.

دست سخن ز دامن مدح تو کوتهست
خیره چرا در از کنم قبل و قال چیست
کال

Sözün eli, senin methinin eteğinden kısadır. Yani seni meth'e muktedir değilim; niçin beyhude uzatayım; dedikoduya sebep nedir.

(Kemāl)

§ Uyuşmuş uzuv § İnatçı, utanmaz, küstah kimse § Şebboyun sarı nev'i ki گل همیشه بهار guli hemişe behār da derler.

خیره چشم (hîre çeşm) = Açgözlü, hayâsız.

در تماشاى بتان صائب دلبر افتاده ام
چون نگاه خیره چشمان باخجایم کار نیست
صائب

Şa'ib! Güzelleri seyretmekte bahadırım, açgözlülerin bakışı gibi perde ile işim yoktur.

(Şa'ib)

خیره دست (hîre dest) = (k.) Serkeş, öngül, bilgisiz (ba.).
خیره سر (hîre ser) = Sersem, perişan.

چون زلف یار کرد مرا چرخ خیره سر
چون حال دوست کرد مرا دهر بیره حال
مجد مجر

Felek, beni sevgilinin zülfü gibi perişan etti. Zaman; halimi dostun hali gibi kararttı.

(Mecdi Hemger)

§ Serkeş, alçak.

از بیم کم عنایتی' مدر روزگار
تاکی رهی نعدل هر خیره سر کنند
کال اسعابل

Kul, zamanın yüksek mevki sahibinin yardımsızlığı korku-

sundan ne vakte kadar her alçağa taharımül etsin.

(Kemāl İsmâ'ill)

خیره کُش (hîre kuş) = Haksız ve sebepsiz öldürücü (k.) zalim. gaddar.

جهاسوز وی رحمت و خیره کش
زلخیش روی جهای ترش
سعدی

Cihan yakıcı, merhameîsiz, zalim; onun acı muamelesinden bütün âlemin yüzü ekşi.

(Sa'dî)

خیره (hîrū) = Hatmi çiçeği.

در باغ بخیره و رخ 'وب اوربایی
خیره شود از شرم. رخ خوب تو خیره
فریدالدین احوال

Eğer bahçede hatmiye güzel yüzünü gösterirsen senin güzel yüzünün utancından şaşkın olur.

(Ferîduddîni Eşvel)

خیره (hîrî) = Şebboy dediğimiz türlü renkleri olan çiçek, hususiyile (şirazi) denilen sarı nev'i.

خیری از مهر که شد زینسان بگلشن زردروی
لاله از عشق که شد زینسان بیستان داغدار
قالتی

Şebboyun kimin sevgisiyle gülistanda yüzü böyle sarardı. Lâle kimin aşkıyle bostanda böyle dağlandı.

(Kāānî)

گرفته گواه خیری شکفته سرخ گلشن
بلی زآنش احمر می شود اصفر
قالتی

Onun açılmış olan kırmızı gülü şebboy rengini almış; evet;

kırmızı şey ateşten mütemadiyen sararır.

(Kāānî)

§ Sofa ve çardak.

خیری 'خانه گر خراب شده است
غم بخور تا بخانه معمورست
انوری

Hananin sofası harap olmuşsa da tâbhâne mamur oldukça gam çekme.

(Enverî)

خبر (ba) § Kırmızı renk (Cihân-girî ve Burhân).

زمین خبری لباس آید هوا کحلی سلب گردد
اگر از حله کحلی کند در حرب عریانش
مختاری «قیلجه دائر»

Eğer harbde kılıcı kara kından çıkarırsa, yer kırmızı, hava siyah elbiseli olur: yeri kan, havayı duman bürür.

(Mahtûrî)

(Reşîdî) bu beyitteki (hîrî) nin hîrû = hatmi çiçeği olması lâzımdır; çünkü hîrî sarı çiçektir. Diyor.

Emîr Husrev'in şu beyti (Reşîdî) nin sözünü kuvvetlendirir.

دو تا گشته زغم سروروانش
بدل گشته بخبری ارغوانش
امیر خسرو

Boyu kederden iki kat olmuş. Erguvan gibi kırmızı olan rengi sararmış.

(Emîr Husrev)

خبر (hîz) = Kalkmak, sıçramak, atılmak mânasına gelen (hâsten) den emir (İsfa. muh. vas.).

پیغام روح می دهد این باد مشکیز
زدیدک نوبت سحرست ای ندیم خیز
سعدی

Bu misk kokulu rûzgâr ruhtan haber veriyor. Seher zamanı yakındır. Arkadaş ! Kalk.

(Sa'dî)

زبوی دوست سحر خیز شو چو باد صبا
سلمان

Dostun kokusuyle saba rûzgârı gibi erken kalk.

(Selmân)

خبرآب (hîzâb) = Dalga = Kühe.

خبر بگیز (hîz bigîr) = Çocukların durtut oyunu.

خبرزان (hîzrân) = Hezaren denilen ağaç. Bîzebân, hemzebân vezinlerinde de kullanılır.

شد چهره زردش ارغوانی
بالای خمیده خبرزانی
نظامی

Sarı çehresi, erguvan renginde; bûkülmüş belî, hezaren gibi muntazam oldu.

(Nîzâmî)

Oğyânûs'ta خبرزان heyzurân şeklinde Arapça olup terütaze dal mânasına da geldiğinden (Nîzâmî) nin şiirindeki (hîzrânî) den erguvânî karinesiyle bu mânayı almak daha uygun olur.

از پشت سمند خبرزان دست
ران باز گشاد و بر زمین جست
نظامی

*Hezaren kollu atın sırtından
uyluğunu açıp yere sıçradı.*

(Nişāmî)

خبریده (hîzende) = Kalkıcı, sıçrayıcı, atılıcı. لغزنده leğzende = kayıcı mânasına da gelir. Bu münasebetle çocukların yukarıdan aşağıya kayma oyunlarına denildiği gibi deniz kıyısından denize kaydıkları kaypak yere de denir. (Nişām).

خیزیدن (hîziden) = Sekerek ve emekliyerek yürümek § Ayak kaymak.

خیسانیدن (hîsâniden) = Islatmak.
خیسیدن (hîsiden) = Islanmak.

خیش (hîş) = Boyunduruk.

از پرده غم دلش شده ریخ
چون گردن برزکاو از خیش

سراج

Ekim öküzünün boynu boyunduruktan nasıl yara olursa gam perdesinden kalbi öyle yaralanmış.

(Sîrâc)

§ Saban demiri. Saban demiri oku diyenler de vardır § Bir nevi elbiselik keten bezi.

عدوخیشت تو چون ماه تابان دشمن خیشى
فری

Düşman keten bezi gibidir. Sen parlak ay gibi ketenin düşmanısın.

(Ferraî)

توزی maddesindeki (ay ile keten) meselesine (ba.).

خیشاوه (hîşâve) = Sürülmüş tarla.

خیشخانه (hîşhâne) = Yaz mevsimine mahsus keten bezinden yapılan çadır, yahut saz veya deve dikeninden yapılan kulübedir ki içerisine su serperek söğüt yaprağı döşerler ve etrafını mütemadiyen sularlar. (§) yerine (s) ile de görülmüştür.

باد آتشناک خشمش بر سپهر اریگدرد

جای خواب خود کند در خیشخانه زمهریر

سیف اسفرنگی

Öfkesinin ateşli rüzgârı feleğe eserse zemheri yazlık çadırı yatak odası yapar; yani çok harareten zemheri serin yer arar.

(Seyfi İsferengî)

خیک (hîk) = Tulum.

مرد، یک خیک را دهان پدرید

روغوش بهر امتحان بچشید

جای

Adam, bir tulumun ağzını yırttı; yağın sınınamak için tattı.

(Cāmî)

یک باره دلش زیبا در افتاد

هم خیک درید و هم خر افتاد [*]

نظای

[*] خیک (hîg derid u her uftâd) iş işten geçti, düzelmenin ihtimali kalmadı dan kinayedir.

*Gönlü tamamiyle acze düştü.
Hem tulum yırtıldı, hem eşek
düştü.*

(Nizâmî)

Sonunda (g) ile de görülmüştür.
خَبَجه (hikçe) = Küçük tulum.

خيل (hey) = At sürüsü, süvari
mânalarına Arapça olup Fars-
çada asker, ordu, ulus, oymak
yerinde kullanılır.

خيلتاش (heyiltâş) = Bir bayrak al-
tında hizmet eden askerler,
bölük arkadaşı.

خيلخانه (heyilhâne) = Hanedan,
hane halkı, ulus, oymak.

مگر حلال نباشد که بندگان ملوک
ز خیلخانه برآند بی نواہرا
سعدی

*Padişah adamlarının, bir yok-
sulu ulus ve oymağından ayır-
rıp sürmeleri helâl olmaz sa-
nırım.*

(Sa'dî)

هم جرس جنبید و هم در جنبش آمد کاروان
کوچ کن زین خیلخانه سوی دارالملک جان
نظامی

*Hem çan, hem kervan harekete
geldi. Bu aile ocağından can
payitahtı tarafına göç et.*

(Nizâmî)

خیم (hîm) = Tabiat. Arapçada da
bu mânayadır.

مرد شهوت رست را در خیم
بتر از بت رست خواند حکیم
سنانی

Hakîm; tab'an şehvetperest olan

*kişiyi putperestten daha beter
saydı.*

(Senâ'î)

§ Pamuk ipliğinden dokunmuş
çuval (آین طیان (حصیر و جاپروب و خیم و لان)
(ba). § İşkembe kazıntısı.

خشمش ارکه خورد عجب نبود
که سگاترا کاجچه باشد خیم
فخری

*Eğer hasmı . . . yerse şaşıl-
maz; çünkü köpeklere işkembe
kazıntısı, yağlı çörektir.*

(Fahri)

§ Çapak.

دوجوی روان در دهانش زخم
دو خرمن زده بردو چشمش زخم
م. ج. ج. ج.

*Ağzına şümükten iki ırmak
akıcı, iki gözü üzerine çopak-
tan iki harman toplanmış.*

(Mencik)

خیمه (heyme) = Çadır mânasına
Arapçadır. Farsçası چادر çâder-
dir.

خیمه کبود، خیمه زنگاری، خیمه دهر، خیمه ازرق
Heyme'i ezrek, heyme'i dehr,
heyme'i zengârî, heyme'i ke-
būd) = (k.) Gök.

خیمه فروهشتن، خیمه انداختن، خیمه افکندن
(heyme efkenden, heyme en-
dâhten, heyme furūhišten) = (k.)
Çadırı yıkmak, harekete hazır-
lanmak.

بیفکن خیمه تا عمل برآند
که همراهان این منزل روانند
سعدی

*Çadırı yık ki mahmili sursün-
ler, çünkü bu konağın yolcuları
gidiyorlar.*

(Sa'dî)

خیمه کشیدن، خیمه گستردن، خیمه زدن، خیمه برپا کردن (hey-me ber pâkerden, hey-me zeden, hey-me gusterden, hey-me keşiden) = Çadır kurmak (k.) bir yere inmek, asker çekmek, gururlanmak. (Hey-me zeden) erkeklik âleti hareket etmek mânasına da gelir.

پاک ساز از غیر دل وزخوه تخی شو چون حباب
کز سبکروسی تواند خیمه زد بروی آب
وحشی

Masivadan kalbini temizleme ve içini su kabarcığı gibi boşalt; çünkü su yüzüne çadır kurmak ruh hafifliğiyle mümkün olur.
(Vehşi)

خیمه بهشرا بردن، خیمه بهشرا زدن (hey-me beşehrâ zeden, hey-me beşehrâ burden) = (k.) Kaybolmak, gizlenmek § Meydana çıkmak.

خیمه در خرابی بردن (hey-me der he-râbî burden) = (k.) Kararsız

olmak § Sefer etmek § Korkusuz ve hayâsız olmak § Muhtarip olmak.

خیمگی (hey-megî) = Çadır memuru: çadırı kuran, bozan, çadır hizmetini gören kişi.

خینا (hînâ) = Hunyâ.

خینور (hînever) = چینود (ba.).

حیو (heyû) = Tükrük, salya.

ناگفته سخن خیوی مرد است
خوش نیست خیو مگر که در غم
ناصر

Söylenmemiş söz insanın tükrüğüne benzer. Tükrük ancak ağızda iken hoştur.

(Nâşır)

خیوه (hîve) = Türkistanda bir şehir. Muarrebî hîve'k tir.

د (d) = Farsça alfabenin yedinci harfidir ki ebcet hesabıyla 4 rakamını gösterir.

داب (dâb) = Şan ve şevket.

گر بینی، آن همه دارات و داب و گیرودار
که با مرشاه و رسم باستان آورده اند
ملا مظهر

*Padişahın emriyle eski âdet
üzere meydana getirdikleri büt-
tün debdebeyi, şevketi ve hü-
kümranlığı görürsen.*

(Mollâ Mezher)

دابززه (dâberze) = Kır langıç.

داتوبر (dâtüber) = Adaletle hük-
meden yargıç (hâkim) = dâd res.

داچک (dâçek) = Küpe.

آن نعل کهنه که بیفتد ز پای آن
در گوش دختران چنان نعل داچکست
شرفی شکرده

*Onun ayağından düşen eski nal,
cenneî kızlarının kulağında lâl
küpedir.*

(Şeref Şekrüh)

داحتن (dâhten) = Bilmek.

داخون، داخُل (dâhul, dâhul) =
Padişah dergâhı ve büyüklerin
kapılarında oturulacak set ve
kanape.

داخِم (dâhim) = Nasip ve rızık.

داخیدن (dâhiden) = Bir şeye bak-
mak & Gözünü açmak, dikkat
etmek. Biribirinden ayırmak
(Cihāngirî).

داد (dâd) = Adalet, doğruluk.

خوب یکی لکنه یاد دارم از استاد
گفت نگشت آفریده هیچ به از داد
نامر

*Üstattan iyi bir nükte hatırla-
rım: adaletten daha iyi hiçbir
şey yaradılmamıştır.*

(Nâşır)

Adalet sahibine dâdger, dâdver
denir.

کردند بسی خروش و فریاد
کای داور دادوریده داد
نظامی

*Ey âdil padişah! Adalet et diye
birçok velvele ve feryad ettiler.*
(Nizâmî)

Zıddı, bîdât = zulümdür. Dâd = hak, bîdâd = haksız; dâd dâden = hak vermek.

ترسد همی زاه و فریاد خلق
خدایا تو بستان ازو داد خلق
سعدی

Halkın ah ve feryadından korkmuyor. Yarabbi! Sen halkın hakkını ondan al.

(Sa'dî)

باعقل و فهم و دانش داد سخن توان داد
چون جمله گشت حاصل گوی از میان توان زد
حافظ

Akıl, anlayış ve bilgi ile sözün hakkını vermek mümkündür. Hepsi birleşince muvaffakiyet kazanılır.

(Hâfız)

زمان باد بخواست داد عیش بده
که دور عیش چنان ی رود که برق جهان
سعدی

Bahar rüzgârı zamanıdır. Zevkın hakkını ver; çünkü zevk zamanı çakıcı şimşek gibi çabuk geçer.

(Sa'dî)

§ Tazallüm; yani zulümden şikâyet etmek.

همی گفت این بانگ و فریاد چیست
زیبیداد معشوق این داد چیست
سلمان

Bu ses ve feryat nedir, sevgilinin zulmünden bu şikâyet nedir diyordu.

(Selmân)

§ Feryat ve figan.

خدایا داد ازین دل داد ازین دل
نگردیدیم يك دم شاد ازین دل

چو فردا داد خواهان داد خواهند
برآرم من دو صد فریاد ازین دل
بابا طاهر

Yarabbi! Bu gönülden feryat, bu gönülden feryat. Bu gönülden bir an sevinmedik. Yarın adalet isteyenler, adalet istedikleri zaman ben bu gönülden pek çok feryadederim.

(Bâbâ Tâhir)

§ Dâden = vermek mastarından mazi.

گنج زرگر نبود کنج قناعت باقیست
آنکه آن داد پشاهان بگدایان این داد
حافظ

Altın hazinesi olmazsa kanaat köşesi durmaktadır. Onu padişahlara veren Allah fakirlere bunu verdi.

(Hâfız)

§ Kısmet ve nasip.

هزار بشکده کننده قوی تر از آهن
دولت شهر نمی کرده خوشتر از نوشاد
ز ملک مملکت مندهیر یافته بهر
رنگین مملکت سومات یافته داد
فرخی

Demirden daha kuvvetli bin puthane yıkmış; Nevşâd'dan daha hoş iki yüz şehir boşaltmış; fethetmiş; Mendeñir memleketinin mülkünden pay, Sûmenat memleketinin hazinesinden nasip almış.

(Ferruñî)

§ Tuzlu balgam denilen cilt hastalığı.

دادار (dâdâr) = Adalet getirici mânasına Cenabı Hakkı öğmeye mahsus isimlerdendir. (Dâd)

ile (âver) muhaffefi olan (âr) kelimesinden mürekkeptir.

علم اجلها بهیچ خلق نداده است
ایزد دادار دادگستر ذوالمن
ناصر

Adaleti yayan ihsan sahibi, âdil Allah; mahlûklardan hiç-birine ecellerin bilgisini vermemiştir.

(Nâşır)

âdil mânasına insanları öğmede de kullanılır.

داده آفرید (dâd âferîd, dâd âferîn) = Cenabı Hakkın isimlerindendir § Musikide bir makam.

سرودی با آواز خوش برکشید
که خوانیش اکنون تو داد آفرید
فردوسی

Lâtif sesle bir nağme terennüm ediyordu ki o makama şimdi dâdâferîd dersin : Şimdi adı dâd âferîd dir.

(Firdevsî)

داد خواست (dâdhuvâst) = Dilekçe (فرهنگستان) (عرض حال).

داد خواه (dâd huvâh) = Adalet isteyici, mazlum.

پوشید بسوك او سیاهی
چون ظلم رسیده داد خواهی
نظامی

Onun matemiyle, zulme uğriyan adalet isteyici gibi siyah giydi.

(Niẓâmî)

دادد (dâddih) = Cenabı Hak § Melikî ayların on dördüncü gününün adı.

دادراست (dâd râst) = Adalet sahibi, âdil.

چو بشنید جاماسب بر پای خاست
چنین گفت ای خسرو داد راست
فردوسی

Câmâsb iştince ayağa kalktı. Böyle dedi: Ey âdil padişah !
(Eirdevsî)

داد رس (dâd res) = İmdada erişen, hâkim, yargıç, dâd resî muhakeme (فرهنگستان).

دادستان (dâdsitân) = İntikam alıcı, imdada erişici § Fetva.

دادگاه بهش (dâdgâh behş) = Sulh mahkemesi.

دادگر (dâdger) = Cenabı Hakkı öğmeye mahsus isimlerdendir § Celâluddin Melikşah-i Selçuki zamanında kararlaştıran ve daha evvel mevcut olan bir bayram ve sevinç günü.

تهنیت گویند شاهانرا بروز دادگر
جشن را من تهنیت گویم بشاه دادگر
مزی

Bayram günlerinde padişahları tebrik ederler. Ben, âdil padişaha kavuştuğundan dolayı bayram gününü tebrik ederim.

(Mu'izzî)

دادگستر (dâdguster) = Adaleti yayan, âdil. Cenabı Hakkı öğmeye mahsus isimlerdendir.

دادگستری (dâdgusterî) = Adliye.

دادوند (dâdvend) = Mutedil § Adalet sahibi.

راست بشنو مولیا بالله زمن
خواهری دارم بصورت به زمن
کر بیبی حسن مهر آرای او
تو مهاخوانی یقین دادای او
داعی

Ey soful Billâh sözümün doğruluğuna inan; görünüşte benden üstün bir kızkardeşim var;

eğer onun, güneşi süsliyen güzelliğini görsen beni şüphesiz onun dadısı sayarsın.

(Dâ'î)

دَا (dâdâ) = Halayık, hususiyle çocukları büyüten dadı.

دَادَر (dâder) = Erkek kardeş, birader.

آترا که هست باعلویانش ارادت
گر از نژاد ترک بود هست دادرم
آدری

Alevilere meyil ve teveccüh olan kimse Türk neslinden olsa da kardeşimdir.

(Âzerî)

دَادَرَاد (dâdrâd) = Cenabı Hakkır. isimlerindenidir.

دَادَرَد (dâderend, dâdend) = Büyük erkek kardeş.

دَادِستَان (dâdistân) = Bir işte şerik olmak & Bir işe razı olmak.

دَادُو، دَادُك (dâdnk, dâdû) = Lâla:

bir kimsenin küçüklüğünden beri hizmetinde bulunan ihtiyar köle.

بیرون بر ازین طفلی مارا برهان ای جان
از منت هر دادو وزغصه هر دادا
مولانا

Ey can ! Bizi bu çocukluktan çıkar. Her lâlanın minnetinden, her dadının tasasından kurtar.

(Mevlânâ)

دَادَن (dâden) = Vermek.

سعدیا دیده لگه داشتن از صورت خوب
نه چنانست که دل دادن و جان پروردن
سعدی

Ey Sa'dî ! Güzel suretten gözünü korumak, gönül verip de can beslemek gibi değildir.

(Sa'dî)

Kerden, nihâden, guften, keşî-den yerinde de kullanılır: irşâd dâden=irşadetmek; gûş dâden=kulak koymak: vermek, dinlemek; hâl dâden=halini söylemek; cârûb dâden=süpürge çekmek: süpürmek.

دَادَنَدَر (dâdender) = Üvey birader.

دَادِی (dâdî) = Arpadan ince ve uzunca, tadı acı bir habbe = Dâdî'î rûmî=taneleri somak şeklinde ve kırmızı renkte olup yara otu, kılıç otu denir doğrusu ve Arapçası dâzî imiş.

دَار (dâr) = Mutlak ağaç : direk, çatı direği, darağacı ve o gibiler.

خشم تو همچو خاک نخواهد شدن بلند
الادیه که درسم اسبت شود نغبار
پایان زمان که جسم و سرش از عتاب تو
این یک رود بنیزه و آن یک رود پادار
قائمی

Senin düşmanın toprak gibi daima alçak kalacak; ancak senin atının tırnağında toz olursa yahut senin itabından başımızrağa geçirildiği, vücudu darağacına çekildiği zaman yükselecektir.

(Kâânî)

Ş Tutmak, malik ve sahip olmak, muhafaza etmek, görüp gözetmek, zaptetmek mânalarına gelen dâştan den emir, (*İsfa muh. vas.. ismas.*).

گفتم که لاله داغ بدل دارد از چه روی
گفتا ز روی من دل لاله است داغدار
قآنی

Lâlenin yûreğinde niçin dağ var, dedim, cevap olarak lâle benim yüzümden dağdardır, dedi.

(*Qānī*)

بلند اخترى نام او بختيار
قوى دستگه بود و سرمايه دار
سعدى

Bahtiyar adında bir talihli vardı ki serveti kuvvetli, sermaye sahibi idi.

(*Sa'dī*)

هيچت بباد هست که صد بار گفتمت
مفروش اسب خویش و عثان هوس پدار
قآنی

Hiç hatırında mıdır? Kendi atını satma, heves dizginini zaptet diye sana yüz defa söyledim.

(*Qānī*)

راهدار (râhdâr) = Yol bekçisi.
کفشدار (kefşdâr) = Ayakkaplarını gözetken.
گوشتدار (güştdâr) = Etli, semiz.

دارا

(*dârâ*) = Cenabı Hakkın isimlerindendir Ş Tutucu, sahip, malik.

نخست از جهان آفرین کرد یاد
که دانای رازست و دارای داد
اسدی

Önce gizli şeyleri bilen ve adalet sahibi olan dünyayı yaratanı andı.

(*Esedî*)

Ş Keyâniyân denilen padişahların dokuzuncusu olan Dârâb'ın oğlu; buna Dârâyî aşğêr, babasına Dârâyî ekber denir Ş Kûp dibinde kalan tortu.

زى گر نباشد زدار اکشم
اگر چند سلطان داراوشم
عنصرى

Her ne kadar Dârâ gibi padişahsam da şarap olmazsa tortu çekerim.

(*Unşurî*)

دارای آسمان وزمین خالق البشر
کزوى بناست آمده خیرالبشر بشیر
سوزى

Gök ve yerin sahibi, insanların yaratıcısı ki insanların hayırlısı olan peygamber ondan bize muştucu gelmiştir.

(*Süzenî*)

دارای گونه (dârâyî gûne) = (dârâ) tutucu, saklayıcı, mürebbi, (Gûne) nevi mânasına geldiğinden nev'in muhafızı ve mürebbisi demektir. Arapçada (رب النوع) Farsçada (بروردگار) denir.

داراب

(*dârâb*) = (Behmeni dirâz dest) in oğludur. Oğlu Dârâyı çok sevdiğinden kendi adını vermişse de ayırdetmek için buna kadr ve şeref sahibi mânasına (Dârâb), oğluna Dârâ denilmiştir (Nâşirî).

دَارَات (dârât) = Debdebe, şevket ve şan.

دَارَادَار كَرْدَن ، دَارَادَار تَرْدَن (dârâ-dâr kerdên, dârdâr kerdên) = Çok kalmak, gecikmek & Sebat etmek & Müdara etmek (Burhâni câmi' ve kıtâ'), (Nâşirî) de "dâdâr kerdên" şeklindedir.

دَارِ اِشْكَنَه (dâr işkene) = Süleymanîden bozulma sülûmen denilen zehir.

دَارِ فَرْزَن ، دَارِ بَرْزَن ، دَارِ اَفَرْزَن (dâr efzîn, dâr bezin, dâr fezîn) = Tırabzan, parmaklık, dayanılacak şey (Ar.) جلق .

هست مریخت ترا قدرت که تخت ترا سجد
پایه از باقوت و صحن از سیم و دار افزین ز زر
سوزنی

Senin talihînin; tahtının eşiğini yakut, orta yerini gümüş, tırabzanını altından yapmaya kudreti vardır.

(Süzenî)

= Dâr âferîn, dâr efrîn: doğrusu önce yazdığımızdır & Kapı önünde oturmak için yapılan set.

دَارِبَا (dârbâ) = Lâzım ve zaruri olan şey = derbâ.

دَارِبَاز (dârbâz) = Cambaz = رسن باز
resenbâz.

دَارِبَام (dârbâm) = Kiriş dediğimiz direk.

دَارِبُر (dârbur) = Ağaçkakan kuşu: çok defa ağaç kabuğu galıyan sivri ve uzun gagalı bir kuş.

دَارِبُوى (dârbûy) = Ödağacı.

تا صبر را نباشد شیرینی شکر
تا بیدار نباشد بوی چو داربوی
رودکی

Sabır ağacının şeker tatlılığı, söğüt ağacının ödağacı gibi kokusu olmadıkça.

(Rûdekî)

دَارِ پَرِنِیَان (dâriperniyân) = Bak-kam ağacı. (Kulzum) de (r) nin tutarıyledir.

دَارِ پَرِه (dârpeje) = İskete denilen güzel sesli bir cins küçük kuş.

دَارِ پِلِی (dâripilpil) = Dilimizde dâri fülful denilen karabibere benzer uzun taneli bahar=filfilidirâz : Karabiber ağacının çiçeğiymiş derler.

دَارِ چَنِی (dârçîni) = Tarçın dediğimiz bahar.

دارحال (dârḥâl) = Aşılanmamış ağaç § Yeni dikilmiş fidan § Kanırtmaç, daldırma.

تو گفتم مگر دارحال بهشتست
بیارود رضوان درین باغ کشت
شهاب‌الدین

Eğer görseydin; cennetin bahçevanı, sanki cennet fidanını bu bağa getirdi, dikti derdin.

(Şihâbuddîn)

دارد (dârd) = Cenabı Hakkın isimlerinden.

داردان (dârdân) = Fidan ve fide yastığı.

دارزرد (dârzerd) = Zerde çüb dan bozulma zerde çâv denilen kök.

دارششدر، دارسینج (dâri sepenc, dâri şeşder) = (k.) Dünya.

برو، ترک این دار ششدر بگو
بیا، دست زین مار نه مهر شو
خواجو

Git, bu dünyayı terk et. Gel, bu dokuz başlı yılanı el yıka; vazgeç.

(Huvâcû)

دارشیشمان (dârşîşe'ân) = Cin ağacı, şimşek ağacı, kandil ağacı, karaçalı denilen kalın ve dikenli ağaç § sunbuli hindi denilen nebat. Tahfif ile dârşî'ân da denir.

داز کدو (dârkedū) = Kabak ağacı: bayram ve düğünlerde içi para ile dolu yaldızlı bir kabak asılan uzun ağaçtır ki ok atıcılar at koşturup giderken o kabağa ok atarlar; kim vurursa içindekilerini o alır.

دار کوب (dârkūb) = Ağaçkakan kuşu.

دار گوش (dârgūş) = Gözet, muhafaza et = Nigehdâr.

نخستین تن از دشت دار گوش
بس آنگاه بر زخم دشمن بکوش
اسدی

Önce vücudunu düşmandan muhafaza et. Ondan sonra düşmanı yaralamağa çalış.

(Esedî)

İki kelimedden mürekkep olan (gūşdâr) dan çevrilmiştir. گوش‌دار (ba.).

دار کپسه (dârkîse) = Bir kısım ağaçların kese tarzında kozağıdır ki içerileri sivrisinekle doludur.

دار مک (dârmek) = Akmersin.

دار نگ (dâring) = Et ve ekmek tepsisi.

دار نهال (dârnihâl) = (ba.) دارپریان

دَارِنِ (dârnî) = Hindistanda put-haneleri çok bir yer.

دَارُوبَرْد (dâruberd) = Şevket ve azamet.

پیوشید رستم سلیح لبره
با وردگه رفت باد رو برد
فردوسی

Rüstem, savaş silâhını taktı.
Şevket ve azametle savaş yerine gitti.

(Fırdevsî)

Dâr=tut, berd = savul mânasına iki kelimeden yapılmıştır. Büyükler bir yerden geçerken azametlerini göstermek için zabıta memurları bu sözü söyleyerek yol açtıklarından ikisi bir kelime hükmüne girmiş şevket ve azamet mânasına kullanılmıştır.

دَارُ (dârū) = İlâç.

چه خوش گفت يك روز دارو فروش
شفا بایدت داروی تلخ نوش
سعدی

Bir gün, eçzacı, sana şifa lâzımsa acı ilâç iç diye ne hoş söyledi.

(Sa'dî)

İkinci mısradaki (dârū) kelimesinde olduğu gibi vavın meddedilmediği de vardır.

دَارُوی بیوشی (dârūyi bîhūşî) = İnsanların padişah musahipliğine lâyık seciyede olup olmadıklarını tecrübe için şaraba katıla-

rak içirilen bir ilâç. (Ğıyâs) da (Behâri 'acem) e isnat ile her ne kadar böyle denilmişse de Behâri 'acemde: sarhoşluk veren hususiyle şaraba katılırsa sarhoşluğu arttıran bir ilâç şeklin-dedir.

دَارِه (dâre) = Vazife & Daire (muḥ.)
& Değirmi olduğu münasebetle ay ağılı.

دَارِی (dârî) = Evin öteberisini alıp satan kişi. (Surūrî), (mecma'ul-iurs) te ambarcı demıştır.

دَارُیُوش (dâryūş) (ba.) & Birkaç padişah ismi.

دَاَزَار (dâzâr) = Cenabı Hakkın isimlerindendir & Yapıcı, mimar.

دَاَزِه (dâze) = Tünek = آد (ba.).

دَاَسَه ، دَاَس (dâs, dâse) = Orak.

داس بگرفت و مرآنا را برید
پس ندا از غیب دو گوشش رسید
مولانا

Orağı tuttu ve onları kesti.
Sonra gayptan kulağına bir ses geldi.

(Mevlânâ)

& Arpa ve buğday kılıcı.
Bir atı medihde:

بشکند سنبله برای چنانک
داس در چشم اختر اندازد
خاقانی

*Ayağıyle başağı öyle kırar ki
kılıcığını yıldızın gözüne atar.*
(*Hâkânî*)

§ Tuzak.

چو کوری بودم اندر مرغزاران
ندیدم دام و داس دامیاران
تو بودی دامیاد و داسدارم
نهادی دام و داس در گذارم
فخر گرگانی

*Çayırılarda kör gibi idim; avcı-
ların tuzağını görmedim, benim
avcım sen idin; tuzağını, geçe-
ceğim yola koydun.*

(*Fehri Gurgānî*)

§ Sedef denilen nebat.

داسار، داستار (dâsâr, dâstâr) =
Tellal, simsar.

داستان (dâstân) = Hikâye, sergü-
zeşt, masal.

هر داستان که او نه شنای محمدست
داستان کاهنان شمر آترا نه داستان
خاقانی

*Hazreti Muhammedi methe da-
ir olmıyan her hikâyeyi hikâye
değil, falcıların hile ve herzesi
say.*

(*Hâkânî*)

§ Şöhret.

داستگاه، داستگاه، داستگاه

(*dâstḡâle, dâstḡâle, dâst-
ḡâle*) = Küçük orak. (T) lersiz
de bu mânâyadır. (Dâsgâle)
dâsî ki gâlende damî ki gâlende
ve burende = Bir orak ki biçici
ve kesici, demektir.

در کف دوستت برای عدو
داستگاه چو ذوالفقار بود
ظهیر

*Dostunun avucunda orak, düş-
man için zülfikar [*] olur.*
(*Zahîr*)

§ Cirit oynadıkları, meyva ko-
parmak için ağaç dalını çek-
tikleri ucu eğri değnek.

برای دیده اعدای خسرو
بود مرغِ در کف داستگاه
فخری

*Padişahın düşmanlarının gözü-
nü oymak için Merih (Sakıt)
elde ucu eğri değnek olur.*

(*Fehri*)

داس و دوس (dâsudelûs) = Turtu
murt gibi işe yaramıyan kırın-
tı, döküntü nev'inden şeyler.
Alçak, soysuz mânasına da
gelir.

مقام دشمن اون نیست جز خراب و بیاب
صفات حاسداو نیست غیر داس و دوس
فخری

*Onun düşmanının yeri herâb
ve yebâbdan, ona haset edenin
sıfatları, soysuzla alçaktan baş-
ka bir şey değildir.*

(*Fehri*)

داش (dâş) = Çanak çömlek ve
kireç ocağı.

زاهد خام خویش بین هرگز
نشود پخته گز نهی دردش
عطار

*Gururlanan ham sofuyu; kireç
ocağına bile koysan pişmez.*
(*Aṭṭār*)

[*] Hazreti Ali'nin kılıcı.

دَاشَبْ، دَاشَن، دَاشَاد، دَاشَابْ (dâşâb, dâ-
şâd, dâşen) = Bağış, ihsan.

زداشاد تو شاد گردد ولی
رکین تو غمناک گردد عدو
منوچهری

*Dost senin ihsanından sevinir,
düşman senin kininden yerinir.*
(Minûcîhrî)

ترانز بر داشتن خواستارم
که من خود خواسته بسیار دوام
توئی چشم مرا خورشید روشن
مرا دیدار تو باید نه داشتن
فخرگرگانی

*Seni ihsanın için istemem; çün-
kü benim mal ve menalim çok-
tur. Sen benim gözümün par-
lak güneşisin. Bana senin yü-
zün lâzım; ihsanın değil.*

(Fehri Gurgâni)

§ Ecir ve mükâfat.

بدین رنج و بدین کردار نیکو
ترا داشتن دهد ایزد بخت
فخرگرگانی

*Bu kadar zahmet ve bu kadar
hayırlı işine karşı Cenabı Hak
seni cennetle mukâfatlandırır.*

(Fehri Gurgâni)

دَاشَن (dâšten) = Tutmak, malik
olmak § Görüp gözetmek §
Zaptetmek § Eskimek.

برزگری داشت یکی تازه باغ
لاله در خشنده درو چون چراغ
جعفر

(ba.)، دوا، برزگر

داشته (dâšte) = Malik ve sahip
olmuş § Eskimiş, yıpranmış.

دَاشَحَال، دَاشَحَارْ (dâşhâr, dâş-
hâl) = Demir boku (Ar.) خبث الحديد.

دَاغْ (dâğ) = Nişan, belirti, alâmet.

صید چنان خورد که داغش نماند
نظامی

Avı öyle yedi ki eseri kalmadı.
(Nizâmî)

Vücutta bir maksatla yapılan
yanık § Kızgın bir şeyle vurul-
an damga.

اگر این داغ جگر سوز که بر جان منست
بر دل کوه نبی سنگ با آواز آید
سعدی

*Bu benim canımdaki ciğer ya-
kıcı dâğ'ı dağın içine koyarsan
taş feryadeder.*

(Sa'dî)

(Kulzum) bu kelime Arapla
Acem arasında müşterektir, di-
yor.

داغ بلندآن (dâği belendân) = (k.)
İbadet edenlerin alınlarında çok
secde etmekten hâsıl olan nişan.
داغ سر (dâğ ser) = Alnından te-
pesine kadar saçı olmıyan kim-
se. Türkçe daz denir. Sanki dağ-
landığından saçı bitmemiştir =
âdem ser § Serçe cinsinden
sesi güzel başı perçemli bir kuş.
داغ شدن (dâğ şuden) = Dağlan-
mak (k.) incinmek, rezil olmak,
şöhret bulmak, eskimek, aşın-
mak.

داغک (dâğek) = Nokta.

داغ گازران (dâği gâzurân) = Çır-
pıcıların yani bezi suya vuran-

ların birbirine karışmaması için kenarına yaptıkları nişan = داغ (dâği keşşârân).
 داغ کردن (dâğ kerdn) = Yakmak, dağılamak.

هرچه زین سو داغ کرده ازسوی دیگر هدیه داد
 شاعرانرا بالگام وزائرانرا بافسار
 فرخی

Bu taraftan nişanladığı atları, öbür taraftan şairlere gem'i; ziyaretçilere uularıyla hediye etti.

(Ferruhî)

داگی (dâği) = Damgalı, ayıplı.
 داگی شدن (dâği şuden) = (k.) Rüşvay olmak.
 داغینه (dâğîne) = Eski, kullanılmış.

داغول (dâğŭl) = Hilekâr, dolandırıcı, haramzade.

دالمن، دال (dâl, dâlmen) = Tavşancıl (Ar.) عقاب.

بقاف عنقا در عین خود دهد چایش
 ازان شرف که بود پر ویراو از دال
 سراج الدین

Okunun yeleği tavşancıldan olmak şerefiyle, Kaf dağında anka ona gözünde yer verir.
 (Sirâcuddîn)

چو دال گردد شود لمر طائر از سمیت
 پیرم آهوی وحشی چو برنهی پر دال
 نجم الدین سمنانی

Vahşi ahunun derisine tavşancılın yeleğini koyarsan senin

okundan nesritâir [] dal gibi değirmi yani iki kat olur.*
 (Neemuddîn Semnânî)

دالانه، دالان (dâlân, dâlâne) =
 Kapı aralığı.

یکی را سد باوجودت بنیان
 یکی را روضه خلادت دالان
 عنصری

Birinin temeli Ye'cüc'ün seddi, öbürünün dehlizi cennet bahçesidir.
 ('Unşurî)

دالبوز، دالبوز، دالبز (dâlbuz, dâlbūz, dâlbūze) = Kırlangıcın bir nev'i. Bazılarına göre kuyruksalan kuşu. İkinci ve üçüncü lûgat (p) ile de görül-müştür.

دال حال (dâl hâl) = دارحال (ba.).

دال مینوفر (dâli mînūfer) = Yirmi kısımdan ibaret olan Zend adlı kitaptan bir kısmının adı. Zend (ba.).

دام (dâm) = Tuzak.

اگر از جود تو گیتی بمثل دام نهر
 طائر و واقع گردونش درآیند بدام
 انوری

Eğer cihan senin cömertliğinden meselâ tuzak kurarsa feleğin nesritair ve nesrivâkı denilen toplu yıldızları tuzaga düşerler.

(Enverî)

[*] Nesritâir, Nesrivâkı: Şimalî (kuzeyssel) kutupta, kerkes şeklinde, birincisi uçuyor, öbürü yere iniyor şeklindeki yıldız.

چو درویت بخشد گل مشو دردامش ای بلبل
که بر گل اعتدی نیست و رحمن جهان دارد
حافظ

*Ey bülbül! Eğer gül senin yū-
zūne gülerse onun tuzağına
gitme yani düşme; zira cihanın
güzelliğine sahipse de güle iti-
mat yoktur.*

(Hāfız)

Ş Yırtıcı olmıyan vahşi hay-
vanlar.

هر جنس ز مردم و دودم
در صحبت جنس کرد آرام
خسرو

*İnsandan, yırtıcı olan ve olmtı-
yan vahşi hayvanlardan her
cins kendi cinsiyle birlikte bu-
lunmaktan zevk alır.*

(Husrev)

دَامِ پِزِشْک (dām pizişk) = Hayvan
doktoru (Ar.) . بيطار

دَامِ عَنكَوْت (dāmi 'ankebūt) =
Örümcek ağı.

در هر سری از هوای دل شورکست
هر کس بدو کسی بی ملتعبست
بی روی تو مردمان چشمم در چشم
گوئی در دام عنکبوتی مگسست
واله

*Gönül muhabbetinden her ka-
fada bir kimsenin sevgisi var-
dır. Her kişinin bir kapıya baş-
vurması bir istek içindir. Senin
yüzünü görmezsem gözümde
gözbebeklerim örümcek ağına
tutulmuş sineğe benzer: hare-
ketten kalır.*

(Vālih)

(dām-gâhi gurg, dām-gâhi sutūr, dām-
gâhi gurg) = (k.) Dünya.

دامی (dāmī, dāmyâr) = Tu-
zakçı, avcı.

جهان دامیاریست یوزنگ ساز
اسدی

Dünya hilekâr bir avcıdır.

(Esedî)

دَامَاد (dāmâd) = Güvey.

گر خرد سندی مده دل این عروس پرفتق
صد هزاران همچو تو داماد کشت این پره زن
ابوالعائی

*Eğer akıllı isen bu fitne ile
dolu geline: dünyaya gönül ver-
me. Bu kocakarı senin gibi
yüz binlerce damat öldürmüş-
tür.*

(Ebülme'ânî)

نیاشد چو داماد شایسته آن به
که در خانه خود شود پیر دختر
هاتف

*Münasip damat olmazsa, kızın,
kendî evinde kocaması hayırlı-
dır [*].*

(Hâtif)

دَامَن ، دَامَان (dāmân, dâmen) =

Etek.

اگر دعوتم رد کنی و رد قبول
من و دست و دامن آل رسول
سعدی

*Duamı kabul etsen de etmesen
de peygamber sülâlesinin ete-
ğinden elimi çekmem.*

(Sa'dî)

[*] Ne doğru bir söz !

عهد ازین برصراآم که اگر دست دهد
دامن وصل تو دریای تو درزم چاروا
یضا

Bundan sonra eğer seninle birleşme eteği elverirse: birleşme müyesser olursa, hayatımı ayağına feda etmek fikrindeyim.

(Yeğmâ)

دامن باغی گرفتن (dâmeni bâğî giriften) = (k.) Bir köşeye çekilmek. دامن بدندان گرفتن، دامن بدندان کردن (dâmen bedendân giriften, dâmen bedendân kerden) = (k.) Acele gitmek, kaçmak § Aciz göstermek, tevazu etmek.

یغالب تر از خود میندازد
چو افتاد دامن بدندان بگیر
سعدی

Kendinden yeğine ok atma. Mademki attın, acele kaç.

(Sa'dî)

دلش را خاوغم دو دامن آویخت
خرد دامن بدندان کرد و بگریخت
خسرو

Kalbinin eteğine keder dikenini yapıştı. Akıl, aciz göstererek kaçtı.

(Hüsrev)

دامن بر افشاندن (dâmen ber efşânden) = Terk etmek, yüz çevirmek.

تا بندهای که سلمان دامن از دلبر افشاند
دامن از دل بر افشاند و دامن دلبر گرفت
سلمان

Sakin, Selmân, dilberlerin eteğini bıraktı sanmıyasın. Gönülünden vazgeçti de dilberin eteğine yapıştı.

(Selmân)

دامن برکتر پیچیدن، دامن بریالازدن (dâmen ber bâlâ zeden, dâmen ber keş mer pîçیدن) = Eteği yukarı kaldırmak, eteği bele dolamak. (k) Ata binmek yahut başka bir iş görmek için hazırlanmak. دامن بر زمین کشیدن (dâmen ber zemîn keşیدن) = (k.) Güzellik ve büyüklük taşıyarak yürümek. دامن چیدن (dâmen çیدن) = Etek toplamak (k.) çekinmek, yüz çevirmek.

پی عمل دامن تقوی زمنای چیدن
احتراسک مسلح بود از شاشه خویش
صاب

Dince gereken işleri yapmayıp sofuluk eteğini nehyedilen şeylerden toplamak; salhane köpeğinin kendi sidiğinden sakınmasına benzer.

(Şa'ib)

دامن خشک (dâmen huşk) = Eteği kuru (k.) iffet sahibi. Karşıtı ter-dâmendir (ba.). (N) nin esresiyle kuru etek demektir ki iffetsizlikten kinayedir.

دامن خورشید (dâmeni hürşid) = (k.) Dördüncü gök § Güneşin parıltısı.

دامن دراز (dâmen derâz) = Eteği uzun (k.) ahmak.

دامن دریای افشاندن (dâmen der pây uftâden) = Etek ayağa düşmek (k.) sıkıntı ile kaçmak.

دامن کشان رفتن (dâmen keşân reften) = (k.) Nazile salınarak gitmek.

دامن کشان که می روی امروز بر زمین
فردا غبار کالبدت بر هوا رود

سعدی

Bugün naz ve eda ile yürüdügün yeryüzünde yarın kalıbının toprağı havaya savrulacaktır.

(Sa'dî)

دامن کشیدن (dâmen keşiden) = Etek çekmek § (k.) Sakınıp çekinmek, bir şeyden yüz çevirmek, görüşüp konuşmayı bırakmak.

تی همین می و مدآن نوگل خندان ازمن
می کشد خار درین بادیه دامان ازمن
کلمه

Benden yalnız o yeni açılmış gül ürkmüyor, bu çölde diken de benden sakınıyor.

(Kelîm)

دامن گیر (dâmen gîr) = (k.) İddiacı § Bir şeyi durdurmaya sebep olan şey, mâni.

کی دگر از خاله چشم قدم بیرون نمی
زا ستانت بردم آنجا خاک دامن گیر را
کلمه

Göz evimden dışarıya bir daha nerede adım atacaksın. Çünkü oraya engel olacak toprağı, eşiğinden götürdüm.

(Kelîm)

§ Görüşüp konuşulan kişi.

دامغول (dâmgûl) = İnsanın boğazında ve âzasında peyda olup ağrımayan ve (ur) denilen yumru (Ar) ضلع. Gūliyabaniye de denir.

دامک (dâmek) = Yırtıcı olmiyan vahşi hayvanın küçüğü. Sonundaki (k) küçültme edatıdır § Kadınların baş örtüsü.

دامی (dâmenî) = Kadınlara mahsus bürgü § Eteklik.

دامود (dâmūd) = Yanılarak yapılan suçu affetmek.

داموز، داموز (dâmūz, dâmvez) = Büyük gübre küfesi.

داموغ (dâmūg) = Bağırıp çağırarak imdat istemek.

دامیدن (dâmiden) = Yukarı ağmak § Bir şey ile beraber olmak § Bir şeyi kökünden ve dibinden koparmak § Tohum saçmak § Rüzgâr esip savurmak.

دان (dân) = Tane. Dâne (muḥ.).

فراخی در جهان چندان اثر کرد
که یک دان غله صدواں بیشتر کرد
نطای

Dünyada bolluk o kadar çoğaldı ki bir tahıl tanesinden yüzden fazla meydana geldi,

(Niẓāmî)

دانه است و دام خال و خم زلف آن صنم
من سال و ماه بسته بدان دان و دام دل
سوزنی

O güzelin beni ile zülfünün kıvrımı tane ile tuzaktır. Benim yıl ve ay yani yaşadıkça o tane ile tuzağa gönlüm bağlıdır.

(Sūzenî)

گر تو ندانی مدان هنسسه دان داد این
کز پی الی دو صدر الف شود صد هزار
شاعر

انداز (ba.).

Kelimenin sonunda zarfiyet ifade eder: kalemdân = kalemlik. Nemekdân = tuzluk.

دان دادن (dândâden) = Kuşlara yem vermek.

دان کردن (dânkerden) = Tanelemek, saçmak

دانا

(dânâ) = Âlim, bilgin.

پیش دانا از تمام علمها بالاترست
خویشرا مادانش بسیار نادان ساختن
صالح

Çok malûmat sahibi iken kendini cahil saymak, bilgin'in nazârında bütün bilimlerden daha yüksektir.

(Şa'ib)

دانای طوس (dânâyi tûs) = (k) Firdevsî) Ş Naşîri Tûsî.

دانای مینو (dânâyi minû) = Zend'in yirmi bir kısmından bir kısmının adı. Zend (ba.).

دانه، دانجه

(dânçe, dânje) = Mercimek.

دانند

(dâned) == Dânisten = bilmekten muzari olduğu gibi tevânisten = güç yetmek, muktedir olmak tan müştak muzari de olur.

ذوق شراب عشقم اهل خرد چه دانند
من درکنار آبی واو در پی سراپی
عاد

Bana aşk şarabının verdiği zevki akıl sahibi ne bilir; ben suyun kenarındayım, o bu pusarığı izliyor.

(İlmâd)

دانستن

(dânisten) = Bilmek.

پیر میخانه تدح دادم و برصدر نشانید
زاهد شهر گرم قدر ندانست چه باک
یضا

Meyhanenin pîri bana kadeh sundu ve beni yüksek mevkie oturttu. Şehrin sofusu kadrime bilmediyse ne beis var.

(Yeğmâ)

Tevânisten mânasına da gelir.

دانش

(dâniş) = İlim, bilim, bilgi.

هزار شکر کنم فیض فضل یزدانا
که داد دانش و دین گردن داد دینارم
خاقانی

Cenabı Hakkın kerem ve ihsanının bolluğuna bin şükrederim. Zira bana para vermediyse bilgi ve din verdi.

(Hakkâni)

بر دانش ما انجم وافلاک بخندد
گر صاحب لولاک ما را انشایم
فیض

[*] Levlâke lema helektüleflâk'in sahibini yani Cenabı Peygamberi tanımazsak bizim bilgimize yıldızlar ve felekler güler.

(Feyzi)

[*] Sen olmasaydın felekleri yaratmazdım.

دانش آموز (dâniş âmûz) = Öğrenci
§ Öğretici.

دانش پژوه (dâniş pijûh) = Bilim
, araştıran.

دانشمند (dânişmend, دانشگر dânişger,
دانشور dânişver, دانشمندی dâniş-
mend, دانشی dânişî) = bilgin.

دانشگاه (dânişgâh, دانشگه dânişge-
de, دانشسار dânişsar, دانشسâr = Bilgi yeri, mektep. Şimdi
üniversiteye dânişgâh, fakülte-
ye dânişgede deniyor.

دانشنامه (dânişnâme) = Şahadet-
name.

دانه (dânek) = Dane: buğday,
arpa, mercimek ve o gibiler.
(N) nin ötresiyle türlü tahıllar-
dan koyun başı ve ayağıyle
pişirilen bir yemektir ki çocuk-
lar yeni diş çıkardıkları zaman
pişirilerek akraba ve ahbablara
dağıtılır ve böyle yapılsa ka-
lan dişlerin kolaylıkla çıkaca-
ğı itikadedilir. Buna diş buğ-
dayı derler.

دانه (dâng) = Bir dirhem in al-
tıda biri.

منم زرکوب و محصول صنعت
بجز آوازی و بانگی نباشد
همیشه در میان زرنشینم
ولیکن حاصلم دانگی نباشد
بحم الدین زرکوب

*Ben altın döğücüyüm; halbuki
sanatımdan elime geçen şey, ses
ve sadadan başka değildir. Da-
ima altın arasında otururum;
fakat elime bir denk geçmez.*

(Necmuddîni Zerkûb)

دانه (dângâne) = Az bir şey
yani bir dirhem in altıda biri
kadar demektir. Bu münasebet-
le dünya mal ve metain derler.
Aslı dang gâne dir. Bazılarına
göre دانه, herîfâne yani ar-
kadaşça, esnafça demek olup
ahbabların aralarında para top-
hıyarak yaptıkları yemek, seyir
ve gezintidir. Dilimizde herîfâ-
neden bozulma (erfane) denir.

لی داری شراب آسا دلی دارم کباب از تو
بیافشین حرفانه کباب از من شراب از تو
خسرو

*Senin şarap gibi dudağın, be-
nim senden kebab olmuş yüre-
ğim var, gel otur; arkadaşça
kebab benden, şarap senden.*

(Husrev)

گرچه مرا هست بخوار فضل
نیست ز دانه گانه مرا يك آسو [*]
کمال اسماعیل

*Her ne kadar birçok faziletim
varsa da dünya malından bir
habbem yoktur.*

(Kemâl İsmâ'îl)

(N) nin üstüniyle kumaş ve
eşya.

دانه (dângû) = Aşure = Heft
دانه (Ar.) عاشورا.

دانه (dânûş) = Vâmîk'ın sevgi-
lisi 'Azrâ'yı satan kişi.

[*] (Tesû) maddesindeki dângâne-yi
ikinci mânâsına göre (Nâşirî) den almıştım,
burada (Reşidî) ye uydum.

دانه (dâne) = Tahıl kısmının her nev'i, tohum, kuşyemi.

میدم بشکلف نتوان کرد درین دشت
هر دام که بی دانه دران زودتر اقم
کلم

Bu ovada beni avlamakta güç-lük yoktur. Herhangi tuzakta dane yoksa ona daha çabuk düşerim.

(Kelīm)

§ Hindistanda arpa ve darı gibi şeyleri safranla boyayıp afsunladıkdan sonra büyülemek istedikleri adamın üzerine atan sihirbaz kadınlara dânezen denir. جوزن (ba.).

(dâne ez penbe cudâ kerden) = Çekirdeği pamuktan ayırmak = فخمیدن (ba.).
(dâne çiden) = Dane toplamak § (k.) Secde etmek § Dilenmek.

(dânedân) = Ambar § Tohum ekilmiş tarla § Tohumluk, yastık, çelik § Tane tane, dağınık.

بدنگال چاه تو بادا چو گندم گفته سر
چون کریم دانه دان از دیدگان بکشاده اشک
سوزن

Senin mevkiine hasededenin gözlerinden dağınık pirinç gibi göz yaşı akarak başı buğday gibi çatlasın.

(Sūzenî)

(dâne kerden) = Tanelemek, dağıtmak, saçmak.

(dâne'i dil) = Yürekte olan siyah benek (Ar.) صویداء القلب.

از پی مشق جو گندم نمای
دانه دل چون جوو گندم مسای
نظامی

Bir avuç hilekâr için yüreğini arpa ve buğday gibi ezme, üz-lüp sıkılma.

(Niẓāmî)

داو (dâv) = Şatranç ve tavla oyunundaki sıra § Oyundaki öndülü yani bahse konulan şeyi çoğaltmak.

اهل نظر دو عالم در یک نظر ببازند
عشقست و نقد اول بر نقد چان توان زد
حافظ

Basiret sahipleri bir bakışta iki âlemi feda ederler. Aşktır. Birinci partiyi can akçesine oynamalıdır: canı fedaya karar vermelidir.

(Hâfız)

§ Sövmec § Dâva § Duvar sırası, kur.

داور (dâver) = Cenabı Hakkın ismi. Mecazen âdil hükümdar, hâkim, yargıç. Dâdver muhaffefidir § İlâc ve derman; bu mânaya (dârû) dan çevrilmiş demektir.

داوری (dâverî) = Kavga, niza § Dâva ve muhakeme.

یک حرف صوفیانه بگویم اجازه هست
ای نور دیده صلح به از جنگ و داوری
حافظ

Müsaade edersen sofıyane bir söz söyleyeyim: ey gözümün

nurul Barış, kavga ve nızadan daha iyidir.

(Hâfız)

Ş Bir kimseye halinden şikâyet etmek Ş iyi ile kötüyü ayırdetmek.

نه بايغ گرفت او ونى مشتري
بدوو رساندند اين داوى
چاى

Onu ne satıcı, ne alıcı aldı. Bu şikâyeti yargıca (hâkime) vardiirdılar.

(Câmî)

داورگاه (dâverigâh) = Mahkeme
Ş Savaş meydanı.

داوَنَافَتَن (dâvneyâften) = (k.)

Bir şey gönlün isteği gibi neticelenmemek.

دَاه (dâh) = Hizmetçi, cariye Ş On adedi = deh Ş Korkak, alçak, utanmaz.

دَاهَا (dâhâ) = İki dağ arasındaki çukur, mağara, in.

دَاهُول، دَاهُل (dâhul, dâhul) = Bostan korkuluğu.

صيد اگر حرز نام او سازد
نبود هیچ ترشش از داهل
فخرى

Av, onun adını eğer nusha yaparsa bostan korkuluğundan hiç korkmaz.

(Fehrî)

İmale ile (dîhul) de denir.

دَاهِم، دَاهِيم (dâhim, dâhîm) = Taç İmale ile (dîhîm) de denir.

دَاى (dây) = Duvar sırası, kur.

پی دیوار ایمان بود کارش
ولی شد چاردای از چار یارش [*]
چای

Onun hareketi iman duvarı içindi; fakat çâryârdan dört sıra duvarı; dayanağı vardı.

(Câmî)

Ş Dilimizdeki dayı yerinde de kullanılır.

دَايَه (dâyeh) = Taya dediğimiz süt-nine, çocuğa bakan dadı.

هر کجا بینم درختی میوه دار
تربیتهای کتم من دایه وار
مولانا

Her nerede meyvalı bir ağaç görürsem taya gibi terbiye ederim.

(Mevlânâ)

دَب (deb) = Gözetmek, muhafaza etmek.

دَبَاب، دَبَاب (debâb. dubâb) = Marsıma denilen güzel kokulu ot.

دَبَاهَه (debâle) = Ağaçkavunu.

دَبْدَاب (debdâb) = Şöhret ve aza-

[*] Çâryâr: Hazreti Ebubekir, Ömer, Osman, 'Ali (رض)

met. Arapça davul mânasındır.

دَبْدَبَه (**debdebe**) = Şevket ve haşmet. Arapça patırdı, kütürdü mânasınadır.

دَبِسْتَان (**debistân**) = Mektep, okul. ادبستان (edebistân) = edep öğrenecek yer yahut دبستان (debîristân) = yazıcılık öğrenecek yer den alınmıştır.

هر سحر کیک چو ارداغ خرامد سوی باغ
طفل گوی بیستان زدبستان گذرد
قآی

*Her seher vakti keklik çayır-
dan salınarak bahçeye geçince,
çocuk mektepten eve geçer, sa-
nırsın.*

(*Kānî*)

دبستان (debistânî) = Mektepli, mektep çocuğu.

زهفت ساله دبستانیان دعا اینست
که باد غر تو صد بار برتر از هفتاد
کال

*Yedi yaşındaki mektep çocuk-
larının duası şudur: senin öm-
rün yetmişden yüz kcre fazla
olsun.*

(*Kemâl*)

دَبُودَار (**debūdâr**) = Cin ağacı, çalı ardıcı denilen ağaç.

دَبُوس (**debūs**) = Topuz. Muarrebi debbūs. Topuz (debūs) tan bozulmadır.

سرعدو پتن اندو فرو برد بدبوس
چنانکه پشک زن اندر زمین برد سندان
فرخی

Çekiç [*] *vuran, örsü yere geçir-
diği gibi topuzla düşmanın ba-
şını vücudunun içine sokar.*
(*Ferrahî*)

Ş Buhara ile Semerkant ara-
sında bir kale. (Nizâmî) nin şu
beytinden erkek aleti mânası
anlaşıyor.

کرد او گشته گردی افشاند
که دم و گه دبوس می جنباند
نظامی

*(Köpek) onun etrafında dönüp
toz saçtıyordu. Kâh kuyruğunu
kâh aletini oynatıyordu.*

(*Nizâmî*)

دَبُوسِک (**debūsek, debū-
kî**) = Ebegümeci = بَبُورِک.

دَبِه حَايَه (**debbe hāye**) = Kasığı yarık. Türkçesi (kavlıç). Bu hastalığa da denir (*Ar.*) فتق. **دَبِه دَر پَايَه** (debbe derpāyi pîl efkenden). = دَبِه دَر زَبَر پَايَه شَتَر افکندن (debbe der zîri pāyi şutur efkenden) = Filin ayağı altına bakraç atmak, devenin ayağı altına bakraç atmak (*k.*) kavga çıkarmak ve fitne tahrik etmek, muhataralı bir işe girişmek.

گر شتری رقص کن اندو رحیل
وونه میفکن دبه در پای پیل
نظامی

[*] **چوکاچ** = چوکاچ: Çökertecek alet, küçük tokmak (*Lehce*).

*Deve isen göç zamanında rak-
set; yoksa kavga, gürültü çıkar-
ma* [*].

(Nizâmî)

دبیب (debīb) = Yumuşak ve ezik
şey.

دبیر (debîr) = Yazıcı, kâtip, mün
şi [**].

میاداً حز حساب مطرب وی
اگر حرفی کشد کلاه دبیرم
حافظ

*Yaptıklarımın defterini tutan
kâtibin kalemi eğer bir harf
yazarsa sakın çalgı ve şarap
hesabından başka bir şey olma-
sın.*

(Hâfız)

(Nâşirî) den başka lûgatlerde
(d) üstün ise de aslı duvîr ol-
masına nazaran (d) nin ötre ol-
ması icabeder [***].

[*] Filleri savaşta top ve tüfek gür-
tüsüne alıştırmak için birtakım kablârin
içine taş ve toprak doldurarak ayaklarının
altlarına atıp ırgalamak ve gürültülü sesler
çıkarmak âdet imiş.

[**] Münşî = Yüksek ve usta yazıcı.

[***] Bîr, vîr = Hâfız, fehîm ve idraktir:
duvîr iki hâfızaya yani nazım ve nesri idrak
hassasına malik olan demektir. Meşhuru (d)
nin üstünü ile ise de (duvîr), (debîr) den
daha doğrudur, sonra gelen ve Acemceyi
Arapça ile karıştıran İranlılar (v) yi (b) ye
ve hafifletmek için ötreyi üstüne çevir-
mişlerdir. (Duvîr) Farsça olup (debîr) in
ondan muarrep olması da mümkündür En-
verî şerhlerinin bazılarında aslı iki idrak
ve iki hıfız sahibi mânasına (duvîr) dir,
çünkü yazıcıya, biri mânaları zihinde, öbürü
harfleri kalemiyle toplamak üzere iki idrak

پسوه دادن نامش بدخ درخوان
فرو دود بصر از دیده سوی دست دبیر
عنصری

*Serlevhadaki övgü sebebiyle
adını öpmek için kuvvei bâsıra
(görüm) acele kâtibin eli ta-
rafına koşar.*

(‘Unşuri)

دبیرستان (debîristân) = Mektep &
Kalem odası. Lâfzından yazı
öğrenilecek yer anlaşılıyorsa da
mektep mânasında kullanılır.

دبیر فلك (debîri felek) = (k.) Ar-
zı tiiek, Utarız yıldızı.

دج (duc) = Bal ve pekmez gibi
yapışkan şeylerle bulaştığından
dolayı ele ve eteğe yapışan şey.

دچار (duçâr) = Kavuşan دچار شدن
(duçâr şuden) = Ansızın kavuş-
mak & Duçar olmak, uğramak,
müptelâ olmak.

دخ (deh) = İyi, güzel.

تو شاد بادی و آزاد بادی ازغم دمر
زبخت باد همه کار دوستان تو دخ
سوزی

*Sen sevinçli ve zamanın kaygı-
sından azade olasın. Bahtından
bütün dostlarının işi iyi olsun.*

(Süzenî)

& Saf & Tabur.

همچو امواج بحر لشکر شان
متعاقب همی رسد دخ
نزاری

lâzımdır; başkalarına ise bir idrak kâfidir
denilmiştir (Reşîdî).

*Onların askeri deniz dalgaları
gibi biribiri ardınca tabur tabur
erişir.*

(Nizārī)

§ Her şeyin halisi ve hulâsası.

دُح (duḥ) = Kız: duḥt (muḥ.),

در چن دلبری سرو قدوماه رخ
چون تو ندیده است هیچ دیده پرچهره دغ
شهاب

*Hiçbir göz dilberlik çimeninde
senin gibi selvi boylu, ay ya-
naklı peri çehrelî bir kız gör-
memiştir.*

(Şihāb)

§ Koğalık denilen hasırotu,
hasır sazı § Havai fişek.

دُحْت، دُحْتَر (duḥt, duḥter) =
Kız.

گزیده دلم دخت مهرابرا
بیایم زدیده بمر آبرا
فردوسی

*Gönlüm Mihrabın kızını seç-
miş; sevgiyle gözümünden su ge-
tiririm : ağlarım.*

(Firdevsî)

گدایی که از پادشاه خواست دخت
قفا خورد و سودای یهوده بخت
سمعی

*Padişah'tan kız istiyen dilenci
hakaret gördü ve beyhude fikir
besledi.*

(Sa'dî)

نباشد چو داماد شاهسته آن به
که درخانه خود شود پس دختر
هاتف

داماد (ba.).

دخته روز، دختر روز، دختر خم، دختر آفتاب
= (duḥteri āftāb, duḥteri ḥum,
duḥteri rez, duḥti rez) = (k.)
Şarap.

دختر رز که تو برطراوم تا کش دیدی
مدتی شد که بر آولنگ سرش درکنیست
انوری

*Asma çardağı üzerinde gördü-
ğün üzümün bir müddetten beri
hevenk üzerinde başı iptedir.*

(Enverî)

دختندر (duḥtender) = Üvey kız.
پسندر (ba.).

دختر زای (duḥter zây) = Yalnız kız
doğuran kadın.

دختره (duḥtere) = Kızlık. (Ar.)
بکارت.

دخترینه (duḥterîne) = Evlenme
çağına gelmiş kız.

دُحْتَن (duḥten) = Dikmek = düḥ-
ten § Kazanmak = endüḥten
§ Sağmak = düḥşiden.

دُحْش (deḥş) = Bir işe başlama.

بنام شهنشاہ اعظم کنند
سمود کواکب [*] بمرکار دحش
فخری

*Uğurlu yıldızlar her işe büyük
padişahın adıyla başlarlar.*

(Fehri)

§ Karanlık, bulanıklık.

بخواه آنچه خواهی و دیگر بخش
مکن بر دل ما چنین روز دحش
فردوسی

[*] Su'ûdi kevâkib denilen ve uğurlu
sayılan bu yıldızlar ikişerli olmak üzere on
tanedir.

*Dilediğini iste ve başkasına ba-
ğışla; kalbimize günî böyle
karartma.*

(Firdevsî)

دخم، دهمة

(**dehm, dehme**) = Yer-
altında ölü koymaya mahsus
oda; bilhassa türlü biçimde
Mecusi mezarı.

اگر بدخمة زابلستان بختل
کسی زخنجر وشمشیر او کشد بختل
بگرد جسم نگردد روز حشر از یم
روان سام نریمان وروح دستم زال
وحشی باقی

*Eğer zâbulistân mezarına bir
kimse onun hançer ve kılıcının
reşmini çekerse haşır günü Sâ-
m-i Nerîmân ile Rustem-i Zâ-
l'in ruhları korkudan cisimleri-
nin etrafında dolaşmazlar.*

(Vehşî'i Bâfîkî)

Ş Devenin azıp kızdığı zaman
ağzından çıkardığı akciğer gibi
bir şey.

دذ

(**ded**) = Aslan, kaplan, kurt
gibi yırtıcı hayvanlar.

نه هر آدمی زاده از دذ بوست
که دذ زادمی زاده بد بوست
سعدی

*Her Âdem oğlu yırtıcı hayvan-
dan iyi değildir. Belki yırtıcı
hayvan fena Âdem oğlundan
iyidir.*

(Sa'dî)

Sonunda (د) ile (ده) de denir.

بدانگی جگر شان کنی آزده
که بخشایش آورد بر ایشان دده
اسدی

*Çiğerlerini bir dağ ile dağlar-
sın ki onlara yırtıcı hayvanlar
merhamet eder.*

(Esedî)

مشتی دهگان فتاده در پس
نی یار کس او، نه یار اوکس
نظامی

*Bir alay vahşi hayvan arkası-
na düşmüş; ne o kimsenin dos-
tu, ne kimse onun dostu.*

(Nizâmî)

(Nâşirî), bizim derviş dediğimiz
dedenin eski hizmetkâr mâna-
sına (dâdâh) ten hafifletilmiş
olduğunu söylüyor.

دز

(**der**) = Kapı.

هر که باز آید زدر پندارم اوست
نشئه مسکین آب پنداد و سراب
سعدی

*Kapıdan her kim gelirse o zan-
nederim. Biçare susuz; pusarığı
su sanır.*

(Sa'dî)

Ş Dağ mağarası.

ایامبری که از گرز وستان و تیغ و پیکالت
بود پیوسته اندر بدیشه و دریا و کوه و در
هزارانرا شکسته تن نهنگانرا کفیده دل
پلنگانرا گسسته دم کوزانرا دریده بر
عبدالواسع

*Ey büyük zat! Senin topuzun-
dan ormanda aslanların vücu-
du hurdahaş olmuş, mızrağın-
dan denizde timsahların yüreği
çatlamış, kılıcından dağda kap-
lanların kuyruğu kopmuş, oku-
nun temreninden mağarada ge-
yiklerin göğsü yırtılmış olur.*

(Abdulvâsî)

Ş Kere, defa.

اگر کیتی بگز داند رخ از احکام او یک ره
وگر گردون بیچاند سر از فرمان او یک در
عبدالواسع

Eğer cihan onun hükümlerinden bir yol yüzünü döndürür, eğer felek onun fermanından bir defa başını çevirirse.

(‘Abdulvâsî’)

§ Bap, cins, nevi, kısım.

من از هر دری گفته دارم ای
شنیدست گفتار من هر کسی
فردوسی

Benim her neviden birçok sözüm var. Benim sözümü herkes işitmiştir.

(Fırdevsî)

§ Deriden = yırtmak tan emir, (Isfa. muh. vas.).

Ceyhun nehrine dair :

دمنده اژدهائی پیشم آمد
خروشان وی آرام وزمین در
گرفته دامن خاور بدنبال
نهاده برکنار باختر سر
من، چهری

Önüme cuşuhuruş eden, durup dinlenmiyen, yeri yaran, nara atan bir ejder çıktı. Kuyruğu doğuda, başı batıda idi.

(Minūçihri)

§ Derün muhaffefi: derhanereft = derün hâne reft = evin içine girdi. Ez der der âmed = kapıdan içeri girdi.

آن خرمن گل چون زردباغ درآید
مرو از لب جو چند قدم بیشتر آید
صالب

O gül harmanı bahçenin kapısından içeri girince selvi ır-

mağın kenarından birkaç adım ilerler: onu karşılar.

(Şa’ib)

§ Zarf edatıdır.

چون باده درون جام تابان
اندام تو در درون جامه
عاد

Senin elbise içinde endamın, kadeh içindeki şarap gibi parlar.

(‘Imād)

Zarf edatı olduğu zaman kelimenin sonuna geldiği de vardır, fakat o vakit kelimenin evveline bir de (b) ilâve edilir.

غزلم بسمها در چو سماع ارغنون
نکتم بذوقها در چو شراب ارغوانی
نظامی

Benim gazelim kulaklarda erganun, benim nüktelerim tadımlarda erguvan renkli şarap gibidir.

(Nizāmî)

کو دکان گرچه بیک مکتب درند
دوسبق هر یک زیک بالاترند
مولانا

Çocuklar her ne kadar bir mektepte iseler de derste her biri birinden üstündürler.

(Mevlânâ)

دران (derbân) = Kapıcı, kapıyı gözeten, muhafaza eden.

سگ و دربان چو یافتند غریب
این گریبان بگیرد آن دامن
سمدی

Köpekle kapıcı bir garibi bulunca bu, yakasına öbürü, eteğine yapışır.

(Sa’dî)

دران (derbâni felek) = (k.) Güneş ve ay.

در بچه (derbeçe) = Kapı yavrusu, küçük kapı.

در بدر (derbeder) = Yoksul, perişan, yersiz, yurtsuz.

در آئی، در آ (der-â, der-ây) =

Derûn = içeri mânasına gelen (der) ile (âmeden) mastarının emri hazırı olan (â-ây) dan mürekkeptir, içeri gel, gir demektir.

دو خصلتند لکه جان ملک ویاور دین
بگوش جان تو اندازم این دوگفت خدای
یکی که گردن زور آوران بقر بزن
یکی که از در بیچارگان بلفظ در آئی
سعدی

İki huy mülkûn koruyucusu ve dinin yardımcısıdır. Cenabı Hakkın bu iki sözünü senin can kulağına koyuyorum: biri zalimlerin boynunu kahrile vur, öteki biçarelerin kapısından lûtufla gir: onları taltif et.

(Sa'dî)

در آئی، در آ (derâ, derây) = Çan.

مرحبائی شود بخت این ره زردای
بخق از سر درآ نشنود الا آواز
سلمان

Bu yolun pişkini yani Hak yolu bilen, çandan merhaba sesini işitir. Bisrik [] deve, çanın sırtından, sestən başka bir şey duymaz.*

(Selmân)

§ Demirci çekici.

[*] Hafif ve çabuk yürüyüğü bir nevi hecin devesi. (Bîsurâk) (ba.).

(در آیدن derâyiden) = Söylemek ve çan gibi ötüp durmaktan emir.

کسی که ژاژ در آید بدر گهی نشود
که چرب گویان آتجا شوند کند زبان
فرخی

Geveze; düzgün söz söyleyenlerin söz söylemeye muktedir olmadıkları yere gitmez.

(FERRUHÎ)

در آب فروشدن (derâb furû şuden) = Suya dalmak (k.) yok ve belirsiz olmak.

زهی حیدر دلی کز روی مردی
بآب آندو فروشد نام رستم
عبد لومى

Beğenmeye lâyık bir Haydar yürekli! ki onun mertliği yüzünden Rustemin adı battı: onun şecaati Rustem'i unutturdu.

(‘Amîd Lûmekî)

در آبگینه نقش پرې دیدن (der âb-gîne nekşî perî دیدن) = (k.) Billûr kadehte şarap görmek. Bazı lûgatler sâkinin cemalini seyretmekten kinaye demişlerdir.

دوڑا، در آ (derrâ, dūzâ) = Derîden ve dūhten mastarlarından sıfatı müşebbehedir, yırtıp dikeci demektir ki mühim işleri evirip çevirmeye ve yanlışlıkları düzeltmeye muktedir tecrübeli kimse hakkında söylenir. Kai-

deye göre (r) şeddesizdir.
Arapçası راتق و راتق râtîku fâtîktir.
Bir terzi çoçuğuna karşı :

خه خه ای دلبر درازا
نیاه می درزی و خوش می دوزی
کمال

*Aferin ey kesip diken dilber!
Ne iyi kesiyor; ne hoş dikiyor-
sun.*

(Kemâl)

دَرَاَرَه (derâre) = Eşini kıskanmı-
yan kişi, deyyus.

دَرَاَز (derâz) = Uzun.

چرا خفته خیز و کاری بساز
که خود دوری آست خوابی دراز
سلطان

*Niçin yatmış uyumuşsun, kalk
bir iş gör, çünkü arkanda uzun
bir uyku vardır.*

(Selmân)

شب دراز جدائی شبیست روح گداز
غم فراق عزیزان غیبت جان فرسای
ad ۴

*Ayrılığın uzun gecesi, ruh eri-
tici bir gecedir; azizlerin ayrı-
lığı kederi, cana ısırap veren
bir kederdir.*

(İlmâd)

Derâz kerden = Uzatmak.

روزی دو که هست عمر بر جای
بر بستر خود دراز کن پای
نظامی

*Hayatın devam ettiği bir iki
gün zarfında kendi döşeginde
ayağını uzat; rahatına bak.*

(Niẓāmî)

دراز (derâz) = Uzunluk = درازی
derâzî Ferâhâ = genişlik = ferâhî
gibi. دراز آهنگ (derâz âheng) =
Aslan gibi uzunluğuna sıçrama-
ya hazır § Güç ve çapraşık
işleri geri bırakan kişi (Nefîsî).
دراز باد (derâz bâd) = Uzasın ve
devam etsin yerinde kullanılan
duayı ifade eder bir kelimedir
(Nefîsî).

دراز خوان (derâz hūvân) = Uzun
sofradır ki büyük ziyafetlerde
kurarlar § Sofra peşkeri.

دراز دست (derâz dest) = (k.) Hırslı,
tamahkâr § Başka padişahlara
galebe çalarak memleketlerini
ellerinden alan padişah § Kav-
gacı ve fitne koparıcı.

دراز دستی کردن (derâz destî kerden)
= (k.) Cevr ve cefa etmek,
yağma etmek.

سلطان من خدایا زلفت شکست مارا
تاکی کند سیاهی چندین دراز دستی
حافظ

*Sultanım! Allah aşkına imda-
det. Zülfünün sevdası bizi kırdı
geçirdi, bir kara kul ne vakte
kadar bu derece cefa edecek.*

(Hâfîz)

دراز دم (derâz dum) = Uzun kuy-
ruklu: köpek, maymun.

دراز زبân (derâz zebân) = (k.) Güzel
söz söyleyen, natuk § Dili uzun,
kavgacı, fitne koparıcı.

دراز دنبال (derâz dunbâl) = (k.)
Öküz, inek.

دراز شمشیر (derâz şemşîr) = (k.)
Kılıç kullanmakta mahir ve çe-
vik kimse.

دراز کار (derâz kâr) = Gücü yet-miyecek işlere kalkışan ve had-dini tecavüz eden kişi § Kuru kuruya övünen geveze.

دراز کار بود مگر پیکسوت کنی
بتاج و تخت کند میل رای برگدا
رضی اندین

Aba, kebe giyen ihtiyar bir dilencinin fikri taç ve tahta meylederse haddini tecavüz etmiş olur.

(Reziyuddîn)

دراز گوش (derâz gûş) = (k.) Eşek.
دراز نا (derâz nâ) = Uzunluk.

دراز نای شب از چشم دوامندان پرس
تو قدر آب چه دانی که بر لب جوی
سعدی

Gecenin uzunluğunu dertlilerin gözünden sor. Sen suyun kıymetini ne biliyorsun; çünkü ırmağın kenarındasın.

(Sa'dî)

دراز نفس (derâz nefes) = Uzun soluklu (k.) geveze.

دَر آسْتِنِ کَرْدَن (der âstîn ker-den) = (k.) Bir şeyi kendine mal etmek.

دَر اُفْتَادَن (der uftâden) = (k.) Birbirine düşmek, kavga etmek.

او در من ومن دو ارغفاده
خلق از پی ما دوان و خندان
سعدی

Biz birbirimize düştük. Halk arkamızdan koşucu ve gülücü.

(Sa'dî)

Üftâde = uftâde = futâde.

هشیار بخت در نیفتد
نورالدین ظهیری

Akıllı, sarhoşa musallat olmaz.
(Nûruddîn Zuhûrî)

دَر اَنگِشْت اَوَزْدَن (der enguş-
âverden) = (k.) Hesabetmek.

جوامع نه چندان که اورا دیر
رآورد در انگشت یادرضی
نظامی

Elmaslar, yazıcının hesaplıya-cağı yahut hatırlıyacağı kadar değil: pek çok.

(Nizâmî)

دَر بَایَسَه، دَر بَای، دَر بَا (derbâ,
derbây, derbâyiste) = Gere-rekli, zaruri ve kendisine ihti-yaç görülen şey.

دَر بَارِ کَانَ رَفْتَن (derbâri kemân
reften) = (k.) Yay çekmek.

چو دربار چابی کان رفت شاه
تو گوئی که در برج قوسست ماه
هاتفی

Padişah iyi yayı çektiği zaman ayı Kavis burcunda sanırsın,
(Hâtîfî)

چاچ = İyi yay yapılan yer (ba.).

دَر بَاقِ شُدَن (derbâkî şuden) = (k.) Tamam olmak, tükenmek, nihayet bulmak, mûtaaddisi derbâkî kerdên=tamamlamak, sona erdştirmek.

دَر بَند (derbend) = Kapı bağı § kale.

بدر بند سجدان او چها کرد
مثال کرده حیدو بنحیر
ازرق

Hazreti Ali'nin Hayberdeki muvaffakiyeti gibi o Secistân ka-lesinde neler yaptı.

(Ezreki)

§ Kara ve deniz boğazı § Bir memleketin tabii hududu § Deniz kenarında ticaret yeri olan şehir.

دَرْپَايِ افكندن (derpây efken-
den) = Ayağa atmak (k.) savsaklamak, geri bırakmak, boşlamak.

دَرْپَايِ پِلِ انداختن (derpâyi pîl
endâhten) = Filin ayağına atmak (k.) meşakkat çekirmek § Suçluları, filin ayağı altına atmak suretiyle öldürmek.

دَرْ پَرِ سِمْرُغِ وَطَنِ ساختن (derperi
sîmurğ veṭen sāhten) = 'Anka'nın kanadı altında yurt edinmek (k.) yok olmak (Nâsirî).

داد درین دور پرانداختست
در پر سیمرغ وطن ساختست
نظای

Adalet bu devirde âciz ve yok olmuştur.

(Nizâmî)

(ba.). پرانداختن

دَرْ پَرِش (derperiş) = Kapı kapı dolaşan dilenci § Bardak, kâse, tuğla.

دَرْ پَسِ زَانُوشْتَن (der pesi zânû
nişesten) = Dizin arkasında oturmak (k.) tefekkür ve mura-kabe etmek.

دَرْ پَشْمِ کَشِيدَن (der peşm keşī-
den) = (k.) Gizlemek, örtmek.

دَرْ پُوسْتِ افْتَادَن، دَرْ پُوسْتِ افْتَادَن (der pūst uftâden, der pūz-
tîn uftâden) = (k.) Zemmetmek.

جان پدر! تو ایز اگر بخفتی به که در پوستین خلق افتی
سعدی

Babanın canı! Sen de eğer uyu-saydın halkı zemmetmekten hayırlı idi.

(Sa'dî)

دَرْ پِن، دَرْ پِ، دَرْ پِه (derpe, der-
pî, derpîn) = Yama.

به کلیم خری ژنده جل ویشم آکند
که ژند گیش نه دوری پذیرد ونه دوفو
سوزنی

Çul ve teğeltisi parça parça, talihsiz bir eşek ki çul ve teğel-tisi ne yama, ne örgü kabul eder.

(Süzenni)

دَرْ تَاج (dertâc) = Mülhiye dediği-miz sebze.

دَرْج (derc) = Nakışlı kâğıt üzeri-ne yazılan yazı.

درج دهمان (derci dihkân) = (k.) Tarih kitabı. Terkipçe mânası

tarix yazısı demektir § Tarihçi
sözü yahut mutlak söz ممکن (ba.).

دُرْجِ دُرْ، دُرْجِ سَگْ (durci teng,
durci dur) = (k.) Sevgilinin
ağız. Durc Arapça olup hanım-
ların inci ve elmas koydukları
kutudur.

نگارم در درج در باز کرد
زمرجان گهر ریزی آغاز کرد
عاد

Sevgilim inci kutusunun kapa-
ğını: dudağını açtı, mercandan:
dudağından inci dökmeye: söz
söylemeye başladı.

(‘Imād)

درج گهر گشودن (durci guher guşū-
den) = (k.) Güzel söylemek.

دَر جَوَالِ شَدَن (der cuvâl şuden)
= Aldanmak.

این طرفه که آزموده صد بار ترا
هم بار به شوره در جوال تو شدم
انوری

Şaşılacak şey ki seni yüz kere
denemişken yine işve ve cilvene
aldandım.

(Enverî)

دَر خْت (dereht) = Ağaç.

درختی که او سر برآرد بلند
بدیگر درختان در آرد گزند
انظامی

Başı yükselen ağaç başka ağaç-
lara zarar verir.

(Nizāmî)

دَر خْتِ سَبَه (dereht sunbe) =

Ağaçkakan kuşu. دار بر (ba.) §
Burgu.

دَر خْتِ دَانَا (derehteki dānâ) =
Bir ağaçtır ki güneş ne tarafa
yönelirse yaprakları o tarafa
döner. Bazı lügat sahipleri bunu
“ masal nev’inden „ meyvası
insan şeklinde ve insan gibi
seslenir (vekvâk) denilen bir
ağaç diye tarif etmişlerdir.
(ba.) واق

استغناء تو ممکن بود بیای زمانه
که تخم بقنه سفا شود درختک دانا
اثیرالدین

Senin güzel yetiştirmen ve ter-
biyen sebebiyle cihan bahçesinde
semizotu tohumunun vekvâk
olması mümkündür.

(Eşiruddîn)

دَر خَرِ کَمَانِ کَشِيدَن (derher ke-
mân keşīden) = (k.) Kurtul-
ması müşkül olan bir mihnete
tutulmak.

دَر خَش (durehş) = (D) nin ötre
(r) nin üstünü yahut (d) ve (r)
nin ötresi; her ikisinin üstünü
ve (h) nin tutariyle şimşek, pa-
rılta, ışıık.

اگر درخش بهای زیتغ تو جهدی
ز خاک گزهر الماس رویدی نه گباه
منوچهری

Eğer bahar şimşegi senin kılı-
cından çaksa idi, topraktan ot
değil, elmas cevheri biterdi.

(Minūçihri)

Derehşiden den emir, (*İsfa. muh. vas.*) § Ermeniye şehrinde bir ateşgededir. Bu ateşgede ile Ermeniye'yi (راس البهن) adında bir Yahudi başkanı yapmıştır § Kuhistân'da bir köy.

دَرَحْش (derhuş) = Lâyık, uygun.

دَرَحْشَان (durehşân) = Parlayıcı, iemean edici.

دو رخشان درخشان چو شمس و قمر
فردوسی

Onların iki yanakları güneş
ve ay gibi parlak. (Firdavsi)

درخشان شده تیغها نیم شب
چو رنگی که بگشاید از خنده لب
فردوسی

Gece yarısı kılıçlar; gülmekten
ağız açılan kara Arap gibi parlamış.

(Firdavsi)

دَرَحْشِيدَن (durehşiden) = Durehş kelimesindeki hareketlerle ve (d) nin esresi, (r) nin üstüniyle parlamak, ziyadar olmak.

درخشیدن تیغ آینه تاب
درخشان ترا ز چشمه آفتاب
جای

Ayna parıltılı kılıcının parıldaması güneşin ziyasından daha parlak.

(Câmî)

دَرَحْطْ شَدَن (der heṭ şuden) = (k.) Muztarip olmak, incinmek.

میوش روی و مشو در خط از تفرج خلق
که خواند خط تو بر رو (و آن یکاد) دمید
حافظ

Yüzünü örtme ve halkın temasından muztarip olma; cün-kü yüzünde beliren tüycük yüzüne nazar ayetini okudu da üfledi.

(Hâfız)

§ Utanmak, kendinden geçmek, duramamak mânalarına da gelir.

سبزه سرزد از گلش در خط شدم از باغیان
گفت آوخ چون کنم خود روست داغ این لاله زار
بمنا

Güllüğe benziyen yüzünden sebze belirince: yüzü tüylenince bahçıvana gücendim. Bahçıvan ah ne yapayını, bu lâleliğin dağı kendiliğindendir, dedi. (Yeğmâ)

دَرَحْطْ (durhuṭ) = Siyah arı.

دَرَحْوَاهُ (derhuvâh) = İstek, talep, iltimas. Derhuvâst da denir (Kulzum)

دل ازین به نظری از تو همی دارد چشم
گرچه خود می کنی آنچه از تو سرزد بی درخواست
کمال

Her ne kadar sana yakışanı istemeden veriyorsan da gönül senden daima daha iyi bir nazar ümidediyor.

(Kemâl)

§ Bu mânaya emir § Dilenci.

دَر خُود گِرِئِهَن (derhud girih-

(ten) = (k.) Kendi menfaatini gözetmek, kendi halini düşünmek.

دَرْخُور (derhur) = Lâyık, seza (derhur) de denir.

ممشوق من که رشک مه غیرت خور شد
جانش فدا کنم که درین پایه دوخورت
کمال غیاث

*Ay ve güneşi kıskandıranı sev-
gilime canımı feda ederim; zira
bu dereceye lâyıktır.*

(Kemâl Gıyâş)

حقیقت آنکه نه در خورد اوست جان عزیز
سعدی

*Hakikat şu ki kıymetli canım
ona fedaya lâyık değildir.*

(Sa'dî)

دَرْخُونْ شُدَا (der hun şuden) =
(k.) Başkasını yahut kendisini öldürmek istemek.

مردمان از رشک در خون من مسکین شدند
مختاری

*İnsanlar hasetlerinden beni öl-
dürmek fikrindedirler.*

(Muhtârî)

دَرْد (derd) = Dert, elem, keder, hastalık, ağrı.

دردیست درد عشق که هیچش طیب نیست
گر دردمند عشق بنالد غریب نیست
سعدی

*Aşk derdi bir derttir ki hiç he-
kimi yoktur. Aşk hastası fer-
yadederse şaşılmaz.*

(Sa'dî)

زاجزای وجودم هر یکی درد دگر دارد
طیب دردمند از من کدامین درد بردارد
قاسم

*Vücudumun parçalarından her
biri başka hastalıkla hastadır.
Dertli hekim benim hangi has-
talığımı giderecek.*

(Kâsım)

درد زد (derdi zih) = Doğum ağrısı
درد مفصل (derdi mefşel) = Roma-
tizma.

درد سر (derdi ser) = Baş ağrısı.

درد شکم (derdi şikem) = Karın ağrısı.

دوشینه زکوی ی فروشان
یک شیشه ی بز خریدم
اکنون زخار سرگرانم
زردادم و درد سرخریدم
شاعر

*Dün gece şarap satanların ma-
hallesinden altın vererek bir
şişe şarap aldım, hâlâ içki ser-
semliğinden başım rahatsızdır.
Altın verdim baş ağrısı satın
aldım.*

(Şâ'ir)

نہا بخون عدو ریختن شتاب مکن
که خود هلاک شود از حسد بدردشکم
سعدی

*Şahım! Düşmanın kanını dök-
mekte acele etme; çünkü hase-
dinden tutulduğu karın ağrısıy-
le kendiliğinden ölür.*

(Sa'dî)

دردنای (derd hây) = (k.) Kederli, hasta.

درد خوار (derd hūvār) = (k.) Yok-
sul, hakîr, mecalsiz.

دَرْد (durd) — Tortu, telve, kabın dibine çöken şey. Şarap, yağ ve o gibilerin tortusuna söyle-nirse de şarap tortusu, bula-

nîk şarap ve mutlak şarap mânasına kullanılır.

آمد رمضان و رنگ از رخها برد
و ز آمدنش نه صاف دیدم و نه درد
دردخانه ماز خوردنی چیزی نیست
ای روزه برو و نه ترا خواهم خورد
شاعر

Ramazan geldi ve yanakların rengini uçurdu. Onun gelmesiyle ne sâf şarap gördük, ne tortulu; bizim evimizde yinecekten bir şey yoktur. Ey oruç! Git, yoksa seni yiyeceğim.

(Şâ'ir)

درد درونی و درد لازمه عاشقیست
هر که درو این دونیست عشق برو شد حرام
کمال

Yürek sıkıntısı ve şarap, âşıklığın icaplarındandır. Her kimde bu ikisi yoksa ona aşk haramdır.

(Kemâl)

(durdî) (durde) de denir. Tortunun durdî den alındığına şüphe yoktur. Arapçası şeddeli (y) ile (دردی) dir.

(derd âşâm, derd hûvâr, durd keş) = Şarap içici, şarabı son damlasına kadar içen mânasınadır.

بسکه خرابات شد مومعه موی پوش
بسکه کتبخانه گشت مصطفی دردخوار
سعدی

Nice meyhane, sof giyenlerin ibadethanesi, nice kütüphane şarap içenlerin peykesi oldu.

(Sa'dî)

gibi acınma yerinde kullanılır bir kelimedir.

دردا که رزپنهان خواهد شد آشکارا
حافظ

Vah vah gizli sır meydana çıkacak.

(Hâfiz)

دَرْدَاب (derdâb) = Şamama: küçük kavun şeklinde nakışlı güzel kokan yenmez bir meyva. Türkçesi yilgiç = دستبویه (ba.).

دَرْدَار (derdâr) = Kara ağaç = Peşşehâne = Peşşedâr = Peşşegâl = شجرة البق § Kapıcı. (Ar.)

دُرْدَانَه (durdâne) = İnci tanesi § Sevgili, kıymetli.

دَرْدَسْت (derdest) = Hazır, müheyya.

(derdest dâden) = Teslim etmek § Gadir ve hıyanet etmek.

دَرْدَسْت (derdest) = İsfahanda bir mahalle.

دی بگذشتم چو ییہان بردردشت
از بوی گلاب و گل دماغم تر گشت
گفتم که چه حالت گفتند این دم
آن گلرخ سرو قامت اینجا بگذشت
جمال الدین

Dün akli başından gitmişler gibi Derdest'ten geçiyordum. Gül suyu ve gülden beynim tazelendi. Bu ne hal dedim! O

دَرْدَا (derdâ) = Yazık, vah vah

uzun boylu, gül yanaklı buradan geçti, dediler.

(Cemāluddīn)

جوواره (ba.).

دُرْدَکْ (durdek) = İnce odun.

دَرْدَمَن (derdmen) = Derdmend (muḥ.). = dertli.

دَرْدَمَه (derdeme) = Seb'ai seyyare denilen = Yedi gezginci yıldız : كَمَرِيسْتُ قَمَرِيسْتُ وَ عَطَارِدُ وَ زَهَرُ شَمْسِ وَ مَرْمَرُ وَ مَشْتَرِیْ وَ زَحَلْ Şemsu Merriḥu Müşteriyyu Zuhel = Ay, Arzı tilek, Çulpan, Güneş, Sakı, Erendiz, Sekendiz.

دُرْ رِیْثَن (dur rihten) = (k.) Göz yaşı dökmek & Güzel söz söylemek.

دَرَز (derz) = Yiv: İnce oyuk yol ki dikiş, ağaç, baş vesair şeylerde olur. Muarrebi de derzdir. Bitler dikiş yivlerinde saklandıkları için Arapça (بِیَاتُ الدُرُوز) derler & Küçük kız.

دَرَزَادَه (derzâde) = Değirmenin suyunu dışarıya salacak savak & Değirmende öğütülen unun, içine döküldüğü ambar.

دَر زَبَان دَاشْتَن (der zebân dâştēn) = (k.) Bir kimseyi dile

dolayıp hakkında fena sözler söylemek.

دَرَز کَرْدَن (derz kerdēn) = Açıklamak, gizli şey meydana çıkarmak, yayılmak & Yarılmak.

دَرَز زِرْگِیْفَن (derzer giriften) = Altın'a boğmak: çok altın vermek.

دَرَزَن (derzen) = İğne.

حسام وزیر ملک از سروتن اعدا
بجز دریدن و جز دوختن ندارد
بدرد تیغش چو دیهرا درزی
همی بدوزد آبرش چو جامه را درزن
هدایت

Padişahın kılıç ve okunun, düşmanların baş ve tenini kesip dikmekten başka marifeti yoktur; kılıcı, terzi, kumaş kesdiği gibi keser; oku, iğne, elbiseyi diktiği gibi diker.

(Hidāyet).

(Der) ile (zen) den mürekkep olursa kapı çalan, kapıyı vuran demek olur.

دَرَزَنَان (derzenân) = İğneye geçirilecek bükülmüş iplik. Sonundaki (ân) nispet edatıdır.

جهت کردن پیش ازان در حرب طاقتشان نبود
بگسلد چون پیش ازان تابی که باید در زنان
لامی

Savaşta ondan ziyade çalışmaya takatleri yoktu, ipliği lüzumundan ziyade bükersen kopar.

(Lāmî'î)

در زنان şeklinde de görülmüştür.

دَرَزْد (derzend) = Mezbahe ve savaş meydanı gibi kan dökülen yer.

دَرَزِه (derze) = Yığın, hususiyle çalı çırpı ve ot yığını.

بکوهسار و بیابانی اندر آوردیم
جاذگان بیابان آوردو که کوهان
چو پشته پشته درو درزهای خارو خشک
چو پاره پاره درو خامه‌های رنگ روان
انوری

*Ovayı düren dağ hörgüçlü de-
veleri dağa ve ovaya getirdik.
Dağda küme küme çalı çırpı
yığınlarına, ovada parça parça
akıcı kum yığınlarına benziyor-
lardı.*

(Enverî)

دَرَزِی (derzî) = Terzi dediğimiziz.

زنگ چشمی هم چشم درزن درزی
ز سخت روی همدست تیشه دوگر
قالی

*Dar gözlülük yani hasislik ci-
hetinden terzi iğnesi göziyle
beraber, katı yüzlülük cihetinin
den dülger keserine denk.*

(Kānî)

دَرَسَار (dersâr) = İçerisi görün-
memek için kale, avlu, ev ön-
lerine çekilen duvar yahut per-
de; sâr, perde mânasına gelen
sâre muhaffefidir. Dergâh mâ-
nasına da gelir.

طاق دوسار سرای تست عراب ملوک
هرکه روآرد برین عراب روی ازوی متاب
سوزی

*Senin sarayının kapısının ke-
meri padişahların mihrabıdır.
Bu mihraba kim yönelirse on-
dan yüz çevirme.*

(Süzeni)

دُرُسْت (durust) = Sağ, salim,
bütün, doğru, gerçek. Karşılı-
ğı şikeste ve geleştir.

گر او توبه بخشد بخاند درست
که چنان مای مباحست و مست
سعدی

*Eğer Cenabı Hak töbe ihsan
ederse o töbe salim kalır; çün-
kü bizim ahit ve paktımız se-
batsız ve gevşektir.*

(Sa'dî)

وگر درشد گرم رو باش و چست
ز دیر آمدن غم ندارد درست
سعدی

*Eğer geç olduysa acele et, çevik
ol. Doğru hareket eden geç gel-
mekten müteessir olmaz.*

(Sa'dî)

Ş Ayarı tam, sikkeli altın.

شفید این سخن پیر فرخ نژاد
درستی دو برآستیش نهاد
سعدی

*Mübarek tabiatlı ihtiyar bu sö-
zû işitti. Onun yenine bir iki
altın koydu.*

(Sa'dî)

Ş Tendurust (muḥ).

نه شاد و نه دژم و نه دوست و نه بیار
ناصر

*Ne sevinçli, ne kederli, ne sıh-
hati yerinde, ne hasta.*

(Nâṣır)

دَرَسْتَان (derestân) = Çırağa ve-
rilen bahış.

دُرُسْتَحْوَان (durusthuvân) = Kur-
an-ı Kerimi, harflerin mahreçle-
rine dikkat ederek ağır ve güzel
eda ile okuyan (Kulzum). Oku-
yuşu doğru ve dürüst olan
(Nefisî).

دَرَسَه (dereste) = Bağış.

هران کو کند جرم مردم درسته
کند فضل حق از دمندانش رسته
رضی الدین

*Her kim halkın suçunu bağış-
larsa Cenabı Hakkın fazl ve
keremi onu cehennemden kur-
tarır.*

(Reziyyuddin)

= Derse, dereşte.

دُرِسَه (duriste) = Saman dökün-
tüsü (Reşîdî).

دُرِسَتِی، دُرِسَتِی (dursetî, dursitî)
= Kistrâ'nın kızı ve Behrâm'ın
karısı.

دَرَسَر شُدَن و سَر نَشُدَن (der ser şu-
denü ser neşuden) = (k.)
Büyükliğe nail olmadan ölmek.

هیچ کسی چون تو تاجور نشدند
همه در مر شدند و سر نشدند
سنائی

*Hiçbir kimse senin gibi taç sa-
hibi olmadı. Hepsi büyüklüğe
ermenden öldüler.*

(Senâ'î)

دُرُسْفَن (dur suften) = İnci del-
mek (k.) güzel söz söylemek.
(k.) Kızlığı gidermek.

هر نسخه درى درى مى سفت
هر ترانه ترانه مى گفت
نظای

(ba.) ترانه.

دلش مى خواست دوسفتن بالماس
ولى مى داشت حکم عصمتش پاس
جای

*Gönlü elmasla inci delmek
istiyor; fakat ismetinin hükmü
onu koruyordu.*

(Cāmî)

دَرَش (dereş) = Bir nevi ince ve
uzun hıyar; derşî de denir. (R)
nin tutariyle = ahır.

جایه علفش نه زین کهن درش
از خوشه چرخ و گوشه عرش
خاقانی

*Onun yem yiyeceği yer bu eski
ahır değil, feleğin hüşe'sinden
yani Başak burcundan, arşın
köşesindendir.*

(Hākānî)

(ba.) خوشه.

دُرُسْت (durust) = Sert, iri, kaba,
biçimsiz, yoğun.

دروشتى و زيرى بهم دروست
سعدى

*Sertlikle yumuşaklık birlikte
iyidir.*

(Sa'dî)

تا درشتى هنر نپندارى
سعدى

Sakın iriliği hüner saymayasın.
(Sa'di)

دُرُش پَسَند (duruşt pesend) = Kaba şeyleri beğenen, iyi şeyleri seçemiyen, ahmak.

دُرُش خُوار (duruşt hūvār) = Kaba ve hazımsız şeyler yiyen kişi.

دُرُش خُوی (duruşt hūy) = Tabiatı sert olan kimse.

سَخَن بِلَاطِف وَكِرَم مَادُرُش خُوی مَگوی
كِه زَنَك خورده نَگردد بِنَرَم سوهان پاك
سعدی

Sert tabiatlıya lûtf ve keremle söz söyleme; çünkü paslanmış şey yumuşak törpü ile temizlenmez.

(Sa'di)

دَرُشْدَن (derşuden) = Girmek.

بردرش حلقه زدَم گفت کمال
خاك اين درشوی درشوی
کمال

Kapısının halkasını vurdum. Kemal ! Bu kapının tûrabı olmadıkça içeri girmezsin; dedi.

(Kemāl)

دَرُعَرَقْ أَفْأَدَنُ، دَرُعَرَقْ شُدَن (der 'arek şuden, der 'arek uftâden) = (k.) Utanmak.

دَرُغ (derğ) = Su bendi. Doğrusu (berğ, verğ) dir.

دَرُغَال (derğâl) = Emin ve müstarih, emniyet ve istirahat.

ای شاه بی سیرت! ایمان بشو عجب
ای میر علی حکمت! عالم بشو درغال
روبنکی

Ey peygamber siyretli padişah! İman seninle muhkemdir. Ey hikmette Ebū 'Ali Sînâ'ya denk olan bey! Âlem senin sayende emin ve müstarihtir.

(Râdeki)

Dağ arasından geçen yol (Ar.)
شعب. İki dağ arasındaki aralığa da denir.

دَرُغَان (derğân) = Semerkand'da bir kasaba.

دَرُغَشْت (derğeşt) = Herze ve hezeyan.

دَرُغْلَپْکَن (derğelpeken) = Pencere ve kuzulu kapı. Gelpeken = pencere.

دَرُغَم (derğem) = Şarabiyle meşhur bir yer.

شراب درغی از جام شای
بشادی نوش کن ازبام تاشام
سوزنی

Derğem şarabını Şam kadehiyle sabahtan akşama kadar iç.

(Sūzenî)

Ş Musikide bir makam.

چنان مستغرق درغَم که مطرب
اگر درغَم سرايد غم فواید
مولانا

O kadar kedere batmışım ki eğer hanende derğemi terennüm ederse gamım artar.

(Mevlânâ)

دَرغورگی مَوِز شُدَن (**derğüreğî**

mevîz şuden) = (k.) İstenilen dereceye ermeden telef olmak. (Kulzum) küçük iken tahsil-i ke-male muvaffak olmak mânasına da yazmıştır,

لگذاشت چرخ میوهٔ عیشم رسد بکام
دو غورگی مویز شد انگور این شراب
شفیع

Felek, yaşayışım meyvasını, isteğine kavuşmaya yani olgunlaşmaya bırakmadı. Bu şarabın üzümü ermeden telef oldu.

(Şefî')

دَرغیش (**derğîş**) = Çok kalabalık, izdiham & Bir nevi zerdali.

دَرَفَش، دَرَفَش (**direfş, durefş**)
= Pabuççu bizi, operatör neşteri & Sancak, bayrak.

هوا تیره گشت از فروغ درفش
طبر خون و شبگون وزردوبنفش
افردوسی

Kızıl, siyah, sarı, menekşe renkli bayrak parıltısından hava bulandı.

(Fırdevsî)

Bayrak direğinin ve tolganın başına geçirdikleri sırma ile işlenmiş üç köşeli kumaş parçası: bizim bayrak dediğimizdir ki rüzgâr estikçe kımldayıp titrer. Burhân tercümesinde yalnız "toigadır ki demir takkedir," denilmişse de aslında yazdığımız gibidir, titrediği için direfş denilmiştir & Direfşiden

= parıldamak, titremek ten emir ve (*İsmi mas.*) & Şimşek.

درفش درفشان هم از تیغ و تیغ
چنان شعله می زد که در جنگ تیغ
ادی

Parlayıcı şimşek dağ tepesi ile buluttan, muharebedeki kılıç gibi parılıyordu.

(Esedî)

(Nâşirî), (Reşîdî) den alarak şimşek mânasına gelen (direfş) değil (durehş) tir deyip (Esedî) nin beytiyle istidlâl eden (Cihāngîrî) ile ona uyan (Burhân) ı hatalı buluyor ve direfşiden ile müştakları yalnız titremek mânasına kullanılır demek istiyor.

دل من زهر تو ای پیمال
درفشان چو از باد صرصر نهال
سراج الدین راجی

Ey eşi olmıyan! Gönlüm senin ayrılığından, taze fidanın şiddetli rüzgârdan titremesi gibi titriyor.

(Sîrâcuddîn Râcî)

(direfşî) = Ünlü.

دَرَفَش گَویَان (**direfşî gâviyân**)

= Ferîdûn Şahın bayrağının adıdır. Gâveye mensup bayrak demektir. Gâve, öküz kuvvetli bir bahadırdır ki İran askerinin toplandığı ve savaş aletleriyle hazırlıklarının yapıldığı İsfahân şehri onun idaresi altında olup savaş silâhları yapan sanat erbabının başkanı idi. Pîşdâdîlerden Zehhâk'ın

zulmünden usanan ahali Gâve'ye başvurduklarından Gâve, deri önlüğünü isyan bayrağı şekline sokarak başına topladığı halkın yardımıyla Zehhâk'i öldürmüş, Feridün'u onun yerine geçirmiştir. Direfşi gâvân, direfşi gâvyânî, gâvyânî direfş, gâvânî direfş de derler.

چون يېکې پاره پوست ملک توانی گرفت
غېن بود در دکان گوره ودم داشتی
خاقانی

Mademki bir pösteki parçasıyla mülk zaptına muktedirsın; dük-kânda ocak ve körük bulundurmak gaflettir.

(Hâkânî)

درفش گاو یانی بر سر شاه
چو لختی ابر کاغذ بر سرماه
نظامی

Padişahın başı üzerindeki bayrak, ayın başı üzerine düşen bulut parçası gibi idi.

(Nizâmî)

(ba.) گاره ve ده آک

دِرَفَشِيدَن، دِرَفَشِيدَن (direfşiden, durefşiden) = Parıldamak, lemean § Titremek.

قطب دین شاه تهمین که زهمش خورشید
بدرفشد چو یکف قبضه خنجر گیرد
خواجوی کرمانی

Şecaat ve heybette dengi olmyan şah Kuṭbuddîn ki eliyle hançerin kabzasına yapışınca güneş onun korkusundan titrer.

(Huṣvâcūyî Kirmânî)

(ba.) درفش

دِرَفْلَان کِرِيْمَن (derfulân girîl-ten) = (k.) Bir kimseye iltica etmek.

دِرَفَنَجَك (derfencek) = Uykuda ağır basma.

دِرَك (derek) = Mendil, yağlık.

دِر کَار گِرِيْفَن (derkâr giriften) = Bir kimse ile cinsî münasebette bulunmak

دِر گُلَالَه، دِر گُلَالَه (dergâle, der gulâle) = Buz. Bazı lügatlerde oluktan aşağı doğru mahru-ti şekilde sarkan buz.

دِر گَاه (dergâh) = Kapı mahalli, kapı, eşik. Cenabı Hakka mu-zaf olursa hakikat, başkalarında mecazdır. Dergâhi Hudâ = Allah kapısı [*].

بی تعظیم و اکرام وی از شاه
خطاب آمد بنزد بکان درگاه
جای

Padişah ona tazim ve ikram için dergâhının yakınlarına emretti.

(Câmî)

دِر کُجَامِي خُورَد (derkucâ mîhu-red) = Nerede yakışır: istifhamı inkâriye delâlet eder bir terkiptir ki yakışmaz demektir.

[*] Arapça bu mevkide خضر kelimesi müstameldir ki bir kimsenin kurp ve pig-gâhi demektir (Kulzum).

دَرِ گَزَشَن (derguzēšten) = Af-
fetmek, vazgeçmek § Ölmek.

دُرِ گَر (durger) = Bundan bozu-
larak dülger dediğimiz.
نَهار (Ar.) (ba.) درودگر، دروگر

زَنگِ چشَمِ هَم چشَمِ دوزَنِ دوزِ
زَسختِ رَوِی هَم دَستِ تَبشَه درِ گَر
قَاتِی

(ba.) دوزی

دَرِ گَرِ فِتنَ (dergiriften) = Tutmak
§ (k.) Şulelenmek.

آتَشَمِ بَنَشْتَه بود از شمعِ رویشِ درِ گَرِ فِتنَ
سَلَمَان

*Ateşim sönmişti; yüzünün ışı-
ğından şulelendi.*

(Selmān)

§ Tesir etmek.

دَرِ کَشِیدَن (derkeşīden) = İçip
bitirmek § Mahvetmek § Red-
detmek, geri vermek,

دَرِ گُلَالَه (dergulāle) = درگاه (ba.).

دَرِ لَکِ، دَرِ لَکِ (derlik, derlīk)
= تَرِ لَکِ، تَرِ لَکِ (ba.).

دَرِ لَوِ زَیْه سَپَر خُورَدَن (der levzī-
ne sīrhurden) = Baklava ya-
hut badem ezmesi içinde sar-
mısak yemek (k) aldanmak §
(k.) Bir kimsenin yahut kendi-

nin rabatını bozacak bir iş
işlemek, zevk ve safa arasında
bir keder belirmek.

(Der levzīne sīrdāden), (der
levzīne sīrkerden) aldatmak.

نَامِجِ دِینِ گِشْتَه آن کَافِرِ وَزِیرِ
کَرْدَه او از مَکَرِ دُولَوِزِیْنَه سَپَرِ
مُولا نَا

*O kâfir vezir din öğütçüsü
olmuş, o hilekârlığıyla insan-
ları aldatmış.*

(Mevlūnā)

دَرَم (derem) = Para, akçe.

بِی دُومَانَرَا دَرَمِ اَنَدُوزِ سَاخْتِ
بِی کَرْمَانَرَا کَرَمِ اَمُوزِ سَاخْتِ
جَا

*Parasızlara para kazandırdı,
keremi olmıyanlara kerem öğ-
retti.*

(Cāmī)

deremserâ) = Para ke-
silip sikke vurulan yer, darp-
hane.

دَرَمِ گُزِینَ (derem guzīn) = Sarraf
= Dīnār şunur.

دَرْمَا (dermâ) = Tavşan (Ar.) اَرَبِ
(dermâ) hemze ile Arapçada tav-
şan mânasına geldiğinden keli-
me Arapça demektir. Farsisi
هَرگُوش hergūş'tur.

دَرْمَان (dermân) = İlâç, çare §
Takat.

چَشمِ گَرِیَانِ مَرَا حَالِ بَگَافَمِ بِطِیْبِ
گَفتِ یَکبارِ بَیُوسِ آن دَهنِ خُندَانَرَا

گفتم آوخ که ازين درد بخوام فرسود
که محالست که حاصل کنم اين درمانرا
سعدی

Ağlayıcı gözümün halini heki-
me söyledim; o güleç ağzı bir
kerecik öp, dedi. Eyvah! Bu
dertten yıpranacağım; çünkü bu
dermanı ele geçirmem mümkün
değildir, dedim.

(Sa'dî)

کسی گفتی مرا جانان تویی تو
کسی گفتی مرا درمان تویی تو
نظای

Kâh, cananım sensin sen, kâh,
benim dermanım sensin sen,
derdi.

(Nişâmî)

دَرْمَازَن (dermânden) = Âciz, yok-
sul, meysus olmak (der) zait
olduğuna göre mânden, mânis-
ten kalmak, benzemek mânâ-
sınadır § درمانده (dermânde) ==
Âciz, yoksul, eli dar § Takat-
siz. درماندگی (Dermândeğî) = el
darlığı, zaruret, yoksulluk, ta-
katsizlik درمانده dermende, درمانده
dermânde (muḥ.).

درماندگی (dermândeğî'i suhen)
= Dil tutukluğu.

دُرْمُل (durmul) = Henüz kemale
ermemiş taze buğday ve nohut.

دِرِمَن (diremne) = Yavşan otu
(Ar.) شیح.

بنور و عودین باشد درمنه
چنین باشد کسی اورا دریم
شهاب

Benim tütsüm ve ödağacım
yavşandır. Parası olmayanın
tütsüsü böyle olur.
(Şihâb)

دَرْمِیَّان بُودَن (dermiyân būden)
= Ortada olmak (k.) rehin,
tutu.

گرمیان باشدش بزیر قبا
فرقه بندہ درمیان باشد

خجندی

Kaftanın altında beli varsa
bendenin hırkası rehin olsun:
hırkamı fedaya hazırım.
(Hucendî)

Bu, (ğuluvv) mûy miyân = Beli
kıl gibi, den daha kuvvetlidir.

دَرَن (deren) = Sülük.

دَرَنَد (derend) = Şekil ve suret
§ Sân, mânend gibi teşbih
ifade eder: felek derend = felek
gibi, mân derend = ay gibi.

دَرِنْدَه (derende) = Yırtıcı: De-
rîden = yırtmak tan ismi fail
insan ve hayvanları yaralayan
aslan, kaplan ve o gibiler. Ku-
maşları kesip biçmek itibariyle
terziye de denebilir.

بود سوزن به از تیغ برنده
که این دوزنده باشد آن درنده
دعوی

İğne, kesici kılıçtan igidir; çün-
kü bu dikici o, yırtıcıdır.
(Dehlevî)

(R) nin şeddeli olduğu da var-
dır.

بما شیر درندهٔ مسجداک
که از نوک خاری درآید، بخاک
نظامی

*Nice yırtıcı korkunç aslan bir
diken ucu sebebiyle helâk olur.*
(Niẓāmî)

دَرَنگ، دَرَنگ (direng, dereng)

= Eğlenme, durma, geri kalma.
Zıddı şitâb'dır.

درونگی نبردیم برآه اندکی
و: نزال همی کرد رخشم یکی
فردوسی

*Yolda biraz bile durmuyordum;
atım iki konağı bir ediyordu.*
(Firdavsi)

Ş Saat, vakit.

از زیر پنج پرده: شاهد نظر کنی
چون صوفیان برقص درایی همان درنگ
سوزنی

*Sevgiliye beş perde altından
bakarsan sofular gibi o saat
raksa başlarsın.*
(Süzenî)

Ş Çan, saz, kılıç, topuz gibi
şeylerin sesi. Şişe, çini ve ben-
zerlerinin kırılmasından çıkan
ses.

ناقوس بکعبه دو درنگ آوردن
بتوان ا نتوان ترا پنهان آورد
شیخ ابو سعید ابوالخیر

*Kâbede çanı seslendirmek müm-
kündür. Seni ile geçirmek
mümkün değildir.*

(Şeyh Ebū Sa'îd Ebūlhayr)

ناگه آن دیوانه شورش در رسید
بردر دکان شیشه‌گر رسید
یک بیله بر سنگ می زد بی درانگ
کز دانه بردی درنگ شیشه زنگ
مولانا

*O divane ansızın cezbelen-di.
Bir şişeci dükkânının kapısına
erişti. Şişeleri durmadan taş-
a vuruyor, çünkü şişenin kırılış
sesi gönülden pası: kederi gi-
deriyordu.*

(Mevlânâ)

Ş Ahiret-

چو سازی درنگ اندرین چای تنگ
شود تنگ بر تو مرای درنگ
فردوسی

*Bir dar yerde: dünyada durur
kairsan, ahiret evi sana dar
olur.*

(Firdavsi)

Mihnet mânasına âdereng mu-
haffefi'dir Ş Derengiden den
(İsmas. isfa. muh. vas.)

چو وقت حمله بود آفتست و باد شطاب
چو وقت حمله بود رافتست و کوه درانگ
فرخی

*Saldırdığı vakit belâ ve şubat
rûzgârıdır, yavaşlık zamanında
me-hametli ve dağ duruşlu ya-
ni ağırbaşlıdır.*

(Ferrohî)

دَرَنگیدن (derengiden) = Dur-
mak, eğlenmek, geri kalmak,
saz telinin, topuz ve kılıcın se-
si çıkmak درنگ (ba.).

دَرَنورْد نِهَادَن (derneverd nihâ-
den) = Sarmak, dolamak, ör-
mek (k.) gizlemek, nam ve ni-
şanını belirsiz etmek.

دِرَنه (dirne) = Sayu iyi kılıç.

درو، درو، درو (**direv, durev, durū**) = Mahsul biçme.

طرب، نوجوان زیر بجوی
که دگر ناید آب رفته بجوی
ذرع را چون رسید وقت درو
نخرامد چنانکه بره نو
سعدی

Gençliğin zevkını ihtiyardan arama; çünkü akıp giden su tekrar ırmağa gelmez: gençlik saadeti avdet etmez. Ekinin biçme zamanı erişince yeni yetişmiş yeşillik gibi salınmaz. (Sa'di)

درواه، دروا (**dervâ, dervâh**) = Şaşkın, hayran.

رهروان چون آفتاب آزاد و خندان رفته اند
من چرا چون ذره سرگردان و دروا مانده ام
خاقانی

Yolcular güneş gibi serbest ve gülerek gitmişler. Ben niçin zerre gibi sersem ve şaşkın kalmışım. (İfakânî)

زیم آتش تیغش که برشود بفلک
ستارگان همه در برج خویش دروایند
معزی

Kılıcının feleğe yükselen ateşi korkusundan bütün yıldızlar kendi burcunda şaşırmış bir haldedirler. (Ma'izzî)

Ş Başaşağı asılmış, ters Ş Lâ-zım ve zarurî=derbâ.

درواه (**dervâh**) = Hastalıktan henüz kurtulan, fakat tamamiyle

kendine gelemiyen kimsenin haline derler. Arapçada nekâhet; bu halde bulunan kimseye nâkih denir.

کرده خصمان براو جهان فراخ
تشنگ تراز درون، گه درواخ
سنائی

Hasımları ona geniş dünyayı nekahet devrindeki yürekten daha daraltmış. (Senâ'i)

Ş Muhkem ve mazbut.

ذوالنون گفته [چون کنی باکس که بضاعت تو بدست او بود، و درد تو موافق داروی او باشد. دامن او را درواخ دار]
عبدالله انصاری

Zünnün demiş: sermayen kendisinin elinde ve derdin onun ilâciyle geçecek bir adama karşı nasıl davranırsın? Onun eteğine kuvvetle sarıl.

(Abdullâhî Enşârî)

Ş Doğru, gerçek meselâ . کلام
Filâncanın hakkındaki zannım doğrudur, demektir
Ş Ayıp ve ar Ş Şecaat Ş Sertlik, kabalık mânalarına da gelir.

زحل مراتب و مه وایت و اسد درواخ
منصور شیرازی

Mertebeleri (Zu'hel) Sekendiz gibi yüksek, ay bayraklı, aslan gibi cesur.

(Menşûrî Şîrâzî)

درواز، درواز (**dervâr, dervâj**) = Dervâ.

دروازه (**dervâze**) = Ekseriya açık duran büyük kapı. Der = kapı

vâz = bâz = açık demek olup terkipçe mânasından ve (dervâze'î gûş) gibi tâbirlerden büyüklük mânası anlaşılmıyorsa da ekseriya şehir, saray, han kapısı gibi büyük kapılarda kullanılır.

دروازه شهر را توان است
توان دهن مخالفان است
سعدی

Şehrin kapısını kapamak mümkündür de muhaliflerin ağzını bağlamak mümkün değildir.
(Sa'dî)

(Ar.) دَرَوَ.

(dervâze'î gûş) = Kulak deliği.

(dervâze'î nûş) = Ağız.
(dervâze'î hezârgâm) = Mesafe tâyini için yollara dikilen sütun.

دَرَوَانَه (dervâne) = Dama çıkacak kepenk.

دَرَوَا (dervâh) = (ba.) دروا.

دُرُود (durūd) = Dua, esenlik, rahmet (Ar.) صلاة.

هزاران درود و هزاران سلام
ز ما بر محمد علیه السلام
سعدی

Bizden Hazreti Muhammed aleyhisselâma binlerce salât ve selâm olsun.

(Sa'dî)

Ş Durūden = Biçmek ten mazi.

Ferhengi Ziya

برفتند و هر کس درود آنچه گشت
نماند بجز نام نیکو و زشت
سعدی

Gittiler ve herkes ektiğini biçti. İyi ve çirkin addan başka bir şey kalmaz.

(Sa'dî)

(durūd guften) = Selâm vermek, درود فرستان (durūd firistâden) = selâm göndermek, esenlik dilemek.

(Pençe'î duzdîde) nin beşinci günü پنجه دزدیده (ba.) Ş Kazımak mânasını da ifade eder.

شعادتی که نباشد طمع مکن سعدی
که چون نگاشته باشند مشکلات درود
سعدی

Olmıyacak saadete tamah etme, yazılmış olan şeyleri kazımak güçtür.

(Sa'dî)

دُرُودِن، دُرُودِن، دُرُودِن (durūden, durevîden, direvîden) = Ekin biçmek, ağaç budamak.

چو دشتام گوی دعا نشنوی
بجز کشته خویشن ندروی
سعدی

Söversen dua işitmezsin: sövdiğüne karşı dua değil sövme işitirsin. Kendi ektiğinden başkasını biçmezsin.

(Sa'dî)

آن پوشد زن که رشته باشد
مردان درودنه کشته باشد
نظامی

Kadın büktüğünü giyer, erkek ektiğini biçer.

(Niẓāmî)

دروش (durūş) = Operatör neşteri

بنوسی که ستوران دروش وداغ کنند
ستودوار بر اعدا نهاده داغ و دروش
سوزنی

*Hayvanları neşterleyip dağla-
dikları mevsimde düşmanları
hayvan gibi dağlamış ve yara-
lamış.*

(Süzeni)

Ş Bizlengiç.

(Yaşlı bir eşek hakkında)

بسه از روزگار دیده دروش
نادم او بیجای مانده نه گوش
چای

*Zamandan o kadar bizlengiç
görmüş ki ne kuyruğu ne ku-
lağı yerinde kalmış.*

(Cami)

دروغ (durūğ) = Yalan.

قال اصفهان مگر ملجدم خواند
چراغ کذب را نبود فروغی
مسلمان گویمش من در برابر
دروغی را شاید جز دروغی
خجندی

*Işfahān'lı Kemâl bana zındık
dediyse yalan kandilinin ışığı
olmaz. Ben ona karşılık ola-
rak Müslüman derim; çünkü
yalana yalandan başka yakış-
maz.*

(Hucendî)

دروغ زن (durūğ zen) = Yalancı.

دروگر (durüger) = Dülger: du-
rüdger (muğ.).

کجا کنند درست اهل زهد تخته عشق
که مشکلات بمیمون دروگری آموخت
خجندی

*Sofular aşk tahtasını nasıl tes-
viye ederler; çünkü maymuna
dülgerlik öğretmek güçtür.*

(Hucendî)

درون (derün) = İç.

درون پرهمن از غایت لطافت حسن
چو آب صافی در آبگینه پیدای
سعدی

*Güzelliğin son derece letafetin-
den gömleğin içinde, şişedeki
duru su gibi görünüyorsun.*

(Sa'dî)

درون سینه من بخزن خیال تو بود
چنانکه رسم قدیمست گنج درویران
ابوالعالی

*Benim gönlümün içi senin ha-
yalinin mahzenidir. Hazinenin
viranede bulunması eski âdettir.*

(Ebülme'ânî)

Zıddı bîründür.

(k.) derün perver = درون پرور
Gönü yapıcı Ş iyi huylu, ehli
dil.

(k.) derün dâr = درون دار
Munafık ve kinli.

معتبر عالم و جاهل شده
گرچه درون دار و سیه دل شده
خسرو

*Her ne kadar munafık ve âsi
ise de bilgili ve bilgisiz yanın-
da itibarı var.*

(Husrev)

درون (durün) = Hububat ölçceği

Ş Mecusilerin yemeklerine o-
kuyup üfledikleri dua.

درونه (derüne) = Derün Ş Çıyan
otu. Muarrebî derunec'dir Ş Ele-
ğimsağma, kavsikuzah Ş Hallaç
yayı.

نوسد بر شرف قدر تو هر شاعر کو
خاطری دارد انعام وزبانی وصال
لفظ قوس ارچه شود شامل نام هر دو
شبه قوس قزح نیست درونه ندای
کمال اسماعیل

*Düzen verici fikre, öğücü dile
sahibolan her şair, senin kad-
rinin şerefine erişmez. Her ne
kadar ikisine de kavis denirse
de hallaç yayı eleğimsağma-
ya benzemez.*

(Kemâl İsmâ'il)

Ş Hallaç yayı.

سفید برف برآمد ز کوهسار سیاه
و چون درونه شد آن سر و بوستان آرا
رودکی

*Kara dağdan beyaz kar geldi
ve o bostanı süsliyen selvi, hal-
laç yayı gibi oldu.*

(Rüdeki)

Son mânaya (d) nin ötresiyle
de yazmışlardır.

درویزه (dervîze) = Dilencilik =
deryüze.

درویش (dervîş) = Fakir, yoksul.
Lûgat sahiplerinin bir kısmı
bu kelimenin aslı dervîz'dir; (z)
(ş) ye kalbolunmuştur, dervîz de
derâvîz muhaffefidir, fakirler

kapılara geldikleri zaman onlara
asıldıklarından bu ad verilmiş-
tir (ba.). Yahut dervîş
deryüz'dan çevrilmedi, (y) ile
(v) nin yerleri değişmiş ve (ş)
(z) ye kalbolunmuş demişlerse
de (dervîş) i (deryüş), (dervîz) i
de (deryüz) dan çevrilmiş say-
mak daha uygundur درپوز (ba.).

درویش و غنی بنده این خاک درند
و انا که غنی ترند محتاج ترند
سعدی

*Fakir, zengin bu kapının top-
rağının bendesidir; çok zengin
olanların ihtiyaçları daha faz-
ladır.*

(Sa'dî)

دیره (derre) = İşkembe, (r) şeddesiz
de olur.

گرم از زمه خوران و زمه از گیا چران
هر يك بحرص خویش همی برکنند دره
ناصر

*Kurt sürüden yiyici; sürü ottan
otlayıcı. Her biri kendi hırsına
göre durmadan işkembesini dol-
duruyor.*

(Nâşîr)

Ş İki dağ arasındaki aralık. Di-
limizde de dere deriz. (D) nin
ötresi, (r) nin şeddesiyle davul
turası, kırbaç mânalarıdır.
Tura bundan bozulmuş demek-
tir. Arapçada bu mânaya (d)
nin esresiyle (dirre) dir.

همی رزند مراغریچگان سنگین دل
چو دره برده دل عید و پشت بر-
روخی سمرقندی

Taşıyürekli namussuzlar bayram davuluna tura, örse çekiç vurdukları gibi beni muttasıl döğdüler.

(Rūhî'î Semerkendî)

دره آسمان (dere'î āsmân) = (k.)
Samanuğrusu = kehkeşân (Ar.)
عجربه.

درهشته (derhište) = Cömertlik,
el açıklığı, sehavet, semahat.

بسکه دارد سخاو درهشته
در زمانه نه در نه زر هشته
شاعر

O kadar cömert ve eli açık ki zamanede ne inci, ne para bırakmış.

(Şā'ir)

درهم (derhem) = Karışık, çapraşık, dolaşık, dağınık, kederli.

نقش جبین درهم شده فرجوانی گم شده
شمشاد قامت خم شده کشته الفها دالها
و ثوق [*]

Alnın nakşı karışmış, gençlik aydınlığı kaybolmuş, şimşir gibi düzgün olan boy bükülmüş,
(1) elif gibi dümdüz olan boylar
(2) dallar gibi kıvrılmış.

(Vuzūḳ)

دری (derī) = Dağ arası mânasına gelen (der) ile nispet edatı olan (y) den mürekkeptir. Zebânî derî dağ ahalisinin dili demektir. Dilin bu şubesiyle köy

[*] İranın asrımızda yaşayan de-
ğerli şair ve siyasilerindendir.

ve dağ ahalisi konuştuklarından ve şehirliiler gibi yabancılarla da düşüp kalkmadıklarından dilleri bozulmadığı cihetle öteki kısımlarından fasih sayılmıştır.

ز نظم دلکش حافظ کسی شود آگاه
که لطف طبع و سخن گفتن درى حافظ

Hâfız'ın gönül çekici nazmını, tab'ı lâtif olan ve fasih söz söylemeyi bilen kimse anlar.
(Hâfız)

Dağ arasında yetişen keklige (kebki derî) derler ki çok büyük ve âdeta horoz kadar olur.

ی زندک بک دوی نهقه از قله کوه
ی کشد مرغ سحر زمزمه ازدادن کل
شاه طاهر دکی

Dağ kekligi dağ tepesinden yüksek sesle gülüyor. Bûlbûl dağ eteğinden zemzeme çekiyor.
(Şāh Tāhiri Dekenî)

دریا (deryâ) = Deniz (derye) ve imale ile (deryî) suretinde okunduğu ve o vezindeki kelimelerle kafiyelediği de vardır.

شدم بدویه وغوطه زدم ندیدم در
گناه بخت منست این گناه دریانوست
فردوسی

Denize gittim, daldım, inci görmedim. Bu, benim talihimin kabahatidir. Denizin suçu yoktur.

(Firdevsî)

نماز شام چو صحبت بریدم از ماوی
بریده گشت طریق سلام از سلمی
چو بخت بر لب جیحون فکند رخت مرا
چم شدیم سه جیحون نه کم زسه دریا

یکی ز آب و دو از خون که مردود دیده من
زهر و دواغ وطن خون گریستند همی
ادیب صابر

*Akşam namazı vaktinde yur-
dumdan ayrıldığım zaman Sel-
mâ ile selâmlaşmak yolu da
kesilmişti. Talih benim eşyâmı
Ceyhûn kenarına attığı zaman,
uç deryadan eksik olmıyan ve
biri sudan, ikisi kandan ibaret
uç Ceyhûn birleştik: zira vata-
nımdan uzaklaşma derdiyle
acıısından benim her iki gözüm
kan ağılıyordu.*

(Edlbi Şābir)

İşte (Edîbi Şābir) in şu şiirinde-
ki (deryâ), (deryî) suretinde
okunur Ş Hakikat ehline göre
Cenabı Hakka işarettir.

دریا بار (deryâ bâr) — Büyük de-
niz, deniz sularının hücum etti-
ği yer. Sonundaki bâr çokluk
ve büyüklüğe delâlet eder.

غبار کلفت از دل صاعر مرشار می شود
که گرد راه سیل از خود بدریا بار می شود
صائب

*Gönülden külfet tozunu dolu
kadeh yıkar. Yolun toz ve
toprağını sel, kendinden, büyük
denizle yıkar.*

(Şā'ib)

Ş Deniz kenarındaki şehir: bu
mânaya göre bâr esas ve tem-
mel mânasına yakışır.

دریا نوش (deryâkeş, deryâ-
nûş) = Çabuk sarhoş olmıyan,
çok içen kimse [*].

[*] Sünbülzâde Vehbî'nin şu beyti ne

kadar mânalıdır :

Bir zaman Rumda deryâkeş idik ey Vehbî
Şimdi İranda kanaat ederiz çay ile biz

تشنگانی که زجان مست شدند از می عشق
دل دریا کش سرمست چو دریا بینند
خاقانی

*Aşk şarabıyla candan mest olan
susuzlar, sermestin kolay kolay
sarhoş olmıyan kalbini deniz
gibi görürler.*

(Hâkânî)

دریای ابيض (deryâyî ebyež) = Ak-
deniz.

دریای اسود (deryâyî esved) = Ka-
radeniz.

دریای اخضر (deryâyî eḫzer) = (k.)
Hint denizi Ş Gök.

دریای بصره (deryâyî beşre) = (k.)
Şarapla dolu büyük kadeh.

دریای حامله (deryâyî ḥâ-
mile, deryâyî sā'ile) = (k.) İnci
çıkardıkları deniz.

دریای قازم (deryâyî ḳulzum) — Şap-
denizi, Bahri ahmer.

دریای لعل (deryâyî la'î) = (k.) Şa-
rapla dolu zarf.

دریای قیر (deryâyî ḳîr) = (k.) Ka-
ranlık gece Ş Mürekkep dolu
hokka.

دَرِیَاب (deryâb) — Bulmak Ş An-
lamak, idrak etmek, tanımak Ş
Tedarik etmek, ele geçirmek
mânalarına gelen deryâften den
emir.

غافل میاش اوعاقلی دریاب اگر صاحبی
شاید که نتوان یافتن دیگر چنین ایام را
سعدی

*Akıllı isen gafil davranma;
gönül ehli isen anla yahut te-*

*darikli bulun. Bir daha böyle
günleri bulmak mümkün olmaz.*
(Sa'dî)

Deniz mânasına da gelir.

عدیل ماهیان باشم بدریاب
که همچون ماهی همواره در آب
غیرگرگانی

*Denizdeki balıklara benzerim;
çünkü balık gibi daima sudayım.*
(Fehri Gurgānî)

دریچه (deriçe) = Pencere.

یدر کنند ملائک سر از دریچه عرش
دی که شاهد طبع کند بسدره عبور
عرفی

*Sevgili şiirim Sidreden geçtiği
yani göklere yükseldiği zaman
Melâikei kiram arştan başlarını
çıkartırlar: onun güzelliğine me-
lekler hayran olur.*
(‘Urî)

دریدن (deriden) = Yırtmak, para-
lamak.

درید و برید شکست ویدست
بلا ترا سر و سینته و پا و دوست
فردوسی

(ba.). (R) şeddeli de olur.

شراب خورده معی چو درسیاع آید
چه جای جامه که برخویشتن بدرد پوست
سعدی

*Mâna şarabını içen vecit ve
semâa geldiği zaman elbise ne
demek; kendi derisini yırtar.*
(Sa'dî)

دریغ (dirîğ) = Esirgeme, kuru-
ma & Menetme.

گرگشتی جامم از تو نیست دریغ
اینک اینک سر، اینک اینک تیغ
نظامی

*Eğer öldürürsen canımı senden
esirgemem; işte işte baş, işte
işte kılıç.*

(Nizâmî)

Ş Eyvah, vah vah, yazık gibi
acıma, teessür, tahassür, piş-
manlık ifade eder. Bunun ye-
rinde (dirîğâ) da kullanılır.

ی داد زگره ریک را رنگ
ی زد صری از دریغ بر سنگ
نظامی

*Ağlamasıyla kuma renk veriyor,
esefinden başını taşa vuruyor-
du.*

(Nizâmî)

دریغست باسفله گفتن علوم
که ضایع شود نغم درشوره بوم
سعدی

*Alçağa bilgiler öğretmek yazık-
tır: çünkü tohum çorak yerde
telef olur.*

(Sa'dî)

صری کان ازین در ندادم دریغ
به ار تاج بخشی بآن سر نه تیغ
نظامی

*Bu kapıdan esirgemediğim başa
kılıç değil; taç bağışlarsan iyi-
dir.*

(Nizâmî)

گمان بردم که خافای دریغا گوی من باشد
دریغا من شدم استون دریغا گوی خافای
نظامی

*Zannettim ki Hâkânî bana
mersiye söyleyecek. Vah vah;
ben Hâkânî'ye mersiye söyle-
dim.*

(Nizâmî)

Bu beyitte birinci ve üçüncü
dirîğâ mersiye mânasında kul-
lanılmıştır.

دربغ خوردن (dirîğ hürden)=Tees-süf etmek.

ناگفتنیست راز دهات ولی چه سود
خوردن دربغ برسخی کز دهن برفت
سلمان

Ağzının sırrı söylenmek münasip değildir; fakat ağızdan çıkan söze teessüfte ne fayda var.
(Selmân)

دربغ داشتن (dirîğ dâšten)=Sıkıntı göstermek, menetmek.

هر انکس آنچه سزاوار آن بود آنده
ز چشم خفته شکر خواب را دربغ مدار
صائب

Herkes'e lâıyk olanı ver, uyuyan kimsenin tatlı uykusuna mâni olma.
(Şa'ib)

دربواس (derîvâs)=Kapı çerçevesi, dayacağı, sürgüsü.

در واز ودرواس فروگشته درآمد
چست که يك باره فروآید دیوار
روکی

Kapı ve pencere çok meyletti. Duvarın birdenbire yıkılmasından korkulur.
(Rüdeki)

دربوزه، دريوز (deryüz, deryüze) = Dilenci, dilencilik.

ای خدا کمترین گدای توام
چشم برخوان کبریای توام
می روم بردر تو هم روزه
شی' الله زمان بدربوزه
جای

Yarabbi! Senin en hakîr bir dilencinim. Gözüm ululuğun sofrasındadır, yani ondan faydalanmayı umar; dilencilik ile

(شیئا الله) *diyerek her gün kapına giderim.*
(Cāmî)

(Deryüzegî) de dilencilik.

دريوش (deryüş)=Deryüz. Sonundaki (z), (ş) ye çevrilmiştir.

ستیزه کرد همی بایبذ سرخ لبش
قوس کرد همی با چراغ روی نکوش
نبیذ باد ولب او برناک بود خیل
چراغ بادورخ او بروشی دریوش
لامی

Onun kırmızı dudaklı şarap ile mücadele, onun güzel yüzü ışılla alay ediyordu. Şarap, renk cihetiyle onun iki dudaklarına karşı mahcup; ılık parlaklıkta onun iki yanaklarına nispeten pek yoksuldu.
(Lāmi'î)

دیز (diz)=Kale. Muhafız ve komutanına dizdâr denir.

تو گفتی که تن بد مگر چرخ و ماه
مرا ترا سرآن کوه و آن دز کلاه
اسدی

Eğer görseydin sanki felek ile ay, vücut; o vücudun başı, o dağ, kale de külâhı derdin.
(Esedî)

زدرداری دزی دزدید دزدی
زهی دزدی که دزدزد دزددار
ابو سعید

Bir hırsız kale muhafızından kaleyi çaldı, ne yaman hırsız ki kale muhafızından kaleyi çalar!
(Ebū Sa'îd)

دز افتا (diz eftâ)=Şâpūr'un Fars-ta yaptırdığı bir kale.

دز افتائی که شخصش نور دارد
بنا گویند کز شاپور دارد
نظای

*Ortası nurlu Eftâ kalesini Şâ
pür yapmıştır, derler.*

(Niẓāmî)

دَز (dez) = Köşk, çardak.

دَزْدَز (duzd) = Hırsız, uğru.

چون عنایات بود باما مقیم
کی بود یی ازان دزد لثیم
مولانا

*Senin inayetlerin bizimle bir-
likte oldukça o alçak hırsızdan
nerede korkulur.*

(Mevlânâ)

مرا هر شب چو دزدان خواب گرد چشم برگردد
دلرا باغمت بیدار بیند باز برگردد
نشان

*Benim her gece uyku hırsız-
lar gibi yaşlı gözümün etrafın-
da dolaşır; gönلümü eleminle
uyanık görünce geri döner: yine
kaçar.*

(Niẓāmî)

هر انکس که بر دزد وحت کند
بازوی خود کاروانی زند
سعدی

*Hırsıza merhamet eden kimse
bir kervanı kendi eliyle vuruyor
demektir*

(Sa'dî)

Ş Duzdiden = Çalmaktan emri
hazır, (Isfa, muh. vas.).

زن خزان تاچند باشی لعل دزد
گر همی دزدی بیا ولعل دزد
مولانا

Bu eşeklerden ne vakte kadar

*nal çalacaksın. Hırsızlık eder-
sen gel de la'cal.*

(Mevlânâ)

دزد افشیره (duzd 'eşâr,
duzd efşere) = Hırsıza yatak-
lık eden kimse, hırsızın ortağı,
şeriki, yardımcısı.

او دزد و من گدازم از شرم
دزد افشیره ایست این نه آزرم
نظامی

*O çalar, ben utancımdan eririm;
bu, hırsıza yardımdır; utanıma
değil.*

(Niẓāmî)

Her ne bulursa uğruhiyan uğru
(Helîmî ve Nî'met).

دزدیدن (duzdiden) = Çalmak,
birinin malını hile ile yahut
zorbalıkla almak.

دزدیده (duzdide) = Çalınmış. Duz-
dide nigâh = Hırsızlama bakış
ki gizli bakıştan kinayedir.

دزدیده نگاهم شوالحق نمکینست
روی نظرم با تو و چشم بزمینست
طالب

*Sana gizlice bakışım hakikoten
tatlıdır. Gözüm yere, nazarım
sana müteveccihdir.*

(Tâlib)

دَزْدَمَة (dezde me) = Seb'ai sey-
yare: Eskiden yedi tane sanı-
lan gezginci yıldız.

دَزْكَ (dezek) = Sarık & El ve yüz
silecek şey, mendil.

ای طرفه خوبان من ای شهره ری
لب را ز سر دزک بکن پاک ری
رودکی

*Ey benim nadide güzelim, ey
Rey şehrinin ünlü güzeli ! Du-
dağına değen şarabı mendilin
uciyle sil.*

(Rüdeki)

(D) nin esresiyle kalecik mânâ-
sına (diz) in küçültülmüşüdür.

دِزْمَار (**dizmâr**) = Azerbaycanda
içinde kurşun ve lâcivert ma-
deni olan bir yer, lâciverdi diz-
mârî dedikleri lâcivert madeni
oradadır.

دِزْدَنَس (**dizendîs**) = Sanki, gûya,
hemen hemen o, mânâsıdır ki
zan ve tahmin yerinde kullanı-
lır.

اگرچه در وفا ی شبی و دیس
نی دانی تو قدر من دزدنسی
رودکی

*Her ne kadar vefada benzerin
yoksa da zannederim ki kadri-
mi bilmiyorsun.*

(Rüdeki)

دُز، دِز (**duj, dij**) = Çirkin, kötü,
murdar & Öfke, sertlik [*].

برق ورای متین کرد خلق را تسخیر
بکین و بطش نکرد وبه بی نیانی و دُز
فخری

*Halkı yumuşaklık ve sağlam
fikir ile elde etti. Kin ve şid-
detle, sebatsızlık ve sertlikle
değil.*

(Fehrî)

§ Kale.

[*] (Reşidî) (d) nin ötresiyle daha doğ-
rudur dediginden bununla terekkübeden
kelimelere o harekeyi koydum.

دُز آگاه، دُز آبد (**duj ābād, duj
āgāh**) = Çirkin, korkunç, kız-
gın, huysuz.

نگذرد شیر دُز آگاه بصد عمر ازیم
اندوان پیشه که یک چاکر او کرد گذر
فرخی

*Onun bir kölesinin geçtiği or-
mandan kızgın aslan pek çok
zaman geçmez.*

(Ferruhi)

ز آسیب تیغ تو مانشد دائم
چو صیاب لرزان چو سیسرم پنهان
بلنگد روانگاه درکوه بربر
نهنگ دُز آگاه دو عمر عان
عبدالواسع جبلی

*Senin kılıcının sarsıntısından
Berber dağında ruhu üzen kap-
lan daima civa gibi titrer, en-
gin denizde korkunç timsah
anka gibi gizlenir*

(Abdolvâsî'i Cebelî)

دُز گامه، دُز گام، دُز آگامه، دُز آگام (**dujâ-
gâm, dujâgâme, dujgâm, duj-
gâme**) = Sofu & Harem ağası.
Duj āgâh mânâsına da gelir.
دُز آلود (**duj ālūd**) = Korkunç.

ای بر دُز آلودست در جنگ
که دارد از مصاف شیرزننگ
خسروانی

*Cenkte korkunç bir ihtiyardır
ki erkek aslanla harbetmekten
arlanır.*

(Husrevânî)

دُز آهنگ، دُز آهنج (**dujāhenc, duj-
āheng**) = Kötü huylu, korkunç.

بدو کارگر خنجر و زبردست
دُز آهنج کوهیست ننجیر نیست
امدی

*Ona hançer ve ok tesir etmez.
Korkunç bir dağdır. Av değildir.*
(Esedî)

Ş Çabuk giden ok تَخَش (ba.) Ş
Çatal başlı kısa mızrak.

بیک خدنگ دژ آهنگ تنگ داری تنگ
نو بر بنگ شخ و برهننگ دربار
عنصری

*Sen çabuk giden ok ile kapla-
na dağı, timsaha koca denizi
dar edersin dar.*
(Unşurî)

Dujāheng = Efrāsyāb'm Key-
hüsrev'den saklandığı mağara.
Duj berāz = Öfkeli.

* بنگ دژ برازی دبد برکوه
که شیر چرخ شد از کیفش استوه
ابو شکور

*Dağ üzerinde hışımlı bir kap-
lan gördü ki feleğin aslanı
(Esed burcu) onun kininden âciz
oldu.*

(Ebū Şekūr)

Ş Olmıyacak şeyleri istiyen
kimse Ş Ayıp arayıcı.

Dujberū = Kaşlarını çat-
mış, öfkeli.

ای دژ بروست برشاخ
کزوهت شیر ژانرا حذر
ابوشکور

*Kavga kaşağısı bir suratsızdır
ki kükreyici aslan ondan çeki-
nir.*

(Ebū Şekūr)

Berū = Kaş.

Dujpesend = Fenayı be-
ğenen Ş Günahkâr Ş Güç be-
ğenen, müşkülpesent. Bazı lü-

gatlerde günahkâr yerine (per-
hizkâr) sofu yazılıdır.

دُجِبِه ، دُجِبِی ، دُجِبِی (dujpih, dujpî,
dujpîh) = Âzada beliren yum-
ru ki bez denir. (Ar.) غده. Bu
kelime mürekkeptir. Duj = çir-
kin, fena. Pîh ve muhaffefi olan
pî iç yağı demektir. Mûnase-
bet açıktır.

دُجْهِم ، دُجْهِی (dujhim, dujhî,
dujhîm) = Hîm Arapça ve Fars-
çada huy, tabiat mânasına gel-
diğinden dujhîm fena tabiatlı
demektir. Ötekiler bundan mu-
haffeftir.

اگر دشمنت از آید فراز
تو اصب تکبر برآو برمتاز
چنان شو تواضع گزنان پیش او
که باز آید از دُجْهِی خویش او
فیخر گزنگانی

*Karşına düşmanın da çıksa sen
kibir atını üzerine sürme; onun
yanına öyle alçakgönüllülükle
git ki tabiatı kötü huyluluktan
iyiliğe dönsün.*

(Fehri Gurgânî)

Ş Çok defa cellât yerinde kul-
lanılır.

بدُجْهِم فرمود تابیغ ایز
برآرد تش را کند دیزدیز
فردوسی

*Keskin kılıcını çıkar-sın da onun
vücudunu parça parça etsin
diye cellâda emretti.*

(Firdevsî)

Zindancı, kale bekçisi mânala-
rına da görülmüştür.

دِجِک (dijik) = İş işlemekten elde,
yürümekten ayakta peyda olan

kabarcık § İp ve ibrişim bükerek
peyda olan düğüm.

دژم، دژم (dijem, dujem) = Ekşi
yüzlü, kaygılı, hasta, düşünceli,
sersem, perişan § Öfkeli § Si-
yah, bulanık, karanlık.
İnsandan başkasına da söylenir.

گرانت زهر چیر بارگناه
کزوچان دژم گردد دل سیاه
اسدی

*Günah yükü her şeyden ağırdır;
zira ondan ruh hastalanır, gö-
nül kararır.*

(Esedî)

خسروا در زمان معدلت
نیت جز زلف یاره بیچ دژم
فخری

*Ey padişah! Senin adaletin za-
manında yârin zülfünden baş-
kası perişan değildir.*

(Fehri)

دلبران ایران زاول بهم
بگردند حمله جو شیر دژم
فردوسی

*Evvelâ İran bahadırları el bir-
liğ'yle hışımlı yahut kara aslan
gibi saldırdılar.*

(Firdevsî)

دژوان، دژمان (dijmân, dijvân) =
Eyvah, yazık gibi teessüf ve
tahassür mevkiinde kullanılan
kelimelerdendir. (Reşîdî) ye gö-
re birincisi (d) nin ötresiyle
(dujem) ile denk olup ikincisi
(d) nin üstünüyle yazdığımız
mânayadır.

دژن (dijen) = Tadı sert ve kes-
kin olan şey. (D) nin ötresiyle
öfkeli (Reşîdî).

دژند (dijend) = dijen = Hışımlı.
(Nâşirî) dijen ile birleştirerek
sert, keskin, tadı kötü, öfkeli
demıştır.

مکن هیچ صحبت ببرد دژند
که برطبع پاکت نیاد ازند
لطیفی

*Huyu sert insanla konuşma ki
senin temiz tabiatın bozulma-
sın.*

(Leîfî)

دژواح (dejavâh) = Kabalık, sertlik
§ Eyvah, yazık. .

دژوند (dijvend) = Fâsik, kötü
mezhepli.

درد ازما به چیدن خردمند
که دورست ازرو وآیین دژوند
زروآشت

*Akıllı mütedeyyine bizden se-
lâm olsun ki fâsıklık tarikin-
dan ve mezhebinden uzaktır.*

(Zerâtust)

دژهوخت، دژهوخت، دژهوخت

دژهوخت گنگ، دژهوخت گنگ

دژهوخت گنگ، (dij huht,

dij hūht, dij hūh, dij huc,

dijhuht geng, dijhūht geng)

= Beytûlmukaddes. (Nâşirî)

dördüncüyü üçüncüden bozulmuş sayarak (Burhān) ı yanlış buluyorsa da muhtelif hareketlerle Şerefnâme, Cihāngirî ve Edatulfuzelâdan naklen Şu'urî-de vardır.

کعبه نظم سخن خراب شد از تو
همچو زبخت النصر حظیره دژ هخت
شاعر

Beytûlmukaddesin muhiti Buhtunnaşşar [] dan harabolduğu gibi söz dizisinin kâbesi, senden haraboldu.*

(Şa'ir)

بدژ هخت گنگ اندر آمد ز شام
که خوانیش بیت المقدس بنام
فردوسی

Şamdan, ismine Beytûlmukaddes dediğin Dijhuht Genge girdi.

(Firdevsî)

کنون سلم را رأی جنگ آمده است
که یادش ز دژ هخت گنگ آمده است
فردوسی

Şimdi Silm, harb etmek fikrin dedir; çünkü Beytûlmukaddes hatırına gelmiştir.

(Firdevsî)

(Reşîdî) de ikinci harf (z) dir.

دس (des) = Es, benzer, menent.

نه دید و نه بیند ترا هیچ کس
که رزم مثل و گه رزم دس
عنصری

Savaşta mislini, mecliste dengini hiçbir kimse ne gördü ne görür.

(Unşurî)

(D) nin esresiyle دیس (muḥ.)

دست (dest) = El.

[*] Āsūriyye ile Bâtîlîstânın hükümdarı.

از دست وزبان که برآید
کز عهده شکرش بدر آید
سعدی

Cenabı Hakka şükrün uhdesinden çıkmak, yani Cenabı Hakka hakkiyle şükretmek kimin elinden ve dilinden gelir. (Sa'dî)

Ş Fayda ve menfaat Ş Zafer, nusret, galebe, üstünlük.

کنون دشمن بد گهر دست یافت
مر دست مردی وجهدم بتافت
سعدی

Şimdi aslı kötü düşman galebe çaldı, yiğitliğimin ve çalışmamın bileğini büktü.

(Sa'dî)

Ş Yüksek mevki.

نشستت پردست دستان سام
کر ایسته بردر گهش خام و عام
فردوسی

Sâm'ın oğlu Destân yüksek yere oturmuş, dergâhında büyük, küçük, el pençe.

(Firdevsî)

Ş Güc ve kuvvet.

دست برخون عاشقان داری
حاجت تیغ برکشیدن نیست
سعدی

Âşıkları öldürmeğe gücün yeter; kılıcı çekmeye ne hacet.

(Sa'dî)

بیاموز فرزندی را دست رنج
اگر دست داری چو قارون بگنج
سعدی

Ārûn gibi hazineye gücün yetse de yani hazine sahibi olan da oğluna sanat öğret.

(Sa'dî)

بیا تاپه داری ز شمشیر و جام
که دارم درین هر دو دست تمام
نظای

Gel bakalım, kılıç ve kadehten neye maliksin; çünkü ben bunun her ikisinde kuvvet ve kudret sahibiyim.

(Nizâmî)

Filânın bu işe gücü yeter yerinde «فلان درین کار دوستی دارد» derler. Ş Tarz ve üslûp.

تو بدستیکه پتیرمزه دل می شکری
عالی صید نگاهت شده تایی نگری
ایفا

Sen ok gibi kirpiğinle öyle bir tarzda gönül avlıyorsun ki sen baktıkça âlem bakışına avlanıyor.

(Yeğmâ)

(یکدست خانه ، یکدست جامه) gibi terkiplerde bütünlüğü ifade eder ki bir takım elbise, bütün bir ev demektir.

خواهی که راست گردد پشت دوتای من
یکدست جامه ام ده ویکسر چهار پای
کمال اسماعیل

Eğer benim bükük belimin doğrulmasını istiyorsan bir takım elbise ile bir baş hayvan ver.

(Kemâl İsmâ'il)

(یکدست صفر ، یکدست بازی) gibilerden, kerre, defa mânası anlaşılır. Bir el oyun, bir el tabanca gibi tâbirler dilimizde de vardır Ş Vezir Ş Endaze, arşın mânalarına da gelir.

(destâb) = Âbdest (ba.).
(destâ dest) = Peşin = pîşâ dest. Karşılığı pesâ dest = veresi.

ستوداد مکن جز دستادت
که پسادست خلای آرد وصحت ببرد
ابوشکور

Peşinden başka alışverişi etme; çünkü veresi uygunsuzluğa sebeb olur ve konuşmayı keser.

(Ebû Şekûr)

(dest ez cân şusten) دست از جان شستن = Meyus olmak, ümidini kesmek.

(dest ez sergiriften) دست از سرگرفتگی = (k.) Şefkatsizlik göstermek.
(destâs) = El değirmeni.

بدست همت تو آسمان هست
چو دستامی به پیش آسای
سوزنی

Senin himmetli eline karşı gök, su değirmeninin yanında bir el değirmeni gibidir.

(Sâzenî)

(dest efzâr) = Sanat sahiplerinin ellerinde kullandıkları keser, çekiç, rende, biz gibi aletler.

هانر سخاست دگر جله دست افزارند
اگر ترا بهر انگشت خویش صد هنرست
کاج

Asıl hünere cömertliktir, ötekilerin hepsi, her parmağında yüz hünere de olsa alât ve edevat kabîlindendir.

(Kâtibî)

(dest efsân) = El cırpıcı, raksedici, köçek.

خبرت نیست که دریاغ کنون شاخ درخت
مژده تو بشنید از گل و دست افشان شد
مولانا

Haberin yok mu? Şimdi bahçe-

de ağaç dalı, gülden senin müjdeni işitti de oynadı.

(Mevlânâ)

dest efşânden (dest efşânden) = El çırpma, raksetmek.

چو در دستت رودی خوش
زن مطرب سرودی خوش
که دست افشان غزل خوانم
وبا کوبان سر اندازم
حافظ

Mademki elde hoş bir saz var. Mutrip! Güzel bir nağme çal ki el çırparak gazel okuyalım; ayak vurarak salınelim.

(Hâfız)

§ *Terk etmek, yüz çevirmek, geri durmak § Açıklamak.*

طبع سیر آمد طلاق او براند
بشت بروی کرد و دست از وی فشانم
مولانا

Tab'ına usanç geldiğinden ondan vazgeçti sırtını döndü ve onu terk etti.

(Mevlânâ)

dest endâhten (dest endâhten) = El atmak (k.) yüzmek.

dest endâz (dest endâz) = El atan (k.) zulmeden, tecavüz eden § Yüzgeç § Köçek § Yankesici § Yağmacı § Ok atan § Biriyle yan yana giden kişi § Meclisin üst yerini döşiyen kimse.

چنان ملام بر انداخت و هم دست انداز
که باز کسی نتوانست بر کبوتر زد
سلمان

Mülkten zulmü öyle bir kaldırdı ki kimsenin doğanı güverci-ne saldıranıadı.

(Selmân)

dest âviz (dest âviz) = Bir şahsın iddiasını ispata vesile olarak getirdiği ve güvendiği her şey, küçük armağan.

چون عود نبود چوب بید آوردم
بانامه سیاه مو سفید آوردم
گفتی چه وسیله است دستاویز
بر رحمت عام تو امید آوردم
شاعر

Ödağacı olmadığı için söğüt ağacı getirdim. Karayazımla ak saçlarımı getirdim, neyine güveniyorsun dedin; senin herkes hakkındaki merhametinden ümitleniyorum.

(Şâ'ir)

قنبر و خسته بدرگاهت آمدم رحمی
که جز ولای توام هیچ نیست دست آورز
حافظ

Kapına yoksul ve yara'lı olarak geldim. Merhamet et; çünkü senin sevginden başka armağanım yoktur.

(Hâfız)

§ *Yapışmak, sarılmak, sığınma, iltica.*

زنجیر زلف یازکو تا من بدست آورز او
شاید مگر باز آورم این بخت برگریده را
بنما

Hani yârin zülfü zinciri ki ona sarılmak suretiyle belki bu ters talihimi döndürmek mümkün olur.

(Yeğmû)

dest bâz (dest bâz) = Tavla ve şatranç gibi oyunlarda çabuk oynayan oyuncu § El ve avucundakine oynayan kumarbaz. *dest bâzî* (dest bâzî) = Oynaşma, mülâabe.

دست با دست (dest bedest) = El ele, elden ele (k.) ara vermeksizin, çabuk § Peşin.

چنان که دست بدست آمده-ت ملاک بنا
بدستهای دیگر همچنین بخواهد رفت
سعدی

Mülk ve saltanat nasıl bize elden ele geldiyse böylece başka ellere gidecektir.

(Sa'dî)

دست بدست burden (dest bedest burden) = Elden ele götürmek (k.) hürmet göstermek.

دست بدست dâden (dest bedest dâden) = El ele vermek (k.) çok hoşlanıldığı vakit söylenilen bir sözdür. İltifak etmekten de kinaye olur.

گوهر مدحی که من در حرمت و بخت
دست بدستش برند تا حرم کبریا
محمد جان

Senin haremsarayına saçtığım medih incilerini elden ele yani kemali hürmetle haremi kibriyaya kadar götürürler.

(Meḥmed Cān)

از تو متاع حسن و زمانقد جان بدل
دستم بده بدست که سودا و پارکست
میر یحیی

Senden güzellik metanını bizden can ve gönül akçesini el ele verelim yani çok hoşlanacak zamandır ki alışveriş kutludur.

(Mîr Yehyâ)

دست بدندان کندن، دست بدندان گزیدن (dest bedendân geziden, dest bedendân kenden) = (k.) Pişmanlık, tahassür, teessüf.

دست برآوردن (dest berâverden) = El kaldırmak (k.) dua etmek, şefa'at etmek.

بیا تا برآوریم دست ز دل
که نثران برآورد فردا ز گل
سعدی

Gel, gönülden bir el kaldıralım: dua edelim; zira yarın topraktan el kaldırmak mümkün değildir.

(Sa'dî)

§ Terbiye etmek § Galip gelmek § Daa etmek.

ازان ابر عاصی چنان وزیم آب
که نازد دگر دست بر آفتاب
نظامی

O âsi buluttan öyle su dökerim ki bir daha güneşe galebe edemez.

(Niẓâmî)

دست بر ابرو گرفتن (dest ber ebrû gi-rişten) = (k.) Bakmaya dayanmamak, bakamamak.

خورشید در مشاهده آفتاب تو
بی اختیار دست بر ابرو گرفته است
میر نجات

Güneş senin güneşini (güneş benziyen cemalini) gördüğü zaman ihtiyarı elden giderek bakmaya dayanmamıştır.

(Mîr Necât)

دست بربر نهان (dest berber nihâden) = Eli göğüs üzerine koymak, divan durmak, selâm vermek.

نه بدیده که پایش خداوند بیا
نه ایست که کفایت دست بربر نبود
سعدی

*Görmez misin ki mevki sahip-
lerinin huzurunda medih ve se-
na ederek divan dururlar.*

(*Sa'dî*)

دست بر پشت چنبر کردن (dest ber puşt çenber kerdn) = Kabahatlinin her iki elini arkasına bağlamak.
دست بر ترکش زدن (dest ber terkeş zeden) = Elini ok mahfazasına vurmak (k.) harbe hazır olmak.

زان کهن ابرو زچاک دن کشیدم قبر آه
در صف عشاق دستی باز برترکش زدم
آصفی

*O keman kaşlının iştiyakiyle
gönül yırtmacından ah okunu
çektim, âşıklar sırasında yine
mücadeleye hazırlandım.*

(*Âşefî*)

§ Kendini süslemek, bezemek
§ İddia etmek § Şaşılacak bir iş
görmek.

دست بر دل نهادن (dest ber dil nihâden) = Teselli etmek.

دست بردهان بردن (dest berdehân burden) = (k.) Bir şey yemek. § Teessüf etmek, pişman olmak.

دست بر روی دست نهادن (dest ber rûy dest nihâden) = Hiçbir iş gör-memek, tembellik etmek.

نام خود را کوغکن کرد از مکه کدستی بلند
دست خود بر روی دست ای آهذین بازو دهنه
صائب

*Ferhâd el çabukluğuyla adını
yükseltti. Ey gücü kuvveti ye-
rinde olan! İşsiz durma.*

(*Şa'ib*)

دست بر روی گرفتن (dest ber rûy gi-

riften) = Utançtan el ile yüzü kapamak.

سجده باد صبا از رخس نقاب گرفت
دو دست خویش بروی خود آفتاب گرفت
صائب

*Scher vakti saba rüzgârı onun
yüzünden örtüyü açınca güneş
iki eliyle kendi yüzünü kapadı:
onun parlaklığı, güneşi utan-
dırdı.*

(*Şa'ib*)

(dest ber ser) = (k.) Eseflen, hayret eden.

نشسته بکشی در اندیشه تو
گاهی سر بزانو گاهی دست بر سر
بدایء سمرقندی

*Seni düşünerek bir köşeye otur-
muş: kâh düşünüyor, kâh şaşı-
yor.*

(*Bedî'î Semerkendi*)

§ Selâm

دست بر بچن (dest berencen) = Bi-
lezik. ابر بچن (ba.).

دست بر زیر زنج ستون کردن (dest bezîri zeneğ sütun kerdn) = Eli çene altına destek yapmak (k.) dü-şünmek, şaşmak, teessüf etmek.

ورادید باد دگان پر زخون
بر زیر زنج دست کرده ستون
فردوسی

*Onu kan dolu gözleriyle düşü-
nüyor, gördü.*

(*Firdevsî*)

دست بر کفش نهادن (dest berkefş ni-hâden) = Pabuca el koymak (k.) Hürmet etmek.

dest beste) = Eli bağlı (k.) hasis, âciz, mağlûp § El bağlamış (k.) namaz kılan, hizmete hazır.

کمر بندان بگروش دست بسته
بدست هر يك از گل دسته دسته
نظای

Hizmetkârlar, etrafında hizmete hazır; her birinin elinde destte gül.

(Nizâmî)

dest bend) = Kadınların inci ve la'î gibi şeyleri ipliğe dizerek yaptıkları kol bileziği.

ارغوان بینی چو دست دلبران پردست بند
مختاری

Erguvanî dilberlerin eli gibi bilezikle dolu görürsün.

(Muhtârî)

§ El ele tutuşup yapılan rakıs.

بهر برزن آوای را مشگران
بهر کوشه دست بندسرازان
اسدی

Her sokakta hanende ve sazenderlerin sesi; her bir köşede rakasların el ele rakısları.

(Esedi)

ساق دست بند می کردند
برسن ریشخندی کردند
نظای

Bir saat rakediyorlar, gül ile alay ediyorlardı.

(Nizâmî)

§ İnsan yahut hayvanların hal-ka teşkil etmeleri.

گروش همه دست بند بستند
سر بر سر دستها نشستند
نظای

(Köpekler) etrafında halka teşkil ettiler; başları ellerinin üzerinde oturdular.

(Nizâmî)

dest beşâhî efkenden), دست بشانی زدن, (dest beşâhî zeden) = Yeni bir dost sevmek, yeni bir arzu beslemek.

دودامن تسلیم درآور که چون تارک
هر دم نتوان دست بشانی دگر افکند
مائب

Teslimiyet eteğine sarıl ki aşmâ gibi her zaman başka bir dala el atmak; başka birini sevmek olmaz.

(Şâ'ib)

dest bekîse (dest bekîse ve 'aşk bedervâze) = El kesede, aşk kapıda (k.) parayı aşka tercih eden kimse.

dest bîrûn kerdên) = (k.) Harb ve mücadele etmek, savaşmak.

بیا تا بهم دست بیرون کنیم
ز ره درخوی و تبیخ درخون کنیم
شاعر

Gel birbirimizle savaşalım. Zırhı tere, kılıcı kana batıralım.

(Şâ'ir)

§ Alâka yani ilgiyi kesmek. Eli kesmek mânasına da gelir.

dest puht) = İnsanın kendi eliyle pişirdiği yemek.

از دست پخت طبع تو بالذاتست و بس
برخوان عقل هر که شود میهمان علم
عرفی

Her kim akıl sofrasında bilimin konuğu olursa ancak senin ta-

biatının eliyle pişen yemekten lezzet alır.

(Urî)

(des) دست پرورده ، دست پرورد : دست پرور
perver, dest perverd, dest per-
verde) = Elde büyümiş, elde
yetiştirilmiş: این دست پرورده اوست: denir
ki bu, onun yetiştirmesidir, onun
elinde büyümiş, yetiştirilmiştir,
demektir.

(dest piş dâšten) = دست پیش داشتن
Öne el tutmak (k.) menetmek.

بر طایوس بر اوراق مصاحف دیدم
گفتم این مآثرات از قدر تو می بینم پیش
گفتم خاموش که هر کس که چالی دارد
هر کجا پای نهاد دست نداردش پیش
سعدی

*Tavus tüyünü mushafların yap-
rakları üzerinde gördüm. Bu
mevkii senin derecenden fazla
görüyorum, dedim. Cevap ola-
rak: sus, güzel kimse her nereye
ayak atarsa mâni olmazlar dedi.*
(Sa'dî)

§ (Behārî 'acem) izaz ve ikram
etmekten kinaye demiş (دست)
suretinde yazmıştır ki
izaz ve ikram ederler demektir.
Menetmek mânasını da (Şānî)
nin şu şiiriyle ispat etmiştir:

هوس بر آتش وصل تو خنواش را زده بود
اگر حجاب نمی داشت دست پیش مرا
ناتانی

*Eğer utanma bana engel olma-
saydı heves, beni seninle bir-
leşme ateşine atmıştı.*

(Şānî)

§ Dua etmek.

دست چنین پیش که دارد که ما
زاری ازین پیش که دارد که ما
نظای

*Bizim gibi böyle kim dua eder;
bizim ağladığımızdan ziyade
kim ağlar.*

(Nizāmî)

§ Dilenmek.

دست چپ (dest çep) = Solak, (t) nin
esresiyle sol el.

دست چرپ (dest çerp) = Zengin.

دست چرپی (dest çerpî) = Zenginlik
§ Yardım.

دست خر (dest her) = Eşek çükü
(k.) fena sövme.

کسی پای مرغی نیاورد پیش
ولی دست خروفت زاندازه پیش
سعدی

*Hiçbir kimse öne bir kuş ayağı
getirmedi. Eakat sövüp sayma
haddini aştı.*

(Sa'dî)

دست داشتن (dest dâšten) = Geri
kalmak, alıkoymak.

دست از طلب ندارم تا گام من بر آید
یا جان رسد بجانان ز تن بر آید
حافظ

*Dileğime ulaşınca kadar is-
temekten geri kalmam; ya canım
canana erişir, ya tenimden ay-
rılır.*

(Hāfiz)

§ Galebe etmek.

دست در آستین کردن ، دست در آستین داشتن
دست در آستین کشیدن (dest der āstīn
dâšten, dest der āstīn kerdn,
dest der āstīn keşīden) = (k.)
İşlerden el çekmek, vazgeçmek
§ Eli gizlemek.

دست ، دست در بغل داشتن ، دست در بغل بودن
 دست در بغل نهادن (dest der beğel būden,
 dest der beğel dâšten, dest der
 beğel nihâden) = (k.) İşsiz kal-
 mak.

دست در گل داشتن (dest der gil dâş-
 ten) = (k.) Tamire hazırlanmak.

سرچه در تعمیر جسم غافل از دل نیستم
 دست دو گل دارم اما پای در گل نیستم
 صائب

*Her ne kadar vücudumu tamir
 ediyorsam da gönlümden gafil
 değilim, tamire hazırlanıyorum
 şaşırılmış değilim.*

(Şa'ib)

دست در کیسه زدن (dest der kîse ze-
 den) = Ēli keseye vurmak (k.)
 bağışlamak, ihsan etmek.

دست در گل زدن (dest der gulü ker-
 den) = Rezillik etmek.

دست راست (desti râst) = Sağ el
 § (k.) Büyük vezir § Asker ala-
 yının sağ kolu.

برآرسته شاهرخ دست راست
 هاتق

*Şâhruh sağ kolu süslemiş, ha-
 zırlamış.*

(Hâtîfî)

Sol ele desti çep derler.

دوگرداند بسوی دست چپ
 در تبار و خویش گویندش که خپ
 مولانا

(ba.).

دست زدن (dest zeden) = (k.) İki el
 ile usul vurmak § Şevka gele-
 rek el çırpma.

غم را چه زهره باشد تا نام من برده
 دستی بزنی که از غم و غمخواره فارغم
 مولانا

*Kaygı benim adımla anımla
 nasıl cüret edebilir (!) el çırp
 ki benim kaygım olmadığı gibi
 kaygı çekiciye de ihtiyacım
 yoktur.*

(Mevlânâ)

دست زن (dest zen) = El çırpma
 (k.) zevk ve şevk sahibi § Ha-
 nende ve sazende.

فرشته گیسو شکن در شکن
 یکی پای کوب و دیگر دست زن
 نظامی

*Kıvrım kıvrım saçlarını salı-
 vermiş. Biri rakedici, biri el
 çırpıcı.*

(Niẓâmî)

§ El vuran (k.) nedamet eden,
 pişman olan § Bir şeye teşeb-
 büs eden.

دست شستن (dest şusten) = El yı-
 kamak (k.) terk etmek § Ümidi
 kesmek.

ای دیده بجای آب خون ریز
 تادست ز زایشن بشویم
 عصمت

*Eğ göz! Su yerine kan'dök ki
 yaşamaktan vazgeçeyim.*

(İsmet)

ای که گلف دل بشوی از مهریار سنگدل
 من دل از مهرش نمی شوم تو دست از من بشوی
 سعدی

*Ey taşyürekli sevgiliden gönlü
 yıka, yani vazgeç diyen kimse!
 Ben onu sevmekten vazgeçmi-
 yorum. Sen benden ümidini kes.*

(Sa'dî)

دست شکن (dest şiken) = El kırıcı
 (k.) bükülüp süslenen züüf
 (Nefîsî).

دست شوی (dest şūy) = Elini yıkiyan kimse § El yıkanan su ve sabun gibi şeyler § El yıkanan yer: leğen, tas.

دست شویه (dest şūye) = Hekimlerin ıstılahında elleri ilâçlı su ile banyo etmek (Nefîsî).

دست شلیب کerden (dest şelîb kerden) = (k.) Mahlûkun önünde el bağlamak (Burhân).

دست شلیب کerden (dest şelîbî kerden) = Hizmete hazır olmak, divan durmak (Behârî 'acem).

پیش کسی دست ملیی مکن
نظای

Kimsenin huzurunda el pençe divan durma.

(Nişâmî)

دست فرو کوفتن (dest furû kuften) = Güreşe hazırlanmak.

دستک (destek) = Elceyiz. İğ ve ağırşak, yol tezkeresi, davet tezkeresi, vekâletname mânalarına da görülmüştür.

دستکار (destkâr) = El işi. Bir kimsenin sanatının meydana getirdiği şey = bu fi-lâncanın el işidir, eseridir.

گفتم این زخه کو زچشم بدست
دستکار کدام دام و ددست
نظای

Kötü gözden ilerigelen bu darbe hangi canavarın işidir, dedim.

(Nişâmî)

Eli çabuk, yahut operatör, göz hekimi, cilâcı gibi eliyle iş gören, kimse.

گل چون طیب دستکار آراسته برجویاد
آید که ترکس را بخار از دیده برداد سیل
فلکی

Gül, dikeniyile nergisin gözünden perdeyi kaldırmak için eli çabuk usta bir hekim gibi bezlenmiş olarak ırmağa gelir.

(Felekî)

دست گشادن (dest guşâden) = El açmak (k.) ihsan etmek. دست گشاده (guşâde dest) = Eli açık, cömert. دست کشیدن (dest keşiden) = El çekmek (k.) işten çekilmek § El uzatmak, el sürmek, teşebbüs etmek § Dilenmek.

دست درین پدشه کشیدم که هست
تا نکشم پیش تو یک روز دست
نظای

Mevcut olan şu sanata teşebbüsüm, bir gün senin önüne el uzatmamak yani senden dilenmemek içindir.

(Nişâmî)

دست کفچه کerden (dest kefçe kerden) = (k.) Dilencilik etmek.

زد یکدان لثیمان چو دود بگر بزند
نه دست کفچه کنند از برای کاسه آش
سعدی

Alçakların ocağından duman gibi kaçarlar; yemek çanağı için ellerini kepçe yapmazlar, yani dilenmezler.

(Sa'dî)

دست کندن (dest kenden) = El ko-parmak (k.) peşiman olmak.

دستگیر (destgîr) = El tutucu, el ile bir kimseyi tutan kişi (k.) yardımcı, arkalayıcı.

در دل این خاک بمانم اسیر
تا شوم بی غرضی دستگیر
چای

*Hiç menfaat beklemiyen bir
adam yardım edinciye kadar
bu toprağın içinde esir kalırım.*
(Cāmî)

ازین آدمم برسر این سریر
که افتادگانرا شوم دستگیر
نقشای

*Bu tahtın başına düşkünlere
yardım etmek için geldim.*
(Niẓāmî)

§ (k.) Esir (tutsak).

ز شیر جوان تاروپاه پر
بکشتند و کردند شان دستگیر
صلیم

*Genç aslandan yaşlı tilkiye
varıncıya kadar onları öldür-
düler ve esir ettiler.*
(Selim)

§ Mevkuf, mahpus. Destgîr
kerden = Hapsetmek.

destmâl (destmâl) = El bezi, men-
dil § Esir (pây-mâl) deki horlan-
ma anlamı bunda da muteber-
dir. Çetin olmıyan şey mânası-
na da gelir. destmâlçe (destmâlçe) =
küçük mendil.

destmuzd (destmuzd) = El ücreti.
Aslı muzdi dest tir. Mükâfat ve
mücazat mânası da ifade eder.

دست مزدی می نخواهیم از کسی
دست مزد مارسد از حق بی
مولانا

*Biz kimseden ücret yahut mû-
kâfat istemeyiz. Bize Cenabı
Haktan çok ecir ve mükâfat
erişir.*

(Mevlânâ)

(k) = desti mūsî = دست موسی
neş.

dest nemâz = Aptes.
destu pâ = دستوپا کردن دوکای، دستوپا زدن
zeden, destu pâ kerdên der
kârî) = (k.) Çalışıp çabalamak.

که گفت بجهون در انداز تن
چو انداختی دستوپای من
سعدی

*Sana vücudunu Ceyhûn'a at
diye kim söyledi? Mademki
attın çabalayıp durma.*
(Sa'dî)

تا کی اندیشه ازین عالم پرشور کنی
دستوپا چند درین خانه چو زنبور کنی
صائب

*Bu kargaşalıkla dolu dünyadan
ne kadar ürkeceksin, bu evde
arı gibi ne vakit çalışıp çaba-
lıyacaksın.*
(Sa'ib)

دستوپای همی زن اندر جوی
چون بدریاری زجوی مگوی
شاعر

*İrmakta çalış çabala. Deryaya
erişince ırmaktan bahsetme.*
(Şâ'ir)

deste (deste) = Bıçak, keser, kılıç
gibi şeylerin sapı, tambur ve
ud kolu, çuval ve testi kulpu
gibi her şeyin el ile tutulacak
yeri.

این کوزه چو من عاشق زاری بوده-ست
دریوند سرزاف انگاری بوده-ست
این دسته که درگردن او می بینی
دستیست که درگردن یاری بوده-ست
خیام

*Bu bardak, benim gibi inleyici
yahut zayıf ve kuvvetsiz bir*

*âşık ve bir güzelin zülfü sev-
dasına tutkun imiş; onun boy-
nunda gördüğün bu kulp yârin
boynuna sarılmış bir el imiş.*

(Heggām)

§ Tutam, demet, düzine.

چهرها شان در بای سبز و سرخ
همچو گل با غنچه دو یک دسته اند
کمال اسماعیل

*Onların yeşil ve kırmızı kaftan
içinde çehreleri bir demet için-
deki konca ile güle benzer.*

(Kemāl Ismā'il)

بنگراں قامت و رخسار که گوید بستند
بر سر سروان دسته گلبرگ طری
یفما

*Bak o boy ve yanağa ki; yürü-
yen selvinin başı üstüne taze
bir gül yaprağı demeti bağla-
mışlar gibi.*

(Yeğmā)

§ Topluluk, alay. Deste deste
alay alay § Süpürge § Yâr ve
yardımcı § Küstah.

نیست از من عجب که گستاخ
که تو کردی باولم دسته
رودکی

*Ben küstahsam şaşılmaz, çün-
kü önce teni küstah eden sen-
sin.*

(Rüdeki)

(D) nin ötresiyle taş.

دستی (destî) = Testi: el ile tutu-
lup götürüldüğü için testi de-
nilmiştir. Bazılarına göre bir
kulplu testidir § Bilezik § Yar-
dımcılık.

دستینه (destîne) = Bilezik, kol
bağı.

دستینه دو ساعد داده رولق
جای

Bilezikle iki elini süslemiş.

(Cāmî)

§ Kendi el yazısıyle yazılan
mektup § Padişah fermanı, hâki-
min hükmünü bildiren yazı [*].
§ Ud ve tamburun kollarındaki
teller ki bilezik yerindedir §
Mektubun sonuna konulan imza
ve tarih.

دستا

(destâ) = Sarık, tülbent mâ-
nasına destâr (muḥ).

بسکه می شوم و همی گویم
جبه خویشتن و دستارا
ریزه ریزه شدی ز زخم کدین
پوشتم مگر بیودی از خارا
کمال اسماعیل

*Üstlüğümü ve sarığımı o ka-
dar yıkarım ki eğer ipekten ol-
saydılar tokmak yarasından
parça parça olurlardı, derim.*

(Kemāl Ismā'il)

دستار

(destâr) = Sarık, tülbent.

دو خراباتش یبای بارها کردم گرو
تا نبداری سعادت نیست دردستار من
یفما

*Sakın benim sarığımda suadet
yok sanmıyasın; onu meyhane-
de bir kadeh şarap karşılığı
olarak çok defa rehin ettim.*

(Yeğmā)

§ Mendil.

[*] Hâkim tarafından mahkûm hakkın-
da verilen hükümdür ki yazılıp mahkûmu
eline verilir, şimdi rakam ve ferman ile
maruftur (Nâşûî).

ای تھی دست و فته دوزارو
ترست بریاوروی دستار
سعدی

*Ey pazara eli boş giden kimsel
Korkarım mendilini dolu geti-
remezsın.*

(Sa'dî)

دستار بندان (destâr bendân) =
Sarıklılar ki Araplar ارباب عامم
erbâbı 'amâ'im derler.

چو قاضی بفکرت نویسد سجیل
نباشد ز دستار بندان خجیل
سعدی

*Kadı mahkeme defterini düşü-
nerek yazarsa sarıklılardan
mahcubolmaz.*

(Sa'dî)

دستار برزمین زدن (destâr berzemîn
zedn) = Sarığı yere vurmak,
hakkını istemek, zorlamak.

دستارچه (destârçe) = Ufak sarık
§ Mendil.

ماهی که قدش بمرور می ماند و است
ایینه بدست روی خود می آراست
دستارچه پیشکش کردم و گفتم
وصلم طلبی زهی خیالیکه تراست
حافظ

*Boyu tamamen selviye benziyen
ay gibi bir güzel ki eline ayna
alıp yüzünü süslüyordu; bir
mendil hediye ettim. Kavuşma-
mızı istiyorsan şaşarım aklına,
dedi.*

(Hâfîz)

§ Peşkir, bayrak ve mızrağa
takılan kumaş parçası.

دستارچه ساختم (destârçe sâhten) =
(k.) Hediye vermek ve bir
adamin gönlünü kendi tarafına

meylettirmek; hürmet etmek, el
üstünde tutmak.

از سیم و زر و صراحی می
دستارچه ساز دلبرانرا
خاقانی

*Gümüş, altın ve şarap sūrahi-
siyle dilberlerin gönlünü al.*

(Hākānî)

دستاران (destârân) = Çırağa ve-
rilen şerbetlik, müjdecide verile-
nen muştuluk, ustaya verilen
peşin ücret.

دستار خوان (destâr xuvân) = Uzun
sofra § Uzun boylu peşkir
ki yemek yerken hep birlikte
diz üstüne alınırdı. Bu türlü
peşkir taşralarda hâlâ görül-
mektedir.

ایچنین دستار خوان قییم
چون فکندی اندر آتش ای سنی
مولانا

*Ey Hanım! Böyle kıymetli bir
peşkiri ateş içine nasıl attın.*

(Mevlânâ)

Yemek çıkını mânasına da ge-
lir (Ar.) زه dir.

دستاسنگ (destâ seng) = Sapan
= felâhân, felâhen.

دست افکن (dest efken) = (k.)

Hizmetkâr § Âciz, kudretsiz §
El ile yapılmış yadigâr edilen
resim ve yazı gibi şeyler.

دست آموز (dest âmüz) = Uçuğu

yere tekrar konan; elde talim ve terbiye edilmiş kuş. Uysal, itaatli, iş bilir kimseden de kinaye olur.

دیگر را در کند آور که ماخود بنده ایم
و اینسان بر پا چه حاجت مرغ دست آموز را
— سعدی

Başka birini ele geçir ki biz zaten bendeyiz; merbutuz; alışmış kuşun ayağında ipe ne hacet.

(Sa'dî)

دَسْتَن (destân) = Hile.

بمهلای که سپهرت دهد ز راه مرو
ترا که گفت که این زال ترک دستان کرد
— اسدی

Feleğîn verdiği müsaade ile goldan çıkma. Bu ihtiyar, hileden vazgeçti diye sana kim söyledi.

(Esedî)

§ Nağme ve taganni. Bu mâ-nadan alarak bülbüle hezâr destân derler.

هزار دستان دستان زدی بوقت بهار
کنون همی نزد تاد آمدست بهار
هزار دستان امروز در خراسانت
بمجلس ملک اینک همی زند دستان
— فرخی

Bülbül bahar zamanında öterdi. Güz geldiği halde henüz ötmüyor. Bülbül bugün Hırasan'dadır. İşte padişahın meclisinde ötüyor.

(Ferrahî)

§ Rustem'in babasının lâğabı. Destân zend de derler.

نه هر که جنگ کند اوست رستم دستان
نه هر که تیغ زند اوست حیدر کرار
— شبانی

Her cenkeden Destân oğlu Rustem; her kılıç vuran Hayderi Kerrar değildir.

(Şibânî)

Şimurğ lisanından:

نهادم ترا نام دستان زند
که باتو پدر کرده دستان و بند
— فردوسی

Senin adını Destân zend koydum; zira baban sana hile ve oyun etmiş.

(Firdevsî)

§ Hikâye: dâstân (muğ.).

راز مرسته ما بین که بدستان گفتند
هر زمان بادی ونی بر سر بازار دگر
— حافظ

Bizim gizli olan sırrımıza bak ki her zaman başka bir çarşı başında tef ve neyle hikâye edilmekte.

(Hâfiz)

(Dest) in cem'i.

دستان که تو داری ای پری روی!
بس دل ببری بکمر و دستان
— سعدی

Ey peri yüzlü! Öyle ellerin var ki onlarla nice gönülleri hile ve hud'a ile ele geçirirsin.

(Sa'dî)

دَسْتِ اَبُو یَه ، دَسْتِ اَبُو یَه (dest enbūy, dest enbūye) = Kokulu şeylerden yapılmış şamamadır ki elde tutulup koklanır. Elde tutup koklamaya yarıyan her meyva, hususiyle üzeri nakışlı küçük kavun biçimindeki

güzel kokar ve yenmez meyva,
yiliğiç = در داب (ba.).

بودم از گنج نهایی بی خبر
دورنه دستبوی من بودی آبر
مولانا

*Gizli hazineden haberim yoktu
yoksa benim elimde şamama
yerine balta olurdu.*

(Mevlânâ)

دستبرد (destburd) = Kuvvet ve
kudret § Oyunda arkadaşını
yenme.

پیش از آن روزی که بخت از وصل
دستبرد هر ی ترسم که پامالم کند
شاعر

*Beni vuslat ile şad etmeden
evel talih*

*Korkarım kuvveti hicran beni
pamal edecek*
(Mü'ellif)

(İkinci mâna birinciden alınmış-
tır; muzaffer olma, el çabukluğu
mânalarına da gelir. Behâri 'a-
cem).

تا جهان رسم دستبرد نهاد
دستبردی چنین نداد یاد
کمال اسماعیل

*Dünya galêbe ve zafer âdetini
koyduğundan beri böyle bir mu-
zafferiyeti hatırlamaz.*

(Kemâl İsmâ'îl)

دست پاک (dest pâk) = (k.) Fakir
§ Dindar § Mendil.

دست پس (desti pes) = İşin sonu
(k.) kumarbazların oyun niha-

yetinde vermeyip yanlarında
kalan öndül [*] § Sair mertebe-
lere nispetle alçak olan mertebe.
دست پس زده (desti pes zede) =
Alışverişin sonunda bahane
bularak değerini düşürme.

دست پیراهن (desti pîrâhen) =
Gömleğin yeni.

دست پیمان (dest peymân) = Da-
mat tarafından geline gönderi-
len ağırlık. (Ar.) مهرمجل § Ni-
kâhlik. Türkçesi kalın (Ar.)
مهرمؤجل.

مراورا زهر نریغان بخوابست
همه دست چکان اوکرد راست
اسدی

*Onu Neriman için istedi. Bū-
tūn ağırlığını tamamladı.*
(Esedî)

دست تو بر سر من (desti tū berse-
rîmen) = (k.) Sana nasip olan
bana da olsun.

دست خطر (desti heẓer) = Öndü-
lû aşkın olan korkunç oyun §
Korkunç mevki ve makam.

دستخوان (desthuvân) = Sofra,
peşkir.

دست خورد (dest hurde) = Kul-
lanılmış, yıpranmış.

[*] Öndül: oyunda ortaya konan şey.
= tutu. (Ar.) رهن.

مده بدست طیبیان عنان نبض حیات
متاع عاقبت خویش دست خورده مکن
تأذیر

*Sağlık nabzının dizginini he-
kimlerin eline verme, kendinin
afiyet metainı yıpratma.*

(Te'sîr)

دَسْتِ حُوشْ (dest hūş) = (k.) Âciz,
zeibun, mağlûp.

دستخوشان تواند پروگیاں چنگدوار
یک دو نواشان بساز چون دل ایشان حزن
سیف اسفرنگی

*Kadınlar sana çenk gibi mağ-
lûpturlar. Onlara kendi gönül-
leri gibi hazin bir iki nağme
söyle.*

(Şeyfi İsfereği)

§ Eğlence [*], maskara § Mendil
§ Kolaylıkia husule gelen şey
§ Kudret.

به پهلوی شیر آنگهی دست کش
که داری بشیر افکنی دست خوش
آطای

*Aslanın yanına o zaman elini
uzat ki yıkmağa kudretin var-
dır.*

(Nizâmî)

Hafifletilerek deshūş da denir.

[*] Müskilâtı Şehname ve Şahidî şerhi
sahibi 'Abdulkâdirî Beğdâdî: amber ve lâden
gibi elde oynadıkları mülâyim nesnedir ki
mecazen mel'abe ve maskara olan kimseye
de itlak olunur; demiştir. Bu zat Farsça ve
Arapçası çok kuvvetli, mütâaddit eser sa-
hibi bir şahsiyettir. Bunlardan birinciye H.
1067, ikinciye H. 1078 de telif etmiştir. Eser-
lerinin en mühimmi Kâfiye ve Şâfiye şerhi
şeyh Re'î'nin beyitlerini şerh ve izah etme-
sidir. Birçok kimselerden ders aldıktan son-
ra Mısır'a gelmiş, Câmî'i Ezher'de (Şihâbî He-

عقلاست پرسرآمده از کائنات و او
هم با عیال شوی و هم درخوش هواست
عصمت

*Akıll mevcutların seçkini iken
hem şehvetin ayağı altında
ezilmiş, hem hava ve hevese
mağlûp olmuştur.*

(İ'îmet)

دَسْتِ حُوشْ (desti hūn) = Tavlada
son oynanan oyundur ki oyun-
cu her şeyini kaybedip canına
oynar.

با حیات رو ای دل که دست خوست این
که روح درگروست و حریف بس طرار
این عین

*Ey gönül! İhtiyatla hareket et
ki bu, cana oynanan oyundur;
zira ruh rehindedir: öndül ruh-
tur ve karşımdaki kumarbaz
çok dolandırıcıdır.*

(İbni Yemin)

دَسْتِ دَادَنْ (dest dâden) = Elver-
mek ki hâsıl ve müyesser ol-
mak, kuveden fiile gelmek § El
vermek, biatleşmek ve râm ol-
mak.

گر دست دهد هزار جام
دربای مہارت فشانم
سعدی

*Eğer benim bin canım olsa
senin mübarek ayağına saçarım:
senin yolunda feda ederim.*

(Sa'dî)

fâcî) den okumuş ('Aربی Aribе) divanında
bin kadarını toplamıştır. Bilgisinin ve hâ-
fızasının kuvvetine hayret edenlere karşı
benim bilgim Şihâb'ın bilgisinde güle
nispetle damla kadardır, dermiş.

(Hulâşetüleşer)

اگر دستم دهد کارم بدستش
میان دل کنم جای اششش
نظای

*Bana onu ele geçirmek müyes-
ser olursa onu oturtacağım yer
kalbimin ortasıdır.*

(Nizāmî)

او نخواهد که بارباب چنین دست دهد
ما در اندیشه و صلیح که چون دست دهد
نشان

*O, biz çılgınlara râm olmayı
istemez. Biz ise, birleşme ne
zaman müyesser olacağını dü-
şünmedeyiz.*

(Nişānî)

Bu terkip; konuştuğu kimsenin
fikrini kendi fikrine uygun gö-
rünce el ele vermesini yahut
bir kimsenin bir kimseye elimi
tut diye yardımını istemesi ye-
rinde de kullanılır.

دَسْت دَسْت اُوست (dest dest
ust) = El onun elidir (k.) hü-
küm onun hükmüdür.

دَسْتَر دَسْتَر (dester, destere)
= El bıçkısı: (dest erre) (muğ.);
bu da (erre'i dest) ten çevril-
miştir.

از شکرکی که هست بهره بخوایدنش
لب همه دندان شده بر مثل دستره
مولانا

*Çiğnemekle lezzet alınan şeker-
kamışından bütün dudak testere
gibi diş diş olmuş.*

(Mevlānā)

دَسْتَرَس (destres) = El erme (k.)
kudret ve zenginlik.

مرا کاشکی بودی آن دسترس
که نگذاوی حاجت کس بکس
نظای

*Keşki kimseyi kimseye muhta-
cetmemiye muktedir olsaydım.*
(Nizāmî)

Dilimizde olduğu gibi bazan,
nail ve muvaffak olmadan ki-
nayedir.

نه هست مرا بشادی دسترسی
نه گفت تو انم غم خود را بکسی
صد غم دارم نهفته در هر نفسی
در من نگرید و شکر گویند بی
سعد مسعود

*Benim ne sevinmeye nail ol-
maklığımın ihtimali var, ne bir
kimseye kederimi söyleyebilirim.
Her nefeste gizli yüz bin kede-
rim var. Bana bakınız da ha-
linize çok şükrediniz.*

(Sa'di Mes'ūd)

Sonuna (t) getirilerek (dest
rest) denildiği vardır.

دست مفکین چو دست رست است
عسجدی

Kudretin yoksa el atma.
(‘Ascedî)

دَسْت رَنج (dest renc) = (k.) El
ile yapılan iş ve sanat ki el
emeği denir Ş Kazanç, ücret.

بیاموز فرزندان را دست رنج
سعدی

Oğluna sanat öğret.

(Sa'di)

بقنطار ذو بخش کردن ز گنج
نباشد چو قیراطی از دست و نچ
سعدی

*Hazineden kantar ile altın ba-
ğışlamak el emeğinden bir kırat
vermek gibi olmaz.*

(Sa'dî)

دَسْت سَنَگ (dest seng) = دستا سنگ
(ba.).

دَسْت سُوْزَه (dest sūze) = Nişanlı
kız.

دَسْت شَكْسَه (dest şikeste) = (k.)
Geçineceği, hüner ve sanatı
olmıyan kimse.

دَسْگَه، دَسْگَاه (destgâh, dest-
geh) = Güc yetmek, el erişme
ki kudretten kinayedir.

بدانش نبد شاهرا دستگاه
وگر نه مرا برنشاندی بگاه

فردوسی

*Padişahın bilgi kudreti yoktu;
yoksa beni tahta oturturdu.*

(Fırdevsî)

بزرگی کس را دهد دستگاه
که دارد پناهنده را در پناه
میر خسرو

*Büyüklik bir kimse için müm-
kûn olur ki sığınanı korur: el
kuvvet ve kudretin görüldüğü
yer olduğundan kudrete dest-
gâh denmiştir.*

(Mîr Husev)

Ş Zenginlik.

چه خلاف عهد دیدی که وفای ما بریدی
مگر آنکه ما فایزیم و تو دستگاه داری
سعدی

*Sözleşmemize uygun olmıyan
ne gördün ki bize vefasızlık
gösterdin(!) Galiba, biz fakiriz,
sen zenginsin onun için.*

(Sa'dî)

بلند اختاری نام او بختیار
قوی دستگاه بود و سرمایه دار
سعدی

*Bahtiyâr isminde bir yüksek
talihli çok zengin ve sermaye
sahibi idi.*

(Sa'dî)

*İş işlenen yer ki tezgâh dedi-
ğimizdir.*

باصطناع پیاراست دستگاه وجود
انوری

*Vücut tezgâhını besleyip yetiş-
tirmek suretiyle süsledi.*

(Enveri)

کیست درین دستگاه دربرای
کو لمن الملك زند جز خدای
نظامی

*Bu eski tezgâh yani dünyada
Allahtan başka (من الملك) diyecek
kimdir?*

(Nizâmî)

دَسْت گُذَاَز (dest guzâr) = Yar-
dımci, imdadedici.

دَسْت گِرَای (dest girây) = (k.)
Zayıf ve kuvvetsiz, mağlûp, ze-
bun.

آن فلاک جاه غلک مرتبه کن بدو وجود
فلکش بای صبر شد ماکش دست گرای
انوری

*Büyüklükte feleğe, derecede
meleğe benziyen o zat, vücuda
geldiğinden beri felek, ayağının
altında ezilmiş, melek, zebunu
olmuştur.*

(Enverî)

دَسْت گِرِفْتَن (dest giriften) =
Menetmek, alıkoymak.

بسوی تیغ بود دست ومن هلاک شوم
زیم آنکه بگریزند دست یار مرا
آمنی

*Sevgilim elini kılıca götürdüğü
zaman elini tutacaklar diye ben
korkumdan ölüyorum.*

(Āṣefî)

دَسْت گَزِيدَن (dest geziden) =
El ısırnak (k.) peşiman olmak.

دَسْت گَزِيدَن (dest guziden) =
Meclisin yüksek mevkiini seç-
mek, intihabetmek.

(dest guzîn) = Mec-
lisin başına geçen kimse §
Seçkin, müntahap § Yedek atı.

این دوسه مرکبکه بزین کرده اند
از پیما دست گزین کرده اند
نظامی

*Eyerledikleri bu iki üç atı bi-
zim izimizden yedek yapmış-
lardır.*

(Nizāmî)

Burada müntahap mânasına al-
mak da mümkündür. (Ez peyimâ
= ezberāyimâ) bizim için de-
mek olur.

دَسْت کَش (destkeş) = El çeken

(k.) gözleri kör kimseyi yeden,
elinden tutup gezdiren.

فرقت میان آنکه از روی یقین
بادیده. بینا رود اندر ره دین
بالک دو چشم بسته بی دستکشی
هر سوی همی رود بظن و تخمین
شاعر

*Din yolunda tereddütsüz görü-
cü göz ile hareket eden kimse
ile iki gözü kapalı kılavuzsuz
olarak zan ve tahmin ile giden
kimse arasında fark vardır.*

(Şā'ir)

§ Bir işten vazgeçen § El uza-
tan (k.) dilenci.

ساق' شب دستکش بام آست
نظامی

(Mürşidi kâmil): *Hak yolunu
gösteren olgun, senin kadehinin
dilencisidir, yani senden yar-
dım ister.*

(Nizāmî)

§ Kazanç.

دستکشی می خورم از دست رنج
دست خوش کس نیم از بهر گنج
نظامی

*Kendi sanatımın kazancını yi-
yorum, hazineye kavuşmak için
kimsenin eğlencesi değilim.*

(Nizāmî)

At ve yay gibi elde kolaylıkla
idare olunan şey.

لعل بخت آست بر تازی که چرخ کوز پشت
چون کان دستکش در قبضه فرمان اوست
سلمان

*Senin talihin çocuğu bir yiğittir
ki kambur felek eldeki yay gibi
onun buyruğunun pençesindedir.*
(Selmân)

Muhkem ve mazbut, esir ve mağlûp mânalarına da gelir.

دَسْت لَاف (**dest lâf**) = İlk alış-veriş. Dilimizde istiftahtan kısaltılma sıftah denir.

دست لاف که چوداو کرده است
گردد از بحر و کان برآوده است
معروفی

Onun cömertliğinin ilk muamelesi deniz ve madeni harabetmiş yani ehemmiyetten düşürmüştür.

(Ma'rûfî)

(Dest fâl) den çevrilmedir.

دَسْت مَایِه (**dest mâye**) = Sermaye.

دَسْت مَرْدِی (**dest merdî**) = (k.) Yardım, imdat ş emanet mânasına da gelir. (T) nin esresiyle kuvvet ve kudret' mânasındır.

دَسْت مُوزِه (**dest mûze**) = Armağan, hediye. (دستور العمل) sahibi Riyâzî, eldiven, mecazen (آلات صنایع) demiştir.

دَسْت نِشَان (**dest nişân**) = Kendi eliyle dikilen fidan (k.) bir kimsenin kılavuzluğuyla bir işe tâyin edilen kişi.

همچون نهال دست نشان بهر تربیت
بردم بدیده خارگر از با کشیده ام
کلیه

Dikenî ayağımdan çıkarmışsam da elimle diktiğim fidan gibi

yetiştirmek için gözûme götür-düm.

(Kelîm)

دَسْت نَمُودَن (**dest nemûden**) = Kuvvet ve kudret göstermek.

یکی برخوشید چون پل دست
سپر بر سر آورد و بخود دست
انوری

Biri sarhoş fil gibi cuş u huruşa geldi. Başına kalkanı alıp kuvvet ve kudret gösterdi.

(Enverî)

دَسْتَوَارَه، دَسْتَوَار (**destvâr, dest-vâre**) = Baston, çoban değneği.

وقت قیام هست عصا دستگیر من
بیچاره آنکه او کند از دستواره پای
کمال

Ayağa kalktığım zaman baston, benim elimi tutar. Biçaredir o adam ki bastondan ayak yapar: ondan faydalanmak ister.

(Kemâl)

Sonundaki vâr teşbih ve miktar mânasını ifade ettiğinden el gibi, ele benzer, el kadar demektir ş El bileziği.

دَسْتَوَان (**destvân**) = Hamam natırı : hamam hizmetçilerinin başı.

دَسْتَوَانِه (**destvâne**) = Harbde giydikleri demir eldiven. Türkçesi kolçak (Ar.) قفاز. Fakat Quffâz Okyânûs'ta bildiğimiz eldiven ve elde avcı kuş oturttukları

eldiven mânasındır § Bilezik
§ Meclisin baş tarafı.

دَسْتُو دَامَان (destu dâmân) =
(k.) Sığınma, tevessül ve iltica
etme, sarılma.

اگر دعوتم رد کنی و زقبول
من دوست و دامان آل و سول
سعدی

*Duamı kabul etmesen de et-
sen de ben peygamber ailesine
sığınır, onların eteğine sarılı-
rım.*

(Sa'dî)

دَسْتُور (destür) = Vezir = vekil.

Müşir = mareşal mânasına aslı
dest ile ver den mürekkep دستور
(destver) dir. Gencür, rencür
gibi az sayıdaki benzerlerine
uydurularak bu şekle konmuş-
tur, (dest) in güc, kuvvet, yük-
sek mevki mânalarından alın-
mıştır.

§ İzin, ruhsat.

تا نمازی نشود دیده من بنده باشک
عشق دستور بخشد که کنم در تو نگاه
ظهوری

*Gözüm göz yaşımlı temizlen-
medikçe aşkım sana bakmaya
izin vermez.*

(Zuhûrî)

Bu mânaya destûrî de derler.

چون هر چه شنیده بود بنوشت
دستوری خواست باز برگشت
نظامی

*Her işittiğini yazıncı izin is-
teyip geri döndü.*

(Nizâmî)

§ Kanun, türe.

چنینست دستور این زال بر
که زهرت دهد چون چشاید شیر
هاتقی

*Bu dūnganın kanunu böyledir;
sana nasıl sūt tattırdıyse öyle-
ce zehir verir.*

(Hâtîfî)

Geminin grandi direği altındaki
sereni, mayistra: bu seren, ge-
minin muvazenesini temin et-
tiği için bu mâna kanun, türe
mânasından alınmıştır. Zerduş-
tîlerin bilginlerine denir ki mâ-
nevi vezir yerindedir. (D) nin
ötresiyle دستور bunun mu-
arrebidir, desâtîr şeklinde
cemilenir.

دَسْتِه چِلک (deste çilk) = چالایه (ba.).

دَسْتِیَار (destyâr) = (k.) Yardımcı,
imdadı yetişiçi.

نیست مردماندگان نافورا
جو ایادی و عطاییت دستیار
شاعر

*Yoksulluk düşkünlerine senin
nimetlerin ve ihsanından başka
çare yoktur.*

(Şa'ir)

دَسْتِ یَافْتَن (dest yâften) = (k.)

Muzaffer olmak, galebe çalmak,
murada ermek § Fırsat bulmak.

کزون دشمن بدگهر دست یافت
سر دست مردی و جهنم بدست
سعدی

Şimdi aslı kötü düşman bara

galebe çaldı. Mertlik ve sây pençemi бүктü.

(Su'dî)

دَسْكَرَه (**deskere**) = Şehir ve kasaba, hususiyle Bağdat ile Vâsıt arasında Dicle'ye yakın bir şehir. Ona şehirvân da derler. § Haşa naklettikleri teskere.

دَسْمَه، دَسْمَر (**desmer, desme**) = Tahıllardan yaban börülcesi, fiğ denilen şey. Arapçası درج.

دَسَوْرَدَه (**desverde**) = Oklava. وردانه verdâne'i dest ten çevrilmiş ve hafifletilmiş olması mümkündür.

دُسُوك (**dusük**) = İnce odun.

دَسَه (**dese**) = Çulhalar işi kestikten sonra işin eni tarafından selmen [*] ağacında kalan artık § İplik yumağı.

دَسَا، دَسَا (**desân, desîne**) = Küp.

تازه بعهده نو باد گلشن دولت
تا دل گل تازه از زهاب دسینت
سیف الدین

Gülün yüreği küpünün çeşmesinden nasıl tazelenir ise senin zamanında devlet güllüğü öyle taze olsun.

(Seyfuddîn)

[*] Selmen : çulhaların bezi dokudukça zerine sardıkları ağaç = نورد (neverd).

دَشَن (**deş**) = Süslenmek, kendine çekidüzen vermek, kendini göstermek.

افش خود وزدش خود بازه
که سوی شه یافت آن شهبازه
مولانا

Kendi perişanlığından ve kendine çekidüzen vermekten kurtul; çünkü o şahbaz, padişah tarafına yol buldu.

(Mevlânâ)

دُشَن (**duş**) = Çirkin = zişt.

دُشَنِيل (**duşpîl**) = Bez: et ile deri arasındaki yuvarlak yağ (Ar.) غد. Duş = çirkin, pîl = düğüm mânasına geldiğinden çirkin düğüm demektir.

دَشْت (**deşt**) = Sahra, ova.

دو حدود ری یکی دیوانه بود
سال و مه کردی بکوه و دشت گشت
دو نموز و دی بسالی یک دو بار
جواب شهر آمدی از سوی دشت
انوری

Rey hududunda bir divane vardı, ay ve yıl dağ ve sahrada dolaşıyordu. Senede bir iki defa temmuz ve aralık'ta sahradan şehre gelirdi.

(Enverî)

§ Horasanda Deştibeyâz denilen bir şehir.

دُشْت (**duşt**) = Çirkin.

دَشْتَان (deştân) = Âdet halinde olan kadın.

دَشْتِ خَاورَان (deşti hâverân) = Horasan'da bir vilâyettir ki Çehçehe, Mehne, ebîverd oraya bağlıydı. Ebîverd harabolmuş; Ruslar onun yakınma (Aşkâbâd) ı yapmışlardır.

مدت ده سال مرگردان بگشت
مگه خراسان مگه کهستان مگه دشت
مولانا

*On sene kadar kâh H̄orasan,
kâh Kuhistan, kâh Deştibeyaz-
da şaşkın şaşkın dolaştı.*

(Mevlânâ)

دَشْتَبَان (deştbân) = Ekin bekçisi.

مرتا مردشت خاوران سنگی نیست
کز خون دل و دیده برکن رنگی نیست
در هیچ زمین و هیچ فرسنگی نیست
کز دست نغت نشسته دلتنگی نیست
ابوسعید ابوالخیر

*Deşti Hâverân'da bir taş yok-
tur ki göz ve yürek kanından
üzerinde bir renk ve eser olma-
sın. Hiçbir yerde ve hiçbir fer-
sahta [*] senin kederinin elinden
kederlenmemiş kimse yoktur.*

(Ebû Sa'îd Ebülhâyr)

خاوران (ba.).

دَشْتِی (duştî) = Sülûk dediğimiz kurt = şelûk.

مرو زین خانه ای مجنون که کردی خون زهران خون
چو دشتی را فرو بردی عجب نیست خون وفتن
مولانا

[*] Fersah: aşağı yukarı beş kilometre uzaklık.

Ferhengi Ziya

*Ey mecnun ! Sen bu evden ay-
rılma; çünkü hicranınla kan
dökersin kan; sülûğü ayırınca
kan kusmasına şaşılmaz.*

(Mevlânâ)

دُشْتِیَاد (duştyâd) = Fenalıkla yâd etmek (Ar.) غیبت.

دُشْخَوَار (duşhuvâr) = Güç.

چام جفا باشد دشخوار خوار
چون ز کف دوست بود خوش بود
مولانا

*Cefa kadehi güç içilir; sevgili-
nin elinden olunca hoş olur.*

(Mevlânâ)

دُشْک، دَشْک (deşk, duşk) = İğ-
neye geçirilen bükülmüş iplik
teli. Yalnız (Nâşirî) dedeşmek
şeklinde dir.

دُشْکِی (duşkî) = İplik eğirilirken
iğeye yumurta biçiminde sarılan
yumak = fermük.

دَشْم (deşm) = دسه (ba.).

دُشْمَان (duşmân) = Düşman : aslı
duşemân'dır. Şemîden in bir
mânası da nefret etmektir. Düş-
man birbirinden nefret eden
iki kimse demektir.

دُشْمَن (duşmen) = Düşman; aslı
duşt men dir, duşt=çirkin, men
= kalb mânasındır, çirkin kalb-
li demek olur ki karşısındakine

karşı fena fikir besliyen demektir. (Duşmân) daki yorum daha uygundur; çünkü düşmen duşmân'dan hafifletilmiş denilebilir.

دشمن خردست بلای بزرگ
غفات ازوهت خطای بزرگ
نظامی

Ufak düşman büyük belâ, ondan gaflet büyük hatadır.
(Nizâmî)

دشمن کām (duşmen kām) = Düşmanın isteğine göre olan her şey.

عنت زده و غریب در بجز
دشمن کامی زدوستان دور
نظامی

Sıkıntı içinde, garip, hasta « dostlardan ırak » düşmanın istediği gibi bir adam.
(Nizâmî)

دشنام (duşnâm) = Sövme, fena söyleme. Duş = çirkin ile nâm = ad dan mürekkep bir kelime olup bir kimsenin adını kötülükle anmak demektir.

بیداد تو عدلست و جفای تو کرامت
دشنام تو خوشتر که زیگانه دعائی
سعدی

Senin zulmün adalet, cefan keramettir. Yabancıнын duasından senin sövmen daha hoştur.
(Sa'dî)

دشنام dihende (duşnâm dihende) = Sövmücu § şahadet parmağı.

دشن (deşn) = İlik pazarlık, siftah = دست لای (bâ.).

دشنگ (deşeng) = Hurma salkıminin kapçığı § Su bendi § Çin'de bir memleket.

دشنگی (deşengî) = Zaman, dünya.

دشنگی بشوئی و شنگی خوش
ر بود آن بت شنگرا از بزم
آغاجی

Felek, kendi arsızlığıyla o şirin güzeli yanımdan kaptı.
(Âgâcl)

دشنه (deşne) = Hançer; hususiyle Lâristan ahalisinin kullandıkları bir nev'i.

مکن کستانخی از چشم برهیز
که در هر غمزه دارم دشنه تیز
نظامی

Küstahlık etme, gözümde sakin; zira her gamzemde keskin bir hançer var.
(Nizâmî)

دشنه صبح (deşne'i şubh) = (k.) Sabahın aydınlığı.

صبح چون برکشید دشنه تیز
چند خنسی نظامیا برخیز
نظامی

Sabah mademki keskin hançeri çekti, yani ortalığı aydınlattı; ey Nizâmî! Ne vakte kadar uyuyacaksın, kalk.
(Nizâmî)

دشوار (duşvâr) = Güç, müşkül.

ای که گفتی هیچ مشکل چون فراق یار نیست
گر امید وصل باشد همچنان دشوار نیست
سعدی

*Yârin ayrılığı kadar müşkül
hiçbir şey yoktur diyen kimsel
Birleşme ümidi olursa o kadar
güç değildir.*

(Sa'dî)

بود هر کار بی استاد دشوار
نخست استاد باید آنکه می کار
نظامی

*Ustasız her iş güç olur. Ev-
velâ usta, sonra, iş gerek.*

(Nizâmî)

*دشوار-پسند (duşvâr pesend) = Güç
beğenen = müşkil pesend*

گر دم جان بوفایش نیستد دهرگز
آه ازان شوخ جفا پیشه ودشوار پسند
اهلی

*Onun vefası için canımı versem
beğenmez, o cefa âdetli ve müş-
kül pesent güzelden ah eder
dururum.*

(Ehlî)

گرت پا-ارایت درکارها
شود سهل پیش تو دشوارها
ملاک الشعرا بهار [*]

*Eğer işlerde sebat edersen senin
önünde güçler kolaylaşır.*

(Melikuşşu'arū Behār)

*دشوارگر (duşvârger) = Dağ, dağ-
lık (Burhānı Kāṭi' ve Cāmi').
(Nāşirî) Ferhenklerde bulama-
mış.*

*دَغ (değ) = Otsuz ve ekinsiz yer,
kıl bitmiyen baş. Sakal, bıyık,
kaş ve kirpiğini tıraş eden
kimse, böyle kimseye (çârzerb-*

[*] İranın asrımızda yaşayan en yüksek
şairlerindendir.

*zede) derler § Dâğ (muḥ.). داغ
(ba.).*

دَغَا

*(değâ) = Hilekâr, dubaracı
§ Hile, hainlik § Kalp, mağşuş
para.*

چون زن صوفی تو خائن بود
دام مکر اندر دغا بکشوده
مولانا

*Sen sofunun karısı gibi hain
imişsin; hilebazlıkta hile tuzağı
açmışsın: kurmuşsun.*

(Mevlânâ)

*Değel ile ekser mânada mûte-
radiftirler § Tortu, çörçöp.*

دَغْد

(duğd) = Gelin.

دَغْدَغَة

*(değdeğ) = Yürek sıkın-
tısı, halecan, korku § Bir şeye
meyilde acele etme. Gıcıkla-
mak mânasına Arapçadan alın-
mıştır. Fakat Farsçasında (d)
lerin ötre ve esresiyledir. Gı-
cıklamanın Farsçası غِلْغِلْ
ğılğî' tir.*

دَغْدُو

*(duğdū) = Meşhur Zerdüş'tün
anası.*

روایت کنند موبد روزگار
که بگرفت دغدو زردشت بار
ز آتشت بهرام

*Zamanın ateşe tapanlarının
başkanı hikâye eder ki Duğdū
Zerdüş'te gebede olduğu zaman.*

(Zerâteşt Behrām)

دَغْسَر

(değser) = Başının önünde

kıl bitmiyen kimse, ğaz = تویل
(ba.) (Ar.) اصلع.

دَغَل (değel) = Hile § Hilekâr,
doğru olmıyan kişi.

از علی آموز اخلاص عمل
شیر حق را دان مطهر از دغل
مولانا

*İşde doğruluğu Hazreti Ali'den
öğren. Allahın aslanını hile ve
eğrilikle kirlenmemiş bil.*

(Mevlânâ)

§ Kalp, mağşuş para.

تاچه خواهی خریدن ای مغرور
روز درمادگی بسیم دغل
سعدی

*Ey mağrurl! Aciz gününde kalp
gümüşle acaba ne alacaksın.*

(Sa'dî)

از چنان شاه سروری چو علی
گر کسی سرکشد زهی دغلی
چای

*Ali gibi öyle bir ulu padişah-
tan bir kimsenin yüz çevirmesi
ne şaşılacak kalpazanlıktır.*

(Cāmî)

§ Çörçöp.

گر دغلی باش برآتش حلال
ورز و یاقوتی از آتش مثال
نظاری

*Eğer çörçöp isen ateşe helâl ol;
eğer altın veya kut isen ateşten
şikâyet etme.*

(Nizâmî)

دَغُول (değül) = Hilekâr, dolandı-
rıcı=dâğül=câmğül=huşuk.

دَغْوَا (değvâ)=Tûran zeminde bir
oav.

دَف (def) = Tef dediğimiz musiki
aleti.

دَف زدن (def zeden) = Tef çalmak
(k.) dilenmek.

دَفْتَر (defter) = Hesap ve şiiir
mecmuası [*].

چن روی تو چون باز کند دفتر حسن
گل مہیای ہم بستن اوراق آید
یغما

*Yüzünün çimeni güzellik def-
terini açtığı zaman; gül, yap-
raklarını toplamağa hazırlanır.*

(Yeğmâ)

آن دفتر را گوار خورد
hurd) = O defteri öküz yedi
(k.) hesap bitti, tamam oldu.

دَفْتَر قَاضِی (defteri kâzî) (k.) = İş-
kembe.

دَفْتَه (defte) = Çulha tarağı, çul-
haların, tarağı çokça vurarak
dokudukları sık beze tefeli sö-
zü bundan alınmıştır.

دَفْكَ (defek) = Amaç, hedef, ni-
şangâh.

تیر امیدکی چوشهان بر دفک زبیم
سنائی

*Ümit okunu ne zaman padi-
şahlar gibi amaca ulaştıracağız.*
(Senâ'î)

[*] Ta'rip edilmiş olmalı (Reşîdî).

Birbisine zammolunmuş nice evrakı müşte-
mil nusha cem'i defatir. Bu kelime Arabi-
dîrî fakat ihtikakı malûm değildir (Okya-
nûs).

دَفْنُوك (defnük) = Eyer bellemesi,
haşa.

دَك (dek) = Nasip ve takdir.

گھر ترا یزدان بزرگی داد و راضی نیست خصم
خصم را گھو دفتر تقدیر باید کرد حاک
ور یزدان اقتدا کرده است سلطان واجبست
شاه والا برنهد چون حق نکو کرده است دک
انوری

*Cenabı Hak sana büyüklük
verdi de hasım razı olmuyorsa;
hasma, takdir defterini kazı-
mak yani Allahın takdirini
bozmak gerek, de; eğer sultan,
Allaha uymuşsa Hak Tealâ,
nasibini iyi yaptığı için padi-
şahın da seni yükseltmesi yani
Allahın takdirine uyması lâ-
zımdır.*

(Enverî)

(Nâşîrî): zannolunur ki (Cihân-
gîrî) bu nazmı nasip ve takdi-
re misal getirmekte hata etmiş-
tir, buradaki dek = duvar temeli;
vâlâ, o temel üzerine yapılan
duvar mânâsınadır. Bu işin tem-
elini Hak Tealâ kurmuş, sul-
tan ona uyarak o temel üzeri-
ne duvar bina etmiştir; diyor [*]
Ş Dilenci ve dilencilik.
دک زدن (dek zeden) = Dilenmek.

برمنرخوان سخن لذه زمن خواه که نیست
درابای سخن هیچ سیه کاسه دک
سیف اسفرنجی

*Söz sofrasının başında lezzeti
benden ara; çünkü hiçbir di-*

[*] Bu fikri (Reşîdî) den almıştır.

*lenci cimrinin sözü yemeğinde
lezzet yoktur.*
(Segfi İsferengî)

Muarrebi deş de kullanılır.

اگرچه عادت دق نیست انوریرا لیک
زدرگه تو کند یارب ارباید دق
انوری

*Yarabbil Enverî'nin her ne ka-
dar dilenmek âdeti yoksa da
dilenmek lâzım gelirse senin
dergâhından dilenir.*
(Enverî)

Ş Muhkem.

زجیش طرازیده معمار دوران
اساس بناهای این بقعه را دک
اثیرالدین

*Zaman mimarı bu yerin bina-
larının temelini ezelden muh-
kem ve mazbut olarak bezemiş-
tir.*

(Eşîruddîn)

Ş Tokuşmak, çatmak, sadme.

آن روز یادکن که کند همچو خاک دست
کوه تفت زبانه آتش بضرپ دک
کمال غیاث

*O günü hatırla ki ateş alevi
dağ gibi vücudunu çatma çar-
pısıyla toprak gibi alçaltır.*
(Kemâl Gîyâş)

Ş Ot ve ekinden hâli yer Ş Baş.
(Reşîdî) baş yerinde (çehre)
demiştir.

دُكَان (dukân) = Dükkân bunun
muarrebidir. Düzlemek mânâsı-
na olan (dek) yahut bir metal
birbiri üstüne istif etmek mânâ-
sına olan (dekn) den müştak

Arapça diyenler de vardır. Buna göre (dükân) ın (muḥ.) demektir Ş Kav.

دُكَانْ دَارْ (dukândâr) = Dükân tutan, dükân sahibi (k.) tatlı dilli alışverişçi.

آنانکه بدابری علم گردیدند
در آرزویت زدل بری گردیدند
از پرتو بازو دکان داری تو
مهرومه وزهره مشتری گردیدند
نورالدین

Dilberlikle şöhret alanlar seni istemekte gönüllerini feda ettiler, senin tatlı dilli parlak alışverişin sebebiyle güneş, ay, Zühre yıldızı müşteri oldular. (Nûruddin)

دُكْچِی (dukçî) = Eğirilip iğе yumurta biçiminde sarılan yumak.

دُكْزَدَه (dekzede) = Sakal, bıyık, kaş ve kirpiğini tıraş eden kimse; bazan (lek) i ilâve ederek (dek u lek zede) derler, (dek) kelimesinin ot ve ekinden hâli yer mânasından alınmıştır. (Ci-hângîrî) Farsçada kaf olmadığı için halk, dek u lek der, diyor-sa da (Nâşîrî) nin şimdi kâfı kafa tebdil ile dek u lek derler demesinden ve zaten (dek u lek) ın (dek u lek) muarrebî olmasından ve yeni lûgatlerden, hal-ka munhasır olmadığı anlaşılıyor. Bazılarına göre aslı deg u leg dir. دغ (ba.).

دِگَر (diger) = Bir daha, başka, artık: Türkçemizde de kullanı-lan diğer muhaffefidir.

لامکان دو جهان گشت و عذاب نرسید
هرکه جز گوی تو شد طالب مأوی دگر
یعنی

Senin mahallenden başka sığı-nak istiyen, iki cihanda sığı-naktan mahrum olup arzusuna kavuşmadı. (Yeğmâ)

Bir daha mânasına âhirine (bâr) ve (reh) ilâve edilerek diger-bâr, digerreh denir.

دگرده گردناری طاعت نبش
مکن انگشت در سوراخ کزدم
سمعی

İğneye takatin yoksa bir daha parmağını akrep deliğine koy-ma. (Sâ'dî)

دِگَر گُون (diger gün) = Ters, başka türlü, renk ve halin değişmesi mânalarıdır.

طبع هوا بگشت و دگرگونه شد جهان
مهود سعد

Havanın tabiatı değişti. Dünya başka türlü oldu. (Mes'ûd Sa'd)

جز انتظام و جز استقامت
وطن علاج دگر ندارد
ملك الشعرا جبار

Vatanın intizam ve doğruluk-tan başka ilâcî yoktuç. (Melikuşşu'erâ Behâr)

دِکَل (dekel) = Eli ayağı yoğun, tüysüz genç. (G) ile bundan

başka deġel gibi hile ve geç-
mez akçe mânasına gelir.

دُكْلَان (duklân) = Öreke: iplik,
ipek, yün bükme aleti.

دَكَن (deken) = Dağ tepesi.

از منیب آبر تان هر شب زمین
ز آبر لایه پیش و و دارد بچن
لرز لرزنده غضنفر در عرین
توس ترسند عقیاب اندر دکن
ناصر

Sizin okunuzun korkusundan
her gece yeryüzü; yüzünün önü-
ne kara buluttan kalkan tutar.
Aslan, yatağında tirtir titrer;
tavşancıl, dağ tepesinde şiddetle
korkar, durur.

(Nâşır)

Hindistanda bir vilâyet. Arapça
karamlık renkli olmak mânası-
nadır.

دَكُودِم (dekudîm) = Baş, kılık ve
kıyafet.

دَكَّة (dekke) = Dağ keçisi Ş Set
ve peyke. Zend lûgatinde ha-
pishane mânasıdır.

بره بر ای دکه دیدم بلند
تخی چند مسکین بر او پای بند
سمدی

Yol üzerinde bir hapishane
gördüm. Birkaç biçare orada
hapsedilmişti.

(Sa'dî)

دِل (dîl) = Yürek, gönül (Ar.) تَلَب.

چون ماه زیر آبر و خ اوبریز زلف
یون ابر زیر ماه دل اوبریز بر
قطران

Onun zülfünün altında yana-
ğı, bulut altındaki aya; göğsü-
nün altında kalbi, ayın altında-
ki buluta benzer.

(Kaṭrân)

سر نشتر عشق بر رگ و و زدن
یک قطره خون چکید و نامش دل شد
مولانا

Aşk neşterinin ucunu ruhun
damarına vurdular. Btr katra
kan damladı ve adı yürek oldu.

(Mevlânâ)

Dil kelimesi gönül ile yürek
mânasında müşterek iseler de
yürek çam fıstığı kozalağı şek-
linde bedene nispeti olan et
parçasıdır ki göğsün sol tara-
fındadır. Gönül bunun mânevi
cihetidir. Gönül ile yüreğin
ayrıldığı noktalar şu şiirlerde
bellidir.

بیست این پیکر غرو طی دل
بلکه هست این نفس طوطی دل
جای

Bu çam kozalağı biçimindeki
suret, gönül değildir; belki bu,
gönül dudusunun kafesidir.

(Câmî)

دل بر عقل مهتری دارد
نه که شکل صنوبری دارد
شاعر

Gönlün akıl yanında derecesi
büyüktür. Çam kozalağı biçi-
minde olan yüreğin değil.

(Şâir)

Derecesi yüksek insana şâhibi dil ve ehli dil denir ki nefsine söz geçiren, hava ve hevese uymıyan demektir. Arapçada her ikisine kalb denir Ş Orta.

خاشاک نیز در دل دریا گذر کند
شاعر

Çöp de denizin ortasında gider.
(Şa'ir)

دل ترا (dilārâ) = Gönül bezeyici, kalbe revnak veren.

بی روی دل آرای تو ای شمع دل افروز
دل رقص کتان بر سر آتش چو کباب است
حافظ

*Ey gönül aydınlatan şem'al
Senin kalbe revnak veren yüzün
ayrılığından gönül ateş
üzerinde kebab gibi raksedici dir.*
(Hâfız)

دل آرام (dilārâm) = Kalbi rahatlandıran, gönül dinlendiren.

دل آرام باشد زن نیک خواه
ولیک از زن بد خدا یا پناه
سعدی

*Hayırlı kadın kalbe rahat verir;
fakat fena kadından Yarabbil Sana sığınırım.*
(Sa'dî)

(k.) gönül eğlencesi, sevgili, mâşuka.

بی روی دل آرام دل آرام ندارد
مکین دل آنکس که دل آرام ندارد
امیر کرمانی

Sevgilinin yüzü olmaksızın gönül rahat etmez. O kimsenin

gönlü biçaredir ki sevgilisi yoktur.

(Emîri Girmânî)

دل آزاد (dilâzâd) = Gönül bir şeyle ilgili olmıyan.

دل آزاد (dil âzâr) = Gönül inciten, kalb kıran, merhametsiz.

جنگ از طرف دوست دل آزاد نباشد
یاری که تحمل نکند یار نباشد
سعدی

Dost savaşı kalbi incitmez. Tahammül etmiyen dost, dost değildir.

(Sa'dî)

دل آزرده (dil âzurde) = Kalbi kırık, incinmiş.

گویم از بندۀ مکین چه گنه صادر شد
که دل آزرده شد از من غم آتم باشد
سعدی

Onu incitecek ne kabahat işledim diye müteessir olurum.
(Sa'dî)

دل آسا (dil âsâ) = Gönül rahatlandıran her şey Ş Teselli eden kimse.

دل آسائی (dil âsâ'î) = Teselli etmek, başın sağ olsun demek.

دل آسوده (dil âsûde) = Kalbi rahat.

دل آسوده شد مرد نیک اعتقاد
که بیچاره را برآمد مراد
سعدی

İyi fikirli adam; bir biçarenin maksadı hâsıl oldu diye müsterih oldu.

(Sa'dî)

دل آگاه (dil âgâh) = Kalbi uyanık, bilgin, akıllı,

جوانی گفت با پیری دل آگاه
که ای قدخم چه می جویی درین راه
جوابش داد پیر خوش تکلم
که ایام جوانی کرده ام گم
سعدی

Bir genç, kalbi uyanık bir ihtiyara hitaben ey beli büküklü bu yolda ne arıyorsun dedi. Hoş sözlü ihtiyar, gençlik günlerini kaybettiğim onu arıyorum diye cevap verdi.

(Sa'dî)

= Dil bîdâr.

دل آور (dil âver) = Yürekli, şecaatli, bahadır.

دلاور که باری تهور نمود
بیاید بمقدارش اندر فرزند
سعدی

Bir kere şecaat gösteren bahadırın maaşını artırmak lâzımdır.

(Sa'dî)

با سر کر دولب آید بیرون
درون صد دلور را کند خون
جای

İki dudak arasından çıkan nice sır, yüz bahadırı dilhun eder, yahut yüz bahadırın kanına girer.

(Cāmî)

دل آویز (dil âvîz) = Gönül asıcı, gönül ilgilendirici.

زمین بوسید بدی تخت پرور
فرو گفت این سخنهای دلوریز
نظامی

Pervîz'in tahtı önünde yer öptü: hürmet gösterdi. Bu gönül ilgilendirici sözleri söyledi.

(Nişâmî)

دل افتاده (dil uftâde) = Gönlü düş-kün, kalbi kırık (k.) âşık.

اجرها با شدت ای خسرو شیرین دهقان
گر نگاهی سوی فرهاد دل افتاده کنی
حافظ

Ey tatlı ağızlıların padişahı! Eğer âşık Ferhâd tarafına bir bakarsan çok sevaba girersin.

(Hâfîz)

دل افروز (dil efrûz) = Gönül aydınlatan.

مرا از خانه پیک آمد امروز
نشان آورد از آن ماه دل افروز
نظامی

Bugün bana evden bir haberci geldi, o gönül aydınlatan aydan haber getirdi.

(Nişâmî)

فروز شمع دل افروز عشق و بر تو عقل
مثال طلعت خورشید و گرم شبتابست
عبد

Aşkın gönül parlatan şem'asının aydınlığına nispetle aklın ışıdığı; güneşin yüzüne nispetle ateşböceği gibidir.

('Imâd)

دل افکار (dil efgâr) = Yüreği yaralı, mecruhulfuâd.

بچار و دل افکار و فرمانده و بد حال
محنت زده و زار و زاریم الهی!
جنید

Yarabbi! Hastayız, yüreği yaralıyız, âciziz, halimiz kötüdür, sıkıntı içindeyiz, inleyici ve zayıfız.

(Cunegd)

دل انگیزان (dil engîzân) = Musikide bir makam.

باد سحرى سفیده دم خیزانست
برناروانان لحن دل انگیزانست
منوچهرى

Sabah vakti seher rûzgârı hareket edicidir. Katmerli gül üzerinde dilengîzân nağmesi vardır.

(Minûcihri)

دل بار (dil bâz) = Güzel söz söyleyen, gönül eğlendiren, göze hoş görünen.

دلبر (dilber) = Gönül götürücü, sevimli. Nazlı kadın (Nefîsî).

دلم ببرد و نتواخى هزار افسوس
اگرچه دلبريت هست دلتوازی نيست
فصیحى

Gönlümü götürdün de taltif etmedin. Pek yazık. Dilberliğin varsa da gönül okşayıcı değilsin.

(Feşîhî)

زدلبر دور واز دلداز مهجور
شيش بی ماه ماند و خانه بی نور
جای

Dilberden ırak, dildardan mahrum olarak gecesi aysız, evi nursuz kaldı.

(Câmî)

دل بر کسی لرزیدن (dil ber kesî lerzî-den) = (k.) Şefkat göstermek. دلbeste (dilbeste) = Gönül bağlamış âşık, merbut.

دلbeste عشقم و خرد را نپذیرم
روردم ظفرم و غنارا نشناسم
فیضی هندی

Aşka gönül bağlamışız, akli kabul etmeyiz; yoksulluk içinde büyümüşüz, zenginliği tanımayız.

(Feyzî'l Hindî)

دل بند (dil bend) = Gönül bağlayıcı.

حناست آن بناخن دل بند هشته
یاخون بی دلاست که در بند کشته
سعدی

O gönül bağlayan tırnağına koyduğun kına mıdır; yoksa bentte öldürdüğün âşığın kanı mı?

(Sa'dî)

شکست عهد مودت لگاری دل بندم
برید مهر و وفا یار دست پیوندم
سعدی

Gönlümü bağlayan güzelim, sevişme ahdini bozdu. Rabıtası gevşek olan sevgilim, şefkat ve vefakârlığı kesti.

(Sa'dî)

Çok defa sevgili, mâşuk mevkiinde kullanılır.

چه شهر آشوبی ای دل بند مفتون
چه بزم آرائی ای گلبرگ خودروی
سعدی

Ey fitne çıkarmaya sebeb olan sevgili! Memleket halkını ne kadar ayaklandırıcsın; ey hundayinabit gül yaprağı! Ne kadar meclis süsleyicisin.

(Sa'dî)

دل بندم آن چنان کسل منظور چشم آرام دل
نی نی دلارامش. بخوان کز دل ببرد آرام دا
سعدی

Gözümü ayıramadığım, gönlümün eğlencesi, o paktı bozan sevgilim; hayır hayır; ona gönül eğlencesi deme; çünkü, gönülden âram ve rahatı aldı, götürdü.

(Sa'dî)

دل پذیر (dil pezir) = Gönül makbul ve mergubu olan şey.

سخن کن دل آید بود دلپذیر
شاعر

Kalbden gelen söz makbuldür.
(Sa'ir)

ای پسر دلرا وی قر دلپذیر
از همه باشد گریز و ز تو نباشد گریز
سعدی

Ey gönül kapıcı çocuk ! Ey güzel ay ! Her şeyden kaçmak mümkündür, senden vazgeçmek mümkün değildir.

(Sa'dî)

مطرب یاران بگو آن غزل دلپذیر
ساقی بجاس بیار آن قدح غمگسار
سعدی

Dostların hanendesi ! O makbul gazeli söyle; meclisin sâkisi ! Gamı dağıtan o kadehi getir.

(Sa'dî)

دلپسند (dilpesend) = Gönül beğendiği, tab'a uygun.

شی فرخ و راعی ارجمند
بود شادمانی درو دلپسند
نظای

Kutlu bir gece, kıymetli bir dakikada sevinçli olmak gönülün beğendiği şeydir.

(Nizâmî)

جوای نبشت آن چنان دلپسند
که بوسید دشت سپهر بلند
نظای

O; takdire değer öyle bir cevap yazdı ki yüksek felek elini optü.

(Nizâmî)

دل تشنه (dil teşne) = Gönül susamış (k.) pek istekli.

دلتنگ (dilteng) = Yüreği dar, kederli, sıkıntılı.

ترکش بیچاره ای دل سوخته
غنچه اش دلتنگ بینی و بنفشه سوکوار
جمال اصفهانی

Nergisini hasta, lâlesini yüreği yanık, koncasını mahzun, menekşesini yaslı görürsün.

(Cemâlî İsfahânî)

دلجو (dilcū, diltcū) = Gönül arayıcı, gönül cezbeden.

همه از آرزوی روی او بود
ز شوق قامت دلجوی او بود
جامی

Bütün çektiklerim hep onun yüzünü görmek istediğimden; onun gönül çekici boyunu özlediğimden.

(Câmî)

دل خراش (dilxirâş) = Yürek tırmalayıcı, kalbi cerihadar eden.

بر آورد آن جوان باخاطر تنگ
خروش و خراش از سینه چون چنگ
میرزا نسیر

O kederli genç, göğsünden saz gibi kalbe tesir eden bir feryat çıkardı.

(Mîrzâ neşir)

دل هسته (dil heste) = Kalbi yaralı.

دلسته و بیچاره و زارم الهی !
جز درگه لطف تو ندارم الهی !
جنید

Yarabbi ! Gönümüz hastadır, biçareyiz, zayıfsız, senin dergâhı lûtfundan başka sığınağımız yoktur.

(Cuncy'd)

دخواست (dilhuvâste, dilhuvâh) = Gönül dileği. Gönül isteğine göre olan her şey.

خداک نسیم معتبر شمامه دلخواه
که در هوای تو برخاست بامداد بگاه
حافظ

Gönül dilediği amber kokulu
rüzgâr sana muhabbeti sebebiyle
sabahleyin erkenden harekete
geldiği için ne kadar mesuttur.

(Hâfız)

دل خوش (dil huş) = Gönül hoş.

نیم آمده از پی دلخوشی
مگر کن پی رنج و عنّت کشی
نظامی

Gönül hoşluğu için gelmemişim;
belki meşakkat ve mihnet çekmek
için gelmişim.

(Nizâmî)

دل خون (dilhün) = Yüreği kanlı,
pek müteessir & Çok istekli.
دل دادن (dil dâden) = Gönül vermek
& yüreklendirmek, cesaret vermek.

عشق گر دل دهد کبوتر را
جگر از سینۀ عقاب کشد
ظهوری

Aşk, güvercini cüretlendirirse
tavşancılın göğsünden ciğerini söker.

(Zuhârî)

روی خندان طیبیان دل دهد بیار را
باغبان بگشا زابرو چین که بیار دلم
شاعر

Hekimlerin güler yüzü hastaya
cesaret verir. Bahçe sahibi!
Güler yüz göster; çünkü gönül
hastasıyım.

(Şâ'ir)

§ Rızî olmak.

زدوستیش دلم چون دهد که روتایم
شاعر

Ona dostluktan yüz çevirmeme
gönülüm nasıl razı olur.
(Şâ'ir)

دل داده (dildâde) = Gönül vermiş,
âşık.

ز نعمتها که بردی خورد یاری
ازین دل داده یاد آورد یاری
جای

Götürdüğün nimetlerden yedi
mi? yemedi mi? Bu âşığı andı
mı? anmadı mı?

(Câmî)

دلدار (dildâr) = Birisinin gönülünü
tutan (k.) sevgili.

مگر امشب بمنت خانه ام دلداوی آید
که جانرا مرده وصل از در دیوار می آید
نقی

Galiba yâr bu gece mihnetha-
neme geliyor; çünkü kapıdan,
duvardan ruhuma birleşme müj-
desi geliyor.

(Nekî)

هر که خواهد در حق من هر چه خواهد گوینگو
من نخواهم داشت دست از دامن دلدار خویش
سعدی

Her kim benim hakkımda her
ne isterse söylesin. Ben kendi
sevgilimin eteğinden elimi çek-
miyeceğim.

(Sa'dî)

دلدوز (dildüz) = Kalbe batan.

گر من از سنگ ملامت رو بگردانم ز من
جان سپر کردند مردان نالوک دلدوز را
سعدی

Eğer ben kınama taşından yüz
çevirirsem erkek değilim. Mert

*olanlar kalbe batan oka canla-
rını siper ettiler.*

(Sa'dî)

دلربا (dilrubâ) = Gönül kapıcı.

یاد تو روح پرور و وصف تو دل فریب
نام تو غمزداد و کلام تو دلربا
سعدی

*Seni hatırlama, ruh besleyici;
seni övme, gönül aldatıcıdır.
Senin adın, kaygıyı giderici;
sözün, gönlü kapıcıdır.*

(Sa'dî)

دل ریش (dil rîş) = Yüreği yaralı
(k.) dertli.

یکوشش یوسف دلریش و عجزون
ز قیدش باز جست و رفت بیرون
ناظم هروی

*Yüreği yaralı Yusuf, çalışıp
çabalıyarak onun kaydından
geri sıçradı: kurtuldu ve dışa-
rıya kaçtı.*

(Nâzımî Hervî)

ستگر جفا بر تن خویش کرد
نه بر جان درویش دلریش کرد
سعدی

*Zalim, kendi vücuduna cefa
etti. Dertli fakirin canına değil.*

(Sa'dî)

دل زنده (dil zinde) = Kalbi diri (k.)
gönlü uyanık, bilgin. Karşılığı
(dilmurde) dir.

تن مرده دل زنده در زیر گل
به از عالمی زنده مرده دل
سعدی

*Toprak altında kalbi diri olan
ölünün vücudu; kendi diri, kal-
bi ölü olan âlimin vücudundan
hayırlıdır.*

(Sa'dî)

چو آن دل زنده در زندان در آمد
به تن زندانیانرا جان بر آمد
جای

*O gönlü uyanık Yusuf (ع) zin-
dana girince zindandakilerin
vücuduna hayat geldi.*

(Câmi)

دلستان (dilsitân) = Gönül alan ve
zapteden güzel.

آزاده را ملامت کردن چه سود دارد
می باید این نصیحت کردن بدلستانان
سعدی

*Hür ve serbest olanlara çıkış-
makta ne fayda var. Bu nasi-
hati gönlü zaptedenlere etmek
lâzım.*

(Sa'dî)

چه دولتند باشد آستان
که بوسد پای آن سان دلستان
جای

*Öyle bir güzelin ayağını öpen
eşik ne kadar mesuttur.*

(Câmi)

دل سوخته (dil sūhte) = Yüreği ya-
nık. (k.) kederli دلتنگ (ba.).

دل سوز (dil sūz) = Yürek yakıcı,
yüreği yanan, şefkatli, muhab-
betli.

سوخت عالم روز و شب آه غم دلسوز من
بر دل سنگین او هرگز نمی گفتم
ابوالعالی

*Benim yürek yakan kederimin
ahı gündüz ve gece âlemi yak-
tı, ama onun taş gibi kalbine
hiç tesir etmiyor.*

(Ebülme'ânî)

چه فرخ روزگاری باشد آن روز
که گردد همنشین دیوار دل سوز
دهلوی

*O gün ne kutlu bir zamandır
ki iki yüreği yanan yahut mu-
habbetli dost birlikte otururlar.*
(Dehlevî)

Ş Lâlenin yedi nev'inden biri
(Nâşîrî).

چه خوری خون چو لاله دلروز
خوش نظر باش و بوستان افروز
خواجو

*Dilsüz denilen lâle gibi niçin
kan içiyor yani kızarıyor, ke-
derleniyorsun; huş nezer ve būs-
tân efrüz ol.*

(Havâcî)

Huş nezer, her yaprağı türlü
renkte olan bir nevi lâledir;
būstân efrüz, bostan güzeli, ho-
rozibiği denilen çiçektir.

دل سیر (dil sîr) = Gönül tok (k.)
soğumlu, kanaatli, gözü tok.
دلشاد (dilşâd) = Gönül sevinmiş,
mesrur.

ما که ویران شدگانیم بدین دلشادیم
که جهانی شده آباد زویرانی ما
طالب

*Biz ki vîran olmuşlarız, şunun-
la seviniriz ki bizim vîranlığî-
mızdan bir cihan şenlenmiştir.*
(Tâlib)

Himmet, kerem, bahşîş (Burhân).
دل شده (dil şude) = Gönül gitmiş.
(k.) âşik.

از روز و شب دل شد گانت خبری نیست
در کار دل غزد گانت نظری نیست
یعنی

*Âşıklarının gecesinden, gün-
düzünden haberin yok. Gamın-
dan hastalananların gönül işine
bir kere bakmıyorsun.*

(Yeğmâ)

دل شکار (dil şikâr) = Gönül av-
layıcı (k.) mâşuk, sevgili.
دل شکسته (dil şikeste) = Gönül
kırık, mahzun.

ای ترک شوخ این همه ناز و عتاب چیست
بادل شکستگان ستم بی حساب چیست
جای

*Ey nazlı güzel! Bu kadar naz-
lanıp hatır kırmaya sebep ne-
dir? Gönül kırıklara sayısız
eza ve cefa nedir?*

(Câmî)

دل شکن (dil şiken) = Gönül kırıcı.

خشمش چو بحر طلعت من باد دل شکن
مهرش چو ماه عارض من باد دانواز
نظامی

*Onun öfkesi benim cemalimden
mahrum olmak gibi gönül kı-
rıcı; onun muhabbeti benim aya
benziyen yanağım gibi gönül
okşayıcı olsun.*

(Nizâmî)

دل فراخ (dil ferâh) = Gönül geniş,
(k.) sevinçli.

چو آمد جای میان دو کاخ
یکی تنگدل شد یکی دل فراخ
نظامی

*İki köşkün arasına perde gelin-
ce biri sıkıldı, öbürü sevind.*

(Nizâmî)

دل افروز (dil furüz) = (bo.).
دل فرب (dil firîb) = Gönül alda-
tan.

چون روی تو دل فرب و دل بند
در روی زمین دگر نباشد
سعدی

*Senin yüzün gibi gönül aldatan
ve bağıyan yeryüzünde bir
daha bulunmaz.*

(Sa'dî)

دل‌نگار (dil figâr) = Yüreği yaralı
= dil efgâr. دل افکار

تم می بلرزد چو یاد آورم
مناجات شوریده در حرم
که می گفت شوریده دل‌نگار
الهی بخش و بزم مدار
سعدی

Bir âşığın haremî şerifteki münacatını hatırlayınca vücudum titrer; yüreği yaralı âşık şöyle diyordu: Yarabbi! Günahımı bağışla da beni horlama.

(Sa'dî)

دل‌گداز (dil gudâz) = Yürek eriten.

دل‌گرم کردن (dil germ kerdn) =
(k.) Âşık olmak, alâka etmek.

دل یوسف بهر شد چنان گرم
که می آمد از آن دل‌گرمیش شرم
جای

Yusufun kalbi onun muhabbetiyle öyle hararetlendi ki o harareten yani aşkından utanıyordu.

(Cāmî)

دل‌کش (dil keş) = Gönül çekici, gönlü cezbeden.

چن فرح خیز، بهار دلکش، نسیم گل‌بیز، شراب بیفش
چو هست فرصت بین و درکش بروی ساقی می مصفا
یفما

Çimen ferah verici, bahar gönül çekici, lâtif, rüzgâr gül saçıcı, şarap katkısız; fırsat varken sâkinin yüzüne karşı bak da süzme şarabı çek.

(Yeğmâ)

دل‌گشا (dilguşa) = Gönül açıcı, kalbe ferah veren.

تاب بنفشه می دهد طرۀ مشکسای تو
برده غنچه می درد سنده دلگشای تو
حافظ

Senin miske benziyen kâkûlün; menekşeyi hasedinden kıvrım kıvrım kıvrandırıyor; senin gönül açıcı gülüşün koncanın perdesini yırtıyor: onu itibardan düşürüyor.

(Hâfiz)

دل‌کعبه کردن (dil ke'be kerdn) =
(k.) Kalbe teveccüh etmek.

دلگیر (diligir) = Gönül tutucu, kalbe sıkıntı verici.

در گوشۀ این مفاک دلگیر
یهوده نباشد این چنین زیر
امیر حسینی

Bu kalbe sıkıntı veren çukurun köşesinde böyle bir ihtiyarın bulunması beyhude değildir.

(Emir huseynî)

تو زمن با همۀ مهر و وفا دلگیری
من ز تو با همۀ جور و جفا دلشادم
یفما

Benim bu kadar sevgi ve vefakârlılığım ile beraber sen benden sıkılıyorsun. Ben bu kadar cevr ve cefan ile beraber senden mesrur ve memnunum.

(Yeğmâ)

دل‌مرده (dilmurde) = Kalbi ölü, hissiz.

(نثر)

در جامع بعلبک کلمه چند بر طریق () نثری گفتم باجماعی
افسرده و دل‌مرده
سعدی

Ba'lebek camiinde donuk ve kalbi ölü bir topluluğa öğüt yoliyle birkaç kelime söylüyordum.

(Sa'dî)

زندگانی چیست مردن پیش دوست
کاین گروه زندگان دلرده اند
— سعدی

*Hayat nedir? Dostun önünde
ölmek; zira bu diriler alayı ölü
kalblidirler.*

(Sa'dî)

دل نشین (dil nişîn) = gönülde yer
eden.

نشاط من ز سجنهای دلنشین باشد
غذای من چو صدق گوهر شبنم باشد
صائب

*Benim zevkım gönülde yer eden
sözlerdendir; benim gıdam sedef
gibi kıymetli incidir.*

(Şa'ib)

دل نواز (dil nevâz) = Gönül ok-
şayıcı, gönül ele alıcı.

ما را درین دیار توئی دلنواز پس
داریم از تو گوشه چشمت نیاز پس
جای

*Bu memleket'te bizim gönlümü-
zū taltif eden ancak sensin.
Senden ancak bir göz uciyle
bakmayı istiyoruz.*

(Cāmî)

دُل (dul) = İnkıbaz yahut başka
bir sebepten dolayı karın ve
barsaklarda peyda olan dü-
ğümler.

دِلِ آسمان (dili āsmân) = Göğün
ortası (k.) yıldızlar. Yeşillik
(Nāşirî).

دِلِ آشوب (dil āşūb) = Beş par-
mak, âyid denilen düzgün ağaç.
Yaprağı beş parmak şeklinde

olduğundan پنج انگشت penc en-
guşt de derler. Ekseriya su
kenarlarında bulunur. § Gönülü
karıştıran. (k.) Kalbi meftun
eden güzel.

کزبان دل آشوب و دل آرای
بی خد تنگری نه نشست از پای
جای

*Kalbi meftun eden, kalbe rev-
nak veren cariyeler hizmet et-
mek için ayakta durmuşlar.*

(Cāmî)

Yüreği sıkın, kalbe sıkıntı ve-
ren mânasına da gelir.

دِلَال، دِلَال (delâl, dilâl) = Naz
ve şive = genc.

دِلَام (dilâm) = Kısa mızrak, zıp-
kın.

دِلِ پشه (dil pîşe) = (k.) Sükût,
susma.

دِلِ حَاك (dilihâk) = Toprağın içi.

رستى مى رسد ز د از دل خاک
نظامی

*Nebatât toprağın içinden baş
göste-di.*

(Niẓāmî)

§ (k.) Kürei arz'm merkezi §
Peygamberlerin kabirleri.

دِلِ دِل (dildil) = Yanıklı ah ve enîn,
istirap.

دلدل کنان (dildil kunân) = İnlিয়ে-
rek, inleyiciler & İstirap çeken-
ler.

دلدل کنان دړکوی او چوں خود فراوان دیده ام
خاقانی

*Onun mahallesinde kendim gibi
çok inleyiciler gördüm.*

(Hâkânî)

جستم دژا رفتم دوان آسیمه سر دل دل کنان
تاجویم از نمش نشان تاگیرم از خالش خبر
فغانی

*Yerimden sıçradım. Adını öğ-
renmek, halinden haberdar ol-
mak için sersem ve muztarip
bir halde koşarak gittim.*

(Kâânî)

Tereddüdederek, tereddüde-
denler mânasına da kullanılır.

دل دزیا کردن (dil deryâ kerdên)
= Çok cömertlik etmek.

تو دریا کن دل ای ساقی و خمر در دمیای آور
سر ما گرم ازین پناهه کم کم نمی گردد
مائب

*Ey sâki ! Fazla cömert ol ve
küpü ortaya getir, çünkü bu
az az kadehten bizim neşemiz
gelmiyor.*

(Şâ'ib)

دل رُوز (dili rūz) = (k.) Nısfınnehar
(meridyen) & (k.) Güneş.

دل شب (dilişeb) = Gece yarısı.

دلگر (dilger) = Tencere dibine
yapışıp kalan yemek.

دلم (dulum) = Kurdeşen denilen
hastalık.

دلمه، دلمک (delmek, delme) =
Taze peynir. Türkçesi teleme.

دلمه، دلمک (dulumek, dulse) =
Böy: bir nevi zehirli örümcek.

دلکی می کند هزار بجه
مرو را هست بیشمار بجه
آزری

*Bir böğün bin yavrusu olur;
onun yavrusu sayısızdır.*

(Âzerî)

آن را که گزید دلمه از هر جوی
باید که سفوف کرده شوند زده
آنگاه آب گرم و اشجار و ناله
مرهم کنی و بوضع نیش می
یوسف طبیبی

*Bir kimseyi böy sokarsa iyi
olması için çöreotunu toz hali-
ne getirip sıcak su, kalye taşı
ve tuz ile merhem yaparak iğ-
nesinin battığı yere sürmelidir.*
(Yûsuf Tabîbî)

دلنگ (deleng) = Su bendi.

شمر را چو از آب خواهی رنگ
نخست استوارش کن از گدل دلنگ
دقیق

*Havuzu sudan menetmek ister-
sen iptida bendini çamurla sı-
kıcı kapa.*

(Değîkî)

Taşçıların taş kırdıkları külünk
& Zıpkın & Hurma salkımının
kabuğu, kapçık & Hevenk. Son

mânaya (d), (l) nin esresiyle de görülmüştür.

زلفکش را صد دل و جان شد دانگن
مولانا

Zülûfçeğizine yüz gönül ve can asılmıştır.

(Mevlânâ)

دِلْ نَمُودَن (dil nemūden) = (k.)
İnsanîyet ve şefkat göstermek.

تو دل نمودگی غنچه باسبا بشکر
که دردمش چو ببیند کنار بگشاید
سلیمان

Sen koncanın sabaya karşı şefkat ve muhabbetine bak ki onu görür görmez kucağını açar.

(Selmân)

دِلْ نِهَادَن (dil nihâden) = (k.) Razi
olmak.

دل نهادم بیوسه چو شکر
روزه بستم زچیزهای دگر
نظامی

Şeker gibi bir öpücüğe razı oldum; başka şeylerden perhiz ettim.

(Nizâmî)

دل نهادم من بچاره دلد دل خویش
چه کنم باغم اولیست جز این چاره من
فخجندی

Ben biçure kendi gönlümün derdine razı oldum. Ne yapayım, onun gamına karşı bundan başka çarem yoktur.

(Hucendî)

دِلْ (dile) = Gönül sahibi, gönül mânasını da ifade eder.

بامن صبر دل یکدله کن
گر جان ندهم آنگه گله کن
مولانا

Ey güzel! Bana karşı bir gönüllü ol; yâni gönlünü bana tahsis et. Eğer canımı vermezsem o zaman şikâyet et.

(Mevlânâ)

(Yekdile) nin zıddı (du dile) dir (ba.).

خسرو تنه ملکوت و او چون دله ملک
منوچهری

Padişah mülkün vücudu, o kalbi yerindedir.

(Minûçihri)

دِلْ (dele) = Kakum § Sansar § Dağ kedisi. Beyaz tilki (Nâşırı) (l) nin şeddesiyle hile ve vaktiyle Mısır'da karışıklık çıkaran meşhur hilekâr bir kadın § Fukaranın giydikleri salkım sacak hırka. Arapçası دلق tır.

همیشه تا بصورت یوزکتر باشد از آهو
همیشه تا بقوت شیر تر برتر باشد از دله
فرخی

Daima pars surette ahudan âdi, daima erkek aslan kuvvette tilkiden yüksek oldukça.

(Ferruhî)

دِلْ (dilî) = Dehlî muhaffefi; nispetinde dehlevî denir.

دِلْدِه (delîde) = Bulgur.

دِلْ (dilîr) = Bahadır, şeci, cesur.

شد آراسته ملک ایران بدو
قوی گشت پشت دلبران بدو
نظامی

*İran mülkü onunla süslendi,
bahadırların sırtı onunla kuv-
vetlendi.*

(Nizāmî)

زخون دلبران بدشت اندرون
چو دویا زمین موج زن شد زخون
فردوسی

*Sahrada bahadırların kanından
yer, deniz gibi dalgalandı.*

(Firdavsi)

دَلِک (delik) = Gül tohumu (Ar.)
بذر الورد. Yabani bir gül (Nāşirî).

دَلِ یَکِ کَرَدَن (dil yekî kerdên)
= İki kişi bir işte ittifak etmek.

دم (dem) = Nefes, soluk.

دی چند گفتم برآرم بکام
دریغاکه بگرفت راه نفس
معدی

*Muradımca birkaç nefes ala-
yım, dedim; yazık ki nefesin
yolu kapandı.*

(Sa'dî)

§ Aldatma, hile § Kibir ve gu-
rur.

بمردی و گنج از سپاه تو کم
نیم چیست این طبع و این بادوم
اسدی

*Mertlik ve hazine hususunda
senin askerinder az değilim.
Bu tamah, kibir ve gurura
sebeb nedir.*

(Esedî)

§ Koku.

چون تاب گرفته سبیل زلف
آورد صبا دم قترنفل
ابن عین

*Sümbüle benziyen zülfü bükü-
lüp kıvrılınca saba rüzgârı ka-
ranfil kokusu getirdi.*

(İbnî Yemîn)

§ Kuyumcu ve demirci körüğü
(Ar.) مشفح.

چون یکی پاره پوست ملک توانی گرفت
زشت بود در دکان گوره و دم داشتن
خاقانی

*Mademki bir post parçasıyla
ülke zaptedebiliyorsun; dükkân-
da ocak ve körük bulundurmak
çirkindir, yani bunlarla meşgul
olmak mânasızdır.*

(Hâkânî)

آک ve گاوره (ba.).

گاوره که داند زدن بر سر شخاک بکش
ک شودش پای بند کوره و سندان و دم
خاقانی

*Żehhâk'ın başına çekiç vurmayı
bilen Gâve; ocağa, örse ve kö-
rüge nerede bağlanır.*

(Hâkânî)

§ Ah.

شنیدم که شاپور دم در کشید
سعدی

İşittim ki Şâpûr ah etti.

(Sa'dî)

روز آمد و بروختم از دم لب و را
برداخته از روان و جان قالب را
اکتون که مرا زنده همی دارد شمع
شاید که چو روز زنده داوم شب را
کمال اسماعیل

*Gündüz geldi; kalıbımı ruh ve
candan tahliye ederek dudağı-
mı ah etmekten kapadım yahut
soluğum kesildi. Şimdi şem'a*

beni ihya ettiği için ben de geceyi gündüz gibi ihya edersem lâyıktır.

(Kenâl İsmâ'il)

Buradaki (dem) i nefes mânasına almak daha uygundur Ş Afsun, üfürük.

گاهی زیم زوبله خواندم فسون و دم
گاهی زترس رسوه کردم همی دعا
معزی

Kâh şeytan korkusundan afsun okuyor, kâh vesvese korkusundan muttasıl dua ediyordum.

(Mu'tzzi)

Ş Ağız.

هر که همچون گل گشاید دم بیاد مدح او
روزگار اورا در آن دم دامی زری دهد
نحیب الدین

Her kim onun medhini anmak için gül gibi ağzını açarsa zaman ona hemen bir etek dolusu altın verir.

(Necibuddîn)

Ş Zaman vakit، صبیحه دم، = Sabah vakti, zamanı Ş Bıçak, hançer ve kılıcın keskin tarafı, ağzı.

دی کشی بختایم دی باطلف و خطاب
چه قاتلی تو که تیغ ستیزه ات دو دست
معتشم

Beni bir zaman hatır kırmanla, bir zaman lûtuflar ve iltifatınla öldürürsün. Sen ne katilsin ki mücadeleye ettiğin kılıç iki ağızlıdır.

(Muhtesem)

از دم تیغ تو تنها تو منم کشته و بس
بر سر کوی تو غلطیده بخونند پس
ایفا

Senin kılıcının ağzıyla ölen yalnız ben değilim. Mahallenin

yakınlarında birçok kan içinde yuvarlananlar var.

(Yeğmâ)

Bu münasebetle mızrak ve makas gibi şeylerin keskin tarafına, uclarına da denir.

آن لحظه که از زخم دم نیزه و پیکان
چون خانه زنبور شود سینۀ خارا
سلمان

Mızrak ucu ve temren yarısından katı taşın göğsü arı yuvasına döndüğü zaman.

(Selmân)

Ş Şiirin vezni.

dem āb (dem āb) = Bir yudum sudur ki bir solukla içilecek su miktarıdır.

demâ (demâ) = Nefes, soluk.

demâdem (demâdem) = Her nefes, daima = dembedem de denir.

dem besten (dem besten) = Soluk bağlanmak (k.) susmak. Dembeste = soluğu bağlanmış, soluksuz (k.) susmuş, sâkit.

demi teslîm (demi teslîm) = (k.) Ruhu teslim edecek zaman Ş Susma Ş Emre itaat etme.

dem huverden (dem huverden) = (k.) Nefes almak, istirahat etmek Ş Aldanmak.

dem derkeşiden (dem derkeşiden) = (k.) Susmak.

dem zeden (dem zeden) = (k.) Solumak Ş Susmak Ş Terk ve tevakkuf etmek Ş Ögünmek.

ای ابر بهمنی که بچشم من اندری
دم زن زمانگی و یاساؤم گری
فرخی

Ey benim gözümdeki behmen

bulutu! Az bir zaman dur, rahat ol, ağlama.

(Ferruḥî)

ای ماه دل افروز بگردان قدح می
چون ماه فلک دم من از دور پیایی
این یی

Ey gönlü aydınlatan ay! Şarap kadehini dolaştır; gökyüzünün ayı gibi ara vermeksizin dolaştırmayı bırakma.

(İbni Yemîn)

Dem vurmak = Öğünmek mânâsına dilimizde de kullanılır.

گر کسی فکر مغیلاں کند و ذکر وطن
پردہانش زن اگر دم زند از شوق حرم
عاد

Muğeylânı düşünen ve vatanını anan kimse eğer haremi şerife iştiyakından dem vurursa ağzına vur.

(‘İmād)

زمن (ba.).

دما (demgâh, demgeh) = Demirci ve kuyumcu ocağı § Külhan § Nefes alacak yer ki boğazdır.

دم گرفته (dem girifte) = Soluğu tutulmuş, nefesi kesilmiş.

هوا از دم گاو دم دم گرفت
تو گفتی که پشت زمین ختم گرفت
فرهومی

Havanın boru sesinden soluğu tutuldu; görseydin yerin beli büküldü derdin.

(Firdevsî)

دم (deme) = Ateş yakaçak şey § Körük § Kar tipisi.

مرآن گرگ را مرگ به دردم
که بی خورد ماند میان رمه
اسدی

Kurdun sürü arasında aç kalmasındansa kar tipisinde ölmesi daha iyidir.

(Esedî)

دم (dum) = Kuyruk.

بیچاره خر آرزوی دم کرد
ناپافته دم در گوش گم کرد
دهلوی

Biçare eşek kuyruk isterken onu bulamadıktan başka iki kulağını da kaybetti.

(Dehlevî)

ای زرین نعل آهنین سم
ای سوسن گوش خیزران دم
انوری

Ey altın nal ve demir tırnaklı! Ey susam çiçeği kulaklı, hezaren kuyruklu!

(Enverî)

دمچه (dumçe) = Küçük ve kısa kuyruk.

دمدار (dumdâr) = At ve katır gibi kuyruklu hayvanlar § Ordunun arkasından gidip arkasını gözetken asker bölüğü.

دم روباه (dumi rûbâh) = Tilki kuyruğu (k.) gerçek sabah.

دمغازه (dumğâze, dumgeze) Kuyruksokumu, kuyruksokumu kemiği, Dum = kuyruk, ġâz = yarık, ġâze = yarığı olan şey. Kuyruksokumu kemiği de delikli olduğundan ve kuyruk oradan çıktığından bu isim verilmiştir.

جمع گردد بروی آن جمله بزه
کوسری بودست وایشان دمنزه
مولانا

Bütün günah onun üzerine toplanır; çünkü o, baş, onlar kuyruksokumu yerindedir.

(Mevlânâ)

(Ar.) عصص.

از دم ودمگا، اویم دم گرفت
دمگه ابو دمگهم حکم گرفت
مولانا

(dumgâh, dumgeh) =
Kuyruk yeri.

Aslanın kuyruğundan ve kuyruk yerinden nefesim tutuldu. Onun kuyruk yeri boğazımı muhkem tuttu.

(Mevlânâ)

(dumi gurg) = (k.) Yalancı
sabah (Ar.) ذنب السرحان.

شد دم گرگ سحر از سوی مشرق بدید
جرم هوا چون پلنگ گشت ملمع بدید
ناصر بخاری

Yalancı sabah doğu tarafından görününce havanın cirmi alaca bedenli kaplan gibi oldu.

(Nâşîrî Buhârî)

دَمَاز (demâr) = Helâk.

(demâr ber âverden)
== (k.) Helâk etmek, öldürmek.

مخالفان تو موران بدید ومار شدند
برآز از سر موران مارگشته دمار
مده امانشان زین بیش ووزگار میر
که ازدها شود اوروزگار یادمار
مهود رازی

Sana uymayıp karşı gelenler karınca iken yılan oldular. Yılan olmuş karıncaları helâk et. Onlara bundan ziyade aman verme ve vakit zayi etme; çünkü yılan çok yaşarsa ejder olur.

(Mes'ûd Râzî)

مار را هر جا که بینی برآزوی دماز
شبیخ

Yılanı nerede görürsen öldür.
(Şefî')

Demâr (d) nin üstünüyle Arapçadır. Yalnız Farsça lûgatleri alan (Nâşîrî) de görüldüğü için yazılmıştır (Burhân) ve (Nâşîrî) şîrâr vezninde demişlerdir ki bu, İranilerin veda, vekar gibi kelimelerde tasarruflar ederek esre ile okumalarından ileri gelmiştir. Bundan başka Farsçada intikam, insanın hayatta muhtacolduğu şeyler, soluk, duman, tütün, temelli oturulan yer, çay, ırmak mânalarına da yazmışlardır.

بگاہ لطف جهانرا وفا کی تعلیم
بگاہ کینه برآزی زروزگار دمار

کمال امعاءبل

Lûtuf zamanında cihana vefayı öğretirsin, kin zamanında zامandan intikam alırsın.

(Kemâl İsmâ'îl)

دَمَاز (demâğ) = Arapçada (d) nin esresi Farsçada üstünüyle meğz = beyin. Farsçada ağız, burun mânalarına da gelir (k.) kibir ve gurur § Keyif ve neşe.

دماغ پوختن (demâg puhten, demâg sūhten) = Çok zahmet çekmek. Birincisi çok düşünmek mânasına da gelir.

دماغ رسانیدن، دماغ داشتن (demâg dâšten, demâg resânîden) = Neşelenmek, sarhoş olmak.

دَمَامَه (demâme) = Savaş borusu. Buna nâyi rûyîn daha büyüğüne kure nây derler & Davul.

ای شاه فلان رتبت خووشید سریر
فیلت بتقارمخانه گناه زد و گیر
آورد ز سر دمامه وزدندان چوب
گوشش شده سنجها و خرطوم نفر
سیف الملوك

Ey güneş tahtlı, felek mertebeli padişah! (Harb ve darp) vurtut zamanı mehterhanede senin filin, başından davul, dışından çomak yapmış, kulağı ziller, hortumu boru olmuş.

(Seyfulmulûk)

دَمَان (demân) = Vakit ve zaman. zemân demân muarrebidir & Öfke yahut sevincinden bağırان: demîden den sıfatı müşebbehe yahut bağırarak mânasına hali terkiбі.

ا بری برآید اکینون هر بامداد تند
چون ازدهای شیفته بر مردمان دمان
لامی

Şimdi her sabah insanlara haykırıp saldıran divane bir ejderha gibi sert bir bulut zuhur eder.

(Lâmi'î)

بزی همچنان سالهای دراز
دنان و دمان و چران
منوچهری

Uzun seneler öylece çok sevinçle seğirterek, bağırıp çağırarak, salınarak, nimet içinde yaşa.

(Minūçihri)

Tez gidici, seğirtici

هست دژ هوخت گنگ اسم مکان
بیزرفتن بود دمان و دنان
فرهنگ منظومه

Dij hüht geng bir yerin adıdır; demân ve denân acele gitmek mânasınadır.

(Ferhengi menzûme)

(Demîden) in başka mânaların dan da sıfatı müşebbehe ve hali terkiбі olur. دبیدن (ba.).

دَمَانَكَش (demânkeş) = Vakit, zaman, müddet.

دَمَاوَنَد (demâvend) = İranda Taberistân eyaletinin merkezi olan şehirdir. Tahran'ın 45 kilometre doğusal kuzeyinde ve Elbûrz sıradağlarının etegindedir. Taberistân ile Mâzenderân hududu üzerinde bir dağın ismi de (Kûhi demâvend) dir.

همچون زنج و غیب تو سیب و ترنجی
بکبار زساری و دماوند نیاید
بقما

Senin çene ve çenenin altı gibi elma ve turunç; Sârî ve Demâvend'den bir kerecik olsun gelmez.

(Yeğmâ)

دُمْتَكْ (dumtek) = Diken serçesi, çalı kuşu dedikleri kuş.

دَمْدَمَه (demdeme) = Hile ve hud'a.

ملك قناعت مده بدست طمع باز
شوی نشاید زبون دمدمة زن
نزاری

Kanaat mülkünü tamahın eline verme. Erkeğe, kadın hilesine zebun olmak yakışmaz.

(Nizārī)

§ Davul.

دَمْدَمَه ی زنند بر سر بازار عشق
مهرچان ی دهند کیست خریدار عشق
نزاری

Aşk çarşısının başında davul çalıyorlar, can yoldaşı veriyorlar; aşk satın alan kimdir.

(Nizārī)

§ Şöhret § Bir kaleyi dövmek ve tazyik etmek için hâkim noktada yapılan toprak kale, tabya, Lûgatler; ağaç ve taş ile çamurdan yapılan burç gibi bir şeydir ki üzerine top çıkarıp kalede abluka olanlara atarlar suretinde tarif ediyorlar. Arapçada halkı helâk etmek, öfke ve hiddetle söz söylemek, öfke ve hiddet mânalarınındır.

دَمْسَاز (demsâz) = Dost, sırdaş, söz ve işte muvafık arkadaş.

دُمْسِجَه (dumsîçe) = Kuyruksalan kuşudur ki beyaz ile karışık

kül renkli bir kuştur, ekseriya su kenarlarında oturur, uzun kuyruğunu yere vurur (Ar.) معوره.

چو موسیچه هم سر بر هوا کش
چو دمسیچه هم دم بر زمین زن
خاقانی

Kumru gibi başı hep yukarıda; kuyruksalan gibi kuyruğunu hep yere vurucu. (Hākānī)

چو دمسیچه بسیار دم لابه کردم
لگش چو عتقا دی سایه گستر
قائمی

Kuyruksalan gibi çok yaltaklandım; bir vakit anka gibi saye ve himayene almadın. (Kāānī)

(Burhân) ile (Kulzum) bir de (demsince) yazıp ebâbîl = dağ kırlangıcı demişlerdir.

دَم شِنَاس (demşinâs) = (k.) Hakîm, akıllı.

زبان دان یکی مردم دم شناس
طلب کرد کز کس ندارد هراس
نظای

Kimseden korkmaz, söz bilir, hakîm bir kimse istedi. (Nizāmī)

دَم لَابه (dulâbe) = Köpek kışının kuyruğunu hareket ettirmek suretiyle yalvarması. Lâbe, lâbiden den müştak olarak yalvarma mânasıdır.

بمدح آنچه افزودیم دو کال
ز جوم که گوئی همان کم شود
که دم لابه سگ چه شادی افزود
که از عووش موجب غم شود
حسین بیقرا

Beni hicvetmekle ancak kemalimi medihle gösterdiğin mûbâlâğa eksilir; çünkû köpeğin yaltaklanması ne sevinç verir ki havlaması kedere sebeboldun.

(Huseyin Beykerâ)

دَمْدَان (demendân) = Cehennem.

درخت بارور درکشتمندان
چو پشاند رستند از دمندان

زراشت

Ekinlik yerlerde meyvalı ağaç yetiştirenler cehennemden kurtulurlar.

(Zerâtust)

Ş Ateş.

گردود از خشم تو چو زهر طایرود
گردود از لطف تو چو آب دمندان
سحاب

Senin öfkenden âlâ şeker, zehir gibi; senin lûtfundan ateş, su gibi olur.

(Şihâb)

Ş Kirman'a bağlı nişadır made-niyle meşhur bir şehir.

اوز کرمان سوی دمندان شد
تا آشادر برد به نیشابور
هدانی

O, Nişâbûr'a nişadır götürmek için Kirmân'dan Demendân tarafına gitti.

(Hemedânî)

دَمَنه (demne) = Fırın, ocak bacası; (d) nin esresiyle mutlak tilki Ş (Kelîle demne) de hikâyesi meşhur bir tilki Ş Hilekâr. Bu üç mânada (d) nin üstüniyle de doğrudur. Arapçada gübre yığımına derler.

دَمَنه دَانِي (demne dâni) = Buhar çıkmamak yahut ocak söndürülmek için ocak ve fırın deliklerine tıklan paçavra.

آن ریش چنان نمی پسندند
صاحب طبعان این زمانی
زیرا که هیچ کار ناید
الای برای دمنه دانی
کال اسماعیل

Bu zamanın tabiat sahipleri o sakalı o haliyle beğenmiyorlar; zira ocak paçavrası olmaktan başka hiçbir şeye yaramaz.

(Kemâl İsmâ'îl)

دَمُوز (demūr) = Yavaş ve yumuşak ses Ş Efrâsyâb'ın yakınlarından biridir ki Siyâvuş'un öldürülmesine çok yardım etmiştir.

دَمِیدَن (demîden) = Üfürmek, rüzgâr esmek, solumak, afsunlamak.

میوش روی و مشو درخط از تفرج خلق
که خواند خط تو برو (وان یکاد) دمید
حافظ

(ba.). درخط

مگر زحلقه زلفش دمید باد بهار
که بر دماغ و دلم دوش بوی عشرزد
سلمان

Galiba zülfünün halkasından bahar rüzgârı esti. Çünkû dün gece burnuma ve gönlüme amber kokusu geldi.

(Selmân)

Ş Öfkelenmek, sevinç yahut kahr yüzünden feryad etmek,

kükremek, coşmak, saldırmak, öğünmek. دمان (ba.) Ş Yerden ot bitmek, çiçek açılmak.

این قدر می خورم امروز که گر خاک شود
هر گیاهی دمد از تربت من تا که آید
یعنی

•Bugün o kadar şarap içerim ki eğer toprak olursam benim türbemen den biten her nebat asma olur.

(Yeğmā)

گل صد برگ چه گونه دمد از خاک سیاه
ورنه خلق تو کند باد صبا را تعظیم
خواجو

Eğer senin huyun saba rüzgârına öğretmese katmerli gül kara topraktan nasıl çıkar.

(Huṣūcū)

Ş Tanyeri ağarmak, sabah bellirmek.

شب با آخر رسید و صبح دمید
سخن ما باختری ترسید
نظامی

Gece sona erdi, tanyeri ağardı, bizim sözümüz bitmedi.

(Niṣāmī)

شب عرت بوقت صبح رسید
صبح شب از شب شباب دمید
جای

Ömrünün gecesı sabah vaktine erişti, gençlik gecesinden ihtiyarlık sabahı belirdi.

(Cāmī)

دَمِکْ

(demik) = Yer, zemin. (m)

nin tutarı (y) nin üstüniyle Gāznin'e bağlı bir köydür ki Sultan Mu'izzuddin yahut Şihâbuddini Ğevrî savaştan dönü-

şünde zındıklardan biri tarafın dan orada şehidedilmiştir.

شهادت ملک بعروبر معزالدين
گزارش ايتداي جهان مثل اونيامد يك
سيم زغرۀ شعبان اصال سيصدودو
فتاد در ره غزنين بنزل دميك
شاعر

Deniz ve karanın padişahı Mu'izzuddin ki dünya kurulalıdan beri onun bir eşi gelmemiştir; üç yüz iki senesi şabanının üçüncü günü Ğazn'in yolunda Demyek denilen yerde şehit düşmüştür.

(Şā'ir)

دَن

(den) = Sevinç ve sürurdan dolayı bağırp çağırma, naz ve eda ile salınarak yürüme. Bu mânalara deniden den emri hazır.

۹۴ روزه دو چشمت سوی معشوق
۹۵ وقتی دو گوشت سوی اوغن
۹۶ ساله بدلبز دل همی ده
۹۷ ماهه بگردن همی دن
منوچهری

Bütün gün gözün sevgiliye bak-sın; her vakit iki kulağın er-ganun dinlesin. Bütün yıl dil-bere gönül ver; bütün ay fıçı etrafında sevinçle salın.

(Minūçihri)

دَنان (denân) = Deniden den sıfatı müşebbehe ve hâliye deniden (ba.).

دُنْبْ، دُنْبْ

(dunb, dunbe) = Kuyruk.

dunbe dâden, (dunbe dâden, dunbe nihâden) = Kuyruk ver-

mek, kuyruk koymak (k.) aldatmak, iğfal etmek.

دنبه گداز (dunbe gudâz) = Kuyruk eritici § Kuyruk eritecek tava § Bir nevi sihirbazlık.

دنبال (denbâl) = Maskara, şakacı, şaka, lâtife.

دنباله، دنبال (dunbâl, dunbâle) = Kuyruk, art.

بگر دامن خورشید طلعتی چون صبح
مرو چو سایه دنبال این و آن زنگار
شاعر

Sabah gibi bir güneş yüzlünün eteğini tut. Sakın, gölge gibi onun bunun ardında gitme.

(Şâ'ir)

دنبال آمدن (dunbâl âmeden) = Takibetmek.

دنبال چشم (dunbâl çeşm) = Göz kuyruğu, ucu.

دنبال کشتی (dunbâl keştî) = Dümen.

دنباله دار (dunbâle dâr) = Kuyruklu (ba.).

دنبوره، دنبور (dunbure, dunbure) = Tambura denilen saz. Bunun aslı dunbe'î bere = kuzu kuyruğu imiş, ona benzediği için bu adı almıştır. Tunbûre bunun Arapçalaştırılmışıdır.

دنبک (dunbek) = Dümbelek.

دند (dend) = Ege kemiği § Yoksul.

دند و ملک یکی شمر و بهره بجوی ماش
از بدو زر ملک و از پیشیز دند
سوزی

Yoksulla padişahı bir sayıp padişahın altın çıkını, yoksulun pulundan istifade et.

(Süzeni)

§ Dilencilerden bir sınıftır ki bir elde koyun boynuzu öbür elde kürek kemiği tutup ev ve dükkân kapılarının önlerine geldikleri zaman boynuzu kemiğe öyle bir surette vururlar ki çıkan iğrenç sestten halk nefret edip istediklerini vererek defederler. İsteklerine karşı biraz yavaş davranırlarsa derhal bir bıçakla kendilerini yaralarlar. Bu sınıf dilencilere شاخته şâhşâne ve سنگر kungur de derler. § Bön, bilgisiz, hudkâm: kendi isteğinden başka bir şey düşünmiyen kişi.

آدرین شهر ایست تا کس برخاسته اند
همه خر طبع و همه احمق و بد دانش و دند
لباسی

Bu memlekette birçok soysuz peyda olmuştur; hepsi eşek tabiatlı, bön, bilgisiz.

(Lebibî)

§ Diş; bu mânaya dendân muhaffefidir § Çulna tarağı.

شکسته ست دنباله دامن
محشم

Benim tarağımın dişi kırılmıştır.

(Muhteşem)

§ Hırsız § Dinsiz yahut insafsız hain.

بخواند آن گهی زرگر دندرا
ز همسا یگان هم تی چند را
ابو شکور

O vakit insafsız, hain kuyum-cuyu, komşulardan da birkaçı-nı davet etti.

(Ebū Şekūr)

Ş Kekre: nar kabuğu ve mazi gibi dil buran şey Ş Kene otu = هببusselâtin. (Re-şîdî) bu son mânayı İran lû-gatçilerinin bile mehazî olan (Helîmî) den almıştır. Önsöze (ba.).

دند (dund) = Eşek arısı.

دندان (dendân) = Diş.

چو درز شیر وا دندان و ناخن
خورد از رو جهان لنگ سیلی
جای

Aslanın dişi ve tırnağı dökü-lünce topal tilkilerden tokat yani dayak yer.

(Cāmî)

Ş Tamah ve ümit.

بدان دورشته لؤلؤ میان حقه لعن
چه گوینی که مرا بر لبست چه دندانت
نزاری

La'l hokka arasında yani ağ-zının içinde o iki sıra inciye ne diyeyim ki dudağını ne ka-dar özlüyorum (!)

(Nizārî)

دندان آفریش، دندان آپریش، دندان آپریز
(dendân âprîş, dendân âprîş, dendân âfrîş) = İkişer kelimeli olan bu lûgatlerin ikinci harfinden önce (a) yerine (e) yahut üstün harekeli (p), (f) bulunmak

suretiyle diş kurcalıyacak şey, diş çöpü mânasınadır.

دندان بهجُونِ بُردَن (dendân bejhūn bur-den) = (k.) Isırmak.

دندان بهزَر خاییدن (dendân bezehr hâyiden) = Son derece düş-manlıktan dolayı bir kimse hak-kında acı sözler söylemek.

بخائیدش از کینه دندان بزهر
که دُونِ پروست این فرومایه دهر
سعدی

Kinlenerek bu alçak zaman alçak yetiştiricidir diye ona acı sözler söyledi.

(Sa'dî)

دندان بکَامِ فُرُوبُرْدَن (dendân bekâm furūburden) = (k.) İsteğine ka-vuşmak Ş Galip gelmek Ş Öf-kelenmek Ş Yutkunmak.

دندان بَهَا (dendân behâ) = Diş kirası dedikimiz.

هر گهری کز دهن سنگ خاست
بالش از جمله دندان بهاست
نظامی

Taşın ağzından çıkan her cev-her, onun dudağına nispetle diş kirası nev'indendir: kıymetsiz-dir.

(Nizāmî)

دندان تِز کَرْدَن (dendân tîz kerden) = Diş bilemek yani kinlenip intikama hazırlanmak Ş Bir şe-ye tamah etmek, hırslanmak.

ای حلقه خاتم سلیمان
بر لعل تو یل کرده دندان
سیف اسفرنگی

Ey Süleyman'ın yüzüğünün halkası, la'le benziyen dudağı-nı kıskanan sevgili!
(Seyfi İsferengi)

dendân dâş-
ten, dendân furûburden) =
Ümidetmek § Öfkelenmek, kin-
lenmek § Bir işte çok sây ve
ikdam etmek.

دندان فرومیر باید ای دل ارثرا
روزی لب نگار بکامی زبان دهد
طعیر

*Ey gönül! Eğer bir gün sevgi-
linin dudağı, isteğini yerine ge-
tirmeye söz verirse ümidetme.*
(Zahîr)

خشمت بکار خصم چو دندان فروبرد
تا پشت گاو ماهی آسان فروبرد
کمال اسماعیل

*Senin öfken hasmın hareketine
kinlenirse onu balığın üzerinde-
ki öküzün sırtına kadar kolay-
ca batırır.*

(Kemâl İsmâ'îl)

dendân zeden) = Isır-
mak § (k.) Eşitlik iddia etmek,
düşmanlık etmek § Öc almaya
kalkışmak.

کسی که با تو دندان زنی فرود آید
بود زمانه مراورا بقهر دندان کنی
سوزنی

*Bir kimse sana düşmanlığa
meylederse; zaman, kahr ile
onun dişini söker.*

(Süzenî)

dendân sıfîd ker-
den) = Korkmak § Âciz olmak
§ Tevazu etmek § Gülmek §
Sevinmek.

سیاهان بران کار دندان سفید
زخنده لب رومیان نا امید
نظامی

Zenciler o iş üzerine yani mu-

*vaffakîyetlerinden dolayı se-
vindiler. Rumîler dudaklarının
gülmesinden: savaşı kazanmak-
tan ümitlerini kestiler.*

(Nîâmzî)

dendân kâv) = Diş kur-
calıyacak şey, hîlâl: kâviden'-
in kazmak, eşmek mânalarının
dan alınmıştır.

dendân giriften
ez kesî) = Birinin dişini çıkar-
mak § (k.) Öpmek.

ز لعل یار دندانی گرفتم
خیالات یافتم جای گرفتم
خدیرو

*Sevgilinin dudağından bir öpü-
cük aldım. Hayata kavuştum,
conlandım.*

(Hüsrevî)

dendân ken) = Kerpeten.
dendân kenden) = Diş
çıkarmak (k.) tamah ve ümidi
kesmek.

دندان نیکتم زان لب و استوهم ازان خط
گوه طلم گر همه در کام نهنگست
یغما

*O dudaktan ümidi kesmem ve
o hattan usanmam. İnci, timsa-
hın ağzında olsa da isterim.*

(Yeğmâ)

درد آمد و گفتم ازمین دندان بامن
راحت طلی ز کام دندان برکن
سلیمان

*Dert geldi de bana, can ve gö-
nülден; eğer rahat istersen is-
teğinden vazgeç, dedi.*

(Selmân)

مدتی دندان کتان این می کشید
نارسیده عراو آخر رسید
مولانا

Bir müddet ümidi keserek bunu çekiyordu; isteğine erişmeden ömrü nihayete erdi.

(Mevlânâ)

دندان گیر (dendân gîr) = Diş ka-
maştırıcı şey. İnsan ısırın kötü
huylu at ve köpek.

دندان مزد (dendân muzd) = Diş ki-
rası denilen hediye, atıyye.

مرد خندان لب نباشی مرد سندان دل مباش
مرد دندان مزد نبوی مرد دندان زن مباش
سنائی

*Güleç yüzlü insan olmazsan
örs yürekli: katı kalbli olma,
atıyye sahibi olmazsan bari
husumet gösterme.*

(Senâ'î)

دندان نمود (dendân numûden) =
(k.) Gülmek, öfkelenmek, kor-
kutmak, tehdidetmek.

چون نمود او بدشمنان، دندان
تنگ شد برعدو جهان چو دهان
سنائی

*O, düşmanları tehdidedince
düşmana dünya ağız gibi dar
oldu.*

(Senâ'î)

دندانۀ (dendâne) = Diş diş olan
her şey, şerefe, kale ve binanın
yüksek tabakası.

قصری که بنام آن طرازند
دندانۀ اقصی آفتاب سازند
مناقانی

*Güneşi, onun adına süsledikleri
köşkün çıkması yaparlar.*

(Hâkânî)

دندانیدن (dendânîden) = Çiğne-
mek.

دندانِ حوت (dendâni hût) = Yağ-
mur damlası § Göz yaşı.

دندانِ سَا (dendân sâ) = Semizotu.

دندانِ کَرَدَن (dendân kerdên) =
Yüz çevirmek § Müzayaka gös-
termek, esirgemek § Vekarsız-
lık ve rüsvaylık etmek.

از لب و دندان وی گری بوسه سازم طمع
لب چه بگشایم که بامن او چو دندان میکند
سراج الدین

*Onun dudağından ve dışından
bir buse arzu edersem niçin
ağzımı açayım; çünkü o benden
yüz çevirir.*

(Sirâcuddîn)

دندانِ کُنَان (dendân kunân) — Bu
maddeden sıfatı müşebbehe.

دندانِ گَوَسَالَه (dendân gevsâle)
= Temreni buzağı dişi şeklin-
de kemikten yapılmış ok.

دندانِ مَز (dendân mez) = Yemek
üzerine yenilen komposto ve
meyva.

دندانِ نِهَادَن (dendân nihâden) =
Kabul etmek, rağbet göster-
mek, tamah etmek.

دندانِ کَرَدَن (dendânî kerdên) =
Utandırmak.

صبح را شرم شکر خند تو دندان کرد
غنچه و گل بکدامین لب و دندان خند
صائب

*Senin tatlı gülüşün sabahı utan-
dırdı; konca ile gül hangi du-
dak ve dişle gulsün.*

(Şā'ib)

دندنه

(**dendene**) = Dudak altından
yavaş yavaş söylenen söz. Bu
kelime, sözü açık söylemek mânâ-
nasına Arapçadır.

دندیدن

(**dendīden**) = Öfkeden
ötürü kendi kendine söylenmek,
mırıldanmak.

دنگ

(**deng**) = Ahmak ve şaşkın,
sersem.

تن خوار و روان زار و اجل یار و اهل خصم
جان تفته و دل کفته و قد جفته و سر دنگ
قائمی

*Vücut hakîr, ruh zayıf, ecel
yâr, emel hasım, can yanmış,
yürek çatlamış, boy bükülmüş,
baş sersem.*

(Kāānī)

§ İki katı cismin tokuşmasından
hüsnü gelen ses.

در جهان دیوانه را دلگی هست
خانه پر شیشه و سنگی هست
زلالی

*Şişe dolu eve bir taş kâfi ol-
duğu gibi dünyada deliyi az-
dırmaya şiddetli bir ses yetişir.*

(Zutālī)

§ Pergel noktası.

توئی مانند دنگ و من چو پرگار
بگردت بی سرو و بی پای گردم
شاعری

*Sen pergel noktasısın, ben de
başsız ve ayaksız senin etrafın-
da dönerim.*

(Şā'ir)

§ (D) nin esresiyle çeltik dö-
vülecek tokmak ki at başı şek-
linde olur. Türkçesi soku'dur.

گر بسجده آدمی سرور شدی
دنگ هر رزاق پیغمبر شدی
مولانا

*Eğer secde ile insan yükselsey-
di her pirinççi tokmağı pey-
gamber olurdu.*

(Mevlānā)

Buna benzetilerek boynu uzun
yakışksız ata dingâl derler.

(dingî) = Çeltik döven
kimse.

دنگداله ، دنگاله

(**dengâle,**

dengdâle) = Yukarıdan aşı-
ğıya yahut oluktan yere kadar
buz tutmuş su.

خلم از دماغ ویدی من تابه پشت پای
گشته است دنگداله زمردی و ارخار
شاعری

*Soğuk ve sersemlik sebebiyle
sümük, beyin ve burnumdan
ayağımın sırtına kadar buz
tutmuştur.*

(Şā'ir)

دنگیل

(**dengil**) = Ahmak, nâdan
§ Deyyus, hayâsız.

چارکس نیست در ممالک شاه
ظالم و هیز و مفسد و دنگیل
فخری

Padişahın idaresi altındaki memleketlerde dört çeşit insan yoktur; zalim, ibne, müfsit, deyyus.

(Fehrî)

(G) nin üstüniyle yüz yüze, diz dize oturmak § Topluluk (Nefîsî).

دنه (dene) = Nimet, rahat, bolluk § Zevkten ve sevinmeden dolayı edilen terennüm.

حاشا لله گر کند پیوند باطبع تو غم
طبع غم را از نشاط آن بدید آیدنه
کمال

Allah etmesin, senin tab'ına gam ulaşırsa tabiatının zevk ve sürurundan kederin tab'ında sevinç peyda olur.

(Kemâl)

دنه گرفته (dene girifte) = Hali hoş, ferahlı kimse § Kibirli ve Allahın nimetlerine şükretmiyen kişi § Süratle giden ve seğırtten mânasına da gelir.

«ملت آنکه چو موشان چه بیکار بنامند
دنه شان گیرد و آیند و سرگره بخاوند
ناصر»

Şu darbimeseldir :

Bütün sıçanlar işsiz kalınca hal hoşluğuyla gelirler de kedinin başını kaşırlar.

(Nâşır)

دیندن (deniden) = Zevk ve sürur ile seğırtmek, şeref ve ikbal sebebiyle salını bolamı yürümek.

ای شده مشغول بنا کردنی
گرد جهان بیده تا کی دنی
ناصر

Ey lâyık olmıyan işlerle meşgul olan kimse! Dünya etrafında beyhude yere ne vakte kadar salınıp duracaksın.

(Nâşır)

ای ندیده هم چو خون کرده رخاں از خون دن
خون دن خولت بخواد خورد گردن مدن
ناصر

Yanaklarını küpün kanından kan gibi kızartıp zevk ve sevinç içinde salınan kimse! Küpün kanı kanını içecek, küp etrafında dolaşma.

(Nâşır)

دو (du) = İki.

این دوسه روزی که شدی جاگیر
خوش خور و خوش خسب و خوش آرام گیر
نظای

Dünyada kalacağın şu iki üç gün zarfında hoş ye, iç, iyi uyu, rahatına hak.

(Nizâmî)

(D) nin üstüniyle deviden = koşmaktan emri hazır.

هفتاد سال گری توحید و نعت گوی
کم خای زائر پیش مدو چون خزان غنای
سوزی

Yetmiş sene tevhit ve na't.söyledin; gevezelik etme: erkek eşekler gibi ileri koşma.

(Süzeni)

دو آتش (duâteş) = (k.) Sevgilinin iki dudağı.

دو برادران (du berâderân) = Sek-sek denilen avcı kuş: bir nevi doğan: daima çift olarak gezer, birisi avır. hakkında gelemese obürü yardım edermiş § Şimalî kutba yakın ferkedan denilen iki yıldız ki dilimizde iki kardeş denir.

دو پیکر (du peyker) = Cevza, ikizler burcu: ikiz iki çocuk şeklinde tasvir edildiğinden Arapça توائم da derler.

ایا شهریاری که از بهر خدمت
کردت برآستات دوپیکر
فخری

Ey eşiğinde Cevza burcu hizmet için hazır olan padişah!
(Fehri)

دوتا (dutâ, dutây) = İki kat.

دو قرص نان گراز گندمست و گراز جو
دوتای چاهه گراز کهنه است و گراز نو
هزار بار نکوتر بنزد ابن یمن
زفر سلطنت کیقباد و کیخسرو
ابن یمن

Buğdaydan olsun arpadan olsun iki çörek ekmek, eski olsun yeni olsun iki kat elbise; İbni Yemîn'in yanında Keykubâd ve Keyhusrev'in saltanatı parlaklığından bin kere iyidir.
(İbni Yemîn)

§ İki kat olmuş, bükülmüş.

پشت دوتای فلک راست شد از خرمی
سعدی

Feleğin bükük sırtı sevinçten doğruldu.

(Sa'di)

دو خاتون بیش، دو خاتون (du hâton, du hâtuni bîniş) = (k.) Gözbebekleri § Güneş, ay.

دو خادم حبشی و روی (du hâdimi hebeşi ve rûmî) = (k.) Gece ile gündüz.

دو خواهر (du huvâher) = İki kız-kardeş (k.) şî'râ-yiemânî, şî'râ-yişâmî denilen iki yıldız.

دو خط ملون (du heyti mulevven) = (k.) Gerçek ve yalancı sabah. دود دل (dûdi dil) = Gönül dumanı (k.) ah (dûdi dem) de bu mâ-nayadır.

آتش سوزان لکند باسپند
آپچه کند دود دل مستمند
سعدی

Mazlumun ahının ettiği tesiri yakıcı ateş üzerlik tohumuna etmez.
(Sa'di)

گل رعنا (durū) = Güli re'nâ: bir yüzü kırmızı, bir yüzü sarı gül. Munafıktan kinaye de olur.

از مجلس ما مردم دوروی برون کن
پیش آرمی سرخ و فروکن گل دوروی
فرخی

Bizim meclisimizden munafıktı çıkar, kırmızı şarabı önümüze getir de güli re'nâyı bırak.
(Ferrehi)

دوشاhe (duşâhe) = Suçluların boy-nuna geçirdikleri çatal ağaç, tomruk § Yalmanı çatal ok ve temreni.

دوکارد (dukârd) = Makas. Kârd bıçak mânasına geldiğinden iki bıçak demek olur ki makasın iki ağzından ibarettir = kâz. Türkçesi (sındı) dır.

دوگانه (dugâne) = İki tane (k.)
iki rekât namaz.

(نثر)

بدر را گفتم ازینان یکی سر برندارد که دوگانه
بگذارد. چنان خفته اند که گویی مرده اند.
سعدی

*Babama bunlardan bir tanesi
iki rekât namaz kılmak için
başını kaldırmıyor; sanki öl-
müş gibi uyuyorlar, dedim.*

(Sa'dî)

Ş (k.) Sabah namazı.

دوگاو پیر (dugâvi pîr) = İki öküz
(k.) Sevr, Öküz burcu ile yerin
altında sanılan öküz.

زیردیر دوگاو مشق خربین
خیام

*İki öküzün arasında bir alay
eşeğe bak.*

(Heygām)

دوگاو پسه (dugâv pîse) = İki ala-
ca öküz (k.) gece ile gündüz.

دوگاوآره (dugâhvâre) = İki beşik
(k.) yerle gök.

دو که بتین (du ke'beteyn) = İki to-
puk (k.) güneş, ay.

دو گوشی (du gūşî) = İki kulaklı
takke, kalpak Ş İki kulplu testi.

دو گوهر (du gevher) = (k.) Akıl
ve ruh.

دو نان گرم (du nâni germ) = İki
sıcak ekmek (k.) güneş ve ay.

دو هاروت کافر (du hârûti kâfir) =
(k.) Sevgilinin iki gözü ve iki
tarafli zülfü (Burhân, Kılzum).

دَوَاج

(devâc) = Yorgan. Arapça
üstlük ve ferace mânasına Fars-
çadan muarreptir.

دَوَادُو (devâdev) = Korku, yahut
başka bir sebepten dolayı bir-
biri ardınca seğırtmek, koşuş-
mak.

گورت درخانه باشد نانی ازجو
میفت از بهر گندم در دواود
دهلوی

*Eğer evinde arpa ekmeği varsa
buğday için koşma.*

(Dehlevî)

Ş Ufak tefek hizmetler gören
ve biri bitmeden obürüne gön-
derilen kimse.

دَوَارِی (devârî) = Beş şeyânî kıy-
metinde bir nevi altın para.

(ba.) و شانی ، شانی

چون تونه ام که خدمت که ترکش و مهرت
از بهر دو و شانی و ز بهر يك دواړی
منوچهری

*Senin gibi iki veşânî, bir de-
vârî için kûçûge büyüğe hizmet
etmem.*

(Minūçihri')

دَوَازَدَه مِیلْ ، دَوَازَدَه جَوْسَقْ (de-
vâzde cevsek, devâzde mîl)
= (k.) On iki burc: takımıyl-
dızlar.

دَوَاسَبَه (du esbe) = Çatal atlı (k.)
bir ata binip obürünü yedeğe
alarak acele giden kimse (k.)
ulak, acele gidiş.

این گفت و عنان از و بگرداند
يك اسبه شد و دواسبه می راند
نظامی

Bunu söyledi ve ondan dizgini çevirdi; bir atlı olduğu halde iki atlı gibi sürüyordu.

(Niẓāmî)

زانکه دواسبه رسید موسم فصل ربیع
دهر خری باز یافت قوت یوم الشباب
خاقانی

Bahar mevsimi alayı süratle eriştiği için bunamış zaman tekrar gençlik gününün kuvvetine kavuştu.

(Hākānî)

دُوال (duvâl) = İlk harfin ötre ve üstüniyle kayış : üzengi kayışı, davul turası ve o gibiler.

خروس غنوده فروکوت بال
دهل زن بزد برتیبیره دوال
نظامی

Imızganmış horoz kanadlarını çırpıtı, davulcu turayı davula vurdu.

(Niẓāmî)

§ Deri, gön.

دوالی بنام آن سوار دلیر
برآرد دوال ازمن تندشیر
نظامی

Devâlî adındaki o yürekli süvari, öfkeli aslanın vücudundan deriyi yüzer.

(Niẓāmî)

§ Hile.

تنگرم من سوی دوال شما
نشوم نیز در چوال شما
ستاقی

Ben sizin hileniz cihetine bakmam, size aldanmam da.

(Senā'î)

§ Zümrüt.

زهر ساعد شاخ ابر ساخت گوهر کش
که قطره در خوشایست و سبزه شبه دوال
رفیع الدین

Bulut, dalın bileği için murassa bilezik yaptı; çünkü damla iyi inciye, yeşillik de zümrüde benzer.

(Refi'uddîn)

Şair, lâtif inciye benziyen yağmur tanelerinin yeşil dal üzerine düşmesinden husule gelen heyeti zümrüt ve inci ile süslü bileziğe benzetmiştir § Kılıç.

چو زخم دوالی دوالی چشید
بنه سوی رخت برادر کشید
نظامی

Devâlî adındaki bahadır kılıç yarasını tadınca eşyasını biraderinin tarafına çekti; onun gibi helâk oldu.

(Niẓāmî)

(duvâlbâz) = (k.) Hilekâr, yankesici duvâlek bâz da derler.

دُوالک (duvâlek) = Bir kayıştır ki onunla kumar oynarlar.

دوالی بنام آن سوار دلیر
دوالک همی باخت بآند شیر
نظامی

Devâlî adındaki o yürekli süvari, öfkeli aslanla oyun oynardı.

(Niẓāmî)

§ Ağaç yosunu ki palamut ve çam ağaçlarında peyda olup onlara sarmaşır ve güzel ko-

kar, ilâçlarla kokularda kullanılır, bununla yapılan kokuya دواء المسك (devâ'ulmisk) derler doğrusu دواء المشك (devâlemuşk) dur. (Ar.) اشته (duvâl) in küçülmüşü.

دُوالِ گُشَادَن (duvâl guşâden) = (k.) Uçmak.

چو باز از نشیمن گشاید دوال
شکسته شود کبر را پروال
نظامی

*Doğan konduğu yerden uçarsa
keklğin kolu kanadı kırılır.*
(Nizâmî)

دَوَالِ (devâlî) = İskender zamanında Ebhâz hâkimi olan kimsedir. İskender bunu Berde' hâkimesi Nüşâbe ile evlendirmiştir Ş Hilekâr Ş Ağaç yosunu.

دَوَان (devân) = Koşucu, koşarak, mastarı (devîden).

وزین جانب افتان وخیزان جوان
همی رفت بیچاره هر سو دوان
سعدی

Ve bu taraftan biçare genç düşe kalka her tarafa koşarak gidiyordu.

(Sa'dî)

Ş Kâzrûn'a bağlı bir köy.

بهارست درکش می ارغوانی
بفتوی ملا جلال دوانی
شاعر

*Bahadır Molla Celâluddîni
Devânî'nin fetvasıyla erguvan
renkli şarabı çek.*

(Şa'ir)

دُوبَل (dubel) = Vefasız, hakikat-siz.

دُوپَا (dupâ) = Kırmızı: kızıl renk veren küçük bir böcek (Ar.)
دودالصابغین

دُوپَادِشَاهِ جَبَّاز (du pâdishâhi ceb-bâr) = (k.) Gece, gündüz.

دُوتَانِ (dutâ'î) = İki telli saz. (ba.). (Nâşirî), (dutâ'î) yi elbise mânasına aldıktan sonra, geçmiş üstatların eserlerinden, kafftan altına giyilen elbise, anlaşıyor, demiştir.

دارم طمع از جود تو هر چند نه ارد
پیراهن و دستار و زبر پوش و دوتائی
سعدی

*(Yazdığım şiiirin) her ne kadar
değeri yoksa da senin cömertli-
ğinden gömlek, sarık, üstlük,
içlik ümidederim.*

(Sa'dî)

دوتائی فقرا جامه ایست که عظمت
هزار مینوی [*] افلاک آستر یابی
سلمان

*Fukaranın elbisesi bir elbisedir
ki azamet ve şeref cihetiyle ef-
lâkin yıldızları onun astarı ye-
rindedir.*

(Selmân)

[*] = Yıldızları itibariyle göz yüzünden kinayedir. هزار مینوی = Bin yerinde yaması olmak itibariyle fakir hırkasından kinayedir.

دُوجَنْبَت (du cenîbet) = İki yedek atı (k.) gece, gündüz.

دُوجَهَار، دُوجَار (duçâr, duçehâr) = İki kişinin ansızın yüz yüze gelmesi, kavuşması. (Duçâr şunden) yüz yüze gelmek, kavuşmaktır; gûya iki göz dört olur. Çok defa iki düşman arasında söylenir § İki tane dört ki sekiz rakamını gösterir. Birincisi dūçâr vezninde sakınılan bir şeye giriftar olmak mânasına dilimizde de kullanılır.

هر که باتو بچنگ شد دوجهار
زرد او با ظفر یکبیت مهرب
فرخی

Harbde senin karşına her kim çıkarsa onun nazarında kaçmak galebe etmekle birdir: kaçabilmesi bir nevi muzafferiyettir.

(Ferruhî)

دو بود چاوشد از تیغ شاه مرکب و مرد
بلی دوجار شود چون بتیغ گشت دوجار
هدایت

Mert ile atı iki iken padişahın kılıcından dört oldu; evet kılıca karşı gelince iki, dört olur.

(Hidâyet)

دُوجَشْمَه (duçesme) = (k.) Güneş, ay § Gece, gündüz.

دُوحَرْف (duherf) = İki harf (k.) (k) ve (n) den mürekkep olan (kün) = var ol, emri.

دُوح (dūh) = Ot ve ekinsiz kır ve sahra, yaprak ve meyvasız ağaç, tüysüz baş ve yüz § Kovalık ve hasırotu denilen nebat.

شود رخ زرد و پشت لوخ گردد
تنت باریک همچون دوح گردد
زراشت

Yanağın sarı, arkan kambur, vücudun hasırotu gibi ince olur.

(Zerâteşt)

Dūh = tüysüz, çekâd = tepe. mânalarına geldiğinden tepesi tüysüz olan kele (dūh çekâd) derler.

عجب مدار که فرق سپهر بی مویست
که شد زسیلی "آدیب شاه دوح چکاد
فخری

Gökyüzünün tepesi tüysüz olduğuna şaşma; zira padişahın uslandırma tokatından kel oldu.

(Fehrî)

دُوحْتَن (dūhten) = Bir şeyi bir şeye dikmek, bağlamak § Süt sağlamak § Kazanmak, biriktirmek, ödemek.

برتن دوانان "زبید خلعت والای عشق
زانکه این کسوت بقدر پاکبازان دوختند
ایضا

Aşkın yüksek hil'ati, alçakların vücuduna yakısmaz; çünkü bu elbiseyi görüşü temiz olan âşıkların boyuna göre dikmişlerdir.

(Yeğmā)

شیر هرباس دوخت تدبیرش
وام افلاس دوخت احسانش
سراج

Onun tedbiri şeytanın sūdünü sağdı yani şeytanı kendine rām etti; onun ihsanı iflâs borcunu ödedi.

(Sirāc)

دُودُ (dūd) = Duman, tütün.

سینه‌ام بجز وعشق آتش و دل چون هودست
این نفس نیست بجز بری کشم از دل هودست
بفما

Göğsüm buhurdan, aşkım ateş,
gönlüm odağacıdır. Bu, yüreğimden çıkardığım nefes değil dumandır.

(Yeğmā)

§ Gam ve keder.

از دل خویشات سورخری بزودود دود
نظران

Sevinç düğünü akrabanın kalbinden kederi sildi.

(Keṭrān)

dūd ez demağ (ber āmeden) = (k.) Kederlenmek, helâk olmak.

dūd zede (dūd zede) = Duman kokan her şey.

dūd kerdən (dūd kerdən) = Tütmek.

دُودِ اَفْکَن (dūd efken) = Sihirbazların üzerlik, günlük, odağacı yakarak cin davet eden kısmı.

زان غمزه دود افکن آتش فکنی برمن
هم دل شکنی هم تن دلداری چنین خوشتر
خاقانی

O büyücü gamzenden beni yakıyorsun. Hem gönlümü kır-

yorsun, hem vücudumu. Sevgilinin böyle olması çok hoştur.
(Hākānī)

دُودَالَه (dudāle) = Çelik çokmak oyunu. دسته چاک ، چاک ، چالیک (ba.).

دُودِ آهَنَکْ، دُودِ آهَنَج (dūdāhenc, dūdāheng) = Baca.

آفاق بیای راه مافرسنگیست
برآتش ماسپهر دود آهنگیست
درپای امید ماست هرچا خاریست
برخیشد ذوق ماست هرچا سنگیست
عثمان عتاری

Âfak, bizim yolumuzun ayağıyla bir fersah mesafedir, felek, bizim ateşimizin bir bacasıdır; her nerede bir diken varsa bizim ümidimizin ayağına batar, her nerede bir taş varsa bizim zevkımızın şişesine isabet eder.

(‘Osmān Muhtārī)

§ Mürekkep yapmak için isini almak maksadiyle çıranın üstüne kapadıkları çanak.

دُودِ بَرِ آوَرْدَن (dūd berāverden) = (k.) Yakmak § Helâk ve harabetmek § Zarar verecek şeyi depreştirmek.

خدای داند کز تو بدودمان نروم
اگر برآرد دودم زدودمان آتش
وطواط

Eğer ateş, soyumu sopumu helâk etse (Allah bilir ki) senin yanından onların yanına gitmem.
(Veṭvāt)

پادشاهی برندی خشم کرد
خواست تا از وی برآرد دود و گرد
مولانا

*Bir padişah musahiplerinden
birine öfkelen-di, onu helâk et-
mek istedi.*

(Mevlânâ)

دودخانه (dūdḥâne) = Hanedan,
kabile, silsile, soy sop.

ایاستوده بنو دود خانه نبوی
جهان گرفته بعزم صواب و رای قوی
سوزی

*Kendisiyle nübüvveti hanedanı
öğülmüŝ; doğru olan katî ni-
yeti ve kuvvetli reyîyle dünyaya
hükmeden zat!*

(Süzenî)

دودخواز (dūdḥuvâr) = Külhancı,
aşçı & Tömbeki için kimse &
Kelebek.

دودله، دودل (dudil, dudile) =
İki gönüllü (k.) mütereddît & İki
tarafa sevgi gösteren & Muna-
fık.

دل ندانم باین دهم یا آن
در میان دو دلبر و دو دلم
هدایت

*Buna mı ona mı gönül vereyim
bilmem; iki dilber arasında
tereddüdediyorum.*

(Hidāyet)

دو دلبر داشتن از یکدلی نیست
دو دل کردن کسی را عاقلی نیست
نظامی

*İki dilber sevmek gönül birli-
ğine uygun değildir. Bir kimse-*

*nin çifte gönül taşıması akıllı-
lık değildir.*

(Nizâmî)

چهر حق مگذاور امشب ای دودل
آب باوان بر سر در زیر گل
مولانا

*Ey munafık! Allah için bu
gece başım üzerinde yağmur,
altımda çamur olarak beni bı-
rakma.*

(Mevlânâ)

(D) nin üstüniyle, (dudâle) mu-
haffefidir. دوداله (ba.)

دودمان (dūdḥmân) = Dūdḥâne.

چراغی چون تو اندر دود مانم
چرا روشن نباشد چشم و جام
دهلوی

*Ailemde senin gibi bir ıstık var-
ken niçin canım ve gözüm ay-
dınlanmasın.*

(Dehlevî)

دوده (dūde) = Dūdḥâne.

شعاع درفش تو بر هر که تابد
نژاد زاولاد آن دوده دختر
ازرق

*Senin bayrağının ziyası kimi
aydınlatırsa o hanedanın evlâ-
dından kız doğmaz, yani hep
er oğlu er olurlar.*

(Ezreki)

& Mürekkep yapılan çıra isi
(Ar.) سناج.

Mürekkep yapmaya dair :

همسنگ زاج دوده همسنگ هر دومازو
همسنگ هر سه صفت آنگاه زور بازو
شاعر

*Zaç yani kara boya kadar çıra
isi, ikisi kadar mazı, her üçü
kadar zamk, ondan sonra kol
kuvveti.*

(Şā'ir)

براه اندر بدید آمد سوار
چو کوه دوده زیرش راهواری
فخر گرگانی

*Yolda bir süvari göründü. Al-
tında kara dağ gibi bir at vardı.*

(Feḫrī Gurgānī)

(Nāşirī) kuvvetli siyah at mânasına (Feḫrī Gurgānī) nin geçen şiiriyle istidlâl etmişse de misal bunu ispat etmemektedir Ş Külhan ve ocaktan duman çıkacak yol Ş Büyük oğul mânalarına da görülmüştür.

دود هَنگ، دود هَنج
(dūd henc,
dūd heng) = دود آهنگ، دود آهنج
(ba.).

بهر نوال عیش ز دوران منال بیش
بهر مدار جسم بژندان مدار چان
کان بازار که قلعه عرشت جای او
در دود هَنگ خاک خطا باشد آشیان
خاقانی

*Hayat fidanı için zamandan
feryadetme. Cismın medarı ya-
ni maişet için ruhu zindanda
tutma; yeri arşın zirvesi olan
o doğanın yani ruhun toprak
karanlığında yuva yapması doğ-
ru değildir.*

(Hākānī)

دُور (dūr) = Uzak.

هران معشوق کز عاشق نفورست
بصورت گرچه نزدیکست دورست
جای

*Âşıktan nefret eden her mâşuk
görünüşte yakın olsa da uzak-
tır.*

(Cāmī)

نزدیک باش نتوان رفت همان به
از دور تماشاگر گلزار تو باشیم
شاهر

*Ateşe yaklaşmak mümkün de-
ğildir, senin gülzarının: gül
yüzünün ancak uzaktan seyir-
cisi olmamız iyidir.*

(Şā'ir)

تبی سهلاست کردن از تنی دور
دل از دل دور کردن نیست مقدور
وحشی

*Bir vücudu bir vücuttan ayır-
mak kolaydır. Gönlü gönülden
ayırarak kudret dahilinde de-
ğildir.*

(Veḫşī)

دُور (devr) = Geçmiş dersleri hatırlamak.

یکنم دوس عشق روز از پر
شب همه شب چو دور می خوانم
عبدالواسع

*Gündüz aşk dersini ezberliyo-
rum; çünkü bütün gece geçmiş
dersleri hatırlıyorum [*].*

(Abdulvāsī)

Ş Casus, hafiye Ş Şarap ka-
dehi.

ساقیا می ده که امروزم سر دیوانگیست
دور برگردان که مرا کم از تنی پیمانگیست
امیر خسرو

*Ey sâki! Şarap ver ki bugün
delirivereceğim. Kadehi doldur*

[*] Bu mânaya Arapçadır sanırım.
(Nāşirī) de dahil olduğu halde (Cihāngirī)
vesair lûgatler yazdığından onlara uyudum.

çünkü ölümüm, kadehin boş olmasındandır.

(Emîr Hüsrev)

دُورَان سَرُون، دُورَاسَرَان (**dürâse-rân, dūrân serûn**) = Sihirbazların padişahıdır. Zerdüştiler bir asırda yaşamıştır.

دُورَاغ (**dūrâg**)—Kölemez: üzerine süt sağılmış yoğurt. Aslı düği râg yani çayır ve dağ eteği. de yapılan ayran demektir.

دُورَاي (**dūrây**) = Nay (Ar.) نهر.

دُورَبَاش (**dūrbâş**) = Uzak ol demektir. Alayları idare eden ve halkı uzaklaştıran zabıta memurlarına ve ellerindeki değneğe denir: eski zamanlarda altın ve elmaslarla süslü, ucu çatallı bir mızrak; padişahların önlerinde götürürler ve onu görenler yoldan uzaklaşırlardı.

غیرت من بر سر تو دورباش
می زندگای خس ازین ده دورباش
مولانا

Bana hasedin; ey alçak! Bu yoldan uzak ol, diye senin başına yasakçı sopası vuruyor.

(Mevlânâ)

§ (k.) Ah.

چو دارا جواب سکندر شنید
یکی دور باش از جگر برکشید
نقائ

Dârâ, İskender'in cevabını işittince ciğerden bir ah etti.

(Nizâmî)

دُورْخُولِي (**dūrḥulî**) = Kuzgun kılıcı denilen nebat (Ar.) سيف القراب: yaprağının ucu kılıç gibi ince-rek olduğu yahut karga onu yerse öldüğü için seyfulgurâb denmiştir.

دُورْ دَسْت (**dūrdest**) = Erişilmesi güç olan şey, uzak, uzun.

ای بسا ماهی دو آب دور دست
گشته از حرص گلو مأخوذ گشت
مولانا

Erişilmesi güç olan suda nice balık, boğazı hırsından ağa tutuldu.

(Mevlânâ)

زبانگ مگان کاند از دور دست
رمیدند گرگان و روباه دست
نقائ

Uzun mesafeden gelen köpek seslerinden kurtlar ürktülür de tilki kurtuldu.

(Nizâmî)

بس کن از شری بگویم دور دست
نختم گریه میروم و هم داند که هست
مولانا

Sus; eğer uzun uzadıya şerh edersem bey, hiddet eder, hem kendinde bu halin olduğunu bilir.

(Mevlânâ)

دُورْفِرُو (**dūrfirū**) = Çok derin.

دُورُوزِي (**dūrūzī**) = (k.) Sağlık, sıhhat ve afiyet.

دوروزی و درستی مرتزاد
مباد از بخت برجان تو بیداد
فخرگرسانی

Sağ ve afiyette ol; talihten ruhun muztarip olmaştın.

(Fehri Gurgānî)

Ş iki günlük : devam etmiyen, sebatı olmıyan şeyden kinayedir. Durûze de derler

این دوروزه حیات نزد خرد
چه خوش و ماخوش و چه نیک و چه بد
سعدی

Akıl nazarında bu iki günlük hayat ha hoş ha nahoş ha iyi ha fena.

(Sa'dî)

دَوِرِ گُوشْمَال (devri gūshmâl) = (k.)

Fitne ve fesat ile dolu zaman
Ş Yoksulluk ve sıkıntı günleri
Ş Büyük belâ, âfet. Edâtulful-
zelâ, Nâşirî ve Şemsulluğ'e'de
yazdığımız gibidir ve böyle ol-
ması uygundur. Burhân ve Heft
Kulzum'le Nefîsî'de dūgūshmâl
şeklindedir.

دُورِه (dūre) = Küçük mertebanî ta-
bak. Mertebânî : Mertebân' [*]-
da yapılan yeşil sırlı çanak.

دُوزَاي (dūzây) = Nay ve düdük
Ş İkiz doğuran kadın.

دُوزَح (dūzeh) = Cehennem. Türk-
çesi tamu.

دوزخ، بجهان صحبت نا اهل بود

سعدی

[*] Hint adalarından biridir.

Dünyada cehennem, ehliyetsiz kimse ile konuşmaktır.

(Sa'dî)

دُوزَح (dūzeh nişim) = Oturağı
cehennem olan (k.) zahmet ve
meşakkat çeken kimse.

دُوزَنَه، دُوزَنَه، دُوزَنَه (dūzene,

dūjene, dūjîne) = Sivrisinek,
arı gibi şeylerin iğnesi.

دُوزِه (dūje) = Eteğe yapışan pot-
rak dikenini.

بدلها اندر آویزد دوزلفش
چو دوزه کاندز آویزد بدامان
شاعر

*Potrak dikenini eteğe nasıl asılır-
sa onun iki zūlfü gönüllere
öyle sarılır.*

(Şā'ir)

دُوسَانِدَن (dūsānīden) = Yapıştır-
mak, yanaştırmak.

خجسته کاغذی بگرفت دردمست
بعینه صوت خسرو دران است
بدان صوت چو صنعت کرد لحنی
بدوسانید برشاخ دوحی
نظامی

*Elinde uğurlu bir kâğıt tuttu.
Husrev'in resmini aynıyle ora-
ya çekti. O resimde biraz sanat
gösterdikten sonra kâğıdı bir
ağaç dalına yapıştırdı.*

(Nizâmî)

دُوست (dūst) = Sevgili, yâr, mu-
hip.

عشرتی کن که توقف نتوان کرد عمار
دوست درخانه وی درختم و گل دوگزار
عمار

‘İmād ! zevk et; dost evde, şarap
küpte, gül gülzarda iken dur-
mak mümkün değildir. (‘İmād)

دُوشکام (dūstkām) = İyiliğini istiyen ahabpların istekleri gibi yaşayan kimse. Karşılığı دوشکام (ba.). İşret meclisinde arkadaş ve sevgililerle yahut onları anarak aşklarına içilen şarap. Dūst-kâmî de denir.

دُوشکَان (dūstkân) = Dūstkâm; çünkü Farsçada (m) bazan (n) ile değiştirilir, bâm = bân gibi Şevgili. Dūstkânî = arkadaşlar ve sevgililerle içilen şarap mânasına geldiği gibi işret meclisinde kendi nöbetini ve kendi dolusunu başkalarına vermek yahut o meclisten arkadaşına şarap göndermek mânasına da gelir.

چو در مجلس او تو حاضر نبودی
فرستاد نزدیک تو دوشکامی
عبدالواسع

Sen onun meclisinde hazır olmadığın için huzuruna dostlarla içilen şaraptan gönderdi. (‘Abdulvāsî)

Dilimizde (dolu); şarap ile dolu bardaktır. Dolu çevirmek, işret meclisinde bulunanların kadeh döndürmeleridir. (Dūstkân, dūstkânî) büyük kadeh mânasına da kullanılır.

دُوسَر (dūser) = Yaban yulafı denilen nebat.

دُوسَرِی، دُوسَرَانِ (devserânî, devserî) = Kalın, yoğun ve büyük.

دُوسَه دَهْلِز (dūse dehlîz) = (k.) Dört unsur : toprak, su, ateş, hava (k) beş duygu : bâsıra = görüm, samia = işitim, şamme = koklam, zaika = tadım, lâmise = dokunum. پنج شعبه (ba.).

دُوسَه قَنْدِیل (dūse kendlîl) = (k.) Seb'ai seyyare, yedi gezeğen yıldız Ş Mutlak parlak yıldız Ş Felek.

دُوسِدَن (dūsīden) = Yapışmak Ş Ayak kaymak.

دُوش (dūş) = Omuz.

ماره زدوش تا بکی مر نهی بیایوی
دست شکسته نیستی از چه وبال گردنی
یغما

Ey saç lülesi ! Ne vakte kadar omuzdan kalkıp da onun (sevgilinin) ayağına baş koymıyacaksın. Kırılmış el değilsin; niçin gerdana ağırlık veriyor-sun.

(Yeğmā)

Ş دُوشِیدن dūşīden = süt sağmak tan emir Ş Dūn gece, geçen gece.

دُوش دِغَم بکوی باده فروش
ز آنش عشق دله بیوش و خروش
هاتف

*Dün gece aşk ateşinden kalbim
cuş u huruşa gelerek şarap sa-
tılan mahalleye gittim.*

(Hâtif)

Daha açıklanarak شب دوش şebi
düş de denir.

بشی هم نشین بودم شب دوش
که چون خورشید و ماه پروانه داشت
طالب

*Dün gece bir şem' ile (güzel)
beraberdim ki güneş ve ay gibi
pervaneleri vardı: Güzeller et-
rafında dönüyordu.*

(Tâlib)

دُشَا (düşâ) = Sütü sağılan her
hayvan, sağmal.

ز گاوان صدوسی هزار از شہار
زمیشان دوشا هزاران هزار
اسدی

*İneklerden yüz otuz bin tane,
sağmal koyunlardan binlerce
bin.*

(Esedî)

Ş Sağıcı mânasına sıfatı mü-
şebbehe Ş Malik olduğu şey
tedricen sağılıp elinden alınan
kimse.

دُشَاب (düşâb) = Üzüm ve hur-
ma pekmezi.

دُشَاب دِل (düşâb dil) = Her gör-
düğüne imrenen.

گهی می چندنگ می خواهد گهی عود
بلی انگور هم دوشاب دل بود
سلیم

*Şarap, kâh çeng kâh ud isti-
yor. Evet üzüm de ona buna
imrenmektedir.*

(Selim)

دُشَادُوش (düşâdüş) = Omuz
omuza: pek yakın.

هر کجا روی آورم بخت سیه همیره بود
گاه دوشادوش من گاهی به پدشا پیش من
شاعر

*Her nereye yüzümü çevirsem
kara bahtım bana yoldaş olur.
Kâh benimle omuz omuza, kâh
benden önce önce.*

(Şâ'ir)

دُوش بُرْدُوش، دُوش بُدُوش (düş
bedüş, düş berdüş) = Omuz
omuza, omuzdan omuza.

آنکه در مجلس نشستی دوش بردوش خطیب
دوش یدیدم که می بردنش از مجلس بدوش
عاد

*Mecliste hatip ile omuz omuza
oturan şahsı dün gördüm ki
meclisten onu omuzla götürü-
yorlardı: çok sarhoştı.*

('İmâd)

میکشندم چو سرو دوش بدوش
می بردم چو قندج دست بدست
سلطان

*Beni testi gibi omuzdan omuza
taşıyorlar, kadeh gibi elden ele
götürüyorlar.*

(Selmân)

دُوش دَادَن (düş dâden) = (k.)
Yardım etmek.

دُوش زَدَن (düş zeden) = Omuz
vurmak (k.) hırslandırmak, işa-
ret etmek, işlediği suçu bildir-
mek.

دُوش بُرَزَدَن (düş herzeden) = (k.)

Omuz oynatmak, sevinmek.
Behāri 'acem : her ne kadar böyle yazmışlarsa da görünüşe göre mağrur olmak mânasına-
dır deyip Hākānî'nin şu :

بی سرانرا سروگردن مفرار
رُزَن دُوش که مارا چه غمت

beytiyle istidlâl ediyorsa da zannederim ki bu tâbirden bizim omuz silkmek dediğimiz mâna anlaşılıyor, buna göre mâna şöyle olur, öksüzlere karşı bôbürlenme, biz ne tasalanalım diye omuz silkme.

دُوشَه ، دُوشَه (düşene, düşe) =
İçine süt sağdıkları kab.

دُوشِرَه (düşîze) = Erkek görmemiş kız, bikir.

دُوشِرَگان خاطر من بین که غنچهوار
برو گرفته اند ز تو شرمسار دست
کمال اسماعیل

Fikrîm kızlarına bak ki senden utandıkları için ellerini konca gibi yüzlerine tutmuşlar yani örtünmüşler.

(Kemâl İsmâ'il)

دُوشِیَنَه (düşîne) = Dün gece.

کینه دوزی مکن از ناله دوشینه ما
حیف باشد که بود در دل تو کینه ما
شاه طاهر دکی

Bizim dün geceki nalemizden kinlenme; senin kalbinde bize karşı kin olmak yazıktır.

(Şâh Tâhiri Dekenî)

خانه دل که نشد منزل شادی روزی
شب دوشینه بسیلاب غمت گشت خراب
عاد

Bir günceğiz sevinç yeri olmayan gönül evi dün gece senin kayığının seylâbiyle haraboldu.
(Imād)

دُوشِ طِفْلِ نُور ، دُوشِ طِفْلِ پَسَنَدِیَه
دُوشِ طِفْلِ هِنْدُو (du tıfli pesen-
dîde, du tıfli nūr, du tıfli hindū) = (k.) Gözbebekleri.

دُوشِ طُوطِی (du tūṭī) = (k.) Sevgili-
nin iki dudağı.

دُوشِ عُلوِی (du 'ulvī) = (k.) Erendiz
= Müşteri, Sekendiz = Zühâl
gezeğenleri.

دُوشِ (dūḡ) = Ayran.

غریبی گرت ماست پدش آورد
دُوشِ چانه آب است و یک چچه دُوشِ
سمعی

Eğer bir garip sana yoğurt getirirse iki ölçeği su, bir çamçağı ayrandır.

(Sa'dî)

دُوشِ بَا (dūḡbâ) = Yoğurtlu aş ki
bozca aş derler.

دُوشِ (dūḡū) = Yağı alınan bir şeyin tencere dibinde kalan tortusu.

دُوك (dūk) = İğ : pamuk ve yün bükükleri alet.

یکی را حکایت کنند از ملوک
که پیادای رسته کردش چو دوک
معنی

Padişahlardan birini kikâye ederler ki rişte [] hastalığı onu iğ gibi inceltmiş, zayıflatmıştı.*

(Sa'dî)

دُوكَا (dugâh) = Musikide bir makam.

دوکدان (dükdân) = İplik yumağı, pamuk, iğ konulan kutu.

یاب چه فتنه بود که از مهم هیبتش
مریخ تیر خود را بر دوکدان نهاد
کمال اسماعیل

Yarabbi ! Ne büyük fitne çıktı ki onun heybeti okundan Sakıt (Mirrih) kendi okunu mahfazasına koydu.

(Kemâl İsmâ'il)

(Mirrih) seb'ai seyyare, gezen yedi yıldızdan bir yıldız olup Farsçası Behrâm, Türkçesi Sakıt'tır. Mürdesenk ve menzil oku mânalarına da gelir. Buna Mirrih denilmesi üstündeki iki yıldızla nispetle ok gibi çabuk hareket etmesinden yahut rengindeki sarılık ve kırmızılık cihetiyle mürdesenk'e benzemesinden ilerigelmıştır. Menzil okuna Farsçada (tiripernâbi) denir.

[*] رسته (ba.).

دُول (dül) = Kova (Ar.) دلو § İçinden değirmene buğday dökülen değirmen çanağı.

چون لکله کیمت کلکت برآسای معنی
طاحون ز آب گردد نزل لکله معین
زان لکله ای برادر گندم زدول بجهد
در آسیا در افتد معنی زهی مبین
مولانا

Kalemin, mâna değirmeni üstünde çakıldak gibidir. Değirmen, çakıldak sebebiyle değil, sudan döner. Birader ! O çakıldak vasıtasıyla buğday çanaktan sıçrayıp değirmene düşer; mâna çok açıktır : kalem vasıtasıdır. Bir mesele hakkında fikir beyan edebilmek için bilgi lâzımdır.

(Mevlânâ)

§ (Kova) burcu, Delv.

باز دویگر وترازو ودول
از هوا یافت بهره یش مول
سنائی

Yine Cevzâ (İkizler) Mîzân (Terazi) Delv (Kova) burçları havadan nasiplerini aldılar, çok gecikme.

(Senâ'î)

§ Hilekâr, hayâsız kimse § Gemi sereni.

دول کشتی رفلاک گه سودمگر
گه نهان میگذشت در موج خطر
راجی

Geminin direği kâh feleğe yaklaştı, kâh tehlikeli dalgada kayboldu.

(Râcî)

§ Kese ve çanta. Bele sokulan çantaya دُول میان (dül miyân) derler.

دَوْلَا (dülâ) = Testi, Dülâpçe muhaffefi olmalı (Nâşirî).

دَوْلَاب (dülâb) = Kuyudan su çıkaran çark ve her dönen şey
§ Su kovası § Küçük hazine : bizim eşya koymaya mahsus dolap dediğimiz şey bundan alınmıştır § Hile ve desise. Hilekâra دولاب باز dülâpbâz ve دولابی dülâbî denir.

دولاب گردان (dülâbı gerden) = Alış-verişçi.

دولاب مینائی (dülâbi mînâ'î) = (k.) Felek.

دَوْلَانَه (dülâne) = Küçük elmaya benzer kırmızı ve bir çekirdekli mayhoş meyva.

دَوْلَانَه سرخ بوستانی
نیکیست آمده و جگر هم
شاعر

Kırmızı dülâne'nin bostanda yetişen nev'i mide ve ciğere iyi gelir.

(Şâ'ir)

‘Âş'ım Efendinin zâhiren Acem diyarına mahsus olmalı demesinden yurdumuzda olup olmadığı belli değil demektir.

دَوْلَتِ حُدَا (devlet hudâ) = Devlet sahibi = hudâyî devlet.

دَوْلَه (devle) = Kasırğa § Şarap kadehi § Zülûf.

دَوْلَه (düle) = Feryadetme, inleme, hususiyle köpek ve çakal uluması.

لیله نزدیک من چنان باشد
که سگ از دور می کند دوله
راز

چوله (ba.) § Tepe.

هر که درین ره رود دره ودوله است رهش
مولانا

Her kim bu yolda gitmezse onun yolu dere ve tepedir.

(Mevlânâ)

§ Hile ve hud'a.

زهر آنکه از چنگ تو فردا چون رها گردد
کنون دائم می خواند کتاب حیل و دوله
فرخی

Yarın senin pençenden nasıl kurtulacak diye şimdi daima hile ve hud'a kitabı okuyor.

(Ferruhî)

§ Bilgin ve büyük olmadığı halde kendisini öyle sayan kişi § İşkembe.

دُون (dūn) = Alçak, âdi.

هر دونان منت دونان مکش
شاعر

İki dilim ekmek için alçaklara minnet etme.

(Şâ'ir)

دَو (devî) = Hilekâr § Devîden = koşmak tan muzariin muhatap sıygası.

دَوِدَن (devîden) = Koşmak, atılmak.

دیده چون آینه روی تو دیدن گیرد
از تحویر زهوه اشک دیدن گیرد
امین الدین

Göz, *senin aynayı andıran yû-zünü görünce hayretle kirpiğinden göz yaşı atılmaya başlar.*
(Eminuddîn)

دوب (duvîr) = Kâtip, münşi
(ba.).

دوپره (duvîre) = Kumarbaz kayışı.

دویک (duyek) = (k.) Son nefes.

گم شد دل خاقانی و جان برد و کشت
وز غدر فلک خلاص را هم بشکست
خاقانی

Hākānî kendinden geçti, hayatından pek az kaldı. Feleğin gadrinden halâs olacağı da şüphelidir
(Hākānî)

دویل (duvîl) = Hile mânasına gelen duvâl'in imale şeklidir & Ham ipek.

ده (deb) = On adedi (Ar.) عشره.

سگ بچه بیش آرد و شیر اندکی
این زبانی ده بود آن دویکی
دهلوی

Köpek çok yavrular, aslan az. Bu, birden on, o, ikiden bir olur.

(Dehlevî)

ده انگشت بردهان گرفت
ber dehân girifte) = On parmağı ağızda tutmak (k.) aciz

ve tezellül göstermek, yalvarmak.

ده پنچی (deh pencî) = Halis olmıyan altın ki onu beş altına geçer. Karşılığı دهی deh dehî dir.
ده dile = On yürekli yani on kişi kadar cesaret sahibi.

ربه دست درازی مکن
بادله ده ده بازی مکن
نظامی

Kedi değilsin, el uzunluğu etme: el uzatma cesur adamın gönlüyle oynama.
(Nizâmî)

& On gönüllü yani vefasız, hercai, her gördüğüne gönül veren, bir dalda durmıyan kişi.

شرح این بگذارم و گیرم کله
از جفای آن نگار ده ده
مولانا

Bunu açıklamadan vazgeçer de o vefasız yârdan şikâyet ederim.

ده رگ (deh reg) = On damarlı (k.) cesur & Ahlâksız.

ده مرده گوی (deh merde gûy) = On kişilik lâf söyliyene, geveze.

حذر کن زنadan ده مرده گوی
چو دانا بی گوی و پرورده گوی
سعدی

Geveze cahilden sakın. Bilgin gibi bir söyle de düzgün söyle.
(Sa'dî)

ده هزار (deh hezâr) = Yedi nevi tavla oyunundan dördüncü oyun. Halk arasında yanlış olarak dâv hezâr denir. Yedi nevi şunlardır: fârid, ziyâd, sitâre, dehhezâr, hâyegîr, tevîl, menşûr.

Ferhengimin tamamlanmasını candan temenni ettiğini bildiren kıymetli Eğitim Bakanımız Şemsettin Sirer bir ve ikinci ciltten mâdasını elde edemediğim asrımızın değerli lûgatlerinden « Ferhengi Nizâm » m takımını Hindistandan getirtmeğe muvaffak olmuştur. İşte (d) maddesinden itibaren Nizâm'dan eksik kalan iktibaslarımı ömrümü yıpratın her günlük mesaim arasına sıkıştırarak şu eklentiye yazmaya çalıştım:

دای (Dâ'î) = Dayı.
 دایزه (dâ'ize) = Teyze (Ar.) خاله § küçük dayı.
 داباغی (dâbâğ'î) = Gerdanlık.
 دادرستان (dâdistân) Aslı dâdesitân = verilen alan'dır.
 دادوستد (dâdu sitd) = Alış veriş.
 داودسته (dârudeste) = Hadem ve haşem ab-bap ve dostla.
 دادرکردن (dârdâr kerdn) = Gürültü, harlıt etmek. Dilimizde dardâr etmek, çok söylemek kafa patlatmak deuir.
 دارتو (dârtû) = Şarap tortusu,
 دارم (dârem, dâremçî, darmûk) = Kirpi.
 داس (dâs) = Hayvanların tırnağını kesmek için sumtırış tan bozulma aontraş denilen nalbent âleti.
 داغون (dâgûn) = (Konuşmada) uzak, dağınık § Parça parça.
 دامغان (dâmgân) = Rey ile Hırasan arasında bir vilâyet.
 دامن ترکردن (dâmen terkerden) = (k.) Günah-kâr olmak.
 دامن گرفتن (dâmen giristen) = (k.) İltica etmek.
 دبستان (debistân) = Kelimelerin kökü evvelce bilinmediğinden bunu Arap ve Farsçadan mürekkep (edebistan) dan müş-tak sanmışlar. Halbuki eski Fars dilinde (dipî) yazmak mânasına geldiğinden aslı (dipî) sitan yazı yazacak yer = mektep demektir.
 دهخدا (dehev) = Kazvinliler dilinde dihhudâ muhaffefidir, İranın başka cihetlerin-

de bir kimse ile alay etmek için kullanılır.
 ددر (deder) = Küçük çocuklar dilinde dışarı demektir. Konuşmada (deder reften) dışarı gitmek § Cinsi münasebet için kapı kapı dolaşan ahlâksız kadınlara derderi muhaffefi dederi derler.
 دراویش (derâviş) = Derviş kelimesinin Arapça kaidesi veçhle cem'î.
 دربار (derbâr) = İzinle girilebilir padişah dergâhı.
 دربست (derbest, derbeste) = Bir ev, bir bağın tamamı.
 دربند بودن (derbend būden) = Dikkat etmek, gafil olmamak.

حافظ وظیفه تو دعا گفتت و ای
 دربند آن مباش که نشنید یا شنید
 حافظ

Hâfız! Senin vazifen yalnız dua et-mektir, işitip işitmediğini nazarı dikkat alma.

(Hâfız)

درش (derş) = At ahır, Hâkânî bürak hakkında.

جای علفش نه زین کهن درش
 از خوشه چرخ و کوشه عرش
 حقایق

Onun otlağı feleğin başağından ve arşın köşerinden bu eski ahırdan değil.
 (Hâkânî)

درغ (derğ) = Tüfek atılırken değnekle katı bir şeye vurulurken çıkan ses.

درغم (derğem) = Eski Arap memleketlerindendir. Ferhenkler. Farsça sanmışlar.
 درفش (derefs) = Bu kelime İranlıların telâfuzunda (d) nin üstüniyledir,
 درفش شدن (derefsi şuden) = Meşhur olmak.
 درگذردن (derguzer kerdan, der guzešten) = Bağışlamak, sarfı nazar etmek.
 درگیر شدن (dergir şuden) = Esir etmek.
 درم (direm) = Dirhem. Dirhemi bunun muarebidir, (derehmi) bundan alınmıştır § Gümüş para.

ستارگان چو درمها زده زقره سیم
 سپید و روشن و گردون چو کلبه ضرب
 معزی

Yıldızlar gümüş külçesinden kesilmiş paralar gibi beyaz ve parlaktır. Felek te zarphane gibidir.

(Sa'di)

درواخ maddesindeki tercümemiz şöyle olacak: nekahet halinde bulunan kimsenin içinden deha daraltmış.
 دروش (derveş) = درفش. İranın bütün vilâyetlerinde (direfs) kullanılır.
 دروغ پرداز (duriğ perdaz) = Yalan söyleyen ya nüt başkasının yalanını tevîl eden kişi.
 درونه (derüne) = Lûgatteki şiirde (şive) kelimelerinin bizim yazdığımız gibi (شبه) olması daha münasıptır.
 درویش (derviş) = İrfan sahibi, sofî kimse. Ferhengimizde bu mâna unutulmuştur.
 دژک (dujuk) = Puşt.

دست از آستین درآوردن, دست از آستین بیرون آوردن (dest ezâstin birün âverden, dest ez âstin der âverden) = Cesaret göstermek, bir işte çalışıp çabalamak.

صفحه را جیب و بغل گنجینه مگوهر شود
 خامه صائب چو دست از آستین بیرون کشد
 صائب

Şa'ib'in kalemi çabışmaya başlarsa sayfanın yokası, koluğu inci hazinesi olur.

(Şa'ib)

دست از پا خطا کردن (dest ezpa he'â nekerden) = (Konuşmada) kötü iş görmemek.

دست از پا دراز آوردن (dest ezpa derâz ter âmeden) = Meyüs olmak, istenen şeye kavuşmamak.

دست افشاد (dest efşâr) = El ile sıkılmakla meydana gelen meyva ve başka şeylerin suyu.

دست انداختن (dest endâhten) = (k.) Bir kimse ile alay etmek § Bir işe müdahale etmek

دست اورین (dest evrencen) = Bilezik.
 دست آب رساندن (dest âb resânden) = Aptesaneye gitmek.

دست بدست دادن (dest bedest dâden) = El ele vermek (k.) musâfaha yahut biat etmek.
 دست برداشتن (dest berdašten) = Sarfı nazar etmek.

دست بردن (dest burden) = Eli bir şeye eriş-tirmek § Birinin elinden tutup götürmek.

دست روی دست دادن (dest rûyi dest nihâden) = İşsiz oturmak.

دست زیر سنگ کسی بودن (dest zîrsengi ke'si būden) = Bir kimsenin emri altında olmak.

دست گرفتن (dest girišten) = Bir kimsenin elini eliyle yahut başka şeyle tutmak § (k.) maskara etmek § Başlamak.

دست کش (destkeş) = Eldiven.

دست مال (destmâl) = Mendil.

دست و پا گم کردن (destupâ gum kerdn) = Kendini kaybetmek.

دستی (desti) = Kolaylıkla kullanılan her küçük şey § İnsana alışkın hayvan: elcik dediğimiz.

دشول (duşul) = Bez, gудde duşpîl (ba.).

دفتر رسید (defter resid) = Evrak odası. Evrakın hulâsalarını yazan kısma Nizâm'da defter numayende (Ferhengnâme).

دفزک (defzek) = Semiz, kalın (Cihângiri).

دفعه (deffe) = Yazdığımız defte kelimesi Nasîri ve Nizâm'da bu şekildedir = def'in.

دک (dek) = Kelimesinde Cihângiri'ye muhalefet edenler arasında Nizâm da vardır. Nizâm valâyı valâd muhaffefi addetmektense (ولاد اولجد) olmasını mümkün görüyor (دک) (ba.).

دک (dek) = Kelimesinin nihayetinde ot ve sudan hali yerden sonra yazılacak : çar darı zede mânasına da gelir, چار ضرب زده (ba.), Ot ve sudan hali yer mânasına (g) ile deg olup (deg) den çevrilmiştir. Hintliler (k) ile telâffuz ederek (k) harfine çevirmişlerdir. Binaenaleyh bu mâna Hintçedir, çünkü İranda sakal, bıyık, kaş, kirpiği tıraş etmek âdeti yoktur.

دکن (deken) = Hindistanın cenubunda bir memleket, paytahtı Haydarâbât'tır. Cenup mânasına (dekhen) den alınmıştır.

دکله (dekale) = Boyu kısa üstlük,

دگل (degel) = Gemi direği.

دگه (dege) = Topu üç arşın kadar işlenmiş kumaş.

دل کردن (dilâdil kerdan) = Bir işde tereddüd ve şüphe etmek mânasına konuşmada kullanılır.

دلām (dilām) = Hiyle, aldatış.

برمن ازین پیش روا کرده بود
همچو براین قافله دنیا دلام
ناصر

Dünya bu kafileye yaptığı hileyi bundan önce bana reva görmüştü.

(Nâşır)

دل آمدن (dil âmeden) = Reva görmek, tensip etmek.

دل از حال رفتن (dil ezhâl reften) = Duramak, bayılmak.

دل افسرده (dil efsurde) = Kederli ve meyüs.

دل انگیز (dilengîz) = Kalbi şevk ve heyecana gefiren.

دل باز (dilibâz) = Gönül aldatan kimse & Eğlenceli geniş yer.

دل بدريا زدن (dil bederyâ zeden) = Bir işin muhatarasını düşünmeden üstüne düşmek,

دل پرودن (dil pur būden) = Çok şikâyetçi olmak.

دل پیچ (dil pîç) = Buruntu hastalığı.

دل چسپ (dil çesp) = Gönülün beğendiği şey,

دل خسته (dil heste) = Kederli.

دل دار (dil dâr) = Cesur.

دل دداشتن (dil dâšten) = Cesur olmak.

دل نداشتن (dii nedâšten) = Cesur olmamak & Çok kederlenmek.

دل سرد شدن (dil serd şuden) = İsteksiz gitmek, meyüs olmak.

دل دوز (dil dūz) = Yüreğe batan ok, yüreği sıkan ve ona ıztırap veren şey.

دل سوختن (dil sühten) = Bir kimsenin sıkıntısına acımak.

دل گران (dil girân) = İsteksiz, meyüs.

ی درخت ناله نکردم بجم
دل گران شیشه زخفل برنات
میرمعصوم

Senin yüzün olmadıkça şerabı kadehe koymadık; şişe meciisten meyüs olarak kalktı.

Miri Me'şûm

دل گرفتن (dil giritten) = Kederlenmek.

دل گرمی (dil germi) = Çok istek & Yardım = puşt germi.

دل کندن (dil kenden) = (k.) El çekmek, terketmek.

دل نرم (dil nerm) = Merhametli.

دل نگران (dil nigerânî) = Çok beklama, şiddetle intizar etme.

دل هم خوردن (dil hem hürdan) = İç bulanmak.

دلنگ (deleng) = Su bendi bentten maksat süyun akmasını durdurmak için önüne konulan set demektir.

دم دادن (dem dâden) = Pilâv ve çayı demlemek.

دمود (demudûd) = Çok yemek pişen yer. دمود = geçiniş dar olan kişi.

دلماغ بالا رفتن (dimâg bâlâ reften) = Kibir etmek, kurulmak. دماغ داشتن =

دماغ داشتن (dimâg residen, dimâg aâzbûden) = Keyfi yerinde olmak.

عقل اگر دارم مکن کسب کمال از ناامان
کی رسد آخر دماغت از شراب نیم رس
غنی

Aklın varsa nakıslardan kemal kesbetme, dimağın, olgunlaşmamış şaraptan nasıl zevk alır.

Geni

ز شوق وصل تو دلم دماغ من سازمت
شعب

Seninle birleşmenin şevkindan daima keyfim yerindedir.

(Şeîf)

دماغ گرفتن (dimâğ giriften) = Elbisesinin yemiyle burnunu tutmak.

دماغ نداشتن (dimâğ nedâştēn) = Kederli olmak. دماغ بی bidimâğ keterli.

دماغه (dimâge) = Buruna benziyen her şey دماغه کوه ، دماغه دل § Karanın denize karşı uzamış kısmı § Gözünü bağlamak için avel kuşun başına geçirdikleri külâh.

دمر (demer) = Konuşmada yüzü koyun yaptırmak.

دنبه دار (dunbedâr) = Kuyruklu § Kuyruğundan yağ çıkarılan kuyruklu koyun.

دنبه را بگیره سپردن (dunberâ begurbe sipurden) = (k.) Hain kimseye bir şey emanet etmek.

دندان رنچ (dendân renci) = Gelin, güveye karşı ilk sözü söyledikten sonra güveyin verdiği hediye, söyletmelik.

دنگی (dengi) = (k.) Değişik mizaçlı kimse, kâh kalkmak kâh inmek suretiyle çeltik tokmağına benzedilmiştir.

دوازده (dûvâzde) = (on) dan sonra iki ki on iki demektir. Kaideye göre (d) nin ötre olması lâzımsada şehirli (d) yi üstün okurlar.

دوبالا (dûbâlâ) = İki kat.

آرزوها در کهن سالی دوبالا می شود
نعل حرص پیر از قد دوتا در آنشت
صائب

Yaşılıktaki arzular iki kat olur, ihtiyarlar iki kat olduklarından dolayı sabırsızlanırlar.

(Şâib)

دوبهمن زنی (dûbehem zenî) = İki kişinin kavga etmesi.

دوبیتی (dûbeytî) = 1, 2, 4 üncü mısraları bir kafiyeyle olan şiir (Ar.) رباعی.

دوتاه (dûtâh, dûtü, düte) = İki kat. دوتو، دوتاه

بوسه خورشید لر زید با چشم پر آب
پردت گردون می گردید باند دوتاه
سلطان

Güneş yaşlı gözüyle senin başın üstünde titriyordu. felek senin kapında iki kat belile dönyardı.

(Selmân)

دوال (duvâl) = Bu kelimeyi Cihāngirî kılıç ve zümrüt mânalarına da almış (Nizâmî ve Refî') in yazdığımız şiirleriyle istidlâl etmişse de Nizâm birincisi tura ikincisi kuyumcuların deri önlüğü mânasıdır diyor. Şimdi İran şehirlerinde birinci harf üstün okunuyormuş.

دود چراغ حورن (dûdi çerâğ hürden) = (k.) Bilim öğrenmek için çok zahmet çekmek.

دود دل (dûdi dil) = (k.) Çok keder.

دودکش (dûdkeş) = Baca, menfez.

دوراندیش (dûr endîş) = Akıllı, ihtiyatlı adam.

دوربین (dûrbin) = Dürbün dediğimiz alet (k.) § İstikbali keşfeden kişi.

دوره (devre) = Şarap kadehi § mertabani tabak.

دوروزی (dû rûze, dû rûzî) = iki gün, iki günlük (k.) devam etmeyen şey. دو روزی Sıhhat ve tendürüstlük mânasına da geir.

دوروزی و درستی مرتزاد
میاد از بخت بر جان تو بی داد
نختر گرگانی

Sen sıhhat ve tendürüst olusun, talinin seni zulme maruz olmaktan esirgesin.

Fehri Gargâni)

دوری (devrî) = İçinde yemek yenen derinliği az tabak.

دوری و دوستی (dûrî vu dûstî) = Uzaklık ve muhabbet.

ملح وصف نتیجه دوری و دوستیت
ارمهر در مقابل مهر ارسد ضیا
شفیع

Barışıklık ve sefa uzaklık ve dostluğun neticesidir, güneşten aya karşıdan karşıya zıya gelir.

(Şeîf)

دوسکامی (dûzkâmî, dûskâmî) = Bakırdan yapılan ayaklı büyük kadeh.

دوست بین (düstbîn) = Melikî ayların yirmi ikinci-günü.

دوغاب (dügâb) = Temele doldurdıkları kireç sıyu ile karışık taş = شفته şifte.

دوکارد (dükârd) = Makas.

دولاب (dülâb) = دولاب گردانی، دولا = Birisinden ödünç alıp öbürüne, öbüründen borç alıp başkasına vermek suretiyle ticaret etmek,

صیحه گردانی جنگام پریشانی کند

زاهد از بیجا بگی دولاب گردانی کند

اشرف

Sofu perişanlık zamanında tespih çekerek, elinde avucunda bir şey olmadığından dolap döndürür.

(Eşref)

Şimdi konuşmada külâh külâh derlermiş

دویدست (duvîst) = Sayılardan iki yüz = دوسد.

دهان دیرده (dehân derîde) = Geveze, çirkin sözlü, utanmaz.

بسیار زنجهارست که خاکست مرهمش

نتوان برشته دهان دیرده را

صائب

Çok yarıklar var ki toprakla kapanır, gevezenin ağzını tıplikle dikmek mümkün değildir.

(Şâib)

دیدن دâştênî kesî (dîden dâştênî kesî) = Bir kimisenin görülmesi lâzım olmak.

دیرینه (dîrîne) = Eski = سال دیرینه Dîrîne sâl yaşlı, ihtiyar.

دیلان (dilem dileman) = Bu kelimeleri Nizâm deylem deylemân şeklinde yazmıştır.

دیو (dîv) = Bu kelime şehnamede bugünkü gibi kuvvetli ve vahşi insan yerinde kullanılmıştır.

دیوبند (dîvbend) = Melikî ayların on altıncı günü.

دیوپا (dîvpâ) = Örümcek,

زبالا فروز است ریشش بی

تنیده دو خانه در دیوپا

معموفی

Sakalı boyundan çok uzundur, orada yüz örümcek yuva yapmıştır.

(Merûfî)

دیوسار (dîvsâr) = Ahlâksız, vahşi adam.

ربودندش آن دیوساران زجای

چو که برک زامهره کهرمای

نقشای

Kehlîbarın mühresi samân çöpünü nasıl kaparsa onu yerinden vahşi insanlar öylece kaptılar.

(Nizâmî)

رازق (râzîkî) = Çok yapraklı yasemin çiçeği, Nizâm, rezakî üzümü, ketan tohumu mânalarını yazmamıştır.

راست (râst) = Sağ دست راست = sağ el.

راست کردن (râst kerden) = Hazırlamak, doğrultmak, doğru duracak bir hale getirmek.

راقوته (râkûte) = Nizâm (râğûte) şeklinde yazmıştır. Farsçada (k) olmadığı gibi bu kelime Arapçada olmadığından (ğ) ile yazılması doğrudur.

راک (râk) = Musikide bir makam mânasına Hintçeden alınmıştır, Ağaç kâse denmiş ve o mânada râk değil lâk tır.

راک گشادن (rân gushâden) = Yazdığım mânalarından başka = baldırı açmak. (Nizâm). Nizâm'ın bundan maksadı baldırı sıvamak, bir işe hazırlamak olmasa gerek,

راه افتادن (râh uftâden) = (k.) Yola düşmek, yola çıkmak.

راه بردن (râh burden) = (k.) Bir şeyi bilmek ve anlamak.

راه بستن (râh besten) = Gitmiye mani olmak.

راه پیمودن (râh peymûden) = Yol ölçmek, (k.) sefer etmek, mesafe katetmek,

راه دادن (râh dâden) = Gelip gitmeye mani olmamak.

ربون (rebûn) = İşçiye önce verilen ücret mânasına gelen (erbûn) dan muhaffettir. Erbûn Ferhengimizde yazılmamıştır.

رت (ret) Birinci mânada (r) üstün Nâzrî'de ötedir. Nizâm'da her iki mânaya (ret) tır.

رخ (ruh) = Masal kabilinden Çin'de türeyen bir kuş olduğu için aslını Çince de aramak lâzımmış. Hasır otu mâna-sına duh, dühdan galat olmalı Nişâm reîş maddesinde yazdığım birinci mânâyı şikeste ve pare=kırık, parçalanmış ile izah ve Süzenî'nin aynı beyti ile istidlâl etmiştir ki daha uygundur.

رخ (rih) = (r) nin esresiyle dişler ve o gibilerin sesleri.

رخشیدن (rehşiden) = Aydınlanmak, aydınlatmak.

رستار (restâr) = Bu kelime رستکار restkâr muhaffefidir denilmişse de öyle değildir, belki (rest) ile (âr) = (âverende) kelimelerinden mürekkeptir.

رستم بودن (rustemi hemmâm būden) = Görünüşte bahadır ve endamlı hakikatte değersiz olmak: İran hamamlarında Rustem'in resimleri varmış.

رSIDEN (residen) = Mecazen lâıyk olmak mânâsınadır.

مرا اورا رسد کجا می
سعدی

Büyüklik ve benlik ona lâıyktır.

(Şa'dî)

رسیده (resâide) = Gelmiş vasıl olmuş, vâkıf olmuş pişmiş, olgunlaşmış, balığ olmuş, yaşlı,

رشت (reşt) = Gilân hükümetin merkezi.

رشکین (rişkîn) = Çok bitli.

رفت و آمد (reftuâmed) = Hoş geçinme, muâseret.

رفته رفته (refte refte) = Gitgide, tedricen.

رفت و روب (rufturüb) = Silip süpürme.

رغوشه (rufuşe) = Günah, suç.

رک (ruk) = Korkusuzca ve düşünmeksizin söylenen söz. Öfke ile kendi kendine söylenmek (Nefîsî). رگ (rukû) = Böyle söz söyleyen. Aslı (رخگو) yüze karşı pervasızca söz söyleyen demek imiş.]

رکاب افشاندن (rikâb efsânden) = Gitmiye hazırlanmak = رکاب گران کردن.

رکوراست (rukurâst) = Korkusuz ve doğru söz,

رگ باز کردن (reg bâz kerden, reg zeden, reg kuşâden) = Kan almak,

رگو (rugû) = Eski bez parçası. Bir en ve bir parçadan ibaret kadın bürğüsü. (Ar) ریله.

رند (rind) = Şeriat ve kanundan pervası olmayan iliksiz kimse § (k.) Hilcâkâr, aldatici (k.) akıllı, zeki; sofilere göre Allah yolunda giden ve dünya ile ilgisi olmayan kimse.

رندی (rendîş) = Talaş, kırıntı.

رنگ باختن (reng bâhten) = Korkmak.

رنگ پریدن (reng periden) = Renk uçmak, bizim rengi uçmak, rengi atmak dedigimizdir.

تاریخ بدست یاد بدست
رنگ از رخ خون من پرید است
خالص

Dostuman alinde kılıcı görünce kanının yüzünün rengi uçmuştur.

(Fâlis)

رؤ انداز (rû endâz) = Uyurken yorgan ve örtü gibi yüze örtülen şey,

رؤ بارو (rûbârû) || Yüz yüze.

با کدامین روئی دالم سلم
می شود آینه رؤباری او
سلم

Selim! bilmiyorum. Ayna hangi yüzle senle yüz yüze gelir!

(Sellm)

روداشتن (rûdâšten) = Utanmamak.

رودرپایسی (rûderpâysisi) = Mülâhaza ederek bir şeyi açıklamamak, rûderbâyisti (muh.).

روده دراز (rûde derâz) = (k.) Geveze çok konuşan.

روده راست (rûde'î râst derşî-kemi keşî nebûden) = Konuşmada yalan söyleyici olmak.

روز (rûz) = Güneşin doğuşundan batışına kadar olan zaman eski milletlerden bazılarına göre güneşin doğuşundan öbür doğuşuna kadar olan zaman § mecazen zaman, nevbet.

روزانه (rûzâne) = Her gün § Gündelik.

روز افزا (rûz efzâ) = Melikî ayların dördüncü günü.

روز افزون (rûz efzûn) = Her gün artan ve terakkî eden şey,

روز کور (rūzkūr) = Gündüz görmiyen kişi.
روزنامه (rūznāme) Her günün hesabı yahut vakaları yazılan defter ş gazete.

روز واپسین (rūzi vāpesin) = Kıyamet günü.
روز و شب (rūzuğeb) = (k.) Siyahlı karalı ibrişim.
روزه شکستن (rūze şikesten) = İftar etmek.
روشناس (rūşinās) = Meşhur ş Bildik.
روضة خوان (revze hūvān) = Vazeden, Huseyni Kâşifi'nin Hazreti Hüseyin hakkında yazmış olduğu revzatüşşüheda adlı kitabı mimbere çıkıp okuyan kimselere denir.

روضة رضوان (revze'i rızvān) = Cennet.
روغن از ریگ کشیدن (revğen ez rîg keşiden) = Mümkün olmayan işle uğraşmak.

روگردانیدن (rūgerdāniden) = Yüz döndürmek, terketmek.

روگریفتن (rūgriŋften) = Müteşerri hanımlar yüzlerini örtü altında gizlemek.

رو نیافتن (rū neyāften) = Yüz bulamamak.

روم (rūm) = Avrupalının iki bin seneye yakın devam eden büyük memleketinin adı. Yeni Avrupa hükümetleri onun yerine geçmişlerdir. Eski Rum memleketinin paytahtıdır ki şimdi İtalya hükümetinin paytahtıdır.

رون (rūn) = Canip ve taraf, Enderun = iç taraf (muḥ.) Birūn = dış taraf.

روهرفته (rūhemrefte) = Hepsi birlikte.

روی (rūyin) = Ferhengimizin 1040 sayfası notunda Ferhengi Nizâmî ele geçiremediğimi söylemiştim, elime aldığım zaman buna dair bir mütalâasını görmedim.

ری (rî) harfinin imale şeklidir.

ریال (riyal) = Evvelce:

(1) riyal	1 kıran 5 şâhi
(1) tuman	1 kıran
(1) kıran	20 şahi (şâhi): nikel yahut bakırdan yapılmış para.

Pehlevi devrinde:

1 riyal	1 kıran
10 riyal	1 tuman
10 tuman	1 Pehlevi (Pehlevi): bizim paramızla 5 lirn

ریخ (rîh) = Sulu pislik. Konuşmada rîğ kullanılır.

ریختن (rîhten) = Dökmek, atmak, koymak.
Hucendi'nin beytindeki (rîhten) i koymak mânasına almak daha münasıptır.

ریختوپاس (rîhtupās) = Döküp saçma.

ریخته گر (rîhteger) = Dökmeci.

ریدک (rîdek) = Oğul mânasına da gelir.

ریسیدن (rîsiden) = Rişten.

ریش بزی (riş buzi) = Konuşmada sivri sakallı.

ریش تویی (riş tüpi) = Çok sakal: top sakal dedikimiz.

ریش جوگندی (rîşi cevgendumî) = Kır olan sakal.

ریش چیزی در آمدن (rîşi çizi derāmeden) = Bir şeyin letafeti ve revnakı gitmek.

ریش مورچه پی (rîşi murçe pey) = Çok kısa kesilerek karınca ayağına benzeyen sakal.

ریشیدن (rişiden) = Yaralamak mânasına Pehlevide varsa da şimdiki dilde kullanılmamaktadır.

ریم (rim) = Vücut ve elbise kırı.

ریمین (rîmîn) = Kirli, pis.

ریماز (rimāz) = Lâtif bir kumaştır ki ona (gimya) da derler.

زا (zâ) = Zâyiden = doğurmaktan emri hazır.

زاد (zād) = Azık, yol yemeği mânasına Arapçadan alınmıştır.

زار زدن (zâr zeden) = (Konuşmada) aciz göstermek, âcizane söz söylemek.

زآغ چشم (zâğ çeşm) = (k.) Gök gözlü.

زآغ دل (zâğ dil) = Karga gönüllü, (k) katı yürekli.

زآغ گرفتن (zâğ giriften) = (k.) Ayıplamak.

زآغه (zâge) = Dağ ahalisinin kışın hayvanlarını barındırmak için dağda yaptıkları mağara.

زال زالک (zâl zâlik) = İranda yetiğen sarılı kırmızılı çalı yemişi.

زالک (zâlek) = Turşu.

زآو (zânū) = Dize benziyen her şeye denir: havuzdan bahçeye su akıtacak kıvrık boru.

زآو زدن (zânū zeden) = Diz çökmek yahut dizden aşağısını arkaya uzatıp diz üzerine durmak.

دو زآو نشست (dū zânū nişesten) = İki diz üstüne oturmak.

چهار زانو نشستن (çihâr zânû nişesten) = Bağdaş kurmak.

زبان باز (zebân bâz) = Tatlı dil ile maksadını husule getiren yahut insanı aldatan kişi.

زبان دراز (zebân dirâz) = Dili uzun (k.) kötü sözlü, edepsizce konuşan küstah.

زبان درخشا (zebân derķhâ) = Bir uevi çiçek. Zân zeden = Söz söylemek § Bir şeyi dil ile tatmak.

زبانزد شدن (zebânzed şuden) = Meşhur olmak.

زبان فروش (zebâni furûş) = Çok sözlü, kendini medheden, sözünde durmıyan.

زبان زوگری (zebâni zergerî) = Dinliyenlerin anlamıyacakları kapalı söz.

زبان کوچک (zebâni köçek) = Damak eteğinde sarkan küçük dil.

زبان مفردار (zebâni meğzdâr) = Derin ve fahih söz.

زخسیدن (zehsîden) = Hazin hazin inlemek.

زیدائیدن (zidâ'iden) = (ba.) ردودن.

(zên) mastariyle tereküp eden bir kısım kelimeler;

زغن (zâle zeden) = Çiçek çıkarmak. زغن آفتاب (âfîtâb zeden) = Güneş degmak.

زغن بردار (berdâr zeden) = Asmak.

زغن تاراج (târâc zeden) = Yagma etmek.

زغن تخت (teht zeden) = Taht kurmak.

زغن خشت (hişt zeden) = Kerpiç yapmak.

زغن خط (heşt zeden) = Çizgi çekmek.

زغن رنگ (reng zeden) = Boyamak.

زغن شراب (şerâb zeden) = Şaraba doymak, çok şarap içmek.

زغن شیرازه (şîrâze zeden) = Şirâze örme.

زغن صف (şef zeden) = Saf bağlamak.

زغن قرع (kur'e zeden) = Kur'a atmak.

زغن مار (mâr zeden) = Yılan sokmak.

زغن نعل (ne'l zeden) = Nallamak.

کنون که گشته ام ای محسب شراب زده

بیا و شیشه می را ز پیش من بردار

رفیع

Ey zabta memuru: şimdi şaraba doydum. Gel. şarap şişesini önümden kaldir.

(Refî')

زر افشان (zer efsân) = Sırmalı kumaş.

گرچه چون زنبورخه مستراست شرب زوفشان
همچو گرم پيله بر خود جامه اش گورد کفن
نظام

Her nekadar senin hasmın eşek arısı gibi sırmalı keten bezi giymişse de ipek kurdu gibi elbisesi kendisine kenfen olur.

(Nizâm)

زرایو (zer îv) = Yüz örtüsü.

نقاب شام برافکنندو عروس ختن
چو ترک من که زصوت برافکنند زرایو
آزوی

Benim sevgilim güzünden örtügü attı-
ğı gibi güneş gece örtüsünü attı

(Âzerî)

زرتار (zertâr) = Altın telli.

میاش در پی زینت که طره زرتار
بفرق مرده دلان شمع برضار بود
صالب

Süsü takip etme, çünkü kalbi ölüle rin tepesinde altın telli turra mezar üstüne yakılmış ışığa benzer.

(Şa'ib)

طبع قاری چو عروست که دائم گوید
شرب کو تافته کو اطلس زرتار کجا
قاری

Karînin tabiatı o, geline benzer ki da-
ima keten bezi hani? tafta hani? sırma telli atlas nerede? der.

(Kârî)

زرخشک (zeri huşk) = Halis altın. Buradaki (huşk) yalnız katıksız mânâsındır.

زرخیز (zerhîz) = Güzel mahsul yetiştiren yer.

زرد حویه (zercübe) = Dövülüp yemeklere ekilen bahar nev'inden sarı renkli bir kök, hint safranı, Muhaffefi (zercübe) dir.

زردحو (zerdhev) = Altın çiçeği.

زرک (zerk) = Altın tozu.

زرکوب (zerküb) = Yazdığımız bu kelime ye-
rine şimdi telâküb deniyor.

زرگون (zergün) = Altın renkli,

زرمآن (zermân) = İhtiyarlık ve kuvvetsizlik.

ده هفت (deh heft) = Evvelce ge-
çen onda üçü karışık para.

ده يوده (deh yūde) = Onda bir=
ده يك (Ar.) عشر. Penc
yūde=penc yek = beşte bir.

ده (dih) = Köy, karye § Dâden=
vermek ten emir.

اگر هر دمت نفس گوید بده
بخواری بگرداندت ده بده
سعدی

ت (ba.) § Vur mânasına emir
olarak da kullanılır. Tekid ve
tehdit mevkiinde ده dih ve دعاده
dihâdih derler ki vur, vurvur
denmektedir.

دها ده برآمد زهر دو طرفی
دو ذریای کین برآب آورده کف
هاتقی

*İki kin denizinin duağı köpü-
rüp her iki taraftan vur vur
sadası yükseldi.*

(Hâtifi)

دهچه (dihçe) = Küçük köy §
Köylü, çiftçi.

دهخدا (dihḥudâ) = Köyün büyü-
ğü, köy kâhyası, ekincilerin
reisi.

سرکه از دست رنج خویش و تیره
بهتر از نان دهخدا و تیره
سعدی

*Kendi eli emeğinden sirke ve
tere yemek, köy kâhyasının ek-
mek ve kuzusundan hayırlıdır.*

(Sa'dî)

نگوی کن امسال چون ده تراست
که سال دگر دیگری دهخداست
سعدی

*Mademki bu sene köy senin-
dir, yani sen köyün başkanısin;*

*iyilik et; çünkū başka yıl baş-
kası köy kâhyasıdır.*

(Sa'dî)

ده دار (dihdâr) = Köy sahibi,
ekincilerin reisi ki köy ağası
denir دهخدا (ba.).

دهگان (dihgân) = Dih=köy, gân
= liyakat ve nispet mânasını
ifade ettiğinden köye mensup,
köylü, ikinci demektir. Köyün
büyüğü, söz bilgici, ekincilerin
başkanı mânasına da gelir.
Dihḥân, dihgân, yahut ḥanidih
ten çevrilme dihgân muarrebi
olup Farsçada aslından daha
ziyade kullanılır. Bağcı, tarihçi.

بنام دست تو گر شاخ وز نهید دهقان
عقیق ولعل برآید ز شاخ تی باشنگ
فخری

*Eğer bağcı senin elinin namına
asma cubuğu dikerse çubuktan
salkım yerine akik ve lâ'l biter.*

(Fehrî)

(Nâşirî) n'in ifadesine göre vak-
tiyle İranlılar köyde ve şehirde
kendi padişahlarının ahlâk ve
siretlerine, geçmiş devirlerine
ve halka bağlanan vergilere
dair malûmat vermek âdet ol-
duğundan bu vazifeyi ifa eden-
lere dihgân denmiştir. Bundan
dolayı (Firdevsî) ve (Nizâmî)
gibi büyük şairler geçmişlerin
hikâyelerini Pîri Dihḥân'a nis-
pet etmişlerdir ki bundan da
tarihçi mânası anlaşılıyor. Ev-
velce mevcut olan bütün İran
ahalisine de Dihkân denir.

دهقان سالخوده چه خوش گفتم بايسر
کای نور چشم من بجز از گشته ندروی

سعدی

*İhtiyar Dihkân, oğluna: Ey göz-
zümün nurul Ektiğinden başka
biçmezsin diye ne hoş söyledi.*
(Sa'dî)

کند شادی بعید خواش هرکس
چه عبری و چه تازی و چه دهقان
فرخی

*İbrani olsun, Arap olsun, Acem
olsun, herkes kendi bayramın-
da sevinir.*

(Ferruhî)

دهقان پیر (Dihkâni pîr) eski şa-
raptan. دهقان خلد (Dihkâni huld)
cennetin hazinedarından kina-
yedir.

دَهاز (dehâr) = Dağ mağarası,
kovuk, çatlak.

کهنی پردهار و شکسته دره
دهاوش پر از کان زریکسره

اسدی

*Mağarası çok ve deresi bozuk
bir dağ; mağarası baştan başa
altın madeniyle dolu.*

(Esedî)

دَهاز (dehâz) = Feryat ve na'ra.

فرخی پردوتو بندۀ آست
از نشاط تو پرکشیده دهاز
فرخی

*Ferruhî, senin kapında kölen-
dir. Senin sevincinden nara
atıyor.*

(Ferruhî)

ده آک (dehāk) = İranlıların Zehhâ-
k'e verdikleri lâgaptır. Zehhâk
Ferîdün'dan önce İran'da hüküm
süren zalim bir padişah'tır. Aslı
Arap, adı قیس Keys imiş; Çok
güldüğü için Zehhâk denilmiş.
Farsçada (ض) harfi olmadığından
ona on ayıplı mânasına
(Deh âk) demişler آک (ba.). On
ayıp şunlardır: çirkinlik, kısalık,
zulüm, utanmazlık, dil kötülüğü,
çok yiyicilik, yalancılık, acele,
korkaklık, akılsızlık. Zehhâk
çok zalim ve zararlı olduğun-
dan ona (ejdehâ) ve (mâr) diye
lağap koymuşlardır.

ابر کنتن دجاک چادو دوماز
برست و برآورد زیران دناز
سر مردم از مغز پرداختند
جران ازدهارا خوش ساختند
فردوسی

*Sihirbaz Zehhâk'in omuzunda
iki yılan peyda oldu ve İran-
dan intikam aldı. Halkın bey-
nini oydular, o yılanlara yine-
cek yaptılar.*

(Firdevsî)

چوماران دجاک دیرش همی
نخواهد غذا جز ۵۰ مغز سر
عنصری

*Onun oku Zehhâk'in yılanları
gibi hep beyinden başka gıda
istememez.*

(Unşurî)

(Firdevsî) ve (Unşurî) nin şiir-
leri şöyle bir hikâye ve hura-
feyi anlatıyor: Zehhâk İran tah-
tına geçince gûya omuzlarından
seretan hastalığından ilerigel-

me yılana benzer iki şey peyda olup eza veriyorlardı. Bunun çaresi ancak o yılan başlı şeylere insan beyni yedirmekle bulunmuştu. Bu vesile ile halkın çocukları öldürülüyor, beyinleri alınıyordu. İşfehân'da yaşayan demirci Gâve'nin oğlunu almak üzere yanma geldikleri zaman (Gâve) bobur yahut kaplan derisinden yapılmış ve tılsımlanmış önlüğünü bir sırığa takıp bayrak yaparak isyan etti ve yanma topladığı birçok kimselerle Zehhâk'i tutup baş aşağı Demâvend kuyusuna astılar, yerine Ferîdûn'u geçirdiler. Zehhâk, Arap usulunca iki uzun saç bülüğünü kulaklarının memelerinden aşağı sarkıttığı için Farslılar ona mârdüş demişler ve halk arasında öyle şöhrat almıştır (ba.)

دَهَان (dehân) = Ağız; (muḥ.) dehen'dir.

زبان دردهان ای خردمند چیست
کلید درگنج صاحب هنر
معدی

Ey akıllı! Ağızda dil nedir?
Hüner sahibinin hazinesi kapısının anahtarı.

(Sa'dî)

گفت که ز شیرین دهنش دیده فرودور
خاموش که درگوش من این پند نیاید
بقما

Onun tatlı ağzından göz yum dedin. Sus, çünkü bu öğüt benim kulağıma girmez.

(Yeğmâ)

دهان دره (dehânderê) = Esname = pâsuk.

دهان ضمیمه (dehâni zeyğem) = Aslan ağzı (k.) Eset burcunun birinci noktası.

دَهَانَه، دَهَانَه (dehâne, dehene) = Zengârm madenî kısmı. Dehene'î firengî de derler زنگار (ba.).

ز تاب خشم تو گر پرتوی بروم رسد
شود زبانه آتش دهانهای فرنگ
کل اسماعیل

Senin öfkenin hararetinden Rum diyarına bir şule erişirse Zengâr madenleri yanar tutuşur. (Kemâl İsmâ'îl)

Sonundaki (e) nispet edatı olursa at gemi mânasmadır.

چو دانش نداری تو دربارسای
بسان لگای بوی دهانه
بست اینکه گفتت کافزون نخواهد
چو تازی بود اسب یک تازیانه
ناصر

Sen mademki ibadette bilgi sahibi değilsin, gemsiz oyana benzersin. Sana bu söyledigim kâfidir. Çünkü Arap atı olursa bir kamçıdan fazla istemez. (Nâsîr)

Ağza benziyen ve ağızlık denilebilen her şeye denir.

شد زمین کنده تادهانه آب
نظای

Yer, su fışkıracak yere kadar kazıldı.

(Nizâmî)

دَه پَانَزَدَه (dehpânzede) = Ondan

on beşe kadar miktarı belli olmayan sayı.

دَه دَادَن

(dehdâden) = On vermek: bir kimsenin yüzüne karşı on parmağını açarak hareket ettirmektedir ki dilimizde buna nah vermek denir, nefret göstermek, ayıplamaktan kinayedir.

آننگهان بامر دو دستش ده داد
مولانا

Ondan sonra her iki eliyle ona nah derdi.

(Mevlânâ)

ده دهش اکنون که چون شهرت نمود
تا نباید رخت در ویران گشود
مولانا

Mademki sana hakiki şehir yani ahiret görüldü, dünyadan nefret et, sakın viranede yük açmamalı; dünyaya yerleşmeğe çalışmamalı.

(Mevlânâ)

(Nâşirî), (Cihāngîrî) ile (Burhân) da olmıyan bu lûgati mesneviden aldığını söylüyor.

دَهْدَه‌ی

(dehdehî) = Halis altın.

عرصه کش خاک زرده دهیست
زر جلدیه بردن اینجا ابله‌یست
نظای

Toprağı halis altın olan bir arsaya; hediye yoluyla altın götürmek ahmaklıktır.

(Nizâmî)

برمنست این که درسخن سنجی
دهد می زر دهم نه ده پنجمی
نظای

Bana düşen, ayarlı tam altına denk söz söylemektir, ayarlı eksiğe değil.

(Nizâmî)

دَهْرَه

(dehre) = Giylân ahalisinin savaşta kullandıkları bir nevi kısa mızraktır ki demir saplı, ucu orak gibi keskin ve eğridir. Bir söylentiye göre kasap satırı gibi yassıdır. Onunla ağaç da budarlar. Halk tahre der. Mutlak orağa ve dilimizde meç dediğimiz savaş aletine de denir.

دَهْر نِکُو‌ی

(dehr nikūhî) = (k.) Zaman ve talihten şikâyet.

دَهْرَه صُبْح

(dehre'i şubḥ) = (k.) Sabahın aydınlığı.

دَه سَال

(deh sâl) = (k.) Müneccimlere göre gezeğen yıldızlar.

دِه‌سْتَان

(dihistân) = Şimdi Ester-âbâd denilen kasaba.

دِه‌ش

(dihîş) = Veriş, atâ, bahşiş.

دِه‌شْت

(dehişt) = Birlik, ittihat, ittifak, bir tarzda hareket.

دَه‌کَانِی

(dehkânî) = Evvelce geçen bir nevi altın. (D) nin esresi ve (g) ile köylü.

دُهْل (duhul) = Davul, دهل در ده duhul
deride = da'vulu yırtılmış (k.)
rüsvey.

دَهْلَه (dehle) = Köprü & Koğan
dikenî: bir cins dikenli nebat
yahut kanderi: sepetçi söğüdü
denilen nebat.

دِهْلِيز (dihlîz) = Kapı aralığı, kapı
ile oda arasında üstü örtülü yer.

اگر از در در آیدم امشب
از طرب بر فلک زیم دهلیز
انوری

*Eğer bu gece kapımdan içeri
girse şevk ve sürurumdan
göge çıkarım.*

(Enverî)

Muarrebi (d) nin üstüniyledir.

دهلیزی (dihlîzî) = (k.) Uydurma,
mânasız lâf.

دَهْمَسْت، دَهْم (dehm, dehmest) =
Defne ağacı (Ar.) غار.

دِهْمَسْكَنْ اِدْرِيسْ (dihi meskeni
idrîs) = (k.) Cennet. Nefîsî'de
yanlışlıkla (deh) yazılmıştır.

دَهْن (dehen) = دهان (muḥ.) (ba.).

دَهْنَاد (dehnâd) = Tertip, nizam ve
intizam.

دَهَنَه (dehene) = دهانه (ba.).

دَهْنَه (dehnuh) = Kadın süsü ki
şunlardır: kına, rastık, allık,
üstübeç, altın varak, galiye,
sürme. Bunlara herheft de denir
& Birbirine yakın olan şeyler &
Doksan rakamı.

دِهْوَدَار (dihudâr) = Vur, tut: sa-
vaş arasında söylenen sözler-
dendir.

دِهْوُن (dehûn) = Ezber okuma,
hatırlama.

آنکه مدح شاه خواند از دهون
از دهانش بوی مشک آید برون
عبدالقادر نائینی

*Her kim şahın medhini dilin-
den düşürmezse ağzından misk
kokusu gelir.*

(‘Abdulkâdiri Nâ’înî)

Dehûn dehân dan başka bir şey
değildir (Reşîdî).

دِهْد (dihîd) = Veriniz mânasına
dâden = vermekten emri ha-
zır olduğu gibi vurunuz mâna-
nasını da ifade eder. Lûgatler
(dih) ile (dihîd) in vur vurunuz
mânalarını yazdıkları halde (dâ-
den) de vurmaktan bahsetme-
mişlerdir.

پس از ختم فرمود کاین را دهید
۹۵ دستنارای بخون در نهید
اسدی

*Bunu vurunuz, bütün ellerini
kana batırınız diye emretti.*

(Esedî)

دهیوپد (*dehyūped*) = Şeriatın yapmayı emir ve yapmaktan menettiği şeyler (امر بالمعروف ونهى عن المنکر).

دَی (*dey*) = Şemsi yılın onuncu ayı § bu ayda ve her şemsi ayın 8, 15, 23 üncü günlerinde yapılacak işleri idareye memur sayılan melek.

یسی تیر و دیمه واردی بهشت
بیاید که ماخالک باشیم و خشت
سعدی

Nice yaz ve kışın ilk ve baharın ikinci ayı gelir ki biz toprak ve kerpiç olmuş bulunuruz.
(*Sa'dî*)

چه فرخ کسی کو بهنگام دی
به پیش آورد منتقل و مرغ وی
نظامی

Ne mesuttur o kimse ki kışın ilk ayında önüne mangal, tavuk ve şarap getirir: sıcak oda da tavuk yer ve şarap içer.
(*Nizâmî*)

یحسان می داد راحت دیدن وی
چو برف اندر تموز و شعله دردی
امیر خسرو

Onu görmek; yazın ikinci ayında kar, kışın ilk ayında alevlenmiş ateş parçası gibi ruha rahat veriyordu.

(*Emîr Husrev*)

§ Kış ilk ayının dokuzuncu gününü. آبان maddesinde izah edildiği veçhile bugünle adı henüz geçen üç günde eski İranlılar

bayram ederlerdi. Bu ay kışın şiddetli zamanı olduğu için kış mânasına da gelir.

روزن کرد و گفتش ای عجز
خود نباشد فصل دی همچون تموز
مولانا

Karısına döndü de, ey acuz! Kış mevsimi temmuz gibi olmaz, dedi.

(*Mevlânâ*)

دِی (*dî*) = Dün, dünkü gün; dîrüz da denir. Dîşeb = dün gece.

دِیَا (*dîbâ*) = İpek kumaş. Muarrebi dîbâc. Dîbâciy dîbâ dokuyan demektir.

بر مرخار بیاد تو چنان خوش بروم
که کسی خوش برود بر سر دیبا و حریر
یغما

Seni yâd ile dikenin üzerinde öyle hoş giderim ki kimse ipek kumaş ve ipek üzerinde öyle hoş gitmez.

(*Yegmâ*)

خرمانده کز دیش نالان بود
چه سود اوزدیش بالان بود
دهلوی

Yaradan inliyen yorgun eşeğin palanı ipek kumaştan olsa da ne fayda var.

(*Dehlevî*)

§ (*k.*) Sevgilinin yüzü. Dîbâh, dîbeh de denir.

سیاهی که زره بر نهید بجامه او
برو ملیح تر آنکه نقشب بر دیبا
ازرق

Onun elbisesine zırhın verdiği
siyahlık ona kumaş üzerindeki
nakıştan daha güzel görünür.

(Ezreki)

دِیْبَاحَه (dībâçe) = (dībâ) nın kü-
çültülmüşü Ş İran şahlarının sal-
tanat levazımından olarak giy-
dikleri çok süslü bir üstlük.
Kitabın yüzü ve süsü olması
itibariyle mecazen kitap dibâ-
cesi, başlangıcı. Yahut dībâh'm
muarrebi olan دِیْبَاحِ dībâcdan
alınmıştır. Sonundaki (h) nispet
ve müşabehet edatıdır.

دِیْبَادِنْ (deybâdîn) = Cenabı Hak-
kın isimlerindendir Ş Bir melek
ismi دِی (ba.) Ş Her şemsi ayın
23 üncü günü. (Muḥ) (deybedîn)
dir: Mecusilerin yortu günlerin-
dendir.

دِیْبَازَر (deybâzer) = Şemsi ayla-
rın sekizinci günü ve onu ida-
reye memur sayılan melek دِی (ba.).

دِیْبَآوَنْد (deybâvend) = Tehmüre-
s'in lâğabı دِیْبَآوَنْد (bâ.).

دِیْبَدَار (dībâdar) = Cin ağacı, çalı
ardıcı denilen ağaç.

دِیْ بَیْمَر (dey bemîhr) = Cenabı
Hakkın isimlerindendir.

چو مهر سپهر آورد دی بَیْمَر
ترا تازه تر باد هر روز چهر
فردوسی

Cenabı Hak feleğin güneşini
getirdikçe yani güneş dünyayı
aydınlattıkça senin çehren her
gün daha taze olsun.

(Firdousî)

Ş Şemsi ayların on beşinci gü-
nü. Buda Mecusilerin bayram
ettikleri günlerdendir Ş Bir me-
lek دِی (ba.).

دِیْبَهٗ حُسْرَوِی (dībe'i husrevî) =
Husrevi Pervîz'in hazinelerinden
üçüncü hazine.

دِیْد (dīd) = Gördü : Diden=gör-
mek ten mazi.

چال روی ترا تابید دیدن من
نمی توانم ازین رشک دیده را دیدن
سلمان

Gözüm yüzünün güzelliğini gör-
düğünden beri hasedimden gö-
zûme bakamıyorum.

(Selmân)

Ş Görme mânasına mastarı tah-
fifi.

دید خود مگذار از دید خسان
که بمردارت کشند این کز کسان
مولانا

Alçakların görgüsünden kendi
görgünü terk etme; çünkü bu
kerkesler seni murdara sevk
ederler.

(Mevlânâ)

دِیْدَا (deydâ) = Gizli, kayıp, belirsiz.

دیدار (dîdâr) = Görüş, görünme.

عالم همه پر جلوه یارست ولیکن
چشمی که بود قابل دیدار ندایم
شاعر

*Bütün âlem yârin cilvesiyle
doludur; fakat görüş kabiliyeti
olan bir göze malik değiliz.*

(Şâ'ir)

ای از در دیدار بدید آی و بدید آر
آن روی کز آن نور ستاب گل بر بار
فرشی

*Ey görülmeğe lâyık olan güzelli
Görün. Çardak gülünün yahut
dalından kopmamış olan gülün
kendisinden nur aldığı o yüzü
göster.*

(Ferruî)

Buradaki berbâr, (Nâşirî) nin
berbâr maddesindeki mütâlâa-
sına nazaran guli nâçide = ko-
parılmamış gül mânasına olup
bu mâna lügatlerde yokmuş.

اگر هست خود جای گفتار نیست
ولیکن شنیدن چو دیدار نیست
فردوسی

*Eğer mevcut ise söze mahal
yoktur; fakat işitmek, görmek
gibi değildir.*

(Firdevsî)

Ş Yüz, çehre: bu mânaya Arap-
ça karşılığı منظره ve منظره dır ki
göze işilecek yerdir. Yüze dîdâr
denmesi görünmesi görmeye
sebeup olmak mülâhazasıyledir
Ş Göz.

ز دیدارت نبو شبدهست دیدار
بین دیدار اگر دیدار داری
سنائی

*Senin gözünden yüzünü gizle-
memiştir. Eğer gözün varsa yüz-
üne bak.*

(Senâ'î)

خاک قدم تو نور دیدار منست
ازرق

*Senin ayağının toprağı benim
gözümün nurudur.*

(Ezreki)

Ş Kuvveti bâşire = Görüm kuv-
veti.

دیدۀ فضل را تویی دیدار
خانه جود را تویی بنیان
قطران

*Fazilet gözünün görme kuvveti,
cömertlik evinin temeli sensin.*

(Ketrân)

Ş Peyda ve aşikar.

بندائی که هم ز عطسه خوک
موش را کرد در جهان دیدار
خاقانی

*Öyle bir Hudaya andiçerim ki
domuzun aksırığından sıçanı
peyda etti.*

(Hâkânî)

Arapça (هو عطسه فلان) = O, filân-
canın aksırığıdır derler (یشبه خلق)
= yani yaradılış ve tabiat
cihetiyle ona benzer demektir.
Türkçemizde hıh demiş de bur-
nundan düşmüş tâbiri meşhur-
dur.

دو چشم از زمین - سوی دیوار کرد
زلیخا ز دیوار دیدار کرد
جای

*İki gözünü yerden duvara çevir-
di, Zuleyhâ duvardan belirdi.*

(Câmî)

Bu mânalar hep birbirine yakı-
nıdır ve göz kelimesiyle ilgilidir.

دیدن (dīden) = Görmek, bakmak.

وضع زمانه قابل دیدن دوباره نیست
روپس نکرد هرکه ازین خاکدان گذشت
کلیه

*Zamanın vaziyetini iki kere
görmek kabil olmadığı için. Bu
dünyadan her kim geçtiyse geri
dönmedi.*

(Kelîm)

دید (dīde) = Göz & Görmüş, gör-
rülmiş.

ای خال و خط وزلف تو آرایش دیده
گر دیده بسی دیده و مثل تو ندیده
خسرو

*Ey beni ve yanağının yeni be-
liren tüyçeğizi ile zülfü, gözü
bezeyen güzel! Göz çok gör-
müşse de senin dengin görül-
memiştir. Yahut senin dengini
göz görmemiştir.*

(Hüsrev)

تارخ تپوشی کی شود از دیده اشک ماروان
پنهان لگشته آفتاب اختر کجا آید برون
خجندی

*Yüzünü örtmedikçe gözümüzün
yaşı gözden nasıl akar. Güneş
gizlenmedikçe yıldız nerede çı-
kar.*

(Hucendî)

افسوس بران دیده که روی تو ندیده است
یادیده وبعد از تو بجای نگریده است
سعدی

*Yazık o göze ki senin yüzünü
görmemiş, yahut görmüş de*

*senden sonra başkasına bakmış-
tır.*

(Sa'dî)

Ş Gözbebeği.

چنان مردلرا پسندیده
که گویی چشم اندوم دره
شاعر

*Gönlümün öyle ma'bulüsün ki
sanki gözümün içinde gözbebe-
ğisin.*

(Şa'ir)

Ş Gözcünün çıktığı yüksek
mekvi.

زدیده بیامد بدرگاه رفت
زمانی پراندیشه بد زین شکفت
فردوسی

*Tepeden geldi: indi, dergâha
gitti, bu mağaradan bir müddet
çok korkuyordu.*

(Firdevsî)

Ş Gözcü mânasına da gelir.

غو دیده بشنید دستان سام
بفرمود برچرمه کردن لگام
فردوسی

*Sâm'ın oğlu Destân gözcünün
gürültüsünü işidince kır atı ha-
zırlamalarını emretti.*

(Firdevsî)

(dîdebân, dîdedâr) = Gözcü, gözetici.

(dîdebânâni âlem) = (k.) Seb'ai seyyâre = gezeğen
yıldızlar.

(dîdebâni felek) = (k.) Zühal yıldızı = Sekendiz.

(dîde berevzen dâş-
ten) = Pencereye göz tutmak

(k.) ahabpların ailesine götü gözle bakmak.

مدان آن دوست را جز دشمن خویش
که بینی دیده اش بر روزن خویش
نظامی

Ailene kötü gözle bakan dostunu düşmanından başka bir şey sanma.

(Niẓāmî)

(dîde bereh dâšten) = Yola bakmak, intizar etmek.

(dîde pûşiden) = Göz yummak (k.) ehemmiyet vermemek, yüz çevirmek (k.) dikkat etmiyor gibi davranmak.

راحت طلبیدم ز جهان دیده بپوشید
غم خواستم از دهر بفروراز
طالب

Dünyadan rahat istedim; yüz çevirdi. Keder istedim; yükle gönderdi.

(Tâlib)

(dîde'î kâfûrî) = (k.) Kôr.

(dîde'î gâv) = Papatya nev'inden sığırgözü dedikleri çiçek § Bir nevi zırh § Arapça (عين البقر) denilen bir nevi iri taneli üzüm § Deberân: ayın 27 menzilinden biridir ki Sevir (Öküz) burcunda öküz şeklinin iki gözü yerinde iki yıldızdır. (Ar.) عين النور. (Deberân) ı, Sevrin örgücü yerinde olan beş yıldız diyenler de vardır.

(dîdegâh, dîdegeh) = Gözcünün bulunduğu mevki, yer.

گو غنیمت شمار همی ما
که تو در خواب وما بیدیده گهیم
حافظ

Sevgiliye bizim himmetimizi ganimet say; çünkü sen uyku-dayken biz gözcü mevkiindeyiz, yani seni gözetiyoruz.

(Hâfîz)

(dîde kunân) = Dîde kerdên = Bakmak (k.) Düşünmek, tefekkür etmekten düşüncü, tefekkür edici, düşünererek, tetkik ederek mânalarına sıfatı müşebbehe, sıfatı haliye olduğu gibi (dîdekun) kelimesinin cem'i de olur.

خود دیده کنان جمله بیابند سوی تو
دیدار ترا از دل و جان گشته خریدار
ستائی

Bütün fikir sahipleri seni görmeyi gönül ve candan istiyerek yanına gelirler.

(Senâ'î)

بندہ خسرو که ز تو دیده بپوشید و برفت
چو میسر نشدش دیده کنان باز آمد
خسرو

Senden yüz çevirip gitmenin kolay olmadığını anlayan kölen Husrev düşünerek geri döndü.

(Husrev)

(dîde nâzuk sâhten) = Dikkatli ve düşünceli bakmak.

درده نازک ساز آنکه بر من زاهد نگر
تا بدانی صاحب مشرب که و شاید کبیرت
طالب

Ben sofuya, dikkatli bak ki meşrep sahibi kim; yalancı kimdir bilesin.

(Tâlib)

دیده‌ور (dīdever) = Basiret sahibi, kalbi uyanık.

اگر دیدہ وری نیک و بد زحق بینی
سعدی

*Sen eğer basiret sahibi isen
iyiyi ve kötüyü Hak Tealâdan
bilirsin.*

(Sa'dî)

دیر (deyr) = Kilise, hristiyanların ibadet ettikleri yer mânasına Arapçadan alınarak Farsçada da kullanılır.

که معتکف دیرم و که ساکن مسجد
یعنی که ترامی طلبم خانه بخانه
خیالی

Kâh kilisede itikâf [] eder, kâh
mesçitte otururum, yani evden
eve seni arıyorum.*

(Heyâlî)

Kubbe mânasına da kullanılır.
دیر تنگ (deyri teng) = Dar kilise
(k.) dünya.

شاد از آنکه دیرین دیر تنگ
شادی و غم هر دو ندارد در تنگ
نظامی

*Ona seviniyorum ki bu dünyada
sevinçle keder, her ikisi de
durucu değildir.*

(Nizâmî)

دیر (deyr) در مکافات، در سپنجی، دیر رند سوز
rind süz, deyri sepenci, deyri mukâfât) = (k.) Dünya. Sepenc
= sazdan yapılan kulûbe. Dünya sebatsızlığı itibariyle ona benzetilmiştir yahut dünyada

[*] Bir yere kapanıp nefsinin yalnız

ibadetle meşgul etmek.

kalma müddetinin azlığı itibariyle
ledir. سپنج (ba.).

دیرمینا (deyri minâ) = (k.) Felek.

دیر (dîr) = Dür gibi uzak mânası-
nadır. Karşılığı نزدیک (nezdîk)
tir. Geç, uzun müddet, çoktan
mânasına زود (zūd) karşılığı da
olur.

مکن تعجیل در تحصیل مقصود
بسا دیری که باشد خوشتر از زود
چای

*Maksudunu ele geçirmek husu-
sunda acele etme. Ne kadar geç
vardır ki çabuktan iyidir.*
(Câmî)

دیر بسکه دلدار پیرای نفرتاد
نوشته کلامی و سلامی نفرتاد
حافظ

*Sevgili çoktan beri bir haber
göndermedi. Bir söz yazmadı
ve bir selâm göndermedi.*
(Hâfız)

بفرمود کان آتش دیر سال
بکشند و کردند یکسر ز سال
نظامی

*Emretti, çoktan beri yanan ate-
şi söndürdüler ve tamamen
kömür ettiler.*

(Nizâmî)

دیر باز (dîrbâz) = Uzun, uzun müd-
det.

کیا کرد مصای او جهان شب کرد بر اعدا
شب آن قوم چون روز قیامت دیر باز آمد
معزی

*Onun savaşının tozu her nerede
cihanı düşmanlara gece etti,
yani kararttı ise o kavmin ge-
cesi kıyamet günü gibi uzadı.*

(Mu'izzî)

Bâz kelimesinin doğrusu iki nokta ile yâz'dır. Yâzîden = çekmek, uzamak mânasına olup dîryâz = uzun çeken demektir = **uzun dîrgâh**.

هین سگ نفس ترا زنده بخواه
کو عدو جان آست از دیرگاه
مولانا

Gözünü aç, köpeğe benziyen nefsinin, diri kalmasını isteme; çünkü o uzun müddetten beri senin canının düşmanıdır.

(Mevlânâ)

dîrâştî = (k.) Deve kinli.
dîrî = Çok yaşa, sağ ol:
(dîr) = uzun müddet. *(Zî)* zîşten = yaşamak tan emir.

ای بخار! شادباش و درزی
شاه سویت میهمان آید همی
رودکی

Ey Buḥârâ! Sevin ve çok yaşa, padişah senin tarafına misafir geliyor.

(Rûdekî)

dîrşuden = Gecikmek, uzamak. (k.) Harap ve zayı olmak, ölmek.

چند برمی که حال دل چوانست
دل من دیرشد حیات تو باد
نخشی

Gönlün hali nasıldır diye ne vakte kadar soracaksın? Kalbim harap oldu, sen sağ ol.

(Nehşî)

دیرنده، دیرند (dîrend, dîrende)
= Uzun = Dîrbâz.

چوباسی زان شب دیرنده بگذشت
برآمد شعریان از کوه موصل
منوچهری

Uzun geceden bir müddet geçince شعرای شای ve شعرای یمانی yıldızlar Musul dağından yükseldi.

(Minūcihrî)

دیزه، دیز (dîz, dîze) = Renk. Husrev'in atı siyah olduğundan şebdîz = gece renkli = siyah denilmiştir.

یکی شپگون که نامش بود شب‌دیز
گرو برده ز صرصر دولنگ تیز
امیر خسرو

Adı şebdîz olan bir kara at ki sūratlı koşmada kasırgayı geçmiştir.

(Emîr Ḥusrev)

Siyaha çalar kül rengidir ki Türkçemizde boz denir: at, eşek, kurt gibi hayvanların rengidir.

بفرمودند تا بر نهالند زین
بران دیزه پیلان روزگین

فردوسی

Harb günū o fil cūsseli boz ata eyer vurmalarını emrettiler.

(Firdevsî)

از مهم واز سیاست دریاگدازنو
برگرک دیزه پوست بدردسگ شیان
سوزنی

Senin denizi eriten korku ve siyasetinden çoban köpeği boz kurdun derisini yırtar.

(Sūzenî)

Lügatlerin bir kısmı bilhassa siyah renk demişler.

داستان ، قصه ، داووست ، حکم
دیزه باشد سیاه ، درفش ، علم
فرهنگ منظومه

*Dâstân = hikâye, dâver = ha-
kem, dîze = siyah, derefş =*
bayraktır.

(*Ferhengi Menzûme*)

§ Hisar ve kale muhaffefi (dez)
§ Kazan.

پندی بگویت بشنوهان دگرپذ
در دیزه خیال اباهای حرص و آرز
رضی الدین

*Sana bir nasihat edeyim, dinle
ha: bir daha hayal kazanında
hırs yemekleri pişirme.*

(*Reziyüddîn*)

§ Bir nevi göz ilâcı § Kalbur
ve fıçı gibi şeylerin kasnak ve
çemberi.

دیزندان (*dîzendân*) = Demirden
yapılma sacayak.

دیس (*dîs*) = Teşbih edatı olup
benzetilen şeyin sonuna gelir.

جهانرا اگر شهبانی یقین
شود در پناهت جهان خلدایس
فخری

*Eğer bütün cihanın padişahı
sen olsan; cihan senin himayen-
de muhakkak cennet gibi olur.*

(*Fehrî*)

چه قدر آورد بنده حور دیس
که زیر قبا وارد اندام پیس
سمعی

(*ba.*).

دیشناو (*dîsnâv*) = Nûşîrevân'ın
babası zamanında türkiye ve
peygamberlik taşıyan Nişâbûr'
lu (Mujdek) in kendi mezhebine
dair yazdığı kitap. Burhâni ca-
mi' deysnâv şeklinde yazmıştır.

دیس (*dîse*) = Şahıs.

دیش (*dîş*) = Dâden den hâsılı mas-
tar olan dihiş = veriş muhaffefi-
dir. Ona yahut onu ver mânâ-
sına diheş muhaffefi de olur.

دیف رَحْش (*dîf rehş*) = Musikide
bir makam.

دیگ (*dîg*) = Tencere, çömlek,
kazan § Dünkü gün.

دوبیش کاسه لیس ای دیگ لیس
مولانا

*Ey kâselis! Çömlek yalayıcı-
nın yanına git.*

(*Mevlânâ*)

§ Büyük top, kumbara. Bu mâ-
naya değin değin rehşende,
derler.

چو گوشه عراده برساختند
همه دیگ رخشنده انداختند
اسدی

*Her köşede mancınık yaptılar,
hep kumbara attılar.*

(*Esedî*)

(‘Arrâde) mancınıktan küçük,
kale dögmeğe mahsus bir alet.

دِیْکِ اَوْزَار، دِیْکِ اَفْزَار (dīg efzâr,

dīg evzâr) = Yemeğe konulan baharat. (Ar.) ثوابل (Burhân) nohut, mercimek gibi şeyleri de ilâve etmiştir Ş Büyük tencere.

دِیْکَانَه (dīgâne) = Kaplumbağa Ş Kirpi (Ni'met, Nefîsî).

دِیْکِ بَرْدِیْک (dīg berdīg) = Bir nevi fare zehiri.

دِیْکَايَه (dīgpâye) = Sacayak : üzerine tencere konulan üç ayaklı demir. Aslı pâye'î dīg = dīgdân. Sonundaki dâ n zarf edatıdır.

شنیدم که از نقره زرد دِیْگدان
زر ساخت آلات خوان عنصری
خاقانی

İşittim ki 'Unşurî sacayağını gümüşten, sofra takımını altından yaptı.

(Hâkânî)

دِیْگدان سرد (dīgdân serd) = Sacayağısı soğuk (k.) pinti hasis.

دِیْگَر (dīger) = Başka, bir daha, yine.

یکی امروز کامران بین
دیگر را دل از مجاهده ریش
سعدی

Bugün birini mesut, başkasını nefsiyle uğraşmaktan kalbi yaralı görürsün.

(Sa'dî)

مگر خدا هست دری ده در دیگر واکرد
که ده انگشت کند کار زبان ابکم
صائب

Eğer Cenabı Hak bir kapıyı kaparsa başka on kapıyı açar; çünkü dilsizin on parmağı dilinin işini görür.

(Şa'ib)

زمان چون رفت دیگر یافت نتوان
شاعر

Zaman gidince bir daha ele geçirmek mümkün değildir.

(Şa'ir)

دِیْنَه، دِیْگَنَه (dīgîne, dîne) =
Dünkü gün.

پیچۀ بط اگر چه دینه بود
آب دریاش تابیننه بود
سعدی

Kaz yavrusu dünkü yani dün doğmuş bile olsa deniz suyu onun göğsüne kadar gelir.

(Sa'dî)

دِیْل (dīl) = Nokta : Hiçbir boyudu olmıyan şekil, hattı müstakim tecezzi kabul etmiyen nihayetleri Ş Gönül, kalb Ş Mandıra ve ağıl.

دِیْلْمَن، دِیْلْم (dīlum, dīlumân) = Gıylân'a bağlı bir şehir. Ahalisinin saçları kıvrıcık, silâhları balta ve zıpkın imiş. (Burhân) da (l) nin üstüniyledir.

دِیْم (dīm) = Yanak, çehre, yüz.

عنبرین خطی و عیاده لب و نوکش چشم
حبشی موی و مجازی سخن و ووی دیم
فرخی

*Zülfü amber kokulu, dudağı
mercan gibi, gözü nergise ben-
zer, kıvrıkcık saçlı, fasih sözlü,
yüzü beyaz bir güzel.*

(Ferraî)

ماه گردد دوتاه هر سرماه
تا نهد بر زمین به پیش تو دیم
عبدالواسع

*Ay senin huzurunda yüzünü
yere koymak için her ay başı
iki kat olur.*

(‘Abdalwâsi’)

دیمه (dîme) = Dîm § Bir nevi deri,
bu mânaya Arapçası (adım) dir.

دیمآوند (dimâvend) (ba.). دماوند

دین (dîn) = Her şemsî ayın 24 ün-
cü günü § Kalemi muhafazaya
memur sayılan melek.

دین پڑو (dîn pujuh) = Her melikî
ayın on beşinci günü § Din
araştıran.

دین فروش (dîn furuş) = (k.) mârâi,
iki yüzlü.

دینا (dînâ) = Hazreti Yusuf’un kız-
kardeşinin adı § İki düşmanın
arasını bulmak, fetva vermek:
dîn işleri hakkındaki hükümleri
göstermek (Burhân).

دینار (dînâr) = Sikkeli altın. Arap-
çada da bu mânayadır.

هزار شکر کنم فیض فضل یزدانرا
که داد دانش و دین گرداد دینارم
خاقانی

*Cenabı Hakkın ihsan ettiği çok
nimete bin şükrederim ki altın
vermediyse de bilim ve din
ihsan buyurdu.*

(Hâkânî)

Büyük kuş mânasına geldiğin-
den büyük doğana (bâzi dînârî)
denir.

دینار شمر (dînâr şumr) = Sarraf.

دینارویه (dînârûye) = Çördük otu
ve turak otu denilen kuvvet
verici güzel kokulu bir nebat.

دیناری (dînârî) = Bir nevi ipek
kumaş § bir nevi lâ’l renkli
şarap.

دیو (dîv) = Şeytan § Muharebe
gününde giydikleri yünden ya-
pılmış çok kalın ve katı bir el-
bise § (k.) Eğri tabiatlı, fikri
bozuk kimse § (k.) Yürekli,
bahadır § Benzerlerine nispetle
iri, büyük ve kuvvetli olan her
şey. Dîv ile başlayan kelimelere
(ba.).

ربیع مسکون آدمیرا بود دیو و دگر گرفت
ابروی

*Yeryüzü insan kısmına mah-
sus idi. Şeytan ve yirtıcı hay-
van kapladı.*

(Enverî)

(k.) At.

دیوانه (dīvâne) = Deli, âhirindeki âne nispet edatıdır, şeytanlı demektir.

دیوانه رو (dīvâne rev) = Deli gibi yürüyen, gidişi âkilhica olmıyan kimse.

دیوان (dīvcân, dīvdil) = (k.) Katı yürekli, merhametsiz Ş Gönllü kara, cahil, şeytan sıfatlı Ş Cesur, bahadır Ş Yaşlı. دیوزده (dīvzed, dīvzede) = Divane. Türkçemizde, cin çarpmış, şeytan çarpmış tâbir olunur.

کمی چون دیوزده ییہوش گشتی
فغان کردی و پس خاموش گشتی
فخر گرگانی

Kâh divane gibi bihuş olurdu. Bağırtır ve sonra susardı.

(Fehri Gurgānî)

دیوسار (dīvsâz) = Dev gibi Ş Kor-kunç, fena tabiatlı kimse Ş dīvcâmeyi giyen adam. دیوجامه (ba.). دیوزده = (dīv girifte) دیو گرفته.

دیولاح (dīvlâh) = Cinli ve şeytanlı sanılan şenliksiz yerler. Sonundaki (lâh) Türkçemizde mekân edatı olarak kullanılan lik ve lik yerindedir.

هست دین دایره دیولاح
خانه دل تنگ و غم دل فراخ
نظامی

Bu şeytanlık dairesinde yani dünyada gönlün evi dar, kederi boldur.

(Niẓāmî)

Dīvgede de denir.

پیش آمد هزار دیوگده
در یکی صد هزار دیوودده
نظامی

Önüme, birinde binlerce şeytan ve hayvan bulunan bin tane şeytan yurdu geldi.

(Niẓāmî)

دیومردم (dīvmerdum) = Adam şeytanı ki insanı yoldan çıkararak, azdıran demektir,

الحذر ای عاقلان زین وحشت آبادالحذر
الفرار ای غافلان زین دیومردم الفرار
جالالدین عبدالرزاق

Ey akıllılar! Bu, vahşiler yatağından sakının; ey dalgınlar! Bu, insanı yoldan çıkarandan kaçının.

(Cemāluddīn 'Abdurrezzāk)

Yaban adamı (Ar.) نسناس.

دیوار (dīvâr) = Duvar.

گیرم که آب و رونق فضل و هنر نماند
دیوار قصر شرع چرا شد چنین قصر
کمال

Tutayım ki fazilet ve hünerin hürmet ve revnakı kalmadı; şeriat köşkünün duvarı böyle niçin kısaldı.

(Kemāl)

Dīvâl, dīfâl de denir.

پی مراتبه که صر نباده برزانی
پی مکاشفه که پشت کرده بر دیوار
قائمی

Murakabe için kâh başını dizi-ne koymuş, kâh mükâsefe için sırtını duvara dönmüş.

(Kānî)

دیوار بلند (dīvâr bulend) = (k.) Devletli, mesut.

دیوار پست (dīvâr pest) = (k.) Yalı-mı alçak yani soysuz.

دیوارخانه روز شدن
(dīvâri hâne rûz
şuden) = (k.) Harabolmak.
دیوارگر (dīvârger) = Duvarcı, ya-
pıcı.

نه سیست بامن نه زر و گهر
نه خشت و نه آب و نه دیوار گر
فردوسی

*Benim ne gümüş, ne altın ve
elmasım var. Ne kerpiç, ne su,
ne de duvarcıya malikim.*

(Fırdevsî)

دیوار کوتاه دیدن
(dīvâr kûtâh دیدن)
= (k.) Âciz ve zebun görmek.

دیوایست (dīvispist) = Yonca
nevilerinden endekoğu yuhut
hendekoğ denilen kısım ki kara
yonca, yabani tirfil ve kekik
yoncası derlermiş.

دیوباد (dīvbâd) = Kasırğa.

شب غم دیو باد احم از جا کند گردون را
فرورد ازدهای سیل اشکم ربیع مسکون را
سبیل

*Müteessir olduğum gece ahım,
feleği yerinden kopardı; göz-
yaşımın ejdere benziyen seli,
yeryüzünü aldı götürdü.*

(Suheyl)

چوزان دشت بگذشت چون دیوباد
قدم در دگر دیولانی نهاد
نظای

*O ovadan kasırğa gibi geçtik-
ten sonra başka devliğe ayak
bastı.*

(Nişâmî)

§ Delilik, cinnet.

دیوبند (dīvbend) = Tehmüres'in
lâğabı تمورس (ba.).

دیوپا (dīvpâ) = Örümcek.

خشم ملک تو دیوپا آسا
در هوا باد دایما دروا
فخری

*Senin mülkünün hasmı havada
örümcek gibi daima sergerdan
olsun.*

(Fehri)

دیوجامه (dīvcâme) = Bir nevi
avcı kürküdür ki tüyleri dışarı
tarafa gelmek üzere giyilir ve
hayvan şeklini andıran bu kı-
yafetle geceleri keklik avlanır
§ Muharebede cengâverlerin
aslan ve kaplan derisinden sırt-
larına aldıkları pöstekilere,
giydikleri kalın ve katı elbise-
lere de denir; bu elbiseyi gi-
yen kimseye dīv suvâr derler.
اسب سوار = دیوسوار esb suvâr, ata bi-
nen mânasına da gelir.

دیوچه (dīvçe) = Ağaç kurdu ve
güve.

گرفرفته است چو پروانه باکش باز
هرکه امروز نه چون دیوچه درموج ساخت
کال

*Her kim bugün güve gibi onun
saçında yerleşmezse melek de
olsa pervane gibi ateşle oynar:*

yanığının hararetinden yanar
tutuşur.

(Kemâl)

§ Sülük.

سگ نه بر استخوان چون عاشق
دیوچه وار از چه برخون عاشق
مولانا

Köpek değilsen kemîğe nasıl
âşkırsın! Sülük gibi neden kana
âşkırsın.

(Meulânâ)

§ Kadın tuzluğu denilen nebat
§ Arka kaşağısı.

دیو حار (dīvḥâr) = Sencan dikenli
dedikleri dikenli ağaç (Ar.)
عوسج.

دیو دار (dīvdâr) = Cin ağacı, çalı
ardıcı denilen Hindistan'a mah-
sus çam ağacı ki سنوبرهندی şe-
nevberi hindî'dir.

دیو دولت (dīvdevlet) = (k.) Ça-
buk geçen bahtiyarlık, bahti-
yarlığı çok sürmiyen kimse.

دیور (dīver) = Ev sahibi.

دیورخش (dīvreḥş) = Musikide
bir makam.

دیو زای (dīvzây) = (k.) Kederli
(k.) öfkeli.

دیو سیست (dīvsipist) = دیواسپست
(ba.).

دیو سبلیت (dīvseblet) = Şeytan bı-
yığı denilen nebat (Ar.) خذرانی.

دیو سپید (dīvsipīd) = Rustem eli-
le ölen Mâzenderân bahadırla-
rından biri.

دیو غولی، دیو غول (dīvgūl, dīvgū-
lī) = دامغول (ba.).

دیو اک (dīvek) = Ağaç kurdu, güve.
حال مغزی که خالی از خردست
زاست چون حال دیوک و تمدست
سنائی

Akıldan hâli olan beynin hali,
tıpkı güve ile gecenin hali gi-
bidir.
(Senâ'î)

دیو کلوچ (dīvkuḷūc) = Tutarık,
sar'a denilen sinir hastalığına
tutulan çocuk. Bu hastalığa
havale, (ام‌العصیان) da derler.

دیو کلوخ (dīvkuḷūḥ) = Büyük ke-
sik: tarlayı sürerken saban de-
mirinin kaldırdığı büyük toprak
parçası.

دیو گندم (dīvgendum) = Buğday
içinde biten ve delice denilen
tane (Ar.) ذنبیا yahut bir kap-
çıkta ikişer tanesi olan bir nevi
buğday (Ar.) علس. Çavdar ve
bir taneli büyük başak mâna-
larına da görülmüştür.

دیوگیر (dīvgīr) = Hindistan'da Devletābād denilen şehir. Burada işlenen bir nevi kumaşa da dīvgīrī denir. Bu kelime cin tutan, cin tutmuş, cinci, cin çarpmış mânasını da ifade eder.

دیو مشنگ (dīvmeşeng) = Burçak cinsinden hürle denilen bir habbedir ki kabuğu soyulunca kabuğu çıkarılmış mercimeğe benzer, semirtmek için öküzlerle yedirirler = Gāvmeşeng.

دیوه (dīve) = İpek böceği.

دیوهفت در (dīvi heftder) = (k.) Eski usul üzere yerin yedi bölümü.

دیوهفت سر (dīvi heftser) = (k.)

Yediye bölümü ve yedi tabaka olması itibariyle yeryüzü Ş gece.

دیہ (dīh) = Köy.

همی کرد برهنایش فریه
چهره را رها کرد و آمد بدیه
فردوسی

*Yolunu gösterene lânet ediyor-
du; çünkü yolu bırakıp köye
geldi.*

(Fırdevsî)

دیهیم (dīhīm) = Taç. Dâhim'in imalesidir داهم (ba.).

پادشاه جهان که طلعت اودست
زیور تخت وزیر دیهم
فخری

*Cihanın padişahı ki onun ce-
mali taht ve tacın bezeğidir.*

(Fehrl)

ر (r) = Arapça ve Farsça elif be-
nin onuncu harfidir [*] ebcet
hesabiyle 200 rakamını göste-
rir.

را (râ) = Mef'ulübih sarîh edatıdır;
kelimelerin sonuna gelir. Mef'-
ulüileyh edatı da olur.

زندانده بیرون تشنه‌ام ساق بده آن آب را
اول مرا سیراب کن و آنکه بده اصحاب را
سعدی

*Hadden fazla teşneyim; sâki /
Ver o suyu; evvelâ beni kandır,
ondan sonra arkadaşlara ver.*
(Sa'dî)

Tâlil ifade eder.

(نثر)
بخاطر داشتم که چون بدرخت گل برسم دامی برکنم
هدیه اصحاب را.
سعدی

(i) harfi Farsçada pek az olduğundan
Ferhengi Naşîrî ve Reşîdî'de olduğu gibi
lûgatimizde de ona ayrıca başlık konulma-
mıştır.

[*] (R) de onuncu diye gösterdiğimiz sıra
tertibî Arapçada olup Farsçada bulunmayan;
Farsçada olup Arapçada bulunmayan harf-
lere göre yapılmıştır. Şu vesile ile (d) har-
finde aekizinci denecek iken yanlışlıkla ye-
dinci dediğimden ve bu yanlışlığı, yanlış
doğru cetvelinde de hatırlıyamadığımdan
dolayı değersiz eserimi tetkik edenlerin
aflarını dilerim.

*Gül fidanına erişirsem ahbaba
armağan etmek için bir etek gül
doldurmayı kurmuştum.*
(Sa'dî)

Ş Kasem [**] (ant) edatıdır.

خدا برا مددی ای دلیل راه حرم
شاعر

*Ey harem yolunun delili ! Al-
lah için imdadet.*
(Sa'îr)

Tahsis ifade eder.

الهی جهان پادشاهی تراست
نظامی

*Yarabbi ! Cihanın padişahlığı
sana mahsustur.*
(Niẓāmî)

Ş Mülkiyet mânasına gelir.

(نثر)
هرچه درویش تراست وقف محتاجانست
سعدی

*Dervişlerin nesi varsa muhtaç-
lara vakıftır.*
(Sa'dî)

هر چه از ملک درویشانست

Demektir Ş İzafe mânasını ifa-
de eder.

بوده در زندان غم یکجند هم شیون مرا
حق بسیارست از زنجیر در گرن مرا
واقف

[**] (Nāşirî) kasemî tâlil ile birleştir-
miş; kasemden bahsetmeiştir,

*Keder zindânında bir müddet
benimle mâtem arkadaşlığı et-
tiği için boynumda zincirin çok
hakkı vardır.*

(Vâkıf)

§ Zait de olur.

گرچه تن من زین سوز راست
رحمت تو از پی این روز راست
خسرو

*Benim vücudum her ne kadar
yanmak içinse de senin rahme-
tin bugün içindir.*

(Husrev)

§ Ez yerinde kullanılır.

(نثر) بزگی را التماس کردم
سعدی

Bir büyükten iltimas ettim.

(Sa'dî)

Bu, ez mânasına gelen (را) ba-
zan sebebiyet yahut temyiz
ifade eder.

قضارا من وپیری از قاریاب
وسیدیم دردشت مغرب باب
سعدی

*Rasgele ben Fâryâblı bir ihti-
yarla Mağrip sahrasında bir
nehre eriştik.*

(Sa'dî)

§ Der mânasına zarfı zaman
olarak da görülmüştür.

شب را بیوستان یکی از دوستان اتفاق بیت الفتاد
سعدی

*Geceleyin dostlardan birinin
bahçesinde gecelemeğe karar
verildi.*

(Sa'dî)

(Ez) ve (der) yerinde kullanılan
(را) ya pek az raslanır. Kısaltma

yoliyle çok defa cansız adların
sonuna getirilmez.

چه روزها بشب آورده راحت نفس
سعدی

*Nice günleri geceye kadar nef-
sinin istirahatıyla geçirmişsin.*

(Sa'dî)

Vezne riayet için canlılarda da
hazfedildiği vardır.

دشمن نتوان حقیر و بیچاره شمرد
سعدی

*Düşman hakîr ve biçare sayı-
lamaz.*

(Sa'dî)

زایو

(râbû) = Güzel kokulu bir
çiçek. Âsım Efendinin ifadesine
göre buna öd çiçeği derlermiş.

سوسن و زایو شکفت بر چمن آسمان
لاله و نسرين نمود چرخ چو هر یوستان
نصیر

*Gök çimenliğinde zambak ve
öd çiçeği açıldı. Felek; her bah-
çe gibi lâle ve nesrin meydana
getirdi.*

(Neşîr)

زاح

(râh) = Çok kaygı ve keder.

دو گوش زخنجر چو سوراخ کرد
دل مرده توران پر از زاح کرد
فردوسی

*Hançerle iki kulağını delince
Tūrânlı bahadırın kalbini çok
kederlendirdi.*

(Firdavî)

§ Zan, sanı.

ندارم زاح با من چرخ گردون دوستی دارد
باین علت که از روز ازل بختم سیه بوده است
ابوالعالی

*Ezelden beri bahtım kara oldu-
ğu için feleğin bana dostluk
göstereceğini zannetmem.*

(Ebülme'ânî)

رَاد (râd) = Sahî, cömert.

حاتم طائی توئی اندر سخا
رستم دستان توئی اندر نبرد
نی که خاتم نیست باجود توراد
نی که رستم نیست در جنگ تو مرده
رودی

*Cömertlikte Hâtemi Tâ'î, sa-
vaşta Rustemi Destân sensin.
Hayır, Hâtem senin cömertliği-
ne nispette cömert; Rustem sa-
na karşı mücadelede mert de-
ğildir.*

(Rüdekî)

§ Şeci.

وفا خوکن و درع رادی بیوش
کان از خرد ساز و خنجر زهوش
اسدی

*Vefayı âdet et, şecaat zırhını
giy. Akıldan yay, fikirden han-
çer yap.*

(Esedî)

§ Âlim, hakîm.

برابر یکی از معجزات موسی بود
دواب دریا لشکر کشیدن شهزاد
فرخی

*Bilgin padişahın su içinde as-
ker çekmesi Hazreti Musa'nın
mucizelerinden birine müsavi
idi.*

(Ferruhî)

رَاد بَادَه (râd bâde) = Baldırgan
samgı pusu (Ar.) حلیت. Dili-
mizde bundan bozulma hintî
derler = şeytan tersi.

رَاد بُوی (râdbūy) = Ödağacı. Doğ-
rusu dârbūy dur.

رَاد مَرْدَش، رَاد مَرْد (râd merd, râd
meniş) = Kerem tabiatlı, kimse.

راد مردی عمامه را پشناخت
گفت لخی رهت باید تاخت
نظامی

*Bir kerem sahibi sarığı tanıdı.
Biraz yol yürümek lâzımdır,
dedi.*

(Nizâmî)

راد منش پیر جهان دیده
در همه اخلاق است دیده

زکن الدین

*Bütün huyları beğenilmiş, dün-
ya görmüş, civanmert bir ihti-
yar.*

(Raknuddîn)

رَاز (râz) = Sır, gizlenen şey.

رهی خواهی شدن کز دیده و ازست
به بی برکی مشکواین ره دواست
نظامی

*Gözden gizli bir yola gidecek-
sin. Tedariksiz gitme; çünkü
bu yol uzundur.*

(Nizâmî)

ز دیده سر دلم فاش گشت در عالم
چرا ز مردمک دیده راز نفهم
عماد

*Gönlümün sırrı gözümden âle-
me yayıldı. Sırrı niçin gözbe-
beğimden gizlemedim.*

(İmâd)

§ Boya ve renk.

همی رفت از زمین برآسمان گرد
تو گشتی خاک، جامه رازی کرد
فخرگر گمانی

Yerden göğe durmadan toz çıkıyordu. Görseydin toprak el-biseyi boyuyur, derdin.

(Fehri Gurgāni)

§ Kirpi.

چون کرد سوی روزشب تار رکتاز
دوخش کشید روز، میرایم شب چوراز
دوشی

Karanlık gece, gündüz tarafına saldırınca gündüz, gecenin korkusundan kirpi gibi başını kol-tuğuna çekti.

(Rūhî)

Sebzvâr'dan bir fersah ötede bir köy. (Cihāngîrî) şöyle bir fıkra naklediyor: bir kitabın sırtında Fehri Râzî'nin el yazısıyle gördüm ki eski zamanlarda (Râz) adında bir şehzade vardı, kardeşinin adı (Rey) idi. Birlikte kurdukları bir şehre her ikisi kendi adını koymak istediklerinden zamanın akıllıları, şehre (Rey), ahalisine (Râzî) adını vermek suretiyle münakaşayı önlediler. Fehrüddini Râzî oradır [*].

اگر دشمن نسازد باتوای دوست
نوی باید که بادشمن بسازی
وگر بخرا شدت سینه بازار
تو کل کن یلطف بی نیازی

[*] Bu naklin aslı yoktur ve itimada lâyık değildir. ری şeddeli y ile Arapça olup nispetinde iki şeddeli (ی) nin bir yere gelmemesi için Râzî denilmiştir. Râzî=Rey ahalisinden, Reyli demektir. (Râz), Rey şehri demek değildir (Reşîdî).

وگر نه چند دوزی صبر فرمای
نه تومانی نه آن نه فخر رازی
فخر رازی

Ey dost! Eğer düşman seninle uyuşmazsa senin onunla uyuşman lâzımdır. Eğer inciterek göğsünü tırmalarsa yani seni incitirse biniyâz olan Cenabı Hakkın lûtfuna mütevekkil ol. Eğer buna muktedir değilsen birkaç gün sabır buyur; ne sen kalırsın, ne o, ne Fehri Râzî kalır.

(Fehri Râzî)

Mimar mânasına Arapçadır.

جان بدانش کن مزین تاشوی زیبا ازانک
زیب کی گیرد عمارت بی نظام دست واز
سنائی

Ruhunu ilim ile süsle ki yakışıklı olasın; çünkü mimarın eliyle tanzim edilmeyen bina nasıl biçimli olur.

(Senâ'î)

رازبان (râzbân) = Sırrı saklayan kimse § Hacet sahiplerinin isteklerini büyüklere tapşıran kişi. رازی dil âb (râzî dil âb) = (k.) Suyun cevherindeki nemlilik ve rutubet ki nebatların büyüyüp gelişmesine hizmet eder.

خوش خوش ز نظر گشت نهان راز دل آب
تا خاک همی عرضه دهد واز نهاترا
انوری

Toprağın gizli sırrını yani nebatları meydana çıkarmak için suyun cevherindeki nemlilik gözden hoş hoş kayboldu. Râzî nihân'ını yani nebatatı arz etmesi için suyun cevherindeki

rutubet nazardan hoş hoş gizlendi.

(Enverî)

Ş Suya akseden, vuran suret
Ş Mutlak otlar.

راز زمین (râzi zemîn, râzi nihâni hâk) = (k.) Otlar.

رازِ قی (râzîkî) = Razakî dediğimiz
üzüm [*] Ş Ketten tohumu Ş Bazı
lûgatler beyaz gül, beyaz zam-
bak demişler.

رازِ یام (râzyâm, râzyâne)
= Rezene dediğimiz: derecotuna
benzer bir nebat.

راز (râj) = Ayıklanmamış buğday
yığını.

راس (râs) = Yol = râh. خروس Hurûs
ve هُرُوه hurûh kelimelerinde ol-
duğu gibi (ر) ile (ه) birbirleri
yerinde kullanıldığı vardır.

راست (râst) = Doğru, gerçek.

راست گویند حکیمان جهان دیده که نیست
لاله بی داغ و شکر بی مگس و گل بی خار
قائمی

Lâle dağsız, şeker sineksiz, gül
dikensiz olmaz, diye tecrübeli
hakimler doğru söylediler.

(Kâânî)

Ş Musikide bir makam Ş Ta-
mam ve uygun.

[*] En iyisi İrmir'e bağlı Karaburun'da
yetiştir.

مرو باقد تو خواهد که کند خود را راست
راستی نیستش این شیوه که بالای تراست
سلطان

*Selvi kendini senin boyuna uy-
durmak ister. Doğrusu senin
boyundaki naz ve eda onda
yoktur.*

(Selmân)

هیچ دانی که من دلشده بی او چو من
راست مانند آن تن که از دروچ جد است
عماد

*Hiç bilir misin ben âşıkın hali
onsuz nasıldır? Tıpkı kendisin-
den ruhu ayrılan beden gibi.*
(İmâd)

راست پوش (râst pûş) = Doğruyu
setreden, örten (Ar.) کافر.

راست خانه (râsthâne) = Doğru ve
emin kimse.

راست نما (râst numâ) = Görünüş-
te doğru, hakikatte yalan olan
şey.

راسته (râste) = Doğru ve düz
olan yol Ş Sağ eliyle iş gören
kimse; zıddı (çepe) dir.

راستی (râstî) = Doğruluk.

راستی کن که راستان دستند
راستان هرجهان قوی دستند
اوحدی

*Doğruluk et ki doğrular kur-
tuldular. Dünyada doğrular
kuvvetlidir.*

(Evhedî)

راستاد (râstâd) = Vazife: maaş.

خدایا نخواهم ز تو راستاد
چو جود همه را وظیفه بداد
فرهوسی

Yarabbi! Senden vazife istemem; çünkü senin sahavetin herkesin vazifesini temin etti.
(Fırdevs)

رَاسْتْ بِالَا (râst bâlâ) = Selvi ağacı.

رَاسْتْ خَدِیْوْ، رَاسْتْ بُود (râst bûd, râst hîdîv) = Vâcibûlvücüt (جل شاه) Hazretleri.

رَاسْتْ رُوشَن (râst rûşen) = Behrâm Gûr'un veziridir : Behrâm, halka karşı zalimane hareketini öğrenince idam ettirmiştir. Zulmünü öğrenmeye sebep olan vakayı şeyh Nizâmî (Heft peyker) de şöyle hikâye ediyor: Behrâm ava çıkmış, çok susamış, su ararken uzaktan bir duman görmüş; orada bir ocak yandığını ve orada tabii su bulunacağını düşünerek dumanın bulunduğu yere gitmiş; büyük bir sürü ve bir çadıra raslamış. Çadır yanında eli ayağı sımsıkı bağlı, ağaca asılı bir köpek görmüş. Çadır tarafına yaklaşıncı nurlu yüzlü bir ihtiyarla karşılaşmış. İhtiyar güler yüz göstererek yemek hazırlamış, su getirmiş. Behrâm suyu içmişse de köpeğin bağlanıp asılmasının sebebini öğrenmedikçe yemek yemiyeceğini söyleyince ihtiyar başından geçeni şöyle anlatmaya başlamış: gördüğünüz köpek, dişleri ve pen-

çesi kuvvetiyle sürümü senelerce kurtlardan muhafaza etti. Fedakârlığından çok memnun, vefakârlığından çok emindim. Şayet benim bir işim olup da şehre inecek ve gecikecek olsam o, sürüyü sağlamca yerime kadar getirirdi. Bir gün sürüyü saymak istedim. Yedi koyun eksik buldum. Bir hafta sonra tekrar saydım. Evvelkinden bir daha eksilmişti. Aklımı başıma alıp düşünüyordum. Şüphe edecek bir kimse hatırıma gelmiyordu. Tekrar saydığım zaman bir daha eksildiğini görünce müteessir oldum. Çobanlığa karar verdim. Artık sürünün yanından ayrılmıyordum. Çaresiz, sürü sahipliğinden çobanlığa düşmüştüm. Bir gün su kenarında uykudan uyandım; uzaktan bir dişi kurt پیدا oldu. Havlayışıyle köpeği yanına çağırdığı anlaşılıyordu. Köpek sevinçle kurdun yanına koştu. Etrafında dolaşarak kâh kulaklarını kâh kuyruğunu oynatıyordu; nihayet sırtına atladı. Kurt bu birleşmenin mükâfatı olarak kuyruğunun ağırlığından ayağı şişmiş semiz bir koyunu alıp götürdü. Birkaç dakika zarfında yedi. Zaten evvelce de rüşvet olarak bu suretle epeyce koyun yemişti. İşte kösnü sebebiyle melûn köpek, sayesinde geçindiği sürüyü kurda teslim etti. Koyunlarımın muhafızı değil, kasabı

olduğunu anlayınca lâayık olduğ-u cezayı verdim. Her kim suçlulara böyle muamele etmez-se onu hiçbir kimse sevemez, dedi. Behrâm bu sözden ibret aldı; ihtiyarın ne demek istediğini anladı. Yemekten birkaç lokma yeyip acele şehre döndü. İhtiyar çobandan padişahlık öğ-rendim; ne mükemmel düşüncel diye kendi kendine söyleniyordu. Zulüm gören hapisler bini geçmişti. Bunlardan yedi kişi seçerek dâvalarını dinledi. zararlarını fazlasıyla ödedi; veziri de huzurunda astırdı.

رَاسْتِیَنَ، رَاسْتِیَنَ (râstîn, râstîne) = İşin doğrusu, hakikati hal, nefsülemir.

رَاسُخْت (râsuht) = Rastıktaş.

رَاسَن (râsen) = Andızotu (Ar.) نفس.

رَاسُو (râsū) = Gelincik: sansar nev'inden pek küçük ince ve uzunca hayvancık [*].

بفریت مرمرای بیوانی جهان پیر
پیران روا کنند بی مکر بر جوان
عمرها بخود شب و روز و ماه و سال
پنهان و نرم نرم چو موشان و راسوان
ناصر

[*] Mûş hurmâ isimdir, fareye şebih ondan ekber ve ayakları etvel ve kuyruğunun tüyleri ürpermiş olur. Mısır'da hanelerde melûftur (Âsım Efendi).

İhtiyar dünya, beni gençlikte aldattı. Evet, ihtiyarlar genci aldatmayı tecviz ederler. Benim ömrümü geceyle gündüz, ay ve yıl, fare ve gelincikler gibi yavaş yavaş yedi.

(Nâsır)

(Ar.) ابن عرس.

رَاش (râş) = Sapı ve samanı temizlenmiş hububat yığını.

رَاغ (râğ) = Dağ eteği, sahra, çayırılık.

بهر انگشت درگیرم چراغی
ترا می جویم ازهر دشت وراغی
عطار

On parmağıma mum yakıp seni her sahra ve çayırılıkta ararım.

(Atîâr)

رَاف (râf) = Küçük hindistan cevizinin kabuğu yahut çiçeği = بزبان. (ba.).

رَافُونَه (râfûne) = Yârpüz.

رَافَه (râfe) = Yandık denilen nebat: sarmısağa benzer bir ottur ki pişirip yerlirmiş. Bazı lügatlere göre baldırgan otu.

رَاك (râk) = Güreş koçu.

بیافت بازوی حکمت به نیجه قوت
زموی گردن شیر زبان قلاده راک
منصور شیرازی

*Hükmünün kolu, kuvvet pençe-
siyle kökremiş aslanın boyun
saçından koça tasma yaptı.*

(Menşûri Şîrâzî)

§ Kâse § lğneye geçmiş iplik.

رَاكَارَ (râkâre) = Ahlâksız kadın,
hercai.

رَام (râm) = Boyun eğen, itaat
eden, başkasının emrine uyan,
alışıp ülfet eden.

بشیرینی شعرتو رام گشتند
بتان شکر خند وشیرین شہائل
سعدی

*Tatlı gülüşlü, güzel huylu gü-
zeller senin şiirinin tatlılığına
râm oldular.*

(Sa'dî)

بسکه استغنائی لیلی درمگش نأثیر داشت
رام شد آمو بمجنون وسگ لیلی نشد
آصفی

*Leylânın istiğnası kopeğe o ka-
dar tesir etti ki ahu, mecnuna
alıştığı halde Leylânın köpeği
ülfet ve ünsiyet etmedi.*

(Âşefî)

§ Şemsî ayların yirmi birinci
günü ve bu günü idareye me-
mur sayılan melek.

رام روزست وبخت ودولت رام
ای دلارام خیز ودرده چام
مسعود سعد

*Ayın yirmi birinci günüdür.
Baht ve devlet de emrine tâbi-
dir. Ey gönlü rahatlandırıcı !
Kalk, kadehi sun.*

(Mes'ûd Sa'd)

§ Veys'in âşıkının adıdır ki
Ferhâd, Şîrîn; Leylâ, Mecnûn
gibi hikâyeleri meşhurdur; çeng
denilen sazı bu icad etmiştir
derler.

گرچه تن چنگک شبه نافه لیلیست
نالہ مجنون زچنگک رام برآید
خاقانی

*Her ne kadar çengin vücudu
Leylânın devesine benziyorsa da
Râm'ın çenginden Mecnûn'un
nâlesi çıkıyor.*

(Hâkânî)

§ Hoş ve sevinçli.

شهنشه ازین گفتا رام گشت
فردوسی

Padişah bu sözlerden hoşlandı.
(Firdavsi)

§ Hindistanda bir dere § Hint
padişahlarının lâğabı. Hintliler-
ce Cenabı Hakkın isimlerin-
dendir § Gidici, revan.

بسوی زفر کردم آن یر رام
بدان تابدوزم زبانش بکام
فردوسی

*Okla dilini damağına dikmek
için o oku ağzı tarafına revan
ettim: attım [*].*

(Firdavsi)

رَام اَرْدَشِير (râm erdeşîr) = İran'-
da Erdeşîri Bâbekân'ın kurduğu
bir şehir.

[*] Bazıları; رام râm, سرکش serkeş in
zıddıdır, mecazen serkeş olmayıp emre itaat
eden adama hattâ cansız şeylere de denir.
یر وکارا yaydan güçlükle atılan oka
رام derler, işte Firdavsi'nin beyti bu
nevidendir, revan mânasına değildir, demiş-
lerdir (Reşîdî).

رَام بَرَزِين (*râm berzîn*) = Bir ateşgede adı.
 Ş Meşhur bir cenkçi.

سپاهی بزرگ از مداین برقت
 بشد رام برزین سوی جنگ تفت
 فردوسی

Büyük bir asker Medâyin'den gitti. Râmberzîn acele savaşı yerine gitti.

(*Firdevsî*)

رَامِین، رَامِی، رَامِیتِن (*râmitîn, râmî, râmîn*) = Çeng denilen sazi icadeden ve güzel çalan kişi. Birincinin (m) si (Kulzum) de üstündür.

حاسم خواهد که شعر او بود تنها و بس
 باز نشناسد کسی بریط ز چنگ رامیتِن
 منوچهری

Bana hasededen yalnız ve ancak kendinin şiiri olmasını ister. Bir kimse Lâguta'yı Râmî tî'nin çenginden ayırdetmez mi?

(*Minūçihri*)

چو وامین که گهی بنواختی چنگ
 ز خوشی بر سر آب آمدی سنگ
 شاعر

Râmîn, kâh kâh çengi çalınca taş, sevincinden suyuna yüzüne çıkardı.

(*Şâ'ir*)

رام (ba.).

رَامِش (*râmîş*) = Nağme, ır.

ز کوس و تیریه برآمد خروش
 جهان پرشد از رامش نای ورود
 اصدی

Kös ve davul çalınmaya başlandı. Dünya ney ve kemançe sesinden doldu.

(*Esedî*)

Bu sebeple hanende ve sazende râmîşger denir. Yahut râmîş istirahat mânasına olan ârâmîş muhaffefidir. Nağme ve saz istirahate sebep olduğundan nağmeye râmîş, sazende râmîşger denmiştir.

ز رامشگران رامشی کن طلب

که رامش بود نزد رامشگران

منوچهری

İstirahatı sazendelerden iste; çünkü istirahat sazendelerin yanındadır.

(*Minūçihri*)

(Dânişver) e (dânişî) dedikleri gibi (râmîşger) e (râmîşî) derler. Nûşîrevân'm mühründe şu kelimeler yazılı imiş:

واه بنیار تاریکست مرا چه پیش ، عمر دوباره
 بوست مرا چه خواهش ، مراک در قفاست مرا چه
 رامش.

Yol çok karanlıktır, ben ne görebilirim. Hayat iki defa degildir, benim ne isteğim olabilir. Ölüm arkadadır, ben nasıl istirahat ederim.

İstirahat vesilesiyle zevk ve eğlenceye de denir.

زمین بوسید شیرین کای پنداوند

ز رامش سوی دانش کوش یکجند

نظامی

Şîrîn, kemali hürmetle: padişahım! Zevk ve eğlenceden biraz

vazgeç de ilim cihetine çalış,
dedi.

(Niẓāmî)

رامش جان (râmişi cân) = Husrevi Pervîz'in sazendesi Bârbed'in icadettiği 30 nağmeden sekizinci nağme.

چو کردی رامش جانرا روانه
زوامش جان فدا کردی زمانه
نظای

Râmişicân denilen makamı terennûme başlayınca zamane zevk ve şevkından canını feda ederdi.

(Niẓāmî)

رامش خوار (râmiş hūvâr) = Musikide bir makam.

رامشک (râmişk) = Râmiş.

رامشگاه (râmişgâh) = İstirahat edilecek yer.

رَامَكْ (râmek) = (Râm) ın küçültmüşü § Sürgünü defetmek için alınan ilâç.

رَامَنَادْ (râmnâd) = İtaat eden § Söz dinliyen § Her şemsi ayın yirmi sekizinci günü (Nefîsâ).

رَامُوزْ (râmûz) = İnsanlara alışık bir balıktır ki daima gemi ile beraber gider, şayet başka balıklar gemiye zarar verecek olurlarsa meneder, eğer gemi batarsa insanları kıyıya yanaştırmaya yardım edermiş [*].

[*] Nâşîrî, bizim elimizdeki Cihāngîrî'de bulunmayan şu tafsîlâtı Cihāngîrî'den

ماهی' هست نام او راموز [**]
آذوی

Bir batık vardır ki adı râmûz-dur.

(Āzerî)

Birkaç beyit sonra da:

هست راموز مرشد کامل
که برد را سوی ساحل
آذوی

Râmûzdan maksat mürşidi kâ-mildir ki insanı selâmet kıyısına götürür.

(Āzerî)

رَامْ هُرْمُوزْ (râm hurmuz) = Hurmuz'un İran'da tesis ettiği bir şehir. Tahfif ile râmiz de derler.

رَامِيَارْ (râmyâr) = Çoban.

رسیدم در میان مرغزاری
دوان دیدم رمی بی رامیاری
تزاری

Bir çayır ortasına eriştim. Orada çobansız bir sūrū gördüm.

(Nizārî)

Aslı remeyâr = sūrûye mensup-tur.

رَامِيَتَنْ (tāmīten) = Buharaya bağlı büyük bir kasaba.

خواهی که بحق رمی بیارام ای تن
واتیر طلب دوست بیاران می تن

naklettikten sonra (Āzerî) bu masalı ('Acâ'ibüddunyâ) da yazmış ve birkaç beyit sonra هست راموز مرشد کامل که برد را سوی ساحل beytini irat ile hakikati açıklamıştır, diyor.

[**] (Cihāngîrî), hikâyenin başlangıcından gaflet edip râmûz'u kaptan mânasını ispata bu beyti misal getirmiştir ki çok gariptir (Reşîdî).

خواهی آمد از روح عزیزان یابی
یا از سرخود ساز بیا، رامیقن

خواجه علی [*]

Ey vücut! Hakka erişmek istersen ağır ve sakın ol. Dostu aramakta yâran ile doku: dokumacılık işine devam et. Azizlerin ruhundan istimdadetmek istersen baştan ayak yapıp Ramîten'e gel.

(Huvâce 'Alî)

رَآنْ

(rân) = Uyluk.

شاهی که بر رعیت خود ظلم می کند
مسق بود که می کند از ران خود کباب
صائب

Bir padişah, idaresi altında olanlara zulmederse, kendi uyluğundan kebab yapan sarhoşa benzer.

(Şa'ib)

Rânden = sürmek ten emir,
(İsfa, muh. vas.) حکم ران hukum-
rân == hüküm süren.

بانصاف ران دولت وزندگانی
که تمامت بکیتی بنامد بخلد
سعدی

[*] Nakşibendî meslekinin büyüklerinden olup buralıdır, dokumacılık ederdi.

Hazreti Mevlânâ bu zatı şöyle öğmüştür:

گر نه علم حال فوق قال بودی کی شدی
بنده اعیان بخارا خواجه ناساجرا
مولانا

Mânevi bilgi söz bilgisinden üstün olmasaydı Baharâ'nın ilerigelenleri dokumacı Huvâce 'Alî'ye nerede kal, köle olurlardı.

(Mevlânâ)

İnsaf ile saltanat sür ve yaşa ki adın dünyada daima kalsın.
(Sa'dl)

ای شهسوار حسن مران تند باد پای
رحمی یکن بحال اسیر کنند خویش
عصمت بخاری

Ey güzelliğin şehsuvarı! Atı acele sürme, kendi kemendine esir olana merhamet et.

(İşmet Buhârî)

Ş Baldırgan.

rân efşurden) = Uyluk sıkamak (k.) atı depretmek ve çabuklaştırmak.

rân guşâden) = Uyluk açmak (k.) ata binmek, yola gitmek, attan inmek Ş Birinin aybını meydana çıkarmak Ş Çıplak olmak.

لشکر غم ران گشاد آمده دوران او
ایلق روز و شبست ناهزد ران او
خاقانی

Gam askeri gitti, onun zamanı gelmiş, onun uyluğuna gündüz ve gece atı nişanlıdır.

(Hâkânî)

رَآنَجْ

(rânec) = Hindistan cevizi = Nârgil.

رَآنْدَنْ

(rânden) = Sürmek, kovmak, sevk etmek, uzaklaştırmak Ş Geçirmek, iç sürmek.

چرب و شیرین نعمت دنیا
بگس راندنش نمی ارزد
خاقانی

Dünya nimetinin yağlı ve tatlısı onun sineğini kouvmağâ değmez.

(Hâkânî)

هر که بخوارش برانی زبیش
ره ندهد هیچ کسش سوی خویش
عاد

*Her kimi hakaretle huzurdan
kovarsan hiçbir kimse kendi
tarafına ona yol vermez.*

(İmād)

اسب راندن (esb rānden) = At koş-
turmak.

روز راندن (rūz rānden) = Gün ge-
çirmek.

سخن راندن (suhen rānden) = Söz
söylemek.

قلم راندن (qelem rānden) = Yaz-
mak.

کام راندن (kām rānden) = İsteği-
ne kovuşmak.

رَازِن (rânîn) = (N) nin esresi ve
üstüniyle çakşır, şalvar.

چرا بندوق دستار و فوطه
چرا پوشم ملخ رازین دیا
خاقانی

*Niçin sinek sarık ve peştamal
sarınr; niçin çekirge kumaştan
şalvar giyer.*

(Hākānî)

رَاوَجَه (râveçe) = Bir nevi üzüm.

رَاوَد (râved) = Akar suyu, çayır
ve çimeni olan inişli yokuşlu
yer.

فسيله برادره می داشق
شب و روز دودشت بگذاشق
فردوسی

*Çayırda sürüsü vardı. Gece
gündüz orada bırakırdı.*

(Firdevsî)

رَاوَرَا (râvrâ) = Kirpi.

گر سایه عود تو افتد بفرق او
مهر برکشد بسینه عدویت چوراورا
عمادالدین

*Eğer senin topozunun gölgesi
düşmanının başına düşerse ba-
şını kirpi gibi göğsüne çeker.*

(İmâduddîn)

(Reşîdî) ye göre doğrusu (jâv-
jâ) dır.

رَاوَك (râvek) = Sâf, süzölmüş,
durulmuş şey. (Ar.) راوک.

یگذشت ماه روزه بفرغ و مبارکی
برکن قدح زباده گلرنگ راوک
ظهیر

*Oruç ayı yani ramazan hayırlı
ve mübarek olarak geçti. Gül
renkli durulmuş şaraptan ka-
dehi doldur.*

(Zehîr)

Mecazen şarap mânasına da
gelir.

رَاوَد (râvend) = Hevenk ve esvap
asılan sıcim ş Kazvîn'e bağlı
bir yer ş Bu isim ile anılan
ilâç.

رَاوِز (râvîz) = Deve dikenini =
hâr uştur.

رَاه (râh) = Yol, tarz, mezhep.

جوانی گفت باپیری دل آگاه
که ای قدمم چه می جویی درین راه
سعدی

دل آگاه (ba.) § Makam, perde.

این مطرب از کجاست که راد عراق ساخت
حافظ

*‘Irâk nağmesini yapan bu mut-
rip nereden peyda oldu, yahut
nerelidir.*

(Hâfız)

§ Kere: yek râh = bir kere.
Şed râh = yüz kere § Nağme,
perde, usul, hanendelik, sazen-
delik § Akıl.

بزن راهی که شه بی راه گردد
مگر کاین داوری کوتاه گردد

نظامی

*Bir nağme çal ki padişah bi-
huş olsun. Belki bu dâva kısı-
lır, hallolur.*

(Niẓâmî)

§ Söz.

چه مردی تو وزاد بومت کجاست
سزد مگر بگوئی مرا راه راست
نظامی

*Sen kimsin ? Memleketin nere-
sidir? Eğer bana doğrusunu
haber verirsen münasip olur.*

(Niẓâmî)

§ İnsanın bâtını, içi:

راه فلا ترا فلان زد

*Filânın bâtını filân vurdu,
yani filâncanın içini filân boz-
du, ifsadetti.*

Muhaffefi (reh) dir.

راہبر (râhber) = Yol gösteren,
kılavuz.

ای یار غار سید و صدیق و راهبر
مجموعه فضائل و گنجینه صفا
مردی

*Ey seyyidilümem (سلم) in ma-
ğara arkadaşı, daima doğru*

*ve hak yolu gösterici, faziletler
dergisi, sâfiliğin hazinesi olan
zat!*

(Sa'dî)

راه بند (râh bend) = Yol bağlı-
yan (k.) yol kesici.

سگ من گرگ و اهلبند منست
بلکه قصاب گوشت منست
نظامی

*Benim köpeğim benim yolumu
kesicidir. Hattâ koyunlarımın
kasabıdır.*

(Niẓâmî)

راه هفته (râhi هفته) = Uzun ve
uzak yol.

راه ملاک عشق راه هفته است
ظهوری

*Aşk mülkünü yolu uzun yol-
dur.*

(Zuhârî)

§ Düzgün yol.

راه خوابیده (râh huvâbide) = İşlek
ve büyük yol.

راهدار (râhdâr) = Kolcu, yol bek-
çisi; râhbân da denir.

مردم چشم مرا باشد مدار از خون دل
کو نیاید کاروان بی توشه ماند راهدار
شعبی

*Benim gözhebeğimin medarı gö-
nül kanındandır. Kervan gel-
mezse kolcu azıksız kalır.*

(Şefî)

Râhzen mânasına da gelir.

مگر آن کو گناهکار بود
زدخونی و راهدار بود
نظامی

*Sanırım ki o suçlu, insan öl-
dürücü hırsız ve yol kesicidir.*

(Niâzî)

راه راه (râh râh) = Yol yol.
راه راه جامه (râh râh câme) = çizgili elbise.
راهرو (râhrev) = Yolcu.

ای بی خبر بکوش که صاحب خبر شوی
تا راهرو نباشی کی راهبر شوی
حافظ

*Ey bir şeyden haberi olmayan!
Bilgi sahibi olmaya çalış. Yolcu olmadıkça nasıl yol gösterici olursun.*

(Hâfız)

راه زن (râhzen) = Yol kesici Ş
Nağme eden, saz çalan (ba.).

کسی بدوره عدلت نمی کند جزعود
ز دست راه زنان ناله در مقام عراق
سلیمان

Senin adaletle hükmettiğin devirde, sazandelerin elinden 'Irâk makamında uddan başka fer-yadeden yoktur.

(Selmân)

Burada râhzen den maksat adalete göre yol kesen, haydut; nâleye göre sazandedir. Irak kelimesinde de Irak şehrine telmih edilmiştir.

راه شاه (râhşâh) = Cadde = Şahrâh.
راه نما (râhnumâ) = Yol gösteren. (muğ.) راهنا (ba.).

راهی (râhî) = Yolcu Ş Yufka, pide.

راه آورد (râh âverd) = Hediye, armağan Ş Postacı Ş Sûvari.

ز راه یارم اگر آوری غبار ای باد
مرا ازان نبود خوبتر ره آوردی
کاجی

Ey rûzgâr! Eğer yârimin yo-

lundan toz getirirsen bana ondan daha iyi armağan olmaz.

(Kâtibî)

راه افتادن (râh uftâden) = (k.)

Eşkiya, kafilenin yolunu kesmek, yağma etmek.

ره افتادن گرفت از هر کراها
بماند از راه رفیق کاروانها.
خسرو

Her taraftan, haydutlar yolu kestiler. Kervanlar yola gitmekten kaldılar.

(Husrev)

Ş Çocuk yürümeye başlamak Ş Yol uğramak.

راه انجام (râh encâm) = Yolculuğa lâzım olan şeyler, hususiyle at: at'a râh encâm denmesinin sebebi, binicisini yolun sonuna ulaştırdığı içindir.

تنوری چنان گرم .. بندگان
ره انجامها اگر مترکن عنان
نظای

Fırın böyle kızgın iken ekmek yap. Atın dizginini süratlendir.

(Niẓâmî)

راه بدیه بزدن (râh bedih burden) = (k) Bir şeyin akla uygun bir şekil alması (yolu köye uğratmak ki, maksat, yollu, mâkul ve münasip söz söylemektir Âsım Efendi).

مقصود بنده ره بدیهی ی برد هنوز
گر باشدش ز نور شمیرت هدایتی
کمال اسماعیل

Eğer senin içinin nurundan ona bir hidayet olursa henüz

bendenin maksadı ve arzusu
akla uygun bir şekil alır.

(Kemāl İsmā'îl)

رَاه بُرِيدَن (râh burīden) = Yolcu-
luk etmek § Yol kesmek.

بیابان حرم واطی بیا کردم خطا کردم
بسر باید بریدن راه کوی دلربایا ترا
دانش

Haremi şerif ovasına ayakla
(yayan) gittim; yanlış hareket
ettim; çünkü gönlü cezbedenle-
rin mahallesine başla gitmek
lâzımdır.

(Dāniş)

رَاه بُرِيدَه (râhi burīde) = Haydut-
ların baskınına uğramamak için
kapatılan yol.

در عهد سبکدستی آن غزو خونریز
شمشیر تو آسوده تراز راه بریده است
صائب

O, kan dökücü gamzenin el ça-
bukluğu zamanında senin kılıc-
nın kapatılmış yoldan daha
âsudedir: kılıcına hacet yoktur.
(Şā'ib)

رَاه بَسَر بُرَدَن (râh beser burden)
= Yolu başa götürmek (k.)
yolu tamamlamak, sona erdir-
mek.

رَاه جَامَه دَرَان (râhi câme derân)
= Elbiseyi yırttıran nağme:
Nekîsâ'nın tasnif ettiği bir nağ-
me ki dinliyenler aşka gelip
elbiselerini yırtarlarmış نکيسا
(ba.).

رَاهِ خُسْرَوَانِي، رَاهِ خَاژَكَن، رَاهِ خَاژَكَش
(râhi hârkeş, râhi hârken,
râhi husrevânî) = Musikide
bিরer makam.

رَاهِ رُوخ (râhi rūḥ) = Musikide bir
makam ve Bârbed'in icadettiği
makamların yedincisi.

رَاهِ شَبْدِيز (râhi şebdîz) = Bârbe-
d'in tertibettiği 30 makamın
on üçüncüsü.

هر آن شب کو گردی راه شبدیز
شدیدی جلّه آفاق شبنخیز
نظامی

Bârbed herhangi gece şebdîz'i
terennüm ederse bütün etraf
uyanırdı.

(Nizâmî)

رَاهِ غُول (râhi ġul) = (k.) Dünya.

رَاهِ قَلَنْدَر (râhi kelender) = Mu-
sikide bir makam.

ای صنم چنگ زن چنگ سبکت بز
پرده مستان بساز راه قلندر بز
خسرو

Ey saz çalan güzel ! Sazı ça-
buk çal, mestler makamını te-
rennüm et, râhi kelender'i çal.
(Husrev).

Kelender, kelender muarrebidir.
(ba.).

رَاهِ گَان (râh gân) = (ba.) رايگان.

رَاهِ كَاهْكَشَان (râhi kâhkêşân) =
Samanuğrusu (Ar.) عَجْرَه.

رَاهِ اُذْاز (râhguzâr) = رهگذاز (ba.).

رَاهِ گُسْتَر (râhguster) = Binek hay-
vanı hususiyle yürük hayvan.

دوران ده چنان راهگستر براند
که وهم از پدیس چند منزل بناند
زین الدین

*O yolda öyle at sürdü ki ve-
him birkaç konak arkada kaldı.*
(Zeynuddîn)

رَاهِ گُل (râhigul) = Musikide bir
makam.

رَاهِ نِشِین (râhnişîn) = Dilenci, yer-
siz yurtsuz kişi.

بامن واه نشین خیز سوی میگده آی
تا ببینی که دوران حلقه چه صاحب چاهم
حافظ

*Ben fakir ve garip ile kalk da
meyhane tarafına gel. Bak ora-
dakilerin teşkil ettikleri halka-
da benim ne büyük mevkiim
var.*

(Hâfız)

Ş Köşe başlarında hekimlik
taslayıp, ilâç satan kimse. Pos-
tacıya da denir.

رَاهِ نَوَرْد (râh neverd) = Yol tay-
yeden: düren (k.) acele giden
at, postacı, yolcu.

رَاهْوَز (râhvâr) = Râhbân yerinde
rahvan dediğimiz acele ve sar-
sıntısız giden binek hayvanı.
راهدار (ba.).

دریا دواستین تو یا دست درفشان
شهران بزیر زین تو یا خنجر راهوار
قانی

*Yenindeki deniz midir? yoksa
inci saçan el mi? eyerinin al-
tındaki şehlân denilen dağ mı?
yoksa rahvan at mı?*

(Kānî)

رَاهْوَار (râhvâre) = Yol armağanı.

رَاهْوِی (râhuvi) = Musikide re-
hâvî denilen makam.

نکیسا در ترانه جادویی ساخت
پس آنگه این غزل در راهوی ساخت
نظای

*Nekîsâ, nağmede sihir gösterdi,
ondan sonra rehâvî makamın-
da bu gazeli okudu.*

(Nizâmî)

غزلکهای خود هم خواندم
در نهاوند و راهوی و عراق
انوری

*Nihâvend, rehâvî, 'Irâk ma-
kamlarında kendi gazelceğizimi
okuyordum.*

(Enverî)

Burhânî Kâtî^c ve Câmi^c âhuy
vezninde yazmışlarsa da başka
lûgatlerin misal olarak getir-
dikleri şiiirlerin vezinleri bu
türlü okumaya müsait değildir.

راهبست که کاسه می توان داد بدست

(**râhîst ki kâse mîtevân dâd bedest**) = Bir yoldur ki ele kâse vermek mümkündür (k.) işlek cadde: geleni gideni o kadar çok ki bir ucundan öbür ucuna kadar elden ele kâse vermek mümkündür, demektir.

راهبست ز کاسه تا بقصد پیوست
وز جاب میخانه وه دیگر هست
لیکن وه میخانه زاهدانی
راهبست که کاسه می توان داد بدست
شاعر

Kâbeden maksada erişmek için bir yol, meyhane cihetinden de başka bir yol vardır. Fakat meyhane cihetinden olan yol mamur olduğundan pek işlek-tir.

(Şâ'ir)

رای (**rây**) = Hint hükümdarlarının lâğabı ki raca denir § Yol = râh. Arapça itikat mânasını ifade eden رای rey kelimesi Farsçada bu suretle okunur.

خلاف رای سلطان رای جستن
معنی

Padişahın re'yine aykırı rey aramak yani fikir beyan etmek.

(Sa'âl)

رایزن (râyzen) = Fikir beyan eden: müsteşar.

رایگه (**râygâ**) = Sevgili, mahbup.

رایگان (**râygân**) = Bedava, beleş.

emeksiz ele geçen şey : Rây = yol. nîspet ve liyakat mânasını ifade ettiğinden yola lâ-yık, yolda bulunan, yola atılan değersiz demektir § Lûgatler aslı râhgân dır demişlerse de rây'ın râh mânasına geldiği maddesinde yazılmıştır.

ازابر رشته رشته چکد در شاهوار
وز خاک توده توده در گنج شاهگان
زان رشته رشته رشته لولوست بی جا
زان توده توده یاقوت رایگان
هدایت

Buluttan dizi dizi iri inci dam-lar, topraktan küme küme hazi-ne biter. O diziye nîspetle inci dizisi kıymetsiz, o kümeye nispetle yakut kümesi değersizdir.

(Hidâyet)

رایگان دردمش چون سرور زباخته ام
سر چرا بومن دلخسته گران می دارد
سلمان

Mademki ayağına başımı ve paramı değersizce feda etmişim; ben yüreği yaralıya niçin kafa tutuyor.

(Selmân)

رایه (**râye**) = Küçük çocukların baş ve yüzlerinde çıkan sivilce (Ar.) صفه.

رُبا (**rubâ**) = Rubûden = kapmak tan emir, (isfa. mah. vas.).

می باید زلف مشکینش دل ازخوبان مگر
زلف او خاصیت آمن ربا دارد می
قافی

Onun misk kokulu zülfü, güzellerin gönlünü kapar. Galiba

onun zülfünde daima miknatis
hassası vardır.

(Kâ'ni)

رَبَاب (rebâb) = Tambur şeklinde
kısası saplı saz. Bu saz (القليخ) ile
müteariftir ki şimdi ayaklı ke-
mana derler (Âsım Efendi).
Rebâb kelimesi revâve den A-
rapçalaştırılmıştır, (r) nin doğru
harekesi Okyânüs'ta yazıldığı
ve Farsça lügatlerin çoğunda
olduğu gibi üstündür. Dilimize
ötre olarak geçmesine, Farsça
(Burhân) ın gurâb, tercümesinin
turâb vezninde demesi sebep
olmuştur رواب (ba.) [*].

دو بیت جگر کرد روزی کباب
که ی گفت گوینده بارباب
سعدی

*Bir gün bir hanendenin rebâb
ile söylediği iki beyit ciğerimi
yaktı.*

(Sa'dî)

رِبَل (ribl) = Sığırgözü denilen bir
nevi papatya. Bazı lügatlere
göre pelin.

رَبُوْخَه (rebûhe) = Hoşluk, husu-
siyle cinsî münasebette hissedil-
len hoşluk.

که ربوخه گردد و بر پشت تو
که بزیر او ربوخه خواهرت [*]
منجیلک

[*] Şu halde rübâb-ı şikeste değil,
bizim öteden beri söylediğimiz gibi rebâb-ı
şikestedir. (غلط مشهور) da sayılamaz.

[**] Edebe uymadığından tercüme edil-
medi.

رُبُودَن (rubūden) = Karmak.

تو بـ سیرت و شبائل دل من ربودی آری
نه غلام روی و مویم نه اسیر زلف و غلام
عماد

*Sen siyret ve ahlâkına benim
gönlümü kaptın; evet, ne yü-
zün, ne saçın kölesiyim; ne
zülf ve ben'in esiriyim.*

(İmâd)

رُبُوشَه ، رُبُوسَه (rubūse, rubūşe)
=Baş örtüsü. Aslı rūpūşe dir.
Bu, asla nazaran baş örtüsü
değil, yüz örtüsüne denilmesi
daha uygundur.

رَبُون (rebūn) = İşçiye işten önce
alelhesap verilen ücret.

ای مروتا گرفته بت خوش زبان ربون
تو خوش بدو سپرده دل مهربان ربون
ناصر

*Ey tatlı dilli bir güzelin zebu-
nu olan kimsel! Sen muhabbetli
gönlünü önce hoşlukla ona tev-
di etmişsin.*

(Nâşir)

Lügâtlerin bir kısmı meselâ
kesmek şartıyla alınan karpuz
ve kavun gibi şeylere muhayyer
verilen paradır ki halk buna
(بشرط کار) derler; bir kısmı da
hesaplaşma sonunda işçiye
ücretten fazla verilen bahşiş
 demişler. Bu kelime Arapçadır.
Ferhêng sahipleri Farsça san-
mırlar (Nâşirî).

رَبْدُ (reped, repūd) = Ot-
liyan hayvanları sarhoş eden
bir ot. Türkçe eşhün'dan bozul-
ma aşkın denilen bahçe raven-
didir اشخون (ba.).

رُت (rut) = Çıplak.

سرآن کاخها باخاک هموار
زمینی رت نه درمآند نه دیوار
شیخ عطار

*O köşklerin başı toprakla mū-
savi; çıplak bir yer: ne kapı
kalmış, ne duvar.*

(Şeyh 'Attār)

§ Eli boş, yoksul.

از وفور عطای آن کف راد
رت و مغلک بحر و کان باشد
علی کوچه

*O cömert elin çok verimli ol-
masından deniz ve maden yok-
sullaşır.*

(‘Alī Kūçik)

رَبْد (rete) = denilen şeydir:
Suda ıslatılınca sabun gibi kö-
pürür ve kirli şeyleri temizler.

رَجَال (recâl) = Örümcek. (Nāşirî),
Burhân'da (ز) ile رجال dir.

رَبْكَ (reçuk) = Geçirmek.

بشد دهان خود از فرط بنبل
که برناید از سبته او رچک
طبان

*Çok pinti olduğundan göğsün-
den geçirti çıkmasın diye ağ-
zını kapar.*

(Tebbān)

(Burhān), رجفاله recğek şeklinde
de yazmıştır.

رَجَلَة (recl) = Mantar = خایه دیس =
سباروغ.

رَجَبَة (rece) = Üzerine hevenk ve
esvap asılan sicim.

رَح (ruh) = Yanak, yüz, çehre.

مسپار دل بهر کس که رخی چو ماه دارد
یکسی سپار دلرا که دلت نگاه دارد
سلمان

*Her ay yanaklıya gönül ver-
me; bir kimseye gönül ver ki
muhafaza etsin.*

(Selmān)

§ Anka gibi mevhum bir kuş
§ Bu kuşun adı verilen şatranç
taşlarından biri § Dizgin.

شطرنج چالرا تو شاهی یارخ
مراسب کالرا رکابی یارخ
عنصری

*Güzellik şatrancının şahı mı
yoksa ruhi misin? Kemal atının
üzengisi mi yoksa dizgini mi-
sin?*

(‘Unşurî)

§ Taç.

گرفته پای تختشرا فلک رخ
نشايد جاودانه بخت ازو رخ
قطران

*Felek onun tahtının ayağını
taç itti haz etmiştir. Talih hiçbir
vakit ondan yüz çevirmez.*

(Ketṛān)

§ Taraf, canip § Hasırotu.

رَح (reh) = Yarık.

تو شاد بادی و آزاد بادی از غم و در
عدوت مانده ز بار غنا و غم رخ و خ
سوزی

Sen sevinçli ve zamanın gamından azade olasin. Düşmanın meşakkat ve kederden çatlasın.

(Süzeni)

§ Gam ve keder.

صبا مثال در آید شاد و خرم و خوش حال
بخاکبوس جنایش صدور از غم و رخ
عید

Büyükler, gam ve kederden azade olarak sevinç ve hal hoşluğu ile saba gibi onun huzurunun toprağını öpmeye gelirler.

(‘Amîd)

رُحَام (ruhâm) = Mermer. Arapça ile müşterektir.

رُحْبَان، رُحْبَان (ruhḥbîn, riḥbîn) = Katılaşmamış ekşi ayran § Çökelek § Lor ve hoşmerim.

رَحْت (reht) = Giyilecek, örtünülecek şeyler, Kapkacak gibi ev eşyası.

رخت مسیحا بکشد هر خری
عزم دولت نشود هر مری
نظای

Mesih'in eşyasını her eşek taşır. Her baş devlete mahrem olmaz.

(Nizâmî)

يك ذره دل بصحبت زاهد نمی کشد
ساقی بیا که درگروست رخت ما
طالب آملی

Gönül zerre kadar sofu ile konuşmaya meyletmiyor. Sâki! Gel, metaimiz sana rehindir.
(Tâlib Âmilî)

§ Doğru, dürüst.

گریه بلندست و سیلاب سخت
میچکان عنان من هاز راه رخت
نظای

Tepe yüksek, sel suyu şiddetlidir. Benim dizginimi doğru yoldan çevirme.

(Nizâmî)

§ Binek hayvanı, hususiyle at.

گره بردوال کمر کرد سخت
بجنگ دوالی روان کرد رخت
نظای

Kemer kayışını kuvvetli düğümledi; (Devâlî) adlı baha-dırla savaşa at sürdü.

(Nizâmî)

§ Keder.

دل گشته با فکر و اندیشه یار
زدستم برون شد برخت اختیار
شهاب

Gönlüm düşünce ve endişeye daldı. Keder sebebiyle ihtiyarım elden gitti.

(Şihâb)

§ Bir kişilik yemek [*].

reht efkenden) = (k.)
Bir yerde oturmaya karar vermek, yolculuktan vazgeçmek § Âciz olmak.

[*] (Reşîdî) ve ona uyan (Nâşirî) reht'in misallerini şüpheli buluyorlarsa da kendilerinin tevilleri de şüphelidir.

رخت بر بستن (reht berbes-
ten, reht besten) = (k.) Sefere
hazırlanmak § Ölmek.

رخت به شہرہ کشیدن (reht beşehrâ ke-
şiden) = (k.) Ölmek.

رخت شور (reht şûr) = Çamaşır
yıkıyan.

رُخسار (ruhsâr) = Yanak.

ظلمت خط تو پیرامن رخسار گرفت
یاب از آہک این آینه زنگار گرفت
یضا

*Yanağında beliren tûyceğizlerin
karaltısı yanağının çevresini
kapladı. Yarabbi! Bu ayna ki-
min ahından cilâsını kaybetti.*
(Yeğmâ)

İnsandan başkasında da kulla-
nılır.

گریه ام کز جگر سوخته در دیده ام
بهر آرایش رخسار بهار آمده ام
قصیحی

*Ben bir göz yaşıyım ki yanık
bağırдан bulutun gözüne baha-
rın yanağını süslemek için gel-
mişim.*

(Feşîhî)

Yüz, çehre mânasına da gelir.

رُخش (reşş) = Beyazla karışık
kırmızı renk.

زاس سرکه گرزش زن کرد بخش
زمین گشت گلگون و خورشید رخسار
اسدی

*Onun topuzunun vücuttan ayır-
dığı birçok baştan, yer, kırmızı,
güneş, alaca oldu.*

(Esedi)

بخشای بر من تو ای داد بخش
که از خون دل گشت رخساره و رخسار
فردوسی

*Ey adalet bağışlıyan! Beni af
ve mağfiret et; zira yüreğimin
kanından : teessürden yanağım
kızardı.*

(Fırdevsî)

Rustem'in atı kırmızılı, beyazlı
olduğundan reşş denmiştir.

کین بندہ شه بود روز زدم
اگر زنده گردد خداوند و رخسار
فخری

*Reşş'in sahibi yani Rustem sağ
olsa harb günû padişahın âciz
bır kölesi olur.*

(Feñrî)

§ Mutlak at § Kavsikuzah.

میخ چون توکی آشفته تبر اندازست
برق تبرش بود و و رخسار کانش باشد
فرا لای

*Bulut; oku şimşek, yayı kavşi-
kuzah olan ok atıcı, öfkeli bir
Türke benziyor.*

(Fırâlâvî)

رخسار (reşşî behâr) = (k.) ba-
har rûzgârı, bulutu.

رُخش (ruşş) = Parıltı, ziya.

زخون دشمن او شد بحر مغرب جوش
فکند تیغ ینایش رخسار و رخسار
عنصری

*Onun düşmanının kanından
Batı denizi dalgalandı. Onun
Yemen işi kılıcı, Ummanda pa-
rıldadı.*

(Unşurî)

[*] Reşş, halis kırmızı mânasına da
geldiğinden bu türlü terecümeye ettim.

روی مہدخ زرد گردد اگر
افکند بر سپہا تیغ تو رخس
فخری

*Eğer senin kılıcın göğе ziya
salarsa Merîh'in yüzü-sararır.*
(Fehri)

Ş Güneş.

رَحْشَان، رَحْشَا (rehşâ, rehşân) =
Parlayıcı. Rehşiden=parlamak
masterından sıfatı müşebbehe.

سحرگہ کہ رخشید خورشید رخشان
جهان شد ز نورش چو لعل درخشان
هدایت

*Seher vakti parlak güneş par-
ladığı zaman dünya onun nu-
rundan parlak lâ'l gibi oldu.*
(Hidâyet)

گفتم دات مشکین چرا
ماه نوت پرچین چرا
آن طرہ مشکین چرا
بر ماه رخشا ریختہ
بدوالدین

*Gönlün neden kederli; yeni aya
benziyen kaşın niçin çatılı; o
misk kokulu zülfün niçin par-
lak ay üzerine dökülmüş; dedim.*
(Bedruddin)

چند بارش دیدہ ام دو خواب لیک
خلقتش این بار زیبا دیدہ ام
لوح پیشانیش وا از لوح نور
چون ستارہ صبح رخشا دیدہ ام
خاقانی

*Rüyada birkaç defa görmüşsem
de bu defa şeklini daha yakı-
şıklı gördüm. Nurdan yapılmış
levhaya benziyen alnı levhasını
sabah yıldızı gibi parlayıcı gör-
düm.*
(Hâkânî)

رَحْشَہ (rehşe) = Ateş yalımı.

رُحْ فِرُوز (ruh firûz) = Melikî ay-
ların yedinci günü. (Burhân)
(r) nin üstüniyle رُحْ gîre
mânasına da almıştır.

رُحْ گِیرَہ (ruh gîre) = Bükülmüş
kaytan gibi dört katlı bilezik.

رَحْنَہ (rehne) = Gedik, delik.

عر پادست رخنہ مر حادثہ سیل پل شکن
کوثر کہ نارسیدہ سیل از پل رخنہ بگذری
خاقانی

(ba.). (r) nin ötresiyle kâğıt
mânasınadır.

رَحْیَدَن (rehîden) = Yorgunluktan
solumak.

رَد (red) = Bilgin, feylesof.

یکی انجمن ساخت باختردان
هشیوار و کار آزما وردن
فردوسی

*Akıllılar, zekiler, tecrübe sa-
hipleri ve feylesoflardan mü-
rekkep bir meclis kurdu.*
(Firdavsi)

Ş Bahadır, yürekli.

سیاوش رد را برادر نوی
بگوهر زالار بر تو نوی
فردوسی

*Bahadır Siyâvûş'un biraderi
sensin, yaradılıştâ başbuğ'dan
daha yüksek sensin.*
(Firdavsi)

رَدَه (rede) = Saf, sıra: insan ve eşyaya şâmilidir.

رده بركشيدند ايرانيان
بيستند خون ريختن راميان
فردوسی

*İranlılar tabur teşkil ettiler.
Kan dökmeye hazırlandılar.*
(Firdavsi)

زيبا نهاد مجلس و خالی گزید جای
ساز و شراب پیش نهاد رده رده
شاکر بخاری

*Meclisi güzel tertip, yeri تنها
intihabetti. Saz ve şarabı sıra
sıra öne koydu.*

(Şākiri Buḥārī)

Ş Döğen: buğday, döğdükleri
çakmak taşlı alet.

رَز (rez) = Üzüm ağacı, asma.

اگر مخالف تو وزنشاند اندو باغ
بوقت بار عنا میدهد. پیحای عنب
فردوسی

*Eğer sana muhalefeden kim-
se bağa asma çubugu dikse
mahsul zamanı üzüm yerine
meşakkat meyva verir.*

(Firdavsi)

Ş Üzüm.

به پیش لفظ او شکر چنانست
که اندر پیش شکر غوره وز
سوزنی

*Onun sözü yanında şeker; şe-
ker yanında üzüm koruğu gibi-
dir.*

(Sūzenī)

Ş Üzüm bağı.

از ره وخته چو دزدان برز خود رستم
مولانا

*Hırsızlar gibi gedik yoldan
kendi bağıma gittim.*
(Mevlānā)

نزدیک وز آید در روز واکشاید
منوچهری

*Bağın yanına gelir, bağın ka-
pısını açar.*
(Minūçihri)

(Rez) (tāk) den daha umumidir;
çünkü rez asma olsun olmasın
mutlak üzüm ağacıdır, tāk ise
asmadır Ş Boya, renk Ş Rezi-
den=boyamaktan emir, (İsfa.
muḥ. vas.).

چو شمشیر تو ولگرز من ندیدم
که ویک سیه را کند ارغوانی
منوچهری

*Ben senin kılıcın gibi şiyah
kumu erguvan renkli yapan bir
boyacı görmedim.*
(Minūçihri)

Rezân, rez'in cem'i olduğu gibi
boyayıcı mânasına sıfatı mü-
şebbehe de olur Ş Zehir.

کابرا بزه کرد و آن تبرکز
که پیکانشرا داده بود آب روز
فردوسی

*Yayı kirişe geçirdi; ılgın ağa-
cından yapılmış ve temrenine
zehirli su vermiş oku.*

(Firdavsi)

رَزْبَان (rezbân) = Bağcı.

وزبانرا بدو ابروی برافزاده گره
گفت لاحول ولا قوة الا بالله [*]
منوچهری

*Bağcı iki kaşını çatıp «lâ-havle
velâ kuvvete illâ billâhi» dedi.*
(Minūçihri)

[*] Burada (الله) billih gibi okunur.

رزبر (rezbur) = Bağ bıçkısı.

رَزْد (rezd) = Obur, çok yiyici, ekûl.

رَزْدَه (rezde) = Yorgun, bitap, incinmiş.

رَزْم (rezm) = Cenk, savaş.

چاکرات بگه رزم چو خیاطانند
گرچه خیاط نبند ای ملک کشور گیر
بگز بزه قد خیم تو می چایند
تا بپرند بشمشیر و بدوزند بشیر
ظهیر

(Ey memleket zapteden padişah)! Senin kölelerin savaş zamanında terzi değillerse de terzi gibidirler. Kılıçla kesip okla dikmek için mızrak arşiniyle düşmanın boyununu ölçerler.

(Zehir)

(Z) nin üstüniyle boyarım mânasına reziden = boyamaktan muzariin mütekellim sıygasıdır Ş Muharebe meydanı mânasına da gelir.

رزمگاه (rezmgâh) = Savaş yeri, harb meydanı

تو گفتی که ابری برآمد سیاه
بیاید خون اندران رزمگاه
فردوسی

Eğer görseydin siyah bir bulut zukur edip o muharebe meydanına kan yağdırdı derdin.

(Fırdevsî)

رزمگیر (rezmgir) = Kavga eden Ş Melikî ayların birinci günü.

رزم یوز (rezmyüz) = Cenkçi, savaşçı, yüziden=aramak mânasına geldiğinden kavga arayıcı demektir=(rezmyüş).

نه پیدا بد از خون تن رزم یوز
که پولاد پوشدت بالعل پوش
اسدی

Savaşçı, vücudundaki kandan zırh mı giymiş lâ'l mi yani kırmızı renkli elbise mi belli değildi.

(Esedi)

زره پوش در صف شدی رزم یوز
برون آمدی باز مصقول پوش
اسدی

Savaşçı, harb edenlerin sırasına zırhlı olarak girer, kırmızı renge bürünerek : kana bulanarak çıkardı.

(Esedi)

رَزْمَه (rezme) = Bohça Ş Bir denk kumaş. (R) nin esre ve üstüniyle Arapçada da kullanılır.

رَزِه (reze) = Rece Ş itüzümü (Ar.) غنابالطبل Ş Hurma lifinden yapılan çok dayanıklı ip.

رَزِيدَن (reziden) = Boyamak.

رَزِين (rezin) = Muhkem, mazbut. Arapça ağır, vakarlı mânasına dir.

رَس (res) = Residen=erişmekten emir, (İsfa. muh. vas.).

یارب تو بفریاد من بی کس رس
لطف و کرم یار من بی کس بس
هر کس بکسی و حضرتی بی نازد
جز حضرت تو نیست من بی کس کس
شیخ ابوسعید ابوالخیر

Yarabbil Sen, ben kimsesizin feryadına eriş. Senin lûtuft ve keremin ben kimsesize yâr olarak kâfidir. Herkes bir kimseye, bir zata naz eder; ben kimsesizin ulu zatından başka kimsesi yoktur.

(Şeyh Ebû Se'îd Ebülheyr)

Ş İp [*]. Bu mânaya resen (muh.) Ş Altın, gümüş, kurşun gibi eritilmiş madenler. رسا (resâ) = Erişici, Ş Çok (k.) çabuk anlayışlı.

شاید که بگوشتش رسی ای ناله رساشو
باشد که ترسم کند ای آه امرکن
یفا

Ey nâle! Çoğal; belki kulağına erişirsin. Ey ahl! Müessir ol, belki merhamet eder.

(Yeğmā)

رِسَانَه (resâne) = Hasret, teessüf.

بدت و برادرت و فرزند و مادر
شدستند ناچیز و گشته فسانه
تو نجاه سال از پس مرگ ایشان
فسانه شغیدی و خوردی رسانه
ناصر

Baban, kardeşin, çocuğun, anan hiç hükmünde ve efsane oldular; sen onların vefatından elli sene sonra hikâyelerini işittin ve müteessir oldun.

(Nâşır)

[*] Gerdanlık mânasına da yazmışlar-
sa da (Reşîdî) iple iktifa etmeli; diyor.

رِسَانِدَن (resâniden) = Eriştirmek
Ş Istarmak Ş Ödemek.

رِسْت (rest) = Kurtulmak, halâs olmak mânasına (resten) den mazi ve mastarı tahfifi.

غلام همت آنکه پای بند کسیست
بجای متعلق شد از هزار برست
سعدی

O zatın himmetinin kölesiyim ki bir kimseye bağlıdır. Bir cihete gönül bağlamakla binden kurtulmuştur.

(Sa'dî)

بعذر و توبه توان رسق از عذاب خدای
ولیک می توان از زبان مردم رست
سعدی

Özür dilemek ve tövbe etmekle Allahın azabından kurtulmak mümkündür, fakat halkın dilinden mümkün değildir.

(Sa'dî)

Ş Yer, zemin.

آلایه برون برآلایه بخت
بخون غرق گشت آن همه بوم و رست
فردوسی

Dışarıda karakol karakola hücüm etti. Oyurt ve yer kana gark oldu.

(Firdevsî)

Ş Sofâ, divanhane Ş Sıra, saf.

همیشه تاکه باشد سرو و سوسن
به بستان برگشیده هر یکی رست
فخری

Selvi ve susamdan her biri bostanda sıralandıkça.

(Fehrî)

رستکار (restkâr) = Kurtulucu, halâs ve necat bulan.

بترس از خدا و میازار کس
ره رستکاری هم نیست و بس
فرهوسی

Allahtan kork, kimseyi incitme, kurtuluş yolu ancak budur.
(Fırdevsî)

انجمن ساخت نامدارانرا
راستکاران ورستکارانرا
نظای

Ünlüleri, doğrular halâskârları topladı: onlardan meclis teşkil etti.

(Nizâmî)

(Muḥ.) Restâr.

رستاد (restâd) = Vazife, maaş.

رستاک (restâk) = Ağacının dibinden sürüp çıkan taze filiz.

رستن (resten) = Kurtulmak, halâs olmak.

نه بتدبیر ازان توان رستن
نه بتزویر ازان توان جستن
جای

Ne tedbir ile ondan kurtulmak, ne de yalanla ondan yakayı sıyırmak mümkün değildir.

(Câmî)

رسته (reste) = Halâs ve necat bulmuş, kurtulmuş.

خونریز من خراب خسته
هست از دیت آصاص رسته
نظای

Ben bitkin ve yaralının kanını

döken kısas [] ödeneğinden kurtulmuştur.*

(Nizâmî)

§ Sıra, saf § Kanun, kaide.

در رسته در دندان چون از لیش بتابد
گوئی مگر ثریا درماه کرده منزل
کل اسماعیل

*İki sıra inci gibi diş, dudağın-
dan parlayınca Ülker yıldızı
ayda yer yapmış sanırsın.*

(Kemâl İsmâ'îl)

§ Pazar.

روخت برچین از دردکان هستی چون ترا
اندوین رسته که هستی کس خریداری نماند
سیف اسفراینکی

*Varlık dükkânının kapısından
metayı topla, çünkü bulunduğun
bu pazarda alıcı bir kimse kal-
madı.*

(Seyfi İsfereñgî)

§ Geçer yol.

رُس (rus) = Haris, boğazına düşkün kimse. Bazı lügatler (r) nin üstüniyle yazmışlardır.

هرکه دردام کس نیفتاده است
عقل شا کرد او چو استادست
هرکه رکش بخیره کردد رس
عیش او ایره دان چو درگه کس
سنائی

*Her kim ki (kus) ün tuzağına
düşmemişse akıl, şakirt; o, us-
ta gibidir. Her kim (kus) e ha-
ris olursa onun hayatını (kus)-
ün ağzı gibi karanlık bil.*

(Senā'î)

Kus = kadın aleti tenasülü.

[*] Kışağ: işlediği fenalığın aynını, iş-
liylene tatbik ile cezalandırma.

رسی بود گویند سالار سان
همه ساله چشمش بچیز کسان
ابوشکور

*Bir haris vardı; derler ki kabî-
le başkanı gibi bütün yıl gözû
halkın eşyasında idi.*

(Ebû Şekûr)

سر هر خوان شدم چو گریه رس
در هر کشتی سگ ساجور
انوری

*Her sofranın başında obur ke-
di, her öldürüleceğin kapısında
tokalı köpek gibi oldum.*

(Enverî)

§ Muhkem, katı.

(rust) = Rusten = ot bitmek
ten mazi.

ای کریمی که در زمین امید
هر چه رست از چهار دست تو رست
انوری

*Ey kerim olan zat ! Ümit ye-
rinde her ne bittiyse hep senin
bahara benziyen elinden bitti.*

(Enverî)

§ Muhkem ve mazbut.

شب آمد بر شتر یستند رشتش
هم بریسته هفت اندام سستش
نزاری

*Gece geldi. Onun gevşemiş olan
yedi âzasını birleştirip bir de-
veye sımsıkı bağladılar.*

(Nizârî)

§ Toprak.

زما کس غاند برین بوم و رست
زبکی نباید ترا دست شست
فردوسی

*Bu yer ve toprakta bizden kimse
kalmaz; sana iyilikten el yıka-*

*mamak : vazgeçmemek lâzım-
dır.*

(Firdevsî)

§ Bahadır, yürekli.

خویشتن دارباش و رست آیین
کز یسار تو ناظرند و بین
اوحدی

(ba.) § Toprak.

(rustâ) = Köy, rüstâ (muḥ.),

اصفهان نیم جهان مشهور عالم بدینیش
این زمان رستای لندن بهترست از اصفهان
عندلیب

*İsfahan dünyanın yarısıdır diye
âlemde şöhret almıştı. Şimdi
Londra'nın köyü İsfahan'dan
daha iyidir.*

(‘Andelîb)

(rustâḥîz, rustehîz) = Rustâḥîz, rustehîz
= Kıyamet günü : rusten =
bitmek, ḥâsten = kalkmak
kelimelerinden ismi mastar olan
rust ile ḥîz kelimelerinden mü-
rekkep olup aradaki elif atıf
edatıdır. Bitme ve kalkma de-
mektir ki insanların topraktan
ot gibi çıkıp kalkmalarıdır. (R)
üstün olduğuna göre (resten)
kurtulmak mânasına geldiğin-
den restâḥîz kabrin sıkıntısı
ve karanlığından kurtulup kalk-
mak mânası da hatıra gelebilir.

دن بسوزد بر منش دائم بروز رستخیز
گر بداند آتش دوزخ که مارا سوز گزشت
آذری

*Eğer cehennem ateşi bizim ki-
min aşkı ateşiyle yandığımızı
bilse muhakkak kıyamet günü-*

*ne kadar bana kalbi yanar,
tutuşur.*

(Āzerî)

رستم (rustem) = İranın meşhur
pehlivanı ve savaşçısı. Rüstem,
Rustehem, Rustemi dâstân,
Rustemi destân, Rustemi sekzî
de derler.

رستم بری (rustemi berf) = Kardan
yapılan korkunç pehlivan sureti.

بچی از زال فلک نیست رهی عاشق را

طفل باشد که کند واهمه از رستم بری

رهی

*Rehî! Âşîğın felek pehlivanın-
dan pervası yoktur, kar pehli-
vanından çocuk ürker.*

(Rehî)

رستن (rusten) = Yerden bitmek.

نومید مشو ز چاره جستن

کز دانه شکفت نیست رستن

نطای

*Çarç aramaktan ümidini kesme.
Tohumdan bitmek şaşılacak
şey değildir.*

(Nizâmî)

رستن (rustenî) = Bütün bitkiler.

درختی شناس این جهان فراخ

زمینست بیخ، آسمانست شاخ

ستاره است گل‌های بسیار او

همه رستی برک و ما بار او

تخم درخت ارفق در گمان

برش را بین تخم باشد همان

اسدن طوسی

*Bu geniş dünyayı bir ağaç farz
et, yer kökü, gök dalı, yıldız
çiçekleri, bütün bitkiler yapra-*

*ğı, biz meyvasıyız. Ağacın to-
humundan şüpheye düşersen
meyvasına bak; tohumu onun
aynıdır.*

(Esedî i Tûsî)

رسته (ruste) = Yerden bitmiş.

باریدن ابر کافور مار

سمن رسته از دست‌های چنار

نطای

*Kâfur yağdıran bulutun yağma-
sından çınarın ellerinde beyaz
gül bitmiş.*

(Nizâmî)

هان بر سر سبزه باغ‌واری تنبی

کان سبزه ز خاک لاله روی رسته است

خیام

*Sakın sebzenin başı üstüne ha-
karetle ayak basmayasın; çün-
kü o sebze bir lâle yanaklının
toprağından bitmiştir.*

(Heyyâm)

*Peynir şekeri yahut kamış hel-
vası. Nev ruste yeni bitmiş, bü-
yüyüp yetişmiş, taze.*

رستی (rustî) = Yiğitlik, galebe,
kuvvet.

از روی لاف گفتم آرم بخاک پشتش

هر چند این حکایت خود بود محض رست

کمال اسماعیل

*Öğünme yoliyle onun sırtını
yere getiririm, dedim. Her ne
kadar bu ifade hakikatte yiğit-
lik taslamaktan ibaretse de.*

(Kemâl İsmâ'îl)

Ş Nimet ve yenecek, hazırda
bulunan yemek حاضر etmek ve
helva Ş Peklik, kuvvet.

چون تو کریان که تماشا کردند
رسق قنما نه بختها خوردند
نظامی

*Senin gibi kerimler ki ibret
ve basiret sahipleridir; nimeti
yalnız değil, insanlarla yerler.*
(Nizâmî)

رسق خورم زکاسه زرین آسمان
و آوازه صلا بمیجا در آورم
خاقانی

*Gökyüzünün yıldızlı kâsesin-
den yemek yer, Mesihi de da-
vet ederim.*

(Hâkânî)

§ Rahat ve feragat.

ابی رحمت نیایی تن دوسق
ابی محبت نه بی هیچ رسق
زراشت بمرام

*Merhamet etmezsen sıhhat bul-
mazsın, mihnet çekmezsen ra-
hat görmezsin.*

(Zerâtüşt Behrâm)

رَسَد (resed) = Lâyık, seza.

بشکر خنده اگر می ببرد چآن رسدش
در ازان غره جادو برد ایمان رسدش
نوح وقتست که عشق ابدی کشتی اوست
گر جهان زیر و بر کرد بطوفان رسدش
مولانا

*Tatlı gülüşle canı götürürse, o
sihirkâr gamze ile imanı alırsa
lâyıktır. Zamanın Nuh'udur ki
ebedî aşk onun gemisidir. Eğer
tufan ile dünyayı altüst eder-
se lâyıktır.*

(Mevlânâ)

§ Bir şeyin hakikatine varma
§ Kismet, hisse. Bu üç mânada
residen den alınmış muzari sıy-

gasından başka bir şey değil-
dir.

رَسْمُو (resmū) = Arı beyi (Ar.)
یعسوب

رَسَن (resen) = İp mânasına Arap-
ça ile müşterektir. Arapçalaştı-
rılmış diyenler de vardır.

دلکه افتاده آن زلف بغم وان ذقنت
بر نیاید اگر این چاه و اگر این رسنت
یفما

*O kıvrıcık zülfe ve o çeneye
düşen, tutkun olan gönül; her
ne kadar bu, (çene çukuru) ku-
yu; zülûf; ip yerinde ise de
kurtulmaz.*

(Yeğmâ)

ماهها باید که تبارک مشب بشم از پشت میش
سوفی را خرقة گردد یا حارای را رسن
صنائی

*Koyunun sırtından bir avuç
yün bir sofuya hırka; yahut bir
eşeğe ip olmak için aylar lâ-
zımdır.*

(Senâ'î)

(resenbâz) = İp cambazı.

(resentâb) = İp bükten,
ipçi.

ترا تایشتر گویم که پشتاب
شوی پستر که شاگرد رستتاب
نظامی

*Sana çoktan beri acele et de-
rim. İpçi çırağı gibi çok geri
gidersin.*

(Nizâmî)

رُسَوای، رُسَوَا (rusvâ, rusvây) =

İnsanlar arasında itibardan
düşen, değeri alçalan kişi.

امرار غش گفتم دوسینه نهان دارم
وسوای جهانم کرد این رنگ پریدنها
یعنی

پریدن (ba.).

نه اندیشه از کس که رسوا شوی
نه قوت که یکدم شکستیا شوی
سعدی

*Ne rûsvay olacaksın diye kim-
seden endişen, ne de bir dem
sabra iktidarın var.*

(Sa'dî)

رَسِیدَن (resîden) = Erişmek.

قاصد رسید و نامه رسید و خبر رسید
در حیرت که جان بکدامین فدا کنم
شاعر

*Postacı, mektup, haber erişti.
Canımı hangisine feda edeyim
diye hayret içindeyim.*

(Şâ'ir)

رَشْ (reş) = Her şemsi ayın on
birinci günü (Burhân, Kûlzum,
Nâşîrî). On sekizinci günü (Ci-
hāngîrî, Burhānı Cāmî'). On
birincisine hûr denildiği mad-
desinde yazıldığından Cihāngî-
rî'ninki doğru olması lâzım
gelir.

درآمد دران خانه چون بهشت
روزرش از ماه اودی بهشت
عنصری

*O cennet gibi eve nisan ayı-
nın on sekizinci günü girdi.*

(Unşurl)

§ Bir cins lâtif ve kıymetli ipek
kumaş.

تا شود از باد آبان باغ پر دینار زرد
تا شود ازابر نیسان راغ پر دیبای رش
بخت بر نای تو باد از خری تا هید وصف
رای والای تو باد از روشنی خورشیدوش
عبدالواسع حبلی

*Güzün orta ayı rûzgârından
bahçe sarı altınla, nisan bulu-
tundan çayır ipek kumaşla do-
lu oldukça genç talihin Zühre
gibi kuvvetli, yüksek reyin gü-
neş gibi nurlu olsun.*

(‘Abdulvâsî Cebellî)

§ Parmakların ucundan dirse-
ğe kadar olan miktar ki Türkçe
arış, Arapça ذراع zira' denir.

بای همت عالی اگر پیمائی
چهار طاق فلک جمله کم ز یک رش باد
کمال اسماعیل

*Yüce himmetinin ayağıyle öl-
çersen felek çardağının tamamı
bir arıştan eksik olsun, yani
yüce himmetin o dereceye eriş-
sin.*

(Kemâl İsmâ'ill)

§ Kuvveti ve tadı az, etli bir
nevi hurma § İnişli yokuşlu
yer § Cıva.

رَشْ (ruş) = Öfke sebebiyle göz-
lerini döndürmek.

چکچکی اوفتاده در مجلس
نیزی هزل وضحه از پی بد
که فلقیه از که روتش کرده
باز تابر که چشم رش کرده
سنائی

*Şaka ve eğlence yoluyla değil,
ciddiyetle, hoca kimden yüzünü
buruşturmuş, yine acaba kime*

gözlerini döndürüyor diye mecliste bir fiskos zuhur etmiş.

(Sena'î)

رِش (riş) = Rîş (muḥ.) ریش (ba.).

رِشْت (reşt) = Giylân'a bağlı bir şehir & Parçaları birbirinden ayrılıp dökülen şey, hususiyle yıkılmağa meyleden duvar & Toz, toprak.

چون نباشد بنای خانه دوست
بد گمانم بریر رشت آبی
فرالوی

Evin binası sağlam olmazsa duvar yahut toprak altında kalacağına şüphe etmem.

(Firālāvi)

کس از روز بد چون تواند گریخت
خصوصاً که بر سر فلک رشت ریخت
زجاجی

İnsan fena günden nasıl kaçabilir; hususiyle felek başına toprak dökünce.

(Zeccāci)

& Kireç.

رِشْت (ruşt) = Parıltı ve aydınlık & Meşhur bir kimyager : onun yaptığı altın halis olduğu için halis altına (zeriruşti) derlermiş.

رِشْت (rişt) = Eğirdi: rişten = Eğirmek, boyamak tan mazii şuhudi.

رِشْتَه (rişte) = İplik ve ibrişim teli, dizi.

ای رشته بسی تو کارائی کردی
بالعل لبش عیش نهائی کردی
کال

آبردنگانی (ba.) & İplik hastalığı : bu hastalık çok defa Lâristân'da belirip hekimler arasında da belirip ırkî medenî ile meşhurdur. Firenkçesi : Filâriyosis.

یکی را حکایت کنند از ملوک
که بیماری رشته کردش چودوک
سعدی

(ba.) & Rişten = eğirmek, boyamak tan mazii nakli.

رشته حوا از برای آمدن در بدو حان
مرعش در کار گاه از بحر عیسی یافته
شاعر

Dünya kurulduğu zaman Havva, Âdem için eğirmiş, Meryem, tezgâhında İsa için dokumuş.

(Şā'ir)

& Keten helvası & Erişte aşı, erişte çorbası.

(k.) = (rişte'i bârân) رشته باران Yağmur damlası.

(rişte beenguşt besten) رشته بانگشت بستن = Parmağa iplik bağlamak (k.) bir şeyi hatırlamak.

غافل مشو زمرگ که در چشم اهل هوش
موی سفید رشته بانگشت بستن ست
صائب

Ölümünden gafil olma; çünkü akıllıların nazarında beyaz saç parmağa iplik bağlamak yani ölümü hatırlamaktır.

(Şā'ib)

(rişte'i teb) = Sıtma ipliği: sıtmayı def için kadınlık çağına ermemiş bir kız çocuğunun hastanın boyuna göre

sol eliyle eğirdiği ipliktir ki afsunlayıp birkaç kere düğümledikten sonra hastanın boynuna yahut bileğine geçirirler.

رشته دواز کردن (rişte derâz kerdên) = Mühlet verip sıkıştırmamak.
رشته رشتن (rişte rišten) = Yün, pamuk ve benzerlerini bükmek.

از خرقه تنت دید کال آن مه وعی گفت
این رشته باریکه دین خرقه که وشدت
کال

Kemâl, o ay gibi güzel, hırkadan senin vücudunu gördü de bu hırkadaki ince ipliği kim бүктү dedi.

(Kemâl)

رشته زدن (rişte zeden) = (k.) Yeri iple ölçmek.

رشته شم (rişte'î şem) = Mum fitili.

بسکه صائب ریزد از چشم سرشک آتشین
رشته شمست گویی رشته نظاره ام
صائب

Şā'ib! gözümden o kadar ateşli göz yaşı dökülür ki nazarımın telini mum fitili sanırsın.

(Şā'ib)

رشته صبح (rişte'î şubh) = Yalancı sabah.

رشته ضحاک (rişte'î zehhâk) = (k.) Uzun müddet ş Zehhâk'ın omuzundaki yılan gibi şeyler ş Yağmur.

رشته عمر (rişte'î 'ömr) = Bir iplik-tir ki insanın kaç yıl yaşadığı o ipliğe her yıl vurulan düğümlerin sayısından bilinir.

رشته مریم (rişte'î meryem) = (k.) Çok ince bükülmüş iplik.

رشته ننگه (rişte'î nigende) = Nigende ipliği, yorgan ve döşek kaplamaya mahsus kalın iplik.

رشته (reştî) = Süprüntü ve süprüntücü ş Hor ve hakîr olma.

رقص کردن بخواب در کشی
یم غرقست و مایه رشتی
سنانی

Rüyada gemide raksetmek, boğulmak korkusuna ve hakarete delâlet eder.

(Senā'î)

ş Reşt şehrine mensup, Reştli.

رَشَكْ (reşk) = Haset ve kıskanma. Türkçesi : günü.

یك دهن خواهم پنهانی فلک
تا بگویم مدح و شك آن ملاك
مولانا

O, meleği kıskandıran zatı medih için felek genişliğinde bir ağız isterim.

(Mavlânâ)

رَشَكْ (rişk) = Bit tohumu, sirke.

پوستین وی آشیان سپش
خانه رشك و خانان سپش
پورجا

Onun kürkü kehle yuvası, sirke ve kehle evidir.

(Pürbehâ)

سرس زرشك چو بریشم ریخته خشخاش
پنل زگند چو درگور سوخته مردار
مختاری kendi kölesini hicivde

Başı sirkeden; yünün üzerine dökülmüş haşhaşa benzer; kol-

tuğu kokudan, fırında yanmış ölü gibidir.

(Mahtârî)

Ş Yaradan akan irin Ş Solgunluk, pejmürdelik Ş Dosdoğru duran, dikilen şey Ş Koca sakallı adam.

رُشْك (ruşk) = Akrep = kejdum.

رَشْكِنْ (reşkin) = Günücü, kiskanç, reşk kîn den hafifletilmiştir.

رَشْمِيز (reşmîz) = Ağaç kurdu.

رَشْن (reşn) = Reş [*] = Isırmak ve ısıricılık. Tepe, dağ (Burhân).

رَشْنَوَاد (reşnevâd) = Behmen'in kızı Humây'ın seraskeri.

یکی مرد به نام او رشتواد
صیید بدو هم صیید زاد
بفرمود تا بر کشد سوی روم
بششیر ویران کند مرزوبوم
فرود می

Reşnevâd namında bir zat var idi ki hem serasker hem serasker soyundan idi, «Humây» Rum tarafına gidip kılıçla yer ve yurdu harabetsmeyi emretti.

(Firdavsi)

[*] Nâşîrî ve Kûlzum reş maddesinde her şemsî ayın 11 inci günü dedikleri ve Nâşîrî, reşen=resen dediği halde burada 18 inci günü diyorlar ve on sekizinci günü olması kuvvetleniyor.

رَشْنِ (reşnî) = رَشْنِ (ba.).

رَشْنِیدَه (reşnîde) = İdrar ve necaset (Desâtîr'den naklen Nâşîrî).

رَشْنِیدَه (reşîde) = Sarık ve kuşak saçağı.

رَشْنِیَه (reşîne) = Çamsakızı.

رُطَبْ نُوشْ دَادَنْ (rnteb nūş dâden) = (k.) Zeyvk ve sürurla arkadaşlara şarap sunmak.

رِطْلِ گِرَانْ (riṭli girân) — Büyük kadeh.

رُغْ (ruğ) = Geçirme. Ārūğ (muḥ.).

رَغْزَه (reğze) = Bedeşşân, Kişmîr, Kirmân ahalisinin giydikleri koyun tüyünden yapılmış bir çeşit elbise. (ba.).

رَفْ (ref) = Raf dediğimiz, duvara mihlanmış ensiz tahta. (f) nin şeddesiyle Arapçada da bu mânâyadır Ş Kapı aralığında kapıcıların oturdukları kanape.

رَفْتَنْ (reften) = Gitmek.

ناچه ذوقست بپند تو که هر مرغ که دید
حلقه دام تو بپوسد گلشن زد و رفت
بغیا

Sana bağlanmakta ne zevk vardır ki senin tuzağının halkastını hangi kuş gördiyse gülzari tekmeleyip gitti.

(Yeğmā)

آهوی بالهنگ دوگردن
تواند بنویشتن رفتن
سعدی

Boynu bağlı olan ahu kendiliğinden gidemez.

(Sa'di)

رفت و سنگ بست (reft u seng best)
= gitti, gecikti.

رُفْن (ruften) = Süpürmek.

تا ابد بوی عیت بشامش نرسد
هر که خاک دومیخانه بر خساره نرفت
حافظ

Meyhane kapısının toprağını yanağıyle süpürmiyen kimsenin ömrünün sonuna kadar burnuna muhabbet kokusu erişmez.

(Hāfiz)

رُفُو (rufū) = Elbise ve başka şeylerde belli olmiyan yama, örgü.

چاک حق و جوهل نپذیرد رفو
نیم حکمت کم دهش ای نیکجو
مولانا

Ahmaklık ve bilgisizlik yırtığı yama kabul etmez. Ey iyi huylul! Ona hikmet tohumunu har-cama.

(Mevlānā)

رَفِیدَ (refīde) = Açılmış yufkayı pişirmek için üzerine koyup fırına yapıştırmakta kullandıkları

rı bez parçalarından yapılmış değirmi yastık şeklindeki şey.

نور هوس می کند گرم حاسد
سرو پای گم کرده همچون رفیده
نزاری

Kıskanç; refīde gibi şaşkın bir halde heves fırınına kızdırıyor.

(Nizāri)

رُقْعَةُ بَلَدِ نِلْغُون (ruḳ'e'i belendi nīlgūn) = (k.) Gök yüzü.

رُقْعَةُ غَبْرَا ، رُقْعَةُ پَسْتِ نِلْغُون (ruḳ'e'i pesti nīlgūn, ruḳ'e'i ḡebrā) = (k.) Kürei arz, yer-yüzü.

رُقْعَةُ كَرْدُم (ruḳ'e'i kejdum) = Akrep rukası: Mecusilerin haşaratı def için evin üç duvarına yapıştırdıkları yazılı kâğıt parçası.

رُقْعَةُ مِهْمَانِ (ruḳ'e i mihmānī) = Davet tezkeresi.

رَكْ (rek) = Öfke ve kızgınlıktan dolayı mırıldanma, homurdanma. Mastarı rekiden.

رَگْ (reg) = Damar. Regzen = Hacamatçı, kan alıcı, operatör.

وگزن از هر رگم که کاوش کرد
جای خون گروهر مذاب گرفت
منانی

Kan alıcı hangi damarımı neş-

terlediyse kan yerine erimiş
cevher aldı.

(Senâ'î)

بدوک (bedreg) = (k.) Soyu bo-
zuk, soysuz.

رگ برخاستن (reg berhâsten) = (k.)
Öfkelenmek.

رگ بسمیل خوانیدن (regi bismil hâri-
den) = Besmele damarını ka-
şımak (k.) ölümünü aramak,
ayağıyla kanaraya gelmek [*].

رگ جان (regi cân) = Can damarı
(k.) boyun damarı (Ar.) درید
§ Atardamar (Ar.) شریان.

گوئی رگ جان می‌گسلد زخه سازش
ناخوشت از آواز مرگ پدر آوازش
سعدی

Sazının mızrabı can damarını
üzüyor sanırsın. Onun sadası
babanın vefatını haber veren
sesten daha çirkindir.

(Sa'dî)

رگ خوانبیدن (reg huvâbâniden) =
Damarı uyutmak (k.) işlerde
tembellik ve müsamaha etmek.

[*] Arapça bunun yerinde :

کالباحت عن حشفه بظلفه

1 Tırnağıyla ölümünü araştıran

gibi darbimeseli kullanılır. Bahs = araştı-
mak. Zıllf = koyun ve keçi gibi hayvanla-
rın bakanacağı yani çatal tırnağıdır: bir
kimae koyunu keseceği sırada bir aralık
bıçağı koyunun altına kaçırmış ve ararken
hayvan, ayağıyla tepinerek bıçağı meydana
çıkarmış olduğundan ölümü tâcil edenlerle
kolaylaştıranlar hakkında bu söz darbime-
sel olmuştur.

رِکَاب (rikâb) = Sekiz köşeli bir
nevi büyük kadeh.

زهد پس کن رِکَاب باده بگير
که نگيرد صلاح جای صبح
خاقانی

Sofuluktan vazgeç, şarap kade-
hini tut; zira sofuluk şebûh'un
yerini tutmaz.

(Hâkânî)

صَبُوح (şebûh) sabahleyin içilen
şarap mânasına Arapçadır. Kar-
şılığı غَبُوق (ğebûk) tur ki ak-
şam içilen şaraptır.

عنان عمر شد از کف رِکَاب می‌یکف آر
خاقانی

Ömrün dizgini elden gitti. Şa-
rap kadehini ele geçir.

(Hâkânî)

§ Binek atı.

بهر جانب که دو آری بتقدیر
رِکَابت را بود دولت عنا بگير
شاعر

Her ne tarafa yüz çevirirsen
devlet ve saadet; atının dizgi-
nini tutar.

(Şâir)

Bu mâna Arapçadan alınmışsa
da Burhân ve Cihângiri'de gö-
rüldüğü için yazılmıştır. Üzengi
mânasına Arapçadır. İmale ile
rikîb suretinde kullanılır.

بر آراسته استران رِکِيب
وزان دوی صحرا همه دیده زيب
هاتفی

Binek katırlarını süslemiş ve
ondan bütün ovanın yüzü be-
zenmiş.

(Hâtifî)

زاس گرز وکوبال و تیغ و نشان
نبد هیچ پیدا رکیب و عنان
فردوسی

Topuz, demir çomak, kılıç ve mızrağın çokluğundan üzengi ve dizgin görünmüyordu.

(*Firdevsî*)

rikâb ustuvâr kerdn (rikâb ustuvâr kerdn) = At koşturmak.

rikâbdâr (rikâbdâr) = Üzenginin yanında giden hizmetkâr § İşret takımını hazırlıyan adam رکاب (ba.). Şimdi birinciye (celüdâr) ikinciye (âbdâr) denir (Nâşirî).

rikâbî (rikâbî) = Kadeh ve meze koyacak küçük tabak § Üzengi yanında giden hizmetkâr § Yedek atı § Atın yanına bağlanan گددار geddâre: iki tarafı keskin kılıç.

رُکَّاشَه، رُکَّاسَه (rukâse, rukâse) = Oklu kirpi.

رُکْنَابَاد (rukânâbâd) = Şîrâz'da bir gezinti yeri.

رُکْنِی (rukni) = Bir cins halis altındır ki Rukn ismindeki kim-yagere mensuptur § Şîrâz yanında bir suyun adı = آب رُکْنَابَاد (ba.). Çıktığı yere رُکْنِی teng denir.

در بدخشان لعل اگر از شنگ می آید برون
آب رُکْنِی چون شکر از شنگ می آید برون
حافظ

Bedeşân'da eğer lâ'l taştan

çıkıyorsa Ruknâbâd suyu şeker gibi tengden çıkar.

(*Hâfız*)

رُگُو، رُگُوک، رُگُو (rugû, rugûk, rugûy) = Eski bez parçası.

ای شاه سرفراز که در جنب وایت
بر چرخ نیست اطلس ازرق رگوست آن

نزاری

Ey yüce padişah! Senin bayrağının yanında feleğin üzerindeki mavi atlas değil, o, bez parçasıdır.

(*Nizârî*)

رُگُوگر (rugüger) = Eskici, yamacı.

رَم (rem) = Sürü.

مهرآن ده که در شست ندرم
که در شق صفت فعل رمت
خاقانی

Pek büyük olan zatın sert olması iyidir; yumuşak olması değil. Çünkü sertlik sürü koçunun sıfatıdır.

(*Hâkânî*)

§ Remîden = ürkmek ten emir (İsmas.).

زمن دم می کند آهوی مستش
نمی دانم چسان آرم بدستش
رُکْن الدین

Onun mahmur gözü benden ürüyor. Onu nasıl ele geçireyim; bilmiyorum (!)

(*Ruknuddîn*)

§ Ağzın içinde ve dışında olan yumru et.

رمان (remân) = Ürkücü.

زناچ تو شود گاه خشم شیر رمان
زخچر تو کند وقت کینه پیر حذر
انوری

*Öfkelendiğin vakit aslan, senin
baltandan ürker; kinlendiğin
zaman böbür, senin hançerinden
sakınır.*

(Enverî)

رَم (rum) = Kısık tüyü = رَمكان.

رویش بزیر ریش چنان گشته نابدید
چون کبر مرد غرچه برمکان نهان شده [*]
منجیب

رَم (rim) = Yara ve çibanın cera-
hati. Rîm den hafifletilmiştir.

رَمَارَم (remârem) = Beraber, mu-
kabil, birbiri ardınca.

ایسار مگوی هرچه بای
باغار مدار گل رمارم
ناگفته سخن خیوی مردست
خوش نیست خیو مگر که درم
ناصر

*Her bulup duyduğunu çok söy-
leme; gülü dikenle bir sayma;
söylenmedik söz insanın tükü-
rûğu gibidir ki tükürük ancak
ağızda oldukça hoştur: iyi ve
kötü her ağzına geleni söyleme,
iyiyi kötüden ayır da söyle.
Bazı şey vardır ki ağızdan çı-
kınca pek çirkin görünür.*

(Nâşîr)

[*] Edebe uymadığından tercüme edil-
medi.

رَمَاس (remâs) = Sakız.

رَمَجَك (remjek) = Gerek hakika-
ten gerek hükmen sürçmek,
kaymak. Günah işlemek mânâ-
sına da görülmüşse de bu,
hükmen sürçmek mânâsından
alınmıştır.

رَمِش (remiş) = Remiden = ür-
mek ten hâsılı mastar § Değiş-
mek ve tebdil mânâsına da
gelir.

رَمَك (remek) = Sürü.

رَمُون (remūn) = رَمون (ba.).

رَمَ (reme) = Sürü.

بهر آنست های و هوای شبان
تا بیاید رَمه زگرگن امان
جای

*Çobanın hayhuyu sürünün
kurttan kurtulması içindir.*

(Câmi)

§ Asker taburu ve insan kala-
balığı § Ülker yıldızı.

رَمَیَار (remyâr) = Çoban رَمیار
(Muḥ) (ba.).

رَمِیدَن (remiden) = Ürmek, nef-
ret etmek.

از دست حادثات دی آرمیده هست
آنکس که طبعش از همه عالم رمیده نیست
کلمه

*Tabiatça halktan nefret etmi-
yen kişinin olayların elinden
rahatı yoktur.*

(Kelim)

ای آفتاب لرزه فتنه است بر وقت
آخر چه دیده که چنین دل رمیده
سلمان

*Ey güneş! Yüreğin titremeye
başlamış, acaba ne görmüşsün
ki böyle yüreğin titriyor.*

(Selmān)

رُبَّه، رُنْب (runb, runbe) = Kasık
tüyü.

آنگاه که من هجرات گورم
تو ریش کن وزنت رنبه
ایبی

*Ben seni hicvettiğim zaman
sen sakalını yolarsın refikan
da . . .*

(Leblî)

رَنْج (renc) = Hastalık, incinme, zah-
met ve meşakkat.

گفت من رنجش همی دایم که چیست
چون سبب دانی دوا کردن جلیست
مولانا

*Ben hastalığının ne olduğunu
biliyorum. Hastalığın sebebini
bilince tedavisi bellidir, dedi.*

(Mevlānā)

کیمیای که انصاف مرده و رنج
ایله اندر خرابه یافته گنج

معدی

*Kimyager, keder ve zahmet
içinde ölmüş; ahmak, harabede
define bulmuş.*

(Sa'dî)

§ Renk.

رنج تاریخ آتشین از عشق اوست
می فروزد روز و شب از ناز او
داعی

*Turuncun ateş renkli olması
onun aşkındandır, onun ateşin-
den gece gündüz yanıyor.*

(Dā'i)

§ Renciden = incinmek ten emir.
رنج باریک (renci bârîk) = İnce has-
talık

رنجور (rencūr) = Hasta, kederli.

چو رنج برنتوانی گرفت از رنجور
قدم زرقاق و پرسیدنش در رنج مدار
معدی

*Mademki hastadan hastalığı
gidermeye gücün yetmez; gidip
hatırını sormaktan ayağını esir-
geme.*

(Sa'dî)

رنجه (rence) = Hasta, incinmiş,
zahmet görmüş.

ای که گفتی رنجبه از گردون کدامین عضو است
دانه را از آسیاب آسیب آید بر کبا
ابو طالب کلیم

*Felekten hangi âzân hastadır
diyen kimse! Tanenin değir-
menden zarar neresine gelir (!)*

(Ebū Ṭalib Kelim)

قدم ببرش این خسته رنجبه گر لکمی
نوازشی بزبان غم در رنج مدار
معدی

*Bu hastayı sorma vesilesiyle
ayağına zahmet vermek iste-
miyorsan bari kalem diliyle
taltif etmeyi esirgeme.*

(İlmād)

§ Naz ile salınma.

رَندیدن (renciden) = İncinmek, hastalanmak, kederlenmek, öfkelenmek.

رَند (rend) = Yonga, talaş.

زندى كه زنده ام بيايد
بر عارض حور، زلف شايد
خاقانى

Benim rendemden çıkan yonga hurinin yanağına zū'f olmaya lâyıktır.

(Hākānī)

§ Rendiden = yonmak, kazımak tan emir, (İsmas., isfa. muh. vas.).

نفس موشى نيست الا لقمه رند
قدر حاجت موشرا عقلی دهند
مولانا

Farenin nefsi ancak lokma yonucu yani yiyicidir. Fareye ihtiyacı nispetinde akıl verirler.

(Mevlānā)

Cihāngirī çalmak, kapmak mânasına bu beyit ile istişhadetmiştir § Güzel kokulu şey.

گهی چو شمس بتاب و گهی چو سرو بتال
گهی چو ابر ببار و گهی چو برق بخند
به تند باد اجل چان سپار باد عدوت
تو جان فزای بروی نگار و باد و رند
سوزنى

Gâh güneş gibi parla, gâh selvi gibi salın, gâh bulut gibi yağdır, gâh şimşek gibi gül. Düşmanın; canını ecel kasırgasına teslim etsin. Sen, sevgilinin yüzü ve güzel kokulu şarapla ruhunu yükselt.

(Süzeni)

§ Toz, gubâr. Topraktan kalktığı cihetle toza رند خاک hakrend derler.

چو نور قبله زردشت نور دوزخ تو
نشسته گردوی اندر زمشله غایبه رند
رودكى

Senin iki yanağının nuru Zerdust'un kıblesinin nuru gibidir, yanağının etrafına müşki gâliyeden toz konmuştur.

(Rûdeki)

Müşki gâliye : galiye müşk ten bozularak dilimizde kalemisk denilen misk ve amberden mürekkep siyah koku § Dülger rendesi § Sahnma § Söz '§ Tadı kekre olan şey.

رَند (rind) = Bağımsız, ilişkisiz, zeki, dışı kötü içi iyi kimse § Münkir, sarhoş, fâsik.

رندان خاك بيز (rindāni hāk bîz) = İnce düşünenler, basiret sahipleri, dışı kirli içi temiz olanlar. رند دهل دريد. (rindi duhul derîde) = Yaptığı iş şeriata uymıyan kimse.

يايك دوسه رند لالاى
راهى طلب از غرور خالى
نظامى

Bir iki üç azade rint ile kibir ve gururdan hâli bir yol ara.

(Nîzâmî)

گرچه مینواری گنهگار است اما چون کنم
توبه هم در مذهب رندان گناهی دیگرست
عصمت بخاری

Şarap içmek günah işlemektir ama ne yapayım; rintlerin

mezhebinde tövbe de başka bir gūnahtır.

('İşmeti Buḥārī)

رند (rende) = Dülgerlerin tahta yonttukları alet رند (ba.)

تاچشد سخن تراشی ورنده زنی
تاکی بهدف تیر پراکنده زنی
گر یک سبق ارعلم خوشی خوانی
پسپار برین گفت وشنو شنده زنی
شاعر

Ne vakte kadar söz tıraş edip yonarsın, rendellersin; ne zamana kadar amaca dağınık ok atarsın. Susma biliminden bir ders alsan bu dedikoduya gūlersin.

(Şā'ir)

Ş Büyük, ulu.

همیشه بود نعمت را خوردند
چه آزاد و بنده چه خرد و چه رنده
عمق

Hür ve bende, bağımsız, bağımlı kûçuk, büyük; daima nimetini yiyicidirler.

('Em'ek)

Ş Otlıyan hayvanlara hususiyle koyunlara yarıyan, bahar mevsiminde yetişir bir ot.

بود در روضه رضوان طبع
یعنی سدره و طوی [*] چو رنده
فخری

Cennet bahçıvanı olan tabiatının bahçesinde sidre ile tuba mânen âdi ot gibidir [*].

(Fehri)

Ş Bir nevi siyah deri.

[*] Sidre, tuba : iki mukaddes ağaç.

رندیدن (rendiden) = Yonmak, kazımak, düzlemek, törpülemek Ş Naz ve şive ile salınmak Ş Ot bitmek.

رنگ (reng) = Türkçe renk dediğimiz Ş Hile.

آمد آن ماه دو هفته درقبای رنگ رنگ
زلف پرشد و شکنج و چشم پریرنگ و رنگ
معنی

O iki haftalık ay rengârenk kaftan içinde geldi. Zülfü boğum boğum, kıvrım kıvrım, gözü sihir ve füsun dolu.

(Ma'izzi)

Ş Hisse ve nasip.

انده خال وغم غم بگذار
تا شوی شاد خوار و برخودار
چون زرت باشد از تو جوید رنگ
چون بوی مفس از تو دارد رنگ
منافی

Sevinmek ve hisse almak istersen dayı ve amca kaygısından vazgeç; altının varsa senden hisse ister; züğürtsen senden âr eder.

(Senâ'i)

Ş Can.

اگر شوربائی پیشنگ آوری
من مرده را باز رنگ آوری
عسجدی

Eğer ele bir çorba geçirirsen ben ölmüşe tekrar can verirsin.

('Escedi)

Ş Kuvvet.

مبارزى که بر دى و چيره دستى و رنگ
چون او نبود درميان بيست هزار
فرخى

Bir savaşçı ki mertlik ve galebe hususunda onun gibi yirmi binde bir bulunmaz.

(Ferruḥî)

§ Dölü alınmak için beslenen kuvvetli deve, pugur.

کاروانی بپسرا کم داد چله بلوکنی
کاروانی دیگرم بخشید یخچ چله رنگ
فرخی

Bana bir katar genç deve verdi; hepsi yük taşıyıcı, başka bir katar daha Hürâsânî deve ihsan etti; hepsi damızlık.

(Ferruḥî)

§ Fakir hırkası.

ازان پوشی تو رنگ ای از خداور
که این گویند از مرده خدایت
ایثارالدین

Ey Allahtan uzak olan! Sen derviş hırkasını, bu, Allah adamı, desinler diye giyiyorsun.

(Eşîruddîn)

§ Menfaat ve fayda.

بیوی از تو شدم قانع و همی دایم
که هیچ رنگ مرا از تو جز که بوی تونه
خاقانی

Senin kokunla kanaat ettim ve biliyorum ki kokundan başka senden bana bir menfaat yok.

(Hâkânî)

§ Bitmek, tenebbüt etmek. Hud reng = kendi biten = hüdru § Utanma.

دوشنای منت ازان رنگست
کز تو بوی کرم نمی آید
رضی الدین

Senden kerem kokusu gelmediği için medhimden utaniyorsun.

(Reziyyuddîn)

زنازکی رخ ممی آن چنان روشن
که رنگ آرد ازان لاله های نعمانی
کمال

Naziklikten onun mânasının yüzü öyle parlak ki nu'mânî lâleler ondan utanır [].*

(Kemâl)

§ Kan.

شاهان که بگینه برستیزند
شمشیر کشند و رنگ بریزند
خسرو

Padişahlar ki kin sebebiyle muharebe ederler, kılıç çekerler, kan dökerler.

(Hüsrev)

§ Tarz, gidiş, siyret.

(reng âzâdegân) = رنگ آزادگان
Hür ve bağımsız kimselerin tavrı.

چون کم نشود سنگت چون بد نشود رنگ
بازار مرا دیدی بازار دگر وفق
مولانا

Senin haysiyetin nasıl azalmaz, senin gidişin nasıl fena olmaz; benimle muamelede istifade görmüşken başkasiyle muameleye kalkıştın.

(Mevlânâ)

Buradaki (reng) i (Cihāngirî)
güzelliğe misal getirmiştir §
Dağ keçisi (Ar.) وعول

تا شاخهای خود بکلمات کشند وصل
تیر ترا بدیده پذیرند غم و رنگ
سوزنی

[*] آنچو باکو دگرد رنگ برآرد

Üzüm üzüme baka baka kararır

darbimeseline nazaran Kemâl'in beytinden nu'mânî lâleler renk alır demek de mümkündür. Buna göre reng asıl mânasından başka bir şey değildir.

Dağ koyuniyle keçisi senin okunu gözleriyle karşılayıp boynuzlarını yayına kadar değirirler.

(Süzenî)

§ Revnak: kâri filân rengi dâred veya nedâred = filâncanın işi revnaklı mı değil mi? § Güzellik, hoşluk mânaları bu mânaya yakındır § Tamah, ümit.

چرخ روی تاداران نداری سود
چرخ کس ندوی تاداران ندای رنگ
عنصری

Faydasını ummadığın hiçbir yola gitmezsin ; kendisinden ümidin olmıyan kimsenin yanına koşmazsın.

(Unşurî)

Buradaki (reng) i menfaat mânasına almak da mümkündür § Renç, mihnet. Bunlardan başka altın, gümüş hususiyle hırsızlık yahut kumarbazlıkla ele geçirilen para, kumar § Ayıp § Hâkim § Vali § Fena § Nokta § Az şermaye § Tef pulu § İyi hareket § Hiyanet § Öfke. Utanmakla karışık öfke mânalarına da görülmüştür.

رنگارنگ (rengâreng) = Türlü renkli.

رنگآور (rengâver) = Reng getirici (k.) türlü türlü vaziyetler alan, her dakika bir renge giren, hilekâr.

رنگ آوردهن (reng âverden) = Utanmak, yüz kızarmak, utanmakla karışık darılmak.

زان می یکی جام پیا بین
که رنگ آورد زوعقیق بین
فخرگرگانی

Yemen akikini utandıran o şaraptan bana bir kadeh ölç yani ver.

(Fehri Gurgânî)

بمسن یکدمیش گل چولای خوبی زد
بدید رنگ رخ و عاوض تو رنگ آورد
ابوالعالی

Gül, bir müddetçik devam eden hüsniyle güzellik iddiasında bulunduğu zaman senin yanığının rengini gördü de utandı.

(Ebûlme'âni)

رنگ بر رو شکستن (reng ber rû şikesten) = İnsanın benzi utanmak, kıskançlık, korkudan sararmak.

رنگ بست (reng best) = Çıkmaz, sabit boya.

رنگ بست (reng bestî) = Boyanın sabit ve bir kararda kalması.

رنگی برنگ بست رنگ شکسته نیست
مهتابرا همیشه بیکرنگ دیده ایم
خالص

Sabit boya çıkar boya değildir, mehtabı daima bir renkte görmüşüz.

(Hâlis)

رنگ ره (rengi rehî) = (k.) Baharın letafeti.

رنگرز (rengrez) = Boyacı.

بینی چون تور خشت بزبان
دهی چون تار رنگرزان
نظای

Kerpiççilerin fırını gibi bir burn, boyacıların dağı gibi bir ağız.

(Nizâmî)

رنگریز (rengrîz) = Nakkaş, mimar, fotoğrafçı.

رنگ زنده (rengi zinde) = Yeşil renk.

رنگ شاه زنگبار (rengi şâhi zengbâr) = (k.) Zulmet, karanlık.

رنگ طلائی (rengi tılâ'î) = Sarı renk.

رنگ کردن (reng kerdn) = Nakışlamak, boyamak, hile etmek.

رنگ مهتابی (rengi mehtâbî) = Sarıya çalar beyaz renk.

رنگ و بوی (rengu bûy) = (k.) Süs ve bezek, şan ve şevket.

رنگ هوا (rengi hevâ) = (k.) Havanın bulanıp kararması.

رنگ برگان (reng bergân) = Şişecilerin şişeyi ağartmak için kullandıkları bir nevi yumuşak taş. Seng bergân da derler. Şîrâz'da Bergân denilen köyden çıkarmış.

رنگریز گلگون (rengrezi gul-gün) = Meyhaneci (Ar.) مخار.

رنگرُوش (rengürüş) = Rengfurüş (muḥ.) (ba.).

رنگ ریختن (reng rîhten) = Bina kurmak.

کی بود در سوختن نیست بمن خاشاک را

و رنگ آتشخانه از خاکستر من ریختند

سلیم

Çörçöp yanmakta bana nasıl

kıyas edilir! Ateş evinin binasını benim külümnden yaptılar. (Selîm)

رنگفرُوش (rengfırüş) = İpek satan & Boyacı & Hilekâr.

رنگ لکا (rengi lekâ) = Lök boyası, kızıl boya. لاک (ba.).

رنگیدن (rengiden) = Ot ve ekin bitmek.

رنگین (rengîn) = Renkli, boyanmış : güzel renk verilmiş olan lâtif şey.

ماندازم شکیب از می و صبر از گزاز
حیذا باد و رنگین و خوشا بوی بهار
عماد

Biz şaraba dayanamayız, gül bahçesine sabredemeyiz, parlak renkli şarap ne güzeldir, bahar kokusu ne kadar hoştur. (İmâd)

عمر چو از حیلہ نخواهد فزود
سبب رنگین بشکاف چه سود
دهلوی

Ömür mademki hile ile arttıracak; külfet ile boyanmış bıyığın ne faydası var.

(Dehlevî)

رنگین کمان (rengin kemân) = Renkli yay (k.) kavsikuzah, eleğim-sağma.

رنگیناز، رنگینا (rengîna, rengînan) = Kayısı ile seftalinin

aşılmasından hâsıl olan meyva = Şefteng. Bazılar elma eriği demişler.

رو (rev) = Reften = gitmekten emir, (İsmas, isfa muh. vas.).

گفتا برون شدی بچاشای ماه نو
از ماه ابروان منت شرم باد، رو
حافظ

Cevap olarak yeni ayı seyir için dışarıya çıktın, git, benim ay kaşlarımdan utan, dedi.

(Hāfız)

پدر بارها گفته بودش ببول
که شایسته رو باش وشایسته قول
سعدی

Babası ona çok defalar iyi gi-dişli, iyi sözlü ol; diye bağırmıştı.

(Sa'di)

§ Hüzünlü ses.

رو (rū) = Yüz.

ماه و پروین از خجالت روفرو پوشند اگر
آفتاب اما کند درشب تجلی روی تو
سعدی

Senin yüzün geceleyin güneş gibi tecelli ederse ay ve Ülker utançlarından yüzlerini örterler.

(Sa'di)

§ Cihet, sebep.

دید ازهرکه ستم رو بین آورد و ندید
غم مگر امن تر ازسینه من جای دگر
یعنی

Keder kimden sitem gördüyse yüzünü bana çevirdi, zanneder-

sem benim göğsümden daha emin başka bir yer görmedi.

(Yeğmā)

موی سفید را نه ازان دو سیه کنم
تا باز نوجوان شوم و صدگنه کنم
نه جامه از برای مصیبت سیه کنند
من موی از مصیبت پیری سیه کنم
خاقانی

Beyaz saçımı tekrar genç olup da birçok günah işliyeyim diye siyahlatmıyorum. Elbiseyi müsibet için siyahlatmazlar mı: siyaha boyamazlar mı? Ben ihtiyarlık felâketinden saçımı siyaha boyuyorum.

(Hākānî)

Zîrâ, îrâ kelimeleri (ezînrû) dan muhaffef imiş. Öteki mânaları

روی da yazılmıştır (ba.).

رو بند (rübend) = Yüz örtüsü, yaşmak.

رूपوش (rûpûş) = Yüz örtüsü § Nakışlı ve süslü yüz örtüsü, gelin duvağı. Terkipçe mânası yüz örtücü, gizleyici demektir (k.) içi dışına uymıyan şey.

شکل پیری وجوانی روی پوشی بیش نیست
عجی اندر پیر و ظاهر در جوان پیداست کدست
شیخ مفیدی

İhtiyarlık ve gençlik yüz örtüsünden fazla bir şey değildir. Görünüşte genç olup da gizlide kimin ihtiyar ve kâmil olduğu bellidir

(Şeyh Meğribî)

نیست حدچومنی بودن نام چو توتی
هر رو پوش بنام دگرانت خوانم
جای

Senin gibi bir zatın namını anmak benim haddim değildir.

Bunu gizlemek için seni başka adlarla anarım.

(Cāmî)

رونا (rūnumâ) = Yüzgörümlüğü: güveyin gelini ilk görüşte verdiği hediye.

بادا عروس بخت ترا زینتی که چرخ
هر ساعتش بروی نما مدجهاں دهد
شاعر

Talihin gelini öyle süslensin ki felek ona yüzgörümlüğü olarak her saat yüz cihan versin.

(Şā'ir)

آن ماه رواگر بخاید شی مرا
در وجه او نیم دل و جان برونا
سلطان

Eğer o ay bana bir gece yüz gösterirse yüzgörümlüğü olarak onun yüzüne gönül ve canımı feda ederim.

(Selmân)

روا (revâ) = Gidici § Lâyık, caiz, mubah.

چو برخود ندای روانشتری
مکش تیغ برگردن دیگری
دهلوی

Mademki kendine neşteri lâ-yık görmüyorsun; başkasının boynuna kılıç çekme.

(Dekhlevî)

§ Husule getirici. کام روا kâm revâ, حاجت روا hâcet revâ = arzu ve haceti husule getirici § Geçer akça. Karşılığı nârevâ'dır ki mağşuş paradır § Helâl. Nârevâ = haram.

روائی (revâ'î) = Hakiki karşılığı mecazi § Revnaklı, revaçlı.

رواد (revâd) = رواد (ba.).

رواز، رَوَاز (revâr, revâz) = Hapishane hizmetçisi, gardiyan.

روارو (revârev) = Birbiri ardınca gitmek, asker acele ile yürümek.

چو فرمان بفرمان پذیران رسید
خروش روا رو بکیوان رسید
هاتفی

Emir, emri ifaya hazır olanlara erişince birbiri ardınca hareket gürültüsü Zühale erişti.

(Hâtîfî)

Bu beyitte huruş revârev'i bang revârev mânasına alarak alkış demek daha münasiptir.

رواس (revâs) = Su tercisi, su kerdemesi.

رواقِ مَطَرِ حَشَم (rivâkı menzeri çeşm) = (k) Gözbebeği.

روان (revân) = Gidici, akıcı.

آب روان کرده بحر گوشه

توشه جان داده بحر جوشه

جعفر فراهانی

Her köşeye su akıtmış, her başağa yani nebata can azığı ermiş.

(C'êferi Ferâhânî)

§ Acele, derhal.

بنخواه جان و دل از تنده و روان بستان
که حکم بر سر آزادگان روان داری
حافظ

Kulunun canını, gönlünü iste
de hemen alıver, çünkü aşıklar
emrinin altındadır.

(Hâfız)

Ş Ruh, can, nefsi natika.

رونی تو و رفت از دل بی تاب توام
باز آئی که آید بدل خسته روانم
یعنی

Sen gittiğinden beri takatsiz
gönlümün dermanı kalmadı.
Avdet et ki hasta gönlüme can
gelsin.

(Yeğmā)

اگر بفارس رود کاروان اشعارم
روان سعدی و حافظ کنند استقبال
جای

Eğer şiirlerim kafilesi Farsa
giderse Sa'dî ve Hâfız'ın ruh-
ları onları karşılarlar.

(Cāmī)

رَوَانْ آوَرْد (revân āverd) = Ha-
kīm, feylesof.

رَوَانْ بَهْش (revân behş) = İlim ve
marifeti idare eden melek (Ar.)
روح القدس.

رَوَانْ بُد (revân bud) = Nefsi kül
ki şeriat ehline göre levhi mah-
fuz, hükemaya göre dokuzun-
cu felektir. Sofiler nazarında
nefsi kül'den murat hakikati
Muhammediyedir.

رَوَانْ حَوَاه (revân huvâh) = Di-
lenci.

گر لطف خدا رسد شود شاه
آن کوه‌دش بود روان خواه
لطیف

Allahın lûtfu erişirse babası
fakir olan kimse padişah olur.

(Leîfî)

روان کوی پیری روان خواه بود
که هستش زهرکام کوتاه بود
آغایی

O mahallede dilenci bir ihtiyar
vardı ki eli her arzusundan
kısa yani her isteğinden mah-
rum idi.

(Âğâci)

رَوَانْ سَالَار (revân sâlâr) = روان-
(ba.).

رَوَانِستَان (revânistân) = Yedi
felek, اَفْلَکِ سَبْعَه eflâki seb'a.

رَوَانْ گِرد (revân gird) = Aslı
girdi revân = ruh şehri yani
eflâk ve melekût âlemi.

رَوَانَه (revâne) = Revan.

ناکی بقنای وصال تو بیکانه
اشکم شود از هرزه چون سیل روانه
خواهد بسر آمد شب بجران تو یانه
ای تیر غمت را دل عشاق نشانه
خلق بشو مشغول و تو غالب زمیانه
خیالی

Ancak seninle birleşmeyi özle-
mekle göz yaşım her kirpiğim-
den ne vakte kadar sel gibi
akacak. Senden ayrılış gecem
sona erecek mi, yoksa ermiye-
cek mi? Âşıkların kalbi kederi-
nin okuna amaç olan sevgili!
Bir büyük topluluk seninle
meşguldür, halbuki sen ortada
değilsin.

(Heyâlî)

روانه شدن (revâne şuden) = Hareket etmek, yollanmak.

روانه کردن (revâne kerden) = Yollamak, göndermek.

رَوَاوَه (revâve) = Rebab; rev = hüzünlü ses, âve (âvâzende) ses çıkarıcı kelimelerinden mürekkeptir.

رَوَاوَه (rübâh) = Tilki.

بر وجودم غم عشقش بشد آسان چیزه
که یکی شیر زبان نگاه جدل بر روباہ
قائمی

Mücadele zamanında bir kükremiş aslan bir tilkiye nasıl galebe ederse vücuduma aşkının elemi öyle galebe etti.

(Kāānī)

Muhaffefi روباہ rübeh'tir.

سنگ کار دیده بگیرد بلفک
ز روباہ رمد شیر نادیده جنگ
فردوسی

Tecrübe görmüş köpek, kaplanı tutar, savaş görmiyen aslan, tilkidən ürker.

(Firdavsi)

Küçültülmüşü rübehek tir.

میوه فروشی که بین جاش بود
روبهکی خازن کالاش بود
نظامی

Bir tilkiceğiz Yemen'de oturan bir yemişçinin malını muhafaza ediyordu.

(Nizāmī)

روباہ زرد (rübâhi zerd) = (k.) Güneş.

چو شنگری سودید بر لاجورد
سور سیه زاد روباہ زرد
نظامی

Lâciverde kırmızı boya sürdükleri zaman siyah samur, sarı tilki doğurdu : gökyüzü kızarcınca güneş doğdu.

(Nizāmī)

رَوَاوَه تَرْبَكْ، رَوَاوَه (rübâ, rübâh turbek) = İltüzümü = segengür (Ar.) عنب الثعلب.

روباہی کردن (rübâhî kerden) = Tilkilik etmek (k.) hile ve hud'a etmek.

رَوَايَان (rūbiyân) = Karadis اریان (ba.).

رُوج (rūc) = Gün, gündüz = rüz.

ویته سرور بیابانم شور و روج
مرشاه از دیده بارانم شور و روج
بابا طاهر

Sensiz gece gündüz başım sahradadır : sahrada dolaşırım. Gece gündüz gözümden yaş akıtırım.

(Bābā Tāhir)

Yevm ile nehar bir saymayıp da yevmi, güneş doğmasından, neharı fecrin doğuşundan itibar edenlere göre yevme gün, nehara gündüz denir. Farsçada her ikisine rüz derler.

Farsçanın Teberî ve Derî kısmında (z) (c) ye çevrilir: Rüz = ruc. Râzî = racî. ریتہ vîlâh =

bîtu = sensiz شو şev = شب şeb = gece.

روح (rūḥ) = Hasır otu.

روح چكاد (rūḥ çekâd) = دوخ چكاد (ba.).

رود (rūd) = Nehir, ırmak, hususiyle Ceyhun nehri. Bir adı da Âmu'dur. Cūy da ırmak mânasına ise de esasen cūy ırmağın yeri, rūd içinde akan sudan ibaret olup birbirlerinin yerinde kullanılırlar § Evlât, oğul.

خواهی که برنجیزدت از دود رود خون
دل دوهوای صحبت رود کسان میند
حافظ

Gözünden kan ırmağı akmamasını yani kan ağlamamayı istersen insan oğlunun sohbeti sevgisine gönül bağlama.

(Hâfız)

Kütütlülmüşü rüdek tir § Kemence yahut çeng denilen bir nevi saz.

آسمان دوست تربیت دوات تو
بقیامت که باشد صفت مادر ورود
سالها شد که بدهد تو ندیده است کسی
ناله کن دست کسی کرد جز ابریشم رود
نجیب الدین

Gök senin devletini büyüüp yetiştirmek hususunda ananın evlâda karşı mevkiî vaziyetindedir. Senin zamanında yıllardan beri saz telinden başka, kimsenin bir kimse elinden

nâle ve feryadettiği görülmemiştir.

(Necîbuddîn)

§ Barsak, hallaç kirişi, saz teli § Suda haşlanmak suretiyle tüyü alınıp derisi içinde kızartılan kuzu ve kuş (Ar.) سحیط.

رودبار (rūd bâr) = Irmakları çok olan yer § Büyük ırmak § Gîlân ile Kazvîn arasında bir kasaba § Su kenarı.

رودآبه (rūd âbe) = Kâbil şahı Mih-râb'ın kızı : meşhur Rustem'in babası Sâm oğlu Zâl görüp sevmiş ve onunla evlenerek Rustem dünyaya gelmiştir.

چنان دان که رودآبه را پور سام
نهای نهاده است صدگونه دام
فردوسی

Öyle bil ki Sâm'ın oğlu, Rūdâbe için belli etmiyerek yüz türlü tuzak tertibetmiştir.

(Firdevsî)

Rūdâbe'nin oturduğu kale.

رود آور (rūd âver) = Hemedân - da bir kasaba.

رود ساز (rūdsâz) = Sazende.

تا ز بانگ نوحه گر باشد روان دائم نفور
تا همیشه دل ببالگ رود ساز آید فراز
قطران

Ruh; yaslının feryadından ürk-tükçe, gönül sazende sadasından daima yükseldikçe.

(Keŋrân)

Aslı sâzende'i rûd = Rûd denilen çalgıyı çalan. Mutlak saz çalan mânasında da kullanılır.

رودَكْ (rûdek) = Derisinden kürk yapılı vaşak denilen hayvan
Ş Buḥârâ'da bir köy : meşhur şair Rûdekî buralı olduğundan yahut rûd denilen sazı çaldığından Rûdekî denilmiştir [*].

رودَلَاخْ (rûdlâḥ) = Irmağı ve akar suları bol olan yer.

رودَنَكْ، رُودَن (rûden, rûdeng)
= Kızıl kök, kızıl boya kökü
= Rûnâs.

رُودَهْ (rûde) = Barsak Ş Rûd'da tarif edildiği veçhile pişirilen kuzu ve kuş. Bu münasebetle yaprakları dökülen ağaca da denir. Cem'i rûdegân'dır.

رُودَوَهْ (revreve) = Devr ve telsül (Nâşiri).

رُودْ (rûz) = Gün, gündüz (ba.).
Ş Güneş.

روز برآند بلند ای پسر هوشمند
گرم بود آفتاب خیمه برویش بیند
سعدی

Ey akıllı çocuk! Güneş yüksel-

[*] Fakat ikinci ihtimale göre Rûdî denilmesi lâzımdı sanırım.

di. Güneş sıcak olur. Onun yüzüne çadırı kapa.

(Sa'dî)

Ş Vakit, zaman, hengâm.

روز عیش و طرب و بستانست
روز بازار گل و ریختن
انوری

Zeuk, safa ve bahçe zamanıdır, gül ve fesleğen alışıverişinin kızıştığı zamandır.

(Enverî)

روز افکن (rûz efken) = Gün aşırı tutan sıtma.

روز امیدوی (rûzi umîdubîm) = Havf ve rica günü (k.) kıyamet günü.

شیدم که در روز امیدوی
بدانرا بشیکان بخشد کرم
سعدی

İşittim ki kıyamet günü kerim olan Cenabı Hak kötülerini iyilere bağışlar.

(Sa'dî)

روز بازار (rûzi bâzâr) = Pazarın revaçlandığı ve kızıştığı zaman.

جشن فرخنده فروردیست
روز بازار گل و نسرینست
ابوالفرج

Kutlu nevrüz bayramıdır; gül ve nesrinin revaçlandığı zamandır.

(Ebûlferac)

روز بازخواست (rûzi bâz huvâst) = (k.) Kıyamet günü.

توسم که صرفه ببرد روز بازخواست
نان حلال شیخ زآب حرام ما
حافظ

Korkarım ki kıyamet gününde şeyh'in helâl ekmeğinin bizim

haram suyumuza üstünlüğü ve ondan faydalı olmayacak.

(Hâfız)

روزبان (rūzbân) = Padişah kapısının gündüz bekçisi, zabıta memuru, cellât gibi padişah kapısında emir bekliyen kimse-ler.

شبانگه بدرگاه بردوش کشان

برروز بانان مردم کشان

فردوسی

Geceleyin onu çekerek dergâha, cellâtların yanına götürdü.

(Fırdevsî)

روزبه (rūzbih) = Günü iyi, mesut = bihrüz. Selmâni Fârsî Hazretlerinin eski adı (Nâşirî)

روزبه (rūzbihî) = Saadet = bihrüzî.

روزچه (rūziçek) = Berat günü: şabanın on beşinci günü, gece-sine şebîçek derler.

روز خسب (rūz husb) = Gündüz uyuyucu (k.) tembel.

روز خسبوشبخیز (rūz husbuşebhîz) = (k.) Riyakâr sofû ş Hırsız, haramî.

روزخوش (rūzihuş) = Gençlik ve sıhhat vakti.

روز خون (rūz hun) = Gündüz olan vurgun, baskın. Gece baskınına şebhun, şebîhün derler.

نم آنگه خبر دارت که چوانست

شیخون مصلحت یاروز خوانست

نزاری

Gece baskını mı yoksa gündüz vurgunu mu muvafık olacağını sana o zaman haber veririm.

(Nizârî)

روزدار (rūzdâr) = Hizmetkâr.

روز درنگ (rūzi dereng) = (k.) Kıyamet günü.

روز رخ (rūz ruh) = (k.) Çehrenin beyaz yahut kırmızı olması.

روزستان (rūzistan) = Padişahla-rın gündüz oturdukları yer. Kar-şılığı şebistan.

روز سیاه (rūzisiyâh) = Kara gün, yas ve musibet günü.

روز شمار (rūzi şumâr) = Hesap günü (k.) kıyamet günü.

ز هول روز شمار آذری چه می ترسی

تو که دیوان روز در شمار آبی

آذری

Âzerî! Kıyamet gününün heybetinden ne korkuyorsun ! Sen kimsin ki o gün sayıya gelesin.

(Âzerî)

روز فرآخ (rūzi ferâh) = Güneşin doğmasından önceki lâtif çağ.

دوش تاروز فراخ آن صنم تنگ دهان

لب چون لاله می داشت زی لاله شان

ازرق

Dün gece güneş doğuncuya ka-dar o küçük ağızlı, lâle gibi dudağını şaraptan lâleliğe çeviriyordu.

(Ezrekî)

روز ننگونبرد ، روز ننگونام ، روز کوشش (rūzi kuşîş, rūzi nengunâm, rūzi nenguneberd) = (k.) Savaş günü.

آن جهاننداری که از آواز کوشش دمیدم

روز کوشش آید اندر گوش النصر معله

سلمان

*O bir cihangir ki savaş günü
kös sesinden kulağına zaman
zaman (النصر معاك) = nusret senin-
ledir, yani mansur ve muzaffer
olacaksın, sesi gelir.*

(Selmân)

*روز هرزده (rūzi hurmuzd) = Per-
şembe günü.*
روزیانہ (rūziyâne, rūzîne) =
Gündelik.

*روزبہان (rūzbihân) = Ünlü şeyh-
lerden değerli bir zat.*

چه خوش گفت آن عارف روزبه
که بادود چنان شب از روزبه
شاعر

*Rūzbihân adındaki o irfan sa-
hibi şeyh, sevgilinin derdiyle
geçen gece, gündüzden hayırlı-
dır diye ne hoş söyledi.*

(Şā'ir)

*روزپنکر (rūzpeyker) = Açık fi-
kirli, kalbi temiz, doğru kimse.*

*روزگار (rūzgâr) = Zaman, yaşı-
nan günler, müddet, fırsat.*

عالمان تو موران بدند و مارشدند
برآر از سرموران مارگشته دمار
مده اما نشان زین بیش و روزگار
که اژدها شود از روزگار یابد مار
مسعودی

دمار (ba.).

*روزگار burden (rūzgâr burden) = Va-
kit zayi etmek, ömür telef et-
mek, yaşamak.*

روزگار رفتگان (rūzgâr reftegân) =
(k.) Devletsizler, kudretsizler,
talihi dönükler.

روزگرد (rūzgerd) = Güneş.
روزگرد (rūz gerdek) = Ay çiçeği.

روزمه (rūzmeh) = Tarih.

شدت فرامش آن روزمه که دوغزلین
زچوب کرده رکاب وزلیف کرده عنان
مسعود سعد

*Gazne'de üzengini ağaçtan, diz-
ginini liften yaptığıın tarihi
unuttun mu.*

(Mes'ūd Sa'd)

روزن (revzen) = Delik, pencere.

مدان آن دوست راجز دشمن خویش
که لای چشم او برروزن خویش
نظامی

*Gözünü, kendi pencereden
ayırmıyan dostu, düşmandan
başka bir şey sanma.*

(Niẓāmî)

نه سایه ز تو برسر نه نوری از تو برروزن
مرا ازان چکه صروی مرا ازان چکه ماهی
یفما

*Ne başımda sayen, ne pence-
remde nurun var; selvimişsin,
aymıışsın bana ne.*

(Yeğmā)

*Arapçada pencere mânasına-
dır. Kamusu şerheden (ruşen)
maddesinde (revzen) in revşen
gibi Arapçalaştırıldığını söylü-
yor.*

*روزینو، روزن (rūzinev, rūzî-i-
nev) = Yeni gün, yeni rızk de-
mektir ki Arapça جدید روز
karşılığıdır.*

هر آنچه از مهر پیشین رفت گورو
کنون رزق نوست و روزی نو
جای

*Geçen hayattan her ne gittiyse
gitsin. Şimdi yeni azık yeni
gündür, yani biz bugünkü ha-
yata bakalım.*

(Cāmî)

روزه (rūze) = Oruç.

دل نهادم بیوسه چو شکر
روزه بستم ز چیزهای دیگر
نظامی

(ba.) دل نهادن

Sonundaki (a) bazan nispet ifa-
de eder: du rūze iki günlük,
deh rūze on günlük.

ما ازین هستی ده روزه بجان آمده ایم
وای برخضرکه زندانی غراب دست
صالب

*Biz bu on günlük varlıktan
usanmışız; yazık Hızır'a ki te-
melli yaşama zindanındadır.*

(Sā'ib)

(rūze) روزه گرفتن، روزه داشتن، روزه بستن
(rūze dāšten, rūze girif-
ten) = Oruç tutmak.

(rūze hūvâr) = Oruç
yiyen.

(rūzedâr) = Oruçlu, saim.

باز آکه در فراق تو چشم امیدوار
چون گوش روزه دار بر الله اکبرست
صعدی

*Yine gel ki senden ayrılan
ümitlinin gözü, ezanı bekliyen
oruçlunun kulağı gibi intizar-
dadır.*

(Sa'dî)

مکن ذخیره چو در هفته است عمر عزیز
بخور که روزه گرفتن حرام دوسفرست
شفیع

*Mademki ömür gitmektedir ;
biriktirme, yemeye bak; çünkü
seferde oruç tutmak günahdır.*

(Şefî')

(rūze guşūden) = Oruç
bozmak, iftar etmek.

(rūze vâ kerden) = روزه واکردن.

خار باده در چشمم سیاه کرده است عالم را
بیا ساقی که وقت شام باید روزه واکردن
شاعر

*Şarabın verdiği sersemlik gö-
zümde âlemi karartmıştır. Sâki!
gel, akşam vakti oruç bozmak
lâzımdır.*

(Şâ'ir)

بر دهان غنچه گه گه می زند بچشمم نسیم
کان شکر لب جز بیوسه روزه نگشاید همی
خسرو

*Lâtif rûzgâr bazı bazı koncanın
ağzını öper; çünkü o şeker du-
daklı, öpücükten başka şeyle
orucunu bozmaz: ağzını açmaz.*

(Husrev)

(rūze'î meryem) = (k.)
Susma, sükût.

روزه (rūzî) = Rızık ve nasip.

اگر بیای بیوشی وگر ایسر بروی
مقسمی ندهد روزی که نهادست
صعدی

*Eğer ayakla koşsan, eğer başla
gitsen rızıkları taksim eden
Hak Tealâ koymadığı yani ev-
velden takdir etmediği rızık
vermez.*

(Sa'dî)

آنکه دانش نباشدش روزی
نگی دارد زدانش آموزی
نظامی

*Bir kimseye ilim nasip olmaz-
sa ilim öğrenmekten utanır.*

(Nizâmî)

روزی (rūzī dih) = Rızk verici:
Cenabı Hak = Rūzī resân.

روزی کناد (rūzī kunâd) = Allah
nasip etsin yerinde kullanılan
bir duadır.

روزی افزای (rūzī efzây) = Melikî
ayların dördüncüsü.

روس (rūs) = Rus & Tilki & Salna-
rak yürüme & leri geçme.

روس انگرده (rūs engurde) = ltüzü-
mü (Ar.) عنب الثعلب. Rūs = tilki.
Engurde = üzüm.

روساhtن (rusâhten) = (k.) Mah-
cup olmak, utanmak.

روسپی (rūspī) = Namussuz kadın.
Rūsipîd = yüzü ak (muḥ.). Yüzü
kara mânasına rūsiyâh denile-
cek iken tezyif ve kinaye yo-
liyle rūspî denilmiştir. Bu türlü
söz Araplarca da âdettir. Ni-
tekim kendisini yılan ısırması
kimseye selim, köre Ebu Nasîr
derler.

آدی پیل وشیرا دویند
می تواند نگاه آسان داشت
لیک هرگز هیچ بند وحیل
روسپی را نگاه نتوان داشت
طیان

*İnsan oğlu fil ve aslanı zincir-
de kolayca zaptedebilir, lâkin
hiçbir rabıta ve hile ile oros-
puyu zaptetmek mümkün de-
ğildir.*

(Tegyân)

روستا (rūstâ) = Köy, (Ar.) قریه
ķerye.

داشت زالی پروستای نگاه
مهری نام دختری و سه نگاه
سنائی

(ba.) نگاه

Muarrebi tır & رستاق ، رستاق
Köylü = rusâtiy & İnsan toplu-
luğu.

روسته (rūste) = Rastıktaş = râ-
suht. Aslı rūyi sūhte = yanmış
tunç ki maksat yanmış bakır-
dır (Ar.) نحاس عرق. Arapçalaştı-
rılmışı روستخچ imiş.

روسی (rūsī) = Rusyalı & Meşhur
bir cengâver & Şarap kadehi.

روش (rūş) = Aydın, nurani Rūşen
(muḥ.) چشمشماروش Çeşmişumârūş
= gözünüz aydın; tahfif ile چشمروش
çeşmrūş da derler. Mütercim
Asım Efendi, Burhân'ın;

چشم شما روشن واسر بدین معنی هم آمد است
ibaresinden yüzün
gülsün mânasını çıkarmıştır. &
Kötü huylu, tabiatsız.

بختم آوخ که طفل گریهنده است
که هر لحظه روش می شود
غافانی

*Talihim yazık ki her lâhza
huysuzlaşan ağlayıcı çocuk gi-
bidir.*

(Hākānî)

رُوش (revîş) = Gidiş : reften =
gitmekten hâsılı mastar.

من آدمی بختین شکل و خوی و قد و درویش
ندیده ام مگر این شیوه از پری آموخت
سعدی

*Ben bu şekil ve tabiatla, boy
ve gidişte bir insan görmedim.
Galiba bu şiveyi periden öğ-
rendi.*

(Sa'dî)

فلک بکام دل و استان نمی گردد
فغان ز کج روشیای چرخ کج رفتار
شاعر

*Felek doğruların gönlünün ar-
zusunca devretmiyor. Hareketi
eğri olan feleğin eğri tarz ve
hareketlerinden elâman.*

(Şā'ir)

Tarz, kaide, üslûp, misil, ma-
nenî gibi asıl mânadan alman
mânalarda da kullanılır Ş iki
tarafı ağaçlık bahçe arasından
geçen yol ki hîyâbân denir.

رُوشَان (rūşān) = Rūşen (ba.).

رُوشَن (rūşen) = Aydın, ziyadar,
parlak. Karşılığı tîre ve târîk.

شمع جوی و آفتاب بلند
روز بس روشن و تودرش تار
هاتفی

*Güneş yükseldiği halde ışıık
arıyorsun. Gün çok aydın, sen
hâlâ karanlık gecedesin.*
(Hâtîfî)

چراغ دلم یادت بی دوغی
بمی ده چراغ مرا روشی
نظای

*Gönlümün چراغی yağsız kaldı;
şarap ile benim چراغımı ay-
dınlat.*

(Nişāmî)

Ş (k.) Belli, aşikâr.

شد بشا گوشت سفید و ظلمت غفلت بجماعت
صبح روشن گشت و در خواب پریشانی هنوز
صائب

*Kulaktozun, yani sakalların
ağardığı halde gaflet karanli-
ğindasın. Sabah aydınlandı,
yani göç yaklaştı; sen henüz
korkulu rüya görüyorsun: hâlâ
uykudasın.*

(Şā'ib)

احوال دل ز دیده خونبار روشنست
صائب

(ba.). خونبار.

بسکه نادیدنی از مردم عالم دیدم
روشنم گشت که آسایش نایبناچوست
کلیم

*Dünya halkından, o kadar gö-
rülmiyecek şey gördüm ki kö-
rün ne derece rahat ettiğini
anladım.*

(Kelîm)

Muarrebінде (r) üstün olup
pencere mânasmadır.

Rūşen bîn, rūşen dil, rūşen rây,
rūşen revân, rūşen zemîr, rūşen
kîyâs, rūşen nihâd gibi kelime-
lerin evvellerinde bulunarak

aydın, parlak, temiz mânâsını ifade eder.

روشنا (rūšnâ) = Parıltı, lemean
Ş Göztaşı.

روشنان فلک، روشنان (rūšenân, rūše-
nâni felek) = (k.) Yıldızlar.

روشنان فلکی را اثری درمائیست
حذر از گردش چشم سببی باید کرد
نشاط اسفهان

*Yıldızların bizde bir eseri yok-
tur. Bize siyah bir gözün ha-
reketinden sakınmak lâzımdır.*
(Neşât-ı İsfahânî)

روشنایی (rūšnâyi) = Aydınlık ki
karşılığı târîkîdir Ş Göztaşı,
ruşena taşı.

روشندان (rūšendân) = Aydınlık
bacası Ş Üzerine kandil ve mum
konulan şey.

روشنگر (rūşenger) = Cilâcı.

شکوہ تازیکی دل را باطل دل بگو
از بغل آینه را در پیش و روشنگر برار
حالب

*Kalbinin kararmasından ancak
gönül sahibine şikâyet et; ay-
nayı koltuğundan cilâcının
önünde çıkar.*

(Şâ'ib)

روشناس (rūşinâs) = Halkça bili-
nen ünlü kimse.

ز سابه تو شده است آفتاب روی شناس
که هم نشین را هر کس بهم نشین داند
کول اسماعیل

*Güneş senin sayenden ünlü ve
muteber olmuştur; çünkü herkes
arkadaşı arkadaşla tanır.*

(Kemâl İsmâ'îl)

روشن چراغ (rūšen çerâğ) = Mu-
sikide bir makam.

روشنک (rūšenek) = Dârâ'nın kızı
ve İskender'in refikası.

دل روشن از روشنه برمتاب
نظامی

*Ruşen ve ziyadar olan kalbini
Rūšenek'ten çevirme.*
(Nizâmî)

Ş Kuru mantara benzer bir ilâç.

رَوْضَةُ تَرْكِب (revze'i terkîb) =
(k.) İnsanın ceset ve kalıbı.

رَوْضَةُ دُوزَخ بَار (revze'i düzeh
bâr) = (k.) Kılıç.

رَوْضَةُ فِرُوزِه رَنگ (revze'i fîrū-
ze reng) = (k.) Gök.

رُوغ (rūğ) = Geçirme, ârūğ (muğ.).

رُوغَن (revğen) = Yağ: bütün hay-
van ve nebat cinsinin yağlarına
denir (k.) din mezhep Ş
Gençlik.

دچار اغم منت روغن نداود روزگار
خانه را آتش زخم تا کلیه ام روشن شود
کلم

*Çerağtmda zamanın yağı min-
neti yoktur: kandilimde yak-
mak için zamanın yağına min-
net etmem; kulübemin aydın-
lanması için evimi ateşlerim.*

(Kelîm)

روغن بریگ ریختن (revğen berîg rih-
ten) = Kuma yağ dökmek (k.)
neticesiz ve mânasız iş yapmak
ve beceriksiz adama iş tevdi
etmek.

ازین نصیحت ییوده ای فقیه ترا
چه حاصله-تکه روغن بریگ می‌ریزی
نزاری

*Ey fakîh! Bu beyhude nasihat-
ten sana ne fayda olacak; niçin
mânasız iş yapıyorsun.*

(Nizâri)

روغن خود (revğeni hüd) = (k.)
Kendi din ve mezhebi.

روغن خوش (revğeni huş) = Susam
yağı. Şırlağan = روغن شیرینغت.

روغن رفته (revğen refte) = Yağı
gitmiş (k.) gençlik günleri geç-
miş yahut hayat ve saadetten
usanmış kimse.

روغن زبân (revğen zebân) = Yu-
muşak sözlü, tatlı dilli, dalka-
vuk.

روغن قازمالیدن (revğeni kâz mâlî-
den) = Dalkavukluk etmek, al-
datmak.

روغن مصری (revğeni mişrî) = Pele-
senk yağı.

روغن مغز (revğeni meğz) = (k.)
Akıl ve tedbir.

روغنی (revğenî) = Çörek, poğaça,
gözleme gibi hamuru yağla yo-
ğurulmuş şeyler § Yağcı, yağ
çıkarıcı (Ar.) عصار.

روغنینه (revğenîne) = Yağlı pek-
simet, poğaça, katmer [*].

[*] Burhân ve Kızum'den gözleme ve
poğaça anlaşıldığı halde, Âsım Efendi bu lâ-
gatin başına geçirdiği kadı lokması, namaz

روغن‌اس (rûğnâs) = Kızıl boya.
Rûnâs روناس (ba.).

روفتن (rûften) = Süpürmek.

حتم او بودی چو دیگر بندگان در مطبعت
آتش افروختن یاروفق خاکستری
عصمت

*Hâtem eğer sağ olsaydı senin
aşevinde başka hizmetçilerin
gibi ya ateş yakar, yahut kül
süpürürdü.*

(İşmet)

روگه (rûgâh) = Kitap dibacesi
§ Elbise yüzü § Millet reisi.

روکش (rûkeş) = İç, dışına uy-
mıyan, kalp.

رؤم (rûm) = Orta Asya halkının
Anadoluya verdikleri isim § روم
Rüyem = benim yüzüm (muğ.).

لشکر اشک ز راه مژمام چون دریا
دمیدم بر طرف روم کند تاختی
شاعر

*Göz yaşım askeri, kirpiğimin
yolundan yüzüm tarafına dai-
ma deniz gibi hücum ediyor.*

(Şâ'ir)

§ Kasık tüyü = Rum, rûme,
runb, runbe.

رؤمال (rûmâl) = Yüz silinecek şey.

lokması, kadınbudu denilen hamur işi yi-
yecek tâbirlerini nereden aldığı bilineme-
miştir.

yüz havlusu § Yüz sürücü, yüz süren.

رُوی بچگان (rūmî beçegân) = (k.)
Göz yaşı damlaları.

رُوی حوی (rūmî hūy) = (k.) Dö-
nek tabiatlı.

رُوی زَن رَعْنَا (rūmî zeni re'nâ) =
(k.) Güneş.

رُومِنَا (rūmînâ) = Silinmiş, te-
mizlenmiş (Burhân, Nefisî, Be-
hâr). (Nâşirî) Ferhenglerde bu-
lamadım, diyor.

رُوی وُزَنگی (rūmî vu zengî) =
(k.) Gündüzle gece.

رُون (rūn) = Sebep.

رُونِگ، رُونِ، رُونِاس، رُونِاس
(rūnâs, rūynâs, rūyen, rū-
yeng) = Boyacıların kullandık-
ları kızıl kök, kızıl boya kökü.

زین هر دو زمین هرچه گباروید تاحشر
پیش همه روین بود وشاخ بر خون
مسعودی

(ba.) برخون.

بی نزار تر ز زورم که ز مهر
خون دهرق بفسر دم همچو رویناس
نزاری

Şarapsız, zerdeçav yaprağından
daha zayıfım; çünkü zemheri,

damarlarda kanımı kızıl kök
gibi dondurur.

(Nizārî)

رُونَج (revenc) = Bumbar dolması.

رُوه (rūh) = Güzel huy, iyi hareket,
günahtan çekinme § Kâbil'de
bir dağ.

رُوهَنده (rūhende) = Kuvvetli ve
boy atmış ekin. Aslı rüyende
= bitici.

رُوهِنِی، رُوهِنَا (rūhînâ, rūhînî)
= Cevherli parlak çelik; bun-
dan yapılan kılıca da denir.
Rūhinyâ suretinde de görül-
müştür.

رُوی (rūy) = Tunç.

لبت دانمکه یا قوت و تانت سیم
نمی دانم دلت سنگست یا روی
مسعودی

Dudağının yakut, vücudunun
gümüş olduğunu bilirim. Kal-
bin taş mıdır yoksa tunç mu?
bilmiyorum.

(Sa'dî)

§ Yüz.

چون روی تو چون باز کند دفتر حسن
گل مہیای بیم استن اوراق آید
نظاما

Senin yüzünün çimeni güzellik
defterini açınca : sen yüzünü
gösterince gül, yapraklarını top-
lamaya hazırlanır: gül artık
duramaz.

(Yeğmâ)

تو در روی سنگی شدی شرمسار
مرا شرم نباید ز پروردگار
جای

*Sen bir taşın yüzüne karşı
utandın; ben Allahtan utanmaz
mıyım.*

(Cāmi)

§ Ümit.

چون وصالت هیچ کسرا روی نیست
روی در دیوار هجران خوشترست
عطار

*Seninle hiçbir kimsenin birleş-
me ümidi olmayınca ayrılık
duvarına yüz çevirmek: ayrılık
ölümüne katlanmak daha iyidir.*

(‘Attār)

§ Peyda etmek, husule getir-
mek.

ای کمال‌النسب از بهر خداوند بگوی
کاین ندیمان گزیده ز کجا کردی روی
سوزنی

*Ey asılzade / Allah için söyle,
bu seçkin konuşma arkadaşla-
rını nereden peyda ettin.*

(Süzenî)

§ Cihet, sebep: ezînrü = bu
sebepten § Rusten = ot bitmek
ten emir.

گر نخیزد زین سرو و گل از شاخ مروی
تا تو بان قدورخ زیور بستان می
بسا

*Sen o boy ve yanağınla benim
bahçemin süsü oldukça çimen-
den selvi, daldan gül bitmezse
bitmesin.*

(Yeğmā)

§ Riya.

رویا (rüyâ)—Bitici, nâbit—rüyân
§ Mâzenderân'da eski bir şe-
hir.

روی آوردن (rüy āverden) = (k.)
Yüz göstermek, teveccüh et-
mek, yönelmek.

هر کجا روی آورم بخت سیه همراه بود
گاه دوشادوش من گاهی به پیشاپیش من
شاعر

دوشادوش (ba.).

روی از سنگ، روی از آهن
(rüy ez āhen, rüy ez seng) = (k.) Utanmaz,
hayâsız.

روی انداختن، روی افکندن
(rüy efken- den, rüy endâhten) = (k.) Aciz
göstermek, dilenmek.

روی باختن (rüy bâhten) = (k.)
Korkmak, renk uçmak.

روی بدیوار (rüy bedivâr) = Surat-
sız, neşesiz.

چین برابر وزد و روی بدیوار نگرد
وحشی

*Kaşlarını çatmadı, suratını as-
madı.*

(Vehşî)

روی بردیوار (rüy ber divâr) = (k.)
Şaşkın, hayran, sersem.

ز شرم نور جلال تو آفتاب هنوز
بهر جهت که رود هست روی بردیوار
عرفی

*Güneş, senin cemalinin nurun-
dan utandığı için her ne tara-
fa gitse şaşkınlaşıyor.*

(‘Urflî)

§ Her şeyden vazgeçip bir kö-
şeye çekilmek.

فلک ز جاه تو افراشت پشت بر منسد
ستم ز عدل تو آورد روی بردیوار
ظاهر

Felek, senin itibarın sayesinde yükseldi. Zulüm, senin adale-tinden dolayı zulümden vaz-geçti.

(Zehîr)

روى پوښ، روى بند (rüy bend, rüy pūş) = روپښ، روپښد (ba.).

روى ځانډان (rūyi hânedân) = (k.) Hanedanın en şereflişi.

روى دادن (rüy dâden) = Yüz ver-mek, teveccüh etmek (k.) zuhur etmek, husule gelmek.

هرکه از خط شریعت انهد پای برون
هردمش قنچ دگر روى دهد چون پرگار
کمال

Her kim şeriatın yazısından dışarı çıkmazsa ona, pergelinki gibi her zaman başka bir mu-zafferiyet teveccüh eder.

(Kemâl)

روى يفاشق آن پټ بد خونى دهد
قانع بپوسه شدم ورونى دهد
شاهر

O huysuz güzel, âşika yüz ver-miyor. Bir öpücüğe kanaat et-tim amma o da hâsıl olmuyor.

(Şâ'ir)

بگذشت عمر وگفت وشو با تو رونداد
ای بی نصیب گویشم وای بی نوا لب
رفی

Ey nasipsiz kulağım! Ey mah-rum dudağım! Omrün geçti de sana söyleme ve dinleme tevec-cüh etmedi: yani sende o kabi-liyet hâsıl olmadı.

(‘Urî)

روى در نقصان گذاشتن (rüy der nuksân guzâştan) = (k.) Eksilmeğe yüz tutmak.

روى در نقصان گذارد ماه چون گردد تمام
چون شود ابریز جامت از شراب اندیشه کن
صاب

Ay tamam olunca eksilmeğe başlar. Kadehin şarapla dolun-ca endişe et; ikbalin kemale erince zevalinden korkmaya başla.

(Şâ'ib)

روى درهم کشیدن (rüy derhem ke-şiden) = (k.) Yüz ekşitmek ve çehre çatmak, kızgınlık gös-termek.

روى دل نمودن (rūyi dil numūden) = Gönül yüzü göstermek (k) iltifat ve mürüvvat etmek; bu münasebetle iltifat ve mürüv-vet görmeğe (rüy dil dîden) denir.

شفای در نیامد نیز روى دل نمى بینم
که در کوى بلا هر کس که گم شد جاودان گم شد
شفای

Şifâ'î! Kıyamette de teveccüh ve iltifat görmem; çünkü belâ diyarında her kim kaybolduysa ebediyen kayboldu.

(Şifâ'î)

روى دیدن (rüy dîden) = Yüz gör-mek (k.) tarafgirlik etmek, ilti-zam etmek.

آنکه گوید روى او خویشدرا ماند بنور
روشنم گردد که خویشدرا رودیده است
کاهی

Onun yüzü parlaklıkta güneşe benzer diyen kimsenin güneşi iltizam ettiği nazarında tahak-kuk etmiştir.

(Kâhî)

جور رویش بهر که می گزید
روی آن دلربای می بیند
خسرو

*Onun yüzünden gelen cefayı
her kime söylersem ona hak
verir.*

(Husrev)

روی سبد (rūyi sebed) = Sepetin
yüzü (k.) seçkin ve müntahap.

ما کاختنای سنبل و انسرین انشاسم
آتش بود آتش گل روی سبدا
طالب آملی

*Biz külhancılar sümbül ve nes-
rini tanımayız. Bizim güzide
çiçeğimiz ateştir ateş.*

(Tâlib Âmilî)

رُیَن، رُیَنَس، رُیَنَن (rūyen,
rūynās, rūyenk) = رونا (ba.).

روی نسل آدم (rūyi nesli Ādem)
= (k.) Hazreti Muhammed (صلی).
روی نمودن (rūy numūden) = Yüz
göstermek (k.) görünmek &
Hâsıl olmak & Hatırdan geç-
mek.

بفرمان یزدان خجسته سروش
ما روی بخود درخواب دوش
فردوسی

*Dün gece Allahın emriyle bana
rüyada mübarek bir melek gö-
ründü.*

(Firdevsî)

چه دیده که با آینه مائی شب و روز
زما بفته مدار آنچه رونمود آنجا
آصفی

*Ne gördün ki gece gündüz ay-
naya meylediyorsun, orada gö-
rüneni bizden gizleme.*

(Āşefî)

رُیَن (rūyîn) = Tunçtan yapılan
her şey & Peşeng'in oğlu Tūs'un
damadı İran'lı bir bahadır &
Efrās-yāb'ın oğlu & Pīrān Vise'-
nin oğlu: bu ikisini Bījen öl-
dürmüştür.

باد قهرش تاوزیده گشت بر روی مصاف
در تن روین همه خون خشک همچون روینست
شهاب الدین

*Kahrı rüzgârı harb meydanı
cihetine esince, Rūyîn'in bütün
vücudunda kan, kızıl kök gibi
kurumuştur.*

(Şihābuddin)

روین تن (rūyîn ten) = Tunç vü-
cutlu.

دردام انتقام تو آهن دلان شکار
در حلقه کند تو روین تنان اسیر
عاف

(ba.). آهن دل.
İsfendiyâr'ın lâğabıdır. Gûya
Zerduşt afsunladığı için kılıç
ve hançer vücuduna zarar vere-
mediğinden bu lâğabı almıştır.

بدانست رستم دوان کارزار
که روین تنست آن یل اسفندیار
فردوسی

*Rustem o savaştta bildi ki
tunç vücutlu o yiğit İsfendiyâr-
dır.*

(Firdevsî)

İsfendiyâr'a yalnız Rūyîn de
denir.

پچشم اونجايد بحرب جز بازی
ایرد و کوشش و پیکار رستم و روین
شهاب

Harbde Rustem ve Rüyîn'in savaşıma, çalışma, kavgaları onun gözüne oyundan başka bir şey görünmez, yani onları oyuncak nev'inden sayar.

(Şihâb)

§ Mide § Burhânî Kâtî, Câmî, Nefîsî, mâzul: işten çıkarılan memur mânalarına yazmışlar, Ferhengi Behâr mâzuli (مزر), (۴) beyin, sinir demekle hiç münasebeti olmıyan (mâzul) kelimesini doğruya yaklaştırmıştır [*].

رویین دز (rüyîn diz) = Türkistan-da Ercâsb'ın paytahtı bir kaledir.

رویین ن از اندیدی بزروی شاه بنگر
رویین دز از اندیدی بر حصن شاه بگذر
شاه

Rüyînten'i görmedinse padişahın yüzüne bak. Rüyîndiz'i görmedinse padişahın kalesinden geç.

(Şâ'ir)

رویین خم (rüyîn hum, rüyîne hum) = Kûs: tunçtan yapılmış küp gibi büyük daıul.

بر آمد خروشیدن گاودم
بم نای رویین و رویین خم
فردوسی

Harb boruları ve davulunun velvelesi yükseldi.

(Firdavsî)

(ba.) نای رویین ، گاودم

[*] Ele geçirmek için pek çok uğraştığım, hattâ Hint hükümdarlarından Nizâm'a varıncıya kadar türlü vasıtalarla baş vurduğum halde üçüncü cildini hâlâ ele geçiremediğim ve bu suretle iktibas şerefinden mahrum kaldığım «Ferhengi Nizâm»ın bu husustaki mütalâasına muttali olmadım.

(reh) = Yol; rāh (muḥ.).

برفشانم روان بخاک رخت
گر بخون من آرزومندی
یغما

Eğer benim kanımı arzu edersen hemen ayağının toprağına saçayım.

(Yeğmā)

بصحرأ أهوات گر ببینند
بزرگان از رخت خاکاک چینند
جای

Ahular seni sahrada görürlerse kirpikleriyle yolundan çorçöp toplarlar : yolunu kirpikleriyle süpürürler.

(Cāmî)

Resten = kurtulmaktan emir. (ba.) راه

گفت رو بفروش خودرا و بره
چولکه استاگشته برچه زچه
مولانا

Git, kendini sat da kurtul; mademki usta olmuşsun; kuyudan sıçra, dedi [**].

(Mevlânâ)

(rehguzâr, rehguzer) = Geçilecek yol.

(rehnumâ, rehnûmûn) = Yol gösteren, yol gösterici, kılavuz, delil.

گفت نای این غرض نبود ترا
که بخیری رهنا باشی مرا
مولانا

(ره افتادن، ره انجام، ره آورد، ره چامه‌دان، [**])
kelimeleri رهن، ره شاه، ره آشین، ره نوزد
için rāh maddesine (ba.).

Hayır hayır, senin maksadın beni bir hayra delâlet etmek değildir, dedi.

(Meulânâ)

گم شدم در راه سودا رهپایا ره نای
سبزم از پا اندر آمد دستگیرا دستگیر
سعدی

Sevda yolunda kayboldum. Ey yol gösterici! Yol göster; sabrım tükendi, ey yardımcı! elimi tut.

(Sa'dî)

ناصر شب فراق تو گمراه گشته بود
بازش خیال روی تو گردید و هنمون
ناصر

Nâşır, ayrılığın gecesinde yolunu kaybetmişti; yüzünün hayali yine ona yol gösterdi.

(Nâşır)

رُه (ruh) = Rûh (muḥ.). Rûhbân = hali düzgün, perhizkâr.

رَها (rehâ) = Kurtulucu.
رِهائی (rehâ'î) = Kurtulma, halâs olma.

اگر خواجه در امیر اجل
رِهائی نیای زبیر اجل
سلمان

Büyük mevki sahibi, azametli bir bey de olsan ecel okundan kurtulamazsın.

(Selmân)

کسی کو فاضلت امروز دردم
نمی باید زغم یکدم رِهائی
حافظ

Bugün dünyada fazilet sahibi olan kimse kederden bir an kurtulmuyor.

(Hâfız)

رها کردن (rehâ kerdên) = Bırakmak, terk etmek.

تجہان رجوانان جنگ آزمای
رها کن فروکش تو پیرانہ پای
نظامی

Dünyayı, savaş deniyen gençlere bırak da sen ihtiyaçlara yakışır bir surette ayağını çek.

(Nişâmî)

رُہام (ruhâm) = Gûderz'in oğlu ve Giv'in biraderi.

رَہاوی (rehâvî) = Musikide bir makam = râhuvî.

رَہبَر (rehber) = Yol gösteren, delil = rehnumâ.

سالك بمقصد از ره مجرب می رسد
در راه عشق و هزن من و هب زمست
کلم

Derviş her şeyden tecerrüdetmekle maksadına erişir; benim aşk yolunda yolumu kesen [] bana yol göstericidir.*

(Kelîm)

رَہرَو (rehrev) = Yolcu, sâlik.

سبق برد و مرو که برخاست زود
پس از نقل بیدار بودن چه سود
سعدی

Erken kalkan yolcu kazandı. Kervanın hareketinden sonra uyanmakta ne fayda var.

(Sa'dî)

[*] Burada yol kesmek yanlış yoldan çevirmek demektir.

رهروان (rehrevâni şehir) =
Seher yolcuları (k.) sâlikler,
dervişler.

رهروان گردون (rehrevâni gerdûn) =
(k.) Seb'ai seyyare, gezeğen
yıldızlar.

رهزن (rehzen) = Yol kesen, hay-
dut, şaki.

زرد ماسود سفر سرمایہ از کف دادنت
راه ما بی امن خواهد شد چو بی رهزن شود
کلمہ

*Bizim yanımızda seferin fay-
dası sermayeyi elden çıkarmak-
tır. Bizim yolumuz yol kesici-
siz olursa emniyetsiz olacak-
tır [*].*

(Kelîm)

رهشه (rehşe) = Tahin dediğimiz,
üğütülüp küspesi ayrılmış su-
sam.

ره گشای (rehguşây) = Melikî ay-
ların on yedinci günû.

ره گوی (rehgûy) = Hanende,
mutrip.

رهو (rehû) = Serendip dağı.

رهوار (rehvâr) = Râhvâr.

بازگن می زد که کیمت در بازار
که خری بهر خود خرد رهوار
جای

Pazarda kendi için rahvan bir

[*] Rehber'deki nota (ba.).

eşek alacak kim var diye hay-
kırdı.

(Câmi)

رهی (rehî) = Hizmetkâr, bende.

چو خواهی ره را می کردم
بزرگیش جز پایہ پایہ مدہ
اسدی

*Hizmetkârı yükseltmek istersen
onu tedrici olmıyarak büyütmê.
(Esedî)*

§ Rehîden yahut resten masta-
rından muzari muhatap rehidn
(ba.).

رهیدن (rehîden) = Kurtulmak,
halâs olmak = resten.

آن گروهی که رهیدند از وجود
چرخ ومهر وماهشان آرد سجد
مولانا

*Varlıktan kurtulan zümreye fe-
lek, güneş, ay secde yani ta-
zim ederler.*

(Mevlânâ)

گر ز غلظت خود ره می بینی
همه عالم مشارق الانوار
هاتف

*Kendi karanlıklarından kurtu-
lursan bütün dünyayı nurlar
kaynağı görürsün.*

(Hâtif)

ری (rey) = Sebzvâr'a yakın bir
köy (ba.).

ری (rî) = Rîsten = pislemek mas-
tarından emri hazır,

می بتارد بخیل عبدالدين
چون بگاوردس گرسنه قری
گر همه قیان چنین باشند
قم و قیقا و بر همه قری
شاعر

*Mecduddîn, pintiliğinden kum-
runun dariya saldırması gibi
saldırıyor. Eğer bütün Kum
ahalisi böyleyseler, arkadaş
Kalk da bütün Kum'a pisle.*

(Şâ'ir)

* ریاس (rībās) = Tadı mayhoş bir
nebat = اشخون (ba.)*

آب شط کی بذوق چون کوثر
بای بط کی بطعم چون ریاس
هدایت

*Şat suyu tatta keuser gibi nere-
de olur. Kazayağının tadı rî-
bâs'a nerede benzer.*

(Hidāyet)

ریبد (reyebed) = Horasan dağla-
rından (Kunabid) in eteğinde
bir ovadır ki İranlılarla Turan-
lılar arasında orada İranlıların
galebesiyle neticelenen bir mu-
harebe olmuş; İranlıların ko-
mutanı (Güderz) Turanlıların
komutanı (Pirân Vise)yi öl-
dürmüştür.

ریچار، ریچال (rīçâr, rīçâl) = Şe-
kerle kaynatılmış meyva tatlısı,
reçel, murabba [*].

[*] Lügatler, Farsta yumuşak peynirin
içine taze süt dökerek çöreo tu ve başka
baharat ile karıştırıp yaptıkları; Irak'ta
elma, ayva, kuru üzüm gibi meyvaların
usarelerini pekmezle kaynatarak meydana

ریحان تاتاری (reyhâni tâtârî) =
Fesleğen envamdan lâlei hataî,
frengî fesleğen dedikleridir; hoş
nazar da derler.

ریحان داود (reyhâni dâvûd) =
Mercanköşk: bir nevi fesleğen.
Doğrusu merzengûş (Ar.) آذان الفار

ریحان زرد (reyhâni zerd) = (k.)
Güneşin parıltısı.

ریح (rīb) = Sıvık ve sulu pislik.
ریحین (rīhîn) = Sürgün hastalığı-
na tutulan insan ve hayvan.

یکی آلوده باشد که شهر را بیلاید
چو از گاو ان یکی باشد که گاوان را کند
رودکی

*Sürgüne tutulan bir öküzün
hali ötekilerine geçtiği gibi bir
bulaşık olur ki bir şehri bulaş-
tırır.*

(Rüdekl)

ریحین (rīhîn) = Bir nevi cacık.

ریختن (rīhten) = Dökmek.

خواهیم نقد جان و سر در پای جانان ریختن
بر خاک کویش خون اشک از چشم گریان ریختن
خجندی

getirdikleri katık; sonra lûgat yazarlar da
koyun sūdünden yapılan her şey demişlerdir.
Reşîdîde şu ihtilâftan anlaşılıyor ki her
nevi âçâra rīçâr denir diyor. Âsım Efendi
de cacık, salata, tarator gibi murabbalara
ıtlak ederler demiştir. آچار (ba.) § Şîrâz'da
karışık söz söyleyen kimseye (ve ریچاله می گوید)
(ریچار) derler.

*Can ve baş nakdini cananın
ayağına saçmak, ağlıyan gö-
zümüzden onun mahallesinin
toprağına kanlı göz yaşı dök-
mek isteriz.*

(Hucendî)

ریشی (rīhtenī) = Saçı, (Ar.) نثار.

از مژه دریای شه او چندان
ریشتهای گهر می افکند
خسرو

*Kirpikten şevketli padişahın
ayağına inci saçları saçıyor-
du.*

(Hüsrev)

ریشه (rīher) = Bir nevi panzehir.

ریدک (rīdek) = Delikanlı hizmet-
kâr.

ریدن (rīden) = Pislemek.

کار او بهر نفس پروردن
ووزو شب خوردنست یاریدن
جای

*Onun işi, nefsinin beslemek için
gece gündüz yemek yahut ...
maktır.*

(Cāmî)

ریز (rīz) = Rih̄ten = dökmekten
emir, (Isfa. muh. vas.).

گر چشم تو آتش زاند ریز
آبی زمرشک من بدوریز
نظامی

*Gözün keskin ateş saçarsa ona
benim göz yaşından su dök.*

(Nizāmî)

دلت بگاہ کرامت عیبط لولو زای
گفت بوقت سخاوت صحاب گوهر ریز
قآی

*Gönlün, kerem zamanında inci
yağdırıcı deniz; elin, cömertlik
zamanında elmas saçan bulut-
tur.*

(Kānî)

§ Cür'a: kadeh dibinde kalan
sızıntı.

چون آگهی که شیفته وکشته توام
روزی برای ما زی وریزی بمافرت
خاقانی

*Mademki sana âşık olup canı-
mı feda ettiğimi biliyorsun; bir
gün bizim için yaşa: bir günü-
nü bizimle geçir ve bize bir
cür'a gönder: azıcık iltifat et.*

(Hākānî)

§ Kırıntı, ufak parça. rīz-
bīn=mikroskop.

صکندر بدو گفت یک تیغ ریز
کند جسم صد کاروان ریز ریز
نظامی

*İskender, ona bir keskin kılıç,
yüz kervanın vücudunu parça
parça eder, dedi.*

(Nizāmî)

§ Nimet § İstek. Tuḥfetuleḥbab,
bu iki mânaya (3) yerinde (3)
yazmıştır. Burhān, kadeh mâ-
nalarına da gelir demiştir.

ریشه (rīze) = Kırıntı, döküntü.

زمانه با کرمات کم زریزه نالست
که گاهش ازین دندان برون کنی بخلال
شاعر

Zamanenin keremi; senin kere-
mine nispetle bazı defa dış
çöpiyle dışının dibinden çıkar-
dığın ekmek kırıntısından az-
dır.

(Şā'ir)

رِزْهٖ سِیمِین (rīze'i sīmīn) = (k.)
Yıldızlar.

قرصهٔ زرشد نهان در سفرهٔ لعل شفق
رِزْهٖ سِیمِین بروی سبز خوان آمد بدید
عید لومکی

Altın çörek (güneş) şafağın
lâ'l renkli sofrasında gizlendi.
Yeşil sofranın (gök) yüzünde
gümüş kırıntıları (yıldızlar)
göründü: gece oldu yıldızlar
çıktı.

('Amîdî Lûmekî)

رِزْیِ بَرِز (rīzī birīz) = (k.) Mer-
hamet et.

ای فیض رحمت تو دوان عاصیانرا
رِزْیِ بَرِز بردل خاقانی از صفا
خاقانی

Ey rahmetinin feyzi, âsiler
hakkında cari olan Allah!
Hâkânî'nin kalbine saffetle
merhamet buyur.

(Hâkânî)

رِزْ (rīj) = Arzu ve heves.

رِزْیِ از چاشنی وِزْ بِکام نرسد
روزی که انهداست قضا می نرسد
خاقانی

Arzu ve heves çeşnisinden ağ-
zıma ufak bir parça erişmez:
ufacık bir isteğime kavuşamı-

yorum; kaza ve kaderin takdir
etmediği rızık erişmiyor.

(Hâkânî)

Ş İnişli yokuşlu yer.

رِزْجْ (rījek) = Suç, günah.

رِیسْ (rīs) = Öfke.

بخون بیگناهان چند کوشد
جهان بر ریس خود تاکی فروشد
نزاری

Ne vakte kadar günahsızların
kanına girmeye çalışacak; dün-
yayı ne zamana kadar kendi
öfkesine feda edecek.

(Nizārî)

Ş Lâpa ve keşkek gibi şeylerin
üstüne dökülen yoğurtlu ter-
biye, keşkek ve sair hububatın
koyulaşmadan önceki hali Ş
Rîšten=eğirmekten emir, (İsfa,
muḥ. vas.).

آویخته از گوش کهر، زال رسن ریس
شاعر

İpek eğiren kocakarı kulağına
inci takmış.

(Şā'ir)

رِیسْتِن (rīsten) = Pislemek.

چون در نیجا نیست وجه زیستن
بر چنین خانه باید رِیسْتِن
مولانا

Mademki burada yaşamının
çaresi yoktur. Böyle eve pisle-
mek lâzımdır.

(Mevlânâ)

Ş Nevha ve feryadetmek.

همه یکسره زار بگریزیدند
بدین شور بختی همه ریستند
فردوسی

*Hepsi baştan başa inliyerek
ağladılar. Bu kötü talihlerin-
den dolayı hepsi feryadettiler.*
(Fırdevsî)

§ Dalmak, batmak.

امروز هر آنکه آب روی دارد
فرداش بجاك بهره می باید ریست
سعدی

*Bugün hürmet sahibi olan her-
kes yarın kara toprağa batsa
gerektir.*

(Sa'dî)

رِسمَان (rīsmān) = İplik.

دیگر برادر کند آور که ماخود بنده ایم
رِسمان بر پا چه حاجت مرغ دست آموز را
سعدی

(ba.) دست آموز

رِسیدن (rīsīden) = Eğirmek.

رِیش (rīş) = Sakal, tüy.

ناکه فروگرفت درو بامها و پس
بگرفت ریش خانه خدا ایرمان بری
کمال اسماعیل

*Kar misafiri, ansızın kapı ve
damları kapladı, sonra da ev
sahibinin sakalına yapıştı.*
(Kemāl İsmā'il)

§ Kahır ve öfke § (İmale ile)
yara, yaralı.

منه بدان تو باز فراق بردل ریش
که بشه نبرد سنگ آسیا بپرا
سعدی

*Canının başı için yaralı gön-
lûme ayrılık yükünü koyma;
çünkü bir sıvri sinek bir değir-
men taşını götürmez.*

(Sa'dî)

§ Rîs'in ikinci mânasına da
gelir.

رِیش بچه (rīşbeçe) = Alt dudağın
altındaki toplu kıllar, bamteli
(Ar.) عنته.

رِیش بدوğ سفید کرده
(rīş bedūğ sifid
kerde) = Sakalı ayranla ağart-
mış.

رِیش در آسیا سفید کرده
(rīş der āsiyâ
sifid kerde) = Sakalı değir-
mende ağartmış (k.) tecrübesiz,
bilgisiz, gafil.

کس چو تو درسرای یم و امید
رِیش در آسیا نکرد سفید
جامی

*Hauf ve rica evinde kimse se-
nin gibi sakalını değirmende
ağartmadı: dünyada senin gibi,
kimse gafil davranmadı.*

(Cāmî)

رِیشخند (rīşhend) = Sakala gül-
me (k.) istihza ve alay etme.

رفت خادم جانب او باش چند
کرد بر اندرز صوفی رِیشخند
مولانا

*Hizmetçi birkaç uygunsuzun
yanına gitti. Sofinin nasihat
ve tavsiyesiyle alay etti.*

(Meulānā)

باید سخت باهر ناپسندی
که از د ریش گاو رِیشخندی
نضای

Her makbul olmıyanla uyuş-

*malıdır; çünkū ahmak eğlenme-
ğe lāyıktır.*

(Niẓāmī)

ریش گاو (ba.).

ریش درdesti (rîş derdesti kesî dâšten) = Dilimizde, sakalını başkasının eline vermek, yani onun emri altına girmek dediğimizdir.

هرکه دل پدش دلبری دارد
ریش درdest دیگرى دارد
سعدى

*Her kim bir dilbere gönül verir
irse onun emri altına girmiş
demektir.*

(Sa'dî)

ریش حوک (rîşî hūk) = Sıraca ilet
Ar.) داء الخنازير.

ریش قاضی (rîş kâzî) = Kadı sakalı
(k.) şarabı süzmek için şişesi-
nin ağzına bağlanan tülbent.

ندارد هیچ کس پروای ریش محسوب اما
بدورغیشه ی ریش قاضی حرمق دارد
آسنی

*Hiç kimsenin zabıta memuru-
nun sakalından korkusu yok-
tur ama şarap şişesi devredil-
diği vakit şarap süzgecinin
kıymeti vardır [*].*

(Âşefî)

[*] Âşefî bu hievi Kâzî Âhmedi Sîstā-
nî hakkında söylemiş o da şöyle mukabele
etmiştir.

ریش قاضی حرمق دارد برهشیارومت
آچه نزد هیچکس حرمت ندارد ریش تست

*Kadı sakalının ayık ve sarhoş nazarında
hürmeti vardır, kimsenin yanında itibarı
olmayan senin sakalındır.*

چنان رسوا نمودم تقوی درینے خود را
که کردم ریش قاضی خرقه پشمینة خود را
خان آرزو

*Yünlü hırkamı şarap şişesine
süzgü yaptığımdan dolayı eski
sofuluğumu öyle horladım ki.*

(Hân Ârzā)

ریش گاو (rîş gāv) = Öküz sakallı
(k.) ahmak, olmayacak şeylerle
vakit geçiren: bir adam çocu-
ğuna sen hiç rîş gāv oldun
mu diye sormuş. Çocuk rîş
gāv'ın mânasını bilmediğini
söylemiş. Babası rîş gāv sabah-
leyin evden çıkarken bir defi-
ne bulurum diye hayallere da-
lan kimsedir, deyince çocuk
ben yaşadığım müddetçe hep
rîş gāvım, diye cevap vermiş-
tir.

درطلب ناکشیده محنت و رنج
ریش گاو ی بود توقع گنج
جای

*Araştırmada zahmet ve meşak-
kat çekmeyip de define ümidet-
mek ahmaklık olur.*

(Cāmî)

ریش کندن (rîş kenden) — Sakal
yolmak (k.) faydasız ıstırap
çekmek.

ریزان فادۀ جوانی را
ریش کندن کنون ندارد سود
خان عالم

*Gençliği ziyan etmişsin, şimdi
müteessir olmakta fayda yok.*

(Hân 'Âlem)

ریش مال (rîş māl) = Hamiyetsiz,
deyyus.

ریشو (rīṣū) = Büyük sakallı.

چه سامع وچه صامت چه کومه وچه شاعر

İşitenle susanın, köse ile büyük sakallının farkı yoktur.

(Şā'ir)

ریشه (rīše) = Saçak, püskül ve ağaç kökündeki saçak.

حیرت از خازن فردوس کنم کز چه نکشت
ویشه سدره وطوی [*] وچرا تا نکشت
یفا

Sidre ve tubanın niçin kökünü koparıp da neden asma dikmedi diye cennetin hazinedarına şaşıyorum.

(Yeğmā)

§ Rişte hastalığı [**] رشته (ba.).

ریشیدن (rīšiden) = Dökmek § Boyamak § Yaralamak.

تولیزم نیک بر جراحت مرایش
سعدی

Sen de benim yarama tuz ekme: beni bir kat daha müteessir etme.

(Sa'di)

ریشیده (rīšide) = Sarığın saçağı § Boyanmış, renk verilmiş.

رخ از رنگ تست ویشیده
دل از زلف تست پیچیده
عنصری

[*] طوی ، سدره = iki mukaddes ağaç.

[**] Reşidî bu mânayı (Helimî) den aldığını söylüyor. Önsöze (ba.).

Yanağım senin renginden renk almış, gönlüm senin zülfünden bükülmüştür.

('Unqurî)

§ Parlak ve nakışlı kumaş.

گفت بر بریان ویشیده
طبل عطار شد پریشیده

عنصری

Parlak, nakışlı kumaş üzerine koku satanların tablası dağılmış, dedi.

('Unqurî)

§ Yaralanmış, mecruh.

ریغ (rīğ) = Kin ve nefret, mâna-sına âriğ muhaffefidir.

جهان زنده کردم بپرند تیغ
چرا دارد از من بدل شاه ریغ
فردوسی

Keskin kılıçla dünyayı dirilttim, yani müessir sözlerimle cihana çan verdim. Padişahın gönlü niçin benden nefret ediyor.

(Firdevsî)

§ Râğ = Çayır kelimelerinin imalesi.

هوج از مهشوق وریغ از عاشقان خال بماند
در دیار دردمندان یک درو دیوار کو
سنائی

Maḥmil, mâsuktan; sahra âşık-lardan hâli kaldı. Dertliler di-yarında bir kapı ve duvar: isti-nadedecek yer hani.

(Senā'î)

ریغال (rīğâl) = Kadeh.

شکفته لاله تو ریفال بشکفان که همه
بدور لاله بکف بر نهاده به ریفال
رودکی

*Lâle açılmış; sen kadehi aç ki
lâle devrinde daima elde kadeh
bulunması iyidir.*

(Rûdeki)

ریگ (rîg) = Kum (Ar.) رمل.

گوهر بیان زر در آمیخت
چون ریگ بر اهل رنگ می ریخت
نقائی

*Altının arasına inci karıştırıp
Zengibar ahalisine kum gibi
döküyordu.*

(Niẓāmî)

§ Talih § (k.) Zerre.

ریگ روان (rîgi revân) = Kumsal
yer: rûzgâr estikçe kumlar su
gibi dalgalanıp akar görünür.

بهر سخن آشفته توحید تو
ریگ روان سبزه تحمید تو
فیضی

*Söz denizi, seni birlemenin
teşnesi, akar kum, sana ham-
detmenin tespididir.*

(Feyzî)

ریگ زاده (rîg zâde, rîgi
mâhî) = Kum balığı: bir nevi
keler (Ar.) سلنقور.

رایگا (rîgâ) = ریگا.

ریکاسه (rîkâse) = Büyük oklu kir-
pi. Doğrusu jîkâse dir (Reşîdî).

ریلو (rîlū) = Kalye taşı. Bazı lû-
gatlere göre eşek marulu de-
nilen bebat .

ریمه ، ریم (rîm, rîme) = İrin, ce-
rahat, çapak.

ریم آهن (rîm āhen) = Demir boku
(Ar.) خبث الحديد.

همدم هاروت وهم طبع زن رامنگرم
افى شحاک وریم آهن آهنگرم
خاقانی

*Hârût ile birlikteyim, sazende
kadınla tabiatımız birdir. Žaḥ-
ḥāk'in yılanı, demircinin demir
bokuyum.*

(Hāḡānî)

ریمین (rîmin) = Cerahatli, irinli
yara. Sonundaki (n) nispet
edatıdır.

ریمار (rîmâr) = Bir nevi lâtif ku-
maş yahut elbise. (Nâşirî) so-
nunda (r) yerine (d) ile rîmâd
demiştir.

ریم آهنگ (rîm āheng) = Sinirli
yaprak denilen nebatın kökü.

ریمین (rîmen) = Hilekâr. Bu mâ-
nada ya (rîvmend) yahut (ehrî-
men) muhaffefidir امرین (ba.).

ریو (rîv) = Hile ve afsun.

مذمت کنندش که زوقست وریو
ز مردم چنان می گریزد که دیو
سعدی

*Riya ve hiledir, şeytanın insan-
dan kaçtığı gibi kaçıyor diye
onu zemmederler.*

(Sa'dî)

Ş Keykâvûs'un oğlu (دیوین) de derler.

رِیَاس (rîvâs) = ریاس (ba.) Ş Riya ve nifak.

ای فلک شرم تاکی این یرنگ
ای جهان توبه تاکی این ریواس
مسعود سعد

Ey felek! Utan, bu hile ne, vakte kadar! ey cinan! Töve et; bu riya ve munafıklık ne vakte kadar!

(Mes'ûd Sa'd)

رِیَاز (rîvâz) = Adalet (Burhân).

رِیَاصَام (rîvcâm) = Şehvetin kesilmesi, lezzet almamak [*].

رِیَاصُ (rîvencû) = Ağaç kurdu.

رِیَاصُ (rîvend) = (Rîbâs) ın köküdür; mualecede kullanılır. راوند (ba.).

رِیَاصُ (rîve) = Rîv Ş گریه (girîve) muhaffefidir. Girîve = dağa benziyen tepe, bilân.

رِیَاصُ (rîh) = Çorak toprak Ş Düşkünlük, biçarelik.

رِیَاصُ (rîhîden) = Düşmek, yumuşak toprak yukarıdan aşağı dökülmek, aşınmak, çökmek.

[*] Mütcerim Âsım Efendi (باز ایستادن از کسب ندنجا) yı, «Butlan-ı şehvet mânasına» dır ki, nefsi iktisab-ı lezzattan zeer ve men'den ibarettir» diye tercüme etmiştir.

ز (z) = Farsça elifbenin onuncu Arapçanın on birinci harfidir. Arapça yazılış şekli (ز) ye benzediğinden ayırdetmek için Arapçada زاء معجمه (zai muceme) = noktalı (ز) ; okunuşta (ز) e benzediği için زاء هوز (zai hev-vez)=hevvezin (ز) si denir. Eb-cet hesabıyla yedi rakamını gösterir.

Bu harf c, ç, s, ş, ğ, f harfleri yerine de kullanılır :

Erz = erc = kıymet, Bizışk = biçışk=hekim, eyâz = eyâs = Gazne'li Mahmud'un kölesi, zelûk = şelûk = sülûk, zeğend = feğend = sıçrama.

ز (zi) = Mefulünbih edatı olan از (ba.). muhaffefidir. از (ba.).

عبادت گزین و بطاعت گرای
ز تو بندگی مرحمت از خدای
ناصر

*İbadeti seç, taate meylet; sen-
den kulluk, Allahtan rahmet.*

(Nâşır)

زَاب (zâb) = Sıfat. Göz = çeşm
Ş Çeşme = çeşme (Nefîsî) Ş
Pişdâdîlerin onuncu padişahı.

زَابْگُر، زَابْگُر (zâbgur, zâbgur)

= Bir kimse avurdunu şişirip eliyle ona vurmak suretiyle ses çıkarmak; o sese zort ve ses çıkarmağa zort vermek denir.

زَابُل (zâbul) = Afganistanın güney

kısmiyle Bulücistânın kuzey kısmına verilen isimdir ki şimdi Afgan ile Bulücistân arasında taksim olduğundan bu isim kullanılmamaktadır Ş Musikide bir makam.

زَاچَه، زَاچَه (zâç, zâçe) = Yeni doğurmuş kadın, loğusa.

دلیری که ترسد ز بیکار شیر

زن زاجه خوانش بخوانش دلیر

ابوالنؤید

*Aslanla mücadeleden korkan
bahadıra loğusa kadın, de; ba-
hadır deme.*

(Ebûlmu'eyyed)

زَاچَه سُوْر، زَاچَه سُوْر (zâç sūr, zâ-
ç sūr) = Doğum derneği.

زَاحُل (zâhul) = Zakkum ağacı.

زَاحُورِش (zâhūriş) = زارخورش (ba.).

زَاد (zād) = Āzād (muḥ.) = hür, serbest.

کنون چومست غلامان سبز پوشیده
بیوستان شود از باد، زاد سرو، توان
فرخی

*Şimdi azat selvi, yeşil giymiş,
sarhoş gençler gibi bahçede rûz-
gârdan salınır.*

(Ferruḥî)

Ş Evlât, zürriyet Ş Zâden =
doğmak, doğurmaktan mazi ve
mastarı tahfifi.

بشت دوتای فلک راست شدار خری
تاچو تو فرزند زاد مادر ایام را
سعدی

*Eyyam anasının senin gibi bir
oğlu doğduğundan beri feleğin
iki kat olan beli doğruldu.*

(Sa'dî)

Ş Zâde (muḥ.).

بلی ایفست رسم آدمی زاد
که دور افتادها دیرآورد یاد
دهلوی

*Âdem oğlunun âdeti budur :
uzak düşeni geç hatırlar.*

(Dehlevî)

Ş Yaş. Yaşlı kimseye (bezâd
berâmede) denir.

زَادْحُوسْتُ، زَادْحُوزْ، زَادْحُو (zâd-
hū, zâdhūr, zâdhūst) = lh-

tiyar, salhurde. Zâdhūst az yiyen
mânasına da gelir.

زَادْ سَرُو (zâd serv) = آزاد سرو، آزاد
(ba.).

زَادْ شَم (zâd şum) = Efrâsyâb'ın
baba yahut dedesi.

زَادْ مَرْد (zâd merd) = Cömert,
himmet sahibi : Āzâdmerd den
muhaffestir.

زَادَنْ (zâden) = Doğmak, doğur-
mak.

آن چنانکه وقت زادن حامله
ناله دارد خواجه شد درغلقه
مولانا

*Doğurmak zamanında gebe ka-
dın nasıl feryat ve figan eder-
se Efendi öyle gürültüye baş-
ladı.*

(Mevlânâ)

زادبود، زادبود (zâdbūd, zâdubūd)
= İnsanın varı yoğu, tamam
sermayesi Ş Yurt.

نور حق را کس نداند زادبود
مولانا

*Hakkın nurunun menşeiini kim-
se bilmez.*

(Mevlânâ)

زادبودم، زادبودم (Zâdbūm, zâdubūm)
= İnsanın doğduğu yer, yurt.

آن را که بر مراد جهان نیست دسترس
دردادبودم خویش غریبست و تاشناخت
سعدی

Dünyada isteğine kavuşmayan kişi, kendi yurdunda gariptir ve tanınmamıştır.

(Sa'dî)

زَادَه (zâde) = Evlât, zürriyet, zâd.
زَادَه خَاخَر (zâde'î hâtır) = Fikrin doğurduğu şeyler.

زَادَه دهن (zâde'î dehn) = Kelâm, söz.

زَادَه شش روز (zâde'î şeşrûz) = (k.) Dünya.

زَادَه مِره (zâde'î mirrîh) = (k.) Demir.

زَار (zâr) = Bir şeyin yeridir ki o şeyden orada çok bulunur. Lâlezâr = lâlelik. Gûlzâr = güllük. Kârzâr = harb mevkii.

رقم بسیر باغ و طوای بنفشه زار
آمد زهر بنفشه مرا بوی زلف یار
وای

Bahçeyi seyre ve menekşeliği dolaşmaya gittim; her menekşeden bana yârin zülfünün kokusu geldi.

(Vegsî)

Ş Zayıf ve nahif, hakîr. Bu mânaya nizâr muhaffefidir [*]
Ş İnleyici ve inleme, ağlayıcı ve yanık yanık ağlama.

زَارَاغَنگ (zârâğeng) = زراغنگ.

زَارُتُشت (zârtušt) = زرتشت (ba.).

[*] Zayıf ve nahif mânasına nizâr ile birlikte irad olunup zâr-unizâr denir. Yalnızca istimali görülmemiştir (Giyâs).

زَارِج (zâric) = Kadın tuzluğu denilen nebat.

زَار حُورِش (zâr hûriş) = Az yemek yiyen kadın (Ar.) قتن.

زَار دُشت (zâr dušt, zâr duhušt) = زرتشت (ba.).

زَار غَنگ (zârğeng) = زراغنگ (ba.).

زَارِی (zâre, zârî) = Zillet ve hakaret Ş Ağlama ve inleme.

زَارِیَانَه (zâryâne) = Ağlama ve inlemenin sebebi.

بشنوای یار از زاری زار
زاری ماوزاریانه ما
زاری

Sevgili! Bizim ağlama ve inlemizi ve sebebini nahif ve hakîr Nizârî'den dinle.

(Nizârî).

زَاذَال (zâzâl) = Dağ kırlangıcı denilen siyah bir kuşçağızdır ki yere indiği zaman bir daha uçamaz.

زَاذِل (zâzil) = Süzgü denilen kabdır. ترشی بالا، اردن، پالونه، بالوان، بالوان da derler.

زَاستَر (zâster, zâstür, zâstür, zâstür)

zânster, zânsüter) = Az o taraftan, yani az öte, yukarıca, aşağıca, ayrı mânalarınındır.

بنشست آفتاب بپهلوی تو زقدر
چرخش بدید وگفت که ای خبره زاستر
فخری

*Güneş kendini muteber sayarak
senin yanına oturdu. Felek
gördü de, ey şaşkın, uzaklaş
dedi.*

(Fehri)

گر جز رضای آست غرض مرمر ازعر
بر چیزها مده بدو عالم ظفر مرا
واندر رضای خویش تو یارب بدو جهان
از خانه‌دان حق تو مکن زاستر مرا
ناصر

*Yaşamaktan maksadım senin
rıızandan başka ise iki âlemde
beni hiçbir şeye muvaffak etme.
Yarabbil! Eğer senin rızayı ilâ-
hine muvafık ise hak olan nû-
büvvet hanedanından iki cihan-
da beni uzaklaştırma.*

(Nâşır)

زاستن (zâsten) = Doğurmak.

زاغ (zâg) = Karga.

خاقانی آن کسان که طریق تو می‌روند
زاغند وزاغر و روش کبک آرزوست
خاقانی

*Hākānī! Senin yolunu taki-
bedenler: açtığın çığırda sana
benzemek istiyenler kargadır-
lar; karga, keklığın gidişini
özler: hareketini taklidetmek
ister.*

(Hākānī)

Ş Ok yayının kiriş geçecek ye-
rinde olan sargı. Dilimizde de
zag denir.

دوزاغ کاترا رزه برنهاد
زیردان پیروزه گر کردیاد
فردوسی

*Kemanın iki sargısını kiriş
geçirdi. Zafere muvaffak eden
Cenabı Hakkı andı.*

(Firdevsî)

Ş Musikide bir makam.

Kalem hakkında :

که بصیرآمده چون مرغ باغ
نفسه بلبل زده ازقول زاغ
فردوسی

*Kâh bahçe kuşu gibi seslenmiş,
zâğ makamından bülbül nağ-
mesini terennüm etmiş.*

(Firdevsî)

زاغ زبان (zâğ zebân) = Karga
dilli demektir ki atı medihte
kullanılır Ş Bedduası tesir eden
kimse.

زاغ سیاه (zâği siyâh) = (k.) Uğur-
suz kimse (Vehbî).

زاغج (zâgic) = Zâg.

ایسان این دل سرگشته دمیدم دولاب
زدست چرخ جفاجوی می‌زندغج غج
دلایناکه رفتند بلبلان چن
وطن گرفته بگلزار عک و زاغج
درویش سلا

*Dolap, cefakâr feleğın elinden
bu şaşkın gönül gibi daima
feryadeder. Ey gönüll! nâle et
ki çimenin bülbülleri gitti de
gülzarda saksâğanla kargu yer-
leşti.*

(Derişt Şekâ)

زَاغَر (zâğer) = Kuş kursağı= جاغر (ba.).

زَاغُول (zâğnül) = Kargaburnu denilen bir nevi kazma. Zâğ= karga. Nül=burun. Türkçe lügatler kargaburnunu tarif ederken ucu sivri bir çeşit kısaç demişlerdir Ş Bir çeşit savaşı aleti. Behârî 'Acem, karga burnu gibi burnu ince ve ucu keskin oktur ki onunla cenk ederler, bazı defa da yeri kazarlar demiştir.

نیستم زاغ که برجیغه بود نولگشا
زاغونم که سرکیسه گشاید نولم
میرالمی

Murdara gaga açan: pisliği galıyan karga değilim, ucu kesenin başını açan bir aletim : herkese para dağıtıyorum.

(Miri ilâhî)

زَاغُوتَه (zâğüte) = Şamdanın mum dikilecek yeri Ş İplik masurası.

زَاغُوك (zâğūk) = Evvelce kurşun yerine kullanılan topraktan yapılmış mermi. (ba.) كان گرومه.

زَاغَه (zâfe) = Kirpi Ş Yabani sarımsağa benzer bir nevi nebat.

زَاك (zâk) = Çocuk, yavru.
زَاكَدَان (zağdân) = Çocuk yatağı, rahim.

زَاكُوزِيَق (zâku zîk) = Çoluk çocuk Ş Harıltı gürültü.

زَاگ (zâg) = Karaboya. Muarrebî
زاج

نقش ماهی را چه دریا و چه خااک
ولنگ هندو را چه مایون و چه زاک
شاعر

Balık suretine denizle toprak müsavidir. Hintlinin rengine sabunla karaboya birdir.

(Şâir)

Zâc birkaç kısımdır: beyaz kısmına Farsçada zâci sifîd, nek, zeme; kimyada sülfat potas, Arapçada şebi yemânî denir. (ba.) زج بلور.

زَاگَان (zâgân) = Kazvin'e bağlı bir kasaba.

زَال (zâl) = Kocalıktan saçları ağarmış olan ihtiyar. Çok defa kocakarıya denir.

از خون دل طفلان سرخاب رخ آمیزد
این زال سبیدابرو وین مام سرپهستان [*]
خاقانی

Bu, kaşları ağaran kocakarı (dünya), bu sût verdiği çocuklar ölen uğursuz ana; çocuklarının yürekleri kanından yüzüne kızillık sürüyor.

(Hâkânî)

(ba.) سرپهستان (سرخاب)

[*] «سرآمدان سخن» (سپهستان) «la memeleri kararmış diye tercüme edilmişse de uygun değildir.

Ş Rustem'in babasının lâğabıdır, çünkü anasından tüyleri beyaz olarak dünyaya gelmiştir. Ona zâlizer de derler. Zer, mecazen sîm = gümüş mânasına da gelir.

خدای تیغ ترا هر ازل بزال نمود
دیم تیغ تو نازده خشک شد سرزال
قطران

Cenabı Hak, ezelde, senin kılıcını Zâl'e gösterdiği için kılıcının korkusundan Zâl'in başı, daha doğmadan ağardı.

(Keŕrân)

زال ابرو (zâl ebrû) = Hilâl (yeni ay) itibariyle gökten kinayedir.

زال عقیق، زال سپید ابرو، زال رعنا، زال بدفعال (zâli bed fi'âl, zâli re'nâ, zâli sipîd ebrû, zâli 'aķım) = (k.) Dünya.

زال سرسپید سیاه (zali sersipîdi siyeh dil) = Ak saçlı, kara kalbli ihtiyar (k.) dünya.

این زال سرسپید سیاه دل طلاق ده
حقانی

Bu dünyayı terk et.

(Hâķānî)

Ş Şefkatsiz kimse.

زال کوز پوشت (zâli kuz puşt) = (k.) Felek.

زال کوفه (zâli kufe) = Tufan, evinin fırınından çıkan kadın.

زال مداین (zâli medâyin) = Nüşîrvân'ın saray yaptırdığı arsa içindeki evini satmaya razı olmıyan kadın.

زال موسیه، زال مستحانه (zâli musteħane ze,, zâli müsiyeh) = (k.) Dünya.

زالو (zâlû) = Sülük زلو (ba.).

زالوک (zâlûk) = Toprak mermi زاغوک (ba.).

زام (zâm) = Şimdi Nişâbü'r denilen memleket [*]. Hindistan'da Gazneli Sultan Mahmud'un avlandığı yerdir.

زامهران (zâmehrân) = Zehrin tesirini gideren bir nevi ilaç.

زامیاد (zâmyâd) = Şemsi ayların 25 inci günü ve o günü idareye memur sayılan melek.

زامیم (zâmîm) = Büyük bir nehir.

زانو (zânû) = Diz.

دوستانش دو خیک آب رفته
ززانوزور وازنق تاب رفته
نظامی

İki memesi suyu çıkmış tulum gibi; dizinin kuvveti, vücudunun harareti kalmamış.

(Niķāml)

آهو āhu, دارو dâru gibi kısaca okunduğu da vardır.

[*] (zâm) : Arapçalaştırıp câm demişler (Nâķirî).

گفت پیغمبر با آواز بلند
با توکل زانوی اشتر ببند
مولانا

Hazreti Peygamber yüksek sesle, tevekkül ile beraber devenin dizini bağla; buyurdu.

(Mevlânâ)

زانو تاه کردن (zânū tāh kerdən) = İki aiz üstüne oturmak.

زانو رashedgâh کردن (zânū reşedgâh kerdən) = Dizi rasat yeri yapmak (k.) fikre dalmak, merak etmek, kederlenmek.

زانو zeden (zânū zeden) = Diz çökmek, edeple oturmak.

زانة (zâne) = Ocak çekirgesi.

زانیع (zânîc) = Vatan, yurt.

زاور (zâv) = Kuvvetli, yeğin, gürbüz, eli üstün.

اشک می راند او که ای هندوی زاور
شیر را کردی اسیر دم گاو
مولانا

O, ey yeğin Hindû! Aslanı, öküz kuyruğuna esir ettin diye ağlıyordu.

(Mevlânâ)

§ Yarık.

اگر مقاطع تیغ تو ببند اندر خواب
ز صدم درمگر کوه قای افتد زاور
آذری

Kaf dağı senin kılıcının keskinliğini rüyada görürse korkusundan beli yarılr.

(Âzerî)

§ Dağ deresi § yapıcı, mimar.

زاور ابدار را مناسب ساخته
قصره های منتقل پرداخته
مولانا

Mimar, bedenleri münasip yapmış; geçme köşkler tertip ve tanzim etmiştir.

(Mevlânâ)

§ Kerpiç parçası.

زاور (zâver) = Hizmetkâr § (Zühre) Çulpan yıldızı.

بام شاخ برآمد گل از مزاجه باغ
چنانکه بر افق چرخ زاور و زاورش
اوحدی

Gül, feleğin ufkündaki (Zühre ve Müşteri) Çulpan, Erendiz yıldızları gibi bahçe evceğizinden dalın üstüne yükseldi.

(Evhedî)

§ Kuvvet ve kudret.

آنکه نبود خلاف فرمانش
انجم و آفتاب را زاور
فخری

O zat ki yıldızlarla güneşin; fermanına karşı durmaya kuvvet ve kudreti yoktur [].*

(Fehri)

§ Binek hayvanı.

مگر تشنگانند وی تو شکان
که بیچارگانند وی زاوران
رودکی

Ciğerleri susamış ve azıksızdırlar; çünkü biçaredirler, binek hayvanları da yoktur [**].

(Rüdekî)

[*] Mi'yâri Cemâli sahibi Fehri, Zühreyi, zehre=öd zannederek bu beyti söylemiştir (Reşîdî).

[**] Buradaki (zâver) i kuvvet ve kudret mânasına almak daha doğrudur.

Ş Afiyet ve zindelik. Lûgatle-
rin bir kısmında kara renk, bir
kısmında âzaya inen karasu.
Burhân, ikisini ayrı ayrı olarak
yazmış. Mütercim, asılda olma-
dığı halde göze inen karasuya
tahsis etmiştir Ş Pinti, cimri
Ş Mümtenî^c : olmayacak şey.
ممتنع الوجود = زاور فراتش

زَاوُوش، زَاوُوش (zâvuş, zâvūş) =
(Müşteri) Erendiz yıldızı - زاور
(ba.) Zâvūş (عطارد) Arzıtilek
mânasına da gelir.

زَاوُل (zâvul) = Zâbul. Gazne; zâbu-
listân'a bağlı olduğundan Gaz-
neli Sultan Mahmud'a (zâvulî)
de derler.

ازفتح سومات و زعمود زاول
بانیست زنده نامی و شه یافته وفات
سوزی

*Sultan Mahmud vefat ettiği
halde Sūmenât'ı fethi, ve Mah-
mudi Zâvulî adı, yaşamakta-
dır.*

(Sūzenî)

Ş Farşlıların yedi türlü lisanla-
rından biridir ki şimdi kullanıl-
mamaktadır.

زَاوْلَانَه (zâvlâne) = Demir köstek,
bukağı.

کمی کز طوق حکمت صربنا بد
شود حبل الوردیش زاولانه
فخری

Eğer bir kimse senin emrine

*itaatten baş çevirirse ona şah-
damarı bukağı olur.*

(Fehri)

زَاوُوق (zâvūq) = Cıva.

زَاوِيل (zâvîl) = Yapı ustası.

زَاهِد حُشَك (zâhidi huşk) = Kuru
sofu (k.) sofuluğa çok ehemmi-
yet verip hakikî zevktan mah-
rum olan kişi.

زَاهِد كُوه (zâhidi kūh) = (k.) Gü-
neş.

زَاهِرِي (zâhîrî) = Güzel koku.

تا بدید آمدت امسال خط غالیه بوی
غالیه خیره شد وزاهری عتبر خوار
عمار

*Senin kalemis kokulu yanak
tüyün çıkınca kalemis fayda-
sız oldu, amberin güzel kokusu
itibarını kaybetti.*

(İlmüre)

زَايِش (zâyiş) = Doğuş, doğuruş,
belirîş, hâsıl oluş, artış: zâden
ve zâyiden'den hâsılî mastar.

تو بحر جودی و خلق تو عتبر ونه شکفت
ازانکه زایش بمرست عتبر اشهب
فرشی

*Sen cömertlik denizisin. Ahlâ-
kın da amberdir, bunlara ben-
zemedede şaşılacak bir şey yoktur;
çünkü beyaz amber denizden
hâsıl olur.*

(Ferrahl)

زَايِشْغَاه (zâyişgâh) = Doğumevi.

زَايِدَن (zâyiden) = Doğmak, doğurmak, hâsıl olmak & Artmak.

باغی که ازوتاک 'بروید' عمرش چیست
تاک که ازوباده 'نزیاد' عمرش چیست
یعنی

Asması bitmiyen bağın ne faydası var. Şarabı çıkmıyan asmanın eseri nedir.

(Yeğmā)

زَب (zeb) = Bedava & Kolay.

لیله فتح 'نامۀ' تن زبِ مدان
ورنه هرکس سردل دیدی عیان
مولانا

Fakat vücut mektubunu açmayı kolay bilme; yoksa herkes kalbin sırrını apaçık görürdü.

(Mevlânâ)

زَبَاد (zebâd) = Yaban kedisinden istihsal olunan misk. Arapçada da bu mânâyadır.

زُبَان، زَبَان (zebân, zubân)—Dil, lisan : bir ulusun konuştuğu lûgat.

بیسته است مرا زبان گفتار
فریاد ازان لبان خاموش
سعدی

Söz dilimi bağlıyan o sessiz dudaklardan feryat.

(Sa'dî)

زبان آور (zebân āver)= (k.) Düzgün, fasih söz ve şiir söyleyen kişi.

مرا خود چه باشد. زبان کوری
چنین گفت شاه سخن عنصری
سعدی

Benim sözümün ne ehemmiyeti var; sözün sultanı 'Unşurî' böyle söyledi.

(Sa'dî)

زبان بر دیوار مالیدن (zebân ber dîvâr māliden)= Kanaat etmek, mütevekkil olmak.

زبان بره (zebân bere) = Sinirli yaprak (Ar.) لسان الحبل. Kuzu diline benzediğinden lisanülhamel denmiştir.

زبان بریدن (zebân burîden) = (k.) savlayıcı (مدعی) yı birtakım deliller getirerek susturmak & İhsan ve ikram etmek. Çünkü ihsan, sızlanan kimsenin dilini kesmesine, susmasına sebep olur.

زبان بستن (zebân besten) = (k.) Susmak.

زبان بیسری (zebâni bîser) = (k.) Beyhude söz.

زبان ترکerden (zebân terkerden)= (k.) Söz söylemek & Ağza lokma koymak.

زبان توتی (zebâni tütî) = Bir nevi nebat.

زبان دادن (zebân dâden) = Söz vermek, aht ve pakt etmek.

زبان داد دستان که تارستخیز
نیبند نیام مرا تیغ تیز
فردوسی

Destân; benim keskin kılıcım, kınını kıyamete kadar görmeyecek diye ahdedti.

(Firdavsi)

& İzin ve ruhsat vermek.

زبانش داد شاه و مرد درسیج
درسنجیده بیرون ریخت از گنج
نصرو

Padişah ona izin verdi: inci tartan adam, tartılmış inciği hazineden dışarıya döktü: güzel söyleyen adam, söze başladı.
(Husrev)

زبان دان (zebân dâñ) = (k.) Düzgün ve yüksek sözlü, ifadesi açık kimse Ş Kendi dilinden başka dilleri bilen adam.

زبان دانی آمد اصحاب دلی
که حکم فرمودند ام در گلی
معنی

Cerbezeli bir kimse, bir gönül sahibine müracaatla çok zaruretle olduğunu söyledi.

(Sa'dî)

Ş Şakirt, bilim öğrenen kişi.

زبان در ته داشتن (zebân der tehi zebân dâšten) = (k.) Her vakit bir türlü söylemek, sözünde sebat etmemek = زبان در زیر زبان داشتن.
زبان در کهشیدن (zebân derkeşiden) = (k.) Susmak.

زبان ران (zebân rân) = (k.) Geveze, meddah, hikâyeci.

زبان زدن (zebân zeden) = (k.) Söz söylemek.

اگر خواهی سخن گویی سخن بشنو سخن بشنو
زبان آن کس تواند زد که اول گوش گره دوا
بخشی

Eğer söz söylemek istersen söz dinle söz. O kimse söz söyleyebilir ki önce dikkatle dinler.

(Behşî)

زبان siteden (zebân siteden) = (k.) Susturmak, iskât etmek.

زبان سرایش (zebâni surâyiş) = Li-

sâni kâl [*]. Zebâni nâsurâyiş = lisâni hâl (Nâşîrî).

زبان گاو (zebâni gâv) = Sığırdili denilen nebat (Ar.) لسان الثور Ş Sığırdili gibi yassı bir nevi ok temreni.

دوان بیشه که بود از تیر و شمشیر
زبان گاو برده زهره شیر
نظای

O ok ve kılıç dolu ormanda sığırdili şeklindeki ok temreni aslanın ödünü patlatmış.

(Nişâmî)

زبان گرفتگی (zebân giriftegi) = (k.) Dil tutukluğu.

زبان گرفتن (zebân giriften) = (k.) Esir almak: dilimizde (dil) esir mânasına da gelir.

زبان گنجشک (zebâni guncişk) = Kuşdili ağacıdır ki dışbudakgillerdendir; mahsulü serçe diline benzer.

زبانگیر (zebângîr) = (k.) Casus, gözcü.

زبانہ (zebâne) = Terazi dili, ateş yalını gibi dile benzeyen her şey.

خواهم که لب باه کشایم ولی
ترسم کشد زبانہ برون آتش درون
جای

Bazı, dudağını açarak ah etmek isterim; fakat içimin ateşi

[*] Lisâni kâl = konuşma dili, nağme, kuş nağmesi. Lisâni hâl = bir şahsın, bir şeyin duruşundan, tavrından sezilen şey.

ما درون را بشکریم و حال را
نه برون را بشکریم و قال را
مولانا

Biz içeriğe ve hale bakarız, dışarıya ve söze değil.

(Mevlânâ)

—*dışarıya alev çıkaracak diye korkarım.*

(Câmi)

Hablulmetinden:

از هر طرف زبانه کشید آتش قتال
واخت از من مهابت السمل والجبال
شاعر

Öldürüşme ateşi her taraftan dil uzattı: alevlendi; onun korkusundan düz yer ve dağlar titredi.

(Şâ'ir)

(zebân yâften) = (k.) Bir kimsenin söz söylemesine müsaade edilmek.

زَبَر (zeber) = Yukarı & Üstün. (Z) nin esresiyle ziber = ezber (muḥ.) (ba.).

زیر پوش (zeber pūş) = Üste giyilen ve yorgan gibi üste örtülen şey.

زیر تنگ (zeber teng) = Üst kolan.

زیرد زرشود دل ختم تو درلبرد
زینت چو بسته شد زیر تنگ وزر تنگ
سوزی

Savaşta eyerinin üst ve alt kolanı bağılandığı yani atın hazırlandığı zaman harb edecek hasmının gönlü altüst olur.

(Sūzenî)

زَبَرَجَد (zeberced) = Zümrüt nev'inden bir taş. Arapça ise de bütün lügatlerde vardır. (Nefîsî) ye göre Farsçası (ایصراق) imiş.

زَبَرْدَسْت (zeber dest) = Eli üs-

tün & Kuvvet ve kudret sahibi. Karşılığı, زبردست (ba.).

ای زبردست زبردست آزار
گرم تاکی بناند این بازار
سعدی

Ey eli altındakileri inciten eli üstün! Bu pazarın revacı ne vakte kadar devam edecek: bu zulüm ne vakte kadar sürecek. (Sa'dî)

چو از چهره اش گرد خجلت فشا
زبردست شهزادگالش نشاند
هاتفی

Onun yüzünden utanma tozunu silktiği zaman yani utanmasını giderdikten sonra şehzadelerin üst tarafına oturttu. (Hâtîfî)

زَبَرْفُوف (zeberfuf) = Sövmek, lânet etmek.

يك زبرفوف از زبانت نزد من
از دعای طالبی خوشتر بود
اورمندی

Senin dilinden bir sövme, benim nazarımda âlemin duasından daha hoştur.

(Ūrmazdî)

زَبَغُر، زَبَغُر (zebğur, zebgur) = Avurdu şişirip başkası ona eliyle vurmak suretiyle ses çıkarmak زابغر (ba.).

زَبُوْه (zebuhe) = Rebûhe.

زَبُوْدَه (zebūde) = Düşünmeksizin, durmadan, ansızın, habersizce mânalarınındır.

بسرور که تابرویت نظری زبوده کردم
ز دو چشم بی قرارم لبرفت روشنائی
نژادی

Başın için; yüzünü ansızın gördüğümden beri duramıyan iki gözümden aydınlık gitmedi.

(Nisāri)

§ Pırasa = gendina.

زَبُون (zebūn) = Arık, zayıf, kuvvetsiz, âciz, değersiz, mahkûm.

یکی بنده خویش پنداشتش
زبون دید و دو کار گسل داشتش
سعدی

Biri, onu kölesi zannetti, hor gördü ve çamur işinde kullandı.

(Sa'dî)

زبون گشت ترا تیغ و خنجر زدن
بود بر رگ مرده لشت زدن
سعدی

Âcize kılıç ve hançer vurmak, ölünün damarına neşter vurmağa benzer.

(Sa'dî)

زبُونکُش (zebūnkuş, zebūngîr) = Zebun ve zayıfları inciten kimse.

ستور و سگی کو زبون هاش بود
به از مردی کو زبون کش بود
دهلوی

İdraki zayıf olan hayvan ve köpek; âciz ve zayıfı inciten bir adamdan hayırlıdır.

(Dehlevî)

بر سر کوی تو کتر روم از یم و قیاب
که مگ خانه زبونگیر و غریب آزادست
خجندی

Rakîbin korkusundan ben senin mahallen cihetine çok az gide-

rim; çünkü ev köpeği, zayıfa salıcı, yabancıyı incitcidir.

(Hacendî)

ای زبونگیر زبونان این بدان
دست بر بالای دستت ای جوان
مولانا

*Ey zebunları inciten kimsel
Ey genç! Bunu bil ki; el elden üstündür.*

(Mevlânâ)

زِبْهَر (zibher) = Baba ve anaya âsi olan, karşı gelen evlât (Ar.)
عاق.

زبهر کردن (zibher kerden) = Evlâdı, baba ve anaya âsi etmek.

زَبْهَیْدَه (zebhide) = Düşmüş. Mad-di ve mâneviye şâmilidir: gerek bir yerden, gerek bir mertebe ve kuvvetten olsun. Mastarı zebhiden. Nâşirî, Cihāngîrî'yi ve Burhân'ı yanlış bularak doğrusu (r) ve (y) ile rihide dir diyor (ba.).

زِبْرِ (zibîr) = Ezber.

زَج (zac) = Pertâv oku. Başka oklardan daha kısa olup temreni, fildişi, koyun ve öküz boynuzundan olur: bu münasebetle filek, pilek de derler. Şimdi ok atanlar arasında adı pişrev okudur.

هست پیکان زج از دندان پیل اما از ان
هست به دندان گوساله ز زخم زورتاب
خسرو

*Pertâv okunun temreni fildi-
şindendir, ama kuvvet cihetiyle
dendâni gevsâle denilen ok
ondan daha iyidir.*

(Husrev)

Arapça (c) nin şecâdesiyle tem-
ren ve mızrağın yere dikilen
demir sapı mânâsınadır Ş Ka-
ra keş: yağsız yoğurt kurusu.

مصفا باش و شیرین خوی چون شیر
نه چون زج گیره روی و تند خوابی
فروز

*Süt gibi sâfi ve tatlı huylu ol;
kara keş gibi bulanık yüzlü ve
keskin tabiatlı olma.*

(Fîrûz)

زجاجه (zucâce) = şişe ve kadeh
mânâsına Arapçadan alınmıştır.
Zucâce'î meyi nâb =
halis şarap şişesi.

زح (zeh) = Siğil mânâsına gelen
ezeğ ile yara ve darbe mânâ-
sına gelen zehm muhaffefidir.
(ba.).

عطارهرا بدوزم دیده بد
که چادو خامه امرا چشم زخ زد
عید

(ba.).

Ş Hüzünlü ses Ş Bir şeyi bir
yere zorla sokma, kakma; bu
mânaya mastarı zehîden dir.

زَحْنَارَه، زَحَارَه (zehâre, zehnâre)
= Ağaç dalı. (R) yerine (v)
ile de görülmüştür.

زَحْمَ، زَحْمَ (zehm, zehme) = Mız-
rap. Bu kelime, asıl vurmak
mânâsınadır, Arapçası darb ve
darbedir.

زآواز شیپو و زخم هرای
همه کوهرا دل برآمد زجای
فردوسی

*Boru sesinden ve çan vurma-
sından dağın yüreği yerinden
oynadı.*

(Fîrdevs)

زخم گیر چون آتش زخم خشت چون ماکان
زخم گرز چون دستم زخم تیغ چون نود
قطران

*Ok vurmada Âreş, mızrak vur-
mada Mâkân, topuz vurmada
Rustem, kılıç vurmada Nevder
gibi.*

(Keşrân)

بر زخمهای بازوی ایام می زند
سازنده تر ز صبر دوا می نیافتم
خاقانی

*Günlerin kolunun vurduğu
darbelere sabırdan daha uygun
bir ilâç bulamadım.*

(Hâkânî)

Kılıç ve başka savaş aletlerini
vurmak, yara husule getirdi-
ğinden, mecazen yaraya da
denir.

گوی زخم جان می گسلد زخه سازش
سعدی

*Sazının mızrabı can damarını
koparıyor sanırsın.*

(Sa'dî)

زخم کشیدن، زخم گرفتن، زخم خوردن، زخم برداشتن
(zehm berdâšten, zehm hürden,
zehm giriften, zehm keşiden)
= (k.) Yaralanmak.

بزر تر تیغش از شوق شهادت می طعم زانور
که از شمشیر او یک زخم را صدبار بردارم
شاعر

Onun kılıcından aldığım bir yarayı yüz defa duymak için şehid olmak iştiyakiyle kılıcının altında çırpınırım.

(Şā'ir)

گر بگویم لذت زخمی که بر جان خورده ام
خون بپوش آید ز غیبت مرغ پسند کرده ام
عرفی

Canımın yaralanmasındaki tadı söylersem, kesilmiş kuşun kanı kısıkcancından kaynar.

(Urfl)

زحود شدن (zihud şuden) = Kendinden geçmek, bihuş olmak.

زداى (zidây) = Silmek, cilâlamak mânâsına gelen (zidüden) den emir. (İsmas. isfa. muh. vas.).

یاد تو روح پرور و وصف تو دلغریب
نام تو نغمه زدا و کلام تو دلربا
سعدی

(ba.). دلربا

زدر (zider) = Lâyık, sezavâr mânâsına ezder (muh.).

دوستان تو سر امر زدر خنده ناز
دشمنان تو سر امر زدر خنده ریش
معزی

Dostların, baştan başa gülmeye, düşmanların, baştan başa alay etmeye lâyıktır.

(Mu'izzî)

زدن (zeden) = Vurmak.

برهنه گشت سرکوه از عمامه برف
مگر عمامه دی بر زمین زده دستار
شاه طاهر دکنی

Dağın başı kar sarığından çıplak oldu; galiba kışın ayrılığı yasıyla sarığını yere vurmuş.

(Şāh Tahiri Degnî)

§ Yemek.

نان خود پاره و دوغ زنی
به که از خوان شاه آروغ زنی
شاعر

Kendi ekmeğini tere ve ayran ile yersen padişahın nimetini yiyip geçirmekten iyidir.

(Şā'ir)

§ Kesmek, budamak.

زکات مال بدرکن که فضله وزرا
چو باغبان بزند بیشتر دهد انگور
سعدی

Malının zekâtını ayır; çünkü bağcı asma çubuğunun fazlasını budarsa daha çok üzüm verir.

(Sa'dî)

§ Benzemek, andırmak:

این رنگ بخلان رنگ می زند

Bu renk, falanca rengi andırıyor, ona çalıyor. demektir.

دلالت که گاه جفا می زند دم از ستدان
بر دل نشان وفا همچو نقش بر آبست
عاد

Cefa zamanında örsü andıran kalbinde vefa eseri su üzerine nakış gibidir yani yoktur.

(İmād)

§ Erkeklerle dişi birleşmek.

پزدن = Sinirlemek: atın sinirlerini kesmek. ناف زدن = göbek kesmek. راه زدن = yol kesmek. Başka kelimelerle birleşince daha birçok mânalara gelir ki

bunların bir kısmı Türkçe vurmak kelimesinin delâlet ettiği birtakım mânalara uygundur:

بر سپاه دشمن زد = düşmanın askeri-ne vurdu: hücum etti. سرنواز، طبل زد = davul çaldı, zurna çaldı. خیمه زد = çadır kurdu. علم زد = bayrak dikti. آب زد = suya vurdu: suya girdi. دم زد = söyledi § Sustu § Dem vurdu (k.) öğündü. آتش زد = yakmak. شعله زد = parlamak. بوسه زد = öpmek. آب زد = su serpmek. حرف زد = söylemek. دروغ زد = yalan söylemek. رگ زد = kan almak.

زَدَوَار (zedvâr) = (ba.) بیش و جدوار. زد = zamk. زدوار = zamk gibi demektir. (ز) yerine (ز) ile olması daha münasıptır. زد (ba.).

زِدُون (zidūden) = Gidermek, temizlemek, cilâlamak; meselâ gönlü gamdan, kılıç ve aynayı pastan, âzayı kirden, memleketi fitneden temizlemek gibi.

زَدَه (zede) = Zeden'in ifade ettiği mânalardan mazii naklî ve ismi mefuldür.

کشتن اقدسی خسته چرا، جرمش چیست
گر دم از مهر و محبت زده دیگر نزنند
اقدسی

Hasta Ekdesi'yi öldürmek niçin, kabahati nedir? Eğer dostluk ve sevgiden dem vurmuşsa bir daha vurmasın.

(Ekdesi)

§ Harekesiz harf. Harekeliye gûya denir § Eski ve yıpranmış.

زر (zer) = Altın.

کیمیا خواهی زواعت کن که گفتند اهل عقل
زرع ثلثانش ز رست و ثلث باقی هم ز رست [*]
جای

Kimya istersen ekincilik et; çünkü akıllılar, zer'in üçte ikisi altın olduğu gibi geriye kalan üçte biri de altındır demişler.

(Câmi)

Zer gelimesi aslında mutlak (saltık) nakit, para mânasındadır, zeri surh = kırmızı altın, zeri sîm = gümüş para, zeri si-yâh = bakır para demektir. (R) şeddeli de olur. زرساو، زرجعفری، زر ساو (ba.) § Yaşlı, ihtiyar.

بهار آید و بزمه ای پسر
جهان گاه برناشود گاه زر
فردوسی

Ey oğul! bahar ve yaz gelir; dünya kâh genç kâh ihtiyar olur.

(Firdavsi)

Rustemin babasının lâğabıdır. Zâl (ba.) § Zerd (muğ.).

زراب (zerâb) = Altın suyu § (k.) Sarı şarap § Bağdat civarında bir dağ.

زربافته، زربفته (zerbâfte, zerbeft) = Sırma ile dokunmuş kumaş.

[*] Üç harften mürekkep olan (زرع) kelimesinin üçte ikisi olan (زر) = altın olduğu gibi geriye kalan (ع، ین) da Arapça altın mânasıdır.

خروس وار سحرگه دعای خسرو کوش
که تاج لعل بری و قباچه زربفت
فخری

*Seher vakti horoz gibi padişaha
duaya çalış ki kırmızı taca ve
sırmalı kaftana nail olasın.*

(Fehri)

زر تلی (zeritilî) = Yıldız altını, halis altın.

وجود مردم دانا مثال زرتلیست
که هر یکجا برود قدر و قیمتش داند
سعدی

*Bilgin adamın vücudu halis
altın gibidir. Nereye giderse
kıymetini bilirler.*

(Sa'dî)

زر جعفری (zeri ce'ferî) = Halis altın. Ce'fer adındaki kimyagere yahut Ce'feri Bermekî'ye mensup demektir. برملک (ba.).

گر همه زرجعفری داد
مرد بی توشه برگزید گام
سعدی

*Hep halis altını olsa da azıksız
kimse yani aç adam adım atamaz.*

(Sa'dî)

زر دست افشار (zeri dest efsâr) = Husrevi Pervîz'in daima elinde oynadığı yumuşak altın = زر مشت افشار.

زر دوز (zer dūz) = Haddeden geçirilmiş altın, gümüş tel işliyen kişi, sırmacı yahut bunlarla işlenmiş şey, sırmalı = زرکش.

بود از پسکه لبریز صفا آن ساق سیبیش
شود زردوز هنگام سواری دامن زیش
فطرت

Ata bindiği vakit onun o gümüşten yapılmış çok berrak incigine temastan eyerinin eteği gümüşle işlenmiş gibi olur.

(Fıfret)

زر ده پنچی (zeri deh penci) = Yarısı altın yarısı bakır olan altın; onda beşi demektir.

زر ده دهی (zeri dehdehi) = Halis ve ayarı tam altın.

عرصة کش خاك زرده دهیست
زرجدیه بردن آبجا ابدهیست
مولانا

Bir arsa ki toprağı halis altındır; oraya altın götürmek ahmaklıktır.

(Mevlânâ)

زر ده ششی (zeri deh şeşî) = onda altısı altın demek olup zeri deh dehiye kadar devam eder.

زر رکی (zeri ruknî) = Rukun namındaki kimyagerin yaptığı halis altın.

زر رو مال (zeri rū māl) = İçi sâf bakır, üzeri altın yaldızlı, altın kaplanmış kalp altın = زر روکش.

زر ساوه (zeri sâv, zeri sâve) = Ayarı tam halis altın yahut altın kırıntısı. Neşşeb'de halis altın çıkaran bir maden diyenler de vardır.

بیایان شب چون بخواند چکاو
زمین زرگون گردد از زرساو
فردوسی

Sabaha karşı toygar kuşu ötmeğe başlayınca yer, halis altından yani güneşten altın renkli olur.

(Firdausî)

İkinci mısradaki zer'lerin (r) si şeddelidir. Eski şairlerin eserlerindeki (زر) ler çok defa şeddelidir.

زرش سری (zeri şeş seri) = Halis altın.

زر مغربى (zeri meğribî) = (k.) Halis ve iyi altın.

پسوکند گفتن که زرمغریست
چه حاجت محله خود بگوید که چیست

سعدی

Altının halis olduğunu yeminle söylemeğe ne hacet. Mehenk ne olduğunu haber verir.

(Sa'dî)

زرناختی (zeri nâhunî) = İçine tırnak bataabilen yumuşak, çok iyi ve halis altın.

زر گر (zer ger) = Kuyumcu.

زر گر چرخ (zer geri çerh) = (k.) Güneş.

زر کوب (zer küb) = Altın ezen, altın varak yapan.

منم زر کوب و معصوم و زمنت.

بجز آوازی و بانگی نباشد

نجم الدین

(ba.) دانگ.

زَرَادُشْت، زَرَادُشْت، زَرَاتُشْت

(zerâtuşt, zerâduşt, zerâduhuşt) = زرتشت Zertušt (ba.).

بہل آیین برزین وزداشت

بشرع احمد مختار ده پشت

لطیف

Berzîn ve Zerdust'ün âyini

terk et; arkını Ahmedî Muhtar'ın şeriatına ver: ona istinadet.
(Leîfî)

زَرَّاج (zerâc) = Kadıntuzluğu denilen nebat: nohut kadar, tadı ekşi, kırmızıya çalar siyah renkli küçük bir meyva.

زَرَّاجَه (zerâce) = Meşhur zenci bir cengâver.

زَرَّاعِش (zerâğesh) = Kumsal ve katı yer (Burhân).

زَرَّاعِن (zerâğen) = Kumsal ve katı yer.

زمینی بسختی زراغن چو سنگ

نه آرام شیر و نه جای پلنگ

جبرای

Sertlikte taş gibi katı bir yer; ne aslan ne de kaplan yatağı.
(Behrâmî)

§ Geçirti § Hıçkırık.

از فرط عطای او زرد آن

پیوسته زامتلا زراغن

بوسلیک

Onun çok verimli olmasından hırs, mide dolgunluğuna uğrayıp daima geçirir.

(Büsellik)

زَرَّاعِنْگ (zerâğeng) = Kumsal ve katı yer.

زلفیش ابر دست آب حیوان

برآید از زمینهای زراغننگ

فخری

Buluta benziyen elinin feyziyle

*katı yerden bengisu (abıhayat)
fışkıtır.*

(Fehri)

ابر از کف جود تو اگر حامله گردد
سبیل شکفاند ززمینهای زراغش
قانی

*Eğer bulut senin cömert elin-
den gebe olursa katı ve bor
yerlerden sūmbül açtırır.*

(Kāāni)

زَرَاف (**zerâf**) = Halk arasında zur-
napa denilen hayvan. Bu keli-
me Arapça olup Farsçası (şu-
tur gâv peleng) dir. Vücudunun
parçaları bu kelimenin muhtevi
olduğu üç hayvana benzediğinden
şutur gâv peleng denilmiş-
tir.

چه خوش گفت شاکرد منسوج پای
چو عنقا برآورد و پیل وزرانی
سعدی

*Dokumacı çırağı, anka, fil, zū-
rafa şekillerini yaptığı zaman
ne hoş dedi.*

(Sa'di)

زَرَافِین (**zerâfîn**) = Kapı ve san-
dıklara kilit takmak için konu-
lan halka. (*muḥ.*) زرفین (*ba.*).

زَرَافِشَان (**zirâvişân**) = Şebboy
dediğimiz çiçek.

زَرَافِند (**zerâvend**) = İlaçlarda
kullanılan bir cins nebat. Fran-
sızcası aristoloche'tur § Bir
cengâver.

زَرَآوَه (**zerâve**) = İranlı bir savaş-
çı.

زَرَآه (**zerâh**) = Deniz.
زراه اکفوده (**zerâh ekfûde**) = Hazer
denizi.

زِرَآو (**zir-îv**) = Yüz örtüsü.

زَرْبَان، زَرْفَان، زَرْبَان (**zerbân, zer-
fân, zermân**) = Hazreti İbra-
him (ع) § Pîri fâni.

زَرَه، زَرْد، زُرَت (**zuret, zured,**
zure) = Hububattan bir nevi.

زَرْدُشْت، زَرْدُشْت، زَرْدُشْت (**zer-
tust, zerdust, zerduhust**) =
Ferîdûn'un torunu Minüçîhr'in
sülâlesindendir, anası yine o
sülâleden (Duğdû) dur. Ateşpe-
restlik mezhebini ilk çıkaran
kimsedir. Kuştâsb zamanında
peygamberlik iddia etmiş ve hile
ile peygamberliğini Kuştâsb'a
tanıttırmışsa da Zâl oğlu Rustem,
mezhebini beğenmeyip kabul
etmemiştir. Ateşperestler, onu
büyük bir peygamber sayarlar
ve kendisine kitap nazil olmuş
fikirindedirler (*ba.*). Bu ke-
lime iki cüzden mürekkep olup
ikinci cüzü çirkin demektir.
Zerduşt, altını sevmediği gibi
kabul de etmediğinden bu adı
almıştır. قبله زردشت Kible'i zerduşt
(k.) ateş.

آی روی تو رخشنده تر از قبیلہ زردشت
بی روی تو چون زلف تو کوزست مرا بشت
معزی

Ey yūzū ateşten daha parlak!
Yüzünü göremediğimden benim
sırtım zūlfūn gibi büküktür.
(Mu'izzî)

زَرْتَكْ (zertek) = Aspur çiçeği
suyu & Safran suyu.

زَرْج (zerc) = Keklik.

زَرْجَامِ (zercāmī) = Bir nevi üzüm.

زَرْجُول (zercūl) = Çelik çomak
oyunu.

زَرْد (zerd) = Sarı renk.

کیست فلک زرد شده بیوه
چیت جهان زرد شده میوه
شاعر

Felek kimdir? İhtiyarlamış bir
dul. Cihan nedir? Sararmış
bir meyva.

(Şā'ir)

زردآب (zerdâb) = Öd & Aspur
çiçeğinin suyu & Safran renkli
şarap. Yaradan sızan sarı su.
زردآلو (zerd ālū) = Zerdali dedi-
ğimiz sarı meyva. Kurusuna
hübânî derler (Çiyās).

زردچوبه (zerdçūbe) = Zerdeçal
dediğimiz hint safranı. Türkçe
sarıağaç dedikleri nebat kökü.

زردخو (zerdhū) = Altın çiçeği
yahut altın tabak çiçeği dedik-
leri güzel kokulu sarı bir çiçek.

زودوخ (zerdruh) = Yanağı sarı
(k.) mahcup & Dargın & Kork-
muş.

زردک (zerdek) = Zerd kelimesinin
küçültülmüşüdür, havuç & Fuka-
ranın giydiği beyaz yani boya-
sız ve tabii renkteki elbise. Zer-
tek mânasına da gelir. زرتک (ba.).
زردکف (zerdkef) = (k.) Güneş.
زردگوشت (zerdguş) = (k.) Muna-
fık, müfsit.

زردگوشتان بکوشها مردند
سر بآب سیه فرو بردند
نظای

Munafıklar köşelerde öldüler.
Başlarını kara suya daldırdı-
lar: yüzleri kara oldu.
(Nizāmī)

زرد (zerde) = Sarı ve sarıya ça-
lan renk & Sarı renkli at ki
kula denir.

انامل تو چو گرود سوار زرده کلاک
زطاعتش نتواند خرد ابا کردن
کال

Parmaklarının uçları, sarı renk-
li kalem atına bindiği zaman,
akıl ona itaatten çekinemez.

(Kemāl)

زَرْدَاب رِز (zerdâb rîz) = (k.) Kan
dökücü & Kederli & Kötü huylu.

زَرْدَان (zerdân) = Mecusilerin bü-
yüklerinden biri. Ona mensup
olanlara zerdâniye derler. Kadın
aleti (Nefîsî).

زَرْد آهَنگ (zerd āheng) = Kum-
luk (Nefîsî).

زَرْدُشْتِ بُزُرْگ (zerdušti buzurg)
= Pehlevî yahut Süryani dilin-
de Hazreti İbrahim (ع).

زَرْدَكِ رِبْگِی (zerdeki rîgî) = Şe-
kakil: Hindistan'a mahsus bir
ağacın kökü. Türkçe çarkıfelek
derler (Burhân).

زَرْدَه (zerde) = Havuç & Yumurta
sarısı & Sarımtırak & Safranla
pişirilen pirinç tatlısı.

زَرْدَه چَاو (zerde çâv) = Boya gibi
kullanılan bir nevi kök. (زودچوبه)
den bozulmuştur.

زَرْدَه کَامَرَان (zerde'i kâmrân) =
(k.) Güneş. Gündüzden de ki-
naye olur.

زَرْدَه کُوه (zerdekūh) = Lâristân'-
da Behtiyârî kabîlesinin yurt
edindikleri bir dağ.

زَرَزُورَه (zerzûre) = Bir nevi örüm-
cektir ki atlıyarak sinek tutar.

زَرِشْک (zirîşk) = Kadıntuzluğu ve
sarıçalı denilen nebat ki mey-
vasının rengi kırmızı, tadı may-
hoştur & Bir nevi çiçek. (Muğ.)
zirik.

هم ازخیری وگاو چشم وزرشک
پشته رخ هر یکابر از سرشک
اسدی

*Bulut, şebboy, papatya, zirîşk-
ten her birinin yüzünü yağmur
suyile yıkamış.*

(Esedi)

زَرْگَنْج، زَرْغَنْج (zergunc, zer-
gunc) = Çin'den gelen fena
kokulu bir nebat ki helbe'i çini
= çin boyudur. Helbe = boy ve
tohumuna; boy tohumu denilen
tane (Okÿânûs).

ای تو تبق مشک وحسودت زرغنج
با بود تو رخس پور دستان خرمنج
سوزی

(ba.) خرمنج

زَرَفِشَان (zerfişân) = Melikî ayla-
rın dokuzuncu günü.

زُرْفِین (zurfîn) = Zincir ve asma,
kilit takmak için kapıya ve
sandıklara koydukları demir
halka.

هر کجا امن او کشد باره
نکشد باوقفها زرفین
انوری

*Onun emniyeti her nereye duvar
çekerse, halka, kilitlerin yükünü
çekmez.*

(Enverî)

زَرَك (zerek) = Altın varak : ka-
dınların yedi türlü süslerinden
biri. (ba.) هفت رنگ.

زَرَكَان (zerkân) = Şîrâz'a altı fer-

sah uzaklıkta bir kasaba. Arap-
çası زرقان.

زَرْبَاد، زَرْبَا، زَرْبَ (zerneb,
zurunbâ, zurunbâd) = Erdel
kökü denilen çekirge ayağına
benzer kokusu güzel bir nebat-
tır, ilâç için kullanılır. (Ar) رجل البراد.
Kâfur gibi koktuğu için Mekke
ahalisi (عرق الكافور) derler.

زَرْبَج (zerenbnlc) = اشخون = ریاس
eşşun (ba.).

زَرْج (zerenc) = زورنگ (ba.).

زَرْد (zerend) = Kirmân, Fârs,
Tahrân civarlarında birer nahi-
ye. Tahrân civarındaki pek ba-
yındır olup 40 köyü vardır ve
padişahların avlandığı yerdir
(Nâşîrî).

زَرْنگ (zereng) = Sîstân'da bü-
yük bir şehir.

هزار باره گرفته است به زبانه ارك
هزار شهر گشادست به زشهر زورنگ
فرنی

Erek kalesinden daha iyi bin
kale ele geçirmiş, Zereng şeh-
rinden daha iyi bin şehir fet-
hetmiştir.

(Ferruhî)

§ Yeni.

عید شد دیگرکه آن دلدار شنگ
چهر گشتن جامه ها پوشد زورنگ
ابوالؤید

O şirin sevgili, gezmek için
yeni elbise giydiği zaman baş-
ka bayram oldu.

(Ehûlmu'eyyed)

§ Çok sert ve dayanıklı bir
ağaçtır ki ok, mızrak, kalkan
gibi şeyler yapılır.

چو گان چو برداشت گوی زورنگ
زیش بگردد رخ مه زورنگ
اسدی

Zereng ağacından yapılmış oku
çevgân ile kaldırıncı onun kor-
kusundan ayın yanağının rengi
döner.

(Esedi)

§ Kadıntuzluğu denilen nebat
§ At sürüsü.

زمین از تک و بوی گام زورنگ
چو ماهی فروشد بکام نهنگ
اسدی

Yer, at sürüsünün süratli adımlarından
timsahın ağzına giden
balığa döndü.

(Esedi)

§ Zerdecav § Hardal.

زَرْنِج (zernîh) = Zırnık denilen
madde (muğ.) zernî.

(zernîh sifîd) = Si-
çanotu = mergimüş (Ar.) سم الفار
(Nâşîrî).

زَرْنِله (zernîle) = ریاس (ba.).

زُرُو (zerû) = Sülük = zelû § Sürme
gibi göze çekilen ve görümü
kuvvetlendiren bir nebat. Buna

gözotu yahut kırlangıçotu der-
ler.

زَرْوَأَس (zervâs) = Bir kimseye
istemeden edilen bağış, cöm-
mertlik.

زَرْوُغ (zerûğ) = Geçirme = ârûğ.

زِرْه (zirh) = Zırh: cenkte giyilen,
çok defa demirden yapılan elbi-
se = جوشن (ba.). (Ar.) لبوس، دوع. Zırh
bundan bozulmadır. Şairler gü-
zellerin halka halka zülûflerini
zırha teşbih etmişler.

خود از برای سر زره از پیر بر بود
تو جنگوی عادت دیگر نهاده
در برگرفته دل چون خود آهنین
وان زلف چون زره را بر سر نهاده
ظهیر

Tolga, baş; zırh, göğüs için-
dir. Sen kavgacı, başka şeyi âdet
etmişsin. Demir tolga gibi olan
kalbi göğsünde tutmuş, zırha
benziyen o zülfü başına koy-
muşsun.

(Zehir)

زِرْه بَاف (zirh bâf,
zirh sâz, zirh ger) = Zırh yapan,
zirh duz = bir nevi temren Ş
Siyâvuş'ü öldürme de medhali
olan Efrâsyâb'ın akrabasından
biri Ş Sîstân'da bir şehir.

دروکار من قتاده زره وارصد گره
تایشه کرد زلف صباهت زره گری
وطواط

Senin siyah zülfün бүклүм
бүклүм olduğundan beri benim

işim zırh gibi düğüm düğüm
oldu; ona iştiyakımdan işim
altüst oldu.

(Ve'vâf)

زَرْبَر (zerîr) = Kuştâsb'ın biraderi
Ş Sarı boya istihsal olunan ne-
bat = isperék. İkinci mânaya
Arapçadır Ş Safrâ ve sarılık
hastalığına denmesi, renkteki
sarılık münasebetiyledir (Nâ-
şirî).

جوان دیدم از گردش دهر پیر
خندش کان ارغوانش زربر
سعدی

Genci, zamanın inkılâbından
ihtiyarlamış gördüm. Ok gibi
doğru olan boyu keman gibi
eğrilmiş, erguvan rengindeki
yanağı sararmıştır.

(Sa'dî)

زَرِّین (zerrîn) = Altınlı, altın yal-
dızlı, altından yapılmış; (r) şed-
desiz olursa tirit mânâsıdır.

زَرِّین رُبَج (zerrîn turunc) = (k.)
Güneş.

زَرِّین دَرَهْت (zerrîn dereht) = Ağaç-
kavunu ağacı: yaprağı zeytin
yaprağına benzer, çiçeği güne-
şin cirmi gibi parlak bir ağaç.
زَرِّین شَاح (zerrîn şâh) = (k.) Ka-
lem.

زَرِّین هَای ، زَرِّین کَاسه ، زَرِّین صَدف
(zerrîn şedef, zerrîn kâse, zer-
rîn kulâh, zerrîn humây) = (k.)
Güneş.

Kalenin yüksekliği hakkında :

اگر کردی فلک بر سر نگاهش
بفتادی ز سر زین کلاهش
محمد عطار

*Eğer felek onun tepesine bak-
saydı başından güneş düşerdi.*
(Mehmed Attâr)

Ş Padişahın huzurunda hizmet
edenler Ş Hanımların baş örtü-
sü, taç.

زین کده (zerrin kadeh) = Altın
kadeh.

بود اشکم چون شراب سرخ در زین قدح
ناله چون زیر رباب و دل برآتش از کباب
انوری

*Göz yaşım altın kadehteki kırmızı
şaraba benzer, nâlem re-
babın ince teli gibi, yüreğim
kebab ateşiyle dolu.*

(Enverî)

زین گاو (zerrin gâv) = (k.) Öküz
suretinde yapılmış olan yaldızlı
sûrahi.

زین نرکسه (zerrin nerkuse) = (k.)
Yıldızlar.

زریو (zerîv) = Vekar ve temkin.

زریون (zeryûn) = Hali hoş, se-
vinçli Ş Gelincik çiçeği Ş Sarı
renk. Zer = sarı. Yûn = gün =
renk.

زریو (zerîve) = Kendinden geç-
mek, hal değişmek, perişan
olmak. Sofilere göre mahvi vü-
cut ki فانی تیر.

Ferhengi. Ziya

زسته (ziste) = Zîste (muḥ.).

زش (zeş) = Ne: Türkçe ne ile ter-
cüme olunan çi istifham edatı
yerinde kullanılır.

زش گویم (zeş güyem) = Ne diye-
yim.

زشت (zişt) = Çirkin.

یکی رازشت خوبی داد دشنام
تعمیل کرد و گفت ای نیک فرجام
بترانم که خواهی گفت آئی
که دادم عیب من چون من ندان
سمعی

*Birine bir çirkin huylu sövdü.
Muhatabı tahammül etti de,
ey âkıbeti hayırlı! Diyeceğinden
daha fenayım; zira bilirim ki
benim aybımı benim gibi bil-
mezsın, dedi.*

(Sa'dî)

مکن همنشینی تو باید سرشت
که طبع تو دزد ازو خوی زشت
شاعر

*Tabiatı kötü kimse ile düşüp
kalkma; çünkü tabiatın, ondan
fena huy kapar.*

(Şâ'ir)

زشتیاد (ziştyâd) = Bir kimsenin
kötülüğünü söylemek, gıybet
etmek.

نگارا مکن این همه زشتیاد
بتو بار گردد غم عاشقی
رودکی

*Ey güzel! Bu kadar gıybet et-
me; âşıklık elemi sana rücu*

eder, yani bir gün sen de âsık olursun.

(Rûdekî)

زَعَار (zeğâr) = Nemli yer & Paslanmış şey & Elem ve meşakat & Bir nevi yemek.

زَعَارِجَة (zeğârçe) = Kâzayağı denilen nebat (Ar.) رجل الغراب.

زَعَارِگَرْم (zeğâr girm) = Solucan (Ar.) خراطین.

زَعَاو، زَعَاوُ (zeğâr, zeğâv) = Umumhane. İkincisi orospu mânasına da gelir. غر ger, خشى huşnî, rūspî, zençe de derler.

زَعَاَرَة (zeğâre) = Darı ekmeği.

رفیقان من بای و ناز و نعمت
من آرزومند یکتا زغاره
ابوشکور

Benim arkadaşlarım naz ve nimetle yaşıyorlar, ben tek bir darı ekmeği istiyorum.

(Ebû Şekûr)

زَعَاكْ (zeğâk) = Asma dalı.

زُعَال (zuğâl) = Kömür.

زَعْبَر (zeğber) = Bir nevi yarpuz. Merv her nevi yarpuzaya denir, buna «mervi sifid» ve «mervi telh» derler.

زَعَر (zeğer) = Hazreti Lût'un kızının adı & Yemek & Şam'da Zeğer denilen mevkide bir çeşme ki bu çeşmenin kuruması kıyamet kopması alâmetlerindenmiş.

زَعْرَاش (zeğrâş) = İşe yaramıyan kürk kırıntıları. Zeğrimâş da derler.

زَعْكَ، زَعْكَ (zeğegek, zeğenek) = Hıçkırık (Ar.) فواق.

زَعْن (zeğen) = Çaylak.

رفتند بلبلان خوش الحان زباغ هر
زاغ وزغن ملازم این بوستان شدند
عصمت

Hoş elhan bûlbüller ömür bahçesinden gittiler; bu bahçeye karga ile çaylak geldi. (İşmet)

زَعْنَد (zeğend) = Yerinden ahu gibi atılıp sıçrama.

کرد روبه یوزواری يك زغند
خویشتر را زان میان بیرون فکند
رودکی.

Tilki, pars gibi bir atladı; kendisini o aradan dışarı attı. (Rûdekî)

& Yırtıcı hayvanların, hususiyle parsın sesi. Parsın kendisine de derler.

بغزید بروی چو شیر وزغند
فردوسی

*Ona, aslan ve pars gibi haykır-
dı.*

(Fırdevsî)

زَغُوْتَه (zeğüte) = lğe sarılmış ip-
lik yumağı.

زَغِيدَه (zeğide) = Sıkılmış. Mas-
tarı zeğiden = efsurden.

زَغِيرَ (zeğir) = Keten tohumu.

هر دل که زرشک دوزخ پرست
هر زیر اجواز چون زغیر است
راهی

*Hasetten muztarip olan her gö-
nül; dibek altında keten tohu-
muna benzer.*

(Rāci)

زَفَاكُ (zefāk) = Yağmurlu bulut.

زَفَان (zefân) = Zebân, zefâne =
zebâne.

زَفْت (zeft) = İri, kalın, semiz,
kuvvetli, yoğun, endamı biçim-
siz.

ای جان من تا کی گله یک خرتو کم گیر از گله
در زفتی فارس لگرنی باز گیر لاغرم
مولانا

*Ey benim canım! Şikâyet ne
vakte kadar; sürüden bir eşek
eksilmiş farz et. Benim beygiri-
min zayıflığına değil, binicinin
iriliğine bak.*

(Mevlânâ)

Ş Dolu, malâmal.

در کینست خرد می نگرد از چپ و راست
قدح زفت بدان پیرک طرار دهید
مولانا

*Akıl pusudadır; sola sağa ba-
kıyor; o yankesici ihtiyarcağıza
dolu kadeh veriniz.*

(Mevlânâ)

زُفْت (zuft) = Pinti, hasis, surat-
siz.

بغزد طبع کریم تو معن زائده زفت
به پیش لفظ فصیح قس بن ساعده لال
نحیب الدین

*Senin cömert tabiatının yanın-
da Ma'nibni Zâ'ide hasis; düz-
gün sözünün yanında Kussibni
Sâ'ide dilsizdir; söz söylemeye
muktedir değildir.*

(Necibuddîn)

Ş Sert, kavgacı, haşin ve siti-
zekâr.

بکینی همه تنعم زفتی مکار
ستیزه نه خوب آید از شهریار
فردوسی

*Dünyada hep kavgacılık tohu-
munu ekme. Padişaha sertlik
münakaşa yakışmaz.*

(Fırdevsî)

Ş Tadı kekre olan şey.

هلیله کو بزفتی خون دل زفت
شود خرماى تر چون باءسل خفت
خسرو

*Helîle (karahalile denilen müs-
hil) ki kekrelikte yüreğın ka-
nını süpürdü, yani kalbe eza
verdi; bal ile birleşirse taze
hurma gibi olur.*

(Hüsrev)

زَفَر (zefer) = Ağız.

خدای خوانند آن سنگتراهی ششان
چه بیده سخنت این که خاشاکشان برف
فرخی

Putperestler o taş a mütemadiyen Allah derler. Ağzlarına toprak; bu, ne mânasız sözdür.
(*Ferruhi*)

زُفَرِینْ (zuferîn) = Zurfîn den çevrilmedir.

زُفُو (zufû) [*] = Dil. Firdevsî, Sām'ın ejderhayı üç defada öldürdüğünü hikâye ediyor.

سه دیگر زدم بر میان زفوش
بر آمد سبک جوش خون از کلاوش
فردوسی

Diğer üçüncüyü dilinin ortasından vurdum. Boğazından derhal kan fışkırmaya başladı:
(*Firdevsî*)

Üst tarafı şöyledir :

چو شد دوخته يك کران از دهانش
بماند از شکفتی به بیرون زبانش
هم اندر زمان دیگری همچنان
زدم بر دهان و بیچیدازان
فردوسی

Ağzının bir tarafı dikilince hayretten dili dışarıda kaldı. Tıpkı evvelki gibi bir diğerini ağzına isabet ettirdim. Bundan bir kere kıvrandı.

(*Firdevsî*)

زَفِیدَه (zefîde) = Islanmış, yaşarmış.

[*] Reşidî (zufû) değil (zefers) tir deyip Firdevsî'den aynı beyti ile istidlâl etmiş (gulû) yerine (ciger) demiştir, buna göre cigerş, zefers suretinde okunur.

ازان دم که دیده رخت را ندیده
شده جمله کیتی زاشکم زفیده
روخی

Gözüm, yanağını görmediğinden beri bütün cihan göz yaşımdan ıslanmış.
(*Rûhi*)

Mastarı zefiden. Bu kelimeyi Burhân (ز) ile yazmıştır.

زَكْ (zek) = Zâk (*muḥ.*). Türkçe zaç ve karaboya derler.

زُکْ (zuk) = Zukiden den emir, (*İsmas.*) mırıldanma, kendi kendine söylenme. Zukân = kendi kendine söylenen.

زَكَابْ (zekâb) = Mürekkep: aslı âbi zek = zaçsuyudur; çünkü mürekkep zaçsuyu ile tertip olunur.

زَكَارَهْ (zekâre) = Titiz, kavgacı. Türkçesi öngü.

زُگَالْ (zugâl) = Kömür.

احمد مرسله کرد از تیش زخم تیغ
تخت ملاطین زگال کرده شیران کباب
خاقانی

Ahmed Mursel ki kılıç darbesinin hararetinden sultanların tahtını kömür, aslanların yüreğini kebabetti.

(*Hâkânî*)

زُگَالَابْ (zugâlâb) = Mürekkep.

زُكَانُ (zukân) = زك (ba.).

زُكَنْد، زُكَنْج (zukenc, zukend)
= Toprak kâse.

مدح ترا بهر دل لبردم بسر از آنک
نوشیدن و حقیق نباشد خوش از زکند
سوزنی

Senin methini hezel ile o se-
bepten tamamlamadım; çünkü
toprak kâseden şarap içmek
hoş olmaz.

(Süzeni)

زُكَيْدَن (zukiden) = Kendi ken-
dine söylenmek, homurdanmak.

زُلَال (zulâl) = Dağlarda kar bi-
rikip eskidikçe içinde peyda
olan kurttur ki suyun içine ko-
nunca soğutur ve tatlılandırır.
Sâfi, berrak, hafif, singin, soğuk
su mânasına Arapça olup kay-
mak mânasına gelen (zel) ke-
limesinden müştaktır. Hafifli-
ğinden dolayı gûya boğazdan
kayıp gider.

زُلف (zulf) = Farsçada saç bö-
lüşü mânasındır. Siyahlıkta
geceye benzetilerek Arapçada-
ki gece iptidasından bir bölük
mânasından alınmıştır. Farşlılar
verdikleri bu mânadan زلفین
zulfeyn, زلف muzellef gibi keli-
meler de yapmışlardır.

طوق کبوترست ختم زلف آن نگار
من همچو بازدر طلبش پرهمی زلفم

نی که همچو چنگل بازست زلف او
من پر زلف او چو کبوتر همی زلفم
موزی

O güzelin zülfünün kıvrımı
güvercin gerdanlığına benzer,
ben doğan gibi onu çok özlerim.
Hayır hayır, onun zülfü doğan
pençesi gibidir, ben ondan kor-
kumdan güvercin gibi çırpını-
rım.

(Mu'izzi)

زلف چون شود دلبر بدولت می رسد عاشق
خط مشکین او خاصیت یال هادار
موزی

Dilber, muzellef olunca âşık
devlete erer, çünkü onun misk
kokulu hattında humâ kanadı-
nın hassası vardır.

(Mevci)

زلف besten (zulf besten) = Sevgili,
kendini âşıka gösterip gönlünü
cezbetmek.

زلف زمین (zulfî zemîn) = (k.) Ge-
ce & İnsanın aslı olan toprak.

زلف زمین در بر عالم فکند
خال عصری بروخ آدم فکند
نظای

İnsanlığın cevheri olan toprağı,
âlemin kucağına; isyan benini
Âdemin yanağına koydu.

(Niẓâmî)

زلفی şeb (zulfî şeb) = (k.) Gece
karanlığı.

زلفی 'anberîn (zulfî 'anberîn) = Am-
ber kokulu ve amber renkli
zülf.

زلف u hâl (zulf u hâl) = Gerdek
gecesi gelinin yüzüne yapılan
tuvalet.

زَلْفَه (zelefe) = Dar ve karanlık sokak.

زُلْفِدَن (zulfiden) = Kaymak, kalkmak, yuvarlanmak. Kar üstüne düşmek (Nefisi).

زُلْفَيْن (zulfīn) = زرفین (ba.).

زَلُوكْ، زَلُو (zelū, zelūk) = Sülük.

ای خون کلوت از زلوداده خبر
خون آمده مردم ز گلولی تو بدر
گر غرغره سازی آب خردل چنگ
چیزی نبود ازان ترانا فعتو
یوسف طیبی

Ey boğazının kanı ve durmadan boğazından kan gelmesi, orada sülük olduğuna delâlet eden kimsel Eğer tuzlu hardal suyu ile gargara edersen sana ondan daha faydalı bir şey olmaz.

(Yūsuf Teblîbî)

زَلَّة (zelle) = Ağustos böceği = cezd = زنجیره (ba.).

زَلْبَا (zelibâ) = Zelübiye denilen bir nevi tatlı hamur, lalanga. Zelbiye dedikleri helva (Ar.)
زلبیه

زَلِيف (zelīf) = Korku.

زَلِيفَن (zelīfen) = Korkutmak, tehdidetmek, intikam almak.

سیاحت کردنش بهتر سیاحت
زلیفن بستنش بهتر زلیفن
منوچهری

Onun siyaseti en iyi siyaset, onun tehdit ve intikamı en iyi tehdit ve intikamdır. (Minūçihri)

Korku mânasına da gelir.

از لب تو مر مرا هزار امیدست
وز سر زلفت مرا هزار زلیفن
فرخی

Senin dudağından bana bin ümit, zulfünün sevdasından bin korku var.

(Ferruhi)

زَلِيل (zelīl) = Boğazdan, istemeden çıkan ses.

زَم (zem) = Bir şehir ve bir nehir adıdır.

شاهی که گشاد از سرشمشیر جهانگیر
خواوزم و خراسان و حدکابل و زم را
سنائی

Bir padişah ki dünyayı zapteden kılıcının uciyle Huvârzem, Hurāsān, Kābil hududu ve Zem'i fethetti.

(Senā'i)

زخون، دشت گلفی که رود زمست
فردوسی

Kandan, sahrayı Zem nehri sanırdın.

(Firdevsî)

Okyânūs, Ceyhün sahilinde bir beldedir, diyor.

Ş Soğuk; şiddetli ve soğuk esen rüzgâr; bunun için yaz mevsimine hararet sebebiyle

tâbistân dedikleri gibi kışa zemistân, yere zemî ve zemîn derler § Bir çeşme adı, bundan maksat zemzem diyenler de vardır § Söz söylerken salyası akan çocuk, söz söyler ve gülerken dışının etleri görünen kimse § Fitol.

زَمَارُوغ (zemârûġ) = Mantar = semârûġ = çetimâr. Halk arasında کلاه قاضی kulâhi kâdî derler. Farsça lûgat yazarların en kıdemlilerinden (ابو حفص سفدی) Ebû Hefş Suġdî, çorak mânasına da almış ve 'Unşurî'nin şu beytiyle istidlâl etmiştir.

کیا من چشم دارم از سخاوت
گل ولاله نروید از زماروغ
عنصری

Ben senin cömertlik edeceğini ummam; çorak yerden gül ve lâle bitmez.

('Unşurî)

زَبَجِ بِلُّور (zemei billûr) = Zaçın beyaz kısmına derler, Arapçası (شب یاقی) dir ki Türkçemizde şap dediğimizdir زام (ba.).

زَمْخَتْ (zumuht) = Kekre : mazi, nar kabuğu gibi tadı kekre olan ve dil buran şeyler § Pek kuvvetli düğüm; bu münasebetle eli cömertlikten bağlı, düğümlü demek olan pinti ve hasis kimseye derler.

تیزی و گرم و کتده و بدبوی همچو سیر
خشک و زخمت و سرد و ترش روی چون ساق
پور بهای جای

Sarmısak gibi keskin, hararet verici, kokmuş, fena kokulu; somak gibi kuru, kekre, sert, ekşi yüzlü.

(Pärbehāyi Cāmî)

زَمْخَك = (Zumuħk).

زَمْخَشَر (zemeħşer) = Huvârzem'e bağlı bir köy. Keşşâf adındaki değerli tefsiri yazan جلاله ابوالقاسم) buralıdır. Mekke Emîri 'Aliyyibni 'İsâ, bu zatı methettiği bir kasidede onun yurdu olması itibariyle Zemeħşer'i şöyle öğmüştür.

جميع قرى الدنيا سوى القرية التي
نبوه هادارا فداء زعشرا
على بن عيسى

Zemeħşerî'nin mücavir olduğu yani yer edindiği Mekkei mükerreme'den maada dünyanın bütün memleketleri Zemeħşer'e feda olsun.

('Aliyyibni 'İsâ)

Karye, insanların toplandığı yer demek olup şehir ve köye denir, daha ziyade köy mânasına kullanılır.

زَمْزَدْگِیَا (zumurrud giyâ) = Beng.

ی لعل زان میخورم تاناسازد
بخار زمرد گیا روی زرد
سوزی

Bengin buharı benzimi sarart-

maması için kırmızı şarap içe-
rim.

(Sāzenī)

زَمَزَمَ، زَمَزَمَ (zemzem, zem-
zeme) = Aheste aheste ve yâp-
çe yâpçe terennüme denir [*].
Ş Ateşperestlerin ibadet etmek,
yıkanmak, yemek zamanlarında
terennüm ettikleri ezgili nağme-
leri. رسم (ba.). Arapça zemzem,
çok suya ve Kâbei muazzama
civarındaki kuyuya denir. So-
nunda (.) ile zemzeme, uzaktan
gürüldiyerek ve yankılıyarak
seslenmeğe, gök, hafif ve hoş
olarak gürlemeğe, ateşperestle-
rin ezgili nağmelerine denildi-
ğinden Arapçadan alınmış de-
mektir.

زَمَزَمَ رَسَنَ وَزَ، زَمَزَمَ آتَشَ فِشَانِ
(zemzemi âteş fişân, zem-
zemi resenver) = (k.) Gü-
neş.

زَمَزَمَ فِشَانِ (zemzem fişân-
den) (k.) Ağlamak.

زَمِستَانِ (zemistân) = Kış mev-
simi زم (ba.).

ساقی درین هوای سرد زمستان
ساغر را مکن دولخ زمستان
قالتی

- Sâkil Kışın bu soğuk havasm-

[*] Yâpçe önemli bir kelimedir ki
yavaş onun yerini tutmaz.

da sarhoşlardan şarap kadehini
esirgeme.

(Kāānī)

زَمُو (zemū) = Yaş ve kuru ça-
mur mânasına ezdattandır; kar-
şıt kelimelerdendir.

زُمُو (zumū) = Tahta, saz ve ça-
murdan yapılan tavan, örtü.

زُمُودَنْ (zumūden) = Nakşetmek,
zumūde = Nakışlı, nakışlanmış.

زَمْهَرِیرَ (zemherīr) = Pek soğuk,
zem = soğuk, herīr = ihdas eden,
yapan kelimelerinden mürek-
keptir. Bu kelime Arapçada
soğuşun şiddeti, şiddetli soğuk
mânasıdır. Belki Farsçadan
Arapçalaştırılmıştır.

زَمِی (zemī) = Yer, zemīn muhaf-
feli.

خاکبانی که زاده زمی اند
دوگانی بصورت آدمی اند
انطای

Yerden yani topraktan hâsıl
olan mahlûklar, insan suretinde
canavarlardır.

(Nizāmī)

زَمِیَّادِ (zemiyyâd) = Her şemsî
ayın 28 inci günü ve bugünün
işlerini idareye memur sayılan
melek.

زَمِیدَنْ (zemīden) = Çiğnemek =
hâ'idēn.

زَمِينَ (zemîn) = Yer (Ar.) ارض
yeryüzü, toprak & Memleket.

ای فلک رفعتی که داده ترا
حق سرافرازی زمین و زمین
نورالدین

*Yükseklikte feleğe benziyen zat!
Hak sana yer ve zamanın yü-
celiğini vermiştir.*

(Nûruddîn)

زمین آچار (zemîni âçâr) = İnşîli
yokuşlu yer.

زمین ازدور بوسیدن (zemîn ezdûr bû-
sîden) = Çok hürmet etmek.

خزان از دور می بوسد زمین و باز می گردد
دران گلشن که بلبل صائب آتش زبان باشد
صائب

*Ateş zeban Şâ'ib'in bülbül ol-
duğu güllükte güz mevsimi çok
hürmetle geri döner.*

(Şâ'ib)

می کند شبنم گرانی برعدارنازک
ایر می بوسد زمین از دور گلزار ترا
صائب

*Senin nazik yanağına jale ağır-
lık veriyor; bulut senin gülza-
rına çok hürmet eder.*

(Şâ'ib)

زمین از زیر پاکشیدن (zemîn ezzîr pâ
keşîden) = Yeri ayak altından
çekmek (k.) delileri korkutmak.

طلب کار تو دارد اضطرابی درجهان گردی
که پنداری زمین را میکشند از زیر پای او
صائب

*Seni istiyen; dünyayı dolaş-
makta o kadar ıstırap çeker ki
onu deli gibi korkutuyorlar
sanırsın.*

(Şâ'ib)

زمین بدندان (zemîn bedendân
giriften) = Aciz göstermek, gö-
nül alçaklığı etmek.

فراوان پیل و گوهر لیز چندان
که صد اشتر زمین گیرد بدندان
میر خسرو

*Birçok fil ve yüz devenin gö-
türemeyeceği kadar inci.*

(Mîr Hüsrev)

زمین بوس (zemîn bûs) = (k.) Bir
çeşit hürmet ve tâzim. Mastarı
zemîn bûsîden.

زمین جسته، زمین پیا (zemîn peymâ,
zemin ceste) = Mühendis & (k.)
Seyyah.

زمین خسته (zemîni heste) = Sürül-
müş, nadas edilmiş tarla yahut
üzerinden gelip gitmekle yumu-
şamış toprak.

نی ازغبار خسته بیرون شدی بزور
نی اززمین خسته برانگیختی غبار
انوری

(ba.).

زمین کوب (zemîn küb) = At ve
katır gibi binek hayvanları.

زمین مرده (zemîni murde) = Ekin-
siz ve otsuz yer. (Ar.) ارض موات.

زمین مرده احیا کردن آیین کرم باشد
چراغان کن بداغ خود دل ویرانه مارا
صائب

(ba.).

زَن (zen) = Kadın.

نه هرزن زن بود، هرزاده فرزند
نه هر گل میوه آرد، هر بی قند
نظامی

*Ne her kadın, kadın otur, ne
her evlât, evlât; ne her gül,*

mahsul vûcudâ getirir, ne her kamış, şeker.

(Nizâmî)

§ Zeden = vurmak tan emir (isfa. muh. vas.)

آید زهر سو تیر و من دوجستجوی تیرزن
لیکن بغیر از کشته نمی چند آنکه مالم دیده را
بغما

Her taraftan ok geliyor ve ben ok atanı aramaktayım; o kadar gözümü oğuşturduğum halde ölüden başka bir şey görmüyorum.

(Yeğmâ)

زنباره (zenbâre) = Bundan bozarak zampara dediğimiz çapkın. Zen = kadın. Bâre = dost kelimesinden mürekkeptir.

زنبمزد (zenbemuzd) = Pezevenk.

گفت اینک بین نشان زنی دزد
این طرفی رفته است دزد زن بزد
مولانا

İşte hırsızın ayak izine bak, pezevenk hırsız bu tarafa gitmiştir, dedi.

(Mevlânâ)

زن دود افکن (zeni dūd efken) = (k.) Gece § Sihirbaz kadın.

زن دوست (zen dost) = kadın seven.

Zen fi'il (k.) kadın tabiatlı § Dişilik vazifesi gören oğlan.

زن فعل سبز چادر (zen fi'li sebz çâder) = (k.) Dünya.

سرگشته کرد چرخم چون چرخ بادریسه
فریاد ازین فسونگر زن فعل سبز چادر
خاقانی

(ba.) بادریسه.

زن کردن (zen kerden) = Kadın almak, evlenmek.

مکن زن وگر زن کنی زینهار
زنی کن بری از همه عیب و عار
جای

Evlenme! Eğer evlenirsen her halde tamamıyla ayıpsız ve kusursuz bir kadın al.

(Cāmî)

زنج (zunnâc) = Bumbar dolması.

خیال قامت زنج می برم دائم
احمد اطعمه

Daima bumbar dolmasının boyunu düşünüyorum.

(Ahmedi Eftime)

زنبل، زنبَر (zenber, zenbel) =

Toprak, çamur, kerpiç gibi şeyleri taşıdıkları teskeredir ki iki kişi ile idare edilir § Su kırba-sı § Kadıntuzluğu denilen nebat § Pezevenk.

زنبَری (zenberî) = Büyük gemi. Arapçada da bu mânâyadır.

زنبَغُل (zenbeğul) = زانبر (ba.).

زنبور (zenbūr) = Arı. Muarrebî (z) nin ötresiyle zunbūr'dur = kelîz = müse.

زنبورخانه (zenbūrḥâne) = Arı kovani.

زنبور سرخ (zenbūri surḥ) = İri arı (k.) Ateş kuru.

زنبورَه، زنبورَك (zenbürek, zen-

büre)=Zemberek denilen küçük top § Ucu keskin temren.

زنبور اندازی زنبورک ازدور
مشک سینته‌ها چون خان زنبور
دهلوی

Ucu keskin temrenin uzaktan atılmasından göğüsler arı peteği gibi göz göz oldu.

(Dehlevî)

زنبوره تیر زنبور نیش
شده آهن و سنگ را روی ریش
نظامی

Ari iğnesine benziyen ok temreninden demir ve taşın yüzü yaralanmış.

(Nizâmî)

§ Bir nevi saz.

دف و چنگ و رباب و زنبوره
غشک و نای و بریط و طنبور
نزاری

Tercüme için maddelerine bakınız.

در زنبور iri arı, eşek arısı mânasına A apçadır. Zembûrek, zembûr'un küçültülmüşüdür.

زنبه (zenbe)=Zambak, dediğimiz çiçek, Zenbek, zenbe muarrebidir.

زنبیل، زنبیل (zenbîr, zenbîl) = Zembil dediğimiz kab.

درعیش او را یکی زائر بیافت
کو بهر دو دست می زنبیل یافت
مولانا

Bir ziyaretçi onu saz kulübede buldu. O, iki eliyle zembil örüyordu.

(Mevlânâ)

Muarrebi (z) nin esresiyle zimbîl dir.

زنج (zenc) = Ağlama ve feryad etme § Şaka, lâtife.

بیق دوسه شای تو خواهم بنظم کرد
وانگه فرو روم بر زنج و مسخره
سوزی

Seni öğmeğe dair iki üç beyit tanzim edeceğim. Ondan sonra lâtife ve istihza yoluna girerim.

(Sûzenî)

§ Ağacın özdekinde hâsıl olan ukde, budak.

زنج (zunc) = Çene (Ar.) ذقن.

Ana karnındaki çocuğun vaziyetine dair:

دست بر روی وزنج برزانو
رنجه از خفت و خیز کدبانو
اوحدی

Eli yüzünde, çenesi dizinde; hanının, yani anasının yatıp kalkmasından müteessir.

(Evhedî)

§ Ağaç pusı.

زبالا دوچیز از دل سنگ سخت
برون تاخته همجو زنج از درخت
اسدی

Yukardan, katı taşın içinden iki şey, ağaçtan çıkan pus gibi dışarıya fırlamış.

(Esedî)

زنج (zinc) = Zaçın beyaz kısmı, zâci billûrî.

زنجار (zencâr)=Zengârin Arapça-laştırılmışı (ba.).

زَنْجَرُف (zencerf) = Zincifre denilen kırmızı boya mânasına den Arapçalaştırılmışdır شنگرف (ba.) (Ar.) زنجفر Fransızcası minium.

زَنْجَرُو (zencrū) = Cengcū veznin de enzerot denilen pus. Reşîdî' de (c) üstündür.

زَنْجَرَه (zencere) = Ağustos böceği.

پیر سید از زنجیره کای تیار
چه کردی در ایام مهراد ماه
دانش

Karınca, ' ağustos böceğine :
Haylaz! Ağustos günlerinde ne
yaptın, diye sordu.

(Dāniş)

زَنْجِير (zencîr) = Zincir.

بای در زنجیر پیش دوستان
به که با بیگانگان در بوستان
سعدی

Ayak zincirle bağlı olduğu halde, dostların yanında bulunmak yabancılarla bostanda oturmak-tan iyidir.

(Sa'dî)

Ş Saban ağacına geçirdikleri demir Ş Sürgü : yeri saban ile sürdükten sonra düzliyecek tahta.

زَنْجِيرِي (zencîrî) = Deli.

زَنْجِه (zence) = Nevha, sağı, fer-yat.

برگن دیگران تا چند و نیمه
که مهرگن آرد تراهم دوشکجه
فخرالدین ابوالعالی

Başkalarının vefatıyla ne vakte kadar nevha edeceksin(!); çün-kü ölüm ezası senin başına da gelecek.

(Fehrüddin Ebülme'âlî)

Ş İç ağrısı, buruntu.

ای بسکه شده زحیر و زنجیه
ابن یحیی

Nice iç ağrısı ve üzüntüye uğ-riyan adam!

(İbni Yemîn)

Ş Teselsül.

زَنْجَه، زَنْجَك (zençek, zençe) = Orospu. Zençe, küçük kadın mânasına da gelir.

زَنْجِدَان، زَنْج (zeneh, zenehdân) = Çene Ş Mutlak söz, hususiyle faydasız ve mânasız söz.

گوی چه ماند بزنجدان یار
این زنج مردم میبوده گوست
خجندی

Top, sevgilinin çenesine nerede benzer; bu, beyhude söyleyen adamın mânasız sözüdür.

(Hucendî)

فلک براری همت تو اندیشید
بدو خرد زنج نغز و دلستان آورد
کمال

Felek, senin himmetinle müsavi olmayı düşündü. Akıl ona gü-zel ve gönül alıcı bir söz söy-ledi.

(Kemâl)

زند برخود زدن (zeneh berhud zeden) = (k.) Mahcup olmak.

زند (zeneh zeden) = (k.) Çene çalmak, mânasız, beyhude söz söylemek.

این ابلهان که بی سببی دشمن مانند
 بس بوالفضول و پاوه درای وزخ زند
 سنائی

Sebepsiz bana düşman olan bu ahmaklar, çok boşboğaz, hezeyan edici ve çene çalıcıdır.

(Senā'i)

زند (zend) = Zerdüş'tün kendisine nüzulünü iddia ettiği kitabı.

اگر هفت سمیت بود پر زبان
 من طعنه بر راهب زندخوان
 ناصر

Daima Kuranıkerim okusan da Zend okuyan rahibi zemmetme.

(Nāşır)

Ş. Büyük.

دو بازو زنجیرها کرده بند
 جسم بسته بر بال پیلان زند
 اسدی

İki kolunu zincirlerle bağladıktan sonra iri fillerin boyun-ları üzerine bağlamış.

(Esedî)

Ş Çakmak demiri.

دگر باره زند آتشی می زند
 ندانم چراغ که بر می کند
 حافظ

Çakmak ne çakıyor; bilmem kimin چراغını aydınlatıyor.

(Hāfız)

Ş Çıkırıkcı mengenesi: iki ağacı birbirini üzerine koyup altın-dakini burgu gibi zorla çevirerek

döndürürler, aralarından ateş çıkar. Üsttekine zend, alttakine pâzend derler. Arapça üstte-kine zend alttakine zende denir Ş Mersin ağacı Ş Suhrâb'ın veziri bir cengâverdir ki Rus-tem'in bir yumruğu ile ölmüş-tür. (Z) nin esresiyle can mânasıdır. Zinde = canlı, diri demektir.

Muma hitaben:

چون بگری آتش اندو تو رسد زنده شوی
 چون شوی بیچار بهتر گردی از گردن زدن
 منوچهری

Öldüğün (söndüğün) zaman sana ateş erişirse dirilirsin; hastalanırsan boynunu vurmak-la daha iyi olursun. aydınlığın azalırsa fitili kesmekle aydınlanırsın.

(Minūçihri)

زند استا (zend estâ, zend destâ) = Zend denilen kitap yahut tercümesi. (ba.)

زندای، زنددان، زندخوان، زندبای (zend bâf, zend huvân, zend dâh, zend lâf) = Zend kitabını okuyanlar ve bilenler yani Zerdüş'te tâbi olanlar. Zend'i, güzel seslilerin okudukları mülâhazasıyla bül-büle ve kumruya da zend bâf ve zend huvân derler.

دوان میان که وداع گل و بشقه کنی
 خبر زناله زارم زند خوان برسان
 کمال

Gül ve menekşeye veda ettiğin sırada yanık sesimden bülbulü haberdar et.

(Kemâl)

زندان سیکندر (zindâni sikender)

= Yezd şehri. Iskender, Acem şahlarına galebe ettikten sonra şark memleketlerinin fethini tasarıyarak akıllılarla istişare ile şehzadeleri (Yezd) e göndermiş ve bulunmadığı zamanlarda bir mesele çıkartamamaları için maiyetinden biri vasıtasıyla gözaltına aldırılmıştı. Yezd'e Zindâni Sikender denilmesinin sebebi budur. Nitekim Fars'a da Mülki Suleymân derler.

دل از وحشت زندان سکندر بگرفت
روخت بر بندم و تا ملک حلیمان بروم
حافظ

Gönlüm Yezd'in vahşetinden sıkıldı; eşyayı hazırlayıp Fars'a kadar gideyim.

(Hâfız)

Hapishaneye zindan denilmesinin sebebi Zerdüş'tün kitabı olan Zend'in hükümlerine göre her suçluyu suçu nispetinde hapis cezasıyla cezalandırmış olmasıdır (Nâşirî). Sonundaki ân nispet edatıdır, (z) nin üstünü esreye çevrilmiş demektir.

زندآور (zendâver) = Helâl.

زندباز (zendbâr) = Koyun, keçi, ahu gibi yırtıcı olmıyan hayvanlar.

زند پیچی (zend pîçî) = Kalın ve

kaba iplikten, çok kuvvetli, sık dokunmuş beyaz bez ve elbise.

چون باد زند پیچی که سار بر کشد
بر خاک و خاره سندس خضر برا فکند
خاقانی

Rûzgâr, dağların kalın, beyaz elbisesini çıkarınca toprağa ve taş yeşil atlas düşer. (Hâkânî)

شای منتخب گفتن پیچی
به از خلعت گرفتن زند پیچی
سوزی

Hiçbir karşılığı olmıyarak seçkin medhiye söylemek, kaba ve âdi kaftana nail olmaktan hayırlıdır.

(Süzenî)

Nâşirî, Hâkânî'nin şiirinden anlaşıldığı veçhile zend huvânların başlarına sardıkları sarık gibi beyaz bir bezdir; demek istiyor.

زندزن (zendzen) = Nîşâbü'r kenarında bir mevki.

زندش (zendîş) = Selâm ve dua.

زنده (zinde) = Diri ve zihayat. Ziyende = yaşıyan (muḥ.) زند (ba.) § Hal sahibi derviş.

ترا کشیم منا تا که زنده ایم بدم
که شاهنامه ات ای شمره مرد محی مات
باز

Ey ünlü adam! Dünyada sağ kaldıkça seni methederiz, çünkü senin Şehnâmen bizi ihya etmiştir.

(Behâr)

دېد روزی یکی پراکنده
زنده زیر جامه زنده
سنائی

*Bir gün eski ve yamalı hırkalı,
görünüşte perişan hal sahibi bir
derviş gördü.*

(Senâ'î)

İsfahan'da Zinderüd adında su-
yu çok tatlı meşhur nehirdir
ki şair ve edibler methetmiş-
lerdir.

مغنی بیا و بیار آن سرود
که ریزم زهر دیده صد زنده زود
فخر گرگانی

*Hanende ! Gel ve o nağmeyi
terennüm et ki her gözümde
yüz zinderüd akıtayım.*

(Fehri Gargānî)

Zâyenderüd, zerrînürd da der-
ler ş iri, büyük.

یکی زنده پیست برکوه سنگ
اگر باسلاج اندر آید ییئنگ
فردوسی

*Keng dağı üzerinde büyük bir
fil (iri gövdeli bir cengâver)
vardır. Eğer silâh ile cenge
gelirse.*

(Firdevsî)

Zindepîl, Molla Cāmî'nin
ş e'hi Ahmedi Cāmî'nin lâğabı-
dı (ba.) ş Suhrab'ın veziri.
Ona Zenderezme de derler.

بدان جایکه خشک شد زنده رزم
سرآمد بدو روز پیکار و رزم
فردوسی

*Zenderezme denilen cengâver o
mevkiye kurudu, onun dernek
ve savaş günü sona erdi: öldü.*

(Firdevsî)

زند (ba.).

(zindegānî, zindegî)
= Dirilik, hayat.

نشدیدی حدیث خواجه بلخ
مرگ بهر که زندگانی تلخ
سعدی

*Huvâce'î Belh'in: acı hayattan
ölüm daha iyidir; sözünü işit-
medin mi?*

(Sa'dî)

آرام که نیست وصعت مشرب دویں مرا
در زندگی بتلخی قبرست مبتلا
صائب

*Bu saray yani dünyada meş-
rebi geniş olmıyan kimse ha-
yatta kabir darlığına giriftar-
dır.*

(Şa'ib)

زندیک (zendîk) = Zend veya Zen-
d'in emir ve nehiylerine göre
hareket eden kimse. Muarrebi
Zendîk'tır.

زندنگ (zeng) = Zengbâr şehri,
karalar memleketi ş Demir, ba-
kır, ayna ve o gibilerin tuttuk-
ları pas.

همی بنفشه دمد گردوی آن سرهنگ
همی بآینه چینی اندر آید زندنگ
سوم قهرش اگر برقتد بکشور روم
نسیم صلحش اگر برشود بکشور زندنگ
زساج باز ندانند رومیانرا گون
زجاج باز ندانند زندگبارا زندنگ
فرخی

*O güzeller başkanının yüzü et-
rafında menekşe bitiyor, çini
ayna paslanıyor; eğer onun
kahrının öldürücü rüzgârı be-
yazların memleketine eser, eğer
onun barışının lâtif rüzgârı*

siyahların diyarına yükselirse
beyazların rengini sacdan, si-
yahların rengini fildişinden
ayırdetmezler.

(Ferruhî)

زنگ گبرد زخم آینه ندانم که چرا
یافت آینه باغ ازخم باران صیقل
شاه طاهر

Ayna nemden paslanır; bilmem
ki bağı aynası yağmurun ne-
minden niçin cilâlandı.

(Şâh Tâhir)

§ Güneş ve ayın parıltısı.

دقیق چار خصلت خوی کردهست
بکیق از همه خوی و زشتی
لب باقوت و زنگ و ناله چنگ
ی چون زنگ و دین زرد هشتی
دقیق

Değişikî, dünyada bütün güzel-
lik ve çirkinlikten dört şeyi
huy ve âdet etmiştir; yakut
renkli dudak ile çeng sesini,
güneş gibi parlak şarapla Zer-
duştî mezhebini.

(Değişikî)

§ Çan, çingirak.

بلند همتش اگر گرددی بصوت باز
بیایش اندر ماه و ستاره بودی زنگ
فرخی

Eğer onun yüksek himmeti,
doğan kılığına girseydi ay ve
yıldız ayağına çingirak olurdu.

(Ferruhî)

خبر آمده آمد کاروانی
که پیدایشش قطعا ناشای
پگوش رومیان از یکدو فرسنگ
همی آمد خروش ناله زنگ
سلطان

Hiçbir eseri yok iken kervan
geldi diye haber geldi. Rumi-

lerin kulağına bir iki fersah-
tan muttasıl çan sesi geliyordu.
(Selmân)

§ Göz çapağı § Kan.

اندر شده بجامه زنگاری
مولای توام چنانکه از زنگ آری
گر یک قدح شراب چون زنگ آوی
زنگار بری زدل یق زنگ آری
ظاهر

Yeşil renkli bir elbise giymiş-
sin, ben senin Zengbâr'dan ge-
tirdiğin bir kölen gibiyim. Gü-
neş gibi parlak bir şarap kade-
hi yani bir kadeh şarap geti-
rirsен kalbimin pasını giderir,
vücuduma kan getirirsin.

(Zehir)

زنگار

(zengâr)=Pas. Asılda zeng
= pas ile âr= getirici den mü-
rekkep vasfı terkibîdir.

کجاست ساقی سیمین بدن که بزدايد
بصیقل ی از آینه دلم زنگار
شاه طاهر

Gümüş bedenli sâki nerede ki
şarabın cilâsiyle kalbimin ay-
nasından pası silsin.

(Şâh Tâhir)

§ Lisanımızda cengâr dedikleri
'boya.

زنگار خوردن (zengâr hurden) =
Paslanmak.

بیای بیفشان از آینه گرد
که صیقل نگبرد چو زنگار خورد
صمدی

Aynanın tozunu durmayıp silk,
gider; çünkü paslandıktan son-
ra cilâ tutmaz.

(Sa'dî)

زنگان (zengân) = Azerbaycan'a bağlı bir şehir.

زنگانہ آں مرد روشن ضمیر
دیویری صرافراز بد نیزور
زجاسی

O parlak fikirli adam Zengânî idi. Keskin zekâlı serefraz bir yazıcı idi.

(Zuccâci)

زنگانه (zengâne) = Musikide bir nağme.

زنگانه رود (zengâne rûd) = Zencilerin savaş günü çaldıkları bir nevi saz.

چو زنگی دوا آمد بزنگانه رود
ز شهرود روی برآید سرود
لظای

Zenci, zengâne rûd'u çalmaya başlayınca trampete terennûm eder.

(Nişâmî)

Zengân civarından geçen bir çay.

زنگاهن (zengâhen) = Demir pası (Ar.) زعفران الحدید.

زنگبار (zengbâr) = Karalar memleketi, Sûdan.

زاندام اهل زنگی سیاهی برون رود
گر آفتاب نیخ تو تابد بزنگبار
قآی

Senin güneşe benziyen kılıcın karalar memleketinde parlarsa

Ferhengi Ziya

zencilerin vücudundan siyahlık gider. (Kâânî)

Ş Divit, mürekkep hokkası. Zengbârî (zengbârî) = Zengbârlı, Sûdanlı Ş Çam sakızı, reçine (Ar.) راتیان.

Zengî (zengî) = Sûdanlı. Muarrebî zenci.

گوهر جان را بدست آورک زنگی بجه را
می نیغزاید بها از نام جوهر داشتن
قآی

Can cevherini ele geçir; çünkü zenci çocuğunun adını cevher koymaktan kıymeti artmaz.

(Kâânî)

Zengî mizâc (zengî mizâc) = Daima şen ve şâtır olan kimse.

زنگدان (zengdân) = Çingirak Ş Tef pulu.

زنگوله، زنگله، زنگل (zengul, zengule, zengüle) = Çan Ş Çingirak Ş Tef pulu Ş Musikide bir makam Ş Zengule, İranlı Furûhel tarafından öldürülen Turanlı bir savaşçının da adıdır.

زنگه (zenge) = Şâverân'ın oğlu İranlı meşhur bir savaş eri.

زنگی دارو (zengî dârû) = İlâç için kullanılan bir kök (Ar.) عذربان.

زنگتان (zenemtân) = Keçinin bo-

ğazı altında sarkan uzunca deri,
küpe.

زَنَدَ

(zenend) = Süslü, ziynetli.

آنکسکه زَنَد شد بعمار
ی گردد کارهایش معمور
مولانا

*İşini mimar ile tanzim eden
kimsenin işleri mamur olur.*

(Mevlânâ)

زَنُو

(zenū) = Zelū.

زَنُوِيَه

(zenūye) — Köpek uluması
= dūle (Ar.) هریر.

زِنْهَارْ، زِنْهَارْ

(zinhâr, zīnhâr) —

Sakın, aman mânasına sakınma
ifade eder bir kelimedir.

راز بریار مگو زِنْهَارْ
زانکه بود یار ترا یز یار
عجاء

*Sakın dostunun yanında sırrını
söyleme; çünkü onun da dostu
vardır.*

(İmād)

زِنْهَارْ از قَرین بد زِنْهَارْ
وقتا ربنا عذاب التار
صعدی

*Fena arkadaştan muhakkak sa-
kın. Yarabbil bizi cehennem
ateşinden koru.*

(Sa'dî)

Ş Elbette mânasına da gelir.

زِنْهَارْکه چون ی گذری بردل مجروح
ازوی خبری پرس که چون ی گذراند
صعدی

*Yaralı gönüle yahut gönlü ya-
ralıya uğrarsan, nasıl geçirdi-*

*ğine yani ne halde olduğuna
dair elbette ondan bir haber al.*
(Sa'dî)

Ş Bir işi işlemek veya işleme-
mekte tekid ifade eder.

ولی تابا خودی زِنْهَارْ زِنْهَارْ
مقامات شریعت را انکه دار
شبستری

*Fakat kendine malik oldukça
şeriatın hükümlerini her halde
gözet.*

(Şebistîrî)

دل برجهان منکه جهانرا ثبات نیست
تکیه مکن برو و بیش باش زِنْهَارْ
جال اصفهانی

*Dünyaya gönül bağlama, çün-
kū dūnyanın sebatı yoktur. Her
halde aklını başına al da ona
güvenme.*

(Cemâlî İfşehânî)

Ş Emniyet altında, korkusuz ve
âsude olmak.

دامن مهر تو از گرد اجل دو عصمت
پایه جاہ تو ز آسیب فلک در زِنْهَارْ
انوری

*Ömrünün eteği ecel tozundan
masundur; Mevkiinin derecesi
feleğin fitnesinden emniyet al-
tındadır.*

(Enverî)

تا حشر منکشف نشود آفتاب اگر
آید بزیر سایه عدلت بزِنْهَارْ
انوری

*Eğer güneş senin adaletinin
sayesine iltica ederse haşre kadar
tutulmaz.*

Ş Ahit ve pakt, kavil ve karar.

عهد و رِنْهَارْ یسی بوده میان من و تو
عهد من مشکن و زِنْهَارْ فراموش مکن
سلیمان

Benimle senin aramızda çok ahit ve pakt var. Benimle ahdi bozma, paktı unutma.

(Selmân)

Ş Korku Ş Şikâyet.

زینهار از کسی که در غم دوست
پیش بیگانه زینهار کند
سعدی

Bir kimseden kork ki dosttan müteessir olarak yabancı yanında şikâyetle bulunur.

(Sa'âdî)

Bu beytin birinci mısramdaki zînhâr, korkudan ziyade sakınma mânasını ifade eder Ş Acele Ş Akıl ve basiret Ş Emanet. زینهار (zinhâr hûvâr) = Ahitşiken, paktı bozan.

کس بزنجاری خواش اندر زنجار نخورد
زینهار است دلم نزد تو ای پت زنجار
سوزنی

Hiçbir kimse emniyeti altında olduğu kimseye karşı ahitşikenlik etmedi. Ey güzelli Gön-lüm senin yanında emanettir, aman.

(Süzenî)

زینهار دار (zinhârdâr) = Aman ve mühlet verici.

زنجاری (zinhârî) = Aman dileyici, bir kimsenin himayesine giren, haraç veren زنجار غوار (ba.).

زین (zinyân) = Anason yahut bir nevi çöreotu.

آبله زیب روی خوبالست
لفت نان لگر ز زینانست
شهاب الدین

Kabarcık, güzellerin yüzünün

süsüdür. Bak, ekmeğin tadı çö-reotundandır.

(Şihâbuddîn)

Burada âble den maksat ben ve benek tir.

ز (zev) = Pîşdâdî'lerden Têh-mâsb'ın oğlu Ş Deniz.

ز (zû) = Zûd (muğ.).

دامن او گیر زوتری گمان
تاری از آلت آخر زمان
مولانا

Tereddût etmeden acele onun eteğine sarıl ki âhir zamanın musibetinden kurtulasın.

(Mevlânâ)

زوار (zevâr) = Umum mânasiyle hizmetkâr, hususiyle hapishane ve hastane hizmetçisi.

اندوان زندان متکین چون بعام زوار
از که جویم جز که از فضلک رهبری سبب
ناصر

O taştan yapılmış zindanda hizmetçisiz kalınca senin faz-lından başka kimden kurtul-maya vesile arayayım.

(Nâşîr)

Bu kelimeyi lûgatler meşhur Rustem'in biraderi Zevâr mânasına almışlar ve Firdevsî'nin:

سوی خانه رفتند از آن چاهسار
بیكدست بیژن بدیگر زوار
فرودوسی

O, kuyudan bir elde Bîjen, öbür

elde Rustem'in kardeşi olduğu halde ev tarafına gittiler.

(Fırdevsî)

Beytiyle istidlâl etmişlerse de bu vakada kardeşi, Rustem'e refakat etmediğinden Zevâr'dan maksat Bîjen'e kuyuda iken senelerce hizmet eden Menîje-dir § Diri § Tiz ses § Kocakarı.

زَوَّارَه (zevâre) = Rustem'in biraderi § Kâşân'a bağlı bir köy.

زَوَّالَه (zevâle) = Ekmek ve aş pişirmek için hazırlanan hamur yuvarlağı.

مانند بورکت همه کای شود پیرگن
همچون زواله گر بکشی گوشمال دوست
بسیاح

Hamur yuvarlağı gibi dost ezası çekersen börek gibi bütün işin muntazam olur.

(Bushâk)

§ Keman gurûhe denilen eski harb aletinin mermisi.

زَوَّان (zevân) = Delice denilen buğday azıntısı.

زَوَّانَه، زَوَّان (zuvân, zuvâne) = زبانه (ba.).

زَوَّاه (zıvâh) = Hapisler için pişirilen yemek.

زَوَّبَاغ (zūbâğ) = Puşluğu ilk icadeden puş.

زَوَّبِین (zūpîn) = Zıpkın: evvelce savaş aletlerinden olan, mızraktan daha kısa bir nevi silâh (Ar.) § Gâvers'in oğlu.

زَوُّح (zūh) = Sivilce.

زَوُّد (zūd) = Tiz, acele.

این نه مسجدکه بهر لحظه دوش بگشایند
که تو دیر آیی واندز صف پیش آیی زود
نظامی

Bu, mesçit değildir ki her vakit kapısını açık bulundursunlar da sen geç gelip acele ön safa geçesin.

(Nişâmlî)

زود آشنه (zūd āšnâ) = Ateşperestlerin âteşgedelerine gelen nezir ve sadaka § (k.) Her gördüğüyle dost olan kişi.

زود انداز (zūd endâz) = Bilbadahe söylenen söz (Ar.) Vasfı terkibî şeklinde olan şu kelimeden bedîhegû = hazırcevap mânası anlaşılırsa da bilbadahe söylenen söze alem olmuştur.

زود خیز (zūd hîz) = (k.) Vazifesini çok çabuk gören hizmetkâr.

زود سیر (zūdsîr) = (k.) Bir şeyden çabuk doyup usanan § Faydasız § Kötü mizaçlı.

زود نقد (zūd nekd) = Para ödemeyi geciktirmiyen çok zengin kimse.

زُور (zūr)—Güc, kuvvet. Zūr mend
= kuvvetli.

زور مندى مكن براهل زمين
تا دايى برآسمان رود
سعدى

*Ahaliye zorbalık etme ki göge
bir dua gitmesin: halk senin
hakkında beddua etmesin.*

(Sa'di)

بلگانش از زور سر پنجه زور
فرو برده چنگال درمنز شیر
سعدى

*Kaplanlar, onun pençesinin
kuvetine mağlûp idi; pençesini
aslanın beynine batırmıştı.*

(Sa'di)

(zürudem) = Zor ve kuv-
vet, kibir, gurur.

زُورَانَه (zūrâne)—Suçluların ayak-
larına geçirdikleri demir bağ.

زُورَق زَرِّين (zevrekî zerrîn) =
(k) Güneş.

(zevrekî sîmîn) = Yeni
ay, hilâl

زُورَنِم (zevernîm) = Elbisenin ya-
kasına süs için arka taraftan
dikilen parça. Eğindirik; devrik
yaka.

زُورَه (zevre) = Omurga kemikleri
(Ar) فقرات ظهر. Mecazen bir iba-
renin fıkraları.

زُوزَه (zūze) — Bağırarak ağlama
ş Köpek uluması.

Bir açgözlüyü hieve dair :

داشت هر روزه از غم روزه
از سحر تا بپاشنگه روزه
هدایت

*Her gün oruç sıkıntısından se-
herden kuşluğa kadar bağırarak
ağlardı.*

(Hidāyet)

زُوش (zūş) = Dargın, çehresiz,
kötü huylu.

یكى كودكونو رسیدهست زوش
هنوزش لگشته است گل مشکبوش
اسدى

*Yeni yetişmiş, hırçın bir çocuk-
tur. Güle benzleyen yüzü henüz
misk örtünmemiş; tüylenmemiş-
tir.*

(Esedî)

ş Güclü, kuvvetli.

بود پیوسته ازیم سنات دوتف هیجا
بود همواره از ترس خدنگت دوصف عسکر
نهنگ تند چون سیاب لرزان درم همان
بلنگ زوش چون صیبرغ پنهان درک بربر
عبدالواسع

*Savaş kızıştığı zaman, mızra-
ğın korkusundan öfkeli timsah,
Okyanusta cıva gibi muttasıl
titrer; asker safında okunun
korkusundan kuvvetli kaplan
daima anka gibi Berber dağın-
da gizlenir.*

('Abdalvāsi)

زُوش، زُوش (zeveş, zevuş) =
Müşteri yıldızı = زانوش (ba.).

زُؤْغ (zūğ) = Nehir, ırmak.

زُؤْفَرِین، زُؤْفِلِین (zūfrīn, zūflīn) =
Kilit geçirilecek demir halka.

خوی نیکورا حصار خویش کن
درفتات بردوش زن زؤفرین
ناصر

İyi huyu kendine hisar yap ve kanaatten kapısına demir halka vur.

(Nāqır)

زُؤْلَانَه (zūlāne) = Mahpusların ve hayvanların ayaklarına geçirdikleri bukağı.

زُؤْل رَدَه (zūljede) = Bezi dokurken pamuğunu çirışledikleri beyaz sakız. Arapçası (سکیرا) dır, dilimizde kitre, titre denir.

زُؤْن (zūn) = Ezân = ondan muhafefidir § Hisse ve nasip آن (ba.).

بچشم اندرم دید از زون اوست
بچشم اندرم جنبش از خون اوست
عنصری

Gözümde görmek hassasını o ihsan etmiş, vücudumda hareket, onun verdiği kandan husule gelmiştir.

(Unqurî)

زُؤْنَج (zevenç) = Bumbar dolması § Sucuk.

ترنجبیده رویش بسان ترنج
درازست وادیک قد چون زونج
طیان

Yüzü turunç gibi buruşmuş, bumbar dolması gibi ince ve uzun boylu.

(Teyân)

(Z) nin esresiyle ve (n) yerine (y) ile de yazmışlardır.

زَوْنَكَن، زَوْنَك، زَوْرَك (zeven-

zek, zevenç, zevençel) = Kambur, bodur, çelimsiz kimse.

زُونِی (zunî) = Diz - Zânû

زُؤْمَنْد (zuhmend) = Büyüyüp yetişmiş ağaç ve ekin.

زِه (zih) = Beğenme, alkış yerinde kullanılır bir kelimedir.

پرویز ملک چون سخن نغز شنیدی
آنرا که سخن گفتیش که هان زه
پرویز گر ایدون که در ایام تو بودی
بودی همه الفاظ ترا جمله مرهزه
منوچهری

Şah Pervîz güzel söz işittiği zaman; devam et, aferin derdi. Eğer Pervîz şimdi senin zamanında olsaydı, sana karşı bütün sözleri hep aferinden ibaret olurdu.

(Minūcihrî)

چو از شست بگشاد خسرو گره
زهر گوشه برخاست آواز زه
شاعر

Hüsrev kemane kûşat verdiği yani oku attığı zaman her taraftan takdir sedası yükseldi.

(Şā'ir)

Buradaki (zih) i kiriş mânasına alarak padişah oku attığı zaman asker de ona uyararak hep ok attılar demek de mümkündür.

در جمعی که شعر تو باشد ز خاص و عام
آوازه زه از تو بر افلاک می رود
کمال

Şiirinin okunduğu mecliste her kesten alkış sesi göklere çıkar.
(Kemāl)

Ş Keman kirişi, çile.

نازم آن ابرو و مژگان که نه پیکان و نه زه
شهری آغشته بخون این چه کالت و چه تبر
ینسا

Takdir ederim okaş ve kirpiği ki ne temreni ne kirişi olmadığı halde bir şehir halkı kana gark olmuştur; bu ne yay, bu ne oktur (!)

(Yeğmā)

Ş Güzel, hoş.

چون جوان بودی و سخت وزنت وزه
تو نمی رفتی سوی صف بی زده
مولانا

Sen, genç, kavi, semiz ve güzel iken harb safı tarafına zırhsız gitmezdin.

(Mevlānā)

Ş Her şeyin kenarı: zihi girîbân = yaka kenarı. zihi hevz = havuz kenarı. Şerite ve ona benzer şeylere ve mücrimlerin işkence suretiyle sırtlarından çıkarılan kayış şeklinde deriye de denir.

زیشت صیهد زحی برکشید
چنان کاستخوان وی آمد بدید
فردوسی

Başbuğun sırtından bir kayış

çıkardı; o suretle ki onun kemiyi göründü.
(Fırdevsî)

زه

(zeh) = Doğurmak mânasına gelen zehiden den ismi mastar, emri hazır Ş Menf, evlât, yavru, doğum.

زهزاد ، زهزاد (zehzâd, zehuzâd) = çoluk çocuk, döl dös.

خاصه خراسان که مرشهارا
آبجا زه وزاد و خان و مانست
ناصر

Hususiyle Horāsân; orada sizin evlât, ayal ve hanūmanınız vardır.

(Nāṣır)

Ş Su kaynağı.

میله خشک شد چشمه چشم من
مگر آب این چشمه را زه نبود
مسعود

Benim gözümün çeşmesi çabuk kurudu. Galiba bu çeşmenin kaynağı yoktur.

(Mes'ūd)

زهاب (zehâb) = Su sızıntısı, suyun kaynadığı ve sızdığı yer.

دست تو زهاب حوض کوثر
عبدالرزاق

Senin elin hevzı kevser'in membaıdır.

(Abdurrazzāk)

زهدان (zehdân) = Dölyatağı, rahim.

آتش سردی که گر بنوشد حیلی
مهر فروشان شود بچه زهدان
قائمی

Bir şarap ki eğer onu gebe

*kadın içerse rahminde yavru
parlak güneş olur.*

(Kā'ānī)

زِهَار (zihâr) = Kasık.

لایق ذکر و نماز است این ذکر
وین چنین ران وزهار پراندز
مولانا

*Bu zekerle (erkek aleti), böyle
kirle dolu uyluk ve kasık zikir
ve namaza lâîk mıdır?*

(Mevlânâ)

زِهَار (zehâz) = Feryat ve nara.

زِهَار (zihâzih) = Tekrar tekrar
beğenme, alkış.

سخن گرچه بااو زهازه برد
لگفتن هم از گفتنش به بود
نطای

*Söz, tekrar tekrar alkışlansa da
onu söylememek söylemekten
iyidir.*

(Niẓāmî)

چو دست تو یازد بتسیغ و قلم
زهازه برآید زبهرام و لبر
کمال اسماعیل

*Senin elin kılıç ve kâleme
meylederse Mirrîh ve 'Uḫârid
(sakıt, arzıtilek) tekrar tekrar
alkışlar.*

(Kemâl İsmâ'îl)

زِهَبَرَزَدَن (zihberzedden) = Kitaba
şiraze örmek.

زِهَبَنَد (zihbend) = Bir nevi ka-
dın gerdanlığı.

زَهَد (zehed) = Doğar = zâyed.

روزقهارا رزنهارا او ی دهد
روزنه گندم ی غدائی کی زهد
شاعر

*Azıklara azığı o verir, yoksa
buğday gıdasız nerede doğar:
çıkaz.*

(Şâ'ir)

زَهْدَان نِهَادَن (zehdân nihâden) =
Savaş ve bahiste aciz göster-
mek & Kusurunu bilmek.

زَهْدَن (zehîden) = Doğmak, do-
ğurmak.

فوت از قوت حق ی زهد
زغروق کز حرارت ی جهد
مولانا

*Senin kuvvetin Hakkın kuvve-
tinden husule gelir: hararettten
harekete gelen damarlardan
değil.*

(Mevlânâ)

& Düşmek & Sızmak, damla-
mak.

زَهَر (zehr) = Ağu (Ar.) & Keder
& Öfke.

رشکم از پیرهن آید که در آغوش تو خسبد
زهرم از غالیه آید که باندام تو ساید
سعادی

*Senin kucağında uyuduğundan
dolayı gömleği kıskanır, galiye
vücuduna süründüğü için ke-
derlenir yahut öfkelenirim.*

(Sa'dî)

زهراب (zehrâb) = Bazı meyva ve sebzelerin acılıklarını gidermek için ıslattıkları su § Peynir mayası. (k.) İdrar (Nâşirî).

زهر باد (zehr bâd) = Boğaz hastalığı = bâdi zehre.

زهر خند (zehr hend) = Öfke ile, zorla gülüş, acı acı gülme.

بختید و گفتا دران زهر خند
که افسوس بر کار چرخ بلند
فلک این چه ظلم آشکارا کند
که اسکندر آهنگ دادا کند
نظامی

Güldü ve öfkeli gülüş sırasında dedi ki yüce feleğin hareketine teessüf. Bak, felek ne kadar zulüm gösteriyor; çünkü İskender Dârâ'yc kasedediyor.

(Niẓāmî)

زهری هūd bekesi (zehri hūd bekesi rih̄ten) = (k.) Bütün öfkesini bir kişiden almak § İçindeki derdi yalnız bir kişiye dökmek.

زهر دارو (zehr dârū) = Pâdzehr. زهر کردن (zehr kerde-) = Zehir etmek (k.) ağız tadını kaçırmak. زهر گیا (zehr giyâ) = Öldüren her zehirli ot.

زهر مهره (zehr mihre) = Zehire ilâç yapılan mühre. زهر کش (zehr-keş de derler.

زهره (zehre) = Öd (Ar.) مراره (k.) cesaret ve şecaat.

زهره ندارم که بیوسم ایت
بیر وکان دارد ابروی تو
نظامی

Senin dudağını öpmeğe cesare-

tim yok; çünkü kaşının ok ve gayı var.

(Niẓāmî)

باجور و جفاي تو نساژم چه بساژم
چون زهره ویاوا نبود چاره مداراست
سعدی

Senin cevir ve cefan ile ülfet etmiyeyim de ne yapayım. Cesaret ve mukavemet olmazsa çare müdaradır.

(Sa'dî)

بم زهره = kem zehre = korkak. زهره شکاف (zehr-e şikâf) = öd patlatıcı.

نمره زد چو طفل زهره شکاف
یازنی طفلش اوفتاده زناف
شاعر

Çocuk, yahut çocuk doğuran kadın gibi öd patlatıcı bir nara attı.

(Şā'ir)

زهره شب (zehre'î şeb) = (k.) Gecenin aydınlığı.

زهره میغ (zehre'î mīg) = (k.) Yağmur katralları.

زهرش (zih̄iş) = Zehâb.

زهرشت (zih̄işt) = Nefes, soluk.

زهرک (zehk) = Ağız: yeni doğmuş hayvanın ilk südü.

زهر کونی (zih̄i kūnī) = Bir kimse-

nin oturak yerine vurulan şiddetli tekme.

زِهْگِر (zihgir) = Kemankeşlerin baş parmaklarına geçirdikleri boynuz ve kemikten yapılmış uzunlama yüzük gibi şeydir ki yayı onunla tutup çekerler.

زِهْمَت (zihmet) — Çiğ et ve balık kokusu.

زَهْمَن (zehmen) = Rey'de bir evdir. Sahibi, Şam'a giderse bir defineye kavuşacağını rüyada gördüğünden hemen Şam'a hareket etmiş ve orada sersem sersem dolaşırken rasgeldiği bir adamın, nereli olduğunu ve Şam'a ne maksatla geldiğini sorması üzerine Rey'den geldiğini ve seyahatinin sebebini anlattığından adamcağız gülerek: ben senelerden beri Rey'de Zehmen ismindeki evde bir define bulunduğunu rüyada gördüğüm halde itimadetmiyerek gitmedim. Ne budala adammışsın (!) deyince hemen memleketine dönerek evini kazmış ve otuz batman [*] ağırlığında altın bir havan bulmuştur.

من زدی هر گنج سوی دمشق
ی روم همچو صاحب زهن
فرخی

[*] Miktarı yer yer değişen bir ağırlık ölçüsü.

Ben zehmen sahibi gibi define için Rey'den Şam tarafına gidiyorum.

(Ferraḥl)

گنجم درون خاطر و من در دمشق دهر
مرگشته بی سبب چو خداوند زهمن
قائمی

Hazine, benim fikrimin içinde iken ben dünya Şamında zehmen'in sahibi gibi sebepsiz şaşkınlığım,

(Kāānl)

زُهْو (zehū) = Kulak kiri.

زِهْی (zihī) = Aferin = Zih, heh, heh.

هم او را هدان ، هم فرس را موار
زهی شاه مرکب ، زهی شهوار
نظامی

Hem o, yolu biliyor; hem at rahvan. Ne fevkalâde at, ne fevkalâde binici.

(Nizāmī)

Yalnız hayret ifade ettiği de vardır.

زِی (zey) = Can.

چونچنهست خیز وی آر ای چراغ زی
تارچشم گوهر شادی ز گنج ی
غنائی

(ba.) چونچنه

زِی (zī) = Tarat, canip.

لگر بدی آن کس که زی توام بفکندی
خویشتن اندر نهادی بفلاخن
خاقانی

Beni senin tarafına atacak bir kimse olaydı. Kendimi sabana koyardım.

(Hakânî)

§ Zîsten = yaşamak tan emir.

چندان زی کزان زیستن سالیان
ترا سود و کسرا نباشد زیان
نظامی

Öyle yaşa ki yıllarca yaşamak-tan sana fayda olsun. Kimseye zarar olmasın.

(Niẓāmî)

زیاد (ziyâd) = Yedi nevi tavla oyunundan ikinci oyun § Yaşasın : zîsten = yaşamak tan muzari olan (ziyed) kelimesinin arasına dua ve temenni ifade eden elif getirilmiştir.

زادی خرم و خرم زادی
میان مجلس شمشاد و سوسن
منوچهری

Çimşir ve susam çiçeği topluluğu arasında sevinçli yaşayasın sevinçli.

(Minûçihri)

گفتم مرا جدا ز تو نتوان بدم زیست
گفتا بی چه گونه زید جسم یاروان
شاعر

Bana dünyada senden ayrı olarak yaşamak mümkün değildir dedim; evet, cisim, ruh-suz nasıl yaşar, diye cevap verdi.

(Şâ'ir)

زیاده سَر (ziyâdeser) = (k.) Kendini derecesinden yüksek gören, ve başından büyük işlere kalkışarak beceremiyen kimse.

زیان (ziyân) = Noksan, zarar.

فراق افتد میان دوستداران
زیان و سود باشد در تجارت
سعدی

Sevişenler arasında ayrılık olabilir. Ticarette zarar da olur fayda da.

(Sa'dî)

§ Yaşayıcı, yaşat, yaşiyarak : zîsten = yaşamaktan sıfatı müşbebehe, sıfatı haliye ve mütaaddi emri hazır.

بفضل خویش مسلمان زیان مرا یارب
بری ممکن زمسلمانى ، اوبری چانم
سودنى

Yarabbi! Kendi fazilet ve mürvüvetinle beni müslüman yaşat; canımı alırsan beni müslümanlıktan ayırma.

(Süzenî)

زین (zīb) = Ziyinet, süs, bezek.

لیک ازیں گفتم من این مدحت تو را این لغت
گیرد از مدح و ثنائی جعفرت تو زین وزین
سعدی سمرقندی

Fakat seni medih sebebiyle süs ve ziyinet kazansın diye bu medhiyeyi bu lûgatle (Farsça) söyledim.

(Suğdî'î Smerķendî)

زیبا (zība) = Yakışıklı.

که گفت بروخ زیبا نظر خطا باشد
خطا بود که نبینند روی زیبارا
سعدی

Yakışıklı yüze bakmak hatadır diye kim söyledi? Yakışıklı

yüze bakılmazsa hata edilmiş olur.

(Sa'dî)

هم حور بهشت ناشکیا ازتست
هم چادو وهم پری فریبا ازتست
خوبان جهان بجامه زیبا گردند
تو آن خوبی که جامه زیبا ازتست
مجد همگر

Hem cennet hurisi sana karşı sabırsızdır; hem cadı ile peri sana aldanıcıdır. Dünya güzel-leri elbise ile yakışıklı olurlar; sen o güzelsin ki elbise seninle yakışıklanır.

(Mecdi Hemger)

Zibân da bu mânayadır.

زِبْن (zîben) = Dünyaya rağbet etmeyen kişi.

زِبْن (zîbiden) = Yaraşmak, uy-
mak, yakışmak.

زیتار (zeytâr) = Yağı alınmış zey-
tin posası.

زَبِج (zîc) = Yıldızların hareketini
bildiren kitap mânasına Arap-
çadır yahut (zîg) ten Arapça-
laştırılmıştır.

زَبِج (zîc) = Dışarı çekip çıkarmak
§ Hoş tabiatlı, zarif kimse §
Şaka, lâtife [*] § Bir nevi nazik

[*] (Sûzenî)nin zenc maddesinde yazdı-
gımız şiirini (Reşîdî) bu maddede yazmış
ve (meshere) nin doğrusu itilza mânasına
(teshere) olmalı demiştir.

üzüm § Pabuç, çizme ve o gi-
bilerin kenarlarındaki zıh gibi
şeyler § Boğaz ve nefes borusu.

زِک (zîçek) = Sucuk yahut ku-
zu barsağından yapılan bir nevi
kebab, kuzu sarması.

زِر (zîr) = Alt ve aşağı. Karşılığı
bâlâ.

گران باری از دست این خصم چو
چنان می برم کاسیا-شنگ زو
سعدی

*Bu yeğîn düşmanın elinden de-
ğirmenin alt taşı gibi ağır yük
altındayım.*

(Sa'dî)

§ Sazın ince teli.

نہم داند آشفته سامان نه زير
بآواز مرغی بنالد فقير
سعدی

*Rahat ve dirliği kaçan kişi ne
kalın ne ince telden zevk alır;
bıçare; bir kuşun sesiyle ferya-
deder.*

(Sa'dî)

§ İnce ve zayıf mânasına zâr'ın
müradifidir.

چو زير بودم ونويدم گفتم از همه خلق
اميد خویش فکندم بدستگیر جهان
فرخی

*Zayıflaşip da bütün halktan
ümidimi kesince ümidimi ciha-
nın destgîri olan Cenabı
Hakka bıraktım yani ümidimin
husulünü ondan bekledim.*

(Ferruhî)

§ Gizli, mestur § Alacehri de-
nilen nebat § Esre dediğimiz

hareke § Keten bezi § Tencere dibinde kızarıp kebab olan yemek bakıyesi.

زیروبالا (zirubâlâ) = Aşağı yukarı, alt üst § Doğru olmıyan yahut yalanla kârişik söz.

بالای چنین اگر در اسلام
گویند که هست زیروبالاست
سعدی

Müslümanlarda böyle boy bos vardır derlerse yalandır. (Sa'âdî)

§ İki gencin oynaşması زیروبالانیست (zîrubâlânîst) şüphe yoktur demektir.

بالاست آنکه تو نامش نماده بالا
حدیث راست همینست زیروبالانیست
فتح الله

Adını bâlâ koyduğun şey belâdır; doğru söz şüphesiz budur. (Fethullâh)

زیروزیر (zîruzeber) = Alt üst § Perişan § Esre, üstün.

زیرود (zirurü) = İç, dış, alt, üst, gizli, belli.

زیرا (zîrâ) = Çünkü şundan dolayı mânasına ta'lil ifade eden ve dilimizde çok kullanılan bir kelimedir.

زیرآزمیانه (zîr ezmiyâne) = Zebun, fena, bozuk.

اسی چنانکه دانی زیر آزمیانه زیر
وز کاهلی چنانکه نه سکسکه نه راهوار
انوری

Bildiğin gibi fena bir at; öyle tembel ki yürüyüşü ne uygunsuz, ne rahvan.

(Enverî)

آن کو بخواست قدر ترا برتر از فلک
کارش چو کار خادم زیر از میانه باد
کمال

Senin kadrinin feleğe üstünlüğünü istemiyen kimsenin derecesi âdi bir hizmetkâr derecesinde olsun.

(Kemâl)

زیر آفکند، زیر آفکن (zîrefken, zîrefken i) = Döşek; mecazen döşemelik eşya, mefruşat.

زیر آفکن حریرت زین بار اگر دهد دست
یکی بجای یاران فرصت شمار یارا
نظام

Ey dost! Bundan sonra sana ipek mefruşat müyesser olursa dostlara iyiliği fırsat say.

(Nişâm)

§ Musikide bir makam ki kûçek de derler = zîr hürd.

وای 'کز تری' زیر آفکند خرد
خشک گشت، گشت دل من دل ببرد
مولانا

Yazık ki zîrefkendi hürd makamının taravetir den kalbimin ekini kurudu, kalbim öldü.

(Mevîânâ)

زیر بُز (zîrbur) = Yankesici, hırsız = Kîsebur § Görünüşte dost, hakikatte düşman olan adam.

زیر حُزرد، زیر بُز گان (zîrbuzurgân, zîrhurd) = Musikide birer makam.

زیر چاق (zîrçâk) = Her ne derlerse yapan yumuşak huylu kimse §

Çekilmesi kolay olan yay: ke-
bâde denilen talim yayıdır.

زیر دست (zīrdest) = Tebaa (uyruk),
hizmetçi.

اگر بالای ما باشد نشستم
شیشه را کینه زیر دستم
نظای

*Durağım ayın üstünde olsa da
padişahın âciz bir hizmetçisi-
yim.*

(Niẓāmî)

زیر لب گفتن، زیر زبان گفتن
(zīri zebân guften, zīri leb guf-
ten) = (k.) Yavaşça, gizlice
söylemek, fısıldamak.

زیرقان (zīrқан) = Ay. Cihāngirî
ve Burhân bu şekilde yazmışlar-
sada doğrusu (زیرقان) zibriqân
olup Arapçadır.

آسمان درگاه دستوری که مبرر آستانش
هفت اختر از زحل تازیرقان آورده اند
ملا مظهر

*Dergâhı gök gibi bir vezir ki
(Zūhal) Sekendizden aya kadar
yedi yıldız, eşiğine yüz sūr-
mûşler.*

(Mollā Meẓher)

زیرک (zīrek) = Zeki.

زیرک سار (zīrek sâr) = Akli ba-
sında, şuurlu. Burada (sâr) ser
yahut sıfat mânasındadır.

ای دل اندر بند زلفش از پریشانی مثال
مرغ زیرک چون بدام افتد تحمل بایدش
حافظ

*Ey gönül! Onun zūlfünün ba-
ğında perişanlıktan inleme;
akıllı kuş tuzağa düşünce ona
tahammül gerek.*

(Hāfiz)

Ş Cevherli çelik.

زیرک آمیغی (zīrek āmīgî) = Haki-
ki hakim : Cenabı Hak.

زیرگاه (zīrgâh) = Büyük tahtın
alt tarafına koydukları kürsü,
iskemle. Gâh = taht.

جهاندار کیخسرو از تختگاه
نشسته است بر زیرگاه سیاه
بردوسی

*Dünyayı zapteden Keyhüsrev
tahtgâhtan kara kürsünün yani
tenesirin üstüne oturmuştur.*

(Firdavsi)

زیروزار (zīruzâr) = (k.) Hüzünlü
ve yavaş ses.

زیره (zīre) = Kimyon : iyisi Kir-
man'da çıkarmış.

که می برد بقران این بضاعت مزه
چنانکه زیره بکرمان برند و کاسه بچین
سعدی

*Kirman'a kimyon, Çin'e kâse
götürdükleri gibi bu değersiz
metai Irak'a kim götürür.*

(Sa'dî)

زیربâ (zīrebâ) = Kimyonlu çöm-
lek kebabı.

زیره روی (zīre'i rūmî) = Karaman
kimyonu.

زیز (ziz) = Kar tipisi.

زیستن (zīsten) = Yaşamak.

لکو گفت لقمان که نازیدن
به از سالها برخطازیدن
سعدی

*Loḵmān yıllarca hatalı yaşa-
maktansa yaşamamak yeğdir
diye ne iyi söyledi.*
(Sa'di)

Ş Geri kalmak,
Bir obur hakkında :

بعد لبیدنش چو ظرف زیت
دیگرش احتیاج شستن نیست
میر بیگی

*O, yaladıktan sonra, geri kalan
çanağın yıkanmaya ihtiyacı
yoktur.*
(Mîr Yehyâ)

زینغ (zīg) = Her türlü döşeme,
hasır.
زینغ گر، زینغ باف (zīgi bâf, zīgi ger)
= Hasır örücü Ş Gönül ferah-
lığı.

زینغ باشد فراغت دلها
فرهنگ منظمه

*Zīg gönüllerin ferahlığı mâna-
sınadır.*
(Ferahngi Menzûme)

Ş Nefret.

زدره خزان در دل زانغ ، زینغ
هوا بسته از لشکر ماغ میخ
اصدی

*Güz derdinden karganın kalbin-
de nefret var. Hava karabatak
sürüsünden bulut bağlamış.*
(Esedî)

زینال (zīgâl) = Kadeh.

بدور لاله تو زینال بشکفان که می
بدور لاله یکف بر نهاده به زینال
رودکی

*Sen lâle devrinde kadeh aç;
çünkü lâle devrinde elde kadeh
bulunması iyidir.*
(Rûdeki)

زیف (zîf) = Zift: çam ağacından
çıkarılan siyah madde.

زیگ (zīg) = Nakkaşların kulan-
dikları ince teller Ş Yıldızların
hareketlerine dair (heyet) as-
tronomi bilginlerinin tertibettik-
leri kitap ve cetvel. Muarrebî
zîc Ş Alaca serçe, ispinoz ya-
hut kız kuşu Ş Kûrtlerden bir
oymak.

زیل (zîlū) = Zili : kilim, tüysüz,
oda keçesi. Küçüğüne zîlûçe ve
zîlîçe denir.

زیمله (zeymele) = İçine sebze ve
meyva gibi şeyler koyup hay-
vana yükledikleri tahta yahut
hasırotundan yapılmış dört kö-
şe kab, Bazı lûgatlara göre
yüke denir.

زیمله بر تو نهاده است آن خسیس
چون کنی مگر خردگشتی زیمله
ناصر

*O alçak, senin üzerine meyva
ve sebze kabı koymuştur; eşek
değilsen onu nasıl çekersin.*
(Nâsır)

زِمُور (zīmūr) = Başkalarının sırrını açıklamak.

زین (zīn) = Eyer.

بفرمود تاریخش را زین گفتند
شاعر

Atı eyerlemelerini emretti.

(Şā'ir)

(ز) ile (ن) den mürekkep olursa bundan demektir.

زین efzâr (zīn efzâr) = Eyer takımı: Muharebede at üzerinde kullanılacak harb alehleri.

چون برکشی آن بلاک جوهر دار
بر مرکب تازی فکشی زین افزار
هر موی جدا گانه بر ابدام سوار
فریاد می کند که شاه زینار
ازرق

O menevişli kılıcı çekip eyer takımını arap atına koyunca sūvarinin vücudunda her kıl, ayrı ayrı aman padişahım diye feryadeder.

(Ezrekî)

زین برگاو nihâden (zīn bergāv nihâden) = (k.) Gitmek, revan olmak.

شب ماه خرمن می کند
ای روز زین برگاونه
مولانا

Gece; ayı harmanlıyor; ey gündüz! Git.

(Mevlânâ)

زین besten (zīn besten) = Hayvana eyer vurmak.

زین کوهه (zīn kūde, zīn kūhe) = Eyer kaşı.

زین دست (zīn dest) = Bu tarz üzere, böyle.

مگر تو زین دست مرا بیسر و سامان داری
من بآه - جرت زلف مشوش دارم
حافظ

Eğer sen beni böyle tahkir ve perişan edersen ben de seher vaktindeki ahımla zül-fünü dağıtırım.

(Hâfız)

زینهار (zīnhâr) = (ba.) زینهار.

زینوار (zīvâr) = Beraberlik, müsavvat, adalet.

یادشبه ستوه ازغم و اندوه من آیند
مگر خلق جهان جمله بزینوار پذیرند
نستاد سمزی

Eğer bütün cihan halkı keder ve kaygımı müsavvat üzere kabul etseler şüphesiz âciz olurlar.

(Ustâd Sûzî)

زینور (zīver) = Bezek, sūs. Aslı zībver dir.

زمن بینوش و دل درشاهدی بند
که حسنش بسته بر زینور نباشد
حافظ

Beni dinle; bir güzele gönül ver ki güzelliği sūs ve bezekle olmasın.

(Hâfız)

ز (j) — Farsça elifbenin on birinci harfidir, ebçet hesabiyle (:) gibi (7) rakamını gösterir.

زایر (jābīr) = Viratika yahut ayvadan denilen nebat § Yaş odun yanarken uclarından çıkan su — sirişki âteş § Bir söylentiye göre kıvılcım.

زāj (jāj) = Yavşana benzer ve o neviden dikenli beyaz bir ottur ki bir söylentiye göre kenger = yaban enginarı ve eşek dikenli denilen, devenin sevdiği dikenli bir nebattır. Çok tatsız ve nahoş olduğundan deve her ne kadar çiğnerse de yumuşatıp yutamazmış. Bu itibarla mânasız ve münasebetsiz, saçma lâfa ve hezeyana jāj ve bu türlü söz söyliyene زāj و زājور و زāj و زāj درآی، jājhā, jājhūr, jāj derāy, derler.

ی نداند خلق اسرار مرا
زāj ی دانند گفتار مرا
مولانا

Halk benim esrarımı bilmiyor, sözümü hezeyan addediyorlar.

(Mevlānā)

تامل ستان در خطا و صواب
به از زāj خایان حاضر جواب
سعدی

Söyliyecekleri sözün doğru ve yanlış olduğunu düşünenler, hazırcevap gevezelerden daha iyidir.

(Sa'dī)

زāj خای هر ابلهی بر بجم از اندک
هنوز دو عدم است آنکه هم قران ملست
خاقانی

Her ahmağın münasebetsiz sözünden müteessirim; çünkü bana müsavi olacak kimse henüz mevcut değildir.

(Hākānī)

زāj داری تو هستند پی زāj خوران
وین عجب نیست که یازند سوی زāj خران
مسجدی

Sende jāj vardır ve jājhūr olanlar çoktur. Jāj'a eşeklerin meyletmesi, şaşılacak bir şey değildir.

('Ascedī)

کسی که گوید من چو تو ام بفضل و هنر
سبک خرد بود و یاده گوی و زāj درآی
قرنی

Bana fazilet ve hünlerde denk olmayı iddia eden kimse budala, geveze ve saçma söyleyicidir.

(Ferruḥī)

ژاژیدن (jâjiden) = Gevmek, çiğ-nemek § Köpek ulumak.

ژاژومک (jâjumek) = Lobyâ, bô-rülce.

ژاğئر (jâğer) = Kuş kursağı = câğer, zâğer. En doğrusu (3) iledir.

ژاله (jâle) = Dolu, yağmur.

فراق کشت خسرو را که بیش بد ز روز بد
ملخ زد کشت دهقان را که می توسید از ژاله
دهلوی

Fena günden korkan Husrev'i ayrılığın öldürdü. Doludan korkan köylünün ekinini çekirge vurdu.

(Dahlevî)

§ Çiy = شبنم şebnem.

ژاله بر لاله فرود آمده هنگام سحر
راست چون ناراض گل بوی عرق کرده بار
سعدی

Seher vakti lâlenin üstüne tıpkı yârin terlemiş olan gül kokulu yanağı gibi çiy yağmış.

(Sa'dî)

Kelek denilen tulum ve yüz-mek öğrencilerinin bellerine bağladıkları mantar.

تا غلامانش بگذرند از بعر
پیکر آسمان شود ژاله
فخری

Kölelerinin denizden geçmeleri için göğün kalıbı kelek olur.

(Fehri)

= جاله (ba.).

ژاو (jâv) = Her şeyin halisi ve hulâsası.

ژح (jeh) = Siğil mânasına âjeğ (muğ.).

آمن بود از چشم بد آنکس که ز زشق
دو چشم کسان چون شه شطرنج بود رخ
سنائی

Çirkinlik cihetiyle insanların gözüne satranç şahı gibi siğil olan; kötü gözden emin olur.

(Senâ'î)

§ Nâle, çan sesi gibi hüzünlü ses.

بسی عذاب که گردون دهد عدوت را
همیشه بر آنک هفتمین رسد زو رخ
فخری

Felek senin düşmanına o kadar eziyet verir ki onun feryadı daima yedinci göğ'e çıkar.

(Fehri)

ژحار (jehâr) = Nara, feryat, sayha
§ Peklik, katılık.

ژد (jed) = Zamk.

ژدن (jeden) = İğnelemek, delik deşik etmek § Diş diş yapmak = آزدن (ba.).

بنزدیک آن گروک باید شدن
همه چرم اورا به پیکان ژدن
فردوسی

O kurda yaklaşmak, onun bütün derisini ok temreni ile delik deşik etmek lâzımdır.

(Firdevsî)

ژدوار (jedvâr) = (ba.) زدوار، جدوار.

ژده (jede) = Çentik = (ba.) آزد.

ژرد (jerd) = Çok yemek, çok yiyen. Doğrusu (zerd) olup Arapçadır.

ژرف (jerf) = Derin (Ar.) عيق.

هنگام فکر سخن بارها
اگرچه بریدم بسی بحر ژرف
فجری

Söz düşündüğüm zamanda, defalarca her ne kadar çok derin deniz geçtimse de.

(Fehri)

Ş İnceden inceye düşünme, ihtiyatlı hareket etme.

ژرف بین (jerf bîn) = İnce düşünen.

سپه روان ییاری سالار خویش
بژرفی لگه دار پیکار خویش
فردوسی

Askeri, kendi serdarının yardımıyla sevk et; harbini inceden inceye düşün ve gözet.

(Firdevsî)

ژغار (jeğâr) = Boyacıların kullandıkları bir nebat Ş Feryat, nara.

سپهدار توران زبالگ ژغار
بترسید چون سخت شد کارزار
فردوسی

Muharebe şiddetlenince Tūrân başbuğu korkunç nara ve feryattan korktu.

(Firdevsî)

ژغار، ژغاله (jeğâre, jeğâle) = Darı ekmeği = zegâre.

وفیقان من بای و ناز و نعمت
منم آرزومند یکتا ژغاله
ابوشکور

Benim arkadaşlarım şarap ve naz ve nimetle yaşıyorlar; tek bir darı ekmeği özliyen benim.

(Ebû Şekûr)

Ş Allık Ş Umumiyle hayvanların, hususiyle sığırın göbeği Ş Nara, çığlık.

ژغار (jeğâv) = (ba.) زغار.

ژغ (jeğjeğ) = Bir şey yemekten, soğuk yahut öfke sebebiyle dişlerin birbirlerine vurmasından çıkan ses.

و غوغ دندان اولدی شکست
جان شیران سیه می شد زدست
مولانا

Onun dişlerinin gıcirtısı yüreği oynatıyor, kara aslanların ödü kopuyordu.

(Mevlânâ)

Ş Ceviz ve badem gibi şeyleri boşaltırken çıkan ses.

ژغوغ آن عقل و مغز ترا برد
صدهزاران عقل رایک نشمرد
مولانا

Onun çakıltısı akıl ve beynini rahatsız eder. Yüz binlerce aklı, bir saymaz.

(Mevlânâ)

رَعْنَد (jeğend) = Yırtıcı hayvanların korkunç sesleri, pars sesi.

چه کند بامهابت تو حسود
چه زند پیش بانگ شیر ژغند
فخری

Senin heybetine karşı kıskanç ne yapar; aslan sesine karşı pars sesinin ne ehemmiyeti var.

(Fehri)

§ Peklik ve metanet

رَفْ (jef) = Yaş (Ar.) رطب. Karşılığı
huşk = kuru.

رَفْرَه (jefre) = Ağzın çevresi.

رَفْكَ (jefk) = Yaş ve kuru göz
çapağı. Arapça kurusuna رَمَسْ
(remş) yaşına غَمَسْ (gemş) denir.
رَفْكَاب (jefkâb) gözden akan çap-
paklı su.

رَفِيدَه (jefide) = Islanmış: mastarı
jefiden.

از آن دم که دیده رخترا ندیده
شده جلہ کیبی زاشکم ژفیده
روحی

Gözüm, yüzünü görmediğinden beri göz yaşımdan bütün cihan ıslanmış.

(Ruhî)

رَجْ (jek) = Öfke sebebiyle ho-
murdanmak mânasına gelen
jekiden den (İsmas.), emir.

رَجَان (jekân) = Öfkelenerek ken-
di kendine söylenen, homurda-
nan.

رَجِيدَن (jekiden) = Homurdanmak.

رَجَارَه (jekâre) = İnadeden, öngül.

چون روز پدید آید آسایش یابم
زین علت مکروه ستمکار رَجَارَه
خسرو

*Gündüz olunca bu çirkin, za-
lim, inatçı hastalıktan rahata
kavuşurum.*

(Hasrev)

رُجْجَال (jugâl) = Kömür = zuğâl.

رَجْسَن (jekes) = Maazallah, hâşa;
doğrusu (berges) tir.

از حکم تو نتابد ایام سرژکس
فخری

*Günler senin hükümünden «hâ-
şa» baş çevirmez.*

(Fehri)

رَجْفَر (jekfer) = Sabırlı, taham-
müllü, yumuşak tabiatlı.

رَجْکُور (jekūr) = Pinti, cimri.

رَجْد (jend) = Parça. Jend jend =
parça parça. Eski ve yamalı
hırkaya jende denir.

دید روزی یکی پراکنده
زندۀ زر جامۀ وندۀ
سٹائی

زنده (ba.).

شہا صاحب قرانا اطلس چرخ
بود بانسبت شعرم چو زندہ
فخری

*Ey mesut padişah! Feleğin at-
lası benim şiirime nispetle eski
püşkû kabilindendir.*

(Fehri)

Ş Çakmak Ş Zerdüş'tün kitabı
olan zend زردشت (ba.).

رَنگَج (jeng) = Mânî'î Nekkâş'ın
kitabı, bu mânaya erjeng mu-
haffefidir.

آن حصن چن کہ اژدم دی
کلفی دم گرک یابلنگست
اکنون زجار مانوی طبع
برنخش ونگار همچو ونگست
رودکی

*Soğuşun rüzgârından, kurt ya-
hut kaplan kuyruğu rengine
benziyen yani alaca bir renk
alan o çimen sahnesi, şimdi
Mânî tabiatlı bahardan, Mânî'nin
kitabı gibi nakışlıdır.*

(Rüdekî)

(ba.) مانی، اورنگ، ارتنگ

Ş İnsanın yüzünde ve teninde
hâsıl olan buruşukluk Ş Yağ-
mur damlası.

رَنگَدَان (jengdân) = Çan, çingı-
rak.

رَنگَلَه (jengele) = Çatal tırnaklı
hayvan.

رَنگَه (jenge) = Bitkilere musallat
olan sarılık hastalığıdır ki ba-
şağı tanesiz bırakır Ş Soğuk
vuran ve solan her şey.

رَنَه (jene) = Akrep ve o gibilerin
iğnesi, iğne ucu.

رَبَان (jinyân) = زبان (ba.).

رَوَزَك (jevrek) = Çulluk denilen
kuş.

رَوَرَه، رَوَر (jūj, jūje) = Kirpi.

رَوَاغَار (jevâgâr) = Ateşe tapanla-
rın meşhur bir papazı.

زین اهتمام او در اسلام
عجب نبود زایمان رَوَاغَار
فخری

*Onun İslâmiyete gösterdiği ih-
timamın yümün ve bereketinden,
ateşperestlerin papazı imana
gelirse şaşılmaz.*

(Fehri)

رَوَشِدَن (jüşiden) = Damlamak,
damlatmak, sızmak Ş Terlemek
Ş Hastalanmak, zahmet çek-
mek.

تاشك سياه من سمن پوشيده است
خون جگرم زديده برجوشيده است
شیری که بکودکی لب نوشیده است
اکنون رینا گوشتم برزوشیده است
عسجدی

Benim kara saç ve sakalım ağarmaya başlıyalıdan beri ciğerimin kanı gözümde galeyandır. Çocuklukta dudağımın emdiği süt şimdi sakal başlarımdan sızıyor.

(‘Ascedî)

ژول (jūl) = Büklüm, kıvrım, dağınık.

ژولیدن (jūlīden) = Karmakarış olmak, dağılmak hususiyle saçın dağılması.

ژولیده (jūlīde) = Karışmış, dağılmış.

ژومیده (jūmīde) = Suvarılmış ekin.

ژون (jūn) = Put (Ar.)

ژوهیدن (jūhīden) = Evin damından su damlamak, akmak.

ژی (jey) = Göl § Irmak.

ای آنکه من از عشق تو آذر جگر خویش
آتشکده دارم صد و بره مرز صد و
رودی

Aşkından ciğerimde yüz ateşgedede ve her kirpiğimde yüz ırmak peyda olan sevgili!

(Rūdeki)

رخ اعداش چونی باشد و سرسبز چو سرو
سال عمرش بعدد باد فزون از آبی [*]

[*] Nazımdaki الی elfeyn =
iki bin, muhaffefidir.

ناصحتش باد سرافراز چو درستان سرو
حادثش باد فروگل شده چون نی در زی
سوزنی

Düşmanlarının yanağı kamış gibi yani sarı, kendinin başı selvi gibi yeşil yani kendisi mesudolsun. Ömrünün senesi iki binden fazla, ona nasihat eden, bostanda selvi gibi yüksek, hasededen göldeki saz gibi çamura batmış yani kahrolsun.

(Sūzenī)

ای زی دران مرغزار و شکار
یاسود خسرو دران مرغزار
فردوسی

O çayırda çok göl ve av vardı; padişah o çayırda istirahat etti.

(Firdevsî)

ژیان (jīyân) = Öfkeli, korkunç, sert, kükreyici. Bu sıfat çok defa vahşi hayvanlara verilir.

زاده طبع منند اینانکه خصمان منند
آری آری گریه است از عطش، شیر زیان
خاقانی

Benim hasımlarım olan bunlar, tabiatımdan doğmuşlardır. Evet evet; kedi, kükremis aslanın aksırığından hâsıl olmuştur.

(Hākānī)

رسید از پیش لشکر بدشمار
ابازنده پیل زیان شش هزار
فردوسی

Arkasından altı bin iri, hışımlı fil ile hesapsız asker eristi.

(Firdevsî)

ژیر (jīr) = Göl, havuz.

ژېر (jīr) = Pis, murdar.

ژېغ ژېغ (jīgāj) = Kapı gıcirtısı.

ژېغ ژېغ تلخ آن درهای مرگ
نشنود گوش حریص از حرص برگ
مولانا

*Açgözlü, yeneceğe hırslandığı
için ölümün o acı kapı gıcirtı-
larını işitmez.*

(Mevlânâ)

ژېک (jīk) = Yağmur damlası &
Kirpi. Yağmur damlası mânası-
na (y) yerinde (n) ile de gö-
rülmiştir.

ژېکاسه (jīkāse) = Kirpi.

ژېوه (jīve) = Cıva — سیماب simâb.

س (s) = Farsça ve Arapça elifbenin on ikinci harfidir. Ebcet hesabıyla (60) rakamını gösterir.

سا (sâ) = Vergi, haraç.

پادشاه گشت آرزو بر تو ز بی باکی تو
جان و دل باید داد این پادشاه را باج و سا
ناصر

Sen kaçınmadığın için istek ve heves sana hâkim oldu. Hükümdara can ve gönülden vergi ve haraç vermek lâzımdır.

(Nâşır)

Ş Sân ve آسا âsâ muhaffefi olarak teşbih ifade eder.

هست شترگرها در سخن من ولی
گرچه او شیرگیر اشتراو پیل سا
صیف اسفرنگی

Benim sözümde, şutur gurbe = deve, kediler vardır; fakat sözümün kedisi aslan tutucu, devesi fil gibidir.

(Seyfi İsferengî)

شترگره Şutur gurbe iyili ve fenalı, uygun uygunsuz mânâlarına Arapça:

(ما اوحس النافه لولا الملعونة في علقها)

Ne ucuz deve (!) boynundaki melûne (kedi) olmasa.

darbimeselinden alınmıştır ki iyi bir şeyi kötü bir şeyle karıştırıp sürmek yerinde söylenir [*] Ş Sâyiden, süden = sürmek, değmek, ezmek ten emir, (İsfa. muğ. vas.). Cihāngirî ve Reşîdî'nin âsâ mânasına iradettikleri Seyfi İsferengî'nin şiirinden şîrgîr karinesiyle ezmek yani onun devesi fili ayak altında ezer demek daha münasiptir (Nâşirî). شیرگیر şîrgîr (ba.) Ş Bir nevi kumaş.

تشریفهای فاخر کرده روان زهره
نخ و نسیم و کجدا کوکوز و سای و صاده
نزاری

Her taraftan kıymetli hıl'atler göndermiş.

(Nizârî)

İkinci mısradaki kelimelerin maddelerine (ba.).

ساب (sâb) = Hazreti İdris (ع) in oğlu.

[*] Darbimeselin menşei şutur gurbe maddesinde yazılmıştır (ba.).

سابقہ سالار (sâbîke sâlâr) = Cenabi Hak § (k.) Fahri âlem (E) Efendimiz § Serasker, kafile reisi.

سابوہ (sâbüte) = Kocakarı.

سابوہ (sâbüde) = Ay ağılı, çocukların bayram ve eğlence günlerinde ağaçlara kurdukları ip salıncak. Burhân, bunlardan başka sarmaşık otu § Yosun § Güreşçilerin sarma oyunu mânalarına da yazmıştır.

سابورہ (sâbüre) = Puşt.

سابوس (sâbūs) = Karnıyarık dedikleri tohum.

سابیزک، سابیزج (sâbîzec, sâbî-zek) = Kan kurutan. (ba.) استرنگ.

ساتگین (sâtgîn) = Sevgili, mâşuk.

ساتگینی (sâtgînî) = Büyük şarap kadehi.

بسیجہ درآمد میرایان و مست
می اندر سرو ساتگینی بدست
معدی

Başta şarap, elde kadeh, nağme ederek sarhoş bir halde mescide girdi.

(Sa'dî)

چون می خورم بساتگینی یاداو خورم
از یاد او نباشد حال مرا ضمیر
معارف مروتی

Kadehle şarap içersem onun aşkına içerim. Müfekkiremin ondan hâli olduğu yoktur.

('Ammâre'i Mervezî)

ساج (sâc) = Susam ve darı kuşu § Hint ardıcı yahut hint çınarı denilen büyük ve boylu bir ağaç.

طلعتی نور بخش تراز ماه
قامق سرفراز تراز ساج
هدایت

Aydan daha nurlu bir yüz;
sâc'dan daha yüksek bir boy.
(Hidāyet)

§ Üzerinde yufka pişirilen, Türkçede sac dediğimiz geniş bir nevi siyah tava. Arapçada ساج sâc, abanoz ağacıdır.

ساجی (sâcî) = Ak = sifid.

ساخت (sâht) = Sâhten den mazi (ba.) ساختن.

جفا دید و با جور و نه رش بساخت
بسالی مرانی ز بهر رش بساخت
معدی

Cefa gördü de onun ceviri ve kahrına razı oldu; bir sene zarfında onun için bir ev yaptı.
(Sa'dî)

زلف از قبل دیده تر ساخت دلم صید
ماهی یلی از بحر بقلاب برآید
یغما

*Zülfün, yaşlı gözüm tarafından
gönlümü avladı. Evet, balık
denizden olta ile çıkar.*

(*Yegmā*)

Ş Eyer takımı hususiyle harbde
atlara giydirdikleri zırh.

ماددadan یکسواره چرخ
ساخت بر پشت اشقر اندازد
خاقانی

*Sabahleyin feleğin tek süvarisi
(güneş) eyer takımını al atın
sirtına atınca (doğunca).*

(*Hākānī*)

‘Unşurî’nin şu şiirinden savaş
silâhları anlaşılıyor.

همیشه پایگاه و جای او رکاب و چنانغ
چنانکه بستر و بالینش جوشن و منفرد
ز حرص جنگ بسازد گرش نماد ساخت
ز دست خویش حسام و زروی خویش سپر
عنصری

*Döşek ve yastığı zırh ve togul-
ga olduğu gibi, ayak bastığı ve
oturduğu yer üzeni ile eyerdîr.
Eğer silâhı kalmazsa harbe
hırsından elini kılıç, yüzünü
kalkan yapar.*

(‘*Unşurî*)

ساختن

(*sâhten*) = Yapmak, tan-
zim etmek, süslemek Ş Uymak,
yaraşmak Ş Razi olmak Ş Ha-
zırlanmak Ş Saza düzen vermek.

خانه برکن کز عقیق این یمن
صد هزاران خانه شاید ساختن
مولانا

*Evi yok; çünkü bu Yemen’in
akikinden yüz binlerce ev yap-
mak mümkündür.*

(*Meulânâ*)

مرا جز سخن ساختن کار نیست
سخن هست لیکن خریدار نیست
اسدی

*Benim, söz tanzim etmekten
başka işim yoktur. Söz var,
fakat alıcı yoktur.*

(*Esedi*)

sâhte (sâhte) = Yapmış, tanzim
etmiş, edilmiş; uygun, süslü
mânalarına mazîi naklî ve ismî
mefuldur.

هرچه بر صفحه اندیشه کشد کلام خیال
شکل مطبوع تو زیاتر ازان ساخته اند
جای

*Hayal kaleminin düşünce sa-
hifesine çekebileceği yer resim-
den senin yakışıklı şeklini da-
ha güzel yapmışlardır: tasav-
vurun fevkinda bir güzelsin.*

(*Cāmî*)

ز نای خویش ساخته دو صد اصول ساخته
تراها نواخته چو زبروم تارها
قافی

ج. (ba.).

اندکی غالیه بر زلف سیه کرده بکاف
عیدرا ساخته و تاخته از جره بکاه
فرخی

*Siyah zülfüne biraz misk sür-
müş, bayram için süslenip ha-
zırlanıp erkence evinden çıktı-
vermiş.*

(*Ferruhî*)

گیرم که ساخته شوم از جهر کارزار
بیرون جهم ز گوشه این سبج ناگهان
مسعود سلمان

*Farz edeyim ki mücadele için
hazırlanmış olayım da ansızın
bu zindan köşesinden dışarı
fırlayayım.*

(*Me’sûd Selmân*)

Hapiste iken söylemiş.

Ş Kalp, karışık Ş Yalancı, yaltaklanıcı.

ساخته رنگ (sâhte reng) = Uygun, muvafık.

ساخته روزگار (sâhte rûzgâr) = (k.) Uyanık, tecrübeli.

ساخته روی (sâhte rûy) = (k.) Utanmış, mahcup.

پیش رویش بهشت ساخته روی
حیذا خوی صاحب این روی
ظهوری

Onun yüzünün yanında cennet utanır, bu yüzün sahibinin huyu ne güzeldir.

(Zuhûrî)

ساختن (sâhin) = Kıl düşüren taharet podrası.

ساد (sâd) = Nakışsız.

برای کسوت خدام درگهش خورشید
ز چرخ گاه مقلش طراز دو گاه ساد
فخری

Güneş, dergâhının hizmetçilerine elbise için felekten kâh nakışlı kâh nakışsız elbise yapar.

(Fehri)

Ş Üstat, muallim.

خلق گشت از قیوم زاهد شاد
زانکه او بد به پند دادن ساد
حکیم غزنوی

Halk, zâhidin gelmesinden sevindi; çünkü zâhit öğüt vermekte usta idi.

(Hekîmi Gêrnevî)

Ş Erkek domuz.

دوختان کشته نداریم باد
بدندان بدویم کرده است ساد
اسدی

Dikilmiş ağaçları hatırlamıyoz. Erkek domuz, dişiyle ikiye bölmüştür.

(Esedî)

Ş Sahra.

ساد (sâde) = Nakışsız, düz, halis, sâf, katıksız, düzgün, tıraşlı.

خاطرت کی رقم فیض پذیرد هیات
مگر از نقش پراکنده وون ساده کی
حافظ

Kalbin, feyz yazısını ne zaman kabul eder?! Heyhat, belki hâ-tıratının defterini uygunsuzluklardan tasfiye ettiğin vakit.

(Hâfız)

یکی را چو سعدی دل ساده بود
که با ساده روی در افتاده بود
سعدی

Sa'dî gibi sâf yürekli biri, bir güzele düşküdü.

(Sa'dî)

حریف ساده زنج باید اندرین مجلس
نمود بالله اگر را ویا و شین باشد
کمال اسماعیل

Bu mecliste yüzü henüz tüylenmemiş bir arkadaş lâzımdır. Eğer sakallı olursa neüzübilâh [*].

(Kemâl İsmâ'îl)

بس دانه دلها که زق برد بتاراج
آن مور که گرد لب ساده شکران شد
خضرو

Güzellerin dudağın etrafında beliren o, karınca vücuttan nice kalbleri yağma ve teshir etti [**].

(Hüsrev)

[*] (r, y, ş) den maksat sakal mâna-sına gelen (riş) kelimesidir.

[**] دانه دل Dâne'i dil = سواد القلب. (ba.).

آینه ز نقش ساده باید
کان ساده عذار رخ نماید
ابوالفضل

*O sâf ve berrak yüzlünün, yü-
zünü göstermesi için aynanın
nakıştan sade olması lâzımdır.*
(Ebûlfezl)

Ş Ova, sahra.

Ata dair:

گه تکش کرده ساده را کهسار
گه پیش کرده کوه را کرد
مسعود سعد

*Kâh onun koşması ovayı dağ,
kâh onun ayağı dağı ova yap-
mış.*

(Mes'ûd Sa'd)

Ş Sâzeci hindî adıyla
anılan bir nebat. Sâzec, sâde
muarrebidir.

Ş Aptal, sâf kimse: ilim ve akıl
nakışlarından sade demektir.
دل Sâde dil, ساده لوح sâde levh
de derler.

ساده دل آن وسوسه چون گوش کرد
قاعده عشق فراموش کرد
جای

*Aptal, o vesveseyi işitince aş-
kın usulünü unuttu.*

(Câmî)

ساده سپهر (sâde sipihr) = Feleki
atlas.

ساز (sâr) = Sığırcık kuşu: siyah
renkli ve beyaz benekli çok
lâtif, güzel sesli bir kuş (Ar.)
زوزور

سار پشاخسار برزنگی* چارپاره زن
خاقانی

*Sığırcık kuşu, korulukta çalpara
çalan zenci gibidir.*

(Hâkânî)

سار سبز (sâri sebz) = Yeşil sığırcık
kuşudur ki arı kuşu, çekirge
kuşu da derler (Ar.) قاریه Ş
Yer, mekân hususiyle bir şeyin
çok bulunduğu yer نمکسار nemek-
sâr = tuzla, کوهسار kūhsâr =
dağlık, شاخسار şâhsâr = ağaçlık,
orman, سنگسار sengsâr = taşlık.

بکتف سار برآورده زانوا زادهای
پشم خانه فرورفته دیده از ناچار
مختاری

*Talihsizlikten dizini omuz yeri-
ne çıkarmış: omuzuna dayamış.
Açlıktan gözü, göz evine bat-
mış.*

(Mahtârî)

Ş Baş: segsâr = köpek başlı.
Nigünsâr = baş aşağı.

آدی را زبان فسیحه کند
جوز بی مغز را سبکساری
سعدی

*İnsanı, dili rûsvay eder; içsiz
cevizi, içsizlik ve hafiflik.*

(Sa'dî)

Ş Deve: sârbân = deveci =
şuturbân. Dilimizde sârbândan
bozma savran denir.

بانگ وحیل از قافله برخاست خیز ای ساربان
رخم بنه برواحله آهنگ خدمت کن روان
جای

*Kafileden göç sesi yükseldi. Ey
deveci! Kalk, yükümü devenin
üstüne koy, acele hizmete ha-
zırlan.*

(Câmî)

داشقی آن تاجر دولت شعار
صد قطار سار اندر زربار
رودی

*O devletli tacirin, yük taşıyan
yüz kadar devesi vardı.*

(Rûdeki)

§ Keder ve meşakkat.

چانم یلب آمد ازغم و سار
مردم زجفا و جور بسیار
خسروانی

*Gam ve meşakkatten canım
dudağıma geldi. Çok cefa ve
zülûmden öldüm.*

(Husrevânî)

§ Teşbih ifade eder: dîvsâr =
dev gibi. Hâksâr = toprak gibi.

اگر مار زاید زن باردار
به از آدمی زاده دیو سار
سمدی

*Eğer gebe kadın yılan doğurur-
sa, şeytan gibi insan çocuğu
doğurmaktan hayırlıdır.*

(Sa'dî)

§ İçi boş kâmiş ve kalem §
Sahip: Şerm sâr = şerm sahibi
= utangaç.

سارا (sârâ) = Halis, katıksız.

چه حاصل زانکه دانی کیمیا را
مس خود را نکرده زر سارا
جای

*Kendi bakırını halis altın yap-
madıkça kimyayı bilmekten ne
fayda.*

(Cāmî)

Bu kelime çok kere zer, misk,
amber gibi kelimelere sıfat olur.

زخاک تبه چان گویا کی
زخون سیه مشک سارا کی
امدی

*Harap topraktan söyleyici can
yaratırsın, siyah kandan halis
misk yaparsın.*

(Esedî)

Hazreti İbrahim (ع) in refikası.

ساران (sârân) = Baş.

گفت آن رنجور کای یاران من
چيست اين شمشير برسانان من
مولانا

*O hasta; ey benim dostlarım!
Benim başıma bu kılıç nedir ?
dedi.*

(Mevlânâ)

Baş mânasına سار cem'idir.

سارک، سارج (sârec, sârek) =
Sığırcık yahut o neviden ötle-
ğen denilen kuş = سار (ba.).

سفای بیشکری ناید ازوج
نباشد سار درنفسه چو سارج
لطیفی

*Eğir kökünden, şeker kamışı zev-
ki gelmiyor. Saz, nağmede sı-
ğırcık kuşu gibi değildir.*

(Leîfî)

Bu kuşun sesini dört telliye
benzetirler.

سارشک، سارجک (sârehk, sâ-
reşk) = Sivrisinek, sivrisinek
iğnesi.

چو نمرودی بسارخکی بیری
قطار

*Nemrut gibi bir sivrisinekle
ölürsün.*

(‘Attār)

سارښک پیل را یستان بر زمین زند
ایبرالدین

*Sivrisinek, fili, iğnesiyle yere
vurur.*

(Egîraddîn)

سارښکدار، سارښکدار (sâreçkdâr, sâ-
reşkdâr) = Sivrisinek ağacı =
âğâl ve peşşedâr (Ar.) شجرالبق.

سارک (sârek) = سارج (ba.). Hezâr
destân yani bülbül diyenler de
vardır.

خروشان بر سر کھسار سارک
که بادا جشن نوووزی مبارک
چرام زردشتی

*Nevruz bayramı mübarek olsun
diye sığırcık kuşu dağın başı
üstünde ölüyor.*

(Behrâmi Zerdüşti)

سارنج، سارنگ، سارنج (sârenc, sâ-
reng, sâlenc) = Ötleğen kuşu.

چو عنقادان ورا دشمن چو صعو
چو شهبازست او و خضم سارنج
فخری

*Onu, anka; düşmanını, kuyruk-
salan kuşu gibi bil. O, şah-
baz; hasmı ötleğen gibidir.*

(Fehrî)

زمین بخود در هر کنج صد گنج
هوا پر انقه‌های سار و سارنج
نظای

*Yer, her köşede yüz hazine gös-
terdi, hava sığırcık ve ötleğen
nağmeleriyle dol'du.*

(Nizâmî)

[Sâreng = âlemi nâsût. Lâhût'e
âreng, ecsâmı ulvîye'ye bîreng,
'anâşır'a reng, mevâlîd'e rengâ-
reng derler. Nâşîrî].

ساروک، سارو (sârū, sârūk) =
Sığırcık cinsinden hint kargası
denilen kuştur ki dudu gibi söz
söyler & Alçı ve kendirden ya-
pılan harç.

سارونه (sârūne) = Üzüm asması.

سرښک از مژه همچو در ریخته
چو خوشه ز سارونه آویخته
دودکی

*Kirpikten göz yaşı inci gibi dö-
külmüş, asmadan asılan üzüm
salkımı gibi olmuş [*].*

(Rüdeki)

ساره (sâre) = Hint kadınlarının, bir
ucunu bellerine bağlayıp öbür
uciyle başlarını örttükleri bürgü
& Perde, örtü & Rüşvet, para.

ساری (sârî) = Mâzenderân'da Nü-
şîrvân'ın amcası evlâtlarından
(سارویه بن فرهاد) in kurduğu eski
bir şehir. Şehrin adı evvelce
Sârûye iken şimdi Sârî olmuş-
tur. Selm, Tūr, lyrec'in kabirleri
oradadır. Ona سارگیندان da derler.
Dehlînin nispetinde Dehlevî

[*] Reşîdî (چو خوشه ز سارو بیاویخته) ipten
asılan salkım gibi şeklinde tashih ederek
(sârūne) nin üzüm asması mânâsına geldiğini
kabul etmek istemiyor.

dediği gibi sârînin nispetinde de Sârevî denir (Nâşirî).

ساریان (sâriyân) = Gürcistanda bir şehir.

بسا خسرو نامور پیش ازین
گذشتند دوساری وساریان
شاعر

Bundan önce sârî ve sâriyân'da nice ünlü padişahlar geçtiler. (Şâir)

ساریج (sârîh) = Eski harb aletlerinden ucu zincirli bir nevi topuz. Türkçesi (salak) imiş.

ساز (sâz) = Her çeşit çalgı.

نوجارست واوان جام عشرت خوردنت
ای صراحی باده ویز وای مغنی ساز ساز
عصمت بخاری

İlkbahardır ve işret kadehini içecek zamandır. Ey sürahi! Şarap dök; ey sazende! Saz çal. (İşmeti Buḥārî)

Ş Halin intizamı, kudret ve kuvvet.

بال نیک توداده است خداوند بشو
این همه نعمت و سلطان جهان این همه ساز
فرخی

Cenabı Hak, bu kadar nimeti ve cihanın padişahı bu kadar kudreti, sana iyi kalbin sebebiyle vermiştir.

(Ferruḥî)

چنگ ساز ای صنم دلنواز
تا شود از ساز تو کاروم ساز
نهاد

Ey gönlü tâltif eden güzel! Çeng çal ki senin sazından halim intizam kesbetsin. ('Imād)

Ş Savaş silâhları, harbde lâzım olan şeyler, at takımı.

زهبت تو عدو نقش شاهنامه بود
کزونه مرد بکار آید و نه اسب و نه ساز
سوزی

Senin heybetinden düşman Şah-nâmenin resmi gibi olur, yani ruhsuz resimler gibidir ki o resimlerden ne insan şekli işe yarar, ne at ne silâh. (Süzenî)

Ş Ziyafet.

سرش را مانگه زتن باز کرد
دو دام را از تنش ساز کرد
فردوسی

Başını derhal vücudundan ayırdı, yırtıcı olan ve olmiyan hayvanlara ondan ziyafet çekti. (Firdevsî)

Ş Hile.

ترکس چادوش به نیرنگ و ساز
خواب سحر برخدقه من بیست
ابیرالدین

Onun sihirli nergisi (gözü) hile ve hud'a ile benim göz kapağımı seher uykusundan alıkoydu [*].

(Eşiraddîn)

Ş Sâhten den emir. (İsfa. mülh.).

ای قاصد اگر نامه زدند از نیازی
از بهر تسلی ز زبانش سخن ساز
صائب

Postacı! Sevgiliden mektup getirmezsen teselli için onun dilinden bir söz uydur.

(Şâ'ib)

[*] ... takdirindedir, حدقمن، حدقمن [*]

برزر هر سفله منه چشم آز
همچو گهر بامدی خود بساز
جای

Her alçağın parasına hırs gözünü koyma: hırs göziyle bakma. İnci gibi kendi sedefine razı ve kani ol.

(Cāmî)

ای کار ساز خلق بفریاد من برس
زان پیشترکه کارمن از کار بگذرد
صائب

Ey halkın işini düzelten! İş iş-ten geçmeden evvel benim fer-yadıma eriş.

(Şā'ib)

Ş Eş, benzer, menend Ş men-faat.

سازکار (sâzkâr, sâzvâr) = Tab' ve mizaca uygun. Sâz-kârî, sâzvârî = tabiat ve mizaçta vesair hususta muvafakat, uygunluk.

گفتمش یار تو ای فرزانه
ناتو همواره بود همخانه
سازکار تو بود در همه کار
بر مراد تو بود کارگذار
لاغر وزرد شده چهره
صربسر درد شده بهرچه
جای

Ona, ey akıllı ! Mademki sevgilin daima yanındadır ve her hususta sana uygundur. Niçin zayıflamış ve sararmış, niçin baştan başa hastalanmışsın; dedim.

(Cāmî)

هر درد واکه بدی درمان چاره هست
درمان درد سعدی بادوست سازکاری
سعدی

Her gördüğün derdin dermanı ve çaresi vardır. Sa'dî'nin der-

dinin dermanı sevgilinin mizacına uymaktır.

(Sa'dî)

سازگری (sâzgerî) = İsfahan ve Irak makamlarından mürekkep bir nağme.

سازمند (sâzmend)—Muntazam ve düzgün.

سازمند از تو گشته کار همه
ای مرور آفریدگار همه
نظای

Ey bütün mahlûkların reisi ve yaratıcısı! Mevcuratın işi senin sayende muntazamdır.

(Nişâmî)

سازور (sâzver) = Mürettep ve muntazam Ş Şeref ve şan sahibi.

سازوروز (sâzi nevrûz) = Nevruz bayramına ait yinecek ve içilecek ve elbise hazırlıkları Ş Bârbed'in icad etmiş olduğu 30 makamdan ikinci makam.

سازو (sâzû) = Hurma lifinden bükülmüş çok kuvvetli organ. Cambaza rîsmânâz denildiği gibi sâzûbâz da derler.

ملک را عدل گرچه چون سازوست
ملک بی تیغ دست بی بازوست
سنائی

Adalet her ne kadar saltanatın bağı gibi ise de kılıcsız saltanat kolsuz el gibidir.

(Senâ'î)

سازیدن (sâziden) = ساختن (ba.).

سَاسَ

(sâs) = Yakışıklı ve lâtif § İranlılardan, eski bir ulus § Tah-tabiti = غریب گز = Şeb gız § Fakir, yoksul.

سَاسَان

(sâsân) = Sâsânîler hükümetini tesis eden (Erdşîri Bâbekân) ın babası: dünyadan el çekerek fakir kılığında seyahat ettiğinden yoksul kişiye sâsî ve sâsânî denildiği gibi Sâsân'ın tesis ettiği hükümete mensup tabakaya سَاسَانِيَان Sâsâniyân denmiştir.

سَاسَتَا

(sâstâ) = Kanuna göre hareket etmeyen zalim hâkim.

سَاسَر

(sâser) = Sığırcık kuşu سَارَج (ba.). nin ötresiyle سَامِر sâsur kamış kalem. (Reşîdî) aksini yazmıştır.

سَاسِم

(sâsim) = Kimyon, anason.

سَاغ

(sâğ) = Sığırcık gibi bir kuş § Kırmızı tuğla ve kiremit.

سَاغَر

(sâğér) = Kadeh.

من امروز از می مستم که در ساغر نمی گنجد
چنان شادم که از شادی دم در بر نمی گنجد
ظاهر

Ben, bugün bir şaraptan sarhoşum ki kadehe sığmıyor. Öyle sevinçliyim ki kalbim göğsüme sığmıyor.

(Zehir)

atı öğmeye dair :

بگرد ساغر باریک لب زهشباری
چنان رود که نجبند نبید در ساغر
شاعر

*Dudağı ince kadehin kenarında
öyle uslu yürür ki kadehin içinde
de şarap kıvıldamaz.*

(Şâ'ir)

§ Hindistanda (Deken) e bağlı bir kasaba.

شکر خدا که نیست چو ارباب حرص و آزار
گاهی هوای بیدر و گاه فکر ساغر
بدای سر رفتی

*Allaha şükür ki haris olanlar
gibi kâh Beyderi, kâh Sâgeri
özleyip düşünmem.*

(Bedî'î Semerkendî)

ساغر بر سر کشیدن ، ساغر بر تارک شکستن
(sâğér ber târek şikesten, sâğér ber ser keşîden) = (k.) Şarabı istekle son damlasına kadar içmek.

ممن هشیارست پامال خواو
ساغری بر تارک مسقی شکن

ظهوری

*Ayığın beyni, içkinin verdiği
sersemlikle ezilmiştir. Sonuna
kadar içilecek bir kadeh sun.*

(Zuhûrî)

رشک می آید مرا بر آنکه در گلشن سلیم
ساغری بر سر کشد بیخوش گردد همه چو گل
سلیم

*Selîm ! Gülistanda kadehi gül
gibi başına giyip yani şarabı
son katrasına kadar içip de
bihuş olanı kıskanırım.*

(Selîm)

ساغر، ساغر خواستن، ساغر بوییدن، ساغر برگرفتن
(sâğér) ساغر نوشیدن، ساغر کشیدن، خوردن

bergiriften, sâġer bûyiden, sâ-
ġer huvâsten, sâġer hurden,
sâġer keşiden, sâġer nûşiden)
= (k.) Şarap içmek.

خطی کز خط بار داود نشان
همین خط بود نزد ساغر کشتان
شاعر

Şarap içenlerin yanında ancak
sevgilinin zûlfüne benzeyen ya-
zı, yazıdır.

(Şâ'ir)

می کشم ساغر زدننگی حلالم یاد اسیر
اسیر

Esîr! İçimin sıkıntısından do-
layı şarap içiyorum; bana he-
lâl olsun.

(Esîr)

غفورت یزدان تو ساغر بنوش
ظهوی

Cenabı Hak yarlıgayıcıdır, şa-
rap iç.

(Zuhûrî)

ساق (sâġ) = İncik mânasına Arap-
çadan alınmıştır.

هر کرا باران وساعت یک نظر افتاد گفت
عاج واپسوند افتاده است باشاخ بقم
سیفادین

Her kim senin baldırınla inci-
ğini bir kere gördüyse fildişini,
bakkam daliyle birleşmiş dedi.
(Seyfuddîn)

Ş Ağaç özdeği, çiçek sapı.

قدم بردیدام بگذار تا عرابدایی
بود چون ساق گل در آب گل بسیار می ماند
تأثیر

Temelli yaşamak için ayağını
gözümün üstüne koy; gülün

sapı suda oldukça gül çok da-
yanır.

(Te'sîr)

ساق بر ساق مالیدن (sâġ ber sâġ mâlî-
den) = Ölürlen çabalamak,
sarsılmak [*].

ساق عروس (sâġı 'arūs) = Parmak
tatlısı.

کند از ذوق دست خود را بوس
دست هر کس رسد ساق عروس
سلیم

Sâġı 'arūs, her kimin eline ge-
çerse tadından parmağını ya-
lar.

(Selîm)

ساک (sâġ) = Resih mânasıdır,
resih, sabit ve muhkem olmak-
tır. Tenasuha kail olanlara göre
insan ruhu üç derece tenezzül
gösterir yani insan suretinden
hayvan suretine, hayvan su-
retinden nebat suretine, nebat
suretinden cemat suretine nüzül
eder. (Ferhengi Desâtîrden
nakledilen şu beyan Burhân'ın-
kinden daha doğrudur (Nâşî-
rî) [**].

ساکینانِ گردون (sâkinâni gerdûn)

[*] (والفت الساق بالساق) ayeti celilesinden
alınmıştır.

[**] Burhân tercümesinde ise şöyle ya-
zılıdır: ساک sâġ فسخ fesh mânasıdır ki cehl
ve za'fı rey ve fesad'ı tedbirden ibarettir.
Ehli tenasuh ıstılahında insan ruhunun baş-
ka insan ruhuna taallûkuna نسخ, başka hay-
van ruhuna taallûkuna مسح, cismi nebatiye
taallûkuna فسخ, cismi cemadiye taallûkuna
رسخ denir. Meâli itikatları ahreti inkârdır.

= (k.) Yıldızlar ve melâikei kiram.

ساکیز (sâkiz) = Bir nevi keçe.

سال (sâl) = Yıl.

کسی را که سالش بدو می رسد
امید از جهانیش نباید برید
فردوسی

Bir kimsenin yaşadığı yıl iki otuza erişince dünyadan ümidini kesmelidir.

(Firdavsi)

Ş Hindistanda yetişen ve ondan gemi yapılan bir nevi ağaç. Mecazen gemiye de denir.

سال افزون (sâl efzûn) = Melikî ayların on ikincisi.

سال بیره (sâlbere) = Bir yıl yemiş verip bir yıl vermiyen ağaç.

سال خورد ، سال دیده ، سال خورد ، سال خورد (sâlhurd, sâlhurde, sâldide) = Çok yaşamış, yaşlı, köhne. Karşılığı خرد سال hürdsâl'dir.

زند بیز بزرگهن برمگرد
که کار آزموده بود سالخورد
سعدی

Eski ihtiyarın rey ve tedbirinden yüz çevirme; çünkü çok yaşamış kimse görgülü olur.

(Sa'dî)

دهقان سالخوده چه خوش گفت با پسر
کای نور چشم من بجز از کشته ندروی
حافظ

İhtiyar köylü, oğluna: Ey gözümün nuru! ektiğinden başka biçmezsin, diye ne hoş söyledin.

(Hâfiz)

سال مه (sâlmeh) = Tarih روزمه (ba.). (L) nin esresiyle ay yılı ki kamerî senedir.

سالنامه (sâlnâme) = Takvim.

سال و ماه (sâl u mâh) = Yıl ve ay: daima, muttasıl.

ساله (sâle) = Senelik, yıllık: yek-sâle = bir yıllık, çârdehsâle = on dört yıllık, on dört yaşında Ş Taburun arkasında durup ortayı gözeten kısım. Eski zamanlarda kafadar derlermiş.

آن دم که ناتو باشم یکساله هست روزی
وان دم که بی تو باشم یک خطه است سالی
حافظ

Seninle olduğum vakit bir yıllık zaman bir gün gibidir. Sensiz olursam bir an bir yıl kadardır.

(Hâfiz)

سالی (sâlî) = Eski, kullanılmış, ihtiyar. Buna göre sonundaki (ی) nispet edatıdır. Tenkire de delâlet eder.

(نثر)
سالی دو برین رآمد
سعدی

Bunun üzerinden birkaç yıl geçti.

(Sa'dî)

سالیان (sâlyân) = Sâl'in, kaide dışında cem'i Ş Şirvan vilâyetine bağlı bir kasaba Ş سالیانه (sâlyâne) = Yıllık.

چو خدمت گذاربت گزیدم کهن
حق سالیانش فراموش مکن
سعدی

Sana hizmette ihtiyarlıyan kimsenin yıllarca olan hakkını unutma.

(Sa'dî)

سالار (sâlâr) = Askerin büyüğü, komutan, ulu; kabile, kabîle reisi, başbuğ, yaşlı.

ما عار باشد ازین زندگی
که سالار باشیم کتم بندگی
فردوسی

Ben başkan iken köle hayatı yaşamaktan arlanırım.

(Firdevsî)

ز سر نهادن گردن کشان و سالاران
بر آستان جلالت نمائند جای قدم
سعدی

Kafa tutanlarla başbuğların, onun ululuğu eşiğine baş koy-malarından ayak basacak yer kalmadı.

(Sa'dî)

الآنما بفطرت نفسی که نوم
حرامست بر چشم سالار نوم
سعدی

Sakın gafletle uyumıyasın ki ulus'un ulusu'nun gözüne uyku haramdır.

(Sa'dî)

Aslı sâlâr yahut sâldâr'dır.

(sâlâri beytulherâm) سالار بیت الحرام
= Peygamberimiz (صلم) Efendimize işaretir.

بدو گفت سالار بیت الحرام
که ای حامل وحی برتر خرام
سعدی

Hazreti Peygamber Cibril'e hitaben: Ey vahy memur! İleri yürü, dedi.

(Sa'dî)

(sâlâri hıvân) سالار خوان
başı = hıvânsâlâr.

(sâlâri heft her vâ r kûs) = (k.) Güneş.

سالو (sâlû) = Sarık ve kadın el-bisesi yapılan bir nevi kumaş.

سالوس (sâlûs) = Görünüştaki ha-liyle halkı aldatan tatlı ve yu-muşak dilli yalancı sofu, mürâi.

شادوب خروست و سالوس و خبیث
مر مریدانرا کجا باشد مغیث
مولانا

Şarap içici, mürâi ve murdar-dır. Ker. dinden mânevi yardım dileyenlere nerede yardım eder.

(Mevlânâ)

سالوک (sâlûk) = Haydut, hırsız.

سâm (sâm) = Hazreti Nuh'un oğ-lunun ve meşhur cengâver Rus-tem'in büyük babasının adları Ş Hastalık, verem. سمرسام Sersâm; baş ve dimağ hastalığı [*] Ş Ateş. Ateşte gûya yaşıyan, ya-hût peyda olan esatiri bir hayvan = samender (ba.) muhaffefi, سمندر semender dir.

گفته بشکر درمن گفتا که نمی ترسی
از آتش رخسارم و آنکه نه تو سامندر
مولانا

Bana bak, dedim. Sen semender olmadığın halde yanağımın ateşinden korkmuyor musun, diye cevap verdi.

(Mevlânâ)

[*] Bizim sersem dediğimiz bundan alınmıştır.

سَامَاكِ، سَامَاكِه، سَامَاكِه (sâ-
mâhçe, sâmakçe, sâmakî)
= Kadın iç göğüslüğü.

سَامَان (sâmân) = Abbasiler dev-
rinde Maverâünnehr'de padi-
şahlık eden dokuz kişiden bi-
rincinin adı.

نه تن بودند ز آل سامان مشهور
هر يك بحکومت خراسان مفروز
اسماعيلی واحمدی ونصری
دو نوح ودو عبدالملك ودو منصور
شاع

*Sâmân oğullarından dokuz kişi
meşhur ve her biri Horasan pa-
dişahlığı ile mağrurdur: İsmailî,
Ahmedî, Neşrî, iki Nuh, iki
Abdumelik, iki Menşur.*

(Şa'ir)

Devlet ve servet, kuvvet ve
kudret.

مرا هر زمان درد بردرد آنگه
نه ازوی فغانی نه سامان آهی
رضی الدین

*Bana her zaman dert dert üze-
rine geldiği halde ondan ne
feryada ne de aha kuvvet ve
kudretim var.*

(Reziyuddîn)

İşlerin tertip ve intizamı, rev-
nak ve revacı سان (ba.) § Mü-
yesser olma ve husule gelme.
سامان şuden (sâmân şuden) = Mü-
yesser olmak, intizam kesbet-
mek.

هرچه کردم تا بینم روی او سامان آشد
کار چون من عاشق هرگز کجا سامان گمراست
سوزنی

*Onun yüzünü görmek için her
ne yaptım müyesser olmadı.
Benim gibi bir âşığın işi hiç-
bir vakit nerede intizam kes-
betti.*

(Süzeni)

§ Şehir ve kasaba.

همی شد ده سامان بسامان
نظامی

*Köyden köye, kasabadan kasa-
baya gidiyordu.*

(Nişâmî)

§ Karar ve âram § İffet ve ne-
zahet.

کسی که سامه جبار آسمان شکند
چه گونه باشد در روز محشر سامان
کسائی

*Cenabı Hakka karşı ahdini bo-
zan kimsenin mahşer gününde
nasıl ismet ve nezaheti olur.*

(Kisâ'î)

§ Tarla etrafına çevrilen sınır
§ Bileği taşı.

سَامَنْدَر (sâmender) = Semender
denilen hayvan سام (ba.). Daha
doğrusu Yunanca salamandır-
dan alınmıştır (Nâşirî). (muḥ.)
سامندر (ba.).

سَامَه (sâme) = Ahit ve yemin §
Borç § Sığınacak yer.

روزی بارگاه سلیمان روزگار
رفت که سامه به ازان آستان نبود
عصمت بخاری

*Bir gün, zaman Süleyman'ın
otağına gittim; çünkü o âstân-
dan daha iyi sığınak yoktu.*

(İşmeti Buḥârî)

سَامِرْ (sâmîz) = Bileği taşı.

سَانْ (sân) = Usul ve âdet, tarz ve üslûp.

از سیرت و سان رشاد ملوک و ملک آمد
حاصل نتوان کرد چنین سیرت و سانرا
انوری

Gidiş ve âdet cihetiyle padişahları ve melekleri kıskandıran böyle gidişi ve tarzı ele geçirmek mümkün değildir.

(Enveri)

§ Sühân=törpü (muḥ.) § Fesân = bileği taşı (muḥ.).

خودشید تیغ نیز ترا آب می دهد
مدیخ نوك خشت تو برسان زند همی
دقیق

Güneş, senin keskin kılıcına su veriyor; tavlıyor; Merrih mızrağın ucunu bileyor.

(Deîkî)

§ Gibi, benzer.

آب دفت هرچه شایدی بشوی
آینه سان هرچه بیی مگوی
نظامی

Su gibi her işittiğini yıka; ayna gibi her gördüğünü söyleme.

(Niẓāmî)

§ İnsan ve ata mahsus savaş silâhı.

صف پیلانش اندرسان زرین
چو برکوهی شکفته زعفران زار
عنصری

Onun sırmalı savaş silâhı içindeki fillerinin taburu bir

dağ üzerinde açılmış safran tarlasına benzer.

(‘Unşarî)

§ Parça. Sânsân=parça parça.

کرد تدبیر پس شه کشور
کرد پیدا مواشی لاغر
کشت مجموع را چو او یکسان
کرد آنگاه جمله را سان-سان
آذری

Sonra, memleketin padişahı, zayıf hayvanlar tedarikini tedbir edip hepsini bir düzûye öldürdükten sonra parça parça etti.

(Âzerî)

§ = Sâman ve intizam.

نه از لشکرکش و لشکر نشانی
نه کارم را سری پیدا نه سانی
نزاری

Ne askeri idare edenden ne de askerden eser var; işimin ne başı belli, ne intizamı.

(Nizārî)

سَاوْ (sâv) = Kuvvetli padişahın zayıf padişahlardan aldığı vergi, haraç.

بهرام شه مسعودکه آن شاهک اورا
شاهان جهان بازده ساو گذارند
سنائی

Mesut padişah Behrâm; öyle bir padişah ki cihan şahları onu haraç ve vergi verirler.

(Senâî)

§ Halis altın kırpıntıları, ekintileri.

بعضی زراعت مرا عهد تو هم قیمت زر
زرچه چون ساو شکسته چه چو دینار درس
سوزنی

Senin bana ahdin şeref ve kıymette altınla bir ayardadır, halis altının kırpıntı olmasıyla bütün olması müsavidir.

(Süzənî)

§ Özdeği bir karış kadar, dikenli beyaz bir nebat: odun yerinde kullanıldığı gibi ipek böceklerinin ipeği sarması için aralarına da konur § Süden ve sâviden masterlarından (İsmas, emir) سود (ba.) § Bıçak biledikleri demir masat.

ساوه (sâve) = Irak ile Rey arasında bir şehir. Âve'ye pek yakın olup aralarında bir nehir vardır ki üzerindeki köprü pek müstahkem ve yedi kemerlidir. Rustemle ettiği savaşta ölen Turan'lı meşhur bir savaş eri. O şehirde bir de göl varmış ki Peygamberi zişanımızın vilâdetleri gecesi kurumuştur.

تم رود سپاه خشکی دویاچه ساوه
خود نار آتش خانه کسر غرقه کسری

صباى کاشانی

Peygamberimizin doğduğu zaman, Semâve'de bir ırmak peyda olması, Sâve gölünün kuruması, ateşgedenin ateşi sönmesi, Kistrânın şahnişini yıkılması gibi hârikalar zuhûr etmiştir.

(Şebâyi Kâşânî)

§ Altın ekintisi.

ساويز (sâvîz) = İyi huylu kimse.

دلربا شوخ باید و خونریز
نزد عاشق نه مشفق و ساويز
على فرقدی

Âşığa göre dilber, katı yürekli ve hunriz olmalı; şefkatli ve hoş huylu değil.

(‘Aliğî Ferğedî)

ساوین (sâvîn) = Nefis ve kıymetli şey § Atılmış pamuk § Muharebede zırh altına giyilen pamuklu § Kadınların, eğirmek için hazırladıkları pamuğu içine koydukları sepet.

ساوین (sâvîn) = Pamuk sepeti
(ba.) ساوین

سَاهُوِيَه (sâhūye) = Rüya tâbirinde: yormakta eşsiz bir yorucu, muabbir.

بختست بخواب دیدن خر
سَاهُوِيَه چنین نهاد تعبیر
سوزی

Rüyada eşek görmek bahtiyarlığa işarettir; Sâhūye, böyle tâbir etmiş, yormuş.

(Süzənî)

سای (sây) = Eğe sürmek, törpülemek. bir şeyi bir şeye sürmek, ezmek mânalarına gelen sâyiden den (İsmas. emir. isfa. muh. vas.).

این قصه که بطر سای مغزست
گر زانکه فریب نیست مغزست
نظامی

Beyne ıtır kokusu veren bu hikâye yalan değilse hoştur.

(Nizâmî)

هر دوس باغ مگر جلوه می کند امروز
که باد غالبه سایست و ابرگوه بار
ظاهیر

Bahçenin çiçekleri bugün cılve mi ediyor? çünkü rüzgâr, galiye ezici yani kalemiş kokulu; bulut, inci yağıdır.

(Zehîr)

چهره برخاک راه دوبان سایی
جایی

Kapıcının yolunun toprağına yüz sür.

(Câmî)

گرم بر پوست سایی دست اثر بریدی حرارت را
بجای مغز گویی آتش اندر استخوان دارم
یعنی

Eğer derime elini sürersen haremîtimin derecesini görürsün; kemîğimde ilik yerine sanki ateş var.

(Yeğmâ)

(sâyebân) = سایه بان (ba.).
(sâyîş) = Sûrtüş, egeleyiş, eziş. Sâyîden, sûden (ba.).

سایس پنجم رواق (sâyisi pencum rivâḳ) = (k.) Mirrih yıldızı (Sakit) سائیس (ba.).

سایه (sâye) = Gölge.

نه سایه ز تو بر سر نه نوری از تو برون
مرا ازان چه که سروی مرا ازان چه که ماهی
یعنی
(ba.) روزن

همه در سایه اش بیامانند
سایه پوش سر بپای او ساینند
جایی

Hepsi onun gölgesinde istirahat ederler. Gölge gibi onun ayağına yüz sürerler.

(Câmî)

Ş Cin. سایه زده = deli = sâyedâr.

شده از دست چون شوریده کاران
نمانده بی خبر چون سایه داران
شاعر

Kendinden geçmiş deliler gibi bir şeyden haberi yok.

(Şâir)

(sâye efkenden) = سایه افکندن = Saye bırakmak (k.) teveccüh etmek, yakınlık göstermek, iltifat etmek.

امروز چو آفتاب معلوم شد
کو سایه بر این خاک نخواهد افکند
انوری

Bugün bana gün gibi aşikâr oldu ki o, bu toprağa meyil ve teveccüh etmiyecek.

(Enverî)

غم چو شد سایه افکن سایه نشین من بودم
هر کجا پای ستم رفت زمین من بودم
ذهبی کاشانی

Keder her nereye saye saldıysa gölgesinde oturan ben oldum; zulmün ayağı her nereye gittiyse bastığı yer ben oldum.

(Zihnî i Kâşânî)

(sâye'î in du reng) = سایه این دورنگ = Zamanın himayesi.

(sâyebân) = Şemsiye, çadır = sâybân.

سایه نبودش همچو خور وین طرفه تراند سر
از ناب خور بالای سر بود از سجایش سایبان
جایی

Güneş gibi sayesi yoktu ve bu daha garip ki güneşin harare-

tinden muhafaza için başının üstünde buluttan şemsiye vardı.
(Câmi)

خود بر سر خود چو سایبان
عروم زعکس نور از آسم
امیر جدیدی

Kendim, kendi başıma çadır gibiyim, onun için nurun ak-sinden mahrumum.

(Emîr Huseynî)

سایه بان (sâyebâni sîmâbî) =
(k.) Bulut, ş Yalancı sabah.

سایه پرست (sâye perest) = (k.)
Fâsik ve fâcir.

سایه پرورد (sâye perverd) = Rahat
içinde yaşayan ş Bedava yiyen,
sayede geçinen kimse.

سایه پروردان خم (sâye perverdâni
hum) = Şarap için küpe atılan
üzüm taneleri.

سایه پوش (sâye püş) = Sâyebân ş
ağaçlık.

سایه هزک (sâye hezek) = Koyun
ve devenin, yedikleri zaman
uykularını getiren bir ot (Re-
şîdî). Yoksulların toplayıp ka-
tık ettikleri bir nevi ot (Bur-
hân).

سایه هوش (sâye huş) = Narven
ağacı: karaağaç nev'indendir,
düzgün ve boylu bir ağaç.
İhlamur, kızıl söğüt diyenler de
vardır.

سایه زده، سایه دار (sâyedâr, sâyeze de)
= (k.) Gölgesi olan her şey ş
Cin tutmuş, cin çarpmış kimse
(ba.).

سایه رس (sâyeres) = Gölgede ye-
tişen meyvalar.

سایه ریکاب (sâye'î rikâb) = Büyük
bir zatın himayesinden kinaye-
dir.

سایه شکن (sâye şiken) = Gölgeyi
bozup ortalığı aydınlatan şey.
Hakikat olmıyan şeyi iptal
edip hakkı meydana çıkaran
kimseden de kinaye olur.

سایه گستر (sâye guster) = Saye sa-
lan (k.) iltifat eden, gizleyip
örtlen.

سایه گیر (sâyegîr) = Güneş gör-
miyen yer.

سایه ناک (sâyenâk) = Karanlık yer.

سایه نشین (sâyenîşîn) = Sâye perver.

سایه و نور (sâye ve nûr) = Gece
ve gündüz ş Ağaç gölgesi ki
güneş ile gölgeden mürrekkep
olur.

ساییدن (sâyîden) = Sürtmek, ege-
lemek, ezmek سودن (ba.).

سایس (se'îs) = Atı tımar eden
kimse. Arapçası سائیس olup, gö-
rüp gözetmek, muhafaza etmek
mânasına gelen siyasetten alın-
mıştır. Dilimizde seyis denir.

ای سائیس مرکبات سائیس نجم رواق
سلطان

*Ey atlarının seyisi Mirrih (Sa-
kit) yıldızı olan zat !*
(Selmân)

سب (seb) = Sedef. Lûgatlerde
yoktur «صحفة المؤمنین» den naklen
(Nâşîrî).

سباده (subâde) = Bileği taşı: سباده

sunbâde = zımpara dediğimiz
maden, muhaffefidir.

سَبَّارُوكْ (sebârūk) = Güvercin.

سَبَّارُوكْ ارچه اوج چرخ گیرد
کجا گردد رها از غلب باز
قطران

Güvercin yükseklere uçsa da
doğan'ın pençesinden nerede
kurtulur.

(Keṭrân)

سَبَّارِی (sibârî) = Anız : ekin bi-
çildikten sonra toprakta kalan
köklü sap. (Ar.) جل.

سَبَّاغْ (sibâğ) = Katık. Bazı lûgat-
ler, süzölmüş yoğurt, kaymak
ve çöretünü karıştırıp kurut-
mak suretiyle yapılan katığa
tahsis etmişler. Muarrebî سَبَّاغْ
şibâğ'dır, galiba Arapça katık
mânasına gelen şibâğ'ı yanlış-
lıkla sibâğ okumuşlar (Reşîdî)
§ Kerpiçle örtölmüş ev.

سَبَّهْ (sibeh) = Tuz = Nemek (k.)
melâhat: güzelliik.

سَبْدْ (sebed) = سَبْدْ.

سَبْدِچِنْ (sebedçîn) = Ağaç ve
asma üzerinde yer yer kalmış
olan son meyva ve üzüm =
(ba) (ba).

سَبَرْ (sebz) = Yeşil [*].

[*] Yeşil renk, yeşil renkli şey mâna-
sına âriz ve mâruz'a denir.

برگ درختان سبز در نظر هوشیار
هر ورق دفتر است معرفت گردگار
سمعی

Basiret sahibinin nazarında
yeşil ağaçların yaprağından her
yaprak, Cenabı Hakkın, mari-
fete dair bir defteridir. (Sa'dî)

§ Esmer benizli güzel = سیه
siyeh çihre.

درختان سبزش همه دایمند
چو سبزان رعنائی بالا بلند
هانق

Onun yeşil ağaçlarının hepsi,
uzun boylu esmer güzeller gibi
gönlün beğendiği şey. (Hâtîfî)

§ Siyah.

باسبز خطان سبزه خورم در سبزه
زان پیش که همچو سبزه دوخاک شوم
شاعر

Yeşillik gibi toprak içinde ol-
mazdan önce çimenlikte siyah
zülflülerle şarap içirim. (Şa'ir)

Menevişli mânasına hançer ve
kılıç gibi şeylere sıfat olur.

ز زخم خنجر سبزه چنان تراود خون
که ظن برند که آتش همی جهد ز چنانار
کمال اسماعیل

Senin menevişli hançerinin
darbesinden öyle kan akar ki
çınardan ateş sıcıyor sanırlar.
(Kemâl İsmâ'îl)

§ Çayır çimen § Ban denilen
nebat.

(sebz âhur) = Otlı ve
yemli hayvan ahır (k.) gök-
yüzü.

سبز پوش (sebz pūş) = Yeşil giyen
(k.) sofû Ş Siyah giyen (k.)
yashî, matemzede.

سبز پوشانی بهشت (sebz pūşâni behişt)
= (k.) Huriler.

سبز پوشانی felek (sebz pūşâni felek)
= (k.) Melâikei kiram.

سبز کوشک ، سبز کارگاه ، سبز خوان ، سبز آشت
(sebz teş, sebz hūvân, sebz
kârgâh, sebz kūšek) = (k.) Gök.

قرصه زوشدهان دوسفره امل شفق
ويزه سيمين بروی سبز خوان آمد بدید
خواجه عید

(ba.) ریزه سیمین

سبز چادر (sebz çâder) = زنوم (ba.).
سبز چشم (sebz çeşm) = Gök gözlü:
kıyafet biliminde yaramazlığa,
mürüvvetsizliğe delâlet eder-
miş.

دقیب توکه یاروپ کور و کرباد
عجایب سبز چشمی زرد گوش
ماهر

Senin rakîbin ne acayip yara-
maz ve munafıktır (!) Yarab-
bî! Gözü kör, kulağı sağır
olsun.

(Bâkır)

سبزک (sebzek) = Yeşilceğiz: sebz'-
in küçültülmüşü Ş Yeşil renkli
şarap sürahisi Ş Arı kuşu ya-
hut saksâğan.

زاندیشه و خیال فروروب سینه را
سبزک منه زدمت و نظر کن بسبز زار
مولانا

Düşünce ve hayalden kalbini
temizle; şarap sürahisini elden
bırakmayıp sebzeliği seyret.

(Mevlânâ)

سبزه (sebze) = Yeşillik, nebatat.

چون سبزه ز خاک سر برآورد
طاوس بهار پر برآورد
مکتبی

Topraktan nebatat belirince ba-
har tavusu kanadlandı.

(Mektebî)

سبزه بهار (sebze'i behâr) = Mu-
sikide bir makam.

برسبزه بهار افشیدی و مطرب
برسبزه بهار زدن سبزه بهار
منوچهری

Bahar yeşilliği üzerinde otura-
sın ve çalgıcı sana bahar ye-
şilliği üzerinde sebze'i behâr
nağmesini çalsın.

(Minûçihri)

Sebz behâr da denir.

بهار سبز پرفت ازجهان و گشت نمان
کجاست مطرب و آن نغمه های سبز بهار
شیبانی

Yeşil bahar, dünyadan gitti ve
gizlendi. Mutrip ve o sebz be-
hâr nağmeleri neredede.

(Şibânî)

سبزی (sebzi) = Yeşil renkli Ş
Nane, ispanak gibi yeşillik Ş
Şarap sürahisi.

نوروز بینکه توبنما چون نیام کرد
سبزی لشکرکه نامنما چون سیاه کرد
شری

İlkbahara bak; bizim tövbemizi
nasıl bozdu. Şarap sürahisine
bak, işlediğimiz işlerin defteri-
ni nasıl kararttı.

(Şeref)

سبزآرنگ (sebzâreng) = Bârbe-
d'in icadettiği makamlardan
biri = سبزآند سبز.

چو سبز آونگ بر می داشت آواز
بقولش مرغ کرد آهنگ پرواز
عطار

*Sebzāreng makamını terennüme
başlayınca onun terennümüyle
kuş uçmaya hazırlanırdı.*
(‘Attār)

Yeşil renkli mânasına da gelir.

بگفت این و کشید از زیر بستر
چو برگ بید بجز آونگ خنجر
چای

*Bunu söyledi ve minderin al-
tından söğüt yaprağı gibi yeşil
renkli yahut menevişli bir han-
çer çekti.*
(Cāmī)

sebzender, sebz, sebz dersebz =
Bârbed'in icadettiği makamlar-
dan biri.

طوطی سبز از میان سبزه می خواند نوا
سبز اندر سبز می خواند نوا می خویشرا
خسرو

*Yeşil düdü, yeşillik arasından
ötüyor ve nağmesini sebzender
sebz makamından terennüm
ediyor.*
(Husrev)

چو بانگ سبز در سبزش شنیدی
ز باغ سبز سبزه بردمیدی
نظامی

*Eğer onun sebz dersebz maka-
mını işitseydi yeşil bahçeden
yeşillik biterdi.*
(Nizāmī)

sebz bâğ (sebz bâğ) = Sıhhat üze-
re olan vücut ş (k.) Gök ş
Cennet.

sebz bâl (sebz bâl) = Bir nevi üzüm.

sebz berī (sebz berī) = Bahar mev-
simi.

sebz pâ (sebz pâ) = (k.) Talihi do-
nuk, uğursuz, meşum.

چو سرسبزی خواجه باشد چها
چه اندیشه از دشمن سبزا
خسرو

*Efendinin devleti yerinde ol-
dukça meşum düşmandan ne
endişesi olur.*
(Husrev)

sebz zâğ (sebz zâğ) = (k.) Dünya
ş Gök.

**sebz kebâ, sebz
gerâ** = Arı kuşu.

sebgâne (sebgâne) = Peşin yerilen
ücret. (س) nin ötresiyle uzun
boyulu.

sebuk (sebuk) = Hafif, yeyni.

گوهر جان دوتنکی یافتند
قیمت او درسبکی یافتند
نظامی

*Can cevherini, naziklikte, onun
kıymetini, hafiflikte buldular.*
(Nizāmī)

ş Mecazen çabuk ve acele mâ-
nasını da ifade eder ş = سبکسر
(ba.).

بندیدی سبک دست بزدن بقیع
بنددان برد پشت دست دروغ
سعدی

*Öfke ile elini çabucak kılıca
götürmek, pişmanlığa sebeb olur.*
(Sa'dî)

سبک باش ای نسیم میچگاهی
تقدکن هر صورت که خواهی
نظامی

*Ey sabah vaktinin lâtif rûzgâr-
rî! Tez ol, her ne suretle ister-
sen ara.*

(Nizâmî)

معدۀ کو بگذراند سنگ خارا و سبک
لیک آب خوشگوارش بر مزاج آید گران
سلطان

*Bir mide ki mermer taşını ça-
buk hazmettiği halde tatlı su
mizacına ağır gelir.*

(Selmân)

*(sebukbâr) = Yüku hafif
Ş (k.) Kayıtsız, başı boş, şen
ve şâtir.*

خرقه وسیحه و سجاده فکندم چه کنم
اولین شرط ره عشق سبکباریهاست
ایضا

*Hırkayı, tespihi ve seccadeyi
bıraktım. Ne yapayım? Aşk
yolunun birinci şartı yükleri
hafifletmektir.*

(Yeğmâ)

*(sebukpây) = Ayağı ha-
fif, yani süratli giden, yer yer
tâyin olunup elden ele mektup,
dilden dile haber yetiştiren ya-
yalar Ş Posta beygiri Ş Kaçkın.
سبک خیز (sebuk hîz) = Uyanık,
çevik, iş bitirmede çabuk dav-
ranan.*

*(sebuk dest) = Tecrü-
bêli ve el ile yapılacak işleri
çabuk yapan kişi.*

کانداری با بروی سبکدست تو ی زید
که زخم ناوکش بر مغز بیش از استخوان آید
صاب

*Kemendarlık senin eli çabuk
olan kaşına yakıştır, çünkü
onun okunun yarası kemikten
ziyade beyne işler.*

(Şa'ib)

*(sebuk sebkaro, sebk rikâb, sebk rev)
refât, sebk rikâb, sebk rev)
= Çabuk giden. Seb'ai seyya-
re: gezeğen yıldızlara da de-
nir. Duran yıldızlara گران رفتار
girân refât derler (Nâşîrî).*

هر ترغی از جای می رود دلما
سبک رکاب چو بوی گلست محلما
صاب

*Her bir terennümde bizim yû-
reğimiz oynuyor, bizim mahmi-
limiz gül kokusu gibi çabuk
gider.*

(Şa'ib)

*(sebukrûh) = Ruh u hafif
(k.) güleç yüzlü, lâtifeci, şen,
vücudu letafette ruha benzîyen
kişi. Mukabili گران چان girân cân.
(sebuksâr, sebukser)
= (k.) Hafif, vekarsız, haysiyet-
siz, aceleci, furumaye.*

آدمی را زبان فتیحه کند
جوز بی مغز را سبکساری
سعدی

*İnsanı, lisanı rûsvay eder. İçsiz
cevizi, hafiflik = سبک سنگ sebuk
seng.*

(Sa'dî)

سبک سایه (sebuk sâye) = Sebat-siz, geçici.

سبک عنان (sebuk 'inân) = (k.) Süratli giden, düşmana tekrar tekrar saldıran.

کین تو چو کین روزگار است
مهر تو چو مهر آسمان است
این چون کوه گران رکاب است
وان چون سیل سبک عنان است
ملا محمد علی

Senin kin'in zamanın kin'i gibidir. Senin muhabbetin gökyüzünün muhabbetine benzer. Bu, durucu dağ, o, geçici sel gibidir.
(Mollâ Muhammed 'Alî)

سبک لوح (sebuk lîkâ) = Sebuk rûh.

سبک مایه (sebuk mâye) = Bilgisi az kimse.

سبک مغز (sebuk meğz) = (k.) Ahmak, nâdan.

سبک (subik) = Gevşek, sölpük.

چو باتیغ آید بمیدان ملک
شود دست دشمن ز پیش سبک
عنصری

Padişah kılıçla meydana gelince ondan korkusundan düşmanın eli felce uğrar.
(Unşurî)

سبک (sibik) = Yarasanın zıddı olarak güneşe âşık bir kuş.

پیش خورشید چون سبک برم
نه ایشب همچو شبیرک برم
منجریک

Güneşin önünde, güneşe âşık olan kuş gibi uçarım. Yarasa gibi gece uçmam.

(Mencik)

سبکاد (sebkâd) = Tepe.

سبک‌تگین (sebuktegîn) = Gaz-nevi'ler sülâlesinin başı ve sultan Mahmud'un babası Sultan Mahmud'a da derler Ş Kıymet-tar her şey Ş İffetsiz kadın (Nefîsî); çok bahadır kimse (Nî'met).

سبیل، سبیل (sibilt, siblit) = Tutkal.

سبیل سست کردن (seblet sust kerdên) = Bıyığı gevşetmek (k.) aciz ve tevazu göstermek. Seblet, bıyık mânasına Arapça olup doğrusu سهله sebele'dir. Arap dilinde, neşri sebele, bıyığı kabartıp serpmedir ki korkutma ve tehdidetmeden kinayedir. Bıyığı gevşetmek, bıyık düşük olmak, aciz ve tezellül hali göstermek olduğu gibi bıyığı kabartıp serpme, tehdit alâmetidir. İşte bu iki tâbir, biri Farsça öbürü Arapça olmak üzere birbirinin mukabili demektir.

بجام مردمان سبیل مکن سست
شراب لعل تو خونابه است
امیر خسرو

İnsanların kadehine boyun eğme; senin kırmızı şarabın kendi kanlı göz yaşıdır.

(Emîr Husrev)

سبک (sibenc) = Bir ucu boyundu.

ruğa öbür ucu saban demirine geçirilen saban oku چوب قلیه (çübi kelye) de derler.

سبو (sebū) [*] = Testi.

اوست که مردواندم خانه بخانه کوپکو
گاه زساغرم دهد یاده وگاه ازسبو
شیبانی

Beni evden eve, mahalleden mahalleye koşturan odur; şarabı kâh kadeh kâh testi ile verir.

(Şibânî)

sebü şikesten) = (k.) Ümit kesilmek, meyus olmak
§ Şarap dökülmek § Şarap içmekten menetmek.

سبوره (sebūre) = Sâbüre (ba.).

سبوس (sebūs) = Kepek, hususiyle buğday ve arpa kepeği.

سبوسه (sebūse) = İnsanın başında olan kepek ki konak denir
§ Testere ağzından dökülen ince talaş.

سبیش (sibyūs) = Karnıyarık = esbgül (Ar.) بذر القطونا

هرکس که آشفق بزانش باشد
تشویش بهر سخن ازانش باشد
باید که کتیره درلماپ سبیش
حل کرده مدام در دهانش باشد
یوسف طیبی

[*] Eski zamanlarda şarap kablarının bir kısmına sebū derlerdi.

Her kimin dili çatlak olup da ondan dolayı her sözde dili dolayır, karnıyarık lûâb[**]ında kitreyi halledip bir düzüye ağızda tutmalıdır.

(Yūsufi Tebibî)

سپار (sipâr,) = Ev eşyası § Üzüm teknesi, üzüm mengenesi.

پرست ساغر لاله زاده حورا
ندیده رنج قراپه نخورده زخم سپار
فخری

Lâle kadehi, tulum zahmeti görmemiş, mengene yarası yememiş, kırmızı şarapla dolu.

(Fehrî)

§ Sipurden = Ismarlamak tan emir, (isfa. muh. vas.) سپارش
Sipâriş = Ismarlama, ismarlayış.
(sipâriş kerdan) = سپارش کردن
Ismarlamak, tefviz ve emanet etmek.

سپار (supâr) = Saban demiri.

ای آدمی بصورت و جسم و بدل ستور
برگردن تو یوغ منست و سپار هم
ناصر

Şekil ve bedeni insana, kalb cihetiyle hayvana benzigen kimse! Boyunduruğum ve saban demirim senin boynundadır.

(Nâşır)

برند اهل دل از کشتزار نعمت تو
هزار خرمن بی تخم و گاو و یوغ و سپار
فخری

Gönül ehli olanlar, senin nime-tinin ekinliğinden tohum; öküz,

[**] Lûâb koyulaşp yapışkanlaşan her

şey.

boyunduruk ve sabansız bin
harmana nail olurlar.

(Fehri)

§ Kapkacak hususiyle üzüm
küfesi.

سپاروک (sepârūk) = Sebârūk (ba.).

سپاره (sipâre) = می‌پاره (muḥ.) (ba.).

سپاری (sipârî) = سباری (ba.).

سپاس (sipâs) = Nimete karşı şü-
kür = سپاسه sipâse.

سپاس خدا کن که برنا سپاس
نگوید شما مرد ایزد شناس
نظامی

Cenabı Hakka şükret ki Hakkı
taniyan şükretmiyeni öğmez.

(Nizâmî)

چو جوای گهر گوهر شناس
اگر هم بیجا کرد سپاس
نظامی

İnci arıyan kıymetini bilirse
çok pahalı alsa da şükreder.

(Nizâmî)

Reşîdî'nin (s) nin ötresi Burhā-
nın esresiyle yazdığı bu keli-
meyi bazı inceliyenler se =
üç, pās = muhafaza kelime-
lerinden mürekkep sayarak in-
sanın, dili, kalbi vesair rükün-
lerinden ibaret üç kısımdan
her ne zuhur ederse iyilik
edene karşı teşekküre delâleti
itibariyle üç şeyi muhafaza mâ-
nasınadır, demişlerdir.

سپاس داشتن (sipâs dâšten) = Şük-
retmek, minnettar olmak.

خداى داد ترا تاج و تخت ملاک کنیان
تولیز لطف خدادان درایدار سپاس
فخری

Cenabı Hak sana Keylerin taç,
taht ve mülkünü verdi, sen de
Allahın lûtfunu bil de ona
şükret.

(Fehri)

گرای تراز دیده آترا شناس
که دیده زدیدنش دارد سپاس
شاعر

Gözün görmesinden memnun
olacağın kimseyi gözünden da-
ha kıymetli bil.

(Şâ'ir)

سپاس گذار (sipâs guzâr) = Şükre-
dici, müteşekkir. سپاس kabul mâ-
nasına da gelir سپاس دارم kabul
ederim.

Lütuf ve ihsan, şefkat ve mer-
hamet mânasına da görülmüştür.

سپاسی (sipâsî) = Memnun ve mü-
teşekkir (k.) dilenci, dilencilik.

سیاسیان (sipâsiyân) = Eski İran-
lılarca peygamber sayılan (مه‌آباد)
Mihâbâd'ın ümmeti. Kitabına
Desâtîr denir § Dilenciler.

سپاناک (sipânâh) = İspanak, ko-
nuşmada اسفناخ derler.

سپاوه (sipâve) = Şan ve şevket.

سپاه (sipâh) = Asker. (muḥ) sipeh
tir. Türkçesi (çeri).

سپاهان (**sipâhân**) = İranın meşhur şehirlerinden İsfahan denilen şehir. Vaktiyle İran şahları tarafından askerin toplu ve bir arada bulurmaları için kurulduğundan sipâhân, ispehân adı verilmiştir. (ba.) رستا , سپهان .

سپتاک (**siptâk**) = Üstübeç.

زعكس خون عدو وياش دولت تو
برد رخ شفق و صبح سرخی و سپتاک
منصور شیرازی

Düşmanın kanının aksinden ve senin devletinin akından şafağın yüzü kızılık, sabahın yüzü aklık alır.

(Menşûrî Şîrâzî)

سپد (**siped**) = Yer Ş Yeryüzünü idareye memur sayılan inelik Ş Şemsî yılın 12 nci ayı Ş Her şemsî ayın beşinci günü: eski Farslıların yortu günlerindedir. (ba.) تان . Sipend = üzerlik mânasına ispend muhafefi.

سپر (**siper**) = Kalkan (Ar.) جنة ve ترس .

افسوس که از شصت قدر بر حوادث
می آید و جز سیئه بدستم سپری نمود
شاعر

Kader zihgîrinden olayların oku geliyor. Yazık ki elimde göğsümden başka siper yoktur. (Şâ'ir)

سپر = gitmekten emir olduğu

gibi gidici, giden mânasına ismi fail muhaffefi de olur.

Reh siper = yol giden, yol alan, mesafe kat'eden.

همی تا توان واد نیکی سپ
که نیکی بود مریدی را - سپ
اسدی

Kudretin oldukça iyilik yoluna git; zira iyilik fenalığın kalkandır.

(Esedî)

(siperi âteşin) = (k.) Güneş.

(siper efkenden, siper endâhten) = (k.) Âciz ve mağlûp olmak, aciz ve tevazu göstermek.

دست فرا سنقر [*] فلک سپر افکند
خنجر آق سنقر از نیام برآمد
خاقانی

Felek kara Sunkur'unun eli kalkanı attı: mağlûp oldu ak Sunkur'un hançeri kınından çıktı galip geldi [**].

(Hâkânî)

نمی باشد سپر انداختن در کیش ماصاب
سپند ما بمیدان جدل می خواند آتشرا
صاب

Şa'ib ! Bizim mezhebimizde mağlûp olmak yoktur; bizim

[*] Sunkur, çakır cinsinden avcı ve muteber bir kuştur. Hetâ ve Huten cihetlerinde bulunur, ak ve kara olmak üzere iki nev'idir. Muteberi beyaz nev'idir. Karası bizim diyarımızda vardır, ismine Seyfi derler (Antepli mütercim Âsım Efendi).

[**] Hâkânî'nin Türkçe ile kartşık şiirindeki kara ve ak Sungur'dan maksat gece ile gündüzdür.

überliğimiz ateşi mücadele mey-
danına çağırır
سپند (ba.).

(Şa'ib)

نه هر جای مکتب توان تاخیر
که چراغ سپهر باید انداختن
معدی

Her yerde at oynatmak, çalım
satmak mümkün değildir; bazı
yerlerde maglûp olup aciz gös-
termek gerektir

(Sa'dî)

سپهر بر آب افکندن (siper ber âb ef-
kenden)=(k.) Utanıp arlanmayı
bırakmak.

اگر ز عشق دیگر کسی - سپهر بر آب افکند
من از راق افکندم سپهر بر آتش و آب
معزی

Eğer başkası utanıp arlanmayı
aşktan dolayı bıraktıysa ben
ayrılıktan dolayı yakıp bıraktım.

(Mu'izzî)

سپهر دن، سپهر دن (sipurden, su-
purden) = Teslim ve emanet
etmek, ismarlamak.

چنین واجب بود در عشق مردن
یعنان چنان چنین باید سپردن
نقادی

Aşkta böyle ölmek, sevgiliye
canını böyle teslim etmek lâ-
zımdır.

(Nizâmî)

(P) nin üstüniyle yol gitmek,
dümek ki maksat ilerlemek,
mesafe kat'etmektir Ş Sona er-
dirmek, tamamlamak.

دی را که مرماه ندگیست
بتلعی سپردن نه فرخندگیست
نظامی

Bir demden ibaret olan hayatın
sermayesini acılıkla sona erdir-
mek saadet değildir.

(Nizâmî)

Ş Basmak, basılmak, çiğnemek,
çiğnenmek.

در راه کو نهاده فلک صد هزار چشم
تاجیز قرار دیدم او گام اندری
کمال اسماعیل

Adımını onun gözünün üzerin-
den başka yere atmaman için
felek senin yoluna yüz bin göz
koymuştur.

(Kemât İsmâ'îl)

Mecazen inziva, tevekkül ta-
hammül, tevazu mânalarını ifa-
de eder.

” :
سپرز (supurz) = Dalak.

سپهر سیاه (siperi siyâh) = (k.)
Güneş.

چو آفتابان غمیرم تنقی براندازند
سپهر سیاه کند آرزوی لالایی
نجیب المہدی

Fikrim kızları yüzlerinden ör-
tüyü kaldırdıkları zaman güneş
onlara hizmetkâr olmayı ister
== سپهر شد گرفتاری ==

(Necîbî Gulpâggârî)

سپهر گم (siper gem) = Fesleğen,
isper gem, isperhem de derler.

دماغی کو بود آن سپهر غمهای خوشبویت
بس پشت نشکند حالی حدیث غم چو اسپرغم
کمال

Senin hoş kokulu fesleğenleri-
ni koklayan bir burun keder

sözünü fesleğen gibi derhal arkasına atar: bir daha anmaz.
(Kemāl)

سِرَك (siperek) = Çocukların başlarında ve yüzlerinde çıkan suluca sivilce. Siperin küçültül-müşü.

سِرَك، سِرَك (siprek, siperek) = Sarı boya nev'inden alacehri = اسرک (ba.).

گلگون بخون دیده خود می کشد عدوش
رخسار خویشرا که شد از بیم سیرک
ابن یسین

Onun düşmanı korkudan sararan yanağını kendi kanlı göz yaşıyla kızartır.

(İbnî Yemîn)

سِرَگَاو (siper gâv) = Camus derisinden yapılan yassı kalkan : vücudu ok ve taştan muhafaza ettiği gibi kaleyi zapt için başlarına tutup kalenin dibine yaklaştırmada kullanılır (Nâşiri).

سِرَگِی (sepergî) = Dert, meşakkat.

کی سِرَگِی کشیدی زوقیب
گر بدی یار مهربان بامن
حنظله

Şefkatli sevgilim benimle ol-saydı rakibin derdini nerede çekerdim.

(Henzele)

Sipergî, sepreğî şeklinde de görülmüştür.

سِرْلُوس (siperlūs) = Padişah sarayı.

سِرَرم، سِرَرم (siprem, siperem) = Sipergem.

دروکوه و یابان پر زسپر
کومه خسرو و درویش خرم
زراشت

Dere, tepe, sahra fesleğenle dolu; küçük ve büyük, zengin ve fakir sevinç içinde.

(Zerâteşt)

Ş Kaya kovuğu, saksı güzeli.

سِرَرنَگ (sipereng) = İspereng. Semerkand'a yakın bir kasaba. Meşhur şair Seyfuddîni İsferengi buralıdır.

سِرَری (siperî) = Bir şeyin tamam olması, sona ermesi, yok olması.

سِرَری شدن (siperî şuden) = Tamam olmak, sona ermek,

چاودان باد بقای تو که اندیشه لبر
بسر مدح تو پی گرچه سخن شد سِرَری
تجیب الدین گلپایگانی

Senin bekan ebedî olsun; çünkü söz her ne kadar tamam olduy-se senin medhini tahayyüle muvaffak olmadı.

(Necibuddîni Gulpâyğani)

سِرَریس (siperîs) = At meydanı = Espris. Aslı espriz dir (Nâşiri) = اسب دیز (ba.).

سپرین (seprîg) = Henüz ermemiş üzüm salkımı.

درینغ روز جوانی هزار بار درینغ
که شادمانی من راست بود چون سپرینغ
مولانا

*Yazık gençliğe bin kere yazık
çünkü sevincim; ermemiş üzüm
salkımı gibi düzgündü.*

(Meulânâ)

Taneleri çok üzüm salkımı.

نیستم همچون آنک پشت دوتا
از پی چند خوشه سپرینغ
فخری

Asma gibi, birkaç üzüm salkımı için belî bükük değilim.

(Fehri)

سپس (sipes) = Sonra,

زین سپس دستا و دامن دوست
سنائی

*Bundan sonra elimizi dostun
eteğinden ayırmayız.*

(Senâ'î)

سپسار (sipsâr) = Simsar, tellâl.

سپست (sipist) = Yonca & Fena koku. İkinci mânaya (Cihāngîrî) supust (Reşidî, Nizâm) sipist, her iki mânaya (Burhân) sepişt yazmıştır.

Bir Arap köle hakkında :

سپست بوی چو غیر و سیاه چرده چوقار
مختاری

*Katran gibi fena kokulu, zift
gibi siyah renkli.*

(Mahtûrî)

سپستان (sepistân) = Köpekmeşesi denilen ve ilâç için kullanılan nebat. مگستان (muğ.).

سپک (sipek) = Ekinlere âriz olan sarılık illeti ki Türkçe san denir.

سپکاد (sipekâd) = Dağ tepesi, başın ortası [*].

سپل (sepel) = Deve ile fil tırnağı. Dilimizde bakanak denir.

سپنچ (sipeñc) = Misafir, konuk.

گر امشب درین خانه باشم سپنچ
نباشد کسی را زمن هیچ رخ
فردوسی

*Eğer bu gece bu evde misafir
kalırsam benim bir kimseye hiç
zahmetim olmaz.*

(Fırdevsî)

Ş Eğreti. Bu mâna birinci mânaya yakındır.

سپنچست این جهان مینوست جاوید
بیر زین دل بدان می دار امید
زراشت

*Bu dünya eğretidir, ebedî olan
cennettir; bundan gönlünü kes,
ona ümit bağla.*

(Zerâteş)

Dünyanın bekası olmayıp eğreti bir ev hükmünde olduğun-

[*] Naşîrî'nin zannına göre dağın tepesi, başın ortası mânasına gelen çekâd'a dan bozulmuştur, sipekâd yanlışdır.

dan dünyaya serâyi sipenc der-
ler,

بسرای سنج مومار
دل نهادن همیشه ندر و است
رودکی

*Misafirin dünya evine daimî
gönül bağlaması lâıyk değildir.*

(Rûdekî)

نماد کس درین درو سنجی
تو نیز آری نمای تازنجی
نقائ

*Bu dünyada kimse kalmaz;
evet, sen de kalmazsın, sakın
incinmiyesin.*

(Nizâmî)

Sepenc kelimesi se=üç ile penc
=beş kelimelerinden mürekkep
olup azlıktan kinayedir, konu-
ğa, oturumu süreksiz olan yere,
eğretiye denmesi hep bu dü-
şünceден ilerigelmıştır.

سپنجاب

(sipencâb) = Türkistan'da
bir vilâyet = اسپنجاب (ba.).

سپند

(sipend) = Üzerlik denilen
küçük bir tohum ki ateşe atıl-
dığı vakit çıtırdar ve ateşe atıl-
ması göz değmesini def için
faydalı sayılır.

آتش سوزان نکند باسپند
آنچه کند دود دل مستمند
سعدی

*Mazlunun gönlünden çıkan
ah o kadar müessirdir ki ya-
kıcı ateş üzerlik tohumuna o
tesiri göstermez.*

(Sa'dî)

§ Bir dağ.

بخون برینان میانرا بند
برو تازیان تابکوه سیند
فردوسی

*Nerimanı öldürmeğe hazırlan;
koşarak Sipend dağına kadar
git.*

(Firdavsi)

سپندار

(sipendâr) = Mum, ışıık
سپندوز (ba.) § Kuştasbın oğlu ve
Behmenin babası ki İspendiyâr,
sipendiyâr, sipendâr da derler
— Şemsî yılın on ikinci ayı.

سپندارموز

(sipendârmuz) = İспен-
dârmuz (Muğ.) § اسپندارموز (ba.) §
Yer.

سپندارموز برگشاید دهان
برون افکند گنجهای نهان
زراشت

*Yer, ağızını açar, gizli hazine-
lerini dışarıya atar.*

(Zerâteşt)

سپندین، سپندان

(sipendân, sipen-
dân) = Üzerlik tohumu.

هر کجا شیرست خودرا چون شکر بگذاختن
هر کجا سرکه است خودرا چون سپندان داشتن
سنائی

*Her nerede süt varsa kendini
şeker gibi eritmek, her nerede
sirke varsa kendini üzerlik to-
humu yerine koymak: yumuşa-
ğa yumuşak, sertte sert muamele
etmek gerek.*

(Senâ'î)

در دیده حلم او نموده
صد کوه احدکم از سپندان
عمید

Onun yumuşak tabiatının nazarında yûz Uhûd dağı üzerlik tohumundan daha küçüktür.

(‘Amîd)

سپندوز

(sependūz) = Çadır direğinin ağırşacı. “Cihāngirî ile (Burhān) da (s) nin esresi, (Re-şîdî) ile (Nâsirî) de üstünüyledir. Güneşe hitaben:

ای سپندوز خیمه گردون
وی سپندار خانه اسرار
ابوالعالی

Ey felek çadırının ağırşacı! yani yüksek mevkii. Ey esrar evinin şem’ası!

(Ebûlme’ânî)

سپوختن

(sipūhten) = Bir şeyi bir yere zorla batırmak ve çekip çıkarmak mânasına (اضداد) karşıtlardandır.

همان زحگاهش فرو دوختند
بداو همه درد بسپوختند
فردوسی

Yara yerini hemen diktiler; ilâçla bütûn kastalığı çıkarıp giderdiler.

(Firdevsî)

سپوز

(sipūz) = Sipūhten = bir şeyi bir yere batırmak tan emir, (Isf. muh. vas. ismas.).

ولی را کاه نه برکاه بنشان
عدورا چاه کن برچاه بسپوز
سوزنی

Dost için taht kur, taht’a oturt: düşman için kuyu kaz, onu kuyuya batır.

(Sūzenî)

در ذکر کردی کدورا آن مجوز
تارود نیم ذکر وقت سپوز
مولانا

Zeker = erkek aleti. Kedū = kabak. ‘Acūz = kocakarı. Nīm = yarım [*].

سپوزکار

(sipūzkâr) = İşleri geri bırakan ihmalcî, tembel.

هر که باشد سپوزکار بدهر
نوش درکام او بود چون زهر
ابوشکور

Dünyada ihmalcî olanın ağzında bal, zehir gibi olur.

(Ebû Şekûr)

Bu mânaya mastarı (سپوزیدن) dir (Nefîsî).

سپهبد

(sipehbed) = Başbuğ, başkomutan Ş Padişah, sipeh = asker. Bed = sahip, koruyucu.

سپهبد خبر یافت هم در زمان
بشد در پیش همچو باد دمان
اصدی

Başbuğ hemen haber aldı, izinden şiddetli rûzgâr gibi yetiştî.

(Esedî)

(sipehdâr) = Baş, komutan.

گرفت آن سپه‌دار پرخاشجوی
ازان مرغ و آن نامه فال نکوی
هائی

O kavga arıyan komutan; o kuş ve mektubu hayra yordu.

(Hâtîfî)

(sipehsâlâr) = Askerin ulusu, komutanı.

[*] Edebe uymadığından tereüme edilmedi.

سپهبدان (sipehbedân) = Musikide
bir perde.

چون مطربان زند نوا پدش اودشیر
که مهرگان خردک و گاهی سپهبدان
منوچهری

*Mutripler Erdeşir'in huzurunda
kâh mihrgânı hurdek, kâh si-
pehbedân makamlarını çaldık-
ları zaman.*

(Minûcihrî)

Sipehbed kelimesinin cem'i.
سپهبد (ba.).

سپهر (sipihr) = Gök.

ای سپهر چارای ماه نو
لکته چند گوشت بشنو
هاتی

*Ey güzellik göğünün yeni ay!
Sana birkaç nükte söyleyeceğim;
dinle.*

(Hâtîfî)

سپهر (sipihrân sipihr) =
Feleküleflâk tercümesidir. Şidân
şîd Nurülenvârın tercümesi ol-
duğu gibi.

سپهرار (sipihrâr) = Hava küresi-
ni kaplıyan ateş küresi.

سپهر برین (sipihri berîn) = Doku-
zuncu gök.

سپهر برین گر کشد زین تو
سرایجام خشتست بالین تو
فردوسی

*Senin eyerini dokuzuncu gök
taşına nihayet yastığın kerpiç-
tir.*

(Fırdevsî)

سپهران های (sipihrâni hemânî) =
Eflâki küliyenin tercümesidir
ki dokuzdur: (1) dokuzuncu
gök, (2) mintakatülbüruc (zod-
yak), (7) seb'ai seyyare (ge-
zeğen yıldızlar) = (9) (Nâşîrî).

سپهر بند (sipihr bend) = Tılsım,
sihirbazlık.

سپهرم (sipehrem) = Tûran cengâ-
verlerinden ve Efrâsyâb'ın ak-
rabasından bir cengâver ki Du-
vâzderuğ muharebesinde Gû-
derz'in oğlu Hecîr tarafından
öldürülmüştür.

سپهرم زخویشان افراسیاب
یکی نامور بود باجاه وآب
فردوسی

*Sipehrem, Efrâsyâb'ın akraba-
sından mevki ve şeref sahibi
bir ünlü idi.*

(Fırdevsî)

سپید (sipî) = (muğ.) (ba.).

سپیدتاک (sipîtâk) = (muğ.)
(ba.).

سپیدچ (supîçe) = Küp içindeki
şarap ve sirkenin süt kaymağı
gibi yüzüne deri bağlıyan kö-
pük, helme.

آيش همه شاعه كلاهت
نانش ز سپيده شرابست
فرید احوال

*Suyu hep köpeklerin sidiğidir,
ekmeği helmelenmiş şaraptan-
dır.*

(*Firîdi Ehvel*)

(S) esre ve ötre de olur.
مؤيد الفضلا şarap köpüğü demiş
(Nâşirî).

سپید (sipîd) = Ak, beyaz (k.) Zâ-
hir, belli Ş Şiraz'a yakın dağ
tepesinde bir kaledir. Yolu
sarp olduğundan atın düşme-
mesi için tepesine ancak piya-
de olarak çıkılır, eşkıya yata-
ğıdır. Sipîdiz = دیز-پید dizi-
sipîd adlı iki kale daha vardır
ki biri Sebzvâr, biri Farstadır
(Nâşirî).

دزی بدکه بدنام آن دز سپید
که ایرانیانرا بدان بداحید
فردوسی

*Sipîd adlı bir kale vardı ki
İranlıların ümidi ona idi.*

(*Firdevsî*)

سپیداب (sipîdâb) = Üstübeç. Mu-
arrebî اسپیداج ispîdâc dır.

سپیدار (sipîdâr) = sipîddâr (muḥ)
(ba.))

سپیدبا (sipîdbâ) = Yoğurt aş ki
bozca aş dedikleridir (Burhân
tercümesi). Bâ=aş. Sipîd de-
nilmesinin sebebi başka yemek-
ler gibi içinde tatlı ve ekşiye
dair bir şey bulunmamasından-
dır, ona شوربا şûrbâ = çorba da
derler. Muarrebî اسپیداج dır (Nâ-
şirî).

سپیدبالا (sipîdbâlâ) = (k.) Yalancı
sabah.

سپیدبر (sipîdber) = Yaz mevsimi.

سپیدپا (sipîdpâ) = Ayağı uğurlu,
zıddı سبزپا sebzpâ dır.

سپیدپر (sipîdper) = Sivrisinek.

سپیدبرک (sipîd berk) = Türkçe
ıştır, sergin dedikleri nebat
(Ar.) بقلة بيضاء (Burhân). Beyaz
teredir ki (sipîdmerz) de derler
(Nâşirî).

سپیدپهنا (sipîdi pehnâ) = Gerçek
sabah.

سپیدتاک (sipîdtâk) = Ak asma ve
ören dedikleri (Ar.) كرمه البيضاء.

سپیدخار (sipîdhâr) = Ak diken,
boğa dikenini nebat (Ar.) شوكة البيضاء.

سپیددار (sipîddâr) = Ak kavak, ak
söğüt. (muḥ.) sipîdâr.

داوران از نهیش روز کوش
همی لرزد چون برک سپیدار
فرخی

*Harb günü bahadırlar onun
korkusundan kavak yaprağı gibi
titrerler.*

(*Ferruḥl*)

سپید دست (sipîd dest) = (k.) Cö-
mert, sehî.

شاهان عصر جز تو هستند ظلم پیشه
انجا سپید هستند آنجا سیاه دفتر
شاعر

*Sen müstesna olmak üzere as-
rının zalim padişahları dünya-
da cömertmeler de ahirette amel
defterleri karadır.*

(Şâ'ir)

Ş Peygamberlerden يديضا yed-i
beyza mucizesi sahibi Hazreti
Musa'ya işaret de olur.

sipîd rūd) = Azerbaycanın güneyinden geçen bir nehir. اسپیدرود (ba.).

sipîd rūy) = Kalay ş (k.) Namuslu, güleç yüzlü, iyi huylu, mesut kimse. سپید نامه، سپیدکار
Sipîdkâr, sipîdnâme de derler.
sipîd şuden) = Aşîkâr olmak, görünmek, açılmak.

سپید شد همه کسرا که حال ابن یحیی
زدست جور تو مانند خال تست سیاه
ابن یحیی

Herkes bellî olda ki zulmünün elinden İbni Yemîn'in hali ben'in gibi karadır.

(İbni Yemîn)

ماہرویآن بسکه درهم کوچه جولان می کنند
ماه نتوان شدن صائب در اصفاهان سپید
صائب

Ay yüzlüler her sokakta o kadar dolaşırlar ki İsfehan'da ay görünemez.

(Şa'ib)

ş Hazır olmak ve bir yere girmekten kinayedir (Şu'ûrî).

چه خوش بزمیست رنگین محفل جانان چه سودا
که نتوان شد سفید از شوی بخت سیاه آنجا
اهلی

Sevgilinin meclisi ne kadar hoş ve lâtif bir meclistir. Fakat ne fayda ki kara bahtın şomluğundan oraya girmek mümkün değildir[].*

(Ehlî)

[*] Ehlî, bir şehzadeye âşık olmuştu, şehzade Ehlî'yî bahçesine davet etmişse de bahçe kapısını bekliyen (Baht) adındaki Arap köle içeriye girmesine engel olduğundan şair çabucak bir gazel yazmış, balmumu ile örtterek bir elmanın içine yerleştir-

Ünlü ve mesut olmak mânasına da görülmüştür.

siyah (ba.).

sipîd şuden) = سپید شدن دیده ، سپید شدن چشم
deni çeşm, sipîd şudenî dîde)
= (k.) Kôr olmak ş Akıl baş-
tan gitmek, bihuş olmak.

دهائی فراخ وسیه چون لود
کزو چشم بیفتد، گردد سپید
نظامی

Kazan gibi geniş ve kara bir ağız ki onu görenin akli başından gider [**].

(Nizâmî)

چو یعقوبم اردیده گردد سپید
بزم زدیدار یوسف امید
سعدی

Ya'kup gibi gözüm kôr olsa Yusûf'ü görmekten ümidimi kesmem.

(Sa'dî)

sipîd kerdni muj-gân) = (k.) Çok ihtiyarlamak.

ای که در ظلمات عشرت کرده مژگان سپید
نارفتد بخیات برومکن دندان سپید
قاسم

Ey işret karanlıklarında ihtiyarlıyan kişi! Sırrın meydana çıkmamak için gülüp açılma.

(Kâsım)

sipîd merd) = Çoban değneği denilen nebatın küçük nev'i, büstân efrûz şeklinde sapı beyaz, yaprağı yeşil olur. Bû-

miş, dışarıdan içeriye akan suya bırakıvermiş. Elma şehzadenin gözüne ilişince alıp işi anlamış ve âşığını izzet ve ikram ile karşılamıştır, işte bu beyit o gazeldendir.

[**] Çünkü insan bihuş olduğu zaman gözünün kararı kaybolur.

yük nev'ine سِپِیدِدم sipīde dum derler.

سِپِیدَنامَه (sipīdnâme) = Suçsuz, mâsum.

سِپِیدَان (sipīdân) = Cemşid'in Fas'ta yaptırdığı bir kale.

سِپِیدَه (sipīde) = Gerçek sabah.

سفیده چو سر برزد از بادتر
سیاهی بخاور فرو برده سر
نظامی

Gerçek sabah doğudan doğunca gece batıya dalar.

(Nizâmî)

§ Sipīde dem = sabah-
leyin (muḥ.) § Üstübeç mânası-
na da gelir.

سِپِیدَه بالائی (sipīde bālâ'î) = Gerçek
sabahın parlaklığı.

سِپِیدَه دم (sipīde dem) = Seher
vakti, gerçek sabahın doğma
zamanı.

دوش از خیال شمع رخت تا سپیده دم
یچاره دل در آتش و چشم اندر آب بود
یضا

*Dün gece şem'a benziyen yana-
ğtını düşünmeden biçare gönül
ateş, göz su içinde idi : seni
düşünerek yana yakıla ağılıyor-
dum.*

(Yeğmâ)

سِپِیدِیَو (sipīdīv) = دیو سپید (ba.).

سپیدیو از تو هلاک آمده است
فردوسی

Divisipīd'i sen öldürdün.

(Firdavsi)

سِپِرُو، سِپِرَك (sepirek, sepīrū)
= Hamam böceği.

سِپِل (sepīl) = Kuş sesi. (Ar.)
صغیر

سِیتَا (sitâ) = Sutüden = vâf ve
methetmek, öğmek ten (İsmas.
emir, isfa. muḥ. vas.), Hud sitâ
= kendini metheden.

ستایشت بحقیقت ستایش خوبیشت
که آفتاب ستا چشم خوبی سرا بستود
مولانا

*Senin onu medhin hakikatte
kendini medihtir; güneşi met-
heden kendi gözünü methetti.*

(Mevlânâ)

Nihayetinde (y) ile sitây da de-
nir.

مدحت کن و ستای کسی را که پیچ
بستود و قضا کرد و بدوداه هم کار
کسانی

*Bir kimseyi methet ki Peygam-
ber methedip hükme mezuniyet
verdi ve bütün işi ona tefviz
etti.*

(Kisâ'î)

§ Şemsiye § Musikide bir nağ-
me § Üç telli saz.

ستازن برآورد بانگ سرود
سرود نو آیین تر از صد درود
نظامی

*Sazende, yüz duadan daha lâ-
tif nağme sadasını yükseltti.*

(Nizâmî)

Ş Mideyi tasfiye etmek, fikri kuvvetlendirmek için sabah vakti aç karnına içilen üç kadeh şarap (Ar.) ثلاثة غلاله.

عبانه دعائی کرد خواهم
حکیمانه ستائی کرد خواهم
نزاری

*Dostane dua edeceğim, hakîman-
ne üç kadeh şarap içeceğim.*

(Nizârî)

Ş Üç kat Ş Üç tane Ş Yedi nevi tavla oyunundan üçüncü oyun [*].

ستا (sutâ) = Setâ Zerdüş'tun kitabı = استا (ba.).

ستاخ (sitâh) — Bir daldan süren taze filiz, yahut başka dala sarılan taze dal.

بار دیگر بوستان گلین بی پرک و بار
افسر زوین برآرد ابرمروارید بار
ازرق

*İnci yağdıran bulut yapraksız
ve gûlsüz kalan gül ağacına
gine altın taç giydirir.*

(Ezreki)

ستاد (sitâd) = Durdu : ayaküstü durmak mânasına gelen İstâden mastarından mazi olan İstâd (muḥ.).

دو رویه ستادند بر درسیاه
سخن پرور آمد بدوگاه شاه
سعدی

[*] Mânasında adede delâleti gösterilen ve bizim telâffuzumuza göre birinci harfi üstün okunan kısımlar (سهتا) şeklinde ayrı yazılmalıdır.

*Asker, kapıda iki taraflı ayak-
üstü durdular; edib zat padişah-
hın dergâhına geldi.*

(Sa'dî)

Ş Aldı: almak mânasına gelen sitânden mastarından mazi olan sitând (muḥ.). Âşım Efendi, Burhân tercümesinde müstakbeldir, ahzeder, alır demekle yanlışmıştır. Cihāngirî (عجف ستاند باشد) suretinde tasrih etmekle mazi olduğunu göstermiştir.

سلطان زبده تو نیارد ستاد باج
شاعر

*Padişah senin kulundan harraç
alamaz.*

(Şa'ir)

Burada sitând okumak da müm-kün ve mastarı tahfiiddir.

سیناذاب (sitâzâb) = Bir yerden su fışkırmak. Su damlamak mânasına da görülmüştür.

سیتادن (sitâden) = Almak Ş Ayak-üstü dikili durmak.

سیتاز (sitâr) = Yıldız mânasına sitâre (muḥ.).

ستار و صنوبر همی خواندم اودا
بدان چهر و بالای زیبا و درخو
فرسی

(ba.).

سیتاره (sitâre) = Yıldız.

خونان دگر کم از ستاره
تو خوبتر از همه تنهای
ینما

Başka güzeller yıldız derecesinde değildir. Sentolun ay (bedri tam) dan daha güzelsin.

(Yeğmā)

§ Bir nevi çadır, şemsiye, cinlik.

فلک فزون شود ارلشکرش ستاره زند
زمین کم آید اگر دامن خیم کشند
ابو رجاء

Eğer askeri çadır kurarsa feleği geçer; eğer çadırlarının eteğini çekip uzatırlarsa yer eksik gelir.

(Ebū Recā')

شهرش ستاره سپاهش زمان
اسدی

Felek, çadırı; zaman askeridir.

(Esedî)

§ Cetvel tahtası.

لاجرم چون ستاره راست شود
تواند که کعب رود جدول
سمعی

Şüphesiz cetvel tahtası gibi doğru gider. Cetvelin eğri gitmesi mümkün değildir ki.

(Sa'dî)

Fakat bu mânaya (سطاره) şeklinde Arapçadır (Reşidî). § Üç telli tambura. Bu mânaya göre ayrı yazılmak lâzımdır.

سه تاره بانوای چنگ برداشت
نظای

Çeng sesiyle tamburu yükseltti.

(Niğāmî)

§ Yedi nevi tavla oyunundan üçüncü oyun § Talih § Bayrak

§ Kapı eşiği. Son iki mânâ Burhānı Kātī^c ve Cāmī^c'de görülmüştür.

ستاره یدروش (sitâre'î bireviş) = Durağan yıldızlar (sabite) ler.

ستاره زمین (sitâre'î zemîn) = Parlak bir taşır ki yaprak yaprak birbirinin yüzünden ayrılır (Ar.)
ستاره کوب الارض Türkçesi ören pulu.

ستاره شمس، ستاره شمر (sitâre şumur, sitâre şinâs) = (k.) Müneccim.

ستاره شمر گفت ای شوریار
نماد کسی درجهان بایدار
فردوسی

Müneccim, ey şehriyar! Dünya-da kimse ebedî kalmaz, dedi.

(Fırdevsî)

ستاره شمردن (sitâre şumurden) = Uyanık olmak, geceyi ihya etmek.

ستاره صبح (sitare'î şubh) = (Zühre yıldızı) Çulpan; Güneşe de denir.

ستاره فلندران (sitâre'î kelenderân) = Güneş.

ستاره یمانی (sitâre'î yemânî) = Süheyl yıldızı.

و دلائل ناصت حاسد منم آنکه اختر من
و دلائل ناکش آمد چو ستاره یمانی
نظای

Kıskanç; ateş böceğidir [], benim yıldızım da Süheyl yıldızı gibi ateş böceğini öldürür.*

(Niğāmî)

ستاره (sitâğ) = Üzerine henüz eyer

[*] Veledizina, nikâhsız çiftleşmekten meydana gelen çocuk demekse de ıstilahta ateş böceği mânasındadır. Süheyl yıldızının hassalarından biri de böcekleri öldürmektir.

vurulmamış, sût emen tay §
Mutlak at.

خجسته شاه-واری که ثابتات و هلال
زروی مرتبه‌اش گشته دل و مینخ ستاغ
منصور شیرازی

*Kuvvetli bir şehsüvar ki dura-
ğan yıldızlarla (sabiteler) yeni
ay (hilâl) mertebe yönünden
onun atına nal ve mih olmuş.*

(Menşûrî Şîrâzî)

§ Kısır: insan ve hayvan.

بودم امید که روزی این شب‌جیلای من
دولق زاید خود اوهم شد یخت من ستاغ
ابن یحیی

*Bir gün bu gebe gecemin bir
saadet doğuracağını umuyor-
dum, talihim sebebiyle o da
neticesiz kaldı.*

(İbnî Yemîn)

§ Sağmal deve § Sağrı § boynuz.

سِتَاك (sitâk) = ستاغ (ba.).

غرق گردد مامدادان هر ستاک گلبن
بر مثال خاطر مداح میر اندر گهر
ازوق

*Sabahleyin her gül ağacının
dalı; beyi methedenin fikri gibi
inciye garkolur.*

(Ezrekî)

§ Mutlak dal, asma filizi mâ-
nalarına da gelir.

سِتَام (sitâm) = At ve eyer takımı
hususiyile altın ve gümüşle süs-
lû olanı.

گر بدیدی تن چوکوه ترا
بشرد اندر آن نیریز سام

در زمان سوی تو فرصتادی
رخش بازی خسروی ستام
فرخی

*Sâm'ın o hafidi yani Rustem
harbde senin dağ gibi vücudunu
görse idi eyer takımı altın ve
gümüşle işlenmiş şahane atı
derhal senin tarafına gönderir-
di.*

(Ferruhî)

تو آفتابی واسبت سپهر و طوق هلال
ستام اخبر تا بان زهر طرف روش
کمال اسماعیل

*Sen güneşsin. Atın gök; onun
gerdanlığı hilâl; eyer takımı
her taraftan parlıyan ziyadar
yıldızdır.*

(Kemâl İsmâ'îl)

§ Eşik.

نیت پیدا آن منازل را ستام
نی نشانست آن منازل نه نام
مولانا

*O konakların eşîği belli değil-
dir, onların adı sanı kalma-
mıştır.*

(Mevlânâ)

سِتَان (sitân) = Sitâden, sitânden
= almak tan emir, (İsmas. isfa.
muğ. vas.).

هم عرب را بوده چون لیلی هزاران دلفریب
هم عرب را بوده چون شیرین هزاران دلستان
آقای

*Hem Arabın Leylâ gibi binlerce
gönül aldatanı, hem Acemin
Şîrîn gibi binlerce gönül alanı
varmış.*

(Kâânî)

بخواد بجان دل از بنده و روان داستان
حافظ

(ba.) ردان

چو آبد ز پس دشمن چااستان
ببندد اجل پای مرد دوان
صعدی

Can alıcı düşman arkadan gelince, ecel, koşan adamın ayağını bağlar.

(Sa'dî)

Ş Çokluğa delâlet eden mekân edatı: gülîstân=güllük, neyistân=sazlık, servistân=selvilik.

نهان شد مهر تابان دید. تا آن روی گلگونرا
کند چون خود نمانی مشت خاری در گلستان
صائب

Parlak güneş, o gül renkli yüzü görünce gizlendi. Gülüstanda bir avuç diken kendini nasıl gösterebilir.

(Şa'tib)

پاد کن دو چشم را از موی عیب
تا بیی باغ و مروستان غیب
مولانا

İki gözü ayıp tüyünden temizle ki gayıp bahçesini ve selvilikliğini göresin.

(İlfevlânâ)

Sadece mekân da ifade eder : şebistân = gece ibadethanesi, haremsaray. Zarfı zaman olduğu da vardır : zemistân = kış mevsimi. Tâbistân = yaz vakti Ş Sirtüstü yatmak.

شیرگردون چو عکس شیر در آب
پیش شیر علم ستان باشد
انوری

Eset burcu bayrak aslanının huzurunda suya akseden aslan gibi sirtüstü yatar.

(Enverî)

از زلزله حمله چنان خاک بچند
کز هم نشناختد انگور را و ستار را
انوری

Hücum sarsıntısından toprak öyle harekete gelir ki başı aşağı olanla sirtüstü yatanı biribirinden ayırdetmezler.

(Enverî)

Ş Āstân=eşik, pabuçluk (muḥ.). Sitâne de denir.

پنجای شنگری اندر نکار هاش عفری
پنجای ساروج اندر ستانهای دور
فرخی

O köşkün nakışlarında zincifre yerine akik, eşiklerinde kireç yerine inciler vardır.

(Ferraḥt)

Ş Sabırsız ve takatsiz.

ستاره (sutâvend) = Evin üstünde önü açık şahnişin ve balkon gibi yer Ş Büyük ve yüksek sofa, divanhane, tavanı bir direk üzerine yapılan sofa, divanhane.

ستاره (sitâve) = Hile ve hud'a.

انگیزد از برای تو مردم ستاره
شاعر

Senin için daima bir hile düşünür.

(Şa'tîr)

ستاره (sitâh) = Yıldız: sitâre (muḥ.).

گشاده چشم بدیدار او زهین و زمان
نهاده گوش بگفتار او سپهر و ستاره
ابوالفرج

Zemin ve zaman onun yüzüne dikkatle bakmaktadır. Gök ve

yıldız onun sözünü dinlemektedir.

(Ebûlferer)

Ş Geçmez para.

ستایش (sitâyiş) = Ögüş, medih ve sena, beğenme: sitüden den hâsılı mastâr.

ستایش سخن خواشاق مگو - سعدی
که زشت خوب نگردد بیامه رنگین
سعدی

Ey Sa'dî! Kendi sözünü mefhetme; çünkü çirkin şey, güzel elbise ile güzel olmaz.

(Sa'dî)

کمی را چه حاجت ستایش زما
که اورا ستایند باشد خدا
ناصر

Öğücüsü Cenabı Hak olan bir zatın bizim ögüşümüze ne ihtiyacı var.

(Nâşîr)

ستایشگاه (sitâyişgâh) = Kasidelerde maksada başlayacak beyit, girizgâh.

ستایشگر (sitâyişger) = Methedici, ögücü.

گمان برم که من اندر زمین همان شجرم
شجر که دیدم من اگر تر و ستایشگر
فرخی

Sanırım ki ben yeryüzünde o ağacın aynuyım; sena edici, ögücü ağacı kim gördü.

(Ferruhî)

سببر (sitebr) = Kalın.

Bir dev hakkında :

سببرش در بازو و از ران پیل
و خشن زود رنگ و همه تن چو نیل
اصدی

Onun iki kalın pazısı filin oyluğundan daha büyük; yanağı sarı, bütün vücudu çivit renginde.

(Esedî)

سببرنای (sitebrnây) = Kalınlık. ضخمة (ba.) نای، نا (Ar.)

سببر (sitehr) = Göl, bir şehir ve bir kale, istelhr (muḥ.) با. استخر (ba.).

خرامان بامد بسوی سببر
که گردنکشارا بدان بود سببر
فردوسی

Büyüklerin ile geçirmekle öğürdükleri İstehr tarafına salınarak geldi.

(Firdevsî)

سببر (setehæ) = Kalbur.

سببر (sethîz) = Kıyamet و سببر (muḥ.).

سبخوان (sutuhvân) = Kemik و سبخوان (muḥ.).

آنگاه پیاد زگشان و سبخوانشان
پای فکند دور و نگردد لگراشان
منوچهری

Ondan sonra onların damarlarını []; çekirdeklerini getirir, uzak bir yere atar ve onlara bakmaz.

(Miñûçihri)

سبباز (siteden) = Almak. Bu mastarın yalnız mazisi kullanılır.

[*] Saplarını dinek olacak.

شرطت به پیش یار مہدن
زو جان سندن زمین سپردن
نظامی

*Yarın huzurunda ölmek, ondan
canı alıp yere tevdi etmek
şarttır.*

(Niẓāmî)

سَتر (seter) = Katır

زبون همچو اشتر حرون چون ستر
پورجا

Deve gibi âciz, katır gibi harın.
(Pürbehâ)

سُتُرْدَن (siturden) = Kazımak, tıraş
etmek, yonmak.

زید گومران بد نباشد عجب
نشايد سياهی ستردن زشب
فردوسی

*Aslı kötü olarlardan fenalık
gelirse şaşılmaz. Geçeden siyah-
lığı kazımak mümkün değildir.*
(Firdavsi)

عشت از دل من توان ستردن
گرریک ز زمین توان شیردن
نظامی

*Eğer yeryüzünün kumunu say-
mak mümkünse gönlünden aşkı
gidirmek mümkündür.*

(Niẓāmî)

سَترَسَا (setersâ) = His ve idrak.

سَترَسَا (setersâ) = Hissi.

سَتر (seturk) = Büyük, kuvvetli
gövdeli.

نخستین به پیش تو آید دگرگ
نروماده هر یک چو پیل سترک
فردوسی

*İptida senin yanına her biri
büyük fil gibi erkek ve dişi iki
kurt gelir.*

(Firdavsi)

Hazreti Ali'nin şehit olması hakkında:

زان لکجید در جهان سترک
که جهان خرد بود مردم بزرک
سنائی

*Dünya küçük, Hazreti Ali bü-
yük olduğu için koca dünyaya
sıgmıdı.*

(Senâ'î)

Ş Sert, kaba, öfkeli, inatçı.

پذیرفته‌ام از خدای بزرک
که دل بر تو هرگز ندادم سترک
فردوسی

*Sana karşı öfkeli olmamayı
ulu Allaha karşı ahdetmişim.*

(Firdavsi)

سَترِکِش (seturkiş) = Genabı
Hakkın celâl sıfatıdır [*] (Nā-
şirî).

سَترِنگ (setreng) = Birbirine sa-
rılmış iki insana benziyen bir
nebat استرنگ (ba.).

قهرش اوسوی چین کند آهنگ
اهل چین و انانی از سترنگ
سنائی

*Onun kahr: Çin'e kosederse
Çin ahalisini setrengden fark
etmezsin yani hepsi helâk olur.*
(Senâ'î)

Şatranç taşları, insan ve hay-
van şekline benzediği için

[*] Cemal sıfatına ne denildiğini bil-
miyorum (Müellif).

şatranca setreng denilmiştir.
شطرنج Şatranc, setreng muarrebidir.

سَتَرُون (seterven) = Doğurmayan dişi ester; muhaffefi olan (seter) ile teşbih ifade eden (ven) den mürekkep olup katır gibi demektir.

کنون شویش بمرده وگشت فرتوت
ازان فرزند زادن شد سترون
منوچهری

Şimdi kocası öldü ve kocadı.
O sebeple çocuk doğurmaktan kısır kaldı.

(Minūçihri)

گر نبودی ذات پاکت آنریش را سبب
تا باید حوا سترون بودی و آدم عز
حسن کاشی

Eğer pak olan zatın; hilKate sebep olmasaydı; Havva, ilelebet kısır; Âdem, ergen kalırdı.

(Heseni kâşî)

سَتَل (setel) = Dayak, kötek; (ت) nin tutariyle = kulplu tas.

سِتَل (sitel) = Göl.

سُتُل (sutul) = Ateşte alazlanmış taze buğday, ütüm (Ar.) فريك.

سِتَم (sitem) = Zulüm, eza.

مرد دودیش که بارستم فاته کشید
بدر مرگ هانا که صباکار آید
سعدی

Fakirlik ezasının yükünü çeken yoksul memuldür ki ölüm kapısına yükü hafif olarak gelir. (Sa'dî)

به پنج بیضه که سلطان ستم روا دارد
زندد لشکریانش هزار مرغ بیخ
سعدی

Beş yumurtaya zulmeden padişahın askerleri bin tavuğu şişe geçirirler.

(Sa'dî)

ş Bilerek, gerek kasden mânasına da gelir. Arapçada عدا denir.

تو داده هستم زروسم خویشتن بر باد
تو کرده هستم روز خویش ناپدرام
فرخی

Kendi altın ve gümüşünü bile bile kendin mahvetmiş, gününün hoşlugunu bile bile kendin gidermişsin.

(Ferrahî)

Nâşirî, buradaki sitemi zulüm mânasına almak mümkündür diyor.

سِتَم أَبَاد (sitem âbâd) = Zulmün çok olduğu yer. dünya.

ستم کیش، ستم گستر، ستمکار، ستم پرور، ستم اندیش
(sitem endiş, sitem perver, sitemkâr, sitemguster, sitem kiş)
= Zalim.

(sitem dîde, sitem reside, sitem keş) = Mazlum.

ستم را زخود دورخارم بهش
ستم کش نوازم ، ستمکارکش
نظامی

Akılla zulmü kendimden uzaklaştıırım. Mazlumu taltif, zalimi telef ediciyim. (Nizâmî)

سیتنبه (sitenbe) = Çok çirkin, iğrenç, korkunç, güçlü kuvvetli adam.

Eserleri şeytana benzeyen bir çirkin suratlı ki onun yüzünden bin şeytan Allaha sığınır. (Senâî)

Ş Söz dinlemeyip öğüt kabul etmeyen cüretkâr yoğun kimse.

گرویدی کو بی شک می رود
سخره دیو ستنه می شود

Mecusi, köpeğin izinden gittiğini, cüretkâr şeytanın maskarası olduğunu görseydi. (Mevlânâ)

سیتنج (sitenj) = Harman arabası, düven Ş Zahire, artırılan ve biriktirilen mal.

سیتو (sitū) = Geçmiyen kalp para (Ar.) Ş Üç telli saz.

میتو خوریم چون دف در عشق فخرخواه
زخه چنگ آور ی زن ستوی مارا
مولانا

Güzellerin, iftihar ettiği sevgilinin aşkı yüzünden tef gibi tokat yeriz: bizi tokatlarlar. Mızrabı ele al da bize üç telliyi çal.

(Mevlânâ)

سواز (sutvâr) = Muhkem ve mazbut, mutemet ve emin. Mızrağa dair :

دراز قامت و دودموجب بقتل عدوی
میر از میان کمری بسته بر میان ستوار
سوزی

Uzun boylu ve düşmanı öldürmek için de her karışta beline belinin ortasından kuvvetli bir kuşak kuşanmış. (Süzenî)

= Sutvân.

ستودان (sutūdân) = Mezar, kabir. Türkçesi (sin) dir : ustuhvân = kemik ile zarfiyet ifade eden (dân) kelimesinden mürrekkep ustuhvândân muhaffefidir Ş Mecusi ölümlerini koydukları değirmi, taş bina (Nefisi).

ولیکن ستودان مرا از گریز
آید چو گریز بکاری شتر
فردوسی

Fakat bir işte inadedersem bana kaçmaktan ve inadımдан dönmekten kabir: ölüm daha iyi gelir.

(Fırdevsî)

ستودن (sutūden) = Öğmek, medih ve vasfetmek.

مراورا جز او کس نیازد ستود
که او دنیا بد بگفت و شنود
آذر

Onu kendinden başkası öğmeye muktedir değildir. Zira o dedi-koduya gelmez.

(Äzer)

(sutūde) = Ögülmüş, öğünmüş.

اگر مدح و ثنا هر کسی ستوده شود
توان کسی که ستوده بخت مدح و ثنا
نشد. - انوری

Eğer medih ve sena ile bir kimse öğülürse sen o kimsesin ki medih ve sena seninle öğünür.
(Enverî)

(sutūr) = Her dört ayaklı hayvan hususiyile at, katır.

آدمی کورا نیاشد تربیت
بر چنین آدم شرف دارد ستور

سعدی

Terbiyesi olmıyan bir adamdan, hayvan daha şerefli dir.
(Sa'dî)

زیم ستوران دران بهمن هشت
زیمین شش شد و آسمان گشت هشت
فردوسی

*O geniş ovada atların tırnağın-
dan kalkın tozdan ger, altı;
gök, sekiz kat oldu.*
(Firdavsi)

خدایا چه بودی اگر مادرش

ازین غیر ستوری شدی چو ستور
شرفی

*Yarabbil anası bu eşiği doğur-
maktan katır gibi kısır olsaydı
ne olurdu.*
(Şeref)

(sutūn) = Direk.

زور اندر و صد ستون شمع
زابرشمن و شته وز سم میخ
سعدی

*Onun içinde, altından yapılmış
yüz tane yüksek direk vardı.
İpliği ipek, çivisi gümüşlendi.*
(Sa'dî)

(sitūne) = Avcı kuşun ava
hucumu ş Kaçma, fırar.

تیر فلک زیم ستونه کند چو تیر
چون عزم کامکار توزه برکان کند

عمادی

*Senin murada eritirici azmin;
kirişi yaya geçirince feleğın
oku: Utaret (Arzı titek) yıldızı,
korkusundan ok gibi kaçır.*
(İmādî)

ş Dalgı.

دوبای دایره را بدو، بشوژه غمت از آن
تا سقف آسمان برسد هر ستوبه
دقیق اللین

*Senin gamın, göz deryasını ka-
rıştırdığı zaman ondan her bir
dalga göğün tavanına erişir.*
(Şefiyyuddin)

(sutūh) = Mahzun, kederli,
âciz, bızır, bezgin. -
(besutūh âmeden) = Kederlen-
mek, muztarip olmak.

من زار از گشته چو گروه شدم
وزمن و جان خود ستوه شدم
سنائی

*Ben günah yükünden dağ gibi
oldum. Kendi vücut ve canım-
dan usandım.*
(Senā'î)

بای مسکین پیاده چند رود
کز تحمل ستوه شد بختی
سعدی

Zavallı yaya ne kadar yürüyebilir; çünkü koşu devesi tahammül edemedi, yoruldu.

(Sa'dî)

Muhaffefi sutuh, menfisi nasutüh, önunda muhaffefi nes-tühdur.

دمان ازدها نیست کز جنگ او
سته شد جهان پاک در چنگ او
اسدی

Kükremiş bir ejder ki bütün cihan onunla mücadelede pençesinden âciz olmuştur.

(Esedî)

پیازید چون شیر هوشناک چنگ
جهان کرد بردو آستوه تنگ
لردوسی

Huşenk pençesini aslan gibi uzattı. Yorulup mağlûp olmıyan dev'e dünyayı darettiler.

(Fırdevsî)

سته. (muḥ.)

سته (siteh) = Hasta ve zayıf.

از پس سته شدم زغم او شکفت نیست
از چشم آدمی چو پری گرنجان شوم
یعقوب

Onun kederinden o kadar zayıfladım ki eğer peri gibi Adem oğlunun gözünden gizlenirsem şaşılmaz.

(Ye'kûb)

سته (sitih) — Öngü, inat § ستیدن den emir (ba.).

در سخاوت چنانکه خواهد
لیک اندو معاملات بسته
سفای

Cömertlik zamanında istediğin gibi ver; fakat muamele esnasında inadet; hakkını ara.

(Senā'î)

مستمنه چندین می خور بطرب بامن
ستائی

Ey güzel ! Bu kadar inadetme, şevk ve sūrur içinde benimle şarap iç.

(Senā'î)

سته (sette) = Üzüm.

گر چو سته دلش بیفشارد
قطره جود ازان برون نازد
عسجدی

Yüreğini üzüm gibi sıkıcalar ondan bir damla cömertlik çıkaramazlar.

(‘Ascedî)

Geceden kalma, bayat ve üzüm mânalarına sin ile değil (ش) nin esresi (س) nin şeddesiyle (ست) dir (Reşîdî). (Nâşirî) ise aslı (سه دانه) dir ki içindeki çekirdekleri itibariyledir deyip (Minûçihri) nin şiiiriyle istidlâl ediyor.

سته (sitihiden) = İnadetmek, söz dinlememek, kavga etmek. Muzarii سته sitihed ismi faili sitihende'dir.

تو لکوکار باش تا بر می
باقضا و قدر چراستی
ستائی

Sen, kurtulmak için iyi hareket et; kaza ve kaderle niçin cenkleşiyorsun.

(Senā'î)

سي (seti) = Çelik, gibi sert demir
 § Bir nevi mızrak. Bu kelimeyi
 Mi'yâri Cemâlî sahibi Fehrî, (s)
 ve (n) nin üstüniyle seney yazıp
 mızrak veya orağın başına ko-
 nulan demir demiştir.

شاه ایام شیخ ابو اسحق
 ای کلاه تو رشک افسرکی
 اشک از چشم دشمن دایم
 می تراود چنانکه آب ارژی
 آفتاب از خجالت رایت
 هر سبیده دی برآرد خوی
 آب در حلق بدسکالات
 نجاست از می شود چو سی
 فخری

*Ey taci Keyleri kışkandıran as-
 rın padişahı şeyh Ebū lshak' [*] /
 Senin düşmanının gözünden
 göz yaşı ırmaktan su aktığı gibi
 daima akar. Güneş senin par-
 lak fikrine karşı utancından
 her sabah vakti terler. Düşman-*

[*] Ebū lshak, Hâfızî Şîrâzî ile bir
 asırda yaşayan Mi'yâri Cemâlî müellifi Şem-
 suddin Fehrî'î lshahânî'nin öğdüğü şah şeyh
 Ebū lshak'î İncüdür. Mi'yâri Cemâlî İstanbul
 kütüphanelerinde mevcut yazma nushalarin-
 dan istinsah ettiğim Farsçadan Farsçaya
 manzum küçükce bir lûgattir. Müellif ve na-
 zımı hicrî 745 te yazdığı lûgati ismi geçen
 zata ithaf etmiştir. Önce lûgatlerin bir veya
 birkaç mânasını yazdıktan sonra bunları
 Ebū lshak'î ögen beyitler arasına serpiştir-
 miştir. Farsçadan Farsçaya birçok lûgatlerin
 mehazi olduğu gibi dokuzuncu yüzyılda Fars-
 çadan Türkçeye lûgat yazan ve Ferhengi
 Cihāngirî'nin mehazinin mehazi ve Türklerin
 medarı iftiharî olan Mevlânâ Luţfullâhı
 Helimî'nin de mehazidir. Helimî; Fehrî ve
 Esedî gibi kendi şiirleriyle istidlâl eden
 lûgatçilerin bazı defa menus olmıyon lûgat-
 leri de yazdıklarını doğru bulmuyor.

larının boğazında su, mızrak
 gibi olmazsa şaşılır. (Fehrî)

سیتہ (sitih) = Doğru, yüksek
 uzun.

زور اندو عد ستون ستیخ
 زابریشمش وشته وزسم میخ
 سمدی

(b). ستون

ای شیخ بود قصردین مشید ازان
 که هست مدلتش چون ستون قوی وستیخ
 فخری

*Şeyh Ebū lshak'ın adaleti direk
 gibi kuvvetli ve doğru olduğun-
 dan din köşkü onun sây ve
 gayretiyle yükselir.*

(Fehrî)

= sitih sitih (ba.)

سیتیر (sitir) = Sir denilen tartıdır
 (Cihāngirî, Burhān). (Sir) bat-
 manın kırkta biridir, Tebriz'
 ayarıyla on beş miskal eder.
 (Burhān).

(Nāşirî) bunları yanlış sayarak
 sitir Arapça istār'ın muhaffefi
 olan sitār'ın imalesidir ve dört
 buçuk miskaldır. Ferheng ya-
 zanlar sitir'i şairlerin hususiyle
 Firdevsî'nin şiirlerinde gördük-
 leri için Farsça sanmışlardır
 diyor. Hakikaten Kamusta istār
 sayılardan dördün, tartılardan
 4,5 miskal ağırlığın adıdır de-
 nilmiştir. Kamus şârihi de istā-
 r'ın Şehār'dan muarrep olduğun-
 u söylüyor. Binaenaleyh Bur-
 hān'ın bu maddesinde sitir'e
 dört miskal demesi doğru de-
 gildir.

Nizām bu konuya dair birçok kitapların mutalâalarını yazdıktan sonra sitir $6\frac{3}{7}$ dirhemdir demıştır.

خداى که پیکان او ده ستیر
ز ترکش برآورد گرد دلیر
فردوسی

Cesur pehlivan, ok kuburundan,
temreni on sitir ağırlığında bir
ok çıkardı,
(Fırdevsî)

(sitiz) = Cenk etmek, husu-
met göstermek, inat ve serkeş-
lik etmek, öfkelenmek, kinlen-
mek mânalarına gelen sitiziden
den (İsmas, emir, isfa., muh,
vas.).

چو جنگ آوردی با کسی دوستیز
که ازوی گزیرت بود یا گزیرت
سندی

Münazaa edersen kendisine ih-
tiyâcın olmıyan yahut ondan
uzaklaşmak istediğin kimse ile
et.

(Sa'dî)

چو نامه چون دید شد پرستیز
زبانا بدشتم بگشاد نیز
اسدی

Behū, mektubu görünce çok öf-
kelendi ve hızlı söğüp saymaya
başladı [*].

(Esedi)

= (Sitize) konuşmada (ستیز) ye-
rinde bu kullanılır.

ستیزه بجای رساند سخن
که ویران کند خاندان کهن
نظامی

[*] (Behū) Hint racalarından biri.

Inat ve serkeşlik, sözü bir dere-
ceye eriştirir ki eski hanedanı
harabeder, yıkar.
(Nizāmî)

(sitig) = Doğru, yüksek =
ستیغ (ba.).

بدان که که گیرد جهان گرد و میغ
سرنوک رخ تو گردد ستیغ
ابوشکور

Dünyayı toz ve duman kapla-
dığı zaman senin mızrağının
ucu yükselir.

(Ebū Şekūr)

Ş Dağ tepesi.

برآمد بادی از اقصای وایل
هبوبش تباره در واره افکن
تو گشتی کز ستیغ کوه سیلی
فرود آورد همی اجبار مد من
منوچهری

Vâbil etrafından, katı taşı ya-
ralıyan ve kale yıkan bir rüz-
gâr zuhur etti. Görseydin sel
dağın tepesinden yüz batman
ağırlığında taşlar indiriyor
derdin.

(Minūçihri)

برآمد زاغ و لنگ و ماغ پیکر
یکی میخ از ستیغ کوه قارن
منوچهری

Mazenderân dağının tepesinden
karga renginde ve karabatak
şeklinde bir bulut yükseldi.

(Minūçihri)

(sitim) = Yarada toplanan
kan ve irin.

از دروغ تست چاتم در ازینغ
از جفای تست ویشم پرستیم
ناصر خسرو

Senin yalanından ruhum nefret ediyor; senin cefandan yaram hicranla doludur.

(Nâqır)

Ş Soğuk almış yara, ya sim keşide derler ki sitimden alınmıştır.

سیتیهِن (sitihiden) = Sitihiden (ba.).

سج (sec) = Yanak.

چون برقم سودا کعبه هر سج
سج بسنگ سود [*] سودم فرد سج
قاضی نظام

Hac için Kâbe tarafına gittiğim zaman yanağımı sararmış olduğu halde haceri esvede sürdürdüm.

(Kâzî Nizâm)

سجّادۂ نّان (seccâde'î nân) = Yemek sofrası, peşkiri.

سجّاف (sicâf) = Elbise etrafına dikilen saçak & Kapı perdesi.

سجّاکند (secâkend) = Silâhlanmış, harbe hazırlanmış.

سجّام (secâm) = Şiddetli soğuk.

سجّانیدن (secâniden) = Sıcak bir şeyi soğutmak.

[*] (سجّادۂ نّان = سجّادۂ نّان): Kâbei muazzamanın kapısı yanında divarda bulunan siyah taş.

سجّاهر (secâher) = Benzer, eş, denk.

Sultan Mahmudun (bâlâpesend) adlı filini medhe dair :

چو بالاپسند یستپیده کورا
نیاید زبالای گردون سجّاهر
فرخی

Beğenilen bâlâpesend gibi ki feleğin üstünden onun benzeri gelmez; yerde değil felekte eşi yoktur.

(Ferruhi)

Nâşirî, bu kelimedede, Reşîdî de dahil olduğu halde Cihângirî ve Burhân'ı yanlış bularak (se-huvâher) i secâher okumuşlar, halbuki secâher bu mânaya hiçbir lûgatte yoktur. (Sehuvâher) = Benâtî na'şır ki [**] parlaklıkta darbimeseldir ve beytin aslı şudur.

چو بالاپسند تبادوک چو او
تباد زبالای گردون نه خواهر
فرخی

Gövdeli bâlâpesend ki, feleğin üstünden Benâtî na'ş o kadar parlamaz.

(Ferruhi)

Nâşirî bu tahkiki ile adı geçen değerli üç lûgat sahibine meydan okumuştur. lik bakışta filin yıldız teşbihi garip görünürse de Benâtî na'şın Dübbûekber eczasından olması ve padişaha ait filin göz kamaştırıcı süslerle süslü bulunması bu garabeti giderir.

[**] بنات نعش Dübbûekber denilen yıldız topluluğundaki 7 tane durağan yıldız.

سَجَدَ (seced) = Şiddetli soğuk.

سَجَّكَ (secuk) = Hıçkırık ş sütle yoğurdu karıştırıp dereotu doğranarak yapılan bir nevi cacık. (ç) ile de doğrudur. دوراغ، شیراز (ba.). Nāşirî şîrâzî'n Arapça olduğunu söylüyor fakat şîrâz Oқыānūs'ta görüldüğü veçhile süzme yoğurt mânâsınadır.

سَجَلَات (sicilât) = Reşîdî, Nāşirî ve Şemsullûga'da (s) ve (c) nin esresi, Burhân'da (s) nin üstünü (c) nin ötresi, Kūlzum'de (s) nin üstünü, (c) nin tutariyle yasemin denilen çiçek. Arapçası (s), (c) nin esresi (l) nin şeddesi, sonunda (t) iledir. Muarrep olmasına nazaran Reşîdî, Nāşirî ile Şems'in harekesi uygun, Kūlzum'ie Burhân'inki uygun değildir. Bu kelime kamusta (ط) ile (سجالات) suretindedir. Binaenaleyh ya muarreptir yahut (t) ile yanlıştır (Reşîdî).

سَح (seh) = Kir (ar.) وسخ.

سُح (suh) = İyi hoş.

هر کسی کو خدمت محمود را شایسته گشت
عاقبت محمود خواهد کرد اورا گردگار
هر کرا توفیق یارست او بدان خدمت رسد
سخ مرآن کسی را که آن کس را بود توفیق یار
فرنی

Her him Mehmed Geznevi'nin hizmetine liyakat kesbettiyye

Cenabı Hak onun akıbetini hayırlı edecektir. Her kime hakkın tevfigi refik olursa o kimse Sullan Mehmed'a hizmete muvaffak olur, bir kimsenin Cenabı Hakkın tevfigine mazhar olması ne kadar hoştur. (Ferruhi)

سَخَّاح (sehâh) = Toprağı yumuşak yer, fakat bu mânaya arapçadır.

سَهْت (seht) = Katı, pek, muhkem, sert, dürüş. Mukabili sust = yumuşak, gevşektir.

سَخَن بَدَه با صاحب تاج و تخت
بگویند - سخته نگویند سخت
نظامی

Taş ve taht sahibine sözü tartılı söylemek iyidir; sert ve kaba değil.

(Nizâmî)

چو سندان کسی سخت روی نکرد
که خایساک تأدیب بر سر نغود
سعدی

سَخَّاح (ba.).

ş (k.) Kolaylıkla yapılmıyan, ele geçmiyen, anlaşılmıyan şey.

سختی عجب آید که ز چوبی وز آهن
این تندی و تیزی بیسان گشته هویداست
ناصر

Bir çomak ve demirden bu sertlik ve keskinlik, nasıl meydana geldiğine çok şaşıyorum. (Nāşir)

سختی عجب آید که چه گونه بز دش خواب
آزرا که بکاخ اندر یک شب شربت
منوچهری

Köşkünde bir şişe şarabı olanı nasıl uyku tutar diye çok taaccüb ederim.

(Minūçthri)

Ş Mecazen pinti, cimri

بادۀ ناسختۀ ده سخت که باده
سست کند سخت را کلید خزانه
نظامی

Cimriye tartısız şarap ver ki şarap, pintiye hazinenin anah-tarını geušetir.

(Niẓāmî)

Ş Tartmak mânasına gelen seh-ten den mazi. Seht=tarttı.

ای نره گودی بزد بردوخ-
که در چنند او پر مرغی ن سخت
فردوسی

Bir erkek yaban eşeğini ağaca vurdu ki onun pençesinde bir kuş kanadı tartmadı: bir kuş kanadı ağırlığında gelmedi.

(Fırdevsî)

Bu mânaya (s) nin ötresiyle suht de doğrudur.

suxt (suht) = Yaktı, yandı mâ-nasına سوخت muhaffefidir.

دیک دانش اگر نخواهی پخت
هیزم جهل اگر نخواهی سخت
سنائی

İlim tenceresini eğer pişirmek istemezsen, cahillik odununu eğer yakmak istemezsen.

(Senâ'î)

sehtâne (sehtâne) = Kaba ve ağır söz.

sehtbâz (sehtbâz) = Usta kumar-baz.

sehtbâzū (sehtbâzū) = (k.) Kuvvetli.

اندکی سیم ریخت برمشش
سخت بازو بزر توان کشتش
سعدی

Avucuna biraz gümüş döktü: para verdi. Kuvvet sahibini para ile öldürmek yani mağlûp ve râm etmek mümkündür.

(Sa'dî)

(k.) Himaye sahibi.

seht pişânî (seht pişânî) = (k.) Korkusuz, cüretkâr.

این چه ابروی سخت پیشانیست
وین چه لبهای نرم گفتارست
صائب

Bu, ne cüretkâr kaştır! Bu, ne yumşak sözlü dudaklardır.

(Şā'ib)

seht cân (seht cân) = Canı pek, çabuk çabuk ölmüyen.

seht dil (seht dil) = Katı yürekli, şefkatsiz.

suht guften (suht guften) = Bir kim-seye kalp kırıcı söz söylemek.

seht kemân (seht kemân) = Kuvvetli, yayı kolaylıkla çeken tirendaz, ok atıcı.

چشم تو خدنگ از سپهر جان گذراند
بیار که در ست بدین سخت کافی
حافظ

Senin gözün; oku can siperin-den geçirir, bu kadar kuvvetli yayı kullanan hastayı kim gör-müştür.

(Hâfız)

seht legâm (seht legâm) = Serkeş at.

seht meğz (seht meğz) = Söz din-lemiyen ve kimsenin sözüne inanmıyan kişi.

چو روسان سختی کتن وسخت مغز
فروغی شنیدند از سبکونه نغمه
نظامی

*Sıkıntıya alışkın, söz dinlemez
Ruslar gibi bu türlü hoş bir al-
danış dinlediler.* (Niẓāmī)

(suhte) = Tartılmış
(sehti) = Güçlük, meşakkat,
sıkıntı, muzayaka.

گهر چون با سانی آید پیچک
بسیخی چه باید تراشید سنگ
نظامی

*Elmas kolaylıkla ele geçerse
güçlülkle niçin taş yonmalı.* (Niẓāmī)

هنگام سختی مشو ناامید
که ابر سیه بارد آب سفید
نظامی

*Sıkıntı zamanında ümidi kes-
me; çünkü siyah bulut beyaz
su yağdırır.* (Niẓāmī)

تن آسانی گزیند خویشتن را
زن و فرزند بگذارد بـ سختی
سعدی

*Vücudunun istirahatini ihtiyar
eder de çoluk çocuğunu sıkın-
tıda bırakır.* (Sa'dī)

§ (k.) Çok.

(sehtū) = Bumbar dolması.

مار سختوکه چو اولحقه زند بر تودیک
من پیچیم بخود از آرزوش هم چون مار
بسیخی

*Yılana benziyen bumbar, tencere
dibinde halkalanınca, ben, ona*

*İstiyakından yıllan gibi kendi
kendime kıvranıyım.* (Büşhak)

(sehtiyân) = Sabtiyan.

کاشگر هم آید از فایده زمان
می خرد چرم وادی و سختیان
مولانا

*Pabuççu, ekmekten artırdığını
gön, deri, sahtiyân satın alır.* (Mevlânâ)

(suhre) = Ücretsiz zoraki iş
gören kimse ve hayvan mâna-
sına Arapçadır.

چو بردند اصب عمر ترا عوانان فلان سحره
چه چوبی زین علف خانه که فقط افتاده در خواش
خاقانی

*Gezeğen yıldızlar (seb'ai sey-
yare) ömrünün atını mademki
bedava olarak götürdüler; sof-
rasına kıtlık düşen bu ahırda
(dünya) ne arıyorsun.* (Hākānī)

(suhən, se-
hun, suhun) = Söz. Suhūn
denildiği de vardır.

شی از نافه مشکین سختی رفت هنوز
عمرها رفت و چو بجز نفسم مشکینست
نظامی

*Bir gece misk göbeğinden söz
açılmıştı; zamanlar geçtiği hal-
de nefesim henüz buhurdan gibi
misk kokuludur.* (Yeğmā)

چون در آرد به از توپی بسخن
گرچه بهدانی اعتراض مکن
سعدی

Senden iyisi söze başlarsa iyi
bilsen de, itiraz etme.

(Sa'dî)

بودی بودی یار کنون
دطل پرکن مگوی پیش سخن
دودکی

Olacak oldu; şimdi şarap ge-
tir, kadehi doldur, çok söyle-
me.

(Rûdeki)

(suhen suhen trâz, suhen pîrâ, suhen terâz) =
söz tezyin eden.

(suhen âferîn) = Söz
icadeden.

(suhen âver) = Söz ge-
tiren.

(suhen perdâz) = Söz
tanzim eden.

(suhen perver) = Söz
besliyen.

(suhen pejve) = Söz
araştıran.

(suhen peyvend) = Söz
ulaştıran.

(suhendân) = Söz bilen.

(suhen zen) = Söz vuran
Ş Bilgin, akıllı.

(suhen serâ) = Söz
terennüm eden.

(suhen sene) = Söz tar-
tan, düşünerek söyleyen.

(suhen şinâs) = Söz
tanıyan.

(suhen guster) = Söz
yayan.

(suhen gûy) = Söz söy-
liyen.

(sehenver) = Söz sahibi.
Bunların hepsi şair, edib, mün-

şi, hatib fasih, beligden kina-
yedir.

نمی ماند زکسن جو یادگاری در جهان عالی
کلاب از گل سخنها از سخن پردازی ماند
عالی

Âlî! Dûnyada yadigârdan baş-
ka kimseden bir şey kalmıyor,
gül den gül suyu; edibden söz-
ler kalıyor.

(Âlî)

صائب زبلبلان نشود مگر صدا بلند
کلام سخن طراز هم آواز من هست
صائب

Sâib! Eğer bülbüllerin sesi çık-
mıyorsa benim ile ses birliği
yapan söz tanzim eden kale-
mim kâfidir.

(Şâ'ib)

لکو سربشتر دید وروشن قیاس
سخن صنیع و مقدار مردم شناس
سمعی

Onu, gidişi iyi, doğru fikirli,
muavazeneli söz söyleyici, insan
kadrini bilir gördü.

(Sa'dî)

(suhen ezperde guf-
ten) = Kinayeli söz söylemek.

تار طنبور که راز دل من می گوید
گوش کن گوش که از پرده سخن میگوید
حسین قلی میرزا

Tamburun teli ki benim gönlü-
mün sırrını söylüyor; dinle,
dinle ki kinayeli söylüyor.

(Huseyin Kâli Mirzâ)

(suheni bîkr) = Şimdiye
kadar kimsenin söylemediği
ve muvaffak olamadığı söz.

سخن میان تویی (suheni bî meğz, suheni miyân tehi) = Mânasız laf.

سخن پادرو (suhen pâderhū) = Asılsız söz.

سخن تراش (suhen terâş) = Söze şekil veren.

سخن جور (suheni cevır) = (k.) Letafetsiz ve gönül inciten söz.

سخن چون فلک (suheni çün felek) = Yüksek kıymeti sebebiyle etrafa yayılan söz.

چون فلک از پای نباید نشست
تا سخن چون فلک آید بدست
شاعر

Felek gibi yüksek ve belîğ söz ele geçtikçe felek gibi sukut ihtimali yoktur.

(Şâ'ir)

سخن چین (suhen çîn) = Koğucu, iftiracı.

سخن دâšten (suhen dâšten) = Konuşmak, müsahabet etmek,
سخن درین نیست (snhen derîn nîst) = (k.) Bunda dedikodu, şek ve şüphe yoktur.

سخن دل فروش (suheni dil furûz, suheni dil furûş) = (k.) Makbul söz.

سخن رس (suhen res) = Çabuk anlayışlı.

سخن زمهریر (suheni zemherîr) = (k.) Tatsız, soğuk söz.

سخن ساز (suhen sâz) = Söz uyduran.

سخن سنگ (suheni seng) = (k.) Kulağa ağır gelen söz.

سخن شنو (suhen şenū) = Söz dinliyen.

سخن فربه (suheni ferbih) = (k) Hikmet âmiz, mânalı söz.

سخن فروش (suheni furûş) = Yaltaklanıcı, dalkavuk, şair

سخن گذار (suhen guzâr) = Söz ifa eden.

سخن کس (suhen keş) = Sözün derinliğini bilerek dinliyen kimse.

عجاج سخن کس نشود طبع سخندان
نشرت نزد کس برگ ابر جاری
تأثیر

Şairin söz dinleyiciye ihtiyacı yoktur, bahar bulutunun damarına kimse neşter vurmaz.

(Te'şîr)

سخن ناگوار (suheni nâguvâr) = Hazmedilmeyecek ağır söz.

گوش گو برناشنیدن ز که خصم مشکلت
صبر فرما - سخت حرف ناگوارا می زند
ظاهر

Kulağına söyle duymazlığa vurun; çünkü ona husumet müşkuldur. Sabret, çok hazmedilmeyecek söz söylüyor.

(Zehir)

سَد (sed) = Sayılardan yüz. (ş) ile şöhret bulmuşsa da aslı (s) iledir; çünkü Farsçada (ş) harfi yoktur. (Ş) ile galatı meşhurdur.

سَدَا (sedâ) = Yankı, aksiseda. Arapça şedâ bunun muarrebidir (Burhân). (S) ile mevcut kitaplarda hiçbirinde görülmemiştir (Nâşîrî).

سَدَاب (**sedâb**) = Sedef denilen nebat. § Kuvvet ve kudret.

اگر سداب بکارند واز تو یادکنند
سداب مردهی در حق فرون شود زسداب
رودی

Eğer seni anarak sedef dilerse vücudunda sedeften mertlik kuvveti artar.

(Rūdeki)

بفرمود کاوند لحنی سداب
بر بران ازدهازد چو بر آتش آب
نظامی

Bir parça sedef getirmelerini emretti. Ateşe su vurur gibi o ejderhaya vurdu.

(Nişāml)

سَدَانِيَه (**sedâniye**) = Belh'a bağlı bir köy: Minūçihir şah zamanından isâmlik devrine kadar Nevbehâr adlı ateşgedenin vakıflarından idi. Mütvellisine Bermek denir برمه (*ba*).

سَدِپَايَه (**sedpâye**) = Kulağa kaçan: kuyruğu çatal bir küçük kara böcek.

سَدَكَام (**sedkâm**) = Zaruret sebebiyle bir kimseden bir şey istemek.

سَدِگَاَه (**sedgâh**) = Dergâh.

سدگاه تو صد راه زد کبیر بلندست
بل سدهات از سدره واز سد سکندر
صن

Senin dergâhın (kavsikuzah). eleğimsağmadan belki eşîğin; sidre ve İskender'in seddinden yüz defa yüksektir.

(Şefî)

سَدِکِيس (**sedkîs**) = Kavsikuzah: eleğimsağma denilen kemer biçiminde yedi renkli daire.

ندارد درمگه شاه جهان دیس
بگیتی در بجز کشال سد کبیر
عمادی

Gihan padişahının dünyada kavsi kuzahdan başka benzeri yoktur.

(İlmâd)

سَدَه (**sede**) = Eski İranlılar tarafından şemsî yılın on birinci ayının onuncu günü yapılan büyük bayramdır ki gecesi pek çok ateş yakılır, devlet ricali kuşlar vesair hayvanların aya larına bir demet kuru ot bağlayıp onu ateşlerler; biçareler çırpınarak uçup seğırttikçe gûya eğlenirlermiş.

نه آتشت سده بلکه آتش آتش آت
که يك زمانه بتازی زند یکی بخن
وزان زمانه همی يك زمان برون نشود
زخاندان بد اندیش شاه جوشیون
عنصری

Sede nin ateşi ateş değildir; belki ateş senin ateşindir ki bir alevî Arabistana diğeri Hutene vurur ve o alev sebebiyle padişahın hanedanına düşman olanlardan dışarıya yastan başka bir şey çıkmaz.

(Unşurî)

Bugünden nevrüza kâdar² elli
gün ve elli gece itibariyle yüz
olmasından, yahut Hazreti
Âde-m'in evlâtları bugün³ yüze
erdiğinden dolayı (sede) denil-
miştir [*]. Muarrebî سَمْعِیَّ se-
zek'tir § Karaağaç (Ar.) شجر البق
şecerülbek § İsfahan'da bir
köy.

چار نعمت در سده دارم بحمدالله
کیت شوم واد سخت و آب شور و تان جو
ناری

(Sede) de 'elhamdü lillâh dört
nimete malikim: meşum pire,
serî rüzgâr, acı su, arpa ekmeği:
(Nizâri)

(ser) = Baş.
تاسمیراوم، دهن تاسمیراوم
اجام پیشکشی، در تو دارم
تاسمیراوم، دهن تاسمیراوم
§ Üst-yükarı.

سیرفت پیشکشی جای
سیرفت سیران بر پای تو یاد

Sen Cemşid'in tahtının üstün-
de otur; büyüklerin tahtı senin
ayağının altında olsun.

((Nizâmî))

§ Uc.

چنان زد بر جگر گاهش مرتب
که چون ز نیست از چون؟ ایش از مطیع
اولاد دود و دود و دود

Kılıcın acınu çiğergâhına öyle

[*] Nizâm, sedeye dair epîye hikâye-
ler daha yazdıktan sonra bunların hepsi
masaldır, işin hakikati ateşe hürmetten
ibarettir, çünkü bugüne kadar Zerdüştler-
den ateşe hürmet etmiyen yoktur, demiştir.

sapladı ki buluttan sıçıran
ateş gibi ondan kan fışkırdı.
ببخش از ابرو بخش (Şâ'ir)
§ Fikir ve hayal.

ز روزگار بنالیدی بمردم ازین پس
بران سمر که زمردم پروزگار بنام
نیشا
Halka, zamandan feryat ve şî-
kâyet ederdim, bundan sonra
halktan, zamana şikâyet ve fer-
yat fikrindeyim.

(Yeğmâ)

شاک بادا سمر من گر سمر افسر دارم
تاز شاک بنواکوی تو سمر آبغور سمریت
و دیدم سمریت و سمریت

Başım, senin mahallenin topra-
ğından nasibini aldıkça yani
senin ikametgâhının toprağına
yüzümü gözümü sürdükçe taç
fikrinde isem başım toprak ol-
sun. Allah canımı alsın.

(Selmân)

§ Meyil, sevdâ, muhabbet, is-
tek.

لکن ز عشق توبه که سرگناه دارم
شاعر
Aşkta töbe etmem, çünkü gü-
naha girmek istiyorum.

(Şâ'ir)

بکی وقت من را بدید داشت
ز بسا جوانه سمری داشت
سعدی

Bir vakit benim bir dilberim
vardı; yakışıklı bir gence sev-
dalı idim.

(Sa'dî)

باروی او خوشتره ام چون سمرکن بادگیران
نیشا

سکندر دغاارا سرآغاز کرد
در گنج اسکندری باز کرد
نظای

İskender cömertliğe başladı ; kendisine ait hazinenin kapısını açtı.

(Niẓāmî)

serâguc, serâgüc, serâgüş, serâgüş) = Vaktiyle saçları içine topladıkları süslü başlık. Sor-guş tâbiri bundan alınmıştır.

serâkūft) = Başa kakma, serzeniş = sergüft.

serâgün) = Baş aşağı = sergün.

serāmed) = Seçkin, mûmtaz, hepsinden yüksek Ş Serāmeden = tamam olmaktan mazî şuhudî.

serāni çerh) = (k.) Melâikei mukarrebîn.

serāverden) = (k.) Nihayet bulmak, sona erdirmek, uc göstermek.

serāverden çizî) = (k.) Bir şeyi sona erdirmek.

بشیرینی برآرد نوپهار زندگانرا
چو زنبور عمل آترا که منزل مختصر باشد
صائب

Bal arısı gibi küçük bir evi olan, hayatının yeni baharını tatlılıkla sona erdirir.

(Sā'ib)

serāheng) = (Ar.) پیشدار = öncü.

سراهنګ باساقه از ابر و تیغ
برآورده کوهی ز آهن بیخ
هاتقی

Öncü ile artçı (pişdar ile dūm-dar) ok ve kılıçtan buluta kadar demirden bir dağ vücuda getirmiş.

(Hatîfî)

Ş Zabita memuru, gece muhafızı. Bu mânalara serheng de denir. Konuşmada serheng mevki sahibine denir Ş Ahenk başlangıcı, hususiyle ilk nağme, saz çalına ve hanendelik.

نشت و در زمان بگرفت در عشاق آهنگی
که ساز زمره ارا بتکست در حیرت سراهنګش
سیرف اسفرنگی

Oturdu ve hemen uşaktan bir taksime başladı ki onun saz çalması Zührenin sazını hayret içinde itibardan düşürdü [].*

(Seyfi İsferengi)

Ş Sazlarda bam tâbir olunan kalın tel.

ser ezābi bigāne şusten) = Yabancı memleket zaptetmek.

سراهنګه توان رآب بیگانه شست
که از خون خود دست شوید تخت
خسرو

Yabancı memleket ele geçirebilmek için önce kendi hayatından vazgeçmeyi göze almalıdır.

(Husrev)

می کشم بار سر از بهر نثار قدمش
رو نه نابار غمش زحمت سر، سرمار است
عاد

[*] Burhān ve Cihāngirî'de yalnız sâz-nevâzî ve hūvānendegî denildiği halde mütercim Âsım Etendi hanende başı tâbirini lafzından çıkarmış olacak.

زغال سنگ (zuğâl seng) = Taş kömürü = geb-reng.

زغره (zeğere) = Kürk ve başlık etrafına dikilen deri = نواری.

زغم (zgum) = Zulüm, tecavüz.

زغم بحال حرطان مستمند مکن
ابوشکور

Muhtaç arkadaşlara zulmetme.

(Ebû Şekûr)

زفت (zift) = Çam ağacı sâkızı.

زفو (zufû) = Bu lûgatin aslı (زفر) dir. Firdevsî'den yazdığımız beyt'in sonu (zufreş, eigereş) dir. Reşîdî'nin bu tahkikini göremediğim için Cihângîrî'ye uymuşum.

زکش (zikış) = Kekre.

زمیاد (zemiyyâd) = Tahfif ile zemyad da denir.

زمین از زیر پا کشیدن (zemîn ez zîripâ keşiden) = Başka lûgatlerin yazdıkları gibi belhileri korkutmak kaydı yoktur. İshat için yazdığım şiirden de bu kayıt sabit olmuyor.

زمین خوردن (zemîn hürden) = Yere düşmek.

زمین دار (zemîn dâr) = Yer sahibi.

زمین را برآسان دوختن (zemîn râ berâsmân dūhten) = Büyük yalan söylemek § Çok çalışmak.

گر زمین را برآسان دوزی
تدهنت زیاد از روزی
اصدی

Ne kadar çalışsan sana rızkıdan fazlasını vermezler.

(Esedi)

زمین zeden (zemîn zeden) = Bir kimseyi yahut bir şeyi elinde olmayarak yere atmak. زمین گیر (zemîn gîr) = Yerinden kalkamıyan kişi, kötürüm.

زمین لرزه (zemîn lerze) = Zelzele, yer depremi.

زن (zen) = İnsanın dişisi § Bir kimsenin refikası,

زبر (zenber) = Çamur gibi şeyleri taşıdıkları tekne § Kadın götürücü: pezevenk.

زنبور غسل (zenbûr a'sel) = Balarısı.

زنج (zenc) = Cihângîrî'ye uyararak çene mâ-

nasına yazmışsam da Evhedî'nin beytindeki (zene) değil çene mânasına (zeneh) tır. Vezin zarureti dolayısıyla (n) sakindir.

زندهان (zeneh'dân) = Kelimesinin evveline (çâh) getirilerek yapılan çâhî zeneh'dau terkibi yanlışdır, yahut çâh zâ'id dir.

زندهاد (zindebâd) = Yaşasın: megrutiyetten sonra bu tabir bizdeki gibi İran'da da çok kullanılmıştır.

زنک (zenek) = Küçük kadın, merhamet, sevgi ve tahkir yerine kullanılır.

زنگه (zengule, zengüle) = Küçük çan, çingirak. (وله) küçültme edatıdır.

زنگه (zenege) = Kadıncığız (گن، گن) ikisi de küçültme edatıdır.

زنه (zene) = Ateş ile tereküp ederse = zende = vurucu mânasınadır § Tahkir ve merhamet mevkiinde kullanılır.

زهار خوار (zinhâr hûvâr) = Kendi hâmisine kötülük eden.

به خیل هر کسی آیم زهار
نمی بینم بجز زهار خواران
سعدی

Kimin zümresine iltica edersem kötülük edenlerden başka bir şey görmüyorum.

(Sa'dî)

زنی (zinnî) = İnci dalgıçlarının ıstılahında bir nevi parlak sadef.

زو (zû) = Bir nevi çocuk oyunu.

زواش (zuvâş) = Müşteri yıldızı (erendiz).

حسودان ترا داده بهرام نفس
تورا بهره کرده سعادت زواش
اورمزدی

(Mirrîh). Sakıt sana haset edenlere gımsuzluk vermiştir, müşteri yıldızı sana saadet nasip etmiştir.

(Urmuzdî)

= Zaveş.

زودا (zūdâ zūd) = Acele, çarçabuk.

زوده (zûde) = Nazik, pamuklu kumaş.

هر متاعی ز معدنی خیزد
نسب از یزد و زوده از صفاهان
قاری

*Her meta bir madenden çıkar, keten
bezi yesdden, pamuklu kumaş İsfahan-
handan.*

(Kârî)

زور آزما (zür äzmâ) = Kuvvetini savaşta ve
başka şeylerde tecrübe eden kimse.
زورآور، زوردار، زوردار (zürâver, zürdâr) = Kuvvetli.
زورخانه (zürhâne) = İdman yurdu.
زورق (zevreği) = Derviş külâhı.
زورکی (zürki) = Zoraki dediğimiz.
زه، زه (zih, zeh) = Birincisi esre ikincisi
üstün ile ayırdığım bu kelimeleri Ni-
zâm esre ile zaptetmiştir Yaka ken-
arına dikilen şerit mânasına Hüsrev'in
şu beytiyle istidlâl etmiştir.

فاخته شيخانه دم ازحق زده
گرد گریبان زه ازرق زده

*Üveyk kuşu yakasına mavî şerit dikip
haktan dem vurmuş.*

زہتاب (zihtâb) = Kirişçi, kaytancı.
زہر چشم (zehri çeşm) = (k.) Öfke ile bakış.
زہر گیاه (zehr giyâ) = Zehirli ot.

جان افی زده را نسخه تریاک دهد
نطق جان پرور تو برورق زہر گیاه
سوزنی

*Senin can besliyen nutkun, zehirli ot
yapragına yılan sokmuş adama tiryak
nushasının tesiri gibi tesir eder.*

(Sâzenî)

زیر استکانی (zîr istekânî) = Filcan tabağı =
na'lbekî.

زیر پیرهنی (zîr pîrhenî) = Fanile.

زیره آب دادن (zire âb dâden) = (k.) Aldatmak,
yalan yere vadetmek.

زیره بکیرمان بردن (zire bekirmân burden) = Kir-
mane kimyon götürmek (k.) faydasız
iş yapmak.

زیف (zîf) = Suç § Edepsizlik § zift.

زیلو (zîlû) = Cihângîrî her ne kadar bunu
kilim diye tarif etmişlerse de kilim, yün,

yahut yarısı yün yarısı pamuktan do-
kunana denildiğinden; İrandaki cami-
lerin yaygıları ise hep pamuktan ya-
pıldığından zîlû bugün pamuktan do-
kunan kısmın adıdır (Niẓâm).

زوله (jüle) = Toygar kuşu. Reşîdî ile Niẓâm'-
da jevrek, jevle şeklindedir. Burhân
mütercimi, Naşîrî gibi (jevrek) yaza-
rak çulluk kuşu demiştir.

شارك چو مؤذن بحر خلق كشوده
وان زورك وان صموه اذن داده اذاترا
سنائی

*Nuri kuşu seher vaktinde müezzin gibi
seslenmekle toygar ve kuyruksalan
kaşları ezanı dinliyorlar.*

(Send'î)

ژه (je) = Çe: küçültme edatı.

ژپ (jîj) = Kirpi mânasına da gelir.

ساختن (sâhten) = Yeni bir şey meydana ge-
tirmek mecazen = vurmak mânasına
da gelir.

ساختگی (sâhtegî) || Yalan ve uydurma.

ساختمان (sâhtmân) = Bina ve binaya lâzım
olan şeyler.

ساخت و باخت (sâht u bâht) = Konuşmada bir
kimseinin aleyhinde ittifak etmek mâ-
nasıdır.

ساد (sâd) = Her nokadar Cihângîrî (ustâd)
demişe de güzel ve hoş mânasına da-
ha uygundur.

سار (sâr) = Çokluk gösteren mânasına şerm-
sâr, hâksâr, sêngsâr çok utanan, çok
aşağı, çok taşların altında kalan keli-
melerini de ilâve etmiştir,

ساره (sâre) = Hazreti İbrahim'in zevcesinin
adı.

سازوباز (sâzubâz) = Cambaz = دهن باز.

السلام ای سیاه سازوباز
وحشی

Sana selâm olsun ey kara cambaz.

(Veşîî)

Baş yükünü; onun ayağına saçmak için çekiyorum; yoksa onun gamı yükü ile başın zahmeti fazla yüküdür.

(‘Imād)

سرازیا نشناختن (ser ezpâ neşinahten) = (k.) Şaşırmaq, zihin karışmak.

سراز خود نبودن (serez hud nebuden) = Başkalarına hizmete hazır olmak.

سر از شیشه تپی چرب کردن (ser ezşîşe'î tehi çerb kerdan) = (k.) Aldatmak, iğfal etmek.

بخواه جامه سرچرب کرد خشم ترا
شیشه تپی این آبکینه رنگ خراس
حسن غرایی

Kadah iste: şarap içip zevkına bak. Çünkü bu mavi renkli büyük değirmen: felek senin hasmını aldattı.

(Heseni Geznevî)

سرافراز (serefrâz) = Başını yukarı tutan (k.) şerefli (k.) kibirli.

سرافشان (serefşân) = Baş saçıcı. (k.) kılıç ve o gibiler Ş Keyiften ve sarhoşluktan dolayı başını her tarafa oynatan.

سرافشاندن (serefşândan) = Baş saçmak (k.) başı feda etmek.

هر کسی که نه امروز سری در دوت افشاند
اردا نتواند که سرازنگنگ بر آورد
قاسم مشهدی

Her kim bugün senin yolunda başını feda etmezse yarın utançından başını kaldıramaz.

(Kâsımî Meşhedî)

سر افکنده (serefkende) = Baş düşmüş (k.) mahcup, hakir.

سراجام (serencâm) = İşin sonu.

بهست و نیست سراجان ضعیف و خوش دل باش
که نیستیست سراجام هر کمال که هست
حافظ

Var ve yok'la kalbini incitme, gönlünü hoş tut; çünkü mevcut olan her kemalin sonu yokluktur.

(Hâfız)

سرانداز (serendâz) = Baş örtüsü, hanımların başları açtırılmadan önce örtündükleri bürgü. Böyle hanımlara «ehli perde» derlerdi = çârşed (Ar.) مقنعه.

از آغوش بر سرگردون نگر
مقنعه سیم و سرانداز زر
خواجو

Onun nimetlerinden feleğin başı üzerindeki gümüş ve altın işlemeli baş örtüsüne bak.

(Huvâcû)

Ş Kibir ve naz yahut sarhoşluk saikasıyla başın hareketi.

زیاد بوی است امروز درماغ
درختان جمله رقاص و سرانداز
مولانا

Bugün bağda bütün ağaçlar senin kokunu hatırladıklarından rakedip başlarını sallıyorlar.

(Mevlânâ)

چو - ملان سرانداز باشد زمی
فتدی خبر از سرش تاجی
خمریو

Padişahın başı şaraptan sallanırsa, padişaha mahsus taç habersizce başından düşer.

(Husrev)

Ş Baş feda eden, pervasız, çekvik.

سرانداز در عاشقی صادقست
که بدزهره بر خویش عشق صادقست
سعدی

*Âşıklıkta başını fedaya cesaret
eden, sadakat göstermiş olur;
çünkü korkak, kendine âşıktır.*
(Sa'dî)

سرورقص و سرانداز نیست سرو و لاله را با هم
سپی سروی بدست آرم و درپایش سراندازم
کمال

*Selvi ile lâlenin birlikte raksa
ve salınmaya istekleri vardır.
Bir düzgün selvi (güzel) ele
geçirelim de ayağına başımızı
feda edelim.*
(Kemâl)

Çatı direği § Büyük hahların
başına enine konulan seccade
§ Musikide sofiyane denilen
makam.

(ser enderzedden) = (k.)
Korkudan gizlenmek § Baş ya-
kaya çekip tefekküre dalmak.

او چو شیر ییگی گوشه کشی بدشت
من سراندوزن و بیرون زن همچون و بام
انوری

*O aslan gibi geminin bir köşe-
sine oturdu. Ben korkudan tilki
gibi başımı gizleyip çıkarıcı.*

(Enverî)

(serenguşt) = Parmak
ucu*

(serenguştî) = Un ile
yapılan bir nevi aş. Türkçe bas-
ma aşı derlermiş § Parmaklara
yakılan kına. Besten kelimesiy-
le kullanılır.

(serbârî) = Büyük yük
üzerine konulan küçük yük.
Türkçesi (zelber) dir.

بار هجران بر دلم خود بود و غم
بوسرش تا کی بر باری نمی
جدد همگر

*Gönlümde zaten ayrılık yükü
ve elemi var iken ne vakte
kadar ilâve edeceksin.*

(Mecdi Hemger)

§ Başta götürülen yük.
(serbâhten) = Yüksek bir
maksat uğurunda başını feda
etmek.

(serbâz) = Baş oynatan,
başını feda edendir ki şeci ve
bahadırıdan kinayedir § Asker
hususiyile piyade.

سرمازی از سپاه خدیو جهان بدم
بی نام وی نشان و تکی دست و خاکسار
قائمی

*Cihan padişahının askerinden
adı sanı belirsiz fakir, zelif bir
fedai idim*

(Kâânî)

(serbâzzeden) = Yüz çe-
virmek, uzaklaşmak.

(serbâz kerden) = Çıban
ve yaranın başı açılmak.

(serbâk) = Hâkim, siyasi
zabıta memuru.

دین حقرا نه چون تو یک سرور
ملک شعرا نه چون تو یک سرک
ابوالعرج

*Hak dinin, ne senin gibi bir
bilgini var; ne de padişah mül-
kûnün, senin gibi bir memuru,*
(Ebülferec)

(serbetîğ hâriden) =
(k) Öldürmek.

(serbeğş) = Hisse ve na
sıp.

چو نوبت پسر بخش دارا رسید
شتر بارز را تا بخارا رسید
نظامی

Nöbet Dârâ'nın hissesine gelince deve yükü altın Buhara'ya erişti.

(Nizâmî)

(ser ber کردن، سر بر تافتن، سر بر آوردن
āverden, ser ber tâften, ser ber kerdn) = Baş kaldırmak, baş bükme (k.) isyan etmek.

(ser ber heşt dâšten) سر بر خط داشتن
= (k.) = Emre itaat etmek.

(ser ber zânû nişesten) سر بر زانو نشستن
= (k.) Kamburlaşmak, murakabeye varmak, düşünceli ve kederli oturmak.

(ser ber zeden) سر بر زدن
(ba.)

(ser berğ) = Su başı, suyun taksim olduğu yer.

(ser ber kerdn) = سر بر آوردن
(ba.)

(ser ber giriften) = سر بر گرفتن
Başını kaldırmak, meselâ uykudan uyanmak.

یہلو منہ کہ یارت چلوئی تواناشته
زر گبر سر کہ این سر خوش زان سر صفت ادشب
مولانا

Yatma; çünkü sevdiğin yanındadır; başını kaldır, uyuma ki bu baş, bu gece o baştan zevk almıştır.

(Mevlânâ)

(ser ber kemer zeden) سر بر کمر زدن
= (k.) Delirmek.

(serber nihâden) = سر بر نهادن
Susmak, söz söylememek.

(ser burîden) = سر بریدن
vurmak, boğazlamak.

(ser buzurg) = (k.) Derecesi yüksek, şanı büyük kimse.

شای پشه کن بگذار گرگی
مکن با سر بزگی سر بزگی
نظامی

Çobanlığı âdet et, kurtluğu bırak; büyüğe karşı büyüklük taslama.

(Nizâmî)

سر شرا بافسر کرای کند
این سر بزگیش نامی کند
نظامی

Başını taç ile kıymetlendirir, bu yüksek derece ile onu ünlendirir.

(Nizâmî)

(serbest) = Testi, kise gibi ağız bağlı olan şey § (k.) Halli mümkün olmayan güç şey. (Nefîsî) bizim kullandığımız hür mânasına da yazmıştır. (serbeste) = Serbest (k.) gizli, örtülü, kapalı.

پرسه اول سوال سر بسته
تاجواب دمد با هسته
نظامی

İptida gizlice bir sual sorayım ki bana teenni ile cevap versin.

(Nizâmî)

سخن سر بسته گفتی با حریفان
خدا رازین معما پرده دار
حافظ

Dostlara sözü kapalı söyledin. Allah aşkına bu muammadan perdeyi kaldır; kapalı sözü açıkla.

(Hâfız)

§ (k.) İşaret, ima.

(serbestî) = Serbestlik, hürriyet,

سر بسر (ser beser) = Baştan başa.

چون تو بیرون می روی از بند زندان لباس
سر بسر روی زمین گو خاودامنگیر باش
صائب

*Mademki sen elbise zindanı
kaydından kurtuluyorsun; yer-
yüzü baştan başa eteğe takılıcı
diken olsun.*

·(Şā'ib)

سر بکف (ser bekef) = (k.) Canını
muhataraya koyarak bir işe ha-
zırlanma.

سر بلند (ser belend) = Şan ve şeref
sahibi, öğünücü.

برآستان جانان گر سر توان نهادن
گلبنانک سر بلندی برآستان توان زد
حافظ

*Sevgilinin eşiğini öpmek mü-
yesser olursa, öğünme alkışını
göğe ulaştırmak mümkündür.*

(Hāfız)

سر بها (serbehâ) = Öldürme ve
yaralamada suçlunun ödemeye
mecbur olduğu para, diyet;
esiri kurtarmak için verilen pa-
ra, fidyei necat.

سر پادزن (serpâ zeden) = Tekme-
lemek.

سر پاس (serpâs) = Bekcibaşı.

بجز خیال کسی شبروی نیارد کرد
دوان دبارکه سر پاس ما، تو عست
ابن یسین

*Senin şiddetin bekçibaşısının,
gece muhafızı olduğu memle-
kette hayalden başka kimse
hırsızlık edemez.*

(İbni Yemîn)

Ş Topuz.

دران زمین که رود تابند بخازه فرو
زسبیل خون دلبران قواثم افراس
دلاوران و غارا درد خنجر دل
سمران معرکه را سر زدن کند سر پاس
منصور شیرازی

*Bahadırıların sel gibi akan ka-
nından atların bacakları kol-
tuklarına kadar balçığa battığı
yerde; hançerler harb dilâver-
lerinin yüreğini parçalar; to-
puzlar cenk serdarlarının başını
ezer.*

(Menşûri Şirâzi)

کجا برآرد سر دشمنش که پیوسته
ز راه کینه زند چرخ بر سرش سر پاس
فخری

*Felek kin tarikiyle mütemadi-
yen başına topuz vurdukça düş-
manı neredebaş kaldırır: ısgan
eder.*

(Fehri)

سر پا نشستن (serpâ nişesten) = Ayak-
ları yere basıp incikleri dike-
rek oturmak.

سر پیستان سیاه کردن (seri pistân siyah
kerden) = Çocuğu memeden
kesmek için memenin ucunu
karalamak.

سر پنجه (serpençe) = El parmak-
larının ucu (k.) kuvvetli, zorlu,
zalim, korkusuz.

یکی پادشه زاده در گنجه بود
که دور از تو ناپاک و سر پنجه بود
سعدی

*Gence'de bir şehzade var idi
ki (senden uzak olsun) fâsik
ve zalim idi.*

(Sa'dî)

Ş Zor ve kuvvet mânasına da
gelir.

بهنگام سرپیچه روابه لنگ
چه گونه نهد پای پیش بلند
نظامی

*Kuvvet zamanında topal tilki,
kaplanın önüne nasıl adım
atar.*

(Nişāml)

دیر وزود از کفم بفرهاد برد
دل بسرپیچه خواه و خواه بفر
افسا

*Göglümü ister kuvvet, ister
ustalıkla ergeç elimden alacak-
tır.*

(Yeğmā)

(R) nin esresiyle pençenin ucu
mânasına geldiği gibi kuvvet
mânasını da ifade eder.

شیرزبان که لای سرپیچه می زند
از دست مور دو کف صد محنت و عنایت
ظهر

*Kuvvetten dem vuran kükremiş
aslan, karıncanın elinden, ziya-
de mihnet ve meşakkat içinde-
dir.*

(Zehîr)

سرپوش (serpüş) = Kadın baş
örtüsü. Tencere sahan, şişe
kapağı gibilere de denir =
serpüşne, سرپوشه.
serpüşide (serpüşide) = Kız oğlan
kız dediğimiz.

سرپیچیدن (serpîçiden) = Baş çe-
virmek (k.) itaatsizlik etmek.

تو بر کوه توحی بر کمر
لنگر تان پیچد ز حکم تو سر
صدی

*Sen yüksek bir yer üzerinde
serkeş bir tay üstündesin. Dik-*

*kat et ki sana itaatsizlik etme-
sin.*

(Sa'dî)

سرتافتن (sertâften) = İtaat etme-
mek.

سرت سبزداد (seret sebzâd) = (k.)
Ömrün uzun olsun, çok yaşa.

سرت گردم (seret gerdem) = (k.)
Kurbanın olayım.

سرت گردم بده ساق ازان داروی مرد الحکن
مگر یک لحظه خود را از دوعالم بختبر سازم
افسا

*Ey sâkil Kurbanın olayım; o,
insanı yıkan ilaçtan ver; belki
bir lâhza kendimi iki âlemi
düşünmekten kurtarırım.*

(Yeğmā)

سرتاسر (sertâser) = Serâser: tah-
fif ile سرتسر serteser de denir.

دفتر آزادگان پرسیدم از ابنای دهر
دفتری در دست من دادند سرتاسر مغبده
شاعر

*Zemane oğullarından, hürlerin
defterini istedim; elime baştan
baş a beyaz bir defter verdiler.*
(Şâ'ir)

گفتش بگوش هوش در امرا غیبی سرتسر
دانای بی فکر و نظر گویای بی کام وزبان
جای

*Fikir ve nazara muhtaç olmu-
yan (علیم) alim, damak ve dil-
den münezzeh olan کلمه kelim,
onun akıl kulağına gayba âit
sırları baştan başa söyledi.*

(Câmî)

سرتیب (sertîb) = Serhenk'ten yük-
sek, serdar'dan aşağı olan ko-
mutan.

سرگیر (sertîr) = Kadir ve şeref sahibi, bilgin. (ba.) سرماک

سرتیز (sertîz) = lğne, diken, mızrak gibi şeyler (k.) öfkeli kimse (k.) kirpik.

سرتیغ (sertîğ) = Kılıcın ucu, dağın ucu (k.) aydınlık.

سرچفت کردن (sercūft kerdan) = (k.) Baş başa verip fısıldaşmak.

سرچنگ (serceng) = Başbuğ, serasker.

سرچوش (sercūş) = Yemeğin ilk ağızlığı, üzerine gelen yağlı tarafı.

زهر چربی که طعم نوش دارد
حلاوت بیشتر سرچوش دارد
نظای

Her tatlı olan şeyden, yemeğin ilk ağızlığının tadı fazladır.

(Nişâmi)

شب آمد وجوش خلق بنشدت
برخیز که زان ماست سرچوش
مولانا

Gece geldi, hatkının galeyanı yatıttı; kalk çünkü yemeğin seçkini bize aittir.

(Mevlânâ)

سرچاه (seri çâh) = Kuyu ağzı.

سرچشمه (ser çeşme) = Suyun çıktığı yer, memba.

سرحمام (ser hemmâm) = Hamamda soyunulacak yer.

سرخر (seriher) = Eşek başı (k.) utanmaz, hayâsız § Bir toplanmada yerini tecavüz eden kişi.

سرخوان (serḥuvân) = Hanende ve zikredenlerin başı.

سرخوانی (serḥuvânî) = Hanendeliğin iptidasıdır ki şimdi (der âmed) deniyor.

ای مطرب داود دم آتش بزَن در رخت غم
بردار بانگ زیر و بم که وقت سرخوانیست این
مولانا

Ey Davud nefesli mutrip! Gam metainı ateşle; ince ve kalın sedayi yükselt; çünkü bu okumaya başlayacak zamandır.

(Mevlânâ)

سرخود گرفتن (seri hud giriften) = Başını alıp gitmek, kendi yolunu takip etmek (k.) Tahkir etmek.

سرخود گیر زدرگاه بهشت ای رضوان
که در اهل کرم نیست بدرمان محتاج
صائب

Ey cennelin kapıcısı! Cennetin kapısından git. kerem ehlinin kapısı dermana muhtaç değildir.

(Şâ'ib)

کلفی سرخود گیر و پرواز سرکرم
این را ببکسی کوی که پاداشته باشد
صائب

Benim mahallemden git, kendi yolunu takip et dedin. Bunu takatı olan kimseye söyle.

(Şâ'ib)

سرخویشتن گرفتن (serhuyeşten giriften) =

باعارض تو چهره شدن حدشمع نیست
گریان زبزم رفت و سرخویشتن گرفتن
کلیم

Senin yanağınla karşılaşmak mumun haddi değildir, mum ağlıyarak meclisten başını alıp gitti.

(Kelim)

سردادن (serdâden) = Saliverme.

اسبقی در عاشقی مارا بمرغ بسملت
تا زما صیاد سرا گرفت مارا سر نداد
صلیه

Biz âşıklıkta yarı boğazlanmış kuşa benzeriz, avcı bizim başımızı almadıkça bizi salıvermedi.

(Şlim)

سردر نشیب کردن (serder neşib kerdan) = (k.) Mahcup olmak & İtibar azalmak.

سردست (serdest) = Alelhesap verilen para.

سردست افشاندن (seridest efşanden) = (k.) Terk etmek & Öfkelenmek.

افشاندن سردست برایشان

Dünyayı terkeder ve ondan güz çevirir.

& Raksetmek.

سردستی (serdesti) = Çarçabuk yapılan iş, kolaylıkla husule gelen şey.

سردستی است شعر من ابراهیم نداد
اینگار فکر بر حسب اختیار دست
کمال

Şiirim çarçabuk yazılmıştır. Çünkü fikrim kızlarını istediğim gibi ele geçiremedim.

(Kemāl)

سردم (serdem) = Tütün ve başka şey içenlerin toplandıkları nefes ve duman dolu yer (kahvehane). Orayı idare eden kimseye (سردمدار) dedikleri gibi idman yurdunun güreş müsabakalarında pehlivanları trampet ile idare eden kimseye de bu unvanı verirler (Nizām).

سرسن یافتن (seri resen yâften) = İpin ucunu bulmak, ip ucu ele geçirmek, işi anlamak.

سرشته (serrişte) = Birinci (r) nin cezimi ve esresiyle ip ucu (k.) istenilen şey, maksat, emare, vesile.

درین چرخه نظر کردند بسیار
سرشته آشد برکس پدیدار
دهلوی

(ba.).

سرشته زدست رفتن (serirîşte ez dest reften) = İpin ucu elden gitmek (k.) şaşırarak, güçlük çıkmak, maksada nail olmamak & Ölmek

سررفتن (serreften) = Sulu bir şey kaynarken biraz taşmak & At ve eşek yürürken tekerlenmek
سررفته (ser refte) = İnsanın alın yazısı.

روزی سررفته افزونتر بنادین می رسد
طغلا را بآله دهن شیراردو بیستاد
تأذیر

Mukadder olan rızık, cahillere daha ziyade erişir, çocuğun ağzı birken iki memeden süt emer.

(Te'şîr)

سرزدن (serzedan) = Başa kakmak, serzeniş etmek & Baş kesmek, boyun vurmak & zuhur etmek.

سخن بوصف رخس چون زخاطرم سرزد
ز مطلق سختم آفتاب سربرد
سلطان

Gönlümden onun yüzünü öğmeğe dair söz geçince sözümün doğusundan güneş zuhur etti.

(Selmān)

سبزه سرزده از گلش در خط شدم از باغبان
یفما

(ba.).

Bu mânaya (serberzeden) de denir.

چو خورشید مرزده از کوهسار
دیدند. از دور جی سوار
شعر

*Dağdan güneş zuhur edince
uzaktan atlı bir cemaat gördü-
ler.*

(Şa'ir)

مرزده (serzede) = Başa kakılmış
Ş Boynu vurulmuş, başı ezilmiş.

چون مار مرزده پیچید بنویشتن
موری اگر بسو شود پایمال من
صائب

*Eğer bir karınca yanlılıkla
ayağımın altında ezilirse başı
ezilen yılan gibi kendime do-
lanırım: muztarip olurum.*

(Şa'ib)

Müsaade almadan ansızın bir
yere girmek.

دی شب رقیب مرزده آمد ویزم یار
من باده خوردم او عرق انفعال خورد
شفیع

*Dün gece rakip izin almadan
sevgilinin meclisine çıkageldi,
ben şarap içtim o, sıkıntısından
terledi.*

(Şefi')

آید بخنده زار جمال تو مرزده
گر شاخ گل گره نزنند بای غنچه را
ظفرا

*Eğer gül dalı goncanın ayağını
bağlamazsa ansızın senin gü-
leç yüzünü görmeye gelir.*

(Tuğrā)

مرزلف (seri zuluf) = Naz ve şive.

از رشک بنفشه را پریشان داود
زلفش مرزلفی که برینغان دارد
ظهوری

*Fesleğene karşı naz ve işve eden
zülfü, menekşeyi hasedinden
perişan eder.*

(Zuhūri)

پسر زلف اگر حرف زنی مشکل نیست
مشکل آنست که با چنین چینی گوئی
رفیع

*Naz ve eda ile söz söylersen
güce gitmez, kaşlarını çatarak
söylersen o güce gider.*

(Ref'i)

مرزن (serzen) = سرکش (ba.).

سرزنش (serzeniş) = Başa kakış,
muaheze.

امید بند بلارا چه جای سرزنشت
گرت معاونتی دست در زده درو باب
سعدی

*Belâ zincirine esir olanı mua-
hezenin yerimidir? Eğer bir
yardım edebilersen et.*

(Sa'di)

مرزیر (serzîr) = Baş aşağı.

باد آمد شاخ را مرزیر کرد
طبع را بر خوردن آن چهر کرد
مولانا

*Rüzgâr geldi, dalı eğdi, tabiatı
onu yemeğe icbar etti.*

(Mevlânâ)

مرزیره (serzîre) = Hoş kokulu bir
nebat.

سرسنگار (sersigâr) = Cığara
ağızlığı.

سرکار (serkâr) = İş başı, reis.

سرگذشت (sergüzeşt) = Baştan ge-
çen şey.

از ایشان خبرهای آن کرده و دشت
پرسید و آنگه شد از سرگذشت
نظامی

*Onlardan o dağ ve sahranın
ahvalini sordu ve sergüzeştini
öğrendi.*

(Nizâmî)

سرگران (sorgirân) = Mütekebbir,
öfkeli, başı ağrıyan.

رفت سوی تربت او سرگران
چون نگه یار سوی عاشقان
سلیم طهرانی

*Sevgilinin âşıklara bakışı gibi
mağrurane onun türbesi tarafı-
na gitti.*

(Selimî Tehrânî)

بنفشه صابیل زلفت بخواب دیدش
علی الصباح بریشان و سرگران برخاست
سلیمان

*Menekşe sümbüle benziyen zül-
fünü bir gece rüyada gördü,
sabahleyin perişan ve mahmur
olarak kalktı.*

(Selmân)

سرگردا (sergerdâ) = Baş dönme-
si (Ar.) دوار.

سرگردان (sergerdân) = Başı dönü-
cü, şaşkın, mütehayyir.

سرگردن (serkerden) = Bir kimse
ile beraber yaşamak & Başla-
mak.

سرگردن قلم (serkerdeni kalem) =
Kalemi yontmak,

سرگرفت (sergiriften) = Muvafakat
etmek.

بهای بوسه اش سری دهم چون زو نمی گیرد
خیالی کرده ام یاخویش اما سر نمی گیرد
بیگنا

*O öpücüğü para karşılığı ver-
mediği için başımı vermek: feda
etmek isterim, öyle kuruyorum
ama muvafakat etmiyor.*

(Bigânâ)

سرگرفته (sergirifte) = Öfkeli, azar-
layıcı & Rengi kaybolmuş, so-
ğumuş & Başı ağrıyan & Puşt.

درآمد سرگرفته سرگرفته
عتاب سخت بامن درگرفته
نظای

*Beni şiddetle azarlıyarak öfkeli
öfkeli içeri girdi.*

(Nizâmî)

آن شمع سرگرفته دگر چهره بر فروخت
وان پر ساختورده جوانی ز سرگرفت
حافظ

*O başı alınan mumun çehresi
tekrar aydınlandı. O yaşlı ih-
tiyar yeniden genceldi.*

(Hâfız)

سرگرم (sergerm) = Aşk ve mu-
habbetle meşgul kimse & Mah-
mur.

سرگروه (sergirih) = Tespihlerde
imame geçirilecek yere yapılan
düğüm.

سرکش (serkeş) = Söz dinlemi-
yen, yola gelmeyen insan ve
hayvan.

سرکشیدن (serkeşîden) = Söz din-
lememek & Sulu bir şeyin ka-
bına. dudağı değirir değirmez
içirdekini içivermek.

سرگشته (sergeşte) = Başı dönmüş,
şaşkın, mütehayyir.

دهری جوی دین باده هر سوی و هدست
مرد سرگشته چه دانست که بجا باید رفت
سلیمان

*Bir yol gösterici ârâ. Bu çölde
her tarafa yol vardır; şaşkın
adam nereye gitmek lâzım gel-
diğini ne bilsin?*

(Selmân)

هر که تازد سوی کعبه بی دلیل
همچو این سرگشتگان گردد ذلیل
مولانا

*Her kim Kâbeye delilsiz seğir-
dirse bu şaşkınlara gibi zelil
olur.*

(Mevlânâ)

سرنگون (sernigun) = Baş aşağı.

چون چنگم از غم سرنگون کان دلستانم می رود
نالدگرها در غم کز سینه جانی می رود
ناصر

*O gönlümü alan, gidiyor diye
kederimden çenik gibi iki bük-
lüm oldum. Vücudumdaki da-
marlar iniyorlar; çünkü göğ-
sümden canım gidiyor.*

(Nâzır)

Ş Alçak, hakir, kederli, utan-
gaç.

sernevbe (sernevbe) = Bekçi başı.
sernivişt (sernivişt) = Alın yazısı,
mukadderat.

عرفی از اندیشه پیروده باز چاره چیست
سرنوشت پیامدست جاودان یا آتشست
عرفی

*Ey Urfil Beyhude düşünceden
vazgeç. Başının yazısı ya ebedi
cennet ya ateştir.*

(‘Urfi)

سر (sur) = Pabuç yahut Horasan
köylülerinin giydikleri, yüzü, si-
yah iplikten yapılan nev’i. Sur-
ger=pabuççu Ş Boza dediği-
mizdir ki darı unundan yapılır.

در آرزوی خدمت اوطاق بندگی
روشن دلان بگردن آزاد وحرکتند
با کفش بر بند نخست از سر نشاط
آنالکه قصد باوه و آهنگ سر کنند
مید لومکی

*Parlak fikirliler, ona hizmet
emeliyle hür ve serbest olan
boyunlarına kölelik tokasını
geçirirler. Neşelenmek hevesiyle
şarap ve boza içmek isteyenler
iptida onun cömert elini anar-
lar.*

(‘Amîd Lümekî)

Ş Kurdeşen denilen hastalık Ş
Kılıç balığı Ş Oluk Ş Bir nevi
raks Ş Kırmızı = surh (muḥ.).

سرا (serâ) = Surûden = Taganni
etmek, ırlamak tan emir, (İsfa.
muḥ. vas.).

مرغ زرک شود در پیش نغمه سرا
هر بهاری که ز دیال خزان دارد
حافظ

*Akıllı kuş, sonunda güzû olan
bir baharın çimeninde ötmeyiz.*
(Hâfız)

Ş Serây=Hane muhaffefi olur.

مده راه در خانه بیگانه را
وگر نه سرا نامتن خانه را
محمد جان

*Yabancıyı evine sokma, eğer
sokacak olursan evinin adını
kervansaray koy.*

(Mehmed Cân)

سرا بستان (serâ bustân) = Ev av-
lusundaki bahçe.

سراب (serâb) = Uzaktan su gibi
görünen çorak yer. Türkçesi
ılgımsalgım ve pusu ark’tır.

دل از وصال تو قانع نمی شود بخیال
که ذوق آب زلال از سراب نتوان یافت
عماد

Gönül senin hayalinle birleşmeye kanaat etmez, çünkü tatlı suyun zevkını su gibi görünen şeyde bulmak mümkün değildir.
(‘Imād)

Azerbaycanda bir köydür ki güzel elması ve dağında sinir hastalıklarına iyi gelen bir kaplıcası vardır. [*] Pınar başı su bölüşüldüğü yer Ş Mevcut olmıyan ve asılsız şeyden, kibir ve gururdan kinayedir.

serâperde (serâperde) = Padişah çadırı, otak.

serâperde زد شهریار جهان
بگردش دلبران روشن روان
فردوسی

Cihanın padişahı, etrafında parlak ruhlu bahadırılar olduğu halde çadır kurdu.
(Fırdevsî)

Ş İkametgâh ortasına çekilen perde, harem perdesi.

نگردد serâperde چرخ وانجم
میان تو و کعبه وصل حائل
شاه طاهر

Felek ve yıldızların perdesi, seninle birleşme kâbesinin arasına engel olmaz.
(Şâh Tâhir)

Ş Çadır etrafına çepçevre çekilen ve sokak denilen perde. Aslı, perde’i serây = ev perdesidir. Muarrebî surâdîk’tır.

serâçe (serâçe) = (k.) Evceğiz (k.) dünya.

[*] Burhânî Câmî’i adlı Farsçadan Farsçaya lügat müellifi Mehmed Kerim buralı olduğunu söylüyor.

بهرام دین سراچه پرشروشور
تاکی بمیات خویش باشی مفروور
کرده است دین مرحله صیاد اجل
دو هرقدی هزار بهرام بگور
بهرام میرزای صفوی

Behram! Bu fitne ve fesat dolu dünyada kendi hayatına ne vakte kadar mağrur olacaksın. Bu durakta ecel avcısı her bir adımda bin Behram’ı mezara sokmuştur.

(Behrām Mîrzâyî Şefe’vî)

میان کعبه و ما کمرچه صد بیابانست
دو پنجه زهرم دو سراچه چانست
غلام

Kâbe ile bizim aramızda her ne kadar yüz çöl yani çok mesafe varsa da Hâremî Şeriften can evceğizine bir pencere vardır.

(‘Imād)

(نثر)

سنگ سراچه دلوا بالاس آب دیده می ستم
سمدی

Gönül evceğizinin taşını, elmasa benziyen göz yaşıyla deliyordum: katılaştıran kalbimi yumuşatmaya çalışarak ağlıyordum.

(Sa’dî)

serâçe’i örneğ) = (k.) Dünya.

serâçe’i zerb) = Zarp-hane.

serâçe’i kul) = Arşîâlâ.

سرابیلى (serâbîlî) = Puşt.

سراذ (serâd) == Hurma kuruğu.

سَرَادَا (serâdâr) = Tımarhane
hizmetçisi, muhafızı, gardiyan.

ازان دیوانه ناکرده زنجیر
سراداران بی خوردند آشوب
نزار

*O zincire vurulmıyan deliden,
gardiyanlar çok mahcup oldu-
lar.*

(Nizâri)

Ş Saray ve kervansaray bekçi-
sine de derler.

سَرَال (serâl) = Felek ve değir-
men gibi bir düzüye dönen
kimse ve şey.

شدم بر سرانجمن مرزده
که سرم برون شد ز سرال من
نزاری

*Ansızın meclis tarafına gittim;
çünkü sırrım biteviye dolaş-
mamdan anlaşıldı.*

(Nizâri)

سَرَامَا (serâmâc) = Boyunduruk
= yüg.

سَرَاوند (serâvend) = Sarı renk.

سَرَاي (serây) Ev.

نام نیکو گر بماند زادی
نه کزو ماند سرای زولگار
صدی

*Bir adamdan iyi ad kalırsa
yaldızlı saray kalmasından da-
ha iyidir.*

(Sa'dî)

ما کارواندیم جهان کاروان سرای
دو کاروان سرا نکند کاروان سرای
شاه

*Biz kervan halkıyız; cihan ker-
vansaraydır: büyük bir handır.
Kervansarayda, kervan ev yap-
maz: bir düzüye oturmaz.*
(Şâ'ir)

Ş. Serâîden yahut surûden =
İrlamak, taganni etmek'ten emir
(isfa. muh. vas.)

همی سراید چنگ آن لگاو چنگ سرای
نبیند باید و خالی ز گفتگوی سرای
فرخی

*O, çenk çalan güzel, mütema-
diyen çenk çalıyor. Hurma şa-
rabı ve evin dedikodudan hâli
kalması lâzım.*

(Ferruhi)

سَرَايَن (serâyân) = Serâyiden ve
surûden mastarından sıfatı mü-
şebbehe, sıfatı haliye.

بمسجد درآمد سرایان و مست
ی اندر سر و سالگین بدست
صدی

*Başta şarap, elde kadeh, nağ-
me ederek sarhoş bir halde
mescide girdi.*

(Sa'dî)

سَرَايَش (serâyîş) = İnsan sözü,
kuş nağmesi, ötmesi, ırlayış.

سراینده مرغی ازین بوستان
سرایش چنین کرد بادوستان
سراینده خود ی لگردد خوش
ولیکن نه هروقت بازست گوش
خسرو

*Güzel sesli bir kuş, öttüğü bah-
çeden, dostlarına karşı şöyle
hitabetti! Nağme eden hiçbir
zaman susmaz; fakat her vakit*

*kulak açık değildir: can kula-
ğıyla dinleyici yoktur.*

(Husrev)

سرایی سِپَنج (serâyi sipenc) = (k.)
Bekçi kulübesi, dünya.

سرایی سُرُور (serâyi surûr) = (k.)
Meyhane (k.) cennet.

صیدہ دمکہ شدم محرم سرایی سرور
شنیدم آیت توہو الی اللہ از لاپ حور
ظہر

*Sabahleyin cennete mahrem
olunca hurinin dudağından
(توبوا الی اللہ) tûbû ilâllah ayeti ke-
rimesint işittim.*

(Zehir)

سرایی سُورُور (serâyi şurûr) = (k.)
Meyhane, kumarhane, dünya,
cehennem.

سرایی شِشْدَر (serâyi şeşder) = (k.)
Altı yön itibariyle dünya.

سرایی شُورِدِر (serâyi şunurde) =
Vergi dairesi, vergi alınan yer.

سرایی نِهْفِت (serâyi nihft) = (k.)
Ahiret.

سَرَايِدَن (serâyiden) = Terennüm
etmek, ırlamak = سرودن (ba.).

سَرِب (serib) = Eski. çürük, soluk.

سَرِپَايَان (serpâyân) = Sarık.

من آن تیکہ ہمہ ب روی خویش پیاد
برای درہم و دینار و طاق و سربایان
فخری

[*] Bu adı Nuşîrvân koymuştur.

*Ben para, altın, kaftan, sarık
için haysiyetimi feda edenler-
den değilim.*

(Fehri)

Ş Başı incilmemesi için tolga
altına giyilen pamuklu ser-
puş [**].

نہ زامن درج باستی نہ درلک
نہ سر پایانش باستی نہ مغفر
شاعر

*Ne demir zırh, ne yelek, ne pa-
muklu serpuş, ne tolga lâzımdı.*
(Şâir)

B ile de doğrudur. Bâyan, bâ
yeste=lâzım ve zaruri mânası-
na geldiğinden başa lâzım olan
şey demek daha uygun olur.

سَرِپَرِست (serperest) = Hizmetçi,
hastabakıcı.

ب ستوری سرپرستان سه روز
بخوردن مراورا منم دافرور
فردوسی

*Hastabakıcıların müsaadesiyle
üç gün yemek hususunda onun
gönlünü aydınlatacak benim.*

(Firdevsî)

سَرِتَاَسَب (sertâseb) = İranlıların
eski hükeması istilâhında aklı
delillerle bilgi edinen kimse.
Riyazet ve ibadetle tasfiye-i kalb
eden ârife de sertâseb denir
(Nâşîrî).

[**] Residi bu mânâyı Fâtih'ten birinci
Selim devrine kadar yaşayan Türk ulema-
sından Amasyalı (Lutfullahı Hefimî) nin Fars-
çadan Türkçeye yazmış olduğu lügatten al-
dığını söylüyor (سرتی) maddesindeki nota bak.

سُورِج (surh) = Kırmızı, kızıl.

دل همی خواهدسیه روزی نمان دارد ولی
برخ زود اشک سرخ می نگارد شرح حال
بغضا

*Gönül, talihsizliğimi gizlemek
istiyor; fakat sarı yanağım üze-
rinde, kırmızı göz yaşım, halimi
açıklıyor.*

(Yeğmə)

§ Kırmızı mürekkep.

سرخاب (surhâb) = Su kuşu nev'-
inden rengi kırmızımsı bir kuş.
Lisanımızda angıt denir ki kaz-
dan büyücek olur § Kadınların
yüzüne sürdükleri kırmızılık,
pembelik.

هرشام و - حجر عکس گل ونسترن ازباغ
سرخاب وسفیداب کنند روی هوارا
صلمان

*Akşam ve sabah bahçeden gül
v nesteren'in aksi, havanın
yüzünü kızartır ve beyazlatır.*

(Selmân)

§ Tebriz'de otsuz, susuz kızıl
renkli bir dağ § Şarap.

تابیرازند آب غم را زدل سرخاب نوش
برسر سرخاب رو تابنگری تبریز را
سید جلال

*Kalbinden keder sıtmasını dök-
mek için şarap iç; Tebrizi gör-
mek için serhâp dağının tepe-
sine çık.*

(Seyyid Celâl)

rırüz ibini Yazdi Cerd'in savaş
erlerinden biri.

یکی پارسى مرد بس نامدار
که سرخاب خواندی ورا شهريار
فردوسی

*Çok ünlü bir Farslı var idi ki
padişah ona surhâp derdi.*

(Firdevs)

§ (k.) Kan.

تادر نکنت آب چرنداب و یکیل
سرخاب ز چشم من روان خواهد بود
خجندی

سرخاب (ba.).

§ Kâbil civarında suyunun ren-
gi kızıla çalar bir ırmak.

سرخبال (surhbâi) = Çil kuşu.

سرخبوت (surh but) = خند بوت (ba.).

سرخبید (surh bîd) = Kızıl söğüt.

سرخ پای (surh pây) = Kuzukula-
ğı denilen nebat.

سرخ چشم (surh çeşm) = (k) Cel-
lât.

بنگرچه سرخ چشمی وشوخی همی کند
بامن کیبود روی سپهر سیاه کار
ابن یسین

*Bak, bana karşı gök yüzlü za-
lim felek ne cellâtça ve küstah-
ça muamele ediyor.*

(İbni Yemîn)

سرخچه (surhçe) = Kızamık; (c)
yerine (ç) ile de doğrudur =
Surhi, surhiçe.

سرخ زنبوران (surh zenbūrân) =
Kınalanmış, kırmızıya boyanmış
parmak uçları, parmaklar.

سرخ سرك (surh serek) = Kaya
kuşu (Ar.) حیره.

سرخ شپان ماهودار (surh şebâni bâhū-
dâr) = Pehlevi dilinde Hazreti
Musa.

سرخه (surhek) = Surh'un küçül-
tölmüşü = kırmızıcık § Çoban-
değneği denilen nebat (Ar.)

ساس § Kızamık. Tahtabiti = حیره

§ Kızılılık dediğimiz meyva (He-
ilmi, Ni'met).

سرخ مرز (surh merd, surh
merz) = Çobandegneği denilen
nebat. Farsça lûgatler, yaprağı,
büstân efrüz yani horozibiği
yaprağına benzer, sâkı tatlı kır-
mızı renkli, manzarası hoş, ona
nazik beden de derler suretinde
tarif ediyorlar. (Ar.) عصى الراعى.

سرخو (surhū) = Kızamık (Burhān).

سرحاره (serhâre) = Kadınların
aşağı düşmemek için her nevi
baş örtüsü ve serpuşlarına tak-
tıkları altın iğne.

دختران خاطر مرا درمخچلیگاه عرض
جز زینچ انگشت من برفرق سر صرخاره نیست
کال

*Fikrim kızlarının tecelligâhı
olan kalemimin başı üzerinde,
altın iğne olarak beş parma-
gım var.*

(Kemâl)

دورخرا پسرخاوه آراسته
دوپستان چو دو ناز پرآسته
فردوسی

*İki yanağını altın iğne ile süs-
lemiş; iki memesi süslü iki nar
gibi.*

(Firdevsî)

§ Pençe şeklinde kemik sırt
kaşağısı § Tarak.

سرخاریدن (serhârîden) = Baş
kaşmak (k.) hıfzetmek, görüp
gözetmek.

عشرتی هست درین گوشه غنیمت دارد
دولتی دست حریفان سر دولت خارید
مولانا

*Bu köşede zevk ve sefa vardır,
ganimet sayınız. Arkadaşlar!
saadet vardır, onu muhafaza
ediniz.*

(Mevlânâ)

§ Taltif ve teselli etmek.

من سروبا گم کنم دل زجهان برکنم
گر نفس او بلطف، سر نه بخارد مرا
مولانا

*Eğer o, bir dakika beni lûtfiyle
taltif ve teselli etmezse ben
sersemleşir, dünyadan alâkamı
keserim.*

(Mevlânâ)

§ Hile ve bahane, tehir ve ih-
mal etmek.

اگر هیچ سرخاری ارآمدن
سچید همی زود خواهد شدن
فردوسی

*Eğer gelmekten geri kalırsan
kumandan acele gidecektir.*

(Firdevsî)

باضا آلمیم شو ورتیغ بارد سرخار
خبرو

*Kazaya teslim ol, kılıç yağsa
hile ve bahaneye kalkışma.*

(Husrev)

§ Nevmit ve meyus olmak, aciz
göstermek, mahcup olmaktan
da kinaye olur.

سرخاریدن (serherîden) = Köle,
sahibine, kadın, kocasına para
ve mal vererek azadedilmesini,
ayrılmasını istemek, fidye ver-
mek.

سرخس (serehs) = Horasan'da bir şehir.

گفت لقمان سرخسی کای اله
ببرم و سرگشته و گم کرده راه
عطار

Serehsli Lokman, Yarabbi! ihtiyarım, mütehayyirim, yolumu kaybetmişim, dedi.

(‘Atfâr)

سرخوار (sirhuvâr) = (k.) İrfan sahibi, esrara vâkıf kimse § Şair.

سرخوش (serhuş) = Sârhuş; Türkçesi esrik. Şarabın neşesini hissetmeye başlıyana sarhoş, biraz ilerleyince mest, kendini bilmez dereceye varınca bedmest, siyâh mest, mest guzâre yani baştan kara sarhoş, gök kandil dediğimizizdir, mecazen harap denir. Arapçası (سكران طافج) dir. (ba.). Hali çok hoş mânasına da gelir. Sarhoş ile mest arasındaki fark şu beyitten bellidir.

خوش آن شہاکہ پیشین بودی گہ مست و گہ سرخوش
جهانم می شود تازیان چون یاد آرم آن شہا
خمرو

Onun yanında kâh sarhoş kâh mest olduğum geceler ne hoştu, onları andıkça dünya bana karanlık oluyor.

(Husrev)

سرخه (surhe) = Efrâsyâb'ın oğludur. Rustem'in oğlu Ferâmurz onu esir etmiş, Rustem öldürmüştür. Semnân'a bağlı bir köy.

سرد (serd) = Soğuk. Mukabili germ.

از آن سرد آمد این قصر دلاویز
که چون جا گرم کردی گویدت خیز
نظامی

Bu gönül alıcı köşk; dünya; yerini ısıtır ısıtmaz sana kalk dediği için soğuktur.

(Nizâmî)

Kasır yerinde kâh da görül-müştür.

اسکه روی زمین ز شدت دی
سرت گریده مجو رعد وریا
اردم صبح صرورج بند
در دل گرم اهل درد دعا
مرشد یزدجردی

Yeryüzü kışın şiddetinden sofuluğun riya ile birleşmesi gibi o kadar soğumuş ki sabahın soğuk nefesinden dertlinin sıcak kalbinde dua huz tutar.

(Murşidi Yezdicerdî)

سرد بیان (serd beyân) = Soğuk ve tatsız sözlü kimse § Doğru sert söziyle halkı inciten kimse § Biçimsiz adam = serd gūy, serd herf.

سردابه (serdab, serdabe) = Yer altında yapılip yaz sıcakta orada istirahat edilen serin oda.

سرد شدن (serd şuden) = Soğuk olmak, hakiki ve mecaziye denir § Ölmek.

سردار (serdâr) = Askerin başı, komutan § Askerin önünde giden § Her evin reisi.

سر در گیم (serder gilīm) = Benzi
buz denilen bir nevi çocuk oyunu
Şöyle tarif ediliyor: Çocuk-
lardan biri başını öbürünün ku-
cağına koyar, başka çocuklar
elbiselerini ters giyip her biri
bir köşeye giderek başlarını
elbiselerinin altında gizlerler,
başını kucağa koyan çocuk
kalkar ve her hangisinin yanı-
na gidip kim olduğunu söyli-
yebilirse onu kendi yerine ya-
tırır; eğer, kim olduğunu tâyin
edemezse onu omuzuna alıp
yattığı yere kadar götürür.
§ Dilenci sopası § Süs için el-
bise yenlerine dikilen sırmalı
şerit.

سر دوشی (serdūši) = Apolet.

سر ده (serdih) = Şarap sunan, sâki
§ İşret meclisinin reisi.

چو درداد سرده شراب گران
نزاری

Sâki ağır şarabı verince.
(Nizārî)

§ Şarap kadehi.

سرده بزم شراپت امروز
آنکهدی بود امام اصحاب
کمال

Dün konuştuklarının imamı
olan zat bugün işret meclisinin
reisidir.

(Kemāl)

سر ده (serdeh) = Turfandadan
Ferbengi Ziya

sonra yetişen seçme meyva
(Reşîdî).Turfanda meyva (Bur-
hān).

سر ز (serz) = Sıvacı malası.

سر سناخ (sersâh) = İnce ve düz-
gün ibrişim teli.

سر سناذ (sersâd) = Beş parmak,
ayd ağacı dedikleri nebat (Ar.)
دوخه اصابع.

سر سنام (sersâm) = Sersemlik, şaş-
kınlık, delilik § Tıp ıstılahında
beyin hastalığı.

بلنگی که ترسد زروماه پیر
بهراد موزش برسام ویر
نظامی

Kocamış tilkiden korkan kap-
lanın beyni, okun değmesinden
husule gelen baş hastalığıyle
yansın tutuşsun.

(Nizâmî)

سر سبز (sersebz) = (k.) lkbāl sahibi
genç § Taze ve taravetli § Bol
ekinli yer.

بشو سرسبز باد این سبز گلشن
بخشرو زادگان چشم تو روشن
نظامی

Bu yeşil gülistan seninle mes-
ut, şehzadelerle gözün aydın
olsun.

(Nizâmî)

خانه سرسبز تو زساعت سرو
باده گلزارنگ تو زخون تذرو
نظامی

*Ev, selvi gölgesinden daha lâ-
tif; şarap, sülün kanından da-
ha gül renkli.*

(Nizâmî)

*sersebzî (sersebzi) = Devlet ve
ikbal, dirilik, hayat, taravet.*

زلفش بد اگر نیکی طمع داری بختان باشد
که از زاغ سیاه داری طمع سرسبز بیفا
صلبان

*Kötü nefisten, iyilik ümideder-
sen tıpkı kara kargadan dudu-
nun taravetini ümideder gibi
olursun,*

(Selmân)

*سرسری (serseri) = (k.) Âdi, soy-
suz.*

مین دیت شهر را سرسری
بود شاعری بعد پیغمبری
هانی

*Şiirin derecesini âdi görme.
Peygamberlikten sonra meziyet
şairliğindir.*

(Hâtifi)

غدا اگر لطیفست و اگر سرسری
چو دیرت بدست او فتد خوش خور
سعدی

*Gıda gerek hoş gerek aşağı ol-
sun, eline geç geçerse severek
yersin.*

(Sa'dî)

*Bir işi gevşek tutma ve
ehemmiyet vermeme.*

عشق نه سرمه است که از سر بدو شود
مهرت نه عارضیست که جای دگر شود
حافظ

*Aşkın, ehemmiyet verilmeyecek
bir şey değildir ki baştan çık-
sın: unutulsun, muhabbetin iğ-*

*reti değildir ki başka tarafa
gitsin.*

(Hâfız)

مرا بر سرگردون رهبری نیست
چنان دلم که آن ره سرسری نیست
نظامی

*Bana feleğin sırrını açıklıyacak
bir rehber yoktur; öyle bilirim
ki o yol ehemmiyetsiz değildir.*

(Nizâmî)

*Ş Düşüncesiz hareket, mülâha-
zasız söz.*

فرستاد آن پاسخ سرسری
تقصید از رای اسکندری
نظامی

*O mülâhasız cevabı gönderdi;
İskender'in reyinden korkmadı.*

(Nizâmî)

دعوت نوازی و سرسری
نه کار است بازیچه و سرسری
سعدی

*Reayayı taltif ve komutanlık
oyuncak ve düşüncesiz hareket
edilecek bir iş değildir.*

(Sa'dî)

*Çabuk anlayışlı kimseden, aya-
ğı çabuk attan da kinaye olur.*

سرسره (seri sufre) = (k.) Makat.

*سرسلامتی دادن (ser selâmet
den) = Baş sağlığı dilemek.*

سرسپنگاز (sersigâr) = Cıgaralık.

*سرشاخ (seri şâh) = Alnın iki ta-
rafındaki yumruluk ki tolun de-
nir: şakağın kulak tozuna doğ-*

ru değirmi tarafıdır. (R) sakın olursa evin örtüsünün üstüne koydukları uzun direk mânası-nadır.

پیام چرخ و قار تو با اگر بنهد
همی شکست شود سقف چرخ را سرشاخ
منصور شیرازی

*Eğer senin vekarın feleğin ta-
vanına ayağını koyarsa feleğin
tavanı direği kırılır.*

(Menşûrî Şîrâzî)

سَرشَار (serşâr) = Ağız ağza dol-
muş, taşmaya yakın; çok kere
su ve şarapta kullanılır. سربرز
Serrîz, لبریز lebrîz de denir.

یارب از عرفان مرا بیچاره سرشارده
چشم بیند، جان آگاه و دل سیدارده
صائب

*Yarabbil Bana irfan ile dolu
bir kadeh ver. Görücü göz, an-
layıcı ruh, uyanık kalb ihsan
et.*

(Şâ'ib)

سَرشَب (serşeb) = Şahin denilen
avcı kuş.

سَرِشَت (sirîşt) = Yaradılış, tiynet,
huy.

عیب زندان مکن ای زاهد پاکیزه سرشت
که گناه دگران بر تو نخواهند نوشت
حافظ

*Ey yaradılışı temiz soful Rint
leri ayıplama; çünkü başkala-
rının günahını sana yazmıya-
caklar.*

(Hâfız)

سَرِشَتَن (sirîştên) = Yoğurmak tan
mazi.

از تو ای ساغر می شوم بوی بهشت
پیر دیرت مگر از خاک خرابات سرشت
یعنی

*Ey şarap kadehil Senden cen-
net kokusu duyuyorum; nesara
mâbedinin pîri galiba seni mey-
hane toprağından yoğurdu.*
(Yeğmâ)

اگر دسرشت وی این خوی نیست
دران کشور آلودگی بوی نیست
سعدی

*Eğer onun tiynetinde bu huy
yoksa o memlekette istirahatın
kokusu yoktur.*

(Sa'dî)

سَرشَف (serşef) = Hardala ben-
zer bir habbedir. Yağı çıkarı-
lırsa da acı olduğundan yalnız
yakmağa yarar: tazesinin sarı
ve kırmızı çiçeği olur. Antep
civarında menenkeş derlermiş.

سَرِشَك (sirîşk) = (ba.) Ş Mut-
lak damla bilhassa göz yaşı ve
yağmur damlası [*].

چندان زهده سرشاک خون ریخت
کاندام زمین بخون برآمیدخت
نظامی

*Kirpikten o kadar kanlı göz ya-
şı dökti ki yerin vücudu kanla
karıştı.*

(Niğâmî)

زان می که گر سرشکی ازان دوچکد بنیل
صد ساله مست باشد از بوی آن نهنگ
رودکی

[*] eşk ile kafiyelemesine naza-
ran (r) nin üstün olması, serpençe, serçeşme
gibi سرشاک (ser eşk) ten muhafef olmasına
nazaran da (s) ve (r) nin üstün olması icâ-
beder.

O şaraptan ki eğer ondan bir damla, Nile damlarsa, kokusun dan timsah yüz yıl sarhoş olur.
(Rûdeki)

هزار سال زیاران بدان زیان نرسد
اگر بجای سرشک افتد از هوا سندان
مختاری

Eğer bin sene yağmur damlasına bedel havadan örs düşse ona zarar vermez.

(Muhtârî)

§ Ateş kıvılcımı.

بشمیم نیم سرشکی ز آتش فورت
همان کز آنکه بدیوان شهاب آتش زن
عید لومی

Hasma karşı kahrın ateşinden yarım kıvılcım; şeytanları ateşliyen ağır yıldızın yaptığı te-sirin aynını yapar.

(‘Amid Lûmekî)

§ Āzât dereht denilen ağaçtır ki kırmızıya çalar beyaz çiçekleri vardır. Yahut o ağacın çiçeği.

جو دث ار در چمن گذر کردی
لعل و سق بجای گل ز سرشک
فخری

Senin sehavetin eğer çimenden geçse idi sirişkten çiçek yerine lâ'l biterdi.

(Fehrî)

رخ ربدنه نگاشته بسرشک
وان سرشکش برنگ تازه سرشک
عنصری

Yanağı, gözünden taze çiçek rengindeki göz yaşı damlasiyle nakışlanmış.

(‘Unşuri)

Nîmetullah, çeşme suyu mâna-sına da yazmıştır.

سروشک آتش (sirişki âteş) = Ateşe damlıyan yaş odun damlaları.

سروشک انجبین (sirişk engebîn) = Bal suyu ile sirkeden mürekkep bir hâמידir. Pekmeze de derler (Burhân). Hurma pekmezine derler (Nefîsî).

سروشک تلخ، سروشک شور، سروشک تلخ (sirişk telh, sirişk şūr) = Keder ve matem göz yaşı.

سروشک خنده (sirişki hende) = Gülme ağlaması yani sevinç ağlaması = sirişki şādî = eşki şādî.

سیرش زخیال دوست کش تر
دوش ز سرشک خنده خوشتر
خاقانی

Onun seyri sevgiliyi tahayyûlden daha güzel, onun zevkı sevinç göz yaşından daha hos.
(Hâkânî)

سیرشکوان (sirişkvân) = Gelin duvağı = سروشکون (sirişkven).

سرشماری (serşumârî) = Nufus sayımı.

سروشوی (serşūy) = Berber.

خاک بر سر شاعره ترا کشی
بودی سروشوی یانه یای بان
فخری

Şairlik yere batsın; keşki berber yahut çulha olsaydım.

(Fehrî)

§ Evvelce sa'un yerine kullanılan ve kil denilen yumuşak toprak.

سر شیر (serşîr) = Kaymak & Musluk: şimdi yalnız (şîr) deniyor.

سر عَشَر (ser'aşr) = Kurani kerimde on ayette bir konulan işaret, nakış.

سرغ (sergic) = Ağaçtan yapılma kâse.

بگیر جام می از دست ساقی ای سقا
مخور انسان عرب دوغ اشته از سرغ
سقا

Ey sekâl! Sâkinin elinden şarap kadehi al. Arap gibi ağaç çanakdan deve ayrıntı içme.
(Sekâ)

سرغوغا (ser gevgâ) = Kavga başı, fitne koparıcı.

خون دل می بین واکس دم زن
وزنگار شنگ سرغوغا میرس
سولانا

Hüzün ve kederi gör de kimseye söyleme; şen ve şuh güzel-den fitne koparanı sorma.
(Mevlânâ)

ş lleri kol.

ره عدل و سیاسترا حسامه
سپاه فتح و نصرترا سنائش گشته
شهاب

Onun kılıcı adalet ve siyaset yolunu göstermiş; mızrağı fetih ve nusret askerinin piştartı olmuşt.

(Şihab)

سرغنه (sergene) = Büyük ve benzeri olmıyan şey.

سرغین (serğîn) = Zurna. Nâyı tür-kî de derler.

بزد نای سرغین و روینه خم
برآمد زدن ناله گوار دم
فردوسی

Zurna ve davul çaldı. Kaleden boru sesi yükseldi.

(Firdavî)

= سرغینه نای sergîne nây.

سرف (seref) = Boğazda öksürük-ten hâsıl olan ağrı. (S) ve (r) nin ötresi ile de doğrudur. (S) nin ötresi ve (r) nin sükûniyle surf ve surfe, öksürük demektir ki Arapçası (سعال) dir.

سر قِبَلَه جَرَب شدن serifîtile cerb şuden) = Erkeklerle dişî birleşmek.

سرفیدن (surfiden) = Öksürmek.

سرفراز (serferâz) = Melikî ayların üçüncü günü & Mevkîi yüksek, kibirli kimseden de kinaye olur.

قوی رای واداش و سرفراز
هنگام سخن رعیت نواز
نظامی

Sağlam fikirli, malûmatlı mevki sahibi; sıkıntı zamanında ahaliyi taltit edici.

(Nizâmî)

سرك (serek) = Kazvinliler dilinde oğul mânasınadır. Puserek'in

muhafeffî demektir Ş Ser'in ismi
tasgiri = başçağız.

سُرْكَ (surk) = Kızamık.

سِرْكَ (sirk) = Kadınların yüze sür-
dükleri allık ve aklık.

سِرْكَا (sirkâ) = Sirke.

هرکه صغراوی بود سرکا کشد
مولانا

Her kim safravî [] olursa sir-
keye meyleder.*

(Mevlânâ)

سِرْكَش، سِرْكَب (serkeb, ser-
keş) = Saz çalmakta dengi
olmıyan iki saz ustası.

دائم از مطربان خویش یبزم
غزل شاعران خویش طلب
شاعرانت چو رودی و شهید
مطربانت چو سرکش و سرکب
فرخی

*Mecliste kendi hanendelerinden
kendi şairlerinin gazelini iste.
Senin Rüdekî ve Şehîd gibi şa-
irlerin, Serkeb ve Serkeş gibi
hanendelerin var.*

(Ferruhî)

Serkeş, bundan başka itaatsiz
insan ve hayvan; kuvvet ve
kudret sahibi yahut mağrur
kimse mânâlarıdır.

تو باین لطف طبع و دلربائی
چنین سنگین دل و سرکش چرائی
سعدی

Senin bu kadar tabiatın lâtif ve

[*] Eski hekimlikte zayıf, esmer hır-
çın olanların yaradışlarına verilen sıfat.

*gönül kapıcı iken niçin böyle
taş yürekli ve serkeşsin.*

(Sa'dî)

سرکشیدن (serkeşîden) = İtaatsizlik
etmek.

این همه سرکشیدن از پی چیست
گل نخندید تا هوا نگرست
نظای

*Bu itaatsizliğin sebebi nedir?
Hava ağlamadıkça gül gülmedi.*
(Nizâmî)

سُرْگَر (surger) = Papuççu Ş Bo-
zacı.

چو می نیست برکن ز سر چامرا
خویریم که داند سرانجام را
فردوسی

*Şarap yoksa kadehi bozadan
doldur içelim. Serencamı kim
bilir?*

(Firdavsi)

دختر زر گر همه باشد مشو سرگرم او
در طریق عشق بازی صورت یعقوب باش
سلیم

*Üzüm kızına (şaraba) herkes
âşık olsa da sen olma. Aşk-
bazlık yolunda Hazreti Ya'kup
gibi ol.*

(Selim)

سِرْگَزِیت (sergezît) = Haraç, ciz-
ye. Cizye, gezîten A apçalaş-
tırılmıştır. (D) ile gezîd de
derler.

سِرْگَزِین (serguzîn) = Hükümet
memurlarının sığır ve koyun
sürülerinden intihab ederek al-
dıkları hayvan.

اندراں میدان که دشمن را براند چون گله
تیسخ او از گله بدخواه خواهد سرگزین
سید ذوالفقار

*Düşmanı sürü gibi sürdüğü
meydanda, onun kılıcı düşman
sürüsünden en seçkinini ister.*

(Seyyid Zülfiķâr)

سَرَكْسَن (serkes) = Güzel sesli
bir kuş.

سَرَكْجَل (sergel) = Eski zamanlar-
da çocukların oynadıkları içi
kırpıntı dolu deri top,

سَرَكْلَه زَدَن (sergelle zeden) =
İki koçun yahut iki öküzün to-
kuşması.

چمنان یارینگر و آن شوخ ابروان
سَرَكْلَه می زند دو آهوی جنگش
و تیر

*Sevgilinin gözlerine ve o şuh
kaşlarına bak. İki cenk ahusu
birbiriyle tokuşuyorlar gibidir.*
(Te'şîr)

سَرَكْلَه نِهَادَن (sergelle nihâden)
= Seçmek, intihabetmek.

فرهاد بغم کشیم هم پله نهاد
بجنون بر میدگیم سرگله نهاد
گیدوی تو در بخت من ثابت کند
ابروی تو دروید دلم تله نهاد
طهوری

*Ferhat gam çekmekte beni denk,
Mecnun ürmekte beni seçkin
saydı. Senin geysun beni bağla-
mak için kement [*] бүктү. Se-
nin kaşın benim gönlümü avla-
mak için tuzak kurdu.*
(Zuhûrî)

سَرَكَن، پَرَكَن (serken, perken)
= Başını, kanadını koparırcas-
ına ziyade müşkül iş.

[*] Ucu ilimlikli ip.

امشب که مرا یارینزل آمد
از مقدم او مراد حاصل آمد
از دنبالش رقیب افتان خیزان
سرکن برکن چو مرغ بسمل آمد
سعد اشرف

*Bu gece sevgilimin eve gelme-
sinden muradım hâsıl oldu.
Arkasından rakip çok güçlkle
yarı boğazlanmış kuş gibi ye-
tişti.*

(Se'îd Eşref)

سَرَكَنْجَبَن (sirkengebîn) = Ekşi
bal şerbeti. Sirke ve engebîn
den mürekkeptir. Muarrebî
dir.

تو عمل و ماء - سرکه در دنیا و دن
دفع این صغرا بود سرکنجبن
مولانا

*Dünya ve dinde sen balsın, biz
sirkeyiz; bu safrayı bastıran
bal şerbetidir.*

(Mevlânâ)

سَرَكُوب (serküb) = Mücazat eden
kimse. Serkübi = mücazat ş Ku-
şatılmış kaleyi döğmek için ka-
leye karşı yapılan tabya, hâkim
nokta.

نه از فراز توان کرد حیلت سرکوب
نه از نشیب توان کرد جایگاه شوق
انوری

*Ne yukardan kaleyi döğmenin
hiyle ve çaresi var, ne aşağıdan
lağım açmanın.*

(Enverî)

Ş Başa kakan, serzeniş eden
kimse Ş Zabita memuru Ş Her
fende ileri gidip arkadaşlarını
geçen kişi.

سِرْکُوبَه (serkübe) = Ağır topuz.

سِرْکُوْچَک (serkevçek) = Soysuz, fûrumaye, kadr ve kıymeti olmayan kişi.

درین هم لبردی چور واه وگردد
تو سرکوچاک آیی و من سر بزرگ
نظای

Bu tilki, kurt kavgasına benziyen savaşımızda sen değersiz, ben değerli gelirim.

(Niẓāmî)

سِرْکَه (sirke) = Sirke.

سرکه از دست رنج خویش و تره
بهتر از نان ده خدا و بره
سعدی

(ba.) ده خدا.

(Sirke) سرکه چبین، سرکه پیشانی، سرکه ابرو (Sirke ebrû, sirke pişânî, sirke cebîn) = (k.) Ekşi surath.

(k.) (sirke'i dehsâle) = (k.) ده ساله
Eski kin ve düşmanlık.

سِرْکَه فُرُوحَن (sirke furûhten) = (k.) Yüz ekşitmek.

برداشته خون زلف مهر و جوش
و زحرف آبت حقیقت افشاده بنوش
شیرین بازار شکر خنده تو
کردست شکر فروش را سرکه فروش
ظهوری

Sana olan sevgimin hararetiyle kanım kaynamıştır. Senin du-dağından bahsettiğim için du-dağım ballanmıştır. Senin tatlı gülüşünün arzettiği şirinlik şeker satanın yüzünü ekşitmiştir: senin gülüşünün yanında

şekerin kıymeti kalmadığından şekerçi müteessirdir.

(Zuhârî)

سِرْکِجِش، سِرْکِجَه (serkice, serkicîş) = Baş dönmesi = sergerdâ.

سِرْگِری (sergîrî) = İşe başlamak
İş işi söndürmek.

سِرْکِیس (serkîs) = Sedkîs, servîs, servîse de derler [*].

سِرْگِین (sergîn) = Gübre. Arap-çalaştırılmışıdır. سِرْگِین dir. (sergîn gerdân) = Bok-böceği (Ar.) جمل.

روی نداشتند او گشته فراهم سرگین
دیش کجج چو پن بر سر سرگین رسته
خالها، روخ او گشته چو سرگین گردار
که وجودش بجز از زادن او نداشتند
ابوالمعالی

Onun yıkanmamış yüzü toplu gübreye, eğri büğrü sakalı gübre üstünde biten çimene benziyor. Yüzündeki benler bokböceği gibidir, çünkü vücudu doğduğundan beri yıkanmamıştır. (Ebûlme'ânî)

گفت باخود هشتاد اندر مفر و رگ
روی بر تو بوی آن سرگین رگ
تامیان اندر حدث او تابش
غریق دباغینت او روزی طلب
پس چنین گفتست جالینوس به
آنچه عادت داشت بیار آتش ده
کن خلای عادتت آن رنج او
پس دوی رنجش از معتاد جو

[*] (Sedkîs) ten yahut o, bu dan galat olmalı.

ون جعل گشته است از سرگین کشی
از کلاب آید جعل را بچشمی
مولانا

«Itır kokusundan bayılan tabağ-
ğı tedaviye gelen iri yarı kar-
deşi» kendi kendine onun bey-
ninde ve damarında kat kat
köpek tersi kokusu vardır ve o
geceye kadar rızık isteğiyle be-
line kadar pislik içinde tabak-
lığa gark olmuştur. Hazık olan
Calinus hastaya âdeti ne ise
onu ver demiştir. Mademki
onun hastalığı âdet etmediği
şeyden yani ıtır kokusundan
ilerigelmıştır, öyle ise hasta-
lığının ilâcını itiyadettiği şey-
den ara. Pislik çekmeden bok-
böceği gibi olmuştur. Bokböçe-
ğine gül suyundan baygınlık
gelir. Pisliğe yaklaşırsa hayat
bulur, dedi [*].

(Mevlânâ)

سُرْلَاب (surlâb) = Usturlap (muht.)
استرلاب (ba.).

سَرْلَاد (serlâd) = Duvarın üst sıra-
sı. Mutlak duvar mânasına da
gelir.

سَرْم (serm) = Kenger, yaban en-
ginarı, eşek dikenini denilen ne-
bat § Soğuk = serd.

[*] Filhakika tabaklık iptidai şekli
le sanatların en alçağıdır. Tabak Arapça
(طباغ) dan bozulmadır. Türkçesi sepicidir.

سَرْم (surm) = Kalın barsağın ağzı.

سَرْمَا (sermâ) = Kış mevsimi.

از لیسیم سحری باز بیدیش آمد
بچه شاخ که از صولت سرماشدن
شاه ظاهر دکنی

Soğğun şiddetinden kıvrılan
dalın pençesi seherde esen lâtif
rüzgâr sebebiyle yine harekete
geldi.

(Şâh Tâhiri Dekenî)

سَرْمَا بُرْدَه (sermâ burde,
sermâ zede) = Soğuk vurmuş
ağaç.

خشکی زاهد زجام باده نپذیرد علاج
چاره نتوان کرد ز آتش نخل سرما بردہ را
وحید

Şarap kadehi sofunun kurulu-
ğuna derman olamaz, soğuk
vurmuş ağacı ateşle düzeltmek
mümkün değildir.

(Veîd)

سَرْمَا حُورْدَن (sermâ hürden) = So-
ğuk almak.

گفت سرما خورده ام آتش بیار
نیدست پروای سخن معذور دار
اسیری

Soğuk almışım ateş getir, söz
söylemeye kudretim yoktur, ma-
zur tut.

(Esîrî)

سَرْمَا رِزْگِی (sermârîzegî) = Tipi:
ortalığı kapayan pek sık kar
yağması.

سَرْمَا فِزْآی (sermâ fizây) = Melikî
ayların dokuzuncusu.

سَرَمَامَك (sermâmek) = Çocukla-
rın körebe oyunu.

زابتدا سرمامك غفلت پيازیدم چو طفل
زانکه هم مامك رقیم برد وهم بابای من
خاقانی

Önce çocuk gibi gaflet oyununu
oynadım; çünkü hem anam
hem babam rakîbim idi.

(Hâkânî)

سَرِمَاه (serimâh) = Ay başı.

برامید آنکه آبی دروناق اوشی
ماه تو در هر سرمه خانه خالی کند
تأثیر

Bir gece onun odasına gelirsin
ümidiyle yeni ay her ay başı
evini boşaltır.

(Te'âir)

سَرَمَاهِی (sermâhî) = Aylık.

هوار سکه دینار سرخ سرمه‌ایست
هوار تنکه سیم سپید انعامت
شاعر

Senin sikkeli bin kırmızı altın
aylığın, bin beyaz gümüş para
ihsanın var.

(Şâ'ir)

§ Balık etiyle yaşıyan kimse.

سَرَمَایَه (sermâye) = Alışveriş için
kullanılan para yahut mal.

قارستان جریخ نیم خایه
ای سرمایه را برده است و مایه
نظای

Yarım küre şeklindeki felek
kumarhanesi çok sermaye ve
maye götürmüştür.

(Niẓâmî)

سرمایه‌دار (sermâyedâr) = Mal ve
servet sahibi.

سَرَمَك ، سَرَمَج (sermec, sermek)
= Kara pazı ve koyun sarma-
şığı denilen nebat (Ar.) سرمق.

سَرَمِش (sermiş) = İç badem ve
ceviz içi ile dolu kaysı ve zer-
dali kurusu. Nâşırî sirimş şek-
linde yazmıştır.

سَرَمَشَق (sermeşk) = Güzel yazı
yazanın yazdığı satırdır ki öğ-
renici ona bakarak yazar § Baş-
kalarının taklidettiği her şey.

سَرَمُوتَك (sermûtek) = Kavga,
kargaşalık.

سَرَمُوزَه (sermûze) = Çizme üze-
rine giyilen ayakkabı yahut çiz-
me موز (ba.). Muarrebî جرمون.

سَرْمَه (surme) = Sürme (Ar.) سكل.

Su medân = sürmelik (Ar.) مکانه
§ Fars köylerinden sürmesi iyi
bir köy سرمق [*]

سَرْمَه چوب (surme çüb) = Sürme
mili, sürme çekmeye mahsus
düz hilâl.

سَرْمَه حاك بن (surme'i hâk bîn) =
Hüsevi Pervîz'e ait bir sürme
imiş ki onu kim gözüne çeker-

[*] İşfehân'da bir köydür ki sürme
madeni oradadır. Meşhur olan sürmei sıfe-
hânî o madendendir (Kulzum).

se yerin bir arşın derinliğine kadar içini yüzü gibi görürmüş!
سرمه خوردن (surme خوردن) = Sürme yemek (k.) ses kısılmak.

سرمه کش (surmekeş) = Sürme çekici, sürme çekmiş § (k.) Gözü açan ve göze görme kuvvetini veren kişi § Karanlık gece,

دهر شد ازطلعت شب ناگهان

سرمه کش دیاء سیارگان

سایم طهرانی

Zaman, ansızın gecenin karanlığından kafilenin gözüne sürme yani zülmet perdesi çekti.

(Selimi Tehrânî)

سرمه کی (surme'î kîti) = (k.) Karanlık gece.

سُورنَا

(surnâ) = Zurna. Nâyi sūr = düğün sazı maktûbu olan surnây (muḥ.).

عقرا خود ناچین سودا چکار

کر مادر زاد را سرنای چکار

مولانا

Aklın böyle sevdâ ile ne işi, anadan doğma sağırın zurna ile ne alışverişi var.

(Mevlânâ)

سَرْنَامَه

(sernâme) = Unvan § Adres. Ashî (r) nin esresiyle serinâme = mektubun başı.

سرنامه نام جهاندار باک

برآردند رستینها ز خاک

نظامی

Namenin başında nebatları topraktan bitiren Pak Cihandar

yani Cenabı Hakkın ismi celili vardı.

(Nizâmî)

سِرِنَج

(sirinc) = Sülüğün denilen kırmızı boya. (Cihāngîrî) zil mânasına gelir demişse de (Reşîdî), zil mânasına gelen sirinc değil sinc dir, diyor.

سِرِند

(sirind) = Çocukların ipten yaptıkları salıncak = سَابُود Sâbūd, کازه kâze § Yosun § Sarmaşık § Ucu ilmekli ip tuzak § Bir nevi güreş.

سِرِند

(serend) = Kâbil padişahının oğlu.

بد ادرا یکی پور نامش سرند

که زخمش بیولاد بد چون برند

اسدی

Onun Serend namında bir oğlu vardı ki çeliğe vurduğu darbe kumaşa tesir eder gibi idi.

(Esedi)

سِرَو

(serv) = Sonuna bir (y) getirerek servi, biraz daha bozarak selvi dediğimiz ağaç.

گفتی ای سرو که خاکدانه بالای ویم

قدری نیز فرود آید که بالا زد

یغما

Ey selvil! Onun boyunun hâki rahiyim yahut onun yüksek yolunun toprağıyım dedin. Biraz daha alçal; çünkü balâpervazlık ettin.

(Yeğmâ)

Selvi üç nevidir : سرو آزاد servi āzād, سرو سهی servi sehī, سرو ناز servi nâz.

سرو آزاد (servi āzād) = Dosdoğru ve düzgün uzayıp dalları başka dallara bitişmiyen selvi Azād ile vasıflandırılmasının sebebi ya bu şekli itibariyledir yahut meyvatsız ağaca Āzād denildiğindendir. Bir de her ağacın kemal ve zevali vardır ki kâh yapraklı kâh yapraksız, kâh yaprağı taze kâh solmuş olur. Selvi ise daima yeşil ve taze durmakta, hali değişmiyen hür insanlara benzediğinden dolayı Āzād ile vasıflandırılmıştır. آزاد (ba.).

ملکوت شاهنشاه زمامدارش
نهاد افسر همسری بر سرش
پسوسن سپردند شمشادرا
چن جای شد سرو آزادرا
نظامی

Büyük padişah annesinden alıp kabul etti. Zevcelik tacını başına koydu. Cimşiri zambağa teslim ettiler. servi azadın yeri çemen oldu.

(Nizāmî)

سروبن (servbun) = Selvi ağacıdır.

تو سرو نوی خصم بیدکن
کجا سرکشید بید باسروبن
نظامی

Sen taze selvisin. Hasrın eski söğüttür. Söğüt selviye nerede yetişir.

(Nizāmî)

سرو سهی (servi sehī) = İki dallı ve dalları doğru olan selvi §

Bârbedin lâhinlerinden on birinci lâhin.

سرو سیاه (servi siyâh) = Küçük çam ağacı.

نه لاله برگي وهسق برنگ لاله سروخ
نه شاخ سروی وهسق بقدر چو سرو سیاه
ازرق

Lâle yaprağı değilsin, ama kırmızı lâle rengindesin. Selvi dalı değilsin, halbuki küçük çam ağacı boyundasın.

(Ezreķî)

سرو ناز (servi nâz) = Yeni yetişmiş selvi fidanıdır ki dalları her tarafa eğilir (k.) boyu borusu güzel sevgili. Nâz = Nevreste = yeni yetişmiş.

گر بیک پای خرامد سروبن عیدش مکن
هم بیک پای خرامد سرو ناز اندر چن
قالتی

Eğer benim selvi boylu güzelim bir ayakla salınırsa ayıplama. Çimende servinaz da bir ayakla salınır.

(Kānî)

سرو (serū) = Boynuz.

ز نور تابش خورشید لعل قام شود
سروی آهوی دشتی چو آتشین خلخال
ازرق

Güneşin parıltısının nurundan sahra ahusunun boynuzu ateşin bilezik gibi lâ'l renkli olur.

(Ezreķî)

§ Şarap kadehi § Yalan ve iftira.

سروا (servâ) = Söz, masal.

علو پایه قدرش ازان رفیعترست
که فکر همچو من اندر و کند سروا
فخری

İtibarı o kadar yüksektir ki benim gibi bir adamın fikri onu ifade edemez.

(Fehri)

سَروَاد (servâd) = Manzum söz, şiir.

دگر ننواهم گفتن همی ما و غزل
که رفت یکن ره مقدار و قیمت سرواد
شاعر

Artık medhiye ve gazel söylemiyeceğim; çünkü şiirin kadr ve kıymeti kalmadı.

(Şâir)

§ Boş ve mânasız söz.
سرواده (servâde) = Şiirin kafiyesi.

سَروَا زَدَن (servâ zeden) = Uzaklaşmak.

عائلائی که ز زنجیر تو سروازده اند
غافلانند که بدولت خود بازده اند
صائب

Senin, zincirinden uzaklaşan akıllılar kendi devletini tekme-liyen gafillerdir.

(Şâ'ib)

سَروَالَه (servâle) = Hasır gibi örülen bir cins saz ki kanderi derler, uçları dikenli olup elbiseye takılır ve kolaylıkla ayrılmaz.

سَروَتَك (serutek) = Kavga, çığıştı.

سَروُج (seruc) = Kirmanda bir ova.

سَروَحِشْت (seruhişt) = Baş ve kerpiç demektir: söz ve nasihat dinlemeyen kimseye karşı söylenen bir söz. Dilimizde başını taştan taş vursun denilir.

مدی گر لکند ہم سخن گو سروحشت
حافظ

İddiacı söz anlamazsa söyle başını taş vursun.

(Hâfız)

سَروُد (surūd) = İr, nağme = hün-yâ.

خورو ز بندشست وی توش کرد
سرود سرا یندگان گوش کرد
نظامی

Nevruzda oturdu, şarap içti, nağmeperdazların nağmesini dinledi.

(Nizâmî)

نواى نظم او از خوشتر ز رودست
همه گفته ر اویکسر سرودست
نظامی

Onun şiirinin sesi rûd denilen sazdan daha hoştur. Onun bütün sözü baştan başa nağmedir.

(Nizâmî)

رود خارکن برخاست جابرجاهارا
یعنی

Bülbüllerin hârken nağmesi yer yer yükseldi.

(Yeğmâ)

(ba.) خارکن

سرودن (surūden) = İrlamak, teganni etmek.

سَروُز (server) = Büyük, ulu, serdar.

سرز هوا تا آن از سرور است
ترك هوا آیت پیغمبر است
نظای

Hava ve hevesten yüz çevirmek : büyüklüktür. Hava ve hevesi terk etmek peygambere mahsus kuvvettir.

(Niẓāmī)

سَرُورُو كَرْدَن ، سَرُورُو بِهِم كَشِیْدَن

serurū behem keşiden, serurū kerden)=Baş ve yüzünü buruşturmak mânasındır ki öfkelenmek, muahaze etmekten kinayedir.

سَرُوستَان (servistân) = Selvilik. Şiraz ile Fesa arasında birköy Ş Bârbedin lâhinlerinden onuncu lâhin سی لَیْن (ba.).

مطربان ساعت برنواي زيروم
گاه سروستان ز نند امروز گاهی اشكنه
منوچهری

(ba.) اشكنه

Servistâh da derler.

ساعتی سیوار لیر وساعتی کبک دری
ساعتی سروستاه وساعتی باروزنه
منوچهری

(ba.) باروزنه

سَرُوش (surūš) = Melek = ferişte.

بفرمان یزدان خجسته سروش
مرا روی بخود در خواب دوش
فردوسی

Dün gece Allahın emriyle mübarek melek bana rüyada göründü.

(Fırdevsî)

Bazı lûgatler hususiyle Hazreti Cibrildir, demişlerse de Şu'urî merhumun izahına göre istidlâl ettikleri beyitlerden bu hususiyet anlaşılamıyor. Her şemsi ayın on yedinci günü ve o günü idareye memur sayılan melek; eski İran Mecusilerinin itikadınca Cenabı Hak dünya işlerini idare için 35 melek halk buyurmuştur. Bunlardan beş tanesi pençe'yi duzdîde'yi idareye memurdur (نَیْجَه دزدیده) (ba.). Geri kalan on ikisinin ismi şemsi ayların isimleriyle o aylar zarfındaki birer günün isimlerine uygundur. Bugünlerin şerefine ziyafetler tertibederek gülüp oynarlar. Bu on iki melek adları kendi adlarına denk olan ay ve günleri idareye memur olup öteki on sekiz melek de on iki meleğin idaresi altında kendi isimlerini taşıyan günlerin işlerini tanzim ve tedvir ederler (لَیْن) maddesince (ba.). Hazreti Cibrile (سروشید) surūšbud derler. Surūšbud عقل کل akli kül mânasına da gelir Ş Nağme ve avaz.

سَرُوشِستَان (surūšistân) = Eflâk ve gök.

سَرُوشِ پَایَه (surūšî pâyeh) = Derecesi melek gibi yüksek olan kimse. Melek tabiatlı bir kimseye (surūšî kirdâr) derler.

سَرُوقَت (servekt) = İnsanda fikir

topluluğu ve mânevi zevkîn belirdiği an § Halvethane.

چون راند بدان مفاک چون گور
پیراز سروقت خود نشد دور
سید حسینی

O mezar gibi çukura atını sürünce pîr kendi mânevi zevkîn-dan ayrılmadı.

(Seyyid Hüseynî)

ترسم آن سرو بسروقت من آید وقتی
که نباشد دگر از همتی من آگاهی
پشما

Korkarım o selvi benim halvethaneme bir vakit gelir ki artık benim mevcudiyetimden eser kalmaz.

(Yeğmā)

Yatacak yer mânasına da gelir.

گر حریفان بیاید بسروقت کال
شکر ناب میارید می آید مرا
خجندی

Arkadaşlar eğer Kemalın evine gelerseniz bana halis şeker de-ğil şarap getiriniz.

(Hucendî)

سره وقت (sere veķt) = iyi vakit.

بآنجین سره وقتی ندانم آب چا
مکدوست درابرو نکنده این چا
سلمان

Suyun hali bu kadar iyi iken niçin yüzünü buruşturup kederli görünüyor.

(Selmān)

سُرُول (serül) = Haset. Türkçesi gönü.

سُرُومُر (surūmur) = Konuşmada

sağ ve salim, ve vücutlu mâna-sınadır.

سُرُون (serūn) = Boynuz.

ز شخص شیر فلک مهم تور بوده حیات
رفرق گاؤ زمین پاس تو شکسته سرون
وهوا

Esed burcū senden korktuğundan cansız kalmıştır. Senin şidetin yer altındaki öküzün tepesinden boynuzunu kırmıştır.

(Veṭvaṭ)

(S) nin ötresiyle oturak yeri, uca = surîn.

سُرُوسِه (servise) = Kavsikuzah.

چولکه ساقیش داشت بر سردست
ز سرویسه گشت بام و سرای
خسروی

Sâki, onu elinin ucu üstünde tuttuğu zaman evin içi ve dışı kavsikuzahla doldu.

(Husrevî)

سِرِه (sere) = Geçer akça, halis altın § İyi, doğru, seçkin. Nâ-sere = kalp akça.

میهمان منی تو ای سره مرد
میهمانرا عزیز باید کرد
نظای

Ey iyi adam! Sen benim misafirimsin. Misafiri ızaz etmek lâzımdır.

(Nizâmî)

زچندان لبره آرمای سره
چهل تن برون آمدند از دره
خسروی

*O kadar harb tecrübe etmiş
seçkin kimselerden kırk kişi
dereden çıktı.*

(Husrev)

Ş Başı aşan derin su.

پل بود بردوسوی آب سره
چون گذشتی ازو چه پل چه دره
-ستانی

*Derin suyun iki tarafında köp-
rü olur; köprüyü geçince ha
köprü ha dere.*

(Senâ'î)

سَرْهَال (serhâl) = Serâl & Şaşkın,
hayran.

سَرْهَنگ (serheng) = Çeribaşı,
başbuğ, çavuş, Aslı (seri heng)
tir, heng çeri, asker mânasına-
dır. Öncü, mukaddimetülceyş.

سَرْهَنگ لطیف خوی و دلدار
بهتر ز قلیه مردم آزار
-مندی

*Lâtif huylu ve gönül alan çeri-
başı, insan inciten fakihten
daha iyidir.*

(Sa'dî)

سَرِی (serî) = Ululuk, serdarlık
ve bir topluluğun başı olmak.

ای دل ارخواهی که یابی و مستگانه را سَری
چون نسازی فقر را لعل کلاه سَروی
-ستانی

*Ey gönül! Eğer halâskârların
başına geçmek istersen niçin
yoksulluğu ululuk tacının lâli
yapmazsın.*

(Senâ'î)

Ş Muharebe zamanı da yara-
lanmamaları için atların başla-
rına geçirdikleri demir başlık.
Saray ve ev (Burhân) Ş Evli-
yaullahtan bir zat ki Serii se-
kaşi denmekle maruftur. Cüney-
di Bağdâdî'nin dayısıdır.

سَرْیَچَه (serîçe) = Kuyruk salan
kuşu (Ar.) صورو.

سَرْیَچَه (serîhe) = Saka kuşu.

بعضی که رسیدست ذکر انصاف
سَریَچَه باز شکارست و گورا شیر افکن
عمید لومی

*Senin insafının anıldığı yerde
saka kuşu toğan avlar, yaban
merkebi aslana galebe eder.*

('Amidi Lûmekî)

سَرْیَد (serîd) = Serend.

سَرْیَدَن (serîden) = Kaymak.

سَرْیَر (serîr) = Kavsikuzah.

Ejderi tarife dair:

خانیذ دم چون کان سریر
هان نوك دندان چو پیکان تیر
-شاعر

*Kuyruğunu kavsikuzahın yayı
gibi kıvırdı. Dışının ucu aynıy-
le ok temreni gibi idi.*

(Şâ'ir)

Keyhusrev'in kaybolduğu ma-
ğaranın bulunduğu memlekettir
ki ona (serîr efrâz) da derler,
padişahına serîrî denir (Cihân-

giri ve Burhān) Keyhüsrev'in kadehi ve tahtı bulunduğu kale (Nāşiri). Taht mânasına Arapçadır.

سریر فلک (seriri felek) = Şimali kutupta yedi ger denilen yedi yıldız. (Ar.) بنات النعش.

سریش (sirīş) = Çiriş denilen ne-battır; pişirip yoğurt ile yerler, kurusunu un haline getirip mücellitler ve papuççular kullanırlar (Ar.) شراس. Arap hekimleri evveline esre bir hemze getirerek شراس işrās derler.

گر مگس پای نهج بر سریش
سربرد تاندهد پای خویش
دهلوی

Eğer bir sinek çirişe konarsa ayağını feda etmedikçe başını kurtaramaz.

(Dehlevî)

Ş Nâle ve efgan.

پیش سم-ش سریش کرده سروش
سنائی

Okunun önünde melek nale eylemiş.

(Senâ'î)

Ş Fena, zebun.

سروش دادم للّٰقین که خواهم از تو عطا
سروش اگر نبدی کار بنده بود سریش
سوزی

Senden ihsan istemeyi bana melek telkin etti. Eğer melek olmasaydı bendenin hali fena idi.

(Sūzenî)

Ş Tutkal.

Ferhengi Ziya

سریش (sirīşim) = Tutkal (Ar.)
غرا.

همی بگذاخت بری اندر بیابان
تو گمشتی دardش بجای صل
بگردار سریشهای ماهی
همی برخاست از شخسار او گل
منوچهری

Ovada kar, muttasıl eriyordu; sanki vereme tutulmuştu. Çamur onun çorak yerlerinden balık tutkalları gibi kalkıyordu. (Minūçihri)

سریش ماهی (sirīşim mâhî) = Bir kısım balıklardan çıkarılan tutkal.

سریش کن (sirīşe kun) = Ekmekçi.

سریش گر (sirīşe ger) = Ekmek yû-ğuran (Nefisî).

سریشیدن (sirīşiden) = Yuğur-mak = سرشتن.

سُرین (surīn) = Oturak yeri, uca (Ar.) متمد (S) nin üstünüyle baş yastığı.

سُرین افکندن (surīn efkenden) = Bağdaş kurmak.

سُرینگاه (surīngâh) = Oturulacak yer, hususiyle padişahın tahtı.

سری کو سزاوار باشد بتاج
سُرینگاه او مشاک باید نه عاج
نظای

Tace lâıyk olan padişahın tah-tı fil dişi değil, misk olmalı. (Niẓāmî)

سَزَا (sezâ) = Lâyük mânasına sezi-
den = lâyük olmaktan sıfatı
müşebbehe § Ceza ve mükâfat.
سزاور (sezâvâr) = Ceza ve mü-
kâfata lâyük.

هرآنکس آنچه سزاورآن بود آن ده
ز چشم خفته شکر خواب رادریغ مدار
صائب

*Herkese lâyük olanı ver, uyuy-
an gözden tatlı uykuyu esir-
geme.*

(Şâ'ib)

سُسْت (sust) = Gevşek.

زاهد صومعه گو توبه مفرمای که من
دوروع سستم ودر توبه شکستن چالاک
یفما

*İbadethanenin sofisine söyle,
bana tövbe teklif etmesin; çün-
kü ben haramdan çekinmekte
gevşek; tövbe bozmakta çeviğim.*
(Yeğmā)

سُست ریش (sust riş) = (k.) Ahmak,
bilgisiz.

سُست میهار (sust mihâr) = Yuları
gevşek (k.) beyhude söyliyən,
beyhude dolaşan.

سَعْ (seğ) = Uzunlama yapılmış
bina (Ar.) § Ev örtüsü, ta-
van § Öküz boynuzu.

سَعَانَه (seğâne) = (ba.) سرپایه.

سَغْبَه (suğbe) = Aldanmış, hile ve
iğfale uğramış, hakîr.

تن خوشترن سغیه دوزان کند
ز دشمن تحمل زبوان کنند
معدی

*Kendilerini alçaklar tahkir ve
iğfal ettirirler, düşmana karşı
âcizler tahammül ederler.*

(Sa'dî)

سغیه صورت شد آن خواجه سالم
که بده می شد بگفتار سالم
مولانا

*O iyi kalpli kimse surete al-
dandı da bozuk söze güvenerek
köye gitti.*

(Mevlânâ)

سُغْد (suğd) = Semerkand'da meş-
hur bir vilâyet ki Suğdi Semer-
kant adıyla anılır. Yer yüzün-
de suyu ve havasının letafetiyle
dünyanın dört cenneti adı ve-
rilen dört memleketten biriydi
Şeb. İbân, غوطه و مشق
ابنه بهر

نوبت چه خوش گفت دهقان سفد
که برناید از خانه باز جفد
فردوسی

*Suğd'un söz bilgici ateşe tapan-
ların başkanına; toğanın yuva-
sından baykuş çıkmaz, diye ne
hoş söyledi [*].*

(Firdavsî)

§ Yağmur suyu damlıyan çu-
kur yer.

سَغْدُو (seğdū) = Bumar dolması.

[*] Burada güzel ud yahut tambur
yapıldığından ((بوت سغدی) , (کیان چایی)) gibi
meşhurdur.

سَفْدِيَّانَه (seğdiyâne) = Şarap ka-
dehi.

سَغَر (suğer) = Kirpi.

غرم دیدم چو خـسک کرده زبـن پیکـن پـشت
گرک دیدم چو سغـر کرده زبـن نـاوک مـر
فرخی

*Yaban koyunu gördüm, atılan
çok ok temreninden sırtı hesk
gibi olmuş; kurt gördüm, yediği
okun çokluğundan başı kirpiye
benzemiş.*

(Ferruhi)

خـسک (ba.).

سَغْرَاق (seğrâk) = Lüleli bardak.
Bu kelime Türkçedir.

چون رها کردی هوا ازیم حق
در رسد سغراق از آسـلیم حق
مولانا

*Allah korkusuyla hava ve he-
vesi terk edersen Allahın tesni-
minden sana bardak erişir:
cennet irmağından müstefit
olursun.*

(Mevlânâ)

سَغْرِی (seğrî) = Hayvanın beli ile
kuyruğu arasındaki dolgunca
yer. Türkçesi sağrıdır. (Ar.)

با کدامین روی می آیی بمن
این چنین سغری ندارد گرکردن
مولانا

*Bana acaba hangi yüzle gelir-
sin! Gergedanın böyle sağrısı
yoktur: yüzünün derisi ne kalın*

imiş! Hiç utanmıyorsun, de-
mektir. (Mevlânâ)

سَغْزِی (seğgiz) = İran idaresindeki
Kürdistan'da bir kasaba.

سُغْلَمَه (suğulme) = Konuşmada
yumruk.

سُغْلَمَه زدن (suğulme zeden) =
Yumruklamak.

سَغُو (seğü) = Tas, leğen, tabak
gibi şeylerin tıngırtısı.

سُغُوْد (suğūd) = Bağirtlak kuşu.

سِفَالَه ، سِفَال (sifâl, sifâle) = Desti
ve saksı parçaları.

بگاہ بخشش از غایت سخا و کرم
چه لعل و گوهر نزدیک او چه سنگ و دغال
فخری

*İhsan zamanında fevkalâde cö-
mertliğinden onun yanında lâl
ve inci ile taş ve saksı parçası
müsavidir.*

(Fehri)

Ş Fıstık, ceviz, badem kabuğu.

نادیده دهانت که کان برد که هرگز
خوشت زشکر کوزه بود پسته سفالی
سید حسن

*Senin ağzın hiç görmeden, fıs-
tık kabuğunun şeker kutusun-
dan daha hoş olduğunu kim
sanır?*

(Seyyid Hesen)

سِفَالِی (sifâlî) = Özlü toprakla ya-
pışkan çamurdan yapılan çanak
çömlek gibi şeyler.

سَفَاهَن (sefâhen) = Tarak.

سُفْتُ (suft) = Suften = delmekten mazi.

ناسته دری که درمی رفت
چون خود همه بیت بکری گفت
نظای

Delinmemiş bir inci ki inci deliyordu: temas edilmemiş bir kız ki güzel söz söylüyordu; hep kendi gibi kullanılmamış şiir meydana getiriyordu.

(Niẓâmî)

§ Omuz.

خدمت مدحت تو گرچه درازست و نام
لیک بر قامت تو ناقص و کوتاه بود
گرچه از کمب فلک یک دووجب افزاوست
چون بر سفت کشی تابکمرگاه بود
شرف

Senin medhin kaftanı uzun ve tamam ise de boyuna nisbetle noksan ve kısadır. Her ne kadar feleğin derecesinden bir iki karış ziyade ise de omuzunun üstüne alınca beline kadar gelir.

(Şeref)

(S) nin esresiyle de doğrudur [*].

همی جوشد آن برز و پالای و سفت
سزد گریانی براو دوشکفت
فردوسی

O boy pos ve omuz taşıyor; ona taaccüp edersen sezadır.

(Firdevsî)

§ Küçük delik.

[*] Firdevsî (suft) i (şikift) kelimesiyle takfiye etmiştir. Büyük şairler kafiye'deki hareke ihtilâfını tevziz ederler. Binaenaleyh bazı lûgatçilerin her iki hareke ile doğrudur demeleri doğru değildir. (Niẓâm).

سِفْتُ (sift) = Kalın, kunt, muhkem.

لگه کرد رستم بدان سرفراز
بدان چنگ سفت و رکاب دراز
فردوسی

Rustem o serferaza, o kuvvetli pençeye ve o uzun özengiye baktı.

(Firdevsî)

§ İnce delik hususiyle iğne deliği.

سُفْتُگَر (suftger) = İnci ve mercan gibi şeyleri delici = سفته گر.

سُفْتُ (suften) = Delmek.

سخن گفتن بکریان سفتند
نه هر کس سزای سخن گفتند
نظای

Söylenmemiş sözü söylemek can delmektir: çok güçtür. Herkesin söz söylemeye liyakati yoktur.

(Niẓâmî)

شعر گفتن گرچه در سفتن بود
لیک فهمیدن به از گفتن بود
شاعر

Şiir söylemek inci delmek kadar güç ise de anlamak söylemekten daha kıymetlidir.

(Şā'ir)

§ Su sızmak.

سُفْتُ (suft) = Delinmiş § Altın küpe halkası § Hediye.

خجلم از سرککش که ز دریای کرم
در ناسته پس سفته فرستاد مرا
کمال

*Onun kaleminin ucundan mah-
cubum; çünkü deryayı atıfetin-
den bana çok delinmemiş inci
gönderdi yani yeni yeni maz-
munlarla beni medhetti.*

(Kemāl)

Kinaye tarikiyle erkek görmüş
kadın.

Nasufte = erkekle birleş-
memiş kız,
Zahîruddini Serehî Tâcuddin
Temrân Şâh'dan bir cariye ist-
emiş.

دارم طبع زاطف تو ناسفته گوهری
زیرا ای گهر زمدیخ تو سفته ام
فهر سرخی

*Senin lûtfundan delinmemiş bir
inci isterim; çünkü kimse tara-
fından söylenmemiş mazmun-
larla seni çok medhettim, de-
miş.*

(Zehîri Serehî)

Şah da cevap olarak bir dizi
inci ile bir cariye ve düşünme-
den söylediği şu iki beyti gön-
dermiş:

چون زاناس طبع درسفتی
در ناسفته ات فرستادم
دعدت قوتی خدای جهان
من زب قوتی بفریادم
تمران شاه

*Elmas gibi tabiatınla inci del-
diğin: hakkımda çok değerli
şiiirler söylediğin için sana de-
linmemiş bir inci gönderdim.
Allah sana kuvvet versin; ben
kuvvetsizlikten şikâyetçiyim.*

(Temrân Şâh)

Ş Ucu törpü ile keskinleştirilen
ok ve mızrak temreni.

آبری از جمبه سفته پیکان جیت
نطای

*Ok kuburundan ucu keskin bir
ok aradı.*

(Nizâmî)

Ş Her güzel ve taze şey.

سفته گوش (sufte gūş) = (k.) Kul,
köle.

سفته (sefte) = Poliçe. Muarrebî
(سفته) dir Ş İlk alış veriş.

سفته (sifte) = Kalın, muhkem hu-
susiyle kalın dokunmuş elbise.

اگر ز آهن و فولاد سفته حصن کنی
فلک بکین چو درآید اجل بگوید
شاعر

*Kalın demir ve çelikten kale
yapsan felek kinlenince ecel
kayıp çalar.*

(Şā'ir)

سفته ، سفتج (sefç, sefçe) = Ham
kavun ve karpuz = کال ، کال
Türkçe kelek derler (c) ile de
doğrudur.

(نثر)

هر دست که نه در جودست کفچه است و نه در که نه
در جودست سفته است

عبدالله انصاری

*Cömert olmıyan her elin kep-
çeden, secde etmiyen her başın
kelekten farkı yoktur.*

(‘Abdullāhi Enşārî)

ستمرا سوزاش می کرد عدلش
که خورده است از فلان پالیز یک سفتج
نفی

Falan bostandan bir kelek yemiştir diye adaleti; zulmü muhaze ediyordu.

(Fehri)

Maveraünnehirde ham karpuzun içini boşalttıktan sonra kabuğuyla şarap içerlermiş.

نقل ماجوسه انگور بود صاغر سنج
ابوانئل

Bizim mezemiz üzüm salkımı, kadehimiz karpuz kabuğudur.

(Ebülmesel)

Ş Üçte ikisi gidinciye kadar kaynatılan şarap (Ar.) نبيذ.

سِفْد (sifed) = سپد (ba.).

سَفَرَجَل رَنگ (sefercel reng) = (k) Sarı.

سَفَرِ خَشَك (sefir huşk) = (k.) Faydasız sefer.

سَفَرِ رَنگ (sefrenğ) = Şerh ve tefsir, hususiyle Kuranikerim tefsiri.

سَفَرُود (sifrūd) = Bağırtlak kuşu isferūd (muḥ).

سِفْسَار (sifsâr) = Simsar, dellâl.

سِفْنَدَارْمُز (sifendârmuz) = Şemsî yılın on birinci ayı = sipendârmuz.

سِفِيد (sifid) = Ak, beyaz = sipid. سپیدرود = سِفِيدرود (ba.).

سِفِيد کاسه (sifid kâse) = (k.) Cömert adam. Karşılığı siyehkâse dir.

سِفِيد مهره (sifid muhre) = Muharebelerde çalınan büyük boru. (Nâşirî) kâğıt mühresi mânasına da yazmıştır.

سُقْرَات (sukrât) = Sokrat hakim. Sûkrât bunun muarrebidir. Yunanca isminin Arapçaya tercümesi (العقصر بالعدل) Farsçası (چند زده) adalette yapışmıştır (Nâşirî).

سَقِرْلَات (sekirîlât) = Çuha = سَقَلَات.

سَقْسِين (seksîn) = Türkistan da bir memlekettir ki en büyük şehri Hacı Terhân'dır.

طرفداران سَقْسِين تاسمیرند
بو بنگاه درگاهش کمر بند
نظامی

Onun tarafını güdenler Saksinden Semerkand'a kadar dergâhının nevbet mahalinde el pençe divan dururlar.

(Nizâmî)

سَقْلَاب (seklâb) = Türkistan'da bir memleket (Şuûrî). Rumda bir vilâyetin adı hâlâ Şeklâb ile meşhurdur (Burhân tercümesi).

اگر فارسی باشد زادو بوم
بصنعتانش مفرست و سقلاب و روم
سعدی

*Eğer vatânı İran ise onu San-
ân, Seklâb, Ruma gönderme.*
(Sa'dî)

Ş Yafes ibni Nuh'un ikinci oğ-
ludur. On iki evlâdından her
biri bir tarafa giderek kendi
namlarına birer yer yapmışlar-
dır.

سِک (sik) = Sirke = sirkâ.

بهرسوسکتش و داروی نیز
بویزند تازود گیرد گریز
اسدی

*Çabuk kaçması için her tarafa
ekşi sirke ve keskin ilâç döker-
ler.*

(Esedî)

سِک (suk) = Felâket, nekbet.

سُکَاچَ (sukâçe) = Uykuda ağır
basma, kâbus=behtek Ş Kav-
gacı, inat Ş Oklu kirpi.

سَکَادَ (sekâd) = Başın tepesi =
çekâd.

سِکَارَ (sukâr) = Kömür ve kömür
koru.

سِکَارَ (sukâr) = İranın bazı vilâ-
yetlerinde konuşmada başka
bir deve yavrusunu emziren
deve.

سِگَارَ آهَنَحْ (sigâr âhenc) = Fırın-
dan ekmek, tencereden et çı-
karılan ucu çengelli demir. Ucu
eğri bir demirdir ki onunla fı-
rından kor alınır (Nâşîrî).

سُگَالُو، سُگَالُو، سُدَازُوا، سُگَارُو
(sugârû, sugârvâ, sugâlû,
sugâlyû) = Ateş koru üzerin-
de pişirilen ekmek ve et, kül-
bastı Ş Çengâlî denilen tatlı.
Zukâl maddesinden (z),(s) yeye,
(r) (l) ye tebdil edilmiştir.

سُکَاشَ، سُکَاشَ، سُکَاشَ (sukâse,
sukâşe, sukâşte) = Oklu
kirpi.

سُکَاَفَرَهْ (sukâfre) = Mızrap, doğ-
rusu şukâfedir (Reşîdî).

سِگَال (sigâl) = (k) (g) ve ile fikir
ve endişe, soru, söz, sikâlîden
den (Emir, ismas, isfa., muh,
vas.). Sigâlîden = Fikir ve en-
dîşe etmek, sormak, söylemek,
husumet göstermek.

این چهل روزش بده مهلت بطوع
تا سگالد مکرها او نوع نوع
مولانا

*Türlü türlü hileler düşünmesi
için ona bu kırk günlük müh-
leti istekle ver.*

(Mevlânâ)

بِدِ سِگَال (bed sigâl) = düşman, fena
düşünceli, fena sözlü.

چه گفت حاسد و آنکس که بد سگال دوست
باطن اندر و در آشکار نیک سگال
غشائی

*Bana haset eden, içinden fena-
lığını, dışından iyiliğini ist-
yen kişi ne dedi?*

(Gezâ'iri)

خفاش اگر سگال خورد غم ندارد
خوردید را چه نقصان گرسایه شد بکیش
مولانا

*Yarasa eğer husumet gösterirse
güneş müteessir olmaz. Güneşe
gölgenin kindar olması ne na-
kisa verir.*

(Mevlânâ)

باشائی همه عتاب من از
باخرامیان سگال مکن
سنائی

*Senâdî'ye hep itap etme, hara-
batilere husumet gösterme.*

(Senâî)

ما برابر احسان او بود دوزبان
یکی مدیح سگال و دوم تناس گدار
امیدی

*Onun ihsanına karşı benimiki
dilim var, biri medih söyleyici
öbürü şükredici.*

(Umîdî)

(sigâliš) = Sigâliden den
hasılı mastar سگال (ba.).

چو اشگر هراسان شود دوستیز
سگالش نسازد مگر درگزیز
نظامی

*Asker harbde korkarsa kaçmak-
tan başka şey düşünmez.*

(Nizâmî)

(ba.). سگ

سگاله
(segâle) = Köpek tersi.

Bir zencinin çirkinliğine dair:

بوداشتم نقاب و نگه کردم اندر
ماننده بود راس بیدبو سگاله

ادیب صابر

*Nikabını kaldırdım da ona
baktım! Tamamen fena kokulu
köpek tersine benziyordu.*

(Edîbi Sâbir)

(sikâhen) = Aslı sirke ve
âhendir. Dericilerin demir bo-
yamak için demir boku ve sir-
ke ile yaptıkları kara boyadır;
onunla elbise de boyanır.

بسی جامه ها در سگاهن رزم
نظامی

Çok elbiseleri karaya boyarım.
(Nizâmî)

(sikbâ) = Sirkeli yemek ki
ekşi aş denir.

گر برای شوربائی بر در دوزبان روی
اوات سگبا دهند از چهره آنکه شوفا
خاقانی

*Eğer çorba için alçakların ka-
pısına gidersen evvelâ çehrele-
rinden sirkeli aş, sonra çorba
verirler yani iptida ekşi surat
gösterir, sonra çorba verirler.*

(Hâkânî)

سکج
(sekic) = Kuru üzüm.

در جوانی بپرگشتم از جفا روزگار
مجو انگوری که اندر غورگی گردد سکج
شهاب الدین

*Zamanın cevrinden gençlikte
ihtiyarladım; o üzüm gibi ki
koruk iken üzüm olur.*

(Şihâbüddin)

(ba.). در غورگی مویز شدن

سَکَرِآبَاد (sekrâbâd) = Kazvin'le
Zerend arasında bir kasaba.

سُکْرَه، سُکْرَه (sukre, sukurre) =
Toprak çanak, bardak. اِسْکَرَه (ba.)

بُو شهرى بس عظيم و منه ولى
قدر او قدر سکره بیش نى
مولانا

Çok büyük ve ulu bir şehir var
dı, fakat onun itibarı toprak
çanaktan fazla değildi.
(Meulânâ)

سَکِز (segiz) = (k) ve (g) ile sakız.

سِگِز (sigz) = Sistan'da yüksek
bir dağ. Rustem burada doğdu-
ğundan Rustemi sigzî derler.

ذوگفت کای نره شیر ژيان
سپاهى پيچنگ آمد از سگزيان
فردوسى

Ona, ey kükremiş erkek aslan!
Sikzîlerden bir asker cenge gel-
di; dedi.
(Firdevsî)

حاتم طائى تو بى اندر سخا
رستم سگزی تو بى اندر نرد
رودکى

Cömertlikte Hâtemi Tâî, harb-
de Sigzli Rüstem sensin.
(Rüdeki)

(ba.) سِستان

سَکِزَن (segzen) = Temreni çok
keskin ve ince bir ok.

ناوك اندازم ز سَكِزَن ليك خممش چون گست
هرچه من بروى زَنم دو حال سَكِزَنى شود
شبرى

Sekzen nev'inden ok atıyorum,
lâkin hasmı köpek gibi olduğu
için ona her ne vurursam der-
hal Sekzen oluyor.
(Şeref)

Sekzen=köpek vurucu, köpe-
ğe isabet edici.

سَگِیَسْتَن (sugisten) = Kopmak, ko-
parmak, üzölmek, kırılmak. Gü-
sisten den çevrilmiştir.

سُكْسُكْ (suksuk) = Düzgün yürü-
meyen ve yan kalkıyan at, ça-
lık.

اصى چنانكه دانی زیر از میانه زیر
وز کاهلی که بود نه سَكْسُكْ نه راهوار
انوری

(ba.) زیر از میانه

سَکْسَکَه (sekseke) — Ağlama es-
nasında yahut daha sonraki
hıçkırık.

سُکْسُکِی (suksukî) — Yürek çar-
pıntısı.

سَکْکُج (sukunc) = Ağzı kokusu,
ağzı kokan.

آشئه را دل نخواهد آب زلال
کوزه بگذشته دودهان سَکْکُج
معدى

Susuzun gönlü tatlı suyu istemez; çünkū bardak ağzı kokanın ağzına geçmiş.

(Sa'di)

سَكَنَج (sekenc) = Öksürme sekenciden den emir سَكَنَجِدَن (ba.).

سَكَنَجِدَن (sekenciden) = Öksürmek § yontmak, kazımak § lsırmak.

رخسار ترا ناخن این چرخ سکنجد
تا چند لب لعل دلارام سکنجی
ناصر

Bu feleğin tırnağı senin yanğını tırmalar; ne vakte kadar güzelin kırmızı dudaklarını ısıracaksın.

(Nāṣir)

سَكَنَد (stkend) = Cinsî münasebet.

سَكَنَدَر (sikender) = İskender (Muḥ) iskender (ba.).

بیری نکه آفتاب بنور
در چشم سکندر آمد از دور
سیدحیدری

Pîr değil sanki nur dolu bir güneş, uzaktan İskenderin gözüne göründü.

(Seyyid Huseynî)

Lûgatçe mânası başı aşağıdır.

از توب زخم تیغ قوس ذوالقرنین او
در چه مغرب رود هرشب سکندر آفتاب
آذری

Onun iki tarafı kavisli okunun yarası korkusundan her gece

güneş baş aşağı mağrip kuyusuna gider.

(Âzerî)

§ Çocukların kavak dikilme oyunu. Atların yürürken tekerlenmesine سَكَنَدِی sikenderî ve tekerlenup taklalandığı zâman سَكَنَدِی sikenderî hürd derler.

دیرین صحرای بیابان غیرا
سکندر خورده اسب عمرداوا
محمد عصار

Yerin bu bitip tükenmiyen ovasında Dârâ'nın ömrü atı takla attı.

(Mehmed 'Aşqâr)

سَكَنَه (sikene) = Ay demir tâbir olunan bir nevi burgu. اسکنه (ba.). (muḥ.)

که شکستی چو چوب را سکنه
سر دوری حرولم از سکنه
سنائی

Ağacı burgu deldiği gibi harflerimin başını, yüzünü boğazından kesersin.

(Senâ'î)

سَكَنَه کَانُون (sekene'i kânun) = (k.) Ateş koru, kömür.

سَكُو (sikū) = Yaba: harman sa vurdukları beş parmak şeklindeki kürek.

سَكُو، سَكُو (sekū, sukū) = Sokak kapısının iki tarafındaki yükseklik, sed, sekî ve bağ aralarında gölgeli büyük ağaçlar.

rin dipierinde oturmağa mahsus yapılan yer.

سکوبنا (sukūbâ) = Meşhur bir pas.

چه فرمائی که از جوز یهودی
گرفتیم جانب دیر سکوبنا
خاقانی

*Ne emredersin; yahudinin cev-
rinden Sukūbanın kilisesine ka-
çayım mı?*

(Hākāni)

Hazreti İsa'nın semaya urucu
bunun kilisesinden imiş.

سکوره (sukūre) = Sukre (ba.).

سکیزیدن (sikiziden) = Hayvan
tepmek, çifte atmak, sıçramak.

بدشت نبرد آن هزار دیر
سکیزد چه گور و ساید چه ش
دوبی

*Harb meydanında o cesur as-
lan yaban merkebi gibi sıçrar,
aslanca harbeder.*

(Değiki)

سگ (seg) = Köpek.

سگ بیچه بدشت آرد و شیر اسکی
این زکی ده بود آن دویکی
غزایی

*Köpek çok yavrular, aslan az;
bunun birinden on, onun iki-
sinden bir olur.*

(Dehlevi)

سگابی (segâbî, seglâbî) =
Su köpeği ki kunduzdur.

گر چه سگابی بندر در شود
پوستانش کند خواهم چون فند
بدر بهای جای

*Kunduz gibi denize dalsa tilki
gibi postunu yüzeceğim.*

(Pür Behâi Câmî)

Fenek = Karsak yani tilki cin-
sinden Trablus tilkisi denilen
hayvan.

سگ انگور (segengür) = İt üzümü
(Ar.) عنب انگور

سگ بازاری (segi bâzârî) = Sokak
köpeği.

سگبان (segbân) = Köpek çobanı,
سگ پاسوخته (segi pasūhte) = Ayağı
yanmış köpek (k.) muztarip.

دو ریاضی که سخن زان رخ افروخته رفت
لاله بیرون زچمن چون سگ پاسوخته رفت
تأثیر

*O parlak yüzden bahsedilen
bahçede çimenden lâle muzta-
rip olarak kaçtı.*

(Te'şir)

ریگ بیامان چو شد افروخته
شیر دود چون سگ پاسوخته
خسرو

*Ovanın kumu kızınca, aslan,
ayağı yanmış köpek gibi yani
muztarip olarak koşar.*

(Husrev)

سگ پیدر (seg pider seg tü-
le) = Köpek oğlu, köpek eniği:
söğmek ve tahkir yerinde kul-
lanılır.

سگ پستان (seg pistân) = Acem eri-
ği yahut yaban üzümü denilen
ve göğüs hastalığını tedavide
kullanılan bir nevi meyva. Se-
pistan ismiyle meşhurdur.

سگ چان (seg cân, seg ciğer)
= (k.) lt canlı, cefakeş, taham-
müllü.

استخوان پیشکش کنم غم را
زالکه غم میبسان سگ جگر-
خاکی

*Kedere kemik pişkeş ediyorum;
çünkü keder it canlıının misa-
firidir.*

(Hâkânî)

سگ دل (seg dil) = (k.) Katı yü-
rekli, incidici.

گر آدم خوهم ازین سگدلان
نخوانند قافل مرا عادلان
نضای

*Eğer bu katı yürekliyelerden şef-
kat ve mülâyemet istersem akıl-
lılar beni akıllı saymazlar.*

(Nizâmî)

گر سگی خود بود مرقع پوش
سگدلی را کجا کند فرموش
نضای

*Köpek sofı elbisesini giysede
gönül incitmeyi nerede unuttur.*
(Nizâmî)

سگ دندان (seg dendân) = Ön diş-
leri büyük ve taşkın kimse.
Tahkir yerinde kullanılır (Nizâm)
çok defa hayvanlarda kullanı-
lır (Behâri 'Acem).

سگسار (segsâr) = Köpek gibi. Başı
köpek, bedeni insana benzeyen
esatiri bir mahlûk. (Nizâm).
Haris, tamahkâr, tufeyli, beda-
vacı, masal kabilinden başları
köpek başına benzer, yüzleri
ejderha gibi sarı: saçları keçi
saçı, kulakları fil kulağı gibi,
gözleri gök bir vilâyet halkı
(Nefîsî).

سگ سوزن خورده (segi süzen hürde)
= İğne yemiş köpek (k.) muz-
tarip.

ای از مرض حرص ترا دل مرده
اندیشه زر زدیده خوابت برده
نفس تو زخار غار دنیا شب و روز
هر سوی دود چون سگ سوزن خورده
رفیع

*Ey hırs hastalığından gönlü
ölen kişi! Para düşüncesi gö-
zünden uykuyu kaçırmış, senin
nefsin dünya helecanıyla gece
gündüz iğne yemiş köpek gibi
her tarafa koşar.*

(Refî')

(İğne yutmuş köpek gibi iki ya-
nına salar) Türkçemizde atalar
sözündendir.

سگ کش (seg kuş) = Firenk biberi
yahut köpek zencefili denilen
nebat.

سگ (segek) = Köpecik, biçare
köpek § Bel kemeri tokası.

سگ گشی کردن (seg guşî kerden) =
Bir insan yahut bir hayvanı eza
ile öldürmek: öldürüleni tahkir
yerinde kullanılır.

سگ کنگ ، سگ کن (seg ken, seg ke-
nek) = Tedavide kullanılan bir
nevi kök = استرگ (ba) bu kökü
koparan ölür itikadiyle bir kö-
peğin kuyruğuna bağliyerek
onu öldürmek suretiyle ele geç-
tiği için seg ken denilmiştir.

سگ کست (segi kîst) = Kimin kö-
peğidir: kimsenin köpeği olma-
ya bile kabiliyeti yoktur demek
olup tahkir yerinde kullanılır.

سگ ماهی (seg mâhî) = Köpek ba-
lığı.

سگنگور (segengūr) = Seg engūr (muḥ.) it üzümü (Ar.) عنب العنب.

سَل (sel) = Sal.

زهی بزم عیش ترا زهره مطرب
زهی بحر جاه ترا آسمان سل
شاعر

Senin işiştir meclisine zühre ne güzel mutrip, senin mansı-bın denizine sema ne güzel saldır.

(Şā'ir)

سُل (sul) = Bazı baş hastalıklarını ve gözden su akmasını gidermek için alınla kulak arasını dağlamak.

سل کرد بدست چایکی زود
خاقانی

El çabukluğuyla acele dağladı.

(Hākānî)

Arapçada (s) nin esresi (l) nin şeddesiyle ak ciğerde hâsıl olan hastalık.

سَلَا (se â) = Bir sazende ismi.

سُلَاب (sulâb) = Usturlâb (muḥ.) (ba.) استرلاب.

سَلَاجَت (selâcet) = Dağ tekesi-nin sidiğinden taşlar üzerinde tekevvün eden şeydir ki güher-çile gibi kazıyıp ilâç olarak kullanılır.

سَلَاك (selâk) = Altın ve gümüş külçesi = şüşe.

سَلَجَن (selcen) = Edepsizlik etmek, bir kimsenin yüzüne karşı ağır söz söylemek.

سَلْجُوك (selcūk) = Selçukî hükü-metini ilk kuran hükümdar.

سَلْشُور (sileşşūr) = Usta savaşçı mânasına silâhşur (muḥ.). Şūr özenme mânasına geldiğinden silâh işine özenici, meşk ve idman edici yahut silâh karış-tırıcı demektir.

چه خوش گفت آن نبی دست سلحشور
جوی زو بهتر از هفتاد من زور
شاعر

O züğürt silâhşur bir arpa ka-dar altın yetmiş batman kuv-vetten daha iyidir diye ne hoş söyledi.

(Şā'ir)

بیابوری که نتوان شد زمکر آسمان این
بلعب زهره چنکی و مرغ سلحشور
حافظ

Şarap getir ki çeng çalan züh-renin oyunu ve mirrihin silâh-şorluğuyla (feleğın hilesinden) emin olmak mümkün değildir.

(Hāfız)

سَلَسِی، سَلَسِی (selīs, selīsī) = Suya batmaz denilen içerisi delik delik bir taş ki onunla ayağı oğup temizlerler.

سلف

(sulf) = Öksürmek.

بی رنج چه میسلی آواز چه لوزانی
مولانا*Hastalığın yokken neden öksürüyor, sesini ne titretiyorsun.*

(Mevlânâ)

سلف

(sulf) = Bacanak.

سلك

(selk) = (S) nin üç harekesiyle oluk,

سيلم

(silm) = Çocukların silyaz tahatası (fasdı tahta). (S) nin üstüniye Feridun Şahın büyük oğludur ki biraderi (tur) ile bilittifak küçük kardeşleri (Irec) i öldürmüşler, Minūçihri de intikam almak için bunları öldürmüştür. Üçünün kabri Sâri şehrinde Segünbedan adıyla anılmaktadır.

ستاس

(selmâ) = Azerbaycanda bir şehir.

چون روان پیش آست دوریم
گر بشیریز من تو دو سلساس

هدایت

Ruhum yanında olduğu için ben Tibriz'de sen Selmas'ta ol-san da uzak değilim.

(Hidâyet)

سلمان

(selmân) = (سلمان من اهل البيت) hadisi şerifi müfadinca peygamberimizin aileleri efradından sayılmak şerefine nail olan ve

savaşında rey ve tedbirinden istifade edilen Selmânı Fârsî denilmekle meşhur büyük bir sahabenin Arapça adıdır. Farsça ismi Fîrûz'dur § Hicrî sekizinci asırda yaşayan İran'ın en büyük şairlerinden biridir ki Kum'a bağlı Save kasabasındandır, Selmânı Sâvici denemekle maruf olup lakabı Cemâlüddîn'dir.

سَلْمَك

(selmek) = Musikide altı sadadan biridir. Diğerleri, şehnaz § Gerdaniye § Geveşt § mâye § Nevruzdur.

سِلْنَج

(silunc) = Dudağının biri yarık olan kimse. Luncün Türkçesi dudak olduğundan sanki üç dudaklı demektir.

سِلْوَر

(sillür) = Yayın balığı.

سَلَّة

(selle) = Sepet.

سَلَّة برسنر دو درختستانشان
پوشدی تاخواست از میوه نشان
مولانا*Onların ağaçlıkları içinde başlarındaki sele, meyva silkeiden istemeden meyva ile dolardı.*

(Mevlânâ)

سَم

(sum) = At, öküz ve koyun gibi hayvanların tırnağı.

Bir atı vasıfta:

ای ز زمین اهل آهنتن سر
ای سوسن گوش خیزان دم
نوری

*Ey demir tırnaklı altın nallı !
Ey hezaren kuyruklu, zambak kulaklı.*

(Enveri)

Ş Ayak Ş Bodrum Ş Yer altın-
da yapılan mandıra. Bu mânaya
göre (sunb) ten çevrilmedir Ş
Riyazat sahiplerinin ve yolcular-
ının ikamet eitikleri yer.

آنکه بحر خیر بی حد در جهان
خانه کرد و ربط و پل و سم
فخری

*O zat ki dünyada hayır için
sayısız tekke, mûsafirhane, köp-
rû, riyazathane yaptırdı.*

(Fehri)

سم باد پایان پولاد نعل
بخون دلیران زمین کرده لعل
نظامی

*Nalı çelikten yapılmış, çabuk
yürüyüşlü atların tırnağı yahut
ayağı bahadırların kaniyle yeri
lâl renkli etmiş.*

(Nîşâmî)

سَمَاحَه، سَمَاحَه (semâçe, semah-
çe) = Kadın göğüslüğü: sa-
mahçe muhaffefidir.

سَمَارُوكْ، سَمَارُوكْ، سَمَارُوكْ (semâ-
rûb, semârûğ, semârûk) =
Mantar=hayedis, külâhi divan.

سَمَارِی (sumârî) = Gemi.

براین گردون دنیا چهر ازمنیغ
پیوندد سهارهای عنبر
سهارهای عنبر چون گران شد
فروبارد زعنبر غقد گوهر
ازرق

*Deniz rengindeki bu feleğin
üzerinde buluttan amber gemi-
ler birleşir, amber gemiler ağır-
laşınca ondan inci dizisi dökü-
lür.*

(Ezrekî)

Şair bulutları amberden yapılmış gemilere benzetmiştir.

سَم افكندن (sum efkenden) =
(k.) Topal olmak.

سَمَاكْ (sumâk) = Somak dediğimiz
ekşi tanedir ki döğüp kebab
üstüne ekerler.

سَمَاكَارَه، سَمَاكَارَ (semâkâr, se-
mâkâre) = Meyhane hizmet-
çisi, muço ve mutlak hizmetkâr.
Muço kelimesi mugbeçe muhar-
refi olmalı.

زهره و مشتری خریدارت
آفتاب و قمر سهارت
سراج الدین

*Zühre ile müşteri memlûkûn,
güneşle ay hizmetkârındır.*

(Stracuddîn)

سَمَانْ (semân) = Asüman (muğ.)
Ş Şemsi ayların yirmi yedinci
günü Ş Bildircin.

باران و برف بارد برما کنون زابر
چون برخی سرائیل از آسمان سمان
لامی

*Beni Israile gökten selva yağ-
dığı gibi bize şimdi buluttan
yağmur ve kar yağar.*

(Lâmî'î)

سَمَانَه (semâne) = Tavan: asımane
(muḥ) Ş Bildircin,

چون دست شود زباده حق
شهباز شود کین سمانه
مولانا

*Küçük bildircin hakkın şara-
bından mestolu: sa büyük toğan
olur.*

(Mevlânâ)

سُمْتِرَاش (sümtirâş) = Nalbantla-
rın hayvan tırnağı kestikleri
ucu eğri alet. Dilimizde son-
traç denir.

سُمِچَه ، سُمِچ (sumç, sumçe) = Bod-
rum, zindan.

دین، سچ هرگز نگنجیدی
بسد چاره و جهد و پرننگ و رنگ
—مود

*Birçok çare, say, hile ve hud'a
ile o zindana sığmazdım.*

(Me'ūd)

زیم تیغ جهانگیر فتنه سوزش ظلم
رون نیارد مریمزمان زگوشت سچ
فخری

*Onun fitneyi yakıp kavuran
cihangir kılıcının korkusundan
zulüm; başını bir zaman zin-
dan köşesinden dışarıya çıka-
ramaz.*

(Fehri)

گه بجای نشسته ام گریان
چایجای زسچه مظلم تر
—عود

*Kâh zindandan daha karanlık
yerlerden bir yerde ağlıyarak
oturmuşum.*

(Mes'ūd)

سَمَر (semer) = Çulhaların iplik
üstüne haşıl sürdükleri süpürge
tarzındaki lif = ābgır Ş Turan
padişahlarından biri.

سَمَرَاد (semrâd) = Vehim ve hayal.
سمرادی (semrâdî) = Kâinatta mev-
cut eşyanın vehim ve hayalden
ibaret olduğuna inanan bir top-
luluk.

سَمَر کَنَد (semerhend) = Muarrebi
olan Semerqant adıyla anılan
şehir. Kend = şehir. Semer =
Turan padişahlarından biridir
(Semerkend) in aslı کَنَد سَمَر (ken-
di semer) dir ki o padişahın
tesis ettiği şehir demektir.

سَمُک (semuk) = Ahmaklık, akıl-
sızlık, hünersizlik.

سَمَكَار (simkâr) = Bedehşan'a
bağlı bir nahiye.

خبر رسید که اندر نواحی صکار
مرحاضای کرده است باستاره قران
مختاری

*Simkâr taraflarında bir kale-
nin başı yıldızla yaklaşmış ya-
ni yükselmiş diye haber verdi-
ler.*

(Mahtârî)

سَمَن (semen) = Van gülü, Mısır
gülü, peygamber çiçeği denilen
üç yapraklı gül seberk de der-
ler.

یابوب آن رویت یابوگ سن
یابوب آن قدست یاسروچن
سعدی

*Yarabbi! O yüz mü yoksa gül
yaprağı mı? Yarabbi! O boy
mu yoksa çimende yetişmiş selvi
mi?*

(Sa'dî)

Ş Yasemin dediğimiz.

سمنار

(**simnâr**) = Hiye Hükümdarlarından Numan'ın Behram Gûr için yaptırdığı köşkün mimarıdır. Köşkün biçiminden memnun olan Numan, mimara umduğundan fazla mükâfat verdiği için, mimarın; eğer bu derece ihsana nail olacağımı bilseydim daha sanatkârane yapardım demesi üzerine, başka bir padişaha daha mükemmeliyi yapar korkusuyla mimarı yaptığı köşkün üst katından aşağıya attırmak suretiyle öldürmüştür. Araplar sinimmar derler. جزء سمنار. Cezai sinimmar darbimesel olmuştur. خورنگه (ba.).

هست نام آوری ز کشور روم
چاپک و چرب دست و شیرین کار
ز بری کو ز سنگ سازد موم
سام نسلی و نام او سمنار
نظای

*Rum diyarından çevik, hünerli,
muamelesi tatlı, ünlü bir adam
vardır. Bir zeki ki taştan mum
yapar. Sârn nêslinden olup adı
Simnârdır.*

(Nizâmî)

سمنان

(**semnân**) = Rey ile Damgan arasında bir kasaba.

سمنند

(**semend**) = At kısmında sarıya mail olan renktir. O renkte ata, kula derler Ş Temrenli ok.

سمنند باد چای از تکه فروماند
شتربان همچنان آهسته می راند
سعدی

*Çok çabuk giden kula at koş-
maktan âciz oldu. Deveci ev-
velki gibi aheste aheste sürü-
yordu.*

(Sa'dî)

Arapçada mutlak at mânasına-
dır.

وجود مرا همی ده بلند
کزین جیفه بیرون جهام سمنند
دهلوی

*Benim vücuduma büyük bir
himmet et ki bu cifeden atımı
dışarıya sıçratayım; halâs ol-
yım.*

(Dehlevî)

(**semend arslâr**) = (Masal kabîlinden) Zulkarneynin oğlu İskenderus zamanında peyda olan bir canavardır ki nazarı zehirli olduğu için kime bakarsa ölmüş. Aristo'nun tavsiyesi üzerine karşısına konulan aynada kendini görür görmez ölmüş (مصطلاحات و ارسته).

علاج ذات شومت شوی ذات کند آری
سمنند ارسلاروا عکس سمنند ارسلاری باید
غیاث

Şom olan şahsının ilâci şahsına şomluk verir, semend arslâr'a semend arslâr'ın aksi gerektir.

(Ğ'iyâ)

سَمَنْدُور، سَمَنْدُوز، سَمَنْدَل، سَمَنْدَر

(**semender, semendel, semendūr, semendūl**) = Ateşte yanmıyan yahut ateşte yaşıyan, tilkiden küçük (masal kabîlinden) bir hayvandır. Bazılarına göre fareden büyücek keler şeklinde kuyruğu uzundur yahut Hindistan'da bulunan ve ateşte yanmıyan bir kuştur. Ateşten çıktığı sırada tutularak tüyünden yaptıkları sarık ve mendil gibi şeylerin ateşte yanmayıp kirleri temizlenir, bir rivayette ateşten çıkınca ölür. Nizâm (Elmüncid) den şöyle naklediyor: kara ve suda yaşıyan ve bir söylentiye göre ondan ateşi söndürücü bir madde çıktığı için ateşte yanmıyan bir hayvandır. Rumcada salamandır dereler.

سمندر نه گرد آتش مگرد
که مردانگی باید آنگه نبرد
سعدی

Semender değilsin, ateş etrafında dolaşma; çünkü evvelâ mertlik sonra kavgâ gerek.

(Sa'dî)

فیض طبع تو اگر باد دمد در آتش
بامندور یکی خانه شود نیلوف
کمال

Eğer tab'ının feyzi ateşe eserse Semender'le niylüfer bir yerde yaşar.

(Kemâl)

نیلوفر (ba.).

لطافت و قهرت اوردد برآپ و آتش می کند
مکت در دریا سمندر حوت در آتش مفر
عندلیب

Senin lûtfun suya, kahrın ateşe erişirse semender; denizde balık; ateşte yer eder. ('Andelîb)

گرزی بطم زاشک چرا غرقه شطم
ورنی سمندرم زچه ازدل درآزدم
هدایت

Ördek değilsem niçin göz yaşım ırmağında yüzüyorum; semender değilsem neden gönlüm ateş içindedir.

(Hidāyet)

بدو یا نخواهد شدن بط غریق
سمندر چه داند عذاب حریق
سعدی

Kaz denizde boğulmaz, semender yangın azabını ne bilir. (Sa'dî)

Ş Semendūr, Hindistanda ud ağacı yetiştiren bir vilâyetin de adıdır.

خوشا بادا که از مشرق برآمد
تو گوی از گلستانی در آمد
ز خرخیز و سمندور و ز کافور
بیارد بوی مشک و عود و کافور
فخر گورگانی

Doğudan gelen rûzgâr ne hoş-tur! bir gülistandan gelir sanırsın. Herhîzden misk Semendürdan ud, Kâfurdan kâfur kusu getirir.

(Fehri Gürgânî)

سَمَنْگَاز (semengân) = Horasan' da bir şehir.

سَمُو (semenū) = Bir nevi aş.

سَمْنُون (semnūn) = Semnūni muhib

adiyle anılan riyazat ehli bir derviş.

سمو (semū) = Yaban teresi.

سموت (semūt) = Tereki: eyer ardında heybe ve av bağlanan tasma.

سمور (semūr) = Samur dediğimiz hayvandır ki kürkü meşhur ve makbuldür. Semūri siyeh (k.) gece.

چو شنگرف سودند برلا جورد
سمور سیه زاد روباه زرد
نظای

روباه زرد (ba.).

سمه (seme) = Durgun suların yüzünde peyda olan yeşillik: yosun = câmei gūk = bezeğseme (ba.) § Bir karış kadar ucu yası bir ağaçtır ki çulhalar onunla bezi düzeltirler. Çulhaların beze cilâ sürdükleri fırça = سمر.

سمیدن (semīden) = Koklamak, (Ar.) istişmam.

سمیرا (semīrâ) = Hacamat boy-nuzu.

سمیرا (sumeyrâ) = Ferhâd'ın sevgilisi, Şîrîn'in halası (Mihîn Bânū).

سمیرا نام دارد آن جهانگیر
سمیرا را مهین بانوست تفسیر
نظای

O cihangirin adı Sumeyrâ'dır. Sumeyrâ'nın mânası Mihîn Bânū demektir.

(Nizâmî)

سمیرم (semīrem) = Sâmbni İrem'in Fars ile Irak arasında yaptırdığı bir nahiye. Çekirge suyunu oradan getirirler. Semīrem, sâmbni İrem muhaffefidir.

سمیره (semīre) = Hat, çizgi.

سمیز (semīz) = Dua.

سمینه (semīne) = Gayet ince bir kumaş.

سن (sên) = Sân muhaffefi, edatı teşbihtir. سان (ba.) § Sarmaşık § Mızrak mânalarında da görülmüştür. Buğday ve o gibilere zarar veren yeşil kanadlı bir böcek (Nizâm, Nefîsî).

سنّا (senâ) = Misvak: diş fırçası yerine kullanılan şey. Arapçada سنّامه muhaffefi, sinameki dediğimiz müşhil nebat.

سنّاو، سنّاد (senâd, senâv) = Çok, kalabalık § Ege ve törpü ağzından dökülen altın, gümüş, pirinç gibi madenlerin kırıntısı: eğinti. Senâd Arapçada kafiye-nin uygunsuz ve kusurlu olmasıdır. Reşidî, Nâşirî, Nizâm'da

senâv yoktur; çok mânasına (senâd) ın doğrusu da (vesnâd) dir.

سَنَار (senâr) = Deniz kenarında gemilerin oturmasından korkulan sığ yer.

سجّاب از کف وکلکش فتاده در خجالت
محیط بادل ودمتش نموده همچو سَنَار
شرف الدین

Bulut onun eli ve kaleminden utanmış, engin deniz onun gönül ve eline nazaran sığ gibi görünmüştür.

(Şerefuddîn)

Ş Âşık.

سَنَار (sunâr) = Bir kimsenin oğlunun haremi, gelini.

سَنَب (sunb) = Tırnak, ayak = sum
Ş Suften ve sunbiden = delmek ten (emir, ismas. isfa. muh. vas.).

عزم تو کشور کشا خشم تو بدخواه بند
وَح تو پولاد سَنَب تیغ تو جوشن گذار
فرخی

Azmin memleket fethedici, öfken düşman esir edici, mızrağın çelik delici, kılıcın zırhtan geçici.

(Ferrâhî)

سَنَبَات (sunbât) = Olmıyan bir şeyi olmuş gibi gösteriş, riya.

سَنَبَاد (senbâd) = Fikir ve hayal, kuvvei mütefekkiye Ş Ebû müslimi Mervzî ile maceraları tarihe

geçen Nişabur'lu bir Mecusi papazı.

سَنَبَادَه (sunbâde) = Tahta gibi şeylerin yüzünü aşındırıp düzeltten, bıçak ve kılıcın pasını giderip cilâ veren zımpara dediğimiz sert ve kumlu taş madeni. Sunbiden den alınmıştır, Muarrebî سَنَبَادَج .

سَنَبَالُو (senbâlû) = Bir nevi oynak maymun. Türkçesi şadıdır.

سَنَبَك (sunbek) = Küçük gemi, yassı yük kayığı. Muarrebî سَنَبُوك .

سَنَبُل (sunbul) = Sümbul dediğimiz güzel kokulu çiçek mânasına, Arapçadır, buna sumbuli rûmî, sumbuli hindî de derler, سَنَبُلُ الطَّيِّب (sunbulu'ttîb) = nergise benzer güzel kokulu bir çiçektir, sevgilinin zülfünü buna benzetirler.

سَنَبُلِي تَر (sunbuli ter) = (k.) Güzelin zülfü.

سَنَبُلِي زَر (sunbuli zer) = (k.) Mangal: ateş konulan zarf.

سَنَبُوت (senbût) = سَنَبَات (ba.).

سَنَبُوسَه (senbûse) = Samsa denilen bir nevi hamur tatlısı (Ar.) فطاب
Ş Üç köşeli baş örtüsü.

سَنَبَه (sunbe) = Delecek alet, bur-

gu, zimba § Taşçı tarağı § Al-
danmış, iğfal edilmiş.

برون کش زدل نقش خواب و خیال
مشو جنبه ملک و مال و منال
زجایی

*Gönülden uyku ve hayal nak-
şını çıkar; uyku ve hayale dal-
ma; mülke, mal ve menale al-
danma.*

(Zuccācl)

§ Eşek arısı § Tüfek dipçiği.

سنبیدن (sunbiden) = Delmek =
suften.

فرو سنی دل دشمن بدان کلاه شهاب آیین
بدوانی مرلشکر بدان تیغ فلک مانا
ازرقی

*O şihaba benziyen kaleminle
düşmanın yüreğini delersin, o
felek gibi kılıcınla askerin ba-
şını yararsın.*

(Ezrekî)

§ Aldanma.

سنتور (sentūr) = Santur dediğimiz
çalgı.

سنع (senc) = Senciden = tartmak
tan (emir, ismas. isfa. muh.
vas.).

خاصه کلیدی که درین گنج راست
زیر زبان مرد سخن سنجر است
نظای

*Bilhassa bu hazinenin yani söz
hazinesinin anahtarı edib ve
şair olan zatın dilinin altında-
dır.*

(Nıẓāmî)

سینج (sinc) = Def pulu, zil.

ای شاه فلک رتبت خورشید سرر
فیلت بنقاره خانه گناه زد و گیر
آورد زضر دماه وزدندان چوب
کوشش شده سنجه و خرطوم نفیر
سیف الملوک

*Ey felek mertebeli, güneş tahtlı
padişah! Senin filin, vur tut
zamanı, davul çalınan yerde,
kulakları ziller, hortumu boru
olarak, başından davul, dişin-
den çomak yaptı.*

(Seyfulmulūk)

سینج (sincâb) = Derisinden kürk
yapılan bir hayvan ve derisin-
den yapılan kürk.

تخم اگر جو بود جو آرد بر
بچه سنجاب آید از سنجاب
ناصر

*Tohum arpa olursa arpa mah-
sul verir. Sincaptan sincap yav-
rusu doğar.*

(Nâşır)

آن یکی پوشیده سنجاب و سوز
دیگری خفته برهنه در تنور
عطار

*Biri sincap ve samur giymiş,
öbürü çıplak olarak fırında
yatmış.*

(‘Atfâr)

(K.) gece.

سینج (sencâr) = Musul'un batısın-
da ve Elcezire'nin kuzeyinde bir
mekkidir ki Sultan Melikşahı
Selçukinin oğlu Sencer orada
dünyaya geldiğinden tahfif ile

Sencer denilmiştir, oradaki dağ ve kalenin de adıdır.

سِنْدِید (sincid) = İğde. Yalnız (Nâşirî) de (s) nin ötresiyledir (Ar.)
غیرا.

سِنْدِید (sincidbū) = İğde gibi kokan bir çiçek.

سِنْدِیر (sencer) = İran Selçuki hükümdarlarının altıncısıdır. Edib Şābir, Reşîduddîni Veṭvāt, 'Abdolvāsî'î Cebelî, Enverî o asırda yetişmişlerdir Ş Alıcı bir kuş Aşık, ehli dil.

سِنْدِیرستان (senceristân) = Tekke, dergâh.

سِنْدِی (sence) = Çeki taşı, terazinin gözüne, tartılan şeyin miktarını bilmek için konulan ölçme aleti. (Ar.) منجاة المیزان.

خردرا و جاترا همی سنجداو
در اندیشه و سنجه کی گنجداو
فردوسی

Aklı ve canı o tartıyor; o fikir ve ölçüye nasıl sığar.

(Firdavsi)

سِنْدِیدن (senciden) = Tartmak.

خرد هر چند نقد کاشانست
چه سنجد پیش عشق کیمیا کار
حافظ

Akıl her ne kadar kâinatın seçkini ise de kimyakâr olan aşkın yanında ne tartar yani ne kıymeti var.

(Hâfiz)

سِنْدِ (seneh) = Yemek tuzu Ş Kir Ş İrin.

سِنْدِ (senhec) = Mehrec vezninde nefes darlığı.

سِنْدِ (sind) = Hindistanın kuzey batı cihetinde büyük bir eyalet ve Hindistanda büyük bir ırmak.

چه هند و چه سند و چه بر و چه بحر
همه روستایند شیراز شهر
سعدی

Gerek Hind, gerek Sind, gerek kara, gerek deniz, hepsi köy mesabesindedir; Şiraz şehirdir. (Sa'dî)

Ş Piç, haramzade.

شنا سند یکسر همه هند و سند
که هستی تو در گوهر خویش سند
اسدی

Hind ve Sind baştan başa hep tanırılar ki sen kendi soyunda haramzadesin.

(Esedî)

Sindâre, sindere de derler.

سِنْدَان (sindân) = Demircilerin üzerinde demir döğdükleri örs.

شکایت از دل - سنگین یار نتوان کرد
که خویشی ز دمایم آگینه برسدان
سعدی

Yârin katı yüreğinden şikâyet edilemez; çünkü şişeyi örse kendimiz vurmuşuz.

(Senâ'î)

ذره می نهند در دل سخت تو اثر
تا پ آهم که همی موم کند سندانرا
ینسا

*Örsü mum gibi eriten ahımın
harareti senin katı kalbine zer-
re kadar tesir etmiyor.*

(Yeğmā)

هزار پتک جفا می خورم زدست فلک
چنانکه فرق نیارد کسی زسندانم
عندلیب

*Feleğin elinden o kadar çok
cefa çekici yiyorum ki bir kim-
se beni örsten fark edemez.*

(‘Andelīb)

§ Kapı halkasının vurulan alt
kısmı.

بود بایار خود خوش و خندان
کامد آواز حلقه و سندان
جای

*Kendi yâriyle gülüp oynarken
kapı çalındı.*

(Cāmī)

دو ایوان شاهی در دولتش روا
فلک حلقه و ماه سندان بماند
خاقانی

*Padişaha ait köşkte, felek, dev-
leti kapısının halkası; ay, hal-
kanın mukabil kısmı mesabe-
sindedir.*

(Hākānī)

سَنَدَبَادْ (sendbâd) = Ezreķî'nin
öğüte dair yazmış olduğu man-
zum bir kitap § Kuştâsbibni
Luhrâsb'ın oğlunun adı. Ezreķî
bu nasihatleri onun eserinden
alarak nazmetmiştir.

چه خوب آمد این نکته در سندان
که عشق آشت ای پسر پند باد
سعدی

*Sendbâd'da bu nükte ne güzel
iradedildi: oğull Aşk, ateş;
nasihat, rüzgârdır; yani nasi-
hat, aşk ateşini körükler.*

(Sa'dî)

سَنَدَرُوسْ، سَنَدَرُوسْ (senderūs, sen-
dere)

= Bir ağaç pusudur ki
kehlîbara benzer ve onun gibi
sarı renklidir. Yalnız kehlîbar,
ateşe konunca sakız gibi ko-
kar, sendrūs ise fena kokulu-
dur. Dilimizde sandolos denir.

کاترا بزه کرد چون اشکیوس
تنی لرز لرزان ورغ سندروس
فردوسی

*Eşkbūs, vücudu tirtir titreyişi,
yanağı sararmış olduğu halde
kemanı kırışe geçirince,*

(Firdevsî)

مشو این اندر سرای فسوس
گهی سندرست و گهی آبنوس
فردوسی

*Alaycı dünyadan emin olma;
kâh sandolos kâh abanozdur.*

(Firdevsî)

sendrūs sarı renk mânasına da
gelir.

(S) nin esresiyle sokakta
bulunan, babası belirsiz çocuk.

سَنَدَلْ، سَنَدَلْ (sendel, sendele)

= Hindistanda yetişen beyaz,
sarı, kırmızı renklerde bir cins
kokulu ağaçtır = Çendel de
derler. Muarrebî سَنَدَلْ dir, kalbi
ferahlandırır, baş ağrısını tes-
kin edermiş.

دی زئزع می نالید
سندلش همی مالید
سندی

*İhtiyar bir adam ölümden in-
liyor, koca kadın ona sandal
sürüyordu.*

(Sa'di)

§ Ayakkabı.

گرفتیم بیای رسیدی زحال
که زوین کنی سندل و پاچله
عنصری

*Farz edeyim mal ve ikbal cihe-
tiyle sırmalı ayakkabı ve çarık
giyecek bir hale geldin.*

(Unşurî)

Vaktiyle padişahların ayakka-
bıcısı ayakkaplarını bir iskemle
üzerinde bulundurduğu için o
iskemleye sendelî sendelî demişler
(Nâşirî).

چرخ برسندلی مهر نهد
چون گند شه برون زپا سندل
فخری

*Padişah ayakkabısını ayağından
çıkarcınca felek, güneş sandal-
yası üstüne koyar.*

(Fehrl)

سندلی (sendelî) = İskemle (Ar.)
کرمی. Sendel (ba.).

(sendelî'î râhet) =
Kuşumada koltuk sandalyası.
§ Sandal dediğimiz binek tek-
nesi § Ahmak.

حال شیراز واهل منصب او
ازمن ی خبر چه می پر می
لیوه کیشان رسیده است برش
سندلیشان گذشته از کرسی
رفیع الدین شیرازی

*Şiraz'ın ve oradaki mevki sa-
hiplerinin halini ben vukufsuz-*

*dan ne soruyorsun Onların
yakışksız ve hünersiz gençleri
arşa erişmiş ahmakları kürsü-
den geçmiş.*

(Refi'uddini Şirâzî)

سند (sende) = Örs § İnsandan
bir defada çıkan kalın ve katı
pislik.

الفاظ بسته اش زبان شکسته اش
مانند سندگان گذر از نادوان کند
کمال اصفهانی

*Bozuk dilinden çıkan düğümlü
sözleri katı pisliklerin kubur-
dan geçmesine benzer.*

(Kemâli İsfahânî)

سنن، سنسان (sensân, sensen)
= Fasih olmiyan söz.

سسور (sensūr) = Hortum.

سس (sunse) = Eşek arısı § Kara
üzüm.

سنگ (seng) = Taş.

گفتی آن توبه چون سنگ تو چون شده شکست
چه کنم سایر می شیشه خارا شکست
فیما

*Senin o taş gibi olan tövben
nasıl oldu da kırıldı dedin. Ne
yapayım, şarap kadehi mermeri
kırın şışedir.*

(Yeğmâ)

می شنیدم شیشه سالم مانده در آغوش سنگ
تاشب دوشین مرا این گفته نامد دلشست
توبه خود را بشیشه می زدم باله عجیب
شیشه نازک بنامد و توبه حکم شکست
شیخ الرئیس

Şişe taşın kucığında sağ ve salim kalır diye işitmiştim. Dün geceye kadar bu söz gönlümde yer etmiyordu. Tövbemi şarap şişesine vurdum. Şaşılacak şey! Nazik şişe kırılmadı da tövbem kırıldı; bozuldu.

(Şeyhurre'is)

§ Tartı ve ağırlık.

بعد ازان گفتش که در جسمم کتبی
ده درم سنگت یک درم
مولانا

Ondan sonra ona dedi ki vücudunda saklı on dirhem ağırlığında bir tek inci var.

(Mevlânâ)

§ Vekar ve temkin.

ای هوا یافته از طبع لطیف تو مثال
ای زمین یافته از حلم گران سنگ تو سنگ
فرخی

Ey hava lâtif tabiatından örnek alan! Ey yeryüzü değerli uysallığından vekar ve temkin kesbeden!

Taşın envaı şöylece cemedilivermiştir:

Seng (sengi āb) = Sucularda ve camilerde su doldurulan büyük taş küp.

Seng (sengi ātes) = Çakmak taşı.

جلوه معشوق می‌بایم از هر شعله
سنگ آتش را مگر از کوه طور آورده اند
رضی

Çakmak taşını Tur dağından getirmiş olacaklar ki her şulesinde mâşukun cilvesini buluyorum.

(Rezi)

بسکه دارم در درون نیته مهر مهوشی
بر صرخا کم شود هر سنگ سنگ آتشی
علیشیرنوائی

Ay gibi bir güzele kalbimde o kadar sevgi vardır ki, toprağımın başı üzerindeki her taş çakmak taşı olur.

(‘Alîşîrinevâ’i)

Seng (sengi āhen keş) = Miknatistan bozulma mıhladız dediğimiz = آهن‌ربا.

دل اعدای او سنگت لیکن سنگ آهن کش
ازان پیکان او هرگز نبوید جز دل اعدای
فرخی

Onun düşmanlarının yüreği taşdır; Lâkin demir cezbeden taşdır. O sebepten temreni düşmanlarının kalbinden başkasını aramaz.

(Ferruḥî)

Seng (sengi eḥmer) = Elmas nev'inden mercan renginde bir taş. (Ar.) حجر الاحمر.

Seng (sengi ispend) = Sünger taşı. (Ar.) حجر الاسفنج.

Seng (sengi iskâf) = Papuççuların bıçak biledikleri kösele taşı.

Seng (sengi bergân) = Şişecilerin şişe temizledikleri çok yumuşak bir taş [*].

Seng (sengi billūr) = Billūr dediğimiz çok parlak ve göz alan beyaz maden.

Seng (sengi pâ) = Ayak temizledikleri taş.

Seng (sengi piristū) = Kırılancık taşı. Sarılık taşı da derler. Seng (sengi pelîte) — Bir taştır ki döğülünce pamuk gibi yumuşar ve elde fitil yapılarak

[*] Bergân Şiraz'a bağlı Faruk köyünde bir tarla.

azıcık yağda iki üç ay kadar yanar.

سنگ ترازو (sengi terâzū) = Taş yahut tunçtan yapılan okka, kilogram ve eczası.

سنگ تراشیده (sengi terâşide) = Dört köşe yontulmuş taş.

سنگ جراحت (sengi cirâhet) = Yumuşak beyaz bir taştır ki ezip melhem yapılarak yaraları kurutmakta kullanılır.

صد گونه گر از تورنج و عنث باشد
حاشاکه بخاطرم ازان شکایت باشد
درد تو مرا مایه آرام بود
سنگ تو مرا سنگ جراحت باشد
قبول

Bana yüz türlü eza ve cefa et-sen şikâyet etmek hâşâ hâtı-rımdan bile geçmez, benim rahatımı temin eden senin cefandır. Senin yağdırdığın taş benim yarımın melhemidir.

(Kebûl)

سنگ جهنم (sengi cehennem) = Cehennem taşı: çürük etleri yakmakta kullanılan pek yakıcı kimyevi bir madde.

سنگ چین (sengi çîn) = Taşları istif etmek suretiyle yapılan duvar.

سخن کشان عشق ز آفات ایستند
زین سنگ چین همیشه دلاور حصار باش
وحید

Aşk zahmetini çekenler belâlar-dan emindirler. Ey gönül! Bu taş duvardan hisar içinde yaşa.

(Vehîd)

سنگ حمام (sengi hëmmâm) = Ha-mam kazanında tekevün eden taş (Ar.) حجر الحمام.

سنگ خرقی (sengi hëzefî) = Suya batmaz denilen sünger gibi bir taş.

سنگ روشنائی (sengi rüşnâ'î) = Ruşina taşı, göztaşı (Ar.) حجر النور.

سنگ زخم (sengi zehm) = Yara taşı: fil dişine benzer bir taş ki yaranın kanını durdurmakta kul-lanılır = شکر سنگ (Ar.) حجر العاج.

سنگ زور (sengi zür) = İdman taşı.

بود کوه بی ستون فرهاد را مگر سنگ زور
از دل سنگین خوابانست سنگ زور من
صائب

Kûhi Bisutûn Ferhad'a kuvvet deneme taşı olduysa benim id-man taşım güzellerin taş yüre-ğindendir.

(Şa'ib)

سنگ سو (sengi sev) = Sanatkârla-rın aletlerini biledikleri taş.

سنگ سودا (sengi sevdâ) = Sengi pâ.

سنگ شیر (sengi şîr) = Süt taşı: siyaha çalar, kül renkli bir taş.

سنگ فال (sengi fâl) = Fal taşı.

سنگ قبطی (sengi kıbţî) = Siyaha çalar yeşil renkli, suda çabuk erir bir taştır ki çamaşırcılar bezi onunla ağartırlar.

سنگ کر (sengi kemer) = Ay kö-püğü denilen taş: ayın parlak-lığı arttığı gecelerde bulunur-muş (Ar.) حجر القمر.

سنگ کعبه (sengi ke'be) Haceri esved. حج (ba.).

سنگ ماهی (sengi mâhî) = Balığın başında bulunan beyaz, katı, bir nevi taş.

سنگ مرمر (sengi mermer) = Mer-mer taşı.

سنگ منفی (sengi meḡnî) = Sengi bergân.

سنگ نسو (sengi nesû) = Sengi mermer.

سنگ باسم (sengi yâsem) = Sarıya çalar yeşil ve zebercede benzer bir taş (Ar.) حجر حبشی.

سنگ یدہ (sengi yede) = Sihir yahut mucize kabîlinden yağmur celbeden bir nevi taş. Yeda yeşim taşıdır. Kadîm Türkler ondan put yaparlar ve yağmur için üzerine afsun edip suya atarlar (Lehce). Lehçenin Fars ve Arabça kısmında da yeda, kadîm Türklerin yeşimden itti-haz ettikleri yağmur tılsımıdır, demiştir.

سنگ یدہ است مهره گهواره یتیم
جز گریه کار نیست دل داغدار را
صائب

Yetimin beşiğinin boncuğu yede taşıdır: yetim teessürden daima yağmur gibi göz yaşı döker. Dağdâr olan kalbin yani sevgiliden ayrı düşmekte ana ve babadan mahrum çocuğa benzeyen âşıkın kârı ağlamaktan başka değildir.

(Şâ'ib)

سنگ برای (sengi yerâmî) = Çömlekçi taşı (Ar.) حجر الیرام.

سنگار (sengâr) = Yoldaş, refik. Çerağı Hidayet müellifi bu kelimenin aslı Hindîdir, kadın süsü mânasınadır, diyor.

سنگاش (sengâş) = Haset. Türkçesi gönü.

سنگانه (sengâne) = Kuyruk salan kuşu.

سنگ اشکن (seng işken) = Burçak & Âsi hurma. Seng işkenek de derler. Mütercim Âsım Efendi Okyanusun (berdi) maddesinde âlâ hurma mânasınadır. Farsçası (iskenek) tir demiştir.

سنگ انداز (seng endâz) = Düşmanlar kale dibine sokuldukları zaman üzerlerine burçlardan taş atılan delikler & Ramazandan evvel tertibedilen iştret meclisi. سنگ بر شیشه زدن (seng ber şîşe zeden) = (k.) Şarap içmekten vazgeçmek, tövbe etmek.

سنگ بر کندیل زدن (seng ber kendlîl zeden) = (k.) Karartmak, bulandırmak, bir kimsenin zevkını kaçırmak.

نیست سنگم بنزد کسی که مرا
سنگها زد زمانه بر کندیل
انوری

Kimsenin yanında haysiyetimin yoktur; çünkü zeman beni harabetti.

(Enverî)

سنگ پشت (seng puşt) = Kaplumbağa = کامه پشت = لا پشت.

گرومی چو گشت سفیان درشت
وطن سنگلاخ و خورش سنگ پشت
هاتقی

Aklı hafiflerin sözleri gibi kaba bir topluluk ve yurtları taşlık, yiyintileri kaplumbağa.

(Hâtîfî)

سنگچه (sengçç) = Dolu = tegerg = yehçe.

گرچه بچشم عوام سنگچه چون لؤلؤ است
لیک تن آفتاب فرق کند این و آن
خاقانی

Avamın gözüne dolu, inci gibi görünürse de güneşin aydınlığı bunu ve onu ayırır.

(Hākānī)

سنگدانه (sengdâne) = Kuş kursağı, taşlık, katı.

سنگخوار (senghuvâr) = Bağır tlak kuşu, bir nevi yaban ördeği (Ar.) قماءه senghuvârek, seng hur, seng hurek de denir. Kum yediğinden bu ad verilmiştir, سنگ در موزه افتادن (seng der müze uftâden) = (k.) Istrap ve kararsızlık, hareketten kalma § Seferden vazgeçip yerleşme.

چرخ را با شرفش سنگ فتد در موزه
کوهر را با سخطش کیله فتد دوشلوار
انوری

Felek onun şerefine karşı muztarip olur yahut hareketten kalır. Dağ onun şiddetine karşı yerinde duramaz tez elzûle uğrar.

(Enverî)

سنگدل (sengdil) = Taş yürekli (k.) merhametsiz.

آه سعدی اثر کند در کوه
لکند دو تو سنگدل اثری
سعدی

Sa'dî'nin ahı dağa tesir eder de sen taş yürekliye etmez.

(Sa'dî)

سنگدوله (sengdüle) = Kasırga (Ar.) اعصار.

سنگریز (sengrîz, sengsâr) = Bir suçluyu taş tutmak suretiyle icra edilen idam (Ar.) درج.

گر بیانا زید نصی آشکار
ماکتیم آن دم شمارا سنگسار
مولانا

Eğer aşikâre nasihate başlarsanız biz sizi o zaman recmederiz.

(Mevlânâ)

Sengsâr, resh mânasına da gelir. Resh tenasuh istilâhında bir adamın ruhunun cismi cemadiye taallûk etmesinden ibarettir. ساد (ba.).

سنگریزه (sengrîze) = Taş kırıntısı § Bir nevi tatlı.

سنگ شجری (sengi şecerî) = Mercan.

سنگه (sengek) = Küçük taş § Fırında çakıl taşları üzerinde pişirilen pide § Dolu § Burçak § Torumtay denilen karagöz cinsinden avcı kuş.

سنگلاه (senglâh) = Taşlık. Lâh çokluğu gösteren edatı mekândır.

سنگ شد بروی بیابان فراخ
خویشن افکند اندر سنگلاه
مولانا

Ona geniş sahra dar oldu; kendini taşığa attı.

(Mevlânâ)

سنگوسبو (sengusebû) = Âbgine ve seng gibi muhatara mevkiinde kullanılır.

ہمی بگفت خداوند عقل و نشیدم
کہ دل بشوہ خوابان مدد کہ سنگ و سبوست
سعدی

Akıl sahibi güzellerin gamzesine gönül verme, muhataralıdır diye çok söyledi de dinlemedim.

(Sa'dî)

سنگر (senger) = Büyük oklu kirpi § Askerin düşmana karşı sığınağı, tabya, istihkâm.

سَنگُرُکْ (**sengurek**) = Dolu § Ağırşak.

سَنگِ زَدَن (**seng zeden**) = Bir kimse bir kimseye yahut bir şeye taş atmak, muharrem ayında matem tutanların mersiye okuyanlara uygun olarak iki taş yahut iki kısa, kalın ağacı birbirine vurmaları.

سَنگَرَن (**sengzen**) = Vezni noksan terazi.

سَنگِسَبُوبَه (**sengisbūye**) = Ayd ağacı. Muarrebî سنجسبویه dir.

سَنگِ کَس رَا بَر سِنَه زَدَن (**sengi kes rā ber sîne zeden**) = Bir kimseyi teselli etmek. İtiraz ve muaheze etmek yerinde de kullanılır.

سَنگِمَبَر، سَنگِم (**sengem, sengember**) = Yoldaş § İki kişinin, iki şeyin birbiriyle imtizacı. سَنگِم (**sengum**) = Uçması çabuk bir kuş. Hamam böceği, ocak çekirgesi, Tanrı deveciği mânalarına ihtilâflıdır.

سَنگَوَان (**sengvân**) = سپیدان (*ba.*).

سَنگُور (**sengūr**) = Şerbetçi sepeti § Ağırşak § سَنگُور (*muḥ.*) سَنگُور (*ba.*).

سَنگُوكْ (**sengūk**) = Ağırşak.

سَنگُول (**sengūl**) = Suyun soğutması, ateşin yakması gibi vücudu zaruri olan şeyler.

سَنگُویَز (**sengvīz**) = Zencefil.

سَنگِین (**sengīn**) = Taştan yapılan her şey § Ağır, pahalı, kıymetli § Az işiten § Yavaş.

سَنگِین سَار (**sengīn sār**) = Ala sığırçık; arkası beyaz noktalı siyah bir kuş.

سَنلَخ (**senleḥ**) = Eteği ve yeni kısa bir nevi elbise, mintan.

سِنْمَار (**sinmâr**) = سِنَار (*ba.*).

سِنِی (**sini**) = Sînî (*muḥ.*) sini dediğimiz. سِنِی (*ba.*).

سَنَنِیز (**sennīz**) = سَنَنِیز (*ba.*).

سُو (**sū**) = Yan, canip, taraf.

چو از هر دو سو قلب گشت استوار
زهر دو سپه رفت بیرون سوار
نظامی

İki cihetten kalb muhkem olunca her iki askerden süvari dışarı çıktı.

(*Niḡāmī*)

یکشتری شدم هر سو شتابان
سوار اسب چوبین همچو طاقان
سلیم طهرانی

Çomaktan yapma ata binen çocuklar gibi gemi ile her tarafa koşuyordum.

(*Salîmi Tehrânî*)

Güneşin ziyası.

مه وخورشید برگردون گردان
همی گیرد زرای روشنت سو
فخری

Dönen feleğin üzerinde ay ve güneş, senin parlak fikrinden ziya alır.

(*Fehrî*)

Şule ve ziya mânasına şimdi de kullanılmaktadır.

derler ki bu ışığın ziyası yoktur demektir (*Nâşirî*)
Ş sân gibi teşbih ifade eder.

سبو بدست دويدم بچوبيار معانی
که آب گشت سبویم چو جای آب سبو شد
بماند آب معلق بدستم از سر حشرت
فرو شدم بخیر که این چه شکل و چه سوشد
مولانا

Elimde testi, meâni ırmağına koştum. Su testiye dolunca testi eridi; elimde su muallâkta kaldı. Mûtehassirane bu ne şekil ve nasıl oldu diye hayrete daldım.

(*Mevlânâ*)

سَوَاب (sevâb) = Suyun bir şeyden süzülüp sızması.

سَوَادِ بَرِ گِرِفْتَن sevâd ber giriften = (k.) Okumak mütalâa etmek.

سَوَار (suvâr) = Atlı.

مثال گردن آزادگان وچنبر عشق
هان مثال پیاده است درکنند سوار
سعدی

Boynuna aşk çemberi geçen azadeler; atlının kemendine düşen piyadenin hemen aynıdır.
(*Sa'dî*)

Galip mânasına mecazdır.

قباد گیسست که پشتش نمی رسد برزمین
بخضم خویش سوارم من از تحمل خویش
صائب

Qubâd kim oluyormuş ki sırtı yere gelmesin! Ben kendi tahammülüm sayesinde hasma galebe çalmışım.

(*Şa'ib*)

(suvârâni âb) = Su yüzünde peyda olan kabarcıklar = âb suvârân (*Ar.*) حباب.

(suvâr pâ) = Ayağa binmiş (k.) süratli giden piyade = pâsuvâr.

(suvâri devlet) = Devlet ve şeref sahibi.

فزودم آبرو تا ساکن ویرانه خویشم
سوار دولتم تا چون نگین دوخانه خویشم
تأثیر

Kendi viranemde oturdukça şerefim arttı, yüzük kaşı gibi kendi evimde oldukça devlet sahibiyim.

(*Te'şîr*)

(suvâri sîstân) = (k.) Sivar سیستان
Rustem. سواره suvâre = suvâr.

سَوَارَنِم (suvâr nîm) = Gemi direği.

سُوَالْک (suvâk) = Ekinlere âriz olan ve onları bozan sarılık hastalığı.

سُوبْدِی (sūbdī) = Sığırcık kuşu
(Ar.) زر دور.

سُوبَسُو (sūbesū) = Tarat taraf, her tarafta, her yana.

چشم ی انداخت ان دم سوپسو
که بجایست آن شه اسرارگو
مولانا

O zaman o sırları açıklıyan şah nerede diye her tarafa bakıyordu.

(Mevlânâ)

سُوبَهَار (sūbehâr) = Gazne civarında bir puthane.

بیامد بیتخانه سوهار
یکی خانه دید از خوشی چون بهار
اسدی

Sūbehâr denilen puthaneye geldi. Bahar gibi hoş bir ev gördü.

(Esedî)

سُوپ (sūp) = Harzemliler dilinde su. Ekmeğe pekend derler.

عنت سوپ و پکند اوکه از یغم پکند
طبع موزونم همی زانديشه ناموزون کنند
انوری

پکند (ba.).

سُوت (sūt) = Hayvan sahipleriyle süvarilerin hayvanları su içeren rahat içmeleri için çaldıkları ıslık.

سُوتَام [sūtâm) = Az.

خسرو ملک بخش ابو اسحق
که جهان پیش او بود سوتام
فخری

Mülk bahşeden Ebū Ishāk ki cihan onun yanında az bir şeydir.

(Fehrî)

تو آن مہی که ترا هر چه گویم اندر فضل
تمامتر سخنی هست باشد و سوتام
فرخی

Sen o aysın ki faziletine dair her ne söylesem tamamen gevşek ve az bir söz olur.

(Ferraḥî)

سُوتَک (sūtek) = Düdük.

سُوج (sūc, sūciş) = Yanan, yanış = سوز، سوزش.

سُوح (sūh) = Soğan.

سُوحَتَن (sūhten) = Yanmak, yakmak.

کوتاه می شود همه شمی زسوختن
شمی که سر برش رسانیده آه ماست
کلم

Mumların hepsi yanmaktan kısalır; başını arşe eriştiren mum bizim ahımızdır.

(Kelîm)

ترا که گفت که برافکن ای فتان
که ماه روی تو مارا بسوخت چون کتان
سعدی

Ey fettan! Nikabını aç diye kim söyledi; zira senin aya

benziyen yüzün bizi keten gibi yaktı [*].

(Sa'di)

سوحته (sūhte) = Yanmış, yakmış. Ehli zevk ıstılahında aşk ve ihtirak sahibine derler.

ای مرغ سحر عشق ز پروانه پیاموز
کمان سوخته را چنان شد و آواز نیامد
صعدی

Ey seher kuşu : bülbül ! Aşkı pervaneden öğren; çünkü o yanmışın canı gitti de sesi çıkmadı.

(Sa'di)

تابسته ام دران در رخ لعل قام دل
مانند لاله سوخته دارم مدام دل
سوزی

O la'l renkli yanaklara gönül bağladığımdan beri yüreğim daima lâle gibi yanıktır.

(Sūzenî)

§ Kav (Ar.) حراق.

در سوخته پنهان نتوان داشتن آتش
ماهیچ گفتیم و حکایت بدر افتاد
صعدی

Kavda ateşi gizlemek mümkün değildir; biz hiç söylememişken hâdise yayıldı.

(Sa'di)

§ Hüsrevi Pervîz'in sekiz hazinesinden beşinci hazine.

Ötekiler sıra ile şunlardır: genci 'arūs § Genci bâdâver § Genci dîbe § Genci Efrâsyâb § Genci hezrâ § Genci şâd âverd § Genci bâr § Tartılmış, veznedilmiş = suht, سحّت (ba.). Burhân, üzüm cibresi mânasına da yazmıştır,

[*] Ay ışıqının keten bezine tesirine

dair açıklama (نوزی) maddesindedir (ba.).

diyarı Rumda talibi ilme denir (Cihāngîrî, Leṭâ'ifüllûga).

سود (sūd) = Fayda, menfaat.

تجربت بی فائده است آنرا که برگردید بخت
حمله آوردن چه سود آنرا که برگردید زین
صعدی

Talihi dönen kimsenin tecrübesi faydasızdır; eyeri dönen kimsenin hücumunda ne fayda var.

(Sa'di)

اگر خدای نباشد زینده خشنود
شقاقت همه پیغمبران ندارد سود
صعدی

Allah bir kuldan razı olmazsa bütün peygamberlerin şefaati fayda vermez.

(Sa'di)

§ Süden den mazi ve mastarı muhaffef.

بسی ماشطه اصلاح زشت نتوان کرد
چنانکه شاهدی از روی خوب نتوان سود
صعدی

Güzel yüzden güzelliği gidermek mümkün olmadığı gibi. Süleyicinin sayı ile çirkini ıslah etmek mümkün değildir.

(Sa'di)

§ Dügün = دور.

شکایتی که مرا بود از فلان گفتم
شنید یکسر و نیکو نصیحت فرمود
چه گفتم! گفتم ز مهر سپهر دل بردار
که نیست اطلس نیلی چرخ جامه سود
ابن یسین

Felekten bir şikâyetim vardı, söyledim. Tamamen dinledi de bana iyi bir nasihat verdi. Ne dedi? dedi ki: feleğe muhabbetten vazgeç; çünkü feleğin çivit

renkli atlası düğün ve meserret elbisesi değildir.

(İbni Yemin)

سوداگر (sūdâger, sūdâver) = Alış verişi, tacir.

سوداگرست آنکه دهد زرباب ووی
آنکسکه بی سؤال دهد اهل همتست
صائب

Yüz suyu dökmeye karşı para veren tacirdir. O kimse himmet sahibidir ki istemeden verir.
(Şā'ib)

سودمند = fayda getirici, سودآور = faydalı.

سود (seved) = Sepet.

سودابه (sūdâbe) = Keyanilerden Keykâvus'un dilberlikle meşhur zevcesi; (v) ile sūdâve de derler. Nâsirî, Araplar buna şîrâi yemânî derler, diyorsa da başka lûgatlerde ve Kamusta böyle bir kayda tesadûf edilemedi.

سودن (sūden) = Sürmek, değmek, değirmek, ezmek, ezilmek, sıvamak § El ile yoklamak § Aşınmak, bozulmak.

ای کاخ کیوان جای تومه سوده سر برای تو
تابنده روز ازرای تو همچون شب تار آمده
قائمی

Ey makamı, Zahalin köşkü, ey, ay başını ayağına süren zat / parlak gün senin reyine nispetle karanlık gece gibidir.

(Kā'ânî)

است بودن براه تو خوشتر
کز بلندی بعرش سودن سر
جای

Yükseklik cihetiyle arşa baş değirmekten senin yolunda alçalmak daha hoştur.

(Cāmî)

من لیز بسنگ عشق سودم
عاشق شده خواری آزمودم
نظامی

Ben de aşkın taşıyla ezildim, âşık olup hakareti öğrendim.
(Nizâmî)

سوز (sūr) = Düğün, toy.

شفق سرخ گل گشته در دور شاه
طبق پرشکر کرده خورشید و ماه
نظامی

Padişahın düğününde şafak kırmızı gül olmuş, güneşle ay tabaklarını şekerle doldurmuş.
(Nizâmî)

§ Kırmızı renk : guli sūrî = kırmızı çiçek. Meyi sūrî = kırmızı şarap.

باده سوری بکف گبرای گل سوری بروی
آن گل سوری که بر سرودوان آمد بیار
در میان انجمن بگرام وساق باش از انک
باده سوری زمر و گنخ آید خوشگوار
موزنی

Ey yüzü kırmızı güle benziyen! Kırmızı şarabı elde tut; servi, evanın üzerindeki kırmızı çiçeği getir yani kendin gel, meclisin ortasında salın; sâkilik vazifesini gör. Çünkü gül yakanaklı güzelin elinden kırmızı şarap tatlı olur.

(Sūzenî)

مشاطه را بگویی که زیور بر او میند
قارغ بود عروس گل سودی از جهیز
عاد

Gelin süsleyiciye söyle, onu süslemesin. Kırmızı güle benziyen gelin, çeyizden vârestedir.
(*Imâd*)

Ş Perçeminden kuyruğuna kadar siyaha çalar kül renginde çizgi çekilmiş at ve eşek ki böyle olan atı uğursuz sayarlar. Bunun için «سور از کله دور» = sūr renkli at sūrūden irak olsun, derler.

سوران (sūrân) = Sūr. Yalnız sūnet düğününde kullanılır (Niẓām).

سورچران (sūr çerân) = Düğüne bedava yemek yemeye giden. Sūrî de denir.

سور زدن (sūr zeden) = Düğüne bedava yemek yemeye gitmek.

سوراح (sūrâh) = Delik.

زاهد چه بلای تو که این دشتی تسبیح
از دست تو سوراح بسوراح گریزد
شاهر

Zâhit! Sen ne belâsın ki bu tespihin ipliği senin elinden delikten deliğe kaçar.

(Şâir)

ازین آشنایان بیگانه روی
دو روی لنگر یکره‌ای مجوی
دو سوراح چون رو به حیل‌ساز
یکی سوی شہوت یکی سوی آز
نظای

Bu yabancı yüzlü aşinalardan iki yüzlülüğe bak, bir dillilik arama; yani sözlerinde ittihat

yoktur ve iki yüzlüdürler. Hilekâr tilki gibi biri şehvet biri hırs cihetine iki delikleri vardır, yani boğaz ve şehvetleriyle uğraşırlar.

(Niẓāmî)

سوران (sūrân) = Sığircık kuşu = sâr.

سورج (sūrec) = Deniz köpüğü nev'indendir. Sahillerde tekevün eder. Rengi tuzdan beyaz ve lâtif, tadı tuz gibidir [*].

سورمین (sūrmîn) = Gürcistanda bir kasaba.

سورنای (sūrnây) = Zurna, Aslı nâyi sūr = Düğün düdüğüdür. Şehnây da derler.

سورنجان (sūrlincân) = Çiğdem denilen çiçeği sarı bir nebat (Ar.)
حافظ المهر.

سوری (sūrî) = Düğüne mensup. Kırmızı renk mânasına, sūr maddesinde geçmiştir Ş Ok temrenine benzer kırmızı renkli bir çiçek Ş Ok temreni Ş Hint padişahlarından biri.

[*] Deniz köpüğü iki nevidir: biri Eski şehir madeni, diğeri lisanülbahr böceğinin kabuğundan yapılan lüle taşı (Ar.) زیدالبحر (Lehce).

سُوز (sūz) = Süh̄ten, yanmak, yakmak mastarından emir, (İsmas. isfa. muḥ. vas.).

بیا که باتو کتم عرغه سوز درد نهان
که از طیب نبوشند خستگان امراض
خجندی

Gel ki sana gizli derdimin haretini arz edeyim; çünkū hastalar hekimden hastalığı gizlemezler.

(Hucendî)

بچه افکندم تا غالب که ومغلوب کیست
حسن عالم سوز او یاعشق عالم گریه
یفا

Pençeleştik: iddia ettik, bakalım galip kim, mağlûp kimdir. Onun âlemi yakan güzelliği mi? Yoksa bizim dünyayı dolduran aşkımız mı?

(Yeğmā)

آقیا جای ازان آب خرد سوز بیار
تافدای سر پانه کتم چیارا
یفا

Sâkil O akli yakıcı şaraptan bir kadeh getir, ta ki aht ve paktımı peymanenin sevgisine feda edeyim.

(Yeğmā)

سوزا (sūzâ) = Yakıcı.

نمی ماند یک آتش آتش عشق درونمرا
چنان سوزاکه نشنید اگر نوشم دو صد دریا
ابوالمعالی

İçimdeki aşk ateşine hiçbir ateş benzemez; öyle yakıcı ki, dermaları içsem sönmez.

(Ebûlme'ânî)

سوز (sūzîş) = Yanış, yakış, teessür, tesir.

سُوزَاک (sūzâk) = Belsoğukluğu hastalığı (Ar.) خرقۃ البول.

سُوزَن (sūzen) = İğne.

زن اگر مرد و مرد تدبیرست
سوزن و دودک یزده و بپرست
نطای

Eğer kadın mert ve mert tedbirli ise iğnesi ile iği mızrak ve ok yerine geçer.

(Nizâmî)

هزاران چامه خوشبختی او دوخت
فرو ناپرده مایک نخ بسوزن
(ادب السلطنه) عطا

Biz iğneye bir tel geçirmeden o, binlerce bahtiyarlık elbisesi dikti.

Edibusseltâne ('Atâ)

سُوزَنَّاک (sūznâk) = Yakıcı, müesir, hüzünlü, hüzün verici ş Musikide bir makam.

سُوزَنْدَان (sūzendân) = İğnelik, iğne konan kab.

سُوزَنده (sūzende) = Yakıcı, yakan.

از فروغ باده رخسار عرقناکش بین
گر ندیدی ز آتش سوزنده آب آید برون
سامی

Eğer yakıcı ateşten su çıktığını görmedinse onun; şarabın şulesinden terlemiş yanağına bak.

(Sāmî)

سُوزَنِي (sūzenî) = Sık oyulgama dikişli bir nevi kaftan.

سُوز و گداز (sūzu gudâz) = Yanıp erime: yanıp yakılma dediğimiz.

ماهی ولی نه چون من شبنم و وی غراری
شمی ولی نه چون من سوز و گداز داری
فیضی هندی

Aysın, fakat benim gibi gece dolaşıcı ve karcırsız değilsin. Şem'asın, fakat benim kadar yanıp yakılman yoktur.
(Feyzî'î Hindî)

سُوز (sūze) = Esvap tirizi.

دواج آسمان در پیش قدرت
کیمته سوزد از زیر من گهر
همید لومکی

Senin kadr ve itibarının yanında gökyüzü yorganını gömleğinin değersiz tirizi farzet.
(Amîdî Lûmekî)

سُوزِیَّان (sūziyân) = سودوزبان = Fayda ve zarar muhaffefidir. Fakat bu mânada kullanılmayıp mecazen mal ve sermaye yerinde kullanılır.

در آروی می و دو لؤلؤش
دریا کشم دو در لؤلؤش خان خویش
لؤلؤ زکس دایغ دارد دو چه من
همچون دو صدر اجل سوزبان خویش
ادیب صابر

Onun otuziki incisini özliyerek inci saçan iki gözümü her gece deniz ederim: çok ağlarım Sadrazamın iki eli kendi mal ve sermayesini esirgemediği gibi benim iki gözüm kimseden inci esirgemez.

(Edib Şabir)

Ş Maldan mecaz olarak da fayda, kazanç mânasına kullanılır.

خاقانی از زبان زمخسن است حق اوست
چند از زبان نیافته سودی زبان کشد
هر چند سوزبان زبانت گرم و خشک
خط برخط ضرور این سوزبان کشد
خاقانی

Hākānî söz söylemeyip sükût ettiyse haklıdır. Ne vakte kadar dilinden menfaat görmeyip zarar çekecek. Her ne kadar dilin kazancı iyi ve kötü olabilirse de bu kazancın aldatıcı yazısını çizip iptal eder.

(Hākānî)

Ş Gizli söz, kalbde saklanan sır, mafizzamir مافی الضمیر .

قلم دو زبانت و کاغذ دو روی
نباشند محرم درین سوزبان
کون

Kalem iki dilli, kâğıt iki yüz-lüdür, bu sırra mahrem olmasınlar.

(Kemâl)

Ş Fısıltı Ş Şefkatli, gam çekici Ş Hediye.

سُوس (sūs) = Keler: sūsmâr (muḥ.).

سوس پرورده بی بگداخته
هست دومای زنار را ساخته
رودکی

Şarapta eritilmiş besli keler kadınlar için muvafık bir ilâç-tır.

(Rûdekî)

Keleri kadınlar semirmek için yerler (Nâştrî). (Nefîsî) kelerin yağını bedenlerine sürerler, diyor. Güve; buğday biti ve

mayan ağacı mânalarına Arapça'dır. O ağacın köküne Arapça aslussed, Farsça şîrîn beyân derler.

موصرا بابلای کی نیست
کین او بپزند شوستر است
خاقانی

Güvenin kaba yün dokumaya kini yoktur, onun kini şuşter kumaşınadır : onu yer.

سُوسَنَد (sūspend) = Sütleğen denilen nebat.

سُوسَك (sūsek) = Çil kuşu; (s) nin tutariyle hamam böceği.

(نتر)

سوسك از دیوار بالا ی رفت مادرش بگفت قربان
دست ویای بلوریت بروم

Bir hamam böceği duvara çıkıyordu, anası gördü de billûr gibi el ve ayağına kurban oluyum, dedi.

(Şâ'ir)

Anaya, çocuğu çok güzel görünür; yerinde bir darbimeseldir.

سُوسَمَار (sūsmâr) = Keler.

ز شیر شتر خوردن و-وصار
عروا بجای رسیده است کار
که تاج کیانی کنند آرزو
تفو بر تو ای چرخ گردان تفو
فردوسی

Deve südü içen ve keler yiyen Arabın işi bir dereceye erişmiştir ki Keylerin tacını arzu ediyorlar. Ey dönücü felek! Tu, sana, tû.

(Firdavsi)

آن رسکه تاباو بد ماوار
شد پیروی همجو پشت سوسمار
مولانا

Parlaklıkta aya benziyen o yanak; ihtiyarlıkta keler sırtı gibi oldu.

(Mevlânâ)

سُوسَن (sūsen) = Susam dediğimiz çiçek.

گر چن گوید مرا مهرنگ رویش لالا است
از قفا باید بدرکردن زیان چون سوسن
سعدی

Eğer çimen, benim onun yüzü renginde lâlem var derse dilini susam çiçeği gibi ensesinden çıkarmalıdır.

(Sa'dî)

Beyaz renkli ve on yapraklı olana sūseni āzād, mavi renktekinē sūseni ezrek, sarısına sūseni heṭâ'i, sarı, beyaz, maviden mûrekkep nev'ine sūseni āsmân gūn derler. Kökünün ismi İrsâdır. Menekşe kokusuna benzediği için halk menekşe kökü derler.

سُوسَن وَسِير (sūsenu sîr) = (k.) Birbirine uymıyan şeyler.

سُوسَه (sūse) = Buğday biti, bu mânaya sūs Arapça olup âhiri-ne (h) ilâvesiyle Farsçaya nakledilmiş gibidir.

نیاید بکار من این کار جنگ
بکا مومه میجد بچنکه بنگ
فردوسی

*Bu cenk işi benim işime gelmez.
Buğday biti kaplanla cenge na-
sıl hazırlanır.*

(Fırdevsî)

Kazvinîlerin dilinde ayıp ve kusur.

سَوَّغَه (sevge) = Vaktiyle askerle-
rin aylıklarından kâtiplere ver-
dikleri harç, gazilerin aldıkları
ganimetten kâtiplere verdikleri
hisse (Reşîdî).

سُفَارْ ، سُفَالْ (sūfâr, sūfâl) =

Dağar, testi, küp gibi pişmiş
çamurdan yapılan kablar = sifâl
Ş Okun kirişe geçen oyuk ucu
= gez.

بیلتک چون نهد چشم بر ابروی کن
زه بگوش ظفر آید زدهان سُفَارْ
سلمان

*Temrenin; yayın kaşı üzerine
gözünü koyarsa ok gezinin ağ-
zından zaferin kulağına aferin
gelir.*

(Selmân)

Ş İğne deliği.

ولی چو چله دهانم کداما دوزی
نیم چو موزن کورا بود ای سَفَارْ
مولانا

*Fakat mademki hep ağzım,
hangi ağzımı dikersin. İğne gibi
bir delikli değilim ki.*

(Mevlânâ)

سُفْتَه (sūfte) = Hile. = sūse.

سُفْجَه (sūfçe) = Altın külçesi.

یکی لقمه از خوان تو خورد آن مسکین
یکی سَفْجَه زوش بفروشی تو کثون
منجیه

*O fakirin senin sofrandan ye-
diği bir lokmaya mukabil sen
onu şimdi bir külçe altına sa-
tarsın.*

(M-neik)

Ş Eğeden dökülen altın ve de-
mir eğintisi ve her şeyin hur-
dası.

سُغْ (sūg) = Matem, keder, mu-
sibet, matemzedeye سَوْگوار sūg-
vâr denir.

گر حق جنگام باسوک و درد
به از خنده نابجنگام سرد
امدی

*Matemli ve dertli zamanda
ağlamak vakitsiz soğuk gülme-
den daha iyidir.*

(Esedî)

مسکین بشفه بر سرزانو نهاده سر
با جامه کبود پریشان و سَوْگوار
سلمان

*Bicare menekşe mavi renkli
elbisesiyle perişan ve matemze-
de başını dizine koymuş; boy-
nunu bükmüş.*

(Selmân)

Ş Başak kılıcı.

اندام دشمنان تو از غیر ناوکی
مانند سَوْگ خوشه جو باد آرده

شاکر بخاری

*Düşmanlarının endamı koğuş
okundan, arpa başağının kılıcı
gibi çentik çentik olsun:*

(Şākiri Buḥārî)

Bu beyitteki sūg köşe mânası-
nadır. Kılçık için başka misal
ister (Reşîdî). سوگنامه = مرثیه.

سوگن، سوگن (sūkek, sūkel)
= Ekinlere âriz olan sarılık has-
talığı, سیک (ba.).

سوگند (sevgend) = Yemin,

جز راست مگوی گاه و بیگاه
تا حاجت نایدت بسوگند
ناصر

Yemine muhtaç olmamak için
vakitli vakitsiz doğrudan baş-
ka söyleme.

(Nāqır)

سول (sūl) = Kül rengindeki at ve
merkep, سور (ba.).

آن یکی عیبی آن دگر خرسول
آن سیم خضر و آن چهارم غول
منائی

Öbürü İsa, öteki kül renginde
eşek, üçüncüsü Hızır, dördün-
cüsü guliyabani.

(Senā'î)

Ş Oluk. (V) nin üstüniyle deve
tabanı.

سولان (sevelân) = Erdebîl'e üç
fersah uzaklıkta riyazat sahip-
lerinin bulundukları merdiven
gibi dik bir dağ. Mecusiler de
o dağı mübarek sayarak adına
yemin ederler Ş Yunanlılar ta-
rafından bu isim ile anılan Be-
niisrail peygamberlerinden bir
peygamber.

تو بپایه اش یگان یگان برشو
پس بیامای برمر سولان
ناصر

Sen onun basamağına birer
birer yüksel, sonra başı üstün-
de dinlen.

(Nāqır)

Ş İlâç şeklinde kullanılan kır-
mızı ve kurt şeklinde bir kök.

سوله (sūle) = Her türlü delik; husu-
siyle ön ve arka deliği Ş İster
beyaz ister siyah olsun ana ve
babası yahut ikisinden biri kul
cinsinden olan kişi Ş Yüksek
ses Ş Köpek havlaması.

سوم (sivum) = Üçüncü.

سومنات (sūmnât) = Kücerat sa-
hilinde bir şehir ve orada meş-
hur bir puthane olup Maḥmûdi
Ġaznevî tarafından tahrib edil-
miştir. Hintçe sūm = ay, nât =
sahip mânasıdır. Bu puthane
ay biçiminde yapıldığı için
sūmnât denilmiştir (Reşîdî).

تی دیدم ازعاج در سومنات
مرصع چو ذر جاعلیب منات
سعدی

Sūmnâtta cahiliyet devrindeki
menât gibi elmaslarla süslü fil
dışinden yapılmış bir pı ' gör-
düm.

(Sa'dî)

Şeyh 'Attâr'ın şu:

لشکر محمود اندر سومنات
یافتند آن بت که نامش بود نات
عطار

*Maḥmūdi Ġaznevī'nin askeri
Sūmnāt'ta nāt adındaki putu
buldular.*

(‘Aḫḫūr)

Beytinden puthanenin adı sūm,
putun adı nāt olduğu anlaşılıyor.

سومندر (sūmender) = Semender
(ba).

سومه (sūme) = Uc, taraf, son §
Eğeden dökülen kırıntı, nişan,
eser.

سُون (sūn) = Cihet taraf.

گفت ای خواجه گرچه زان سون شد
نه زبند زمانه بیرون شد
سنائی

*Ey Ėfendi! Her ne kadar o
tarafıan olmuşsa da zamanın
kaydından kurtulmadı, dedi.*
(Senā'ī)

§ Gibi mânasına (sân) gibi teş-
bih ifade eder.

سَوَن (seven) = Övme, medh.

گر نشیند سخن ابن یمن در دل خلق
چه عجب آن سون است که از جان برخاست
ابن یمن

*İbni Yemîn'in sözü halkın kal-
binde yer ederse şaşılmaz. O
yürekten gelen sözler seni med-
he dairdir.*

(İbni Yemîn)

سُونَاک (sūnânk) = Uykuda zuhur
eden horultu, yorgunluktan hu-
sule gelen hırıltı.

سُونَح (sūneh) = Maveraünnehirde
bir şehir.

سُونِش (sūniş) = Ege ağzında dö-
külün demir, altın ve gümüş
eğintisi, ege talaşı.

سُوْهَان (sūhân) = Ege.

اگر نه میگری داند ابرازی چیست
همی فشاند نقره چو سونش سوهان
کَل

*Eğer bulut kuyumculuk bilmi-
yorsa niçin ege talaşı gibi gü-
müş saçıyor.*

(Kemāl)

Muhaffefi sūhen'dir. Suften =
delmek. Sūden = ezmek mad-
deleriyle mânaca münasebeti
vardır.

سُوْهَانِ رُوْح (sūhâni rūḥ) = Ruha
eza veren, yüreği sıkın kimse.

سُوْی (sūy) = taraf, cihet.

چونکه یوسف سوی او می نگرید
خانه را پرتش خود کرد از مکید
ولانا

*Yusuf onun tarafına meyletme-
diği için hile cihetinden evi
kendi resmiyle doldurdu.*

(Mevlânâ)

Vezin sıkıntısı halinde (v) si met edilmediği gibi bazan (y) de imale edilir.

از دل سوی دیده می برم سیل
آری زتنور خاست طوفان
خاقانی

Gönülden göze sel gönderiyorum. Evet tufan fırından çıktı yani ateşli yüreğimden seylâbın zuhuruna şaşma; çünkü Nuh tufanı «وفارالتور» uyeti celilesinin delâleti veçhile fırından zuhur etti.

(Hākānî)

سوی پادیدن (sūyi pā dīden) =
(k.) Mahcup olmak.

سویست، سویس (sevīs, sevīst)
= Gaflet, basiretsizlik.

سویس (suvīs) = İsviçre dediğimiz güzel memleket ki merkezi Bern şehridir [*].

سوپن (sevīn) = Kapkacak § Köpek için su içecek kab, yalak.

سه (sih) = Sayılardan üç.
سه اسبه (sih esbe) = Üç atlı. Acele etmek ve acele eden kimse den kinayedir; çünkü bir yere acele gitmek isteyen kimse biri

[*] 937 senesinde Bern'de üç ay kadar kaldım ... Cenevre, Lozan, Nösatel şehirlerini gezdim. oradan kompozisyonun sonuncu günü Paris'e giderek İrânın büyük ediblerinden (Şeyh muhammedî Kazvînî) yi ziyaret ettim.

kaldığı zaman ötekine binmek için üç at ile gider. Nizâm, bunu üç atın kuvveti kadar acele yürümek suretinde tevcih ediyor.

درفراقت سه اسبه می پورم
بچراغ دلت همی جورم
آمدی

Senin firakınla üç at kuvvetinde yahut üç atlı koşarım; gönül ışığiyla daima seni ararım.

(Āmalî)

§ Üç at sahibi.

سه غرفة منور، سه غرفة دماغ، سه ایوان دماغ (sih eyvâni dimâğ, sih ġurfe'î dimâğ, sih ġurfe'î meğz) = Fikir, hayal, hâfızanın dimağdaki yerleri.

سه پایه (sih pāye) = Sacayak § Sehpa denilen üç ayaklı merdiven.

سه پره، سه درک، سه پره (sih perek, sih pere, sih derek) = Kumarbazların önlerinde yere çizdikleri çizgiler. Bunu ekseriya Hintliler yapar (Kulzum).

سه گوهر، سه فرزند، سه شاخ، سه روح، سه پور (sih pūr, sih rūḥ, sih šâḥ, sih ferzend, sih gevher) = Mevalidi selâşe: hayvanlar, bitkiler, cansızlar.

سه تا (sih tâ) = Bir şeyden üç tane § Üç telli saz § Üç kat.

این دل همچو چنگ وا مست و خراب و دنگ وا
زخه بکف گرفته ام همچو سه تاش می زخم
مولانا

Çenge benziyen bu mest ve harap ve şaşkın gönlümü elimde mızrabı tutup tambur gibi çalarım.

(Mevlânâ)

Aç karnına içilen üç kadeh şarap (Ar.) ثلاثة نعاله [*].

عجانه دعائی کرد خواهم
حکیمانه سه تائی خورد خواهم
نزاری

Dostça dua edeceğim, hakîmane üç kadeh içeceğim.

(Nizârî)

سه چاده (sih câde) = Uzunluluk, enlilik, derinlik (Ar.) Ebâdî selâse sofilere göre şeriat, tarikat, hakikat.

سه خوان (sih hûvân) = Hâtifi İş-fehânî'nin şu:

نام حق یگانه چون شاید
که اب و ابن و روح قدس نبند
هاتف

Bir olan Cenabı Hakkın namını Eb, İbn, Ruhülkudûs koymaları nasıl mümkün olur.

(Hâtif)

Beytindeki izahı veçhile Cenabı Hakkı Eb, İbn, Ruhülkudûs şeklinde üçe ayırmaya cesaret edenler.

سه خوان (sih hûvâherân, sih duhter) = Kuzeyssel kutup tarafındaki Türkçe yediger, Arapça بنات نعش denilen yedi yıldızdan üçü.

سه در (sih deyr) = Nu'mānibni Munzir'in Behrām Gūr namına

[*] Mideyi tashih eder fikriyle sabah-leyin bir şey yemeden önce üç kadeh içmek şarap içenlerin âdetlerindendir ki buna yıka-yıcı üç mânasına (selâse'i ğessâle) derler. Yemekten sonra beş kadeh içerler ki buna da (hemse'i hâzıme)=hazmedici beş denir. Uyumadan önce içtikleri yedi kadehe de (seb'a'i nâ'ime) = uyutucu yedi derler.

yaptırdığı köşk ki üç kubbeli imiş. خورنگاه، سنار maddelerine (ba.).

سه رود (sih rûd) = Sih târ (ba.).
سه سنبل (sih sunbul) = سه سنبل (ba.).
سه ظلمت (sih zûlmet) = Üç karanlık: baba sulbû, ana karnı, rahim.

سه گانه (sih gâne) = سه تا § Şarap kadehi.

غلام همت آم که چون نزاری هست
بس از دو گانه واجب سه گانه گیرد
نزاری

O zatın himmetinin kölesiyim ki mest Nizârî gibi lâzım olan iki rikâtı edadan sonra şarap kadehini alır.

(Nizârî)

سه گل (sih gul) = Alıç = سه گل (ba.).

سه گنبد (sih gunbed) = İranın Mâzenderân'a bağlı Sârî şehrinde bir mevkidir ki Ferîdûn Ferruh'un İreç, Selm, Tûr adlı üç oğlu orada kubbeli birer mezarda gömülüdür.

سه گنبدان (sih gunbedân) = Cemşîd'in yaptırdığı Sipîdân adıyla anılan Senguvân ile İstehr ve Şikeste kaleleridir.

سه کوهک (sih kūhek) = Demir diken = سه کوهک (ba.).

سه نوبت (sih nevbet) = (k.) Çocukluk, gençlik, ihtiyarlık § (k.) Teheccût, işrak, duha namazları mecmuu § Büyük zevatın kapılarında çalınan muzikâ evvelce üç vakit çalınırken bilâhara beşe çıkarılmıştır.

سِه تَار (sih târ) = Uç telli saz. Sih târe = sih târ § Tavlanın yedi oyunundan üçüncü oyun.
 سِه دِیْگَر (sih digər) = Üçüncü = sîvum.

سِهَر (sihr) = Öküz ve inek.

بی‌آورد فربه یکی ما ده سهر
 فردوسی

Bir semiz inek getirdi.

(*Firdevsî*)

سِهْرَاب (suhrâb) = Rüstemin gayrimeşru evlâdı olup Semengân Şahının kızı Tehmîne'den dünyaya gelmiştir, Rüstem bunu bilmiyerek öldürmüştür.

سِهْرَوَرْد (suhreverd) = Irakı Ace-min şimali garbisinde Zengânın Muarrebî olan Zencân'a yakın bir kasaba olup ulema ve hükemadan bazı zevatın vatanıdır.

سِهْم (sehm) = Korku.

سِهْمَنَّاك، سِهْمَنگین (sehmgin, sehm-nâk) = Korkulu, korkunç.

ترا سِهْمگین روی پنداشتند
 بگرما به در زشت بنگاشتند

سعدی

*Seni korkunç yüzlü zannettiler;
 hamamda çirkin nakşettiler.*

(*Sa'dî*)

(*muḥ.*) سِهْمگین.

سِهْنَد (sehend) = Azerbaycan'da bir dağ ve o dağa yakın bir köy, o civardan geçen, suyu lâtif bir ırmak.

بر دو چشم رود مرطای روان
 بر دم کوه سِهْنَدی است
 کمال خجندی

İki gözümden Surhâb nehri akıyor. Kalbimin üzerine Sehend dağı bağlamışsın: kalbimi aşkın eziyor.

(*Kemâlî Hucendî*)

سِهْی (sehî) = Doğru, dürüst.

از وصی کند اسلام قامت رفعت
 بدو قوی کند ایام بازوی دعوی
 اثیرالدین

Müslümanlık, yükseliş boyunu onun sayesinde doğrultur, günler, dâvanın kolunu onunla kuvvetlendirir.

(*Eşîruddin*)

§ Zerdüşť dini. O dine sâlik olanlara sehikîş derler (*Nâşîrî*).

سِی (sî) = Otuz adedi.

تاکنون کم می گذشت از روزگار شاعری
 کافر می یک حرف اگر مدح کسم در دفنست
 یغما

Şiir söylemekle geçirdiğim otuz seneden beri eş'ar mecmuamda eğer kimseyi medhe dair bir harf varsa kâfir olayım.

(*Yeğmâ*)

سِی پَارِه (sî pâre) = Kurani kerim ve onun her bir cüzü

سِی تُو (sî tû) = Kırk bayır: geviş getiren hayvanların üçüncü midesi.

سی (sey) = Taş.

سیا (siyâ) = Kara, siyah (muh.).

ز صبح تیغ تو گردد پیک نفس رسوا
اگرچه قصمت سازد شب سیا پرده
کمال امعایل

*Hasmın, kara geceyi perde yap-
sa, senin parlak kılıcından bir
demde rûsvay olur.*

(Kemâl İsmâ'îl)

سیاب (siyâb) = Bezek bezemek
mânasına gelen (siyâbiden) den
ismi mastar, emir Ş Hayat.

سیار (siyâr) = Arpa, darı, bakla
unlarından yapılan bir nevi ek-
mek, yahut arpa ekmeği = keş-
kine.

سیاسر (seyâser) = Sığırcık kuşu
= sâr. İlk harfin esresiyle ka-
lem mânasıdır. Burhân mü-
tercimi 'Âşım Efendi Burhân'ın
قلمتراش نویسنده (Kalemterâşi nevî-
sendî) = yazmak için yonulmuş
kalem, tâbirinden kalemtraş
mânasını çıkarmışsa da doğru
değildir.

سیاکر (seyakîz) = Keçe, döse-
me.

سیالک (seyâlîk) = Demir dikenî =
hesek Ş Savaşta kale etrafına,
düşmanın geçeceği yollara dö-

külen demir dikenî şeklinde üç
köşeli demir.

چو باجیش هومان در آورختند
سیالک میدان درون ریختند
فردوسی

*Hümân'ın askeriyle mücadele
ettikleri zaman meydanın içine
manialar döktüler.*

(Fırdevsî)

سیام (siyâm) = Hindiçini yarım-
adasının orta kısmı Ş Semer-
kand'a yakın bir dağ.

سیامک (siyâmek) = Dünya ile
alâkasını kesmiş kimse Ş Ke-
yüمرت'in oğlu, Huşeng şahın
babası. Muarrebî سیومرت Keyü-
mers'dir.

سیان (seyân) = Sarmaşık otu =
pîçe (Ar.) لبلاب.

آن که مرش از فضل خداوند بناید
فردا بکند آتش واغلال سیانش
ناصر

*Her kim Allahın fadl ve kere-
minden yüz çevirirse kıyamet
gününde ateş ile boyun zincir-
leri onu sarmaşık gibi sarar.*

(Nâşîr)

Şemsî Fehrî Mi'yâri Cemâlî'de
seyân'a ceza ve mükâfat demiş
ve şu beyti iradetmiştir:

اگرچه کرد بسی بی حفاظی و جرات
لنکرد لطف تواش هیچ انتقام و سیان
فخری

*Muhâlifin her ne kadar çok
defa hukuku korumadı ve cüret*

*gösterdi ise de senin lûtfun
ona hiç intikam ve ceza tâyin
etmedi.*

(Fehri)

Nâşirî bu mânâyı öncekinden
daha doğru buluyor.

سیاوش (siyâveş) = Keykâvus'un
oğludur. Babasının zevcelerin-
den Sûdâbe, kendisine âşık ol-
muş fakat Siyâveş yüz verme-
diğinden iftira etmiştir. Kaba-
hatli olmadığını babasına karşı
ispat etmişse de kahrından Tû-
rân'a iltica etmiş ve Eîrâsyâb'ın
kızıyla evlenmiştir. Siyâveş,
Siyâvüş da derler.

سیاوش گird (siyâveş gird) = Siyâve-
ş'in Tûrân'da namına inşa ettir-
diği şehir. Siyâveş âbâd, Siyâ-
vehş âbâd da derler.

سیاه (siyâh) = Kara.

نه داست آنکه توداری که یکی منگ سیاه
نک آوره وریشد دلهازد
یغما

*Senin malik olduğun kalb de-
ğil; sanki bir kara taş ele geçir-
mişsin de gönüller şişesine vur-
muşsun.*

(Yeğmâr)

Ş Geçkin sarhoş.

من سیاه خرامات لعل او چون جام
که دوهاست مرا زان شراب نوشکوار
رفیع‌الدین

*Ben kadeh gibi onun lû'le ön-
ziyen dudağı şaraphanesinin
yıkkın sarhoşuyum, çünkü o*

*içimi tatlı şaraptan çok zevk
alırım.*

(Refi'uddin)

Ş Arap köle.

سر زلفت بیغما پرد دلها
صیاحت ترکنازی از که آموخت
شرف

*Zülfünün sevdası gönülleri yağ-
ma etti. Senin kölen çapulculu-
ğu kimden öğrendi.*

(Şeref)

Ş İsfendiyâr'ın atının adı.

چو من زین زرین‌نهم برسیاه
بهر نهم خسروانی کلاه
بنیزه زاهدت نهم بر زمین
ازان پس نه پرفاش جوئی نه کین
فردوس

*Sırmalı eyeri atın üzerinde, pa-
dişahlığa mahsus tacı başıma
koyunca mızrakla seni attan
yere indirdim. Ondan sonra ne
kavga ararsın ne kin.*

(Firdevsî)

Cem'in kadehindeki yedi çiz-
giden dördüncü çizgi Ş Uğur-
suz.

چه خوش بزمیست رنگین محفل جانان چه سود اما
که نتوان شد ستید از شومی. بنت سیاه آتیا
اهلی خراسانی

(ba.).

Zerduşt'un telifatından bir kitap
مادام (siyâh bâdâm) = (k)
Sevgilinin gözü.

غم بزی سین . سلیلیش زینت
زآدمت خزن . رنگ گشت زینت
سیاه مادام او ز جور ایام
شد از عین سقایی معق مادام
دلانی

*İhtiyarlık kederi onun sünbül-
lüne beyaz serpti : sakalını*

ağarttı, güzün zararından gülünün yaprağı döküldü; onun gözü hâdiselerin eleminden badem içi gibi bembeyaz yani kör oldu.

(Hitâlî)

سیاه پستان (siyâh pistân) = (k.) Evlâdı yaşamıyan ve her meme verdiği çocuk çabuk ölen kadın.

سیاه پوش (siyâh pûş) = (k.) Yashî, matemzede Ş Gece bekçisi, zabıta memuru, perde çavuşu, kapı çuhadarı gibi kimseler, bunlar vaktiyle heybetli görünmek için siyah giyerlermiş.

سپید بی دیدن شاه شد
بنزد سیه پوش درگاه شاه
اسدی

Komutan, padişahı görmeğe dergâh kapıcı başısının yanına gitti.

(Esedî)

Ş Padişahın önünde giden alargacı (Mukaddemetüledeb).

بنزدیک شہروی شد داد خواه
که او بد سیه پوش درگاه شاه
اسدی

Mazlum, Şebrûy'un yanına gitti; çünkü o padişah dergâhının alarga memuru idi.

(Esedî)

سیاه چرده (siyâh çerde) = Esmer renkli, kara yağız.

سیاه خانه (siyâh hâne) = (k.) Kara boyalı ev, bedevi çadırı.

سیه خانه دید ناگه ز دور
خوش آینده چون خال بروی حور
چای

Ansızın uzaktan hurinin yüzündeki ben gibi hoş giden bir bedevi çadırı gördü.

(Câmî)

Ş Zindan Ş (k.) Uğursuz ev.

سیاه دارو (siyâh dârû) = Ak asma, ören gülü denilen nebat (Ar.)

نكرمة البيضاء = nehuş (ba.).

سیاه دانه (siyâh dâne) = Çöreatu.

سیه کاسه ، سیاه کاسه ، سیه دست ، سیاه دست (siyâh dest, siyeh dest, siyâh kâse, siyeh kâse) = Pinti, alçak, nakes. Şuûrî merhumun ifadesine nazaran bu gibi kimselelere kara çanaklı derlermiş. Acem diyarında kaydıyle şunları ilâve ediyor: Üzerinde ağır elbisesi yahut yanında malı olan bir adamı misafir sıfatıyla evine davetle öldürüp malını alırlarmış [*].

برواز خانہ گردون بدر و نان مطلب
کاین سیه کاسه در آخر بکشد مهمانرا
حافظ

Feleğin evinden dışarı çık da ekmek isteme; çünkü bu alçak nihayet misafirini öldürür

(Hâfız)

زمینان سیه کاسه احتراز کنید
صائب

Batakçı hane sâhibinden ihtîraz ediniz.

(Şâ'ib)

دھر سیه کاسه ایست مامه مهمان او
خاقانی

[*] İstanbulda böyle mûtaaddit hâdiseler görülmüştür. Lisanımızda bu gibilerin evine batakthane derler.

Felek bir kaatildir, biz onun misafiriyiz.

(Hâkânî)

سیاه روز ، سیاه روز (siyâh rûz, siyeh rûz) = Yaslı, matemzede.

از زندگی بشک اند دایم سیاه روزان
صائب

Matemzedeler, yaşamaktan dai-ma muztarıptirler.

(Şâib)

سیاه سنگ (siyâh seng) = Cürcan'-da bir ırmak (Nefisî). Lügatle-rin bir kısmı Cürcan'da bir mevkidir dedikten sonra şöyle bir masal söylüyorlar. Orada (Behmen) adında bir çeşme var-dır ki su almak üzere gidenler, ellerindeki kablari doldurduktan sonra geri dönerken içlerinden biri yolları üstüne rasgelen asma çubuklarını şayet çiğnerse su taşıdıkları kabın içindeki sular derhal acırmış. Mütercim 'Āşım Efendi bu hikâyeden bahsederken (bağa birisi vaz'ı kademi duhul ey.ese) demiştir ki doğru değildir.

سیاه نامه ، سیاه نامه ، سیاه کار ، سیاه کار (siyâh kâr, siyeh kâr, siyâh nâ-me, siyeh nâme) = (k.) Fâsik ve fâcir, zalim.

سیه کاری از نودبای فتاد
شنیدم که هم در نفس جان یداد .
سعدی

Bir zalim merdivenden düştü. İştittim ki hem derhal can verdi.

(Sa'dî)

چانا روا مدار که بی هیچ وجی
چشم سیاهکار تو خونم هر کند
ابن بدین

Canım! Hiçbir sebep yok iken zalim gözünün, kanımı heder etmesini tecvîz etme.

(İbni Yemîn)

سیه نامه چندان تنم براند
که در نامه جای نوشتن نکند
سعدی

Fâsik o kador nimet ve zevk ve sefahet içinde vakit geçirdi ki işlediği işler yazılan defter-de günah yazacak yer kalmadı.

(Sa'dî)

سیه کلیم ، سیاه کلیم (siyâh kilîm, siyeh kilîm) = (k.) Bedbaht.

عشق چو مرداربرد موی کشان بیکیکه
موی سفید ننگرد یدر سیه کلیم را
خسرو

Aşk insanı saçından çekerek meyhaneye götürceği zaman bedbaht ihtiyarın beyaz saçına bakmaz.

(Hüsrev)

سیاه گۆش (siyâh gûş) = Karakulak denilen hayvandır ki aslanın artığıyle geçinir.

سیاه و سفید فرق کردن (siyâhu sifîd ferq kerden) = Ak ve karayı seç-mek = heceyi anlayıp hurufu fark etmek (Burhân tercümesi). (k.) mushaf ve kitap okumak (Burhâni fârsî). Okumaya alış-mak, iki şeyi birbirinden ayır-detmek بهار عجم (Behâri 'Acem).

سیاهه ، سیهه (siyâhe, siyehe) = Hesap, eşya, müfredat defteri § Oruspu = huşnî = ger.

چون کودک دبستان اخلاص و فلاحه
دشنام آن سیاهزن از برهمی کنم
سوزی

Mektep çocuğunun ihlâs ve fâtihayı ezberlediği gibi o âdi kadına söylenecek fena sözleri hatırlıyorum.

(Süzənî)

سیاهی دِه (siyâhî dih) = Utandıran, mahcubiyet veren.

سب (sib) = Şaşkın, perişan müradifi olan tîb ile birlikte kullanılır. Doğrusu (ş) ile (şib) dir.

آصف اگرچه صاحب تدبیر و رای بود
باعقل و فطانت تو در آسب دان و تدبیر
فغری

Âsaf her ne kadar tedbir sahibi ise de senin zekâna karşı onu şaşkın ve mütehayyir bil.

(Fehri)

Meçhul(y) ile eima.

دست کدا بسب زخمیان این گروه
مشکل رسد که میوه اول و سیده اند
سعدی

Bu güzeller alayının elmaya benziyen çenelerine fakirin eli ermek müşküldür; çünkü turfanda meyvadırlar.

(Sa'dî)

سبب زمینی (sîbi zemîni) = Patete.

سیبوس (seybūs) = (ba.) اسببول.

سیبویه (sîbūye) = Aslı sîb bûye olup elma kokulu demektir. Nahv ilmi bilgilerinden 'Amr

bin 'Osmânî Şîrâzî'nin lağabıdır. Yanağı letafette elma gibi kırmızı ve beyaz olduğu için sîbūye denilmiştir. Araplar tarib edip (v) nin üstüniyle sîb-veyb derler (Nâşîrî).

سب و سجودی (sîbî vusucūdî) = Değersiz, küçük armağan, tarikât ıstılahında dervişler mürşitlerini ziyarete gittikleri zaman hediye götürüp secdei tâzimi yerine getirmeleridir.

در طریقت چو لکه سب و سجودی گفته اند
پیش هر سبب ز نهدای سجودی می کنم
سالک

Tarikatta sîbî vu sucūdî dedikleri için her elma çenelinin huzurunda secde ederim.

(Sâlik)

سج (sîc) = Kuru üzüm.

سج (sîç) = Mihnet ve meşakkat.

جهان سج مند پرانائی
که اورا پشه باشد بی وفائی
زراشت

Enayi ile dolu olan mihnetli dünyanın ki âdeti vefasızlıktır.

(Zerâteşt)

Ş Tertip ve intizam.

می داد چو نظم نامه را سج
باقی نگذاشت بهر ما هیچ
خسرو

Kitabın nazm ve tertibine intizam veriyordu. Bizim için geriye hiçbir şey bırakmadı.

(Husrev)

(Sîç) in aslı besîç, (sîçiden) in aslı besîçiden dir.

سجغه
ص (sîçugne) = Atmaca dediğimiz avcı kuş.

ای نادره عدلی که زانصاف تو لہو
از دیدہ سیچغہ کند دانہ مہیا
عید لومی

*Ey adalette benzeri az bulunan!
Senin insafından, çil kuşu at-
macanın gözünden yem hazırlar.
(‘Amîdi Lûmekî)*

سجیدن
ص (sîçiden) = Tertip ve tan-
zim etmek, hazırlamak.

سیخ
ص (sîh) = Şiş.
به پنج بیضه که سلطان ستم روا داد
زند لشکر یانش هزار مرغ و سیخ
سعدی

ستم (ba.).
میانجی چنان کن براه صواب
که هر سیخ برجا بود هم کباب
نظای

*Doğru yolda öyle meyançılık
et ki hem şiş hem kebab yerinde
olsun: ne şiş yansın ne kebab.
(Nîzâmî)*

(sîh per) = Henüz kanad-
ları beliren kuş yavrusu.

سجک
ص (sîhek) = Küçük şiş : sîh'in
küçültülmüşü Ş Şiş kebabı.

سجول
ص (sîhul) = Oklu kirpi = اسفر
usgur = چوله çüle = تشی teşî,
چکاسه çekâse, خازبشت hârpuş.

سیر
ص (sîr) = «Meçhul (y) yani imale
ile» tok.

ای سیر ترا نان جوین خوش نخاید
ممشوق منست آنکه بزودیک تو زشتست
سعدی

*Ey tok! Sana arpa ekmeği hoş
görünmüyorsa, senin yanında
çirkin olan benim sevgilimdir.
(Sa'dî)*

Ş Mâruf (y) yani sarîh (y) ile
sarmısak.

برون رفتم از جامه در دم چو سیر
که ترسیدم از زجر برنا و سیر
سعدی

*Elbiseden derhal sarmısak gibi
sıyıldım; çünkü genç ve ihti-
yarın müdahalesinden korktum.
(Sa'dî)*

Ş Muayyen ve mütedavil «belli
ve geçer» tartıdır ki Horasan'da
15 Irak'ta 16 miskaldır (Nâşîrî).

سیراب
ص (sîrâb) = Suya kanmış olan
kimse; karşılığı (teşne) dir.

چو سیراب خواهی شدن زاب جوی
چرا ریزی از بهر برف آبروی
سعدی

*Mademki ırmak suyundan ka-
nacaksın; kar için neden yüz
suyu dökersin.
(Sa'dî)*

Kemale ermiş, taravetli mâna-
sına çiçeklere sıfat olur.

مرا هر دم که یاد آن گل سیراب می آید
بجای سیل اشک از دیده خون ناب می آید
عصمت

*Ben her zaman okemale ermiş
gülü hatırladıkça gözümünden göz
yaşı seli yerine halis kan geli-
yor.*

(İlmet)

§ Koyun ve sığır iškembesin-
den yapılan sarmısaklı iškembe
çorbası (Nizâm, Nefîsî).

سِرَاف (sîrâf) = Vaktiyle Fars sa-
hilinde büyük ve ticaret merke-
zi bir iskele ve şehir imiş.

سِرْ آمَدَن (sîr âmeden) = (k.)
Usanmak.

سِرْ سُوْر (sîr sūr) = Her şemsi
ayın on dördüncü günü. Eski
İranlıların mesut saydıkları gün-
lerdendir. O gün gûya cin çarp-
masından emin olmak için et
ve sarmısak yediklerinden sîr
sūr denilmiştir.

سِرْ شُدَن (sîr şuden) = Doymak
(k.) müstağni olmak.

سِرْم (sîrum) = Yüzü sıyrılmış
gönden ince ve uzun olarak
kesilen beyaz ve yumuşak tas-
madır ki kılıç ve hançer bağı
ve avcı kuşlara ayak bağı ya-
parlar, dilimizde sırim denir.

برای مصلحت کار دشمنان هر دم
زمانه برکشد از پشت دشمنان سیرم
این یعنی

*Dostların işini tesviye için za-
man daima düşmanların sırtın-
dan sırim yapar.*

(İbni Yemîn)

تسمه از پشت کسی کشیدن

*Bir kimsenin sırtından tasma
yapmaktan maksat onun deri-
sini yüzmektir. Düşmanların
sırtından sırim yapmaktan mak-
sat da odur.*

سِرْمَان (sîrmân) = Kırmızı yakut
§ Nakışlı ipek kumaş [*].

سِرْ رَنگ (sîreng) = Sîmurg : anka
denilen mevhum kuş.

سِرْ خیالی ندیدم از رخ تو
جز حکایت ندیدم از سِرْ رَنگ
خیالی

*Senin yüzünden Heyâlî'den baş-
ka bir şey görmedim. Ankadan
masaldan başka bir şey görme-
dim [**].*

(Heyâlî)

سِرْ رُون (sîrûn) = Mutedil soğuk-
luk. Türkçe serin tâbiri bundan
alınmıştır.

سِرْ (sîre) = İnsan sözünü taklit

[*] Nâşirî, lûgat sahiplerinden hiçbirisi
üstât şiirlerinden bu mânâyı teyidedecek
bir delil iradetmemişlerdir. Buiki mânaya
gelen ve şekilde sîrmân'a benzeyen behre-
mân'dan tashif edilmiş olmalı diyor ki ha-
kikaten hatıra gelebilir.

[**] Reşîdî, aslı otuz renkli mânasına
(sî reng) dir, diyor. (Sirâc), (sî) burada çok-
luk mânasınadır, diye Reşîdî'ye itiraz ediyor.

edebilen serçeden küçük güzel
sesli bir kuş.

سبز (sîz) = Tir = ok ve mızrağa sıfat
olursa delici; kılıç ve hançere
sıfat olursa kesici mânâsınadır.
تیرسبز (tîrisîz) = Delici, geçici ok.
تیغسبز (tiğisîz) = Keskin kılıç.

سبزگی (sîzegî) = Mihnet ve me-
şakkat, incinme.

سبس (sîs) = Haşarı, sert, sıçrayıcı
at.

تنگ گردد چون دل عاشق جهان برداشت
روزه یجا چون کشتی برسیس یکران تنگ تنگ
عبدالرزاق

*Muharebe günü haşarı al ata
kolanı çekince cihan; düşmanı-
nın gözüne âşkın gönlü gibi
dar olur.*

(‘Abdurrezzâk)

Ş Şarap kadehi.

سبسارون (sîsârûn) = Çöreotu.

Bir kısım lûgatler kulakas de-
nilen sebze demişler [*].

Yaprakları gayet büyük olur,
küçüklerine bullez denir ki çok
lezzetlidir.

[*] Patate nev'inden ecdadımın vatani
olan Kıbrıs'ta da yetişir. Rahmetli babam
vatan gayretiyle olacak ki, patateye tercih
ederdi. Bundan başka Kıbrıs'ın bullez, hos-
tez, kafkarit gibi yemeklikleri, keçiboynuzu
dediğimiz içi çok balı kuru yemiş vardır.
Baba yurdunu muhtelif zamanlarda iki defa
ziyaret ettim.

سبسبان (sîsebân) = Ayid tohumu
(Ar.) حب الفقد. āyid'e = penc en-
guşt, dil âşûb derler.

سبستان (sîstân) = Horasan'ın gü-
neyinde geniş kıta. Muarrebî
(sicistan). Bir adı da (nîmrûz)
dur. Önce İranın idaresinde
iken sonra Efgan'ın idaresine
geçen yalnız küçük bir parçası
İranın idaresinde kalan memle-
ket (Nefîsî). Horasan vilâyetle-
rinden biri (Niẕām).

تو کردی ورا رستم داستان
وگر نه خری بود در سبستان
فردوسی

*Onu Rustemi dastan sen yaptın.
Yoksa Sistanda bir eşek idi.*

(Fırdevsî)

سی ستاره پاک (sî sitâre'i pâk) =
Otuz temiz yıldız (k.) Dişler.

سبستن (sîsten) = Sıçramak, kal-
kımak.

سبسد (sîsed) = Üç yüz (ba.).

سبسک، سبسرو (sîserû, sîsek) =
Buğday biti. Sîsek burçak mâ-
nasına da gelir.

سبسمانی (sîsmânî) = Gelin hanım
ilk çocuğunu doğurunca anne-
sinin güvey evine gönderdiği
bebek takımı.

سیسنبز (sīsenber) = Marsıma denilen güzel kokulu bir bitki (Ar.) نام.

دمید مهر جهانتاب از کرانه چرخ
ایسان سوسن زود از کنار سسنبز
قانی

Marsımanın kenarından sarı susam çıkar gibi dünyayı parlatan güneş, feleğin kenarından peyda oldu [].*

(Kāānī)

سیسنبز (sīsenberūn) = Su tesresine benzer idrar verici bir bitki. Türkçe belâg otu derler. (Ar.) حرف الماء.

سیغ (sīg) = Güzel.

برفکن برقع ازان رخسار سیغ
تا برآید آفتاب از زیر میغ
عنصری

O güzel yüzden örtüyü kaldır ki güneş bulut altından çıksın. (‘Unqurī)

سیغود (seygūd) = Gönül alçaklığı, tevazu’.

سیغور (seygūr) = Şehamet, şecâat.

سیغور (seyfūr) = Bir cins ipekli kumaş.

کناغ چند ضعیفی بخون دل شد
مجلس آری کاین اطلسست و آن سیغور
ظهیر

[*] Akrebin soktuğu yere sürmek faydalı imiş.

Birkaç zayıf ipek böceğinin meşakkatle ördüğü teli, bu atlastı; o, seyfūr diye meclise getirirsin.

(Zehīr)

کناغ (ba.).

ستاده ملک زیر زردین دوش
زسیغور برتن قبائی بنفش
نطای

Padişah, vücudunda ipekten yapılmış menekşe renkli bir kafftan olduğu halde yaldızlı bayrağın altında durmuş.

(Nizāmī)

چون روز سفید روی بخود
سیغور سیاه شد زراودود
نطای

Ak güneş yüz gösterince siyah kumaş yaldızlandı: sabah olmaya başladı.

(Nizāmī)

سیفه (sīfe) — Mücellitlerin kitap kestikleri keski.

نهی که کرد مجزا دلم گل رویش
کتاب ماه کند سیفه تیغ ابرویش
تأثیر

Gül yüzü, gönlümü parça parça eden güzelin kaşı kılıcı, ayın kitabını keser düzeltir.

(Te’ālr)

سیک (sīk) — Ekinlere âriz olan sarılık hastalığı.

سیکی (sīkī) = Üzüm şirasını kaynatmakla üçte ikisi gidip biri kalan şarap. (Ar.) مثلث, aslı seyekî dir.

تو این صوفیان بین که می خورده اند
مراقب! - یکی گرو کرده اند
سعدی

Sen şu sofilere bak ki şarap içmişler ve şarap için hırkala-rını rehin etmişler.

(Sa'dî)

سِیْلَاب (seylâb) = Sel suyu.

خانه دیده ما رهگذر. سیلابست
وانکه يك لحظه درو جای نگبرد خوابست
عاد

Bizim gözümüzün evi seylâbın yol uğrağıdır. Orada azıcık bir zaman yer etmiyen uykudur.

(İmâd)

سیلاب کند (seylâb kend) = Sel suyunun akıp yırttığı yer: yar.

سیلابنه (sîlâne) = Hünnap dediğimiz. Türkçesi çiğde (Ar.) عناب .

سِیْلَانِی (sî lehni bârbed) =

Husrevi Pervîz'in Bârbed adlı sazandesinin icadettiği 30 makam ki şunlardır:

Ârâyişi hursîd, âyini cemsîd, evrengî, bâğı şîrîn, tehti tâkdîs, hûkke'i kâvûs, râhi rûh, râmişi cân, sebz dersebz, servistân, servi sehî, şâdurvânî murvârîd, şebdîz, şebi ferruh, kufli rûmî, genci bâdâver, genci gâv, genci sūhte, kîni iyrec, kîni siyâvuş, mâh berkūhân, muşkdâne, murvâyi nîk, muşk mâlî, mihribânî, nâkûsî, nevbehârî, nūşîn bâde, nîmrûz, nehcîrgânî.

Şeyh Nizâmî (Husrevi şîrîn) de âyini cemsîd, râhi rûh, nevbehârî yerine sâzi nevrûz, ğunce'î kebgî derî, ferruh-rûz yazmış; bir de Keyhüsrevîyi ilâve etmiştir. Ona nazaran lâhinlerin sayısı otuz bire varır, halbuki otuz lâhin diye meşhurdur.

سِیْلَه (sîle) = Koyun, keçi sürüsü, at ve beygir ilkısı. Fesîle muhaffefidir (ba.).

سِیْلِی (sîlî) = Açık elle yüze vurulan tokat, sille, şamar: eskiden bizim bildiğimiz şekilde olmayıp dört parmağı birbirine yapıştırarak suçluların boğazlarına yanlamasına kılıç gibi vururlarmış.

بر روی ما ز آفت سِیْلِی روزگار
اسید بازگشتن رنگ پریده نیست
کلم

Zamanın yüzümüze vurduğu şamarın âfetinden uçmuş rengimizin yerine gelmesi ümidi yoktur.

(Kelîm)

خورده غزال چو سِیْلِی ز شیر
کند جلوه در میدگاش دلب
هاتنی

Bir ceylân aslandan tokat yemedikçe avlağında cesurane cilve eder.

(Hâtîfî)

سِیْم (seyem) = Çift öküzünün boyunduruktan çıkmaması için

takılan çomak. Türkçe zilve, ziyule derler.

سیم (siyyum) = Üçüncü.

سیم (sīm) = Gümüş & Altın, gümüş, bakır gibi madenlerden örül-müş tel & Cıva.

سیم وزر دنیا پرستارِ منافق می کند
بشت ورو باشد یکی آینه بی سیم را
وحید

Dünyaya tapanları gümüş ve altın münafık eder. Cıvasız aynanın arkası, yüzü bir olur.
(Vehid)

سیم اندام (sīmi endām) = Gümüş bedenli.

سیمبر (sīmber) = Gümüş göğüslü.
(k.) Ak, berrak bedenli.

حال خراب من لنگر ساقی سیمبر بده
ساغر زرکه پادشاه گنج نهد خراب را
یعنی

Ey göğsü beyaz sāki! Benim harap halime bak altın kadehi ver ki padişah hazineyi hara-beye koyar.

(Yeğmā)

& Genç.

سیمبر şuden (sīmber şuden) = Genç olmak, gencelmek.

سیمبر esvār (sīmber esvār) = Padişah kapılarında duran maaşlı Arap süvarileri (Giylān lûgati-dir).

سیمتن (sīmten) = Gümüş bedenli : bedeni gümüş gibi beyaz.

ساقی سیمتن چه خسی خیز
آب شادی بر آتش غم ریز
سعدی

(ba.) آب بر آتش ریختن

سیم سوخته (sīmi sūhte) = Halis, yumuşak, temiz gümüş.

سیم سیاه (sīm siyâh) = Ağaçların üzerinde biten ve burc denilen bir nebattır ki tohumundan ökse macunu yapılır.

سیم شاخوار (sīmi šāhvâr) = Halis gümüş, çünkü halis gümüşte boynuz gibi damarlar görünür.

سیم کاری (sīm kârī) = Cilve etmek, gönül aldatmak.

کتم سیمکاری که سیمین تم
و نفل گنجینه را نشکتم
نظای

Gümüş bedenli olduğum için cilve ederim, fakat hazinenin kilidini kırmam.

(Nizāmī)

سیم گاورسدار (sīmi gâversdâr) = (k.) Yıldızlarla beraber ay.

سیمکش (sīmkeş) = Sırmacı, sırmakeş & Ustalıkla bir kimseden para çeken kimse; (k) nin ötre-resiyle müsrif ve cömert mâna-larınadır.

سیم گیل (sīm gil) = Beyaz sıva, ba-dana.

سیم گیل کerden (sīm gil kerden) = Badana etmek.

سیم معبول (sīmi mecbûl) = (k.) Göz.

سیم مذهب (sīmi muzâb) = Eritilmiş gümüş (k.) sâf su, sâf şarap.

سیمین (sīmīn) = Gümüşten yapı-lan şey.

سیمین صولجان (sîmîn şevlecân) = (k.)
Yeni ay, hilâl.

سیمین فواره (sîmîn fevvâre) = (k.)
Ay. Sîmîn kuvâre de derler.
Kuvâre: karpuz ve kavunun
tepesinden kesilen değirmi par-
ça gibi her değirmi kesinti.

سیمین نان (sîmîn nân) = (k.) On
dört gecelik ay.

سیماب (simâb) = Cıva = cive—
jive. Türkçesi (sendek). Muar-
rebi زینق zeybek.

سرشك من كه سیماب استبقی دارد
چو برچكده برخ لعل من شود زرناب
طبعیایارا از اشك چشم ورنكده رخ
همی دوست شود كاصل زر بود سیماب
رازى

Cıva ile münasebeti olan göz
yaşım kırmızı yanağımın üze-
rine damlarsa halis altın olur.
Gözünün yaşı ve yanağımın
renginden tabiat bilginlerinin
zer'in aslı sîmâb demeleri doğ-
ru olur.

(Râzî)

اگر مهابت تو بانگ بر زمانه زند
زیم در دل كان منعقد شود سیماب
اخترى

Eğer senin mehabetin, zamana
haykırırsa madenin içinde cıva
korkudan donar.

(Fehrl)

§ Küstah, hayâsız.

سیمابی آتشین سر، سیماب آتشین
آتешین, sîmâbi âteşîn ser) = (k.)
Güneş.

سیماب پا (sîmâb pâ) = (k.) Ayağı
kaçmakta, gözü uçmakta olan
kimse = (ba.) كرزى پا.

سیماب درگوش (sîmâb dergüş) = (k.)
Sağır.

صهیل تازیان آسمان جوش
زمین را ریخته سیماب درگوش
نظای

Gök gürültülü atların kişnemesi
yerin kulağını sağır etmiş.

(Nizâmî)

سیماب دل (sîmâb dil) = (k.) Kor-
kak, yüreksiz, vehimli, oynak,
mütelevvin.

آصنات گنبد سیمابگورا متكاست
دشمن سیماب دل سیماب شد زان متك
خاقانى

Senin eşiğin feleğin istinatgâ-
hıdır. Korkak düşmân o istinat-
gâhtan kaçtı.

(Hâkânî)

سیماب شدن (sîmâb şuden) = (k.)
Kaçmak belirsiz olmak § Muz-
tarip ve bikarar olmak, bir
yerde duramamak.

سیماهنگ (sîmâheng) = Karga
döleği denilen nebat.

سپتخاب (sîmtâb) = Pinti ve cimri.

سپتراب (sîmrâb) = Cenabı Hak-
tan bir şey istemek.

سیمورغ (sîmurğ) = Anka denilen
hayalî büyük bir kuş. Sîmurğ
otuz kuş büyüklüğünde demek-
tir (ba.) سمرنگ.

معدوم شد مروت و ماسوخ شد وفا
وان هر دو نام ماند چو سیمرغ و کیمیا
عبدالواسع

*Mürüvvet kalmadı, vefadan
vazgeçildi; bu ikisinin anka ve
kimya gibi adı kaldı.*

(‘Abdulvāsīf)

عنان باز کش از تمنای خام
که سیمرغ را کس نیارد پدام
نظای

*Olmıyacak şeyi istemekten vaz-
geç; çünkū ankayı kimse tuza-
ğa getirmez.*

(Nizāmī)

§ Rustemin babası Zāl'i terbiye
eden bir hakīm.

سیمرغ زرین پر، سیمرغ آتشین پر
آتشین پر، سیمرغ زرین پر)
= (k.) Güneş.

عید هایون فرنگر سیمرغ زرین پرنگر
خاقانی

Şanı kutlu bayrama, kanadı
yaldızlı ankaya yani güneşe
bak.

(Hükānī)

سیناد (sīmnâd) = Sûre: Kurani ke-
rimin 114 faslından her biri.

سینیار (sīmyâr) = Maksadını rumuz
ve işaretle anlatan kimse.

سینجور (seyencur) = Ateş parça-
ları, kıvılcım.

سیندخت (sinduht) = Rustemin
anası.

سینه (sīne) = Göğüş.

از آب سینه گرم و زموج دیده تر
پوسته ام در آتش نمی درآب نمی
پنما

*Yanan göğsümün hararetinden
ağlıyan gözümün dalgasından
yarı ateş yarı sudayım.*

(Yeğmā)

§ Mecazen meme.

یابوب سبب حیات حیوان بفرست
دروخان کرم نعمت الوان بفرست
از بهر لب تشنه اطفال نبات
از سینه ابرشیر باران بفرست
ابوالخیر

*Yarabbi! Canlıların yaşamaları
esbabını gönder ve ihsanın sof-
rasından türlü türlü nimetler
gönder. Nebat çocuklarının su-
suz dudağı için bulutun meme-
sinden yağmur sūdünü gönder.*

(Ebūlḥeyr)

سینه باز (sīne'ibâz) = İki renkli,
alaca.

تذروان روی وزاغان رنگ
شده سینه باز یعنی دو رنگ
نظای

*Beyaz süğlünler, siyah karga-
lar, doğan göğsü gibi yani alaca
olmuşlar.*

(Nizāmī)

سینه برطاق (sīne bertâk) = (k.) Hali
perişan, bağıri yanık âşık.

سینه بند (sīneband) = Kadınların
sūs için göğüslerine taktıkları
göğüslük § Çocuklara üstlerini
kirlетmemeleri için önlerine ge-
çirilen göğüslük § Hayvanların

boyunlarına takılan süslü tasma, gömüldürük.

sîne zeden (sîne zeden) = Göğsünü bir yere çarpmak § Matem etmek, yas tutmak.

sîne kerden (sîne kerden) = (k.) Öğünmek, tefahur etmek § Tir-endazlar beyninde atılan ok yere çarpıp başka bir yere düşmek.

sînerîz (sînerîz) = Aşağı kısmı göğse inen bir nevi gerdanlık. sîne guşâden (sîne guşâden) = Şad ve mesrur olmak.

sîne keşîden (sîne keşîden) = Kuvvet göstermek. Nâşirî, sîne guşâden ile sîne keşîdenin mânalarını mübadele etmiştir. Filhakika sîne guşâdeni göğüs germek kuvvet ve tahammül mânalarına daha münasiptir.

sîni (sîni) = Üzerine yemek konulan derinliği az, kenarı ensiz büyük tepsi.

sîv (sîv) = Elma = sîb.

برو زین معرفتهای پراز دیو

سرمازا مکن ای شیخ کالیو

غلط گفتم درین صوت که گفتم

ز نغدان لکار خویشرا سبو

همادالدین موسوی

Ey şeyh! Git; bu hile ile dolu olan marifetlerle bizim bacağımızı rahatsız etme. Kendi evdigimin çenesine elma dernekte hakikaten yanıldım.

(İmâduddîni Mûsevî)

sivâr tîr (sivâr tîr) = Musikide bir makam. باروزنه (ba.).

siyūhte (siyūhte) = Suda biten ve ateş tutuşturmakta kullanılan bir nebat.

siyeh (siyeh) = Siyâh (muḥ.).

siyeh pûş (siyeh pûş) = سیاه پوش (ba.).

siyeh çâl (siyeh çâl) = Yerin üst ve altında suçluları hapsettikleri dar ve karanlık yer, zindan.

سیه چال و مرد اندر وبسته پای

به از فتنه از جای بردن بجای

سعدی

İnsanın bir yerden bir yere fitne ve fesat nakletmesinden ise ayağı bağlı zindanda oturması daha iyidir.

(Sa'dî)

siyeh düde (siyeh düde) = Aslı kötü.

siyeh rûzgâr (siyeh rûzgâr) = Bedbaht.

اگر چو من هوس زلف یار خواهی کرد

ز عاشقان سیه روزگار خواهی شد

لالی

Eğer benim gibi yârin zülfüne heves edeceksen bedbaht aşık-lardan olursun.

(Hilâlî)

siyeh sâr (siyeh sâr) = Timsah.

siyeh ser (siyeh ser) = (k.) İnsan oğlu.

سیه سر را قضا بر سر نوشتست

گنهکاریش در گوهر سر نوشتست

فخر گرگانی

*İnsan oğlunun kaza ve kaderi
alnında yazılmıştır. Onun gū-
nahkârlığı cevherinde mevcut-
tur.*

(Fehri Gurgānî)

*سیه سنبُل (siyeh sunbul) = Sisenber
سنبُل = güzel kokulu bir fesle-
ğen mânasına bunun Muarreb-
bidir (Reşîdî).*

نیشی که یزد کردم زلفت بدل من
زهرش بسیه سنبُل خط تو دوا یافت
حکیم اورمزدی

*Akrebe benziyen zūlfünün gön-
lūme batırdığı iğnenin zehri
hattının fesleğeni ile şifa buldu.*
(Hekîmi Ūrmazdî)

*سیه گِلِم (siyeh gîlîm) = Talihsiz.
سیاه گِلِم (ba.).*

رخ متاب از سیه گِلیمی من
که سیاهی دهد مدد بعد بهر
ظہیر

*Benim kara bahtlılığımdan yüz
çevirme; çünkü siyahlık uzak-
tan görmeye yardım eder.*

(Zehir)

*سیه مَسْت (siyeh mest) = Çok sar-
hoş ki zil zurna tâbir olunur.
سرخوش (ba.).*

*سیه مَغْز (siyeh meğz) = Sevda.
Mizacına galebe ederek akli
bozulan kimse.*

ش

(**ş**) = Farsça ve Arapça elifbe-
nin on üçüncü harfidir. Ebced
hesabıyla 300 adedini gösterir,
fiillerin sonunda mefulünbih
edatı, isimlerin sonunda muza-
fünileyhtir. Emirlerin sonunda
hasılı mastar edatı olur : گفتەش
guftemeş = ona dedim. کتابش
kitâbeş = onun kitabı. روش
reviş = gidiş.

شا

(**şâ**) = Sevinçli, ferahlı: şâd
(muḥ.).

شاهباش

(**şâbâş**) = Şâdbâş = hoş
ol muhaffefi olarak tahsin, be-
ğenme edatıdır.

هس یکی گفتش که شاهباش ای ذکی
باد بخت بر عنایت متکی
مولانا

*Her biri ona, ey zeki; aferin,
talihin inayet ve hidayete isti-
nadetsin, dedi.*

(Mevlânâ)

Ş Saçı: gelin başına serpilene
para vesaire.

شاهبانگ

(**şâbâng**) = It menekşesi
denilen bitki.

شابران

(**şâburân**) = Şirvan'da bir
şehir.

شمشیرش از آسمان مدد یافت
فتح در بشد شابرانرا
خاقانی

*Şirvan şehrini yahut kalesini
feth hususunda onun kılıcı gök-
ten imdat buldu.*

(Hākānî)

شابورن، شابوزگان، شابران

(**şâbu-**

ren, şâbürgân, şâbüren) =
Çeliğin madeni nev'idir Ş Erd-
şir'in oğlu Şâbü'r zamanında
peygamberlik iddia eden Mânî
Nekḫşâ'sın kitabına da şâbü-
rgân ve ona tâbi olanlara Mâ-
neviye denir (Nâşiri).

شاب رومی

(**şâbi rūmî**) = Ak bi-
ber.

شابورد، شابورد

(**şâbved, şâbverd**)

= Ay ağılı, hâle.

نقطه و آن لب و دندان بنگر
که همواره مرا دارند در تاب
یکی همچون پرن در اوج خورشید
یکی چون شابورد در دوو مهتاب

پیروز مشرقی

Onun yüzündeki tüycüklere, dudağa, dişe bak ki beni daima ışıklandırırılar. Biri güneşin yukarsında Ülkere, biri ayın etrafında ağla benzer.

(Pîrûzi Muşrifî)

شاهان

(şâbhâr) = Kâbil'de Mağmûdî Ğaznevî'nin askerî topluluğunu gösteren bir çimenlik (Nâşirî). Kâbil'de etrafı büyük bir sahra ile çevrilmiş bir put-hane (Cihāngirî).

بامن بشاجار بهم بوده چاشتگاه
ماه من آنکه رشک برو زد در هفته باه
گفت این فراخ چشادشت گشاده چیست
گفتم که غرضگاه شاه بی عدد سپاه
گفت آن هزار وهفصد واند کوه پدیدست
گفتم هزار وهفصد واند پیل شاه
شاعر

İki haftalık ay kendisini kıskanan ay benizli güzelim, kuşluk vakti (şâbhâr) da benimle beraberdi.

Bu eni geniş açık ova nedir dedi? Padişahın sayısız askeri-nin arz edildiği yerdir, dedim. O, bin yedi yüz kûsur dağ nedir dedi? Padişahın filleri dedim.

(Ferrahî)

شاپور

(şâpûr) = İran padişahlarından birkaçının adıdır. Aslı pûri şâh = şehzadedir.

شاتیل

(şâtîl) = دو شک (ba.).

شأت و شؤت

(şâtuşût) = Beyhude ve mânasız lâf.

شاخ

(şâh) = Dal.

وزیدی ای صبا برآمدی گلهای و عتارا
شکستی زان میان شاخ گل نورسته مارا
بدیع

Ey saba, esdin, yakışıklı gülleri dağıttın; onların arasından bizim yeni bitmiş gülümüzün dalını kırdın.

(Bedî')

Konuşmada (şâhe) denir Ş Boy-nuz.

بخاک دانش هرگز مکار نخم امید
ز شاخ آهو هرگز مدار چشم شمر
قائمی

İlim toprağına asla ümit tohumunu ekme; ceylân boynuzundan hiçbir vakit meyva umma.

(Kāānî)

Ş Parça, kıta; tekrar ile şâh şâh = parça parça.

این زمین و آسمان بس فراخ
کرد از تنگی دلم را شاخ شاخ
مولانا

Çok geniş olan o yer ve gök darlıktan kalbimi parça parça etti.

(Mevlânâ)

Ş Kadeh.

فتاده دوسرش از باد شهبان خمار
بمزم عیش صبوسی نهاده برکف شاخ
زده بسبیل پرتاب شانه وزغم آن
چو شانه رسینه صاحبدلان شده صد شاخ
منصور شیرازی

Gece içtiği şaraptan başına ârız alan sersemliği sabah şarabının zevkiyle gidermeyi kas-tederek eline kadehi almış, kı-

*vırcık sūmbülünū: zūlfünū ta-
ramış, onu gören âşıkların yū-
reği, kederinden tarak dişleri
gibi yüz parça olmuş.*

(Menqūri Şīrāsī)

Kadehe şâh denilmesinin sebe-
bi: Gūrcistan'da ahu ve dağ
keçisi boynuzundan altın ve
gümüşle süslü kadehler yapılır
ve onunla şarapıçilirmiş § Üze-
rine evin sakfı konulan uzun
direk.

ز بحر فضل بدست آرد نظم و بریز
ببای شاه فلک آستان ذوق شاخ
منصور

*Fazilet denizinden nazım inci-
sini ele geçir de sarayının sakfı
direği altın, eşiği felek olan
padişahın ayağına saç.*

(Menqūr)

§ Parmak uclarından koltuğa
kadar insan eli.

لکه کرد رستم بران سرفراز
بدان شاخ وبال و رکیب دواز
فردوسی

*Rustem o serfiraza, o bazuya,
o boya, o uzun üzengiye baktı.*

(Fırdevsī)

§ Ayak parmağından kasığa
kadar olan yer, gūreşte (در)
درمیان دو پایش (دو شاخش کرد
derler ki) elini iki ayağının arasına
koydu demektir. § Su arkı.

یکی چشمه دیدم بدشت فراخ
مران چشمه را هر سوی راه و شاخ
فردوسی

*Geniş ovada bir pınar gördüm;
o pınarın her tarafa yolu ve
arkı vardı.*

(Fırdevsī)

Ahu boynuzuna doldurulup
başka memleketlere götürüldü-
ğu için kalye miskine de şâh
denir § Ege kemiği § Elbise
tirizi § Alın.

چه مردی بدو گفت بامن بگوی
که هم شاه شای و هم شاه روی
فردوسی

*Ona, kimsin? Bana söyle dedi;
çünkü hem padişah nasiyeli
hem padişah çehrelisin.*

(Fırdevsī)

شاخ آهو (şâhi āhū) — (k.) Yay.

چو برشاخ آهو کنم چرم گز
بدوزم سرمود بر پای مود
نظامی

چرم (ba.) § Yalan vait.

(şâh berāverden) =
Utanmak, müteessir olmak.

(şâh berdīvâr) = Ken-
dini bir şey zanneden; kimseye
serfûru etmiyen kibirli kişi.

فردا کذبت زمانه بامال چو خاک
امروز اگرچه شاخ بردیروی
ظهردی

*Her ne kadar bugün azametin-
den kimseys serfûru etmiyorsan
da yarın, zaman seni toprak
gibi tepeletir.*

(Zahāri)

(şâh beşâh, şâh
derşâh) = (k.) Uzun uzadıya.

بدین امیدهای شاخ دو شاخ
کرمهای تو مارا کرد گستاخ
نظامی

مفرود بحسن خویشاں بود
زلف تو شکست شاخ سلیم

Sûmbûl dalı kendi güzelliğine mağrur idi, zûlfûn onu kibrinden vazgeçirdi.

(Selim)

شاخ گوزن (şâhi gevezn) = (k.) Yeni ay.

شاخ گیسو (şâhi gîsû) = Saç bölük-leri.

زهر سو شاخ گیسو شانه می کرد
بنفشه بر سر گل دانه می کرد
نظای

Saç bölüklerini her taraftan tarıyor, menekşeyi gülün başı üstüne dağitiyordu.

(Nişâmî)

شاخ و برگ (şâhu berg) = Dal budak (k) teferruat.

شاخی (şâhi) = Yaba: harman savurmaya mahsus ucu parmak şeklinde üç çatal tahta kürek.

شاهابه

(şâhâbe) = İrmaktan ayrıl-n. 15 çay Ş Karanin içine girmiş deniz parçası, körfez (Ar.) خلیج.

شاهچه

(şâhçe) — İltira ve töhmet.

هزار شاهچه برخویش هسته ام طالب
اگر بغیر در اتم بین چه باند
طالب

Tâlib! Kendime birçok töhmet atfetmişim. Eğer başkasına mu-sallat olursam bak neler yaparım.

(Tâlib)

شاخچه بندی (şâhçe bendî) = (k.) İltira ve töhmet tertibetmek.

گل کی دم همسری باورد
این شاخچه بندی بهارست
میر معصوم

Gül nerede onunla müsavat iddiasına kalkıştı! Bu, baharın iftirasından ibarettir.

(Mîrî Ma'sûm)

شاخیل

(şâhil) = Mısır buğdayı.

می خوری تو گرچه الوان نعمت اندر خوان کس
نان شاخیل بهتر آید گر خوری برخوان خویش
خاقانی

Sen her ne kadar başkasının sofrasında mütenevvi yemek yiyorsan da kendi sofranda mısır buğdayı ekmeği yersen daha iyi gelir.

(Hâkânî)

شاد

(şâd) — Sevinçli, ferahlı.

شادم که دانم سنگ کوی تو می کشد
وان شادنی دگر که بسوی تو می کشد
عشق

Seviniyorum ki eteğimi senin mahallenin köpeği çekiyor; baş-kaca sevincim de şu ki senin tarafına çekiyor.

(Aşķî)

Ş Çok Ş Şarap.

شادان (şâdân) = şâd. Çıyâsulluğē, bu kelimenin sonundaki (ân) ı (şâdmân) daki (mân) gibi zait sayıyor. Şâdîden, mastarı oldu-ğuna göre şâdân kelimesi se-vinici, sevinerek mânalarını da ifade eder Ş Çalgıcı ve iffetsiz kadınlara da denir.

شادباش (şâdbâş) = Hoş ol mâna-sınadır Ş Aferin gibi bir kim-

senin sözünü ve hareketini beğenme yerinde kullanılır Ş Me-likî ayların 26 ncı günü. Muhaffefi (şâbâş) dir.

شاد بهر (şâd behr) = Hali hoş, mesrur, dünya nimetlerinden çok nasibi olan kimse.

یکی روز خرم دل وشاد بهر
برآسوده بود از هوسهای دهر
نظای

*Bir gün gönlü mesrur ve müsterih olarak zamanın hevesle-
rinden dinlenmişti.*

(Nizâmî)

شاداب (şâdâb) = Suya kanmış, suyu çok olan yer Ş Ter ve teze.

تا چن از چهار شادابست
باد شاداب نخل شوکت تو
خسروانی

*Çimen bahardan ter ve taze
oldukça senin şevketinin ağacı
taze kalsın.*

(Husrevânî)

دائم گل این بستان شاداب نمی ماند
دریاب ضعیفاترا در وقت توانائی
حافظ

*Bu bahçenin gülü daima ter ve
taze kalmaz. Kudretin oldukça
zayıflara yardım et.*

(Hâfîz)

شادباد (şâdbâd) = Musikide bir perde.

شادیاخ (şâdeh, şâdyâh) = Nişabur şehrinin eski adı.

Vaktiyle padişahlardan biri zevk ve sürur için yüksek bir köşk yaptırmış ve adını şâdî kâh koymuştur, şâdeh, şâdyâh bundan muhaffeftir. (Nâsirî).

زجاج شاهان پوکن حصار شادخ را
چو شاه شرق زگنج ملوک قلعه تائی
فرغی

*Şark padişahının, padişahların
hazinesinden Nay kalesini dol-
durduğu gibi sen de padişah-
ların tacından Nişabur kalesini
doldur [*].*

(Ferrehî)

شاد خواب (şâd huvâb) = Tatlı uyku = şeker huvâb.

چو از شاد خوابش بر انگیزختند
سرشراپیزه در آویختند
فردوسی

*Onu tatlı uykudan kaldırıncâ
başını mızrağa astılar.*

(Firdevsî)

شادخوار ، شادخواره ، شادخوار
(şâd huvâr, şâd huvâre, şâd hūr) = Mesrur, hali hoş.

زینسو سپه تو انگر وزانسو خزینه پر
واندر میان رعیت خشنود وشاد خوار
فردوسی

*Bu taraftan asker zengin, o ta-
raftan hazine dolu, ortada aha-
li hoşnut ve mesrur.*

(Firdevsî)

طبع تو باد شادخوری یکت زجام زر
گلرخ دلبرت بیر بیغم ورنج وغانله
فلکی

[*] Burada taç yerine baş olması da-
ha münasiptir sanırım.

Elinde altın kadeh, içinde şarap; gül yanaklı dilberin yanında; kedersiz, meşakkatsiz, gailersiz tab'ın mesrur olsun.

(Felekî)

Ş Zevk ve sefa içinde şarap içen.

آن شبلید گفته چو رخسار دردمند
وان ارغوان شکفته چو رخسار شادخوار
قطران

O sarı çiçek, dertlinin yanağı gibi yarılmış; o erguvan, neşe içinde şarap içenin yanağı gibi açılmış.

(Ketrân)

Ş Şarkı çağırıp rakeden kadın
Ş Ahlâksız kadın.

جهان چون شاد خواری بود ولیکن
بنامد آن شاد خوار اکنون زشادی
ناصر

Dünya rakeden bir kadına benziyordu, fakat o kadın şimdi sevinçten kaldı.

(Nâşır)

شاذ خُواست (şâd huvâst) = İstek
ve iştiyak.

شاذروان (şâdurvân) = Padişah ikametgâhları önüne çekilen büyük perde ve sayeban.

بشادروان شیرین برد شادش
برسم مهتران کرسی نهادش
نظامی

Şad ve mesrur olarak onu Şirin'in ikametgâhına götürdü, büyükler âdetince ona taht kurdu.

(Nizâmî)

بروبین که چه زیبا کشیده است چهار
زگونه گونه دو اطراف باغ شادروان
کمال

Git, gör ki bahar bahçenin etrafına türlü türlü ne güzel sayeban çekmiştir.

(Kemâl)

Ş Kıymetler, nakışlı döşeme.

بدم ساق مست خواب از جرعه شادروان خراب
از دستها جام شراب افتاده صبا ریخته
خاقانی

Sakinin gözü mahmur; şarap artığından döşeme harap; ellerden şarap kadehi düşmüş, şarap dökülmüş.

(Hâkânî)

مه که گر بچکد قطره اش روی بساط
بسی بیشه رود مست، شیر شادروان
غزنوی

Bir şarap ki döşeme üstüne katresi damlarsa döşemenin aslanı: döşemenin üzerindeki aslan nakışı sarhoş olarak ormana gider.

(Göznevî)

Ş Şâdurvânî murvârîd mânası-nadır (ba.) Ş Kale şerefelerinin altında ve büyük kapıların üstünde fısıkiye göbeği şeklindeki çıkma.

باوا آحاد فراشات شیر چرخ را
در پناه شیر شادروان ایوان یافته
انوری

Nice defalar hizmetçilerinden her biri felek aslanını (eset burcunu) köşkünün çıkmasına iltica etmiş bir halde bulmuştur.

(Enverî)

Şâdurvân bizim kullandığımız mânaya yalnız Nî'met ve Şu'ûrî'de vardır.

شاذروان مُروارید (şâdurvânî murvârîd) = Bârbed'in icadettiği 30 makamdan on ikinci makam.

چو شادروان مروارید گفتی
لبش گفتی که مروارید سفتی
نظامی

Şadurvani mürvarid makamını söylediği zaman dudağı inci deliyor sanırdın.

(Nizâmî)

مارید (ba.). Bir gün Bârbed, Husrev'in çadırı altında oturup tertibettiği bu makamı terennüm edince Husrev çok hoşlanmış ve Bârbed'in başına bir tabak inci serptirmiş olduğundan şâdurvânî murvârîd adıyla şöhret almıştır, asıl adı sadece şadurvandır.

شاذ غر (şâd ğer) = Harb borusu (Nâşirî).

در طاس چرخ وین ز آواز گاو دم
دو جسم خاک لرزه زهرای شاذغر
قائمی

Feleğin tasında, boru sesi gürültüsü; toprağın cisminde boru sedâsından titreme var.

(Kaânî)

Ş Mâverâünnehir'de bir vilâyet.

شاذکام (şâdkâm) = Mesrur.

روانش ماد سفت شاد کامی
که گوید ماد رحمت بر نظامی
نظامی

Nizâmî'ye rahmet olsun diyen kimsenin ruhu sevinçle birleşsin.

(Nizâmî)

بشاد کامی دشمن کسی سزاوارست
که نشود سخن دوستان نیک اندیش
سعدی

Düşmanın sevinmesine bir kimse lâyık olur ki iyilik isteyen dostların sözünü dinlemez.

(Sa'dî)

آب را شد چشمها روشن که شاهنشاه گل
بر سر بر شوکت آمد تازه ووی وشاد کام
سلمان ساوجی

Gül sultanı şevket tahtına güller yüzlü ve sevinçli gelince suyun gözleri aydınlandı.

(Selmâni Sâvicî)

شاذ گونه (şâd gûne) = Döşek, yatak.

بر شاذ گونه خفته ملک شاد وشاد کام
دولت وهی وبخت مطیع وفک کام
فری

Padişah döşekte zevk ve sürur içinde yatmış; devlet kölesi, talihî uygun, felek arzusuna göre.

(Ferruhî)

Ş Dayanacak şey (Ar.) (متکا). şeklinde (بر شاذ گونه تکيه زده شاه شاد کام) görüldüğüne göre padişah zevk ve sürur içinde yastığa dayanmış demek olur.

شاذ مار (şâdmâr) = Çok yılan Ş Büyük yılan.

شاذنه (şâdene) = Kantaşı. Muarbi şâdenc (Ar.) شجر الدام .

شادورد، شاتورد (*şâtverd, şâd-verd*) = Ay ağılı, hale.

دل گشت از علامت خط امیدوار
چون برزگر که می شود از شادورد شاد
لطیفی

*Gönül ay ağılından sevinen
ekinci gibi yüzünde tüy belir-
mesinden ümide düştü; ay ağı-
lını yağmur alâmeti bilerek
sevinen ekinci gibi gönül aya
benziyen yüzünün etrafında ha-
leyi andıran hattının belirlediği-
ni görünce birleşme müyesser
olacağını ümide başladı.*

(*Leîfî*)

Ş Taht, halı, kilim gibi nakışlı
mefruşat.

جهاندار بر شاتوردی بزرگ
نشسته همه پیکرش میش و گرگ
فردوسی

*Padişah, bütün nakışları koyun
ve kurt şeklinde olan büyük bir
taht üzerine oturmuş.*

(*Firdevsî*)

Ş Hüsrevî Pervîz'in sekiz hazi-
nesinden yedinci hazine Ş Mu-
sikide bir perde.

دگر گنج بدشادورد و بزرگ
که گویند را مشکوان سترگ
فردوسی

*Öteki Şâdverd ve Büzürk adlı
bir hazine idi ki onu büyük
mutripler onu musiki biliminde
bir perde olarak kullanırlar.*

(*Firdevsî*)

شادی (*şâdî*) = Sevinç, meserret.

طالب شادی وصل مه کتمان ندهد
بقاشای چمن غمگند زندانرا
ینسا

*Mahi Kenan (Hazreti Yusuf)
ile birleşmeyi istiyen, zindan
elemhanesini çimen seyrine de-
ğişmez.*

(*Yeğmā*)

Ş Maymun Ş Haram yemekte
darbı mesel olan bir köle.

شادیانه (*şâdyâne*) = Zevk ve safa
zamanında çalınan çalgı.

شادی مبارک (*şâdî mubârek*) =
Evlenme ve doğum zamanında
tebrike dair söylenen söz.

شادی merg (*şâdî merg*) = Sevinç
ölümü = mergi şâdî Ş Kolay
ve rahat ölüm.

شادیه (*şâdîçe*) = Yorgan.

چوبالش از همه کس بر سر آیم ارباشد
دی بزم شادیچه چون نوالیچه
پور بهای جای

*Altında muvakkaten döşek gibi
bir yorgan olsa gastık gibi her-
kese tefevvuk ederim.*

(*Pürbehâyi Câmî*)

شاز (*şâr*) = Şehir = şârsân, şâris-
tân.

احمد مختار مکی بود شارستان علم
چون در محکم بران بنیاد شارستان علی
سوزی

*Mekkeli Aḥmedi Muhtâr (سلم)
bilgi şehri; 'Alî o şehir binası-
nın muhkem kapısı idi.*

(*Sûzeni*)

Bu beyit «انا حدیثة العلم و علی بابها» ha-
dîsi şerifini ifade ediyor Ş Ger-
cistan padişahı (ba.).

شار غرجستان اگر يابد نسيم همتش
خاك آن بقعه كند چون زومشت افشار شار
معزی

*Ğurcistân şehri eğer onun him-
meti nesimini bulursa Gercis-
tân şahı o mevkiin toprağını
zeri muşt efsâr gibi yapar.*

(Mu'izzî)

(ba.) Ş Katkı, gillü gış.

زر چون بيار آيد كم بيش نگرود
كم بيش شود زرى كان باغش وشارست
ناصر

(ba.) Katkı mânasına şâr de-
ğil bârdır, nitekim maddesinde
geçmiştir. Cihāngîrî (gışubâr) ı
gışuşuşâr okumuş (Nāşirî) Ş Çal-
kal: şegâl muhaffefi olan (şâl) ın
(l) si (r) ye tebdil edilmiştir.

Sırâcuddîni Kumrî hakkında :

قرى كه بگاه فرق نشناخت
از چلوى شیر سينه شار
در شعر بفرستو برآورد
از شمله 'نار دانه' نار
عمادالدین شهریادی

*Aslanın yanından çakalın göğ-
sünü ayırtetmiyen Sırâcuddîni
Kumrî şiir söylemeğe muktedir
değilken senden aldığı feyz ile
ateş şulesinden nar tanesi mey-
dana getirdi: parlak şiirler
söyledi.*

(‘Imâduddîni Şehriyârî)

Ş Kadınların elbise ve gömlek
yaptıkları çok nazik ve hafif bir
kumaştır. Fanus gömleği de
yapılır Ş Nuri kuşu : Hint kar-
gası denilen siyah bir kuştur ki
tuti gibi söz söyler, şârek, şâ-
ru da derler Ş Şâhrâh = ulu

yol Ş Yüksek bina Ş Suyun
sesinden kinayedir (ba.).

یکی شارسانى برآورد شاه
پراز برزن وکوی و بازارگاه
فردوسی

*Padişah, sokak, mahalle, çarşı
ile dolu bir şehir meydana ge-
tirdi.*

(Firdevsî)

شارستان، شارسان (şârsân, şâris-
tân) = Şehir. (ba) Ş Etrafı
bağ ve bahçe olan köşk ve
saray Ş Acem hükemasından
(Ferzâne’i Behrām) ın (çâr çe-
men) adlı kitabı.

شارشک (şârşek) = Çil kuşu Ş
Rebap denilen saz.

شارک (şârek) = Nuri kuşu (ba.).

شارمار (şârmâr) = Büyük yılan.

شارو (şârū) = Şârek.

شاروان (şârvân) = (muğ.)
(ba.).

شارویه (şârūye) = Husrevi Pervî-
z'in oğlu = Şebrūye.

شاره (şâre) = Sarık Ş Kadınların
gömlek ve elbise yaptıkları na-
zik bir kumaş.

شاریدن (şârīden) = Yukardan

aşağıya şarılıtı ile ırmak, su ve şarap gibi şeyler dökülmek, şarşar akmak Ş Yaradan su sızınmak.

شاسپرم (şâsperm) = شاه اسپرم (ba.).

شاش (şâş) = Taşkend denilen şehir (ba.) Ş Sidik.

شاش بند شدن (şâş bend şuden) = Sidik tutulma hastalığı.

شاش دان (şâş dān) = Sidik kavuğu, mesane.

شاشنگ، شاشنگ (şâşek, şâşeng) = شارسنه (ba.).

شاشو (şâşū) = Tohumu ilâç olarak kullanılan bir bitki Ş Sidiğini tutamıyan kimse; konuşmada; uykuda işiyen çocuk.

شاشوله (şâşūle) = Sarık ve kuşak ucları, püskülleri.

شاشه (şâşe) = Sidik.

بی عمل دامن تقوی زمانهای چیدن
احتراز سگ مسلخ بود از شاشه خویش
صاف

(ba.) دامن چیدن

شاشوله (şâşūle) = Şâşūle (ba.).

شاک (şâk) = Kadın göğüslüğü, sinebend Ş Erkek keçi, teke.

چو گرگ گرسنه اندر فتنه میان رمه
چه میش، چه بزم دندانش راجه بخته چه شاک
سوزنی

Aç kurt, sürü arasına düşerse onun dişine koyun, kuzu, semiz kuyruk, teke müsavidir. (Süzenî)

شاکار (şâkâr) = Ücretsiz, zoraki iş; aslı کارشاه kârîşâhden maktûp, şâhkârdır. Şâygân da denir ki aslı şâhgândır.

گناهی ندارم بهانه نوی
چو شاکرد شاکار چندم دهی
فردوسی

Günahım yok; bahane ediyorsun; çırak gibi ne vakte kadar ücretsiz istihdam edeceksin. (Firdensî)

چنان زملک بر انداخت رسم بدعت و ظلم
که هیچ کس نبرد نام و شاکار
فخری

Mülkten bidat ve zulüm âdetini öyle attı ki hiçbir kimse rüşvet ve angaryanın adını anlamaz oldu. (Fehrî)

شاگرد (şâgird) = Öğrenci, çırak.

بروای تاج شهر این قدر از عقل ملای
هفت شاگرد من آن کس که ترا استادست
یغما

Ey şehrin öğütçüsü! Git, bu kadar akıldan deni vurma. Senin üstadın benim şakirdimdir. (Yegmâ)

(şâgirdâne) = Çırağa verilen bahşiş, şerbetlik.

شاکلون

(şâklûl) = Çok yiyen kimse, çok söyliylen şahıs.

شاکنند

(şâkmend) = Keçe.

بدست زخام گوزنان کند
به برد فکند، یکی شاکنند
لبیدی

Elinde geyiklerin derisinden bir kement var; göğsüne bir keçe koymuş.

(Lehîbî)

شاکنونی

(şâkmūnî) = Buda mezhebinin müessisi.

شان

(şâl) = Şal dediğimiz kıymetli ve nefis kumaş § شغال (muḥ.) (ba.).

شالی

(şâlih) = Hazreti Nuh'un torununun torunudur. Hazreti Hüd bu zatın oğludur. Hüd'a 'Abir de derler. 'İbrânî lisanı Hazreti Hüd'dan intişar etmiştir (Nâşirî).

شالده

(şâlde) = Temel, esas. Şalûde (muḥ.).

رسیده شالده باوراش بگاو زمین
گذشته کنکره قلعه اش زدویکر
فرهنگ شیرازی

Kalesinin temeli yeirî altında ki öküze erişmiş, kalesinin şerefesi cerza burcunu geçmiş.

(Ferhengi Şirâzî)

شالنگ

(şâlang) = İyi kilim altına yayılan kaba kilim (Mecme-

'ulfurs) § Bir suçlunun yerine başka bir suçsuzu muaheze etme § Oyuncular ve soytarıların öteye beriye sıçramaları ve perende atmaları (Burhân).

شالنگی

(şâlengi) = İp ve kıl bükücü ki rîsmântâb ve müytâb derler.

وه كن استيلای نفس شاهنگ

هجو شالنگيت واپس رفتم

غضائری وازی

Yazık ki benim mutaf gibi geri gitmekliğim zalim nefsin isilâ ve galebesindendir.

(Ğezâ'irî Râzî)

شالوده

(şâlûde) = شالده (ba.).

شالهنك

(şâlheng) = Tutu (Ar.) رومن.

در کوی هنر مباح کان کوی

انقطاع قدیم شالهنگست

انوری

Hüner semtinde oturma; çünkü o semt, rehnin eski malikâne-sidir.

(Enverî)

§ Hile ve hud'a.

ایمن مباح تادم مرهن زمکر دیو

تا دیو دین زتو نستاند إشالهنك

سوزنی

Ölünceye kadar şeytanın hilesinden emin olma; ta ki şeytan hile ile senden dini almasın.

(Süzâni)

§ Zulüm.

شالی

(şâlî) = Çeltik: kabağundan çıkmamış pirinç = شلتوك (ba.).

شالی آب (şâlî âbî) = Yabani piring.
 شالی پایه (şâlî pâyê) = Piring eki-
 len tarla = şâlî zâr.

شاماخ (şâmâh) = Gâversi heṭâ'î =
 hata darısı denilen bir nevi
 küçük darı.

شاماکه، شاماک، شاماکه
 (şâmâh-
 çe, şâmâk, şâmâkçe) = Ka-
 dın iç göğüslüğü = sâmakçe
 Ş lş göğüslüğü, sinebend.

شامه (şâme) = Kadınların baş ör-
 tüsü = çârked ki dört köşeli
 örtüdür = serpüşne.

شان (şân) = Arı gümeci.

زید مگر نیکویی ناید تو عذرش ز آفرینش نه
 که معذورت مارا نیست چون ندل از عسل شانش
 نمانی

Fenadan iyilik gelmezse fitra-
 tından bilerek onu mazur gör;
 çünkü yılanın bal arısı gibi bal
 gümeci yoksa mazurdur.

(Hâkânî)

Ş Bir cins beyaz hint kumaşı Ş
 Zamiri gaip olan (ş) nin cem'i ki
 onlar demektir.

شانده (şâned) = Şânden = taramak-
 tan muzariin gaip sıygası.

شانیدن، شاندن (şânden, şânî-
 den) = Taramak.

جهان باب وفا روی عدل می شود *
 فایک دست ظفر جمیع ملک می شاند
 انوری

Cihan vefa suyu ile adaletin
 yüzünü yıkıyor; felek zafer
 eliyle meleğin saçını tarıyor.

(Enverî)

Ş Nişânden (muḥ).

تا سحاب کف تو سیم فرو ریخت چو آب
 شاند از روی زمین * چه غبار عنست
 خسرو

Senin buluta benziyen avucun
 su gibi gümüş dökdükçe, yer-
 yüzünde her ne kadar mihnet
 ve meşakkat tozu varsa yatış-
 tırır.

(Husrev)

بد سگال تو رنجه دارد چنان
 شانه در دل زغم نهال از تو
 سوزنی

Düşmanın, senden kederlenme
 fidanını gönlüne dikerek ruhu
 müteessir olur.

(Süzenî)

شانک (şânek) = Kuş kursağı =
 çinedan.

شانه (şâne) = Tarak.

آینه و ناله گرفته بدست
 چون زن رعنا شده گویو پرست
 نظامی

Elinde ayna ve tarağı tutmuş;
 ahmak kadın gibi saçıyla meş-
 gul [*].

Nizâmî

دوست دارم کسی که عیب مرا
 عجبو آینه رو برو گوید

[*] Buradaki re'nâ kelimesi asıl mev-
 zu olduğu mânâyaadır.

نه که چون شانه با هزار زبان
پس هر رفته مدعو گوید
شاعر

*Bir kimseyi severim ki aybımı
ayna gibi yüz yüze söyler, başın
arkasına gidip de birçok
dil ile inceden inceye söyleyen
tarak gibi değil.*

(Şâ'ir)

§ Gümeç.

چون آینه برق زن سرابش
چون شانه انگبین خوش آیش
زان آینه جان صفا گرفته
زان شانه ملک شفا گرفته
خاقانی

*Onun serabı (pusarık) ayna
gibi ışıldayıcı, suyu bal gümesi
gibi hoştur. Ruñ o aynadan
safa, padişah o gümeçten şifa
bulmuş.*

(Hākānî)

§ Atın sıçraması ve atılması.

مرکبش هیئت فلک دارد
که بر اعداش خاک می بارد
دشمن و دوست را چه نفس و چه سعد
شنه و شانه اش چو گرد و چو رعد
سنائی

*Düşmanlara toprak yağdıran
atı feleğe benzer; gerek mesut,
gerek menhus olsun dost ve
düşmana kışnemesi gök gürül-
tüsü, atılması toz gibidir.*

(Senâ'î)

§ Kürek kemiği; bu küreğe bakarak bir sene zarfındaki vukuatı keşfeden falcılara şânebîn ve bu bilime (ilmulektâf) derler.

§ şâne'î esb) = At kaşığı.

شانه بالا انداختن (şâne bâlâ endâhten) = Bir şeye ehemmiyet vermemek, bilmem diye cevap vermek.

شانه خالی کردن (şâne hâlî kerden) = (k) Yüz çevirmek, iraz etmek,

روی تلخی که بینی زبردگی چون موج
شانه خالی کن ازوگر همه دریا باشد
تأثیر

*Bir büyükten dalga gibi acılık
yüzü görürsen derya olsa da
yüz çevir.*

(Te'şîr)

شانه (şâne) نهادن، گذاشتن، شانه در آب داشتن der âb dâšten, guzâšten, nihâden) = Süslenmeğe hazırlanmak.

شانه دست (şâne'i dest) = Avuç (Behârî 'acem), hallaç tokmağı (Nefîsî).

شانه سر (şâne ser) = İybik kuşu, çavuş kuşu (Ar.) هدهد. Başındaki tac tarak şeklinde olduğundan bu isim verilmiş. Şâne serek, şâne beser de derler.

شانه کاری (şâne kârî) = (k) Bir kimseye asılmak, musallat olmak.

شانه کرباس (şâne'i kirbâs) = Çulha tarağı.

شانه کردن (şâne kerden) = Taraamak.

شانه کش (şâne keş) = şâhşâne (ba.).

شانی (şâni) = Şânden den muzari-in muhatap sıygası § Şiyânî muhaffefi § Müteehhirinden bir şair.

شاونی (şâvnî) = Beşik örtüsü.

شاور
ساوور

(şâvûr) = Husrevi Pervîz ile Şîrîn arasında aracılık vazifesi-ni gören kimse. Bu isim zeki ve hilekâr mânâsınadır. Şâvûrî = hilekârlık (Nâşîrî).

برفتن هم ركب شاه شاور
همی کرد از سخن کوتاه ره دور
خسرو

Şavur şah ile birlikte giderken konuşmak suretiyle uzun yolu kısaltıyordu.

(Husrev)

شاه
سأه

(şâh) = Asıl ve sahip § Şatranç mühresine ve şatrançbaz ıstılahınca şaha kışt etmeğederler.

جان شاهان جهان یکسر شود لبیک زن
چون تو از ته جیل در شطرنج گویی شاه شاه
رضی الدین

Sen şatrançta acele ile kışt kışt dersen, bütün cihan padişahlarının ruhu lebbeyk der, yani emrine itaat eder.

(Reziyyuddin)

§ Damat.

جوان زن چو بیند جوانی هزار
به نیکی میند شد از شوی پیر
عروسی جوان گفت بایر شاه
که موی سفیدست مار سیاه
حکیم بدلی

Genç kadın aslan gibi bir delikanlıyı görürse ihtiyar kocasının iyiliğini düşünmez. Genç gelin ihtiyar damada yani kocasına beyaz saç siyah yılan-dır, dedi.

(Hekîmi Bedî'î)

§ Hint'te türeyen bir canavar § Hindistan'dan getirilen bir nevi kumaş § Benzerleri içinde büyük, seçkin ve güzel olan şeyler: Şâh râh = büyük işlek cadde.

شاه خرگاه مینا، شاه خاور، شاه انجم، شاه اختران
شاه مشرق، شاه گردون شاه طارم فلک، شاه سیارات
(şâhi ehterân, şâh encum, şâhi hâver, şâhi hergâhi minâ, şâhi seyyârât, şâhi târemi felek, şâhi gerdûn, şâhi meşriq) = (k) Güneş.

جال صدر اشيتان ز نور چهره او
چو انجم از اثر شاه اختران مستور
عرفی

Yıldızlar güneşin tesiriyle nasıl görünmezlerse yüksek mevki sahiplerinin yüzü onun şehresinin nurundan görünmez.

(‘Urîfî)

(şâh tîr) = Binanın, sakfın üzerine koydukları uzun ve kalın direk.

(şâhi zâbul) = Mehmûdi Geznevî'nin lâkabı.

(şâh suvâr) = İyi ata binen azametli süvari, bahadır, gazi.

ای شاهسوار ملک هندی
- سلطان خرد پیچیده دستی
نظامی

Ey varlık mülkünün şehsuvarı! Galebe cihetiyle aklın sultanı,
(Nizâmî)

(şâh kâr) = Büyük ve mühim iş § Ücretsiz iş § Aldatma, hile.

(şâhi gevherân) = (Masal kabilinden) Husrevi Pervîz'e

ait büyük bir inci imiş ki bir ipliğe bağlanıp denize atılır ve biraz bırakılırsa etrafına birçok inci yapışır ve öylece denizden çıkarılmış.

هست دری که خسروان جویند
که ورا شاه گویمران گویند
چو کجا گویم، هست در دریا
آن گهر چو کشد بغیرد آنرا
آذوی

Bir inci vardır ki padişahlar ararlar, ona şahi Gevherân derler; denizin her neresinde inci varsa o inciye kendine çeker.

(Āzerî)

شاه گویندگان (şâhi gūyendegân) = (k) Cenabı Peygamber (سلم).

شاهنشاه (şâhenşâh) = Şâhân şâh muhaffefi olup o da şâhi şâhân = padişahlar padişahından çevrilmiştir, imparator demektir. Tahfif ile şâhenşeh, şehenşeh de denir.

گفتندش مابنده شاهنشیم
خواجہ تاشان که این در گهیم
مولانا

Ona, biz şahinşahın bendesi, bu dergâhın hakim kapı yoldaşlarıyız, dedim.

(Mevlânâ)

Huvace taş = efendileri bir olan köleler.

شاهنشاه زند (şâhenşâhi zend evista) = (k) Güneş [*].

شاهنشین (şâhnişîn) = Padişah oturacağı yer. (muḥ.) şehnişîn dir.

[*] Nizâm, Zerdüştün kitabının adı Evis-ta, Pehlevî diline tercümesinin adı (zend) olduğunu ve Avrupalılarca yanlış telâkki edildiğini burada söylüyor. Evista (ba.).

Binalarda çıkma ve balkonlara şehnişîn denilmesi padişah makamına benzetilmesindendir
شاه نیروز (şâhi nîmrûz) = (k) Güneş. Nîmrûz, Sîstân vilâyetinin adı olduğundan valisine de şâhi Nîmrûz derler.

شاهوار (şâhvâr) = Padişaha lâyük her kıymetli şey hususiyle kıymetli inci. Sonundaki (vâr) liyakat ve nispet edatıdır, meselâ gûşvâr küpe dir ki kulağa münasip demektir.

اگر قبول نکردم عطای معذورم
چو پیش روی تو این نکته آشکار بود
که ابر قطره بدربا ازان فرستد باز
که آن بوقت دگر در شاهوار بود
ظهیر

Eğer ihsanını kabul etmezsem mazurum; çünkü senin nazarında bunun hikmeti bellidir. Bulut damlayı zaman geçince kıymetli inci olsun diye tekrar denize gönderir.

(Zehîr)

(Muḥ.) şehvârdır.

نژادش گرچه شهوارست و نیکو
اما این نیکویی صد گونه آهو
نزاری

Tabiatı şahane ve iyi ise de bu iyilikle beraber yüz türlü aybı var.

(Nizârî)

شاهی (şâhî) = Padişahlık § Bir cins para § Yumurta ve nişasta ile yapılan bir nevi tatlı: bundan maksat güllâç imiş § Divan sahibi bir şair.

شاهین (şâhîden) = Padişahlık etmek.

شاه اسفرهم، شاه اسپرهم، شاه اسپرم، شاه اسپرغم
(şâh ispergem, şah isperem, şâh isperhem, şâh isferhem) =
Fesleğen (Ar.) ضییران .

بوستان افروز بنگر رسته باشاه اسپرم
مگر ندیدم خط قوس قزح بر آسمان
ازرق

بوستان افروز (ba.).

شاه ارش (şâh ereş) = Beş arış
(ba.).

شاه افسر (şâh efser) = Koçboy-
nuzu denilen bitki (Ar.) اكليل الملك
شاه انجیر (şâh encîr) = Lop incir
ve vezir inciri denilen büyük
ve lezzetli incir.

شاهباز (şâhbâz) = Beyaz ve iri
toğan.

آفتاب من چرا جانرا بکاهم چون هلال
شاهبازم من چرا بیغاره یابم از ذباب
قالبی

شاهباز (ba.). Tahfif ile şehbâz da
denir.

نشین کرد شهبازی بسرو
که تنید خود کند رعنا تذروی
وحشی

Kendine güzel bir sülün avla-
mak için bir toğan bir selvide
yuva yaptı.

(Vehşî)

شهباز (ba.).

شاه بالا (şâh bâlâ) = Sağdıç: Ev-
lenecek kimsenin refiki.

شاه بانگ (şâh bâng) = İt menek-
şesi = şâbâng.

شاه بسه (şâh buse) = Şah efser.

شاه بلوط (şâh belût) = Kestane.

شاه بوی (şâh bûy) = Amber.

چو شاه بوی دهد خلق شاه بوی از انگ
زغبرست سرشته باصل طینت او
مزمی

Padişahın huyu amber gibi ko-
ku verir. Asılda onun tıyneti
amberden yoğrulmuştur.

(Mu'izzî)

شاه پرم (şâh perem) = Şâh ispe-
rem (ba.).

شاه ترم (şâh tere) = Dilimizde bu
ad ile anılan tıbbî nebat.

شاه توت (şâh tût) = Kara dut.

شاه جان (şâh cân) = Horasan'da
Merv şehrinin eski adı.

شاه دارو (şâh dârû) = Cemşid'in
şaraba verdiği ilk isim, aslı şahi
dârû = ilâçların padişahı yahut
dârûyi şâh = padişahın ilâcı.

شاهدانه (şâhdâne) = Kenevir to-
humu 5 İri taneli demek olup
ekseri inciye medihte kullanı-
lır.

شاه درخت (şâhi direht) = Çam
ağacı.

شاه رش (şâh reş) = Şâh ereş (muḥ.)
kulaç. Penç ereş de derler. اوش
(ba.).

شاه رود (şâh rûd) = Horasan'a
bağlı Talқан'dan çıkan büyük
bir ırmak 5 Eğlencilerle harb-
lerde çalman ney gibi bir saz
(Niẓâm, Nefîsî). Bir borudur ki
ekseriya tersalar çalarlar, Türk-
çede trampoline denir (‘Aşım
Efendi) 5 Bam teli 5 Beştâm ile
Damgân arasında bir şehir.

شاه زیره (şâh zîre) = زیره دوی (ba.).

شاه رنگ (şâhi zeng) = (k.) Gece.

شاه سال (şâh sâl) = (k.) İstirahatle
geçen yıl.

شاه عالم (şâhi ‘âlem) = Hindistan'-
da Tımurlenk sülâlesinin sonun-
cusudur, hicrî 1136 da doğmuş

1173 te padişah olmuş, 1227 de ölmüştür.

Şâh kâl (şâh kâl) = Şaşı = Luc (Ar.)
احول.

Şâh lûç (şâh lûç) = Can eriği, böğrek eriği denilen sarıca ufak erik.

Şâhi murebbe' nişîn (şâhi murebbe' nişîn) = Kâbei muazzama.

Şâh merdân (şâh merdân) = Rıhtımcı tokmağı, (şâh verdene) den bozulmuştur.

Şâhnây (şâhnây) = Zurna (muğ) şehnây.

Şâhenden (şâhenden) = Mütteki ve salih olmak.

Şâhende (şâhende) = Mütteki ve salih Ş Mübarek ve mesut.

Şâhverd (şâhverd) = Ay ağılı.

Şâhe (şâhe) = Keykâvüs'un zevcesi Sudabe'nin şehridir ki Hamavrân'da Sûdâbe'nin babası yaptırmıştı.

شاهابه، شاهاب (şâhâb, şâhâbe)

= Uspor çiçeğinden ilk defa istihsal olunan kırmızı renk Ş Uspor çiçeğinden sarıdan sonra istihsal olunan kırmızı su (Nâsırî).

شاهد (şâhid) = Tanık mânasına

Arapçadan alınmıştır. Farsçada güzel yüzlü kadın, erkek, her kıymetli şey mânasıdır.

Şâhidbâz (şâhidbâz) = Güzel seven, mahbup, dost.

Şâhidi bâzâr (şâhidi bâzâr) = Çarşı güzeli (k.) müptezel.

امید بایں دل ز گل رقادار است
ولی رقانکنند شاعدی که بازار است
عاد

Âşık bûlbûlün gûlden ümidi
vefakârlıktır; fakat yerde bulunan
güzelin vefası yoktur.

(İmâd)

شاهد زربفت پوش، شاهد روز، شاهد رخ زرد
(şâhidi ruğ zerd, şâhidi rûz, şâhidi zerbeft pûş) = Güneş, şâhidi zer beft pûş gündüz ve gökten de kinaye olur.

شاهدی فاستقم، شاهد لعمرک، شاهد فاستقم
(şâhidi fasteqim, şâhidi le'ameruk) = (k.) Resulüllah (صلم)

شاهین (şâhîn) = Bu adı taşıyan
avcı kuş.

که عمل من سرفرازد چو سرو
ز یاد شاهین نترسد نندرو
نظامی

Benim adaletim nerede selvi
gibi yükselirse, sülün, şahinin
zulumünden korkmaz.

(Nizâmî)

چو شاهین بازماند از پریدن
ز گنجشکان لکد باید چشیدن
نظامی

Şahin uçmakian geri kalırsa
serçelerin tekmesini tatmak lâ-
zımdır.

(Nizâmî)

Ş Terazi kolu ve dilciği.

حدین توا ترازوست آن چشم واپرو اما
خیم گشته از گرانی شاهین آن ترازو
معتشم

O göz ile kaş senin güzelliğin
terazisidir ama o terazinin ko-
lu ağırlıktan eğrilmiştir.

(Muhteşem)

گر ایستند بحشر اجر شب هجرانرا
غالب آنست که شاهین شکند میزبانرا
بغضا

*Haşırde hicran gecesinin seva-
bını tartarlarsa şüphesiz miza-
nın kolu kırılır.*

(Yeğmā)

شایان (şâyân) = Lâyık & Reva &
Caiz, münasip.

شاید (şâyed) = Şayesten = lâyük
olmaktan muzaridir.

گریه من بین و دور مرو
روز باران سفر نشاید کرد
عصمت

*Benim ağlamama bak da uzak-
laşma. Yağmur günü sefer et-
mek lâyük olmaz.*

(İşmet)

Ş Mümkün olma mânasını da
ifade eder.

بدولت یافتن شاید همه کام
چو دانه هست مرغ آید فرادام
نظای

*Bütün arzuları devletle bulmak
mümkün olur. Tane mevcut ol-
dukça kuş tuzak cihetine gelir.*

(Nizâmî)

Ş Belki, ihtimal ki.

شایدم جانان ببرد چیست تعجیل ای اجل
یک دو روزم از برای مصاحبت بچار ساز
سپیل

*Belki canan beni sorar; ziyaret
gelir. Ey ecel acelen ne. İş bi-
tirmek için beni bir iki gün
hasta et.*

(Suheyl)

شایسته (şâyeste) = Şayan. Şâheste
denildiği de vardır & Nümune
ve mostra (Burhân).

شایسته هستی، شایسته بود
şâyeste'i hestî) = Mümkünlü-
cut. Mukabili bâyeste'i hestî =
vacibülvücüt yani varlığı ken-
dinden demektir.

شایگان (şâygân) = Şah ile nispet
ifade eden (gân) dan mürekkep
olup (h) (y) ye çevrilmiştir; pa-
dişaha lâyük, padişaha mahsus,
şahanı demektir & Husrevi Per-
vîz'in hazinelerinden büyük bir
hazine. Binaenaleyh her büyük
ve şahane hazineye hazinei
şâygân denilebilir & Ücretsiz
cebren gördürülen iş = şâkâr.

اگر بگری تو بروز حساب
مفرمای درویشرا شایگان

شیخ ابوالحسن شهید

*Eğer ahirete inanıyorsan fakire
ücretsiz iş buyurma.*

(Şeyh Ebülheseni Şehid)

Ş Şiirlerde kusur sayılan iki
tür türlü kafiye: şâygânı hafî, şây-
gânı celî. Şâygânı hafî; âhe-
nîn, sîmîn gibi kelimeleri çîn,
nestîn ile; şâygânı celî; dilbe-
rân ve merdumân gibi kelime-
leri can ve zaman ile kafiyele-
mektir.

طبع عبید را که چو گنجیست شایگان
معدود دار قافیه گر شایگان کند
تواجه عبید

'Ubeyd'in tabiatı şî'riyesi ki muazzam bir hazine gibidir, kafi-yeyi şâyegân ederse mazur gör.
(Havâce 'Ubeyd)

(Zend) de genişlik mânasına kullanılmıştır.

شای گلیو (şây gelîv) = Farsın eski hekimlerinden biridir ki onu peygamber sayarlar.

شایه (şâyê) = Meyva. برومند (ba.).

شب (şeb) = Gece.

سپیده دم که هوا پردرد پردۀ شب
برآمد از سرکه روز باردای نصب
چنان سیاه شب و اندکی سفید برو
چو رنگی که بختگاه گشاده باشد لب
فرخی

Hava, gecenin perdesini yırttığı sabah güneş lâtif elbisesiyle dağın başından göründü. Öyle karanlık bir gece ki içindeki birazcık beyazlığıyla gülmek için dudağını açmış zenciye benziyordu.

(Ferruhî)

شب احیا (şebi ihyâ) = Ramazanın 19, 21, 23 üncü geceleri.

شب افروز (şeb efrûz) = Ay, mum gibi geceyi aydınlatan her şey
Ş Melikî senenin onuncu ayı
Ateş böceği, yıldız böceği
Ş Zemi-
mini parlak bir nevi kumaş.

چو دیبای شب افروز آن سمن ر
هر ساعت نمودی رنگ دیگر

سعید اشرفی

O gül göğüslü, parlak kumaş gibi her dakika başka bir renk gösterirdi.

(Se'îd Esref)

شب انبوی (şeb enbüy) = Şebboy dediğimiz çiçek.

شب‌اروز (şebârûz) = Gece ve gündüz, daima, muttasıl.

ز عشق زلف و رخسارش شب‌اروزی غمی دارم
مرا صبح وصال او غمی گردد شب دوزی
سلمان

Onun zülf ve ruhsarının aşkından gece gündüz müteessirim. Onun vuslatı sabah bana bir gece nasip olmuyor.

(Selmân)

شب‌انگاه (şebângâh) = Gece vakti, geceleyin.

رخ را چه صفت گویم و خطرا چه توان گفت
آمیخته صبحی شب‌انگاه بدیدم
دهلوی

Yanağı nasıl öğeyim, ha'la ne demek mümkündür. Gece ile karışık bir sabah gördüm.

(Dehlevî)

Ş Ağıl, mandıra, çobanın yat-tığı yer.

شبانه (şebâne) = Gecedan kalma su, ekmek ve sair şeyler, bayat, gece elbisesi, gece içilen şarap mânalarına şeb ile (âne) edatı nispetinden mürekkeptir.

ی شبانه خور و خواب صبحگاهی کن
مباش در پی آزار و هر چه خواهی کن
شاعر

Gece şarabı iç, sabah uykusu uyu; incitmeyi takibetme de her ne istersen yap.

(Şâ'ir)

Ş Gece çok şarap içip de gündüz, halinden eserleri görülen kimse, mahmur.

مست شبانه بودم واقفاده بی خبر
دی در وثاق خویش که دلبر بگفت در
آوری

Dün gece odamda geceden kalma sarhoş ve kendimden bihaber olarak düşmüştüm ki dilber kapıyı vurdu.

(Enverî)

ساقی درده فصح که مانیم
مخمور زیاده شبانه
مولانا

Saki! Kadehi sun ki biz gecelerin içtiğimiz şaraptan başımız ağrıyor.

(Mevlânâ)

تو شبانه می نما بی خبر که بودی امشب
که هنوز چشم مست اثر خمار دارد
خسرو

Sen mahmurluk gösteriyorsun; bu gece kimin yanında idin; çünkü mahmur gözünde hâlâ mahmurluk eseri var.

(Husrev)

Ş Muhafız, çoban.

من بدو داده حرز خانه خویش
خوانده اورا نه سنگ شبانه خویش
نظامی

Ben evimin muhafazasını ona tefviz edip onu kendimin köpeği değil çobanı sanmıştım.

(Nizâmî)

گفت باخود گزین شبانه پیر
شاهی آموختم زهی تدبیر
نظامی

Kendi kendine; bu ihtiyar çobandan padişahlık öğrendim, ne güzel düşünce dedi!

(Nizâmî)

şeb bâre) = Gece dostu, geceyi seven demek olup geceleri sokaklarda dolaşan ah-lâksız kadın mânâsıdır.

şeb bâz) = Gece oyuncusu, karagözcü Ş Yarasa kuşu Ş Şebhiz mânâsına da gelir (Cihāngîrî) Ş Şeb bâzî=tiyatro. şebbûy) = Şebboy Ş Sıgırgözü denilen çiçek: papatyanın sarı ve iri nev'i.

şeb pere)=Yarasa: gündüz gözleri güneşin ziyasına dayanamadığı için geceleri uçan bir kuş.

şeb pere çeşm) =Yarasa gözlü: yarasa gibi güneşin ziyasına dayanamıyan şahıs. Bu nakîsa kirpiklerine varıncıya kadar vücudunun bütün tüyleri beyaz olan kimselerde olur.

گر نه بیند بروز شبیره چشم
چشمه آفتابرا چه گناه
سعدی

Gündüz yarasa gözlü kimse görmezse güneşin ziyasının ne suçu var.

(Sa'dî)

Şebkür de bu mânâyadır.

آتشه جگر و غریق آیم
شیکور و ندیم آفتابیم
نظامی

Suya battığımız halde bağıri yanıklarız; yarasayız yine güneşten ayrılmayız.

(Nizâmî)

شب پوش (şeb pūş) = Gece elbisesi, gecelik, hususiyle başa giyilen takke.

صد روح در آویخته از دامن کمره
صد روز برانگیخته از کوشه شب پوش
سنائی

Gömleğinin eteğinden yüz ruh asılmış; geceliğinin köşesinden yüz gündüz göstermiş.

(Senā'î)

ز چندی باز کرده بند کمره
ز شوخی کج نهاده طرف شب پوش
سنائی

Darlıktan gömleğin bağını çözmüş; şuhluktan gece serpuşunu eğri giymiş.

(Senā'î)

Ş Yorgan Ş Nikap, örtü.

چه رست این نهادن زلف بردوش
نمودن دوز را از زیر شب پوش
سنائی

Bu, zülfü omuza bırakıp yüz örtüsünün altından güneşi göstermek ne hoş âdettir.

(Senā'î)

شب پوی (şeb pūy) = Pek yavaş ayak sesi = شبرو (ba.).

شب پهای (şeb peymây) = (k.) Dert ve kederden sabaha kadar uymıyan kimse, sevgilisinden uzak düşen âşık.

شب (şibt) = Kapı aralığı, dihliz (b) nin esresiyle tereotu. (B) yerinde (v) ile de doğrudur.

شوت کزان بهره برد خاس و نام
طعم دگر یافته زان هر طعام
دهلوی

Herkesin faydalandığı tereotu; her yemeğe başka tat verir.

(Dehlevî)

Şirâz'da (şüd) derler.

شب تاب (şebtab) = Yıldız böceği, ateş böceği.

بین چه گونه بود ویره چشم دشمن تو
که روشنائی او بود از دم شب تاب
شاعر

Senin düşmanının gözü bak nasıl kararır; çünkü onun aydınlığı ateş böceğinin kuyruğundandır. Yani arkasında vakit vakit parlıyan fosfordandır.

(Şā'ir)

Ş Ay, mum, inci gibi şeylerin pırıltısını öğmekte de kullanılır.

گرم شباب از کجا و گورم و رخشان کجا
هر دو شب تابند لیکن این کجا و آن کجا
شاعر

Yıldız böceği nerede, parlak inci nerede; her ikisi gece parlayıcıdır, ama bu nerede o nerede!

(Şā'ir)

شب تار (şeb târ) = Gece baskını.

شب تک (şebtek) = Bir oyun ki bir ayak üzere sıçrayıp birbirlerinin sırtına ve yanına tekme vururlar.

شب تیغ (şeb tîğ) = (k.) Muharrem'in onuncu gecesini (Çerâğ-ı hidayet).

شب چر (şeb çer) = Hayvanların gece otlaması Ş Gece otlayan hayvan = şeb çerâ.

شب چراغ (şeb çerâğ) = Gece çırağ gibi parlıyan inci.

بگوهر فروزد دل پیره قام
مگر شب چراغش از انست نام
نظای

Kararmış kalbi, cevheriyle ziyadar eder. Galiba onun için adı şebçerağdır.

(Nizâmî)

زبس شب چراغ آن گرانایه گاه
بشب چون چراغست درخشنده ماه
نظای

İncinin çokluğundan o kıymetli taht, gece vakti çırağ ve parlak ay gibidir.

(Nizâmî)

Bunun hakkında, gâvî bahri yani su sığırının ağzından çıkarak aydınlığında otladığı parlak inci mânasına bir masal da vardır.

چراغ (ba.) = شبگون (ba.) Fosforlu saate de denir.

شب چراغك (şeb çerâgek) = Ateş bûceği.

شب چره (şeb çere) = Hayvanların gece otlaması.

مرك آمده است گرسنه و دشت پر بره
افتاده در رمة رمة رفته بشب چره
ناصر

Kurt aç olarak gelmiş; halbuki ova kuzu ile dolu; o, sürüye girmiş, sürü gece otlamasına gitmiş.

(Nâşîr)

Ş Gece toplantısında yenen çe rez.

نی بر سرخوان مردمان چون تره ایم
نی نقل مجالس از پی شب چره ایم
امروز که ناکسان درین بازارند
ما جنس کسادیم و زر ناسره ایم
مؤمن حسین تبریزی

Ne insanların sofrasında tere gibiyiz; ne gece çerezi için meclislerin mezesiyiz, bugünkü bu nakesler çarşıdadırlar, biz para etmeyen sınıfız ve kalp parayız.
(Mu'min Hüseyni Tebrîzî)

شب چك (şebi çek) = Berat gecesi: şabanı şerifin on beşinci gecesi.

چراغان در شب چك آن چنان شد
كه كفى رشك هفتم آسمان شد
رودی

Berat gecesi öyle donanma oldu ki dünya yedinci gök kısılandı.

(Rüdeki)

شبخانه (şebhâne) = Yoksulların gece sığındıkları yer.

بناکرد و نان داد و لشکر نواخت
شب از بهر درویش شبخانه ساخت
سعدی

Bina yaptı, fakirlere ekmek verdi, askeri taltif etti, yoksullara gece sığınacak yer yaptı.

(Sa'dî)

—Şebistân.

شب خوش (şeb hoş, şeb beğeyr) = Geceniz hayrolsun yerinde, ahababın gece sohbetinden ayrılırken birbirlerine söyledikleri söz.

نهاد انگشت بر چشم آن پریوش
زمینرا بوسه داد و کرد شبخوش
نظای

O peri gibi güzeli kabul etti ve yeri öperek veda etti.

(Nizâmî)

شببخون، شببخون (şebhūn, şebihūn) = Gece baskını.

ستیزنده روسی زآلان ارک
شیبخون برآورد همچون تگرگ
نظامی

«*Erk*» *pehlivanlarından kavgacı*
bir Rus dolu gibi baskın yaptı.
(*Nizâmî*)

راقت جوآرد بجام شیبخون
شی اشکم از دیده آید شی خون
شاعر

Firakın canıma baskın edince
gözümde bir gece yaş bir gece
kan gelir.
(*Şâir*)

شبخیز (şebhîz) = Gece uykusun-
dan kalkan.

چو آن شکوگرفتی راه شبدریز
شدندی چله آفاق شبخیز
نظامی

O mutrip şebdiz makamını söy-
leyince bütün afak gece vakti
uyanırdı.
(*Nizâmî*)

§ (k.) Âbit.

بس دعای سحر حارس جان خواهد بود
تو که چون حافظ شبخیز غلای داری
حافظ

Senin Hâfız gibi gece uyanık
kölen oldukça seher duası sen-
nin canını muhafaza ve sıyanet
edecek.

(*Hâfız*)

ناله'ی (nâle'i) şebhîz) = Gece
vakti inleme.

شب درگذشت (şeb derguzeşt) = (k.)
Gençlik geçti = şebşud.

شبدر (şebder) = Yonca nev'inden
bir ottur, hayvanlara semirmek
için yedirirler (Nâşırî),

شب درمیان (şeb dermiyân) = Bir
gece yahut daha ziyade ara ile.

دانی که خال بزچه سیمین او چرات
کان سیرا اگر دهد بتر شب درمیان دهد
ظهر

Onun gümüş çukura benziyen
çenesinde ben ne içindir bilir
misin? Eğer o gümüşü sana
verirse bir gece ara ile verir
demektir.

(*Zehir*)

شبدر (şebdîz) = Husrevi Pervî-
z'in atının adı. Şeb = gece, dîz
= renk mânasına geldiğinden
gece renkli yani siyah demek-
tir.

هر کسی قیمت نداند ناله' شبخیز را.
خسروی باید که داند قدر این شبدر را
صائب

Gece vakti inlemenin kıymetini
her alçak bilmez, Husrev lâ-
zımdır ki bu şebdizin kıymeti-
nî bilsin.

(*Şâib*)

نهاده نام آن شیر رنگ شبدریز
برو عاشقتر از مرغ شب آویز
نظامی

O siyah atın adını şebdiz koy-
muş; ona ishak kuşundan daha
âşık.

(*Nizâmî*)

§ Bârbed'in makamların-
dan bir makam.

شبدر (şebzîr) = Cenabı Hakkın
isimlerindendir.

شیر (şeber) = Ateş şulesi.

شیرغان (şebruğân) = Belh şehrinin
eski ismi.

سوی شیرغان شد یشادی و کام
که خوانی و را بلخ بای بنام
اسدی

Belh Bami adıyla andığın şeb-rugan tarafına sevinç ve arzu ile gitti.

(Esedî)

شبرم (şibrem) = Ağaç sütlegeni.
شب رنگ (şeb reng) = Gece renkli = siyah.

هرا هم چنین جمع شبرنگ بود
سعدی

Bir zamanlar benim kıvrıkcık saçım böyle siyah idi.

(Sa'dî)

Ş Siyavuş'un atı.

بهر سوکه می راند شب رنگ را
زخون لعل کرد آهن و سنگ را
نظامی

Şebrenge her ne tarafa sürerse demir ve taşı kırmızı kana boyardı,

(Niẓāmî)

Ş Biraz sarılığa çalan siyah renkli yabancı bir çiçek, Türkçesi it gülü imiş = شبه (ba).

شب روان (şeb revân) = Gece yola gidenler Ş (k.) Geceyi ibadetle geçiren âbitler Ş Gece bekçileri Ş Hovardalar, hırsızlar.

نشان شب روان دارد سرزلف پریاشان
دلایل روشنت اینک چراغی زیر دامانش
خجندی

Onun dağınık zülfünün ucunda gece hırsızlarının nişanı vardır. Eteğinin altında bir çırağ bulunması işte açık bir delil.

(Hucendî)

چراغ (ba.).

لیک اگر دوگلت آید قرص ماه
شب روانا زود تر آود براه
مولانا

Ayın çöreği dile gelir, yani ortalığı aydınlatırsa yolcuları çabuk yola getirir.

(Mevlânâ)

شب زنده دار (şeb zindedâr) = Gece uyanık duran Ş Bütün gece uyumayıp ibadet eden.

شب ساختن (şeb sâhten) = Gece konuşmak, musahabet etmek.

شبستان (şebistân) = Geceleri oturup konuşulan ve gecelenen yer Ş İbadethane, padişahların harem dairesi.

بسوزند شب تا سحر همچو شمع
که پر نو گردد شبستان جم
عماد

Gece sabaha kadar şem'a gibi yanarlar; şöyle ki, cemaatin gece meclisi, nurla dolar.

(İlmâd)

روشنست این که شبستان جهان روشن کرد
شمع رویش که شب افروز تر از مهتابست
شاعر

Geceyi mehtaptan daha ziyade ziyadar eden yanağı şem'ası, cihan sohbethanesini aydınlatığı şüphesizdir.

(Şâ'ir)

شب تو روز دیگران باشد
کافتابست در شبستان
سعدی

Senin gecen başkalarının gündüzüdür; çünkü senin harem sarayında güneş var.

(Sa'dî)

شب چهار و شبستان و باغ و صحبت یار
چنین شبان و شبستان دلایجو بچراغ
خجندی

Bahar gecesi, gecelecek yer, bahçe ve sevgili ile konuşmak; ey gönül! Böyle geceleri ve konuşma meclisini ışıkla ara.

(Hacendî)

Evin geceleyin oturlan kısmı ki şimdi derun, enderun ve zennane derler (Nizâm).

از آنکه که تابع عند اقبال اورا
عروس ظفر در شبستان نماید
خاقانی

Talih ona uyduğundan beri zafer gelini onun gecelediği yerde görünür.

(Hakani)

شبه (şebi sede) = (ba.) سده. شب شدن (şeb şuden) = (k.) Gençlik sona ermek.

کردم بذوق و شادی شب با سگان گویش
صصبت بهم خوش آید یاران با وفارا
شاعر

Gece zevk ve sevinç içinde onun mahallesi köpekleri ile konuştum, vefalı dostlarla konuşmak hoş olur.

(Şair)

شب کردن (şeb kerdan) = Gece sohbet etmek.

شب غریب (şeb ğerîb) = İnsanın öldüğü gece mezarında fukaraya dağıtılan ekmek ve helva.

شب گرد (şeb gerd) = Ay ve gezegen yıldızlar gibi geceleyin hareket eden şeyler Ş Gece zabıta memuru Ş Hırsız Ş Hovarda Ş Ahlâksız kadın.

شبگو (şebgū) = Bekçibaşı.

بر آستان تو پیر زحل بود دربان
بحضرت تو بود آبر آستان شبگو
منصور شیرازی

Senin eşğinde ihtiyar Zuhal (Sekendiz) kapıcı, senin huzurunda göğün Utaridi (Arzıtilek) bekçidir.

(Menşûrî Şirâzî)

Ş Saz meclisleri çok defa gece olduğu için mutribe de denir.

چو آن شبگو گرفت راه شبدر
شاعر

(ba.) شبخیز.

شبکور (şebkūr) = Geceleyin gözü görmiyen kimse. (ba.) شب پر.

شبکوک (şebkūk, şebkūkâ, şebkūke) = Bir kısım dilencilerdir ki geceleri mahalle ortasında yüksek bir yere çıkarak mahalle halkını adlariyle anıp dua ederler. Maksatları para koparmaktır.

زهی چو فروشان گندم نغای
جهان گرد و شبکوک و خرمن گدای
سعدی

(ba.) جو فروش.

همچو شبگوی کنم شب ذکر و با آنگ
تا رسد از بانگهای نیم دانگ
مولانا

Bağırıp çağırmandan elime yarım denk geçsin diye gece dilencisi gibi geceleyin anıp bağırayım.

(Meulânâ)

شبگون (şebgūn) = Gece چراغ gibi parlıyan inci (ba.) شب چراغ.

خزانة مدح ترا در گشادم
بصحرا نهادم پس در شبگون
سوزنی

Senin medhin hazinesini açtım. sahraya çok şebçırağ incisi bıraktım.

(Süzenî)

شجر اربع (ba.) § Gece renkli = siyah.

زیر می شد سفید آن موی شبگون
که بود او را سیاهی از شب افرو
آذری

Siyahlığı geceden fazla olan o siyah saç, ihtiyarlıktan beyazlandı.

(Āzerî)

شجر (şebgîr) = Sabah vakti, sabah.

باد چون آفتاب از ساقیان ماه روی
بر ساع عطری چون زهره در شجر گیر
عبدالرافع

Sabahleyin Zühre gibi mutribi dinliyerek ay benizli sâkilerden güneş gibi şarabı iç.

(‘Abdurrahîf’)

هست مرد مرا شب و شجر موی و روی تو
موی را شب دان مدام و روی را شجر گیر
قطران

Senin saçın insana gece, yüzün sabah hissini verir. Daima saçı gece, yüzü sabah say.

(Keṭrân)

§ Gece yarısından sonra sabaha karşı yola giden kervan.
(ba.) § Geceyi tutan, geceyi istilâ eden.

بادل شکینت آبا هیچ درگیرد شی
آه آتشیار و سوز سینۀ شجر ما
حافظ

Ateş püsküren ahımızla geceyi istilâ eden göğsümüzün yangını acaba bir gece merhametsiz yüreğine tesir eder mi?

(Hâfîz)

§ Sabaha karşı hazin öten bir kuş § Gece yarısından sonra ibadet için kalkan kimse.

شبنم (şebnem) = Çiy, jale aslı nemi şeb olup gecenin yaşlığı, rutubeti demektir.

در کنار گل نخواهد ماند شبنم جاودان
آخر از یسق بیلا می رود نمکین مباح
صائب

Çiy, gülün kucağında ebedî kalmıyacak; nihayet aşağıdan yukarıya gidiyor, kederlenme.

(Şa‘ib)

دیدۀ اهل طمع نعمت دنیا
بر نشود چنانکه چاه بشنم

سعدی

Kuyu, çiy ile dolmadığı gibi tamahkârın gözü dünya nime-tiyle dolmaz.

(Sa‘dî)

شب نشین (şeb nişîn) = Gece arkadaşı.

شب نشینی (şeb nişîni) = Gece sohbeti.

شب (şebî) = Bir gece, belli olmayan bir gece, gecelik, gece elbisesi, geceye nispeti olan her şey.

شبنه (şebîne) = Geceden kalma yemek, su, ekmek gibi şeyler.

شَبَاب (şebâb) = Musikide bir perde. (ş) nin esresiyle sülteğen nev’inden bir nebat ki meyvasına Arapçada حب الملوك derler.

شَبَالَنگ (şebâleṅ) = Âhu, dağ keçisi gibi avlar.

شَبَان (şebân) = Çoban.

گرکز از مهابت تو بره مانده میش را
 بردود از زمین و بدوش شبان دهد
 سلمان

*Kurt senin heybetinden yolda
 kalan koyunu yerden kaldırıp
 çobanın omuzuna verir.*

(Selmân)

Aslı şeb bân = gece muhafızıdır. Çobanlar sürüyü çokça gece beklediklerinden şeban denilmiştir. (Ş) nin ötresiyle de doğrudur Ş Şebân, şeb = gece kelimesinin cem'idir.

شبان کبره امیدم بصبح روی تو باشد
 لقد تفتش عين الحيات في الظلمات
 سعدی

*Karanlık gecelerde ümidim, aydınlıkta sabahı andıran yüzü-
 nedir. Abıhayat (bengisu) şüphesiz karanlıklarda aranır.*

(Sa'û)

شبان فریب (şebân firîb) = Yere konduğu zaman uçmaya kudreti yok sanılan, çoban yahut başka biri yanına yaklaşarak tutmak istedikçe alay eder gibi başka tarafa konup tutulmıyan, atmacadan küçük bir kuştur ki çobanaldatan denir.

شَبَانْكَارَه (şebânkâre) = Farsta bir vilâyettir; merkezi Dârâbgird kasabasıdır Ş Tûs'ayakın bir köy.

شَبَآوِز (şebâvîz) = Hak kuşu, ishak kuşu.

شَبَاهَنْگ (şebâheng) = Çobanyıldızı: sabaha karşı doğan yıldız, necmi seher.

دوشب تاریک خبرت کاروان صبحرا
 صد شباهنگست در یک آه آتشبار من
 سیف اسفرنگی

Hayret karanlığı gecesinde benim ateş yağdıran bir ahımda sabah kervanı için yüz necmi seher vardır.

(Seğf Isferengi)

Ş Bülbül.

گروهی آینهان مولع به پیکار
 که پیش گل بناییدن شباهنگ
 هدایت

Bülbül gülün huzurunda ötmeğe nasıl istekli ise bir kısım halk kavgaya öyle hırslıdır.

(Hidāyet)

Ş Mandıra ve ağıl.

شِبِست (şibist) = Çirkin, sakil, iğrenç.

شَبْغَاو، شَبْغَار، شَبْغَا (şebğâ, şebğâr, şebğâv) = Ağıl, mandıra. Aslı şebgâhtır.

شَبْ فَرَح (şebi ferruh) = Musikide bir makam Ş Barbed'in icadettiği 30 lâhinden on dördüncü lâhin.

شب فرخ چو شب آغاز کردی
 عروس روز پرده باز کردی
 وصفی

Gece, şebi ferruh makamına başlayınca gündüz gelini örtüsünü açardı: ortalık gündüz olurdu.

(Veşfi)

شَبْگَر (şebger) = Tahta biti.

شَبْگَنْد (şebgend) = Kuş yuvası.

شَبْلَانِيدَن (şeb-lânîden) = Bir şeyi bir şeye yapıştırmak, kendini bir şahsa raptetmek ve ona merbut olmak [*]

شَبْ نِه (şeb nihe) = Hazine.

شَبْه (şebe) = Siyah boncuk.

تو قدر فضل شناس که اهل فضل و دانش
شبه فردوس چه داند بهای در زمین و آ
سعدی

Senin faziletin kıymetini takdir edersin; çünkü fazilet ve bilgi sahibisin. Boncuk satan kimse kıymetli incinin baha-sını ne bilir.

(Sa'dî)

Ş Gecelik; yekşebe = bir gecelik. Düşebe = iki gecelik.

مجردی بعقبت عظیم ذوق بود
زمن شتو تن آزاد خویش بنده مسار
برای يك شبه ذوق که خاک بر سران
اسیر زن نتوان شد بسالهای دراز
علامه شیرازی

Mücerret yaşamının hakikaten büyük zevkı vardır; beni dinle;

[*] Mütercim 'Âşım Efendi, müellifin (شخصی خود را یکسی وابندد) tâbirinden «bir kimseyi bir kimseye intisabettirmek gibi bu takdirde pezevenklkte de istimali mümkündür» sözünü nereden çıkardığı anlaşılamamıştır.

kendi hür vücudunu esir etme. Yere batası bir gecelik zevk için uzun seneler kadına esir olunamaz.

(Allâme'i Şîrâzî)

شَبْهر (şebher) = Çakır dedikleri doğanın gagası.

شَبْیَار (şebyâr) = Sarısabır denilen acı bir bitki

شَبْیَارَه (şebyâre) = Taze şarap.

شَبْیَارَه (şebyâze) = Yarasa kuşu.

شَبْیم (şebîm) = Kaçma, fîrar, hezimet.

شَبْ (şep) = Atılıcı, sıçrayıcı.

شَبْشَابْ، شَبْشَابْ (şepâşâp, şep-şâp) = Durmadan atılan ok temreninin bir yere dokunmasından çıkan ses.

برآمد زناورد برناو پر
شباشاپ پیکان فشافش پر
حاتی

Genç ve ihtiyarın savaşmasından temren ve oksesleri yükseldi.
(Hâtîfî)

شَبْتَک (şıptek) = Tekme vurmak.

شَبْر (şeppe) = Süryani lûgatinde

güzel, iyi mânasındır Arapça-
sı حسن dır.

همیشه بدیدار تو شاد سلطان
چو حیدر بدیدار شیر و شیر
فرخی

*Hazreti Ali hazreti Hasan ve
Huseyn'i görmekle sevindiği
gibi padişah seni görmekle da-
ima mesrur olsun.*

(Ferruî)

شِشْ (şupuş) = Bit.

جامه ات دوزم شیشهایت. کشم
شیر پشت آورم ای محشم
مولانا

*Ey haşmetli! Elbiseni dikeyim,
bitlerini oldüreyim, önüne süt
getireyim.*

(Mevlânâ)

شِشْ (şepşep) = Mütiharrik,
muhtarip, temkinsiz.

عاشقارو وقت شوش شِشْ و ابله مبین
کوه جودی عاجز آمد پیش ایشان از شبات
مولانا

*Âşıkları vecit zamanında tem-
kinsiz ve ahmak görme; onların
yanında Cudî dağı sebat cihe-
tiyle âcizdir.*

(Mevlânâ)

مرا گوئی مرو شِشْ که حرمترا زیان داود
مولانا

*Bana, acele gitme; hürmete za-
rar verir, dersin.*

(Mevlânâ)

شِشْ (şipşe) = Güve.

شِشْ، شِشْ (şipl, şiplet) = Rüt-
be, derece.

چون سرای شِشْ تو شِشْ شه پست کرد
شاهرا دولت چنان باید ترا دولت چنین
سنائی

*Mademki senin rütben evi pa-
dişahın derecesini alçalttı pa-
dişaha öyle devlet lâzımdır sa-
na böyle.*

(Sen'âi)

Ş Haykırma, ısıklık sesi (Ar.)
صفیر .

شِشْ (şipliden) = Güvercin
uçururken ısıklık Ş Sık-
mak Ş Delirmek.

شِشْ (şependân) = Tatlı nar
(Mehzenüledviyeden naklen
Nâşiri).

شِشْ، شِشْ (şipūhten, şip-
pīhten) = Saçmak, serpmek.
Sipūhten = Bir şeyi bir şeye
kuvvetle batırmak mânasına da
gelir. Şiplek = şipl in küçültül-
müşü.

شِشْ (şepūş) = Şeb puş (muş.)
(ba.).

شِشْ (şepir) = Yüksek ve büyük
bir dağ.

چو درسواد شناهای تو گذارم کلک
رجا برقص براید زاستماع سریر
یکی سفینه زعلمش هزار بحر محیط
یکی دقیقه زعلمش هزار کوه شیر
رغمی نیشابوری

*Senin medhe seza iş ve hare-
ketlerini yazmaya başlayınca*

onu dinlemekten taht harekete gelir. Bir engin deniz onun ilmine nispet bir gemi, bin şepir dağı onun hilmine nazaran kûçuk bir şeydir.

(Rezi Nîşābūrî)

Ş Sûryani lûgatinde güzelcik mânasınadır. (Ar.) حسین .

شپیل (şipîl) = Işık, şipîliden den ismi master. İsmi tasgiri şipîlek (ha.). شپیلیدن=شپیلدن

چون یشپیلک آمدی آن نفس از در نفس
مست دله درآمدی قری ماده و زرش
عید لومی

Eğer ıslık çalsaidi dişi kumru ile erkeği derhal kafesin kapısından gönül sarhoşu olarak girerdi.

('Amidi Lūmekî)

ش (şet) = Hazret mânasına tazim ifade eden bir kelimedir. Şetelden muhaffef de olur. شتل (ba.).

آچه او برده حرامست نیاید درست
یا بجا هر پیرد یاشت اقران باشد
خسرو

Onun kazandığı şey haramdır. Ya sahtekâr götürür, yahut ar-kadaşlara pay olur.

(Hasrev)

شِتا (şitâ) = Kahvaltı etmiyen kimse = nâşifâ, nâhâr.

لغته نان خروشتن نخورد
گر دو هفته همی شتا باشد
کال

Eğer iki hafta aç kalmış olsa kendi ekmeğinin lokmasını yemez.

(Kemâl)

شِتَابَان (şitâbân) = Acele eden, iven : şitâften = acele etmek-ten sıfatı müşebbehe.

پیشم خویش دیدم دریابان
که مرده آهسته بگذشت ازشتابان
سعدی

Sahrada kendi gözümle gördüm ki aheste giden acele edeni geçti. (Sa'dî)

Acele ederek mânasına sıfatı haliye de olur.

شِتاغ (şitâğ) = Çok süt veren kadın ve çok süt veren her dişi hayvan.

شِتَافَتِن (şitâften) = Tacil etmek, ivmek.

هر سو بطاب شتافتندش
جستند ولی نیافتندش
نظامی

Onu aramak için her tarafa seğirttiler; aradılar fakat bulmadılar.

(Nizâmî)

شِتَالَنگ (şitâ leng) = Topuk kemiği, aşık=بجول bucül, bujül (Ar.) کعب .

باقامت همت بلندت
درای محبط تاشتانگ
شری

Senin büyük himmetinin boyuna nazaran engin deniz topuğuna kadar gelir.

(Şeref)

Ş Araba tekerleği geçen ağaç
Ş Aşık kemiği ile oynanan oyun.

شُتَان (şutân) = Zend lûgatinde
yıllar = sâlhâ.

شُتُر (şutur) = Deve.

بیم وی از دوری منزل نبود
گرچه شتر بود شتر دل نبود
سلیم طهرانی

Onun korkusu konağın uzaklığından değildi. Deve idi amma deve yürekli yani korkak değildi.

(Selîmi Tehrânî)

شُتُرِا (şutur pâ) = Devetabanı: buhuri meryem denilen bitkinin bir nev'i.

شُتُرِا (şutur hâr) = Devedikeni denilen yaban enginarı.

شُتُرِا (şutur dil) = Deve yürekli (k.) korkak (ba.) Ş Kindar. (ba.).

شُتُرِا (şutur dendân) = Zaçı mısırî denilen bir nevi zaç ki deve dişine benzer.

شُتُرِا (şutur gâz) = Baldıran kökü.

بسان اشتر دولاب گشته سرگردان
نه از نهایت کار آگه و نه از آغاز
زحاسدان شتر دل مدار مریدی چشم
که نیشکر نه برود زببخ اشترغاز
ظهیر

Dolap devesi gibi sersem ve şaşkın olmuş; işin ne bidayetinden, ne nihayetinden haberi var. Kindar hasutlardan insanlık ümidetme; çünkü baldıran kökünden şeker kamışı bitmez. (Zehir)

شُتُرِک (şuturek) = Devecik: şuturün küçültülmüşü Ş Dalga.

شُتُرِگَاو پِلَنگ (şuturgâv peleng) = Zûrafa denilen hayvan. Türkçe tahrif ile zurnapa derlermiş. Başı deveye, göğsü, boynuzu, tırnağı öküze, derisi kaplana benzediğinden bu üç isimden mürekkep bir isim olmuştur.

شُتُرِگُرِبِه (şutur gurbe) = Deve, kedi (k.) iyili kötülü, uygun, uygun-suz birbirleriyle mütenasip olmıyan şeyler, iyi ile karıştırılarak sürülmek istenilen fena şeyler.

در حیز زمانه شتر گربها بیست
کیتی نه یک طبیعت وگردون نه یک فست
انوری

Zamanda çok karışık şeyler vardır. Dünya bir tabiatlı, felek bir çeşit değildir.

(Enverî)

Şutur gurbe tâbiri Arapça «ما اوحس الناقة لولا الملوثة في عنقها» darbı meselinden alınmıştır: devesini kaybeden bir Arap, bulursa bir kuruşa satmaya yemin eder. Deveyi bulunca yemininde hanis olmamak için devenin boynuna bir kedi asıp deve bir, kedi bin kuruşa; fakat ikisi birlikte satılıktır diye ilân eder. Bunu görenlerden biri... ما اوحس الناقة... = ne ucuz deve boynundaki mel'un olmasa idi demiş ve darbimesel olmuştur. (ba.) (ba.). شُتُرِمُرغ (şutur murg) = Devekuşu.

چون شتر مرغی شناس این نفس را
نه کشد بار و نه بود برهوا

گر بپرگویند گوید اشترم
ورنمی بارش بگوید طائر
عطار

*Bu nefsi ne yük çeker, ne hava-
vaya uçar bir devekuşu say.
Eğer ona uç derlerse deveyim,
yük koyacak olursan kuşum
der.*

(‘Attār)

(Ar.) نعامه .

şutur murğ būden) (şutur murğ būden)
= İki hünərli sanılıp da hiçbi-
rini yapmaya muktedir olama-
mak Ş Bir işi yapacağını iddia
edip de yapacağı vakit bahane
etmek.

şutur mūr) = Mağrıp or-
manlarında (masal kabîlinden)
keçi ve buzağı büyüklüğünde
bir karıncadır ki insanlara ya-
hut deveye hücum ederek he-
men parça parça eder (Nefîsî).
İsfahan’lılar mecazen kavunun
küçük dilimine derler (Nizâm).

شترنج (setrenc) = Buğday, nohut,
mercimek gibi birbirine karış-
tırılmış hububattır. Bundan ya-
pılmış yemeğe aşı şetrenci, di-
limizde çavuş aşı; ekmeğe nam
şetrenci derler. Nâşîrî, mâruf
oyun mânasına gelen şetrenci
Ferheng sahipleri bu mânaya
iradetmemişlerse de bu kelime-
nin o mâna ile münasebeti var
zannolunur; çünkü şetrenç aşı
nasıl muhtelif hububattan mü-
teşekkil ise (şetrenc) in de fil,
ruğ, şâh, vezir, piyade gibi

muhtelif alet ve şekilleri vardır
diyor şetrenk (ba.).

şetrenc bâz) = Şatranç
oynıyan. (k.) Yemek yerken
usul ve âdaba riayet etmiyen
şahıs.

şetrencî) = Çizgileri şat-
ranç tahtası gibi olan bir nevi
kilim.

دعای آریزاده شترنجی رخ
تاری دست بطاعت ز صفار و ز کبار
نظام

*Taat ve ibadette küçük ve bü-
yüklere tefevvuk etmek istersen
namazda şatranç biçimindeki
seccadeye yüzünü koy.*

(Nizâm)

şetrenç) = Şatranç de-
diğimiz oyun ki hakîm Dahiri
Hindî yahut oğlu Sıssa tarafın-
dan icadedilmiş. Sıssa’nın oğul-
larından Leclâc yahut Leylâc
her tarafa yaymıştır.

شاهجه شهبان هفت اقلیم
مانند برش چو شاه شترنگ
فتوح علی خان

*Bir padişah ki yedi iklimin
padişahları onun yanında şat-
rancın şahına benzerler.*

(Feth’alî Hân)

اندون شطرنج رخ و نرد درد
هر که نبود مات و شد درد اوست مرد
هدایت

*Bu meşakkat şatrancında ve
dert tavlasında her kim mat
olmazsa ve çıkmaza çalmazsa
mert odur.*

(Hidâyet)

سِفْت (şiteft) = Yükseklik & Ev
örtüsü, sakf, tavan.

سِل (şetel) = Kumarbazların oyun
bittikten sonra kumar meclisin-
de bulunanlara ayırdıkları pay,
hisse.

گرو از شاخ شکوفه چو برد باد بهار
در می چند نهد در کف لرغوس بشتل
شاء طاهر

*Bahar rûzgârî çiçeğin dalından
ôğdûl götürürse nergisin avu-
cuna pay olarak birkaç para
koyar.*

(Şāh Tāhir)

سُلْم (şutulum) = Zulüm ve galebe.
(ba.).

سِن (şeten) = Memleket.

ستايش تو بذات تو و محامدات
نه از فروغى سامان و نارسان و شتن
قائى

*Seni methetmekliğim kendi za-
tın ve medhe şayan hareketle-
rinden dolayıdır; servet ve sâ-
manının, şehir ve memleketinin
çokluğundan değil.*

(Kāānî)

سِه (şitte) = Üzüm & Bayat. سته
(ba.).

سِي (şeti) = Yemek tepsisi, sini,
bazı lûgatlerde (t) yerine (n)
iledir.

شَج (şec) = Çorak, bor yer.

شَجْن، شَجَابِر، شَجَام (şecâm, şec-
lîz, şecen) = Ağaçları kuru-
tacak derecede soğuk.

در پناهش مضرى نرسد
شاخهای برهنه را ز شجام
فخرى

*Onun himayesinde çıplak dal-
lara şiddetli soğuktan zarar
gelmez.*

(Fehrî)

شَجَايِدَن (şecâyiden) = Soğuk al-
mak, üşümek, soğuk vurmak,
kurumak bu kelimenin şecânî-
den, şecûden, şeciden şeklinde
masterları görüldüğü gibi şecâ-
yed, şeced suretinde muzarileri
de görülmüştür, müteaddi şek-
li de şecâniden = soğutmak,
üşütmektir.

صورت خشم از بهیت خویش
ذره را بدهر بجاید
خاک دریا شود بسوزد آب
بفسرد نار و برق بشجاید
دقیق

*Öfkenin şekli mehabetinin bir
zerresini zamana gösterecek
olursa toprak deniz olur, su
yanar, ateş döner, şimşek soğur.*

(Değîkî)

شَجَرَاک (şecerek) = Su teresi. تره بیزاک
(ba.).

شِجْک (şecuk) = Katır, at ve o gi-
bilerin yürüme sesi.

شَعْنَةُ جَارُمِ حِصَارٍ
(şehne'i çârum
hîşâr) = (k.) Güneş.

شَعْنَةُ دَرْيَايِ عِشْقِ، شَعْنَةُ جَارُمِ كِتَابِ
شَعْنَةُ غَوَايِ، شَعْنَةُ سَبِّ وَتَحْرِزِ

قِيَامَتِ (şehne'i çârum kitâb,
şehne'i deryâyî-ışk, şeh-
ne'i şebuseher, şehne'i
ğevğâyî kıyâmet) = Cenabı
peygamber (سلم) Efendimiz haz-
retlerine işaretir.

شَعْنَةُ نَجَفِ (şehne'i necef) = Haz-
reti 'Alî'ye işaretir.

اصبحت زائراً لك يا شحنة النجف
بهر نثار مقدم تو نقد جان بکف
جای

Ya Ali! Can nakdini ayağına
saçmak için elimde tutarak
seni ziyaret maksadiyle sabah-
ladım.

(Cāmî)

شَخْ (şeh) = Dağ.

ز آسمان بزمین غم دشمن تو رسد
چو سیل و سفک که آید پیستی از سرش
سوزی

Gökten düşmanının başına inen
gam ve keder; dağın tepesinden
aşağı inen şel ve taş benzer.

(Süzni)

Ş Mutlak pek ve muhkem olan
şey hususiyle dağ eteklerinde,
bayırlarda olan bor yer.

Bir ejdere dair :

نه بینی ز زمهرش زمین گشته بود
همه شخ سیاه و همه که کبود
اسدی

Görmez misin onun zehirinden
yerin bor kısmı büsbütün siyah,
dağ kısmı göğermişti.

(Esedî)

(H) nin şeddesiyle de doğrudur.

کنندش بخنجر تن از صرچدا
بشخی که هرگز نروید گیا
شاعر

Hiçbir vakit ot bitmiyen bayır-
da hançerle vücudunu başından
ayırırlar.

(Şa'ir)

Ş Şâh muhaffefi.

Kıtlık bir sene hakkında :

نه در باغ سبزه نه در کوه شخ
ملخ بوستان خورد و مردم ملخ
سعدی

Ne bağda yeşillik, ne dağda
fidan kaldı; çekirge bostanı
yedi, halk çekirgeyi.

(Sa'dî)

Birinci mısraın «نه در کوه و شخ»
suretinde olduğuna göre şeh
dağ eteği mânasını ifade eder.
(Ş) nin ötresiyle şūh (muḥ.)
شوخ (ba.).

شَخَا

(şehâ) = şehūden yahut
şehâyiden, şehâniden
niden = diş ve tırnak ile tır-
malamak, yaralamaktan (emir,
ismas.). Şehâyîd = tırmaladı,
şehâyed = tırmalar.

سواران خفته و این اسب بر سرشان همی تازد
که نه کسرا بگوید سر نه کسرا روی بشخاید
ناصر

Sûvariler uyumuş; bu, hiçbir kimsenin başını ezmiyecek ve yüzünü yaralamıyacak şekilde onların başına at sürüyor.

(Nâşır)

چو بشنید شاه آن پیام نهفت
ز کینه لب خود شخاید و گفت
لبیبی

Padişah o gizli haberi işitince kin ve hiddetinden dudağını ısırdı.

(Lebîbî)

شخاید رخسار می کرد آوخ
ز سردی آهش شخاید دوزخ
زراشت

Yanağını tırmalıyor, ahının soğukluğundan cehennem soğuyacak derecede ah ediyordu.

(Zerûteşt)

شَٰهَادَانْ

(**şehâdân**) = Yaralayıcı, tırmalayıcı.

شکافان تیرکاه برندگان
شخادان جگرگاه درندگان
دقیق

Kuşların böğrünü yırtıcı, yırtıcı hayvanların ciğergâhını yaralayıcı.

(Değiği)

Kaideten şehâyân olmak lâzım gelirse de lûgatlerde bu şekildedir. Kıyasa muhalif olarak dalın nereden geldiğine dair bir kayda tesadûf edemedim.

شَٰهَارْ

(**şehâr**) = Kalye taşı.

شَٰهَسَارْ

(**şehsâr**) = Dağ eteklerindeki bor yer.

همی بگداخت برف اندر بیابان
تو گفنی دادرش بجاری سل
پکردار مریشمهای ماهی
همی برخاست از شخساو اوکل
منوچهری

(**ba.**) **şâhsâr** muhaffefi.

همچو مرغان زمین بر سر شخسار مرو
مولانا

Yeryüzü kuşları gibi koruluğa gitme.

(Mevlânâ)

شَٰهَشْ

(**şehş**) = Düşme, kayma.

سندش چنان بسپرد دلها
که يك ذره نبود ورا شخش و شخش
فخری

Onun atı dağ tepelerini öyle tayyeder ki ona düşmenin, kaymanın zerre kadar ehemmiyeti olmaz.

(Fehrî)

Ş Eski kürk ve elbise.

بجای رسیده است حال عدوش
که پیش به از شرب مهریست شخش
فخری

Düşmanın hali bir dereceye ermiştir ki onun yanında eski elbise Mısır'da yapılan kıymetli kumaştan daha iyidir.

(Fehrî)

شَٰهَشِيدَنْ

(**şehşiden**) = Kaymak, düşmek.

از تو بخشودنست و بخشیدن
از من افتادنست و شخشدن
سنائی

(**ba.**) بخشود

شکاسه

(şehkâse) = Dolu = Teg-reg.

رومالت بياشد همه در وگوهر
بر اعاديت يابود همه شکاسه و غار
مگر شود بحرگف همت تو موج زنان
ور شود ابر سر رايت تو طوفان مار
رودكى

Eğer senin himmetli avcının denizi dalgalanırsa, sana tâbi olanlara hep inci ve elmas saçar. Eğer bayrağının başı üstündeki bulut tufan yağdırırsa; düşmanlarına hep dolu ve diken yağdırır.

(Rûdekî)

شعل

(şehl) = Islık, feryat § Kuş gagasıyle eti ısırp koparmak.

شعلی

(şehlî) = Otluklarda olan ince diken, kılçık, dikenli ot.

شعلیدن

(şehliden) = Islık çalmak § Solmak = şehüliden.

شخم

(şehim) = Nadas.

(şehim kerdên) = Nadas etmek.

شخن

(şehen) = Tirmalama, bereleme, batırma, sançma.

تازبوی استرن گهره دل مردم قراو
تا زخم خارین یابدن مردم شخن
استرن بر دشمنانت باد همچون خارین
خارین بر دوستانات باد همچون استرن
قطران

Halkın gönlü gül kokusundan müsterih, vücudu dikenlik ya-

rasından rencide oldukça, gül, düşmanlarına dikenlik; dikenlik, dostlarına güllük gibi olsun.

(Kêtrân)

شخسار

(şehenşâr) = Karabatak denilen deniz kuşu.

شخودن

(şehūden) = Diş ve tırnakla yaralamak, tirmalamak.

به پنج ماهی سینین طبایع زده برآه
بده هلال نگارین همی شخودن
قانی

Gümüş balığa benzeyen beş parmağıyle yüzünü tokatlıyor, ayçaya benzeyen kınalı on parmağıyle yüzünü tirmalıyordu.

(Kāānî)

شخول

(şehūl) = Hayvanların su içmesi için çalman ıslık.

(şehūliden) = Islık çalmak § Haykırmak ve feryad etmek § Solmak tan (emir, ismas.)

آن شخولیدن بکره می رسید
سرهمی برداشت وزخوری دمید
مولانا

O ıslık çalmak taya erişiyor; başını kaldırıyor ve içmekten ürküyordu.

(Mevlânâ)

تو دعا را سخت گیر وی شخول
عاقبت برهاندت از دست غول
مولانا

Sen duaya sıkı sarıl ve feryadet ki âkıbet seni gulyabaninin elinden kurtarır.

(Mevlânâ)

شخیدن

(şehīden) = Şehşiden.

شَهِشْ (şehîş) = Güzeli sesli küçük
bir kuş.

شَهِلْ (şehil) = Şehül. Mastarı şe-
hüliden = (ba.) شخولیدن.

شُدْ (şud) = Şuden = olmak Ş Git-
mek ten mazi.

برچهره دید کز دلبری
رستنده شد صورتش را بوی
نطای

Öyle bir peri yüzlü güzel gör-
dū ki peri, onun suretine tapı-
nıcıdır.

(Nizāmî)

اگر سروی شد از بستان عالم
نو باقی مان که هستی جان عالم
نطای

Eğer cihan bostanından bir selvi
gitti ise sen sağ ol; çünkü ci-
hanın canısın.

(Nizāmî)

جوانی شد وزندگانی نماند
جهان گو همان چون جوانی نماند
نطای

Gençlik geçti, hayat kalmadı.
Mademki gençlik kalmadı; dün-
yaya söyle o da kalmasın.

(Nizāmî)

Gelmek mânasına da kullanılır.

شد موسم سبزه و تماشا
برخیز و بیا بسوی صحرا
سعدی

Sebze ve seyir mevsimi geldi;
kalk, sahra tarafına gel.

(Sa'dî)

Mazii naklisi şude = olmuş git-
miş.

پیرانه سرکه قد امیدى دو تا شده
از چار خایگی دوسه چاکتخدا شد.
يك جنس خایه بود متاع سرای او
آن هم ز دست داده و خواجه سرا شده
امیدى

İhtiyarlık zamanında Ümîdînin
beli büküldüğü halde kadınları
özlediği için birkaç yerde ev
sahibi olmuştu, evinin metarı
bir cins hayadan ibaret iken
onu da elden kaçırmış ve hadım
olmuştur [*].

(Ümîdî)

(Ş) nin üstünü (d) nin şedde-
siyle (şedd) sesi ve sazı düzen-
lemek, ayarlamak, şudde
bir dizi inci, şedde bir nevi
elbise.

شُدَنِ (şudenî) = Vukuu mümkün
olan şey.

شِیدِیَارْ، شِیدْكَارْ (şidkâr, şidyâr)
= Tohum saçmak için nadas
edilmiş, sürülmüş tarla.

گل خوش بوی پاکیزه است اگر چند
نورید چوکه در سرگین و شد یار
ناصر

Ümîdî nin dört hanımı varmış, günün
birinde hanımlar kavgaya tutuşmuşlar, Ümî-
dî aralarına girmek istemiş, içlerinden bir
tanesi Ümîdî'nin hayalarını sıkarak erkek-
liğine son vermesi üzerine bu kıtayı söyle-
miş ve hanımlarının hepsini terk ederek bir
medrese köşesine çekilmiştir. Ümîdî, İra-
nın güzide şairlerinden olup Tahran'lıdır.
920 tarihinde maktulen vefat etmiştir.

Hoş kokulu gül her ne kadar temiz ise de gübrelî ve sürül-müş yerin başkasında bitmez.

(Nâşır)

برزه گاویت کو خورد ناچار
بر تخمی که او کند شد یار
مختاری

برزه گاو (ba.). (t) ile şitkâr da de-nir.

زمین خاطر کردم شیار و تخم ثبات
دران فکندم تا خود چه روید از شکار
فخری

Fikir zeminini hazırlayıp bitki tohumunu oraya attım; baka-yım tarlade ne bitecek.

(Fehri)

شِر (şir) = Güneş.

شَرَاب (şerâb) = İçilecek şey mâ-nasına Arapça olup Farsçaya mahsus mânası sarhoşluk veren her mayi hususiyle üzüm suyu-dur.

شراب انداختن (şerâb endâhten) = Şerap yapmak, şarap kurmak.
شراب پُشت دَار (şerâbı puşt dâr) = Keyfini artırmak için içine kuv-vet verici maddeler karıştırı-lan şarap.

از سیه مستی کفدگم خویش را هر کس کشید
زان لب نوحط شراب پُشت دَار بوسه را
صائب

O yeni tüylenmiş dudaktan kuvvelli bir öpücük alan kişi çok sarhoşluktan kendini kay-beder.

(Şâ'ib)

شراب درغمی (şerâbı derğemî) = Dergam şarabı. درغم (ba.).

زده شراب (şerab zede) = Çok şa-rap içmekten bizar olan ve hastalanan kimse = (mey zede).

شدم آخر چنان شراب زده
که نمودم زبوی باده حذر
قآلی

Şaraptan öyle hastalandım ki şarap kokusundan çekinir ol-dum.

(Kâânî)

تو برکناره دریای صبز خیمه زده
شوان شراب زده برکنارهای شمر
فرخی

Sen yeşil denizin kenarında çadır kurmuşsun padişahlar ha-vuz kenarında mesti lââyâkıl olmuştur.

(Ferruhî)

شراب زده گی (şerâb zedegî) = Şara-bın neşvesiyle bihuş olmak.

شراب شیراز (şerâbı şîrâz) = Bir nevi kırmızı renkli üzüm şarabı ki İran şaraplarının en iyisi imiş.

شُرَاحِی (şurâhî) = Bir nevi kebab, Arapça şerheden alınmıştır [*].

شِرَّان (şirrân) = Şarıl şarıl akıcı ve dökülücü, bu itibar ile sa-ğanaklı yağmur. Mastarı شمریدن (ba.).

شَرَبَتِ اَلْمَاسِ (şerbeti elmâs) = (k.) Parlak kılıç.

[*] Lûgatlerin bir kısmında (ş) üstün-dür. Fırın kebabı, güveç kebabı dilim di-lim et kebabı diye muhtelif şekillerde ta-rif edilmiştir.

شَرْبَتِ (şerbetî) = Kadın yaşmağı yapılan bir nevi tülbent § Su maşrapası, şarap kadehi § Bir nevi zerdali (Çerâğı hidāyet) kırmızımsı renk (Nıẓām).

شَرْبِین (şerbîn) = Katran ağacı ki çam nev'indendir.

شَرْحِ کَشَاف (şerhi keşşâf) = Zemahşerî'nin Kur'anı Kerim tetsiri olup bir şeyden uzun uzadıya bahisten kinayedir.

بر مصحف روی او نظر کن زاهد
بسیار مگوی و شرح کشاف بخوان
اشرف

*Sofi! onun Mushafı Şerife ben-
ziyen yüzüne bak, çok söyle-
me, sözü uzatma.*

(Eşref)

شِرْدَاغ (şirdâğ) = Önü açık yeni kısa elbise (Farsça lûgatler). Mintan: içlik gibi kısa libas (Burhân tercümesi).

شِرْزِدْک (şirizdek) = Alıç denilen dağ yemişi = کویج (Ar.) زردور.

شَرَزَه (şerze) = Hışımlı, kuvvetli, sırtan ve dişlerini gıcırdatarak sıçrayıp haykıran mânalarına aslan ve kaplana sıfat olduğu gibi mecazen yırtıcı ve yırtıcı olmıyan hayvanlara sıfat olduğu da vardır.

اسیر تاج این گشته پیل زنده مدت
مطیع خنجر آن گشته شیر شرزه
اندوی

*Sarhoş iri fil bunun baltasına
esir, erkek kuvvetli aslan onun
hançerine muti olmuş.*

(Enverî)

برنده دگ شیران فتنه دوگه جان
دورده دل شیران شرزه درصف جنگ
قاتل

*Bariş zamanında fitnenin şir-
yan damarını kesici, savaş sa-
fında öfkeli aslanın yüreğini
yarıcı.*

(Kāānî)

خروشد و بار غریبان بدست
ابرشت شرزه هیولان مدت
فردوسی

*Bağırdı ve gariplerin yüklerini
sarhoş, kızgın develerin sırtla-
rına bağladı.*

(Firdevsî)

شُرْشُر (şurşur) = Suyun dökülüş sesinden kinayedir. آب شرشر (ābi şurşur) = Küçük çağlıyan.

شَرْف (şeref) = Kapı eşiği, kapı önündeki oturma tahtası,

شَرْفَاک (şerfâk) = Her ses husu-
siyle ayak sesi.

تا که هنگام رفتن اندر راه
نبود مودوماردا شرفاک
فتخری

*Yolda yürüdükleri zaman ka-
rınca ve yılanın ayak sesi ol-
madıkça.*

(Fehrî)

شرفالده ، شرفنك ، شرفك ، شرفالك ، شرفان
شرفه (Şerfân, şerfânek, şerfek,
şerfenek, şerfâlenk, şerefe) de
derler.

شرفه بشیند دوشب معتمد
برگرفت آتش زنه کاتش زند
مولانا

*İtimadedilen kimse gece vakti
bir ayak tavuşu işitti; yakmak
için çakmağı aldı.*

(Mevlânâ)

توانگر بنزدیک زن خفته بود
زن از خواب شرفاک مردم شنود
ابوسعکور

*Zengin, kadının yakınında yat-
mıştı, kadın uykudan adamın
ayak sesini işitti.*

(Ebū Şekūr)

شَرَك (şerek) = Kurdeşen deni-
len hastalık, (r) nin tutariyle
ilâç bağladıkları bez, sargı. (\$)
nin esresi (r) nin tutariyle çi-
çek hastalığı.

شَرَم (şerm) = Utanma, hayâ.

زهری که دوهه عالم بحسن موصوفست
زشرم چون تو پرزاد می شود پنهان
سعدی

*Peri bütün dünyada güzellikle
öğülürken senin gibi bir peri
yavrusundan utandığından giz-
leniyor.*

(Sa'dî)

Ş Üretme (tenasül) aleti.

şermesâr (şermsâr) = Utanan, mah-
cup.

در قیامت که تو برووضه رضوان گذری
شرمساری بود از چشم تو حورالعین را
جای

*Kıyamet gününde sen cennet
bahçesinde gezdiğin zaman se-
nin gözünden cennet hurileri
utanır.*

(Cāmî)

şermgâh (şermgâh) = Utan yeri :
kadınla erkeğin örtülmesi ica-
beden yerleri.

şermgîn, şermîn (şermgîn, şermîn)
= Utangaç.

گرچه دوشرم و حیا چهرة مریم مثلست
هست و خسار تو صد پرده ازان شرمین تر
صائب

*Hazreti Meryem'in çehresi utan-
gaçlıkta darbimesel olmuşsa
da senin yüzün ondan yüz de-
rece fazla utangaçtır.*

(Şā'ib)

şermende (şermende) = Mahcup,
utanan. Şermiden den ismi fail.
Müştak olmayıp camit olduğuna
göre şerm mend muhaffefi-
dir. Sonundaki (h) zebane, den-
danedeki gibi teşbih ifade eder
(Giyâs).

تا برگرفت ماه من از رخ نقابرا
شرمنده ساخت عکس و رخس آفتابرا
صابر

*Benim ay gibi güzelim yüzün-
den örtüyü kaldırınca yanağı-
nın parıltısı güneşi utandırdı.*

(Şābir)

هر که بناز تو بچمن خنده می کی
گلهای باغرا همه شرمنده می کی
شاعر

*Her ne zaman çimende naz ile
gülersen bahçenin bütün gülle-
rini utandırırısın.*

(Şā'ir)

مانده ام از یار دور وزنده ام
زین گنه تازنده ام شرمندہ ام
جای

*Sevgiliden uzak düştüğüm hal-
de yaşıyorum, bu suçumdan
dolayı yaşadığım müddetçe
mahcubum.*

(Câmî)

شِرْنَاک (şirnâk) = Göz kapağının
ucunda çıkan arpacık.

شَرَنگ (şereng) = Zehir.

ابای نظم مرا یز چاشنی مطلب
که درمذاق زمانه بیکست عهد و شرنگ
ظہیر

*Benim nazmım yemeğinde de
tat arama; çünkü zamanenin
zaikasında bal ile zehir birdir.*

(Zehir)

§ Ebū Cehil karpuzu (Ar.) حنظل .

شِرْوَان (şirvân) = Hazer Denizinin
batı cihetinde bir vilâyet. Nâşirî,
selvi ağacı mânasınadır سرو
Arapçadır diyor.

شَرَوَه (şerve) = Bir nevi nağme
= Şehrî.

شِرْوَن (şervîn) = Şirvan kalesi §
Şervîn, Nüşîrvân âdilin ismidir.
Şervîn, Nüşîrvân muhaffefidir.
Şirvân şehrini o yaptırmıştır.
Şirvân sultanları onun evlâtlar-
ıdır § Taberistanda hü-
küm süren bir başbuğ.

Hâkânî'nin, babası Ali Neccarî medhe-
dair :

ضامن اوزاق من اوست مبادا که من
منت شروین برم واندہ شروان خودم
خاقانی

*Benim rızkımı deruhde eden
ancak odur: babamdır. Nüşîrvân'a
minnet etmeyi; onun yaptırdığı
Şirvan şehrini tasasını
çekmeyi Allah bana nasibet-
mesin.*

(Hâkânî)

نوگشته کهن شود علی حال
ور نیست مگر که کوه شروین
ناصر

*Yeni olan şey haliyle eskir.
Eskimiye varsa Şirvan dağın-
dan başka değildir.*

(Nâşir)

شِرِّدَن (şirriden) = Su ve benzer-
leri ara vermeden akmak, dö-
kûlmek. Bu sesi hikâyede Fars-
ça şur şur, şar; dilimizde şar
şar, şarıl şarıl hafif kısmına şırl
şırl denir. Resîden vezninde
şerîden su sızmak, damlamak.

شِسَب (şesp) = Sıçrayıcı = şesb,
kuşesb.

شِسْت (şest) = Sayılardan altmış-
şın adıdır şed=yüz gibi (ş) ile
yazılmasının sebebi ya öte-
ki mânalarından ayırdetmekten,
yahut Arapçanın din lisanı ol-
ması itibariyle Farsçaya tahak-
kümünden ilerigelmıştır.

چون پنجه سال خویشتن را کشت
بر عمر نهاد سال شست انگشت

شك نیست شست وا كانی باید
چون شست تمام شد کان شد بشتم
عطار

*Kendi elli yılını öldürünce
altmış yıl ömrüme parmağını
koydu: elli yılını bitirince alt-
mış yaşına girdim. Şüphe yok
ki şest (zihgir) için bir yay
lâzım; altmış tamamlanınca
sırtım yay oldu.*

(‘Attâr)

Ş Balık oltası.

طره او بدست من چون شست
من چو صیاد او چو ماهی شیم
عنمری

*Onun saçı lülesi olta gibi be-
nim elimde. Ben avcı, o bir
nevi balığa benzer.*

(Unşuri)

مرغ بدام آمد وماهی ایشست
سعدی

*Kuş tuzağa, balık oltaya tu-
tuldu.*

(Sa’dî)

جهان بکام و مرادش زماہ تاماهی
بکام حاسد او چون بکام ماهی شست
سوزنی

*Dünya aydan balığa kadar
onun arzusuna göredir. Onu
kıskananın hali, damağına olta
takılan balığın hali gibidir.*

(Süzenî)

نه من تهای بسودای سرزافت گرفتارم
که زلفت وا بر شست چو سلمان هشت پنجاهی
سلمان

*Zülfünün ucu sevdasına tutu-
lan yalnız ben değilim; zülfü-
nün her oltasında yani her
telinde Selmân gibi elli tane
var.*

(Selmân)

Ş Baş parmak yahut baş par-
mağın yay çekilen yeri Ş (Zih-
gîr) muharrefi zîğîr yani baş
parmağa geçirilen yüksük.

لایق شان بزرگان نیست هر شغل خدیس
شست زان در وقت خارش فارغ از خاریدنست
تأثیر

*Her âdi iş büyüklerin şanına
lâyık değildir, onun için baş
parmak kaşıma vaktinde kaşı-
maktan varestedir.*

(Te’gîr)

دل از دست تو بیرون رفت سعدی
نیاید باز قبر رفته از شست
سعدی

*Sa’dî! Gönül senin elinden
çıktı. Zihkirden çıkan ok geri
gelmez.*

(Sa’dî)

Mecazen mızrab [*] ve saz teli.

بگرفت چنگک و بنشست
بنو اخت ایشست چنگک را شست
رودکی

*Elinde çengi tuttu ve oturdu;
mızrap ile çengin telini çaldı.*

(Rûdeki)

Mızrap baş parmakla tutulduğu
için buradaki şesti baş parmak
mânasına almak da mümkündür
چنگ (ba.) Ş Tuzak Ş Zülûf, il-
mik, ip halkaları.

گر چو میم و جیم گشتم از دل و قامت رواست
کان دهان همچو میمنش دیدم وزلف چو جیم
در میان جیم پنجه شست دارد چانشکار
در میان میم دارد سی و دو دریتیم
سراج‌الدین سگری

*O mîm gibi toplu ağzı ve cim
gibi bûklüm zülfü görünce kal-*

[*] Mizrab=(تارزنه) den bozarak (تزنه)
dediğimiz.

bim mim gibi sıkıldı, boyum cim gibi kıvrıldıysa revadır. Cime benziyen zülfünün içinde canı avlıyan 60 tane tuzak yahut halka; mime benziyen ağzının içinde 32 tane âlâ inci var.

(Sîrâcuddîni Segzî)

شاید او برخورد از ملک درین پنجه سال
کامد از شوق وی این مرغ چهل ساله بشدت
شرف

Bu elli sene zarfında mülkten istifade ederse şayestedir; çünkü bu kırk yıllık kuş ona iştî-yakından tuzağa gelmiştir.

(Şeref)

§ Operatör neşteri.

آمد آن رگزن مسیح برست
شدت الماسگون گرفته بدست
عنصری

O Hazreti İsanın ümmetinden olan operatör, elinde elmas gibi neşterle geldi.

(Unşurl)

§ Zünnar.

گفت شدت مغانه بر بندید
مثنائی

Mecusilere mahsus zünnarı bağlayınız, dedi.

(Senâ'î)

§ Ok ve yay mânasına da gelir § (§) nin esresiyle Nişest = oturdu muhaffefidir.

§ (şest gerân) = (k.) Ok atıcılar, tirendaz ve kemandarlar.

شِستگانی (şistgânî) = Temel, esas.

ز خاک در گه او سازشستگانی عمر
که قلب کعبه بود شستگانی عراب
ابوالفرج

Hayatın temelini onun dergâhının toprağından yap; çünkü mihrabın temeli Kâbenin kalbidir.

(Ebûlferec)

شستن (şustem) = Yıkamak, temizlemek.

ز لنگ غم از دل چو آینه
بمی ز لنگ شستم هوس
عاد

Ayna gibi olan gönülden keder pasını parlak şarap ile yıkamak arzusundayım.

(İmâd)

شسته (şuste) = Yıkanmış, temizlenmiş § Mendil, yüz havlusu.

شستن (şesn) = Sedef = güşî mahî, midye ve istiridyeye gibilere de denir § Kuvvei namiyesi olan her şey § Şeker kamışı § Üzerine terengebîn yağan deve-dikenî ترنگبین (ba.) § Dölyatağı.

شش (şeş) = Sayılardan altının adı.

شش آواز (şeş âvâz) = Musiki biliminde mevcut altı makam ki şunlardır: selmek, şehnâz, gerdâniye, geveşt, mâye, nevrûz.

شش انداز (şeş endâz) = Yumurta, soğan, şeker, turşu ile yapılan bir nevi yemek (Niżâm) (k.) Altı aşıkla oynıyan kumarbaz § Tavla oynıyan kimse § İki

ele içer tane top alıp birer birer havaya atarak yere düşürmeden tutan ve ikisi elde dörd havada olmak üzere oynayan kişi.

برون آمد ز پرده حجر ساری
شش اندازی بجای شیشه باری
نقدی

Perdeden bir sihirbaz çıktı; bir hilekâr yerine bir kumarbaz.

(Nizâmî)

(şēş) شش عروس ، شش خانۆن ، شش بانۆ (şēş bânū, şēş hâtūn, şēş ‘arūs) = Güneşten başka altı gezeğen yıldız.

(şēş bendân) = Kara asma denilen bitki § Şeker bayramının ilk gününden sonra tutulan altı gün oruç=şeşe. (şēş per) = Altı dilli topuz.

(şēş pistân) = Altı memeli: kadınlara karşı tahkir yerinde söylenen söz; çünkü şēş pistân dişi köpek demektir.

(şēş penc) = Bir nevi kumarbazlık § Telefe mârüz olan her şey.

قدر عصمت فتاد درشش پنج
تشریدی بهر هفت ونه در پنج
امیر خسرو

Sen sūs ve ziynet kâydında oldukça ismet akçesinin telef olmasından korkulur.

(Emîr Husrev)

(şēş penc zenân) = (k.) Kumarbazlar § Her şeyden azade olan kemal sahipleri.

شش تان (şēştâ) = Altı telli tambur. Türkçe çeşte derler (‘Abdül-kâdiri Beğdâdî) [*].

شش تازدن (şēş tâzeden) = Tambur çalmak. § Altı aşıkla kumar oynamak.

می خورد شسته زاند غیبت کند لوطی بود
او مسلمان باشد ومن ملحد از بهر خدا
نزاری

Şarap içsin, kumar oynasın, gıybet etsin, lûti olsun. Allah için o Müslüman olsun da ben zındık olayım ha!

(Nizârî)

(şēşhân, şēşhâne) ششخانه ، ششخانه = Altı parçadan dikilmiş değirmi çadır. Kubbeli olduğu için günbedî de derler. Şimdi böyle çadırlara çaderi kalenderî diyorlar (Nâsîrî) § Şēşhane dediğimiz eskiden kullanılan nam-lusu altı yivli tüfek.

(şēşder) = Altı kapısı ve altı tarafı olan her şey § Müseddes = altı köşeli.

وگر نه نخل چه فالتکه از عماره شهید
مهندسانه توان ساخت خانه ششدر
قائى

Yoksa bal arısı ha! usaresinden mühendisçe altı köşeli ev yapmak mümkün olduğunu ne bilir.

Kâünî

Tavla: her dört tarafında nakışlı altışar evi olduğundandır § Bir nevi tavla oyunudur ki pul, tahtanın nihayetindeki evde bağlanıp hareket edemez.

[*] Bu zatın hal tercümesi (تاریخ خورشید) notundadır.

ازین حدس کیتی مدار چشم خلاص
که مهره راه رهائی نداده از ششدر
قائى

Bu altı köşeli cihandan kurtulmayı umma; çünkü tavla pulu tutulduğu son yerden kurtulmanın yolunu bulamaz.

(Kānī)

چو نام خنک تر بر زبان برد نراد
رون عهد اگرش مهره ایست دوششدر
قائى

Tavla oynayan eğer senin atının adını anarsa pulu şeşder de olsa bile dışarı sıçrar.

(Kānī)

Ş Altı yön itibariyle dünya Ş Mecazen şaşkın, mütehayyir.

Şeşderî (şeşderî) = (k.) Dünya.

Şeş rûzi kevn (şeş rûzi kevn) = «خلق السموات والأرض في ستة أيام» ayeti celilesinin delâleti veçhile âlemin halk buyurulduğu altı gün.

Şeş revzen (şeş revzen) = (k.) Altı yön itibariyle dünya Ş Güneşten başka altı yıldız (Burhân ve Kûlzum).

Şeş serî (şeş serî) = (k.) Halis altın; İslâm padişahlarından birinin eline, üzerinde altı tane baş resmi olan bir put geçmişti; onu kırdıkları zaman altınını gayet halis bulduklarından halis altına şeş serî denildi (Reşîdî).

Şeş sū (şeş sū) = Altı yön ki alt üst, sağ sol, ön arkadan ibarettir.

چون منکر مرگست او گوید که اجل کو کو
مرگن آیدش از شش سو گوید که منم اینک
مولانا

(ba.).

شش ضرب نتیجه خوب یا خود شش نتیجه ضرب
(şeş zerb netice-i hûb yahut şeş netice-i zerb) = İnci, altın, misk, bal, şeker ve bütün meyva cinsi.

شش zerbe (şeş zerbe) = Tavla oyununda bir dav. Dav = kumarda öğdüle zam etme Ş Tavla oynayanların ıstılahında birbirini takibeden altı oyunda arkadaşını yenmek.

شش (şuş) = Akciğer, oyken. = derdi şuş = Zatürrie.

شش amâside (şuş amâside) = (k.) Korkak, namert, fena kalbli kimse; çünkü ciğer şişince vücut ve kalbe fütur ve gevşeklik gelir.

ششیره (şeştere) = Kızıl boya denilen kök.

شش خنچ (şeş henc) = Kumar oynayanların içini çıkarıp da kurşun doldurdıkları ceviz.

شش کاکل (şeş kâkul) = Yaban havucu. Muarrebî قائل şeşâkul derler.

شعر مرز دُمک (şe'ri merdumek) = (k.) Gözün üst kapağı = peleki çeşm.

شغ (şeg) = Dal Ş Hayvan boynuzu Ş Öküz ve ahu boynuzundan

yapılan şarap kadehi. (Ş) ötre de olur.

شع گاو و دنبال گرگی بدست
بکوبال سر هر دو را کرد پست
فردوسی

Bir elde öküz boynuzu ile kurt kuyruğu olduğu halde topuzla her ikisinin başını ezdi.

(Firdvsi)

Ş Kolalı bez ve kâğıt hışirtısı.

شَغَا، شَغَا (şegâ, şegâh) — Ok kuburu.

ای سر افزای که از تاج شهان زید همی
بر میان بندگان تو شفا و نیم لشک
معزی

Ey serefra! Senin bendelerin o kadar muteberdirler ki bellerine taktıkları ok kuburu ve yay zarfı yani silâhlık, daima padişahların tacından yapılsa yaraşır.

(Mu'izzî)

nîmleng = Yay muhafaza-sıdır.

شَغَاد (şegâd) = Hile ile Rustemin ölümüne sebeb olan kardeşi.

نه رستم که پایان روزی بخود
شغاد از نهادش بر آورد گرد
سعدی

Rustem son rızkını yiyince yani dünyada nasibi kalmayınca kardeşi Şegâd onun ölümüne sebeb olmadı mı?

(Sa'dî)

شَغَال (şegâl) = Çakal.

شغال لنگون بخت را شیر خورد
بماند آنچه روانه از وسیر خورد
سعدی

Bedbaht çakalı aslan, kalanı doyuncuya kadar tilki yedi.

(Sa'dî)

ز عدل او شده باز سفید جفت کلنگ
ز امن او شده شیر سیاه یار شغال
فخری

Onun adaleti sebebiyle beyaz toğan turna ile çift, onun emniyeti sebebiyle kara aslan çakal ile arkadaş oldu.

(Fehri)

(şegâlî) = Bir nevi üzüm.

شَغَر (şeger) = İş işlemekten elde ve ayakta peyda olan katılık, kabarcık, nasır = pine.

شَغَر بَغَر (şeger beğer) = Perakende, dağınık. Bazı lûgatlere göre şeger beğer Arapçadır ve itba' yani mühmel kabîlindendir.

هر کرا کار در جهان سفرست
از سفر حال او شعر بغرست
دقیق

Dünyada işi seferden ibaret olan kimsenin sefer sebebiyle hali darmadağınaktır.

(Dekîkî)

شَغَك (şegek) = Ahmak, bön.

شَغَه (şege) = شغ ve شفر (ba.).

همی دوم بیجهان اندر از پدر روزی
دو پای پرشده و مانده بادل بریان
عجری

*İki ayağım kabarmış gönlüm
yanmış olduğu halde rızkımlı
temin için dünyada koşar du-
rurum.*

(Ascedi)

شَفْ (şef) = Gece = şeb.

شِفَادَارُو (şifâdârû) = Panzehir; aslı
daruyi şifadır.

شَفَانَه (şefâne) = Çaylaktan büyü-
cek türlü renkli bir kuş (Ar.
ابوفراش).

شِفْت (şeft) = Ucuz ve kıymetsiz
şey Ş Eğri büğrü Ş Şişman.
semiz, yoğun Ş Gılân'da iyi ka-
vanoz ve mertebani yapılan bir
köy.

شِفْت (şuft) = Hasis, cimri.

شِفْت (şift) = İğri büğrü Ş Yara-
dan kan ve cerahatin sızıp ak-
ması.

شِفَالُوْد، شِفَالُو (şeftâlû, şeftâ-
lûd) = Şeftali dediğimiz mey-
va.

مقدورست که از هر کسی چه فعل آید
درخت مقل نه خرما دهد نه شفتالود
سعدی

*Herkesten ne iş meydana gele-
ceği mukadderdir. Dum ağacı
ne hurma verir ne şeftali.*

(Sa'dî)

گرد عذیر آشته برزخش
راست گوئی بدست مشه آتود
گر چنگال صوفیان افتد
دغدش مگر بشتانود
سعدی

*Çenesine amber tozu konmuş;
çenesi yeni tüylenmeye başla-
mış; doğrusunu söylemek ister-
sen o çenesi misk kokulu bir
ayvadır. Sofuların pençesine
düşerse şeftali (öpücük) alma-
dıkça salıvermezler.*

(Sa'dî)

Şimdi hülü deniyor.

شِفَاتَهَنَك، شِفَاتَهَنَج (şeftâhenc,
şeftâheng) = Sırmakeşlerin
hadde demiri.

شفاگر بس قوی باشد حسود
بشفت هنج تدبیرش دراهنج
گهش ی زن بیای کین وی کش
گهش ی کش بدست مهر وی تیج
فخری

*Şahım! Sana hasededen eğer
çok kuvvetli ise onu tedbir
haddesinden çek. Kâh kin aya-
ğıyla vur öldür, kâh kahır eliyle
çek ve bağla.*

(Fehrî)

Ş Hallaç yayı ve tokmağı Ş
Ağaçlık ve koruluk.

شِفْتَرَاك (şefterek) = Sığırdili de-
nilen bitki yahut onun tohumu.

شِفْتَرَنَك (şeftereng) = Bir nevi
şeftali, konuşmada şelil deniyor.

شِفْتَل (şeftel) = Üç yapraklı gül
yahut yasemin (ba.).

شِفْتَن، شِفْتِيدَن (şiften, şiftiden) = Yaradan cerahat sızmak, damlamak ve damlatmak, kaşımak, kaşıtmak.

شَفَش (şefş) = Hallaç değneği Ş Ağaç dalı.

شِفْشَه (şifşe) = Altın ve gümüş külçesi (Burhân). (ş) nin üstüniyledir, fakat (şüşe) müradifi ve ondan çevrilmiş olmasına nazaran (ş) nin ötre olması icabeder (Reşîdî).

که شفشه های زر کند از هر دری برون
که بر هوا فشاند گاوارسهای زر
شاعر

Kâh her kapıdan altın külçeleri çıkarır, kâh havaya altın darı-lar saçar.

(Şâir)

شَفَك (şefek) = Hünersiz, bilgisiz, cahil adam.

پنداشت همی حاسد کاو باز نیاید
باز آمد تاهر شفکی ژاژ نغاید
رودکی

Kıskancı, onu geri gelmez sanıyordu; her bilgisiz gevezelik etmesin diye geri döndü.

(Rudekl)

شَفَل (şefel) = Deve tırnağı.

شَفَلَج (şeflec) = Gebre: bir yabani çalılığın turşuluk yemişi. Kebre çimeğine de derler (Ar.) ثمرة الکبر.

شَفْلِيدَن (şnfliden) = Işık çalmak.

شَفْنِن (şifnîn) = Balıkçıl. بونمار (ba.).

شَفُودَه (şufude) = Hafta.

بود ورد وحرز رهی وصف خلقت
ماه و بسال و بروز و شفوده
علی فرقدی

Kulun ay ve yıl, gün ve hafta yani her zaman ahlâkını öğ-meyi dilinden eksik etmez ve onu necatına vesile sayar.

(‘Aliyi Ferkedî)

شَك (şek) = Sıçanotu: bu kelime (k) nin şeddesiyle (yekîn) karışılığı şek mânasına Arapça olduğu gibi yazdığımız sıçanotu mânasına da Arapçadır = سم الفار . Avam (سم الفار) e sünbül hâr der (Reşîdî). Burhân'da (ş) ötre dir.

هاند هراڻ که باز شناسد شک از یقین
کاندو بزگواری تو نیست هیچ شک
گر بر شرننگ و شک بوزد باد لطف تو
در حال شهید و شکر گردد شرننگ و شک
سوزی

Şekki yakından ayırdeden bilir ki senin büyüklüğünde hiç şüp-he yoktur. Senin lûtfunun rûzgârı zehir ve sıçanotu üstüne eserse zehir ve sıçanotu derhal bal ve şeker olur.

(Sâzeni)

شَكَاة، شَكَا (şegâ, şegâh) = Ok kuburu = şegâ.

شَكَاد (şegâd) = Rustemin kardeşi (ba.).

شَكَار (şegâr) = Çakal.

شِگَار (şigâr) = Yenecek şey.

شُگَار (şugâr) — Sönmüş kömür,
kor.

شِکَار (şikâr) = Av. شکاری (şikârî)
Avcı.

بیدخواهان دولت حمله آورد
چو برگنجشک شاهین شکاری
قائی

*Devlete kötülük isteyenlere,
avcı şahinin serçeye hücumu
gibi hücum etti.*
(Kâânî)

به برادرش شان گرگ شکار
نروی سوی گشت یوسف وار
هانق

*Kardeşlik taşıyan kurt avcıla-
riyle Yusuf gibi gezmeye git-
miyesin.*
(Hattîfî)

شَكَاشَك (şekâşek) — Ayak sesi.

شِکَاف (şikâf) = Yarık, yırtık.

برآورد از شکاف سیفه خویش
صفیری دلشراش از سینۀ ویش
وحشی

*Yaralı göğsünün yarığından yü-
reği parçalayıcı bir ses çıkardı.*
(Vehşî)

Ş Şikâften = yarmaktan emir,
(İsmas., isfa. muh. vas.)

بزد هردورا بیدۀ دل شکاف
بدید شان از گلر تا بنای
اسدی

*Her ikisine yürek yarıcı bir
mızrak vurdu. Boğazlarını gö-
beklerine kadar yarıdı.*
(Esedî)

Ş İpek turası.

شکوفه همچو شکافت و میخ دیا با
مه و خوست هانا باغ درصراف
ابوالمؤید

*Bağda çiçek ipek turası, bulut
ipek kumaş dokuyucu gibidir,
ay ile güneş sanki sarraftır.*
(Ebulmu'eyyed)

شِکَافَتَن (şikâften) = Yarmak.

صفوف خصم شکافت همی بتیغ جهاد
چنانکه حیدر کرار در صف صفین
مبای کاشای

*Haydari Kerrarın Şıffın savaşı
safındaki kaugası gibi durma-
dan cihat kılıcıyla hasmın saf-
larını yarar, perişan eder.*
(Şebâgı Kâşânî)

شِکَافَه (şikâfe) = Tezene, çalgıcı,
mızrab — zehme.

پشادی همه در کف رود زن
شکافه شکافیده شد از شکن
اسدی

*Sevinçle çalmaktan sazendenin
elinde mızrap hep yırtıldı.*
(Esedî)

شِکَافِزَن (şikâfezen) — Çalgıcı,
sazende.

شِگَال (şegâl) = Çakal.

همیشه تا که نگردد حال باز تذرو
مدام تان شود هم‌دشمن شیر شگال
فخری

*Sülûn daima doğana benzeme-
dikçe çakal daima aslanla bir-
likte oturmadıkça.*

(Fehri)

شَكَائَكَ (şekânek) = Kuş kursağı.

شِكَاوَنَدَه (şikâvende) = Yer ya-
rı, kazıcı, delik delen, lâğım
açan.

شِكَاوَنَه (şikâvene) = Şikâvende. Bu
münasebetle kefen soyana (gür
şikâvene) = mezar açıcı denir.

شِکْبَا (şikbâ) = Ekşi suratlı, abu-
sülvech.

شِکْپُو (şekpüy) = Gece vakti
yürürken husule gelen hafif
ayak sesi § Uykuda insandan
zuhur eden mışılta.

شِکْر (şeker) = (Ar.) سکر.

شکر بشکر نیم دردهان مزه دهان
اگر تو باز برآری حدیث من بددهان
سمدی

*Eğer sen benim sözümü bir da-
ha ağzına alırsan bunu müjde
edenlerin ağzına şükranе olarak
şeker veririm.*

(Sa'dî)

(K) nin şeddeli olduğu da var-
dır.

شهر مافردا پراز شکر شود
شکر اوزانست اوزان ترشود
مولانا

*Yarın memleketimiz şekerden
dolar. Şeker ucuzdur; daha ucuz
olur.*

(Mevlânâ)

§ Sevgilinin dudağı.

آب لَرزَه شکست پیکر شِرا
بِخَال گزید شکر شِرا
نظای

*Sıtma vücudunu kırdı; uçuk,
dudağını ısırdı: dudağı uçukla-
dı.*

(Nizâmî)

§ Tatlı söz § Altı ayaklı bir
nevi arı § Hüsrev'in Şîrîn'e
rağmen aldığı kadın ki Hüsrev'i
öldüren Şîrû e bundan dünyaya
gelmiştir.

شِکْرَب (şeker āb) = Şeker şer-
beti (k.) iki dost arasında şe-
kerrenk dediğimiz cüz'i incin-
me, soğukluk.

خطابشان چو باندازه عتاب رسید
فتاد لاجرم اندر میانشان شکر آب
قالتی

*Yüz yüze söz söylemeleri azar-
lama derecesine gelince şüphesiz
aralarında soğukluk peyda
oldu [*].*

(Kāānî)

شکر بادام (şeker bādām) = Badem
ezmesi, badem şekerlemesi §
Çekirdeği çıkarılıp içine badem
konulan kayısı kurusu (k.) Dil-
berin dudağı, gözü § Kuru ba-
dem.

شِکْر بَرِگ (şeker berg) = Bir nevi
şekerparedir ki meyvalarla ya-

[*] Şeker renci, şeker rengi de işitil-
mişse de şairlerin sözlerinde nazara tesadüf
etmemiştir (Çerağî Hidâyet).

pılır, ona sünbüse'i kendi de derler (Nâşiri). Şekerden yapılan uzun ve enli parçalar (Burhân, Kulzum). Şekerpâre nev'indendir, yaprak şeklinde yaparlar, hemîriye ve parmak şekerine, şeker kaleme de denir (Âsım Efendi).

نہال امید من بی نوارا
شکر بر گن لعلش دوا می فرستد
مید

*Ben fakirîn ümidi fidanını
onun dudağı şekerbergi ilâçlar.*
(Amîd)

Şeker bûre (şeker bûre) = Şekerbörek denilen hamur tatlısı. Şeker bûze, şeker bîze, şeker bîre de derler: üç köşeli hamur parçalarının içine şekerle az döğül-müş badem ve fıstık içi koyup pişirilir.

چرا منم کنی صوفی زعربا شکریووه
کسی گوید مسلمانرا که روی از قبله برگردان
بشفاق

Soful Beni şekerböreğe tevec-cühten niçin menediyorsun. Bir kimse Müslümana yüzünü kıbleden çevir der mi ?

(Bushâk)

همچو سگ دودر بدربوزه
خوانده خرزهره را شکر بوزه
سفاقی

Karga dölëğine şekerbörek diyerek köpek gibi kapı kapı dolaşiyor.

(Senâ'î)

بیار بوسه منه خوان خوردنی که بود
تفاوتی ز شکریزه تاشکر بوسه
نزاری

Öpücük getir, yemek sofrasını kurma; şekerbörekle öpücük şeker arasında çok fark vardır.
(Nisâ'î)

Şekerpâre (şekerpâre) = Çekirdeği tatlı bir nevi kayısı (Nizâm). Hiyve'de çıkan bir cins çok tatlı kavun.

Şekerpây (şekerpây) = Topal.

دویدن خواست پیش از حور و روان
دل حوران بیابومی شکر پاک کرده وضو آنرا
میر خسرو

Cennetin hazinedarı görmek için huriden önce koşmak istedi, ayak öpmek isteyen hurilerin gönlü onu topal etti.

(Mîr Hüserev)

Şeker penîr (şeker penîr) = Peynir şeker dediğimiz.

Şekerhâ (şekerhâ) = Şeker çiğneyici (k.) hoş sözlü, tatlı dilli.

طبع بوسه ازان لعل شکر خادام
خیر از خانه در بسته تنها دارم
صاب

O tatlı dilli dudaktan öpücük isterim, kapısı kapalı evden hayır temenni ederim.

(Şa'ib)

Şeker hend, şeker hende (şeker hend, şeker hende) = Sevgi ve hoşlanma yüzünden gülüş. Karşılığı (zehr hend) dir Ş Sevgililerin tatlı tebessümü.

نظر چون بر جمال یوسف افکند
ملوت یادت زان لعل شکر خند
چای

Yusufun cemaline bakınca o tatlı gülüşlü lâ'l rengindeki dudağından telezzüz etti.

(Câmî)

پدر گفت ای شکر شرمندۀ تو
چه موجب داشت شکر خندۀ تو
جای

Babası ona, ey şeker kendisinden utanan! Tatlı tebessümü-nün sebebi nedir? dedi.

(Cāmî)

شکر خندۀ انگبین ی فروخت
که دلها ز شیرینش ی بسوخت
سعدی

Bir tatlı gülüşlü güzel, bal satıyordu. Öyle bir tatlı gülüşlü ki gönüller onun şirinliğinden yanıyordu.

(Sa'dî)

شکر خواب (şeker hıvâb) = Tatlı uyku, ımızganma. Seher uykusuna da denir.

دلش بیدار چشمش در شکر خواب
ندیده کس چنین بیدار در خواب
جای

Gönlü uyanık, gözü tatlı uykuda; böyle uykuda uyanığı kimse görmemiş.

(Cāmî)

نمی شد باز چشمش از شکر خواب
مگر دیدار خود می دید در خواب
انیس

Gözü tatlı uykudan açılmıyordu. Galiba rüyada kendi yüzünü görüyordu.

(Enîs)

شکر دهان (şeker dehân) = Şeker sözlü (k.) sevgili.

شکر رنگ (şeker reng) = Sarıya çalar beyaz renk.

شکر ریز (şeker riz) = Gerdek gecesı gelin ve güvey başına saçılan = saç, nisar Ş Sevinç ağ-

laması Ş Lâtif ve tatlı söz ve nağme Ş Hoş tabiatlı, tatlı dilli, lâtifeci, neğmeperdaz kimse Ş Şekerci Ş (k.) Güzelin dudağı.

شکر ریز طرب (şeker rizi tereb) = (k.) Sevinç ağlaması.

شکر شیغن (şeker şigen) = Tatlı sözlü.

تجن چو بال و پر طویان شود سرسبز
ز آبداری' اهل لب شکر شکفتن
صائب

Söz, onun lâ'le benziyen tatlı sözlü dudağının parlaklığından tutilerin kanadı gibi hoş olur.

(Şā'ib)

شکر گفتار (şeker guftâr) = Tatlı sözlü.

کشادی اهل وعصمت را چو طوی
بیانک پاسخ شکر گفتار کردی
عصمت

Lâ'l gibi kırmızı dudağını açtın ve bir cevapla 'İşmet'i tatlı sözlü ettin.

(İşmet)

قفل یاقوت چو از درج گهر بگشاید
نتوان گفت بطوی که شکر گفتار است
عاف

İnci kutusundan yakut kilidi açarsa tutuya tatlı sözlü denilemez: inci kutusundan maksat güzelin inci gibi dişlerinin mahfazası mesabesinde olan ağız, yakut kilitten de yakuta benziyen dudağıdır.

(İlmâd)

شکر لب (şeker leb) = Tatlı dudaklı.

چون شکر لب گشته ام تارس فر
باز باید کرد دکان دگر
مولانا

*Mademki tatlı dudaklı, ay
yanaklı oldum; başka bir dük-
kân açmak gerek.*

(Meulânâ)

(K.) sevgili, sözü tatlı, anadan
doğma dudağı yarık kimse =
لبشكر .

شِكْرُ

(şiker) = Av, şikâr şikerden,
şikeriden = avlamak § Bozmak,
kırmak, paralamaktan (emir,
ismas, isfa. muh. vas.).

چو تند صیل که آید ز کوهسار فرود
دمان پیاره برآمد خدیو شیرشکر
قائی

*Dağdan aşığıya inen şiddetli
sel gibi aslan avlıyan padişah
soluyarak ata bindi.*

(Kāānî)

شِکَرْدَن ، شِکَرْدَن

(şikerden, şi-
keriden) = Avlamak § Kir-
mak, bozmak, paralamak.

چو باز او شکرد صید او چه کباب و چه گریک
چو اسب او گدود راه او چه بحر و چه بر
انوری

*Onun toğanı avlarsa avı keklik
ve kurt olmak mûsavidir. Onun
atı geçerse yolu deniz ve kara
olmak birdir.*

(Enverî)

جهانا ندانم چه بد گوهری
که پروده خوانترا بشکری
فردوسی

*Ey dünya! Bilmem ne fena ta-
biatlısın; çünkü kendi yetiştir-
diğini paralarsın.*

(Firdavsi)

بشکرد توبه صفا پند کدورت زاید
آینه از آینه دل ببرد رنگ بیار
بصفا

*Töve sefayı bozar, öğüt bula-
nıklık husule getirir. Gönül ay-
nasından pası izale eden şeyi
getir.*

(Yeğmâ)

دوبشدد شکسته بند قضا
هر کرا دست کین تو شکرد
اثیر الدین

*Senin kininin eli her kimi kı-
rarsa kaza çıkıkçısı onu bağla-
maz.*

(Eğiraddin)

§ Tedbir ve ilâç etmek.

شِکَر زَهْمَه

(şeker zehme) =

Okun nişana isabet etmesi.

شِکَر سَنَگ

(şeker seng) =

(ba.) سنگ زخم

شِکَرِف

(şigerf) = İyi ve yakışıklı
§ Ulu ve muhteşem § Şaşılacak
şey (ba.) اشکری

ز کوه گران تابد روی زرف
با آهستگی کار گردد شگری
نظامی

*Ulu dağdan derin denize kadar
iş yavaşlıkla iyi olur.*

(Nizâmî)

دهر لگوهی ممکن ای نیک مرد
دهر بجای من و تو بد چه کرد
جهد بسی کرد و شگرتی بسی
تا کند از ما بشکلف کسی
چون من و تو هیچکسان دهر
پیمده بر دهر چه تهمت نهم
نظامی

*Ey iyi adam! Zamanı yerme.
Zaman bana ve sana ne fena-*

lık etti. Bizi adam etmek külfetine katlanarak çok çalıştı ve büyüklük gösterdi. Mademki ben ve sen yurdun alçaklarıyız, beyhude niçin zamana kabahat buluyoruz.

(Nizāmī)

بیاید ازان ابرتاریک برف
زمین شد پر از باد و برف شگرف
فردوسی

O kara buluttan kar yağdı. Yer yüzü rüzgâr ve karla doldu.

(Fırdevsî)

فرو زنده چاهی دو دید زری
که می تافت زان چاه نووی شگرف
نظامی

Orada parıldıyan derin bir kuyu gördü ki ondan şaşılacak derecede bir nur parlıyordu.

(Nizāmī)

Nizāmī'nin yazacağım şiirinden acele davranmak, el çabukluğu etmek mânası anlaşılıyor.

شگرف کرد تاخا زدن خبر داشت
بیافوت از عقیقش مهر برداشت
نظامی

El çabukluğu etti. Hazinesdar haber alıncıya kadar yakut ile onun akikinden mührü kaldırdı: kızlığını giderdi.

(Nizāmī)

شِکْرِ فِدَن (şikerfiden) = Sürçmek, kaymak, taklalanmak = şikūhiden.

شِکْرَه (şikere) — اشکره. (ba.).

شِکْرِ دِن (şekeriden) = شکردن. (ba.).

شِکْسَن (şikesten) = Kırmak, bozmak: ister değnek, bardak kırmak gibi mahsüslerde ister ahdi ve dostluğu bozmak gibi mahsüslerin gayrisinde olsun. Kırılmak, bozulmak mânasına fiili lâzım de olur.

پس شکستن حق او باشد که او
مر شکسته گشته را داند رفو
مولانا

Öyle ise kırmak. kırılmış şeyi belirsiz olarak düzeltmeyi bilenin hakkıdır.

(Mevlânâ)

نباید ز اول عهد بستن
چو در دل داشتی پیمان شکستن
سعدی

Mademki kalbinde ahit ve peymanı bozmak vardı, iptidadan muahede akdetmemeliydi, (Sa'dî)

Ş Yemek, yutmak mecazen eğmek, eğilmek, iki kat etmek, iki kat olmak, öfkelenmek, müteessir olmak, yüz çevirmek, utanmak, savaşta asker bozulmak mânalarına da gelir.

مشکن اگر جان کشم پیش سکت خدمت
شیر شکاری پی آهوی لاشر شکست
انوری

Eğer canımı, hizmetine ait köpeğin önüne çekersem yüz çevirme; çünkü avcı aslan çok defa zayıf ahu yedi.

(Enverî)

بر دیوانه محمود بندشت
نجات او چشم برهم شاه بشکست
بدر گفت این چرا کردی چنین گفت
که تا رویت نبینم شه برآشت
عطار

Mahmudi Gaznevî bir delinin yanına oturdu deli gözünü yunmuncu padişah öfkelen-di ona niçin böyle yaptın diye sordu senin yüzünü görmemek için deyince padişah hiddetlendi.

(‘Atîâr)

شکست (şikestu mîkeşt) = Kırık kırık.

شکسته (şikeste) = Şikesten den mazii naklî ve ismi mef'ul. (k.) Harap, revnaksız.

برون کردم زبا خار شکسته
برون رفتم زگزار شکسته
بودای غمت سودی ندیدم
چو بازرگان باران شکسته
کاشی

Ayağımdan kırılmış diken-i çıkardım, harap gül-istandan çık-tım. Sevdan gamiyle sürüm-süz pazarın alış verişcisi gibi bir fayda görmedim.

(Gāşî)

Ş Dil şikeste (Muğ.).

بروزگار سلامت شکستگان دریاب
که جبر خاطر مسکین بلا بگرداند
سعدی

Selâmet gününde kalbi kırıkları bul du yardım et; çünkü fakir-in gönlünü yapmak belâyı çevirir.

(Sa'dî)

Cebr: kırığı bütünlemek. Eski tabir ile sınığı sinlemek yahut esenlemek.

شکسته beste (şikeste beste) = (k.) Hakir, kıymetsiz. Şikeste zebân = peltek (Ar.) النع.

شکسته بالم وصیاد هم پرده بسته
شکسته بسته من خوش نموده در نظرس
کام

Halim perişandır benim şikeste beste halim avcının gözüne hoş görünerek kanadımı bağlamış.

(Kelîm)

Ş شکستگی şikestegi (k.) gönül alçaklığı, tevazu'.

از کبر مدار هیچ در صر هوس
کز کبر بجای نرسیده امت کسی
چون زلف بشان شکستگی عادت کن
تا صید کنی هزار دل در نفسی
افضل الدین کاشی

Başına kibir hevesini sokma, çünkü insan kibir ile bir yere erişmemiştir. Güzellerin zülfü gibi tevazuu âdet et ki bir demde bin gönül avlıyasın

(Efseluddini Kâşî)

شکشک (şekşek) = Şekâşek.

شیکفت (şikift) = Şaşılacak şey, acip.

چنان گفتم از هرچه دیدم شکفت
که دل راه باور شدن برگرفت
نظامی

Her neye şaşdımsa olduğu gibi söyledim; çünkü gönül inanmak yolunu tuttu.

(Nizâmî)

Ş şikiftten = şaşmak taac-cüp etmekten mazi. (G) ile de doğrudur.

شیکفت (şikift) = Mağara = iş-keft = dehâr Ş Eğri ve gayri muntazam Ş Şaşılacak şey.

پس چو واو از میان آوه برقت
ماد آمی مجرد اینت شکفت
سنائی

*Sonra vav aradan gidince bu
şasılacak şey ki yalnız ah kal-
dı.*

(Senā'î)

شِکُفْت (şikuft) = Açılmak, yarıl-
mak mânasına gelen şikuften
den mazi.

چون گل خندان زدم او شکفت
غنچه خندان شکفاید و گفت
جای

*Onun sözünden gülücü gül gibi
açıldı, gülücü goncesini yani
ağzını açtı da dedi*

(Cāmî)

شِکُفْت (şikufte) = Açılmak, yarıl-
mak mânasına gelen şikuften
den mazii nakli ve ismi mef'ul.

شکفته باش که بامال حادثات شود
کسی که چنین جبین همچو پوریا دارد
صائب

*Açıl: güler yüz göster; çünkü
hasır gibi yüzünü buruşturan
kişi hadiselerin ayağı altında
ezilir.*

(Sā'ib)

شِکُفْتِیْدَنْ، شِکُفْتِیْدَنْ (şikiften, şikiftiden) = Taaccup etmek,
şaşmak,

چو افراسیابش بجامون بدید
شکفتید ازان کودلا نو رسید
فردوسی

*Efrasyab onu sahrada görünce
o yeni yetişmiş çocuğa şaşıtı.*

(Firdevsî)

(Ş) lerin ötresiyle açılmak, ya-
rılmak.

شِکُفَه (şikufe) = Çiçek şikûfe
(muḥ.).

احمد پس آدمست و شایه
میوه: ایس شکوفه آید
بر درخت فطرت جهاندار
آدم شکفه است و میوه مختار
خاقانی

*Hazreti Ahmed (صلام) Adem (ع)
dan sonra gelmiştir meyva çi-
çekten sonra gelir. Cenabı
Hakkın hilkatı ağacında Âdem
çiçek Nebiy-i Muhtar yani
peygamberimiz meyva mesabe-
sindedir.*

(İlâkânî)

شِکْک (šekek) = Eteğe yapışan
putrak dikenini = düje Ş Tambur.

دورم از صداع و غریبم با سماع
تامامی شفق بنوای شکاک زبم
سنائی

*Biz tambur sesiyle el çırttıkça
baş ağrısından uzak, dervişane
zikre yakınız.*

(Senū'î)

شِکْکَه (şikle) = Elbise vesair şey-
lerden çiviye yahut dala takılıp
da kopan parça Ş Karpuz ve
kavunun kesilen tepesi [*] (Ar.)
فوار. Kuvare. Esvap vesair şey-
lerden kesilen değirmi kesinti
mânasıdır ki elbisenin yakası,
karpuzun tepesi bu nevidendir.

[*] Mütercim Asım efendinin Şuuri'nin
sözüne tebaiyetle karpuz ve kavun dilimi
suretiyle tercümesi uygun değildir.

شکم

(şikem) = Karnın.

شکم انداختن (şikem endâhten) =
Gebe olmak.

شکم انداخته ابر بجاری
شده آبتن گوهر نشاری
زلالی

*Bahar bulutu gebe olmuş, inci
saçma gebesi.*

(Zülâlî)

شکم بالا آمدن (şikem bâlâ âmeden)
= Gebe olmak.

شکمی، شکم خوار، شکم بنده
(şikem bende, şikem hûvâr, şikemî) =
(k.) Çok yiyen, obur ş Boğaz
tokluğuna hizmet eden hizmet-
kâr.

وگر نفز ویا کیزه باشد خورش
شکم بنده خوانند و تن پرورش
معدی

*Eğer yeneceği iyi ve temiz
olursa ona çok yiyici, vücut
besleyici derler,*

(Sa'dî)

چو قوس گرم فلک دیدگل دهن بگشود
نداعش زچه پیدا شد این شکم خواری
فروخی

*Feleğin kızgın çöreğini (güne-
şi) görünce gül ağzını açtı.
Bilmem bu oburluk ona nereden
peyda oldu.*

(Ferruhî)

Şikem hûvâr aç mânasına da
gelir.

گرگدبان طامعند وزشت خو
دوشکم خواران تو صاحبدل بگو
مولانا

*Fakirler tamahlı ve çirkin huy-
lu iseler de sen gönül ehlini
açların içinde ara.*

(Mevlânâ)

شکم دریده، شکم باره
(şikem pâre, şikem derîde) = Karnı yarak
denilen tohum Fransızcası psyi-
lium dur.

دی شیخ برطیب بنالید زدرد
گفتا که برو ترا شکم باره خوشست
شرقی الدین پیام

*Dün bir ihtiyar, hekimin ya-
nında derdinden nale etti, he-
kim, git, sana karnı yarak iyi
gelir diye cevap verdi.*

(Şerefuddîn Peygām)

شکم پرور، شکم پرست
(şikem perest şikem perver) = Yemeğe çok
haris olan, çok yiyen kişi.

شکم چار پهلو کردن (şikem çâr pehlû
kerden) = Karnı çok yemekle
doldurmak.

حرصرا گرچه بود علت جوع کای
چار پهلو کند ازخوان نوال تو شکم

ابن یسین

Hırs her nekadâr cu'î kelbî []
hastalığına müptelâ ise de se-
nin nimetin sofrasından karnını
tâmmamen doyurur.*

(İbnî Yemîn)

شکم خاریدن (sikem hârîden) = (k.)
Bahane etmek.

مردم ازمشتری وزهره چرخ
خود سعادت چرا طمع دارد
کان یکی زاهد قسره دلست
کزهمه کارها شکم خارده
وان دگر فحیه ایست زانیه
که همه شب خدای آزارست
انوری

*İnsan feleğin müşteri ve zühre-
sinden niçin saadet umar; çün-
kü biri kalbi donuk bir so-*

[*] (جوع الکلب) doymak bilmiyen açlık

hastalığı.

fudur ki bütün işlere karşı bahane eder, obürü ahlâksız bir kadındır ki bütün gece Allaha isyan eder.

(Enverî)

شکم بنده = شکم خوار (şikem hıvâr) = (ba.).

شکم دادن (şikem dâden) = Karın vermek: şikem dâdeni dîvâr = duvarın ortası kabarmak ki biz ona bel vermek deriz.

شکم داشتن (şikem dâšten) = Gebe olmak.

بسی بنت العنب شوخست ای خم حفظ اومیکن که تا غافل شدی این دختر از مینا حکم دارد شاعر

Üzüm kızı çok oynaktır, ey kûp onu muhafaza et, gafil davranacak alursan bu kız şarap şişesinden gebe kalır.

(Şa'ir)

شکم روش (şikem revîş) = Sürgün hastalığı, ishal.

شکم مایون زدن (şikem şâbûn zeden) = (Konuşmada) yemeğe hazırlanmak.

شکم گرفته (şikem girifte) = Peklik çeken kimse.

شکم گنده (şikem gende) = Büyük karınlı kimse.

شکمی (şikemî) = Büyük karınlı ve hayvanların karınlarından alınan kürk.

شکِمْبه (şikembe) = İşkembe.

شِکِن (şiken) = Kıvrım, bûklüm.

گفتم که دل از چنبر زلفت برهام
رسم نتوانم که شکن بر شکست آن
سعدی

Zülfünün halkasından gönlümü kurtarayım dedim. Kurtaramıyacağım diye korkuyorum, çünkü o bûklüm bûklümdür, (Sa'dî)

آرم برون زهر شکنش مد هزار دل
گر زور رسد مرا بدو زلف نگار دست
کمال

Eğer benim elim sevgilinin iki zülfüne ererse onun her bûklümünden bin gönül çıkarırım.

(Kemâl)

Yüze, elbise vesaireye ârız olan buruşuk.

Ş Şikesten = kırmaktan (Emir, ismas. sfa., muh, vas.).

یا بدامن درکش ای دل از کسی منت مکش
سهو کردم ایشان واز دامتت منت مکش
عرفی

با (ba). Ş Hile ve hud'a.

چون ارقم از درون همه زهرند واز برون
جز بکش رنگ رنگ و شکل شکن نبند
خاقانی

Yılan gibi içeriden hep zehirdirler ve dışarıdan rengârenk koç ve hilekâr çakaldan başka değildirler.

(Hâkânî)

Ş Nağme ve usul.

شِگُن (şugun) = Şugûu (muh.). (ba.).

ماه وزهره خبره بین از حسنا
مشتی از ویشان گپرد شکن
مولانا

Ay ve zühre yıldızını onların güzelliğinden aşığı bil; müşteri

yıldızı onların yüzünden tefeül eder.

(Mevlânâ)

ز شادی همه دیکف رود زن
شکافه شکافیده شد از شکن
اسدی

شکافه (ba.).

شِکِنَبِه (şikembe) = Şikembe.

شِکِنَج (şikenc) = Büklüm, kıvrım.

دل تیره روز یغما بشکنج زلف او بین
تو بشاخ سر و گوی زغن آشیان نهاده
یغما

Onun zülfünün büklümünde
Yeğmâ'nın bedbaht gönlüne bak;
selvi dalında çaylak yuva yap-
mış sanırsın.

(Yeğmâ)

Ş İşkence.

تا بود حیات بی فشردن
و آخر بهمان شکنج مرودند
خسرو

(ba.) Ş Kırmızı renkli bir yılan.

هلاک دشمن اورا زهند واز بلغار
شکنج وافی روید بجای رخ و خدنگ
ازرق

Onun düşmanını öldürmek için
mızrak ve ok yerine Hint'ten
ve Bulgar'dan kızıl yılan ve
engerek ilanı پیدا olur.

(Ezreki)

Ş Musikideki usul, nağme.

نعره دروی شکنج موسیقی
ناله دروی نوای موسیقار
قوای

Ondaki nâra musiki nağmesi,
ondaki nâle musiki sedasıdır.

(Kivâmî)

Ş Mekir ve hile Ş Hiyarcık has-
talığı. (K) nin ötresiyle çimdik.

شِکِنَجِه (şikence) = Ezizet, işken-
ce (muht.).

ترا شکنج بگیسو مرا شکنجه بجان
قائی

Senin zülfün kıvrırcık, benim
ruhum azapta.

(Kââni)

شِکِنَد (şikend) = Solucan.

شکند (şikened) = (k) nin üstüniyle
Kırar mânasına, şikesten = kır-
mak tan muzari'.

الحق دو چیز می شکند شان شعرا
تسلیم بی وقوف و سکوت وقوفند
صائب

Hakikaten şiirin şan ve mezi-
yetini iki şey kırar; anlamaya-
nın beğenmesi anlayanın sus-
mastı.

(Sâ'it)

شِکِن کَارِی (şikên kârî) = (k.)

İşe bozgunluk vermek, münase-
betsiz söz sarfetmek, târiz ile
hatır kırmak.

شِکَنِه (şikene) = Naz ve istiğna,
kırıtma Ş Büyük oklu kirpi.

شُكُوب (şukûb) = Sarık, mendil.

شُكُوخِدَن (şnkūhîden) = Kay-
mak, baş aşağı gelmek, teker-
lenmek.

ظلم از تنهیب شاه جهان بیز می گریخت
کادر عدم فتاد و شکوید چون کلوخ
فخری

Zulüm, cihan padişahının korkusundan acele kaçıyorken ademe düştü ve topaç gibi tekerlendi.

(Fehri)

شُکُوف (şukūf) = Şukūfiden, açmak, açılmak, yarmak, yarılmak ve asker bozulmak mânalarından (Emir. ismas., isfa. muh. vas.).

که لشکر شکوفان مغفر شکاف
نمان صلح جستند و ظاهر مصادی
سعدی

Savaşta düşmanların demir başlığını yaran bahadırlar, görünüşte harb; gizlice sulh istediler.

(Sa'dî)

شُکُوفَه (şukūfe) = Çiçek. (Ş) nin esresiyle de doğrudur.

مرا شکوفه خوش آید کز ابدای حار
زمانه را بنوی زینت و نگار دهد
ظاهر

Çiçek bana hoş gelir ki bahar iptidasından itibaren zamaneye yeniden ziynet ve nakış verir.

(Zehir)

نه شکوفه نه برک نه نمر نه سایه دارم
هم حیرتم که دهقان چه کار کشت مارا
وقائی

Ne çiçek ne yaprak, ne meyva, ne gölgem var. İkinci bizi ne için ekti diye hep şaşıyorum.

(Vefā'î)

Uşkūfe, bişkūfe de denir ŞKay ve istifrag.

ز شیر مادر دهرم ضرر رسید نه نفع
کنون شکوفه کنان جر دفع آن ضررم
جای

Zaman anasının südünden bana menfaat değil zarar erişti. Şimdi o zararı def için kay ediciyim.

(Cām')

درختان دران ماه برقی که خوردند
دوین ماه کردند یکسر شکوفه
کال

Ağaçlar o ayda yedikleri kartı bu ayda baştan başa kayyettiler.

(Kemāl)

شُکُول (şukūl) = Çabukluk, çeviklik Ş Şukūliden = dağıtmak, karıştırmak, çalkamaktan (emir, ismas.).

شُکُولِیْدَن (şukūliden) = Şukūl (ba.).

شُگُوز (şugūn) = İyi tali, uğur, fâli hayır.

بخانه ام چونکند جغد ناله شادشوم
که هر چه شوی مردم بود شگون منست
قافای عیبی

Evimde baykuş öterse sevinirim. Halk içiude uğursuz olan her şey benim için uğurdur.

(Kāzî 'Îsā)

= Murva. şükūniya = falcı.

شُکُوه şukūh) = Korku, mehabet

mecazen büyüklük, azamet, yakışıklılık.

گفت کرمه ی شجولند این گروه
ز اتفاق بانگشان دارم شکوه
مولانا

Bu topluluk bağıyorlar, hep beraber bağırmalarından korkuyorum.

(Mevlânâ)

یہدہ گوی زمین گروہ
گفت کہ ای حاتم دریا شکوه
قافله ماشدہ وہمان تو
چشم نہادہ ہمہ برخوان تو
سلیم طہرانی

Halkın arasından bir geveze dedi ki ey derya azametli hatem! Bizim kafilemiz sana misafir olmuş, hepsi yemeğini bekliyor.

(Selimi Tehrânî)

§ Küçük köy. (muḥ.) şukuh.

شکوهیدن (şukūhiden) = Korkmak § Vehmetmek § Mehabet ve azamet göstermek.

کودہ گر پرزمارشد مشکوه
سنگن تریاک ہست ہم درکوه
سنائی

Dağ yulandan doldu ise korkma; dağda tiryak taşı da vardır.

(Senâ'î)

جہاندان زچشم او شکوہند
چو غازیان شکوہند ازعیاران
فطران

Köğucular ötede beride çok gezinenlerden korktukları gibi

padîşahlar onun gözünden korkarlar.

(Keṭrân)

(V) sizde kullanılır.

وان کبوتر شان زبازان آشکھد
باز سرپیش کبوتر شان نہد
مولانا

Onların o güvercini doğanlardan korkmaz. Doğan başını onların güvercinlerinin önüne koyar.

(Mevlânâ)

Bezenmek § Bir kimsenin sözüne kulak asmak.

شکيب (şikīb) = Sabır.

بششہ دہ آن شربت دلقریب
کہ تشنہ زشریت ندارد شکيب
نظامی

O gönül aldatıcı şerbeti susağa ver; çünkü susamış olan şerbete dayanamaz.

(Nizâmî)

در عشق شکيب کی کند سود
خورشید بگل نشاید اندود
نظامی

Aşkta sabır nerede fayda verir; güneşi balçıkla sıvamak mümkün değildir.

(Nizâmî)

شکيبا (şikībâ) = Sabırlı,

یکی ساعت از دیدن روی او
شکيبا نشد تا باشد روی او
نظامی

Onun yüzünü görmek için yanına gitmemeye bir saat sabretmedi.

(Nizâmî)

§ Menfisi nâşikīb = sabırsızdır.

باز در آمد بفسون و بفریب
درووس مال شده ناشکیب
جعفر قراحتی

Mala iştıyakta sabırsızlık gösterip tekrar hile ve hud'aya teşebbüs etti.

(Ce'feri Ferāhānī)

شکبیدن (şikībīden) = Sabretmek.

امید وصال تو مرا بفریید
خسته دل من چو بیدلان بوشیید
ای آنکه ترا مشاطه حورا زبید
سنگت آن دل کز چو توئی بشکبید
مسعود سعد

Seninle birleşme ümidi beni aldatır; benim hasta gönlüm âşıklar gibi muhtarip olur. Seni süslemek vazifesi huriye yakışan güzelle! Senin gibi bir güzelle karşı sabreden yürek taştır.
(Mes'ūd Sa'd)

شکیش (şekīş) = Hasır otiyle dokunmuş çuval (Burhān).

شکیفتن (şikīften) = Sabretmek.

مرا چند روز آن بسر دل فریفت
ز مهرش چنانم که نتوان بشکیفتم
سعدی

O çocuk birkaç gün gönlümü aldattı; onu öyle seviyorum ki sabretmek mümkün değil.
(Sa'dī)

شل (şel) = Eyer takımlarına sandık ve sepetlere, papuçlara süs için dikilen ve yapıştırılan renkli meşin parçaları Ş Uyluk: kalçanın yukarı kısmı, hususiyle

insan uyluğu. Arapça çolak el ve hareketten kalmış ayak.

از نسیم سحری باز بچش آمد
نخچه شاخ که از صولت مرما شد شل
شاه طاهر دکنی

مرما (ba.).

شل (şil) = Temreni iki yahut üç dilli kısa mızrak; birkaç tanesini ele alıp birer birer düşmana atarlarmış.

Hidistanın dikenlerini tarif:

بگونه شل افغانیان دوتره و نیز
چو دشته است هم تیرهای بی سوار
فرخی

Efganlıların iki dilli ve keskin kısa mızrakları gibi, gezsiz [] oklar birlikte demet yapılmış şekilde*

(Ferruhī)

Ş Hint ayvası denilen ilaçlarda kullanılır, sert tadı acımtrak bir meyva.

شل (şul) = Yumuşak, gevşek, söl-pük.

چون بنید آن روی همچون برگ گل
مضطرب گردید و شد پاهاش شل
ولاما

O gül yaprağı gibi yüzü görünce muhtarip oldu ve ayakları gevşedi: dizlerinin bağı çözüldü.
(Mevlānā)

شلال (şelāl) = Teğel, kaba dikiş.

[*] (Gez) okun kirise geçen oyuk ucu.

شَلَايِنْ (şelâyin) = Bir şeyin üzerine çok düşen kimse.

شَلْبُوی (şelpūy) = Ayak sesi = şekpūy.

تو انگر بنزدیک زن خفته بود
که ناگاه شلبوی مردم شنود
ابو شکور

Zengin, kadının yanında yatmıştı ki ansızın insan ayak sesi işitti.

(Ebū Şekūr)

شَلْتُوك (şeltūk) = Çeltik: kabuklu pirinç.

چو شلتوک آمد بدنيا درون
بچامی ز کربال شد سرلگون
بـمعانی

Çeltik dünyaya gelince Kirbal-dan [*] bir kuyuya düştü.

(Bushāḳ)

شَلَّة (şelte) = Süprüntülük, gübrelik.

شَلَم (şelgem) = Şalgam.

دربابان فقیر سوخته را
شلم پخته مرغ بریانت
سعدی

Çölde yanmış fakire pişmiş şalgam kebab edilmiş kuş gibidir.

(Sa'di)

شَلَف (şelf) = Namussuz kadın.

[*] Kirbal = Farsta iyi pirinç yetişti-ren bir şehir.

ریش تو درکشاکش آن کنده پیرشاف
سبب بدست آن جلب کس فروش شگاف
سوزی

Sakalın o ihtiyar kokmuş orus-punun muttasıl çekiştirmesinde; biyığın ırzını satan hayasız kahbenin elinde.

(Sūzenî)

شَلْفِيه ، شَلْفِيه (şelfîne, şelfiye) = Kadın tenasül aleti = البه (ba.).

شَلَك (şelk) = Sülük = zelü - divçe.

دراز پای چو لکله سیاه چرد چو شک
روا نه مال و نه ملک و روا نه خویش و تبار
سوزی

Leylek gibi uzun ayaklı, sülük gibi siyah renkli. Onun ne mal ve mülkü ne hısım ve akrabası var.

(Sūzenî)

شَلِك (şilk) = Yapışkan balçık. Şilkgâh muhaffefi olarak şilkâ da denir.

چو پیش آرند کرداوت بمحشر
فرومای چو خر در جای شلکا
رودکی

Dünyada işlediğin işleri ahrette önüne getirirlerse çamura batan merkep gibi âciz kalırsın.

(Rüdeki)

شَلِكْ (şilkek) = Oluk ve murdar suların mecrası, lağım.

شَلَلْ گُوش (şelel gūş) = Kulakları çok tüylü ve sarkık köpek. Lisanımızda masti derler (Şu'urî

ve Burhân tercümesi). Av köpeği, tazı (Nâşırî).

شَلَم

(şelem) = Şalgam. (L) nin süküniyle çarık ve postal gibi sefer ayakkabısı.

شَلَمَاب ، شَلَمَابَه (şelmâb, şelmâbe) = Suda haşlanmış şalgam.

شَلَم شُورَا (şelem şûrbâ) = Şalgam çorbası.

شَلَمِ آش (şelemî âş) = Şalgam yemeği.

شَلَمِ آش ی پَزِدِ بَبِی
خاقانی

Hanım şalgam aşı pişiriyor.

(Hākānî)

شَلَم

(şulum) = اِشْتَم (muḥ) (ba.).

شَلَم

(şilm) = Ağaç posu.

شَلَمِک ، شَلَمِک

(şelmek, şelîm) =

Delice: buğday tarlası içinde biten siyah tane.

شَلَمِز

(şelmîz) = Boy otu denilen bitki.

شَلَنَک

(şeleng) = Oyuncunun, soytarıların sıçramalarına ve perende atmalarına ve ayakları kışklarına değercesine koşmayı idman edenlere denir, شَلَنَک تَخْتَه şeleng tehte zeden = bir nevi sipor.

شَلَوَار

(şelvâr) = Şalvar dediğimiz

geniş pantolon. Şel = uyluk. var = lâyük kelimelerinden yapılmıştır. Altına giyilen iç donuna uzun olursa زِرْجَامَه (zîr câme) kısa olursa تَنَكَه (tunke) denir.

کَارِ آنگَه نَهی که در فِتْدَت
رَبِک دَرْمُوزَه کَبَلَه دُوشَلَوَار
سَنَائِی

Çizmene kum; şalvarına pire girdiği, yâni muztarip ve kararsız olduğun vakit gönül alışıklığı edersin.

(Senâ'î)

شَلُون

(şelûn) = Çakal cinsinden porsuk denilen hayvan.

شَلَه

(şele) = Kısas: işlenen suçun suçluya aynını tatbik ederek cezalandırma.

شَلَه کُردَنَد مَرُورَا بِسِ اَزَان
رَفَت سَوِی جَهَنَم اَن نَادَان
سَنَائِی

Ondan sonra onu «Hazreti 'Ali'nin katili İbni Mulcem» i kısas ettiler. O cahil cehennem tarafına gitti.

(Senâ'î)

شَلَه

(şelle) = Put, puta tapan Şöplük, fışıklık Ş Yük dengi.

چُون سَنَک رَوَاست خَوَابْگَامَش شَلَه
خَفَائِی

Yatağı köpek gibi şöplük olması münasıptır.

(Heffâfî)

شَلَه

(şule) = Lapa.

شُلّه (şulle) = Kadınların utan yeri.

شله از مردان بکف پنهان کند
تا که خود را جنس آن مردان کند
مولانا

Kendini erkekler yerine koymak için utan yerini eliyle erkeklerden gizler.

(Mevlânâ)

Ş Çöplük Ş Kadın bezi Ş.Kadınlık çağına gelen kız.

شَلِته (şelîte) = Kadınların elbise altına giydikleri eteği kısa elbise.

شَلِج (şelîh) = Ses, avaz. Cihân-giri (şikenc) in bu mânaya geldiğini ispat için iradettiği Kıvâmî'ye ait beyti burada da yazdığından tashife uğramış demektir (Nâşîrî).

نعره دروی شلیخ موسیق
تاله دروی نوای موسیقار [*]
قوای

شَلِجَا (şelîhâ) = Hazreti İsa'nın ashabından biri Ş Namaz secadesi.

شَلِیل، شَلِیر (şelîr, şelîl) = Bir nevi şeftali = şefteng. Et'ime lûgati tüysüz şeftali demıştır (ba.).

زمین بین از رنگ معشوق وعاشق
کمی سیب بیرون دهد که شلیلی
خواجه عید

[*] Bu beyit Veŧvâf'ındır diyenler de vardır.

Yere bak ki mâşuk ve âşıkın renginden kâh elma, kâh şeftali meydana getiriyor.

(Huŧâce 'Amîd)

شَم (şem) = Şuden = olmak. gitmek ten muzari mütakellim sıygası olan شوم (şevem) (muḥ.).

ای مدعیان چو نیست چائی
الا دو دوست پس کجا شوم
نزاری

Ey muddeiler! Mademki dost kapısından başka yer yoktur; öyle ise nereye gideyim.

(Nizārî)

Şemîden = ürkmek, nefret etmek ten (Emir, ismas.) شیدن (ba.).

تو اهوئی تاتار وکنار منت حرم
آردم گبر بامن وازمن چنین مشم
خفای

Sen tatar ahususun. Ve benim kucağım harimindir; benimle müsterih ol; benden böyle ürkme.

(Heffâf)

باسفیان جلهوا انس وعرار
وزغیرزان جلهوا دوری وشم
فخری

Hepsinin sefihlerle ünsiyeti ve kararı; azizlerden uzaklaşması ve nefreti var.

(Fehri)

Ş Tırnak: kılıç mânasına gelen (şemşîr) in aslı şemi şîr = aslan tırnağıdır. Aslan tırnağına benzediği için şemşîr denilmiştir.

چون شاه بگردد بکف اندر شمشیر
از بیم بپشکند ز کفها شمشیر
عسجدی

*Padîşah elinde kılıcı tutunca
astanlar korkularından ellerin-
den tırnaklarını atarlar.*

(*Ascedî*)

شَمَاح (şemâh) = Kuyruk & Kadın
göğüslüğü mânasına شامخ (*muḥ.*)
(*ba.*). (M) nin şeddesiyle Key-
husrev'in cengâverlerinden biri.

شمار (şumâr) = Sayı, hesap.

در عغلی که خورشید اندر شمار ذره است
خود را بزرگ دیدن شرط ادب نباشد
حافظ

*Güneşin zerre sayıldığı bir mec-
liste, kendini büyük görmek
edebî uygun olmaz.*

(*Hâfiz*)

& Sevgi ve mehabbet.

بردم زهر آشنای شمار
!ست آشنای من آموزگار
نظامی

*Her bir bildikten sevgiyi kes-
tim, bana bildik olarak mual-
lim kâfidir.*

(*Nizâmî*)

& Misil ve manend.

جانها شمار ذره معلق همی زند
هر يك چو آفتاب در افلاك سكرها
مولانا

*Her biri güneşe benziyen ruh-
lar eflâki kibriyada zerre gibi
deurederler.*

(*Meulânâ*)

& Şumurden = saymak tan emri
hazır.

دوست مشمار آنکه در نعمت زند
لاف یاری و برادر خواندگی
دوست آن باشد که گیرد دست دوست
در پریشان حالی و درماندگی
سعدی

*Nimet zamanında arkadaşlık-
tan dem vuran kimseyi dost
sayma. Dost o kimsedir ki za-
ruret ve aciz zamanında dos-
tunun elini tutar: ona yardım
eder.*

(*Sa'dî*)

& İyileşmesi ümit ediliniyen ya-
ra. Şumâr kerdan = saymak

فضل خدا را که تواند شمار کرد
یا کجاست آنکه بشکر یکی از هزار کرد
سعدی

*Allahın fadl ve keremini kim
saymağa muktedirdir; yahut
kimdir o kimse ki binde birinin
şükrünü ifa etti,*

(*Sa'dî*)

(Ş) nin esresiyle cemşir ağacı
& Rezene tohumu.

شَمَاس (şemâsâs) = Turan'lı bir
cengâverdir ki Kâren ibni Gâve
öldürmüştür.

شَمَاس (şemmâs) = Ateşperestlik
dinini vazeden kimse buna
uyanlara şeminâsiyân derler.

شَمَاغَنده (şemâğende) = Fena ko-
kan her şey hususiyle kadın.

شَمَاله (şemâle) = Mum (*Ar.*) شمع &
Şîrâz'da çıkan bir nevi âlâ pi-
rinç ریح (*ba.*).

شَمَامه کافور (şemâme'i kâfûr) =
(*k.*) Güneş, mehtap, gündüzün
aydınlığı.

شَمَان (şemân) = Şemîden = ürkmek
den sıfatı müşebbehe شَمِيدَن (ba.).

شَمَانِيد (şemânîd) = Şemîden in
müteaddisi olan şemânîden ür-
kütme den mazi شَمِيدَن (ba.).

شَمْپُورِ (şempürî) = Cebri demek-
tir ki tabiî mükabilidir. Şempür
= cebir. Şempürker = cebir
ve zülüm ile iş gördüren.

شَمَر (şemer) = Küçük göl, küçük
havuz, küçük ırmak.

بِزَد حِلْمَش اَرُونَد دَر حساب طُوج
بِه پِش جودش اَرُونَد دَر حساب شَمَر
قَاتِی

*Onun uysallığının yanında
Elvend dağı habbe, sehavetinin
yanında Dicle küçük bir göl
derecesindeair.*

(Kānî)

ای جوادی که پیش دست دولت
اِبر چون دود و بخر چون شمرست
انویی

*Ey cömert! Senin el ve gönlü-
nün yanında bulut duman, de-
niz göl gibidir.*

(Enverî)

تو برکناره دریای سبز خیمه زده
شهان شراب زده برکناره های شمر
قَاتِی

(ba.) شراب زده.

شَمُر (şumur) = Şumurden = say-
maktan (Emîr, isfa. muh. vas.
ismas),

بدان امید زیزدان چنین کرامت یافت
تو این کرامت از مجلس معجزات شمر
فرخی

*O ümit ile Allaktan böyle bir
keramete nail oldu. Sen bu
kerameti mucize nev'inden say.*
(Ferruhî)

زبس بلندی بالای او تشاند کرد
حساب کشکرة برج او ستاره شمر
فرخی

*Onun boyunun çok yüksekli-
ğinden, müneccim, burcunun
derecesini, yüksekliğini hesap
edemez.*

(Ferruhî)

Hesap ve sayı mânasına şumâr
(muh).

در روز خشر آید هر چیز در شمار
جز چود دست تو که پرواست از شمر
قَاتِی

*Mahşer günü senin elinin ihsa-
nından başka her şey hesap
edilir: çünkü o, sayının dışın-
dadır, hesaplanmıyacak kadar
çoktur,*

(Kānî)

(M) nin üstüniyle de doğrudur.

شَمُورِدَن (şumurden) = Saymak,
addetmek.

عشق از دل من توان ستردن
گر ریک زمین توان شمردن
نظامی

(ba.) ستردن.

نوح اگر موجة اشکم نگرد در غم تو
آب چشمی شمرده واقعه طوفان را
یعنی

*Nuh (ع) ayrılığının teessürün-
den husule gelen gözyaşım dal-*

*gasına bakarsa tufan vakasını
bir gözyaşı sayar.*

(Yeğmā)

شمش (şumuriş) = Sayış: şumur-
den den hasılı mastar Dilimiz-
de turalım ki farzedelim yerinde
kullanılır (Ar.) بالغرض والتقدير

شمش (şums) = Altın ve gümüş
çubuğu شوشه (ba.).

شمشاد (şimsâd) = Şimşir: her mev-
simde yeşil kalan sert ve düz-
gün bir ağaçtır ki eski zaman-
larda bundan tarak yapılır, şa-
irler sevgililerin boylarını buna
benzetirlerdi,

بندۀ قد تو شد شمشاد و سرو
چاکر روی تو شد خورشید و ماه
یغما

*Şimşir ve selvi senin boyunun
bendesı, güneş ve ay senin yü-
zünün kölesidir.*

(Yeğmā)

ندانستم گذار شانه بر زلف تو می افتد
و گرنه تا قیامت خدمت شمشاد می کردم
شاعر

*Tarığın senin zülfüne uğrıya-
cağını bilmedim; yoksa kıya-
mete kadar şimşir'e hizmet
ederdim.*

(Şā'ir)

چو زلف دلبر من مشکبوی شد ویدان
چو قد مهوش من سرقرار شد شمشاد
فخری

*Fesleğen benim dilberimin zül-
fū gibi misk kokulu oldu, şim-*

*şir benim aya benziyen güze-
limin boyu gibi yükseldi.*

(Fehri)

Ş Fesleğen nev'inden halk di-
linde mercanköşk denilen güzel
kokulu bitki.

دست و پایش بیوس و مسکن کرد
زیر آن زلفکان چون شمشاد
فرخی

*Elini ayağını öp te o fesleğen
gibi zülûfçeğizlerin altına sığın.*
(Ferrahî)

شمشاز (şimşâr) = Şimşirin taze
ve nazik dalcıklarına denir ki
yaprakları çok lâtif ve yere
doğru meyilli olur.; bu sebeple
şairler zülfü'ona teşpih etmişler.

فدای آن ند وزلفش که گوئی
فروخته است بر شمشاد شمشاد
لبیبی

*Onun boy ve zülfüne feda ol-
sun ki şimşir üzerine lâtif yap-
raklı taze dalları eğilmiş şa-
nırsın.*

(Lebibî)

شمشیر (şemşir) = Kılıç شم (ba.).

طای را کشت و دست و تیغ او رنگین آمد
تیز شمشیر پاک از خون کند شمشیر را
صائب

*Bir âlimi öldürdüğü halde onun
eli ve kılıcı boyanmadı. Kılı-
cın keskinliği kılıcı kandan
temizler.*

(Sâ'ib)

شمشیر گوشتین (şemşir gūştin) = (k.)
Dil.

شَمَشِيرَا (şemşîrâ) = Mercanköşk = merzenküş.

شَمْع (şem') = Mum ve aydınlık için yapılan her şey mânâsına Arapçadan alınmıştır.

شَمْعِ الْاَلْهٰی (şem'i ilâhî) = Kur'anı Kerim.

شَمْعِ اَعْيٰنِ کَرْدَن (şem'i âcîn kerden) = Suçluların vücutlarını delik delik ederek oralara mum dikmek suretiyle işkence etmek.

شَمْعْدَان (şem'dân) = Şamdan.

شَمْعْدَانِی (şem'dânî) = Şamdana benzeyen bir nevi kırmızı gül.

شَمْعِ سَار (şem'i rîz, şem'i sar) = Mumcu.

شَمْعِ هَفْتِ چَرخ، شَمْعِ زَرْعِ اَشْمَعِ عَالَمِ تَاب، شَمْعِ زَرِّیْنِ لَگَن (şem'i zer'in legen, şem'i 'âlem-tâb, şem'i muze'fer, şem'i heft çerh) = (k.) Güneş.

شَمْعِ سَهَر (şem'i seher) = Yalancı sabahın uzunlama şekilde görünen beyazlığı.

شَمْعِ فَلَک (şem'i felek) = (k.) Bütün yıldızlar hususiyle güneş ile ay.

شَمْعِ کُشْتَنِ وَ گُلِ کَرْدَن (şem'i kuştên ve gul kerdên) = Mumu, ışığı söndürmek.

شَمْعِ دَا بَايْدِ اَز بِنِ خَانِه بَرَوْنِ کَرْدَن وَ کُشْتَن
تَا کِه هِمَسَايِه نَدَانْدِه کِه تُو دِرْخَانِه مَائِ
سَعْدِی

Bizim evimizde olduğunu komşunun bilmemesi için mumu bu evden dışarı atıp söndürmek gerektir.

(Sa'dî)

شَمْعِ يَهُودِیْ وَش (şem'i yehūdî veş) = (k.) Şarap.

شَمْعَنْد (şemgend) = Şemâgend.

شَمْعُور (şemgūr) = Gence'ye yakın bir şehir.

شَمَل (şemel) = Çarık.

شَمْلَغ، شَمْلَغ (şemleğ, şemleğ) = Şalgam.

شَمْلَه (şemle) = Omuz şalı.

شُمْلَه (şumle) = Ağma yıldız (Ar.)
شهاب.

شَمْلِیْد، شَمْلِیْز (şemlîd, şemlîz) = Boy otu denilen bitki (Ar.) حَبْلِه
Okyanus hulleyi boy tohnmu denilen gelle diye tarif etmiştir
Ş = şenbelî, şenbelîd.

شَمْن (şemen) = Putperest.

تَاهِمِی خَنْدِیْ هِمِیْ گَرْدِیْ وَ اَبِنِ اِسْ نَادِرَسْت
هَمِ تُو مَمَشُوقِ وَ عاشِقِ هَمِ بَحْ وَ هَمِ شَمْنِ
مَنُوجَهَرِیْ

Gülmeye başlayınca ağlıyorsun.
Bu pek nadirdir. Hem mâşuk
hem âşıkstın; hem güzelsin hem
güzele perestiş edersin.

(Minûçîhrî)

مَکْرُ فَلَکِ مَنَمِ خَوَاشِ کَرْدِ بَهْتِ مَرَا
کِه پِشِ اَوِ اِمْبَاذَتِ خَنِيْدِه چُونِ شَمْلَسْت
اَمِيْرِ مَعْرِیْ

Felek benim talihimi galiba kendine mabut itti; çünkü

onun huzurunda ibadet vesile-
siyle eğilen putperest gibidir.

(Emîr Mu'izzî)

سَمْنَان

(şemnân) = Seğirtmekten,
yük taşımaktan yahut susuzluk-
tan sık sık soluyan kimse, (m)
nin üstüniyle şemen kelimesi-
nin cem'i=putperestler, birin-
cisi kaideten şemân olmak lâ-
zım gelirse de bütün lûgatlerde
böyledir شَمِيدَن (ba.).

سَمْنَدِه

(şemende) = Şeci' ve ba-
hadır Ş Şemîden den ismi fail
شَمِيدَن (ba.).

شِمْمَه

(şimme) = Şeddeli ve şed-
desiz (m) ile=kaymak Ş Yağlı
yoğurt, peynir.

سَمَه

(şeme) = Sağılmadan önce
emcikte görülen süt, ağız, sa-
ğıldıktan sonra emcikte kalan
süt.

سَمِيدَن

(şemîden) = Ürkmek, bi-
huş olmak, perişan olmak, ağ-
lamak, ah ve figan etmek, nef-
ret etmek, uzaklaşmak, susuz-
luktan yahut yorgunluktan sık
sık solumak.

خم چشمه آب زندگانیست
زین چشمه نیایدت شنبیدن
نزاری

Küp abı hayatın membardır.
Bu membadan ürkmemelisin.

(Nizârî)

سمندش چو آن زشت پتیاره دید
شمید و هراسید و اندر و مید
اسدی

Atı o çirkin ve korkunç şeyi
görünce bağırdı, korktu, ürktü.
(Esedl)

شَمِيدَه

(şemîde) = Şemîden den
mazii nakli ve ismi mef'ul. شَمِيدَن
(ba.).

اگر شمیده بود عقل خصم او نه شکفت
بی شمیده بود عقل در بماغ سقیم
ابوالفرج رونی

Onun düşmanının akli perişan
olursa şaşılmaz, evet hasta di-
mağta akıl perişan olur.
(Ebûlfereci Rânî)

Ş Hışımlı aslan mânasına da
gelir.

شُمِيز

(şumîz) = İkinci, ekincilik
Ş Ziraat için hazırlanan yer.

شَمِيسَا

(şemîsâ) = Süryani'de nûr
denilen aydınlık.

شَن

(şen) = Naz ve eda.

چو جان گر نیستی و چشم پرشن
جهان بر من نبودی چشم سوزن
عطار

Can gibi olmasaydın ve gözün
naz ve eda ile dolu olmasaydı
cihan bana böyle iğne gözü
yani dar olmazdı.

(Attâr)

Ş Kendir denilen bitki.

شَنَاه، شَنَاو، شَنَاب، شَنَا (şimâ, şî-

nâb, şinâv, şinâh) = Suda yüzmek.

بدو یا شنا چون جنگ آورد
بشمشیر با شیر جنگ آورد
اسدی

Denizde timsah gibi yüzerler, kılıçla aslanla kavga ederler.
(Esedi)

ای بدریای عقل کرده شناه
وز بدونیک اختران آگاه
انوری

Ey akıl denizinde yüzen ve yıldızların uğurlu ve uğursuzundan haberdar olan!
(Enverî)

(şinâger, şinâver) = شناگر
Yüzücü, yüzgeç.

در آبی که پیدا نباشد کنار
غروب شناور نیاید بکار
سعدی

Kenarı görünmiyen denizde yüzgecin gururu işe yaramaz,
(Sa'dî)

شناختن (şinâhten) = Anlamak, tanımak, bilmek.

هر که موجود حقیق را شناخت
ذات یزدانرا بلا اشباه گفت
هیچ می دانی یزدان را که برد
آنکه لا موجود الا الله گفت
جای

Nazmen tercümemiz:

*Kim ki mevcudî hakikiyi tanıır
Zatı Hakkı şibhten tenzih eder
Kim erer Mevlâyâ hiç vâkıf mısın?
Ol ki lâmevcuda illâllah der.*
(Cümî)

شنا (şinâr) = Yüzmek.

مخالفان تو نام ز فراط بدینقی
کنند یکسره در لجه و ستار شنار
فخری

Sana muhalefet edenler talih-sizlikten naşi hepsi engin ve sığ denizde yüzerler, bocalarlar.
(Fehri)

Ş Meş'um, namübarek.

زانکه ناشکری بود شوم و شنار
می رود ناشکری اورا قهرناز
مولانا

Şükürsüzlük meş'um ve uğursuz olduğundan onu ateşin dibine götürür.
(Mevlânâ)

شناس (şinâs) = Şinâhten = tanımak tan (Emir, isfa. muh. vas.).

هر آدمی که نیست در او رنگ آدمی
بی قدر در عیار چو مردم گما شناس
شاعر

Bir insanın ki insanlıktan nasisibi yoktur, onun ayarını kan kurutan gibi değersiz bil.
(Şa'ir)

(ba.) استرگ

شنب (şenb) = Kubbe, G'âzân Hânın Tebrîz'de yaptırdığı kubbe-ye Şenbi G'âzân derler. (Nâşirî) (ş) nin ötresile yazmıştır.

شنب (şenbed) = Cumartesi = şenbih.

فال نیلکه بروز مبارک شنابد
نبیذ گبر و مده روزگار خویش به بد
منوچهری

Hayırlı fâl sayarak mübarek cumartesi günü hurma şarabı

al da zamanını kötū şeye sarf etme.

(Minūçihri)

شَبَلِيد، شَبَلِيتْ (şenbelīt, şenbelīd) = Turunç çiçeğine benzer, kokusu keskin, sarı renkli bir çiçek.

یکی جام زرین بکف پر نیلید
چو لاله ی و جام چون شنبلید
اسدی

Elde hurma şarabıyla dolu altın bir kadeh; şarap lâle, kadeh sarı renkli şenbelit gibi.

(Esedî)

تا گشت زیر غالیه گندار تو نهان
چون شنبلید کردم رخسار خویشتان
قطران

Senin nar çiçeğine benziyen yanağın kalemsik yani siyah zülfünün altında gizlenince benim yanağımı şenbelit gibi sararttı.

(Ketran)

Nāşirī (şemlīd) i bunlara ilâve ederek گل زرد حلبه = boyotunun sarı çiçeği demıştır. Sūrencân = çiğdem denilen sarı çiçekli bir bitki ile bir sayanlar da vardır.

شَبَلِيتْ (şenbih) = Cumartesi.

فکر شنبه تلخ دارد جمعه اطفا را
شاعر

Cumartesiği tefekkür çocukların cumasını acıtır, ağızlarının tadını kaçıtır.

(Şā'ir)

Yekşenbih = pazar, duşenbih = pazarertesi, seşenbih = salı,

çehârşenbih = çarşamba, pençşenbih = perşembe, şeşşenbih = cuma. Arapça olan cumayı İranlılar İslâmdan sonra kabul etmişlerdir. Asıl ismi (yevmüzzîne) olduğundan ve Farsçada âzîn ziynet mânasına geldiğinden yevmüzzîne'ye ruzi âzîne demişlerdir. Şimdi (d) ile âdîne diyorlar. Refikasının (âdîne) adlı bir kimse ile görüşmesinden şüphelenen Cuma adında bir adam hakkında Şihâbı Terşizi şu kıtayı söylemiştir :

جمعه بازوجہ خود گفت شبی
کہ مرا بر تو رآدینہ شکست
زن بدو گفت دو بینی بگذار
پیش من جمعه رآدینہ یکبست

شهاب ترشیزی

Cuma bir gece refikasına hitaben ben senin Âdîne ile münasebetinden şüphe ediyorum demesi üzerine karısı cevap olarak iki görücülüğü bırak; benim nazarımda Cuma ve Âdîne müsavidir, dedi.

(Şihâbı Terşizi)

(B) nin üstüniyle şenbeli == at kişnemesi.

شَبَج

(şenc) = Dağın burnu, çıkıntısı = bînikūh (Ar.) انقباض § Toprağı katı, eğri bûgrü taşlık yer.

شَبَج

(şinc) = İnsanda uça: oturak yeri = hayvanda sağrı denilen organ: vücut parçası.

بفرمانش حیوان وانس وپری
همه داغ دارند پرشنج و غنچ
فجری

Onun emriyle insan, hayvan, peri; hepsinin sağrıları ve oturarak yerleri üzerinde nişan vardır.

(Fehri)

شَجَوْدَن (şencūden) = Yaralamak, tırmalamak.

شَجِدَن (şenciden) = İncinmek
§ Sıçramak § Damlamak, sızmak,

شَدَن (şend) = Kuş gagası.

نکته های سفید ازوزاید
گرچه دائم سیاه دارد شند
فجری

Her ne kadar kalemimin gagası; ucu daima siyah ise de ondan beyaz nükte ler doğar.

(Fehri)

شَدَفَن (şendef) = Davul.

خروش شندی و شبور برخاست
قیامت گشت و نفخ صور برخاست
هدایت

Davul ve boru sesi peyda oldu. Kıyamet koptu, sûr sesi yükseldi.

(Hidāyet)

شَزَبَه (şenzebe) = Kelile ve Deme ne'de bir öküzün ismi. (ba).

شَنَشَن (şenş) = Hallaçların çırpı çubuğu = şefş.

شَع (şunug) = Sığır boyunnu.

شِئْتَن (şinuften) = İşitmek, dinlemek.

شَنَك (şeng) = Hareketleri zarif, oynak, nazik sevgili.

کند ستان تو بازی بجان خیم چنانک
بقبل دلشدگان شاهدان چایند وشنک
ظهیر

Oynak ve nazik güzeller âşıkların aklıyle nasıl oynarlarsa senin mızrağın hasmının haya tiyle öyle oynar.

(Zehir)

Çok defa (şüh) kelimesiyle birlikte kullanılır § Hayâsız, hırsız ve haydut.

حکیم خوانی خوددا تفو براین حکمت
که کاش بودی عیار و شوخ و رهزن وشنک
قانی

Kendine hakim dersin tû bu hikmete; keşki hilebaz, hayâsız, yol kesici, haydut olsaydın.

(Kāāni)

§ Fil hortumu § Tohumluk hıyar § Selvi ağacı.

شَنَك (şung) = Bedeni beyaz ve düzgün, tepesi çadır şeklinde lâtif bir ağaçtır ki ondan ok yayı yaparlar. Dilimizde pamukluk yahut gürgen ağacı diye tarif edilmiştir. (ba.).

شَنَك (şing) = Burçak denilen sı-

ğır yemi Ş Tekesakalı denilen bir cins bitki ki sirke ile katık edip yerlirmiş İsfahan'da âlâşeng, ahali arasında şengitaze, âlâşeng, Horasan'da riş buz Arapçada شجرة التيس derler Ş Semerķend'de bir köy.

شنگار (şengâr)=Havaciva, eşek marulu denilen bitki. Muarrebî شجرة الدم (Ar.) dır شجارجار.

شنگاهم (şengâhem)=Gece vakti = hengâmî şeb.

شنگرف (şengerf) = Zincifre denilen kırmızı boya, sülügen. Muarrebî شنجری dir.

شکفت نیست که از بری لاله ساخت زمین
که هست لاله چو شنگرفی و بری چون سیماب
ازرق

Eğer kardan, yeri lâle yaptıysa şaşılacak bir şey yoktur; çünkü lâle, zincifre; kar cıva gibidir. (Ezreķî)

Şair, beyaz bir şeyden kırmızı bir şeyin husulüne şaşma; çünkü kırmızı boya beyaz cıvadan istihsal olunur demek istiyor Ş Tırtıl: ekinlere musallat olan uzunca ve kıllı kurt = شنگرن şengzen.

شنگرفی زاولی (şengerfi zavulî) = Sülügen. Cihāngirî kırmızılıktaki şengerfe benzeş de bunun rengi turuncudur, diyor.

شنگرک (şengurk) = İplik bük-tükleri iç ağırşağı.

شنگل (şengel)=Burçak, (g) nin üstünü yahut ötresiyle İran ile muharebede Efrasyāb'a yardım için gelen Hint padişahlarından biri Ş = Şeng.

بغیرد شنگل به پیش سیماب
منم گفت مرد افکن رزخواه
مرآن جنگجو مرد گزوی کجاست
هانا بننگم گر آید رواست
برامدم برو پیلان همچو باد
یکین بازوی پولوی برکشاد
یکی لیزه زد بر گرفتاش ز زمین
نگونسار کرد زروش بر زمین
فردوسی

Şengel; askerin önünde savaş istiyen, er yıkan benim; kavga arıyan Rustem Sekzi nerede? diye haykırdı. Benimle hemen cenge gelsin dedi. Rustem ona rüzgâr gibi karşı çıktı; kin ile pehlivanca bazusunu açtı, bir mızrak vurdu, onu eyerinden kapıp tepe takla yere vurdu. (Firdevsî)

Ş (K) yahut (g) nin ötresiyle hırsız, haydut.

شنگله (şengule) = Salkım, üzüm tanesi Ş Örtü ve havlu gibi şeylerin kenarındaki saçak.

درخت خرما صد خار خشک دارد راست
اگر دو شنگله خرماى خوب و تر دارد
ناصر

Hurma ağacının iki salkım güzel ve taze hurması varsa

tamam yüz tane kuru dikenini vardır.

(Nāşır)

Kirli bez, kirli yer, ahır.

شنگیل (şengelil) = Zencefil denilen bahar. شنگیل زنجبیل Muarrebidir.

شنگوله، شنگول (şengül, şengüle) = شنگ (ba.).

غلام همت شنگولیان ورندهم
نه زاهدان که نظری کنند پنهان
شاعر

Zarif ve rintlerin himmetinin kölesiyim ; sana gizlice bakan sofuların değil.

(Şā'ir)

ناگهان بستند دلم دلدارکی
شوخی شنگولکی عیارکی
مولانا

Gönlümü ansızın lâtif ve zarif hilebaz bir sevgilicik aldı.

(Mevlânâ)

شنگه (şenge) = Erkek aleti Ş Çöplük, fışkılık Ş Kadın aybaşı bezi.

شنگیز (şengiz) = Hurma şarabı Ş Zencefil.

شنگینه (şengine) = Merkez ve sığır sürülen değnek, öğendire.

شنگ (şenlek) = Salkım.

شنگل (şenlük) = İğ ağırşığı. (L)

yerine (k) ile de doğrudur, (Ar.) فلك.

شسه (şene) = Alelûmum ses, hususiyle at kişnemesi. İkinci mâ nâda (n) nin şeddeli olduğu vardır.

مران گهی که به پیشه درون زد شسه
زیم شسه او شیر بفکند چنگال
منجیک

Her ne zaman ormanın içinde kişnese onun kişnemesinden aslan tırnağını atar.

(Mencik)

(ba.) شانه

شوشه (şenūşe) = Aksırık (Ar.) عطسه.

شنیدن (şeniden) = İşitmek.

گفتی بکنم بی کنش مردم ازین شوق
کاین مرده توانم ز زبان تو شنیدن
شاعر

Onu suçsuz olduğu halde öldürürüm dedin. Bu müjdeyi senin dilinden işitebildiğim için sevinçten öldüm.

(Şā'ir)

Ş Koklamak mânasına da kullanılır.

قدت بلند باد که برنخل حسن تست
آن گل کزان شمیم وفا می توان شاید
فغانی

Boyun yükselsin; çünkü güzelliğinin fidanı üzerindeki gülden vefa kokusunu koklamak mümkünüdür.

(Figānî)

Şenüden de bu mânayadır.

شَو (şev) = Gece = şeb.

موآن رندم که نام بی قلندر
نه خان دارم نه مان دارم نه لنگر
چو روج آید بگردم گرد کین
چو شو آید بخشش و انهم سر
بابا طاهر

*Ben o rindim ki adım kalen-
derdir. Ne evim var, ne barkım;
ne yemek yiyecek yerim. Gün-
düz olunca dünyanın etrafında
dolaşırım; gece gelince bir ker-
pice başımı koyarım.*

(Babā Tāhir)

Ş Şuden = olmak, gitmekten
emir.

این سبوی آبرو بردار و دو
هدیه ساز و پیش شاهنشاه شو
مولانا

*Bu su testisini kaldır da yürü;
hediye et padişahlar padişahı-
nın huzuruna kadar git.*

(Mevlānā)

شَو (şū) = Zevç = koca mânası-
na gelen (şüy) muhaffefi.

شوی زن نوجوان اگر شیر بود
چون پیر بود همیشه دلگیر بود
شاعر

*Genç kadının kocası aslan olsa
da ihtiyar olunca daima dilgir
olur.*

(Şā'ir)

Ş Şusten = yıkamaktan emir.

بگفتار پیغمبرت راه جو
دل از برگیرا بدان آب شو
فردوسی

*Peygamberinin kavlince yol ara;
o su ile kalbini karanlıklardan
yık, temizle,*

(Fırdevsî)

شَو (şevâ) = Sağır.

شَو (şivâ) = Elde ve ayakta be-
liren katılık, nasırlanma ve be-
dende peydâ olan lekeler Ş
Tereotu = şıbt.

شَواد، شَوَات (şevât, şevâd) =
Angıt denilen kazdan büyücek
kızıl renkli bir kuş = surhâb.
Bazı lûgatler bukalemun denilen
rengârenk kuşa demişler.

چو هدهد زمین بوسه دادم بشکر
سخن رنگ دادم چو پر شواد
شاعر

*Teşekkür ederek hūthūt gibi
yeri öptüm; bukalemun'un ka-
nadı gibi sözûme renk verdim.*
(Şā'ir)

شَوَال (şevâl) = Şelvar: şalvar de-
diğimiz geniş pantolon Ş İş güc.

از بیم مرا ایدر دیدی بشوال اندر
ای خواهر خالت غر چه شوالست این
سوزنی

*Benden korkundan pantolonu-
nu kirlettin. Ey dayının kız-
kardeşi kahbel! Bu ne iştir!*

(Süzənî)

= şevât.

شَوَال (şevâlek) = (Şeval) in kü-
çültülmüşü olduğu gibi bukale-
mun mânasına da gelir.

سُوح (şūh) = Zarif, lâtifeci, çevik, işveli, hoş tabiatlı Ş Edepsiz, küstah, hayâsız.

شوخی مکن ای دوست که صاحب نظرانند
بیگانه و خویش از بس و پشت نگرانند
سعدی

Ey dost! Küstahlık etme, çün-kü basiret sahipleri var. Yabancı ve akraba arkandan önünden bakıyorlar.

(Sa'dî)

Ş Haydut, yol kesici Ş Kir, pas, yarada olan irin ve kan.

اگر شوخ برجامه من بود
چه باشد دم از طمع هست پاک
خسروی

Eğer elbisem kirli ise ne beis var, gönlüm tamahtan pâktır ya.

(Hasrevî)

خواجه بزرگست و مال دارد و نعمت
نعمت و مالی که کسی نباید ازو کام
جایی رسیده بغلش کاو نگذارد
شوخ بگرامه بان و موی بجام
عجده

Efendi büyüktür, mal ve nimeti vardır; bir mal ve nimet ki kimse ondan istifade etmez. Hasisliği bir dereceye varmış ki hamamcıya kirini, berbere saçını bırakmaz.

(‘Ascedî)

Ş İşin şiddetinden elde hâsıl olan katılık.

شوحن (şūhgin, şūhğîn) = Kirli, paslı, irinli.

نیاب بیض گردد شوحن زرد
شود نیرده هم از گرد و هم از دود
عاد

Beyaz elbiseler çabük kirlenir, hem toz ve dumandan kararır. (‘Imād)

شوحن (şūhğiden) = Kirlenmek, kirli olmak,

سُودَن (şūden) = olmak = şuden.

سُور (şūr = Tuzlu şey.

کس نبیند که تشنگان حجاز
بلب آب شور گردایند
سعدی

Hicaz susuzlarının tuzlu su başına toplandıklarını kimse görmez.

(Sa'dî)

Ş Kavga, şamata, çığıltı, karışıklık.

شوری شد و از خواب عدم چشم گشادیم
دیدیم که باقیست شب فتنه غنودیم
غزالی

Bir gürültü oldu; adem uykusundan gözümüzü açtık; baktık ki fitne gecesi duruyor, bakidir, uyuduk, uykuya daldık,

(Gezālî)

Uğursuz, şūr beht = bedbaht.

نگه کن که دانای پیشین چه گفت
که هرگز مباد اختر شور جفت
فردوسی

Bak eski bilgin ne dedi, hiçbir vakit uğursuz talih eş olmasın.

(Firdevsî)

Ş Çalışmak, özenmek, meşk etmek, karıştırmak, yıkamak mâ-nalarına gelen şūrîden den (Emir ismas. isfa. muh. vas.).

بهر کار در زور کردن مشور
که چاره بسی جای بهتر ز زور
اسدی

Her işte tazyika çalışma; çok yerde çare tazyiktan iyidir,
(Esedî)

Silâhşur = silâha özenen, meşk ve idman eden, silâh karıştıran. Karıştırmak mevkiinde şūrânî-den de kullanılır.

هزار نوبت اگر خاطر من بشورای
ازین طرف که من همچنان صفای هست
سعدی

Eğer bin kere hatırıma teşviş etsen benim tarafımda evvelki gibi bir saffet mevcuttur.
(Sa'dî)

سُورْبَا (şūrbâ) = Çorba. Şūr = tuzlu ba=aş mânasına geldiğinden tuzlu aş demektir,

سُورِش (şūriş) = Karışıklık, perişanlık, kavga.

بای بیگانه در میان آمد
شورش تازه درجهان آمد
نظامی

Yabancıнын ayağı ortaya geldi. Dünyada yeni bir karışıklık zuhur etti.

(Nizâmî)

سُورَه گَز، سُورِگَز (şūrgez, şūre-gez) = Ilgın ağacı nev'inden ak ilgin.

سُورَم (şūrem) = Dağ.

چو برداری میان شوم آواز
مر آواز ترا پاسخ دهد باز
فخر گرجائی

Dağ arasında bağırırsan; dağ, sesinin tıpkısını geri çevirir.
(Fehri Gurgânî)

سُورُمُور (şūrumūr) = Uğursuz, meymenetsiz Ş Zayıf ve âciz mūr kelimesi şūrun mühmelidir. Şūr = uğursuz; mūr = karınca mânasına geldiğinden mecmuu; bir kimseyi kudretsiz, zayıf ve hakîr göstermek istenildiği zaman söylenir.

شور و موموند حسودات ولیکن که لای
شار مارند که بایکدیگر آمیخته اند
خاقانی

Sana hasededenler uğursuz ve hakir şeylerdir; fakat öğündükleri zaman birbirine giren büyük yılanlara benzerler.
(Hākānî)

Ş Kavga, kargaşa, niza' ve mücadele.

همه ساله با خلق در شور و موم
زهر دو طلمات و زائر موم
خاقانی

Saçma sapan yaldızlı iki söz için bütün yıl halk ile mücadele etmekteyim.
(Hākānî)

سُورَه (şūre) = Tuzlu şey Ş Çorak yer.

زمین شوره سنبیل بر نیارود
سعدی

Çorak yer sūmbül bitirmez.

(Sa'dî)

Ş Küherçile. Muarrebi dir.

سوره (şevre) = Mahcupluk, utanma.

شوریدن (şūrīden) = Karışmak, şamata ve gürültü etmek Öteki mânaları için شور (ba.).

ز شوریدن بانگ چون دستخیز
بوحش بیابان در آمد گریز
نظامی

Kıyamet günü gibi ses gürültüsünden yaban adamının kaçacağı geldi.

(Niẓāmī)

شوریده (şūrīde) = Dağınık, perişan; Şūrīde dil=âşık, muhafefi olarak da kullanılır.

تم می بلرزد چو باد آورده
مناجات شوریده در حرم
صمدی

Bir âşıkın Harēmi şerifteki mü-nacatını hatırladıkça vücudum titriyor.

(Sa'di)

شوریز (şūrīz) = Ekin için hazırlanmış tarla Ş Ekinci.

شوش (şeviş) = Asma çubuğu.

شوشتر (şūšter) = İran'ın Hozistan eyaletinde bir şehir. Tahfif ile şuşter=şüş de denir. Muarrebî dir.

شوشك (şūšek) = Dört telli saz.

گهی دیاب زنی آگاه بربط و گه چنگ
گهی چغانه وطنپور و شوشك و عناق
فرخی

Kâh kemançe, kâh ud, kâh çeng kâh çegane, kâh tambur, kâh dört telli, kâh santur çalarsın.

(Ferraḥi)

Ş Çil kuşu.

شوشمیز (şūšmīz) = Hararet verici baharattan kakulenin küçük nev'i,

شوشو (şūšū) = Darı.

شوشه (şūşe) = Altın ve gümüş sübekesi, çubuğu=selâk=şumş.

شدش موی کافوری از اشک پر
چو برشوشه صیم خوشاب در
اصدی

Onun ak sakalı gümüş çubuk üzerindeki tıy inci gibi göz yaşından doldu.

(Esedî)

= شفشه (ba.) kum yığını, mezar taşı gibi her uzunlama olan şey.

درشوشه تربتش بصد رنج
بجید چومار گنج بر گنج
نظامی

Onun türbesinin taşı başında define üzerindeki define yılanı gibi yüz meşakkatle kıvrandı.

(Niẓāmī)

نهی دست برشوشه خاک من
بیاد آری از گوهر پاک من
نظامی

*Benim toprağımın taşına elini
koyar, benim temiz cevherimi
hatırlarsın.*

(Nişâmî)

Şehitlerin mezarına konulan
nişan, belirti.

شُغْ (şūğ) = Şuh. (ba.).

شُوكَا، شُوكَا (şevgâ, şevkâ) =
Mandıra = şebgâ.

چو گرک دزد گبرد قصد شوغا
شبان اندر شبان افتد بغوغا
لطیفی

*Hırsız kurt mandıraya girerse
çoban çobanla kavgayla başlar.*
(Leîfî)

شُوكْ (şūk) = Zend lûgatinde pa-
zar. Arapça سوق - dan alınmıştır.

شُوكَرَانْ (şevkerân) = Baldıran
denilen bitki.

شُوكَلَنْ (şūkèl) = İğ ağırşığı. Şü-
kek de denir.

شُوكَهْ (şūke) = Kuyumcu kalıbı.

شُولْ (şul) = Bilme, görme, bile-
rek, görerek mânalarıdır.
Şulîden = dağılmak, perişan
olmak, karışmak, hayrette kal-
mak, âciz olmak mânalarından
emir. Şulîden bilmek ve gör-
mek mânalarına (Nâşîrî) ile

(Burhân) dan başka lûgatlerde
görülemediği halde bilme ve
görme mânalarına kullanılması
garip görünür Ş İran göçebele-
rinden bir oymak.

شُولَانْ (şevlân) = Kement, -ucu
ilmekli ip.

شُولَاكْ (şüleek) = Süratli giden at
Ş İsfendiya'r'ın atının adı.

برآورد پر شولاک نیز پای
غروشان وجوشان برآمد زجای
خواجو

*Çabuk yürüyüşlü şulek kanat-
landı, cuş ve huruşa gelerek
yerinden sıçradı.*

(Huṣṣā)

شُولَمَنْ (şulmen) = Zend lûgatinde
cehennem.

شُولَهْ (şevle) = Çöplük, gübrelik
Ş Ayın menazillerinden biri Ş
Bir elbiselik parça Ş Yıldız ak-
ması.

شُولِيدَنْ (şulîden) Perişan olmak,
endişeye düşmek, hayret etmek
âciz kalmak.

شُومَارْمَنْدْ (şumârmend) = Ağıtıcı :
ölüye ağlıyan (zend lûgatidir).

شُومْ (şum) = Uğursuz, meymenet-
siz.

سومر (şŭmīz) = Sürülmüş, nadas olmuş tarla ş Ekinci, ekincilik, tahfif ile şŭmiz, şumiz de derler. Şŭmīziden = Şŭmīz kerdən = tarlayı sürmek.

سود (şevend) = Sebep, illet ve her şeyin maddesi. Cem'i şevendân = sebepler, illetler.

سودا (şevendâ) = İşitici, dinleyici = شنوا şinevâ, şinevende.

سونر (şŭnīz) = Çörekotu.

شوهر (şevher) = Koca, zevç.

بد یمن کرامتین گومری
سبز دم بنامیتین شوهری
نظامی

Böyle kıymetli bir cevheri pek ünlü bir zevce tevdi ettim.

(Nişāmī)

دخترای که بکرفکرمتند
هر یکی را بشوهری دادم
آنکه کابین نه بود عنین بود
زوگرتم بدیگری دادم
بنای

Bikri fikrim olan kızların her birini bir kocaya verdim. Ağır-lık vermiyeni innin sayarak ondan aldım başkasına verdim.

(Binābī)

نه لایق بود عشق بردلبری
که هر بامدادش بود شوهری
سعدی

Her sabah başka bir kocası olan dilbere gönül vermek lâ-yık değildir.

(Sa'dī)

سوی (şevī) = Şuden = olmak, gitmek mastarından muzari mu-hatap.

هرگز ای خام آوی نشوی
سعدی

Ey çiğ! Hiçbir vakit adam ol-mazsın.

(Sa'dī)

سوی (şŭy) = Yıka: şŭsten = yı-kamak tan (Emir, isfa, muh. vas.).

بشوی روی سیاهم بآب احسانت
که بترگی برد از چهره شب دیخور
عرفی

Kara yüzümü ihsanin suyu ile yıka ki karanlık gecenin çehre-sinden zulmeti götürsün.

(‘Urḫī)

ş Zevç.

زاورید وقتی زنی پیش شوی
که دیگر عذر نان زلفان کوی
سعدی

Bir kadın, kocasının önünde, mahalle bakkalından ekmek al-ma diye zari zari ağladı.

(Sa'dī)

ş Ahar, haşıl. Şŭymâl = ahar sŭrücü آهار (ba.) ş Gömlek.

سه (şeh) = شاه (ba.).

شهباز (şehbâz) = Büyük ve iri doğan.

شهبال (şehbâl, şehper) = Büyü-
yük kanad, kuş kanadının büyü-
yük yelekleri, en uzun tüyleri.

صرفو ناورد شهبازی
در هوای توگر پر دمکدی
ناعری

*Eğer bir sinek sana sevgi iştî-
yakıyle uçarsa büyük bir doğa-
na boyun eğmez.*

(Nâşîrî)

Ş Tok.

از برای آله تاشاعین شہوت شہکی
سینه صد صوة بیجاوه را بریان مکن
سنائی

*Şehvet şahinini doyurmak için
yüz tane biçare sa'venin göğ-
sünü pürryan etme. صوة = kuyruk-
salan kuşu.*

(Sen'âl)

Ş Nehi ve men'.

شہ (şehi dupâs) = Hazreti
Peygamber (صلم) e işaretir Ş
Hazreti Âdem Ş (k.) Güneş Ş
(k.) Gönül.

شہروا (şehrevâ) = Zalim padişah-
lardan birinin memleketinde
zorla tedavül ettirdiği mağşuş
para.

بزدك زافه نادان بشهروا ماند
كه در دیار غریبش بیچ نشاندند
حدادی

*Cahil olan büyük adam evlâdı
kalp akçaya benzer ki onu
gurbet diyarında hiçbir şeye
almazlar c, bir para etmez.*

(Sa'dî)

شاهوار (şehsuvâr) = شاهوار ve
(ha.).

شہر آرای (şehr ârây) = Şehir do-

nanması = şehrâyin Ş Şhri do-
natan, süsliyen.

زہر شاه شهر آرای سازند
جہانرا خلد جان افزای سازند
عطار

*Padişah için donanma tertib-
ederler. Dünyayı can artıcı
cennet yaparlar.*

(Attâr)

شہر آشوب (şehrâşûb) = Güzelliğine
mestun etmek suretiyle şehri
birbirine düşüren mânasına
medhe delâlet ettiği gibi şe-
hirde fesat çıkaran mânasına,
zemme de delâlet eder.

شہربان (şehrban) = Şehrîn büyü-
ğü, âmir ve muhafızı. Şehryâr
da derler. Kahraman شہربان Mu-
arrebidir (Nâşîrî).

شہربند (şehrbend) = Hisar ve
şehrîn etrafına çekilen duvar
mânasıdır. شہر بنام şehrpenâh
da derler Ş Hapishane. Mahpus
mânasına da gelir.

شہر بی دوازہ (şehrî bîdervâze) =
(k.) Girip çıkmasında bir mâni
olmıyan yer ve şehir.

شہر روا (şehr revâ) = Her memle-
kette geçen akça.

نقره ما اگرچه شهر رواست
پیش نقد رأی او شده ورد
شرف الدین اصفهانی

*Bizim gümüşümüz her ne kadar
rayiç ise de onun iyiyi kötünden
ayırdeden reyî yanında geçmez
olmuştur.*

(Şerefüddîni İsfehânî)

Karşılığı (شہرو) dir (ba.).

شہرستان (şehristân) = Memleket

etrafına çepçevre çevrilen hisar. İran'a bağlı birkaç şehrin de adıdır.

شهر آزاد (şehr âzâd) = İranda bir şehir: Erdşîr ibni Şîrûye o memleketin padişahını zehirleyip öldürerek memleketini zaptetmiştir = شهر آزادیه şehr azadiye.

شهر بانو (şehrbânû) = Sâsânîlerin son padişahı Yazdicerd'in kızı, Hazreti Hüseyin'in zevcesidir. 'Aliyyibni Hüseyin bundan dünyaya gelmiştir. Şehrbânûye de derler.

گله شهربانو از عمرست
خاقانی

Şehrbânû'nun şikâyeti Hazreti Ömer'dendir. (Hâkânî)

شهر ناز (şehrnâz) = Cemşîd şahın hemşiresi.

شهر رود (şehrûd) = Büyük ırmak hususiyle Husrevi Perviz'in bu adla anılan bir ırmağın kenarında kurdurduğu şehir.

حلاوتهای شیرین شکر خند
نی شهرود را کرده نی قند
نظامی

Tatlı gülüşle Şîrîn'in tatlılıkları Şehrûd nehri kenarındaki sazları şeker kamışı yapmış.

(Nizâmî)

Ş Eğlenti ve savaşta Hristiyanların çaldıkları musikâr gibi bir

çalğı. 'Aşım Efendi trampete dedikleri boru demiştir.

چو زنگی درآمد بزنگانه رود
ز شهرود روی برآمد سرود
نظامی

زنگانه (ba.).

بلبل خوش نغمه شمه شهرود که عنقا زند
سنائی

Hoş nağmeli bûlbûl kâh şehrud
kâh anka makamını terennüm eder.

(Senâ'î)

Anka = bir makam Ş Sazın kalın teli.

شهر روزه (şehrûze) = Şehrin her gün mahallelerinin birinde dolaşıp dilenen haris dilenci.

شاهم نه شهروزه لعلم نه بهروزه
مولانا

Şahız, haris dilenci değil; lâ'liz rengi parlak; değersiz gök sırça değil.

(Mevlânâ)

شهر یار (şehriyâr) = Asrının en büyük padişahı.

از ننگ ما چو می رود از شهر، یار ما
ما می رویم تا رود شهریار ما
شجاع

Bizim sevgilimiz mademki bizden ar ettiğinden şehirden gidiyor, biz gidelim; tek bizim şehriyarımız gitmesin.

(Şücâ')

شهر یور (şehrîver) = Şemsi yılın

altıncı ayı § Her şemsi ayın
dördüncü günü = şehrivergân.

شهریارا خری کن کاول شهر یوست
بادلارای که باهر شادی اندر خورست
قطران

*Ey şehriyar ! Şehrivlerin baş-
langıcında, her türlü sevince
şayan olan bir güzele nail ol-
duğundan dolayı sevin.*

(Keṭrân)

(V) siz (şehrîr) de denir.

بشهرت مہیل آمد بدیدار
ہمی تابید همچون چہرہ یار
وصاف

*Sana şehriveri ayında Süheyl
yıldızı görüldü, sevgilinin yü-
zû gibi parıl parıl parıldıyordu.*

(Veşşâf)

چو دو روز شهریر آمد بشہر
ز شادی همه شهر را داد بہر
لیبی

*Ayın dördüncü günü şehre gel-
di. Bütün şehri meserretten
behredar etti.*

(Lebîbî)

O ay ve gündeki işleri görme-
ye memur sayılan melek.

ز شهر یورت باد فتح و ظفر
بزرگی و تخت و کلاه و کمر
فر دوس

*Meleğin yardımıyle fetih ve za-
fere ve büyüklüğe taht, taç ve
kemere müvaffak ol.*

(Firdevsî)

ابان (ba.).

شہریدہ (şehrîde) = Dağılmış, pe-
rişan.

شہلان (şehlân) = Meşhur bir dağ

ولی ہچشم فرومایگان چاہ طلب
چنان بزرگ کہ ہمہ سنگ کوہ شہلان
عندلیب

*Fakat mevki istiyen furuma-
yelerin nazarında öyle büyü-
ğüm ki Şehlân dağı tle mûsa-
viyim.*

(‘Andelîb)

ز اختران ہدی او چو آفتاب آمد
زرا سخاں علوم او چو کوہ شہلان بود
شری

*O, hidayet yıldızlarının güneşi
gibidir. O, bilgileri temelleşen-
lere nispetle Şehlân dağıdır.*

(Şeref)

§ Bu kelime Kamusta شہلان teh-
lân şeklindedir ki doğrusu da
odur (Reşîdî).

شہلنگ (şehleng) = İp bükücü =
resentâb. Burhân tercümesinde
muytab ile tefsir sehivdir.

شہلہ (şehle) = Yağlı et.

شہناز (şehnâz) = Musikinın müş-
temel olduğu, altı avazeden biri
سلمہ (ba.).

شہند (şehend) = İyilik, sağlık.

شہنشاہ (şehenşâh) = Şahenşah
(muḥ.) padişahlar padişahı.
Muhaffefi şehensehtir. شاهنشاه
(ba.).

شهنشاه فلك (şehenşâhi felek)=(k.)
Güneş.

شَهَنگَانَه (şehengâne) = Dolu =
tegreg.

شاهی (şehî) = Padişahlık.

بیزار شمرند از شهری شاهان اگر بوی برند
زان باده ها که عاشقان در مجلس جانان خوردند
مولانا

*Padişahlar, âşıkların canan
meclisinde içtikleri şarabın ko-
kusunu duysalar padişahlıktan
bîzar olurlar.*

(Mevlânâ)

Âhırında (y) nin nispet ve mas-
tariyet olmasına nazaran şahın
öteki mânalarıyla mütenasip
mânalar ifade eder.

شَهِن (şehîn) = Padişaha mensup
demektir.

Zengân şehri, şimdi Muarrebi
olan زنگان ile mâruf.

شیار (şiyâr) = Sürülmüş, nadas
olmuş yer = şetyâr, şedyâr.

Kalemi tavsifte:

نوک آن هنگام رفتن یادرا تلخین کند
سیران اسبی که خاک از نعل او گردد شیار
ازرق

*Onun (kalâm) ucu harekete
geldiği zaman rûzgâra o atın
seyrini telkin eder ki toprak,
nalından nadas edilmiş olur.*

(Ezrekî)

Ş Tohum saçmak için yeri kaz-
mak.

از بسکه بدسکال تو از دیده خون فشانده
پنداشت روزگار که عزم شیار کرد
شمس طبیبی

*Hasmın gözünden o kadar kon
saçtı ki zaman ziraate niyet
etti sandı.*

(Şemsi Tebesî)

شیاریدن (şiyârîden) = Tarlayı sür-
mek, nadas etmek, ekin ekmek.

شیان (şiyân) = Mükâfat ve müca-
zat.

بر او تازه شد کینه سالیان
بگردش از هر چه کرد او شیان
ابوشکور

*Ona yıllarca olan kin tazelen-
di, her ne yaptıysa onun ceza-
sını verdiler.*

(Ebû Şekûr)

شاها هر آنکه اینجا تخم امل بکاشت
آبجاذگردگار بیاید همی شیان
عنصری

*Şahım! Her kim burada emel
tohumunu ektiye orada Allah-
tan mükâfat ve mücazatını bu-
lur.*

(Unşurî)

شیانی (şiyânî) = Onda üçü mağ-
şuş para = deh heft.

پیش ازین از ملوک اهل سیاحت
داده اند آنچه ای زلف شیانی
شه سرصع دهد همیشه بگردم
کمر خسروی و تاج کبیانی
فخری

*Evveldi padişahlardan cömert
olanlar karışık ve mağşuş pa-*

ralar ihsan etmişler; Şah İshak, şahlara mahsus kemeri ve keylere mahsus tacı halka daima murassa olarak verir.

(Fehri)

شيب (şib) = İniş. Mukabili firaz ve balâdır.

فراز و شيب اين راهست بيار
اگر مرد دمی خفزی بدست آر
ناصرالدین

Bu yolun yokuş ve inişi çoktur. Bu yolun adamı isen bir Hızır ele geçir.

(Nâşirüddin)

§ Çok yağmur yağdıktan sonra insanların gidip gelmelerinden eğri büğrü olup güneşin hararetiyle kuruyan ve üzerinden geçmekte güçlük çekilen yer.

پند بپذیر و چو کره ز کمال سخت مرهم
چاهل از پند حکیمان رمد و کره زده
ناصر

Öğüt kabul et ve tay gibi kurumuş çamurdan ürkmeye; cahil, hakîmlerin öğüdünden; tay, eğri büğrü yoldan ürker.

(Nâşirü)

§ Kamçı turası.

مرا شهنشه وحدت زد امگاه خرد
شيب مفرعه دعوت کند که زود بیا
خاقانی

Vahdet şehenzahı, beni akıl tuzagından çabuk gel diye kamçı turasiyle davet eder.

(Hâkânî)

§ Şaşkın, hayran, muztarip, perişan.

زمانی از و صبر کردن نیارم
بشیم گر اورا نبینم زمانی
فرخی

Bir zaman ondan sabre muktedir değilim. Eğer onu bir zaman görmezsem muztarip olurum.

(Ferrañl)

Bu mânada tip ile müteradiftir. Şibân = Muztarip ve lerzan: şibiden = muztarip ve perişan olmak, titremekten sıfatı müşebbehe.

چو از خنجر روز بگر بخت شب
همی رفت شبیان دل و خشک لب
فردوسی

Gece; gündüzün hançerinden kaçarken gönlü muztarip, dudağı kurumuş gidiyordu.

(Fırdevs)

şibu bâlâ) = Yer gök.

قدرت نگهدار بالا و شيب
خداوند دیوان روز حبيب
سعدی

Kudretle göğü ve yeri koruyucu hesap günü divanının başkanı.

(Sa'dî)

§ Yalan gerçek § Sıcak soğuk. şibu tib) = Muztarip ve perişan, medhuş ve mütehayyir. şibiden) = Muztarip ve perişan, medhuş ve mütehayyir olmak, titremek و شيبان (ba.).

شيب (şibâ) = Engerek yılanı.

سردیوار آن برمار شيبا
جهان از زخم آنها ناشکيا
فخر گرگانی

Onun duvarının tepesi engerek
yılanıyla dolu. Dünya onların
darbesine sabır ve tahammül
edemiyor.

(Fehri Gargâni)

Ş Deli (Nâşiri).

شِبِّ پَالَا (şib pâlâ) = Süzgeç.

زبانها تو خورشید چیت مشعله
زمطبخ تو فلک چیت شیب پالای
شرف الدین

Senin bargâhına nispet güneş
nedir? Bir meşale. Senin mat-
bahına nispeten felek nedir? Bir
süzgü.

(Şerefiddin)

شِبِّ وَفِرَاز (şibufirâz) = İniş yo-
kuş.

هم فراز و شیب این ده دیده
هم یسی گرد جهان گر دیده
عطار

Bu yolun hem iniş hem yoku-
şunu görmüşsün; hem cihanın
etrafında çok dolaşmışsın.

(Aṭṭār)

شِبُّور (şeypūr) = Savaş borusu=
nefir. Büyüğüne kurenay denir.

زفریاد شیبور و آواز کوس
بدید آمد از سرخ گل، سندروس
نظامی

Savaş borusunun feryadından
ve kös sesinden kırmızı gülden
sandalus zuhur etti : korkudan
kırmızı gülün rengi sarardı.

(Nizāmî)

شید (şeyd) = Riya.

سوی مسجد آورده دکان شید
که درخانه کمتر توان کرد صید
سعدی

Riya dükkânını mesçit tarafına
getirmiş; riyakârlığını camide
gösteriyor; çünkü evde daha az
avlanabilir.

(Sa'dî)

شید (şid) = Güneş, nur, aydınlık.

بدو گفت زان-که تابنده شید
برآید یکی پرده بدیم سعید
فردوسی

Ona, parlak güneşin çıktığı ta-
raftan beyaz bir perde görüyo-
rum, dedi.

(Firdevsî)

شید اسپهد (şid ispehped) = Haz-
reti Cibril (Ar.) روح القدس.

شید ehremen) = Şeyta-
nın nuru demektir ki onun in-
sanları aldatmasından ibarettir.
Ş Uygunsuz hayallerden kina-
ye de olur.

شیدان şid) = Nurülen-
var. Şidi nâb = nuri mahz. Şidi
rîzân = nuri feyyaz.

شیده (şide) = Şid Ş Efrasyab'ın
oğlu Ş Behram Gur için heft
manzar adıyla yedi nevi bina
yapan bir mühendistir. Behram
da mükâfat olarak mukataa [*]
tarikiyle Amul şehrini vermişti.

شیدا (şeydâ) = Aşk saikasıyla bey-
ni karışan kimse, divane.

چنان سرمست و شیدایم که پا از سرمی دامن
لعمه الله

[*] Muayyen bir vergi karşılığı olarak
birine verilen mal.

Öyle mest ve şeydayım ki başımı ayağımdan fark etmiyorum.
(Ni'metullâh)

شیداب (şīdâb) = Toprağa tapan bir filozof. Ona göre, Vacibülvücut topraktan ibaret imiş. Toprağın yübusetindeğn ateş, ateşten yıldızlar, gökler, toprağın soğukluğundan su, suyun rütubetiğnden hava husule gelmiş. Bu dördü birleşince anasırı arbaa teşekkül etmiş. Ona uyanlara şīdâbiyân derier. Dahhak'ın son zamanlarında türemiştir.

شیدان (şīdân) = Yemek sofrası.

شیدرنگ (şīdrenğ) = Tabiata Vacibülvücut diyen ve mevcudatı nebatata benzeten bilgin ve savaşçı bir filozof ki Dahhak zamanında zuhur etmiştir.

شیدوش (şīdūş) = Güderz'in oğlu ve Giv'in kardeşi.

شیدز (şīzer) = Cenabı Hakkın isimlerindendir.

شیر (şīr) = Meçhul, yani imaleli (y) ile aslan [*].

[*] Çok kuvvetli ve bazı huyları güzel olduğundan yırtıcı hayvanların padişahı sayılmıştır.

شیر عشقش چو پنجه بگشاید
عقل را طفل شیر خورده کند
عطار

Onun aslana benziyen aşkı pençesini açarsa akli süt emen çocuk mevkiine koyar.
(‘Atfâr)

§ Mâruf, yani sarıh (y) ile süt.

کارا کارا قیاس از خود مگیر
ور نماید در نوشتن شیر شیر
مولانا

Temizleri kendinden kıyas etme. Her ne kadar yazıda (şir) süt (şir) aslana benzese de.
(Meulânâ)

سگ با خرگوش صلح کرده
آهو بره شیر شیر خورده
نظامی

Köpek tavşanla sulh etmiş, ceylan yavrusu aslanın südünü içmiş [**].
(Nizâmî)

شیرالbeşer (şīrulbeşer) = Hazreti Peygamber (سالم) e işaretler. Biri Farsça öbürü Arapça olan iki kelimenin Arapça kaidesi üzerine izafeti gariptir.

شیران پلاد های (şīrân pülâd hây) = (k.) Şecî cengâverler ve kuvvetli atlar.

شیرانداز (şīrendâz) = Sütü gür olan meme.

شیر evjen (şīr evjen) = Şīr efken (k.) bahadır.

شیربâ (şīrbâ) = Sütlaç = şīr pirinç.

[**] Şimdiki İran edibleriyle lûgatçileri yai mârufe, yai meçhule tâbirleriyle telâffuz suretlerini ortadan kaldırmışlardır.

شیر بریده (şîri burîde) = kesilmiş süt,

شیر خام خوردن (şîri hām hürden) = (k.) Gafil olmak ve olmayacak tamaha düşmek.

شیر دل (şîr dil) = (k.) Yürekli, cesur.

با همه شیردلی ز آهوی وحشی نگهت
دارم آن وحشت کاهویره از حله شیر
یفا

Bu kadar aslan yürekli olmakla beraber ürkek bakışlı gözünden ahu yavrusunun aslan hamlesinden korktuğu gibi korkarım. (Yeğmā)

شه از مردی آن سوار دلیر
کان برد کان شیر دل بود شیر
نظامی

Padişah o bahadır süvarinin mertliğinden dolayı o aslan yürekliyi aslan sandı. (Niẓāmî)

شیرزع (şîrzec) = Yarasa kuşunun südü.

شیرزede (şîrzede) = Süt hırası olan çocuk.

شیر زن (şîr zen) = (k.) Cesaretli kadın.

منم شیرزن مگر نوی شیر مرد
چه ماده چه نر شیر روز نبرد
نظامی

Sen erkek aslan isen ben dişi aslanım; harb günü erkek aslanla dişinin ne farkı var. (Niẓāmî)

شیر زن عشوه دویه نخرید
چای

Aslan kadın tilki işvesini kabul etmedi. (Cāmî)

شیر سیه (şîri sipihr) = Eset burcu.

شیر سوار (şîr suvâr) = (k.) Eset burcunda olması itibariyle güneş.

شیر سیستان (şîri sîstân) = (k.) Rustem سیستان (ba.).

شیر شادروان (şîri şâdirvân) = Büyük perde ve çadırlarda tasvir olunan aslan sureti.

شیر شرزه (şîri şerze) = Sırtarıcı, hışımlı aslan. Şîri şerze'yi gâb (k.) = Hazreti Ali (رض).

شیر تاق (şîr tâqî) = (k.) Korkak ve yüreksiz, mağrur kimse. Lisânımızda gemi aslanı tâbir olunur. Tâk kemer mânasına olup bazı binaların cephelerine dondurma, yahut oyma suretiyle yapılan aslan heykeli demek olur. Tek ve misli olmıyan (جارجم).

شیر گردون (şîri gerdün) = Eset burcu.

شیر گیر (şîr gîr) = Çakırkeyf, az sarhoş: Behram bir gün kale kapısı civarında av avlarken, yerde yatmış ve karga gözünü oymaya başlamış 'bir adama raslamış. Sebebini inceleyince adamın ölü değil kendini kaybedecek derecede sarhoş olduğu tahakkuk ettiğinden şarap içmeyi menetmiştir. Halk, bir müddet gizli içmişler, o sırada bir ayakkabıcı evlenmek istediği gece, utancını gidermek maksadiyle gizlice birkaç kadeh içmiş, evin dışındaki duyulan bir gürültü üzerine kapıya çıkan yeni evli zinciri koparmış bir aslanla karşılaş-

miş ve şarabın verdiği neşve ile aslanın üstüne yürüyerek kulaktozuna birkaç yumruk vurup kulaklarından yakalamış; o sırada yetişen aslanhane memurlarına teslim etmiştir. Padişah ertesi gün huzuruna çıkarılan ayakkabıcıdan bu masalı dinleyince; karga, gözünü oycak kadar değil ama çakırkeyf olacak derecede şarap içilmesine müsaade etmiştir.

پلایانرا مست گردان مطربانرا شیرگیر
تا که درصازند با هم نغمه داود و
مولانا

Hep birlikte Davud nağmesini terennüm etmeleri için bülbülleri mest et, mutribleri çakırkeyf

(Mevlânâ)

زمنی کرد باشیری دلبری
که نام منی آمد شیرگیری
نظای

Çakırkeyf olduğu için aslana karşı cesaret gösterdi, çünkü şirigir çakırkeyf olana derler.

(Nîşâmî)

Ş Melikî ayların yirmi sekizinci günü.

şirmurğ = Yarasa südü = şirşeh. Yarasadan maada kuşların südü olmadığından şirmurğ = kuş südü yani muhal-den kinayedir.

شیرآبه (şîrâbe) = Haşhaş.

شیرآز (şîrâz) = İranın en büyük şehirlerinden biri.

زنجار ز شیراز گشایش مطلب
کن ز برگره دارد و از بالابند
شاعر

Sakın Şiraz'dan küşayış arama; çünkü altında «Giriş» üstünde «Bend» vardır.

(Şâ'ir)

عضدالدوله Adududdevle'nin bendi Şiraz'ın üst tarafında ve «Giriş» köyü alt cihetinde imiş Ş Bir nevi katık ve reçel.

شیر به شیر (şîr behşîr) = Hindistan-dan getirilen siyah renkli tıbbî bir kök. Türkçesi serkele.

شیر به (şîrbehâ) = Damat tarafın-dan gelinin evine gönderilen ağırlık.

دخترش این مرغ بآن مرغ داد
شیر بها خواهد از او بامداد
نظای

Bu kuş o kuşa kızını verdi. Sabahleyin ondan ağırlık istiyor.

(Nîşâmî)

Bu para, gelinin anasına verildiği için sanki onun kıзма emzir-diği südün kıymetidir (Nâşîrî).

شیر جامه (şîrcâme) = Meme Ş Süt sağılacak kab, külek : yoğurt, bal ve o gibileri koymaya mahsus kulplu tahta kova.

شیر حُشت (şîrhuşt, şîrhuşk) — Bir nevi söğüt ağacı üzerine çiy gibi yağan kudret helvası nev'inden bir şey.

گر مزاج تو بود سخت و درشت
بامدادی چند دیخور شیرخاht
یوسف طیبی

*Eğer mizacında peklik olursa
sabahleyin biraz şirhuşt ye,
(Yüsufi Tebîbî)*

شیر دَاغ (şirdâğ) = Önü açık min-
tan.

شیر دَن (şirden) = Geviş getiren
hayvanların ikinci midesi.

شیر زَا (şirzâ) = Buzidan denilen,
parmaktan uzunca katı bir kök.
Buna tilki hayası, semizlik di-
yenler de vardır. Kadınlar se-
mirmek ve emzikiiler sütlerini
çoğaltmak için pırınç unu ve
koyun südiyle yapılan helvasını
yerlermiş.

شیر زَه (şirzene) = Yağ çıkarılan
yayık (Ar.) مَخَض.

شیر زِه (şirze) = Güc, kuvvet.

شیر شَنْجَرَفْ گُون (şiri şencerfgün)
= Lâ'l renkli şarap.

شیر کُنْجِشْک (şirkuncişk) = Köç-
ken denilen kerkes nev'inden
bir kuştur ki serçe avladığı
için şiri kuncişk denilmiştir
(Ar.) صرد.

شیر گِیَا (şirgiyâ) = Sütleşen otu.

شیر لُأَب (şir lu'âb) = Bal.

شیر مَاهِی (şir mâhî) = Eti beyaz,
çok tatlı, küçük pullu bir nevi
balık; kaya balığı diye tarif et-
mişler. Kılıç, bıçak sapı yapılan
beyaz ve parlak kemiğe de
derler (Nâşirî) [*].

شیر مَرْد (şir merd) = Bahadır, yi-
ğit, mücahit.

بدان شیر مردان در آویختند
بدان و چه گمان خون ریختند
مولانا

*O yiğit adamlara sarıldılar.
Diş ve pençe ile kan döktüler.
(Mevlânâ)*

شیر مَگَس (şir meges) = Örüm-
cek.

شیر و شِلِیم (şirü şilim) = Kudüs
şehri.

شیر و نِه (şirüne) = Çocukların baş-
larında ve yüzlerinde çıkan
küçük sivilce شَرِبْشَک (ba.).

شیر و یِه، شیر و ی (şirüy, şirüye)
= Husrevi Perviz'i öldüren oğ-
lunun adı.

شیره (şire) = Şıra dediğimiz üzüm
suyu § Şeker şerbeti § Kayna-

[*] Fildişi gibi muteber olan bir nevi
balık kemiği olacak.

tilarak kıvama gelmiş üzüm ve hurma şurubu § Her türlü meyva ve tohum usaresi (özsü) § Benk ile karıştırılmış boza § Susam yağı § Ayaklı, dörtköşe sofra masası.

شیرین (şīrīn) = Tath.

با این همه شیرینی ولطافت نی قند
دشت زنجیر سرالگشت گزیده
شاهی

Şekerkamışı bu kadar tatlı ve lâtif iken senin huzurunda hayretinden parmağının ucunu ısırmış.

(Şāhi)

§ Ferhād'ın sevgilisi.

من آن نیم که زحوا عنان بگردام
که ترک صحبت شیرین نه کار فرهادست
بحقی اطعمه

Ben helvadan yüz çevirecek adam değilim; çünkü Şīrīn'in sohbetini terk etmek Ferhad'ın işine gelmez.

(Bushek E'eme)

شیرین کاز (şīrīnkâr) = Zarif, gönül alıcı hareketlerde bulunan, lâtif güzel sözler söyleyen kişi.

شیرینه، شیرینک (şīrīnek, şīrīne) = Çocukların başlarında ve yüzlerinde çıkan ve suluca tâbir olunan sivilce. Şīrīnek (Şīrīn) in küçültülmüşü olduğu gibi (şīrīne) yayık mânasına da gelir.

شیر (şīz) = Abanoz ağacı § Ok yayı.

چو باتیغ نزدیک شد ریویز
ز به برکشید آن خاییده شیر
فردوسی

«Riv» de kılıçla yaklaşıncı o eğrilmiş olan yayını kirişe geçirdi.

(Firdavsi)

شیشک، شیشاک (şīşāk, şīšek) = Bir yaşına varmış kuzu. (Nāşirî) altı aylık demıştır.

گوزک اغلب آنکهی گبرا بود
کزرمه شیشک بخود تهارود
مولانا

Kurt kuzuyu çok defa sürüden ayrı gittiği zaman kapar.

(Mevlânâ)

Şīšek (§) nin esresiyle çil kuşu mânasınadır, ona şīşū, şūšek de derler.

این شیشککان شاد ازین سنگ بدن سنگ
پوینده ومانند بران پیک دوانرا
سنائی

Bu çil kuşçağazları sevinçle bu taştan o taşa sekiyor ve çok koşan postacıya benziyorlar.

(Senâ'î)

شیشله (şīşele) = Gevşek, kuvvetsiz, hareketten kalmış el ve ayak. şik de denir.

چون برافروزی رخ ازباده کله سازی یله
دستمایم شیک گردد پایحایم شیشله
بلعی

Yüzünü şaraptan parlatıp serpuşunu eğince ellerim ve ayaklarımın dermanı kalmaz.

(Bel'ami)

شیشم (şîşum) = Santur denilen
saz ve bir makam.

بگیر باد و رنگین و نوش کن یسواب
بیانگ شیشم و با بانگ المهر سگری
منوچهری

*Tatlı şarabı tut, santur ve ef-
seri sigzi sadasiyle iç.*

(Minūşihri)

(ba.) المهر سگری

شیشه (şîşe) = Şişe.

دل دوشه و نهشپان تو مرگوشه برنش
مستند میاناکه بناگه شکندش
بسال

(ba.) چشم

صیخ کجا داند حال کباب
شیشه چه آگاه زبوی گلاب
دهلری

*Şiş, kebabın halini ne bilir;
şişenin gül suyundan ne haberi
var.*

(Dehlevî)

شیشه باز (şîşebâz) = Hilebaz, du-
baracı Ş Güneş Ş İçi su yahut
gül suyu dolu sūrahiyi başına
koyarak dökmeden raksedem
oyuncu. Hokkabaz mânasına da
gelir.

شیشه جان (şîşecân) = Yüreği yuf-
ka, nazik mizaçlı.

هر شیشه جان خزینه اسرار عشق نیست
ناموس شیشه ایست که دربار عشق نیست
مالب

*Her yufka yürekli aşk esrarının
hazinesi değildir. Namus bir
şışedir ki aşk yükünde yoktur.*
(Şâ'ib)

تا خبر ترسند طبع و عیشه جان
دوطلب نی سود دارد نازان
مولانا

*Korkak ve nazik mizaclı olan
tacir, talebinde ne kâr eder ne
ziyan.*

(Mevlânâ)

Mukabili, seng can.

شیشه خوانب (şîşe'î hūnâb) = (k.)
Felek.

شیشه دل (şîşe dil) = Namert.

هر که وا خوی لگو باشد برست
هر کسی کو شیشه دل باشد شکست
مولانا

*Her kimin huyu iyi ise kurtul-
du; her kim namert ise münke-
sir oldu.*

(Mevlânâ)

Ş Mizacı nazik, kalbi zayıf mâ-
nasına da gelir.

تو چه دانی ذوق صبر ای شیشه دل
خاصه صبر از بهران نقش چکل
مولانا

*Ey nazik mizaçlı! Sen sabrın
zevkını ne bilirsin, hususiyile
o çikil nakşı yani güzeli için
olan sabrı.*

(Mevlânâ)

(ba.) چکل

شیشه گردان (şîşe gerdân) = Şişe-
baz.

شیشه گردن (şîşe gerdan) = (k.)
Ahmak.

شیشه ماه (şîşe'î mâh) = (k.) Felek
ay, ayın cirmi.

شیشه (şîfte) = Âşık, medhuş, di-
vane.

تو مگر عاشق ای شیفته مرد
که بدین گونه اشدی لاغر و زرد
چای

Ey şaşkın adam! Sen âşık mısın ki böyle zayıfladın ve sarardın.

(Câmi)

من که مرکز لاشم شیفته طره و خال
دل بدان فاته و دام از دل و جان پنهادم
پنهان

Hiçbir vakit turreye ve bene meftun olmadığım halde o tane ve tuzak'a can ve yürekten gönül verdim.

(Yeğmâ)

Şiftegi = perişanlık, şaşkınlık.

شیک (şık) = شبیده. (ba.).

شیکنک (şiknek) — Yavaş yavaş, aheste aheste.

دو شیفته من پنهان شدم در قصر جانان شیکنک
'نرمک نهادم پیرا و رتم در ایران شیکنک' [*]
حافظ

Dün gece ben sevgilinin köşkünde yavaş yavaş gizlendim. Yavaşça yürüdüm, sofaya gittim.

(Hâfız)

شیلانه، شیلان (şilân, şilâne) = Unnap ş Büyüklerin sofrası ve yemeği.

شیم (şim) = Sirtında beyaz noktaları olan bir nevi küçük balık.

لسم خلق تو با خاک اگر سخن گوید
حیات و نطق بیا بند از وعظام و میم

[*] Hâfız'a nispet edilen gazeldeki bu kelimenin doğrusu (سکنک) dir.

سوم قهر تو باب اگر خطاب نمود
پشیزه داغ خود بر مسام ماهی شیم
انوری

Senin hayunun lâtif yeli toprağa hitabederse ondan çürümüş kemikler hayat ve nutka nail olurlar. Senin kahrının zehirli yeli eğer suya hitabederse şim denilen balığın pulları mesamati üzerinde birer yakı olur. (Enverî)

Ş Deyleman dağlarından çıkıp Gilân'a akan bir nehir.

شیمه (şīme) = Bir nevi üzüm.

شین (şim) = Nişin (muğ).

تا جری دریا و خشکی ی رود
آن بھر خانه شیمی ی دود
مولانا

Bir tacir deniz ve karaya gider; o, bir evde oturanın muhabbetiyle koşar. (Mevlânâ)

گود ای بنده قورو در صدر شین
من بگيرم کفش چون بنده کھین
مولانا

Ey köle! Sen git, yüksekte otur, ben hakir bir bende gibi pabucunu tutayım, der. (Mevlânâ)

شبو (şivâ) = Fasih ve belig. Şivâ zebân = dili ve sözü fasih olan kişi.

شبوآن (şivân) — Karışmış, muhtelit, memzuc ş Titreyici = lerzan.

شیوانیدن (şivâniden) = Katmak,
karıştırmak, mezcetmek § Tit-
retmek.

شیون (şiven) = Matem, nâle ve
efgan.

تومادر کرده را شیون میاموز
نظامی

*Sen anası ölmüşe matem öğret-
me.*

(Nizâmî)

شیوه (şive) = Naz ve işve § Tarz
ve revîş, kaide ve kanun § Hü-
ner ve kemal.

اگر چه شهر پر از دلبران چالا است
تو خود بشیوه نگری شیوه دگر داری
نزاری

*Her ne kadar memleket şen ve
şatır dilberlerle dolu ise de se-
nin işvebazlıkta başka bir tarz
ve revîşin var.*

(Nizârî)

من آدمی بچنین طبع و خوی و روش
ندیده ام مگر این شیوه از پری آموخت
سعدی

*Ben böyle tabiat, huy ve re-
vişte insan evlâdı görmedim.
Galiba bu naz ve edayi periden
öğrendi.*

(Sa'dî)

شیه (şihe) = At kişnemesi.

ص (ş) = Arapça elifbenin 14 üncü harfidir. Bu harf Farsçada ح, ق, ع, ط, ا, ض (s, h, z, t, z, 'a, k) harfleri gibi, yoktur. Yalnız Arapçadan alınan kelimelerde görülür ve sin gibi okunur. Arapçada telâîfuz şekii (sad) tır. Ebced hesabıyla 90 adedini gösterir [*].

صَابُوْتَه (şâbüte) = Yetmiş yaşında ki kadın (Ar.) بنت السبعين .

صَاحِب (şâhib) = Vezirlere mahsus lâğaptır.

[*] Farsça lûgatler ص (ş) ile başlayan Arapça ve Farsça iki, bazı da üç kelimeden mürekkep kinayeleri yazdıkları gibi epeyce müfretleri de yazmışlardır. Şu kadar var ki bunlar mahdüt ve muayyen değildir. Birinin aldığını öbürü almamış, bir kısmı çok bir kısmı az yazmıştır. Bunları tetkik edebilmek için elimde mevcut yeni iki lûgatten (Nizâm) edebiyat ve konuşmada hangilerinin kullanıldığını fikrinde tesbit ediyorsa da senelerce önce hazırlanan lûgatimi bunlarla mukayese ve mütalâa eserimin basımını sekteye uğratacağı gibi, tâbiri resmîsi vecihle eski bir Farsça öğretmenin!!! salâhiyeti dışında olduğundan bu işi üniversite dil mütahassıslarının nazarı gayretlerine bırakmayı bir vazife bildim.

صاحباً عید برتومیمون ماد
عرفی

Ey vezir! Bayram sana kutlu olsun.

(‘Urî)

صَاحِبْ اَنَسْرِگَر دُون (şâhib efseri gerdün) = (k.) Hazreti ‘Isâ.

صَاحِبْ اِمضَا (şâhibi imzâ) = (k.) Vezir ve hâkim.

صَاحِبْ جَوَزَا (şâhibi cevzâ) = (k.) Utarit yıldızı.

صَاحِبْ خَاْطِرَان (şâhib hâtırân) = Şair ve münşiler, hatipler.

صَاحِبْ هَبَر (şâhib heber) = Ma beyinci ve teşrifatçı, elçi.

صَاحِبْ هَطَرَان (şâhib heţerân) = Padişahlar, ünlüler, meşhurlar.

صَاحِبْ دِل (şâhib dil) = Dindar, fena işlerden kaçman = sahib nezer.

صَاحِبْ دِيَوَان (şâhib dīvân) = Memleketin büyüğü, vezir, vekil.

صَبِي (şebî) = Sina denilen nebat. İyisine sina'imekki muhaffefi si-nameki denir.

صَحْرَانِشِينَ (şehrâ nişîn) — Köçebe.

صَحْرَايِ سَبِّمِ (şehrâyi sîm) — (k.) Gerçek sabah.

صَحْرَايِ قُدْسِي (şehrâyi kudsi) — (k.) Lâhut âlemi.

صَحْنِ دُونِگِ (şehni dūreng) — (k.) Dünya.

صَحْنِ سَبِّمِ (şehni sîm) = (k.) Kâğıdın beyaz sayfası.

صَحْنِ وَسَبِّعِ، صَحْنِ عَظِيمِ (şehni 'a'zîm, şehni vesî') = (k.) Yeryüzü.

صَحْفَةِ رُوحِ زَرْدِ (şehîfe'î ruh zerd) — Hazan yaprakları.

صَدَا (şedâ) = Seda Muarrebî. صدا (ba.).

صَدْبَرْگِ (şedberk) = Katmerli gül.

صَدْبَايَه، صَدْبَا (şed pâ, şed pâye) — Kırkayak = hezârpâ. Ni'metullah şedpâye ağaç kurdu, tırıl diye ayırmıştır.

صَدِّ هَزَارِ بَيْدِ (şed hezâr beydek) = (k.) Yıldızlar.

صَدْرِ نَشِينِ (şedri neşîn) — Bir topluluğun başı,

صَدِّ شَاخِ كَرْدَنِ (şed şâh kerdên) — Yüz parça etmek.

صَدَفِ (şedef) — İçinde inci peyda olan bir deniz hayvanı. Farsçası گۆشِ مَاهِي gūşî mâhî. Ona benzeyen her deniz hayvanına da derier ş Bir nevj küçük şarap kadehi.

صَدْفِ آتَشِينِ (şedefi âfeşîn, sedefi rûz) = (k.) Güneş.

صَدْفِ بِيَّادَةِ رَنگِ (şedefi bicâde reng) = (k.) Sarı renkli şarap.

صَدْفِ صَدُو چِهَادَةِ عَقْدِ (şedefi şedu çihârde 'akd) = 114 süre olmak itibariyle (k.) Kurani kerim.

صَدْفِ فِلَكِ (şedefi felek) = (k.) Dokuzuncu felek Güneş ve aydan, kuzey tarafındaki benatı na'ş denilen beş yıldızla diğer üç yıldızdan mürekkep olarak sedefe benzeyen şekilden de kinaye olur.

صَدْفِ گُونِ سَاغَرِ (şedef gün sâğ'er) = (k.) Billûr kadeh.

صَدْفِ مُشْكِينِ رَنگِ (şedefi muşkîn reng) = (k.) Gök.

صُرَاهِي (şurâhî) = Sûrahi dediğimiz mayi kabı. Arapçası halis şarap kabı mânasına surahiye-dir (Nizâm).

صَرَافِ خَزَانِ (şerrâfi hezân) = (k.)

Güneş, güz ruzgârı, güz mevsimi.

گر نه صراف خزان کیسه فشان رفت از باغ
چون پنهان زدهایش همه یکسر زده است.
انوری

Güz mevsimi bahçeden kese sa-
çarak gitmedi ise bütün çimen-
ler onun gitmesinden nasıl baş-
tan başa altın olmuştur!

(Enverî)

صَرَعِ سِتَارِگَانِ (şer'i sitâregân)

= (k.) Yıldızların doğuş ve batış zamanında titremesi.

صَرَصَرِ گُوهِ پَنِکَرِ (şerşeri gūh pey-
ker) = (k.) Kuvvetli at ve deve.

صَرَفَه بُرْدَنِ (şerfe burden) = (k.)
İleri geçmek, sebkât etmek (k.)
faydalanmak. Bir şeyi fazla har-
camamak.

مگر صرفه می بامهراف کوش
ختم از آنست چندانکه خواهی.
طالب

Şarapta tasarruf etme, israfa
çalış. Kûp senindir istediğin
kadar iç.

(Tâlib)

صَرِیرِ (şerîr) = Kapı, kalem gıcır-
tısı.

صَفْهٖ تِیغِ، صَفْ تِیغِ (şefi tîg, şef-
he'i tîg) = (k.) Kılıcın iki ta-
rafı.

صَفْهٖ تِیغِ سَحَرِ (şefhe'i, tîgi seher)

= (k.) Tanyerinin ilk aydınlığı.
مَفْهٖ زَرِ (şefhe'i zer) = (k.) Gü-
neş, gündüzün çehresi, sarar-
mış yaprak, âşık çehresi.

صَفِّ حَاصَہٗ (şefi hâse) = (k.) En-
biya zümresi (علیهم السلام).

صَفْدَرِ (şefder) = Düşman safını
yaran bahadır.

صِیْرَ کَرْدَنِ (şıfır kerden) = Boşalt-
mak, tahliye etmek.

صَفْرَ اشْکِنِ (şefrâ şiken) = Safrâ-
yı bastırarak ilâç yahut gıda.

صَفْرَ کَرْدَنِ (şefrâ kerden) = (k.)
Darılmak, gücenmek Ş Kay et-
mek.

مگر عاشق دل سوخته بی تدبیر
پیغام دهد که از تو ام نیوت گزیر
صفرآ چه کنی و رسم کن ای بدر مشیر
بای تو گرفته است روی دستش گیر
ابوالفرج

Eğer yüreği yanık tedbirsiz
âşık sana muhtacım diye haber
gönderirse niçin darılıyorsun.
Ey tolun ayl! Merhamet et kö-
len senin ayağına sarılmıştır,
elini tut.

(Ebûlferec)

صَفِّ نِعالِ (şefi ni'âl) = Meclisin
ayakkabı çıkarılacak yere ya-
kın yeri.

صَفَوِی (şefevî) = İran padişahlarından bir zümredir ki birincileri Şah İsmâ'îl, sonuncuları Şah Tehmâs'b'dır.

صَفِیْه (şefîne) = Ardiç ağacı

صَلَا (şelâ) = Farsçada yemeğe davet yahut başka bir şey vermek, bir şey satmak için seslenme mânâlarıdır. Zeden, dâden, kerden, guften kelimeleriyle kullanılır.

صَلَاب (şulâb) = Usturlab استرلاب (ba.).

صَلُون (şelûn) = Gebre denilen nebatın meyvası..

صَلِیْبِ الْكَبْرِ (şelîbi ekber) = (k.) Hattı istiva ile hattı mihverin birbirini katetmesi.

صَنَعَتْ سُحْن (şen'ati suhen) = Şiir, vezinli söz.

صَوْرَاهُ (şûri âh) = (k.) Feryat ve figan.

صَوْرِ شُبْهَگَاهِ (şûri şubhğâhî) = Seher vakitli olan ah ve feryat.
صَوْرِ نِمْ شَبِی (şûri nîm şebî) = Gece yarısı olan ah ve figan.

صَوْرَتِ بَسْتَن (şûret besten) = Husul bulmak, teşekkül etmek.

خواست تا مثلت سرشکم صورتی در زد ز سیم
هر زمان بر آب و د نقشی دلی صورت نبست
شاعر

Göz yaşıma gümüşten sana benzer bir suret dökmesini istedi; her zaman suya nakşetti; fakat husule gelmedi.

(Şa'ir)

صورت کش ، صورت گز ، صورت ساز ، صورت بند
صورت انگار (şûret bend, şûret sâz, şûret gez, şûret keş, şûret nigâr) = Resimci, nakışçı.

صورت گرفتن از نوشته (şûret giriften ez nuvişte) = Yazılan şeyin suretini çıkarmak, kopyasını almak.
صورت نویسی (şûret nevîsî) = Kopya etmek işi .

صَوْرَتِ جَادُو (şûreti câdû) = Üzerinde başka başka küçük insan ve hayvan resimleri olan tasvir. Meselâ Leylânın devesini öyle yaparlarkı her âzasında başka küçük resimler bulunur.

ز بس هر لحظه از یادبری روی دیگر سوزم
تم از داغ الوان صورت جادوست پنداری
سمعد اشرف

Her lâhza başka bir peri yüz-lüyü anarak o kadar yanarım ki vücudumu türlü türlü yarıktan cadı sureti sanırsın,
(Sa'îd Eşref)

صَوْطَلَه (şûtle) = Pazının, yaprağı sarıya çalan beyaz nev'i. Pancar diyenler de vardır (Burhân tercemesi). Beyaza çalan sarı renkli pancar (Nefîsî).

صُوفِی (şûfî) = İbadet ve riyazetle nefsini bütün ayıplardan temizliyen kimse.

صَيْقَلِ مِسِ اَفْرِیْشِ (şeykeli misî âferîniş) = Güneş.

ض

ض (z) = Arapça elifbenin 15 inci harfidir. Ebcet hesabıyla 800 adedini gösterir. Bu harf de Farsçada yoktur. Arapçadan alınanlarda (z) gibi okunur [*] Arapçada telâffuz şekli (dad)tır.

ضال (zâl) = Yaban kirazı.

ضجاجة (zecâc) = Yemen ve Amman'da yetişen bir ağacın pusu-
sudur, pek beyaz olup elbise yıkamakta kullanılır.

ضرب (zerb) = Oklu kirpi.

ضرم (zerm) = İlkbaharda açan ve karabaş denilen güzel kokulu bir çiçek.

ضمير (zemîr) = İnsanın kendi nefsinde sakladığı fikir.

حکمت و اسرار و قرآن و خبر
شسته و دند از ضمیرش سرایس
عطار

Hikmeti, Kuran ve hadîsin sırlarını onun fikrinden tamamen silmişlerdi.

(‘Atfâr)

[*] İranlılar Arap tâbiyetine girerek Müslüman olduktan sonra din tesiriyle م (ş) maddesinde yazdığım sekiz harfin Kurânı kerîmi doğru okuyabilmek emeliyle seslerini ve okunuş tarzlarını öğrenmek mecburiyetinde kalmışlardır. Hattâ kendi dillerindeki م sed=yüz, شست=altmış kelimelerini onlara uyarak م şed, شست şeşt suretinde yazmaya başlamışlardır. İşte yazıda bu ikilik, Fars dilinde Arapçayı iyi bilmiyenlere karşı bir takım karışıklıklara yol açmıştır. Konuşmada ve okumada ث (s, ş) sin gibi, ض (z, ẓ) z gibi, ط (t) te, ع (‘a) e gibi telâffuz edilir (Niẓâm).

ط (ṭ) - Arapça elifbenin 16 ncı harfidir. Ebcet hesabıyla 9 adedini gösterir. Bu harf de Farsçada yoktur. Arapçadan alınanlar da (t) gibi telâffuz olunur. Arapçada telâffuz şekli (ṭa) dır. (ba.) ض ، ص

طاحك (ṭāḥek) - Dağdağan ağacı = تاخ (ba.). Bazı lûgatler o ağacın meyvası, bazıları da ağı ağacı demişler.

طارم (ṭārem) = Çadır: تارم (ba.). طارم نیلگون، طارم فیروزه، طارم ازرق، طارم اخضر (ṭāremi eḥzer, ṭāremi ezrek, ṭāremi firūze, ṭāremi nīlgūn) = (k.) Gök.

طاس (ṭās) = Tas dediğimiz altı üstünden darca su ve şarap kabı. (k.) Gök-yüzü. طاس آبگون (ṭāsi ābgūn) =

Tasla birtakım oyunlar yapan hokkabaz.

طاس گردان (ṭās bīn, ṭās ger-dān) = Üfürücülükle tası hareket ettirip istediği noktada durduran kişi.

طاس چهل کلید (ṭāsi çihl kilid) = Üzerinde kırk yahut daha az anahatar asılı küçük bir tastır ki İranın münevver olmıyan kadın tabakasına göre deliren kadının başına bu tasla su dökülürse akıllanır.

دردمن باشد گرم در وصل او چندین زبان گفتگو از من نمی آید چو طاس چهل کلید وحید

Onunla birleşmek müyesser olacağına dair ağzımda kırk anahatarlı tas gibi epeyce dil olsa benden dedikodu sızmaz. (Veḥid)

طاس زر (ṭāsi zer) = (k.) Güneş.

طافح (ṭāfiḥ) = Kendini bilmiyecek derecede sarhoş = bed mest.

طاق (ṭāḥ = Kubbe & Tek.

ای خم ایرویت بخوی طاق شاه خوبان نوی باستحقاق گل چو مجموعه جمال تو دید در زمان پاره پاره کرد اوراق محاد

Ey kaşının kausi güzelliğe tek olan güzel! Sen bilistihkak güzellerin şahısın. Gül senin güzelliğinin mecmuasını görür görmez yapraklarını parçaladı. (İmād)

(tâkı) طاق خضرا، طاق بازیچه رنگ، طاق ازرک ezrek, tâkı bâzîçe reng, tâkı hezrâ) = (k.) Gök.

(tâk ber nihâden) = طاق برنهادن (k.) Unutmak, terk etmek.

(tâkçe) = Eski biçim evlerde oda duvarına mihrap şeklinde yapılan ve önüne öteberi konulan yer.

(tâkdîs) = طاقدیس Husrevi Perviz'in elmas ve altınlarla işlenmiş tahtı. Padişah köşkü, oda ve divanhane kemeri mânâlarına da gelir.

(tâkı şeker bûre) = طاق شکر بوره Şekerli tava böreğidir: yağlı hamurdan ince ve küçük yufkalar açıp badem, fıstık, yahut kıyma ile doldurulduktan sonra yağda kızartırlar. Şeker börege de denir.

طاق لاجوردی، طاق کخی، طاق فبروزه رنگ، طاق طارم (tâkı) طاق نیلوفری، طاق نیم خایه، طاق نیم خانه tarem, tâkı firûze reng, tâkı kuhlî, tâkı lâcverdî, tâkı nîm hâne, tâkı nîm hâye, tâkı nîlûferî) = (k.) Gök.

(tâkı mukrens) = طاق مفرنس Hazreti Süleyman'ın divanhanesi § Gök.

(tâku turunb, tâku turum) = طاق و طارب، طاق و تراب Debdebe ve dârat. Bu iki kelime elfazı müteradifedendir.

اندین ره ترک کن طاق و تراب
تا قلاووزت بخنبد تو مجنب
مولانا

Bu yolda debdebe ve dâratı terk et. Kılavuzun harekete gel-medikçe kımıldanma.

(Meulânâ)

(tâku cuft) = Tek mi çift mi oyunu.

طاق و جفتی باختم با برویش دلداز برد
طاق بود ابروی او من جفت گفتم یار برد
وحید

Onun kaşıyle tek mi çift mi oynadım, onun kaşı tek (güzel-likte eşsiz) idi ben çift dedim, sevgili kazandı.

(Vehîd)

طاقه (tâke) = Kat ve deste : bir kat urgan, bir takım elbise, bir parça, bir top şal, bir dal çiçek, bir demet sümbül mevkiinde yek tâke denir.

نیمة سالی ندانم بیشتر یا کمترست
کز تو دارم انتظار وعده یک طاقه شال
قانی

Yarım yıldan fazla mı eksik mi bilmem. Vadettiğin bir top şalı bekliyorum.

(Kâânî)

طاقیه، طاقی (tâkî, tâkye) = Tak-ke dediğimiz baş örtüsü.

تا مد درست طاقی گردون بفرق فقر
کشکول تا مگر بسرش واژگون کنند
ارادت حد

Feleğin takkesi fakirliğin başına tamam gelmedi, keşkülü başına ters geçirirlerse belki tamam gelir.

(İrâdet Hân)

من که چون قالب بی جان شدم از سوز جگر
هست سودای مه طاقیه دوزم بوسر
سیفی

Ben ciğerimin yanmasından cansız kalıba döndüm. Ay gibi bir takke dikiciye [*] sevdalıyım.

(Seyfî)

[*] Şimdiki tâbirle şapkacı.

طامات

(**tâmât**) = Sofuların kera-mete dair atıp tutmaları, saç-ma sapan, herze ve hezeyan sözler. Lisanda fesahat olma-mak mânasına da gelir.

تا چند بر تو خواندن طامات زهد و تقوا
طومار زلف بگشا تا قصه دوتودیم
خجندی

Sana karşı sofuluk ve tekva sözleri ne vakte kadar sürecekt, zülfünün tomarını aç ki hikâ-yeyi kapayalım.

(Hacendî)

طاوس

(**tâvūs**) = Tavus dediğimiz tüyleri pek güzel kuş.

طاوس آتش پر = (**k.**) Güneş.

طاوس پران اخضر (tâvusi perâni eḡ-zer) = (**k.**) Melâikei kiram & Yıldızlar.

طاوس خلد (tâvusi ḥuld) = Hûri.

طاوس فلك (tâvusi felek) = (**k.**) Gü-neş.

چو طاوس فلك بگریخت از باغ
بگل چیدن بیاغ آمد سیه زاغ
نظای

Güneş bahçeden kaçınca, gece, bahçeye gül toplamağa geldi.

(Nizâmî)

طاوس سدره نشین (tâvusi sidre, tâvusi sidre nişîn) = Hazreti Cibril.

طاوس مشرق خرام (tâvūsi meşriḡ ḥi-râm) = (**k.**) Güneş & Felek.

طاير قدسي

(**tâ'iri ḡudsî**) = Melek.

طبر خون، طباهچه (**tebâhçe, teber-hūn**) = تبرخون، تباچه (**ba.**).

طبطاب (**tebtâb**) = Bir nevi çevgen.

طبع کافوری (**teb'i kâfūrî**) = (**k.**) Kuru ve soğuk mizaç, soğuk tabiatlı & Ölüm.

طبري (**tebkerî**) = Küçük tabak ve tepsî & Uc ve kenar.

طبعزن (**tebekzen**) = Sevici. (**Ar.**)

طبق زنبور (**tebekî zenbūr**) = Arı gümecî.

طبل (**tebl**) = Davul. Farsçası duhul.

طبل باز (tebl bâz) = Eyere bağla-nan küçük davuldur ki avcılar doğanı uçurdıkları zaman ça-larlar & Davulcu.

طبل پنهان زدن (tebl pinhân zeden) = (**k.**) Gizli iş görmek.

طبل پنهان چه زخم طشت من از بام افتاد
سلطان

Niçin gizliyeğim esrarım faş oldu.

(Selmân)

طبل تهي (tebli tihî) = Boş davul (**k.**) boş lâf, mânasız söz.

کرامت جوانردی و نان دهیت
مقالات یهوده طبل تہیت
مدی

İzzet ve şeref, cömertlik ve ek-

*mek vermektir, beyhude sözler
boşuna davul çalmaya benzer.*
(Sa'dî)

طبل خوار (tebl hūvâr) = Hazır
yiyici.

مراورا اثر نیست از سنگ و مار
که باشد طفیلی و هم طبل خوار
میرلطیفی

*Sığıntı ile hazırıyıcıda ar ve
hayanın eseri yoktur.*

(Mîr Nəzmi)

طبل خوردن (tebl hürden) = Ürk-
mek.

ها ز سایه من طبل می خورد صائب
چنان صدای شکستم راستخوان برخاست
صائب

*Kemiğimden öyle bir kırılma
sesi çıktı ki hūma gölgemden
ürküyor.*

(Şa'ib)

طبل در زیر گلیم (tebl der zîri gi-
lîm mânden) = (k.) Nam ve
nişanı kalmamak.

موافقان تو برام نچرخ برده علم
بخالغان ترا طبل مانده زیر گلیم
انوری

*Sana uyanlar bayrağı feleğin
tavanına diktiler, uymayanların
nam ve nişanı kalmadı.*

(Enverî)

طبل در گلیم زدن (tebl der gilîm ze-
den) = (k.) Belli bir işi gizle-
mek.

صیت صدای مشرق و مغرب فرو گرفت
دست نبوت تو چو زده طبل در گلیم
کیال اسماعیل

*Nübüvvetini gizlemek istedi-
ğin zaman sesinin şöhrati doğu
ve batıya yayıldı.*

(Kemāl İsmā'il)

طَبْلٍ وَابْسَيْنَ، طَبْلٍ وَابْسَيْنَ (tebli vâ-
pes, tebli vâpesîn) = Aşure
günü çalınan matem davulu.

طَبَكْ (tebek) = تَبَكْ (ba.).

طَبِيعَتِ شِنَاس (tebi'at şinâs) =
(k.) Doktor, tabip.

طِرَاز (tırâz) = Süs mânasına طراز
Muarrebidir. Kıymettar kumaş
dokunan tezgâh, tarz ve üslûp
mânaları. Burhân ve Oқыânûs'ta
mevcut olduğu gibi Burhân'da
şeker kamışı ve şeker imalât-
hanesi ve su makşimi mâna-
ları da vardır § طِرَازِیدَن (tırâzîden)
= Süslemek ten (İsmas, emir,
isfa. muh. vas.).

طَرَاق (terak) = Çatırtı = terâk.

طَرَاوَه (terâve) = Bayrak bezi.

طَرَحَان (terhân) = ترخان (ba.).

طَرَحُون (terhûn) = ترخون (ba.).

طَرَفِ بَرَبَسَتَن (terf ber besten) =
(k.) Faydalanmak.

طَرَفْدَار (terefdâr) = Padişahlara,
valilere, hudut muhafızlarına
denir.

طَرَفْدَارِ اِنْعُم (terefdâri encum) = (k.)
Güneş.

طرفدار پنجم (terefdâri pencum) =
(k.) Mirrih yıldızı. Sakit.
طرف گرفتن (teref giriften) = Hima-
ye ve sıyanet eylemek.

طَرَفَةُ شَشْ طَاقْ (terfe'i şeş tāk) =
(k.) Altı yön itibariyle dünya.
Dünyevî sebeplerden de kinaye
olur.

طَرِ قُوزْ (terrikūz) = Padişah
ve vezirler geçerken halkı da-
ğıtan memurlar.

طَشْتِ زَرْ (teşti zer) — Altın leğen
(k.) güneş = طشت زرين (teşti ze-
rîn)

طَشْتُ وَحَايَه (teštu hāye) — نشت و نایه
(ba.) Gök, leğen; yer onun boş-
luğunda yumurta mesabesinde
olduğundan gök ve yere de
denir. (k.) Yıldızlar bilimi.

طَغْرَا (tuğrâ) = Padişah ferman ve
menşurlarına resmedilen şekil.
Türkçe lûgatler bu kelimenin
Türkçe olduğunu söylüyorlar.

طَغْرُل (tuğrul) — Avcı kuş ki lû-
gatlerin bir kısmı (toyğun) bir
kısmı (zağanos) demişler.

طِفْلُ حَيْلِ رُورَه (tıflı çihl rūze) =
(k.) Hazreti Âdem.

طِفْلِ زَبَانْدَان (tıflı zebândân) = (k.)
Zeki çocuk.

طِفْلِ مَشِيمَه (tıflı meşime) = (k.)
Üzüm şarabı.
طِفْلِ هِنْدُو (tıflı hindü) = Gözbe-
beği.

طَفْلَه (tefle) = Kimyon.

طُفَيْلِي، طُفَيْلِي (tufeyl, tufeylî) —
Davet edilmeden topluluklara
giden kişi, sığıntı, ekti [*].

چه کم گردد ای صدر لر خنده یی
ز دلدر ولعت بدوگاه سی
که باشند مشق گداپان خیل
بهمان فار سلامت طفیل
صدی

Ey izi mübarek ulul Bir avuç
muhtaçlar zümresi cennetin mi-
safirine sığıntı olurlar'sa Hak-
kın dergâhındaki itibarından
ne eksilir? (Sa'dî)

طُلْ (tul) = Dul kadın = bive.

طَلَا (tālâ) — Altın. Arapçada so-
nunda hemze ile siva, yıldız,
koku gibi sürecek ve sürünüle-
cek şey demektir [طلای دست افشار].
Husrevi Pervîz'in daima elde
oynadığı yumuşak altın =
(ba.) زودست افشار.

اگرچه خسرو دارد طلای دست افشار
تصرف دل شیرین بدست کوهکنست
شاه

Husrev her nekadar tılayı dest
eşşara malik ise de Şîrî'nin
kalbini tasarruf Ferhad'ın elin-
dedir. (Şîrî)

[*] (طِفْلِ الْعَرَائِس) çağrılmadan düşünlere
giden Kâfe'li bir şair.

طُلُب (tulb) = Bir yerde toplanan halk.

طَلَبِيدَن (telebiden) = Arapça istemek mânasına gelen (teleb) den yapılmış (مصدر جملي mastarî ca'li) uydurma mastardır.

راحت طلبیدم ز جهان دیدہ. بیوشید صائب

(ba.) دیدہ پوشیدن.

طَلَق (telk) = Cam yerinde kulanılan şeffaf taş benzer bir maden. Halledilmişini bedene sürmek ateşin tesirine mâni olurmuş. Ateşe dayandığından soba ve gaz ocaklarında kulanılır. تَلَك (ba.).

طَلَقِ رَوَان (telkî revân) = (k.) Şarap.

طَمْرَا (temrâ) = Kene tohumu ve kene gerçek denilen tane (Ar.) خَرُود.

طَمَطْرَاق (tumturak) = Debdebe, tantane = طاق و طرم.

چند حرف طمطراق و کاروبار کار و حال خود بین و شرم دار مولانا

Debdebeli ve tumturaklı söz ve iş güç ne vakte kadar; kendinin işine ve haline bak da utan.

(Mevlânâ)

طَمَعِ حَام (tame'i hâam) = Olmıyacak şeyi ummak.

طُنْبَك (tunbek) = Dümbelek. تَنبَك kelimesinin Muarrebidir.

طُنْبُور (tunbūr) = دَبَر (ba.).

طَنَز (tenz) = İstihza, alay etmek.

طَنَاز (tennâz) = Alaycı.

طَنَظَنَة (tenzene) = Arapçada sinek, çan, leğen gibi vızırdamak, çın-gırdamak mânasına olup Farsçada azamet ve celâdet yerinde kulanılır.

طَنِينَ (tenîn) = Sinek, leğen ve o gioilerin sesi.

طَوَّارَة (tevâre) = Bıldırcın otu = بَيش (ba.).

طَوَّافِ سَرَكَش (tevvâfi serkeş) = Gece bekçisi § Hırsız § Başında tabla ile eşya satan kimse.

طَوْر (tevr) = Tarz ve reviş, nevi § Resim ve kanun.

طُور (tür) = Vahşi. Tūrî = vahşi, vahşilik, ürkeklik § Vahşetle muttasıf hayvan.

طُورْدَان (turdân) = Yük çekici iri at, katır, deve gibi dört ayaklı hayvanlar.

طُوسَكَ (tūsek) = Çobantarağı ve taraklık denilen bitki (Ar.)
مشط الراعي.

طُوط (tūt) = Pamuk.

طُوطَى، طُوطَكَ (tūtek, tūtī) = Du-
du kuşu
(tūtī'i şehrá) = (k.)
Sebze.

طُوف (tūf) = Yaşlı kocakarı.

طُوق (tevḳ) = Madenden yapılmış
büyük halka, gerdanlık.

طُوق حَار (tevḳi behâr) = Eleğim-
sağma = kavisikuzeh.

طُوقْدَار (tevḳdâr) = Sakalı çıkmaya
başlamış genç oğlan § Esir §
Kumru.

طُوق زَنْجِير (tevḳi zencir) = Suçlu-
ların boyunlarına geçirilen de-
mir halka, lâle.

طُوق عَبَر (tevḳi 'anber) = Güzel-
lerin yanaklarında yeni peyda
olan tüytüs.

طَهْمَاسِب (tehmâsb) = Safevile-
rin ikinci hükümdarı ile sonun-
cusunun adları.

طَهْمُورَث (tehmûres) = همورث (ba.).

طَيَّار (teyyâr) = Havada uçan §
Süratli giden at (Okḳyânüs).

طَيَّارَه (teyâre) = Süratli giden gemi
(Burhân). Bizim tayyare dediği-
miz uçağa İranlılar هواپیم (hevâ
peymâ) diyorlar.

طَيَّاف (tiyâf) = Ağırlık basma (Ar.)
کابوس.

طَيَّان (teyân) = Sarmaşık gibi sa-
rılan yaban yasemini.

طَيَّرَه (teyre) = Hafiflik.

دو چیز طیره عقلست دم فرو بستن
بوقت گفتن و گفتن بوقت خاموش
سعدی

*İki şey aklın hafifliğine delâ-
let eder. Söyliyecek zamanda
söylememek, susulacak zaman-
da söylemek.*

(Sa'dî)

طِيرَه (tîre) = Utanma ve utanan
§ Gücenme, incinme (Burhân).

طَيَّسَه (teyse) = Döşek ve yastık.

طَيَّطُو، طَيَّتُو (tītū, tītū) = Su kuz-
gunu.

طَيَّفُور (teyfūr) = Her cins kuş.
Mutlak kuş ki envainı şâmildir.

طَيَّسَان (teylesân) = Boyun atkısı :
talsân yahut ṭurresân Muarrebî-
dir. Tâl = büyük tepsi, ṭurre =
saçak ve sundurma mânalarına

olup sâñ her ikisinde teşbih edatıdır تالش (ba.).

طیلسان مزرعفر (teylesâni muze'fer) = Güneşin parıltısı.

طیلسان مطرا (teylesâni muṭterrâ) = Gece.

طینوس (teynūs) = Ateş böceği.

طیور سیدره (ṭuyūri sidre) = (k.) Melekler.

ظ

ظ (ẓ) = Arapça elifbenin 17 nci harfidir. Ebcet hesabiyle 900 adedini gösterir. Bu harf de Farsçada yoktur. Arapçadan alınanlar da (z) gibi telâffuz olunur. Arapçada telâffuz şekli (ظ) dır. ظ (ba.).

ظلل (ẓill) = Gölge.

ظلام (ẓelâm) = Karanlık.

ظلل زمین (ẓilli zemīn) = Gece.

ظلماء (ẓelmâ') = Gece karanlığı, karanlık gece.

ظلمانی (ẓelmânî) = Karanlığa mensup.

ظلمتیان (ẓulmetiyan = (k.) Müşrikler, dalâlet sahipleri.

ع (‘a) = Arapça elifbenin 18 inci harfidir. Ebcet hesabıyla 70 rakamını gösterir. Bu harf de Farsçada yoktur, Arapçadan alınanlar da (e) gibi telâffuz olunur. Arapçada telâffuz şekli (ba.) (ba, ع, ع) dır.

عَارِيَتَسَرَا (‘âriyetserâ) = (k.) Dünya.

عَارِيَتِ شَشْ رُوزِه (‘âriyeti şeş rûze) = (k.) Gök ve yer ve yerde olan şeyler.

عَاشِقْبَا (‘âşıkba) = Limon suyu yahut sirke ile pişirilen bir nevi yemek = kalyei sugdî (Ar.) پیچیده.

عَاشِقِ خُشْكَ (‘âşıkı huşk) = (k.) Sadakatsiz âşık.

عَالَمِ آب (‘âlemi âb) = Şarap içenlerin ıstılahında sarhoşluk âlemi, hali, şarabın neşvesi.

چو گویم از سرمشق لب می نایست
مرنج از سخن ماکه عالم آب است
سین

Sarhoşluk yüzünden dudağın
halis şaraptır dersem sözümüz-

den incinme; çünkü sarhoşluk
halidir.

(Seyfi)

عالم تر (‘âlimi ter) = (k.) Âlim görünen cahil.

عالم جان (‘âlemi cân) = Âlemi ervah: ruhlar âlemidir ki, âlemi eşbah: cesetler âlemi karşılığıdır.

عالم خاک (‘âlemi hâk) = (k.) Dünya & İnsan ceset ve kalıbı.

عالم دورنگ (‘âlemi düreng) = Gece ve gündüz itibariyle dünya & İki yüzlü münafık.

عالم کون (‘âlemi kevn) = (k.) Dünya.

عالم گیر (‘âlem gîr) = Dünyayı zapteden & Bütün dünyada meşhur olan şey.

عَام (‘âm) = Yıl = sâl (m) şeddeli olursa (hâş) karşılığıdır.

عَامِلَانِ دَرْيَاوُ کَانَ (‘âmilânı deryâvukân) = (k.) Gezeğen yıldızlar.

عَامِلِ جَان (‘âmilli cân) = Cenabı Hak.

عَامِلِ دَرْيَاوُ کَانَ (‘âmilli deryâvukân) = Güneş.

عَامِلِ طَبَعِ (‘**âmili teb**’)=(k.) Hay-
van ruhu.

عَاشِشَةُ لَبِ جَوِي (‘**âyîşe’i lebi cüy**)
=Kuyruksalan kuşu (Ar.) صموه.

عَبَّاسِ دَوَسِ (‘**abbas devs**)= İran-
lılara göre Safevîler devrinde
İsfahan’da türeyen hilekâr, gül-
dürücü bir dilencidir ki İsfе-
han’da onun adıyla anılan bir
mahalle vardır.

غاشیه بردوش تو عباس دوس
هیچ ملحد را مباد این نفس نحس
مولانا

‘Abbâs Devs senin eyerinin ör-
tüsünü taşır: sen ondan daha
bayağısın, bu uğursuz nefis hiç-
bir zındığa nasip olmasın.
(Mevlânâ)

عَبْرَتِ شَشِ رُوزِ (‘**ibreti şeş rûze**)
=(k.) Dünya ve dünyada olan
şeyler.

عَتَّابِ (‘**attâbî**) = Hare dediğimiz
ipekli kumaşı icadeden kişi.

ابلی مد عتّابی خارا
گر پیوشد خراست عتّابی
سعدی

Bir ahmak yüz ipekli elbise
giyse ‘Attâb’ın eşegidir.
(Sa’dî)

عَجَابِ (‘**acâyib**) = Şaşılabak şey
kelimesini İranlılar حور و ریاض

ve rişâz kelimeleri gibi müfret
yerinde kullanırlar.

عَجَابِ (‘**acâyibî**) = Elbise altına
giyilen elbise

عَجَبِ (‘**aceb**)=Şaşılabak şey. Ker-
den ve dâştên kelimeleriyle
terekübeder.

عَجَبِ رُودِ (‘**aceb rûd**) = Bir nevi
saz. Ney sesi diyenler de var-
dır.

عَجْمَا (‘**acmâ**)= Hayır ve şerre ya-
ramıyan kişi.

عَجُوزِ دَرْتُوتِ ، عَجُوزِ حُشَكِ پِسْتَانِ
(‘**acûzi huşk pistân, ‘acûzi
fertût**) = (k) Dünya.

عَدَنَكِ (‘**adeng**) = Bilgisiz ve ah-
mak.

عِدَّة دَارِ بَكْرِ (‘**idde dâri bîkr**) =
(k.) Henüz içilmeye başlanılmı-
yan şarap & Şarap küpü.

عِدَّة دَارَانِ رَزَانِ (‘**idde dârâni re-
zân**)=(k.) Henüz kapağı açıl-
mamış şarap küpleri.

عَذْرَا (‘**azrâ**) = Vamık’ın sevgilisi.

در دل معشوق چله عاشق-ت
در دل عذرا همیشه وامق-ت
مولانا

Âşıkın gönlünde hep mâşuk vardır, ‘Azrâ’nın gönlünde da-ima Vamık vardır.

(Mevlânâ)

§ Başak (Sünbüle) başak burcu
§ Bir nevi tavla oyunu.

عُذْرِبَدْرَزِ گُنَاهُ (‘özri bedterzi gunâh) = (k.) Özü kabahatinden büyük dediğimiz.

عذر حواهی گندم بعد از قتل
عذر بدتر ز گناهش نگرید
عذقم

Bcni öldürdükten sonra özür diliyor. Suçundan daha büyük olan özür dilemesine bakınız.

(Muhtesem)

عذر kelimesi custen, hıvâsten, guften, âverden, besten, nihâden, dâšten, peziıruften, niyûşiden kelimeleriyle terekkübeder.

عُذْر لَنَکْ (‘özrileng) = Kabule lâ-yık olımıyan özür, bahane.

موسم پای گلست و سایه بید و چنار
پای از مسجد بعد از لنگن می باید کشید
صائب

Gül dibi ve söğüt, çınar gölgesi mevsimidir. Bahane ile ayağı-tını mesçitten çekmeli.

(Şa‘ib)

عَرَّادَه (‘arrâde) = Farsçada top arabası mânasınadır.

عَرَبَانَه (‘arbâne) = Def, daire. Bir söze göre zilli ve pullu kısmı.

عَرَبْدَه بُوِ (‘arbede cūy) = Cenkçi, kavgacı, savaşçı. Yaltaklanıcı, yalancı, hokkabaz mâ-nalarına da gelir.

عَرَش (‘arş) = Mahlûkat âleminin fevkinda bir makam.

عَرَشِ اکبر (‘arşı ekber) = (k.) Nebi ve velilerin kalbi.

عَرَشِ رَوَان (‘arşı revân) = (k)Nebi ve veliler.

عَرَشِیَان (‘arşıyân) = Hakka yakın olan melekler.

عَرِصَم (‘irşem) = Karaputrak denilen yaban patlıcanı.

عَرَّعَر (‘ar‘ar) = Dağ selvisi denilen ardıc ağacı.

عَرَقْچِن (‘arekçîn) = Takke, mendil § Kadife dediğimiz kumaş.
عَرَقِ کَرْدَن (‘arek karden) = (k.) Utanmak § İstemiyerek bir şey vermek.

عَرَقْکَرْدَه (‘arekkerde) = Çok seğirtmekten tere batıp nefes almağa mecali kalmıyan at.

عَرَقْگِر (‘arekğîr) = (k.) Mahcup Ter silecek mendil.

عَرَقِیَه (‘arekiyye) = İpek mendil.

در عرقه قطرات عرق
شدیم گل بود بروی ورق
خسرو

İpek mendilde ter taneleri gül yaprağı üzerinde çiye benziyor-du.

(Hasrev)

عَرِم (‘arim) = Bir cins balık.

عَرُوس (‘arūs) = Yeni gelin mânası a Arapça olup her güzel ve lâtif şeyden kinayedir.

عَرُوسِ ارغنون (‘arūsi ergenün zen) = Zühre, çulpan yıldızı.

عَرُوسَانِ بَاق (‘arūsâni bâğ, ‘arūsâni çemen) = (k.) Çiçekler, taze fidanlar, meyvalı ağaçlar.

عَرُوسَانِ بِيَابَانَ (‘arūsâni biyâbân) = (k.) Hicaz yolunun develeri.

عَرُوسِ جِهَانَ (‘arūsi cehân) = (k.) Dünya § Zühre yıldızı.

عَرُوسِ جِهَارِمِ لَاف (‘arūsi çerh, ‘arūsi çehârumi felek) = (k.) Güneş.

عَرُوسِ خَفَلِ اِسْتَانَ (‘arūsi hışk pistân) = (k.) Dünya § Kısır kadın.

عَرُوسِ رُوز (‘arūsi rûz) = (k.) Güneş.

عَرُوسِ شُؤْیِ مُرَد (‘arūsi şüly murde) = (k.) Dünya.

عَرُوسِ اَدَنِ (‘arūsi ‘aden) = (k.) Ay.

عَرُوسِ اَرَب (‘arūsi ‘areb) = (k.) Kâbei mükerreme.

عَرُوسِک (‘arūsek) = Küçük mancınık § Yıldız böceği. Çocukların yapma bebekleri. Zerdali nev’inden bir meyva mânasına da görülmüştür.

عَرُوسِ کِه (‘arūsi kih) = Çocukları korkuttukları çirkin ve korkunç suret, böcü. Lûgatlerin bir kısmında (k) üstün bir kısmında ötre dir (Niẓām).

عَرُوسِی (‘urūsī) = Düğün, toy.

عَلِ دَاوُد (‘aseli dâvud) = Davud Peygamber balı (Ar.) دهن العسل hekimler duhni Davud derler. Lisanımızda Davud Peygamber balı denir.

عَلِ طَبَرَز (‘aseli teberzed) = Nebât şekerinin sırası.

عَشَر (‘ağr) = Sütleğen denilen sülû bitki. Oqyânūs’ta yoktur.

عُشَر (‘uğr) = Yarpuz tohumu = tuğmi merv bu da Oqyânūs’ta yoktur. Arapça onda bir mânasına olup Farsçası deh yekidir.

عَشَرُ حَوَاز (‘ağr huvân) = Hafız, kurra.

عِصْمَتِیَّان (‘işmetiyân) = (k.) Hakkın temiz, pak kulları, halktan kesilip Hakka yaklaşanlar, erkeklerden gizlenen kadınlar.

عَطَار (‘aţţâr) = Güzel kokulu şeyler satan.

عَطَايِ کُبْرَا (‘aţâyî kubrâ) = Ömrü tabîi ki 120 sene yaşamaktır.

عِطْرِ مُسَلَّلِی (‘ıtr muselleğî) = Misk, amber ve sair lâtif rayihalı şeylerden mürekkep koku (Ar.) غایه .

عَطْسَة ('atşe) = Aksırık, Farsçası ستوسر .

عطسه چاه ('atşe'i çâh) = Kuyu içine bağırıldıkta geri gelen ses.
عطسه شب ('atşe'i şeb) = Subhi sadık, gerçek sabah.

عطسه صبح ('atşe'i şubh) = Güneş.
عطسه عنبرین ('atşe'i 'anberîn) = Güzel koku.

عَطْشَان ('atşân) = Çobantarağı ve taraklık denilen dikenli bitki. Arapçada susuz mânâsınadır. Farsçası teşne.

عَطْفِ كَرْدَن ('atfi kerdên) = Hid-detle yahut naz ile yüz döndürmek.

عَفَّة ('uffe) = Gayet yumuşak tüylü kuzu kürkü,

عُقَاب ('uqâb) = Karakuş. Farsçası آق dir.

عُقَابِ آهَنِینْ مِنْقَار ('uqâbi âhenîn minqâr) = Temrenli ok.

عقاب چهار پر ('uqâb çehâr per) = (k.) Ok.

عقاب شدن ('uqâb şuden) = Bir şeye talip olmak.

عُقَابَان ('uqabân) = Suçluları bağlayıp astıkları yahut döğdükleri karakuş şeklindeki ağaç = عقابین .

عُقَارِ آدَم ('uqâri âdem) = Yaban narı kökü.

عُقَارِ کُوْهَان ('uqâri kûhân) = Üdülkerh muharrefi üdülkahr denilen kök.

عِقْد ('ikd) = Gerdanlık.

عِقْدِ شَبِ افروز، عِقْدِ آسمان ('ikdi āsmân, 'ikdi şeb efrûz) = (k.) Yıldızlar.

عِقْدِ شَبِ وروز ('ikdi şebu rûz) = (k.) Güneş, ay.

عِقْدِ نَمَاز ('ikdi nemâz) = İftitah tekbiri.

عَقْرَبَان ('akrebân) = Altın otu.

عَقْرَبْخَانَه ('akrebhâne) = (k.) İğne konulan zarf, iğnelik ş Mangal.

عَقْرَبِ نِیلُوْفَرِی ('akrebi nîlûferî) = Akrep burcu.

عَقِیقِ نَاب ('akîlî nâb) = (k.) Dilberin dudağı ş Şarap ş Kanlı göz yaşı.

عَكْسِ هِلَال ('aksi hilâl) = (k) Lâle: çünkü lâle hilâlin maklubudur.

عَكَّة، عَكْكَ، عَكْمَك ('ak'ak, 'a-

kek, 'akke) = Saksâğan. Mu-
arrebî عقمق.

عَكْه ('akle) = Sarmaşık nev'inden
kara asma denilen bitki.

عَكُوب ('aküb) = Yaban enginarı.

عَلَا ('alâlâ) = Kargaşa ve çığıltı,
kavga ve şamata. Dokunaktı
söze de denir (Burhân). Bir
işte tereddüdeden kimsenin
Hakka tevekkül kılması mânâ-
sına kullanılan (على الله) kelimesin-
den bozulmadır (Nizâm).

عِلث ('ils) = Yer sakızı.

عَلْجَان ('alecân) = Mekke ayrığı de-
nilen nebat.

عَلَف ('alef) = Yonca.

عَلْفَهَانَه ('alfhâne) = (k.) Dünya.

عَلَمِ اِنْدَاهْتَن ('alem endâhten) =
Âciz ve mağlûp olmak.

عَلَمِ بَهْش ('alem behş) = Ganimet
malından askere verilecek hisse.

عَلَمِ چِهْلِ شُبْه ('alemi çihl şubh)
= Hazreti Âdem'in kırk gün-
den ibaret olan tiyneti.

عَلَمِ صُبْه ('alemi şubh) = Gerçek
sabahın aydınlığı.

عَلَمِ گِشْتَن ('alem geştên) = Meşhur
olmak.

عَلَمْهَائِ رُوز ('alemhâyi rûz) =
Gerçek sabah, yalancı sabah,
erte yıldızı ve güneşin mecmu-
una denir.

عَلَوِيَّان ('aleviyân) = Hazreti Ali'-
nin evlâtları, sadat. (ع) nin öt-
resi (د) nin sükûnü (ر) nin es-
resiyle melâikei kiram § Sey-
yareler, gezeğenler.

عَمَّاز ('amâr) = Mersin denilen ko-
kulu ağaç.

عَمْرُد ('amrud) = Kereviz.

عَمْرُدَرِ شُدَن ('ömr der şuden) =
Çok yaşamak § Ömür sona er-
mek.

عَمْلَج ('amlec) = Bir nevi kış ka-
vunu.

عَنْابَر ('unnâbi ter) = (k.) Gü-
zelin boyalı parmağı.

عِنَانِ اَزْدَسْتِ شُدَن, **عِنَانِ اَزْدَسْتِ رَوُشَن**
('inân ez dest reften, 'inân
ez dest şuden) = İrade elden
gitmek.

لشستم بر سروده تا عیان هر یکیش گفتم

ولی خواهد شد از دستم عیان چون آن سرور آمد
شاعر

YANLIŞ-DOGRU CETVELİ

Madde	Yanlış	Doğru
توفینه	زباغ ووز	زباغ ووز
"	bağ ve üzümünden	üzüm bağından
ترك	چيچك	چچك
ترك جوش	Türkler	Türkistan halkı
تركان	مهجان	ميهجان
ترنجيدن	olmak	olmak = terenciden
ترووه	وروج	زويچ
تروينه	پورد	نخورد
تشقه آبزا	ölümünü	ölümünü
تگاو	bir saatçik	bir müddetçik
تکليت	derler	derler. (Hayvanın üzerine konulup üstüne binilen yüke de denir.)
تديان	Farisi	Farsça
تديده	terencide (ba.)	turuncide (ba.)
تنداب	= tizâb (ba.)	kezzap
تندور	tüyünü diken	tüyünü iğne
تندک	پاله گذشت	Şa'ib
تندگدل	daryürekliplikten	sıkıntıdan
تندگسار	bilmemezlik	bilmezlik
تو	görmezler	görmezler § Kaymak
تور	bahadır. توگامی	bahadır. هيچ توری
تەوبالا	تەوبالا	تەوبالا
تيز	iyi gören	iyi gören. بزاب = kezzap
چامه	kırmızı şarabı	(azotik asit)
خاندارو	sevgilinin gönül okşayan	sürahinin kanını yani kırmızı şarabı
جان گزا	ısırcı	gönül okşayan sevgilinin
چيرس	cerreset	ısırcı (k)
چيرس		cerrest
چروند		Bu mânaya Arapça olup
جهوری	şarap: müselles mânâlarıdır	Farsçası درا dır
		cervend = ışıq
		şarap ki üçüncüye Arapça
		müselles denir
چول	çuval	çuval (k) beden
چار بهلو شدن	ağır gemi	ağır yüklü gemi

Madde	Yanlış	Doğru
چ ب	(چربی) yağlı § kuyruk ve iç yağ gibi şeyler	Böyle bir ibare yoktur
چرخ	tıkırdamaya	tingırdamaya
چشم دریده	شوخی 'ترکس' که	شوخی 'ترکس' نگر
چشم زدن	ey neğşeb!	ey neğşebî !
چشیدن	gümüş elma gümüş gibi çene	gümüş gibi elma yani çene
چغل	چگل =	su dibindeki çamur = چگل
چغندر	çuğunder	çuğundur
چکانیدن	چشم سلمان	ز چشم سلمان
چمنا	چمنا	چمنا
چنگال	kınağı	kıynağı
"	ince bel	beli ince kimse
چوگان	ucundaki	büklümündeki
"	çevgen var	zülûf var
چول	قادی احمد بستانی	قادی احمد سیستانی
حقه پردزدن	kapıyı çalmak açılmasını istemek	(k) açılmasını istemek
حلی بند آب	veyahut	yahut
خار در راه شکستن	(k) muhafaza etmek, korumak	kendinin ve başkalarının yolunu korumak.
خارا	خدنک	خدنک
خازه	گل خازهی	گل خازه
خاک بر سر	ساتیا برخیز و در ده جامه را	ساتیا برخیز و در ده جامه را
خاک دامنگیر	bu madde unutulmuştur.	Hâki dâmengîr = Yolcunun yürümesine engel olan balçık. Bu münasebetle konuğu cezbeden yer.
خام	gelir.	gelir:

«تن تننا — تلاتلا» maddelerinde Burhanı katı'dan alarak yazdığım mânalarda tereddüdettiğimden asrımız musikisinin büyük üstadı Saduddin Beyefendi şu izahı lûtf ile o yanlış ifadeleri doğrulamışlardır:

«تن تننا» eski Türk musikisinde ارکان ایقاع, eski ve yeni Türk musikisinde tereunüm lâfızları.

حصار eski ve yeni Türk musikisinde sekizlinin birbirlerine mûsavi olmıyan 24 kısma ayrılmasından doğan seslerin biri — eski Türk musikisinde yedi âvâzeden biri — yeni Türk musikisinde bir mûrekkep makam.

YANLIŞ-DOGRU CETVELİ

Sayfa	Madde	Yanlış	Doğru
771	خوربز	bitih	biṭṭih
787	خمر	husur püre	husur püre
797	خفتنه	çağırtkan	çağırgan
797	خفتن	düşünüyorum	düşünüyorsun
800	خلم	جمله خلم	جمله حلم
809	خندیدن	kalkın	halkın
809	خنک	mânayadır Soğuk	mânayadır § Soğuk
		خنک جان ... بیا خزم	بیا خزم ... خنک جان
823	خورشید	başka	başak
830	خوند	hünd	hund
830	خودگار، خولگار	hündgâr, hüngâr	hundgâr, hungâr
839	خیمه	temizleme	temizle
845	دارافزین	جلفق	جلفق
847	دارو برد	بادرو برد	بادارو برد
848	داستگاه	مریخ دوکف داستگاه	مریخ دوکف داستگاه
849	داشتن	(ba.) دار، بزرگر	(ba.) بزرگر
850	دالمن (not)	şeklindeki	şeklinde iki
855	دانک	dağıtılır ve	dağıtılır eğer
856	داو	نقد اول	داو اول
856	داور	çevrilmiş	çevrilmiş
862	در	derün	derüni
871	درونان	پیش	پیش
876	دروگاه (not)	حضره	حضره
877	دو کشیدن	içmek	(k.) içmek
879	درلگ	Bir dar	Bu dar
883	درونه	§ Hallaç yayı	سفید
895	دست بدست	...	(Not) alışveriş zamanında el ele vermek âdettir.
		...	...
895	دست برآوردن	§ Dua etmek	...
907	دست دادن	onu oturtacağım	oturtacağım
907	دستره	بخوایدنش	بخوایدنش
915	دشووار	Melikuşşu arâ	Melikuşşu erâ
916	[Not]	Birbisine . . . Arabidir	Birbirine . . . Arabidir.
919	دل	Btr	Bir
920	دل	Emîri Girmânî	Emîri Kirmânî
932	دم بستن	soluk bağlanmak	soluğu bağlamak

YANLIŞ-DOĞRU CETVELİ

Sayfa	Madde	Yanlış	Doğru
963	دهان دره	pasuk	basuk
964	دهدان	söylüyor دمدھی	söylüyor دهجی yarısı altın para
965	دهنه	kadın süsü	kadın süsü (k.)
970	دیده کافوری	didei kâfurî دیدۀ کافوری	dide kâferî دیدۀ کافوری
970	دیده گاو	didei gâv دیدۀ گاو	dide gâv دیدۀ گاو
972	دیرشدن	nehşî نهشی	nehşebi نهشی
973	دیز	muhafeffi dez, kazan	dîz, kazan, tencere
978	دیک	kecenin hali	keçenin hâli
978	دیوکلوج	dîv kuluc دیوکلوج	dîv kulûç دیوکلوج
978	دیوگندم	bir taaeli	tanersiz
983	راز دل آب	Sayfanın sonundaki. razi nihanını cümlesinden itibaren gizlendi bitimine kadar olan yazılar yoktur	
987	رام او دشیع	erdeşîr	erdşîr
989	راهوز	batık	balık
989	"	birkaç beyit sonra	
991	راورا	yerinde راترق او	yerinde راترق او
995	راهوار	yerinde راهیان	yerinde راهوان
995	"	راهدار (ba.)	
996	راهگان	küme küme hazine biter دوگنج	padîşaha lâyıq küme küme ha- zine belirir دمدگنج
996	"		
998	رت	برکش	berkus برکس
1005	رستانک	مفلاک	مفلاک
1005	رس	ağacının	ağacın
1007	رستی	yaprağı	yaprağıdır
1014	کاب	bu mânâ Arapçadan	bu mânalara Arapçadan
1014	"	üzengi mânasına Arapçadır	üzengi mânasına
1017	رعیدن	yüreğin titreyor	ürkmüşün
1023	رو	eihet, sebep دیدار حرکت	eihet, sebep مؤدی سفیدرا
1024	روان	جوشه	خوشه
1032	روش	چشم شها روشن	چشم شها روش
1035	روشن	kelimelerin	terkiplerin
1034	روشان	yıldızların bizde eseri	yıldızların bize bir tesiri
1034	رون	sebep	sebep § Taraf
1047	ریش خوگ	rişi hük ریش خوگ	rişi hüğ ریش خوگ
1046	ریش قاشی	riş kâzî	rişi kâz
1053	زادسرو	(ba.) آزادسرو آزاد	(ba.) آزاد ، زاد
1053	زار	şeyden	şey
1056	زامیاد	26 inci gün	28 inci gün

Sayfa	Madde	Yanlış	Doğru
1059	زباد	yaban kedisi	yaban kedisi yahut ondan
1062	فج	= زرخم زورتاب	= بزخم زوروتاب
1064	ردن	دگی	دگی
1069	زرج	zeric	zeric
1070	زردك	zerdek = havuc	
1070	زردك ريگی		§ Küm havucu
1070	زردءچاو	zerdecubdan	zerde çâl bundan
1070	زوشك	deniien nebat ki	nebat yahut meyvası ki
1072	زره	sarı renk	zerih, zirih
1073	زويون	sarı renk	sarı -renkli
1074	زغار كرم	zegar girm	zegâr kirm
1074	زغمر	yarpuz merv...	yarpuz ki buna mervi sipîd, mervtelh de derler.
1074	زغنك	zegenek	زغنك zegenug
1075	زفت	(zuft) خون دل زفت	خون دل زفت (ruft)
1075	زفر	ağız	ağız, çene kemigi
1076	زفرين	zuferin	zufrin
1076	zufû	diğer üçüncü	üçüncüyü
1076	زغال	yürek	böbrek.
1078	زلبيا	zelbiye denilen helva	
1079	زحمت	زحمت = unuhk	زحمت = zumuht
1082	زن دزد	زى دزد	باى دزد
1082	زجاج	زجاج	زجاج
1085	زند	fitili kesmekle	boynunu vurmakla: fitil kesmekle
1085	زندبای	yanık sesim	zaif iniltim
1087	زنده ريزل	zende rezm	zinde rezm
1087	زنديك	zendik	zindik
1093	زوش	mızrâğ:nı	ınızrâğın
1096	زهر	§ Keder § öfke	(k.) keder § Öfke
1101	زبروبالا	alt üst § doğru	alt üst § İki gencin...
1109	زوشیدن	اكنون زينانگوشم	اكنون زينانگوشم
1114	صاخته	yer resim	her resim
1130	سید	= سید	سید = sepet
1144	سیدتاك	سیدتاك dedikleri	سیدتاك dedikleri nebat
1144	سید خار	boğa dikenini nebat	boğa dikenini denilen nebat

YANLIŞ-DOĞRU CETVELİ

Şimdiye kadar her fasikül on iki formayı ihtiva ettiği halde altıncı fasikül 13 forma neşredilmiştir. Bundan dolayı 73 üncü formanın yanlışları bilmeceburiye yedinci fasiküle geçirildi.

Sayfa	Maddc	Yanlış	Doğru
1153	ستم	gerek	görerek
"	"	خویشتن بر باد	خویش بیاد
1155	ستومر		aksırık
1157	ستی	از نمی شود	از نمی شود
1158	ستیر	munazara	munaza
1159	سجاه	benatı na'stır ki	benatı na'stan üç yıldızdır. Benatı ne's
1160	سجالات	suretinde	suretinde
1163	سخن پڑوه	pejve	pijuh
1164	سخن پادروها	suhen paderhu	suhen pader heva
1165	سدکیس	padişahın	padişah dergâhının
1168	سراوردن	... erdirmek	
"	"	بشیرینی برآرد	بشیرینی سرآرد
1199	سرویه	ه زسرویه	همه سرویه
1209	سگالش	ba سگال ba سگال	(ba.) سگال .
1213	سگنگور	segengur muh	
1214	سلم	fasdı tata	
1247	سپه کلیم	سپه کلیم	سپه کلیم
1249	سیر	miskaldir	şimdi İranda da öyledir
1252	سینور	atlası	atlas
1261	شاخ	boya	boyuna
"	"	koydu	koydu geçirdi
1268	شار	gureistan	gercistan
1271	شاندن	melegin	mülkün
1280	شب پوش	چه رست	چه رست
"	شب تار	şebtar	şeb tār
1281	شب چره	bugünkü bu nakesler bugün	nakeslerin bulunduğu bu
		çarşıdadır.	çarşıda
1283	شب رنگ	هرا همچنین	هرا همچنين
1284	شب شدن	کردم بذوق شب شدن	کردم بذوق شب کردن
"	شب کرد	geceleyin anıp	halkı adlariyle anıp
1287	شبه	تو قدر فضل شناسی	تو قدر فضل شناسی
1288	شیخن	şiplek=şıplin küçültülmüşü	şipl' şiplet. Şiplek = şiplin küçültülmüşü
1295	شخکسه	tegreg	tegerg

Sayfa	Madde	Yanlış	Doğru
1285	شخم	şehim	şuħm
1300	شروین	. . .	Taberistanda bir dağ
1312	شکرلب	anadan doğma	(ğ) nin esresiyle anadan. . .
1315	شکفتن	(ğ) lerin ötresiyle	yalnız (ğ) lerin yahut (k) le- rin ötresiyle
1320	شکوه	bu topluluk	Tay, bu topluluk
"	"	korkuyorum.	ürküyorum dedi.
1324	شلنج	قوامی	شلنج قوامی (ba.)
1331	شنج	insanda uça=oturak yeri= hayvanda sağrı denilen or- gan vücut parçası	insanda uca = oturak yeri, hayvanda sağrı denilen vü- cut parçası
1333	شنکل	کرد زردش	کرد وزدش
1335	شو	zevç=koca	koca
1336	شوخ	hem toz ve dumandan	hem toz, hem dumandan
1339	شوله	menazillerinden	menzillerinden
1341	شهران	kahraman	kehreman

